๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

อภิธมฺมปิฎเก

สโมฺมหวิโนทนี นาม

วิภงฺค-อฏฺฐกถา

๑. ขนฺธวิภโงฺค

๑. สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา

จตุสจฺจทโส นาโถ, จตุธา ธมฺมสงฺคณิํ;
ปกาสยิตฺวา สมฺพุโทฺธ, ตเสฺสว สมนนฺตรํ๚

อุเปโต พุทฺธธเมฺมหิ, อฏฺฐารสหิ นายโก;
อฏฺฐารสนฺนํ ขนฺธาทิ-วิภงฺคานํ วเสน ยํ๚

วิภงฺคํ เทสยี สตฺถา, ตสฺส สํวณฺณนากฺกโม;
อิทานิ ยสฺมา สมฺปโตฺต, ตสฺมา ตสฺสตฺถวณฺณนํ๚

กริสฺสามิ วิคาเหตฺวา, โปราณฏฺฐกถานยํ;
สทฺธเมฺม คารวํ กตฺวา, ตํ สุณาถ สมาหิตาติ๚

๑. **ปญฺจกฺขนฺธา – รูปกฺขโนฺธ…เป…. วิญฺญาณกฺขโนฺธ**ติ อิทํ วิภงฺคปฺปกรณสฺส อาทิภูเต ขนฺธวิภเงฺค สุตฺตนฺตภาชนียํ นาม๚ ตตฺถ **ปญฺจา**ติ คณนปริเจฺฉโท๚ เตน น ตโต เหฏฺฐา น อุทฺธนฺติ ทเสฺสติ๚ **ขนฺธา**ติ ปริจฺฉินฺนธมฺมนิทสฺสนํ๚ ตตฺรายํ ขนฺธ-สโทฺท สมฺพหุเลสุ ฐาเนสุ ทิสฺสติ – ราสิมฺหิ, คุเณ, ปณฺณตฺติยํ, รุฬฺหิยนฺติ๚ ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, มหาสมุเทฺท น สุกรํ อุทกสฺส ปมาณํ คเหตุํ – เอตฺตกานิ อุทกาฬฺหกานีติ วา เอตฺตกานิ อุทกาฬฺหกสตานีติ วา เอตฺตกานิ อุทกาฬฺหกสหสฺสานีติ วา เอตฺตกานิ อุทกาฬฺหกสตสหสฺสานีติ วา, อถ โข อสเงฺขฺยโยฺย อปฺปเมโยฺย มหาอุทกกฺขโนฺธเตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๕๑; ๖.๓๗) หิ ราสิโต ขโนฺธ นาม๚ นหิ ปริตฺตกํ อุทกํ อุทกกฺขโนฺธติ วุจฺจติ, พหุกเมว วุจฺจติ๚ ตถา น ปริตฺตโก รโช รชกฺขโนฺธ, น อปฺปมตฺตกา คาโว ควกฺขโนฺธ, น อปฺปมตฺตกํ พลํ พลกฺขโนฺธ, น อปฺปมตฺตกํ ปุญฺญํ ปุญฺญกฺขโนฺธติ วุจฺจติ๚ พหุกเมว หิ รโช รชกฺขโนฺธ, พหุกาว คาวาทโย ควกฺขโนฺธ, พลกฺขโนฺธ, ปุญฺญกฺขโนฺธติ วุจฺจนฺติ๚ ‘‘สีลกฺขโนฺธ สมาธิกฺขโนฺธ’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๕๕) ปน คุณโต ขโนฺธ นาม๚ ‘‘อทฺทสา โข ภควา มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธํ คงฺคาย นทิยา โสเตน วุยฺหมาน’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๒๔๑)๚ เอตฺถ ปณฺณตฺติโต ขโนฺธ นาม๚ ‘‘ยํ จิตฺตํ มโน มานสํ…เป…. วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๖๓, ๖๕) รุฬฺหิโต ขโนฺธ นาม๚ สฺวายมิธ ราสิโต อธิเปฺปโต๚ อยญฺหิ ขนฺธโฏฺฐ นาม ปิณฺฑโฏฺฐ ปูคโฏฺฐ ฆฏโฏฺฐ ราสโฏฺฐ๚ ตสฺมา ‘ราสิลกฺขณา ขนฺธา’ติ เวทิตพฺพา๚ โกฏฺฐาสโฏฺฐติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติ; โลกสฺมิญฺหิ อิณํ คเหตฺวา โจทิยมานา ‘ทฺวีหิ ขเนฺธหิ ทสฺสาม, ตีหิ ขเนฺธหิ ทสฺสามา’ติ วทนฺติ๚ อิติ

‘โกฏฺฐาสลกฺขณา ขนฺธา’ติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ เอวเมตฺถ **รูปกฺขนฺโธ**ติ รูปราสิ รูปโกฏฺฐาโส, **เวทนากฺขนฺโธ**ติ เวทนาราสิ เวทนาโกฏฺฐาโสติ อิมินา นเยน สญฺญากฺขนฺธาทีนํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอตฺตาวตา สมฺมาสมฺพุโทฺธ ยวายํ ‘‘จตฺตาโร จ มหาภูตา จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทายรูป’’นฺติ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนาทีสุ เอกาทสสุ โอกาเสสุ วิภโตฺต ‘ปญฺจวีสติ รูปโกฏฺฐาสา’ติ จ ‘ฉนฺนวุติ รูปโกฏฺฐาสา’ติ จ เอวํปเภโท รูปราสิ, ตํ สพฺพํ ปริปิเณฺฑตฺวา รูปกฺขนฺโธ นามาติ ทเสฺสสิฯ โย ปนายํ ‘‘สุขา เวทนา, ทุกฺขา เวทนา, อทุกฺขมสุขา เวทนา’’ติ เตสุเยว เอกาทสสุ โอกาเสสุ วิภโตฺต จตุภูมิกเวทนาราสิ, ตํ สพฺพํ ปริปิเณฺฑตฺวา เวทนากฺขโนฺธ นามาติ ทเสฺสสิฯ โย ปนายํ ‘‘จกฺขุสมฺผสฺสชา สญฺญา…เป.… มโนสมฺผสฺสชา สญฺญา’’ติ เตสุเยว เอกาทสสุ โอกาเสสุ วิภโตฺต จตุภูมิกสญฺญาราสิ , ตํ สพฺพํ ปริปิเณฺฑตฺวา สญฺญากฺขโนฺธ นามาติ ทเสฺสสิฯ โย ปนายํ ‘‘จกฺขุสมฺผสฺสชา เจตนา…เป.… มโนสมฺผสฺสชา เจตนา’’ติ เตสุเยว เอกาทสสุ โอกาเสสุ วิภโตฺต จตุภูมิกเจตนาราสิ, ตํ สพฺพํ ปริปิเณฺฑตฺวา สงฺขารกฺขโนฺธ นามาติ ทเสฺสสิฯ โย ปนายํ ‘‘จกฺขุวิญฺญาณํ, โสตฆานชิวฺหากายวิญฺญาณํ, มโนธาตุ, มโนวิญฺญาณธาตู’’ติ เตสุเยว เอกาทสสุ โอกาเสสุ วิภโตฺต จตุภูมิกจิตฺตราสิ, ตํ สพฺพํ ปริปิเณฺฑตฺวา วิญฺญาณกฺขโนฺธ นามาติ ทเสฺสสิฯ

อปิเจตฺถ สพฺพมฺปิ จตุสมุฏฺฐานิกํ รูปํ รูปกฺขโนฺธ, กามาวจรอฏฺฐกุสลจิตฺตาทีหิ เอกูนนวุติจิเตฺตหิ สหชาตา เวทนา เวทนากฺขโนฺธ, สญฺญา สญฺญากฺขโนฺธ, ผสฺสาทโย ธมฺมา สงฺขารกฺขโนฺธ, เอกูนนวุติ จิตฺตานิ วิญฺญาณกฺขโนฺธติฯ เอวมฺปิ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ ธมฺมปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ

๑. รูปกฺขนฺธนิเทฺทโส

๒. อิทานิ เต รูปกฺขนฺธาทโย วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **ตตฺถ กตโม รูปกฺขโนฺธ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ ปญฺจสุ ขเนฺธสุฯ **กตโม**ติ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ **รูปกฺขโนฺธ**ติ ปุจฺฉิตธมฺมนิทสฺสนํฯ อิทานิ ตํ วิภชโนฺต **ยํ กิญฺจิ รูป**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยํ กิญฺจี**ติ อนวเสสปริยาทานํฯ **รูป**นฺติ อติปฺปสงฺคนิยมนํฯ เอวํ ปททฺวเยนาปิ รูปสฺส อนวเสสปริคฺคโห กโต โหติฯ

ตตฺถ เกนเฏฺฐน รูปนฺติ? รุปฺปนเฏฺฐน รูปํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘กิญฺจ , ภิกฺขเว, รูปํ วเทถ? รุปฺปตีติ โข, ภิกฺขเว, ตสฺมา รูปนฺติ วุจฺจติฯ เกน รุปฺปติ? สีเตนปิ รุปฺปติ, อุเณฺหนปิ รุปฺปติ, ชิฆจฺฉายปิ รุปฺปติ, ปิปาสายปิ รุปฺปติ, ฑํสมกสวาตาตปสริสปสมฺผเสฺสนปิ รุปฺปติฯ รุปฺปตีติ โข, ภิกฺขเว, ตสฺมา รูปนฺติ วุจฺจตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๗๙)ฯ

ตตฺถ **กิ**นฺติ การณปุจฺฉา; เกน การเณน รูปํ วเทถ, เกน การเณน ตํ รูปํ นามาติ อโตฺถฯ รุปฺปตีติ เอตฺถ **อิตี**ติ การณุเทฺทโสฯ ยสฺมา รุปฺปติ ตสฺมา รูปนฺติ วุจฺจตีติ อโตฺถฯ **รุปฺปตี**ติ กุปฺปติ ฆฏฺฏียติ ปีฬิยติ ภิชฺชตีติ อโตฺถฯ เอวํ อิมินา เอตฺตเกน ฐาเนน รุปฺปนเฏฺฐน รูปํ วุตฺตํฯ รุปฺปนลกฺขเณน รูปนฺติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ รุปฺปนลกฺขณเญฺหตํฯ

สีเตนปิ รุปฺปตีติอาทีสุ ปน **สีเตน** ตาว **รุปฺปนํ โลกนฺตริกนิรเย** ปากฏํฯ ติณฺณํ ติณฺณญฺหิ จกฺกวาฬานํ อนฺตเร เอเกโก โลกนฺตริกนิรโย นาม โหติ อฏฺฐโยชนสหสฺสปฺปมาโณ,

ยสฺส เนว เหฏฺฐา ปถวี อตฺถิ, น อุปริ จนฺทิมสูริยทีปมณิอาโลโก, นิจฺจนฺธกาโรฯ ตตฺถ นิพฺพตฺตสตฺตานํ ติคาวุโต อตฺตภาโว โหติฯ เต วคฺคุลิโย วิย ปพฺพตปาเท ทีฆปุถุเลหิ นเขหิ ลคฺคิตฺวา อวํสิรา โอลมฺพนฺติฯ ยทา สํสปฺปนฺตา อญฺญมญฺญสฺส หตฺถปาสคตา โหนฺติ อถ ‘ภกฺโข โน ลทฺโธ’ติ มญฺญมานา ตตฺถ พฺยาวฏา วิปริวตฺติตฺวา โลกสนฺธารเก อุทเก ปตนฺติ, สีตวาเต ปหรเนฺตปิ ปกฺกมธุกผลานิ วิย ฉิชฺชิตฺวา อุทเก ปตนฺติฯ ปติตมตฺตาว อจฺจนฺตขาเรน สีโตทเกน ฉินฺนจมฺมนฺหารุมํสอฏฺฐีหิ ภิชฺชมาเนหิ ตตฺตเตเล ปติตปิฏฺฐปิณฺฑิ วิย ปฏฺปฏายมานา วิลียนฺติฯ เอวํ สีเตน รุปฺปนํ โลกนฺตริกนิรเย ปากฏํฯ มหิํสกรฏฺฐาทีสุปิ หิมปาตสีตเลสุ ปเทเสสุ เอตํ ปากฏเมวฯ ตตฺถ หิ สตฺตา สีเตน ภินฺนจฺฉินฺนสรีรา ชีวิตกฺขยมฺปิ ปาปุณนฺติฯ

อุเณฺหน รุปฺปนํ อวีจิมหานิรเย ปากฏํฯ ตตฺถ หิ ตตฺตาย โลหปถวิยา นิปชฺชาเปตฺวา ปญฺจวิธพนฺธนาทิกรณกาเล สตฺตา มหาทุกฺขํ อนุภวนฺติฯ

ชิฆจฺฉาย รุปฺปนํ เปตฺติวิสเย เจว ทุพฺภิกฺขกาเล จ ปากฏํฯ เปตฺติวิสยสฺมิญฺหิ สตฺตา เทฺว ตีณิ พุทฺธนฺตรานิ กิญฺจิเทว อามิสํ หเตฺถน คเหตฺวา มุเข ปกฺขิปนฺตา นาม น โหนฺติ ฯ อโนฺตอุทรํ อาทิตฺตสุสิรรุกฺโข วิย โหติฯ ทุพฺภิเกฺข กญฺชิกมตฺตมฺปิ อลภิตฺวา มรณปฺปตฺตานํ ปมาณํ นาม นตฺถิฯ

ปิปาสาย รุปฺปนํ กาลกญฺชิกาทีสุ ปากฏํฯ ตตฺถ หิ สตฺตา เทฺว ตีณิ พุทฺธนฺตรานิ หทยเตมนมตฺตํ วา ชิวฺหาเตมนมตฺตํ วา อุทกพินฺทุํ ลทฺธุํ น สโกฺกนฺติฯ ‘ปานียํ ปิวิสฺสามา’ติ นทิํ คตานมฺปิ นที วาลิกาตลํ สมฺปชฺชติฯ มหาสมุทฺทํ ปกฺขนฺตานมฺปิ มหาสมุโทฺท ปิฏฺฐิปาสาโณ โหติฯ เต สุสฺสนฺตา พลวทุกฺขปีฬิตา วิจรนฺติฯ

เอโก กิร กาลกญฺชิกอสุโร ปิปาสํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต โยชนคมฺภีรวิตฺถารํ มหาคงฺคํ โอตริฯ ตสฺส คตคตฏฺฐาเน อุทกํ ฉิชฺชติ, ธูโม อุคฺคจฺฉติ, ตเตฺต ปิฏฺฐิปาสาเณ จงฺกมนกาโล วิย โหติฯ ตสฺส อุทกสทฺทํ สุตฺวา อิโต จิโต จ วิจรนฺตเสฺสว รตฺติ วิภายิฯ อถ นํ ปาโตว ภิกฺขาจารํ คจฺฉนฺตา ติํสมตฺตา ปิณฺฑจาริกภิกฺขู ทิสฺวา – ‘‘โก นาม ตฺวํ, สปฺปุริสา’’ติ ปุจฺฉิํสุฯ ‘‘เปโตหมสฺมิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กิํ ปริเยสสี’’ติ? ‘‘ปานียํ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘อยํ คงฺคา ปริปุณฺณา, กิํ ตฺวํ น ปสฺสสี’’ติ? ‘‘น อุปกปฺปติ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เตน หิ คงฺคาปิเฏฺฐ นิปชฺช, มุเข เต ปานียํ อาสิญฺจิสฺสามา’’ติฯ โส วาลิกาปุฬิเน อุตฺตาโน นิปชฺชิฯ ภิกฺขู ติํสมเตฺต ปเตฺต นีหริตฺวา อุทกํ อาหริตฺวา อาหริตฺวา ตสฺส มุเข อาสิญฺจิํสุฯ เตสํ ตถา กโรนฺตานํเยว เวลา อุปกฏฺฐา ชาตาฯ ตโต ‘‘ภิกฺขาจารกาโล อมฺหากํ, สปฺปุริส; กจฺจิ เต อสฺสาทมตฺตา ลทฺธา’’ติ อาหํสุฯ เปโต ‘‘สเจ เม, ภเนฺต, ติํสมตฺตานํ อยฺยานํ ติํสมเตฺตหิ ปเตฺตหิ อาสิตฺตอุทกโต อฑฺฒปสตมตฺตมฺปิ ปรคลคตํ, เปตตฺตภาวโต โมกฺโข มา โหตู’’ติ อาหฯ เอวํ ปิปาสาย รุปฺปนํ เปตฺติวิสเย ปากฏํฯ

ฑํสาทีหิ รุปฺปนํ ฑํสมกฺขิกาทิสมฺพหุเลสุ ปเทเสสุ ปากฏํฯ เอตฺถ จ **ฑํสา**ติ ปิงฺคลมกฺขิกา, **มกสา**ติ มกสาว **วาตา**ติ กุจฺฉิวาตปิฏฺฐิวาตาทิวเสน เวทิตพฺพาฯ สรีรสฺมิญฺหิ วาตโรโค อุปฺปชฺชิตฺวา หตฺถปาทปิฏฺฐิอาทีนิ ภินฺทติ, กาณํ กโรติ, ขุชฺชํ กโรติ, ปีฐสปฺปิํ กโรติฯ **อาตโป**ติ สูริยาตโปฯ เตน รุปฺปนํ **มรุกนฺตารา**ทีสุ ปากฏํฯ เอกา กิร อิตฺถี มรุกนฺตาเร รตฺติํ สตฺถโต โอหีนา ทิวา สูริเย อุคฺคจฺฉเนฺต วาลิกาย ตปฺปมานาย ปาเท ฐเปตุํ อสโกฺกนฺตี สีสโต ปจฺฉิํ โอตาเรตฺวา อกฺกมิฯ กเมน ปจฺฉิยา อุณฺหาภิตตฺตาย ฐาตุํ อสโกฺกนฺตี ตสฺสา อุปริ สาฏกํ ฐเปตฺวา อกฺกมิฯ ตสฺมิมฺปิ สนฺตเตฺต อเงฺกน คหิตํ ปุตฺตกํ อโธมุขํ นิปชฺชาเปตฺวา กนฺทนฺตํ กนฺทนฺตํ อกฺกมิตฺวา สทฺธิํ เตน ตสฺมิํเยว ฐาเน อุณฺหาภิตตฺตา กาลมกาสิฯ

สรีสปาติ เย เกจิ ทีฆชาติกา สรนฺตา คจฺฉนฺติฯ เตสํ สมฺผเสฺสน รุปฺปนํ อาสีวิสทฏฺฐาทีนํ วเสน เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ ‘ยํ กิญฺจิ รูป’นฺติ ปเทน สํคหิตํ ปญฺจวีสติโกฏฺฐาสฉนฺนวุติโกฏฺฐาสปฺปเภทํ สพฺพมฺปิ รูปํ อตีตาทิโกฏฺฐาเสสุ ปกฺขิปิตฺวา ทเสฺสตุํ **อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺน**นฺติ อาหฯ ตโต ปรํ ตเทว อชฺฌตฺตทุกาทีสุ จตูสุ ทุเกสุ ปกฺขิปิตฺวา ทเสฺสตุํ **อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตโต ปรํ สพฺพเมฺปตํ เอกาทสสุ ปเทเสสุ ปริยาทิยิตฺวา ทสฺสิตํ รูปํ เอกโต ปิณฺฑํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **ตเทกชฺฌ**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **ตเทกชฺฌ**นฺติ ตํ เอกชฺฌํ; **อภิสญฺญูหิตฺวา**ติ อภิสํหริตฺวา; **อภิสงฺขิปิตฺวา**ติ สเงฺขปํ กตฺวา; อิทํ วุตฺตํ โหติ – สพฺพเมฺปตํ วุตฺตปฺปการํ รูปํ รุปฺปนลกฺขณสงฺขาเต เอกวิธภาเว ปญฺญาย ราสึ กตฺวา รูปกฺขโนฺธ นามาติ วุจฺจตีติฯ เอเตน สพฺพมฺปิ รูปํ รุปฺปนลกฺขเณ ราสิภาวูปคมเนน รูปกฺขโนฺธติ ทสฺสิตํ โหติฯ น หิ รูปโต อโญฺญ รูปกฺขโนฺธ นาม อตฺถิฯ ยถา จ รูปํ, เอวํ เวทนาทโยปิ เวทยิตลกฺขณาทีสุ ราสิภาวูปคมเนนฯ น หิ เวทนาทีหิ อเญฺญ เวทนากฺขนฺธาทโย นาม อตฺถิฯ

๓. อิทานิ เอเกกสฺมึ โอกาเส ปกฺขิตฺตํ รูปํ วิสุํ วิสุํ ภาเชตฺวา ทเสฺสโนฺต **ตตฺถ กตมํ รูปํ อตีต**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เอกาทสสุ โอกาเสสุ ปกฺขิปิตฺวา ฐปิตมาติกาย ภุมฺมํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนนฺติอาทินา นเยน ฐปิตาย มาติกาย ยํ อตีตํ รูปนฺติ วุตฺตํ, ตํ กตมนฺติ? อิมินา อุปาเยน สพฺพปุจฺฉาสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อตีตํ นิรุทฺธ**นฺติอาทีนิ ปทานิ นิเกฺขปกณฺฑสฺส อตีตตฺติกภาชนียวณฺณนายํ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๐๔๔) วุตฺตาเนวฯ **จตฺตาโร จ มหาภูตา**ติ อิทํ อตีตนฺติ วุตฺตรูปสฺส สภาวทสฺสนํฯ ยถา เจตฺถ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมินา อิทํ ทเสฺสติ – อตีตรูปมฺปิ ภูตานิ เจว ภูตานิ อุปาทาย นิพฺพตฺตรูปญฺจ, อนาคตมฺปิ…เป…. ทูรสนฺติกมฺปิ ฯ น หิ ภูเตหิ เจว ภูตานิ อุปาทาย ปวตฺตรูปโต จ อญฺญํ รูปํ นาม อตฺถีติฯ

อปโร นโย – **อตีตํเสน สงฺคหิต**นฺติ อตีตโกฏฺฐาเสเนว สงฺคหิตํ, เอเตฺถว คณนํ คตํฯ กินฺติ? จตฺตาโร จ มหาภูตา จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทายรูปนฺติฯ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อนาคตปจฺจุปฺปนฺนนิเทฺทสปทานิปิ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถาเนวฯ

อิทํ ปน อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ นาม สุตฺตนฺตปริยายโต อภิธมฺมนิเทฺทสโตติ ทุวิธํฯ ตํ สุตฺตนฺตปริยาเย ภเวน ปริจฺฉินฺนํฯ ปฏิสนฺธิโต หิ ปฏฺฐาย อตีตภเวสุ นิพฺพตฺตํ รูปํ, อนนฺตรภเว วา นิพฺพตฺตํ โหตุ กปฺปโกฏิสตสหสฺสมตฺถเก วา, สพฺพํ อตีตเมว นามฯ จุติโต ปฏฺฐาย อนาคตภเวสุ นิพฺพตฺตนกรูปํ, อนนฺตรภเว วา นิพฺพตฺตํ โหตุ กปฺปโกฏิสตสหสฺสมตฺถเก วา, สพฺพํ อนาคตเมว นามฯ จุติปฏิสนฺธิอนนฺตเร ปวตฺตรูปํ ปจฺจุปฺปนฺนํ นามฯ อภิธมฺมนิเทฺทเส ปน ขเณน ปริจฺฉินฺนํฯ ตโย หิ รูปสฺส ขณา – อุปฺปาโท, ฐิติ, ภโงฺคติฯ อิเม ตโย ขเณ ปตฺวา นิรุทฺธํ รูปํ, สมนนฺตรนิรุทฺธํ วา โหตุ อตีเต กปฺปโกฏิสตสหสฺสมตฺถเก วา, สพฺพํ อตีตเมว นามฯ ตโย ขเณ อสมฺปตฺตํ รูปํ, เอกจิตฺตกฺขณมเตฺตน วา อสมฺปตฺตํ โหตุ อนาคเต กปฺปโกฏิสตสหสฺสมตฺถเก วา, สพฺพํ อนาคตเมว นามฯ อิเม ตโย ขเณ สมฺปตฺตํ รูปํ ปน ปจฺจุปฺปนฺนํ นามฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อิทํ สุตฺตนฺตภาชนียํ, เอวํ สเนฺตปิ อภิธมฺมนิเทฺทเสเนว อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนรูปํ นิทฺทิฏฺฐนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อปโร นโย – อิทญฺหิ รูปํ อทฺธาสนฺตติสมยขณวเสน จตุธา อตีตํ นาม โหติฯ ตถา อนาคตปจฺจุปฺปนฺนํฯ อทฺธาวเสน ตาว เอกสฺส เอกสฺมิํ ภเว ปฏิสนฺธิโต ปุเพฺพ อตีตํ, จุติโต อุทฺธํ อนาคตํ, อุภินฺนมนฺตเร ปจฺจุปฺปนฺนํฯ สนฺตติวเสน สภาคเอกอุตุสมุฏฺฐานํ เอกาหารสมุฏฺฐานญฺจ ปุพฺพาปริยวเสน ปวตฺตมานมฺปิ ปจฺจุปฺปนฺนํฯ ตโต ปุเพฺพ วิสภาคอุตุอาหารสมุฏฺฐานํ อตีตํ, ปจฺฉา อนาคตํฯ จิตฺตชํ เอกวีถิเอกชวนเอกสมาปตฺติสมุฏฺฐานํ ปจฺจุปฺปนฺนํฯ ตโต ปุเพฺพ อตีตํ, ปจฺฉา อนาคตํฯ กมฺมสมุฏฺฐานสฺส ปาฏิเยกฺกํ สนฺตติวเสน อตีตาทิเภโท นตฺถิฯ เตสญฺญว ปน อุตุอาหารจิตฺตสมุฏฺฐานานํ อุปตฺถมฺภกวเสน ตสฺส อตีตาทิเภโท เวทิตโพฺพฯ สมยวเสน เอกมุหุตฺตปุพฺพณฺหสายนฺหรตฺติทิวาทีสุ สมเยสุ สนฺตานวเสน ปวตฺตมานํ ตํ ตํ สมยํ ปจฺจุปฺปนฺนํ นามฯ ตโต ปุเพฺพ อตีตํ, ปจฺฉา อนาคตํฯ ขณวเสน อุปฺปาทาทิกฺขณตฺตยปริยาปนฺนํ ปจฺจุปฺปนฺนํ นามฯ ตโต ปุเพฺพ อตีตํ, ปจฺฉา อนาคตํฯ

อปิจ อติกฺกเหตุปจฺจยกิจฺจํ อตีตํฯ นิฏฺฐิตเหตุกิจฺจํ อนิฏฺฐิตปจฺจยกิจฺจํ ปจฺจุปฺปนฺนํฯ อุภยกิจฺจมสมฺปตฺตํ อนาคตํฯ สกิจฺจกฺขเณ วา ปจฺจุปฺปนฺนํฯ ตโต ปุเพฺพ อตีตํ, ปจฺฉา อนาคตํฯ เอตฺถ จ ขณาทิกถาว นิปฺปริยายา, เสสา สปริยายาฯ ตาสุ นิปฺปริยายกถา อิธ อธิเปฺปตาฯ อชฺฌตฺตทุกสฺสาปิ นิเทฺทสปทานิ เหฏฺฐา อชฺฌตฺตตฺติกนิเทฺทเส (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๐๕๐) วุตฺตตฺถาเนวฯ โอฬาริกาทีนิ รูปกณฺฑวณฺณนายํ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๖๗๔) วุตฺตตฺถาเนวฯ

๖. หีนทุกนิเทฺทเส **เตสํ เตสํ สตฺตาน**นฺติ พหูสุ สเตฺตสุ สามิวจนํฯ อปรสฺสาปิ อปรสฺสาปีติ หิ วุจฺจมาเน ทิวสมฺปิ กปฺปสตสหสฺสมฺปิ วทโนฺต เอตฺตกเมว วเทยฺยฯ อิติ สตฺถา ทฺวีเหว ปเทหิ อนวเสเส สเตฺต ปริยาทิยโนฺต ‘เตสํ เตสํ สตฺตาน’นฺติ อาหฯ เอเตฺตเกน หิ สพฺพมฺปิ อปรทีปนํ สิทฺธํ โหติฯ **อุญฺญาต**นฺติ อวมตํฯ **อวญฺญาต**นฺติ วเมฺภตฺวา ญาตํฯ รูปนฺติปิ น วิทิตํฯ **หีฬิต**นฺติ อคเหตพฺพเฏฺฐน ขิตฺตํ ฉฑฺฑิตํ, ชิคุจฺฉิตนฺติปิ วทนฺติฯ **ปริภูต**นฺติ กิเมเตนาติ วาจาย ปริภวิตํฯ **อจิตฺตีกต**นฺติ น ครุกตํฯ **หีน**นฺติ ลามกํฯ **หีนมต**นฺติ หีนนฺติ มตํ, ลามกํ กตฺวา ญาตํฯ **หีนสมฺมต**นฺติ หีนนฺติ โลเก สมฺมตํ, หีเนหิ วา สมฺมตํ, คูถภเกฺขหิ คูโถ วิยฯ **อนิฏฺฐ**นฺติ อปฺปิยํ, ปฏิลาภตฺถาย วา อปริเยสิตํฯ สเจปิ นํ โกจิ ปริเยเสยฺย, ปริเยสตุฯ เอตสฺส ปน อารมฺมณสฺส เอตเทว นามํฯ **อกนฺต**นฺติ อกามิตํ, นิสฺสิริกํ วาฯ **อมนาป**นฺติ มนสฺมิํ น อปฺปิตํฯ ตาทิสญฺหิ อารมฺมณํ มนสฺมิํ น อปฺปียติฯ อถ วา มนํ อปฺปายติ วเฑฺฒตีติ มนาปํ, น มนาปํ อมนาปํฯ

อปโร นโย – **อนิฏฺฐํ** สมฺปตฺติวิรหโตฯ ตํ เอกเนฺตน กมฺมสมุฏฺฐาเนสุ อกุสลกมฺมสมุฏฺฐานํฯ **อกนฺตํ** สุขสฺส อเหตุภาวโตฯ **อมนาปํ** ทุกฺขสฺส เหตุภาวโตฯ **รูปา สทฺทา**ติ อิทมสฺส สภาวทีปนํฯ อิมสฺมิญฺหิ ปเท อกุสลกมฺมชวเสน อนิฏฺฐา ปญฺจ กามคุณา วิภตฺตาฯ กุสลกมฺมชํ ปน อนิฏฺฐํ นาม นตฺถิ, สพฺพํ อิฏฺฐเมวฯ

ปณีตปทนิเทฺทโส วุตฺตปฏิปกฺขนเยน เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมิํ ปน ปเท กุสลกมฺมชวเสน อิฏฺฐา ปญฺจ กามคุณา วิภตฺตาฯ กุสลกมฺมชญฺหิ อนิฏฺฐํ นาม นตฺถิ, สพฺพํ อิฏฺฐเมวฯ ยถา จ กมฺมเชสุ เอวํ อุตุสมุฏฺฐานาทีสุปิ อิฏฺฐานิฏฺฐตา อตฺถิ เอวาติ อิมสฺมิํ ทุเก อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณํ ปฏิวิภตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อยํ ตาว อาจริยานํ สมานตฺถกถาฯ วิตณฺฑวาที ปนาห – **อิฏฺฐานิฏฺฐํ** นาม ปาฏิเยกฺกํ ปฏิวิภตฺตํ นตฺถิ, เตสํ เตสํ รุจิวเสน กถิตํฯ

ยถาห –

‘‘มนาปปริยนฺตํ ขฺวาหํ, มหาราช, ปญฺจสุ กามคุเณสุ อคฺคนฺติ วทามิฯ เตว, มหาราช, รูปา เอกจฺจสฺส มนาปา โหนฺติ, เอกจฺจสฺส อมนาปา โหนฺติฯ เตว, มหาราช, สทฺทา, คนฺธา, รสา, โผฏฺฐพฺพา เอกจฺจสฺส มนาปา โหนฺติ, เอกจฺจสฺส อมนาปา โหนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๒๓)ฯ

เอวํ ยสฺมา เตเยว รูปาทโย เอโก อสฺสาเทติ อภินนฺทติ, ตตฺถ โลภํ อุปฺปาเทติฯ เอโก กุชฺฌติ ปฏิหญฺญติ, ตตฺถ โทสํ อุปฺปาเทติฯ เอกสฺส อิฏฺฐา โหนฺติ กนฺตา มนาปา, เอกสฺส อนิฏฺฐา อกนฺตา อมนาปาฯ เอโก เจเต ‘อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา’ติ ทกฺขิณโต คณฺหาติ, เอโก ‘อนิฏฺฐา อกนฺตา อมนาปา’ติ วามโตฯ ตสฺมา อิฏฺฐานิฏฺฐํ นาม ปาฏิเยกฺกํ ปฏิวิภตฺตํ นาม นตฺถิฯ ปจฺจนฺตวาสีนญฺหิ คณฺฑุปฺปาทาปิ อิฏฺฐา โหนฺติ กนฺตา มนาปา, มชฺฌิมเทสวาสีนํ อติเชคุจฺฉาฯ เตสญฺจ โมรมํสาทีนิ อิฏฺฐานิ โหนฺติ, อิตเรสํ ตานิ อติเชคุจฺฉานีติฯ

โส วตฺตพฺโพ – ‘‘กึ ปน ตฺวํ อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณํ ปาฏิเยกฺกํ ปฏิวิภตฺตํ นาม นตฺถีติ วเทสี’’ติ? ‘‘อาม นตฺถี’’ติ วทามิฯ ปุน ตเถว ยาวตติยํ ปติฏฺฐาเปตฺวา ปโญฺห ปุจฺฉิตพฺโพ – ‘‘นิพฺพานํ นาม อิฏฺฐํ อุทาหุ อนิฏฺฐ’’นฺติ? ชานมาโน ‘‘อิฏฺฐ’’นฺติ วกฺขติฯ สเจปิ น วเทยฺย, มา วทตุฯ นิพฺพานํ ปน เอกนฺตอิฏฺฐเมวฯ ‘‘นนุ เอโก นิพฺพานสฺส วเณฺณ กถิยมาเน กุชฺฌิตฺวา – ‘ตฺวํ นิพฺพานสฺส วณฺณํ กเถสิ, กึ ตตฺถ อนฺนปานมาลาคนฺธวิเลปนสยนจฺฉาทนสมิทฺธา ปญฺจ กามคุณา อตฺถี’ติ วตฺวา ‘นตฺถี’ติ วุเตฺต ‘อลํ ตว นิพฺพาเนนา’ติ นิพฺพานสฺส วเณฺณ กถิยมาเน กุชฺฌิตฺวา อุโภ กเณฺณ ถเกตีติ อิเฏฺฐตํฯ เอตสฺส ปน วเสน ตว วาเท นิพฺพานํ อนิฏฺฐํ นาม โหติ ฯ น ปเนตํ เอวํ คเหตพฺพํฯ เอโส หิ วิปรีตสญฺญาย กเถติฯ สญฺญาวิปลฺลาเสน จ ตเทว อารมฺมณํ เอกสฺส อิฏฺฐํ โหติ, เอกสฺส อนิฏฺฐํ’’ฯ

อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณํ ปน ปาฏิเยกฺกํ วิภตฺตํ อตฺถีติฯ กสฺส วเสน วิภตฺตนฺติ? มชฺฌิมกสตฺตสฺสฯ อิทญฺหิ น อติอิสฺสรานํ มหาสมฺมตมหาสุทสฺสนธมฺมาโสกาทีนํ วเสน วิภตฺตํฯ เตสญฺหิ ทิพฺพกปฺปมฺปิ อารมฺมณํ อมนาปํ อุปฏฺฐาติฯ น อติทุคฺคตานํ ทุลฺลภนฺนปานานํ วเสน วิภตฺตํฯ เตสญฺหิ กณาชกภตฺตสิตฺถานิปิ ปูติมํสรโสปิ อติมธุโร อมตสทิโส จ โหติฯ มชฺฌิมกานํ ปน คณกมหามตฺตเสฏฺฐิกุฏุมฺพิกวาณิชาทีนํ กาเลน อิฏฺฐํ กาเลน อนิฏฺฐํ ลภมานานํ วเสน วิภตฺตํฯ เอวรูปา หิ อิฏฺฐานิฏฺฐํ ปริจฺฉินฺทิตุํ สโกฺกนฺตีติฯ

ติปิฏกจูฬนาคเตฺถโร ปนาห – ‘‘อิฏฺฐานิฏฺฐํ นาม วิปากวเสเนว ปริจฺฉินฺนํ, น ชวนวเสนฯ ชวนํ ปน สญฺญาวิปลฺลาสวเสน อิฏฺฐสฺมึเยว รชฺชติ, อิฏฺฐสฺมึเยว ทุสฺสติ; อนิฏฺฐสฺมึเยว รชฺชติ, อนิฏฺฐสฺมึเยว ทุสฺสตี’’ติฯ วิปากวเสเนว ปเนตํ เอกนฺตโต ปริจฺฉิชฺชติฯ น หิ สกฺกา วิปากจิตฺตํ วเญฺจตุํฯ สเจ อารมฺมณํ อิฏฺฐํ โหติ, กุสลวิปากํ อุปฺปชฺชติฯ สเจ อนิฏฺฐํ, อกุสลวิปากํ อุปฺปชฺชติฯ กิญฺจาปิ หิ มิจฺฉาทิฏฺฐิกา พุทฺธํ วา สงฺฆํ วา มหาเจติยาทีนิ วา อุฬารานิ อารมฺมณานิ ทิสฺวา อกฺขีนิ ปิทหนฺติ, โทมนสฺสํ อาปชฺชนฺติ, ธมฺมสทฺทํ สุตฺวา กเณฺณ ถเกนฺติ, จกฺขุวิญฺญาณโสตวิญฺญาณานิ ปน เนสํ กุสลวิปากาเนว โหนฺติฯ

กิญฺจาปิ คูถสูกราทโย คูถคนฺธํ ฆายิตฺวา ‘ขาทิตุํ ลภิสฺสามา’ติ โสมนสฺสชาตา โหนฺติ, คูถทสฺสเน ปน เตสํ จกฺขุวิญฺญาณํ, ตสฺส คนฺธฆายเน ฆานวิญฺญาณํ, รสสายเน ชิวฺหาวิญฺญาณญฺจ อกุสลวิปากเมว โหติฯ พนฺธิตฺวา วรสยเน สยาปิตสูกโร จ กิญฺจาปิ วิรวติ, สญฺญาวิปลฺลาเสน ปนสฺส ชวนสฺมึเยว โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, กายวิญฺญาณํ กุสลวิปากเมวฯ กสฺมา? อารมฺมณสฺส อิฏฺฐตายฯ

อปิจ ทฺวารวเสนาปิ อิฏฺฐานิฏฺฐตา เวทิตพฺพาฯ สุขสมฺผสฺสญฺหิ คูถกลลํ จกฺขุทฺวารฆาน ทฺวาเรสุ อนิฏฺฐํ, กายทฺวาเร อิฏฺฐํ โหติฯ จกฺกวตฺติโน มณิรตเนน โปถิยมานสฺส, สุวณฺณสูเล อุตฺตาสิตสฺส จ มณิรตนสุวณฺณสูลานิ จกฺขุทฺวาเร อิฏฺฐานิ โหนฺติ, กายทฺวาเร อนิฏฺฐานิฯ กสฺมา? มหาทุกฺขสฺส อุปฺปาทนโตฯ เอวํ อิฏฺฐานิฏฺฐํ เอกนฺตโต วิปาเกเนว ปริจฺฉิชฺชตีติ เวทิตพฺพํฯ

ตํ ตํ วา ปนาติ เอตฺถ น เหฏฺฐิมนโย โอโลเกตโพฺพฯ น หิ ภควา สมฺมุติมนาปํ ภินฺทติ, ปุคฺคลมนาปํ ปน ภินฺทติฯ ตสฺมา ตํตํวาปนวเสเนว อุปาทายุปาทาย หีนปฺปณีตตา เวทิตพฺพาฯ เนรยิกานญฺหิ รูปํ โกฏิปฺปตฺตํ **หีนํ** นาม; ตํ อุปาทาย ติรจฺฉาเนสุ นาคสุปณฺณานํ รูปํ **ปณีตํ** นามฯ เตสํ รูปํ หีนํ; ตํ อุปาทาย เปตานํ รูปํ ปณีตํ นามฯ เตสมฺปิ หีนํ; ตํ อุปาทาย ชานปทานํ รูปํ ปณีตํ นามฯ เตสมฺปิ หีนํ; ตํ อุปาทาย คามโภชกานํ รูปํ ปณีตํ นามฯ เตสมฺปิ หีนํ; ตํ อุปาทาย ชนปทสามิกานํ รูปํ ปณีตํ นามฯ เตสมฺปิ หีนํ; ตํ อุปาทาย ปเทสราชูนํ รูปํ ปณีตํ นามฯ เตสมฺปิ หีนํ; ตํ อุปาทาย จกฺกวตฺติรโญฺญ รูปํ ปณีตํ นามฯ ตสฺสาปิ หีนํ; ตํ อุปาทาย ภุมฺมเทวานํ รูปํ ปณีตํ นามฯ เตสมฺปิ หีนํ; ตํ อุปาทาย จาตุมหาราชิกานํ เทวานํ รูปํ ปณีตํ นามฯ เตสมฺปิ หีนํ; ตํ อุปาทาย ตาวตึสานํ เทวานํ รูปํ ปณีตํ นาม…เป…. อกนิฏฺฐเทวานํ ปน รูปํ มตฺถกปฺปตฺตํ ปณีตํ นามฯ

๗. ทูรทุกนิเทฺทเส **อิตฺถินฺทฺริยา**ทีนิ เหฏฺฐา วิภตฺตาเนวฯ อิมสฺมึ ปน ทุเก ทุปฺปริคฺคหเฏฺฐน ลกฺขณทุปฺปฏิวิชฺฌตาย สุขุมรูปํ **ทูเร**ติ กถิตํฯ สุขปริคฺคหเฏฺฐน ลกฺขณสุปฺปฏิวิชฺฌตาย โอฬาริกรูปํ **สนฺติเก**ติฯ กพฬีการาหารปริโยสาเน จ นิยฺยาตนฏฺฐาเนปิ ‘อิทํ วุจฺจติ รูปํ ทูเร’ติ น นิยฺยาติตํฯ กสฺมา? ทุวิธญฺหิ ทูเร นาม – ลกฺขณโต จ โอกาสโต จาติฯ ตตฺถ ลกฺขณโต ทูเรติ น กถิตํ, ตํ โอกาสโต กเถตพฺพํฯ ตสฺมา ทูเรติ อกถิตํฯ โอฬาริกรูปํ โอกาสโต ทูเรติ ทเสฺสตุํ อนิยฺยาเตตฺวาว **ยํ วา ปนญฺญมฺปิ**ติอาทิมาหฯ สนฺติกปทนิเทฺทเสปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ **อนาสเนฺน**ติ น อาสเนฺน, **อนุปกเฏฺฐ**ติ นิสฺสเฏฺฐ, **ทูเร**ติ ทูรมฺหิ, **อสนฺติเก**ติ น สนฺติเกฯ **อิทํ วุจฺจติ รูปํ ทูเร**ติ อิทํ ปณฺณรสวิธํ สุขุมรูปํ ลกฺขณโต ทูเร, ทสวิธํ ปน โอฬาริกรูปํ เยวาปนกวเสน โอกาสโต ทูเรติ วุจฺจติฯ สนฺติกปทนิเทฺทโส อุตฺตานโตฺถเยวฯ

อิทํ วุจฺจติ รูปํ สนฺติเกติ อิทํ ทสวิธํ โอฬาริกรูปํ ลกฺขณโต สนฺติเก, ปญฺจทสวิธํ ปน สุขุมรูปํ เยวาปนกวเสน โอกาสโต สนฺติเกติ วุจฺจติฯ กิตฺตกโต ปฏฺฐาย ปน รูปํ โอกาสวเสน สนฺติเก นาม? กิตฺตกโต ปฏฺฐาย ทูเร นามาติ? ปกติกถาย กเถนฺตานํ ทฺวาทสหโตฺถ สวนูปจาโร นาม โหติฯ ตสฺส โอรโต รูปํ สนฺติเก, ปรโต ทูเรฯ ตตฺถ สุขุมรูปํ ทูเร โหนฺตํ ลกฺขณโตปิ โอกาสโตปิ ทูเร โหติ; สนฺติเก โหนฺตํ ปน โอกาสโตว สนฺติเก โหติ, น ลกฺขณโตฯ โอฬาริกรูปํ สนฺติเก โหนฺตํ ลกฺขณโตปิ โอกาสโตปิ สนฺติเก โหติ; ทูเร โหนฺตํ โอกาสโตว ทูเร โหติ, น ลกฺขณโตฯ

ตํ ตํ วา ปนาติ เอตฺถ น เหฏฺฐิมนโย โอโลเกตโพฺพฯ เหฏฺฐา หิ ภินฺทมาโน คโตฯ อิธ ปน น ลกฺขณโต ทูรํ ภินฺทติ, โอกาสโต ทูรเมว ภินฺทติฯ อุปาทายุปาทาย ทูรสนฺติกญฺหิ เอตฺถ ทสฺสิตํฯ อตฺตโน หิ รูปํ สนฺติเก นาม; อโนฺตกุจฺฉิคตสฺสาปิ ปรสฺส ทูเรฯ อโนฺตกุจฺฉิคตสฺส สนฺติเก; พหิฐิตสฺส ทูเรฯ เอกมเญฺจ สยิตสฺส สนฺติเก; พหิปมุเข ฐิตสฺส ทูเรฯ อโนฺตปริเวเณ รูปํ สนฺติเก; พหิปริเวเณ ทูเรฯ อโนฺตสงฺฆาราเม รูปํ สนฺติเก; พหิสงฺฆาราเม ทูเรฯ อโนฺตสีมาย รูปํ สนฺติเก; พหิสีมาย ทูเรฯ อโนฺตคามเขเตฺต รูปํ สนฺติเก; พหิคามเกฺขเตฺต ทูเรฯ อโนฺตชนปเท รูปํ สนฺติเก; พหิชนปเท ทูเรฯ อโนฺตรชฺชสีมาย รูปํ สนฺติเก; พหิรชฺชสี

มาย ทูเรฯ อโนฺตสมุเทฺท รูปํ สนฺติเก; พหิสมุเทฺทรูปํ ทูเรฯ อโนฺตจกฺกวาเฬ รูปํ สนฺติเก; พหิจกฺกวาเฬ ทูเรติฯ

อยํ รูปกฺขนฺธนิเทฺทโสฯ

๒. เวทนากฺขนฺธนิเทฺทโส

๘. เวทนากฺขนฺธนิเทฺทสาทีสุ เหฏฺฐา วุตฺตสทิสํ ปหาย อปุพฺพเมว วณฺณยิสฺสามฯ **ยา กาจิ เวทนา**ติ จตุภูมิกเวทนํ ปริยาทิยติฯ **สุขา เวทนา**ติอาทีนิ อตีตาทิวเสน นิทฺทิฏฺฐเวทนํ สภาวโต ทเสฺสตุํ วุตฺตานิฯ ตตฺถ สุขา เวทนา อตฺถิ กายิกา, อตฺถิ เจตสิกา ฯ ตถา ทุกฺขา เวทนาฯ อทุกฺขมสุขา ปน จกฺขาทโย ปสาทกาเย สนฺธาย ปริยาเยน ‘อตฺถิ กายิกา, อตฺถิ เจตสิกา’ฯ ตตฺถ สพฺพาปิ กายิกา กามาวจราฯ ตถา เจตสิกา ทุกฺขา เวทนา ฯ เจตสิกา สุขา ปน เตภูมิกาฯ อทุกฺขมสุขา จตุภูมิกาฯ ตสฺสา สพฺพปฺปการายปิ สนฺตติวเสน, ขณาทิวเสน จ อตีตาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ สนฺตติวเสน เอกวีถิเอกชวนเอกสมาปตฺติปริยาปนฺนา, เอกวิธวิสยสมาโยคปฺปวตฺตา จ ปจฺจุปฺปนฺนาฯ ตโต ปุเพฺพ อตีตา, ปจฺฉา อนาคตาฯ ขณาทิวเสน ขณตฺตยปริยาปนฺนา ปุพฺพนฺตาปรนฺตมชฺฌคตา สกิจฺจญฺจ กุรุมานา เวทนา ปจฺจุปฺปนฺนาฯ ตโต ปุเพฺพ อตีตา, ปจฺฉา อนาคตาฯ ตตฺถ ขณาทิวเสน อตีตาทิภาวํ สนฺธาย อยํ นิเทฺทโส กโตติ เวทิตโพฺพฯ

๑๑. โอฬาริกสุขุมนิเทฺทเส **อกุสลา เวทนา**ติอาทีนิ ชาติโต โอฬาริกสุขุมภาวํ ทเสฺสตุํ วุตฺตานิฯ **ทุกฺขา เวทนา โอฬาริกา**ติอาทีนิ สภาวโตฯ **อสมาปนฺนสฺส เวทนา**ติอาทีนิ ปุคฺคลโตฯ **สาสวา**ติอาทีนิ โลกิยโลกุตฺตรโต โอฬาริกสุขุมภาวํ ทเสฺสตุํ วุตฺตานิฯ ตตฺถ อกุสลา ตาว สทรถเฏฺฐน ทุกฺขวิปากเฏฺฐน จ โอฬาริกาฯ กุสลา นิทฺทรถเฏฺฐน สุขวิปากเฏฺฐน จ สุขุมาฯ อพฺยากตา นิรุสฺสาหเฏฺฐน อวิปากเฏฺฐน จ สุขุมาฯ กุสลากุสลา สอุสฺสาหเฏฺฐน สวิปากเฏฺฐน จ โอฬาริกาฯ อพฺยากตา วุตฺตนเยเนว สุขุมาฯ

ทุกฺขา อสาตเฏฺฐน ทุกฺขเฏฺฐน จ โอฬาริกาฯ สุขา สาตเฏฺฐน สุขเฏฺฐน จ สุขุมาฯ อทุกฺขมสุขา สนฺตเฏฺฐน ปณีตเฏฺฐน จ สุขุมาฯ สุขทุกฺขา โขภนเฏฺฐน ผรณเฏฺฐน จ โอฬาริกาฯ สุขเวทนาปิ หิ โขเภติ ผรติฯ ตถา ทุกฺขเวทนาปิฯ สุขญฺหิ อุปฺปชฺชมานํ สกลสรีรํ โขเภนฺตํ อาลุเฬนฺตํ อภิสนฺทยมานํ มทฺทยมานํ ฉาทยมานํ สีโตทกฆเฏน อาสิญฺจยมานํ วิย อุปฺปชฺชติฯ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชมานํ ตตฺตผาลํ อโนฺต ปเวสนฺตํ วิย ติณุกฺกาย พหิ ฌาปยมานํ วิย อุปฺปชฺชติฯ อทุกฺขมสุขา ปน วุตฺตนเยเนว สุขุมาฯ อสมาปนฺนสฺส เวทนา นานารมฺมเณ วิกฺขิตฺตภาวโต โอฬาริกา ฯ สมาปนฺนสฺส เวทนา เอกตฺตนิมิเตฺตเยว จรตีติ สุขุมาฯ สาสวา อาสวุปฺปตฺติเหตุโต โอฬาริกาฯ อาสวจาโร นาม เอกนฺตโอฬาริโกฯ อนาสวา วุตฺตวิปริยาเยน สุขุมาฯ

ตตฺถ เอโก เนว กุสลตฺติเก โกวิโท โหติ, น เวทนาตฺติเกฯ โส ‘กุสลตฺติกํ รกฺขามี’ติ เวทนาตฺติกํ ภินฺทติ; ‘เวทนาตฺติกํ รกฺขามี’ติ กุสลตฺติกํ ภินฺทติฯ เอโก ‘ติกํ รกฺขามี’ติ ภูมนฺตรํ ภินฺทติฯ เอโก น ภินฺทติฯ กถํ? ‘‘สุขทุกฺขา เวทนา โอฬาริกา, อทุกฺขมสุขา เวทนา สุขุมา’’ติ หิ เวทนาตฺติเก วุตฺตํฯ ตํ เอโก ปฏิกฺขิปติ – น สพฺพา อทุกฺขมสุขา สุขุมาฯ สา หิ กุสลาปิ อตฺถิ อกุสลาปิ อพฺยากตาปิฯ ตตฺถ กุสลากุสลา โอฬาริกา, อพฺยากตา สุขุมาฯ กสฺมา? กุสลตฺติเก ปาฬิยํ อาคตตฺตาติฯ เอวํ กุสลตฺติโก รกฺขิโต โหติ, เวทนาตฺติโก ปน ภิโนฺนฯ

กุสลากุสลา เวทนา โอฬาริกา, อพฺยากตา เวทนา สุขุมา''ติ ยํ ปน กุสลตฺติเก วุตฺตํ, ตํ เอโก ปฏิกฺขิปติ – น สพฺพา อพฺยากตา สุขุมาฯ สา หิ สุขาปิ อตฺถิ ทุกฺขาปิ อทุกฺขมสุขาปิฯ ตตฺถ สุขทุกฺขา โอฬาริกา, อทุกฺขมสุขา สุขุมาฯ กสฺมา? เวทนาตฺติเก ปาฬิยํ อาคตตฺตาติฯ เอวํ เวทนาตฺติโก รกฺขิโต โหติ, กุสลตฺติโก ปน ภิโนฺนฯ กุสลตฺติกสฺส ปน อาคตฏฺฐาเน เวทนาตฺติกํ อโนโลเกตฺวา เวทนาตฺติกสฺส อาคตฏฺฐาเน กุสลตฺติกํ อโนโลเกตฺวา กุสลาทีนํ กุสลตฺติกลกฺขเณน, สุขาทีนํ เวทนาตฺติกลกฺขเณน โอฬาริกสุขุมตํ กเถโนฺต น ภินฺทติ นามฯ

ยมฺปิ ''กุสลากุสลา เวทนา โอฬาริกา, อพฺยากตา เวทนา สุขุมา''ติ กุสลตฺติเก วุตฺตํ, ตเตฺถโก 'กุสลา โลกุตฺตรเวทนาปิ สมานา โอฬาริกา นาม, วิปากา อนุตฺตมโส ทฺวิปญฺจวิญฺญาณสหชาตาปิ สมานา สุขุมา นาม โหตี'ติ วทติฯ โส เอวรูปํ สนฺตํ ปณีตํ โลกุตฺตรเวทนํ โอฬาริกํ นาม กโรโนฺต, ทฺวิปญฺจวิญฺญาณสมฺปยุตฺตํ อเหตุกํ หีนํ ชฬํ เวทนํ สุขุมํ นาม กโรโนฺต 'ติกํ รกฺขิสฺสามี'ติ ภูมนฺตรํ ภินฺทติ นามฯ ตตฺถ ตตฺถ ภูมิยํ กุสลํ ปน ตํตํภูมิวิปาเกเนว สทฺธิํ โยเชตฺวา กเถโนฺต น ภินฺทติ นามฯ ตตฺรายํ นโย – กามาวจรกุสลา หิ โอฬาริกา; กามาวจรวิปากา สุขุมา ฯ รูปาวจรารูปาวจรโลกุตฺตรกุสลา โอฬาริกา; รูปาวจรารูปาวจรโลกุตฺตรวิปากา สุขุมาติฯ อิมินา นีหาเรน กเถโนฺต น ภินฺทติ นามฯ

ติปิฏกจูฬนาคเตฺถโร ปนาห – ''อกุสเล โอฬาริกสุขุมตา นาม น อุทฺธริตพฺพาฯ ตญฺหิ เอกนฺตโอฬาริกเมวฯ โลกุตฺตเรปิ โอฬาริกสุขุมตา น อุทฺธริตพฺพาฯ ตญฺหิ เอกนฺตสุขุม''นฺติฯ อิมํ กถํ อาหริตฺวา ติปิฏกจูฬาภยเตฺถรสฺส กถยิํสุ – เอวํ เถเรน กถิตนฺติฯ ติปิฏกจูฬาภยเตฺถโร อาห – ''สมฺมาสมฺพุเทฺธน อภิธมฺมํ ปตฺวา เอกปทสฺสาปิ ทฺวินฺนมฺปิ ปทานํ อาคตฏฺฐาเน นยํ ทาตุํ ยุตฺตฏฺฐาเน นโย อทิโนฺน นาม นตฺถิ, นยํ กาตุํ ยุตฺตฏฺฐาเน นโย อกโต นาม นตฺถิฯ อิธ ปเนกโจฺจ 'อาจริโย อสฺมี'ติ วิจรโนฺต อกุสเล โอฬาริกสุขุมตํ อุทฺธรมาโน กุกฺกุจฺจายติฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธน ปน โลกุตฺตเรปิ โอฬาริกสุขุมตา อุทฺธริตา''ติฯ เอวญฺจ ปน วตฺวา อิทํ สุตฺตํ อาหริ – ''ตตฺร, ภเนฺต, ยายํ ปฏิปทา ทุกฺขา ทนฺธาภิญฺญา, อยํ, ภเนฺต, ปฏิปทา อุภเยเนว หีนา อกฺขายติ – ทุกฺขตฺตา ทนฺธตฺตา จา''ติ (ที. นิ. ๓.๑๕๒)ฯ เอตฺถ หิ จตโสฺส ปฏิปทา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตาฯ

ตํ ตํ วา ปนาติ เอตฺถ น เหฏฺฐิมนโย โอโลเกตโพฺพฯ ตํตํวาปนวเสเนว กเถตพฺพํฯ ทุวิธา หิ อกุสลา – โลภสหคตา โทสสหคตา จฯ ตตฺถ โทสสหคตา โอฬาริกา, โลภสหคตา สุขุมาฯ โทสสหคตาปิ ทุวิธา – นิยตา อนิยตา จฯ ตตฺถ นิยตา โอฬาริกา, อนิยตา สุขุมาฯ นิยตาปิ กปฺปฏฺฐิติกา โอฬาริกา, โนกปฺปฏฺฐิติกา สุขุมาฯ กปฺปฏฺฐิติกาปิ อสงฺขาริกา โอฬาริกา, สสงฺขาริกา สุขุมาฯ โลภสหคตาปิ ทุวิธา – ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตา ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตา จฯ ตตฺถ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตา โอฬาริกา, ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตา สุขุมาฯ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตาปิ นิยตา โอฬาริกา, อนิยตา สุขุมาฯ สาปิ อสงฺขาริกา โอฬาริกา, สสงฺขาริกา สุขุมาฯ

สเงฺขปโต อกุสลํ ปตฺวา ยา วิปากํ พหุํ เทติ สา โอฬาริกา, ยา อปฺปํ สา สุขุมาฯ กุสลํ ปตฺวา ปน อปฺปวิปากา โอฬาริกา, พหุวิปากา สุขุมาฯ จตุพฺพิเธ กุสเล กามาวจรกุสลา โอฬาริกา, รูปาวจรกุสลา สุขุมาฯ สาปิ โอฬาริกา, อรูปาวจรกุสลา สุขุมา ฯ สาปิ โอฬาริกา, โลกุตฺตรกุสลา สุขุมาฯ อยํ ตาว ภูมีสุ อเภทโต นโยฯ

เภทโต ปน กามาวจรา ทานสีลภาวนามยวเสน ติวิธาฯ ตตฺถ ทานมยา โอฬาริกา, สีลมยา สุขุมาฯ สาปิ โอฬาริกา, ภาวนามยา สุขุมาฯ สาปิ ทุเหตุกา ติเหตุกาติ ทุวิธาฯ ตตฺถ ทุเหตุกา โอฬาริกา, ติเหตุกา สุขุมาฯ ติเหตุกาปิ สสงฺขาริกอสงฺขาริกเภทโต ทุวิธาฯ ตตฺถ ส

สงฺขาริกา โอฬาริกา, อสงฺขาริกา สุขุมาฯ รูปาวจเร ปฐมชฺฌานกุสลเวทนา โอฬาริกา, ทุติยชฺฌานกุสลเวทนา สุขุมา…เป…. จตุตฺถชฺฌานกุสลเวทนา สุขุมาฯ สาปิ โอฬาริกา, อากาสานญฺจายตนกุสลเวทนา สุขุมา อากาสานญฺจายตนกุสลเวทนา โอฬาริกา…เป….ฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลเวทนา สุขุมาฯ สาปิ โอฬาริกา, วิปสฺสนาสหชาตา สุขุมาฯ สาปิ โอฬาริกา, โสตาปตฺติมคฺคสหชาตา สุขุมาฯ สาปิ โอฬาริกา…เป…. อรหตฺตมคฺคสหชาตา สุขุมาฯ

จตุพฺพิเธ วิปาเก กามาวจรวิปากเวทนา โอฬาริกา, รูปาวจรวิปากเวทนา สุขุมาฯ สาปิ โอฬาริกา…เป…. โลกุตฺตรวิปากเวทนา สุขุมาฯ เอวํ ตาว อเภทโตฯ

เภทโต ปน กามาวจรวิปากา อตฺถิ อเหตุกา, อตฺถิ สเหตุกาฯ สเหตุกาปิ อตฺถิ ทุเหตุกา, อตฺถิ ติเหตุกาฯ ตตฺถ อเหตุกา โอฬาริกา, สเหตุกา สุขุมาฯ สาปิ ทุเหตุกา โอฬาริกา, ติเหตุกา สุขุมาฯ ตตฺถาปิ สสงฺขาริกา โอฬาริกา, อสงฺขาริกา สุขุมาฯ ปฐมชฺฌานวิปากา โอฬาริกา, ทุติยชฺฌานวิปากา สุขุมา…เป…. จตุตฺถชฺฌานวิปากา สุขุมาฯ สาปิ โอฬาริกา, อากาสานญฺจายตนวิปากา สุขุมาฯ สาปิ โอฬาริกา…เป…. เนวสญฺญานาสญฺญายตนวิปากา สุขุมาฯ สาปิ โอฬาริกา, โสตาปตฺติผลเวทนา สุขุมาฯ สาปิ โอฬาริกา, สกทาคามิ…เป…. อรหตฺตผลเวทนา สุขุมาฯ

ตีสุ กิริยาสุ กามาวจรกิริยเวทนา โอฬาริกา, รูปาวจรกิริยเวทนา สุขุมาฯ สาปิ โอฬาริกา, อรูปาวจรกิริยเวทนา สุขุมาฯ เอวํ ตาว อเภทโตฯ เภทโต ปน อเหตุกาทิวเสน ภินฺนาย กามาวจรกิริยาย อเหตุกกิริยเวทนา โอฬาริกา, สเหตุกา สุขุมาฯ สาปิ ทุเหตุกา โอฬาริกา, ติเหตุกา สุขุมาฯ ตตฺถาปิ สสงฺขาริกา โอฬาริกา, อสงฺขาริกา สุขุมาฯ ปฐมชฺฌาเน กิริยเวทนา โอฬาริกา, ทุติยชฺฌาเน สุขุมาฯ สาปิ โอฬาริกา, ตติเย…เป…. จตุตฺเถ สุขุมาฯ สาปิ โอฬาริกา, อากาสานญฺจายตนกิริยเวทนา สุขุมาฯ สาปิ โอฬาริกา, วิญฺญาณญฺจา…เป…. เนวสญฺญานาสญฺญายตนกิริยเวทนา สุขุมาฯ ยา โอฬาริกา สา หีนาฯ ยา สุขุมา สา ปณีตาฯ

๑๓. ทูรทุกนิเทฺทเส อกุสลเวทนา วิสภาคเฏฺฐน วิสํสเฏฺฐน จ กุสลาพฺยากตาหิ ทูเรฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ ทูรตา เวทิตพฺพาฯ สเจปิ หิ อกุสลาทิเวทนาสมงฺคิโน ทุกฺขาทิเวทนาสมงฺคิโน จ ตโย ตโย ชนา เอกมเญฺจ นิสินฺนา โหนฺติ, เตสมฺปิ ตา เวทนา วิสภาคเฏฺฐน วิสํสเฏฺฐน จ ทูเรเยว นามฯ สมาปนฺนเวทนาทิสมงฺคีสุปิ เอเสว นโยฯ อกุสลา ปน อกุสลาย สภาคเฏฺฐน สริกฺขเฏฺฐน จ สนฺติเก นามฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ สนฺติกตา เวทิตพฺพาฯ สเจปิ หิ อกุสลาทิเวทนาสมงฺคีสุ ตีสุ ชเนสุ เอโก กามภเว, เอโก รูปภเว, เอโก อรูปภเว, เตสมฺปิ ตา เวทนา สภาคเฏฺฐน สริกฺขเฏฺฐน จ สนฺติเกเยว นามฯ กุสลาทิเวทนาสมงฺคีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตํ ตํ วา ปนาติ เอตฺถ เหฏฺฐิมนยํ อโนโลเกตฺวา ตํ ตํ วาปนวเสเนว กเถตพฺพํฯ กเถนฺเตน จ น ทูรโต สนฺติกํ อุทฺธริตพฺพํ, สนฺติกโต ปน ทูรํ อุทฺธริตพฺพํฯ ทุวิธา หิ อกุสลา – โลภสหคตา โทสสหคตา จฯ ตตฺถ โลภสหคตา โลภสหคตาย สนฺติเก นาม, โทสสหคตาย ทูเร นามฯ โทสสหคตา โทสสหคตาย สนฺติเก นาม, โลภสหคตาย ทูเร นามฯ โทสสหคตาปิ นิยตา นิยตาย สนฺติเก นามาติฯ เอวํ อนิยตาฯ กปฺปฏฺฐิติกอสงฺขาริกสสงฺขาริกเภทํ โลภสหคตาทีสุ จ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตาทิเภทํ สพฺพํ โอฬาริกทุกนิเทฺทเส วิตฺถาริตวเสน อนุคนฺตฺวา เอเกกโกฏฺฐาสเวทนา ตํตํโกฏฺฐาสเวทนาย เอว สนฺติเก, อิตรา อิตราย ทูเรติ เวทิตพฺพาติฯ

อยํ เวทนากฺขนฺธนิเทฺทโสฯ

๓. สญฺญากฺขนฺธนิเทฺทโส

๑๔. สญฺญากฺขนฺธนิเทฺทเส **ยา กาจิ สญฺญา**ติ จตุภูมิกสญฺญํ ปริยาทิยติฯ **จกฺขุสมฺผสฺสชา สญฺญา**ติอาทีนิ อตีตาทิวเสน นิทฺทิฏฺฐสญฺญํ สภาวโต ทเสฺสตุํ วุตฺตานิฯ ตตฺถ จกฺขุสมฺผสฺสโต จกฺขุสมฺผสฺสสฺมิํ วา ชาตา จกฺขุสมฺผสฺสชา นามฯ เสสาสุปิ เอเสว นโย ฯ เอตฺถ จ ปุริมา ปญฺจ จกฺขุปสาทาทิวตฺถุกาวฯ มโนสมฺผสฺสชา หทยวตฺถุกาปิ อวตฺถุกาปิฯ สพฺพา จตุภูมิกสญฺญาฯ

๑๗. โอฬาริกทุกนิเทฺทเส **ปฏิฆสมฺผสฺสชา**ติ สปฺปฏิเฆ จกฺขุปสาทาทโย วตฺถุํ กตฺวา สปฺปฏิเฆ รูปาทโย อารพฺภ อุปฺปนฺโน ผโสฺส ปฏิฆสมฺผโสฺส นามฯ ตโต ตสฺมิํ วา ชาตา ปฏิฆสมฺผสฺสชา นามฯ จกฺขุสมฺผสฺสชา สญฺญา…เป…. กายสมฺผสฺสชา สญฺญาติปิ ตสฺสาเยว วตฺถุโต นามํฯ รูปสญฺญา…เป…. โผฏฺฐพฺพสญฺญาติปิ ตสฺสาเยว อารมฺมณโต นามํฯ อิทํ ปน วตฺถารมฺมณโต นามํฯ สปฺปฏิฆานิ หิ วตฺถูนิ นิสฺสาย, สปฺปฏิฆานิ จ อารมฺมณานิ อารพฺภ อุปฺปตฺติโต เอสา ปฏิฆสมฺผสฺสชา สญฺญาติ วุตฺตาฯ มโนสมฺผสฺสชาติปิ ปริยาเยน เอติสฺสา นามํ โหติเยวฯ จกฺขุวิญฺญาณญฺหิ มโน นามฯ เตน สหชาโต ผโสฺส มโนสมฺผโสฺส นามฯ ตสฺมิํ มโนสมฺผเสฺส, ตสฺมา วา มโนสมฺผสฺสา ชาตาติ มโนสมฺผสฺสชาฯ ตถา โสตฆานชิวฺหากายวิญฺญาณํ มโน นามฯ เตน สหชาโต ผโสฺส มโนสมฺผโสฺส นามฯ ตสฺมิํ มโนสมฺผเสฺส, ตสฺมา วา มโนสมฺผสฺสา ชาตาติ มโนสมฺผสฺสชาฯ

อธิวจนสมฺผสฺสชา สญฺญาติปิ ปริยาเยน เอติสฺสา นามํ โหติเยวฯ ตโย หิ อรูปิโน ขนฺธา สยํ ปิฏฺฐิวฏฺฏกา หุตฺวา อตฺตนา สหชาตาย สญฺญาย อธิวจนสมฺผสฺสชา สญฺญาติปิ นามํ กโรนฺติฯ นิปฺปริยาเยน ปน ปฏิฆสมฺผสฺสชา สญฺญา นาม ปญฺจทฺวาริกสญฺญา , อธิวจนสมฺผสฺสชา สญฺญา นาม มโนทฺวาริกสญฺญาฯ ตตฺถ ปญฺจทฺวาริกสญฺญา โอโลเกตฺวาปิ ชานิตุํ สกฺกาติ โอฬาริกาฯ รชฺชิตฺวา อุปนิชฺฌายนฺตญฺหิ 'รชฺชิตฺวา อุปนิชฺฌายตี'ติ, กุชฺฌิตฺวา อุปนิชฺฌายนฺตํ 'กุชฺฌิตฺวา อุปนิชฺฌายตี'ติ โอโลเกตฺวาว ชานนฺติฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – เทฺว กิร อิตฺถิโย นิสีทิตฺวา สุตฺตํ กนฺตนฺติฯ ทฺวีสุ ทหเรสุ คาเม จรเนฺตสุ เอโก ปุรโต คจฺฉโนฺต เอกํ อิตฺถิํ โอโลเกสิฯ อิตรา ตํ ปุจฺฉิ 'กสฺมา นุ โข ตํ เอโส โอโลเกสี'ติ? 'น เอโส ภิกฺขุ มํ วิสภาคจิเตฺตน โอโลเกสิ, กนิฏฺฐภคินีสญฺญาย ปน โอโลเกสี'ติฯ เตสุปิ คาเม จริตฺวา อาสนสาลาย นิสิเนฺนสุ อิตโร ภิกฺขุ ตํ ภิกฺขุํ ปุจฺฉิ – 'ตยา สา อิตฺถี โอโลกิตา'ติ? 'อาม โอโลกิตา'ฯ 'กิมตฺถายา'ติ? 'มยฺหํ ภคินีสริกฺขตฺตา ตํ โอโลเกสิ'นฺติ อาหฯ เอวํ ปญฺจทฺวาริกสญฺญา โอโลเกตฺวาปิ ชานิตุํ สกฺกาติ เวทิตพฺพาฯ สา ปเนสา ปสาทวตฺถุกา เอวฯ เกจิ ปน ชวนปฺปวตฺตาติ ทีเปนฺติฯ มโนทฺวาริกสญฺญา ปน เอกมเญฺจ วา เอกปีเฐ วา นิสีทิตฺวาปิ อญฺญํ จิเนฺตนฺตํ วิตเกฺกนฺตญฺจ 'กิํ จิเนฺตสิ, กิํ วิตเกฺกสี'ติ ปุจฺฉิตฺวา ตสฺส วจนวเสเนว ชานิตพฺพโต สุขุมาฯ เสสํ เวทนากฺขนฺธสทิสเมวาติฯ

อยํ สญฺญากฺขนฺธนิเทฺทโสฯ

๔. สงฺขารกฺขนฺธนิเทฺทโส

๒๐. สงฺขารกฺขนฺธนิเทฺทเส **เย เกจิ สงฺขารา**ติ จตุภูมิกสงฺขาเร ปริยาทิยติฯ **จกฺขุสมฺผสฺสชา เจตนา**ติอาทีนิ อตีตาทิวเสน นิทฺทิฏฺฐสงฺขาเร สภาวโต ทเสฺสตุํ วุตฺตานิฯ **จกฺขุสมฺผสฺสชา**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ **เจตนา**ติ เหฏฺฐิมโกฏิยา ปธานสงฺขารวเสน วุตฺตํฯ เหฏฺฐิมโกฏิยา หิ อนฺตมโส จกฺขุวิญฺญาเณน สทฺธึ ปาฬิยํ อาคตา จตฺตาโร สงฺขารา อุปฺปชฺชนฺติฯ เตสุ เจตนา ปธานา อายูหนเฏฺฐน ปากฏตฺตาฯ ตสฺมา อยเมว คหิตาฯ ตํสมฺปยุตฺตสงฺขารา ปน ตาย คหิตาย คหิตาว โหนฺติฯ อิธาปิ ปุริมา ปญฺจ จกฺขุปสาทาทิวตฺถุกาวฯ มโนสมฺผสฺสชา หทยวตฺถุกาปิ อวตฺถุกาปิฯ สพฺพา จตุภูมิกเจตนาฯ เสสํ เวทนากฺขนฺธสทิสเมวาติฯ

อยํ สงฺขารกฺขนฺธนิเทฺทโสฯ

๕. วิญฺญาณกฺขนฺธนิเทฺทโส

๒๖. วิญฺญาณกฺขนฺธนิเทฺทเส **ยํ กิญฺจิ วิญฺญาณ**นฺติ จตุภูมกวิญฺญาณํ ปริยาทิยติฯ **จกฺขุวิญฺญาณ**นฺติอาทีนิ อตีตาทิวเสน นิทฺทิฏฺฐวิญฺญาณํ สภาวโต ทเสฺสตุํ วุตฺตานิฯ ตตฺถ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ ปญฺจ จกฺขุปสาทาทิวตฺถุกาเนว, มโนวิญฺญาณํ หทยวตฺถุกมฺปิ อวตฺถุกมฺปิฯ สพฺพํ จตุภูมกวิญฺญาณํฯ เสสํ เวทนากฺขนฺธสทิสเมวาติฯ

อยํ วิญฺญาณกฺขนฺธนิเทฺทโสฯ

ปกิณฺณกกถา

อิทานิ ปญฺจสุปิ ขเนฺธสุ สมุคฺคมโต, ปุพฺพาปรโต, อทฺธานปริเจฺฉทโต, เอกุปฺปาทนานานิโรธโต, นานุปฺปาทเอกนิโรธโต, เอกุปฺปาทเอกนิโรธโต, นานุปฺปาทนานานิโรธโต, อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนโต, อชฺฌตฺติกพาหิรโต, โอฬาริกสุขุมโต, หีนปณีตโต, ทูรสนฺติกโต, ปจฺจยโต, สมุฏฺฐานโต, ปรินิปฺผนฺนโต, สงฺขตโตติ โสฬสหากาเรหิ ปกิณฺณกํ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ ทุวิโธ **สมุคฺคโม** – คพฺภเสยฺยกสมุคฺคโม, โอปปาติกสมุคฺคโมติฯ ตตฺถ **คพฺภเสยฺยกสมุคฺคโม** เอวํ เวทิตโพฺพ – คพฺภเสยฺยกสตฺตานญฺหิ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปญฺจกฺขนฺธา อปจฺฉาอปุเร เอกโต ปาตุภวนฺติฯ ตสฺมึ ขเณ ปาตุภูตา กลลสงฺขาตา รูปสนฺตติ ปริตฺตา โหติฯ ขุทฺทกมกฺขิกาย เอกวายาเมน ปาตพฺพมตฺตาติ วตฺวา ปุน ‘อติพหุํ เอตํ, สณฺหสูจิยา เตเล ปกฺขิปิตฺวา อุกฺขิตฺตาย ปคฺฆริตฺวา อเคฺค ฐิตพินฺทุมตฺต’นฺติ วุตฺตํฯ ตมฺปิ ปฏิกฺขิปิตฺวา ‘เอกเกเส เตลโต อุทฺธริตฺวา คหิเต ตสฺส ปคฺฆริตฺวา อเคฺค ฐิตพินฺทุมตฺต’นฺติ วุตฺตํฯ ตมฺปิ ปฏิกฺขิปิตฺวา ‘อิมสฺมึ ชนปเท มนุสฺสานํ เกเส อฏฺฐธา ผาลิเต ตโต เอกโกฏฺฐาสปฺปมาโณ อุตฺตรกุรุกานํ เกโส; ตสฺส ปสนฺนติลเตลโต อุทฺธฏสฺส อเคฺค ฐิตพินฺทุมตฺต’นฺติ วุตฺตํฯ ตมฺปิ ปฏิกฺขิปิตฺวา ‘เอตํ พหุ, ชาติอุณฺณา นาม สุขุมา; ตสฺสา เอกอํสุโน ปสนฺนติลเตเล ปกฺขิปิตฺวา อุทฺธฏสฺส ปคฺฆริตฺวา อเคฺค ฐิตพินฺทุมตฺต’นฺติ วุตฺตํฯ ตํ ปเนตํ อจฺฉํ โหติ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลํ ปริสุทฺธํ ปสนฺนติลเตลพินฺทุสมานวณฺณํ ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ติลเตลสฺส ยถา พินฺทุ, สปฺปิมโณฺฑ อนาวิโล;
> เอวํ วณฺณปฏิภาคํ, กลลนฺติ ปวุจฺจตีติฯ

เอวํ ปริตฺตาย รูปสนฺตติยา ตีณิ สนฺตติสีสานิ โหนฺติ – วตฺถุทสกํ, กายทสกํ, อิตฺถิยา อิตฺถินฺทฺริยวเสน ปุริสสฺส ปุริสินฺทฺริยวเสน ภาวทสกนฺติฯ ตตฺถ วตฺถุรูปํ, ตสฺส นิสฺสยานิ จตฺตา

ริ มหาภูตานิ, ตํนิสฺสิตา วณฺณคนฺธรโสชา, ชีวิตนฺติ – อิทํ วตฺถุทสกํ นามฯ กายปสาโท, ตสฺส นิสฺสยานิ จตฺตาริ มหาภูตานิ, ตนฺนิสฺสิตา วณฺณคนฺธรโสชา, ชีวิตนฺติ – อิทํ กายทสกํ นามฯ อิตฺถิยา อิตฺถิภาโว, ปุริสสฺส ปุริสภาโว, ตสฺส นิสฺสยานิ จตฺตาริ มหาภูตานิ, ตนฺนิสฺสิตา วณฺณคนฺธรโสชา, ชีวิตนฺติ – อิทํ ภาวทสกํ นามฯ

เอวํ คพฺภเสยฺยกานํ ปฏิสนฺธิยํ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉเทน สมตึส กมฺมชรูปานิ รูปกฺขนฺโธ นาม โหติฯ ปฏิสนฺธิจิเตฺตน ปน สหชาตา เวทนา เวทนากฺขนฺโธ, สญฺญา สญฺญากฺขนฺโธ, สงฺขารา สงฺขารกฺขนฺโธ, ปฏิสนฺธิจิตฺตํ วิญฺญาณกฺขนฺโธติฯ เอวํ คพฺภเสยฺยกานํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปญฺจกฺขนฺธา ปริปุณฺณา โหนฺติฯ สเจ ปน นปุํสกปฏิสนฺธิ โหติ, ภาวทสกํ หายติฯ ทฺวินฺนํ ทสกานํ วเสน สมวีสติ กมฺมชรูปานิ รูปกฺขนฺโธ นาม โหติฯ เวทนากฺขนฺธาทโย วุตฺตปฺปการา เอวาติฯ เอวมฺปิ คพฺภเสยฺยกานํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปญฺจกฺขนฺธา ปริปุณฺณา โหนฺติฯ

อิมสฺมึ ฐาเน ติสมุฏฺฐานิกปฺปเวณี กเถตพฺพา ภเวยฺยฯ ตํ ปน อกเถตฺวา **‘โอปปาติกสมฺุคฺคโม’** นาม ทสฺสิโตฯ โอปปาติกานญฺหิ ปริปุณฺณายตนานํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ เหฏฺฐา วุตฺตานิ ตีณิ, จกฺขุโสตฆานชิวฺหาทสกานิ จาติ สตฺต รูปสนฺตติสีสานิ ปาตุภวนฺติฯ ตตฺถ จกฺขุทสกาทีนิ กายทสกสทิสาเนวฯ นปุํสกสฺส ปน ภาวทสกํ นตฺถิฯ เอวํ ปริปุณฺณายตนานํ โอปปาติกานํ สมสตฺตติ เจว สมสฏฺฐิ จ กมฺมชรูปานิ รูปกฺขนฺโธ นามฯ เวทนากฺขนฺธาทโย วุตฺตปฺปการา เอวาติฯ เอวํ โอปปาติกานํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปญฺจกฺขนฺธา ปริปุณฺณา โหนฺติฯ อยํ ‘โอปปาติกสมฺุคฺคโม’ นามฯ เอวํ ตาว ปญฺจกฺขนฺธา **‘สมฺุคฺคมโต’** เวทิตพฺพาฯ

‘ปุพฺพาปรโต’ติ เอวํ ปน คพฺภเสยฺยกานํ อปจฺฉาอปุเร อุปฺปเนฺนสุ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ กึ รูปํ ปฐมํ รูปํ สมุฏฺฐาเปติ อุทาหุ อรูปนฺติ? รูปํ รูปเมว สมุฏฺฐาเปติ, น อรูปํฯ กสฺมา? ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส น รูปชนกตฺตาฯ สพฺพสตฺตานญฺหิ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ, ขีณาสวสฺส จุติจิตฺตํ, ทฺวิปญฺจวิญฺญาณานิ, จตฺตาริ อรูปฺปวิปากานีติ โสฬส จิตฺตานิ รูปํ น สมุฏฺฐาเปนฺติฯ ตตฺถ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ ตาว วตฺถุโน ทุพฺพลตาย อปฺปติฏฺฐิตตาย ปจฺจยเวกลฺลตาย อาคนฺตุกตาย จ รูปํ น สมุฏฺฐาเปติฯ ตตฺถ หิ สหชาตํ วตฺถุ อุปฺปาทกฺขเณ ทุพฺพลํ โหตีติ วตฺถุโน ทุพฺพลตาย รูปํ น สมุฏฺฐาเปติฯ ยถา จ ปปาเต ปตโนฺต ปุริโส อญฺญสฺส นิสฺสโย ภวิตุํ น สโกฺกติ, เอวํ เอตมฺปิ กมฺมเวคกฺขิตฺตตฺตา ปปาเต ปตมานํ วิย อปฺปติฏฺฐิตํฯ อิติ กมฺมเวคกฺขิตฺตตฺตา, อปฺปติฏฺฐิตตายปิ รูปํ น สมุฏฺฐาเปติฯ

ปฏิสนฺธิจิตฺตญฺจ วตฺถุนา สทฺธึ อปจฺฉาอปุเร อุปฺปนฺนํฯ ตสฺส วตฺถุ ปุเรชาตํ หุตฺวา ปจฺจโย ภวิตุํ น สโกฺกติฯ สเจ สกฺกุเณยฺย, รูปํ สมุฏฺฐาเปยฺยฯ ยตฺราปิ วตฺถุ ปุเรชาตํ หุตฺวา ปจฺจโย ภวิตุํ สโกฺกติ, ปเวณี ฆฏิยติ, ตตฺราปิ จิตฺตํ องฺคโต อปริหีนํเยว รูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ ยทิ หิ จิตฺตํ ฐานกฺขเณ วา ภงฺคกฺขเณ วา รูปํ สมุฏฺฐาเปยฺย, ปฏิสนฺธิจิตฺตมฺปิ รูปํ สมุฏฺฐาเปยฺยฯ น ปน จิตฺตํ ตสฺมึ ขณทฺวเย รูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ ยถา ปน อหิจฺฉตฺตกมกุลํ ปถวิโต อุฏฺฐหนฺตํ ปํสุจุณฺณํ คเหตฺวาว อุฏฺฐหติ, เอวํ จิตฺตํ ปุเรชาตํ วตฺถุํ นิสฺสาย อุปฺปาทกฺขเณ อฏฺฐ รูปานิ คเหตฺวาว อุฏฺฐหติฯ ปฏิสนฺธิกฺขเณ จ วตฺถุ ปุเรชาตํ หุตฺวา ปจฺจโย ภวิตุํ น สโกฺกตีติ ปจฺจยเวกลฺลตายปิ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ รูปํ น สมุฏฺฐาเปติฯ

ยถา จ อาคนฺตุกปุริโส อคตปุพฺพํ ปเทสํ คโต อญฺญสํ – ‘เอถ โภ, อโนฺตคาเม โว อนฺนปานคนฺธมาลาทีนิ ทสฺสามี’ติ วตฺตุํ น สโกฺกติ, อตฺตโน อวิสยตาย อปฺปหุตตาย, เอวเมว ปฏิสนฺธิจิตฺตํ อาคนฺตุกนฺติ อตฺตโน อาคนฺตุกตายปิ รูปํ น สมุฏฺฐาเปติฯ อปิจ สมตึส กมฺมชรูปานิ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานํ ฐานํ คเหตฺวา ฐิตานีติปิ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ รูปํ น สมุฏฺฐาเปติฯ

ขีณาสวสฺส ปน จุติจิตฺตํ วฏฺฏมูลสฺส วูปสนฺตตฺตา น สมุฏฺฐาเปติฯ ตสฺส หิ สพฺพภเวสุ วฏฺฏมูลํ วูปสนฺตํ อภพฺพุปฺปตฺติกํ ปุนพฺภเว ปเวณี นาม นตฺถิฯ โสตาปนฺนสฺส ปน สตฺต ภเว ฐเปตฺวา อฏฺฐเมว วฏฺฏมูลํ วูปสนฺตํฯ ตสฺมา ตสฺส จุติจิตฺตํ สตฺตสุ ภเวสุ รูปํ สมุฏฺฐาเปติ , สกทาคามิโน ทฺวีสุ, อนาคามิโน เอกสฺมิํฯ ขีณาสวสฺส สพฺพภเวสุ วฏฺฏมูลสฺส วูปสนฺตตฺตา เนว สมุฏฺฐาเปติฯ

ทฺวิปญฺจวิญฺญาเณสุ ปน ฌานงฺคํ นตฺถิ, มคฺคงฺคํ นตฺถิ, เหตุ นตฺถีติ จิตฺตงฺคํ ทุพฺพลํ โหตีติ จิตฺตงฺคทุพฺพลตาย ตานิ รูปํ น สมุฏฺฐาเปนฺติฯ จตฺตาริ อรูปวิปากานิ ตสฺมิํ ภเว รูปสฺส นตฺถิตาย รูปํ น สมุฏฺฐาเปนฺติฯ น เกวลญฺจ ตาเนว, ยานิ อญฺญานิปิ ตสฺมิํ ภเว อฏฺฐ กามาวจรกุสลานิ, ทส อกุสลานิ, นว กิริยจิตฺตานิ, จตฺตาริ อารุปฺปกุสลานิ, จตโสฺส อารุปฺปกิริยา, ตีณิ มคฺคจิตฺตานิ, จตฺตาริ ผลจิตฺตานีติ เทฺวจตฺตาลีส จิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ตานิปิ ตตฺถ รูปสฺส นตฺถิตาย เอว รูปํ น สมุฏฺฐาเปนฺติฯ เอวํ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ รูปํ น สมุฏฺฐาเปติฯ

อุตุ ปน ปฐมํ รูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ โก เอส อุตุ นามาติ? ปฏิสนฺธิกฺขเณ อุปฺปนฺนานํ สมติํสกมฺมชรูปานํ อพฺภนฺตรา เตโชธาตุฯ สา ฐานํ ปตฺวา อฏฺฐ รูปานิ สมุฏฺฐาเปติฯ อุตุ นาม เจส ทนฺธนิโรโธ; จิตฺตํ ขิปฺปนิโรธํฯ ตสฺมิํ ธรนฺเตเยว โสฬส จิตฺตานิ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติฯ เตสุ ปฏิสนฺธิอนนฺตรํ ปฐมภวงฺคจิตฺตํ อุปฺปาทกฺขเณเยว อฏฺฐ รูปานิ สมุฏฺฐาเปติฯ ยทา ปน สทฺทสฺส อุปฺปตฺติกาโล ภวิสฺสติ, ตทา อุตุจิตฺตานิ สทฺทนวกํ นาม สมุฏฺฐาเปสฺสนฺติฯ กพฬีการาหาโรปิ ฐานํ ปตฺวา อฏฺฐ รูปานิ สมุฏฺฐาเปติฯ กุโต ปนสฺส กพฬีการาหาโรติ? มาติโตฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ยญฺจสฺส ภุญฺชตี มาตา, อนฺนํ ปานญฺจ โภชนํ;
> เตน โส ตตฺถ ยาเปติ, มาตุกุจฺฉิคโต นโร’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๓๕);

เอวํ กุจฺฉิคโต ทารโก มาตรา อชฺโฌหฏอนฺนปานโอชาย ยาเปติฯ สาว ฐานปฺปตฺตา อฏฺฐ รูปานิ สมุฏฺฐาเปติฯ นนุ จ สา โอชา ขรา? วตฺถุ สุขุมํ? กถํ ตตฺถ ปติฏฺฐาตีติ? ปฐมํ ตาว น ปติฏฺฐาติ; เอกสฺส วา ทฺวินฺนํ วา สตฺตาหานํ คตกาเล ปติฏฺฐาติฯ ตโต ปน ปุเร วา ปติฏฺฐาตุ ปจฺฉา วา; ยทา มาตรา อชฺโฌหฏอนฺนปานโอชา ทารกสฺส สรีเร ปติฏฺฐาติ, ตทา อฏฺฐ รูปานิ สมุฏฺฐาเปติฯ

โอปปาติกสฺสาปิ ปกติปฏิยตฺตานํ ขาทนียโภชนียานํ อตฺถิฏฺฐาเน นิพฺพตฺตสฺส ตานิ คเหตฺวา อชฺโฌหรโต ฐานปฺปตฺตา โอชา รูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ เอโก อนฺนปานรหิเต อรญฺญ นิพฺพตฺตติ, มหาฉาตโก โหติ, อตฺตโนว ชิวฺหาย เขฬํ ปริวเตฺตตฺวา คิลติฯ ตตฺราปิสฺส ฐานปฺปตฺตา โอชา รูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ

เอวํ ปญฺจวีสติยา โกฏฺฐาเสสุ เทฺวว รูปานิ รูปํ สมุฏฺฐาเปนฺติ – เตโชธาตุ จ กพฬีการาหาโร จฯ อรูเปปิ เทฺวเยว ธมฺมา รูปํ สมุฏฺฐาเปนฺติ – จิตฺตเญฺจว กมฺมเจตนา จฯ ตตฺถ รูปํ อุปฺปาทกฺขเณ จ ภงฺคกฺขเณ จ ทุพฺพลํ, ฐานกฺขเณ พลวนฺติ ฐานกฺขเณ รูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ จิตฺตํ ฐานกฺขเณ จ ภงฺคกฺขเณ จ ทุพฺพลํ, อุปฺปาทกฺขเณเยว พลวนฺติ อุปฺปาทกฺขเณเยว รูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ กมฺมเจตนา นิรุทฺธาว ปจฺจโย โหติฯ อตีเต กปฺปโกฏิสตสหสฺสมตฺถเกปิ หิ อายูหิตํ กมฺมํ เอตรหิ ปจฺจโย โหติฯ เอตรหิ อายูหิตํ อนาคเต กปฺปโกฏิสตสหสฺสปริโยสาเนปิ ปจฺจโย โหตีติฯ เอวํ **‘ปุพฺพาปรโต’** เวทิตพฺพาฯ

‘อทฺธานปริเจฺฉทโต’ติ รูปํ กิตฺตกํ อทฺธานํ ติฏฺฐติ? อรูปํ กิตฺตกนฺติ? รูปํ ครุปริณามํ ทนฺธนิโรธํฯ อรูปํ ลหุปริณามํ ขิปฺปนิโรธํฯ รูเป ธรเนฺตเยว โสฬส จิตฺตานิ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติฯ ตํ ปน สตฺตรสเมน จิเตฺตน สทฺธึ นิรุชฺฌติฯ ยถา หิ ปุริโส ‘ผลํ ปาเตสฺสามี’ติ มุคฺคเรน รุกฺขสาขํ ปหเรยฺย, ผลานิ จ ปตฺตานิ จ เอกกฺขเณเยว วณฺฏโต มุเจฺจยฺยุํฯ ตตฺถ ผลานิ อตฺตโน ภาริกตาย ปฐมตรํ ปถวิยํ ปตนฺติ, ปตฺตานิ ลหุกตาย ปจฺฉาฯ เอวเมว มุคฺครปฺปหาเรน ปตฺตานญฺจ ผลานญฺจ เอกกฺขเณ วณฺฏโต มุตฺตกาโล วิย ปฏิสนฺธิกฺขเณ รูปารูปธมฺมานํ เอกกฺขเณ ปาตุภาโว; ผลานํ ภาริกตาย ปฐมตรํ ปถวิยํ ปตนํ วิย รูเป ธรเนฺตเยว โสฬสนฺนํ จิตฺตานํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนํ; ปตฺตานํ ลหุกตาย ปจฺฉา ปถวิยํ ปตนํ วิย รูปสฺส สตฺตรสเมน จิเตฺตน สห นิรุชฺฌนํฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ รูปํ ทนฺธนิโรธํ ครุปริณามํ, จิตฺตํ ขิปฺปนิโรธํ ลหุปริณามํ, รูปํ ปน อรูปํ อรูปํ วา รูปํ โอหาย ปวตฺติตุํ น สโกฺกนฺติฯ ทฺวินฺนมฺปิ เอกปฺปมาณาว ปวตฺติฯ ตตฺรายํ อุปมา – เอโก ปุริโส ลกุณฺฐกปาโท, เอโก ทีฆปาโทฯ เตสุ เอกโต มคฺคํ คจฺฉเนฺตสุ ยาว ทีฆปาโท เอกปทวารํ อกฺกมติ, ตาว อิตโร ปเท ปทํ อกฺกมิตฺวา โสฬสปทวาเรน คจฺฉติฯ ทีฆปาโท ลกุณฺฐกปาทสฺส โสฬส ปทวาเร อตฺตโน ปาทํ อญฺฉิตฺวา อากฑฺฒิตฺวา เอกเมว ปทวารํ กโรติฯ อิติ เอโกปิ เอกํ อติกฺกมิตุํ น สโกฺกติฯ ทฺวินฺนมฺปิ คมนํ เอกปฺปมาณเมว โหติฯ เอวํสมฺปทมิทํ ทฎฺฐพฺพํฯ ลกุณฺฐกปาทปุริโส วิย อรูปํ; ทีฆปาทปุริโส วิย รูปํ; ทีฆปาทสฺส เอกํ ปทวารํ อกฺกมณกาเล อิตรสฺส โสฬสปทวารอกฺกมนํ วิย รูเป ธรเนฺตเยว อรูปธเมฺมสุ โสฬสนฺนํ จิตฺตานํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนํ; ทฺวินฺนํ ปุริสานํ ลกุณฺฐกปาทปุริสสฺส โสฬส ปทวาเร อิตรสฺส อตฺตโน ปาทํ อญฺฉิตฺวา อากฑฺฒิตฺวา เอกปทวารกรณํ วิย รูปสฺส สตฺตรสเมน จิเตฺตน สทฺธึ นิรุชฺฌนํ; ทฺวินฺนํ ปุริสานํ อญฺญมญฺญํ อโนหาย เอกปฺปมาเณเนว คมนํ วิย อรูปสฺส รูปํ รูปสฺส อรูปํ อโนหาย เอกปฺปมาเณเนว ปวตฺตนนฺติฯ เอวํ **‘อทฺธานปริเจฺฉทโต’** เวทิตพฺพาฯ

‘เอกุปฺปาทนานานิโรธโต’ติ อิทํ ปจฺฉิมกมฺมชํ ฐเปตฺวา ทีเปตพฺพํฯ ปฐมญฺหิ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ, ทุติยํ ภวงฺคํ, ตติยํ ภวงฺคํ…เป…. โสฬสมํ ภวงฺคํฯ เตสุ เอเกกสฺส อุปฺปาทฏฺฐิติภงฺควเสน ตโย ตโย ขณาฯ ตตฺถ เอเกกสฺส จิตฺตสฺส ตีสุ ตีสุ ขเณสุ สมตึส สมตึส กมฺมชรูปานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ เตสุ ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ สมุฎฺฐิตํ กมฺมชรูปํ สตฺตรสมสฺส ภวงฺคจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณเยว นิรุชฺฌติ; ฐิติกฺขเณ สมุฎฺฐิตํ ฐิติกฺขเณเยว; ภงฺคกฺขเณ สมุฎฺฐิตํ ภงฺคกฺขเณเยว นิรุชฺฌติฯ เอวํ ทุติยภวงฺคจิตฺตํ อาทึ กตฺวา อตฺตโน อตฺตโน สตฺตรสเมน จิเตฺตน สทฺธึ โยเชตฺวา นโย เนตโพฺพฯ อิติ โสฬส ติกา อฎฺฐจตฺตาลีส โหนฺติฯ อยํ อฎฺฐจตฺตาลีสกมฺมชรูปปเวณี นามฯ สา ปเนสา รตฺติญฺจ ทิวา จ ขาทนฺตานมฺปิ ภุญฺชนฺตานมฺปิ สุตฺตานมฺปิ ปมตฺตานมฺปิ นทีโสโต วิย เอกนฺตํ ปวตฺตติ เยวาติฯ เอวํ **‘เอกุปฺปาทนานานิโรธโต’** เวทิตพฺพาฯ

‘นานุปฺปาทเอกนิโรธตา’ ปจฺฉิมกมฺมเชน ทีเปตพฺพาฯ ตตฺถ อายุสํขารปริโยสาเน โสฬสนฺนํ จิตฺตานํ วาเร สติ เหฎฺฐาโสฬสกํ อุปริโสฬสกนฺติ เทฺว เอกโต โยเชตพฺพานิฯ เหฎฺฐาโสฬสกสฺมิญฺหิ ปฐมจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ สมุฎฺฐิตํ สมตึสกมฺมชรูปํ อุปริโสฬสกสฺมึ ปฐมจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณเยว นิรุชฺฌติ; ฐิติกฺขเณ สมุฎฺฐิตํ ตสฺส ฐิติกฺขเณเยว ภงฺคกฺขเณ สมุฎฺฐิตํ ตสฺส ภงฺคกฺขเณเยว นิรุชฺฌติฯ เหฎฺฐิมโสฬสกสฺมึ ปน ทุติยจิตฺตสฺส…เป…. โสฬสมจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ สมุฎฺฐิตํ สมตึสกมฺมชรูปํ จุติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณเยว นิรุชฺฌติ; ตสฺส ฐิติกฺขเณ สมุฎฺฐิตํ จุติจิตฺตสฺส ฐิติกฺขเณเยว; ภงฺคกฺขเณ สมุฎฺฐิตํ จุติจิตฺตสฺส

ภงฺคกฺขเณเยว นิรุชฺฌติฯ ตโต ปฏฺฐาย กมฺมชรูปปเวณี น ปวตฺตติฯ ยทิ ปวเตฺตยฺย, สตฺตา อกฺขยา อวยา อชรา อมรา นาม ภเวยฺยุํฯ

เอตฺถ ปน ยเทตํ 'สตฺตรสมสฺส ภวงฺคจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณเยว นิรุชฺฌตี'ติอาทินา นเยน 'เอกสฺส จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปนฺนํ รูปํ อญฺญสฺส อุปฺปาทกฺขเณ นิรุชฺฌตี'ติ อฏฺฐกถายํ อาคตตฺตา วุตฺตํ, ตํ ''ยสฺส กายสงฺขาโร นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตสงฺขาโร นิรุชฺฌตี''ติ? ''อามนฺตา''ติ (ยม. ๒.สงฺขารยมก.๗๙) อิมาย ปาฬิยา วิรุชฺฌติฯ กถํ? กายสงฺขาโร หิ จิตฺตสมุฏฺฐาโน อสฺสาสปสฺสาสวาโตฯ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปญฺจ จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปชฺชิตฺวา ยาว อญฺญานิ โสฬส จิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ตาว ติฏฺฐติฯ เตสํ โสฬสนฺนํ สพฺพปจฺฉิเมน สทฺธึ นิรุชฺฌติฯ อิติ เยน จิเตฺตน สทฺธึ อุปฺปชฺชติ, ตโต ปฏฺฐาย สตฺตรสเมน สทฺธึ นิรุชฺฌติ; น กสฺสจิ จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ วา ฐิติกฺขเณ วา นิรุชฺฌติ, นาปิ ฐิติกฺขเณ วา ภงฺคกฺขเณ วา อุปฺปชฺชติฯ เอสา จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส ธมฺมตาติ นิยมโต จิตฺตสงฺขาเรน สทฺธึ เอกกฺขเณ นิรุชฺฌนโต ''อามนฺตา''ติ วุตฺตํฯ

โย จายํ จิตฺตสมุฏฺฐานสฺส ขณนิยโม วุโตฺต กมฺมาทิสมุฏฺฐานสฺสาปิ อยเมว ขณนิยโมฯ ตสฺมา ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สหุปฺปนฺนํ กมฺมชรูปํ ตโต ปฏฺฐาย สตฺตรสเมน สทฺธึ นิรุชฺฌติฯ ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส ฐิติกฺขเณ อุปฺปนฺนํ อฏฺฐารสมสฺส อุปฺปาทกฺขเณ นิรุชฺฌติฯ ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ อุปฺปนฺนํ อฏฺฐารสมสฺส ฐานกฺขเณ นิรุชฺฌตีติ อิมินา นเยเนตฺถ โยชนา กาตพฺพาฯ ตโต ปรํ ปน อุตุสมุฏฺฐานิกปเวณีเยว ติฏฺฐติฯ 'นีหริตฺวา ฌาเปถา'ติ วตฺตพฺพํ โหติฯ เอวํ **'นานุปฺปาทเอกนิโรธโต'** เวทิตพฺพาฯ

'เอกุปฺปาทเอกนิโรธโต'ติ รูปํ ปน รูเปน สห เอกุปฺปาทํ เอกนิโรธํฯ อรูปํ อรูเปน สห เอกุปฺปาทํ เอกนิโรธํฯ เอวํ **'เอกุปฺปาทเอกนิโรธโต'** เวทิตพฺพาฯ

'นานุปฺปาทนานานิโรธตา' ปน จตุสนฺตติรูเปน ทีเปตพฺพาฯ อิมสฺส หิ อุทฺธํ ปาทตลา อโธ เกสมตฺถกา ตจปริยนฺตสฺส สรีรสฺส ตตฺถ ตตฺถ จตุสนฺตติรูปํ ฆนปุญฺชภาเวน วตฺตติฯ เอวํ วตฺตมานสฺสาปิสฺส น เอกุปฺปาทาทิตา สลฺลเกฺขตพฺพาฯ ยถา ปน อุปจิกราชิ วา กิปิลฺลิกราชิ วา โอโลกิยมานา เอกาพทฺธา วิย โหติ, น ปน เอกาพทฺธาฯ อญฺญิสฺสา หิ สีสสนฺติเก อญฺญิสฺสา สีสมฺปิ อุทรมฺปิ ปาทาปิ, อญฺญิสฺสา อุทรสนฺติเก อญฺญิสฺสา สีสมฺปิ อุทรมฺปิ ปาทาปิ, อญฺญิสฺสา ปาทสนฺติเก อญฺญิสฺสา สีสมฺปิ อุทรมฺปิ ปาทาปิ โหนฺติฯ เอวเมว จตุสนฺตติรูปานมฺปิ อญฺญสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อญฺญสฺส อุปฺปาโทปิ โหติ ฐิติปิ ภโงฺคปิ, อญฺญสฺส ฐิติกฺขเณ อญฺญสฺส อุปฺปาโทปิ โหติ ฐิติปิ ภโงฺคปิ, อญฺญสฺส ภงฺคกฺขเณ อญฺญสฺส อุปฺปาโทปิ โหติ ฐิติปิ ภโงฺคปิฯ เอวเมตฺถ **'นานุปฺปาทนานานิโรธตา'** เวทิตพฺพาฯ

'อตีตาทีนิ' ปน ทูรทุกปริโยสานานิ ปาฬิยํ อาคตาเนวฯ **'ปจฺจยสมุฏฺฐานานิ'**ปิ ''กมฺมชํ, กมฺมปจฺจยํ, กมฺมปจฺจยอุตุสมุฏฺฐาน''นฺติอาทินา (ธ. ส. อฏฺฐ. ๙๗๕) นเยน เหฏฺฐา กถิตานิเยวฯ ปญฺจปิ ปน ขนฺธา **ปรินิปฺผนฺนาว** โหนฺติ, โน อปรินิปฺผนฺนา; **สงฺขตาว** โน อสงฺขตา; อปิจ นิปฺผนฺนาปิ โหนฺติเยวฯ สภาวธเมฺมสุ หิ นิพฺพานเมเวกํ อปรินิปฺผนฺนํ อนิปฺผนฺนญฺจฯ นิโรธสมาปตฺติ ปน นามปญฺญตฺติ จ กถนฺติ? นิโรธสมาปตฺติ โลกิยโลกุตฺตราติ วา สงฺขตาสงฺขตาติ วา ปรินิปฺผนฺนาปรินิปฺผนฺนาติ วา น วตฺตพฺพาฯ นิปฺผนฺนา ปน โหติ สมาปชฺชเนฺตน สมาปชฺชิตพฺพโตฯ ตถา นามปญฺญตฺติฯ สาปิ หิ โลกิยาทิเภทํ น ลภติ; นิปฺผนฺนา ปน โหติ โน อนิปฺผนฺนา; นามคฺคหณญฺหิ คณฺหนฺโตว คณฺหาตีติฯ

กมาทิวินิจฺฉยกถา

เอวํ ปกิณฺณกโต ขนฺธ วิทิตฺวา ปุน เอเตสฺเยว –

ขนฺธสุ ญาณเภทตฺถํ, กมโตถ วิเสสโต;
อนูนาธิกโต เจว, อุปมาโต ตเถว จฯ

ทฏฺฐพฺพโต ทฺวิธา เอวํ, ปสฺสนฺตสฺสตฺถสิทฺธิโต;
วินิจฺฉยนโย สมฺมา, วิญฺญาตโพฺพ วิภาวินาฯ

ตตฺถ **‘กมโต’**ติ อิธ อุปฺปตฺติกฺกโม, ปหานกฺกโม, ปฏิปตฺติกฺกโม, ภูมิกฺกโม, เทสนากฺกโมติ พหุวิโธ กโมฯ

ตตฺถ ‘‘ปฐมํ กลลํ โหติ, กลลา โหติ อพฺพุท’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๓๕) เอวมาทิ อุปฺปตฺติกฺกโมฯ ‘‘ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา, ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ติกมาติกา ๘) เอวมาทิ ปหานกฺกโมฯ ‘‘สีลวิสุทฺธิ, จิตฺตวิสุทฺธี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๕๙; ปฏิ. ม. ๓.๔๑) เอวมาทิ ปฏิปตฺติกฺกโมฯ ‘‘กามาวจรา , รูปาวจรา’’ติ เอวมาทิ ภูมิกฺกโมฯ ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๔๕) วา ‘‘ทานกถํ สีลกถ’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๖๙; ที. นิ. ๑.๒๙๘) วา เอวมาทิ เทสนากฺกโมฯ เตสุ อิธ อุปฺปตฺติกฺกโม ตาว น ยุชฺชติ, กลลาทีนํ วิย ขนฺธานํ ปุพฺพาปริยววตฺถาเนน อนุปฺปตฺติโต; น ปหานกฺกโม กุสลาพฺยากตานํ อปฺปหาตพฺพโต; น ปฏิปตฺติกฺกโม อกุสลานํ อปฺปฏิปชฺชนียโต; น ภูมิกฺกโม เวทนาทีนํ จตุภูมกปริยาปนฺนตฺตาฯ

เทสนากฺกโม ปน ยุชฺชติฯ อเภเทน หิ ยํ ปญฺจสุ ขนฺธสุ อตฺตคฺคาหปติตํ เวเนยฺยชนํ สมูหฆนวินิโพฺภคทสฺสเนน อตฺตคฺคาหโต โมเจตุกาโม ภควา หิตกาโม ตสฺส ชนสฺส สุขคฺคหณตฺถํ จกฺขุอาทีนมฺปิ วิสยภูตํ โอฬาริกํ ปฐมํ รูปกฺขนฺธํ เทเสสิฯ ตโต อิฏฺฐานิฏฺฐรูปสํเวทิตํ เวทนํ, ยํ เวทยติ ตํ สญฺชานาตีติ เอวํ เวทนาวิสยสฺส อาการคฺคาหิกํ สญฺญํ, สญฺญาวเสน อภิสงฺขารเก สงฺขาเร, เตสํ เวทนาทีนํ นิสฺสยํ อธิปติภูตญฺจ วิญฺญาณนฺติ เอวํ ตาว ‘กมโต’ วินิจฺฉยนโย วิญฺญาตโพฺพฯ

‘วิเสสโต’ติ ขนฺธานญฺจ อุปาทานกฺขนฺธานญฺจ วิเสสโตฯ โก ปน เตสํ วิเสโส? ขนฺธา ตาว อวิเสสโต วุตฺตา, อุปาทานกฺขนฺธา สาสวอุปาทานียภาเวน วิเสเสตฺวาฯ ยถาห –

‘‘ปญฺจ, ภิกฺขเว, ขนฺธ เทเสสฺสามิ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธ จ, ตํ สุณาถฯ กตเม จ, ภิกฺขเว, ปญฺจกฺขนฺธา? ยํ กิญฺจิ, ภิกฺขเว, รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ…เป.… สนฺติเก วา – อยํ วุจฺจติ, รูปกฺขโนฺธฯ ยา กาจิ เวทนา…เป.… ยา กาจิ สญฺญา…เป.… เย เกจิ สงฺขารา…เป.… ยํ กิญฺจิ วิญฺญาณํ …เป.… สนฺติเก วา – อยํ วุจฺจติ, วิญฺญาณกฺขโนฺธฯ อิเม วุจฺจนฺติ, ภิกฺขเว, ปญฺจกฺขนฺธาฯ กตเม จ, ภิกฺขเว, ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา? ยํ กิญฺจิ, ภิกฺขเว, รูปํ…เป.… สนฺติเก วา สาสวํ อุปาทานิยํ – อยํ วุจฺจติ, รูปูปาทานกฺขโนฺธฯ ยา กาจิ เวทนา…เป.… ยํ กิญฺจิ วิญฺญาณํ…เป.… สนฺติเก วา สาสวํ อุปาทานิยํ – อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, วิญฺญาณุปาทานกฺขโนฺธฯ อิเม วุจฺจนฺติ, ภิกฺขเว, ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๔๘)ฯ

เอตฺถ จ ยถา เวทนาทโย อนาสวาปิ สาสวาปิ อตฺถิ, น เอวํ รูปํฯ ยสฺมา ปนสฺส ราสฏฺเฐน ขนฺธภาโว ยุชฺชติ ตสฺมา ขเนฺธสุ วุตฺตํฯ ยสฺมา ราสฏฺเฐน จ สาสวฏฺเฐน จ อุปาทานกฺขนฺธภาโว ยุชฺชติ ตสฺมา อุปาทานกฺขเนฺธสุ วุตฺตํฯ เวทนาทโย ปน อนาสวาว ขเนฺธสุ วุตฺตา, สาสวา อุปาทานกฺขเนฺธสุฯ **'อุปาทานกฺขนฺธา'**ติ เอตฺถ จ อุปาทานโคจรา ขนฺธา อุปาทานกฺขนฺธาติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ อิธ ปน สเพฺพเปเต เอกชฺฌํ กตฺวา ขนฺธาติ อธิเปฺปตาฯ

'อนูนาธิกโต'ติ กสฺมา ปน ภควตา ปเญฺจว ขนฺธา วุตฺตา อนูนา อนธิกาติ? สพฺพสงฺขตสภาเคกสงฺคหโต, อตฺตตฺตนิยคฺคาหวตฺถุสฺส เอตปฺปรมโต, อเญฺญสญฺจ ตทวโรธโตฯ อเนกปฺปเภเทสุ หิ สงฺขตธเมฺมสุ สภาควเสน สงฺคยฺหมาเนสุ รูปํ รูปสภาคสงฺคหวเสน เอโก ขโนฺธ โหติ, เวทนา เวทนาสภาคสงฺคหวเสน เอโก ขโนฺธ โหติฯ เอส นโย สญฺญาทีสุปิฯ ตสฺมา สพฺพสงฺขตสภาคสงฺคหโต ปเญฺจว วุตฺตาฯ เอตปรมเญฺจตํ อตฺตตฺตนิยคฺคาหวตฺถุ ยทิทํ รูปาทโย ปญฺจฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''รูเป โข, ภิกฺขเว, สติ รูปํ อุปาทาย รูปํ อภินิวิสฺส เอวํ ทิฎฺฐิ อุปฺปชฺชติ – 'เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา'ติ (สํ. นิ. ๓.๒๐๗)ฯ เวทนาย… สญฺญาย… สงฺขาเรสุ…ฯ วิญฺญาเณ สติ วิญฺญาณํ อุปาทาย วิญฺญาณํ อภินิวิสฺส เอวํ ทิฎฺฐิ อุปฺปชฺชติ – 'เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา''''ติฯ ตสฺมา อตฺตตฺตนิยคฺคาหวตฺถุสฺส เอตปรมโตปิ ปเญฺจว วุตฺตาฯ เยปิ จเญฺญ สีลาทโย ปญฺจ ธมฺมกฺขนฺธา วุตฺตา, เตปิ สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนตฺตา เอเตฺถว อวโรธํ คจฺฉนฺติฯ ตสฺมา อเญฺญสํ ตทวโรธโตปิ ปเญฺจว วุตฺตาติฯ เอวํ 'อนูนาธิกโต' วินิจฺฉยนโย วิญฺญาตโพฺพฯ

'อุปมาโต'ติ เอตฺถ หิ คิลานสาลูปโม รูปุปาทานกฺขโนฺธ คิลานูปมสฺส วิญฺญาณุปาทานกฺขนฺธสฺส วตฺถุทฺวารารมฺมณวเสน นิวาสนฎฺฐานโต, เคลญฺญูปโม เวทนุปาทานกฺขโนฺธ อาพาธกตฺตา, เคลญฺญสมุฎฺฐานูปโม สญฺญุปาทานกฺขโนฺธ กามสญฺญาทิวเสน ราคาทิสมฺปยุตฺตเวทนาสมฺภวา, อสปฺปายเสวนูปโม สงฺขารุปาทานกฺขโนฺธ เวทนาเคลญฺญสฺส นิทานตฺตาฯ ''เวทนํ เวทนตฺตาย สงฺขตมภิสงฺขโรนฺตี''ติ (สํ. นิ. ๓.๗๙) หิ วุตฺตํฯ ตถา ''อกุสลสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา วิปากํ กายวิญฺญาณํ อุปฺปนฺนํ โหติ ทุกฺขสหคต''นฺติ (ธ. ส. ๕๕๖)ฯ คิลานูปโม วิญฺญาณุปาทานกฺขโนฺธ เวทนาเคลเญฺญน อปริมุตฺตตฺตาฯ อปิจ จารกการณอปราธการณการกอปราธิกูปมา เอเต ภาชนโภชนพฺยญฺชนปริเวสกภุญฺชกูปมา จาติ, เอวํ 'อุปมาโต' วินิจฺฉยนโย วิญฺญาตโพฺพฯ

'ทฎฺฐพฺพโต ทฺวิธา'ติ สเงฺขปโต วิตฺถารโต จาติ เอวํ ทฺวิธา ทฎฺฐพฺพโต เปตฺถ วินิจฺฉยนโย วิญฺญาตโพฺพฯ สเงฺขปโต หิ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา อาสีวิสูปเม (สํ. นิ. ๔.๒๓๘) วุตฺตนเยน อุกฺขิตฺตาสิกปจฺจตฺถิกโต, ภารสุตฺตวเสน (สํ. นิ. ๓.๒๒) ภารโต, ขชฺชนียปริยายวเสน (สํ. นิ. ๓.๗๙) ขาทกโต, ยมกสุตฺตวเสน (สํ. นิ. ๓.๘๕) อนิจฺจทุกฺขานตฺตสงฺขตวธกโต ทฎฺฐพฺพาฯ

วิตฺถารโต ปเนตฺถ เผณปิโณฺฑ วิย รูปํ ทฎฺฐพฺพํ, อุทกปุพฺพุโฬ วิย เวทนา, มรีจิกา วิย สญฺญา, กทลิกฺขโนฺธ วิย สงฺขารา, มายา วิย วิญฺญาณํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''เผณปิณฺฑูปมํ รูปํ, เวทนา ปุพฺพุฬูปมา;
> มรีจิกูปมา สญฺญา, สงฺขารา กทลูปมา;
> มายูปมญฺจ วิญฺญาณํ, เทสิตาทิจฺจพนฺธุนา''ติฯ (สํ. นิ. ๓.๙๕);

ตตฺถ รูปาทีนํ เผณปิณฺฑาทีหิ เอวํ สทิสตา เวทิตพฺพา – ยถา หิ เผณปิโณฺฑ นิสฺสาโรว เอวํ รูปมฺปิ นิจฺจสารธุวสารอตฺตสารวิรเหน นิสฺสารเมวฯ ยถา จ โส ‘อิมินา ปตฺตํ วา ถาลกํ วา กริสฺสามี’ติ คเหตุํ น สกฺกา, คหิโตปิ ตมตฺถํ น สาเธติ ภิชฺชเตว; เอวํ รูปมฺปิ ‘นิจฺจ’นฺติ วา ‘ธุว’นฺติ วา ‘อห’นฺติ วา ‘มม’นฺติ วา คเหตุํ น สกฺกา, คหิตมฺปิ น ตถา ติฏฺฐติ, อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา อสุภเญฺญว โหตีติฯ เอวํ **‘เผณปิณฺฑสทิสเมว’** โหติฯ

ยถา วา ปน เผณปิโณฺฑ ฉิทฺทาวฉิโทฺท อเนกสนฺธิฆฏิโต พหูนฺนํ อุทกสปฺปาทีนํ ปาณานํ อาวาโส, เอวํ รูปมฺปิ ฉิทฺทาวฉิทฺทํ อเนกสนฺธิฆฏิตํฯ กุลวเสน เจตฺถ อสีติ กิมิกุลานิ วสนฺติฯ ตเทว เตสํ สูติฆรมฺปิ วจฺจกุฏิปิ คิลานสาลาปิ สุสานมฺปิฯ น เต อญฺญตฺถ คนฺตฺวา คพฺภวุฎฺฐานาทีนิ กโรนฺติฯ เอวมฺปิ เผณปิณฺฑสทิสํฯ ยถา จ เผณปิโณฺฑ อาทิโตว พทรปกฺกมโตฺต หุตฺวา อนุปุเพฺพน ปพฺพตกูฏมโตฺตปิ โหติ, เอวํ รูปมฺปิ อาทิโต กลลมตฺตํ หุตฺวา อนุปุเพฺพน พฺยามมตฺตมฺปิ โคมหึสหตฺถิอาทีนํ วเสน ปพฺพตกูฏมตฺตมฺปิ โหติ, มจฺฉกจฺฉปาทีนํ วเสน อเนกโยชนสตปฺปมาณมฺปิฯ เอวมฺปิ เผณปิณฺฑสทิสํฯ ยถา จ เผณปิโณฺฑ อุฎฺฐิตมโตฺตปิ ภิชฺชติ, โถกํ คนฺตฺวาปิ, สมุทฺทํ ปตฺวา ปน อวสฺสเมว ภิชฺชติ; เอวเมว รูปมฺปิ กลลภาเวปิ ภิชฺชติ, อพฺพุทาทิภาเว, อนฺตรา ปน อเภชฺชมานมฺปิ วสฺสสตายุกานํ วสฺสสตํ ปตฺวา อวสฺสเมว ภิชฺชติ, มรณมุเข จุณฺณวิจุณฺณํ โหติฯ เอวมฺปิ เผณปิณฺฑสทิสํฯ

ยถา ปน ปุพฺพุโฬ อสาโร, เอวํ เวทนาปิฯ ยถา จ โส อพโล, อคยฺหุปโค, น สกฺกา ตํ คเหตฺวา ผลกํ วา อาสนํ วา กาตุํ, คหิตคฺคหิโตปิ ภิชฺชเตว; เอวํ เวทนาปิ อพลา, อคยฺหุปคา, น สกฺกา ‘นิจฺจา’ติ วา ‘ธุวา’ติ วา คเหตุํ, คหิตาปิ น ตถา ติฏฺฐติฯ เอวํ อคยฺหุปคตายปิ เวทนา **‘ปุพฺพุฬสทิสา’**ฯ ยถา ปน ตสฺมึ ตสฺมึ อุทกพินฺทุมฺหิ ปุพฺพุโฬ อุปฺปชฺชติ เจว นิรุชฺฌติ จ, น จิรฏฺฐิติโก โหติ; เอวํ เวทนาปิ อุปฺปชฺชติ เจว นิรุชฺฌติ จ, น จิรฏฺฐิติกา โหติ, เอกจฺฉรกฺขเณ โกฏิสตสหสฺสสงฺขฺยา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติฯ ยถา จ ปุพฺพุโฬ อุทกตลํ, อุทกพินฺทุํ , อุทกชลฺลกํ สงฺกฑฺฒิตฺวา ปุฏํ กตฺวา คหณวาตญฺจาติ จตฺตาริ การณานิ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ; เอวํ เวทนาปิ วตฺถุํ, อารมฺมณํ, กิเลสชาลํ, ผสฺสสงฺฆฏฺฏนญฺจาติ จตฺตาริ การณานิ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติฯ เอวมฺปิ เวทนา ปุพฺพุฬสทิสาฯ

สญฺญาปิ อสารกเฏฺฐน **‘มรีจิสทิสา’**ฯ ตถา อคยฺหุปคเฏฺฐน; น หิ สกฺกา ตํ คเหตฺวา ปิวิตุํ วา นฺหายิตุํ วา ภาชนํ วา ปูเรตุํฯ อปิจ ยถา มรีจิ วิปฺผนฺทติ, สญฺชาตูมิเวโค วิย ขายติ; เอวํ นีลสญฺญาทิเภทา สญฺญาปิ นีลาทิอนุภวนตฺถาย ผนฺทติ วิปฺผนฺทติฯ ยถา จ มรีจิ มหาชนํ วิปฺปลเมฺภติ , ‘ปริปุณฺณวาปี วิย ปริปุณฺณนที วิย ทิสฺสตี’ติ วทาเปติ; เอวํ สญฺญาปิ วิปฺปลเมฺภติ, ‘อิทํ นีลกํ สุภํ สุขํ นิจฺจ’นฺติ วทาเปติฯ ปีตกาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ วิปฺปลมฺภเนนาปิ มรีจิสทิสาฯ

สงฺขาราปิ อสารกเฏฺฐน **‘กทลิกฺขนฺธสทิสา’**ฯ ตถา อคยฺหุปคเฏฺฐนฯ ยเถว หิ กทลิกฺขนฺธโต กิญฺจิ คเหตฺวา น สกฺกา โคปานสีอาทีนมตฺถาย อุปเนตุํ, อุปนีตมฺปิ น ตถา โหติ; เอวํ สงฺขาราปิ น สกฺกา นิจฺจาทิวเสน คเหตุํ, คหิตาปิ น ตถา โหนฺติฯ ยถา จ กทลิกฺขโนฺธ พหุวฏฺฏิสโมธาโน โหติ, เอวํ สงฺขารกฺขโนฺธปิ พหุธมฺมสโมธาโนฯ ยถา จ กทลิกฺขโนฺธ นานาลกฺขโณ, อโญฺญเยว หิ พาหิราย ปตฺตวฏฺฏิยา วโณฺณ, อโญฺญ ตโต อพฺภนฺตรพฺภนฺตรานํ; เอวเมว สงฺขารกฺขโนฺธปิ อญฺญเทว ผสฺสสฺส ลกฺขณํ, อญฺญํ เจตนาทีนํฯ สโมธาเนตฺวา ปน สงฺขารกฺขโนฺธเตฺวว วุจฺจตีติฯ เอวมฺปิ สงฺขารกฺขโนฺธ กทลิกฺขนฺธสทิโสฯ

วิญฺญาณมฺปิ อสารกเฏฺฐน **‘มายาสทิสํ’**ฯ ตถา อคยฺหุปคเฏฺฐนฯ ยถา จ มายา อิตฺตรา ลหุปจฺจุปฏฺฐานา, เอวํ วิญฺญาณํฯ ตญฺหิ ตโตปิ อิตฺตรตรเญฺจว ลหุปจฺจุปฏฺฐานตรญฺจฯ เต เนว หิ จิเตฺตน ปุริโส อาคโต วิย, คโต วิย, ฐิโต วิย, นิสิโนฺน วิย โหติฯ อญฺญเทว จาคมนกาเล จิตฺตํ, อญฺญํ คมนกาลาทีสุฯ เอวมฺปิ วิญฺญาณํ มายาสทิสํฯ มายา จ มหาชนํ วเญฺจติ, ยํ กิญฺจิเทว ‘อิทํ สุวณฺณํ รชตํ มุตฺตา’ติปิ คหาเปติฯ วิญฺญาณมฺปิ มหาชนํ วเญฺจติ, เตเนว จิเตฺตน อาคจฺฉนฺตํ วิย, คจฺฉนฺตํ วิย, ฐิตํ วิย, นิสินฺนํ วิย กตฺวา คาหาเปติฯ อญฺญเทว จ อาคมเน จิตฺตํ, อญฺญํ คมนาทีสุฯ เอวมฺปิ วิญฺญาณํ มายาสทิสํฯ วิเสสโต จ สุภารมฺมณมฺปิ โอฬาริกมฺปิ อชฺฌตฺติกรูปํ อสุภนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เวทนา ตีหิ ทุกฺขตาหิ อวินิมุตฺตโต ทุกฺขาติ สญฺญาสงฺขารา อวิเธยฺยโต อนตฺตาติ วิญฺญาณํ อุทยพฺพยธมฺมโต อนิจฺจนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

‘เอวํ ปสฺสนฺตสฺสตฺถสิทฺธิโต’ติ เอวญฺจ สเงฺขปวิตฺถารวเสน ทฺวิธา ปสฺสโต ยา อตฺถสิทฺธิ โหติ, ตโตปิ วินิจฺฉยนโย วิญฺญาตโพฺพ, เสยฺยถิทํ – สเงฺขปโต ตาว ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธสุ อุกฺขิตฺตาสิกปจฺจตฺถิกาทิภาเวน ปสฺสโนฺต ขเนฺธหิ น วิหญฺญติฯ วิตฺถารโต ปน รูปาทีนิ เผณปิณฺฑาทิสทิสภาเวน ปสฺสโนฺต น อสาเรสุ สารทสฺสี โหติฯ วิเสสโต จ อชฺฌตฺติกรูปํ อสุภโต ปสฺสโนฺต กพฬีการาหารํ ปริชานาติ , อสุเภ สุภนฺติ วิปลฺลาสํ ปชหติ, กาโมฆํ อุตฺตรติ, กามโยเคน วิสํยุชฺชติ, กามาสเวน อนาสโว โหติ, อภิชฺฌากายคนฺถํ ภินฺทติ, กามุปาทานํ น อุปาทิยติฯ เวทนํ ทุกฺขโต ปสฺสโนฺต ผสฺสาหารํ ปริชานาติ, ทุเกฺข สุขนฺติ วิปลฺลาสํ ปชหติ, ภโวฆํ อุตฺตรติ, ภวโยเคน วิสํยุชฺชติ, ภวาสเวน อนาสโว โหติ, พฺยาปาทกายคนฺถํ ภินฺทติ, สีลพฺพตุปาทานํ น อุปาทิยติฯ สญฺญํ สงฺขาเร จ อนตฺตโต ปสฺสโนฺต มโนสเญฺจตนาหารํ ปริชานาติ, อนตฺตนิ อตฺตาติ วิปลฺลาสํ ปชหติ, ทิโฏฺฐฆํ อุตฺตรติ, ทิฏฺฐิโยเคน วิสํยุชฺชติ, ทิฏฺฐาสเวน อนาสโว โหติ, อิทํ สจฺจาภินิเวสกายคนฺถํ ภินฺทติ, อตฺตวาทุปาทานํ น อุปาทิยติฯ วิญฺญาณํ อนิจฺจโต ปสฺสโนฺต วิญฺญาณาหารํ ปริชานาติ, อนิเจฺจ นิจฺจนฺติ วิปลฺลาสํ ปชหติ, อวิโชฺชฆํ อุตฺตรติ, อวิชฺชาโยเคน วิสํยุชฺชติ, อวิชฺชาสเวน อนาสโว โหติ, สีลพฺพตปรามาสกายคนฺถํ ภินฺทติ, ทิฏฺฐุปาทานํ น อุปาทิยติฯ

เอวํ มหานิสํสํ, วธกาทิวเสน ทสฺสนํ ยสฺมา;
ตสฺมา ขเนฺธ ธีโร, วธกาทิวเสน ปเสฺสยฺยาติฯ

สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนาฯ

๒. อภิธมฺมภาชนียวณฺณนา

๓๒. อิทานิ อภิธมฺมภาชนียํ โหติฯ ตตฺถ รูปกฺขนฺธนิเทฺทโส เหฏฺฐา รูปกเณฺฑ วิตฺถาริตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๓๔. เวทนากฺขนฺธนิเทฺทเส **เอกวิเธนา**ติ เอกโกฏฺฐาเสนฯ **ผสฺสสมฺปยุโตฺต**ติ ผเสฺสน สมฺปยุโตฺตฯ สพฺพาปิ จตุภูมิกเวทนาฯ สเหตุกทุเก สเหตุกา จตุภูมิกเวทนา, อเหตุกา กามาวจราวฯ อิมินา อุปาเยน กุสลปทาทีหิ วุตฺตา เวทนา ชานิตพฺพาฯ อปิจายํ เวทนากฺขโนฺธ เอกวิเธน ผสฺสสมฺปยุตฺตโต ทสฺสิโต, ทุวิเธน สเหตุกาเหตุกโต, ติวิเธน ชาติโต , จตุพฺพิเธน ภูมนฺตรโต, ปญฺจวิเธน อินฺทฺริยโตฯ ตตฺถ สุขินฺทฺริยทุกฺขินฺทฺริยานิ กายปฺปสาทวตฺถุกานิ กามาวจราเนวฯ โสมนสฺสินฺทฺริยํ ฉฏฺฐวตฺถุกํ วา อวตฺถุกํ วา เตภูมกํ ฯ โทมนสฺสินฺทฺริยํ ฉฏฺฐวตฺถุกํ กามาวจรํฯ อุเปกฺขินฺทฺริยํ จกฺขาทิจตุปฺปสาทวตฺถุกํ ฉฏฺฐวตฺถุกํ อวตฺถุกญฺจ จตุภู

มกํฯ ฉพฺพิเธน วตฺถุโต ทสฺสิโตฯ ตตฺถ ปุริมา ปญฺจ เวทนา ปญฺจปฺปสาทวตฺถุกา กามาวจราว ฉฏฺฐา อวตฺถุกา วา สวตฺถุกา วา จตุภูมิกาฯ

สตฺตวิเธน ตตฺถ มโนสมฺผสฺสชา เภทโต ทสฺสิตา, อฏฺฐวิเธน ตตฺถ กายสมฺผสฺสชา เภทโต, นววิเธน สตฺตวิธเภเท มโนวิญฺญาณธาตุสมฺผสฺสชา เภทโต, ทสวิเธน อฏฺฐวิธเภเท มโนวิญฺญาณธาตุสมฺผสฺสชา เภทโตฯ เอเตสุ หิ สตฺตวิธเภเท มโนสมฺผสฺสชา มโนธาตุสมฺผสฺสชา, มโนวิญฺญาณธาตุสมฺผสฺสชาติ ทฺวิธา ภินฺนาฯ อฏฺฐวิธเภเท ตาย สทฺธึ กายสมฺผสฺสชาปิ สุขา ทุกฺขาติ ทฺวิธา ภินฺนาฯ นววิธเภเท สตฺตวิเธ วุตฺตา มโนวิญฺญาณธาตุสมฺผสฺสชา กุสลาทิวเสน ติธา ภินฺนาฯ ทสวิธเภเท อฏฺฐวิเธ วุตฺตา มโนวิญฺญาณธาตุสมฺผสฺสชา กุสลาทิวเสเนว ติธา ภินฺนาฯ

กุสลตฺติโก เจตฺถ เกวลํ ปูรณตฺถเมว วุโตฺตฯ สตฺตวิธอฏฺฐวิธนววิธเภเทสุ ปน นยํ ทาตุํ ยุตฺตฏฺฐาเน นโย ทิโนฺนฯ อภิธมฺมญฺหิ ปตฺวา ตถาคเตน นยํ ทาตุํ ยุตฺตฏฺฐาเน นโย อทิโนฺน นาม นตฺถิฯ อยํ ตาว ทุกมูลเก เอโก วาโรฯ

สตฺถา หิ อิมสฺมึ อภิธมฺมภาชนีเย เวทนากฺขนฺธํ ภาเชโนฺต ติเก คเหตฺวา ทุเกสุ ปกฺขิปิ, ทุเก คเหตฺวา ติเกสุ ปกฺขิปิ, ติเก จ ทุเก จ อุภโตวฑฺฒนนีหาเรน อาหริ; สตฺตวิเธน, จตุวีสติวิเธน, ตึสวิเธน, พหุวิเธนาติ สพฺพถาปิ พหุวิเธน เวทนากฺขนฺธํ ทเสฺสสิฯ กสฺมา? ปุคฺคลชฺฌาสเยน เจว เทสนาวิลาเสน จฯ ธมฺมํ โสตุํ นิสิโนฺนเทวปริสาย หิ เย เทวปุตฺตา ติเก อาทาย ทุเกสุ ปกฺขิปิตฺวา กถิยมานํ ปฏิวิชฺฌิตุํ สโกฺกนฺติ, เตสํ สปฺปายวเสน ตถา กตฺวา เทเสสิฯ เย อิตเรหิ อากาเรหิ กถิยมานํ ปฏิวิชฺฌิตุํ สโกฺกนฺติ, เตสํ เตหากาเรหิ เทเสสีติฯ อยเมตฺถ **‘ปุคฺคลชฺฌาสโย’**ฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปน อตฺตโน มหาวิสยตาย ติเก วา ทุเกสุ ปกฺขิปิตฺวา, ทุเก วา ติเกสุ อุภโตวฑฺฒเนน วา, สตฺตวิธาทินเยน วา, ยถา ยถา อิจฺฉติ ตถา ตถา เทเสตุํ สโกฺกติฯ ตสฺมาปิ อิเมหากาเรหิ เทเสสีติ อยมสฺส **‘เทสนาวิลาโส’**ฯ

ตตฺถ ติเก อาทาย ทุเกสุ ปกฺขิปิตฺวา เทสิตวาโร ทุกมูลโก นามฯ ทุเก อาทาย ติเกสุ ปกฺขิปิตฺวา เทสิตวาโร ติกมูลโก นามฯ ติเก จ ทุเก จ อุภโต วเฑฺฒตฺวา เทสิตวาโร อุภโตวฑฺฒิตโก นามฯ อวสาเน สตฺตวิเธนาติอาทิวาโร พหุวิธวาโร นามาติ อิเม ตาว จตฺตาโร มหาวาราฯ

ตตฺถ **ทุกมูลเก** ทุเกสุ ลพฺภมาเนน เอเกเกน ทุเกน สทฺธึ ติเกสุ อลพฺภมาเน เวทนาตฺติกปีติตฺติกสนิทสฺสนตฺติเก อปเนตฺวา, เสเส ลพฺภมานเก เอกูนวีสติ ติเก โยเชตฺวา, ทุติยทุกปฐมตฺติกโยชนวาราทีนิ นววารสตานิ ปญฺญาสญฺจ วารา โหนฺติฯ เต สเพฺพปิ ปาฬิยํ สํขิปิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ทเสฺสตพฺพยุตฺตกํ ทเสฺสตฺวา วุตฺตาฯ อสมฺมุยฺหเนฺตน ปน วิตฺถารโต เวทิตพฺพาฯ

ติกมูลเกปิ ติเกสุ ลพฺภมาเนน เอเกเกน ติเกน สทฺธึ ทุเกสุ อลพฺภมาเน ปฐมทุกาทโย ทุเก อปเนตฺวา, เสเส ลพฺภมานเก สเหตุกทุกาทโย ปญฺญาส ทุเก โยเชตฺวา, ปฐมตฺติกทุติยทุกโยชนวาราทีนิ นววารสตานิ ปญฺญาสญฺจ วารา โหนฺติฯ เตปิ สเพฺพ ปาฬิยํ สงฺขิปิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ทเสฺสตพฺพยุตฺตกํ ทเสฺสตฺวา วุตฺตาฯ อสมฺมุยฺหเนฺตน ปน วิตฺถารโต เวทิตพฺพาฯ

อุภโตวฑฺฒิตเก ทฺวิธเภเท ทุติยทุกํ ติวิธเภเท จ ปฐมติกํ อาทึ กตฺวา ลพฺภมาเนหิ เอกูนวีสติยา ทุเกหิ ลพฺภมาเน เอกูนวีสติติเก โยเชตฺวา ทุติยทุกปฐมติกโยชนวาราทโย เอ

กูนวีสติวารา วุตฺตาฯ เอส ทุกติกานํ วเสน อุภโตวฑฺฒิตตฺตา อุภโตวฑฺฒิตโก นาม ตติโย มหาวาโรฯ

พหุวิธวารสฺส สตฺตวิธนิเทฺทเส อาทิโต ปฏฺฐาย ลพฺภมาเนสุ เอกูนวีสติยา ติเกสุ เอเกเกน สทฺธึ จตโสฺส ภูมิโย โยเชตฺวา เอกูนวีสติ สตฺตวิธวารา วุตฺตาฯ จตุวีสติวิธนิเทฺทเสปิ เตสํเยว ติกานํ วเสน เอกูนวีสติวารา วุตฺตาฯ ตถา พหุวิธวาเร จาติ ฯ ตึสวิธวาโร เอโกเยวาติ สเพฺพปิ อฏฺฐปญฺญาส วารา โหนฺติฯ อยํ ตาเวตฺถ วารปริเจฺฉทวเสน ปาฬิวณฺณนาฯ

อิทานิ อตฺถวณฺณนา โหติฯ ตตฺถ สตฺตวิธนิเทฺทโส ตาว อุตฺตานโตฺถเยวฯ จตุวีสติวิธนิเทฺทเส **จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา เวทนากฺขโนฺธ อตฺถิ กุสโล**ติ กามาวจรอฏฺฐกุสลจิตฺตวเสน เวทิตโพฺพฯ **อตฺถิ อกุสโล**ติ ทฺวาทสอกุสลจิตฺตวเสน เวทิตโพฺพฯ **อตฺถิ อพฺยากโต**ติ ติโสฺส มโนธาตุโย, ติโสฺส อเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุโย, อฏฺฐ มหาวิปากานิ, ทส กามาวจรกิริยาติ จตุวีสติยา จิตฺตานํ วเสน เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ อฏฺฐ กุสลานิ ทฺวาทส อกุสลานิ จ ชวนวเสน ลพฺภนฺติฯ กิริยมโนธาตุ อาวชฺชนวเสน ลพฺภติฯ เทฺว วิปากมโนธาตุโย สมฺปฏิจฺฉนวเสน, ติโสฺส วิปากมโนวิญฺญาณธาตุโย สนฺตีรณตทารมฺมณวเสน, กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ โวฏฺฐพฺพนวเสน, อฏฺฐ มหาวิปากจิตฺตานิ ตทารมฺมณวเสน, นว กิริยจิตฺตานิ ชวนวเสน ลพฺภนฺติฯ โสตฆานชิวฺหากายทฺวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ

มโนทฺวาเร ปน **อตฺถิ กุสโล**ติ จตุภูมกกุสลวเสน กถิตํ, **อตฺถิ อกุสโล**ติ ทฺวาทสอกุสลวเสนฯ **อตฺถิ อพฺยากโต**ติ เอกาทสนฺนํ กามาวจรวิปากานํ, ทสนฺนํ กิริยานํ , นวนฺนํ รูปาวจรารูปาวจรกิริยานํ, จตุนฺนํ สามญฺญผลานนฺติ จตฺตึสจิตฺตุปฺปาทวเสน กถิตํฯ ตตฺถ จตุภูมกกุสลเญฺจว อกุสลญฺจ ชวนวเสน ลพฺภติฯ กิริยโต อเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ อาวชฺชนวเสน, เอกาทส วิปากจิตฺตานิ ตทารมฺมณวเสน, เตภูมกกิริยา เจว สามญฺญผลานิ จ ชวนวเสเนว ลพฺภนฺติฯ ตานิ สตฺตวิธาทีสุ ยตฺถ กตฺถจิ ฐตฺวา กเถตุํ วฏฺฏนฺติฯ ตึสวิเธ ปน ฐตฺวา ทีปิยมานานิ สุขทีปนานิ โหนฺตีติ ตึสวิธสฺมึเยว ฐตฺวา ทีปยึสุฯ

เอตานิ หิ สพฺพานิปิ จิตฺตานิ จกฺขุทฺวาเร อุปนิสฺสยโกฏิยา, สมติกฺกมวเสน, ภาวนาวเสนาติ ตีหากาเรหิ ลพฺภนฺติฯ ตถา โสตทฺวารมโนทฺวาเรสุปิฯ ฆานชิวฺหากายทฺวาเรสุ ปน สมติกฺกมวเสน, ภาวนาวเสนาติ ทฺวีเหวาการเรหิ ลพฺภนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ กถํ? อิธ ภิกฺขุ วิหารจาริกํ จรมาโน กสิณมณฺฑลํ ทิสฺวา ‘กึ นาเมต’นฺติ ปุจฺฉิตฺวา ‘กสิณมณฺฑล’นฺติ วุเตฺต ปุน ‘กึ อิมินา กโรนฺตี’ติ ปุจฺฉติฯ อถสฺส อาจิกฺขนฺติ – ‘เอวํ ภาเวตฺวา ฌานานิ อุปฺปาเทตฺวา, สมาปตฺติปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา, อรหตฺตํ ปาปุณนฺตี’ติฯ อชฺฌาสยสมฺปโนฺน กุลปุโตฺต ‘ภาริยํ เอต’นฺติ อสลฺลเกฺขตฺวา ‘มยาปิ เอส คุโณ นิพฺพเตฺตตุํ วฏฺฏติ, น โข ปน สกฺกา เอส นิปชฺชิตฺวา นิทฺทายเนฺตน นิพฺพเตฺตตุํ, อาทิโตว วีริยํ กาตุํ สีลํ โสเธตุํ วฏฺฏตี’ติ จิเนฺตตฺวา สีลํ โสเธติฯ ตโต สีเล ปติฏฺฐาย ทส ปลิโพเธ อุปจฺฉินฺทิตฺวา, ติจีวรปรเมน สโนฺตเสน สนฺตุโฏฺฐ, อาจริยุปชฺฌายานํ วตฺตปฏิวตฺตํ กตฺวา, กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคณฺหิตฺวา, กสิณปริกมฺมํ กตฺวา, สมาปตฺติโย อุปฺปาเทตฺวา, สมาปตฺติปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา, อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตตฺถ สพฺพาปิ ปริกมฺมเวทนา กามาวจรา, อฏฺฐสมาปตฺติเวทนา รูปาวจรารูปาวจรา, มคฺคผลเวทนา โลกุตฺตราติ เอวํ จกฺขุวิญฺญาณํ จตุภูมิกเวทนานิพฺพตฺติยา พลวปจฺจโย โหตีติ จตุภูมิกเวทนา จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา นาม ชาตาฯ เอวํ ตาว **‘อุปนิสฺสยวเสน’** ลพฺภนฺติฯ

จกฺขุทฺวาเร ปน รูเป อาปาถคเต ‘อิฏฺฐ เม อารมฺมเณ ราโค อุปฺปโนฺน, อนิฏฺฐ ปฏิโฆ, อสมเปกฺขนาย โมโห, วินิพนฺธสฺส ปน เม มาโน อุปฺปโนฺน, ปรามฏฺฐสฺส ทิฏฺฐิ, วิเกฺขปคตสฺส อุทฺธจฺจํ, อสนฺนิฏฺฐาคตสฺส วิจิกิจฺฉา, ถามคตสฺส อนุสโย อุปฺปโนฺน’ติ ปริคฺคเห ฐิโต กุลปุโตฺต อตฺตโน กิเลสุปฺปตฺตึ ญตฺวา ‘อิเม เม กิเลสา วฑฺฒมานา อนยพฺยสนาย สํวตฺติสฺสนฺติ, หนฺท เน นิคฺคณฺหามี’ติ จิเนฺตตฺวา ‘น โข ปน สกฺกา นิปชฺชิตฺวา นิทฺทายเนฺตน กิเลเส นิคฺคณฺหิตุํ; อาทิโตว วีริยํ กาตุํ วฏฺฏตี’ติ สีลํ โสเธตฺ’นฺติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว ปฏิปชฺชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตตฺถ สพฺพาปิ ปริกมฺมเวทนา กามาวจรา, อฏฺฐสมาปตฺติเวทนา รูปาวจรารูปาวจรา, มคฺคผลเวทนา โลกุตฺตราติ เอวํ รูปารมฺมเณ อุปฺปนฺนํ กิเลสํ สมติกฺกมิตฺวา คตาติ จตุภูมิกเวทนา จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา นาม ชาตาฯ เอวํ **‘สมติกฺกมวเสน’** ลพฺภนฺติฯ

จกฺขุทฺวาเร ปน รูเป อาปาถคเต เอโก เอวํ ปริคฺคหํ ปฏฺฐเปติ – ‘อิทํ รูปํ กึ นิสฺสิต’นฺติ? ตโต นํ ‘ภูตนิสฺสิต’นฺติ ญตฺวา จตฺตาริ มหาภูตานิ อุปาทารูปญฺจ รูปนฺติ ปริคฺคณฺหาติ, ตทารมฺมเณ ธเมฺม อรูปนฺติ ปริคฺคณฺหาติฯ ตโต สปฺปจฺจยํ นามรูปํ ปริคฺคณฺหิตฺวา ตีณิ ลกฺขณานิ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตตฺถ สพฺพาปิ ปริกมฺมเวทนา กามาวจรา, อฏฺฐสมาปตฺติเวทนา รูปาวจรารูปาวจรา, มคฺคผลเวทนา โลกุตฺตราติ เอวํ รูปารมฺมณํ สมฺมสิตฺวา นิพฺพตฺติตาติ อยํ เวทนา จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา นาม ชาตาฯ เอวํ **‘*ภาวนาวเสน*’** ลพฺภนฺติฯ

อปโร ภิกฺขุ สุณาติ – ‘กสิณปริกมฺมํ กิร กตฺวา สมาปตฺติโย อุปฺปาเทตฺวา สมาปตฺติปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณนฺตี’ติฯ อชฺฌาสยสมฺปโนฺน กุลปุโตฺต ‘ภาริยํ เอต’นฺติ อสลฺลเกฺขตฺวา ‘มยาปิ เอส คุโณ นิพฺพเตฺตตุํ วฏฺฏตี’ติ ปุริมนเยเนว ปฏิปชฺชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตตฺถ สพฺพาปิ ปริกมฺมเวทนา กามาวจรา, อฏฺฐสมาปตฺติเวทนา รูปาวจรารูปาวจรา, มคฺคผลเวทนา โลกุตฺตราติ เอวํ โสตวิญฺญาณํ จตุภูมิกเวทนา นิพฺพตฺติยา พลวปจฺจโย โหตีติ จตุภูมิกเวทนา โสตสมฺผสฺสปจฺจยา นาม ชาตาฯ เอวํ ตาว **‘อุปนิสฺสยวเสน’** ลพฺภนฺติฯ

โสตทฺวาเร ปน สเทฺท อาปาถคเตติ สพฺพํ จกฺขุทฺวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอวํ สทฺทารมฺมเณ อุปฺปนฺนํ กิเลสํ สมติกฺกมิตฺวา คตาติ จตุภูมิกเวทนา โสตสมฺผสฺสปจฺจยา นาม ชาตาฯ เอวํ **‘สมติกฺกมวเสน’** ลพฺภนฺติฯ

โสตทฺวาเร ปน สเทฺท อาปาถคเต เอโก เอวํ ปริคฺคหํ ปฏฺฐเปติ – อยํ สโทฺท กึ นิสฺสิโตติ สพฺพํ จกฺขุทฺวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอวํ สทฺทารมฺมณํ สมฺมสิตฺวา นิพฺพตฺติตาติ อยํ เวทนา โสตสมฺผสฺสปจฺจยา นาม ชาตาฯ เอวํ **‘*ภาวนาวเสน*’** ลพฺภนฺติฯ

ฆานชิวฺหากายทฺวาเรสุ ปน คนฺธารมฺมณาทีสุ อาปาถคเตสุ ‘อิฏฺฐ เม อารมฺมเณ ราโค อุปฺปโนฺน’ติ สพฺพํ จกฺขุทฺวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอวํ คนฺธารมฺมณาทีสุ อุปฺปนฺนํ กิเลสํ สมติกฺกมิตฺวา คตาติ จตุภูมิกเวทนา ฆานชิวฺหากายสมฺผสฺสปจฺจยา นาม ชาตาฯ เอวํ ตีสุ ทฺวาเรสุ **‘สมติกฺกมวเสน’** ลพฺภนฺติฯ

ฆานทฺวาราทีสุ ปน คนฺธาทีสุ อาปาถคเตสุ เอโก เอวํ ปริคฺคหํ ปฏฺฐเปติ – ‘อยํ คโนฺธ, อยํ รโส, อิทํ โผฏฺฐพฺพํ กึ นิสฺสิต’นฺติ สพฺพํ จกฺขุทฺวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอวํ คนฺธารมฺมณาทีนิ สมฺมสิตฺวา นิพฺพตฺติตาติ อยํ เวทนา ฆานชิวฺหากายสมฺผสฺสปจฺจยา นาม ชาตาฯ เอวํ **‘*ภาวนาวเสน*’** ลพฺภนฺติฯ

มโนทฺวาเร ปน ตีหิปิ อาการเรหิ ลพฺภนฺติฯ เอกโจฺจ หิ ชาตึ ภยโต ปสฺสติ, ชรํ พฺยาธึ มรณํ ภยโต ปสฺสติ, ภยโต ทิสฺวา 'ชาติชราพฺยาธิมรเณหิ มุจฺจิตุํ วฏฺฏติ, น โข ปน สกฺกา นิปชฺชิตฺวา นิทฺทายเนฺตน ชาติอาทีหิ มุจฺจิตุํ, อาทิโตว วีริยํ กาตุํ สีลํ โสเธตุํ วฏฺฏตี'ติ จิเนฺตตฺวา จกฺขุทฺวาเร วุตฺตนเยเนว ปฏิปชฺชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตตฺถ สพฺพาปิ ปริกมฺมเวทนา กามาวจรา, อฏฺฐสมาปตฺติเวทนา รูปาวจรารูปาวจรา, มคฺคผลเวทนา โลกุตฺตราติ เอวํ ชาติชราพฺยาธิมรณํ จตุภูมิกเวทนานิพฺพตฺติยา พลวปจฺจโย โหตีติ จตุภูมิกเวทนา มโนสมฺผสฺสปจฺจยา นาม ชาตาฯ เอวํ ตาว **'อุปนิสฺสยวเสน'** ลพฺภนฺติฯ

มโนทฺวาเร ปน ธมฺมารมฺมเณ อาปาถคเตติ สพฺพํ จกฺขุทฺวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอวํ ธมฺมารมฺมเณ อุปฺปนฺนํ กิเลสํ สมติกฺกมิตฺวา คตาติ จตุภูมิกเวทนา มโนสมฺผสฺสปจฺจยา นาม ชาตาฯ เอวํ **'สมติกฺกมวเสน'** ลพฺภนฺติฯ

มโนทฺวาเร ปน ธมฺมารมฺมเณ อาปาถคเต เอโก เอวํ ปริคฺคหํ ปฏฺฐเปติ – 'เอตํ ธมฺมารมฺมณํ กึ นิสฺสิต'นฺติ? 'วตฺถุนิสฺสิต'นฺติฯ 'วตฺถุ กึ นิสฺสิต'นฺติ? 'มหาภูตานิ นิสฺสิต'นฺติฯ โส จตฺตาริ มหาภูตานิ อุปาทารูปญฺจ รูปนฺติ ปริคฺคณฺหาติ, ตทารมฺมเณ ธเมฺม อรูปนฺติ ปริคฺคณฺหาติฯ ตโต สปฺปจฺจยํ นามรูปํ ปริคฺคณฺหิตฺวา ตีณิ ลกฺขณานิ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตตฺถ สพฺพาปิ ปริกมฺมเวทนา กามาวจรา, อฏฺฐสมาปตฺติเวทนา รูปาวจรารูปาวจรา, มคฺคผลเวทนา โลกุตฺตราติ เอวํ ธมฺมารมฺมณํ สมฺมสิตฺวา นิพฺพตฺติตาติ อยํ เวทนา มโนสมฺผสฺสปจฺจยา นาม ชาตาฯ เอวํ **'ภาวนาวเสน'** ลพฺภนฺติฯ ยาปเนตา สเพฺพสมฺปิ จตุวีสติวิธาทีนํ วารานํ ปริโยสาเนสุ จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนา…เป.… มโนสมฺผสฺสชา เวทนาติ ฉ ฉ เวทนา วุตฺตา, ตา สมฺปยุตฺตปจฺจยวเสน วุตฺตาติฯ

อยํ เวทนากฺขนฺธนิเทฺทโสฯ

สญฺญากฺขนฺธาทโยปิ อิมินา อุปาเยน เวทิตพฺพาฯ เกวลญฺหิ สญฺญากฺขนฺธนิเทฺทเส ติเกสุ เวทนาตฺติกปีติตฺติกาปิ ลพฺภนฺติ, ทุเกสุ จ สุขสหคตทุกาทโยปิฯ สงฺขารกฺขนฺธนิเทฺทเส ผสฺสสฺสาปิ สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนตฺตา ผสฺสสมฺปยุโตฺตติ อวตฺวา จิตฺตสมฺปยุโตฺตติ วุตฺตํฯ ทุเกสุ เจตฺถ เหตุทุกาทโยปิ ลพฺภนฺติฯ ติกา สญฺญากฺขนฺธสทิสา เอว ฯ วิญฺญาณกฺขนฺธนิเทฺทเส จกฺขุสมฺผสฺสชาทิภาวํ อวตฺวา จกฺขุวิญฺญาณนฺติอาทิ วุตฺตํฯ น หิ สกฺกา วิญฺญาณํ มโนสมฺผสฺสชนฺติ นิทฺทิสิตุํฯ เสสเมตฺถ สญฺญากฺขเนฺธ วุตฺตสทิสเมวฯ อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ ขนฺธานํ นิเทฺทเสเยว เวทนากฺขนฺธนิเทฺทสโต อติเรกติกทุกา ลทฺธาฯ เตสํ วเสน วารปฺปเภโท เวทิตโพฺพติฯ

อภิธมฺมภาชนียวณฺณนาฯ

๓. ปญฺหาปุจฺฉกวณฺณนา

๑๕๐. อิทานิ ปญฺหาปุจฺฉกํ โหติฯ ตตฺถ ปญฺหาปุจฺฉเน ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ ''กติกุสลา? กติอกุสลา? กติอพฺยากตา''ติอาทินา นเยน ยํ ลพฺภติ, ยญฺจ น ลพฺภติ, ตํ สพฺพํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชเน ''รูปกฺขโนฺธ อพฺยากโต''ติอาทินา นเยน ยํ ลพฺภติ ตเทว อุทฺธฏนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยตฺถ ยตฺถ จ 'เอโก ขโนฺธ'ติ วา 'เทฺว ขนฺธา'ติ วา ปริเจฺฉทํ อกตฺวา ''สิยา อุปฺปนฺนา, สิยา อนุปฺปนฺนา''ติอาทินา นเยน ตนฺติ ฐปิตา, ตตฺถ ตตฺถ ปญฺจนฺนมฺปิ ขนฺธานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ

เสโส เตสํ เตสํ ขนฺธานํ กุสลาทิวิภาโค เหฏฺฐา ธมฺมสงฺคหฏฺฐกถายํ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๙๘๕) วุตฺตเยวฯ

อารมฺมณตฺติเกสุ ปน จตฺตาโร ขนฺธา ปญฺจปณฺณาส กามาวจรธมฺม อารพฺภ รชฺชนฺตสฺส ทุสฺสนฺตสฺส มุยฺหนฺตสฺส สํวรนฺตสฺส สมฺมสนฺตสฺส ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส จ ปริตฺตารมฺมณา โหนฺติ, สตฺตวีสติ รูปารูปาวจรธมฺม อารพฺภ รชฺชนฺตสฺส ทุสฺสนฺตสฺส มุยฺหนฺตสฺส สํวรนฺตสฺส ปริคฺคหํ ปฏฺฐเปนฺตสฺส มหคฺคตารมฺมณา, มคฺคผลนิพฺพานานิ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อปฺปมาณารมฺมณา, ปญฺญตฺตึ ปจฺจเวกฺขณกาเล นวตฺตพฺพารมฺมณาติฯ

เตเยว เสกฺขาเสกฺขานํ มคฺคปจฺจเวกฺขณกาเล มคฺคารมฺมณา โหนฺติ, มคฺคกาเล สหชาต เหตุนา มคฺคเหตุกา, มคฺคํ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขณกาเล อารมฺมณาธิปตินา มคฺคาธิปติโน , วี ริยเชฏฺฐกํ วา วีมํสเชฏฺฐกํ วา มคฺคํ ภาเวนฺตสฺส สหชาตาธิปตินา มคฺคาธิปติโน, ฉนฺทเชฏฺฐกํ ปน จิตฺตเชฏฺฐกํ วา ภาเวนฺตสฺส นวตฺตพฺพารมฺมณา นาม โหนฺติฯ

อตีตานิ ปน ขนฺธธาตุอายตนานิ อารพฺภ รชฺชนฺตสฺส ทุสฺสนฺตสฺส มุยฺหนฺตสฺส สํวรนฺตสฺส ปริคฺคหํ ปฏฺฐเปนฺตสฺส อตีตารมฺมณา โหนฺติ, อนาคตานิ อารพฺภ อนาคตารมฺมณา โหนฺติ, ปจฺจุปฺปนฺนานิ อารพฺภ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา โหนฺติ, ปญฺญตฺตึ วา นิพฺพานํ วา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส นวตฺตพฺพารมฺมณา โหนฺติฯ

ตถา อตฺตโน ขนฺธธาตุอายตนานิ อารพฺภ รชฺชนฺตสฺส ทุสฺสนฺตสฺส มุยฺหนฺตสฺส สํวรนฺตสฺส ปริคฺคหํ ปฏฺฐเปนฺตสฺส อชฺฌตฺตารมฺมณา โหนฺติ, ปเรสํ ขนฺธธาตุอายตนานิ อารพฺภ เอวํ ปวตฺเตนฺตสฺส พหิทฺธารมฺมณา, ปณฺณตฺตินิพฺพานปจฺจเวกฺขณกาเลปิ พหิทฺธารมฺมณาเยว, กาเลน อชฺฌตฺตํ กาเลน พหิทฺธา ธมฺเมสุ เอวํ ปวตฺเตนฺตสฺส อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณา, อากิญฺจญฺญายตนกาเล นวตฺตพฺพารมฺมณาติ เวทิตพฺพาฯ

อิติ ภควา อิมํ ขนฺธวิภงฺคํ สุตฺตนฺตภาชนียาทิวเสน ตโย ปริวฏฺเฏ นีหริตฺวา ภาเชนฺโต ทเสฺสสิฯ ตีสุปิ หิ ปริวฏฺเฏสุ เอโกว ปริเจฺฉโทฯ รูปกฺขนฺโธ หิ สพฺพตฺถ กามาวจโรเยวฯ จตฺตาโร ขนฺธา จตุภูมกา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตาติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย

ขนฺธวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อายตนวิภงฺค

๑. สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา

๑๕๔. อิทานิ ตทนนฺตเร อายตนวิภงฺคนิเทฺทเส สุตฺตนฺตภาชนียํ ตาว ทเสฺสโนฺต **ทฺวาทสายตนานิ จกฺขายตนํ รูปายตน**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปาฬิมุตฺตเกน ตาว นเยน –

อตฺถลกฺขณตาวตฺว, กมสงฺเขปวิตฺถารา;
ตถา ทฎฺฐพฺพโต เจว, วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ วิเสสโต ตาว จกฺขตีติ **จกฺขุ;** รูปํ อสฺสาเทติ, วิภาเวติ จาติ อโตฺถฯ รูปยตีติ **รูปํ;** วณฺณวิการํ อาปชฺชมานํ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ อโตฺถฯ สุณาตีติ **โสตํ**ฯ สปฺปตีติ **สโทฺท;** อุทาหริยตีติ อโตฺถฯ ฆายตีติ **ฆานํ**ฯ คนฺธยตีติ **คโนฺธ;** อตฺตโน วตฺถุํ สูจยตีติ อโตฺถฯ ชีวิตํ อวฺหายตีติ **ชิวฺหา**ฯ รสนฺติ ตํ สตฺตาติ **รโส;** อสฺสาเทนฺตีติ อโตฺถฯ กุจฺฉิตานํ สาสวธมฺมานํ อาโยติ **กาโย**ฯ อาโยติ อุปฺปตฺติเทโสฯ ผุสียตีติ **โผฎฺฐพฺพํ**ฯ มนตีติ **มโน**ฯ อตฺตโน ลกฺขณํ ธารยนฺตีติ **ธมฺมา**ฯ

อวิเสสโต ปน อายตนโต, อายานํ ตนนโต, อายตสฺส จ นยนโต อายตนนฺติ เวทิตพฺพํฯ จกฺขุรูปาทีสุ หิ ตํตํทฺวารารมฺมณา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เสน เสน อนุภวนาทินา กิเจฺจน อายตนฺติ อุฎฺฐหนฺติ ฆเฎฎนฺติ วายมนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ เต จ ปน อายภูเต ธเมฺม เอตานิ ตโนนฺติ วิตฺถาเรนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ อิทญฺจ อนมตเคฺค สํสาเร ปวตฺตํ อตีว อายตํ สํสารทุกฺขํ ยาว น นิวตฺตติ ตาว นยเนฺตว, ปวตฺตยนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ อิติ สเพฺพปิ เม ธมฺมา อายตนโต อายานํ ตนนโต อายตสฺส จ นยนโต 'อายตนํ อายตน'นฺติ วุจฺจนฺติฯ

อปิจ นิวาสฎฺฐานเฎฺฐน, อากรเฎฺฐน, สโมสรณฎฺฐานเฎฺฐน , สญฺชาติเทสเฎฺฐน, การณเฎฺฐน จ อายตนํ เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ โลเก ''อิสฺสรายตนํ วาสุเทวายตน''นฺติอาทีสุ นิวาสฎฺฐานํ อายตนนฺติ วุจฺจติ ฯ ''สุวณฺณายตนํ รชตายตน''นฺติอาทีสุ อากโรฯ สาสเน ปน ''มโนรเม อายตเน เสวนฺติ นํ วิหงฺคมา''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๓๘) สโมสรณฎฺฐานํฯ ''ทกฺขิณาปโถ คุนฺนํ อายตน''นฺติอาทีสุ สญฺชาติเทโสฯ ''ตตฺร ตเตฺรว สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาติ สติ สติ อายตเน''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๒๓) การณํฯ

จกฺขุรูปาทีสุ จาปิ เต เต จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา นิวสนฺติ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ จกฺขาทโย เนสํ นิวาสนฎฺฐานํฯ จกฺขาทีสุ จ เต อากิณฺณา ตํ นิสฺสิตตฺตา ตทารมฺมณตฺตา จาติ จกฺขาทโย เนสํ อากโรฯ จกฺขาทโย จ เนสํ สโมสรณฎฺฐานํ, ตตฺถ ตตฺถ วตฺถุทฺวารารมฺมณวเสน สโมสรณโตฯ จกฺขาทโย จ เนสํ สญฺชาติเทโส; ตํ นิสฺสยารมฺมณภาเวน ตเตฺถว อุปฺปตฺติโตฯ จกฺขาทโย จ เนสํ การณํ, เตสํ อภาเว อภาวโตติฯ อิติ นิวาสฎฺฐานเฎฺฐน, อากรเฎฺฐน, สโมสรณฎฺฐานเฎฺฐน, สญฺชาติเทสเฎฺฐน, การณเฎฺฐนาติ อิเมหิ การเณหิ เอเต ธมฺมา 'อายตนํ อายตน'นฺติ วุจฺจนฺติฯ ตสฺมา ยถาวุเตฺตนเตฺถน จกฺขุ จ ตํ อายตนญฺจาติ **จกฺขายตนํ...เป....** ธมฺมา จ เต อายตนญฺจาติ **ธมฺมายตน**นฺติ เอวํ ตาเวตฺถ 'อตฺถโต' วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

'**ลกฺขณโต**'ติ จกฺขาทีนํ ลกฺขณโตเปตฺถ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ ตานิ จ ปน เนสํ ลกฺขณานิ เหฎฺฐา รูปกณฺฑนิเทฺทเส วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

‘ตาวตฺวโต’ติ ตาวภาวโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – จกฺขาทโยปิ หิ ธมฺมา เอวฯ เอวํ สติ ธมฺมายตนมิเจฺจว อวตฺวา กสฺมา ทฺวาทสายตนานิ วุตฺตานีติ เจ? ฉ วิญฺญาณกายุปฺปตฺติทฺวารารมฺมณววตฺถานโตฯ อิธ ฉนฺนํ วิญฺญาณกายานํ ทฺวารภาเวน อารมฺมณภาเวน จ ววตฺถานโต อยเมว เตสํ เภโท โหตีติ ทฺวาทส วุตฺตานิฯ จกฺขุวิญฺญาณวีถิปริยาปนฺนสฺส หิ วิญฺญาณกายสฺส จกฺขายตนเมว อุปฺปตฺติทฺวารํ, รูปายตนเมว จารมฺมณํ ฯ ตถา อิตรานิ อิตเรสํฯ ฉฏฺฐสฺส ปน ภวงฺคมนสงฺขาโต มนายตเนกเทโสว อุปฺปตฺติทฺวารํ, อสาธารณญฺจ ธมฺมายตนํ อารมฺมณนฺติ ฯ อิติ ฉนฺนํ วิญฺญาณกายานํ อุปฺปตฺติทฺวารารมฺมณววตฺถานโต ทฺวาทส วุตฺตานีติฯ เอวเมตฺถ ‘ตาวตฺวโต’ วิญฺญาตพฺพํ วินิจฺฉโยฯ

‘กมโต’ติ อิธาปิ ปุเพฺพ วุเตฺตสุ อุปฺปตฺติกฺกมาทีสุ เทสนากฺกโมว ยุชฺชติฯ อชฺฌตฺติเกสุ หิ อายตเนสุ สนิทสฺสนสปฺปฏิฆวิสยตฺตา จกฺขายตนํ ปากฏนฺติ ปฐมํ เทสิตํฯ ตโต อนิทสฺสนสปฺปฏิฆวิสยานิ โสตายตนาทีนิฯ อถ วา ทสฺสนานุตฺตริยสวนานุตฺตริยเหตุภาเวน พหูปการตฺตา อชฺฌตฺติเกสุ จกฺขายตนโสตายตนานิ ปฐมํ เทสิตานิฯ ตโต ฆานายตนาทีนิ ตีณิฯ ปญฺจนฺนมฺปิ โคจรวิสยตฺตา อเนฺต มนายตนํฯ จกฺขาทีนํ ปน โคจรตฺตา ตสฺส ตสฺส อนนฺตรานิ พาหิเรสุ รูปายตนาทีนิฯ อปิจ วิญฺญาณุปฺปตฺติการณววตฺถานโตปิ อยเมว เตสํ กโม เวทิตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ…เป.… มนญฺจ ปฏิจฺจ ธเมฺม จ อุปฺปชฺชติ มโนวิญฺญาณ’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๔๒๑) เอวํ ‘กมโต’เปตฺถ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

‘สเงฺขปวิตฺถารา’ติ สเงฺขปโต หิ มนายตนสฺส เจว ธมฺมายตเนกเทสสฺส จ นาเมน, ตทวเสสานญฺจ อายตนานํ รูเปน สงฺคหิตตฺตา ทฺวาทสาปิ อายตนานิ นามรูปมตฺตเมว โหนฺติฯ

วิตฺถารโต ปน อชฺฌตฺติเกสุ ตาว จกฺขายตนํ ชาติวเสน จกฺขุปสาทมตฺตเมว, ปจฺจยคตินิกายปุคฺคลเภทโต ปน อนนฺตปฺปเภทํฯ ตถา โสตายตนาทีนิ จตฺตาริฯ มนายตนํ เตภูมกกุสลากุสลวิปากกิริยวิญฺญาณเภเทน เอกาสีติปฺปเภทํ, วตฺถุปฏิปทาทิเภทโต ปน อนนฺตปฺปเภทํฯ รูปคนฺธรสายตนานิ สมุฏฺฐานเภทโต จตุปฺปเภทานิ, สทฺทายตนํ ทฺวิปฺปเภทํฯ สภาควิสภาคเภทโต ปน สพฺพานิปิ อนนฺตปฺปเภทานิฯ โผฏฺฐพฺพายตนํ ปถวีธาตุเตโชธาตุวาโยธาตุวเสน ติปฺปเภทํ, สมุฏฺฐานโต จตุปฺปเภทํ, สภาควิสภาคโต อเนกปฺปเภทํฯ ธมฺมายตนํ เตภูมกธมฺมารมฺมณวเสน อเนกปฺปเภทนฺติฯ เอวํ สเงฺขปวิตฺถารา วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

‘ทฏฺฐพฺพโต’ติ เอตฺถ ปน สพฺพาเนเวตานิ อายตนานิ อนาคมนโต อนิคฺคมนโต จ ทฏฺฐพฺพานิฯ น หิ ตานิ ปุเพฺพ อุทยา กุโตจิ อาคจฺฉนฺติ, นาปิ อุทฺธํ วยา กุหิญฺจิ คจฺฉนฺติ; อถ โข ปุเพฺพ อุทยา อปฺปฏิลทฺธสภาวานิ, อุทฺธํ วยา ปริภินฺนสภาวานิ, ปุพฺพนฺตาปรนฺตเวมเชฺฌ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย อวสานิ ปวตฺตนฺติฯ ตสฺมา อนาคมนโต อนิคฺคมนโต จ ทฏฺฐพฺพานิฯ ตถา นิรีหโต อพฺยาปารโต จฯ น หิ จกฺขุรูปาทีนํ เอวํ โหติ – ‘อโห วต อมฺหากํ สามคฺคิยา วิญฺญาณํ นาม อุปฺปเชฺชยฺยา’ติ, น จ ตานิ วิญฺญาณุปฺปาทนตฺถํ ทฺวารภาเวน วตฺถุภาเวน อารมฺมณภาเวน วา อีหนฺติ, น พฺยาปารมาปชฺชนฺติ; อถ โข ธมฺมตาเวสา ยํ จกฺขุรูปาทีนํ สามคฺคิยํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ สมฺภวนฺติฯ ตสฺมา นิรีหโต อพฺยาปารโต จ ทฏฺฐพฺพานิฯ อปิจ อชฺฌตฺติกานิ สุญฺญคาโม วิย ทฏฺฐพฺพานิ ธุวสุภสุขตฺตภาววิรหิตตฺตา, พาหิรานิ คามฆาตกโจรา วิย อชฺฌตฺติกานํ อภิฆาตกตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘จกฺขุ, ภิกฺขเว, หญฺญติ มนาปามนาเปหิ รูเปหีติ วิตฺถาโรฯ อปิจ อชฺฌตฺติกานิ ฉ ปาณกา วิย ทฏฺฐพฺพานิ, พาหิรานิ เตสํ โคจรา วิยาติฯ เอวเมฺปตฺถ ‘ทฏฺฐพฺพโต’ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติฯ

อิทานิ เตสํ วิปสฺสิตพฺพาการํ ทเสฺสตุํ **จกฺขุํ อนิจฺจ**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ จกฺขุ ตาว หุตฺวา อภาวเฏฺฐน **อนิจฺจ**นฺติ เวทิตพฺพํฯ อปเรหิปิ จตูหิ การเณหิ อนิจฺจํ – อุปฺปาทวยวนฺตโต, วิปริณามโต, ตาวกาลิกโต, นิจฺจปฏิเกฺขปโตติฯ

ตเทว ปฏิปีฬนเฏฺฐน **ทุกฺขํ**ฯ ยสฺมา วา เอตํ อุปฺปนฺนํ ฐิติํ ปาปุณาติ, ฐิติยํ ชราย กิลมติ, ชรํ ปตฺวา อวสฺสํ ภิชฺชติ; ตสฺมา อภิณฺหสมฺปฏิปีฬนโต, ทุกฺขมโต, ทุกฺขวตฺถุโต, สุขปฏิเกฺขปโตติ อิเมหิ จตูหิ การเณหิ ทุกฺขํฯ

อวสวตฺตนเฏฺฐน ปน **อนตฺตา**ฯ ยสฺมา วา เอตํ อุปฺปนฺนํ ฐิติํ มา ปาปุณาตุ, ฐานปฺปตฺตํ มา ชิรตุ, ชรปฺปตฺตํ มา ภิชฺชตูติ อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ กสฺสจิ วสวตฺติภาโว นตฺถิ, สุญฺญํ เตน วสวตฺตนากาเรน; ตสฺมา สุญฺญโต, อสฺสามิกโต, อกามการิยโต, อตฺตปฏิเกฺขปโตติ อิเมหิ จตูหิ การเณหิ อนตฺตาฯ

วิภวคติกโต , ปุพฺพาปรวเสน ภวสงฺกนฺติคมนโต, ปกติภาววิชหนโต จ **วิปริณามธมฺมํ**ฯ อิทํ อนิจฺจเววจนเมวฯ **รูปา อนิจฺจา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อปิเจตฺถ ฐเปตฺวา จกฺขุํ เตภูมกธมฺมา อนิจฺจา, โน จกฺขุฯ จกฺขุ ปน จกฺขุ เจว อนิจฺจญฺจฯ ตถา เสสธมฺมา ทุกฺขา, โน จกฺขุฯ จกฺขุ ปน จกฺขุ เจว ทุกฺขญฺจฯ เสสธมฺมา อนตฺตา, โน จกฺขุฯ จกฺขุ ปน จกฺขุ เจว อนตฺตา จาติฯ รูปาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

อิมสฺมิํ ปน สุตฺตนฺตภาชนีเย ตถาคเตน กิํ ทสฺสิตนฺติ? ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํ อนตฺตลกฺขณํฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธ หิ อนตฺตลกฺขณํ ทเสฺสโนฺต อนิเจฺจน วา ทเสฺสติ, ทุเกฺขน วา, อนิจฺจทุเกฺขหิ วาฯ ตตฺถ ‘‘จกฺขุ, อตฺตาติ โย วเทยฺย, ตํ น อุปปชฺชติฯ จกฺขุสฺส อุปฺปาโทปิ วโยปิ ปญฺญายติฯ ยสฺส โข ปน อุปฺปาโทปิ วโยปิ ปญฺญายติ ‘อตฺตา เม อุปฺปชฺชติ จ เวติ จา’ติ อิจฺจสฺส เอวมาคตํ โหติฯ ตสฺมา ตํ น อุปปชฺชติ – จกฺขุ อตฺตาติ โย วเทยฺย อิติ จกฺขุ อนตฺตา’’ติ (ม. นิ. ๓.๔๒๒)ฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต อนิเจฺจน อนตฺตลกฺขณํ ทเสฺสสิฯ ‘‘รูปํ, ภิกฺขเว, อนตฺตาฯ รูปญฺจ หิทํ, ภิกฺขเว, อตฺตา อภวิสฺส, น ยิทํ รูปํ อาพาธาย สํวเตฺตยฺย; ลเพฺภถ จ รูเป – เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ มา อโหสีติฯ ยสฺมา จ โข, ภิกฺขเว, รูปํ อนตฺตา ตสฺมา รูปํ อาพาธาย สํวตฺตติ; น จ ลพฺภติ รูเป – เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ มา อโหสี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๕๙; มหาว. ๒๐) อิมสฺมิํ สุเตฺต ทุเกฺขน อนตฺตลกฺขณํ ทเสฺสสิฯ ‘‘รูปํ, ภิกฺขเว, อนิจฺจํ, ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา, ยทนตฺตา ตํ เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๑๕) อนิจฺจทุเกฺขหิ อนตฺตลกฺขณํ ทเสฺสสิฯ กสฺมา? อนิจฺจทุกฺขานํ ปากฏตฺตาฯ

หตฺถโต หิ ตฎฺฏเก วา สรเก วา กิสฺมิญฺจิเทว วา ปติตฺวา ภิเนฺน ‘อโห อนิจฺจ’นฺติ วทนฺติฯ เอวํ อนิจฺจํ ปากฏํ นามฯ อตฺตภาวสฺมิํ ปน คณฺฑปิฬกาทีสุ วา อุฎฺฐิตาสุ ขาณุกณฺฏกาทีหิ วา วิทฺธาสุ ‘อโห ทุกฺข’นฺติ วทนฺติฯ เอวํ ทุกฺขํ ปากฏํ นามฯ อนตฺตลกฺขณํ อปากฏํ อนฺธการํ อวิภูตํ ทุปฺปฏิวิชฺฌํ ทุทฺทีปนํ ทุปฺปญฺญาปนํ ฯ อนิจฺจทุกฺขลกฺขณานิ อุปฺปาทา วา ตถาคตานํ อนุปฺปาทา วา ปญฺญายนฺติฯ อนตฺตลกฺขณํ วินา พุทฺธุปฺปาทา น ปญฺญายติ, พุทฺธุปฺปาเทเยว ปญฺญายติฯ มหิทฺธิกา หิ มหานุภาวา ตาปสปริพฺพาชกา สรภงฺคสตฺถาราทโยปิ ‘อนิจฺจํ ทุกฺข’นฺติ วตฺตุํ สโกฺกนฺติ, ‘อนตฺตา’ติ วตฺตุํ น สโกฺกนฺติฯ สเจ หิ เต สมฺปตฺตปริสาย อนตฺตาติ วตฺตุํ สกฺกุเณยฺยุํ, สมฺปตฺตปริสาย มคฺคผลปฏิเวโธ ภเวยฺยฯ อนตฺตลกฺขณปญฺญาปนญฺหิ อญฺญสฺส กสฺสจิ อวิสโย, สพฺพญฺญุพุทฺธานเมว วิสโยฯ เอวเมตํ อนตฺตลกฺขณํ อปากฏํฯ ตสฺมา สตฺถา อนตฺตลกฺขณํ ทเสฺสโนฺต อนิเจฺจน วา ทเสฺสสิ, ทุเกฺขน วา, อนิจฺจทุเกฺขหิ วาฯ อิธ ปน ตํ อนิจฺจทุเกฺขหิ ทเสฺสสีติ เวทิตพฺพํฯ

อิมานิ ปน ลกฺขณานิ กิสฺส อมนสิการา อปฺปฏิเวธา, เกน ปฏิจฺฉนฺนตฺตา, น อุปฏฺฐหนฺติ? อนิจฺจลกฺขณํ ตาว อุทยพฺพยานํ อมนสิการา อปฺปฏิเวธา, สนฺตติยา ปฏิจฺฉนฺนตฺตา, น อุปฏฺฐาติฯ ทุกฺขลกฺขณํ อภิณฺหสมฺปฏิปีฬนสฺส อมนสิการา อปฺปฏิเวธา, อิริยาปเถหิ ปฏิจฺฉนฺนตฺตา, น อุปฏฺฐาติฯ อนตฺตลกฺขณํ นานาธาตุวินิโพฺภคสฺส อมนสิการา อปฺปฏิเวธา, ฆเนน ปฏิจฺฉนฺนตฺตา, น อุปฏฺฐาติฯ อุทยพฺพยํ ปน ปริคฺคเหตฺวา สนฺตติยา วิโกปิตาย อนิจฺจลกฺขณํ ยาถาวสรสโต อุปฏฺฐาติฯ อภิณฺหสมฺปฏิปีฬนํ มนสิกตฺวา อิริยาปเถ อุคฺฆาฏิเต ทุกฺขลกฺขณํ ยาถาวสรสโต อุปฏฺฐาติฯ นานาธาตุโย วินิพฺภุชิตฺวา ฆนวินิโพฺภเค กเต อนตฺตลกฺขณํ ยาถาวสรสโต อุปฏฺฐาติฯ

เอตฺถ จ อนิจฺจํ อนิจฺจลกฺขณํ, ทุกฺขํ ทุกฺขลกฺขณํ, อนตฺตา อนตฺตลกฺขณนฺติ อยํ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **อนิจฺจ**นฺติ ขนฺธปญฺจกํฯ กสฺมา? อุปฺปาทวยญฺญถตฺตภาวา, หุตฺวา อภาวโต วา; อุปฺปาทวยญฺญถตฺตํ **อนิจฺจลกฺขณํ,** หุตฺวา อภาวสงฺขาโต อาการวิกาโร วาฯ ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺข’’นฺติ วจนโต ปน ตเทว ขนฺธปญฺจกํ **ทุกฺขํ**ฯ กสฺมา? อภิณฺหสมฺปฏิปีฬนโต; อภิณฺหสมฺปฏิปีฬนากาโร **ทุกฺขลกฺขณํ**ฯ ‘‘ยํ ทุกฺขํ ตํ อนตฺตา’’ติ ปน วจนโต ตเทว ขนฺธปญฺจกํ **อนตฺตา**ฯ กสฺมา? อวสวตฺตนโต; อวสวตฺตนากาโร **อนตฺตลกฺขณํ**ฯ อิติ อญฺญเทว อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา, อญฺญานิ อนิจฺจทุกฺขานตฺตลกฺขณานิฯ ปญฺจกฺขนฺธา, ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส ธาตุโยติ อิทญฺหิ สพฺพมฺปิ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา นามฯ วุตฺตปฺปการาการวิการา อนิจฺจทุกฺขานตฺตลกฺขณานีติฯ

สงฺเขปโต ปเนตฺถ ทสายตนานิ กามาวจรานิ, เทฺว เตภูมกานิฯ สเพฺพสุปิ สมฺมสนจาโร กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ

สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนาฯ

๒. อภิธมฺมภาชนียวณฺณนา

๑๕๕. อภิธมฺมภาชนีเย ยถา เหฏฺฐา วิปสฺสกานํ อุปการตฺถาย ‘‘จกฺขายตนํ รูปายตน’’นฺติ ยุคลโต อายตนานิ วุตฺตานิ, ตถา อวตฺวา อชฺฌตฺติกพาหิรานํ สพฺพาการโต สภาวทสฺสนตฺถํ ‘‘จกฺขายตนํ โสตายตน’’นฺติ เอวํ อชฺฌตฺติกพาหิรววตฺถานนเยน วุตฺตานิฯ

๑๕๖. เตสํ นิเทฺทสวาเร **ตตฺถ กตมํ จกฺขายตน**นฺติอาทีนิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

๑๖๗. ยํ ปเนตํ ธมฺมายตนนิเทฺทเส ‘‘ตตฺถ กตมา อสงฺขตา ธาตุ? ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโย’’ติ วุตฺตํ, ตตฺรายมโตฺถ – **อสงฺขตา ธาตู**ติ อสงฺขตสภาวํ นิพฺพานํฯ ยสฺมา ปเนตํ อาคมฺม ราคาทโย ขียนฺติ, ตสฺมา ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโยติ วุตฺตํฯ อยเมตฺถ อาจริยานํ สมานตฺถกถาฯ

วิตณฺฑวาที ปนาห – ‘ปาฏิเยกฺกํ นิพฺพานํ นาม นตฺถิ, กิเลสกฺขโยว นิพฺพาน’นฺติฯ ‘สุตฺตํ อาหรา’ติ จ วุเตฺต ‘‘นิพฺพานํ นิพฺพานนฺติ โข, อาวุโส สาริปุตฺต, วุจฺจติ; กตมํ นุ โข, อาวุโส, นิพฺพานนฺติ? โย โข, อาวุโส, ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโย – อิทํ วุจฺจติ นิพฺพาน’’นฺติ เอตํ ชมฺพุขาทกสุตฺตํ อาหริตฺวา ‘อิมินา สุเตฺตน เวทิตพฺพํ ปาฏิเยกฺกํ นิพฺพานํ นาม นตฺถิ, กิเลสกฺขโยว นิพฺพาน’นฺติ อาหฯ โส วตฺตโพฺพ – ‘กึ ปน ยถา เจตํ สุตฺตํ ตถา อโตฺถ’ติ?

อทฺธา วกฺขติ – ‘อาม , นตฺถิ สุตฺตโต มุญฺจิตฺวา อโตฺถ’ติฯ ตโต วตฺตโพฺพ – ‘อิทํ ตาว เต สุตฺตํ อาภตํ; อนนฺตรสุตฺตํ อาหรา’ติฯ อนนฺตรสุตฺตํ นาม – ‘‘อรหตฺตํ อรหตฺตนฺติ, อาวุโส สาริปุตฺต, วุจฺจติ; กตมํ นุ โข, อาวุโส, อรหตฺตนฺติ? โย โข, อาวุโส, ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโย – อิทํ วุจฺจติ อรหตฺต’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๓๑๕) อิทํ ตเสฺสวานนฺตรํ อาภตสุตฺตํฯ

อิมสฺมิํ ปน นํ อาภเต อาหํสุ – ‘นิพฺพานํ นาม ธมฺมายตนปริยาปโนฺน ธโมฺม, อรหตฺตํ จตฺตาโร ขนฺธาฯ นิพฺพานํ สจฺฉิกตฺวา วิหรโนฺต ธมฺมเสนาปติ นิพฺพานํ ปุจฺฉิโตปิ อรหตฺตํ ปุจฺฉิโตปิ กิเลสกฺขยเมว อาหฯ กิํ ปน นิพฺพานญฺจ อรหตฺตญฺจ เอกํ อุทาหุ นาน’นฺติ? ‘เอกํ วา โหตุ นานํ วาฯ โก เอตฺถ ตยา อติพหุํ จุณฺณีกรณํ กโรเนฺตน อโตฺถ’? ‘น ตฺวํ เอกํ นานํ ชานาสีติฯ นนุ ญาเต สาธุ โหตี’ติ เอวํ ปุนปฺปุนํ ปุจฺฉิโต วเญฺจตุํ อสโกฺกโนฺต อาห – ‘ราคาทีนํ ขีณเนฺต อุปฺปนฺนตฺตา อรหตฺตํ ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโย’ติ วุจฺจตีติฯ ตโต นํ อาหํสุ – ‘มหากมฺมํ เต กตํฯ ลญฺชํ ทตฺวาปิ ตํ วทาเปโนฺต เอตเทว วทาเปยฺยฯ ยเถว จ เต เอตํ วิภชิตฺวา กถิตํ, เอวํ อิทมฺปิ สลฺลเกฺขหิ – นิพฺพานญฺหิ อาคมฺม ราคาทโย ขีณาติ นิพฺพานํ ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโยติ วุตฺตํฯ ตีณิปิ หิ เอตานิ นิพฺพานเสฺสว อธิวจนานี’ติฯ

สเจ เอวํ วุเตฺต สญฺญตฺติํ คจฺฉติ อิเจฺจตํ กุสลํ; โน เจ, พหุนิพฺพานตาย กาเรตโพฺพฯ กถํ? เอวํ ตาว ปุจฺฉิตโพฺพ – ‘ราคกฺขโย นาม ราคเสฺสว ขโย อุทาหุ โทสโมหานมฺปิ? โทสกฺขโย นาม โทสเสฺสว ขโย อุทาหุ ราคโมหานมฺปิ? โมหกฺขโย นาม โมหเสฺสว ขโย อุทาหุ ราคโทสานมฺปี’ติ? อทฺธา วกฺขติ – ‘ราคกฺขโย นาม ราคเสฺสว ขโย, โทสกฺขโย นาม โทสเสฺสว ขโย, โมหกฺขโย นาม โมหเสฺสว ขโย’ติฯ

ตโต วตฺตโพฺพ – ‘ตว วาเท ราคกฺขโย เอกํ นิพฺพานํ โหติ, โทสกฺขโย เอกํ, โมหกฺขโย เอกํ; ติณฺณํ อกุสลมูลานํ ขเย ตีณิ นิพฺพานานิ โหนฺติ, จตุนฺนํ อุปาทานานํ ขเย จตฺตาริ, ปญฺจนฺนํ นีวรณานํ ขเย ปญฺจ, ฉนฺนํ ตณฺหากายานํ ขเย ฉ, สตฺตนฺนํ อนุสยานํ ขเย สตฺต, อฎฺฐนฺนํ มิจฺฉตฺตานํ ขเย อฎฺฐ, นวนฺนํ ตณฺหามูลกธมฺมานํ ขเย นว, ทสนฺนํ สํโยชนานํ ขเย ทส, ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสสฺส ขเย ปาฎิเยกฺกํ ปาฎิเยกฺกํ นิพฺพานนฺติ พหูนิ นิพฺพานานิ โหนฺติฯ นตฺถิ ปน เต นิพฺพานานํ ปมาณนฺติฯ เอวํ ปน อคฺคเหตฺวา นิพฺพานํ อาคมฺม ราคาทโย ขีณาติ เอกเมว นิพฺพานํ ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโยติ วุจฺจติฯ ตีณิปิ เหตานิ นิพฺพานเสฺสว อธิวจนานีติ คณฺห’ฯ

สเจ ปน เอวํ วุเตฺตปิ น สลฺลเกฺขติ, โอฬาริกตาย กาเรตโพฺพฯ กถํ? ‘อนฺธพาลา หิ อจฺฉทีปิมิคมกฺกฎาทโยปิ กิเลสปริยุฎฺฐิตา วตฺถุํ ปฎิเสวนฺติฯ อถ เนสํ ปฎิเสวนปริยเนฺต กิเลโส วูปสมฺมติฯ ตว วาเท อจฺฉทีปิมิคมกฺกฎาทโย นิพฺพานปฺปตฺตา นาม โหนฺติฯ โอฬาริกํ วต เต นิพฺพานํ ถูลํ, กเณฺณหิ ปิฬนฺธิตุํ น สกฺกาติฯ เอวํ ปน อคฺคเหตฺวา นิพฺพานํ อาคมฺม ราคาทโย ขีณาติ เอกเมว นิพฺพานํ ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโยติ วุจฺจติฯ ตีณิปิ เหตานิ นิพฺพานเสฺสว อธิวจนานีติ คณฺห’ฯ

สเจ ปน เอวํ วุเตฺตปิ น สลฺลเกฺขติ, โคตฺรภุนาปิ กาเรตโพฺพฯ กถํ? เอวํ ตาว ปุจฺฉิตโพฺพ – ‘ตฺวํ โคตฺรภุ นาม อตฺถีติ วเทสี’ติ? ‘อาม วทามี’ติฯ ‘โคตฺรภุกฺขเณ กิเลสา ขีณา, ขียนฺติ, ขียิสฺสนฺตี’ติ? น ขีณา, น ขียนฺติ; อปิจ โข ขียิสฺสนฺตีติฯ ‘โคตฺรภุ ปน กิํ อารมฺมณํ กโรตี’ติ? ‘นิพฺพานํ’ฯ ‘ตว โคตฺรภุกฺขเณ กิเลสา น ขีณา, น ขียนฺติ; อถ โข ขียิสฺสนฺติฯ ตฺวํ อขีเณสฺเวว กิเลเสสุ กิเลสกฺขยํ นิพฺพานํ ปญฺญเปสิ, อปฺปหีเนสุ อนุสเยสุ อนุสยปฺปหานํ นิพฺพานํ ปญฺญเปสิฯ ตํ เต น สเมติฯ เอวํ ปน อคฺคเหตฺวา นิพฺพานํ อาคมฺม ราคาทโย ขีณาติ เอกเมว

นิพฺพานํ ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโยติ วุจฺจติฯ ตีณิปิ เหตานิ นิพฺพานเสฺสว อธิวจนานีติ คณฺห’ฯ

สเจ ปน เอวํ วุเตฺตปิ น สลฺลเกฺขติ, มเคฺคน กาเรตโพฺพฯ กถํ? เอวํ ตาว ปุจฺฉิตโพฺพ – ‘ตฺวํ มคฺคํ นาม วเทสี’ติ? ‘อาม วเทมี’ติฯ ‘มคฺคกฺขเณ กิเลสา ขีณา, ขียนฺติ, ขียิสฺสนฺตี’ติ? ชานมาโน วกฺขติ – ‘ขีณาติ วา ขียิสฺสนฺตีติ วา วตฺตุํ น วฎฺฎติ, ขียนฺตีติ วตฺตุํ วฎฺฎตี’ติฯ ‘ยทิ เอวํ, มคฺคสฺส กิเลสกฺขยํ นิพฺพานํ กตมํ? มเคฺคน ขียนกกิเลสา กตเม? มโคฺค กตมํ กิเลสกฺขยํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา กตเม กิเลเส เขเปติ? ตสฺมา มา เอวํ คณฺหฯ นิพฺพานํ ปน อาคมฺม ราคาทโย ขีณาติ เอกเมว นิพฺพานํ ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโยติ วุจฺจติฯ ตีณิปิ เหตานิ นิพฺพานเสฺสว อธิวจนานี’ติฯ

เอวํ วุเตฺต เอวมาห – ‘ตฺวํ อาคมฺม อาคมฺมาติ วเทสี’ติ? ‘อาม วเทมี’ติฯ ‘อาคมฺม นามาติ อิทํ เต กุโต ลทฺธ’นฺติ? ‘สุตฺตโต ลทฺธ’นฺติ ฯ ‘อาหร สุตฺต’นฺติฯ ‘‘เอวํ อวิชฺชา จ ตณฺหา จ ตํ อาคมฺม, ตมฺหิ ขีณา, ตมฺหิ ภคฺคา, น จ กิญฺจิ กทาจี’’ติฯ เอวํ วุเตฺต ปรวาที ตุณฺหีภาวํ อาปโนฺนติฯ

อิธาปิ ทสายตนานิ กามาวจรานิ, เทฺว ปน จตุภูมกานิ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกานีติ เวทิตพฺพานิฯ

อภิธมฺมภาชนียวณฺณนาฯ

๓. ปญฺหาปุจฺฉกวณฺณนา

๑๖๘. อิธาปิ ปญฺหาปุจฺฉเก ยํ ลพฺภติ ยญฺจ น ลพฺภติ, ตํ สพฺพํ ปุจฺฉิตฺวา ลพฺภมานวเสเนว วิสฺสชฺชนํ วุตฺตํ; น เกวลญฺจ อิธ, สเพฺพสุปิ ปญฺหาปุจฺฉเกสุ เอเสว นโยฯ อิธ ปน ทสนฺนํ อายตนานํ รูปภาเวน อพฺยากตตา เวทิตพฺพาฯ ทฺวินฺนํ อายตนานํ ขนฺธวิภเงฺค จตุนฺนํ ขนฺธานํ วิย กุสลาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ เกวลญฺหิ จตฺตาโร ขนฺธา สปฺปจฺจยาว สงฺขตาว ธมฺมายตนํ ปน ‘‘สิยา อปฺปจฺจยํ, สิยา อสงฺขต’’นฺติ อาคตํฯ อารมฺมณตฺติเกสุ จ อนารมฺมณํ สุขุมรูปสงฺขาตํ ธมฺมายตนํ น-วตฺตพฺพโกฎฺฐาสํ ภชติฯ ตญฺจ โข อนารมฺมณตฺตา น ปริตฺตาทิภาเวน นวตฺตพฺพธมฺมารมฺมณตฺตาติ อยเมตฺถ วิเสโสฯ เสสํ ตาทิสเมวฯ อิธาปิ หิ จตฺตาโร ขนฺธา วิย ทฺวายตนา ปญฺจปณฺณาส กามาวจรธเมฺม อารพฺภ รชฺชนฺตสฺส ทุสฺสนฺตสฺส มุยฺหนฺตสฺส สํวรนฺตสฺส สมฺมสนฺตสฺส ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส จ ปริตฺตารมฺมณาติ สพฺพํ ขเนฺธสุ วุตฺตสทิสเมวาติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฎฺฐกถาย

อายตนวิภงฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ธาตุวิภงฺค

๑. สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา

๑๗๒. อิทานิ ตทนนฺตเร ธาตุวิภงฺเค สพฺพา ธาตุโย ฉหิ ฉหิ ธาตูหิ สงฺขิปิตฺวา ตีหิ ฉกฺเกหิ สุตฺตนฺตภาชนียํ ทเสฺสนฺโต **ฉ ธาตุโย**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ฉาติ** คณนปริจฺเฉโทฯ **ธาตุโย**ติ ปริจฺฉินฺนธมฺมนิทสฺสนํฯ **ปถวีธาตู**ติอาทีสุ ธาตฺวตฺโถ นาม สภาวตฺโถ, สภาวตฺโถ นาม สุญฺญตตฺโถ, สุญฺญตตฺโถ นาม นิสฺสตฺตตฺโถติ เอวํ สภาวสุญฺญตนิสฺสตฺตฏฺเฐน ปถวีเยว ธาตุ **ปถวีธาตุ**ฯ อาโปธาตุอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวเมตฺถ ปทสมาสํ วิทิตฺวา เอวมตฺโถ เวทิตพฺโพ – **ปถวีธาตู**ติ ปติฏฺฐานธาตุฯ **อาโปธาตู**ติ อาพนฺธนธาตุฯ **เตโชธาตู**ติ ปริปาจนธาตุฯ **วาโยธาตู**ติ วิตฺถมฺภนธาตุฯ **อากาสธาตู**ติ อสมฺผุฏฺฐธาตุฯ **วิญฺญาณธาตู**ติ วิชานนธาตุฯ

๑๗๓. **ปถวีธาตุทฺวย**นฺติ ปถวีธาตุ เทฺว อยํฯ อยํ ปถวีธาตุ นาม น เอกา เอว อชฺฌตฺติกพาหิรเภเทน ปน เทฺว ธาตุโย เอวาติ อโตฺถฯ เตเนวาห – ''อตฺถิ อชฺฌตฺติกา อตฺถิ พาหิรา''ติฯ ตตฺถ **อชฺฌตฺติกา**ติ สตฺตสนฺตานปริยาปนฺนา นิยกชฺฌตฺตาฯ **พาหิรา**ติ สงฺขารสนฺตานปริยาปนฺนา อนินฺทฺริยพทฺธาฯ **อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺต**นฺติ อุภยเมฺปตํ นิยกชฺฌตฺตาธิวจนเมวฯ อิทานิ ตํ สภาวาการโต ทเสฺสตุํ **กกฺขฬ**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กกฺขฬ**นฺติ ถทฺธํฯ **ขริคต**นฺติ ผรุสํฯ **กกฺขฬตฺต**นฺติ กกฺขฬภาโวฯ **กกฺขฬภาโว**ติ กกฺขฬสภาโวฯ **อชฺฌตฺตํ อุปาทินฺน**นฺติ นิยกชฺฌตฺตสงฺขาตํ อุปาทินฺนํฯ อุปาทินฺนํ นาม สรีรฏฺฐกํฯ สรีรฏฺฐกญฺหิ กมฺมสมุฏฺฐานํ วา โหตุ มา วา, ตํ สนฺธาย อุปาทินฺนมฺปิ อตฺถิ อนุปาทินฺนมฺปิ; อาทินฺนคฺคหิตปรามฏฺฐวเสน ปน สพฺพเมฺปตํ อุปาทินฺนเมวาติ ทเสฺสตุํ ''อชฺฌตฺตํ อุปาทินฺน''นฺติ อาหฯ

อิทานิ ตเมว ปถวีธาตุํ วตฺถุวเสน ทเสฺสตุํ **เสยฺยถิทํ เกสา โลมา**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เสยฺยถิท**นฺติ นิปาโตฯ ตสฺสโตฺถ – ยา สา อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ สา กตมา? ยํ วา อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ กกฺขฬํ นาม ตํ กตมนฺติ? **เกสา โลมา**ติอาทิ ตสฺสา อชฺฌตฺติกาย ปถวีธาตุยา วตฺถุวเสน ปเภททสฺสนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เกสา นาม อชฺฌตฺตา อุปาทินฺนา สรีรฏฺฐกา กกฺขฬตฺตลกฺขณา อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโสฯ โลมา นาม…เป.… กรีสํ นามฯ อิธ ปน อวุตฺตมฺปิ ปฏิสมฺภิทามเคฺค (ปฏิ. ม. ๑.๔) ปาฬิอารุฬฺหํ **มตฺถลุงฺคํ** อาหริตฺวา มตฺถลุงฺคํ นาม อชฺฌตฺตํ อุปาทินฺนํ สรีรฏฺฐกํ กกฺขฬตฺตลกฺขณํ อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโสฯ ปรโต อาโปธาตุอาทีนํ นิเทฺทเส ปิตฺตาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

อิมินา กิํ ทสฺสิตํ โหติ? ธาตุมนสิกาโรฯ อิมสฺมิํ ปน ธาตุมนสิกาเร กมฺมํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อุตฺตมตฺถํ อรหตฺตํ ปาปุณิตุกาเมน กิํ กตฺตพฺพํ? จตุปาริสุทฺธิสีลํ โสเธตพฺพํฯ สีลวโต หิ กมฺมฏฺฐานภาวนา อิชฺฌติฯ ตสฺส โสธนวิธานํ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ วิสุทฺธสีเลน ปน สีเล ปติฏฺฐาย ทส ปุพฺพปลิโพธา ฉินฺทิตพฺพาฯ เตสมฺปิ ฉินฺทนวิธานํ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ฉินฺนปลิโพเธน ธาตุมนสิการกมฺมฏฺฐานํ อุคฺคณฺหิตพฺพํฯ อาจริเยนาปิ ธาตุมนสิการกมฺมฏฺฐานํ อุคฺคณฺหาเปนฺเตน สตฺตวิธํ อุคฺคหโกสลฺลํ ทสวิธญฺจ มนสิการโกสลฺลํ อาจิกฺขิตพฺพํฯ อเนฺตวาสิเกนาปิ อาจริยสฺส สนฺติเก พหุวาเร สชฺฌายํ กตฺวา นิชฺชฏํ ปคุณํ กมฺมฏฺฐานํ กาตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ อฏฺฐกถายํ – ''อาทิกมฺมิเกน ภิกฺขุนา ชรามรณา มุจฺจิตุกาเมน สตฺตหากาเรหิ อุคฺคหโกสลฺลํ อิจฺฉิตพฺพํ, ทสหากาเรหิ มนสิการโกสลฺลํ อิจฺฉิตพฺพ''นฺติฯ

ตตฺถ วจสา, มนสา, วณฺณโต, สณฺฐานโต, ทิสโต, โอกาสโต, ปริเจฺฉทโตติ อิเมหิ สตฺต หากาเรหิ อิมสฺมึ ธาตุมนสิการกมฺมฏฺฐาเน **‘อุคฺคหโกสลฺลํ’** อิจฺฉิตพฺพํฯ อนุปุพฺพโต, นาติ สีฆโต, นาติสณิกโต, วิกฺขปปฏิพาหนโต , ปณฺณตฺติสมติกฺกมโต, อนุปุพฺพมุญฺจนโต, ลกฺขณโต, ตโย จ สุตฺตนฺตาติ อิเมหิ ทสหากาเรหิ **‘มนสิการโกสลฺลํ’** อิจฺฉิตพฺพํฯ ตทุภ ยมฺปิ ปรโต สติปฏฺฐานวิภเงฺค อาวิ ภวิสฺสติฯ

เอวํ อุคฺคหิตกมฺมฏฺฐาเนน ปน วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺต อฏฺฐารส เสนาสนโทเส วเชฺชตฺวา ปญฺจงฺคสมนฺนาคเต เสนาสเน วสเนฺตน อตฺตนาปิ ปญฺจหิ ปธานิยเงฺคหิ สมนฺนาคเตน ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกเนฺตน วิวิโตฺตกาสคเตน กมฺมฏฺฐานํ มนสิกาตพฺพํฯ มนสิกโรเนฺ ตน จ วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทวเสน เกสาทีสุ เอเกกโกฏฺฐาสํ มนสิกริตฺวา อวสาเน เอวํ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพ – อิเม **เกสา** นาม สีสกฏาหปลิเวฐนจเมฺม ชาตาฯ ตตฺถ ยถา วมฺมิกมตฺถเก ชาเตสุ กุณฺฐติเณสุ น วมฺมิกมตฺถโก ชานาติ ‘มยิ กุณฺฐติณานิ ชาตานี’ติ, นาปิ กุณฺฐติณานิ ชานนฺติ ‘มยํ วมฺมิกมตฺถเก ชาตานี’ติ, เอวเมว น สีสกฏาหปลิเวฐนจมฺมํ ชานาติ ‘มยิ เกสา ชาตา’ติ, นาปิ เกสา ชานนฺติ ‘มยํ สีสกฏาหปลิเวฐนจเมฺม ชาตา’ติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ เกสา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อ เจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

โลมา สรีรเวฐนจเมฺม ชาตาฯ ตตฺถ ยถา สุญฺญคามฏฺฐาเน ชาเตสุ ทพฺพติเณสุ น สุญฺญ คามฏฺฐานํ ชานาติ ‘มยิ ทพฺพติณานิ ชาตานี’ติ, นาปิ ทพฺพติณานิ ชานนฺติ ‘มยํ สุญฺญคาม ฏฺฐาเน ชาตานี’ติ, เอวเมว น สรีรเวฐนจมฺมํ ชานาติ ‘มยิ โลมา ชาตา’ติ, นาปิ โลมา ชานนฺติ ‘มยํ สรีรเวฐนจเมฺม ชาตา’ติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ โลมา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวี ธาตูติฯ

นขา องฺคุลีนํ อเคฺคสุ ชาตาฯ ตตฺถ ยถา กุมารเกสุ ทณฺฑเกหิ มธุกฏฺฐิเก วิชฺฌิตฺวา กีฬเนฺตสุ น ทณฺฑกา ชานนฺติ ‘อเมฺหสุ มธุกฏฺฐิกา ฐปิตา’ติ, นาปิ มธุกฏฺฐิกา ชานนฺติ ‘มยํ ทณฺฑเกสุ ฐปิตา’ติ, เอวเมว น องฺคุลิโย ชานนฺติ ‘อมฺหากํ อเคฺคสุ นขา ชาตา’ติ, นาปิ นขา ชานนฺติ ‘มยํ องฺคุลีนํ อเคฺคสุ ชาตา’ติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ นขา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถ โทฺธ ปถวีธาตูติฯ

ทนฺตา หนุกฏฺฐิเกสุ ชาตาฯ ตตฺถ ยถา วฑฺฒกีหิ ปาสาณอุทุกฺขเลสุ เกนจิเทว สิเลสชา เตน พนฺธิตฺวา ฐปิตถเมฺภสุ น อุทุกฺขลานิ ชานนฺติ ‘อเมฺหสุ ถมฺภา ฐิตา’ติ, นาปิ ถมฺภา ชานนฺ ติ ‘มยํ อุทุกฺขเลสุ ฐิตา’ติ, เอวเมว น หนุกฏฺฐิกา ชานนฺติ ‘อเมฺหสุ ทนฺตา ชาตา’ติ , นาปิ ทนฺ ตา ชานนฺติ ‘มยํ หนุกฏฺฐิเกสุ ชาตา’ติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ ทนฺตา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถ โทฺธ ปถวีธาตูติฯ

ตโจ สกลสรีรํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิโตฯ ตตฺถ ยถา อลฺลโคจมฺมปริโยนทฺธาย มหาวีณาย น มหาวีณา ชานาติ ‘อหํ อลฺลโคจเมฺมน ปริโยนทฺธา’ติ, นาปิ อลฺลโคจมฺมํ ชานาติ ‘มยา มหา วีณา ปริโยทฺธา’ติ, เอวเมว น สรีรํ ชานาติ ‘อหํ ตเจน ปริโยนทฺธ’นฺติ, นาปิ ตโจ ชานาติ ‘มยา สรีรํ ปริโยนทฺธนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ ตโจ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

มํสํ อฏฺฐิสงฺฆาฏํ อนุลิมฺปิตฺวา ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา มหามตฺติกาย ลิตฺตาย ภิตฺติยา น ภิตฺติ ชานาติ ‘อหํ มหามตฺติกาย ลิตฺตา’ติ, นาปิ มหามตฺติกา ชานาติ ‘มยา มหาภิตฺติ ลิตฺตา’ติ, เอวเมว น อฏฺฐิสงฺฆาโฏ ชานาติ ‘อหํ นวมํสเปสิสตปฺปเภเทน มํเสน ลิโตฺต’ติ, นาปิ มํสํ ชานาติ ‘มยา อฏฺฐิสงฺฆาโฏ ลิโตฺต’ติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ มํสํ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

นฺหารุ สรีรพฺภนฺตเร อฏฺฐีนิ อาพนฺธมานา ฐิตาฯ ตตฺถ ยถา วลฺลีหิ วินเทฺธสุ กุฏฺฏทารูสุ น กุฏฺฏทารูนิ ชานนฺติ ‘มยํ วลฺลีหิ วินทฺธานี’ติ, นาปิ วลฺลิโย ชานนฺติ ‘อเมฺหหิ กุฏฺฏทารูนิ วินทฺธานี’ติ, เอวเมว น อฏฺฐีนิ ชานนฺติ ‘มยํ นฺหารูหิ อาพทฺธานี’ติ, นาปิ นฺหารู ชานนฺติ ‘อเมฺหหิ อฏฺฐีนิ อาพทฺธานี’ติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ นฺหารุ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

อฏฺฐีสุ ปณฺหิกฏฺฐิ โคปฺผกฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตํฯ โคปฺผกฏฺฐิ ชงฺฆฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตํฯ ชงฺฆฏฺฐิ อูรุฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตํฯ อูรุฏฺฐิ กฏิฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตํ ฯ กฏิฏฺฐิ ปิฏฺฐิกณฺฏกํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตํฯ ปิฏฺฐิกณฺฏโก คีวฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิโตฯ คีวฏฺฐิ สีสฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตํฯ สีสฏฺฐิ คีวฏฺฐิเก ปติฏฺฐิตํฯ คีวฏฺฐิ ปิฏฺฐิกณฺฏเก ปติฏฺฐิตํฯ ปิฏฺฐิกณฺฏโก กฏิฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิโตฯ กฏิฏฺฐิ อูรุฏฺฐิเก ปติฏฺฐิตํฯ อูรุฏฺฐิ ชงฺฆฏฺฐิเก ปติฏฺฐิตํฯ ชงฺฆฏฺฐิ โคปฺผกฏฺฐิเก ปติฏฺฐิตํฯ โคปฺผกฏฺฐิ ปณฺหิกฏฺฐิเก ปติฏฺฐิตํฯ

ตตฺถ ยถา อิฏฺฐกทารุโคมยาทิสญฺจเยสุ น เหฏฺฐิมา เหฏฺฐิมา ชานนฺติ ‘มยํ อุปริเม อุปริเม อุกฺขิปิตฺวา ฐิตา’ติ, นาปิ อุปริมา อุปริมา ชานนฺติ ‘มยํ เหฏฺฐิเมสุ เหฏฺฐิเมสุ ปติฏฺฐิตา’ติ, เอวเมว น ปณฺหิกฏฺฐิ ชานาติ ‘อหํ โคปฺผกฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิต’นฺติ, น โคปฺผกฏฺฐิ ชานาติ ‘อหํ ชงฺฆฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิต’นฺติ, น ชงฺฆฏฺฐิ ชานาติ ‘อหํ อูรุฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิต’นฺติ, น อูรุฏฺฐิ ชานาติ ‘อหํ กฏิฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิต’นฺติ, น กฏิฏฺฐิ ชานาติ ‘อหํ ปิฏฺฐิกณฺฏกํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิต’นฺติ, น ปิฏฺฐิกณฺฏโก ชานาติ ‘อหํ คีวฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิโต’ติ, น คีวฏฺฐิ ชานาติ ‘อหํ สีสฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิต’นฺติ, น สีสฏฺฐิ ชานาติ ‘อหํ คีวฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิต’นฺติ, น คีวฏฺฐิ ชานาติ ‘อหํ ปิฏฺฐิกณฺฏเก ปติฏฺฐิต’นฺติ, น ปิฏฺฐิกณฺฏโก ชานาติ ‘อหํ กฏิฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิโต’ติ, น กฏิฏฺฐิ ชานาติ ‘อหํ อูรุฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิต’นฺติ, น อูรุฏฺฐิ ชานาติ ‘อหํ ชงฺฆฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิต’นฺติ, น ชงฺฆฏฺฐิ ชานาติ ‘อหํ โคปฺผกฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิต’นฺติ, น โคปฺผกฏฺฐิ ชานาติ ‘อหํ ปณฺหิกฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ อฏฺฐิ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

อฏฺฐิมิญฺชํ เตสํ เตสํ อฏฺฐีนํ อพฺภนฺตเร ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา เวฬุปพฺพาทีนํ อโนฺต ปกฺขิเตฺตสุ สิเนฺนเวตฺตคฺคาทีสุ น เวฬุปพฺพาทีนิ ชานนฺติ ‘อเมฺหสุ เวตฺตคฺคาทีนิ ปกฺขิตฺตานี’ติ, นาปิ เวตฺตคฺคาทีนิ ชานนฺติ ‘มยํ เวฬุปพฺพาทีสุ ฐิตานีติ, เอวเมว น อฏฺฐีนิ ชานนฺติ ‘อมฺหากํ อโนฺต อฏฺฐิมิญฺชํ ฐิต’นฺติ, นาปิ อฏฺฐิมิญฺชํ ชานาติ ‘อหํ อฏฺฐีนํ อโนฺต ฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ อฏฺฐิมิญฺชํ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

วกฺกํ คลวาฏกโต นิกฺขเนฺตน เอกมูเลน โถกํ คนฺตฺวา ทฺวิธา ภิเนฺนน ถูลนฺหารุนา วินิพทฺธํ หุตฺวา หทยมํสํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา วณฺฏุปนิพเทฺธ อมฺพผลทฺวเย น วณฺฏํ ชา

นาติ ‘มยา อมฺพผลทฺวยํ อุปนิพทฺธ’นฺติ, นาปิ อมฺพผลทฺวยํ ชานาติ ‘อหํ วเณฺฐน อุปนิพทฺธ’นฺติ, เอวเมว น ถูลนฺหารุ ชานาติ ‘มยา วกฺกํ อุปนิพทฺธ’นฺติ, นาปิ วกฺกํ ชานาติ ‘อหํ ถูลนฺหารุนา อุปนิพทฺธ’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ วกฺกํ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ถทฺโธ ปถวีธาตูติฯ

หทยํ สรีรพฺภนฺตเร อุรฏฺฐิปญฺชรมชฺฌํ นิสฺสาย ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา ชิณฺณสนฺทมานิกปญฺชรพฺภนฺตรํ นิสฺสาย ฐปิตาย มํสเปสิยา น ชิณฺณสนฺทมานิกปญฺชรพฺภนฺตรํ ชานาติ ‘มํ นิสฺสาย มํสเปสิ ฐปิตา’ติ, นาปิ มํสเปสิ ชานาติ ‘อหํ ชิณฺณสนฺทมานิกปญฺชรพฺภนฺตรํ นิสฺสาย ฐิตา’ติ, เอวเมว น อุรฏฺฐิปญฺชรพฺภนฺตรํ ชานาติ ‘มํ นิสฺสาย หทยํ ฐิต’นฺติ, นาปิ หทยํ ชานาติ ‘อหํ อุรฏฺฐิปญฺชรพฺภนฺตรํ นิสฺสาย ฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ หทยํ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ถทฺโธ ปถวีธาตูติฯ

ยกนํ อโนฺตสรีเร ทฺวินฺนํ ถนานํ อพฺภนฺตเร ทกฺขิณปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา อุกฺขลิกปาลปสฺสมฺหิ ลเคฺค ยมกมํสปิเณฺฑ น อุกฺขลิกปาลปสฺสํ ชานาติ ‘มยิ ยมกมํสปิโณฺฑ ลโคฺค’ติ, นาปิ ยมกมํสปิโณฺฑ ชานาติ ‘อหํ อุกฺขลิกปาลปเสฺส ลโคฺค’ติ, เอวเมว น ถนานํ อพฺภนฺตเร ทกฺขิณปสฺสํ ชานาติ ‘มํ นิสฺสาย ยกนํ ฐิต’นฺติ, นาปิ ยกนํ ชานาติ ‘อหํ ถนานํ อพฺภนฺตเร ทกฺขิณปสฺสํ นิสฺสาย ฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ ยกนํ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสโตฺต ถทฺโธ ปถวีธาตูติฯ

กิโลมเกสุ ปฏิจฺฉนฺนกิโลมกํ หทยญฺจ วกฺกญฺจ ปริวาเรตฺวา ฐิตํ, อปฏิจฺฉนฺนกิโลมกํ สกลสรีเร จมฺมสฺส เหฏฺฐโต มํสํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา ปิโลติกปลิเวฐิเต มํเส น มํสํ ชานาติ ‘อหํ ปิโลติกาย ปลิเวฐิต’นฺติ, นาปิ ปิโลติกา ชานาติ ‘มยา มํสํ ปลิเวฐิต’นฺติ, เอวเมว น วกฺกหทยานิ สกลสรีเร มํสญฺจ ชานาติ ‘อหํ กิโลมเกน ปฏิจฺฉนฺน’นฺติ, นาปิ กิโลมกํ ชานาติ ‘มยา วกฺกหทยานิ สกลสรีเร มํสญฺจ ปฏิจฺฉนฺน’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ กิโลมกํ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสโตฺต ถทฺโธ ปถวีธาตูติฯ

ปิหกํ หทยสฺส วามปเสฺส อุทรปฏลสฺส มตฺถกปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา โกฏฺฐกมตฺถกปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตาย โคมยปิณฺฑิยา น โกฏฺฐกมตฺถกปสฺสํ ชานาติ ‘โคมยปิณฺฑิ มํ นิสฺสาย ฐิตา’ติ, นาปิ โคมยปิณฺฑิ ชานาติ ‘อหํ โกฏฺฐกมตฺถกปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตา’ติ, เอวเมว น อุทรปฏลสฺส มตฺถกปสฺสํ ชานาติ ‘ปิหกํ มํ นิสฺสาย ฐิต’นฺติ, นาปิ ปิหกํ ชานาติ ‘อหํ อุทรปฏลสฺส มตฺถกปสฺสํ นิสฺสาย ฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ ปิหกํ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสโตฺต ถทฺโธ ปถวีธาตูติฯ

ปปฺผาสํ สรีรพฺภนฺตเร ทฺวินฺนํ ถนานํ อพฺภนฺตเร หทยญฺจ ยกนญฺจ อุปริฉาเทตฺวา โอลมฺพนฺตํ ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา ชิณฺณโกฏฺฐพฺภนฺตเร โอลมฺพมาเน สกุณกุลาวเก น ชิณฺณโกฏฺฐพฺภนฺตรํ ชานาติ ‘มยิ สกุณกุลาวโก โอลมฺพมาโน ฐิโต’ติ, นาปิ สกุณกุลาวโก ชานาติ ‘อหํ ชิณฺณโกฏฺฐพฺภนฺตเร โอลมฺพมาโน ฐิโต’ติ , เอวเมว น สรีรพฺภนฺตรํ ชานาติ ‘มยิ ปปฺผาสํ โอลมฺพมานํ ฐิต’นฺติ, นาปิ ปปฺผาสํ ชานาติ ‘อหํ เอวรูเป สรีรพฺภนฺตเร โอลมฺพมานํ

ฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ ปปฺผาสํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ถทฺโธ ปถวีธาตูติฯ

อนฺตํ คลวาฏกโต กรีสมคฺคปริยนฺเต สรีรพฺภนฺตเร ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา โลหิตโทณิกาย โอภุชิตฺวา ฐปิเต ฉินฺนสีสธมนิกเฬวเร น โลหิตโทณิ ชานาติ ‘มยิ ธมนิกเฬวรํ ฐิต’นฺติ, นาปิ ธมนิกเฬวรํ ชานาติ ‘อหํ โลหิตโทณิกายํ ฐิต’นฺติ, เอวเมว น สรีรพฺภนฺตรํ ชานาติ ‘มยิ อนฺตํ ฐิต’นฺติ, นาปิ อนฺตํ ชานาติ ‘อหํ สรีรพฺภนฺตเร ฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ อนฺตํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ถทฺโธ ปถวีธาตูติฯ

อนฺตคุณํ อนฺตนฺตเร เอกวีสติ อนฺตโภเค พนฺธิตฺวา ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา ปาทปุญฺฉนรชฺชุมณฺฑลกํ สิเพฺพตฺวา ฐิเตสุ รชฺชุเกสุ น ปาทปุญฺฉนรชฺชุมณฺฑลกํ ชานาติ ‘รชฺชุกา มํ สิเพฺพตฺวา ฐิตา’ติ, นาปิ รชฺชุกา ชานนฺติ ‘มยํ ปาทปุญฺฉนรชฺชุมณฺฑลกํ สิเพฺพตฺวา ฐิตา’ติ, เอวเมว น อนฺตํ ชานาติ ‘อนฺตคุณํ มํ อาพนฺธิตฺวา ฐิต’นฺติ, นาปิ อนฺตคุณํ ชานาติ ‘อหํ อนฺตํ พนฺธิตฺวา ฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ อนฺตคุณํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ถทฺโธ ปถวีธาตูติฯ

อุทริยํ อุทเร ฐิตํ อสิตปีตขายิตสายิตํฯ ตตฺถ ยถา สุวานโทณิยํ ฐิเต สุวานวมถุมฺหิ น สุวานโทณิ ชานาติ ‘มยิ สุวานวมถุ ฐิโต’ติ, นาปิ สุวานวมถุ ชานาติ ‘อหํ สุวานโทณิยํ ฐิโต’ติ, เอวเมว น อุทรํ ชานาติ ‘มยิ อุทริยํ ฐิต’นฺติ, นาปิ อุทริยํ ชานาติ ‘อหํ อุทเร ฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ อุทริยํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ถทฺโธ ปถวีธาตูติฯ

กรีสํ ปกฺกาสยสงฺขาเต อฏฺฐงฺคุลเวฬุปพฺพสทิเส อนฺตปริโยสาเน ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา เวฬุปเพฺพ โอมทฺทิตฺวา ปกฺขิตฺตาย สณฺหปณฺฑุมตฺติกาย น เวฬุปพฺพํ ชานาติ ‘มยิ ปณฺฑุมตฺติกา ฐิตา’ติ, นาปิ ปณฺฑุมตฺติกา ชานาติ ‘อหํ เวฬุปเพฺพ ฐิตา’ติ, เอวเมว น ปกฺกาสโย ชานาติ ‘มยิ กรีสํ ฐิต’นฺติ, นาปิ กรีสํ ชานาติ ‘อหํ ปกฺกาสเย ฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ กรีสํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ถทฺโธ ปถวีธาตูติฯ

มตฺถลุงฺคํ สีสกฏาหพฺภนฺตเร ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา ปุราณลาพุกฏาเห ปกฺขิตฺตาย ปิฏฺฐปิณฺฑิยา น ลาพุกฏาหํ ชานาติ ‘มยิ ปิฏฺฐปิณฺฑิ ฐิตา’ติ, นาปิ ปิฏฺฐปิณฺฑิ ชานาติ ‘อหํ ลาพุกฏาเห ฐิตา’ติ, เอวเมว น สีสกฏาหพฺภนฺตรํ ชานาติ ‘มยิ มตฺถลุงฺคํ ฐิต’นฺติ, นาปิ มตฺถลุงฺคํ ชานาติ ‘อหํ สีสกฏาหพฺภนฺตเร ฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ มตฺถลุงฺคํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ถทฺโธ ปถวีธาตูติฯ

ยํ วา ปนญฺญมฺปีติ อิมินา อาโปโกฏฺฐาสาทีสุ ตีสุ อนุคตํ ปถวีธาตุํ ลกฺขณวเสน เยวาปนกํ ปถวึ กตฺวา ทเสฺสติฯ

พาหิรปถวีธาตุนิเทฺทเส **อโย**ติ กาฬโลหํฯ **โลหนฺ**ติ ชาติโลหํ, วิชาติโลหํ, กิตฺติมโลหํ, ปิสาจโลหนฺติ จตุพฺพิธํฯ ตตฺถ อโย, สชฺฌุ, สุวณฺณํ, ติปุ, สีสํ, ตมฺพโลหํ, เวกนฺตกนฺติ อิมานิ สตฺต ชาติโลหานิ นามฯ นาคนาสิกโลหํ วิชาติโลหํ นามฯ กํสโลหํ, วฏฺฏโลหํ, อารกูฏนฺติ

ตีณิ กิตฺติมโลหานิ นามฯ โมรกฺขกํ, ปุถุกํ, มลินกํ, จปลกํ, เสลกํ, อาฏกํ, ภลฺลกํ, ทูสิโลหนฺติ อฏฺฐ ปิสาจโลหานิ นามฯ เตสุ ปญฺจ ชาติโลหานิ ปาฬิยํ วิสุํ วุตฺตาเนวฯ ตมฺพโลหํ, เวกนฺตก โลหนฺติ อิเมหิ ปน ทฺวีหิ ชาติโลเหหิ สทฺธึ เสสํ สพฺพมฺปิ อิธ โลหนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ติปูติ เสตติปุฯ **สีส**นฺติ กาฬติปุฯ **สชฺฌู**ติ รชตํฯ **มุตฺตา**ติ สามุทฺทิกมุตฺตาฯ **มณี**ติ ฐเปตฺวา ปาฬิอาคเต เวฬุริยาทโย เสโส โชติรสาทิเภโท สโพฺพปิ มณิฯ **เวฬุริโย**ติ วํสวณฺณมณิฯ **สโงฺข**ติ สามุทฺทิกสโงฺขฯ **สิลา**ติ กาฬสิลา, ปณฺฑุสิลา, เสตสิลาติอาทิเภทา สพฺพาปิ สิลาฯ **ปวาฬ**นฺติ ปวาฬเมวฯ **รชต**นฺติ กหาปโณฯ **ชาตรูป**นฺติ สุวณฺณํฯ **โลหิตโงฺก**ติ รตฺตมณิฯ **มสารคลฺล**นฺติ กพรมณิฯ ติณาทีสุ พหิสารา อนฺตมโส นาฬิเกราทโยปิ **ติณํ** นามฯ อโนฺต สารํ อนฺตมโส ทารุขณฺฑมฺปิ **กฏฺฐํ** นามฯ **สกฺขรา**ติ มุคฺคมตฺตโต ยาว มุฏฺฐิปฺปมาณา มรุมฺพา สกฺขรา นามฯ มุคฺคมตฺตโต ปน เหฏฺฐา **วาลิกา**ติ วุจฺจติฯ **กฐล**นฺติ ยํ กิญฺจิ กปาลํฯ **ภูมี**ติ ปถวีฯ **ปาสาโณ**ติ อโนฺตมุฏฺฐิยํ อสณฺฐหนโต ปฏฺฐาย หตฺถิปฺปมาณํ อสมฺปโตฺต ปาสาโณ นามฯ หตฺถิปฺปมาณโต ปฏฺฐาย ปน อุปริ **ปพฺพโต** นามฯ **ยํ วา ปนา**ติ อิมินา ตาลฏฺฐิ-นาฬิเกร-ผลาทิเภทํ เสสปถวึ คณฺหาติฯ **ยา จ อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ ยา จ พาหิรา**ติ อิมินา เทฺวปิ ปถวีธาตุโย กกฺขฬฏฺฐน ลกฺขณโต เอกา ปถวีธาตุ เอวาติ ทเสฺสติฯ

๑๗๔. **อาโปธาตุ**นิเทฺทสาทีสุ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **อาโป อาโปคต**นฺติอาทีสุ อาพนฺธนวเสน อาโปฯ ตเทว อาโปสภาวํ คตตฺตา อาโปคตํ นามฯ เสฺนหวเสน **เสฺนโห**ฯ โสเยว เสฺนหสภาวํ คตตฺตา **เสฺนหคตํ** นามฯ **พนฺธนตฺตํ รูปสฺสา**ติ อวินิโพฺภครูปสฺส พนฺธนภาโวฯ **ปิตฺตํ เสมฺห**นฺติอาทีนิปิ วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทวเสน ปริคฺคเหตฺวา ธาตุวเสเนว มนสิกาตพฺพานิฯ

ตตฺรายํ นโย – **ปิเตฺตสุ** หิ อพทฺธปิตฺตํ ชีวิตินฺทฺริยปฏิพทฺธํ สกลสรีรํ พฺยาเปตฺวา ฐิตํ, พทฺธปิตฺตํ ปิตฺตโกสเก ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา ปูวํ พฺยาเปตฺวา ฐิเต เตเล น ปูวํ ชานาติ ‘เตลํ มํ พฺยาเปตฺวา ฐิต’นฺติ, นาปิ เตลํ ชานาติ ‘อหํ ปูวํ พฺยาเปตฺวา ฐิต’นฺติ, เอวเมว น สรีรํ ชานาติ ‘อพทฺธปิตฺตํ มํ พฺยาเปตฺวา ฐิต’นฺติ, นาปิ อพทฺธปิตฺตํ ชานาติ ‘อหํ สรีรํ พฺยาเปตฺวา ฐิต’นฺติฯ ยถา จ วโสฺสทเกน ปุเณฺณ โกสาตกีโกสเก น โกสาตกีโกสโก ชานาติ ‘มยิ วโสฺสทกํ ฐิต’นฺติ, นาปิ วโสฺสทกํ ชานาติ ‘อหํ โกสาตกีโกสเก ฐิต’นฺติ, เอวเมว น ปิตฺตโกสโก ชานาติ มยิ พทฺธปิตฺตํ ฐิตนฺติ, นาปิ พทฺธปิตฺตํ ชานาติ ‘อหํ ปิตฺตโกสเก ฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ ปิตฺตํ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

เสมฺหํ เอกปตฺถปูรปฺปมาณํ อุทรปฏเล ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา อุปริ สญฺชาตเผณปฏลาย จนฺทนิกาย น จนฺทนิกา ชานาติ ‘มยิ เผณปฏลํ ฐิต’นฺติ, นาปิ เผณปฏลํ ชานาติ ‘อหํ จนฺทนิกาย ฐิต’นฺติ, เอวเมว น อุทรปฏลํ ชานาติ ‘มยิ เสมฺหํ ฐิต’นฺติ, นาปิ เสมฺหํ ชานาติ ‘อหํ อุทรปฏเล ฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ เสมฺหํ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

ปุโพฺพ อนิพโทฺธกาโส, ยตฺถ ยเตฺถว ขาณุกณฺฏกปฺปหรณอคฺคิชาลาทีหิ อภิหเฏ สรีรปฺปเทเส โลหิตํ สณฺฐหิตฺวา ปจฺจติ, คณฺฑปีฬกาทโย วา อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ ตเตฺถว ติฏฺฐติฯ ตตฺถ ยถา ผรสุปฺปหาราทิวเสน ปคฺฆริตนิยาเส รุเกฺข น รุกฺขสฺส ผรสุปฺปหาราทิปฺปเทสา ชานนฺติ ‘อเมฺหสุ นิยฺยาโส ฐิโต’ติ, นาปิ นิยฺยาโส ชานาติ ‘อหํ รุกฺขสฺส ผรสุปฺปหาราทิปฺปเท

เสสุ ฐิโต’ติ, เอวเมว น สรีรสฺส ขาณุกณฺฏกาทีหิ อภิหฏฺปฺปเทสา ชานนฺติ ‘อเมฺหสุ ปุโพฺพ ฐิโต’ติ, นาปิ ปุโพฺพ ชานาติ ‘อหํ เตสุ ปเทเสสุ ฐิโต’ติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ ปุโพฺพ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

โลหิเตสุ สํสรณโลหิตํ อพทฺธปิตฺตํ วิย สกลสรีรํ พฺยาเปตฺวา ฐิตํฯ สนฺนิจิตโลหิตํ ยกนฏฺฐานสฺส เหฏฺฐาภาคํ ปูเรตฺวา เอกปตฺตปูรณปฺปมาณํ วกฺกหทยยกนปปฺผาสานิ เตเมนฺตํ ฐิตํฯ ตตฺถ สํสรณโลหิเต อพทฺธปิตฺตสทิโสว วินิจฺฉโยฯ อิตรํ ปน ยถา ชชฺชรกปาลเฏฺฐ อุทเก เหฏฺฐา เลฑฺฑุขณฺฑานิ เตมยมาเน น เลฑฺฑุขณฺฑานิ ชานนฺติ ‘มยํ อุทเกน เตมิยมานา ฐิตา’ติ, นาปิ อุทกํ ชานาติ ‘อหํ เลฑฺฑุขณฺฑานิ เตเมมี’ติ, เอวเมว น ยกนสฺส เหฏฺฐาภาคฏฺฐานํ วกฺกาทีนิ วา ชานนฺติ ‘มยิ โลหิตํ ฐิตํ, อเมฺห วา เตมยมานํ ฐิต’นฺติ, นาปิ โลหิตํ ชานาติ ‘อหํ ยกนสฺส เหฏฺฐาภาคํ ปูเรตฺวา วกฺกาทีนิ เตมยมานํ ฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ โลหิตํ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

เสโท อคฺคิสนฺตาปาทิกาเลสุ เกสโลมกูปวิวรานิ ปูเรตฺวา ติฏฺฐติ เจว ปคฺฆรติ จฯ ตตฺถ ยถา อุทกา อพฺพูฬฺหมเตฺตสุ ภิสมุฬาลกุมุทนาฬกลาเปสุ น ภิสาทิกลาปวิวรานิ ชานนฺติ ‘อเมฺหหิ อุทกํ ปคฺฆรตี’ติ, นาปิ ภิสาทิกลาปวิวเรหิ ปคฺฆรนฺตํ อุทกํ ชานาติ ‘อหํ ภิสาทิกลาปวิวเรหิ ปคฺฆรามี’ติ, เอวเมว น เกสโลมกูปวิวรานิ ชานนฺติ ‘อเมฺหหิ เสโท ปคฺฆรตี’ติ, นาปิ เสโท ชานาติ ‘อหํ เกสโลมกูปวิวเรหิ ปคฺฆรามี’ติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ เสโท นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

เมโท ถูลสฺส สกลสรีรํ ผริตฺวา กิสสฺส ชงฺฆมํสาทีนิ นิสฺสาย ฐิโต ปตฺถินฺนเสฺนโหฯ ตตฺถ ยถา หลิทฺทิปิโลติกปฏิจฺฉเนฺน มํสปุเญฺช น มํสปุโญฺช ชานาติ ‘มํ นิสฺสาย หลิทฺทิปิโลติกา ฐิตา’ติ, นาปิ หลิทฺทิปิโลติกา ชานาติ ‘อหํ มํสปุญฺชํ นิสฺสาย ฐิตา’ติ, เอวเมว น สกลสรีเร ชงฺฆาทีสุ วา มํสํ ชานาติ ‘มํ นิสฺสาย เมโท ฐิโต’ติ, นาปิ เมโท ชานาติ ‘อหํ สกลสรีเร ชงฺฆาทีสุ วา มํสํ นิสฺสาย ฐิโต’ติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ เมโท นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ปตฺถินฺนเสฺนโห ปตฺถินฺนยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

อสฺสุ ยทา สญฺชายติ ตทา อกฺขิกูปเก ปูเรตฺวา ติฏฺฐติ วา ปคฺฆรติ วาฯ ตตฺถ ยถา อุทกปุเณฺณสุ ตรุณตาลฏฺฐิกูปเกสุ น ตรุณตาลฏฺฐิกูปกา ชานนฺติ ‘อเมฺหสุ อุทกํ ฐิต’นฺติ, นาปิ อุทกํ ชานาติ ‘อหํ ตรุณตาลฏฺฐิกูปเกสุ ฐิต’นฺติ, เอวเมว น อกฺขิกูปกา ชานนฺติ ‘อเมฺหสุ อสฺสุ ฐิต’นฺติ, นาปิ อสฺสุ ชานาติ ‘อหํ อกฺขิกูปเกสุ ฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ อสฺสุ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

วสา อคฺคิสนฺตาปาทิกาเล หตฺถตลหตฺถปิฏฺฐิปาทตลปาทปิฏฺฐินาสปุฏนลาฏอํสกูเฏสุ ฐิตวิลีนเสฺนโหฯ ตตฺถ ยถา ปกฺขิตฺตเตเล อาจาเม น อาจาโม ชานาติ ‘มํ เตลํ อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิต’นฺติ, นาปิ เตลํ ชานาติ ‘อหํ อาจามํ อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิต’นฺติ, เอวเมว น หตฺถตลาทิปฺปเทโส ชานาติ ‘มํ วสา อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิตา’ติ, นาปิ วสา ชานาติ ‘อหํ หตฺถตลาทิปฺปเทเส อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิตา’ติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ วสา นาม

อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

เขโฬ ตถารูเป เขฬุปฺปตฺติปจฺจเย สติ อุโภหิ กโปลปเสฺสหิ โอโรหิตฺวา ชิวฺหาย ติฏฺฐติฯ ตตฺถ ยถา อโพฺพจฺฉินฺนอุทกนิสฺสเนฺท นทีตีรกูปเก น กูปตลํ ชานาติ ‘มยิ อุทกํ สนฺติฏฺฐตี’ติ, นาปิ อุทกํ ชานาติ ‘อหํ กูปตเล สนฺติฏฺฐามี’ติ , เอวเมว น ชิวฺหาตลํ ชานาติ ‘มยิ อุโภหิ กโปลปเสฺสหิ โอโรหิตฺวา เขโฬ ฐิโต’ติ, นาปิ เขโฬ ชานาติ ‘อหํ อุโภหิ กโปลปเสฺสหิ โอโรหิตฺวา ชิวฺหาตเล ฐิโต’ติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ เขโฬ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

สิงฺฆาณิกา ยทา สญฺชายติ ตทา นาสาปุเฏ ปูเรตฺวา ติฏฺฐติ วา ปคฺฆรติ วาฯ ตตฺถ ยถา ปูติทธิภริตาย สิปฺปิกาย น สิปฺปิกา ชานาติ ‘มยิ ปูติทธิ ฐิต’นฺติ, นาปิ ปูติทธิ ชานาติ ‘อหํ สิปฺปิกาย ฐิต’นฺติ, เอวเมว น นาสาปุฏา ชานนฺติ ‘อเมฺหสุ สิงฺฆาณิกา ฐิตา’ติ, นาปิ สิงฺฆาณิกา ชานาติ ‘อหํ นาสาปุเฏสุ ฐิตา’ติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ สิงฺฆาณิกา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

ลสิกา อฏฺฐิกสนฺธีนํ อพฺภญฺชนกิจฺจํ สาธยมานา อสีติสตสนฺธีสุ ฐิตาฯ ตตฺถ ยถา เตลพฺภญฺชิเต อเกฺข น อโกฺข ชานาติ ‘มํ เตลํ อพฺภญฺชิตฺวา ฐิต’นฺติ, นาปิ เตลํ ชานาติ ‘อหํ อกฺขํ อพฺภญฺชิตฺวา ฐิต’นฺติ, เอวเมว น อสีติสตสนฺธโย ชานนฺติ ‘ลสิกา อเมฺห อพฺภญฺชิตฺวา ฐิตา’ติ, นาปิ ลสิกา ชานาติ ‘อหํ อสีติสตสนฺธโย อพฺภญฺชิตฺวา ฐิตา’ติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ ลสิกา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

มุตฺตํ วตฺถิสฺส อพฺภนฺตเร ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา จนฺทนิกาย ปกฺขิเตฺต อโธมุเข รวณฆเฏ น รวณฆโฏ ชานาติ ‘มยิ จนฺทนิการโส ฐิโต’ติ, นาปิ จนฺทนิการโส ชานาติ ‘อหํ รวณฆเฏ ฐิโต’ติ, เอวเมว น วตฺถิ ชานาติ ‘มยิ มุตฺตํ ฐิต’นฺติ, นาปิ มุตฺตํ ชานาติ ‘อหํ วตฺถิมฺหิ ฐิต’นฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ มุตฺตํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ **ยํ วา ปนา**ติ อวเสเสสุ ตีสุ โกฏฺฐาเสสุ อาโปธาตุํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

พาหิรอาโปธาตุนิเทฺทเส มูลํ ปฏิจฺจ นิพฺพโตฺต รโส **มูลรโส** นามฯ **ขนฺธรสา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ ขีราทีนิ ปากฏาเนวฯ ยถา ปน เภสชฺชสิกฺขาปเท เอวมิธ นิยโม นตฺถิฯ ยํ กิญฺจิ ขีรํ ขีรเมวฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ภุมฺมานี**ติ อาวาฏาทีสุ ฐิตอุทกานิฯ **อนฺตลิกฺขานี**ติ ปถวึ อปฺปตฺตานิ วโสฺสทกานิฯ **ยํ วา ปนา**ติ หิโมทกกปฺปวินาสกอุทกปถวีสนฺธารกอุทกาทีนิ อิธ เยวาปนกฏฺฐานํ ปวิฏฺฐานิฯ

๑๗๕. **เตโชธาตุ**นิเทฺทเส เตชนวเสน **เตโช**ฯ เตโชว เตโชภาวํ คตตฺตา **เตโชคตํฯ อุสฺมา**ติ อุณฺหากาโรฯ อุสฺมาว อุสฺมาภาวํ คตตฺตา **อุสฺมาคตํฯ อุสฺม**นฺติ จณฺฑอุสฺมํฯ ตเทว อุสฺมภาวํ คตตฺตา **อุสฺมคตํฯ เยน จา**ติ เยน เตโชคเตน กุปฺปิเตนฯ **สนฺตปฺปตี**ติ อยํ กาโย สนฺตปฺปติ, เอกาหิกชราทิภาเวน อุสฺมชาโต โหติฯ **เยน จ ชีรียตี**ติ เยน อยํ กาโย ชีรียติ, อินฺทฺริยเวกลฺลตํ พลปริกฺขยํ วลิปลิตาทิภาวญฺจ ปาปุณาติฯ **เยน จ ปริฑยฺหตี**ติ เยน กุปฺปิ

เตน อยํ กาโย ฑยฺหติ, โส จ ปุคฺคโล ‘ฑยฺหามิ ฑยฺหามี’ติ กนฺทโนฺต สตโธตสปฺปิโคสีตจนฺทนาทิเลปนเญฺจว ตาลวณฺฏวาตญฺจ ปจฺจาสีสติฯ **เยน จ อสิตปีตขายิตสายิตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺฉตี**ติ เยเนตํ อสิตํ วา โอทนาทิ, ปีตํ วา ปานกาทิ, ขายิตํ วา ปิฏฺฐขชฺชกาทิ, สายิตํ วา อมฺพปกฺกมธุผาณิตาทิ สมฺมา ปริปากํ คจฺฉติ, รสาทิภาเวน วิเวกํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ปุริมา ตโย เตโชธาตู จตุสมุฏฺฐานา, ปจฺฉิโม กมฺมสมุฏฺฐาโนวฯ อยํ ตาเวตฺถ ปทสํวณฺณนาฯ

อิทํ ปน มนสิการวิธานํ – อิธ ภิกฺขุ ‘เยน สนฺตปฺปติ, อยํ อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ปริปาจนากาโร เตโชธาตู’ติ มนสิ กโรติ; ‘เยน ชีรียติ, เยน ปริฑยฺหติ, เยน อสิตปีตขายิตสายิตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺฉติ, อยํ อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ปริปาจนากาโร เตโชธาตู’ติ มนสิ กโรติฯ **ยํ วา ปนา**ติ อิมสฺมิํ สรีเร ปากติโก เอโก อุตุ อตฺถิ, โส เยวาปนกฏฺฐานํ ปวิโฏฺฐฯ

พาหิรเตโชธาตุนิเทฺทเส กฏฺฐํ ปฏิจฺจ ปชฺชลิโต กฏฺฐุปาทาโน อคฺคิ **กฏฺฐคฺคิ** นามฯ สกลิกคฺคิอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **สงฺการคฺคี**ติ กจวรํ สํกฑฺฒิตฺวา ชาลาปิโต กจวรคฺคิฯ **อินฺทคฺคี**ติ อสนิอคฺคิฯ **อคฺคิสนฺตาโป**ติ ชาลาย วา วีตจฺจิกงฺคารานํ วา สนฺตาโปฯ **สูริยสนฺตาโป**ติ อาตโปฯ **กฏฺฐสนฺนิจยสนฺตาโป**ติ กฏฺฐราสิฏฺฐาเน สนฺตาโปฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ยํ วา ปนา**ติ เปตคฺคิ กปฺปวินาสคฺคิ นิรยคฺคิอาทโย อิธ เยวาปนกฏฺฐานํ ปวิฏฺฐาฯ

๑๗๖. **วาโยธาตุ**นิเทฺทเส วายนวเสน **วาโย**ฯ วาโยว วาโยภาวํ คตตฺตา **วาโยคตํ**ฯ **ถมฺภิตตฺตํ รูปสฺสา**ติ อวินิโพฺภครูปสฺส ถมฺภิตภาโวฯ **อุทฺธงฺคมา วาตา**ติ อุคฺคารหิกฺกาทิปวตฺตกา อุทฺธํ อาโรหนวาตา ฯ **อโธคมา วาตา**ติ อุจฺจารปสฺสาวาทินีหรณกา อโธ โอโรหนวาตาฯ **กุจฺฉิสยา วาตา**ติ อนฺตานํ พหิวาตาฯ **โกฏฺฐาสยา วาตา**ติ อนฺตานํ อโนฺตวาตาฯ **องฺคมงฺคานุสาริโน วาตา**ติ ธมนิชาลานุสาเรน สกลสรีเร องฺคมงฺคานิ อนุสฏา สมิญฺชนปสารณาทินิพฺพตฺตกา วาตาฯ **สตฺถกวาตา**ติ สนฺธิพนฺธนานิ กตฺตริยา ฉินฺทนฺตา วิย ปวตฺตวาตาฯ **ขุรกวาตา**ติ ขุเรน วิย หทยํ ผาลนวาตาฯ **อุปฺปลกวาตา**ติ หทยมํสเมว อุปฺปาฏนกวาตาฯ **อสฺสาโส**ติ อโนฺตปวิสนนาสิกาวโตฯ **ปสฺสาโส**ติ พหินิกฺขมนนาสิกาวโตฯ เอตฺถ จ ปุริมา สเพฺพ จตุสมุฏฺฐานา, อสฺสาสปสฺสาสา จิตฺตสมุฏฺฐานาวฯ อยเมตฺถ ปทวณฺณนาฯ

อิทํ ปน มนสิการวิธานํ – อิธ ภิกฺขุ อุทฺธงฺคมาทิเภเท วาเต อุทฺธงฺคมาทิวเสน ปริคฺคเหตฺวา ‘อุทฺธงฺคมา วาตา นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต วิตฺถมฺภนากาโร วาโยธาตู’ติ มนสิ กโรติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ยํ วา ปนา**ติ เสเส วาโยโกฏฺฐาเส อนุคตา วาตา อิธ เยวาปนกฏฺฐานํ ปวิฏฺฐาฯ

พาหิรวาโยธาตุนิเทฺทเส **ปุรตฺถิมา วาตา**ติ ปุรตฺถิมทิสโต อาคตา วาตาฯ **ปจฺฉิมุตฺตรทกฺขิเณสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **สรชา วาตา**ติ สห รเชน สรชาฯ **อรชา วาตา**ติ รชวิรหิตา สุทฺธา อรชา นามฯ **สีตา**ติ สีตอุตุสมุฏฺฐานา สีตวลาหกนฺตเร สมุฏฺฐิตาฯ **อุณฺหา**ติ อุณฺหอุตุสมุฏฺฐานา อุณฺหวลาหกนฺตเร สมุฏฺฐิตาฯ **ปริตฺตา**ติ มนฺทา ตนุกวาตาฯ **อธิมตฺตา**ติ พลววาตาฯ **กาฬา**ติ กาฬวลาหกนฺตเร สมุฏฺฐิตา, เยหิ อพฺภาหโต ฉวิวโณฺณ กาฬโก โหติฯ เตสํ เอตํ อธิวจนนฺติปิ เอเกฯ **เวรมฺภวาตา**ติ โยชนโต อุปริ วายนวาตาฯ **ปกฺขวาตา**ติ อนฺตมโส มกฺขิกายปิ ปกฺขายูหนสมุฏฺฐิตา วาตาฯ **สุปณฺณวาตา**ติ ครุฬวาตาฯ กามญฺจ อิเมปิ ปกฺขวาตาว อุสฺสทวเสน ปน วิสุํ คหิตาฯ **ตาลวณฺฏวาตา**ติ ตาลปเณฺณหิ วา อเญฺญน วา เกนจิ

มณฺฑลสณฺฐาเนน สมุฏฺฐาปิตา วาตาฯ **วิธูปนวาตา**ติ พีชนปตฺตเกน สมุฏฺฐาปิตา วาตาฯ อิมานิ จ ตาลวณฺฏวิธูปนานิ อนุปฺปนฺนมฺปิ วาตํ อุปฺปาเทนฺติ, อุปฺปนฺนมฺปิ ปริวตฺเตนฺติฯ **ยํ วา ปนา**ติ อิธ ปาฬิอาคเต ฐเปตฺวา เสสวาตา เยวาปนกฏฺฐานํ ปวิฏฺฐาฯ

๑๗๗. **อากาสธาตุ**นิเทฺทเส อปฺปฏิฆฏฺฏนฏฺเฐน น กสฺสตีติ **อากาโส**ฯ อากาโสว อากาสภาวํ คตตฺตา **อากาสคตํ**ฯ อฆฏฺฏนียตาย **อฆํ**ฯ อฆเมว อฆภาวํ คตตฺตา **อฆคตํ** ฯ **วิวโร**ติ อนฺตรํฯ ตเทว วิวรภาวํ คตตฺตา **วิวรคตํ**ฯ **อสมฺผุฏฺฐํ มํสโลหิเตหี**ติ มํสโลหิเตหิ นิสฺสฏํฯ กณฺณจฺฉิทฺทนฺติอาทิ ปน ตเสฺสว ปเภททสฺสนํฯ ตตฺถ **กณฺณจฺฉิทฺทน**ฺติ กณฺณสฺมึ ฉิทฺทํ วิวรํ มํสโลหิเตหิ อสมฺผุโฏฺฐกาโสฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **เยนา**ติ เยน วิวเรน เอตํ อสิตาทิเภทํ อโชฺฌหรณียํ อโชฺฌหรติ, อโนฺต ปเวเสติฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺมึ อโนฺตอุทรปฏลสงฺขาเต โอกาเส เอตเทว จตุพฺพิธํ อโชฺฌหรณียํ ติฏฺฐติฯ **เยนา**ติ เยน วิวเรน สพฺพเมฺปตํ วิปกฺกํ กสฏภาวํ อาปนฺนํ นิกฺขมติ, ตํ อุทรปฏลโต ยาว กรีสมคฺคา วิทตฺถิจตุรงฺคุลมตฺตํ ฉิทฺทํ มํสโลหิเตหิ อสมฺผุฏฺฐํ นิสฺสฏํ อากาสธาตูติ เวทิตพฺพํฯ **ยํ วา ปนา**ติ เอตฺถ จมฺมนฺตรํ มํสนฺตรํ นฺหารุนฺตรํ อฏฺฐินฺตรํ โลมนฺตรนฺติ อิทํ สพฺพํ เยวาปนกฏฺฐานํ ปวิฏฺฐํฯ

พาหิรกอากาสธาตุนิเทฺทเส **อสมฺผุฏฺฐํ จตูหิ มหาภูเตหี**ติ จตูหิ มหาภูเตหิ นิสฺสฏํ ภิตฺติฉิทฺทกวาฏฉิทฺทาทิกํ เวทิตพฺพํฯ อิมินา ยสฺมึ อากาเส ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ อุปฺปชฺชนฺติ ตํ กถิตํฯ

๑๗๘. **วิญฺญาณธาตุ**นิเทฺทเส จกฺขุวิญฺญาณสงฺขาตา ธาตุ **จกฺขุวิญฺญาณธาตุ**ฯ เสสาสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ อิมาสุ ฉสุ ธาตูสุ ปริคฺคหิตาสุ อฏฺฐารส ธาตุโย ปริคฺคหิตาว โหนฺติฯ กถํ? ปถวีเตโชวาโยธาตุคฺคหเณน ตาว โผฏฺฐพฺพธาตุ คหิตาว โหติ, อาโปธาตุอากาสธาตุคฺคหเณน ธมฺมธาตุ, วิญฺญาณธาตุคฺคหเณน ตสฺสา ปุเรจาริกปจฺฉาจาริกตฺตา มโนธาตุ คหิตาว โหติฯ จกฺขุวิญฺญาณธาตุอาทโย สุเตฺต อาคตา เอวฯ เสสา นว อาหริตฺวา ทเสฺสตพฺพาฯ จกฺขุวิญฺญาณธาตุคฺคหเณน หิ ตสฺสา นิสฺสยภูตา จกฺขุธาตุ, อารมฺมณภูตา รูปธาตุ จ คหิตาว โหนฺติฯ เอวํ โสตวิญฺญาณธาตุอาทิคฺคหเณน โสตธาตุอาทโยติ อฏฺฐารสาปิ คหิตาว โหนฺติฯ ตาสุ ทสหิ ธาตูหิ รูปปริคฺคโห กถิโต โหติฯ สตฺตหิ อรูปปริคฺคโหฯ ธมฺมธาตุยา สิยา รูปปริคฺคโห, สิยา อรูปปริคฺคโหฯ อิติ อเฑฺฒกาทสหิ ธาตูหิ รูปปริคฺคโห, อฑฺฒฏฺฐธาตูหิ อรูปปริคฺคโหติ รูปารูปปริคฺคโห กถิโต โหติฯ รูปารูปํ ปญฺจกฺขนฺธาฯ ตํ โหติ ทุกฺขสจฺจํฯ ตํ สมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา สมุทยสจฺจํ ฯ อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํฯ ตํปชานโน มโคฺค มคฺคสจฺจนฺติ อิทํ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ อฏฺฐารสธาตุวเสน อภินิวิฏฺฐสฺส ภิกฺขุโน ยาว อรหตฺตา มตฺถกํ ปาเปตฺวา นิคมนํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๑๗๙. อิทานิ ทุติยฉกฺกํ ทเสฺสโนฺต **อปราปิ ฉ ธาตุโย**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุขธาตุ ทุกฺขธาตู**ติ กายปฺปสาทวตฺถุกานิ สุขทุกฺขานิ สปฺปฏิปกฺขวเสน ยุคฬโต ทสฺสิตานิฯ สุขญฺหิ ทุกฺขสฺส ปฏิปโกฺข, ทุกฺขํ สุขสฺสฯ ยตฺตกํ สุเขน ผริตฏฺฐานํ ตตฺตกํ ทุกฺขํ ผรติฯ ยตฺตกํ ทุเกฺขน ผริตฏฺฐานํ ตตฺตกํ สุขํ ผรติฯ **โสมนสฺสธาตุ โทมนสฺสธาตู**ติ อิทมฺปิ ตเถว ยุคฬํ กตํฯ โสมนสฺสญฺหิ โทมนสฺสสฺส ปฏิปโกฺข, โทมนสฺสํ โสมนสฺสสฺสฯ ยตฺตกํ โสมนเสฺสน ผริตฏฺฐานํ ตตฺตกํ โทมนสฺสํ ผรติฯ ยตฺตกํ โทมนเสฺสน ผริตฏฺฐานํ ตตฺตกํ โสมนสฺสํ ผรติฯ

อุเปกฺขาธาตุ อวิชฺชาธาตูติ อิทํ ปน ทฺวยํ สริกฺขกวเสน ยุคฬํ กตํฯ อุภยมฺปิ เหตํ อวิภูตตฺตา สริกฺขกํ โหติฯ ตตฺถ สุขทุกฺขธาตุคฺคหเณน ตํ สมฺปยุตฺตา กายวิญฺญาณธาตุ, วตฺถุภูตา กายธาตุ, อารมฺมณภูตา โผฏฺฐพฺพธาตุ จ คหิตาว โหนฺติฯ โสมนสฺสโทมนสฺสธาตุคฺคห

เณน ตํ สมฺปยุตฺตา มโนวิญฺญาณธาตุ คหิตา โหติฯ อวิชฺชาธาตุคฺคหเณน ธมฺมธาตุ คหิตาฯ อุเปกฺขาธาตุคฺคหเณน จกฺขุโสตฆานชิวฺหาวิญฺญาณธาตุมโนธาตุโย , ตาสํเยว วตฺถารมฺมณภูตา จกฺขุธาตุรูปธาตุอาทโย จ คหิตาติ เอวํ อฏฺฐารสปิ ธาตุโย คหิตาว โหนฺติฯ อิทานิ ตาสุ ทสหิ ธาตูหิ รูปปริคฺคโหติอาทิ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอวมฺปิ เอกสฺส ภิกฺขุโน ยาว อรหตฺตา มตฺถกํ ปาเปตฺวา นิคมนํ กถิตํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ **กตมา สุขธาตุ ยํ กายิกํ สาต**นฺติ อาทีนิ เหฏฺฐา วุตฺตนยาเนวฯ

๑๘๑. ตติยฉกฺเก **กาโม**ติ เทฺว กามา – วตฺถุกาโม จ กิเลสกาโม จฯ ตตฺถ กิเลสกามํ สนฺธาย กามปฏิสํยุตฺตา ธาตุ **กามธาตุ,** กามวิตกฺกเสฺสตํ นามํฯ วตฺถุกามํ สนฺธาย กาโมเยว ธาตุ **กามธาตุ,** กามาวจรธมฺมานเมตํ นามํฯ พฺยาปาทปฏิสํยุตฺตา ธาตุ **พฺยาปาทธาตุ,** พฺยาปาทวิตกฺกเสฺสตํ นามํฯ พฺยาปาโทว ธาตุ พฺยาปาทธาตุ, ทสอาฆาตวตฺถุกสฺส ปฏิฆเสฺสตํ นามํฯ วิหึสา ปฏิสํยุตฺตา ธาตุ **วิหึสาธาตุ,** วิหึสาวิตกฺกเสฺสตํ นามํฯ วิหึสาเยว ธาตุ วิหึสาธาตุ, ปรสตฺตวิเหสนเสฺสตํ นามํฯ อยํ ปน เหฏฺฐา อนาคตตฺตา เอวํ อตฺถาทิวิภาคโต เวทิตพฺพา – วิหึสนฺติ เอตาย สเตฺต, วิหึสนํ วา เอตํ สตฺตานนฺติ วิหึสาฯ สา วิเหฐนลกฺขณา, กรุณาปฏิปกฺขลกฺขณา วา; ปรสนฺตาเน อุเพฺพคชนนรสา, สกสนฺตาเน กรุณาวิทฺธํสนรสา วา; ทุกฺขายตนปจฺจุปฏฺฐานา; ปฏิฆปทฏฺฐานาติ เวทิตพฺพาฯ เนกฺขมฺมํ วุจฺจติ โลภา นิกฺขนฺตตฺตา อโลโภ, นีวรเณหิ นิกฺขนฺตตฺตา ปฐมชฺฌานํ, สพฺพากุสเลหิ นิกฺขนฺตตฺตา สพฺพกุสลํฯ เนกฺขมฺมปฏิสํยุตฺตา ธาตุ **เนกฺขมฺมธาตุ,** เนกฺขมฺมวิตกฺกเสฺสตํ นามํฯ เนกฺขมฺมเมว ธาตุ เนกฺขมฺมธาตุ, สพฺพสฺสาปิ กุสลเสฺสตํ นามํฯ อพฺยาปาทปฏิสํยุตฺตา ธาตุ **อพฺยาปาทธาตุ,** อพฺยาปาทวิตกฺกเสฺสตํ นามํฯ อพฺยาปาโทว ธาตุ อพฺยาปาทธาตุ, เมตฺตาเยตํ นามํฯ อวิหึสาปฏิสํยุตฺตา ธาตุ **อวิหึสาธาตุ,** อวิหึสา วิตกฺกเสฺสตํ นามํฯ อวิหึสาว ธาตุ อวิหึสาธาตุ, กรุณาเยตํ นามํฯ

๑๘๒. อิทานิ ตเมวตฺถํ ทเสฺสตุํ **ตตฺถ กตมา กามธาตู**ติ ปทภาชนํ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ปฏิสํยุโตฺต**ติ สํปโยควเสน ปฏิสํยุโตฺตฯ **ตโกฺก วิตโกฺก**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ **วิเหเฐตี**ติ พาเธติ, ทุกฺขาเปติฯ **เหฐนา**ติ ปาณิปฺปหาราทีหิ พาธนา, ทุกฺขุปฺปาทนาฯ พลวเหฐนา **วิเหฐนา**ฯ หึสนฺติ เอตายาติ **หึสนา**ฯ พลวหึสนา **วิหึสนาฯ โรสนา**ติ ฆฏฺฏนาฯ **วิโรสนา**ติ พลวฆฏฺฏนาฯ สพฺพตฺถ วา ‘วิ’ อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํฯ อุปหนนฺติ เอเตนาติ อุปฆาโต, ปเรสํ อุปฆาโต **ปรูปฆาโต**ฯ

เมตฺตายนฺติ เอตายาติ **เมตฺติ**ฯ เมตฺตายนากาโร **เมตฺตายนา**ฯ เมตฺตาย อยิตสฺส เมตฺตาสมงฺคิโน ภาโว **เมตฺตายิตตฺตํ**ฯ พฺยาปาเทน วิมุตฺตสฺส เจตโส วิมุตฺติ **เจโตวิมุตฺติ**ฯ เอตฺถ จ ปุริเมหิ ตีหิ อุปจารปฺปตฺตาปิ อปฺปนาปตฺตาปิ เมตฺตา กถิตา, ปจฺฉิเมน อปฺปนาปตฺตาวฯ

กรุณายนฺติ เอตายาติ **กรุณา**ฯ กรุณายนากาโร **กรุณายนา**ฯ กรุณาย อยิตสฺส กรุณาสมงฺคิโน ภาโว **กรุณายิตตฺตํ**ฯ วิหึสาย วิมุตฺตสฺส เจตโส วิมุตฺติ **เจโตวิมุตฺติ**ฯ อิธาปิ ปุริมนเยเนว อุปจารปฺปนาเภโท เวทิตโพฺพฯ อุภยตฺถาปิ จ ปริโยสานปเท เมตฺตากรุณาติ เจโตวิมุตฺติวิเสสนตฺถํ วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ กามวิตโกฺก สเตฺตสุปิ อุปฺปชฺชติ สงฺขาเรสุปิฯ อุภยตฺถ อุปฺปโนฺนปิ กมฺมปถเภโทวฯ พฺยาปาโท ปน สเตฺตสุ อุปฺปโนฺนเยว กมฺมปถํ ภินฺทติ, น อิตโรฯ วิหึสายปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ ทุวิธา กถา – สพฺพสงฺคาหิกา เจว อสมฺภินฺนา จฯ กามธาตุคฺคหเณน หิ พฺยาปาทวิหึสาธาตุโยปิ คหิตาฯ กามธาตุยาเยว ปน นีหริตฺวา นีหริตฺวา เทฺวปิ เอตา ทสฺสิตาติฯ

อยํ ตาเวตฺถ สพฺพสงฺคาหิกกถา ฯ ฐเปตฺวา ปน พฺยาปาทวิหึสาธาตุโย เสสา สพฺพาปิ กาม ธาตุ เอวาติฯ อยํ อสมฺภินฺนกถา นามฯ เนกฺขมฺมธาตุคฺคหเณนาปิ อพฺยาปาทอวิหึสาธาตุโย คหิตาเยวฯ เนกฺขมฺมธาตุโต ปน นีหริตฺวา นีหริตฺวา ตทุภยมฺปิ ทสฺสิตนฺติ อยเมตฺถาปิ สพฺพ สงฺคาหิกกถาฯ ฐเปตฺวา อพฺยาปาทอวิหึสาธาตุโย อวเสสา เนกฺขมฺมธาตูติ อยํ อสมฺภินฺนก ถา นามฯ

อิมาหิ จ ฉหิ ธาตูหิ ปริคฺคหิตา หิ อฏฺฐารส ธาตุโย ปริคฺคหิตาว โหนฺติฯ สพฺพาปิ หิ ตา กามธาตุโตว นีหริตฺวา นีหริตฺวา ลภาเปตพฺพา อฏฺฐารส ธาตุโยว โหนฺตีติ ติณฺณํ ฉกฺกานํ วเสน อฏฺฐารส โหนฺติฯ เอวํ ปน อคฺคเหตฺวา เอเกกสฺมึ ฉกฺเก วุตฺตนเยน อฏฺฐารส อฏฺฐารส กตฺวา สพฺพานิปิ ตานิ อฏฺฐารสกานิ เอกชฺฌํ อภิสงฺขิปิตฺวา อฏฺฐารเสว โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ อิติ อิมสฺมึ สุตฺตนฺตภาชนีเย โสฬส ธาตุโย กามาวจรา, เทฺว เตภูมิกาติ เอวเมตฺถ สมฺมสนจา โรว กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ

สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนาฯ

๒. อภิธมฺมภาชนียวณฺณนา

๑๘๓. อภิธมฺมภาชนีเย สรูเปเนว สพฺพาปิ ธาตุโย ทเสฺสโนฺต **อฏฺฐารส ธาตุโย** – **จกฺขุธาตุ รูปธาตู**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อุเทฺทสวาเร ตาว –

> อตฺถโต ลกฺขณาทิโต, กมตาวตฺวสงฺขโต;
> ปจฺจยา อถ ทฏฺฐพฺพา, เวทิตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ ‘**อตฺถโต**’ติ จกฺขตีติ **จกฺขุ**ฯ รูปยตีติ **รูปํ**ฯ จกฺขุสฺส วิญฺญาณํ **จกฺขุวิญฺญาณ**นฺติ เอวมาทินา ตาว นเยน จกฺขาทีนํ วิเสสตฺถโต เวทิตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ อวิเสเสน ปน วิทหติ, ธีย เต, วิธานํ, วิธียเต เอตาย, เอตฺถ วา ธียตีติ **ธาตุ**ฯ โลกิยา หิ ธาตุโย การณภาเวน ววตฺถิตา หุตฺวา สุวณฺณรชตาทิธาตุโย วิย สุวณฺณรชตาทึ อเนกปฺปการํ สํสารทุกฺขํ วิทหนฺติ ; ภารหา เรหิ จ ภาโร วิย สเตฺตหิ ธียเนฺต ธารียเนฺตติ อโตฺถฯ ทุกฺขวิธานมตฺตเมว เจตา อวสวตฺตน โตฯ เอตาหิ จ กรณภูตาหิ สํสารทุกฺขํ สเตฺตหิ อนุวิธียติ; ตถาวิหิตเญฺจตํ เอตาเสฺวว ธียติ ฐปี ยตีติ อโตฺถฯ อิติ จกฺขาทีสุ เอเกโก ธโมฺม ยถาสมฺภวํ วิทหติ ธียเตติอาทิอตฺถวเสน ธาตูติ วุจฺจติฯ

อปิจ ยถา ติตฺถิยานํ อตฺตา นาม สภาวโต นตฺถิ, น เอวเมตาฯ เอตา ปน อตฺตโน สภาวํ ธาเรนฺตีติ ธาตุโยฯ ยถา จ โลเก วิจิตฺตา หริตาลมโนสิลาทโย สิลาวยวา ธาตุโยติ วุจฺจนฺติ, เอวเมตาปิ ธาตุโย วิย ธาตุโยฯ วิจิตฺตา เหตา ญาณเญยฺยาวยวาติฯ ยถา วา สรีรสงฺขาตสฺส สมุทายสฺส อวยวภูเตสุ รสโสณิตาทีสุ อญฺญมญฺญํ วิสภาคลกฺขณปริจฺฉิเนฺนสุ ธาตุสมญฺญา, เอวเมเตสุปิ ปญฺจกฺขนฺธสงฺขาตสฺส อตฺตภาวสฺส อวยเวสุ ธาตุสมญฺญา เวทิตพฺพาฯ อญฺญมญฺญวิสภาคลกฺขณปริจฺฉินฺนา เหเต จกฺขาทโยติฯ อปิจ ธาตูติ นิชฺชีวมตฺตเสฺสตํ อธิว จนํฯ ตถา หิ ภควา – ‘‘ฉ ธาตุโร อยํ, ภิกฺขุ, ปุริโส’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๔๓-๓๔๔) ชีวสญฺญา สมูหนตฺถํ ธาตุเทสนํ อกาสีติฯ ตสฺมา ยถาวุเตฺตนเตฺถน จกฺขุ จ ตํ ธาตุ จาติ จกฺขุธาตุ …เป. … มโนวิญฺญาณเญฺจ ตํ ธาตุ จาติ มโนวิญฺญาณธาตูติ เอวํ ตาเวตฺถ อตฺถโต วิญฺญาตโพฺพ วิ นิจฺฉโยฯ

‘ลกฺขณาทิโต’ติ จกฺขาทีนํ ลกฺขณาทิโต เปตฺถ เวทิตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ ตานิ จ ปน เตสํ ลกฺขณาทีนิ เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

‘กมโต’ติ อิธาปิ ปุเพฺพ วุเตฺตสุ อุปฺปตฺติกฺกมาทีสุ เทสนากฺกโมว ยุชฺชติฯ โส จ ปนายํ เหตุผลานุปุพฺพววตฺถานวเสน วุโตฺตฯ จกฺขุธาตุ รูปธาตูติ อิทญฺหิ ทฺวยํ เหตุฯ จกฺขุวิญฺญาณธาตูติ ผลํฯ เอวํ สพฺพตฺถ กมโต เวทิตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

‘ตาวตฺวโต’ติ ตาวภาวโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เตสุ เตสุ หิ สุตฺตาภิธมฺมปเทเสสุ อาภาธาตุ, สุภธาตุ, อากาสานญฺจายตนธาตุ, วิญฺญาณญฺจายตนธาตุ, อากิญฺจญฺญายตนธาตุ , เนวสญฺญานาสญฺญายตนธาตุ, สญฺญาเวทยิตนิโรธธาตุ, กามธาตุ, พฺยาปาทธาตุ, วิหิํสาธาตุ, เนกฺขมฺมธาตุ, อพฺยาปาทธาตุ, อวิหิํสาธาตุ, สุขธาตุ, ทุกฺขธาตุ, โสมนสฺสธาตุ, โทมนสฺสธาตุ, อุเปกฺขาธาตุ , อวิชฺชาธาตุ, อารมฺภธาตุ, นิกฺกมธาตุ, ปรกฺกมธาตุ, หีนธาตุ, มชฺฌิมธาตุ, ปณีตธาตุ, ปถวีธาตุ, อาโปธาตุ, เตโชธาตุ, วาโยธาตุ, อากาสธาตุ, วิญฺญาณธาตุ, สงฺขตธาตุ, อสงฺขตธาตุ, อเนกธาตุนานาธาตุโลโกติ เอวมาทโย อญฺญาปิ ธาตุโย ทิสฺสนฺติฯ

เอวํ สติ สพฺพาสํ วเสน ปริเจฺฉทํ อกตฺวา กสฺมา อฎฺฐารสาติ อยเมว ปริเจฺฉโท กโตติ เจ? สภาวโต วิชฺชมานานํ สพฺพธาตูนํ ตทโนฺตคธตฺตาฯ รูปธาตุเยว หิ อาภาธาตุฯ สุภธาตุ ปน รูปาทิปฺปฏิพทฺธาฯ กสฺมา? สุภนิมิตฺตตฺตาฯ สุภนิมิตฺตญฺหิ สุภธาตุฯ ตญฺจ รูปาทิวินิมุตฺตํ น วิชฺชติ, กุสลวิปาการมฺมณา วา รูปาทโย เอว สุภธาตูติ รูปาทิมตฺตเมเวสาฯ อากาสานญฺจายตนธาตุอาทีสุ จิตฺตํ มโนวิญฺญาณธาตุฯ เสสา ธมฺมา ธมฺมธาตุฯ สญฺญาเวทยิตนิโรธธาตุ ปน สภาวโต นตฺถิ; ธาตุทฺวยนิโรธมตฺตเมว หิ สาฯ กามธาตุ ธมฺมธาตุมตฺตํ วา โหติ, ยถาห ‘‘ตตฺถ กตมา กามธาตุ? กามปฎิสํยุโตฺต ตโกฺก …เป.… มิจฺฉาสงฺกโปฺป’’ติ; อฎฺฐารสปิ ธาตุโย วา, ยถาห ‘‘เหฎฺฐโต อวีจินิรยํ ปริยนฺตํ กตฺวา อุปริโต ปรนิมฺมิตวสวตฺติเทเว อโนฺตกริตฺวา ยํ เอตสฺมิํ อนฺตเร เอตฺถาวจรา เอตฺถ ปริยาปนฺนา ขนฺธธาตุอายตนา, รูปา, เวทนา, สญฺญา, สงฺขารา, วิญฺญาณํ – อยํ วุจฺจติ กามธาตู’’ติฯ เนกฺขมฺมธาตุ ธมฺมธาตุ เอว; ‘‘สเพฺพปิ กุสลา ธมฺมา เนกฺขมฺมธาตู’’ติ วา วจนโต มโนวิญฺญาณธาตุปิ โหติเยวฯ พฺยาปาทวิหิํสาอพฺยาปาทอวิหิํสาสุขทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺสุเปกฺขาอวิชฺชาอารมฺภนิกฺกมปรกฺกมธาตุโย ธมฺมธาตุเยวฯ

หีนมชฺฌิมปณีตธาตุโย อฎฺฐารสธาตุมตฺตเมวฯ หีนา หิ จกฺขาทโย หีนธาตุฯ มชฺฌิมปณีตา จกฺขาทโย มชฺฌิมา เจว ปณีตา จ ธาตูฯ นิปฺปริยาเยน ปน อกุสลา ธมฺมธาตุมโนวิญฺญาณธาตุโย หีนธาตุฯ โลกิยา กุสลาพฺยากตา อุภโตปิ จกฺขุธาตุอาทโย จ มชฺฌิมธาตุฯ โลกุตฺตรา ปน ธมฺมธาตุมโนวิญฺญาณธาตุโย ปณีตธาตุฯ ปถวีเตโชวาโยธาตุโย โผฎฺฐพฺพธาตุเยวฯ อาโปธาตุ อากาสธาตุ จ ธมฺมธาตุเยวฯ วิญฺญาณธาตุ จกฺขุวิญฺญาณาทิสตฺตวิญฺญาณธาตุสเงฺขโปเยวฯ สตฺตรส ธาตุโย ธมฺมธาตุเอกเทโส จ สงฺขตธาตุฯ อสงฺขตธาตุ ปน ธมฺมธาตุเอกเทโสวฯ อเนกธาตุนานาธาตุโลโก ปน อฎฺฐารสธาตุปฺปเภทมตฺตเมวาติฯ อิติ สภาวโต วิชฺชมานานํ สพฺพธาตูนํ ตทโนฺตคธตฺตา อฎฺฐารเสว วุตฺตาติฯ

อปิจ วิชานนสภาเว วิญฺญาเณ ชีวสญฺญีนํ ชีวสญฺญาสมูหนตฺถมฺปิ อฎฺฐารเสว วุตฺตา ฯ สนฺติ หิ สตฺตา วิชานนสภาเว วิญฺญาเณ ชีวสญฺญิโนฯ เตสํ จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายวิญฺญาณมโนวิญฺญาณธาตุเภเทน ตสฺสา อเนกตฺตํ, จกฺขุรูปาทิปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย อนิจฺจตญฺจ ปกาเสตฺวา ทีฆรตฺตานุสยิตํ ชีวสญฺญํ สมูหนิตุกาเมน ภควตา อฎฺฐารส ธาตุโย ปกาสิตาฯ กิญฺจ

ภิโยฺย? ตถา เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน; เย จ อิมาย นาติสงฺเขปวิตฺถาราย เทสนาย เวเนยฺยา สตฺตา, ตทชฺฌาสยวเสน จ อฏฺฐารเสว ปกาสิตาฯ

> สงฺเขปวิตฺถารนเยน ตถา ตถา หิ,
> ธมฺมํ ปกาสยติ เอส ยถา ยถาสฺส;
> สทฺธมฺมเตชวิหตํ วิลยํ ขเณน,
> เวเนยฺยสตฺตหทเยสุ ตโม ปยาตีติฯ

เอวเมตฺถ ‘ตาวตฺวโต’ เวทิตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

‘สงฺขโต’ติ จกฺขุธาตุ ตาว ชาติโต เอโก ธโมฺมเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติ จกฺขุปสาทวเสนฯ ตถา โสตฆานชิวฺหากายรูปสทฺทคนฺธรสธาตุโย โสตปสาทาทิวเสนฯ โผฏฺฐพฺพธาตุ ปน ปถวีเตโชวาโยวเสน ตโย ธมฺมาติ สงฺขํ คจฺฉติฯ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ กุสลากุสลวิปากวเสน เทฺว ธมฺมาติ สงฺขํ คจฺฉติฯ ตถา โสตฆานชิวฺหากายวิญฺญาณธาตุโยฯ มโนธาตุ ปน ปญฺจทฺวาราวชฺชนกุสลากุสลวิปากสมฺปฏิจฺฉนวเสน ตโย ธมฺมาติ สงฺขํ คจฺฉติฯ ธมฺมธาตุ ติณฺณํ อรูปกฺขนฺธานํ, โสฬสนฺนํ สุขุมรูปานํ, อสงฺขตาย จ ธาตุยา วเสน วีสติธมฺมาติ สงฺขํ คจฺฉติฯ มโนวิญฺญาณธาตุ เสสกุสลากุสลาพฺยากตวิญฺญาณวเสน ฉสตฺตติธมฺมาติ สงฺขํ คจฺฉตีติ เอวเมตฺถ ‘สงฺขโต’ เวทิตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

‘ปจฺจยา’ติ จกฺขุธาตุอาทีนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุอาทีสุ ปจฺจยโต เวทิตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ โส ปเนเตสํ ปจฺจยภาโว นิเทฺทสวาเร อาวิ ภวิสฺสติฯ

‘ทฏฺฐพฺพา’ติ ทฏฺฐพฺพโตเปตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพติ อโตฺถฯ สพฺพา เอว หิ สงฺขตา ธาตุโย ปุพฺพนฺตาปรนฺตวิวิตฺตโต, ธุวสุภสุขตฺตภาวสุญฺญโต, ปจฺจยายตฺตวุตฺติโต จ ทฏฺฐพฺพาฯ วิเสสโต ปเนตฺถ เภริตลํ วิย จกฺขุธาตุ ทฏฺฐพฺพา, ทโณฺฑ วิย รูปธาตุ, สโทฺท วิย จกฺขุวิญฺญาณธาตุ ฯ ตถา อาทาสตลํ วิย จกฺขุธาตุ, มุขํ วิย รูปธาตุ, มุขนิมิตฺตํ วิย จกฺขุวิญฺญาณธาตุฯ อถ วา อุจฺฉุติลานิ วิย จกฺขุธาตุ, ยนฺตจกฺกยฏฺฐิ วิย รูปธาตุ, อุจฺฉุรสเตลานิ วิย จกฺขุวิญฺญาณธาตุฯ ตถา อธรารณี วิย จกฺขุธาตุ, อุตฺตรารณี วิย รูปธาตุ, อคฺคิ วิย จกฺขุวิญฺญาณธาตุฯ เอส นโย โสตธาตุอาทีสุปิฯ

มโนธาตุ ปน ยถาสมฺภวโต จกฺขุวิญฺญาณธาตุอาทีนํ ปุเรจรานุจรา วิย ทฏฺฐพฺพาฯ ธมฺมธาตุยา เวทนากฺขโนฺธ สลฺลมิว สูลมิว จ ทฏฺฐโพฺพ ; สญฺญาสงฺขารกฺขนฺธา เวทนาสลฺลสูลโยคา อาตุรา วิย; ปุถุชฺชนานํ วา สญฺญา อาสาทุกฺขชนนโต ริตฺตมุฏฺฐิ วิย, อยถาภุจฺจนิมิตฺตคฺคาหกโต วนมิโค วิย; สงฺขารา ปฏิสนฺธิยํ ปกฺขิปนโต องฺคารกาสุยํ ขิปนกปุริโส วิย, ชาติทุกฺขานุพนฺธนโต ราชปุริสานุพนฺธโจรา วิย, สพฺพานตฺถาวหสฺส ขนฺธสนฺตานสฺส เหตุโต วิสรุกฺขพีชานิ วิย; รูปํ นานาวิธูปทฺทวนิมิตฺตโต ขุรจกฺกํ วิย ทฏฺฐพฺพํฯ

อสงฺขตา ปน ธาตุ อมตโต สนฺตโต เขมโต จ ทฏฺฐพฺพาฯ กสฺมา? สพฺพานตฺถปฏิปกฺขภูตตฺตาฯ มโนวิญฺญาณธาตุ คหิตารมฺมณํ มุญฺจิตฺวาปิ อญฺญํ คเหตฺวาว ปวตฺตนโต วนมกฺกโฏ วิย, ทุทฺทมนโต อสฺสขฬุโงฺก วิย, ยตฺถกามนิปาติโต เวหาสํ ขิตฺตทโณฺฑ วิย, โลภโทสาทินานปฺปการกิเลสโยคโต รงฺคนโฏ วิย ทฏฺฐโพฺพติฯ

๑๘๔. นิเทฺทสวาเร **จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จา**ติ อิทญฺจ ทฺวยํ ปฏิจฺจ อญฺญญฺจ กิริยามโนธาตุเญฺจว สมฺปยุตฺตขนฺธตฺตยญฺจาติ อโตฺถฯ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา หิ จกฺขุ นิสฺสยปจฺจโย โหติ, รูปํ อารมฺมณปจฺจโย, กิริยมโนธาตุ วิคตปจฺจโย, ตโย อรูปกฺขนฺธา สหชาตปจฺจโยฯ ตสฺมา เอสา จกฺขุวิญฺญาณธาตุ อิเม จตฺตาโร ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ นามฯ **โสตญฺจ ปฏิจฺจา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

นิรุทฺธสมนนฺตราติ นิรุทฺธาย สมนนฺตราฯ **ตชฺชา มโนธาตู**ติ ตสฺมิํ อารมฺมเณ ชาตา กุสลากุสลวิปากโต ทฺวิธา มโนธาตุ สมฺปฏิจฺฉนกิจฺจาฯ **สพฺพธเมฺมสุ วา ปน ปฐมสมนฺนาหาโร**ติ เอเตสุ จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ สพฺพธเมฺมสุ อุปฺปชฺชมาเนสุ ปฐมสมนฺนาหาโร; จกฺขุวิญฺญาณธาตุอาทีนํ วา อารมฺมณสงฺขาเตสุ สพฺพธเมฺมสุ ปฐมสมนฺนาหาโรติ อยเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอเตน ปญฺจทฺวาราวชฺชนกิจฺจา กิริยมโนธาตุ คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ

มโนธาตุยาปิ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธสมนนฺตราติ เอตฺถ **ปิ**-กาโร สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ ตสฺมา มโนธาตุยาปิ มโนวิญฺญาณธาตุยาปีติ อยเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เตน ยา จ วิปากมโนธาตุยา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธาย สมนนฺตรา อุปฺปชฺชติ สนฺตีรณกิจฺจา วิปากมโนวิญฺญาณธาตุ, ยา จ ตสฺสา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธาย สมนนฺตรา อุปฺปชฺชติ โวฏฺฐพฺพนกิจฺจา กิริยมโนวิญฺญาณธาตุ, ยา จ ตสฺสา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธาย สมนนฺตรา อุปฺปชฺชติ ชวนกิจฺจา มโนวิญฺญาณธาตุ – ตา สพฺพาปิ กถิตา โหตีติ เวทิตพฺพาฯ **มนญฺจ ปฏิจฺจา**ติ ภวงฺคมนํฯ **ธเมฺม จา**ติ จตุภูมิกธมฺมารมฺมณํฯ **อุปฺปชฺชติ มโนวิญฺญาณ**นฺติ สหาวชฺชนกํ ชวนํ นิพฺพตฺตติฯ

อิมสฺมิํ ปน ฐาเน หเตฺถ คหิตปญฺหํ นาม คณฺหิํสุฯ มหาธมฺมรกฺขิตเตฺถโร กิร นาม ทีฆภาณกาภยเตฺถรํ หเตฺถ คเหตฺวา อาห – ‘ปฏิจฺจาติ นาม อาคตฏฺฐาเน อาวชฺชนํ วิสุํ น กาตพฺพํ, ภวงฺคนิสฺสิตกเมว กาตพฺพ’นฺติฯ ตสฺมา อิธ **มโน**ติ สหาวชฺชนกํ ภวงฺคํฯ **มโนวิญฺญาณ**นฺติ ชวนมโนวิญฺญาณํฯ อิมสฺมิํ ปน อภิธมฺมภาชนีเย โสฬส ธาตุโย กามาวจรา, เทฺว จตุภูมิกา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตาติฯ

อภิธมฺมภาชนียวณฺณนาฯ

๓. ปญฺหาปุจฺฉกวณฺณนา

๑๘๕. ปญฺหาปุจฺฉเก อฏฺฐารสนฺนํ ธาตูนํ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรเนว กุสลาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ อารมฺมณตฺติเกสุ ปน **ฉ ธาตุโย ปริตฺตารมฺมณา**ติ อิทํ ปน ปญฺจนฺนํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ มโนธาตุยา จ เอกเนฺตน ปญฺจสุ รูปารมฺมณาทีสุ ปวตฺติํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **เทฺว ธาตุโย**ติ วุตฺตานํ ปน ธมฺมธาตุมโนวิญฺญาณธาตูนํ มนายตนธมฺมายตเนสุ วุตฺตนเยเนว ปริตฺตารมฺมณาทิตา เวทิตพฺพาฯ อิติ อิมสฺมิมฺปิ ปญฺหาปุจฺฉเก โสฬส ธาตุโย กามาวจรา, เทฺว จตุภูมิกา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตาฯ เอวมยํ ธาตุวิภโงฺคปิ เตปริวฏฺฏํ นีหริตฺวาว ภาเชตฺวา เทสิโตติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย

ธาตุวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สจฺจวิภงฺค

๑. สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา

๑๘๙. อิทานิ ตทนนฺตเร สจฺจวิภงฺเค **จตฺตารี**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **อริยสจฺจานี**ติ ปริจฺฉินฺนธมฺมนิทสฺสนํฯ **ทุกฺขํ อริยสจฺจ**นฺติอาทิมฺหิ ปน อุเทฺทสวาเร –

วิภาคโต นิพฺพจน-ลกฺขณาทิปฺปเภทโต;
อตฺถตฺถุทฺธารโต เจว, อนูนาธิกโต ตถาฯ

กมโต อริยสเจฺจสฺ, ยํ ญาณํ ตสฺส กิจฺจโต;
อโนฺตคธานํ ปเภโท, อุปมาโต จตุกฺกโตฯ

สุญฺญเตกวิธาทีหิ, สภาควิสภาคโต;
วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพ, วิญฺญุนา สาสนกฺกเมฯ

ตตฺถ **‘วิภาคโต’**ติ ทุกฺขาทีนญฺหิ จตฺตาโร จตฺตาโร อตฺถา วิภตฺตา ตถา อวิตถา อนญฺญถา, เย ทุกฺขาทีนิ อภิสเมเนฺตหิ อภิสเมตพฺพาฯ ยถาห, ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนโฎฺฐ, สงฺขตโฎฺฐ, สนฺตาปโฎฺฐ, วิปริณามโฎฺฐ – อิเม จตฺตาโร ทุกฺขสฺส ทุกฺขฎฺฐา ตถา อวิตถา อนญฺญถาฯ สมุทยสฺส อายูหนโฎฺฐ, นิทานโฎฺฐ, สํโยคโฎฺฐ, ปลิโพธโฎฺฐ…เป.… นิโรธสฺส นิสฺสรณโฎฺฐ, วิเวกโฎฺฐ, อสงฺขตโฎฺฐ, อมตโฎฺฐ…เป.… มคฺคสฺส นิยฺยานโฎฺฐ, เหตุโฎฺฐ, ทสฺสนโฎฺฐ, อาธิปเตยฺยโฎฺฐ – อิเม จตฺตาโร มคฺคสฺส มคฺคฎฺฐา ตถา อวิตถา อนญฺญถา’’ติ (ปฎิ. ม. ๒.๘)ฯ ตถา ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนโฎฺฐ, สงฺขตโฎฺฐ, สนฺตาปโฎฺฐ, วิปรินามโฎฺฐ, อภิสมยโฎฺฐ’’ติ (ปฎิ. ม. ๒.๑๑) เอวมาทิฯ อิติ เอวํ วิภตฺตานํ จตุนฺนํ จตุนฺนํ อตฺถานํ วเสน ทุกฺขาทีนิ เวทิตพฺพานีติฯ อยํ ตาเวตฺถ วิภาคโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

‘นิพฺพจนลกฺขณาทิปฺปเภทโต’ติ เอตฺถ ปน ‘นิพฺพจนโต’ ตาว อิธ **‘ทุ’**อิติ อยํ สโทฺท กุจฺฉิเต ทิสฺสติ; กุจฺฉิตญฺหิ ปุตฺตํ ทุปุโตฺตติ วทนฺติฯ **‘ขํ’**สโทฺท ปน ตุเจฺฉ; ตุจฺฉญฺหิ อากาสํ **ข**นฺติ วุจฺจติฯ อิทญฺจ ปฐมสจฺจํ กุจฺฉิตํ อเนกอุปทฺทวาธิฎฺฐานโต, ตุจฺฉํ พาลชนปริกปฺปิตธุวสุภสุขตฺตภาววิรหิตโตฯ ตสฺมา กุจฺฉิตตฺตา ตุจฺฉตฺตา จ **ทุกฺข**นฺติ วุจฺจติฯ **‘สํ’**อิติ จ อยํ สโทฺท ‘‘สมาคโม สเมต’’นฺติอาทีสุ (วิภ. ๑๙๙; ที. นิ. ๒.๓๙๖) สํโยคํ ทีเปติ; **‘อุ’**อิติ อยํ สโทฺท ‘‘อุปฺปนฺนํ อุทิต’’นฺติอาทีสุ (ปารา. ๑๗๒; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๔๑) อุปฺปตฺติํฯ **‘อย’**สโทฺท ปน การณํ ทีเปติฯ อิทญฺจาปิ ทุติยสจฺจํ อวเสสปจฺจยสมาโยเค สติ ทุกฺขสฺสุปฺปตฺติการณํฯ อิติ ทุกฺขสฺส สํโยเค อุปฺปตฺติการณตฺตา **ทุกฺขสมุทย**นฺติ วุจฺจติฯ

ตติยสจฺจํ ปน ยสฺมา ‘นิ’สโทฺท อภาวํ **‘โรธ’**สโทฺท จ จารกํ ทีเปติ, ตสฺมา อภาโว เอตฺถ สํสารจารกสงฺขาตสฺส ทุกฺขโรธสฺส สพฺพคติสุญฺญตฺตา, สมธิคเต วา ตสฺมิํ สํสารจารกสงฺขาตสฺส ทุกฺขโรธสฺส อภาโว โหติ ตปฺปฎิปกฺขตฺตาติปิ **ทุกฺขนิโรธ**นฺติ วุจฺจติ, ทุกฺขสฺส วา อนุปฺปาทนิโรธปจฺจยตฺตา ทุกฺขนิโรธนฺติฯ จตุตฺถสจฺจํ ปน ยสฺมา เอตํ ทุกฺขนิโรธํ คจฺฉติ อารมฺมณวเสน ตทภิมุขีภูตตฺตา, ปฎิปทา จ โหติ ทุกฺขนิโรธปฺปตฺติยา, ตสฺมา ทุกฺขนิโรธคามินี ปฎิปทาติ วุจฺจติฯ

ยสฺมา ปเนตานิ พุทฺธาทโย อริยา ปฏิวิชฺฌนฺติ, ตสฺมา **อริยสจฺจานี**ติ วุจฺจนฺติฯ ยถาห – ‘‘จตาริมานิ, ภิกฺขเว, อริยสจฺจานิ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๗)ฯ กตมานิ…เป.… อิมานิ โข, ภิกฺขเว, จตฺตาริ อริยสจฺจานิฯ อริยา อิมานิ ปฏิวิชฺฌนฺติ, ตสฺมา **อริยสจฺจานี**ติ วุจฺจนฺตี’’ติฯ อปิจ อริยสฺส สจฺจานีติปิ อริยสจฺจานิฯ ยถาห – ‘‘สเทวเก, ภิกฺขเว, โลเก…เป.… สเทวมนุสฺสาย ตถาคโต อริโย, ตสฺมา อริยสจฺจานีติ วุจฺจนฺตี’’ติฯ อถ วา เอเตสํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา อริยภาวสิทฺธิโตปิ อริยสจฺจานิฯ ยถาห – ‘‘อิเมสํ โข, ภิกฺขเว, จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ยถาภูตํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ‘อริโย’ติ วุจฺจตี’’ติฯ อปิจ โข ปน อริยานิ สจฺจานีติปิ อริยสจฺจานิ; อริยานีติ ตถานิ อวิตถานิ อวิสํวาทกานีติ อโตฺถฯ ยถาห – ‘‘อิมานิ โข, ภิกฺขเว, จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิ, ตสฺมา อริยสจฺจานีติ วุจฺจนฺตี’’ติฯ เอวเมตฺถ นิพฺพจนโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

กถํ **‘ลกฺขณาทิปฺปเภทโต’**? เอตฺถ หิ พาธนลกฺขณํ ทุกฺขสจฺจํ, สนฺตาปนรสํ, ปวตฺติปจฺจุปฏฺฐานํฯ ปภวลกฺขณํ สมุทยสจฺจํ, อนุปเจฺฉทกรณรสํ, ปลิโพธปจฺจุปฏฺฐานํฯ สนฺติลกฺขณํ นิโรธสจฺจํ, อจฺจุติรสํ, อนิมิตฺตปจฺจุปฏฺฐานํ ฯ นิยฺยานลกฺขณํ มคฺคสจฺจํ, กิเลสปฺปหานกรณรสํ, วุฏฺฐานปจฺจุปฏฺฐานํฯ อปิจ ปวตฺติปวตฺตกนิวตฺตินิวตฺตกลกฺขณานิ ปฏิปาฏิยาฯ ตถา สงฺขตตณฺหาอสงฺขตทสฺสนลกฺขณานิ จาติ เอวเมตฺถ ‘ลกฺขณาทิปฺปเภทโต’ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

‘อตฺถตฺถุทฺธารโต เจวา’ติ เอตฺถ ปน **อตฺถโต** ตาว โก สจฺจโฏฺฐติ เจ? โย ปญฺญาจกฺขุนา อุปปริกฺขมานานํ มายาว วิปรีตโก, มรีจีว วิสํวาทโก, ติตฺถิยานํ อตฺตาว อนุปลพฺภสภาโว จ น โหติ; อถ โข พาธนปภวสนฺตินิยฺยานปฺปกาเรน ตจฺฉาวิปรีตภูตภาเวน อริยญาณสฺส โคจโร โหติเยว; เอส อคฺคิลกฺขณํ วิย, โลกปกติ วิย จ ตจฺฉาวิปรีตภูตภาโว สจฺจโฏฺฐติ เวทิตโพฺพฯ ยถาห – ‘‘อิทํ ทุกฺขนฺติ โข, ภิกฺขเว, ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมต’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๐) วิตฺถาโรฯ อปิจ –

> นาพาธกํ ยโต ทุกฺขํ, ทุกฺขา อญฺญํ น พาธกํ;
> พาธกตฺตนิยาเมน, ตโต สจฺจมิทํ มตํฯ
>
> ตํ วินา นาญฺญโต ทุกฺขํ, น โหติ น จ ตํ ตโต;
> ทุกฺขเหตุนิยาเมน, อิติ สจฺจํ วิสตฺติกาฯ
>
> นาญฺญา นิพฺพานโต สนฺติ, สนฺตํ น จ น ตํ ยโต;
> สนฺตภาวนิยาเมน, ตโต สจฺจมิทํ มตํฯ
>
> มคฺคา อญฺญํ น นิยฺยานํ, อนิยฺยาโน น จาปิ โส;
> ตจฺฉนิยฺยานภาวตฺตา, อิติ โส สจฺจสมฺมโตฯ
>
> อิติ ตจฺฉาวิปลฺลาส-ภูตภาวํ จตูสฺปิ;
> ทุกฺขาทีสฺววิเสเสน, สจฺจฏฺฐํ อาหุ ปณฺฑิตาติฯ

เอวํ ‘อตฺถโต’ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

กถํ **‘อตฺถุทฺธารโต’**? อิธายํ ‘สจฺจ’สโทฺท อเนเกสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติ, เสยฺยถิทํ – ‘‘สจฺจํ ภเณ, น กุเชฺฌยฺยา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๒๔) วาจาสเจฺจฯ ‘‘สเจฺจ ฐิตา สมณพฺราหฺมณา จา’’ติ

อาทีสุ (ชา. ๒.๒๑.๔๓๓) วิรติสเจฺจฯ ‘‘กสฺมา นุ สจฺจานิ วทนฺติ นานา, ปวาทิยาเส กุสลาว ทานา’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๘๙๑) ทิฏฺฐิสเจฺจฯ ‘‘เอกญฺหิ สจฺจํ น ทุติยมตฺถี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๘๙๐) ปรมตฺถสเจฺจ นิพฺพาเน เจว มเคฺค จฯ ‘‘จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ กติ กุสลา’’ติอาทีสุ (วิภ. ๒๑๖) อริยสเจฺจฯ สฺวายมิธาปิ อริยสเจฺจ วตฺตตีติ เอวเมตฺถ ‘อตฺถุทฺธารโต’ปิ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

‘อนูนาธิกโต’ติ กสฺมา ปน จตฺตาเรว อริยสจฺจานิ วุตฺตานิ, อนูนานิ อนธิกานีติ เจ? อญฺญสฺสาสมฺภวโต, อญฺญตรสฺส จ อนปเนยฺยภาวโต; น หิ เอเตหิ อญฺญํ อธิกํ วา เอเตสํ วา เอกมฺปิ อปเนตพฺพํ สโมฺภติฯ ยถาห – ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, อาคเจฺฉยฺย สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ‘เนตํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ, อญฺญํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ยํ สมเณน โคตเมน เทสิตํฯ อหเมตํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ฐเปตฺวา อญฺญํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปญฺญเปสฺสามี’ติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติอาทิฯ ยถา จาห – ‘‘โย หิ โกจิ, ภิกฺขเว, สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เอวํ วเทยฺย ‘เนตํ ทุกฺขํ ปฐมํ อริยสจฺจํ, ยํ สมเณน โคตเมน เทสิตํฯ อหเมตํ ทุกฺขํ ปฐมํ อริยสจฺจํ ปจฺจกฺขาย อญฺญํ ทุกฺขํ ปฐมํ อริยสจฺจํ ปญฺญเปสฺสามี’ติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๖)ฯ

อปิจ ปวตฺติมาจิกฺขโนฺต ภควา สเหตุกํ อาจิกฺขิ, นิวตฺติญฺจ สอุปายํฯ อิติ ปวตฺตินิวตฺติตทุภยเหตูนํ เอตปฺปรมโต จตฺตาเรว วุตฺตานิฯ ตถา ปริเญฺญยฺย ปหาตพฺพ สจฺฉิกาตพฺพ ภาเวตพฺพานํ, ตณฺหาวตฺถุตณฺหาตณฺหานิโรธตณฺหานิโรธุปายานํ, อาลยาลยรามตาอาลยสมุคฺฆาตอาลยสมุคฺฆาตูปายานญฺจ วเสนาปิ จตฺตาเรว วุตฺตานีติฯ เอวเมตฺถ ‘อนูนาธิกโต’ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

‘กมโต’ติ อยมฺปิ เทสนากฺกโมวฯ เอตฺถ จ โอฬาริกตฺตา สพฺพสตฺตสาธารณตฺตา จ สุวิเญฺญยฺยนฺติ ทุกฺขสจฺจํ ปฐมํ วุตฺตํ, ตเสฺสว เหตุทสฺสนตฺถํ ตทนนฺตรํ สมุทยสจฺจํ, เหตุนิโรธา ผลนิโรโธติ ญาปนตฺถํ ตโต นิโรธสจฺจํ, ตทธิคมุปายทสฺสนตฺถํ อเนฺต มคฺคสจฺจํฯ ภวสุขสฺสาทคธิตานํ วา สตฺตานํ สํเวคชนนตฺถํ ปฐมํ ทุกฺขมาหฯ ตํ เนว อกตํ อาคจฺฉติ, น อิสฺสรนิมฺมานาทิโต โหติ, อิโต ปน โหตีติ ญาปนตฺถํ ตทนนฺตรํ สมุทยํฯ ตโต สเหตุเกน ทุเกฺขน อภิภูตตฺตา สํวิคฺคมานสานํ ทุกฺขนิสฺสรณคเวสีนํ นิสฺสรณทสฺสเนน อสฺสาสชนนตฺถํ นิโรธํฯ ตโต นิโรธาธิคมตฺถํ นิโรธสมฺปาปกํ มคฺคนฺติ เอวเมตฺถ ‘กมโต’ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

‘อริยสเจฺจสุ ยํ ญาณํ ตสฺส กิจฺจโต’ติ สจฺจญาณกิจฺจโตปิ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพติ อโตฺถฯ ทุวิธญฺหิ สจฺจญาณํ – อนุโพธญาณญฺจ ปฏิเวธญาณญฺจฯ ตตฺถ อนุโพธญาณํ โลกิยํ อนุสฺสวาทิวเสน นิโรเธ มเคฺค จ ปวตฺตติฯ ปฏิเวธญาณํ โลกุตฺตรํ นิโรธารมฺมณํ กตฺวา กิจฺจโต จตฺตาริปิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติฯ ยถาห – ‘‘โย, ภิกฺขเว, ทุกฺขํ ปสฺสติ ทุกฺขสมุทยมฺปิ โส ปสฺสติ, ทุกฺขนิโรธมฺปิ ปสฺสติ, ทุกฺขนิโรธคามินิํ ปฏิปทมฺปิ ปสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๑๐๐) สพฺพํ วตฺตพฺพํฯ ยํ ปเนตํ โลกิยํ, ตตฺถ ทุกฺขญาณํ ปริยุฏฺฐานาภิภวนวเสน ปวตฺตมานํ สกฺกายทิฏฺฐิํ นิวเตฺตติ, สมุทยญาณํ อุเจฺฉททิฏฺฐิํ, นิโรธญาณํ สสฺสตทิฏฺฐิํ, มคฺคญาณํ อกิริยทิฏฺฐิํ; ทุกฺขญาณํ วา ธุวสุภสุขตฺตภาวรหิเตสุ ขเนฺธสุ ธุวสุภสุขตฺตภาวสญฺญาสงฺขาตํ ผเล วิปฺปฏิปตฺติํ, สมุทยญาณํ อิสฺสรปฺปธานกาลสภาวาทีหิ โลโก ปวตฺตตีติ อการเณ การณาภิมานปฺปวตฺตํ เหตุมฺหิ วิปฺปฏิปตฺติํ, นิโรธญาณํ อรูปโลกโลกถูปิกาทีสุ อปวคฺคคฺคาหภูตํ นิโรเธ วิปฺปฏิปตฺติํ, มคฺคญาณํ กามสุขลฺลิกอตฺตกิลมถานุโยคปฺปเภเท อวิสุทฺธิมเคฺค วิสุทฺธิมคฺคคฺคาหวเสน ปวตฺตํ อุปาเย วิปฺปฏิปตฺติํ นิวเตฺตติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

โลเก โลกปฺปภเว, โลกตฺถคเม สิเว จ ตทุปาเย;

สมฺมุยฺหติ ตาว นโร, น วิชานาติ ยาว สจฺจานีติฯ

เอวเมตฺถ ‘ญาณกิจฺจโต’ปิ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

‘อโนฺตคธานํ ปเภทา’ติ ทุกฺขสจฺจสฺมิญฺหิ, ฐเปตฺวา ตณฺหเญฺจว อนาสวธเมฺม จ, เสสา สพฺพธมฺมา อโนฺตคธา; สมุทยสเจฺจ ฉตฺตึส ตณฺหาวิจริตานิ; นิโรธสจฺจํ อสมฺมิสฺสํ; มคฺคสเจฺจ สมฺมาทิฎฺฐิมุเขน วีมํสิทฺธิปาทปญฺญินฺทฺริยปญฺญาพลธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคานิฯ สมฺมาสงฺกปฺปาปเทเสน ตโย เนกฺขมฺมวิตกฺกาทโย, สมฺมาวาจาปเทเสน จตฺตาริ วจีสุจริตานิ, สมฺมากมฺมนฺตาปเทเสน ตีณิ กายสุจริตานิ, สมฺมาอาชีวมุเขน อปฺปิจฺฉตา สนฺตุฎฺฐิตา จ, สเพฺพสํเยว วา เอเตสํ สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีวานํ อริยกนฺตสีลตฺตา สีลสฺส จ สทฺธาหเตฺถน ปฎิคฺคเหตพฺพตฺตา เตสํ อตฺถิตาย จ อตฺถิภาวโต สทฺธินฺทฺริยสทฺธาพลฉนฺทิทฺธิปาทา, สมฺมาวายามาปเทเสน จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวีริยินฺทฺริยวีริยพลวีริยสโมฺพชฺฌงฺคานิ, สมฺมาสติอปเทเสน จตุพฺพิธสติปฎฺฐานสตินฺทฺริยสติพลสติสโมฺพชฺฌงฺคานิ, สมฺมาสมาธิอปเทเสน สวิตกฺกสวิจาราทโย ตโย ตโย สมาธี, จิตฺตสมาธิสมาธินฺทฺริยสมาธิพลปีติปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคานิ อโนฺตคธานีติฯ เอวเมตฺถ ‘อโนฺตคธานํ ปเภทา’ปิ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

‘อุปมาโต’ติ ภาโร วิย หิ ทุกฺขสจฺจํ ทฎฺฐพฺพํ, ภาราทานมิว สมุทยสจฺจํ, ภารนิเกฺขปนมิว นิโรธสจฺจํ, ภารนิเกฺขปนูปาโย วิย มคฺคสจฺจํ; โรโค วิย จ ทุกฺขสจฺจํ, โรคนิทานมิว สมุทยสจฺจํ, โรควูปสโม วิย นิโรธสจฺจํ, เภสชฺชมิว มคฺคสจฺจํ; ทุพฺภิกฺขมิว วา ทุกฺขสจฺจํ, ทุพฺพุฎฺฐิ วิย สมุทยสจฺจํ, สุภิกฺขมิว นิโรธสจฺจํ , สุวุฎฺฐิ วิย มคฺคสจฺจํฯ อปิจ เวรีเวรมูลเวรสมุคฺฆาตเวรสมุคฺฆาตุปาเยหิ, วิสรุกฺขรุกฺขมูลมูลุปเจฺฉทตทุปเจฺฉทุปาเยหิ, ภยภยมูลนิพฺภยตทธิคมุปาเยหิ, โอริมตีรมโหฆปาริมตีรตํสมฺปาปกวายาเมหิ จ โยเชตฺวาเปตานิ อุปมาโต เวทิตพฺพานีติฯ เอวเมตฺถ ‘อุปมาโต’ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

‘จตุกฺกโต’ติ อตฺถิ เจตฺถ ทุกฺขํ น อริยสจฺจํ, อตฺถิ อริยสจฺจํ น ทุกฺขํ, อตฺถิ ทุกฺขเญฺจว อริยสจฺจญฺจ, อตฺถิ เนว ทุกฺขํ น อริยสจฺจํฯ เอส นโย สมุทยาทีสุฯ ตตฺถ มคฺคสมฺปยุตฺตา ธมฺมา สามญฺญผลานิ จ ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺข’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๑๕) วจนโต สงฺขารทุกฺขตาย ทุกฺขํ น อริยสจฺจํฯ นิโรโธ อริยสจฺจํ น ทุกฺขํฯ อิตรํ ปน อริยสจฺจทฺวยํ สิยา ทุกฺขํ อนิจฺจโต, น ปน ยสฺส ปริญฺญาย ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ ตถเตฺถนฯ สพฺพากาเรน ปน อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกํ ทุกฺขเญฺจว อริยสจฺจญฺจ อญฺญตฺร ตณฺหายฯ มคฺคสมฺปยุตฺตา ธมฺมา สามญฺญผลานิ จ ยสฺส ปริญฺญตฺถํ ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ ตถเตฺถน เนว ทุกฺขํ น อริยสจฺจํฯ เอวํ สมุทยาทีสุปิ ยถาโยคํ โยเชตฺวา ‘จตุกฺกโต’เปตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

‘สุญฺญเตกวิธาทีหี’ติ เอตฺถ สุญฺญโต ตาว ปรมเตฺถน หิ สพฺพาเนว สจฺจานิ เวทกการกนิพฺพุตคมกาภาวโต สุญฺญานีติ เวทิตพฺพานิฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ทุกฺขเมว หิ น โกจิ ทุกฺขิโต, การโก น กิริยาว วิชฺชติ;
> อตฺถิ นิพฺพุติ น นิพฺพุโต ปุมา, มคฺคมตฺถิ คมโก น วิชฺชตีติฯ

อถ วา –

> ธุวสุภสุขตฺตสุญฺญํ, ปุริมทฺวยมตฺตสุญฺญมมตปทํ;
> ธุวสุขอตฺตวิรหิโต, มโคฺค อิติ สุญฺญโต เตสุฯ

นิโรธสุญฺญานิ วา ตีณิ, นิโรโธ จ เสสตฺตยสุโญฺญฯ ผลสุโญฺญ วา เอตฺถ เหตุ สมุทเย ทุกฺขสฺสาภาวโต มคฺค จ นิโรธสฺส, น ผเลน สคพฺภ ปกติวาทีนํ ปกติ วิยฯ เหตุสุญฺญญฺจ ผลํ ทุกฺขสมุทยานํ นิโรธมคฺคานญฺจ อสมวายา, น เหตุสมเวตํ เหตุผลํ เหตุผลสมวายวาทีนํ ทฺวิอณุกาทีนิ วิยฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ตยมิธ นิโรธสุญฺญํ, ตเยน เตนาปิ นิพฺพุติ สุญฺญา;
> สุโญฺญ ผเลน เหตุ, ผลมฺปิ ตํ เหตุนา สุญฺญนฺติฯ

เอวํ ตาว ‘สุญฺญโต’ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

‘เอกวิธาทีหี’ติ สพฺพเมว เจตฺถ ทุกฺขํ เอกวิธํ ปวตฺติภาวโต, ทุวิธํ นามรูปโต, ติวิธํ กามรูปารูปฺปปติภวเภทโต, จตุพฺพิธํ จตุอาหารเภทโต, ปญฺจวิธํ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธเภทโตฯ สมุทโยปิ เอกวิโธ ปวตฺตกภาวโต, ทุวิโธ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตาสมฺปยุตฺตโต, ติวิโธ กามภววิภวตณฺหาเภทโต, จตุพฺพิโธ จตุมคฺคปฺปเหยฺยโต, ปญฺจวิโธ รูปาภินนฺทนาทิเภทโต, ฉพฺพิโธ ฉตณฺหากายเภทโตฯ นิโรโธปิ เอกวิโธ อสงฺขตธาตุภาวโต, ปริยาเยน ปน ทุวิโธ สอุปาทิเสสอนุปาทิเสสโต, ติวิโธ ภวตฺตยวูปสมโต, จตุพฺพิโธ จตุมคฺคาธิคมนียโต, ปญฺจวิโธ ปญฺจาภินนฺทนวูปสมโต, ฉพฺพิโธ ฉตณฺหากายกฺขยเภทโตฯ มโคฺคปิ เอกวิโธ ภาเวตพฺพโต, ทุวิโธ สมถวิปสฺสนาเภทโต ทสฺสนภาวนาเภทโต วา , ติวิโธ ขนฺธตฺตยเภทโตฯ อยญฺหิ สปฺปเทสตฺตา นครํ วิย รเชฺชน นิปฺปเทเสหิ ตีหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิโตฯ ยถาห –

> ‘‘น โข, อาวุโส วิสาข, อริเยน อฏฺฐงฺคิเกน มเคฺคน ตโย ขนฺธา สงฺคหิตาฯ ตีหิ จ โข, อาวุโส วิสาข, ขเนฺธหิ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค สงฺคหิโตฯ ยา จาวุโส วิสาข, สมฺมาวาจา, โย จ สมฺมากมฺมโนฺต, โย จ สมฺมาอาชีโว – อิเม ธมฺมา สีลกฺขเนฺธ สงฺคหิตา; โย จ สมฺมาวายาโม, ยา จ สมฺมาสติ, โย จ สมฺมาสมาธิ – อิเม ธมฺมา สมาธิกฺขเนฺธ สงฺคหิตา; ยา จ สมฺมาทิฏฺฐิ, โย จ สมฺมาสงฺกโปฺป – อิเม ธมฺมา ปญฺญากฺขเนฺธ สงฺคหิตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๒)ฯ

เอตฺถ หิ สมฺมาวาจาทโย ตโย สีลเมวฯ ตสฺมา เต สชาติโต สีลกฺขเนฺธน สงฺคหิตาฯ กิญฺจาปิ หิ ปาฬิยํ สีลกฺขเนฺธติ ภุเมฺมน นิเทฺทโส กโต, อโตฺถ ปน กรณวเสเนว เวทิตโพฺพฯ สมฺมาวายามาทีสุ ปน ตีสุ สมาธิ อตฺตโน ธมฺมตาย อารมฺมเณ เอกคฺคภาเวน อเปฺปตุํ น สโกฺกติ, วีริเย ปน ปคฺคหกิจฺจํ สาเธเนฺต สติยา จ อปิลาปนกิจฺจํ สาเธนฺติยา ลทฺธูปกาโร หุตฺวา สโกฺกติฯ

ตตฺรายํ อุปมา – ยถา หิ นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามาติ อุยฺยานํ ปวิเฏฺฐสุ ตีสุ สหาเยสุ เอโก สุปุปฺผิตํ จมฺปกรุกฺขํ ทิสฺวา หตฺถํ อุกฺขิปิตฺวาปิ คเหตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ อถสฺส ทุติโย โอนมิตฺวา ปิฏฺฐึ ทเทยฺยฯ โส ตสฺส ปิฏฺฐิยํ ฐตฺวาปิ กมฺปมาโน คเหตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ อถสฺส อิตโร อํสกูฏํ อุปนาเมยฺยฯ โส เอกสฺส ปิฏฺฐิยํ ฐตฺวา เอกสฺส อํสกูฏํ โอลุพฺภ ยถารุจิ ปุปฺผานิ โอจินิตฺวา ปิฬนฺธิตฺวา นกฺขตฺตํ กีเฬยฺยฯ เอวํสมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอกโต อุยฺยานํ ปวิฏฺฐา ตโย สหายา วิย หิ เอกโต ชาตา สมฺมาวายามาทโย ตโย ธมฺมา, สุปุปฺผิตจมฺปกรุโกฺข วิย อารมฺมณํ, หตฺถํ อุกฺขิปิตฺวาปิ คเหตุํ อสโกฺกโนฺต วิย อตฺตโน ธมฺมตาย อารมฺมเณ เอกคฺคภาเวน อเปฺปตุํ อสโกฺกโนฺต สมาธิ, ปิฏฺฐึ ทตฺวา โอนตสหาโย วิย วายาโม, อํสกูฏํ ทตฺวา ฐิตสหาโย วิย สติฯ ยถา เตสุ เอกสฺส ปิฏฺฐิยํ ฐตฺวา เอกสฺส อํสกูฏํ

โอลุพฺภ อิตโร ยถารุจิ ปุปฺผํ คเหตุํ สโกฺกติ, เอวเมว วีริเย ปคฺคหกิจฺจํ สาเธนฺเต สติยา จ อปิลาปนกิจฺจํ สาเธนฺติยา ลทฺธูปกาโร สมาธิ สโกฺกติ อารมฺมเณ เอกคฺคภาเวน อเปฺปตุํฯ ตสฺมา สมาธิเยเวตฺถ สชาติโต สมาธิกฺขเนฺธน สงฺคหิโตฯ วายามสติโย ปน กิริยโต สงฺคหิตา โหนฺติฯ

สมฺมาทิฎฺฐิสมฺมาสงฺกเปฺปสุปิ ปญฺญา อตฺตโน ธมฺมตาย ‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’ติ อารมฺมณํ นิเจฺฉตุํ น สโกฺกติ, วิตเกฺก ปน อาโกเฎตฺวา อาโกเฎตฺวา เทเนฺต สโกฺกติฯ กถํ? ยถา หิ เหรญฺญิโก กหาปณํ หเตฺถ ฐเปตฺวา สพฺพภาเคสุ โอโลเกตุกาโม สมาโนปิ น จกฺขุตเลเนว ปริวเตฺตตุํ สโกฺกติ, องฺคุลิปเพฺพหิ ปน ปริวเตฺตตฺวา ปริวเตฺตตฺวา อิโต จิโต จ โอโลเกตุํ สโกฺกติ; เอวเมว น ปญฺญา อตฺตโน ธมฺมตาย อนิจฺจาทิวเสน อารมฺมณํ นิเจฺฉตุํ สโกฺกติ, อภินิโรปนลกฺขเณน ปน อาหนนปริยาหนนรเสน วิตเกฺกน อาโกเฎเนฺตน วิย ปริวเตฺตเนฺตน วิย จ อาทาย อาทาย ทินฺนเมว นิเจฺฉตุํ สโกฺกติฯ ตสฺมา อิธาปิ สมฺมาทิฎฺฐิเยว สชาติโต ปญฺญากฺขเนฺธน สงฺคหิตา, สมฺมาสงฺกโปฺป ปน กิริยโต สงฺคหิโต โหติฯ อิติ อิเมหิ ตีหิ ขเนฺธหิ มโคฺค สงฺคหํ คจฺฉติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ติวิโธ ขนฺธตฺตยเภทโต’’ติฯ จตุพฺพิโธ โสตาปตฺติมคฺคาทิวเสนฯ

อปิจ สพฺพาเนว สจฺจานิ เอกวิธานิ อวิตถตฺตา อภิเญฺญยฺยตฺตา วา, ทุวิธานิ โลกิยโลกุตฺตรโต สงฺขตาสงฺขตโต จ, ติวิธานิ ทสฺสนภาวนาหิ ปหาตพฺพโต อปฺปหาตพฺพโต เนวปหาตพฺพนาปหาตพฺพโต จ, จตุพฺพิธานิ ปริเญฺญยฺยาทิเภทโตติฯ เอวเมตฺถ ‘เอกวิธาทีหิ’ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

‘สภาควิสภาคโต’ติ สพฺพาเนว จ สจฺจานิ อญฺญมญฺญํ สภาคานิ อวิตถโต อตฺตสุญฺญโต ทุกฺกรปฎิเวธโต จฯ ยถาห –

> ‘‘ตํ กิํ มญฺญสิ, อานนฺท, กตมํ นุ โข ทุกฺกรตรํ วา ทุรภิสมฺภวตรํ วา – โย ทูรโตว สุขุเมน ตาลจฺฉิคฺคเฬน อสนํ อติปาเตยฺย โปงฺขานุโปงฺขํ อวิราธิตํ, โย วา สตฺตธา ภินฺนสฺส วาลสฺส โกฎิยา โกฎิํ ปฎิวิเชฺฌยฺยา’’ติ? ‘‘เอตเทว, ภเนฺต, ทุกฺกรตรเญฺจว ทุรภิสมฺภวตรญฺจ – โย สตฺตธา ภินฺนสฺส วาลสฺส โกฎิยา โกฎิํ ปฎิวิเชฺฌยฺยา’’ติฯ ‘‘ตโต โข เต, อานนฺท, ทุปฺปฎิวิชฺฌตรํ ปฎิวิชฺฌนฺติ เย อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปฎิวิชฺฌนฺติ…เป.… อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฎิปทาติ ยถาภูตํ ปฎิวิชฺฌนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๑๑๕)ฯ

วิสภาคานิ สลกฺขณววตฺถานโตฯ ปุริมานิ จ เทฺว สภาคานิ ทุรวคาหเตฺถน คมฺภีรตฺตา โลกิยตฺตา สาสวตฺตา จ, วิสภาคานิ ผลเหตุเภทโต ปริเญฺญยฺยปฺปหาตพฺพโต จฯ ปจฺฉิมานิปิ เทฺว สภาคานิ คมฺภีรเตฺถน ทุรวคาหตฺตา โลกุตฺตรตฺตา อนาสวตฺตา จ, วิสภาคานิ วิสยวิสยีเภทโต สจฺฉิกาตพฺพภาเวตพฺพโต จฯ ปฐมตติยานิ จาปิ สภาคานิ ผลาปเทสโต, วิสภาคานิ สงฺขตาสงฺขตโตฯ ทุติยจตุตฺถานิ จาปิ สภาคานิ เหตุอปเทสโต, วิสภาคานิ เอกนฺตกุสลากุสลโตฯ ปฐมจตุตฺถานิ จาปิ สภาคานิ สงฺขตโต, วิสภาคานิ โลกิยโลกุตฺตรโตฯ ทุติยตติยานิ จาปิ สภาคานิ เนวเสกฺขานาเสกฺขภาวโต, วิสภาคานิ สารมฺมณานารมฺมณโตฯ

> อิติ เอวํ ปกาเรหิ, นเยหิ จ วิจกฺขโณ;
> วิชญฺญา อริยสจฺจานํ, สภาควิสภาคตนฺติฯ

สุตฺตนฺตภาชนียอุเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. ทุกฺขสจฺจนิเทฺทสวณฺณนา

ชาตินิเทฺทโส

๑๙๐. อิทานิ สงฺเขปโต อุทฺทิฏฺฐานิ ทุกฺขาทีนิ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ อยํ **ตตฺถ กตมํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ชาติปิ ทุกฺขา**ติ นิเทฺทสวาโร อารโทฺธฯ ตตฺถ ชาติ เวทิตพฺพา, ชาติยา ทุกฺขโฏฺฐ เวทิตโพฺพ; ชรา, มรณํ, โสโก , ปริเทโว, ทุกฺขํ, โทมนสฺสํ, อุปายาโส, อปฺปิยสมฺปโยโค, ปิยวิปฺปโยโค เวทิตโพฺพ; อปฺปิยสมฺปโยคสฺส ปิยวิปฺปโยคสฺส ทุกฺขโฏฺฐ เวทิตโพฺพ; อิจฺฉา เวทิตพฺพา, อิจฺฉาย ทุกฺขโฏฺฐ เวทิตโพฺพ; ขนฺธา เวทิตพฺพา, ขนฺธานํ ทุกฺขโฏฺฐ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ ทุกฺขสฺส อริยสจฺจสฺส กถนตฺถาย อยํ มาติกา – อิทญฺหิ ทุกฺขํ นาม อเนกํ นานปฺปการํ, เสยฺยถิทํ – ทุกฺขทุกฺขํ, วิปริณามทุกฺขํ, สงฺขารทุกฺขํ, ปฏิจฺฉนฺนทุกฺขํ, อปฺปฏิจฺฉนฺนทุกฺขํ, ปริยายทุกฺขํ, นิปฺปริยายทุกฺขนฺติฯ

ตตฺถ กายิกเจตสิกา ทุกฺขเวทนา สภาวโต จ นามโต จ ทุกฺขตฺตา **‘ทุกฺขทุกฺขํ’** นามฯ สุขเวทนา วิปริณาเมน ทุกฺขุปฺปตฺติเหตุโต **‘วิปริณามทุกฺขํ’** นามฯ อุเปกฺขาเวทนา เจว อวเสสา จ เตภูมกา สงฺขารา อุทยพฺพยปีฬิตตฺตา **‘สงฺขารทุกฺขํ’** นามฯ ตถา ปีฬนํ ปน มคฺคผลานมฺปิ อตฺถิฯ ตสฺมา เอเต ธมฺมา ทุกฺขสจฺจปริยาปนฺนเตฺตน สงฺขารทุกฺขํ นามาติ เวทิตพฺพาฯ กณฺณสูลทนฺตสูลราคชปริฬาหโทสชปริฬาหาทิ กายิกเจตสิโก อาพาโธ ปุจฺฉิตฺวา ชานิตพฺพโต อุปกฺกมสฺส จ อปากฏภาวโต **‘ปฏิจฺฉนฺนทุกฺขํ’** นาม, อปากฏทุกฺขนฺติปิ วุจฺจติฯ ทฺวตฺติํสกมฺมการณาทิสมุฏฺฐาโน อาพาโธ อปุจฺฉิตฺวาว ชานิตพฺพโต อุปกฺกมสฺส จ ปากฏภาวโต **‘อปฺปฏิจฺฉนฺนทุกฺขํ’** นาม, ปากฏทุกฺขนฺติปิ วุจฺจติฯ ฐเปตฺวา ทุกฺขทุกฺขํ เสสํ ทุกฺขสจฺจวิภเงฺค อาคตํ ชาติอาทิ สพฺพมฺปิ ตสฺส ตสฺส ทุกฺขสฺส วตฺถุภาวโต **‘ปริยายทุกฺขํ’** นามฯ ทุกฺขทุกฺขํ **‘นิปฺปริยายทุกฺขํ’** นามฯ

ตตฺถ ปริยายทุกฺขํ นิปฺปริยายทุกฺขนฺติ อิมสฺมิํ ปททฺวเย ฐตฺวา ทุกฺขํ อริยสจฺจํ กเถตพฺพํฯ อริยสจฺจญฺจ นาเมตํ ปาฬิยํ สเงฺขปโตปิ อาคจฺฉติ วิตฺถารโตปิฯ สเงฺขปโต อาคตฏฺฐาเน สเงฺขเปนปิ วิตฺถาเรนปิ กเถตุํ วฏฺฏติ ฯ วิตฺถารโต อาคตฏฺฐาเน ปน วิตฺถาเรเนว กเถตุํ วฏฺฏติ, น สเงฺขเปนฯ ตํ อิทํ อิมสฺมิํ ฐาเน วิตฺถาเรน อาคตนฺติ วิตฺถาเรเนว กเถตพฺพํฯ ตสฺมา ยํ ตํ นิเทฺทสวาเร ‘‘ตตฺถ กตมํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ? ชาติปิ ทุกฺขา’’ติอาทีนิ ปทานิ คเหตฺวา ‘‘ชาติ เวทิตพฺพา, ชาติยา ทุกฺขโฏฺฐ เวทิตโพฺพ’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ชาติอาทีนิ ตาว ‘‘ตตฺถ กตมา ชาติ? ยา เตสํ เตสํ สตฺตานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย ชาติ สญฺชาตี’’ติ อิมสฺส ปน ปทภาชนียสฺส วเสน เวทิตพฺพานิฯ

๑๙๑. ตตฺรายํ อตฺถวณฺณนา – **เตสํ เตสํ สตฺตาน**นฺติ อยํ สเงฺขปโต อเนเกสํ สตฺตานํ สาธารณนิเทฺทโสฯ ยา เทวทตฺตสฺส ชาติ, ยา โสมทตฺตสฺส ชาตีติ เอวญฺหิ ทิวสมฺปิ กถิยมาเน เนว สตฺตา ปริยาทานํ คจฺฉนฺติ, น สพฺพํ อปรตฺถทีปนํ สิชฺฌติฯ อิเมหิ ปน ทฺวีหิ ปเทหิ น โกจิ สโตฺต อปริยาทิโนฺน โหติ, น กิญฺจิ อปรตฺถทีปนํ น สิชฺฌติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ยา เตสํ เตสํ สตฺตาน’’นฺติฯ **ตมฺหิ ตมฺหี**ติ อยํ ชาติคติวเสน อเนเกสํ สตฺตนิกายานํ สาธารณนิเทฺทโสฯ **สตฺตนิกาเย**ติ สตฺตานํ นิกาเย, สตฺตฆฏายํ สตฺตสมูเหติ อโตฺถฯ

ชาตีติ อยํ ชาติสทฺโท อเนกตฺโถฯ ตถา เหส ‘‘เอกมฺปิ ชาตึ, เทฺวปิ ชาติโย’’ติ (ปารา. ๑๒; ม. นิ. ๒.๒๕๗) เอตฺถ ภเว อาคโตฯ ‘‘อตฺถิ วิสาเข , นิคณฺฐา นาม สมณชาติกา’’ติ (อ. นิ. ๓.๗๑) เอตฺถ นิกาเยฯ ‘‘ติริยา นาม ติณชาติ นาภิยา อุคฺคนฺตฺวา นภํ อาหจฺจ ฐิตา อโหสี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๙๖) เอตฺถ ปญฺญตฺติยํฯ ‘‘ชาติ ทฺวีหิ ขนฺเธหิ สงฺคหิตา’’ติ (ธาตุ. ๗๑) เอตฺถ สงฺขตลกฺขเณฯ ‘‘ยํ, ภิกฺขเว, มาตุกุจฺฉิมฺหิ ปฐมํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ปฐมํ วิญฺญาณํ ปาตุภูตํ, ตทุปาทาย สาวสฺส ชาตี’’ติ (มหาว. ๑๒๔) เอตฺถ ปฏิสนฺธิยํฯ ‘‘สมฺปติชาโต, อานนฺท, โพธิสตฺโต’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๐๗) เอตฺถ ปสูติยํฯ ‘‘อนุปกฺกุฏฺโฐ ชาติวาเทนา’’ติ (ที. นิ. ๑.๓๓๑) เอตฺถ กุเลฯ ‘‘ยโตหํ, ภคินิ, อริยาย ชาติยา ชาโต’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๕๑) เอตฺถ อริยสีเลฯ อิธ ปนายํ สวิการเรสุ ปฐมาภินิพฺพตฺตกฺขนฺเธสุ วตฺตติฯ ตสฺมา ชายมานกวเสน ชาตีติ อิทเมตฺถ สภาวปจฺจตฺตํฯ สญฺชายนวเสน **สญฺชาตี**ติ อุปสคฺเคน ปทํ วฑฺฒิตํฯ โอกฺกมนวเสน **โอกฺกนฺติ**ฯ ชายนฏฺเฐน วา **ชาติ,** สา อปริปุณฺณายตนวเสน ยุตฺตาฯ สญฺชายนฏฺเฐน **สญฺชาติ,** สา ปริปุณฺณายตนวเสน ยุตฺตาฯ โอกฺกมนฏฺเฐน **โอกฺกนฺติ,** สา อณฺฑชชลาพุชวเสน ยุตฺตาฯ เต หิ อณฺฑโกสญฺจ วตฺถิโกสญฺจ โอกฺกมนฺติ, โอกฺกมนฺตาปิ ปวิสนฺตา วิย ปฏิสนฺธึ คณฺหนฺติฯ อภินิพฺพตฺตนฏฺเฐน **อภินิพฺพตฺติ**ฯ สา สํเสทชโอปปาติกวเสน ยุตฺตาฯ เต หิ ปากฏา เอว หุตฺวา นิพฺพตฺตนฺติฯ อยํ ตาว สมฺมุติกถาฯ

อิทานิ ปรมตฺถกถา โหติฯ ขนฺธา เอว หิ ปรมตฺถโต ปาตุภวนฺติ, น สตฺตาฯ ตตฺถ จ **ขนฺธานนฺ**ติ เอกโวการภเว เอกสฺส, จตุโวการภเว จตุนฺนํ, ปญฺจโวการภเว ปญฺจนฺนํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ **ปาตุภาโว**ติ อุปฺปตฺติฯ **อายตนานนฺ**ติ เอตฺถ ตตฺร ตตฺร อุปฺปชฺชมานายตนวเสน สงฺคโห เวทิตพฺโพฯ **ปฏิลาโภ**ติ สนฺตติยํ ปาตุภาโวเยว; ปาตุภวนฺตาเนว หิ ตานิ ปฏิลทฺธานิ นาม โหนฺติฯ **อยํ วุจฺจติ ชาตี**ติ อยํ ชาติ นาม กถิยติฯ สา ปเนสา ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปฐมาภินิพฺพตฺติลกฺขณา, นียฺยาตนรสา, อตีตภวโต อิธ อุมฺมุชฺชนปจฺจุปฏฺฐานา, ผลวเสน ทุกฺขวิจิตฺตตาปจฺจุปฏฺฐานา วาฯ

อิทานิ ‘**ชาติยา ทุกฺขโฏฺฐ เวทิตโพฺพ**’ติ อยญฺหิ ชาติ สยํ น ทุกฺขา, ทุกฺขุปฺปตฺติยา ปน วตฺถุภาเวน ทุกฺขาติ วุตฺตาฯ กตรทุกฺขสฺส ปนายํ วตฺถูติ? ยํ ตํ พาลปณฺฑิตสุตฺตาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๔๖ อาทโย) ภควตาปิ อุปมาวเสน ปกาสิตํ อาปายิกํทุกฺขํ, ยญฺจ สุคติยํ มนุสฺสโลเก คโพฺภกฺกนฺติมูลกาทิเภทํ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส สพฺพสฺสาปิ เอสา วตฺถุฯ ตตฺริทํ คโพฺภกฺกนฺติมูลกาทิเภทํ ทุกฺขํ – อยญฺหิ สโตฺต มาตุกุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺตมาโน น อุปฺปลปทุมปุณฺฑรีกาทีสุ นิพฺพตฺตติฯ อถ โข เหฏฺฐา อามาสยสฺส อุปริ ปกฺกาสยสฺส อุทรปฏลปิฏฺฐิกณฺฑกานํ เวมเชฺฌ ปรมสมฺพาเธ ติพฺพนฺธกาเร นานากุณปคนฺธปริภาวิเต อสุจิปรมทุคฺคนฺธปวนวิจริเต อธิมตฺตเชคุเจฺฉ กุจฺฉิปฺปเทเส ปูติมจฺฉปูติกุมฺมาสจนฺทนิกาทีสุ กิมิ วิย นิพฺพตฺตติฯ โส ตตฺถ นิพฺพโตฺต ทส มาเส มาตุกุจฺฉิสมฺภเวน อุสฺมนา ปุฏปากํ วิย ปจฺจมาโน ปิฏฺฐปิณฺฑิ วิย เสทิยมาโน สมิญฺชนปสารณาทิรหิโต อธิมตฺตํ ทุกฺขํ ปจฺจนุโภตีติฯ อิทํ ตาว ‘**คโพฺภกฺกนฺติมูลกํ**’ ทุกฺขํฯ

ยํ ปน โส มาตุ สหสา อุปกฺขลนคมนนิสีทนอุฏฺฐานปริวตฺตนาทีสุ สุราธุตฺตหตฺถคโต เอฬโก วิย อหิคุณฺฐิกหตฺถคโต สปฺปโปตโก วิย จ อากฑฺฒนปริกฑฺฒนโอธุนนนิทฺธุนนาทินา อุปกฺกเมน อธิมตฺตํ ทุกฺขมนุภวติ, ยญฺจ มาตุ สีตุทกปานกาเล สีตนรกูปปโนฺน วิย, อุณฺหยาคุภตฺตาทิอโชฺฌหรณกาเล องฺคารวุฏฺฐิสมฺปริกิโณฺณ วิย, โลณมฺพิลาทิอโชฺฌหรณกาเล ขาราปฏิจฺฉกาทิกมฺมการณปฺปโตฺต วิย ติพฺพํ ทุกฺขมนุโภติ – อิทํ ‘**คพฺภปริหรณมูลกํ**’ ทุกฺขํฯ

ยํ ปนสฺส มูฬฺหคพฺภาย มาตุยา มิตฺตามจฺจสุหชฺชาทีหิปิ อทสฺสนารเห ทุกฺขุปฺปตฺติฏฺฐาเน เฉทนผาลนาทีหิ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ – อิทํ **‘คพฺภวิปตฺติมูลกํ’** ทุกฺขํฯ ยํ วิชายมานาย มาตุยา กมฺมเชหิ วาเตหิ ปริวเตฺตตฺวา นรกปปาตํ วิย อติภยานกํ โยนิมคฺคํ ปฏิปาติยมานสฺส ปรมสมฺพาเธน โยนิมุเขน ตาฬจฺฉิคฺคเฬน วิย นิกฺกฑฺฒิยมานสฺส มหานาคสฺส นรกสตฺตสฺส วิย จ สงฺฆาฏปพฺพเตหิ วิจุณฺณิยมานสฺส ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ – อิทํ **‘วิชายนมูลกํ’** ทุกฺขํฯ ยํ ปน ชาตสฺส ตรุณวณสทิสสฺส สุกุมารสรีรสฺส หตฺถคฺคหณนฺหาปนโธวนโจฬปริมชฺชนาทิกาเล สูจิมุขขุรธารวิชฺฌนผาลนสทิสํ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ – อิทํ มาตุกุจฺฉิโต **‘พหิ นิกฺขมนมูลกํ’** ทุกฺขํฯ ยํ ตโต ปรํ ปวตฺติยํ อตฺตนาว อตฺตานํ วธนฺตสฺส, อเจลกวตาทิวเสน อาตาปนปริตาปนานุโยคมนุยุตฺตสฺส, โกธวเสน อภุญฺชนฺตสฺส, อุพฺพนฺธนฺตสฺส จ ทุกฺขํ โหติ – อิทํ **‘อตฺตูปกฺกมมูลกํ’** ทุกฺขํฯ

ยํ ปน ปรโต วธพนฺธนาทีนิ อนุภวนฺตสฺส ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ – อิทํ **‘ปรูปกฺกมมูลกํ’** ทุกฺขนฺติฯ อิติ อิมสฺส สพฺพสฺสาปิ ทุกฺขสฺส อยํ ชาติ วตฺถุเมว โหตีติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ชาเยถ โน เจ นรเกสุ สโตฺต,
> ตตฺถคฺคิทาหาทิกมปฺปสยฺหํ;
> ลเภถ ทุกฺขํ นุ กุหิํ ปติฏฺฐํ,
> อิจฺจาห ทุกฺขาติ มุนีธ ชาติฯ
>
> ทุกฺขํ ติรเจฺฉสุ กสาปโตท-
> ทณฺฑาภิฆาตาทิภวํ อเนกํ;
> ยํ ตํ กถํ ตตฺถ ภเวยฺย ชาติํ,
> วินา ตหิํ ชาติ ตโตปิ ทุกฺขาฯ
>
> เปเตสุ ทุกฺขํ ปน ขุปฺปิปาสา-
> วาตาตปาทิปฺปภวํ วิจิตฺตํ;
> ยสฺมา อชาตสฺส น ตตฺถ อตฺถิ,
> ตสฺมาปิ ทุกฺขํ มุนิ ชาติมาหฯ
>
> ติพฺพนฺธกาเร จ อสยฺหสีเต,
> โลกนฺตเร ยํ อสุเรสุ ทุกฺขํ;
> น ตํ ภเว ตตฺถ น จสฺส ชาติ,
> ยโต อยํ ชาติ ตโตปิ ทุกฺขาฯ
>
> ยญฺจาปิ คูถนรเก วิย มาตุคเพฺภ,
> สโตฺต วสํ จิรมโต พหิ นิกฺขมนญฺจ;
> ปปฺโปติ ทุกฺขมติโฆรมิทมฺปิ นตฺถิ,
> ชาติํ วินา อิติปิ ชาติรยญฺหิ ทุกฺขาฯ
>
> กิํ ภาสิเตน พหุนา นนุ ยํ กุหิญฺจิ,
> อตฺถีธ กิญฺจิทปิ ทุกฺขมิทํ กทาจิ;
> เนวตฺถิ ชาติวิรเห ยทโต มเหสี,
> ทุกฺขาติ สพฺพปฐมํ อิมมาห ชาตินฺติฯ

ชรานิเทฺทโส

๑๙๒. **ชรา**นิเทฺทเส **ชรา**ติ สภาวปจฺจตฺตํฯ **ชีรณตา**ติ อาการนิเทฺทโสฯ **ขณฺฑิจฺจ**นฺติอาทโย ตโย กาลาติกฺกเม กิจฺจนิเทฺทสาฯ ปจฺฉิมา เทฺว ปกตินิเทฺทสาฯ อยญฺหิ ชราติ อิมินา ปเทน สภาวโต ทีปิตา, เตนสฺสา อิทํ สภาวปจฺจตฺตํฯ ชีรณตาติ อิมินา อาการโต , เตนสฺสายํ อาการนิเทฺทโสฯ ขณฺฑิจฺจนฺติ อิมินา กาลาติกฺกเม ทนฺตนขานํ ขณฺฑิตภาวกรณกิจฺจโตฯ **ปาลิจฺจ**นฺติ อิมินา เกสโลมานํ ปลิตภาวกรณกิจฺจโตฯ **วลิตฺตจตา**ติ อิมินา มํสํ มิลาเปตฺวา ตเจ วลิตฺตภาวกรณกิจฺจโต ทีปิตาฯ เตนสฺสา อิเม ขณฺฑิจฺจนฺติ อาทโย ตโย กาลาติกฺกเม กิจฺจนิเทฺทสาฯ เตหิ อิเมสํ วิการานํ ทสฺสนวเสน ปากฏีภูตาติ ปากฏชรา ทสฺสิตาฯ ยเถว หิ อุทกสฺส วา วาตสฺส วา อคฺคิโน วา ติณรุกฺขาทีนํ สํสคฺคปลิภคฺคตาย วา ฌามตาย วา คตมโคฺค ปากโฏ โหติ, น จ โส คตมโคฺค ตาเนว อุทกาทีนิ, เอวเมว ชราย ทนฺตาทีสุ ขณฺฑิจฺจาทิวเสน คตมโคฺค ปากโฏ, จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวาปิ คยฺหติฯ น จ ขณฺฑิจฺจาทีเนว ชรา; น หิ ชรา จกฺขุวิเญฺญยฺยา โหติฯ

อายุโน สํหานิ อินฺทฺริยานํ ปริปาโกติ อิเมหิ ปน ปเทหิ กาลาติกฺกเมเยว อภิพฺยตฺตาย อายุกฺขยจกฺขาทิอินฺทฺริยปริปากสงฺขาตาย ปกติยา ทีปิตาฯ เตนสฺสิเม ปจฺฉิมา เทฺว ปกตินิเทฺทสาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ ยสฺมา ชรํ ปตฺตสฺส อายุ หายติ ตสฺมา ชรา ''อายุโน สํหานี''ติ ผลูปจาเรน วุตฺตาฯ ยสฺมา ทหรกาเล สุปฺปสนฺนานิ สุขุมมฺปิ อตฺตโน วิสยํ สุเขเนว คณฺหนสมตฺถานิ จกฺขาทีนิ อินฺทฺริยานิ ชรํ ปตฺตสฺส ปริปกฺกานิ อาลุฬิตานิ อวิสทานิ โอฬาริกมฺปิ อตฺตโน วิสยํ คเหตุํ อสมตฺถานิ โหนฺติ, ตสฺมา ''อินฺทฺริยานํ ปริปาโก''ติ ผลูปจาเรเนว วุตฺตาฯ

สา ปเนสา เอวํ นิทฺทิฏฺฐา สพฺพาปิ ชรา ปากฏา ปฏิจฺฉนฺนาติ ทุวิธา โหติฯ ตตฺถ ทนฺตาทีสุ ขณฺฑาทิภาวทสฺสนโต รูปธเมฺมสุ ชรา '**ปากฏชรา**' นามฯ อรูปธเมฺมสุ ปน ชรา ตาทิสสฺส วิการสฺส อทสฺสนโต '**ปฏิจฺฉนฺนชรา**' นามฯ ตตฺถ ยฺวายํ ขณฺฑาทิภาโว ทิสฺสติ, โส ตาทิสานํ ทนฺตาทีนํ สุวิเญฺญยฺยตฺตา วโณฺณเยวฯ ตํ จกฺขุนา ทิสฺวา มโนทฺวาเรน จิเนฺตตฺวา ''อิเม ทนฺตา ชราย ปหฏา''ติ ชรํ ชานาติ, อุทกฏฺฐาเน พทฺธานิ โคสิงฺคาทีนิ โอโลเกตฺวา เหฏฺฐา อุทกสฺส อตฺถิภาวํ ชานนํ วิยฯ ปุน อวีจิ สวีจีติ เอวมฺปิ อยํ ชรา ทุวิธา โหติฯ ตตฺถ มณิกนกรชตปวาฬจนฺทสูริยาทีนํ มนฺททสกาทีสุ ปาณีนํ วิย จ ปุปฺผผลปลฺลวาทีสุ อปาณีนํ วิย จ อนฺตรนฺตรา วณฺณวิเสสาทีนํ ทุพฺพิเญฺญยฺยตฺตา ชรา '**อวีจิชรา**' นาม, นิรนฺตรชราติ อโตฺถฯ ตโต อเญฺญสุ ปน ยถาวุเตฺตสุ อนฺตรนฺตรา วณฺณวิเสสาทีนํ สุวิเญฺญยฺยตฺตา ชรา '**สวีจิชรา**' นามฯ

ตตฺถ สวีจิชรา อุปาทินฺนานุปาทินฺนกวเสน เอวํ ทีเปตพฺพา – ทหรกุมารกานญฺหิ ปฐมเมว ขีรทนฺตา นาม อุฏฺฐหนฺติ, น เต ถิราฯ เตสุ ปน ปติเตสุ ปุน ทนฺตา อุฏฺฐหนฺติฯ เต ปฐมเมว เสตา โหนฺติ, ชราวาเตน ปน ปหฏกาเล กาฬกา โหนฺติฯ เกสา ปน ปฐมเมว ตมฺพาปิ โหนฺติ กาฬกาปิ เสตาปิฯ ฉวิ ปน สโลหิติกา โหติฯ วฑฺฒนฺตานํ วฑฺฒนฺตานํ โอทาตานํ โอทาตภาโว, กาฬกานํ กาฬกภาโว ปญฺญายติ, ชราวาเตน ปน ปหฏกาเล วลึ คณฺหาติฯ สพฺพมฺปิ สสฺสํ วปิตกาเล เสตํ โหติ, ปจฺฉา นีลํ, ชราวาเตน ปน ปหฏกาเล ปณฺฑุกํ โหติฯ อมฺพงฺกุเรนาปิ ทีเปตุํ วฏฺฏติ เอวฯ **อยํ วุจฺจติ ชรา**ติ อยํ ชรา นาม กถิยติฯ สา ปเนสา ขนฺธปริปากลกฺขณา, มรณูปนยนรสา, โยพฺพนวินาสปจฺจุปฏฺฐานาฯ

‘ชราย ทุกฺขโฏฺฐ เวทิตโพฺพ’ติ เอตฺถ ปน อยมฺปิ สยํ น ทุกฺขา, ทุกฺขสฺส ปน วตฺถุภาเวน ทุกฺขาติ วุตฺตาฯ กตรสฺส ทุกฺขสฺส? กายทุกฺขสฺส เจว โทมนสฺสทุกฺขสฺส จฯ ชิณฺณสฺส หิ อตฺตภาโว ชรสกฏํ วิย ทุพฺพโล โหติ, ฐาตุํ วา คนฺตุํ วา นิสีทิตุํ วา วายมนฺตสฺส พลวํ กายทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ; ปุตฺตทาเร ยถาปุเร อสลฺลกฺเขนฺเต โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ อิติ อิเมสํ ทฺวินฺนมฺปิ ทุกฺขานํ วตฺถุภาเวน ทุกฺขาติ เวทิตพฺพาฯ อปิจ –

> องฺคานํ สิถิลภาวา, อินฺทฺริยานํ วิการโต;
> โยพฺพนสฺส วินาเสน, พลสฺส อุปฆาตโตฯ
>
> วิปฺปวาสา สตาทีนํ, ปุตฺตทาเรหิ อตฺตโน;
> อปสาทนียโต เจว, ภีโยฺย พาลตฺตปตฺติยาฯ
>
> ปโปฺปติ ทุกฺขํ ยํ มโจฺจ, กายิกํ มานสํ ตถา;
> สพฺพเมตํ ชราเหตุ, ยสฺมา ตสฺมา ชรา ทุขาติฯ

มรณนิเทฺทโส

๑๙๓. มรณนิเทฺทเส จวนกวเสน **จุติ;** เอกจตุปญฺจกฺขนฺธาย จุติยา สามญฺญวจนเมตํฯ **จวนตา**ติ ภาววจเนน ลกฺขณนิทสฺสนํฯ **เภโท**ติ จุติขนฺธานํ ภงฺคุปฺปตฺติปริทีปนํ ฯ **อนฺตรธาน**นฺติ ฆฏสฺส วิย ภินฺนสฺส ภินฺนานํ จุติขนฺธานํ เยน เกนจิ ปริยาเยน ฐานาภาวปริทีปนํฯ **มจฺจุ มรณ**นฺติ มจฺจุสงฺขาตํ มรณํฯ กาโล นาม อนฺตโก, ตสฺส กิริยา **กาลกิริยา**ฯ เอตฺตาวตา สมฺมุติยา มรณํ ทีปิตํ โหติฯ

อิทานิ ปรมเตฺถน ทีเปตุํ **ขนฺธานํ เภโท**ติอาทิมาหฯ ปรมเตฺถน หิ ขนฺธาเยว ภิชฺชนฺติ, น สโตฺต นาม โกจิ มรติฯ ขเนฺธสุ ปน ภิชฺชมาเนสุ สโตฺต มรติ ภิเนฺนสุ มโตติ โวหาโร โหติฯ เอตฺถ จ จตุปญฺจโวการวเสน ขนฺธานํ เภโท, เอกโวการวเสน กเฬวรสฺส นิเกฺขโป; จตุโวการวเสน วา ขนฺธานํ เภโท, เสสทฺวยวเสน กเฬวรสฺส นิเกฺขโป เวทิตโพฺพฯ กสฺมา? ภวทฺวเยปิ รูปกายสงฺขาตสฺส กเฬวรสฺส สมฺภวโตฯ ยสฺมา วา จาตุมหาราชิกาทีสุ ขนฺธา ภิชฺชเนฺตว, น กิญฺจิ นิกฺขิปติ, ตสฺมา เตสํ วเสน ขนฺธานํ เภโทฯ มนุสฺสาทีสุ กเฬวรสฺส นิเกฺขโปฯ เอตฺถ จ กเฬวรสฺส นิเกฺขปกรณโต มรณํ ‘‘กเฬวรสฺส นิเกฺขโป’’ติ วุตฺตํฯ

ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉโทติ อิมินา อินฺทฺริยพทฺธเสฺสว มรณํ นาม โหติ, อนินฺทฺริยพทฺธสฺส มรณํ นาม นตฺถีติ ทเสฺสติฯ ‘สสฺสํ มตํ, รุโกฺข มโต’ติ อิทํ ปน โวหารมเตฺตเมวฯ อตฺถโต ปน เอวรูปานิ วจนานิ สสฺสาทีนํ ขยวยภาวเมว ทีเปนฺติฯ **อิทํ วุจฺจติ มรณ**นฺติ อิทํ สพฺพมฺปิ มรณํ นาม กถิยติฯ

อปิเจตฺถ ขณิกมรณํ, สมฺมุติมรณํ, สมุเจฺฉทมรณนฺติ อยมฺปิ เภโท เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **‘ขณิกมรณํ’** นาม ปวเตฺต รูปารูปธมฺมานํ เภโทฯ ‘ติโสฺส มโต, ผุโสฺส มโต’ติ อิทํ **‘สมฺมุติมรณํ’** นามฯ ขีณาสวสฺส อปฺปฏิสนฺธิกา กาลกิริยา **‘สมุเจฺฉทมรณํ’** นามฯ อิมสฺมิํ ปนเตฺถ สมฺมุติมรณํ อธิเปฺปตํฯ ชาติกฺขยมรณํ, อุปกฺกมมรณํ, สรสมรณํ, อายุกฺขยมรณํ, ปุญฺญกฺขยมรณนฺติปิ ตเสฺสว นามํฯ ตยิทํ จุติลกฺขณํ, วิโยครสํ, วิปฺปวาสปจฺจุปฏฺฐานํฯ

‘มรณสฺส ทุกฺขโฏฺฐ เวทิตโพฺพ’ติ เอตฺถ ปน อิทมฺปิ สยํ น ทุกฺขํ, ทุกฺขสฺส ปน วตฺถุภาเวน ทุกฺขนฺติ วุตฺตํฯ มรณนฺติกาปิ หิ สารีริกา เวทนา, ปฏิวาเต คหิตา อาทิตฺตติณุกฺกา วิย,

สรีรํ นิทหนฺติฯ นรกนิมิตฺตาทีนํ อุปฏฺฐานกาเล พลวโทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ อิติ อิเมสํ ทฺวินฺนมฺปิ ทุกฺขานํ วตฺถุภาเวน ทุกฺขนฺติ เวทิตพฺพํฯ อปิ จ –

ปาปสฺส ปาปกมฺมาทิ, นิมิตฺตมนุปสฺสโต;
ภทฺทสฺสาปสหนฺตสฺส, วิโยคํ ปิยวตฺถุกํฯ

มียมานสฺส ยํ ทุกฺขํ, มานสํ อวิเสสโต;
สพฺเพสญฺจาปิ ยํ สนฺธิ-พนฺธนเจฺฉทนาทิกํฯ

วิตุชฺชมานมมฺมานํ, โหติ ทุกฺขํ สรีรชํ;
อสยฺหมปฺปฏิการํ, ทุกฺขเสฺสตสฺสิทํ ยโต;
มรณํ วตฺถุ เตเนตํ, ทุกฺขมิเจฺจว ภาสิตนฺติฯ

อปิจ อิมานิ ชาติชรามรณานิ นาม อิเมสํ สตฺตานํ วธกปจฺจามิตฺตา วิย โอตารํ คเวสนฺตานิ วิจรนฺติฯ ยถา หิ ปุริสสฺส ตีสุ ปจฺจามิเตฺตสุ โอตาราเปกฺขสุ วิจรเนฺตสุ เอโก วเทยฺย – ‘‘อหํ อสุกอรญฺญสฺส นาม วณฺณํ กเถตฺวา เอตํ อาทาย ตตฺถ คมิสฺสามิ, เอตฺถ มยฺหํ ทุกฺกรํ นตฺถี’’ติฯ ทุติโย วเทยฺย ‘‘อหํ ตว เอตํ คเหตฺวา คตกาเล โปเถตฺวา ทุพฺพลํ กริสฺสามิ, เอตฺถ มยฺหํ ทุกฺกรํ นตฺถี’’ติฯ ตติโย วเทยฺย – ‘‘ตยา เอตสฺมึ โปเถตฺวา ทุพฺพเล กเต ติเณฺหน อสินา สีสเจฺฉทนํ นาม มยฺหํ ภาโร โหตู’’ติฯ เต เอวํ วตฺวา ตถา กเรยฺยุํฯ

ตตฺถ ปฐมปจฺจามิตฺตสฺส อรญฺญสฺส วณฺณํ กเถตฺวา ตํ อาทาย ตตฺถ คตกาโล วิย สุหชฺชญาติมณฺฑลโต นิกฺกฑฺฒิตฺวา ยตฺถ กตฺถจิ นิพฺพตฺตาปนํ นาม ชาติยา กิจฺจํฯ ทุติยสฺส โปเถตฺวา ทุพฺพลกรณํ วิย นิพฺพตฺตกฺขเนฺธสุ นิปติตฺวา ปราธีนมญฺจปรายณภาวกรณํ ชราย กิจฺจํฯ ตติยสฺส ติเณฺหน อสินา สีสเจฺฉทนํ วิย ชีวิตกฺขยปาปนํ มรณสฺส กิจฺจนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อปิเจตฺถ ชาติทุกฺขํ สาทีนวมหากนฺตารปฺปเวโส วิย ทฏฺฐพฺพํฯ ชราทุกฺขํ ตตฺถ อนฺนปานรหิตสฺส ทุพฺพลฺยํ วิย ทฏฺฐพฺพํฯ มรณทุกฺขํ ทุพฺพลสฺส อิริยาปถปวตฺตเน วิหตปรกฺกมสฺส วาฬาทีหิ อนยพฺยสนาปาทนํ วิย ทฏฺฐพฺพนฺติฯ

โสกนิเทฺทโส

๑๙๔. **โสก**นิเทฺทเส พฺยสตีติ พฺยสนํ; หิตสุขํ ขิปติ วิทฺธํเสตีติ อโตฺถฯ ญาตีนํ พฺยสนํ ญาติพฺยสนํ; โจรโรคภยาทีหิ ญาติกฺขโย ญาติวินาโสติ อโตฺถฯ เตน **ญาติพฺยสเนน ผุฏฺฐสฺสา**ติ อโชฺฌตฺถฏสฺส อภิภูตสฺส สมนฺนาคตสฺสาติ อโตฺถฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – โภคานํ พฺยสนํ **โภคพฺยสนํ;** ราชโจราทิวเสน โภคกฺขโย โภควินาโสติ อโตฺถฯ โรโคเยว พฺยสนํ **โรคพฺยสนํ;** โรโค หิ อาโรคฺยํ พฺยสติ วินาเสตีติ พฺยสนํฯ สีลสฺส พฺยสนํ **สีลพฺยสนํ;** ทุสฺสีลฺยเสฺสตํ นามํฯ สมฺมาทิฏฺฐึ วินาสยมานา อุปฺปนฺนา ทิฏฺฐิเยว พฺยสนํ **ทิฏฺฐิพฺยสนํ**ฯ เอตฺถ จ ปุริมานิ เทฺว อนิปฺผนฺนานิ, ปจฺฉิมานิ ตีณิ นิปฺผนฺนานิ ติลกฺขณพฺภาหตานิฯ ปุริมานิ จ ตีณิ เนว กุสลานิ น อกุสลานิฯ สีลทิฏฺฐิพฺยสนทฺวยํ อกุสลํฯ

อญฺญตรญฺญตเรนาติ คหิเตสุ วา เยน เกนจิ อคฺคหิเตสุ วา มิตฺตามจฺจพฺยสนาทีสุ เยน เกนจิฯ **สมนฺนาคตสฺสา**ติ สมนุพนฺธสฺส อปริมุจฺจมานสฺสฯ **อญฺญตรญฺญตเรน ทุกฺขธเมฺมนา**ติ เยน เกนจิ โสกทุกฺขสฺส อุปฺปตฺติเหตุนาฯ **โสโก**ติ โสจนกวเสน โสโก; อิทํ เตหิ การเณหิ อุปฺปชฺชนกโสกสฺส สภาวปจฺจตฺตํฯ **โสจนา**ติ โสจนากโรฯ **โสจิตตฺต**นฺติ โสจิตภา

โวฯ **อโนฺตโสโก**ติ อพฺภนฺตเร โสโกฯ ทุติยปทํ อุปสคฺควเสน วฑฺฒิตํฯ โส หิ อพฺภนฺตเร สุกฺขาเปนฺโต วิย ปริสุกฺขาเปนฺโต วิย อุปฺปชฺชตีติ ‘‘อโนฺตโสโก อโนฺตปริโสโก’’ติ วุจฺจติฯ

เจตโส ปริชฺฌายนาติ จิตฺตสฺส ฌายนากาโรฯ โสโก หิ อุปฺปชฺชมาโน อคฺคิ วิย จิตฺตํ ฌาเปติ ปริทหติ, ‘‘จิตฺตํ เม ฌามํ, น เม กิญฺจิ ปฏิภาตี’’ติ วทาเปติฯ ทุกฺขิโต มโน ทุมฺมโน, ตสฺส ภาโว **โทมนสฺสํ**ฯ อนุปวิฏฺฐเฏฺฐน โสโกว สลฺลนฺติ **โสกสลฺลํฯ อยํ วุจฺจติ โสโก**ติ อยํ โสโก นาม กถิยติฯ โส ปนายํ กิญฺจาปิ อตฺถโต โทมนสฺสเวทนาว โหติ, เอวํ สเนฺตปิ อโนฺตนิชฺฌานลกฺขโณ, เจตโส ปรินิชฺฌายนรโส, อนุโสจนปจฺจุปฏฺฐาโนฯ

‘โสกสฺส ทุกฺขโฎฺฐ เวทิตโพฺพ’ติ เอตฺถ ปน อยํ สภาวทุกฺขตฺตา เจว ทุกฺขสฺส จ วตฺถุภาเวน ทุโกฺขติ วุโตฺตฯ กตรทุกฺขสฺสาติ? กายิกทุกฺขสฺส เจว ชวนกฺขเณ จ โทมนสฺสทุกฺขสฺสฯ โสกเวเคน หิ หทเย มหาคโณฺฑ อุฎฺฐหิตฺวา ปริปจฺจิตฺวา ภิชฺชติ, มุขโต วา กาฬโลหิตํ นิกฺขมติ, พลวํ กายทุกฺขํ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘เอตฺตกา เม ญาตโย ขยํ คตา, เอตฺตกา เม โภคา’’ติ จิเนฺตนฺตสฺส จ พลวํ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ อิติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ ทุกฺขานํ วตฺถุภาเวนเปส ทุโกฺขติ เวทิตโพฺพฯ อปิจ –

> สตฺตานํ หทยํ โสโก, สลฺลํ วิย วิตุชฺชติ;
> อคฺคิตโตฺตว นาราโจ, ภุสญฺจ ฑหเต ปุนฯ
>
> สมาวหติ จ พฺยาธิ-ชรามรณเภทนํ;
> ทุกฺขมฺปิ วิวิธํ ยสฺมา, ตสฺมา ทุโกฺขติ วุจฺจตีติฯ

ปริเทวนิเทฺทโส

๑๙๕. **ปริเทว**นิเทฺทเส ‘มยฺหํ ธีตา, มยฺหํ ปุโตฺต’ติ เอวํ อาทิสฺส อาทิสฺส เทวนฺติ โรทนฺติ เอเตนาติ **อาเทโว**ฯ ตํ ตํ วณฺณํ ปริกิเตฺตตฺวา ปริกิเตฺตตฺวา เทวนฺติ เอเตนาติ **ปริเทโว**ฯ ตโต ปรานิ เทฺว เทฺว ปทานิ ปุริมทฺวยเสฺสว อาการภาวนิเทฺทสวเสน วุตฺตานิฯ **วาจา**ติ วจนํฯ **ปลาโป**ติ ตุจฺฉํ นิรตฺถกวจนํฯ อุปฑฺฒภณิตอญฺญภณิตาทิวเสน วิรูโป ปลาโป **วิปฺปลาโปฯ ลาลโปฺป**ติ ปุนปฺปุนํ ลปนํฯ ลาลปฺปนากาโร **ลาลปฺปนา**ฯ ลาลปฺปิตสฺส ภาโว **ลาลปฺปิตตฺตํฯ อยํ วุจฺจติ ปริเทโว**ติ อยํ ปริเทโว นาม กถิยติฯ โส ลาลปฺปนลกฺขโณ, คุณโทสปริกิตฺตนรโส, สมฺภมปจฺจุปฏฺฐาโนฯ

‘ปริเทวสฺส ทุกฺขโฎฺฐ เวทิตโพฺพ’ติ เอตฺถ ปน อยมฺปิ สยํ น ทุโกฺข, กายทุกฺขโทมนสฺสทุกฺขานํ ปน วตฺถุภาเวน ทุโกฺขติ วุโตฺตฯ ปริเทวโนฺต หิ อตฺตโน ขนฺธํ มุฎฺฐีหิ โปเถติ, อุโภหิ หเตฺถหิ อุรํ ปหรติ ปึสติ, สีเสน ภิตฺติยา สทฺธึ ยุชฺฌติฯ เตนสฺส พลวํ กายทุกฺขํ อุปฺปชฺชติฯ ‘เอตฺตกา เม ญาตโย ขยํ วยํ อพฺภตฺถํ คตา’ติอาทีนิ จิเนฺตติฯ เตนสฺส พลวํ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ อิติ อิเมสํ ทฺวินฺนมฺปิ ทุกฺขานํ วตฺถุภาเวน ทุโกฺขติ เวทิตโพฺพฯ อปิจ –

> ยํ โสกสลฺลวิหโต ปริเทวมาโน,
> กโณฺฐฎฺฐตาลุตลโสสชมปฺปสยฺหํ;
> ภิโยฺยธิมตฺตมธิคจฺฉติเยว ทุกฺขํ,
> ทุโกฺขติ เตน ภควา ปริเทวมาหาติฯ

ทุกฺขโทมนสฺสนิเทฺทโส

๑๙๖-๗. ทุกฺขโทมนสฺสนิเทฺทสา เหฏฺฐา ธมฺมสงฺคหฏฺฐกถายํ วณฺณิตตฺตา ปากฏา เอวฯ ลกฺขณาทีนิ ปน เตสํ ตตฺถ วุตฺตาเนวฯ

'ทุกฺขสฺส ทุกฺขโฏฺฐ เวทิตโพฺพ, โทมนสฺสสฺส ทุกฺขโฏฺฐ เวทิตโพฺพ'ติ เอตฺถ ปน อุภย เมฺปตํ สยญฺจ ทุกฺขตฺตา กายิกเจตสิกทุกฺขานญฺจ วตฺถุภาเวน ทุกฺขนฺติ วุตฺตํฯ หตฺถปาทาน ญฺหิ กณฺณนาสิกานญฺจ เฉทนทุเกฺขน ทุกฺขิตสฺส , อนาถสาลายํ อุจฺฉิฏฺฐกปาลํ ปุรโต กตฺวา นิปนฺนสฺส, วณมุเขหิ ปุฬฺวเกสุ นิกฺขมเนฺตสุ พลวํ กายทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ; นานารงฺครตฺตวตฺถม นุญฺญาลงฺการํ นกฺขตฺตํ กีฬนฺตํ มหาชนํ ทิสฺวา พลวโทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ ตาว ทุกฺขสฺส ทฺวินฺนมฺปิ ทุกฺขานํ วตฺถุภาโว เวทิตโพฺพฯ อปิจ –

> ปีเฬติ กายิกมิทํ, ทุกฺขํ ทุกฺขญฺจ มานสํ ภิโยฺย;
> ชนยติ ยสฺมา ตสฺมา, ทุกฺขนฺติ วิเสสโต วุตฺตนฺติฯ

เจโตทุกฺขสมปฺปิตา ปน เกเส ปกิริย อุรานิ ปติปิเสนฺติ, อาวฏฺฏนฺติ, วิวฏฺฏนฺติ, ฉินฺนป ปาตํ ปปตนฺติ, สตฺถํ อาหรนฺติ, วิสํ ขาทนฺติ, รชฺชุยา อุพฺพนฺธนฺติ, อคฺคึ ปวิสนฺติ ฯ ตํ ตํ วิปรีตํ วตฺถุํ ตถา ตถา วิปฺปฏิสาริโน ปริฑยฺหมานจิตฺตา จิเนฺตนฺติฯ เอวํ โทมนสฺสสฺส อุภินฺนมฺปิ ทุกฺขานํ วตฺถุภาโว เวทิตโพฺพฯ อปิจ –

> ปีเฬติ ยโต จิตฺตํ, กายสฺส จ ปีฬนํ สมาวหติ;
> ทุกฺขนฺติ โทมนสฺสมฺปิ, โทมนสฺสํ ตโต อหูติฯ

อุปายาสนิเทฺทโส

๑๙๘. อุปายาสนิเทฺทเส อายาสนเฏฺฐน **อายาโส;** สํสีทนวิสีทนาการปฺปวตฺตสฺส จิตฺตกิลมถเสฺสตํ นามํฯ พลวํ อายาโส **อุปายาโส**ฯ อายาสิตภาโว **อายาสิตตฺตํ**ฯ อุปายาสิตภาโว **อุปายาสิตตฺตํ**ฯ **อยํ วุจฺจติ อุปายาโส**ติ อยํ อุปายาโส นาม กถิยติฯ โส ปเนส พฺยาสตฺติลกฺขโณ, นิตฺถุนนรโส, วิสาทปจฺจุปฏฺฐาโนฯ

'อุปายาสสฺส ทุกฺขโฏฺฐ เวทิตโพฺพ'ติ เอตฺถ ปน อยมฺปิ สยํ น ทุโกฺข, อุภินฺนมฺปิ ทุกฺขานํ วตฺถุภาเวน ทุโกฺขติ วุโตฺตฯ กุปิเตน หิ รญฺญา อิสฺสริยํ อจฺฉินฺทิตฺวา หตปุตฺตภาติกานํ อาณตฺตวธานํ ภเยน อฏวึ ปวิสิตฺวา นิลีนานํ มหาวิสาทปฺปตฺตานํ ทุกฺขฏฺฐาเนน ทุกฺขเสยฺยาย ทุกฺขนิสชฺชาย พลวํ กายทุกฺขํ อุปฺปชฺชติฯ 'เอตฺตกา โน ญาตกา, เอตฺตกา โภคา นฏฺฐา'ติ จิเนฺตนฺตานํ พลวโทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ อิติ อิเมสํ ทฺวินฺนมฺปิ ทุกฺขานํ วตฺถุภาเวน ทุโกฺขติ เวทิตโพฺพติฯ อปิจ –

> จิตฺตสฺส ปริทหนา, กายสฺส วิสาทนา จ อธิมตฺตํ;
> ยํ ทุกฺขมุปายาโส, ชเนติ ทุโกฺข ตโต วุโตฺตฯ

เอตฺถ จ มนฺทคฺคินา อโนฺตภาชเนเยว เตลาทีนํ ปาโก วิย โสโกฯ ติกฺขคฺคินา ปจฺจมานสฺส ภาชนโต พหินิกฺขมนํ วิย ปริเทโวฯ พหินิกฺขนฺตาวเสสสฺส นิกฺขมิตุมฺปิ อปฺปโหนฺตสฺส อโนฺตภาชเนเยว ยาว ปริกฺขยา ปาโก วิย อุปายาโส ทฏฺฐโพฺพฯ

อปฺปิยสมฺปโยคนิเทฺทโส

๑๙๙. **อปฺปิยสมฺปโยค**นิเทฺทเส **ยสฺสา**ติ เย อสฺสฯ **อนิฏฺฐา**ติ อปริเยสิตาฯ ปริเยสิตา วา โหนฺตุ อปริเยสิตา วา, นามเมเวตํ อมนาปารมฺมณานํฯ มนสฺมิํ น กมนฺติ, น ปวิสนฺตีติ **อกนฺตา**ฯ มนสฺมิํ น อปฺปิยนฺติ, น วา มนํ วเฑฺฒนฺตีติ **อมนาปา**ฯ **รูปา**ติอาทิ เตสํ สภาวนิทสฺสนํฯ อนตฺถํ กาเมนฺติ อิจฺฉนฺตีติ **อนตฺถกามา**ฯ อหิตํ กาเมนฺติ อิจฺฉนฺตีติ **อหิตกามา**ฯ อผาสุกํ ทุกฺขวิหารํ กาเมนฺติ อิจฺฉนฺตีติ **อผาสุกกามา**ฯ จตูหิ โยเคหิ เขมํ นิพฺภยํ วิวฏฺฏํ น อิจฺฉนฺติ, สภยํ วฏฺฏเมว เนสํ กาเมนฺติ อิจฺฉนฺตีติ **อาโยคเกฺขมกามา**ฯ

อปิจ สทฺธาทีนํ วุทฺธิสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส อกามนโต เตสํเยว หานิสงฺขาตสฺส อนตฺถสฺส จ กามนโต **อนตฺถกามา**ฯ สทฺธาทีนํเยว อุปายภูตสฺส หิตสฺส อกามนโต สทฺธาหานิอาทีนํ อุปายภูตสฺส อหิตสฺส จ กามนโต **อหิตกามา**ฯ ผาสุกวิหารสฺส อกามนโต อผาสุกวิหารสฺส จ กามนโต **อผาสุกกามา**ฯ ยสฺส กสฺสจิ นิพฺภยสฺส อกามนโต ภยสฺส จ กามนโต **อโยคเกฺขมกามา**ติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

สงฺคตีติ คนฺตฺวา สํโยโคฯ **สมาคโม**ติ อาคเตหิ สํโยโคฯ **สโมธาน**นฺติ ฐานนิสชฺชาทีสุ สหภาโวฯ **มิสฺสีภาโว**ติ สพฺพกิจฺจานํ สหกรณํฯ อยํ สตฺตวเสน โยชนาฯ สงฺขารวเสน ปน ยํ ลพฺภติ ตํ คเหตพฺพํฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ อปฺปิยสมฺปโยโค นาม กถิยติฯ โส อนิฏฺฐสโมธานลกฺขโณ, จิตฺตวิฆาตกรณรโส, อนตฺถภาวปจฺจุปฏฺฐาโนฯ

โส อตฺถโต เอโก ธโมฺม นาม นตฺถิฯ เกวลํ อปฺปิยสมฺปยุตฺตานํ ทุวิธสฺสาปิ ทุกฺขสฺส วตฺถุภาวโต ทุโกฺขติ วุโตฺตฯ อนิฏฺฐานิ หิ วตฺถูนิ สโมธานคตานิ วิชฺฌนเฉทนผาลนาทีหิ กายิกมฺปิ ทุกฺขํ อุปฺปาเทนฺติ, อุเพฺพคชนนโต มานสมฺปิฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ทิสฺวาว อปฺปิเย ทุกฺขํ, ปฐมํ โหติ เจตสิ;
> ตทุปกฺกมสมฺภูต-มถ กาเย ยโต อิธฯ
>
> ตโต ทุกฺขทฺวยสฺสาปิ, วตฺถุโต โส มเหสินา;
> ทุโกฺข วุโตฺตติ วิเญฺญโยฺย, อปฺปิเยหิ สมาคโมติฯ

ปิยวิปฺปโยคนิเทฺทโส

๒๐๐. **ปิยวิปฺปโยค**นิเทฺทโส วุตฺตปฏิปกฺขเนยน เวทิตโพฺพฯ **มาตา วา**ติอาทิ ปเนตฺถ อตฺถกาเม สรูเปน ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตตฺถ มมายตีติ **มาตา**ฯ ปิยายตีติ **ปิตา**ฯ ภชตีติ **ภาตา**ฯ ตถา **ภคินี**ฯ เมตฺตายนฺตีติ มิตฺตา, มินนฺตีติ วา **มิตฺตา;** สพฺพคุเยฺหสุ อโนฺต ปกฺขิปนฺตีติ อโตฺถฯ กิจฺจกรณีเยสุ สหภาวเฏฺฐน อมา โหนฺตีติ **อมจฺจา**ฯ อยํ อมฺหากํ อชฺฌตฺติโกติ เอวํ ชานนฺติ ญายนฺตีติ วา **ญาตี**ฯ โลหิเตน สมฺพนฺธาติ **สาโลหิตา**ฯ เอวเมตานิ ปทานิ อตฺถโต เวทิตพฺพานิฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ปิเยหิ วิปฺปโยโค นาม กถิยติฯ โส อิฏฺฐวตฺถุวิโยคลกฺขโณ, โสกุปฺปาทนรโส, พฺยสนปจฺจุปฏฺฐาโนฯ

โส อตฺถโต เอโก ธโมฺม นาม นตฺถิฯ เกวลํ ปิยวิปฺปยุตฺตานํ ทุวิธสฺสาปิ ทุกฺขสฺส วตฺถุภาวโต ทุโกฺขติ วุโตฺตฯ อิฏฺฐานิ หิ วตฺถูนิ วิยุชฺชมานานิ สรีรสฺส โสสนมิลาปนาทิภาเวน กายิกมฺปิ ทุกฺขํ อุปฺปาเทนฺติ, 'ยมฺปิ โน อโหสิ, ตมฺปิ โน นตฺถี'ติ อนุโสจาปนโต มานสมฺปิฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ญาติธนาทิวิโยคา, โสกสรสมปฺปิตา วิตุชฺชนฺติ;

พาลา ยโต ตโต ยํ, ทุโกฺขติ มโต ปิยวิโยโคติฯ

อิจฺฉานิเทฺทโส

๒๐๑. **อิจฺฉา**นิเทฺทเส **ชาติธมฺมาน**นฺติ ชาติสภาวานํ ชาติปกติกานํฯ **อิจฺฉา อุปฺปชฺชตี**ติ ตณฺหา อุปฺปชฺชติฯ **อโห วตา**ติ ปตฺถนาฯ **น โข ปเนตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพ**นฺติ ยํ เอตํ ‘‘อโห วต มยํ น ชาติธมฺมา อสฺสาม, น จ วต โน ชาติ อาคเจฺฉยฺยา’’ติ เอวํ ปหีนสมุทเยสุ สาธูสุ วิชฺชมานํ อชาติธมฺมตฺตํ, ปรินิพฺพุเตสุ จ วิชฺชมานํ ชาติยา อนาคมนํ อิจฺฉิตํ, ตํ อิจฺฉนฺตสฺสาปิ มคฺคภาวนาย วินา อปตฺตพฺพโต อนิจฺฉนฺตสฺส จ ภาวนาย ปตฺตพฺพโต น อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ นาม โหติฯ **อิทมฺปี**ติ เอตมฺปิ; อุปริ เสสานิ อุปาทาย ปิการโรฯ **ยมฺปิจฺฉ**นฺติ เยนปิ ธเมฺมน อลพฺภเนยฺยํ วตฺถุํ อิจฺฉโนฺต น ลภติ, ตํ อลพฺภเนยฺยวตฺถุอิจฺฉนํ ทุกฺขนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ชราธมฺมาน**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวเมตฺถ อลพฺภเนยฺยวตฺถูสุ อิจฺฉาว ‘‘ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺข’’นฺติ วุตฺตาฯ สา อลพฺภเนยฺยวตฺถุอิจฺฉนลกฺขณา, ตปฺปริเยสนรสา, เตสํ อปฺปตฺติปจฺจุปฏฺฐานาฯ

ทฺวินฺนํ ปน ทุกฺขานํ วตฺถุภาวโต ทุกฺขาติ วุตฺตาฯ เอกโจฺจ หิ ราชา ภวิสฺสตีติ สมฺภาวิโต โหติฯ โส ฉินฺนภินฺนคเณน ปริวาริโต ปพฺพตวิสมํ วา วนคหนํ วา ปวิสติฯ อถ ราชา ตํ ปวตฺติํ ญตฺวา พลกายํ เปเสติฯ โส ราชปุริเสหิ นิหตปริวาโร สยมฺปิ ลทฺธปฺปหาโร ปลายมาโน รุกฺขนฺตรํ วา ปาสาณนฺตรํ วา ปวิสติฯ ตสฺมิํ สมเย มหาเมโฆ อุฏฺฐหติ, ติพฺพนฺธการา กาฬวทฺทลิกา โหติฯ อถ นํ สมนฺตโต กาฬกิปิลฺลิกาทโย ปาณา ปริวาเรตฺวา คณฺหนฺติฯ เตนสฺส พลวกายทุกฺขํ อุปฺปชฺชติฯ ‘มํ เอกํ นิสฺสาย เอตฺตกา ญาตี จ โภคา จ วินฏฺฐา’ติ จิเนฺตนฺตสฺส พลวโทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ อิติ อยํ อิจฺฉา อิเมสํ ทฺวินฺนมฺปิ ทุกฺขานํ วตฺถุภาเวน ทุกฺขาติ เวทิตพฺพาฯ อปิจ –

> ตํ ตํ ปตฺถยมานานํ, ตสฺส ตสฺส อลาภโต;
> ยํ วิฆาตมยํ ทุกฺขํ, สตฺตานํ อิธ ชายติฯ
>
> อลพฺภเนยฺยวตฺถูนํ, ปตฺถนา ตสฺส การณํ;
> ยสฺมา ตสฺมา ชิโน ทุกฺขํ, อิจฺฉิตาลาภมพฺรวีติฯ

อุปาทานกฺขนฺธนิเทฺทโส

๒๐๒. **อุปาทานกฺขนฺธ**นิเทฺทเส **สํขิเตฺตนา**ติ เทสนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ทุกฺขญฺหิ เอตฺตกานิ ทุกฺขสตานีติ วา เอตฺตกานิ ทุกฺขสหสฺสานีติ วา เอตฺตกานิ ทุกฺขสตสหสฺสานีติ วา สํขิปิตุํ น สกฺกา, เทสนา ปน สกฺกา, ตสฺมา ‘‘ทุกฺขํ นาม อญฺญํ กิญฺจิ นตฺถิ, สํขิเตฺตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา’’ติ เทสนํ สงฺขิเปโนฺต เอวมาหฯ **เสยฺยถิท**นฺติ นิปาโต; ตสฺส เต กตเมติ เจติ อโตฺถฯ **รูปูปาทานกฺขโนฺธ**ติอาทีนํ อโตฺถ ขนฺธวิภเงฺค วณฺณิโตเยวฯ

‘**ขนฺธานํ ทุกฺขโฎฺฐ เวทิตโพฺพ**’ติ เอตฺถ ปน –

> ชาติปฺปภุติกํ ทุกฺขํ, ยํ วุตฺตํ อิธ ตาทินา;
> อวุตฺตํ ยญฺจ ตํ สพฺพํ, วินา เอเต น วิชฺชติฯ
>
> ยสฺมา ตสฺมา อุปาทาน-กฺขนฺธา สเงฺขปโต อิเม;

ทุกฺขาติ วุตฺตา ทุกฺขนฺต-เทสเกน มเหสินาฯ

ตถา หิ อินฺธนมิว ปาวโก, ลกฺขมิว ปหรณานิ, โครูปมิว ฑํสมกสาทโย, เขตฺตมิว ลาวกา, คามํ วิย คามฆาตกา, อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกเมว ชาติอาทโย นานปฺปการเหิ พาธยมานา, ติณลตาทีนิ วิย ภูมิยํ, ปุปฺผผลปลฺลวาทีนิ วิย รุกฺเขสุ, อุปาทานกฺขเนฺธสฺเยว นิพฺพตฺตนฺติฯ อุปาทานกฺขนฺธานญฺจ อาทิทุกฺขํ ชาติ, มเชฺฌทุกฺขํ ชรา, ปริโยสานทุกฺขํ มรณํฯ มารณนฺติกทุกฺขาภิฆาเตน ปริฑยฺหมานทุกฺขํ โสโก, ตทสหนโต ลาลปฺปนทุกฺขํ ปริเทโวฯ ตโต ธาตุโกฺขภสงฺขาตอนิฏฺฐโผฏฺฐพฺพสมาโยคโต กายสฺส อาพาธนทุกฺขํ ทุกฺขํฯ เตน พาธิยมานานํ ปุถุชฺชนานํ ตตฺถ ปฏิฆุปฺปตฺติโต เจโตพาธนทุกฺขํ โทมนสฺสํฯ โสกาทิวุฑฺฒิยา ชนิตวิสาทานํ อนุตฺถุนนทุกฺขํ อุปายาโสฯ มโนรถวิฆาตปฺปตฺตานํ อิจฺฉาวิฆาตทุกฺขํ อิจฺฉิตาลาโภติ เอวํ นานปฺปการโต อุปปริกฺขิยมานา อุปาทานกฺขนฺธาว ทุกฺขาติ ยเทตํ เอกเมกํ ทเสฺสตฺวา วุจฺจมานํ อเนเกหิ กเปฺปหิ น สกฺกา อเสสโต วตฺตุํ, ตํ สพฺพมฺปิ ทุกฺขํ เอกชลพินฺทุมฺหิ สกลสมุทฺทชลรสํ วิย เยสุ เกสุจิ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ สงฺขิปิตฺวา ทเสฺสตุํ ‘‘สํขิเตฺตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา’’ติ ภควา อโวจาติฯ

ทุกฺขสจฺจนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สมุทยสจฺจนิเทฺทสวณฺณนา

๒๐๓. **สมุทยสจฺจ**นิเทฺทเส **ยายํ ตณฺหา**ติ ยา อยํ ตณฺหาฯ **โปโนพฺภวิกา**ติ ปุนพฺภวกรณํ ปุโนพฺภโว, ปุโนพฺภโว สีลมสฺสาติ โปโนพฺภวิกาฯ อปิจ ปุนพฺภวํ เทติ, ปุนพฺภวาย สํวตฺตติ, ปุนปฺปุนํ ภเว นิพฺพเตฺตตีติ โปโนพฺภวิกาฯ สา ปเนสา ปุนพฺภวสฺส ทายิกาปิ อตฺถิ อทายิกาปิ, ปุนพฺภวาย สํวตฺตนิกาปิ อตฺถิ อสํวตฺตนิกาปิ, ทินฺนาย ปฏิสนฺธิยา อุปธิเวปกฺกมตฺตาปิฯ สา ปุนพฺภวํ ททมานาปิ อททมานาปิ, ปุนพฺภวาย สํวตฺตมานาปิ อสํวตฺตมานาปิ, ทินฺนาย ปฏิสนฺธิยา อุปธิเวปกฺกมตฺตาปิ โปโนพฺภวิกา เอวาติ นามํ ลภติฯ อภินนฺทนสงฺขาเตน นนฺทิราเคน สหคตาติ **นนฺทิราคสหคตา,** นนฺทิราเคน สทฺธิํ อตฺถโต เอกตฺตเมว คตาติ วุตฺตํ โหติฯ **ตตฺรตตฺราภินนฺทินี**ติ ยตฺร ยตฺร อตฺตภาโว ตตฺรตตฺราภินนฺทินี, รูปาทีสุ วา อารมฺมเณสุ ตตฺรตตฺราภินนฺทินี; รูปาภินนฺทินี สทฺทคนฺธรสโผฏฺฐพฺพธมฺมาภินนฺทินีติ อโตฺถฯ **เสยฺยถิทนฺ**ติ นิปาโต; ตสฺส สา กตมาติ เจติ อโตฺถฯ **กามตณฺหา**ติ กาเม ตณฺหา กามตณฺหา; ปญฺจกามคุณิกราคเสฺสตํ อธิวจนํฯ ภเว ตณฺหา **ภวตณฺหา;** ภวปตฺถนาวเสน อุปฺปนฺนสฺส สสฺสตทิฏฺฐิสหคตสฺส รูปารูปภวราคสฺส จ ฌานนิกนฺติยา เจตํ อธิวจนํฯ วิภเว ตณฺหา **วิภวตณฺหา;** อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคตสฺส ราคเสฺสตํ อธิวจนํฯ

อิทานิ ตสฺสา ตณฺหาย วตฺถุํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **สา โข ปเนสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุปฺปชฺชตี**ติ ชายติฯ **นิวิสตี**ติ ปุนปฺปุนํ ปวตฺติวเสน ปติฏฺฐหติฯ **ยํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูป**นฺติ ยํ โลกสฺมิํ ปิยสภาวเญฺจว มธุรสภาวญฺจฯ **จกฺขุํ โลเก**ติอาทีสุ โลกสฺมิญฺหิ จกฺขาทีสุ มมเตฺตน อภินิวิฏฺฐา สตฺตา สมฺปตฺติยํ ปติฏฺฐิตา อตฺตโน จกฺขุํ อาทาสาทีสุ นิมิตฺตคฺคหณานุสาเรน วิปฺปสนฺนปญฺจปสาทํ สุวณฺณวิมาเน อุคฺฆาฏิตมณิสีหปญฺชรํ วิย มญฺญนฺติ, โสตํ รชตปนาฬิกํ วิย ปามงฺคสุตฺตกํ วิย จ มญฺญนฺติ, ตุงฺคนาสาติ ลทฺธโวหารํ ฆานํ วเฏฺฏตฺวา ฐปิตหริตาลวฏฺฏิํ วิย มญฺญนฺติ, ชิวฺหํ รตฺตกมฺพลปฏลํ วิย มุทุสินิทฺธมธุรรสทํ มญฺญนฺติ, กายํ สาลลฏฺฐิํ วิย สุวณฺณโตรณํ วิย จ มญฺญนฺติ, มนํ อเญฺญสํ มเนน อสทิสํ อุฬารํ มญฺญนฺติ, รูปํ สุวณฺณกณิการปุปฺผาทิวณฺณํ วิย , สทฺทํ มตฺตกรวีกโกกิลมนฺทธมิตมณิวํสนิโคฺฆสํ วิย, อตฺตนา ปฏิลทฺธานิ จตุสมุฏฺฐานิกคนฺธารมฺมณาทีนิ ‘กสฺส อญฺญสฺส เอวรูปานิ อตฺถี’ติ มญฺญนฺติฯ เตสํ เอวํ มญฺญ

มานานํ ตานิ จกฺขาทีนิ ปิยรูปานิ เจว โหนฺติ สาตรูปานิ จฯ อถ เนสํ ตตฺถ อนุปฺปนฺนา เจว ตณฺหา อุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺนา จ ปุนปฺปุนํ ปวตฺติวเสน นิวิสติฯ ตสฺมา ภควา – ‘‘จกฺขุํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํฯ เอเตฺถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชตี’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุปฺปชฺชมานา**ติ ยทา อุปฺปชฺชติ ตทา เอตฺถ อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ เอส นโย สพฺพตฺถาปีติฯ

สมุทยสจฺจนิเทฺทสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. นิโรธสจฺจนิเทฺทสวณฺณนา

๒๐๔. **นิโรธสจฺจ**นิเทฺทเส **โย ตสฺสาเยว ตณฺหายา**ติ เอตฺถ ‘โย ตเสฺสว ทุกฺขสฺสา’ติ วตฺตเพฺพ ยสฺมา สมุทยนิโรเธเนว ทุกฺขํ นิรุชฺฌติ โน อญฺญถา, ยถาห –

‘‘ยถาปิ มูเล อนุปทฺทเว ทเฬฺห,
ฉิโนฺนปิ รุโกฺข ปุนเรว รูหติ;
เอวมฺปิ ตณฺหานุสเย อนูหเต,
นิพฺพตฺตติ ทุกฺขมิทํ ปุนปฺปุน’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๓๘);

ตสฺมา ตํ ทุกฺขนิโรธํ ทเสฺสโนฺต สมุทยนิโรเธน ทเสฺสตุํ เอวมาหฯ สีหสมานวุตฺติโน หิ ตถาคตาฯ เต ทุกฺขํ นิโรเธนฺตา ทุกฺขนิโรธญฺจ ทเสฺสนฺตา เหตุมฺหิ ปฎิปชฺชนฺติ, น ผเลฯ สุวานวุตฺติโน ปน อญฺญติตฺถิยาฯ เต ทุกฺขํ นิโรเธนฺตา ทุกฺขนิโรธญฺจ ทเสฺสนฺตา อตฺตกิลมถานุโยเคน เจว ตเสฺสว จ เทสนาย ผเล ปฎิปชฺชนฺติ, น เหตุมฺหีติฯ สีหสมานวุตฺติตาย สตฺถา เหตุมฺหิ ปฎิปชฺชโนฺต **โย ตสฺสาเยวา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ตสฺสาเยวา**ติ ยา สา อุปฺปตฺติ นิเวสวเสน เหฎฺฐา ปกาสิตา ตสฺสาเยวฯ **อเสสวิราคนิโรโธ**ติอาทีนิ สพฺพานิ นิพฺพานเววจนาเนว ฯ นิพฺพานญฺหิ อาคมฺม ตณฺหา อเสสา วิรชฺชติ นิรุชฺฌติฯ ตสฺมา ตํ ‘‘ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ’’ติ วุจฺจติฯ นิพฺพานญฺจ อาคมฺม ตณฺหา จชิยติ, ปฎินิสฺสชฺชิยติ, มุจฺจติ, น อลฺลิยติฯ ตสฺมา นิพฺพานํ ‘‘จาโค ปฎินิสฺสโคฺค มุตฺติ อนาลโย’’ติ วุจฺจติฯ เอกเมว หิ นิพฺพานํฯ นามานิ ปนสฺส สพฺพสงฺขตานํ นามปฎิปกฺขวเสน อเนกานิ นิพฺพานเววจนาเนว โหนฺติ, เสยฺยถิทํ – อเสสวิราคนิโรโธ, จาโค, ปฎินิสฺสโคฺค, มุตฺติ, อนาลโย, ราคกฺขโย, โทสกฺขโย, โมหกฺขโย, ตณฺหากฺขโย, อนุปฺปาโท, อปฺปวตฺตํ, อนิมิตฺตํ, อปฺปณิหิตํ, อนายูหนํ, อปฺปฎิสนฺธิ, อนุปปตฺติ, อคติ, อชาตํ, อชรํ, อพฺยาธิ, อมตํ, อโสกํ, อปริเทวํ, อนุปายาสํ, อสํกิลิฎฺฐนฺติอาทีนิฯ

อิทานิ มเคฺคน ฉินฺนาย นิพฺพานํ อาคมฺม อปฺปวตฺติปตฺตายปิ จ ตณฺหาย เยสุ วตฺถูสุ ตสฺสา อุปฺปตฺติ ทสฺสิตา, ตเตฺถว อภาวํ ทเสฺสตุํ **สา โข ปเนสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยถา ปุริโส เขเตฺต ชาตํ ติตฺตอลาพุวลฺลึ ทิสฺวา อคฺคโต ปฎฺฐาย มูลํ ปริเยสิตฺวา ฉิเนฺทยฺย, สา อนุปุเพฺพน มิลายิตฺวา อปฺปวตฺตึ คเจฺฉยฺยฯ ตโต ตสฺมึ เขเตฺต ติตฺตอลาพุ นิรุทฺธา ปหีนาติ วุเจฺจยฺยฯ เอวเมว เขเตฺต ติตฺตอลาพุ วิย จกฺขาทีสุ ตณฺหาฯ สา อริยมเคฺคน มูลจฺฉินฺนา นิพฺพานํ อาคมฺม อปฺปวตฺตึ คจฺฉติฯ เอวํ คตา ปน เตสุ วตฺถูสุ เขเตฺต ติตฺตอลาพุ วิย น ปญฺญายติฯ ยถา จ อฎวิโต โจเร อาเนตฺวา นครสฺส ทกฺขิณทฺวาเร ฆาเตยฺยุํ, ตโต อฎวิยํ โจรา มตาติ วา มาริตาติ วา วุเจฺจยฺยุํ; เอวเมว อฎวิยํ โจรา วิย ยา จกฺขาทีสุ ตณฺหา, สา ทกฺขิณทฺวาเร โจรา วิย นิพฺพานํ อาคมฺม นิรุทฺธตฺตา นิพฺพาเน นิรุทฺธาฯ เอวํ นิรุทฺธา ปน เตสุ วตฺถูสุ อฎวิยํ โจรา วิย น

ปญฺญายติฯ เตนสฺสา ตเตฺถว นิโรธํ ทเสฺสนฺโต ‘‘จกฺขุํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอเตฺถสา ตณฺหา ปหียมานา ปหียติ, เอตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌตี’’ติอาทิมาหฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

นิโรธสจฺจนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. มคฺคสจฺจนิเทฺทสวณฺณนา

๒๐๕. **มคฺคสจฺจ**นิเทฺทเส **อยเมวา**ติ อญฺญมคฺคปฏิเกฺขปนตฺถํ นิยมนํฯ **อริโย**ติ ตํตํมคฺควเชฺฌหิ กิเลเสหิ อารกตฺตา อริยภาวกรตฺตา อริยผลปฏิลาภกรตฺตา จ อริโยฯ อฏฺฐงฺคานิ อสฺสาติ **อฏฺฐงฺคิโก**ฯ สฺวายํ จตุรงฺคิกา วิย เสนา, ปญฺจงฺคิกํ วิย ตูริยํ องฺคมตฺตเมว โหติ, องฺควินิมุตฺโต นตฺถิฯ นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคียติ, นิพฺพานํ วา มคฺคติ, กิเลเส วา มาเรนฺโต คจฺฉตีติ **มโคฺค**ฯ **เสยฺยถิท**นฺติ โส กตโมติ เจติ อโตฺถฯ

อิทานิ องฺคมตฺตเมว มโคฺค โหติ, องฺควินิมฺมุโตฺต นตฺถีติ ทเสฺสนฺโต **สมฺมาทิฏฺฐิ…เป.… สมฺมาสมาธี**ติ อาหฯ ตตฺถ สมฺมา ทสฺสนลกฺขณา **สมฺมาทิฏฺฐิ**ฯ สมฺมา อภินิโรปนลกฺขโณ **สมฺมาสงฺกโปฺป**ฯ สมฺมา ปริคฺคหลกฺขณา **สมฺมาวาจา**ฯ สมฺมา สมุฎฺฐาปนลกฺขโณ **สมฺมากมฺมโนฺต**ฯ สมฺมา โวทานลกฺขโณ **สมฺมาอาชีโว**ฯ สมฺมา ปคฺคหลกฺขโณ **สมฺมาวายาโม**ฯ สมฺมา อุปฏฺฐานลกฺขณา **สมฺมาสติ**ฯ สมฺมา สมาธานลกฺขโณ **สมฺมาสมาธิ**ฯ

เตสุ จ เอเกกสฺส ตีณิ ตีณิ กิจฺจานิ โหนฺติ, เสยฺยถิทํ – สมฺมาทิฏฺฐิ ตาว อเญฺญหิปิ อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลเสหิ สทฺธิํ มิจฺฉาทิฏฺฐิํ ปชหติ, นิโรธํ อารมฺมณํ กโรติ, สมฺปยุตฺตธเมฺม จ ปสฺสติ ตปฺปฏิจฺฉาทกโมหวิธมนวเสน อสโมฺมหโตฯ สมฺมาสงฺกปฺปาทโยปิ ตเถว มิจฺฉาสงฺกปฺปาทีนิ จ ปชหนฺติ, นิโรธญฺจ อารมฺมณํ กโรนฺติฯ วิเสสโต ปเนตฺถ สมฺมาสงฺกโปฺป สหชาตธเมฺม อภินิโรเปติ, สมฺมาวาจา สมฺมา ปริคฺคณฺหาติ, สมฺมากมฺมโนฺต สมฺมา สมุฎฺฐาเปติ, สมฺมาอาชีโว สมฺมา โวทาเปติ, สมฺมาวายาโม สมฺมา ปคฺคณฺหาติ, สมฺมาสติ สมฺมา อุปฏฺฐาติ, สมฺมาสมาธิ สมฺมา ปทหติฯ

อปิเจสา สมฺมาทิฏฺฐิ นาม ปุพฺพภาเค นานากฺขณา นานารมฺมณา โหติ, มคฺคกาเล เอกกฺขณา เอการมฺมณา, กิจฺจโต ปน ทุเกฺข ญาณนฺติอาทีนิ จตฺตาริ นามานิ ลภติฯ สมฺมาสงฺกปฺปาทโยปิ ปุพฺพภาเค นานากฺขณา นานารมฺมณา โหนฺติ, มคฺคกาเล เอกกฺขณา เอการมฺมณาฯ เตสุ สมฺมาสงฺกโปฺป กิจฺจโต เนกฺขมฺมสงฺกโปฺปติอาทีนิ ตีณิ นามานิ ลภติฯ สมฺมาวาจาทโย ตโย ปุพฺพภาเค นานากฺขณา นานารมฺมณา วิรติโยปิ โหนฺติ เจตนาโยปิ, มคฺคกฺขเณ ปน วิรติโยวฯ สมฺมาวายาโม สมฺมาสตีติ อิทมฺปิ ทฺวยํ กิจฺจโต สมฺมปฺปธานสติปฏฺฐานวเสน จตฺตาริ นามานิ ลภติฯ สมฺมาสมาธิ ปน ปุพฺพภาเคปิ มคฺคกฺขเณปิ สมฺมาสมาธิเยวฯ

อิติ อิเมสุ อฏฺฐสุ ธเมฺมสุ ภควตา นิพฺพานาธิคมาย ปฏิปนฺนสฺส โยคิโน พหูปการตฺตา ปฐมํ สมฺมาทิฏฺฐิ เทสิตาฯ อยญฺหิ ‘‘ปญฺญาปโชฺชโต ปญฺญาสตฺถ’’นฺติ (ธ. ส. ๑๖, ๒๐, ๒๙, ๓๔) จ วุตฺตาฯ ตสฺมา เอตาย ปุพฺพภาเค วิปสฺสนาญาณสงฺขาตาย สมฺมาทิฏฺฐิยา อวิชฺชนฺธการํ วิทฺธํเสตฺวา กิเลสโจเร ฆาเตโนฺต เขเมน โยคาวจโร นิพฺพานํ ปาปุณาติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘นิพฺพานาธิคมาย ปฏิปนฺนสฺส โยคิโน พหูปการตฺตา ปฐมํ สมฺมาทิฏฺฐิ เทสิตา’’ติฯ

สมฺมาสงฺกปฺโป ปน ตสฺสา พหูปกาโร, ตสฺมา ตทนนฺตรํ วุตฺโตฯ ยถา หิ เหรญฺญิโก หตฺเถน ปริวตฺเตตฺวา ปริวตฺเตตฺวา จกฺขุนา กหาปณํ โอโลเกนฺโต 'อยํ กูโฏ, อยํ เฉโก'ติ ชานาติ, เอวํ โยคาวจโรปิ ปุพฺพภาเค วิตกฺเกน วิตกฺเกตฺวา วิปสฺสนาปญฺญาย โอโลกยมาโน 'อิเม ธมฺมา กามาวจรา, อิเม ธมฺมา รูปาวจราทโย'ติ ชานาติฯ ยถา วา ปน ปุริเสน โกฏิยํ คเหตฺวา ปริวตฺเตตฺวา ปริวตฺเตตฺวา ทินฺนํ มหารุกฺขํ ตจฺฉโก วาสิยา ตจฺเฉตฺวา กมฺเม อุปเนติ, เอวํ วิตกฺเกน วิตกฺเกตฺวา วิตกฺกตฺวา ทินฺนธมฺเม โยคาวจโร ปญฺญาย 'อิเม ธมฺมา กามาวจรา, อิเม ธมฺมา รูปาวจรา'ติอาทินา นเยน ปริจฺฉินฺทิตฺวา กมฺเม อุปเนติฯ เตน วุตฺตํ 'สมฺมาสงฺกปฺโป ปน ตสฺสา พหูปกาโร, ตสฺมา ตทนนฺตรํ วุตฺโต''ติฯ

สฺวายํ ยถา สมฺมาทิฏฺฐิยา, เอวํ สมฺมาวาจายปิ อุปการโกฯ ยถาห – ''ปุพฺเพ โข, คหปติ, วิตกฺกตฺวา วิจาเรตฺวา ปจฺฉา วาจํ ภินฺทตี''ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๓)ฯ ตสฺมา ตทนนฺตรํ สมฺมาวาจา วุตฺตาฯ

ยสฺมา ปน 'อิทญฺจิทญฺจ กริสฺสามา'ติ ปฐมํ วาจาย สํวิทหิตฺวา โลเก กมฺมนฺเต ปโยเชนฺติ, ตสฺมา วาจา กายกมฺมสฺส อุปการิกาติ สมฺมาวาจาย อนนฺตรํ สมฺมากมฺมนฺโต วุตฺโตฯ

จตุพฺพิธํ ปน วจีทุจฺจริตํ, ติวิธํ กายทุจฺจริตํ ปหาย อุภยํ สุจริตํ ปูเรนฺตสฺเสว ยสฺมา อาชีวฏฺฐมกสีลํ ปูรติ, น อิตรสฺส, ตสฺมา ตทุภยานนฺตรํ สมฺมาอาชีโว วุตฺโตฯ

เอวํ สุทฺธาชีเวน 'ปริสุทฺโธ เม อาชีโว'ติ เอตฺตาวตา ปริโตสํ อกตฺวา สุตฺตปฺปมตฺเตน วิหริตุํ น ยุตฺตํ, อถ โข สพฺพอิริยาปเถสุ อิทํ วีริยมารภิตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ ตทนนฺตรํ สมฺมาวายาโม วุตฺโตฯ

ตโต อารทฺธวีริเยนาปิ กายาทีสุ จตูสุ วตฺถูสุ สติ สุปฺปติฏฺฐิตา กาตพฺพาติ ทสฺสนตฺถํ ตทนนฺตรํ สมฺมาสติ เทสิตาฯ

ยสฺมา ปน เอวํ สุปฺปติฏฺฐิตา สติ สมาธิสฺส อุปการานุปการานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺวสิตฺวา ปโหติ เอกตฺตารมฺมเณ จิตฺตํ สมาธาตุํ, ตสฺมา สมฺมาสติอนนฺตรํ สมฺมาสมาธิ เทสิโตติ เวทิตโพฺพฯ

สมฺมาทิฏฺฐินิเทฺทเส ''ทุกฺเข ญาณ''นฺติอาทินา จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ ทสฺสิตํฯ ตตฺถ ปุริมานิ เทฺว สจฺจานิ วฏฺฏํ, ปจฺฉิมานิ วิวฏฺฏํฯ เตสุ ภิกฺขุโน วเฏฺฏ กมฺมฏฺฐานาภินิเวโส โหติ, วิวเฏฺฏ นตฺถิ อภินิเวโสฯ ปุริมานิ หิ เทฺว สจฺจานิ ''ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขํ, ตณฺหา สมุทโย''ติ เอวํ สเงฺขเปน จ ''กตเม ปญฺจกฺขนฺธา? รูปกฺขโนฺธ''ติอาทินา นเยน วิตฺถาเรน จ อาจริยสฺส สนฺติเก อุคฺคณฺหิตฺวา วาจาย ปุนปฺปุนํ ปริวตฺเตโนฺต โยคาวจโร กมฺมํ กโรติ; อิตเรสุ ปน ทฺวีสุ สเจฺจสุ ''นิโรธสจฺจํ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปํ, มคฺคสจฺจํ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาป''นฺติ เอวํ สวเนเนว กมฺมํ กโรติฯ โส เอวํ กมฺมํ กโรโนฺต จตฺตาริ สจฺจานิ เอเกน ปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติ, เอกาภิสมเยน อภิสเมติ; ทุกฺขํ ปริญฺญาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติ, สมุทยํ ปหานปฏิเวเธน, นิโรธํ สจฺฉิกิริยปฏิเวเธน, มคฺคํ ภาวนาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติ; ทุกฺขํ ปริญฺญาภิสมเยน…เป.… มคฺคํ ภาวนาภิสมเยน อภิสเมติฯ

เอวมสฺส ปุพฺพภาเค ทฺวีสุ สเจฺจสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาสวนธารณสมฺมสนปฏิเวโธ โหติ, ทฺวีสุ สวนปฏิเวโธเยว; อปรภาเค ตีสุ กิจฺจโต ปฏิเวโธ โหติ, นิโรเธ อารมฺมณปฏิเวโธฯ ตตฺถ

สพฺพมฺปิ ปฏิเวธญาณํ โลกุตฺตรํ, สวนธารณสมฺมสนญาณํ โลกิยํ กามาวจรํ, ปจฺจเวกฺขณา ปน ปตฺตสจฺจสฺส โหติฯ อยญฺจ อาทิกมฺมิโกฯ ตสฺมา สา อิธ น วุตฺตาฯ อิมสฺส จ ภิกฺขุโน ปุเพฺพ ปริคฺคหโต ‘ทุกฺขํ ปริชานามิ , สมุทยํ ปชหามิ, นิโรธํ สจฺฉิกโรมิ, มคฺคํ ภาเวมี’ติ อาโภคสมนฺนาหารมนสิการปจฺจเวกฺขณา นตฺถิ, ปริคฺคหโต ปฏฺฐาย โหติ; อปรภาเค ปน ทุกฺขํ ปริญฺญาตเมว โหติ…เป…. มโคฺค ภาวิโตว โหติฯ

ตตฺถ เทฺว สจฺจานิ ทุทฺทสตฺตา คมฺภีรานิ, เทฺว คมฺภีรตฺตา ทุทฺทสานิฯ ทุกฺขสจฺจญฺหิ อุปฺปตฺติโต ปากฏํ; ขาณุกณฺฏกปฺปหาราทีสุ ‘อโห ทุกฺข’นฺติ วตฺตพฺพตมฺปิ อาปชฺชติฯ สมุทยมฺปิ ขาทิตุกามตาภุญฺชิตุกามตาทิวเสน อุปฺปตฺติโต ปากฏํฯ ลกฺขณปฏิเวธโต ปน อุภยมฺปิ คมฺภีรํฯ อิติ ตานิ ทุทฺทสตฺตา คมฺภีรานิฯ อิตเรสํ ปน ทฺวินฺนํ ทสฺสนตฺถาย ปโยโค ภวคฺคคหณตฺถํ หตฺถปฺปสารณํ วิย, อวีจิผุสนตฺถํ ปาทปฺปสารณํ วิย, สตธา ภินฺนวาลสฺส โกฏิยา โกฏิํ ปฏิปาทนํ วิย จ โหติฯ อิติ ตานิ คมฺภีรตฺตา ทุทฺทสานิฯ เอวํ ทุทฺทสตฺตา คมฺภีเรสุ คมฺภีรตฺตา จ ทุทฺทเสสุ จตูสุ สเจฺจสุ อุคฺคหาทิวเสน ปุพฺพภาคญาณุปฺปตฺติํ สนฺธาย อิทํ ‘‘ทุเกฺข ญาณ’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ปฏิเวธกฺขเณ ปน เอกเมว ญาณํ โหติฯ

สมฺมาสงฺกปฺปนิเทฺทเส กามโต นิสฺสโฏติ **เนกฺขมฺมสงฺกโปฺป**ฯ พฺยาปาทโต นิสฺสโฏติ **อพฺยาปาทสงฺกโปฺป**ฯ วิหิํสาย นิสฺสโฏติ **อวิหิํสาสงฺกโปฺป**ฯ ตตฺถ เนกฺขมฺมวิตโกฺก กามวิตกฺกสฺส ปทฆาตํ ปทเจฺฉทํ กโรนฺโต อุปฺปชฺชติ, อพฺยาปาทวิตโกฺก พฺยาปาทวิตกฺกสฺส, อวิหิํสาวิตโกฺก วิหิํสาวิตกฺกสฺสฯ เนกฺขมฺมวิตโกฺก จ กามวิตกฺกสฺส ปจฺจนีโก หุตฺวา อุปฺปชฺชติ, อพฺยาปาทอวิหิํสาวิตกฺกา พฺยาปาทวิหิํสาวิตกฺกานํฯ

ตตฺถ โยคาวจโร กามวิตกฺกสฺส ปทฆาตนตฺถํ กามวิตกฺกํ วา สมฺมสติ อญฺญํ วา ปน กิญฺจิ สงฺขารํฯ อถสฺส วิปสฺสนากฺขเณ วิปสฺสนาสมฺปยุโตฺต สงฺกโปฺป ตทงฺควเสน กามวิตกฺกสฺส ปทฆาตํ ปทเจฺฉทํ กโรนฺโต อุปฺปชฺชติ, วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคํ ปาเปติฯ อถสฺส มคฺคกฺขเณ มคฺคสมฺปยุโตฺต สงฺกโปฺป สมุเจฺฉทวเสน กามวิตกฺกสฺส ปทฆาตํ ปทเจฺฉทํ กโรนฺโต อุปฺปชฺชติ; พฺยาปาทวิตกฺกสฺสาปิ ปทฆาตนตฺถํ พฺยาปาทวิตกฺกํ วา อญฺญํ วา สงฺขารํ สมฺมสติ; วิหิํสาวิตกฺกสฺส ปทฆาตนตฺถํ วิหิํสาวิตกฺกํ วา อญฺญํ วา สงฺขารํ สมฺมสติฯ อถสฺส วิปสฺสนากฺขเณติ สพฺพํ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

กามวิตกฺกาทีนํ ปน ติณฺณํ ปาฬิยํ วิภเตฺตสุ อฏฺฐติํสารมฺมเณสุ เอกกมฺมฏฺฐานมฺปิ อปจฺจนีกํ นาม นตฺถิฯ เอกนฺตโต ปน กามวิตกฺกสฺส ตาว อสุเภสุ ปฐมชฺฌานเมว ปจฺจนีกํ, พฺยาปาทวิตกฺกสฺส เมตฺตาย ติกจตุกฺกชฺฌานานิ, วิหิํสาวิตกฺกสฺส กรุณาย ติกจตุกฺกชฺฌานานิฯ ตสฺมา อสุเภ ปริกมฺมํ กตฺวา ฌานํ สมาปนฺนสฺส สมาปตฺติกฺขเณ ฌานสมฺปยุโตฺต สงฺกโปฺป วิกฺขมฺภนวเสน กามวิตกฺกสฺส ปจฺจนีโก หุตฺวา อุปฺปชฺชติฯ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปนฺตสฺส วิปสฺสนากฺขเณ วิปสฺสนาสมฺปยุโตฺต สงฺกโปฺป ตทงฺควเสน กามวิตกฺกสฺส ปจฺจนีโก หุตฺวา อุปฺปชฺชติฯ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคํ ปาเปนฺตสฺส มคฺคกฺขเณ มคฺคสมฺปยุโตฺต สงฺกโปฺป สมุเจฺฉทวเสน กามวิตกฺกสฺส ปจฺจนีโก หุตฺวา อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปโนฺน เนกฺขมฺมสงฺกโปฺปติ วุจฺจตีติ เวทิตโพฺพฯ

เมตฺตาย ปน ปริกมฺมํ กตฺวา, กรุณาย ปริกมฺมํ กตฺวา ฌานํ สมาปชฺชตีติ สพฺพํ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ เอวํ อุปฺปโนฺน อพฺยาปาทสงฺกโปฺปติ วุจฺจติ, อวิหิํสาสงฺกโปฺปติ จ วุจฺจตีติ เวทิตโพฺพฯ เอวเมเต เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทโย วิปสฺสนาฌานวเสน อุปฺปตฺตีนํ นานตฺตา ปุพฺพภาเค นานา; มคฺคกฺขเณ ปน อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ อุปฺปนฺนสฺส อกุสลสงฺกปฺปสฺส ปทเจฺฉทโต

อนุปฺปตฺติสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมาโน เอโกว กุสลสงฺกปฺโป อุปฺปชฺชติฯ อยํ สมฺมาสงฺกปฺโป นามฯ

สมฺมาวาจานิเทฺทเสปิ ยสฺมา อเญฺญเนว จิเตฺตน มุสาวาทา วิรมติ, อเญฺญนเญฺญน ปิสุณวาจาทีหิ, ตสฺมา จตโสฺสเปตา เวรมณิโย ปุพฺพภาเค นานา; มคฺคกฺขเณ ปน มิจฺฉาวาจาสงฺขาตาย จตุพฺพิธาย อกุสลทุสฺสีลฺยเจตนาย ปทเจฺฉทโต อนุปฺปตฺติสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมานา เอกาว สมฺมาวาจาสงฺขาตา กุสลเวรมณี อุปฺปชฺชติฯ อยํ สมฺมาวาจา นามฯ

สมฺมากมฺมนฺตนิเทฺทเสปิ ยสฺมา อเญฺญเนว จิเตฺตน ปาณาติปาตา วิรมติ, อเญฺญน อทินฺนาทานา, อเญฺญน กาเมสุมิจฺฉาจารา, ตสฺมา ติโสฺสเปตา เวรมณิโย ปุพฺพภาเค นานา; มคฺคกฺขเณ ปน มิจฺฉากมฺมนฺตสงฺขาตาย ติวิธาย อกุสลทุสฺสีลฺยเจตนาย ปทเจฺฉทโต อนุปฺปตฺติสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมานา เอกาว สมฺมากมฺมนฺตสงฺขาตา อกุสลเวรมณี อุปฺปชฺชติฯ อยํ สมฺมากมฺมโนฺต นามฯ

สมฺมาอาชีวนิเทฺทเส **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สาสเนฯ **อริยสาวโก**ติ อริยสฺส พุทฺธสฺส สาวโกฯ **มิจฺฉาอาชีวํ ปหายา**ติ ปาปกํ อาชีวํ ปชหิตฺวาฯ **สมฺมาอาชีเวนา**ติ พุทฺธปสเตฺถน กุสลอาชีเวนฯ **ชีวิกํ กเปฺปตี**ติ ชีวิตปฺปวตฺติํ ปวเตฺตติฯ อิธาปิ ยสฺมา อเญฺญเนว จิเตฺตน กายทฺวารวีติกฺกมา วิรมติ; อเญฺญน วจีทฺวารวีติกฺกมา, ตสฺมา ปุพฺพภาเค นานากฺขเณสุ อุปฺปชฺชติ; มคฺคกฺขเณ ปน ทฺวีสุ ทฺวาเรสุ สตฺตนฺนํ กมฺมปถานํ วเสน อุปฺปนฺนาย มิจฺฉาอาชีวทุสฺสีลฺยเจตนาย ปทเจฺฉทโต อนุปฺปตฺติสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมานา เอกาว สมฺมาอาชีวสงฺขาตา กุสลเวรมณี อุปฺปชฺชติฯ อยํ สมฺมาอาชีโว นามฯ

สมฺมาวายามนิเทฺทโส สมฺมปฺปธานวิภเงฺค อนุปทวณฺณนาวเสน อาวิภวิสฺสติฯ อยํ ปน ปุพฺพภาเค นานาจิเตฺตสุ ลภติฯ อเญฺญเนว หิ จิเตฺตน อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย วายามํ กโรติ, อเญฺญน อุปฺปนฺนานํ ปหานาย; อเญฺญเนว จ อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย, อเญฺญน อุปฺปนฺนานํ ฐิติยา; มคฺคกฺขเณ ปน เอกจิเตฺตเยว ลพฺภติฯ เอกเมว หิ มคฺคสมฺปยุตฺตํ วีริยํ จตุกิจฺจสาธนเฏฺฐน จตฺตาริ นามานิ ลพฺภติฯ

สมฺมาสตินิเทฺทโสปิ สติปฏฺฐานวิภเงฺค อนุปทวณฺณนาวเสน อาวิภวิสฺสติฯ อยมฺปิ จ ปุพฺพภาเค นานาจิเตฺตสุ ลพฺภติฯ อเญฺญเนว หิ จิเตฺตน กายํ ปริคฺคณฺหาติ, อเญฺญนเญฺญน เวทนาทีนิ; มคฺคกฺขเณ ปน เอกจิเตฺตเยว ลพฺภติฯ เอกาเยว หิ มคฺคสมฺปยุตฺตา สติ จตุกิจฺจสาธนเฏฺฐน จตฺตาริ นามานิ ลภติฯ

สมฺมาสมาธินิเทฺทเส จตฺตาริ ฌานานิ ปุพฺพภาเคปิ นานา, มคฺคกฺขเณปิฯ ปุพฺพภาเค สมาปตฺติวเสน นานา, มคฺคกฺขเณ นานามคฺควเสนฯ เอกสฺส หิ ปฐมมโคฺค ปฐมชฺฌานิโก โหติ, ทุติยมคฺคาทโยปิ ปฐมชฺฌานิกา, ทุติยาทีสุ อญฺญตรชฺฌานิกา วาฯ เอกสฺส ปฐมมโคฺค ทุติยาทีนํ อญฺญตรชฺฌานิโก โหติ, ทุติยาทโยปิ ทุติยาทีนํ อญฺญตรชฺฌานิกา วา ปฐมชฺฌานิกา วาฯ เอวํ จตฺตาโรปิ มคฺคา ฌานวเสน สทิสา วา อสทิสา วา เอกจฺจสทิสา วา โหนฺติฯ

อยํ ปนสฺส วิเสโส ปาทกชฺฌานนิยาเมน โหติฯ ปาทกชฺฌานนิยาเมน ตาว ปฐมชฺฌานลาภิโน ปฐมชฺฌานา วุฏฺฐาย วิปสฺสนฺตสฺส อุปฺปนฺนมโคฺค ปฐมชฺฌานิโก โหติ; มคฺคงฺคโพชฺฌงฺคานิ ปเนตฺถ ปริปุณฺณาเนว โหนฺติฯ ทุติยชฺฌานโต อุฏฺฐาย วิปสฺสนฺตสฺส อุปฺปโนฺน

มโคฺค ทุติยชฺฌานิโก โหติ; มคฺคงฺคานิ ปเนตฺถ สตฺต โหนฺติฯ ตติยชฺฌานโต อุฏฺฐาย วิปสฺสนฺตสฺส อุปฺปนฺน มโคฺค ตติยชฺฌานิโก โหติ; มคฺคงฺคานิ ปเนตฺถ สตฺต, โพชฺฌงฺคานิ ฉ โหนฺติฯ เอส นโย จตุตฺถชฺฌานโต ปฏฺฐาย ยาว เนวสญฺญานาสญฺญายตนาฯ

อารุเปฺป จตุกฺกปญฺจกชฺฌานํ อุปฺปชฺชติฯ ตญฺจ โข โลกุตฺตรํ โน โลกิยนฺติ วุตฺตํฯ เอตฺถ กถนฺติ? เอตฺถาปิ ปฐมชฺฌานาทีสุ ยโต อุฏฺฐาย โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลภิตฺวา อารุปฺปสมาปตฺตึ ภาเวตฺวา โย อารุเปฺป อุปฺปโนฺน, ตํฌานิกาว ตสฺส ตตฺถ ตโย มคฺคา อุปฺปชฺชนฺติ ฯ เอวํ ปาทกชฺฌานเมว นิยาเมติฯ เกจิ ปน เถรา ''วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตา ขนฺธา นิยาเมนฺตี''ติ วทนฺติฯ เกจิ ''ปุคฺคลชฺฌาสโย นิยาเมตี''ติ วทนฺติฯ เกจิ ''วุฏฺฐานคามินีวิปสฺสนา นิยาเมตี''ติ วทนฺติฯ เตสํ วาทวินิจฺฉโย เหฏฺฐา จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ โลกุตฺตรปทภาชนียวณฺณนายํ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๓๕๐) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ **อยํ วุจฺจติ สมฺมาสมาธี**ติ ยา อิเมสุ จตูสุ ฌาเนสุ เอกคฺคตา, อยํ ปุพฺพภาเค โลกิโย, อปรภาเค โลกุตฺตโร สมฺมาสมาธิ นาม วุจฺจตีติฯ เอวํ โลกิยโลกุตฺตรวเสน ภควา มคฺคสจฺจํ เทเสสิฯ

ตตฺถ โลกิยมเคฺค สพฺพาเนว มคฺคงฺคานิ ยถานุรูปํ ฉสุ อารมฺมเณสุ อญฺญตรารมฺมณานิ โหนฺติฯ โลกุตฺตรมเคฺค ปน จตุสจฺจปฏิเวธาย ปวตฺตสฺส อริยสฺส นิพฺพานารมฺมณํ อวิชฺชานุสยสมุคฺฆาตกํ ปญฺญาจกฺขุ สมฺมาทิฏฺฐิฯ ตถา สมฺปนฺนทิฏฺฐิสฺส ตํสมฺปยุตฺตํ ติวิธมิจฺฉาสงฺกปฺปสมุคฺฆาตกํ เจตโส นิพฺพานปทาภินิโรปนํ สมฺมาสงฺกโปฺปฯ ตถา ปสฺสนฺตสฺส วิตเกฺกนฺตสฺส จ ตํสมฺปยุตฺตาว จตุพฺพิธวจีทุจฺจริตสมุคฺฆาติกาย มิจฺฉาวาจาย วิรติ สมฺมาวาจาฯ ตถา วิรมนฺตสฺส ตํสมฺปยุตฺตาว มิจฺฉากมฺมนฺตสมุเจฺฉทิกา ติวิธกายทุจฺจริตวิรติ สมฺมากมฺมโนฺตฯ เตสํเยว สมฺมาวาจากมฺมนฺตานํ โวทานภูตา ตํสมฺปยุตฺตาว กุหนาทิสมุเจฺฉทิกา มิจฺฉาอาชีววิรติ สมฺมาอาชีโวฯ อิมิสฺสา สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีวสํขาตาย สีลภูมิยํ ปติฏฺฐมานสฺส ตทนุรูโป ตํสมฺปยุโตฺตว โกสชฺชสมุเจฺฉทโก อนุปฺปนฺนุปฺปนฺนานํ อกุสลกุสลานํ อนุปฺปาทปหานุปฺปาทฏฺฐิติสาธโก จ วีริยารโมฺภ สมฺมาวายาโมฯ เอวํ วายมนฺตสฺส ตํสมฺปยุโตฺตว มิจฺฉาสติวินิทฺธุนนโก กายาทีสุ กายานุปสฺสนาทิสาธโก จ เจตโส อสโมฺมโส สมฺมาสติฯ อิติ อนุตฺตราย สติยา สุวิหิตจิตฺตารกฺขสฺส ตํสมฺปยุตฺตาว มิจฺฉาสมาธิสมุคฺฆาติกา จิเตฺตกคฺคตา สมฺมาสมาธีติฯ เอส โลกุตฺตโร อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค โย สห โลกิเยน มเคฺคน ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทาติ สงฺขํ คโตฯ

โส โข ปเนส มโคฺค สมฺมาทิฏฺฐิสงฺกปฺปานํ วิชฺชาย, เสสธมฺมานํ จรเณน สงฺคหิตตฺตา **วิชฺชา เจว จรณญฺจ**ฯ ตถา เตสํ ทฺวินฺนํ วิปสฺสนายาเนน, อิตเรสํ สมถยาเนน สงฺคหิตตฺตา **สมโถ เจว วิปสฺสนา จ**ฯ เตสํ วา ทฺวินฺนํ ปญฺญากฺขเนฺธน, ตทนนฺตรานํ ติณฺณํ สีลกฺขเนฺธน, อวเสสานํ สมาธิกฺขเนฺธน อธิปญฺญาอธิสีลอธิจิตฺตสิกฺขาหิ จ สงฺคหิตตฺตา **ขนฺธตฺตยเญฺจว สิกฺขาตฺตยญฺจ** โหติ; เยน สมนฺนาคโต อริยสาวโก ทสฺสนสมเตฺถหิ จกฺขูหิ คมนสมเตฺถหิ จ ปาเทหิ สมนฺนาคโต อทฺธิโก วิย วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน หุตฺวา วิปสฺสนายาเนน กามสุขลฺลิกานุโยคํ, สมถยาเนน อตฺตกิลมถานุโยคนฺติ อนฺตทฺวยํ ปริวเชฺชตฺวา มชฺฌิมปฏิปทํ ปฏิปโนฺน ปญฺญากฺขเนฺธน โมหกฺขนฺธํ, สีลกฺขเนฺธน โทสกฺขนฺธํ, สมาธิกฺขเนฺธน จ โลภกฺขนฺธํ ปทาเลโนฺต อธิปญฺญาสิกฺขาย ปญฺญาสมฺปทํ, อธิสีลสิกฺขาย สีลสมฺปทํ, อธิจิตฺตสิกฺขาย สมาธิสมฺปทนฺติ ติโสฺส สมฺปตฺติโย ปตฺวา อมตํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติ, อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณํ สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธมฺมรตนวิจิตฺตํ สมฺมตฺตนิยามสงฺขาตํ อริยภูมิญฺจ โอกฺกโนฺต โหตีติฯ

สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนาฯ

๒. อภิธมฺมภาชนียวณฺณนา

๒๐๖-๒๑๔. อิทานิ อภิธมฺมภาชนียํ โหติฯ ตตฺถ ‘‘อริยสจฺจานี’’ติ อวตฺวา นิปฺปเทสโต ปจฺจยสงฺขาตํ สมุทยํ ทเสฺสตุํ ‘‘จตฺตาริ สจฺจานี’’ติ วุตฺตํ ฯ อริยสจฺจานีติ หิ วุเตฺต อวเสสา จ กิเลสา, อวเสสา จ อกุสลา ธมฺมา, ตีณิ จ กุสลมูลานิ สาสวานิ, อวเสสา จ สาสวา กุสลา ธมฺมา น สงฺคยฺหนฺติฯ น จ เกวลํ ตณฺหาว ทุกฺขํ สมุทาเนติ, อิเมปิ อวเสสา จ กิเลสาทโย ปจฺจยา สมุทาเนนฺติเยวฯ อิติ อิเมปิ ปจฺจยา ทุกฺขํ สมุทาเนนฺติเยวาติ นิปฺปเทสโต ปจฺจยสงฺขาตํ สมุทยํ ทเสฺสตุํ ‘‘อริยสจฺจานี’’ติ อวตฺวา ‘‘จตฺตาริ สจฺจานี’’ติ วุตฺตํฯ

นิเทฺทสวาเร จ เนสํ ปฐมํ ทุกฺขํ อนิทฺทิสิตฺวา ตเสฺสว ทุกฺขสฺส สุขนิเทฺทสตฺถํ ทุกฺขสมุทโย นิทฺทิโฎฺฐฯ ตสฺมิญฺหิ นิทฺทิเฎฺฐ ‘‘อวเสสา จ กิเลสา’’ติอาทินา นเยน ทุกฺขสจฺจํ สุขนิเทฺทสํ โหติฯ นิโรธสจฺจเมฺปตฺถ ตณฺหาย ปหานํ ‘‘ตณฺหาย จ อวเสสานญฺจ กิเลสานํ ปหาน’’นฺติ เอวํ ยถาวุตฺตสฺส สมุทยสฺส ปหานวเสน ปญฺจหากาเรหิ นิทฺทิฎฺฐํฯ มคฺคสจฺจํ ปเนตฺถ ปฐมชฺฌานิกโสตาปตฺติมคฺควเสน ธมฺมสงฺคณิยํ วิภตฺตสฺส เทสนานยสฺส มุขมตฺตเมว ทเสฺสเนฺตน นิทฺทิฎฺฐํฯ ตตฺถ นยเภโท เวทิตโพฺพฯ ตํ อุปริ ปกาสยิสฺสามฯ

ยสฺมา ปน น เกวลํ อฎฺฐงฺคิโก มโคฺคว ปฎิปทา ‘‘ปุเพฺพว โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว สุปริสุโทฺธ โหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๔๓๓) วจนโต ปน ปุคฺคลชฺฌาสยวเสน ปญฺจงฺคิโกปิ มโคฺค ปฎิปทา เอวาติ เทสิโต, ตสฺมา ตํ นยํ ทเสฺสตุํ ปญฺจงฺคิกวาโรปิ นิทฺทิโฎฺฐฯ ยสฺมา จ น เกวลํ อฎฺฐงฺคิกปญฺจงฺคิกมคฺคาว ปฎิปทา, สมฺปยุตฺตกา ปน อติเรกปญฺญาสธมฺมาปิ ปฎิปทา เอว, ตสฺมา ตํ นยํ ทเสฺสตุํ ตติโย สพฺพสงฺคาหิกวาโรปิ นิทฺทิโฎฺฐฯ ตตฺถ ‘‘อวเสสา ธมฺมา ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฎิปทาย สมฺปยุตฺตา’’ติ อิทํ ปริหายติฯ เสสํ สพฺพตฺถ สทิสเมวฯ

ตตฺถ อฎฺฐงฺคิกวารสฺส ‘‘ตณฺหาย อวเสสานญฺจ กิเลสานํ ปหาน’’นฺติอาทีสุ ปญฺจสุ โกฎฺฐาเสสุ ปฐมโกฎฺฐาเส ตาว โสตาปตฺติมเคฺค ฌานาภินิเวเส สุทฺธิกปฎิปทา, สุทฺธิกสุญฺญตา, สุญฺญตปฎิปทา, สุทฺธิกอปฺปณิหิตํ, อปฺปณิหิตปฎิปทาติ อิเมสุ ปญฺจสุ วาเรสุ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ จตุกฺกปญฺจกนยานํ วเสน **ทส นยา** โหนฺติฯ เอวํ เสเสสุปีติ วีสติยา อภินิเวเสสุ **เทฺว นยสตานิ**ฯ ตานิ จตูหิ อธิปตีหิ จตุคฺคุณิตานิ อฎฺฐ ฯ อิติ สุทฺธิกานิ เทฺว สาธิปตี อฎฺฐาติ สพฺพมฺปิ **นยสหสฺสํ** โหติฯ ยถา จ โสตาปตฺติมเคฺค, เอวํ เสสมเคฺคสุปีติ **จตฺตาริ นยสหสฺสานิ** โหนฺติฯ ยถา จ ปฐมโกฎฺฐาเส จตฺตาริ, เอวํ เสเสสุปีติ อฎฺฐงฺคิกวาเร ปญฺจสุ โกฎฺฐาเสสุ **วีสติ นยสหสฺสานิ** โหนฺติฯ ตถา ปญฺจงฺคิกวาเร สพฺพสงฺคาหิกวาเร จาติ สพฺพานิปิ **สฎฺฐิ นยสหสฺสานิ** สตฺถารา วิภตฺตานิฯ ปาฬิ ปน สงฺเขเปน อาคตาฯ เอวมิทํ ติวิธมหาวารํ ปญฺจทสโกฎฺฐาสํ สฎฺฐินยสหสฺสปฎิมณฺฑิตํ อภิธมฺมภาชนียํ นาม นิทฺทิฎฺฐนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อภิธมฺมภาชนียวณฺณนาฯ

๓. ปญฺหาปุจฺฉกวณฺณนา

๒๑๕. ปญฺหาปุจฺฉเก จตุนฺนมฺปิ สจฺจานํ ขนฺธวิภเงฺค วุตฺตนยานุสาเรเนว กุสลาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ อารมฺมณตฺติเกสุ ปน สมุทยสจฺจํ กามาวจรธเมฺม อสฺสาเทนฺตสฺส ปริตฺตารมฺมณํ โหติ, มหคฺคตธเมฺม อสฺสาเทนฺตสฺส มหคฺคตารมฺมณํ, ปญฺญตฺตึ อสฺสาเทนฺตสฺส นวตฺตพฺพารมฺมณํฯ ทุกฺขสจฺจํ กามาวจรธเมฺม อารพฺภ อุปฺปนฺนํ ปริตฺตารมฺมณํ, รูปารูปาวจรธเมฺม อารพฺภ อุปฺปตฺติกาเล มหคฺคตารมฺมณํ, นว โลกุตฺตรธเมฺม ปจฺจเวกฺขณกาเล อปฺปมาณารมฺมณํ,

ปณฺณตฺติํ ปจฺจเวกฺขณกาเล นวตฺตพฺพารมฺมณํฯ มคฺคสจฺจํ สหชาตเหตุวเสน สพฺพทาปิ มคฺคเหตุกํ วีริยํ วา วีมํสํ วา เชฏฺฐกํ กตฺวา มคฺคภาวนากาเล มคฺคาธิปติ, ฉนฺทจิตฺเตสุ อญฺญตราธิปติกาเล นวตฺตพฺพํ นาม โหติฯ ทุกฺขสจฺจํ อริยานํ มคฺคปจฺจเวกฺขณกาเล มคฺคารมฺมณํ, เตสํเยว มคฺคํ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขณกาเล มคฺคาธิปติ, เสสธมฺมปจฺจเวกฺขณกาเล นวตฺตพฺพํ โหติฯ

เทฺว สจฺจานีติ ทุกฺขสมุทยสจฺจานิฯ เอตานิ หิ อตีตาทิเภเท ธมฺเม อารพฺภ อุปฺปตฺติกาเล อตีตาทิอารมฺมณานิ โหนฺติฯ สมุทยสจฺจํ อชฺฌตฺตาทิเภเท ธมฺเม อสฺสาเทนฺตสฺส อชฺฌตฺตาทิอารมฺมณํ โหติ, ทุกฺขสจฺจํ อากิญฺจญฺญายตนกาเล นวตฺตพฺพารมฺมณมฺปีติ เวทิตพฺพํฯ อิติ อิมสฺมิํ ปญฺหาปุจฺฉเก เทฺว สจฺจานิ โลกิยานิ โหนฺติ, เทฺว โลกุตฺตรานิฯ ยถา จ อิมสฺมิํ, เอวํ ปุริเมสุปิ ทฺวีสุฯ สมฺมาสมฺพุทฺเธน หิ ตีสุปิ สุตฺตนฺตภาชนียาทีสุ โลกิยโลกุตฺตราเนว สจฺจานิ กถิตานิฯ เอวมยํ สจฺจวิภงฺโคปิ เตปริวฏฺฏํ นีหริตฺวาว ภาเชตฺวา ทสฺสิโตติฯ

สโมฺมหวิโนทนียา วิภงฺคฏฺฐกถาย

สจฺจวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อินฺทฺริยวิภงฺค

๑. อภิธมฺมภาชนียวณฺณนา

๒๑๙. อิทานิ ตทนนฺตเร อินฺทฺริยวิภงฺเค **พาวีสตี**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **อินฺทฺริยานี**ติ ปริจฺฉินฺนธมฺมนิทสฺสนํฯ อิทานิ ตานิ สรูปโต ทเสฺสนฺโต **จกฺขุนฺทฺริย**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ จกฺขุทฺวาเร อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **จกฺขุนฺทฺริยํ**ฯ โสตฆานชิวฺหากายทฺวาเร อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **กายินฺทฺริยํ**ฯ วิชานนลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **มนินฺทฺริยํ**ฯ อิตฺถิภาเว อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **อิตฺถินฺทฺริยํ**ฯ ปุริสภาเว อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **ปุริสินฺทฺริยํ**ฯ อนุปาลนลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **ชีวิตินฺทฺริยํ**ฯ สุขลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **สุขินฺทฺริยํ**ฯ ทุกฺขโสมนสฺส โทมนสฺส อุเปกฺขาลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **อุเปกฺขินฺทฺริยํ**ฯ อธิโมกฺขลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **สทฺธินฺทฺริยํ**ฯ ปคฺคหลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **วีริยินฺทฺริยํ**ฯ อุปฏฺฐานลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **สตินฺทฺริยํ**ฯ อวิกฺเขปลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **สมาธินฺทฺริยํ**ฯ ทสฺสนลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **ปญฺญินฺทฺริยํ**ฯ อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ ปวตฺเตฺต ชานนลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ**ฯ ญาตานํเยว ธมฺมานํ ปุน อาชานเน อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **อญฺญินฺทฺริยํ**ฯ อญฺญาตาวีภาเว อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **อญฺญาตาวินฺทฺริยํ**ฯ

อิธ สุตฺตนฺตภาชนียํ นาม น คหิตํฯ กสฺมา? สุตฺตเนฺต อิมาย ปฏิปาฏิยา พาวีสติยา อินฺทฺริยานํ อนาคตตฺตาฯ สุตฺตนฺตสฺมิญฺหิ กตฺถจิ เทฺว อินฺทฺริยานิ กถิตานิ, กตฺถจิ ตีณิ, กตฺถจิ ปญฺจฯ เอวํ ปน นิรนฺตรํ ทฺวาวีสติ อาคตานิ นาม นตฺถิฯ อยํ ตาเวตฺถ อฏฺฐกถานโยฯ อยํ ปน อปโร นโย – เอเตสุ หิ

> อตฺถโต ลกฺขณาทีหิ, กมโต จ วิชานิยา;
> เภทาเภทา ตถา กิจฺจา, ภูมิโต จ วินิจฺฉยํฯ

ตตฺถ จกฺขาทีนํ ตาว ''จกฺขตีติ จกฺขุ''ติอาทินา นเยน **อโตฺถ** ปกาสิโตฯ ปจฺฉิเมสุ ปน ตีสุ ปฐมํ 'ปุพฺพภาเค อนญฺญาตํ อมตํ ปทํ จตุสจฺจธมฺมํ วา ชานิสฺสามี'ติ เอวํ ปฏิปนฺนสฺส อุปฺปชฺชนโต อินฺทฺริยฏฺฐสมฺภวโต จ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยนฺติ วุตฺตํฯ ทุติยํ อาชานนโต จ อินฺทฺริยฏฺฐสมฺภวโต จ อญฺญินฺทฺริยํฯ ตติยํ อญฺญาตาวิโน จตูสุ สเจฺจสุ นิฏฺฐิตญาณกิจฺจสฺส ขีณาสวเสฺสว อุปฺปชฺชนโต อินฺทฺริยฏฺฐสมฺภวโต จ อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

โก ปเนส อินฺทฺริยโฏฺฐ นามาติ? อินฺทลิงฺคโฏฺฐ อินฺทฺริยโฏฺฐ, อินฺทเทสิตโฏฺฐ อินฺทฺริยโฏฺฐ, อินฺททิฏฺฐโฏฺฐ อินฺทฺริยโฏฺฐ, อินฺทสิฏฺฐโฏฺฐ อินฺทฺริยโฏฺฐ, อินฺทชุฏฺฐโฏฺฐ อินฺทฺริยโฏฺฐฯ โส สโพฺพปิ อิธ ยถาโยคํ ยุชฺชติฯ ภควา หิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปรมิสฺสริยภาวโต อิโนฺทฯ กุสลากุสลญฺจ กมฺมํ กเมฺมสุ กสฺสจิ อิสฺสริยาภาวโตฯ เตเนเวตฺถ กมฺมสญฺชนิตานิ อินฺทฺริยานิ กุสลากุสลกมฺมํ อุลฺลิเงฺคนฺติฯ เตน จ สิฏฺฐานีติ อินฺทลิงฺคเฏฺฐน อินฺทสิฏฺฐเฏฺฐน จ อินฺทฺริยานิฯ สพฺพาเนว ปเนตานิ ภควตา ยถาภูตโต ปกาสิตานิ จ อภิสมฺพุทฺธานิ จาติ อินฺทเทสิตเฏฺฐน อินฺททิฏฺฐเฏฺฐน จ อินฺทฺริยานิฯ เตเนว ภควตา มุนิเนฺทน กานิจิ โคจราเสวนาย, กานิจิ ภาวนาเสวนาย เสวิตานีติ อินฺทชุฏฺฐเฏฺฐนปิ อินฺทฺริยานิฯ อปิจ อาธิปจฺจสงฺขาเตน อิสฺสริยเฏฺฐนาปิ เอตานิ อินฺทฺริยานิฯ จกฺขุวิญฺญาณาทิปฺปวตฺติยญฺหิ จกฺขาทีนํ สิทฺธมาธิปจฺจํ; ตสฺมึ ติเกฺข ติกฺขตฺตา มเนฺท จ มนฺทตฺตาติฯ อยํ ตาเวตฺถ **'อตฺถโต'** วินิจฺฉโยฯ

‘ลกฺขณาทีหิ’ติ ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐาเนหิปิ จกฺขาทีนํ วินิจฺฉยํ วิชานิยาติ อ โตฺถฯ ตานิ เนสํ ลกฺขณาทีนิ เหฏฺฐา วุตฺตนยาเนวฯ ปญฺญินฺทฺริยาทีนิ หิ จตฺตาริ อตฺถโต อ โมโหเยวฯ เสสานิ ตตฺถ สรูเปเนวาคตานิฯ

‘กมโต’ติ อยมฺปิ เทสนากฺกโมวฯ ตตฺถ อชฺฌตฺตธมฺมํ ปริญฺญาย อริยภูมิปฏิลาโภ โหตีติ อตฺตภาวปริยาปนฺนานิ จกฺขุนฺทฺริยาทีนิ ปฐมํ เทสิตานิฯ โส ปนตฺตภาโว ยํ ธมฺมํ อุปาทาย อิตฺถีติ วา ปุริโสติ วา สงฺขํ คจฺฉติ, อยํ โสติ นิทสฺสนตฺถํ ตโต อิตฺถินฺทฺริยํ ปุริสินฺทฺริยญฺจ ฯ โส ทุวิโธปิ ชีวิตินฺทฺริยปฏิพทฺธวุตฺตีติ ญาปนตฺถํ ตโต ชีวิตินฺทฺริยํฯ ยาว ตสฺส ปวตฺติ ตาว เอเตสํ เวทยิตานํ อนิวตฺติฯ ยํ กิญฺจิ เวทยิตํ สพฺพํ ตํ สุขทุกฺขนฺติ ญาปนตฺถํ ตโต สุขินฺทฺริยาทีนิฯ ตํนิโรธตฺถํ ปน เอเต ธมฺมา ภาเวตพฺพาติ ปฏิปตฺติทสฺสนตฺถํ ตโต สทฺธาทีนิฯ อิมาย ปฏิปตฺติยา เอส ธโมฺม ปฐมํ อตฺตนิ ปาตุภวตีติ ปฏิปตฺติยา อโมฆภาวทสฺสนตฺถํ ตโต อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํฯ ตเสฺสว ผลตฺตา ตโต อนนฺตรํ ภาเวตพฺพตฺตา จ ตโต อญฺญินฺทฺริยํฯ อิโต ปรํ ภาวนาย อิมสฺส อธิคโม, อธิคเต จ ปนิมสฺมึ นตฺถิ กิญฺจิ อุตฺตริ กรณียนฺติ ญาปนตฺถํ อเนฺต ปรมสฺสาสภูตํ อญฺญาตาวินฺทฺริยํ เทสิตนฺติ อยเมตฺถ กโมฯ

‘เภทาเภทา’ติ ชีวิตินฺทฺริยเสฺสว เจตฺถ เภโทฯ ตญฺหิ รูปชีวิตินฺทฺริยํ อรูปชีวิตินฺทฺริยนฺติ ทุวิธํ โหติฯ เสสานํ อเภโทติ เอวเมตฺถ เภทาเภทโต วินิจฺฉยํ วิชานิยาฯ

‘กิจฺจา’ติ กึ อินฺทฺริยานํ กิจฺจนฺติ เจ? จกฺขุนฺทฺริยสฺส ตาว ‘‘จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ วจนโต ยํ ตํ อินฺทฺริยปจฺจยภาเวน สาเธตพฺพํ อตฺตโน ติกฺขมนฺทาทิภาเวน จกฺขุวิญฺญาณาทิธมฺมานํ ติกฺขมนฺทาทิสงฺขาตํ อตฺตาการานุวตฺตาปนํ อิทํ ‘กิจฺจํ’ฯ เอวํ โสตฆานชิวฺหากายานํฯ มนินฺทฺริยสฺส ปน สหชาตธมฺมานํ อตฺตโน วสวตฺตาปนํ, ชีวิตินฺทฺริยสฺส สหชาตธมฺมานุปาลนํ, อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยานํ อิตฺถิปุริสนิมิตฺตกุตฺตากปฺปาการานุวิธานํ, สุขทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺสินฺทฺริยานํ สหชาตธเมฺม อภิภวิตฺวา ยถาสกํ โอฬาริกาการานุปาปนํ, อุเปกฺขินฺทฺริยสฺส สนฺตปณีตมชฺฌตฺตาการานุปาปนํ, สทฺธาทีนํ ปฏิปกฺขาภิภวนํ สมฺปยุตฺตธมฺมานญฺจ ปสนฺนาการาทิภาวสมฺปาปนํ, อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยสฺส สํโยชนตฺตยปฺปหานเญฺจว สมฺปยุตฺตกานญฺจ ตปฺปหานาภิมุขภาวกรณํ, อญฺญินฺทฺริยสฺส กามราคพฺยาปาทาทิตนุกรณปหานเญฺจว สหชาตานญฺจ อตฺตโน วสานุวตฺตาปนํ, อญฺญาตาวินฺทฺริยสฺส สพฺพกิเจฺจสุ อุสฺสุกฺกปฺปหานเญฺจว อมตาภิมุขภาวปจฺจยตา จ สมฺปยุตฺตานนฺติ เอวเมตฺถ กิจฺจโต วินิจฺฉยํ วิชานิยาฯ

‘ภูมิโต’ติ จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายอิตฺถิปุริสสุขทุกฺขโทมนสฺสินฺทฺริยานิ เจตฺถ กามาวจราเนว ฯ มนินฺทฺริยชีวิตินฺทฺริยอุเปกฺขินฺทฺริยานิ, สทฺธาวีริยสติสมาธิปญฺญินฺทฺริยานิ จ จตุภูมิปริยาปนฺนานิฯ โสมนสฺสินฺทฺริยํ กามาวจร-รูปาวจร-โลกุตฺตรวเสน ภูมิตฺตยปริยาปนฺนํฯ อวสาเน ตีณิ โลกุตฺตราเนวาติ เอวํ ภูมิโต วินิจฺฉยํ วิชานิยาฯ เอวญฺหิ วิชานโนฺต –

> สํเวคพหุโล ภิกฺขุ, ฐิโต อินฺทฺริยสํวเร;
> อินฺทฺริยานิ ปริญฺญาย, ทุกฺขสฺสนฺตํ นิคจฺฉตีติฯ

๒๒๐. นิเทฺทสวาเร ‘‘ยํ จกฺขุ จตุนฺนํ มหาภูตาน’’นฺติอาทิ สพฺพํ ธมฺมสงฺคณิยํ ปทภาชเน (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๙๕ อาทโย) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ วีริยินฺทฺริยสมาธินฺทฺริยนิเทฺทสาทีสุ จ สมฺมาวายาโม มิจฺฉาวายาโม สมฺมาสมาธิ มิจฺฉาสมาธีติอาทีนิ น วุตฺตานิฯ กสฺมา? สพฺพ

สงฺคาหกตฺตาฯ สพฺพสงฺคาหกานิ หิ อิธ อินฺทฺริยานิ กถิตานิฯ เอวํ สเนฺตเปตฺถ ทส อินฺทฺริยานิ โลกิยานิ กามาวจราเนว, ตีณิ โลกุตฺตรานิ, นว โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกานีติฯ

อภิธมฺมภาชนียวณฺณนาฯ

๒. ปญฺหาปุจฺฉกวณฺณนา

๒๒๑. ปญฺหาปุจฺฉเก สเพฺพสมฺปิ อินฺทฺริยานํ กุสลาทิวิภาโค ปาฬินยานุสาเรเนว เวทิตโพฺพฯ

๒๒๓. อารมฺมณตฺติเกสุ ปน **สตฺตินฺทฺริยา อนารมฺมณา**ติ จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายอิตฺถิปุริสินฺทฺริยานิ สนฺธาย วุตฺตํฯ ชีวิตินฺทฺริยํ ปน อรูปมิสฺสกตฺตา อิธ อนาภฎฺฐํฯ **ทฺวินฺทฺริยา**ติ เทฺว อินฺทฺริยา; สุขทุกฺขทฺวยํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ตญฺหิ เอกนฺตปริตฺตารมฺมณํฯ **โทมนสฺสินฺทฺริยํ สิยา ปริตฺตารมฺมณํ, สิยา มหคฺคตารมฺมณ**นฺติ กามาวจรธเมฺม อารพฺภ ปวตฺติกาเล ปริตฺตารมฺมณํ โหติ , รูปาวจรารูปาวจเร ปน อารพฺภ ปวตฺติกาเล มหคฺคตารมฺมณํ, ปณฺณตฺติํ อารพฺภ ปวตฺติกาเล นวตฺตพฺพารมฺมณํฯ **นวินฺทฺริยา สิยา ปริตฺตารมฺมณา**ติ มนินฺทฺริยชีวิตินฺทฺริยโสมนสฺสินฺทฺริยอุเปกฺขินฺทฺริยานิ เจว สทฺธาทิปญฺจกญฺจ สนฺธาย อิทํ วุตฺตํฯ ชีวิตินฺทฺริยญฺหิ รูปมิสฺสกตฺตา อนารมฺมเณสุ รูปธเมฺมสุ สงฺคหิตมฺปิ อรูปโกฎฺฐาเสน สิยาปเกฺข สงฺคหิตํฯ

จตฺตาริ อินฺทฺริยานีติ สุขทุกฺขโทมนสฺสอญฺญาตาวินฺทฺริยานิฯ ตานิ หิ มคฺคารมฺมณตฺติเก น ภชนฺติฯ **มคฺคเหตุก**นฺติ สหชาตเหตุํ สนฺธาย วุตฺตํฯ วีริยวีมํสาเชฎฺฐกกาเล สิยา มคฺคาธิปติ, ฉนฺทจิตฺตเชฎฺฐกกาเล สิยา นวตฺตพฺพาฯ

ทสินฺทฺริยา สิยา อุปฺปนฺนา, สิยา อุปฺปาทิโนติ สตฺต รูปินฺทฺริยานิ ตีณิ จ วิปากินฺทฺริยานิ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ทสินฺทฺริยานิ โทมนเสฺสน สทฺธิํ เหฎฺฐา วุตฺตาเนวฯ ตตฺถ โทมนสฺสินฺทฺริยํ ปณฺณตฺติํ อารพฺภ ปวตฺติกาเล นวตฺตพฺพารมฺมณํ, เสสานิ นิพฺพานปจฺจเวกฺขณกาเลปิฯ **ตีณินฺทฺริยานิ พหิทฺธารมฺมณานี**ติ ตีณิ โลกุตฺตรินฺทฺริยานิฯ **จตฺตารี**ติ สุขทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺสานิฯ ตานิ หิ อชฺฌตฺตธเมฺมปิ พหิทฺธาธเมฺมปิ อารพฺภ ปวตฺตนฺติฯ **อฎฺฐินฺทฺริยา**ติ มนินฺทฺริยชีวิตินฺทฺริยอุเปกฺขินฺทฺริยานิ เจว สทฺธาทิปญฺจกญฺจฯ ตตฺถ อากิญฺจญฺญายตนกาเล นวตฺตพฺพารมฺมณตา เวทิตพฺพาฯ

อิติ อิมสฺมิมฺปิ ปญฺหาปุจฺฉเก ทสินฺทฺริยานิ กามาวจรานิ, ตีณิ โลกุตฺตรานิ, นว โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาเนว กถิตานีติฯ อยมฺปิ อภิธมฺมภาชนีเยน สทฺธิํ เอกปริเจฺฉโทว โหติฯ อยํ ปน อินฺทฺริยวิภโงฺค เทฺวปริวฎฺฎํ นีหริตฺวา ภาเชตฺวา ทสฺสิโตติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฎฺฐกถาย

อินฺทฺริยวิภงฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภโงฺค

๑. สุตฺตนฺตภาชนียํ อุเทฺทสวารวณฺณนา

๒๒๕. อิทานิ ตทนนฺตเร ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภเงฺค ยา ‘‘อยํ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติ อาทินา นเยน ตนฺติ นิกฺขิตฺตา, ตสฺสา อตฺถสํวณฺณนํ กโรเนฺตน วิภชฺชวาทิมณฺฑลํ โอตริตฺวา อาจริเย อนพฺภาจิกฺขเนฺตน สกสมยํ อโวกฺกมเนฺตน ปรสมยํ อนายูหเนฺตน สุตฺตํ อปฺปฏิพาหเนฺตน วินยํ อนุโลเมเนฺตน มหาปเทเส โอโลเกเนฺตน ธมฺมํ ทีเปเนฺตน อตฺถํ สงฺคหเนฺตน ตเมวตฺถํ ปุน อาวเตฺตตฺวา อปเรหิปิ ปริยาเยหิ นิทฺทิสเนฺตน จ ยสฺมา อตฺถสํวณฺณนา กาตพฺพา โหติ, ปกติยาปิ จ ทุกฺกราว ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส อตฺถสํวณฺณนา, ยถาหุ โปราณา –

> ‘‘สจฺจํ สโตฺต ปฏิสนฺธิ, ปจฺจยาการเมว จ;
> ทุทฺทสา จตุโร ธมฺมา, เทเสตุญฺจ สุทุกฺกรา’’ติฯ

ตสฺมา ‘‘อญฺญตฺร อาคมาธิคมปฺปเตฺตหิ น สุกรา ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส อตฺถวณฺณนา’’ติ ปริตุลยิตฺวา –

> วตฺตุกาโม อหํ อชฺช, ปจฺจยาการวณฺณนํ;
> ปติฏฺฐํ นาธิคจฺฉามิ, อโชฺฌคาโฬฺหว สาครํฯ

> สาสนํ ปนิทํ นานา-เทสนานยมณฺฑิตํ;
> ปุพฺพาจริยมโคฺค จ, อโพฺพจฺฉิโนฺน ปวตฺตติฯ

> ยสฺมา ตสฺมา ตทุภยํ, สนฺนิสฺสายตฺถวณฺณนํ;
> อารภิสฺสามิ เอตสฺส, ตํ สุณาถ สมาหิตาฯ

วุตฺตเญฺหตํ ปุพฺพาจริเยหิ –

> ‘‘โย โกจิมํ อฏฺฐิํ กตฺวา สุเณยฺย,
> ลเภถ ปุพฺพาปริยํ วิเสสํ;
> ลทฺธาน ปุพฺพาปริยํ วิเสสํ,
> อทสฺสนํ มจฺจุราชสฺส คเจฺฉ’’ติฯ

อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติอาทีสุ หิ อาทิโตเยว ตาว –

> เทสนาเภทโต อตฺถ-ลกฺขเณกวิธาทิโต;
> องฺคานญฺจ ววตฺถานา, วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ ‘**เทสนาเภทโต**’ติ ภควโต หิ วลฺลิหารกานํ จตุนฺนํ ปุริสานํ วลฺลิคฺคหณํ วิย อาทิโต วา มชฺฌโต วา ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานํ, ตถา ปริโยสานโต วา มชฺฌโต วา ปฏฺฐาย ยาว อาทีติ จตุพฺพิธา ปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนาฯ ยถา หิ วลฺลิหารเกสุ จตูสุ ปุริเสสุ เอโก วลฺลิยา มูลเมว ปฐมํ ปสฺสติ, โส ตํ มูเล เฉตฺวา สพฺพํ อากฑฺฒิตฺวา อาทาย กเมฺม อุปเนติ, เอวํ ภควา ‘‘อิติ โข, ภิกฺขเว, อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา…เป.… ชาติปจฺจยา ชรามรณ’’นฺติ อาทิโต (ม. นิ. ๑.๔๐๒) ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานาปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ เทเสติฯ

ยถา ปน เตสุ ปุริเสสุ เอโก วลฺลิยา มชฺฌํ ปฐมํ ปสฺสติ, โส มชฺเฌ ฉินฺทิตฺวา อุปริภาคํ เยว อากฑฺฒิตฺวา อาทาย กมฺมํ อุปเนติ, เอวํ ภควา ''ตสฺส ตํ เวทนํ อภินนฺทโต อภิวทโต อชฺโฌสาย ติฏฺฐโต อุปฺปชฺชติ นนฺที; ยา เวทนาสุ นนฺที, ตทุปาทานํ, ตสฺสุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาตี''ติ (ม. นิ. ๑.๔๐๙; สํ. นิ. ๓.๕) มชฺฌโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานาปิ เทเสติฯ

ยถา จ เตสุ ปุริเสสุ เอโก วลฺลิยา อคฺคํ ปฐมํ ปสฺสติ, โส อเคฺค คเหตฺวา อคฺคานุสาเรน ยาว มูลา สพฺพํ อาทาย กมฺมํ อุปเนติ, เอวํ ภควา ''ชาติปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิติ โข ปเนตํ วุตฺตํ, ชาติปจฺจยา นุ โข, ภิกฺขเว, ชรามรณํ โน วา กถํ วา เอตฺถ โหตี''ติ? ''ชาติปจฺจยา, ภเนฺต, ชรามรณํ; เอวํ โน เอตฺถ โหติ – ชาติปจฺจยา ชรามรณ''นฺติฯ ''ภวปจฺจยา ชาติ…เป.… อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติ อิติ โข ปเนตํ วุตฺตํ, อวิชฺชาปจฺจยา นุ โข, ภิกฺขเว, สงฺขารา โน วา กถํ วา เอตฺถ โหตี''ติ? ''อวิชฺชาปจฺจยา, ภเนฺต, สงฺขารา; เอวํ โน เอตฺถ โหติ – อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา''ติ ปริโยสานโต ปฏฺฐาย ยาว อาทิโตปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ เทเสติฯ

ยถา ปน เตสุ ปุริเสสุ เอโก วลฺลิยา มชฺฌเมว ปฐมํ ปสฺสติ, โส มชฺเฌ ฉินฺทิตฺวา เหฏฺฐา โอตรนฺโต ยาว มูลา อาทาย กมฺมํ อุปเนติ , เอวํ ภควา ''อิเม, ภิกฺขเว, จตฺตาโร อาหารา กึ นิทานา, กึ สมุทยา, กึ ชาติกา, กึ ปภวา? อิเม จตฺตาโร อาหารา ตณฺหานิทานา, ตณฺหาสมุทยา, ตณฺหาชาติกา, ตณฺหาปภวาฯ ตณฺหา จายํ, ภิกฺขเว, กึ นิทานา? เวทนา, ผโสฺส, สฬายตนํ, นามรูปํ, วิญฺญาณํฯ สงฺขารา กึ นิทานา…เป.… สงฺขารา อวิชฺชานิทานา, อวิชฺชาสมุทยา, อวิชฺชาชาติกา, อวิชฺชาปภวา''ติ (สํ. นิ. ๒.๑๑) มชฺฌโต ปฏฺฐาย ยาว อาทิโต เทเสติฯ

กสฺมา ปเนวํ เทเสตีติ? ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส สมนฺตภทฺทกตฺตา, สยญฺจ เทสนาวิลาสปฺปตฺตตฺตาฯ สมนฺตภทฺทโก หิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ตโต ตโต ญายปฺปฏิเวธาย สํวตฺตติเยวฯ เทสนาวิลาสปฺปโตฺต จ ภควา จตุเวสารชฺชปฺปฏิสมฺภิทาโยเคน จตุพฺพิธคมฺภีรภาวปฺปตฺติยา จฯ โส เทสนาวิลาสปฺปตฺตตฺตา นานานเยเหว ธมฺมํ เทเสติฯ วิเสสโต ปนสฺส ยา อาทิโต ปฏฺฐาย อนุโลมเทสนา, สา ปวตฺติการณวิภาคสมฺมูฬฺหํ เวเนยฺยชนํ สมนุปสฺสโต ยถาสเกหิ การเณหิ ปวตฺติสนฺทสฺสนตฺถํ อุปฺปตฺติกฺกมสนฺทสฺสนตฺถญฺจ ปวตฺติตาติ ญาตพฺพาฯ

ยา ปริโยสานโต ปฏฺฐาย ปฏิโลมเทสนา, สา ''กิจฺฉํ วตายํ โลโก อาปนฺโน ชายติ จ ชียติ จ มียติ จา''ติ (ที. นิ. ๒.๕๗) อาทินา นเยน กิจฺฉาปนฺนํ โลกมนุวิโลกยโต ปุพฺพภาคปฺปฏิเวธานุสาเรน ตสฺส ตสฺส ชรามรณาทิกสฺส ทุกฺขสฺส อตฺตนาธิคตการณสนฺทสฺสนตฺถํฯ ยา ปน มชฺฌโต ปฏฺฐาย ยาว อาทิ, สา อาหารนิทานววตฺถาปนานุสาเรน ยาว อตีตํ อทฺธานํ อติหริตฺวา ปุน อตีตทฺธโต ปภุติ เหตุผลปฏิปาฏิสนฺทสฺสนตฺถํฯ ยา ปน มชฺฌโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา ปวตฺตา, สา ปจฺจุปฺปเนฺน อทฺธาเน อนาคตทฺธเหตุสมุฏฺฐานโต ปภุติ อนาคตทฺธสนฺทสฺสนตฺถํฯ ตาสุ ยา สา ปวตฺติการณสมฺมูฬฺหสฺส เวเนยฺยชนสฺส ยถาสเกหิ การเณหิ ปวตฺติสนฺทสฺสนตฺถํ อุปฺปตฺติกฺกมสนฺทสฺสนตฺถญฺจ อาทิโต ปฏฺฐาย อนุโลมเทสนา วุตฺตา, สา อิธ นิกฺขิตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

กสฺมา ปเนตฺถ อวิชฺชา อาทิโต วุตฺตา? กึ ปกติวาทีนํ ปกติ วิย อวิชฺชาปิ อการณํ มูลการณํ โลกสฺสาติ? น อการณํฯ ''อาสวสมุทยา อวิชฺชาสมุทโย''ติ หิ อวิชฺชาย การณํ วุตฺตํฯ อตฺถิ ปน ปริยาโย เยน มูลการณํ สิยาฯ โก ปน โสติ? วฏฺฏกถาย สีสภาโวฯ ภควา หิ วฏฺฏกถํ กเถโนฺต เทฺว ธเมฺม สีสํ กตฺวา กเถสิ – อวิชฺชํ วา ภวตณฺหํ วาฯ ยถาห – ''ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชาย 'อิโต ปุเพฺพ อวิชฺชา นาโหสิ, อถ ปจฺฉา สมภวี'ติฯ เอวเญฺจตํ,

ภิกฺขเว, วุจฺจติ, อถ จ ปน ปญฺญายติ ‘อิทปฺปจฺจยา อวิชฺชา’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๖๑); ภวตณฺหํ วา, ยถาห – ‘‘ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฏิ น ปญฺญายติ ภวตณฺหาย ‘อิโต ปุพฺเพ ภวตณฺหา นาโหสิ, อถ ปจฺฉา สมภวี’ติฯ เอวเมตํ, ภิกฺขเว, วุจฺจติ, อถ จ ปน ปญฺญายติ ‘อิทปฺปจฺจยา ภวตณฺหา’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๖๒)ฯ

กสฺมา ปน ภควา วฏฺฏกถํ กเถนฺโต อิเม เทฺวว ธมฺเม สีสํ กตฺวา กเถสีติ? สุคติทุคฺคติคามิโน กมฺมสฺส วิเสสเหตุภูตตฺตาฯ ทุคฺคติคามิโน หิ กมฺมสฺส วิเสสเหตุ อวิชฺชาฯ กสฺมา? ยสฺมา อวิชฺชาภิภูโต ปุถุชฺชโน, อคฺคิสนฺตาปลคุฬาภิฆาตปริสฺสมาภิภูตา วชฺฌคาวี ตาย ปริสฺสมาตุรตาย นิรสฺสาทมฺปิ อตฺตโน อนตฺถาวหมฺปิ จ อุโณฺหทกปานํ วิย, กิเลสสนฺตาปโต นิรสฺสาทมฺปิ ทุคฺคติวินิปาตโต จ อตฺตโน อนตฺถาวหมฺปิ ปาณาติปาตาทิมเนกปฺปการํ ทุคฺคติคามิกมฺมํ อารภติฯ สุคติคามิโน ปน กมฺมสฺส วิเสสเหตุ ภวตณฺหาฯ กสฺมา? ยสฺมา ภวตณฺหาภิภูโต ปุถุชฺชโน, ยถา วุตฺตปฺปการา คาวี สีตุทกตณฺหาย สอสฺสาทํ อตฺตโน ปริสฺสมวิโนทนญฺจ สีตุทกปานํ วิย, กิเลสสนฺตาปวิรหโต สอสฺสาทํ สุคติสมฺปาปเนน อตฺตโน ทุคฺคติทุกฺขปริสฺสมวิโนทนญฺจ ปาณาติปาตาเวรมณีอาทิมเนกปฺปการํ สุคติคามิกมฺมํ อารภติฯ

เอเตสุ ปน วฏฺฏกถาย สีสภูเตสุ ธมฺเมสุ กตฺถจิ ภควา เอกธมฺมมูลิกํ เทสนํ เทเสติ, เสยฺยถิทํ – ‘‘อิติ โข, ภิกฺขเว, อวิชฺชูปนิสา สงฺขารา, สงฺขารูปนิสํ วิญฺญาณ’’นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๒๓)ฯ ตถา ‘‘อุปาทานีเยสุ, ภิกฺขเว, ธมฺเมสุ อสฺสาทานุปสฺสิโน วิหรโต ตณฺหา ปวฑฺฒติ, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทาน’’นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๕๒)ฯ กตฺถจิ อุภยมูลิกมฺปิ, เสยฺยถิทํ – ‘‘อวิชฺชานีวรณสฺส, ภิกฺขเว, พาลสฺส ตณฺหาย สมฺปยุตฺตสฺส เอวมยํ กาโย สมุทาคโตฯ อิติ อยเญฺจว กาโย พหิทฺธา จ นามรูปํ อิเตฺถตํ ทฺวยํ, ทฺวยํ ปฏิจฺจ ผโสฺส, สเฬวายตนานิ เยหิ ผุโฏฺฐ พาโล สุขทุกฺขํ ปฏิสํเวเทตี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๑๙)ฯ ตาสุ ตาสุ เทสนาสุ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติ อยมิธ อวิชฺชาวเสน เอกธมฺมมูลิกา เทสนาติ เวทิตพฺพาฯ เอวํ ตาเวตฺถ เทสนาเภทโต วิญฺญาตพฺพํ วินิจฺฉโยฯ

‘**อตฺถโต**’ติ อวิชฺชาทีนํ ปทานํ อตฺถโต, เสยฺยถิทํ – ปูเรตุํ อยุตฺตเฏฺฐน กายทุจฺจริตาทิ อวินฺทิยํ นาม; อลทฺธพฺพนฺติ อโตฺถฯ ตํ อวินฺทิยํ วินฺทตีติ อวิชฺชาฯ ตพฺพิปรีตโต กายสุจริตาทิ วินฺทิยํ นามฯ ตํ วินฺทิยํ น วินฺทตีติ อวิชฺชาฯ ขนฺธานํ ราสฏฺฐํ, อายตนานํ อายตนฏฺฐํ, ธาตูนํ สุญฺญฏฺฐํ, สจฺจานํ ตถฏฺฐํ, อินฺทฺริยานํ อาธิปเตยฺยฏฺฐํ อวิทิตํ กโรตีติ อวิชฺชาฯ ทุกฺขาทีนํ ปีฬนาทิวเสน วุตฺตํ จตุพฺพิธํ จตุพฺพิธํ อตฺถํ อวิทิตํ กโรตีติปิ อวิชฺชาฯ อนฺตวิรหิเต สํสาเร สพฺพโยนิคติภววิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาเสสุ สเตฺต ชวาเปตีติ อวิชฺชาฯ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาเนสุ อิตฺถิปุริสาทีสุ ชวติ, วิชฺชมาเนสุปิ ขนฺธาทีสุ น ชวตีติ อวิชฺชาฯ อปิจ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ วตฺถารมฺมณานํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทปฏิจฺจสมุปฺปนฺนานญฺจ ธมฺมานํ ฉาทนโตปิ อวิชฺชาฯ

ยํ ปฏิจฺจ ผลเมติ โส ปจฺจโยฯ **ปฏิจฺจา**ติ น วินา เตน; ตํ อปจฺจกฺขิตฺวาติ อโตฺถฯ **เอตี**ติ อุปฺปชฺชติ เจว ปวตฺตติ จาติ อโตฺถฯ อปิ จ อุปการกโฏฺฐ ปจฺจยโฏฺฐฯ อวิชฺชา จ สา ปจฺจโย จาติ อวิชฺชาปจฺจโยฯ ตสฺมา **อวิชฺชาปจฺจยา**ฯ

สงฺขตมภิสงฺขโรนฺตีติ สงฺขาราฯ อปิจ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารสทฺเทน อาคตสงฺขารา จาติ ทุวิธา สงฺขาราฯ ตตฺถ ปุญฺญาปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขารา ตโย, กายวจีจิตฺตสงฺขารา ตโยติ อิเม ฉ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา ฯ เต สเพฺพปิ โลกิยกุสลากุสลเจตนามตฺตเมว โหนฺติฯ

สงฺขตสงฺขาโร, อภิสงฺขตสงฺขาโร, อภิสงฺขรณสงฺขาโร, ปโยคาภิสงฺขาโรติ อิเม ปน จตฺตาโร สงฺขารสเทฺทน อาคตสงฺขาราฯ ตตฺถ ‘‘อนิจฺจา วต สงฺขารา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๒๑, ๒๗๒; สํ. นิ. ๑.๑๘๖; ๒.๑๔๓) วุตฺตา สเพฺพปิ สปฺปจฺจยา ธมฺมา **‘สงฺขตสงฺขารา’** นามฯ กมฺมนิพฺพตฺตา เตภูมกา รูปารูปธมฺมา **‘อภิสงฺขตสงฺขารา’**ติ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตาฯ เตปิ ‘‘อนิจฺจา วต สงฺขารา’’ติ เอเตฺถว สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ วิสุํ ปน เนสํ อาคตฏฺฐานํ น ปญฺญายติฯ เตภูมกกุสลากุสลเจตนา ปน **‘อภิสงฺขรณกสงฺขาโร’**ติ วุจฺจติฯ ตสฺส ‘‘อวิชฺชาคโตยํ, ภิกฺขเว, ปุริสปุคฺคโล ปุญฺญเญฺจ อภิสงฺขโรตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๕๑) อาคตฏฺฐานํ ปญฺญายติฯ กายิกเจตสิกํ ปน วีริยํ **‘ปโยคาภิสงฺขาโร’**ติ วุจฺจติฯ โส ‘‘ยาวติกา อภิสงฺขารสฺส คติ, ตาวติกํ คนฺตฺวา อกฺขาหตํ มเญฺญ อฏฺฐาสี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๑๕) อาคโตฯ

น เกวลญฺจ เอเตเยว, อเญฺญปิ ‘‘สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปชฺชนฺตสฺส โข, อาวุโส วิสาข, ภิกฺขุโน ปฐมํ นิรุชฺฌติ วจีสงฺขาโร, ตโต กายสงฺขาโร, ตโต จิตฺตสงฺขาโร’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๔๖๔) นเยน สงฺขารสเทฺทน อาคตา อเนกสงฺขาราฯ เตสุ นตฺถิ โส สงฺขาโร, โย สงฺขตสงฺขาเร สงฺคหํ น คเจฺฉยฺยฯ อิโต ปรํ **สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ**นฺติอาทีสุ ยํ วุตฺตํ ตํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อวุเตฺต ปน วิชานาตีติ **วิญฺญาณํ**ฯ นมตีติ **นามํ**ฯ รุปฺปตีติ **รูปํ**ฯ อาเย ตโนติ, อายตญฺจ นยตีติ **อายตนํ**ฯ ผุสตีติ **ผโสฺส**ฯ เวทยตีติ **เวทนา**ฯ ปริตสฺสตีติ **ตณฺหา**ฯ อุปาทิยตีติ **อุปาทานํ**ฯ ภวติ ภาวยติ จาติ **ภโว**ฯ ชนนํ **ชาติ**ฯ ชีรณํ **ชรา**ฯ มรนฺติ เอเตนาติ **มรณํ**ฯ โสจนํ **โสโก**ฯ ปริเทวนํ **ปริเทโว**ฯ ทุกฺขยตีติ **ทุกฺขํ;** อุปฺปาทฏฺฐิติวเสน วา เทฺวธา ขณตีติ **ทุกฺขํ**ฯ ทุมฺมนสฺส ภาโว **โทมนสฺสํ**ฯ ภุโส อายาโส **อุปายาโส**ฯ

สมฺภวนฺตีติ นิพฺพตฺตนฺติฯ น เกวลญฺจ โสกาทีเหว, อถ โข สพฺพปเทหิ ‘สมฺภวนฺตี’ติ สทฺทสฺส โยชนา กาตพฺพาฯ อิตรถา หิ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติ วุเตฺต กิํ กโรนฺตีติ น ปญฺญาเยยฺยุํฯ ‘‘สมฺภวนฺตี’’ติ ปน โยชนาย สติ ‘‘อวิชฺชา จ สา ปจฺจโย จาติ อวิชฺชาปจฺจโย; ตสฺมา อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สมฺภวนฺตี’’ติ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนววตฺถานํ กตํ โหติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

เอวนฺติ นิทฺทิฏฺฐนยนิทสฺสนํฯ เตน อวิชฺชาทีเหว การเณหิ, น อิสฺสรนิมฺมานาทีหีติ ทเสฺสติฯ **เอตสฺสา**ติ ยถาวุตฺตสฺสฯ **เกวลสฺสา**ติ อสมฺมิสฺสสฺส สกลสฺส วาฯ **ทุกฺขกฺขนฺธสฺสา**ติ ทุกฺขสมูหสฺส, น สตฺตสฺส, น สุขสุภาทีนํฯ **สมุทโย**ติ นิพฺพตฺติฯ **โหตี**ติ สมฺภวติฯ เอวเมตฺถ อตฺถโต วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

‘ลกฺขณาทิโต’ติ อวิชฺชาทีนํ ลกฺขณาทิโต, เสยฺยถิทํ – อญฺญาณลกฺขณา อวิชฺชา, สโมฺมหนรสา, ฉาทนปจฺจุปฏฺฐานา, อาสวปทฏฺฐานาฯ อภิสงฺขรณลกฺขณา สงฺขารา, อายูหนรสา, เจตนาปจฺจุปฏฺฐานา, อวิชฺชาปทฏฺฐานาฯ วิชานนลกฺขณํ วิญฺญาณํ, ปุพฺพงฺคมรสํ, ปฏิสนฺธิปจฺจุปฏฺฐานํ, สงฺขารปทฏฺฐานํ, วตฺถารมฺมณปทฏฺฐานํ วาฯ นมนลกฺขณํ นามํ, สมฺปโยครสํ, อวินิโพฺภคปจฺจุปฏฺฐานํ, วิญฺญาณปทฏฺฐานํฯ รุปฺปนลกฺขณํ รูปํ, วิกิรณรสํ, อพฺยากตปจฺจุปฏฺฐานํ, วิญฺญาณปทฏฺฐานํฯ อายตนลกฺขณํ สฬายตนํ, ทสฺสนาทิรสํ, วตฺถุทฺวารภาวปจฺจุปฏฺฐานํ , นามรูปปทฏฺฐานํฯ ผุสนลกฺขโณ ผโสฺส, สงฺฆฏฺฏนรโส, สงฺคติปจฺจุปฏฺฐาโน, สฬายตนปทฏฺฐาโนฯ อนุภวนลกฺขณา เวทนา, วิสยรสสโมฺภครสา, สุขทุกฺขปจฺจุปฏฺฐานา, ผสฺสปทฏฺฐานาฯ เหตุลกฺขณา ตณฺหา, อภินนฺทนรสา, อติตฺติภาวปจฺจุปฏฺฐานา, เวทนาปทฏฺฐานาฯ คหณลกฺขณํ อุปาทานํ, อมุญฺจนรสํ, ตณฺหาทฬฺหตฺตทิฏฺฐิปจฺจุปฏฺฐานํ, ตณฺหาปทฏฺฐานํฯ กมฺ

มกมฺมผลลกฺขโณ ภโว, ภาวนภวนรโส, กุสลากุสลาพฺยากตปจฺจุปฏฺฐาโน, อุปาทานปทฏฺฐาโนฯ ชาติอาทีนํ ลกฺขณาทีนิ สจฺจวิภงฺเค วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ เอวเมตฺถ ลกฺขณาทิโตปิ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

‘เอกวิธาทิโต’ติ เอตฺถ อวิชฺชา อญฺญาณาทสฺสนโมหาทิภาวโต เอกวิธา, อปฺปฏิปตฺติมิจฺฉาปฏิปตฺติโต ทุวิธา ตถา สงฺขาราสงฺขารโต, เวทนาตฺตยสมฺปโยคโต ติวิธา, จตุสจฺจอปฺปฏิเวธโต จตุพฺพิธา, คติปญฺจกาทีนวจฺฉาทนโต ปญฺจวิธา, ทฺวารารมฺมณโต ปน สเพฺพสฺปิ อรูปธเมฺมสุ ฉพฺพิธตา เวทิตพฺพาฯ

สงฺขารา สาสววิปากธมฺมธมฺมาทิภาวโต เอกวิธา, กุสลากุสลโต ทุวิธา ตถา ปริตฺตมหคฺคตหีนมชฺฌิมมิจฺฉตฺตนิยตานิยตโต, ติวิธา ปุญฺญาภิสงฺขาราทิภาวโต, จตุพฺพิธา จตุโยนิสํวตฺตนโต, ปญฺจวิธา ปญฺจคติคามิโตฯ

วิญฺญาณํ โลกิยวิปากาทิภาวโต เอกวิธํ, สเหตุกาเหตุกาทิโต ทุวิธํ, ภวตฺตยปริยาปนฺนโต เวทนาตฺตยสมฺปโยคโต อเหตุกทุเหตุกติเหตุกโต จ ติวิธํ, โยนิคติวเสน จตุพฺพิธํ ปญฺจวิธญฺจฯ

นามรูปํ วิญฺญาณสนฺนิสฺสยโต กมฺมปจฺจยโต จ เอกวิธํ, สารมฺมณานารมฺมณโต ทุวิธํ, อตีตาทิโต ติวิธํ, โยนิคติวเสน จตุพฺพิธํ ปญฺจวิธญฺจฯ

สฬายตนํ สญฺชาติสโมสรณฏฺฐานโต เอกวิธํ, ภูตปฺปสาทวิญฺญาณาทิโต ทุวิธํ, สมฺปตฺตาสมฺปตฺตโนภยโคจรโต ติวิธํ, โยนิคติปริยาปนฺนโต จตุพฺพิธํ ปญฺจวิธญฺจาติ อิมินา นเยน ผสฺสาทีนมฺปิ เอกวิธาทิภาโว เวทิตโพฺพติฯ เอวเมตฺถ เอกวิธาทิโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

‘องฺคานญฺจ ววตฺถานา’ติ โสกาทโย เจตฺถ ภวจกฺกสฺส อวิเจฺฉททสฺสนตฺถํ วุตฺตาฯ ชรามรณพฺภาหตสฺส หิ พาลสฺส เต สมฺภวนฺติฯ ยถาห – ‘‘อสฺสุตวา, ภิกฺขเว, ปุถุชฺชโน สารีริกาย ทุกฺขาย เวทนาย ผุฏฺโฐ สมาโน โสจติ กิลมติ ปริเทวติ อุรตฺตาฬิํ กนฺทติ สโมฺมหมาปชฺชตี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๕๒)ฯ ยาว จ เตสํ ปวตฺติ ตาว อวิชฺชายาติ ปุนปิ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติ สมฺพนฺธเมว โหติ ภวจกฺกํฯ ตสฺมา เตสมฺปิ ชรามรเณเนว เอกสเงฺขปํ กตฺวา ทฺวาทเสว ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺคานีติ เวทิตพฺพานิฯ เอวเมตฺถ องฺคานํ ววตฺถานโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ อยํ ตาเวตฺถ อุเทฺทสวารวเสน สเงฺขปกถาฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อวิชฺชาปทนิเทฺทโส

๒๒๖. อิทานิ นิเทฺทสวารวเสน วิตฺถารกถา โหติฯ ‘‘อวิชฺชา ปจฺจยา สงฺขารา’’ติ หิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อวิชฺชาปจฺจเยสุ สงฺขาเรสุ ทเสฺสตเพฺพสุ ยสฺมา ปุเตฺต กเถตเพฺพ ปฐมํ ปิตา กถียติฯ เอวญฺหิ สติ ‘มิตฺตสฺส ปุโตฺต, ทตฺตสฺส ปุโตฺต’ติ ปุโตฺต สุกถิโต โหติฯ ตสฺมา เทสนากุสโล สตฺถา สงฺขารานํ ชนกเตฺถน ปิตุสทิสํ อวิชฺชํ ตาว ทเสฺสตุํ **ตตฺถ กตมา อวิชฺชา? ทุเกฺข อญฺญาณ**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ ยสฺมา อยํ อวิชฺชา ทุกฺขสจฺจสฺส ยาถาวสรสลกฺขณํ ชานิตุํ ปสฺสิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น เทติ, ฉาเทตฺวา ปริโยนนฺธิตฺวา คเหตฺวา ติฏฺฐติ, ตสฺมา ''ทุกฺเข อญฺญาณ''นฺติ วุจฺจติฯ ตถา ยสฺมา ทุกฺขสมุทยสฺส ทุกฺขนิโรธสฺส ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ยาถาวสรสลกฺขณํ ชานิตุํ ปสฺสิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น เทติ, ฉาเทตฺวา ปริโยนนฺธิตฺวา คเหตฺวา ติฏฺฐติ, ตสฺมา ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย อญฺญาณนฺติ วุจฺจติฯ อิเมสุ จตูสุ ฐาเนสุ สุตฺตนฺติกปริยาเยน อญฺญาณํ อวิชฺชาติ กถิตํฯ

นิกฺเขปกณฺฑ (ธ. ส. ๑๐๖๗) ปน อภิธมฺมปริยาเยน ''ปุพฺพนฺเต อญฺญาณ''นฺติ อปเรสุปิ จตูสุ ฐาเนสุ อญฺญาณํ คหิตํฯ ตตฺถ **ปุพฺพนฺเต**ติ อตีโต อทฺธา, อตีตานิ ขนฺธธาตุอายตนานิฯ **อปรนฺเต**ติ อนาคโต อทฺธา, อนาคตานิ ขนฺธธาตุอายตนานิฯ **ปุพฺพนฺตาปรนฺเต**ติ ตทุภยํฯ **อิทปฺปจฺจยตา**ติ สงฺขาราทีนํ การณานิ อวิชฺชาทีนิ องฺคานิฯ **ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนธมฺมา**ติ อวิชฺชาทีหิ นิพฺพตฺตา สงฺขาราทโย ธมฺมาฯ ตตฺรายํ อวิชฺชา ยสฺมา อตีตานํ ขนฺธาทีนํ ยาถาวสรสลกฺขณํ ชานิตุํ ปสฺสิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น เทติ, ฉาเทตฺวา ปริโยนนฺธิตฺวา คเหตฺวา ติฏฺฐติ, ตสฺมา ''ปุพฺพนฺเต อญฺญาณ''นฺติ วุจฺจติฯ ตถา ยสฺมา อนาคตานํ ขนฺธาทีนํ, อตีตานาคตานํ ขนฺธาทีนํ อิทปฺปจฺจยตาย เจว ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนธมฺมานญฺจ ยาถาวสรสลกฺขณํ ชานิตุํ ปสฺสิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น เทติ, ฉาเทตฺวา ปริโยนนฺธิตฺวา คเหตฺวา ติฏฺฐติ, ตสฺมา อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปนฺเนสุ ธมฺเมสุ อญฺญาณนฺติ วุจฺจติฯ อิเมสุ อฏฺฐสุ ฐาเนสุ อภิธมฺมปริยาเยน อญฺญาณํ อวิชฺชาติ กถิตํฯ

เอวํ กึ กถิตํ โหติ? กิจฺจโต เจว ชาติโต จ อวิชฺชา กถิตา นาม โหติฯ กถํ ? อยญฺหิ อวิชฺชา อิมานิ อฏฺฐ ฐานานิ ชานิตุํ ปสฺสิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น เทตีติ กิจฺจโต กถิตา; อุปฺปชฺชมานาปิ อิเมสุ อฏฺฐสุ ฐาเนสุ อุปฺปชฺชตีติ ชาติโตปิ กถิตาฯ เอวํ กเถตฺวา ปุน ''ยํ เอวรูปํ อญฺญาณํ อทสฺสน''นฺติอาทีนิ ปญฺจวีสติ ปทานิ อวิชฺชาย ลกฺขณํ ทเสฺสตุํ คหิตานิฯ

ตตฺถ ยสฺมา อยํ อวิชฺชา อิเมหิ อฏฺฐหิ ปเทหิ กถิตาปิ ปุน ปญฺจวีสติยา ปเทหิ ลกฺขเณ อกถิเต สุกถิตา นาม น โหติ, ลกฺขเณ ปน กถิเตเยว สุกถิตา นาม โหติฯ ยถา ปุริโส นฏฺฐํ โคณํ ปริเยสมาโน มนุสฺเส ปุเจฺฉยฺย – ''อปิ, อยฺยา, เสตํ โคณํ ปสฺสถ, รตฺตํ โคณํ ปสฺสถา''ติ? เต เอวํ วเทยฺยุํ – ''อิมสฺมึ รเฏฺฐ เสตรตฺตานํ โคณานํ อโนฺต นตฺถิ, กึ เต โคณสฺส ลกฺขณ''นฺติ? อถ เตน 'สงฺฆาฏิ' วา 'นงฺคลํ' วาติ วุเตฺต โคโณ สุกถิโต นาม ภเวยฺย; เอวเมว ยสฺมา อยํ อวิชฺชา อฏฺฐหิ ปเทหิ กถิตาปิ ปุน ปญฺจวีสติยา ปเทหิ ลกฺขเณ อกถิเต สุกถิตา นาม น โหติ, ลกฺขเณ ปน กถิเตเยว สุกถิตา นาม โหติฯ ตสฺมา ยานสฺสา ลกฺขณทสฺสนตฺถํ ปญฺจวีสติ ปทานิ กถิตานิ, เตสมฺปิ วเสน เวทิตพฺพาฯ

เสยฺยถิทํ – ญาณํ นาม ปญฺญาฯ สา อตฺถตฺถํ การณการณํ จตุสจฺจธมฺมํ วิทิตํ ปากฏํ กโรติฯ อยํ ปน อวิชฺชา อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ วิทิตํ ปากฏํ กาตุํ น เทตีติ ญาณปจฺจนีกโต **อญฺญาณํ**ฯ ทสฺสนนฺติปิ ปญฺญาฯ สาปิ ตํ อาการํ ปสฺสติฯ อวิชฺชา ปน อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ ปสฺสิตุํ น เทตีติ **อทสฺสนํ**ฯ อภิสมโยติปิ ปญฺญาฯ สา ตํ อาการํ อภิสเมติฯ อวิชฺชา ปน อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ อภิสเมตุํ น เทตีติ **อนภิสมโย**ฯ อนุโพโธ สโมฺพโธ ปฏิเวโธติปิ ปญฺญาฯ สา ตํ อาการํ อนุพุชฺฌติ สมฺพุชฺฌติ ปฏิวิชฺฌติฯ อวิชฺชา ปน อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ อนุพุชฺฌิตุํ สํพุชฺฌิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น เทตีติ **อนนุโพโธ อสโมฺพโธ อปฺปฏิเวโธ**ฯ สงฺคาหนาติปิ ปญฺญาฯ สา ตํ อาการํ คเหตฺวา ฆํสิตฺวา คณฺหาติฯ อวิชฺชา ปน อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ คเหตฺวา ฆํสิตฺวา คณฺหิตุํ น เทตีติ **อสงฺคาหนา**ฯ ปริโยคาหนาติปิ ปญฺญาฯ สา ตํ อาการํ โอคาหิตฺวา อนุปวิสิตฺวา คณฺหาติฯ อวิชฺชา ปน อุปฺปชฺ

ชิตฺวา ตํ โอคาหิตฺวา อนุปวิสิตฺวา คณฺหิตุํ น เทตีติ **อปริโยคาหนา**ฯ สมเปกฺขนาติปิ ปญฺญาฯ สา ตํ อาการํ สมํ สมฺมา จ เปกฺขติฯ อวิชฺชา ปน อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ สมํ สมฺมา จ เปกฺขิตุํ น เทตีติ **อสมเปกฺขนา**ฯ ปจฺจเวกฺขณาติปิ ปญฺญาฯ สา ตํ อาการํ ปจฺจเวกฺขติฯ อวิชฺชา ปน อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ ปจฺจเวกฺขิตุํ น เทตีติ **อปจฺจเวกฺขณา**ฯ นาสฺสา กิญฺจิ กมฺมํ ปจฺจกฺขํ อตฺถิ, สยญฺจ อปจฺจเวกฺขิตฺวา กตํ กมฺมนฺติ **อปจฺจกฺขกมฺมํ**ฯ ทุเมฺมธภาวตาย **ทุเมฺมชฺฌํ**ฯ พาลภาวตาย **พาลฺยํ**ฯ

สมฺปชญฺญนฺติปิ ปญฺญาฯ สา อตฺถตฺถํ การณการณํ จตุสจฺจธมฺมํ สมฺมา ปชานาติฯ อวิชฺชา ปน อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ อาการํ ปชานิตุํ น เทตีติ **อสมฺปชญฺญํ**ฯ โมหนวเสน **โมโห**ฯ ปโมหนวเสน **ปโมโห**ฯ สโมฺมหนวเสน **สโมฺมโห**ฯ อวินฺทิยํ วินฺทตีติอาทิวเสน **อวิชฺชา**ฯ วฏฺฏสฺมิํ โอหนติ โอสีทาเปตีติ **อวิโชฺชโฆ**ฯ วฏฺฏสฺมิํ โยเชตีติ **อวิชฺชาโยโค**ฯ อปฺปหีนวเสน ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโต จ **อวิชฺชานุสโย**ฯ มเคฺค ปริยุฏฺฐิตโจรา อทฺธิเก วิย กุสลจิตฺตํ ปริยุฏฺฐาติ คณฺหาติ วิลุมฺปตีติ **อวิชฺชาปริยุฏฺฐานํ**ฯ ยถา นครทฺวาเร ปลิฆสงฺขาตาย ลงฺคิยา ปติตาย อโนฺตนคเร มนุสฺสานํ พหินครคมนมฺปิ พหินคเร มนุสฺสานํ อโนฺตนครปเวสนมฺปิ ปจฺฉิชฺชติ, เอวเมว ยสฺส สกฺกายนคเร อยํ ปติตา ตสฺส นิพฺพานสมฺปาปกํ ญาณคมนํ ปจฺฉิชฺชตีติ **อวิชฺชาลงฺคี** นาม โหติฯ อกุสลญฺจ ตํ มูลญฺจ, อกุสลานํ วา มูลนฺติ **อกุสลมูลํ**ฯ ตํ ปน น อญฺญํ, อิธาธิเปฺปโต โมโหติ โมโห อกุสลมูลํฯ **อยํ วุจฺจติ อวิชฺชา**ติ อยํ เอวํลกฺขณา อวิชฺชา นามาติ วุจฺจติฯ เอวํ ปญฺจวีสติปทวเสน อวิชฺชาย ลกฺขณํ เวทิตพฺพํฯ

เอวํลกฺขณา ปนายํ อวิชฺชา ทุกฺขาทีสุ อญฺญาณนฺติ วุตฺตาปิ ทุกฺขสจฺจสฺส เอกเทโส โหติ, สหชาตา โหติ, ตํ อารมฺมณํ กโรติ, ฉาเทติ; สมุทยสจฺจสฺส น เอกเทโส โหติ, สหชาตา โหติ, ตํ อารมฺมณํ กโรติ, ฉาเทติ; นิโรธสจฺจสฺส เนว เอกเทโส โหติ, น สหชาตา, น ตํ อารมฺมณํ กโรติ, เกวลํ ฉาเทติ; มคฺคสจฺจสฺสาปิ น เอกเทโส, น สหชาตา, น ตํ อารมฺมณํ กโรติ, เกวลํ ฉาเทติฯ ทุกฺขารมฺมณตา อวิชฺชา อุปฺปชฺชติ, ตญฺจ ฉาเทติฯ สมุทยารมฺมณตา อวิชฺชา อุปฺปชฺชติ, ตญฺจ ฉาเทติฯ นิโรธารมฺมณตา อวิชฺชา นุปฺปชฺชติ, ตญฺจ ฉาเทติฯ มคฺคารมฺมณตา อวิชฺชา นูปฺปชฺชติ, ตญฺจ ฉาเทติฯ

เทฺว สจฺจา ทุทฺทสตฺตา คมฺภีราฯ เทฺว สจฺจา คมฺภีรตฺตา ทุทฺทสาฯ อปิจ โข ปน ทุกฺขนิโรธํ อริยสจฺจํ คมฺภีรเญฺจว ทุทฺทสญฺจฯ ตตฺถ ทุกฺขํ นาม ปากฏํ, ลกฺขณสฺส ปน ทุทฺทสตฺตา คมฺภีรํ นาม ชาตํฯ สมุทเยปิ เอเสว นโยฯ ยถา ปน มหาสมุทฺทํ มเนฺถตฺวา โอชาย นีหรณํ นาม ภาโร, สิเนรุปาทโต วาลิกาย อุทฺธรณํ นาม ภาโร, ปพฺพตํ ปีเฬตฺวา รสสฺส นีหรณํ นาม ภาโร; เอวเมว เทฺว สจฺจานิ คมฺภีรตาย เอว ทุทฺทสานิ, นิโรธสจฺจํ ปน อติคมฺภีรญฺจ อติทุทฺทสญฺจาติฯ เอวํ ทุทฺทสตฺตา คมฺภีรานํ คมฺภีรตฺตา จ ทุทฺทสานํ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ปฏิจฺฉาทกํ โมหนฺธการํ อยํ วุจฺจติ อวิชฺชาติฯ

อวิชฺชาปทนิเทฺทโสฯ

สงฺขารปทนิเทฺทโส

สงฺขารปเท เหฏฺฐา วุตฺตสงฺขาเรสุ สงฺขารสเทฺทน อาคตสงฺขาเร อนามสิตฺวา อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาเรเยว ทเสฺสโนฺต **ตตฺถ กตเม อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา? ปุญฺญาภิสงฺขาโร**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปุนาติ อตฺตโน การกํ, ปูเรติ จสฺส อชฺฌาสยํ, ปุชฺชญฺจ ภวํ นิพฺพเตฺตตีติ ปุโญฺญฯ อภิสงฺขโรติ วิปากํ กฏตฺตารูปญฺจาติ อภิสงฺขาโรฯ ปุโญฺญว อภิสงฺขาโร **ปุญฺญา**

ภิสงฺขาโรฯ ปุญฺญปฏิปกฺขโต อปุโญฺญฯ อปุโญฺญว อภิสงฺขาโร **อปุญฺญาภิสงฺขาโร**ฯ น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ อาเนญฺชเมว อภิสงฺขาโร, อาเนญฺชญฺจ ภวํ อภิสงฺขโรตีติ **อาเนญฺชาภิสงฺขาโร**ฯ กาเยน ปวตฺติโต, กายโต วา ปวโตฺต, กายสฺส วา สงฺขาโรติ **กายสงฺขาโร**ฯ วจีสงฺขารจิตฺตสงฺขาเรสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ ปฐมตฺติโก ปริวีมํสนสุตฺตวเสน คหิโตฯ ตตฺถ หิ ''ปุญฺญเญฺจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรติ, ปุญฺญูปคํ โหติ วิญฺญาณํฯ อปุญฺญเญฺจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรติ, อปุญฺญุปคํ โหติ วิญฺญาณํฯ อาเนญฺชเญฺจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรติ, อาเนญฺชุปคํ โหติ วิญฺญาณ''นฺติ (สํ. นิ. ๒.๕๑) วุตฺตํฯ ทุติยตฺติโก ตทนนฺตรสฺส วิภงฺคสุตฺตสฺส วเสน คหิโต, สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺตปริยาเยน (ม. นิ. ๑.๑๐๒) คหิโตติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติเยวฯ ตตฺถ หิ ''ตโยเม, ภิกฺขเว, สงฺขาราฯ กตเม ตโย? กายสงฺขาโร, วจีสงฺขาโร, จิตฺตสงฺขาโร''ติ (สํ. นิ. ๒.๒) วุตฺตํฯ กสฺมา ปเนเตสํ สุตฺตานํ วเสน เต คหิตาติ? อยํ อภิธโมฺม นาม น อธุนากโต, นาปิ พาหิรกอิสีหิ วา สาวเกหิ วา เทวตาหิ วา ภาสิโตฯ สพฺพญฺญุชินภาสิโต ปน อยํฯ อภิธเมฺมปิ หิ สุเตฺตปิ เอกสทิสาว ตนฺติ นิทฺทิฏฺฐาติ อิมสฺสตฺถสฺส ทีปนตฺถํฯ

อิทานิ เต สงฺขาเร ปเภทโต ทเสฺสตุํ **ตตฺถ กตโม ปุญฺญาภิสงฺขาโร**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กุสลา เจตนา**ติ อนิยมโต จตุภูมิกเจตนาปิ วุตฺตาฯ **กามาวจรา รูปาวจรา**ติ นิยมิตตฺตา ปน อฏฺฐ กามาวจรกุสลเจตนา, ปญฺจ รูปาวจรกุสลเจตนาติ เตรส เจตนา ปุญฺญาภิสงฺขาโร นามฯ **ทานมยา**ติอาทีหิ ตาสํเยว เจตนานํ ปุญฺญกิริยวตฺถุวเสน ปวตฺติ ทสฺสิตาฯ ตตฺถ อฏฺฐ กามาวจราว ทานสีลมยา โหนฺติฯ ภาวนามยา ปน เตรสปิฯ ยถา หิ ปคุณํ ธมฺมํ สชฺฌายมาโน เอกํ เทฺว อนุสนฺธิคเตปิ น ชานาติ, ปจฺฉา อาวชฺชโนฺต ชานาติ; เอวเมว กสิณปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส ปคุณชฺฌานํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปคุณกมฺมฏฺฐานญฺจ มนสิกโรนฺตสฺส ญาณวิปฺปยุตฺตาปิ ภาวนา โหติฯ เตน วุตฺตํ ''ภาวนามยา ปน เตรสปี''ติฯ

ตตฺถ ทานมยาทีสุ ''ทานํ อารพฺภ ทานมธิกิจฺจ ยา อุปฺปชฺชติ เจตนา สเญฺจตนา เจตยิตตฺตํ – อยํ วุจฺจติ ทานมโย ปุญฺญาภิสงฺขาโรติฯ สีลํ อารพฺภ…เป…. ภาวนํ อารพฺภ ภาวนมธิกิจฺจ ยา อุปฺปชฺชติ เจตนา สเญฺจตนา เจตยิตตฺตํ – อยํ วุจฺจติ ภาวนามโย ปุญฺญาภิสงฺขาโร''ติ (วิภ. ๗๖๙) อยํ สเงฺขปเทสนาฯ

จีวราทีสุ ปน จตูสุ ปจฺจเยสุ รูปาทีสุ วา ฉสุ อารมฺมเณสุ อนฺนาทีสุ วา ทสสุ ทานวตฺถูสุ ตํ ตํ เทนฺตสฺส เตสํ อุปฺปาทนโต ปฏฺฐาย ปุพฺพภาเค ปริจฺจาคกาเล ปจฺฉา โสมนสฺสจิเตฺตน อนุสฺสรเณ จาติ ตีสุ กาเลสุ ปวตฺตา เจตนา **ทานมยา** นามฯ สีลํ ปริปูรณตฺถาย ปน 'ปพฺพชิสฺสามี'ติ วิหารํ คจฺฉนฺตสฺส ปพฺพชนฺตสฺส มโนรถํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา 'ปพฺพชิโต วตมฺหิ, สาธุ สุฏฺฐู'ติ อาวชฺชนฺตสฺส ปาติโมกฺขํ สํวรนฺตสฺส จีวราทโย ปจฺจเย ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อาปาถคเตสุ รูปาทีสุ จกฺขุทฺวาราทีนิ สํวรนฺตสฺส อาชีวํ โสเธนฺตสฺส จ ปวตฺตา เจตนา **สีลมยา** นามฯ ปฏิสมฺภิทายํ วุเตฺตน วิปสฺสนามเคฺคน จกฺขุํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต ภาเวนฺตสฺส รูเป…เป…. ธเมฺม, จกฺขุวิญฺญาณํ…เป…. มโนวิญฺญาณํ, จกฺขุสมฺผสฺสํ…เป…. มโนสมฺผสฺสํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ เวทนํ…เป…. มโนสมฺผสฺสชํ เวทนํ, รูปสญฺญํ …เป…. ธมฺมสญฺญํ ชรามรณํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต ภาเวนฺตสฺส ปวตฺตา เจตนา **ภาวนามยา** นามาติ อยํ วิตฺถารกถาฯ

อปุญฺญาภิสงฺขารนิเทฺทเส **อกุสลา เจตนา**ติ ทฺวาทสอกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตา เจตนาฯ **กามาวจรา**ติ กิญฺจาปิ ตตฺถ ฐเปตฺวา เทฺว โทมนสฺสสหคตเจตนา เสสา รูปารูปภเวปิ อุปฺปชฺ

ชนฺติ, ตตฺถ ปน ปฏิสนฺธึ น อากฑฺฒนฺติ, กามาวจเรเยว ปฏิสนฺธิวเสน วิปากํ อวจาเรนฺตีติ กามาวจราเตฺวว วุตฺตาฯ

อาเนญฺชาภิสงฺขารนิเทฺทเส **กุสลา เจตนา อรูปาวจรา**ติ จตโสฺส อรูปาวจรกุสลเจตนาฯ เอตา หิ จตโสฺส อนิญฺชนเฏฺฐน อนิญฺชนสฺส จ อภิสงฺขรณเฏฺฐน **อาเนญฺชาภิสงฺขาโร**ติ วุจฺจนฺติฯ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานโต หิ ติโสฺส กุสลวิปากกิริยาเจตนา ทฺวาทส อรูปาวจรเจตนาติ ปณฺจทส ธมฺมา อนิจฺจลเฏฺฐน อผนฺทนเฏฺฐน อาเนญฺชา นามฯ ตตฺถ รูปาวจรา กุสลา เจตนา อนิญฺชา สมานาปิ อตฺตนา สริกฺขกมฺปิ อสริกฺขกมฺปิ สอิญฺชนมฺปิ อนิญฺชนมฺปิ รูปารูปํ ชเนตีติ อาเนญฺชาภิสงฺขาโร นาม น โหติฯ วิปากกิริยเจตนา ปน อวิปากตฺตา วิปากํ น อภิสงฺขโรนฺติ, ตถา อรูปาวจรา วิปากกิริยเจตนาปีติ เอกาทสาปิ เอตา เจตนา อาเนญฺชาว น อภิสงฺขาราฯ จตุพฺพิธา ปน อรูปาวจรกุสลเจตนา ยถา หตฺถิอสฺสาทีนํ สทิสาว ฉายา โหนฺติ, เอวํ อตฺตนา สทิสํ นิจฺจลํ อรูปเมว ชเนตีติ อาเนญฺชาภิสงฺขาโรติ วุจฺจตีติฯ

เอวํ ปุญฺชาภิสงฺขารวเสน เตรส, อปุญฺญาภิสงฺขารวเสน ทฺวาทส, อาเนญฺชาภิสงฺขารวเสน จตโสฺสติ สพฺพาเปตา ปริปิณฺฑิตา เอกูนตึส เจตนา โหนฺติฯ อิติ ภควา อปริมาเณสุ จกฺกวาเฬสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ อุปฺปชฺชนกกุสลากุสลเจตนา มหาตุลาย ธารยมาโน วิย, นาฬิยํ ปกฺขิปิตฺวา มินมาโน วิย จ สพฺพญฺญุตญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา เอกูนตึสเมว ทเสฺสสิฯ

อิทานิ อปริมาเณสุ จกฺกวาเฬสุ อปริมาณา สตฺตา กุสลากุสลกมฺมํ อายูหมานา เยหิ ทฺวาเรหิ อายูหนฺติ, ตานิ ตีณิ กมฺมทฺวารานิ ทเสฺสโนฺต **ตตฺถ กตโม กายสงฺขาโร? กายสเญฺจตนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กายสเญฺจตนา**ติ กายวิญฺญตฺตึ สมุฏฺฐาเปตฺวา กายทฺวารโต ปวตฺตา อฏฺฐ กามาวจรกุสลเจตนา ทฺวาทส อกุสลเจตนาติ สมวีสติ เจตนา; กายทฺวาเร อาทานคฺคหณโจปนํ ปาปยมานา อุปฺปนฺนา วีสติ กุสลากุสลเจตนาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

วจีสเญฺจตนาติ วจีวิญฺญตฺตึ สมุฏฺฐาเปตฺวา วจีทฺวารโต ปวตฺตา ตาเยว วีสติ เจตนา; วจีทฺวาเร หนุสโญฺจปนํ วากฺยเภทํ ปาปยมานา อุปฺปนฺนา วีสติ เจตนาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ อภิญฺญาเจตนา ปเนตฺถ ปรโต วิญฺญาณสฺส ปจฺจโย น โหตีติ น คหิตาฯ ยถา จ อภิญฺญาเจตนา, เอวํ อุทฺธจฺจเจตนาปิ น โหติฯ ตสฺมา สาปิ วิญฺญาณสฺส ปจฺจยภาเว อปเนตพฺพาฯ อวิชฺชาปจฺจยา ปน สพฺพาเปตา โหนฺติฯ

มโนสเญฺจตนาติ อุโภปิ วิญฺญตฺติโย อสมุฏฺฐาเปตฺวา มโนทฺวาเร อุปฺปนฺนา สพฺพาปิ เอกูนตึส เจตนาฯ อิติ ภควา อปริมาเณสุ จกฺกวาเฬสุ อปริมาณา สตฺตา กุสลากุสลกมฺมํ อายูหมานา อิเมหิ ตีหิ ทฺวาเรหิ อายูหนฺตีติ อายูหนกมฺมทฺวารํ ทเสฺสสิฯ

อิเมสํ ปน ทฺวินฺนมฺปิ ติกานํ อญฺญมญฺญํ สมฺปโยโค เวทิตโพฺพฯ กถํ? ปุญฺญาภิสงฺขาโร หิ กายทุจฺจริตา วิรมนฺตสฺส สิยา กายสงฺขาโร, วจีทุจฺจริตา วิรมนฺตสฺส สิยา วจีสงฺขาโรฯ เอวํ อฏฺฐ กุสลเจตนา กามาวจรา ปุญฺญาภิสงฺขาโร จ โหติ กายสงฺขาโร จ วจีสงฺขาโร จฯ มโนทฺวาเร อุปฺปนฺนา ปน เตรส เจตนา ปุญฺญาภิสงฺขาโร จ โหติ จิตฺตสงฺขาโร จฯ อปุญฺญาภิสงฺขาโรปิ กายทุจฺจริตวเสน ปวตฺติยํ สิยา กายสงฺขาโร, วจีทุจฺจริตวเสน ปวตฺติยํ สิยา วจีสงฺขาโร, เทฺว ทฺวารานิ มุญฺจิตฺวา มโนทฺวาเร ปวตฺติยํ สิยา จิตฺตสงฺขาโรติฯ เอวํ อปุญฺญาภิสงฺขาโร กายสงฺขาโรปิ โหติ วจีสงฺขาโรปิ จิตฺตสงฺขาโรปิฯ

กายสงฺขาโร ปน สิยา ปุญฺญาภิสงฺขาโร, สิยา อปุญฺญาภิสงฺขาโร, น อาเนญฺชาภิสงฺขาโรฯ ตถา วจีสงฺขาโรฯ จิตฺตสงฺขาโร ปน สิยา ปุญฺญาภิสงฺขาโร , สิยา อปุญฺญาภิสงฺขาโร, สิยา อาเนญฺชาภิสงฺขาโรติฯ อิเม อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา นามฯ

กถํ ปเนตํ ชานิตพฺพํ – อิเม สงฺขารา อวิชฺชาปจฺจยา โหนฺตีติ? อวิชฺชาภาเว ภาวโตฯ ยสฺส หิ ทุกฺขาทีสุ อวิชฺชาสงฺขาตํ อญฺญาณํ อปฺปหีนํ โหติ, โส ทุเกฺข ตาว ปุพฺพนฺตาทีสุ จ อญฺญาเณน สํสารทุกฺขํ สุขสญฺญาย คเหตฺวา ตสฺส เหตุภูเต ติวิเธปิ สงฺขาเร อารภติ , สมุทเย อญฺญาเณน ทุกฺขเหตุภูเตปิ ตณฺหาปริกฺขาเร สงฺขาเร สุขเหตุโต มญฺญมาโน อารภติ, นิโรเธ ปน มเคฺค จ อญฺญาเณน ทุกฺขสฺส อนิโรธภูเตปิ คติวิเสเส ทุกฺขนิโรธสญฺญี หุตฺวา นิโรธสฺส จ อมคฺคภูเตสุปิ ยญฺญามรตปาทีสุ นิโรธมคฺคสญฺญี หุตฺวา ทุกฺขนิโรธํ ปตฺถยมาโน ยญฺญามรตปาทิมุเขน ติวิเธปิ สงฺขาเร อารภติฯ

อปิจ โส ตาย จตูสุ สเจฺจสุ อปฺปหีนาวิชฺชตาย วิเสสโต ชาติชราโรคมรณาทิอเนกาทีนวโวกิณฺณํ ปุญฺญผลสงฺขาตํ ทุกฺขํ ทุกฺขโต อชานโนฺต ตสฺส อธิคมาย กายวจีจิตฺตสงฺขารเภทํ ปุญฺญาภิสงฺขารํ อารภติ เทวจฺฉรกามโก วิย มรุปปาตํ; สุขสมฺมตสฺสาปิ จ ตสฺส ปุญฺญผลสฺส อเนฺต มหาปริฬาหชนกํ วิปริณามทุกฺขตํ อปฺปสฺสาทตญฺจ อปสฺสโนฺตปิ ตปฺปจฺจยํ วุตฺตปฺปการเมว ปุญฺญาภิสงฺขารํ อารภติ สลโภ วิย ทีปสิขาภินิปาตํ, มธุพินฺทุคิโทฺธ วิย จ มธุลิตฺตสตฺถธาราเลหนํฯ

กามูปเสวนาทีสุ จ สวิปาเกสุ อาทีนวํ อปสฺสโนฺต สุขสญฺญาย เจว กิเลสาภิภูตตาย จ ทฺวารตฺตยปฺปวตฺตมฺปิ อปุญฺญาภิสงฺขารํ อารภติ พาโล วิย คูถกีฬนํ, มริตุกาโม วิย จ วิสขาทนํฯ อารุปฺปวิปาเกสุ จาปิ สงฺขารวิปริณามทุกฺขตํ อนวพุชฺฌมาโน สสฺสตาทิวิปลฺลาเสน จิตฺตสงฺขารภูตํ อาเนญฺชาภิสงฺขารํ อารภติ ทิสามูโฬฺห วิย ปิสาจนคราภิมุขมคฺคคมนํฯ

เอวํ ยสฺมา อวิชฺชาภาวโตว สงฺขารภาโว, น อภาวโต; ตสฺมา ชานิตพฺพเมตํ – อิเม สงฺขารา อวิชฺชาปจฺจยา โหนฺตีติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘อวิทฺวา, ภิกฺขเว, อวิชฺชาคโต ปุญฺญาภิสงฺขารมฺปิ อภิสงฺขโรติ, อปุญฺญาภิสงฺขารมฺปิ อภิสงฺขโรติ, อาเนญฺชาภิสงฺขารมฺปิ อภิสงฺขโรติฯ ยโต โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน อวิชฺชา ปหีนา, วิชฺชา อุปฺปนฺนา, โส อวิชฺชาวิราคา วิชฺชุปฺปาทาเนว ปุญฺญาภิสงฺขารํ อภิสงฺขโรตี’’ติฯ

เอตฺถาห – คณฺหาม ตาว เอตํ ‘อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจโย’ติฯ อิทํ ปน วตฺตพฺพํ – ‘กตเมสํ สงฺขารานํ กถํ ปจฺจโย โหตี’ติ? ตตฺริทํ วุจฺจติ –

> ปจฺจโย โหติ ปุญฺญานํ, ทุวิธาเนกธา ปน;
> ปเรสํ ปจฺฉิมานํ สา, เอกธา ปจฺจโย มตาฯ

ตตฺถ ‘**ปุญฺญานํ ทุวิธา**’ติ อารมฺมณปจฺจเยน จ อุปนิสฺสยปจฺจเยน จาติ เทฺวธา ปจฺจโย โหติฯ สา หิ อวิชฺชํ ขยโต วยโต สมฺมสนกาเล กามาวจรานํ ปุญฺญาภิสงฺขารานํ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย โหติ, อภิญฺญาจิเตฺตน สโมหจิตฺตชานนกาเล รูปาวจรานํ, อวิชฺชาสมติกฺกมนตฺถาย ปน ทานาทีนิ เจว กามาวจรปุญฺญกิริยวตฺถูนิ ปูเรนฺตสฺส รูปาวจรชฺฌานานิ จ อุปฺปาเทนฺตสฺส ทฺวินฺนมฺปิ เตสํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย โหติ; ตถา อวิชฺชาสมฺมูฬฺหตฺตา กามภวรูปภวสมฺปตฺติโย ปเตฺถตฺวา ตาเนว ปุญฺญานิ กโรนฺตสฺสฯ

‘อเนกธา ปน ปเรส’นฺติ อปุญฺญาภิสงฺขารานํ อเนกธา ปจฺจโย โหติฯ กถํ? เอสา หิ อวิชฺชํ อารพฺภ ราคาทีนํ อุปฺปชฺชนกาเล อารมฺมณปจฺจเยน, ครุํ กตฺวา อสฺสาทนกาเล อารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสเยหิ, อวิชฺชาสมฺมูฬฺหสฺส อนาทีนวทสฺสาวิโน ปาณาติปาตาทีนิ กโรนฺตสฺส อุปนิสฺสยปจฺจเยน, ทุติยชวนาทีนํ อนนฺตรสมนนฺตรานนฺตรูปนิสฺสยาเสวนนตฺถิวิคตปจฺจเยหิ, ยํ กิญฺจิ อกุสลํ กโรนฺตสฺส เหตุสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหีติ อเนกธา ปจฺจโย โหติฯ

‘ปจฺฉิมานํ สา เอกธา ปจฺจโย มตา’ติ อาเนญฺชาภิสงฺขารานํ อุปนิสฺสยปจฺจเยเนว เอกธา ปจฺจโย มตาฯ โส ปนสฺสา อุปนิสฺสยภาโว ปุญฺญาภิสงฺขาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺโพติฯ

เอตฺถาห – ‘กึ ปนายเมกาว อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจโย อุทาหุ อเญฺญปิ ปจฺจยา โหนฺตี’ติ? กิเญฺจตฺถ ยทิ ตาว เอกาว เอกการณวาโท อาปชฺชติฯ อถ ‘อเญฺญปิ สนฺติ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’ติ เอกการณนิเทฺทโส นุปปชฺชตีติ? น นุปปชฺชติฯ กสฺมา? ยสฺมา –

> เอกํ น เอกโต อิธ, นาเนกมเนกโตปิ โน เอกํ;
> ผลมตฺถิ อตฺถิ ปน เอก-เหตุผลทีปเน อโตฺถฯ

เอกโต หิ การณโต น อิธ กิญฺจิ เอกํ ผลมตฺถิ, น อเนกํฯ นาปิ อเนเกหิ การเณหิ เอกํฯ อเนเกหิ ปน การเณหิ อเนกเมว โหติฯ ตถา หิ อเนเกหิ อุตุปถวีพีชสลิลสงฺขาเตหิ การเณหิ อเนกเมว รูปคนฺธรสาทิองฺกุรสงฺขาตํ ผลมุปฺปชฺชมานํ ทิสฺสติฯ ยํ ปเนตํ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ’’นฺติ เอเกกเหตุผลทีปนํ กตํ, ตตฺถ อโตฺถ อตฺถิ, ปโยชนํ วิชฺชติฯ

ภควา หิ กตฺถจิ ปธานตฺตา, กตฺถจิ ปากฏตฺตา, กตฺถจิ อสาธารณตฺตา, เทสนาวิลาสสฺส จ เวเนยฺยานญฺจ อนุรูปโต เอกเมวเหตุํ วา ผลํ วา ทีเปติ; ‘‘ผสฺสปจฺจยา เวทนา’’ติ (ที. นิ. ๒.๙๗) หิ เอกเมว เหตุํ ผลญฺจาหฯ ผโสฺส หิ เวทนาย ปธานเหตุ ยถาผสฺสํ เวทนาววตฺถานโตฯ เวทนา จ ผสฺสสฺส ปธานผลํ ยถาเวทนํ ผสฺสววตฺถานโตฯ

‘‘เสมฺหสมุฏฺฐานา อาพาธา’’ติ (มหานิ. ๕) ปากฏตฺตา เอกํ เหตุมาหฯ ปากโฏ เหตฺถ เสโมฺห, น กมฺมาทโยฯ ‘‘เย เกจิ, ภิกฺขเว, อกุสลา ธมฺมา, สเพฺพเต อโยนิโสมนสิการมูลกา’’ติ อสาธารณตฺตา เอกํ เหตุมาห; อสาธารโณ หิ อโยนิโสมนสิกาโร อกุสลานํ, สาธารณานิ วตฺถารมฺมณาทีนีติฯ

ตสฺมา อยมิธ อวิชฺชา วิชฺชมาเนสฺวปิ อเญฺญสุ วตฺถารมฺมณสหชาตธมฺมาทีสุ สงฺขารการเณสุ ‘‘อสฺสาทานุปสฺสิโน ตณฺหา ปวฑฺฒตี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๕๒) จ ‘‘อวิชฺชาสมุทยา อาสวสมุทโย’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๐๔) จ วจนโต อเญฺญสมฺปิ ตณฺหาทีนํ สงฺขารเหตูนํ เหตูติ ปธานตฺตา, ‘‘อวิทฺวา, ภิกฺขเว, อวิชฺชาคโต ปุญฺญาภิสงฺขารมฺปิ อภิสงฺขโรตี’’ติ ปากฏตฺตา อสาธารณตฺตา จ สงฺขารานํ เหตุภาเวน ทีปิตาติ เวทิตพฺพาฯ เอเตเนว จ เอเกกเหตุผลทีปนปริหารวจเนน สพฺพตฺถ เอเกกเหตุผลทีปเน ปโยชนํ เวทิตพฺพนฺติฯ

เอตฺถาห – เอวํ สเนฺตปิ เอกนฺตานิฏฺฐผลาย สาวชฺชาย อวิชฺชาย กถํ ปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขารปจฺจยตฺตํ ยุชฺชติ? น หิ นิมฺพพีชโต อุจฺฉุ อุปฺปชฺชตีติฯ กถํ น ยุชฺชิสฺสติ? โลกสฺมิญฺหิ –

> วิรุโทฺธ จาวิรุโทฺธ จ, สทิสาสทิโส ตถา;
> ธมฺมานํ ปจฺจโย สิโทฺธ, วิปากา เอว เต จ นฯ

ธมฺมานญฺหิ ฐานสภาวกิจฺจาทิวิรุโทฺธ จ อวิรุโทฺธ จ ปจฺจโย โลเก สิโทฺธฯ ปุริมจิตฺตญฺหิ อปรจิตฺตสฺส ฐานวิรุโทฺธ ปจฺจโย, ปุริมสิปฺปาทิสิกฺขา จ ปจฺฉาปวตฺตมานานํ สิปฺปาทิกิริยานํฯ กมฺมํ รูปสฺส สภาววิรุโทฺธ ปจฺจโย, ขีราทีนิ จ ทธิอาทีนํฯ อาโลโก จกฺขุวิญฺญาณสฺส กิจฺจวิรุโทฺธ, คุฬาทโย จ อาสวาทีนํฯ จกฺขุรูปาทโย ปน จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ฐานาวิรุทฺธา ปจฺจยา ฯ ปุริมชวนาทโย ปจฺฉิมชวนาทีนํ สภาวาวิรุทฺธา กิจฺจาวิรุทฺธา จฯ

ยถา จ วิรุทฺธาวิรุทฺธา ปจฺจยา สิทฺธา, เอวํ สทิสาสทิสาปิฯ สทิสเมว หิ อุตุอาหารสงฺขาตํ รูปํ รูปสฺส ปจฺจโย โหติ, สาลิพีชาทีนิ จ สาลิผลาทีนํฯ อสทิสมฺปิ รูปํ อรูปสฺส, อรูปญฺจ รูปสฺส ปจฺจโย โหติ; โคโลมาวิโลมวิสาณทธิติลปิฏฺฐาทีนิ จ ทพฺพภูติณกาทีนํฯ เยสญฺจ ธมฺมานํ เย วิรุทฺธาวิรุทฺธา สทิสาสทิสา ปจฺจยา, น เต ธมฺมา เตสํ ธมฺมานํ วิปากาเยวฯ อิติ อยํ อวิชฺชา วิปากวเสน เอกนฺตานิฏฺฐผลสภาววเสน จ สาวชฺชาปิ สมานา สเพฺพสมฺปิ เอเตสํ ปุญฺญาภิสงฺขาราทีนํ ยถานุรูปํ ฐานกิจฺจสภาววิรุทฺธาวิรุทฺธปจฺจยวเสน สทิสาสทิสปจฺจยวเสน จ ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพาฯ

โส จสฺสา ปจฺจยภาโว ‘‘ยสฺส หิ ทุกฺขาทีสุ อวิชฺชาสงฺขาตํ อญฺญาณํ อปฺปหีนํ โหติ, โส ทุเกฺข ตาว ปุพฺพนฺตาทีสุ จ อญฺญาเณน สํสารทุกฺขํ สุขสญฺญาย คเหตฺวา ตสฺส เหตุภูเต ติวิเธปิ สงฺขาเร อารภตี’’ติอาทินา นเยน วุโตฺต เอวฯ

อปิจ อยํ อโญฺญปิ ปริยาโย –

> จุตูปปาเต สํสาเร, สงฺขารานญฺจ ลกฺขเณ;
> โย ปฏิจฺจสมุปฺปนฺน-ธเมฺมสุ จ วิมุยฺหติฯ
>
> อภิสงฺขโรติ โส เอเต, สงฺขาเร ติวิเธ ยโต;
> อวิชฺชา ปจฺจโย เตสํ, ติวิธานมฺปิ ยํ ตโตติฯ

กถํ ปน โย เอเตสุ วิมุยฺหติ, โส ติวิเธเปเต สงฺขาเร กโรตีติ เจ? จุติยา ตาว วิมูโฬฺห สพฺพตฺถ ‘‘ขนฺธานํ เภโท มรณ’’นฺติ จุตึ อคฺคณฺหโนฺต ‘สโตฺต มรติ, สตฺตสฺส เทสนฺตรสงฺกมน’นฺติอาทีนิ วิกเปฺปติฯ อุปปาเต วิมูโฬฺห สพฺพตฺถ ‘‘ขนฺธานํ ปาตุภาโว ชาตี’’ติ อุปปาตํ อคฺคณฺหโนฺต ‘สโตฺต อุปปชฺชติ, สตฺตสฺส นวสรีรปาตุภาโว’ติอาทีนิ วิกเปฺปติฯ สํสาเร วิมูโฬฺห โย เอส –

> ‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
> อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, สํสาโรติ ปวุจฺจตี’’ติฯ

เอวํ วณฺณิโต สํสาโรฯ ตํ เอวํ อคฺคณฺหโนฺต ‘อยํ สโตฺต อสฺมา โลกา ปรํ โลกํ คจฺฉติ, ปรสฺมา โลกา อิมํ โลกํ อาคจฺฉตี’ติอาทีนิ วิกเปฺปติฯ สงฺขารานํ ลกฺขเณ วิมูโฬฺห สงฺขารานํ สภาวลกฺขณํ สามญฺญลกฺขณญฺจ อคฺคณฺหโนฺต สงฺขาเร อตฺตโต อตฺตนิยโต ธุวโต สุภโต สุขโต จ วิกเปฺปติฯ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนธเมฺมสุ วิมูโฬฺห อวิชฺชาทีหิ สงฺขาราทีนํ ปวตฺตึ อคฺคณฺหโนฺต ‘‘อตฺตา ชานาติ วา น ชานาติ วา, โส เอว กโรติ จ กาเรติ จ โส ปฏิสนฺธิยํ อุปปชฺชติ, ตสฺส อณุอิสฺสราทโย กลลาทิภาเวน สรีรํ สณฺฐเปตฺวา อินฺทฺริยานิ สมฺปาเทนฺติ, โส อินฺทฺริยสมฺปโนฺน ผุ

สติ เวทิยติ ตณฺหิยติ อุปาทิยติ ฆฏิยติ, โส ปุน ภวนฺตเร ภวตี''ติ วา ''สเพฺพ สตฺตา นิยติสงฺคติภาวปริณตา''ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๘) วา วิกเปฺปติฯ โส เอวํ อวิชฺชาย อนฺธีกโต เอวํ วิกเปฺปนฺโต ยถา นาม อโนฺธ ปถวิยํ วิจรโนฺต มคฺคมฺปิ อมคฺคมฺปิ ถลมฺปิ นินฺนมฺปิ สมมฺปิ วิสมมฺปิ ปฏิปชฺชติ, เอวํ ปุญฺญมฺปิ อปุญฺญมฺปิ อาเนญฺชมฺปิ สงฺขารํ อภิสงฺขโรตีติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ยถาปิ นาม ชจฺจโนฺธ, นโร อปรินายโก;
> เอกทา ยาติ มเคฺคน, กุมฺมเคฺคนาปิ เอกทาฯ
>
> สํสาเร สํสรํ พาโล, ตถา อปรินายโก;
> กโรติ เอกทา ปุญฺญํ, อปุญฺญมปิ เอกทาฯ
>
> ยทา ญตฺวา จ โส ธมฺมํ, สจฺจานิ อภิสเมสฺสติ;
> ตทา อวิชฺชูปสมา, อุปสโนฺต จริสฺสตีติฯ

อยํ **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา**ติ ปทสฺมิํ วิตฺถารกถาฯ

อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารปทนิเทฺทโสฯ

วิญฺญาณปทนิเทฺทโส

๒๒๗. สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณปทนิเทฺทเส **จกฺขุวิญฺญาณ**นฺติอาทีสุ จกฺขุวิญฺญาณํ กุสลวิปากํ อกุสลวิปากนฺติ ทุวิธํ โหติฯ ตถา โสตฆานชิวฺหากายวิญฺญาณานิฯ มโนวิญฺญาณํ ปน กุสลากุสลวิปากา เทฺว มโนธาตุโย, ติโสฺส อเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุโย, อฎฺฐ สเหตุกานิ กามาวจรวิปากจิตฺตานิ, ปญฺจ รูปาวจรานิ, จตฺตาริ อรูปาวจรานีติ พาวีสติวิธํ โหติฯ อิติ อิเมหิ ฉหิ วิญฺญาเณหิ สพฺพานิปิ พาตฺติํส โลกิยวิปากวิญฺญาณานิ สงฺคหิตานิ โหนฺติฯ โลกุตฺตรานิ ปน วฎฺฎกถายํ น ยุชฺชนฺตีติ น คหิตานิฯ

ตตฺถ สิยา – กถํ ปเนตํ ชานิตพฺพํ 'อิทํ วุตฺตปฺปการํ วิญฺญาณํ สงฺขารปจฺจยา โหตี'ติ? อุปจิตกมฺมาภาเว วิปากาภาวโตฯ วิปากเญฺหตํ, วิปากญฺจ น อุปจิตกมฺมาภาเว อุปฺปชฺชติฯ ยทิ อุปฺปเชฺชยฺย, สเพฺพสํ สพฺพวิปากานิ อุปฺปเชฺชยฺยุํ; น จ อุปฺปชฺชนฺตีติ ชานิตพฺพเมตํ – 'สงฺขารปจฺจยา อิทํ วิญฺญาณํ โหตี'ติฯ

กตรสงฺขารปจฺจยา กตรวิญฺญาณนฺติ เจ? **กามาวจรปุญฺญาภิสงฺขารปจฺจยา** ตาว กุสลวิปากานิ ปญฺจ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ, มโนวิญฺญาเณ เอกา มโนธาตุ, เทฺว มโนวิญฺญาณธาตุโย, อฎฺฐ กามาวจรมหาวิปากานีติ โสฬสฯ ยถาห –

> ''กามาวจรสฺส กุสลสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา วิปากํ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปนฺนํ โหติฯ ตถา โสตฆานชิวฺหากายวิญฺญาณํ อุปฺปนฺนํ โหติ, วิปากา มโนธาตุ อุปฺปนฺนา โหติ, มโนวิญฺญาณธาตุ อุปฺปนฺนา โหติ โสมนสฺสสหคตา, มโนวิญฺญาณธาตุ อุปฺปนฺนา โหติ อุเปกฺขาสหคตา, มโนวิญฺญาณธาตุ อุปฺปนฺนา โหติ โสมนสฺสสหคตา ญาณสมฺปยุตฺตา, โสมนสฺสสหคตา ญาณสมฺปยุตฺตา สสงฺขาเรน, โสมนสฺสสหคตา ญาณวิปฺปยุตฺตา, โสมนสฺสสหคตา ญาณวิปฺปยุตฺตา สสงฺขาเรน, อุเปกฺขาสหคตา ญาณสมฺปยุตฺตา, อุเปกฺขาสหคตา ญาณสมฺปยุตฺตา สสงฺขาเรน, อุเปกฺขาสหคตา

ญาณวิปฺปยุตฺตา, อุเปกฺขาสหคตา ญาณวิปฺปยุตฺตา สสงฺขาเรนา''ติ (ธ. ส. ๔๓๑, ๔๙๘)ฯ

รูปาวจรปุญฺญาภิสงฺขารปจฺจยา ปน ปญฺจ รูปาวจรวิปากานิฯ ยถาห –

''ตเสฺสว รูปาวจรสฺส กุสลสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา วิปากํ วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป…. ปฐมํ ฌานํ…เป…. ปญฺจมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี''ติ (ธ. ส. ๔๙๙)ฯ

เอวํ ปุญฺญาภิสงฺขารปจฺจยา เอกวีสติวิธํ วิญฺญาณํ โหติฯ

อปุญฺญาภิสงฺขารปจฺจยา ปน อกุสลวิปากานิ ปญฺจ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ, เอกา มโนธาตุ, เอกา มโนวิญฺญาณธาตูติ เอวํ สตฺตวิธํ วิญฺญาณํ โหติฯ ยถาห –

''อกุสลสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา วิปากํ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปนฺนํ โหติฯ ตถา โสตฆานชิวฺหากายวิญฺญาณํ , วิปากา มโนธาตุ, วิปากา มโนวิญฺญาณธาตุ อุปฺปนฺนา โหตี''ติ (ธ. ส. ๕๕๖)ฯ

อาเนญฺชาภิสงฺขารปจฺจยา ปน จตฺตาริ อรูปวิปากานีติ เอวํ จตุพฺพิธํ วิญฺญาณํ โหตีติฯ ยถาห –

''ตเสฺสว อรูปาวจรสฺส กุสลสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา วิปากํ สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา อากาสานญฺจายตนสญฺญาสหคตํ…เป…. วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญาสหคตํ…เป…. อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาสหคตํ…เป…. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสญฺญาสหคตํ สุขสฺส จ ปหานา…เป…. จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี''ติ (ธ. ส. ๕๐๑)ฯ

เอวํ ยํ สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ โหติ, ตํ ญตฺวา อิทานิสฺส เอวํ ปวตฺติ เวทิตพฺพา – สพฺพเมว หิ อิทํ ปวตฺติปฏิสนฺธิวเสน ทฺวิธา ปวตฺตติฯ ตตฺถ เทฺว ปญฺจวิญฺญาณานิ, เทฺว มโนธาตุโย, โสมนสฺสสหคตาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตูติ อิมานิ เตรส ปญฺจโวการภเว ปวตฺติยํเยว ปวตฺตนฺติฯ เสสานิ เอกูนวีสติ ตีสุ ภเวสุ ยถานุรูปํ ปวตฺติยมฺปิ ปฏิสนฺธิยมฺปิ ปวตฺตนฺติฯ

กถํ? กุสลวิปากานิ ตาว จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ ปญฺจ กุสลวิปาเกน วา อกุสลวิปาเกน วา นิพฺพตฺตสฺส ยถากฺกมํ ปริปากมุปคตินฺทฺริยสฺส จกฺขาทีนํ อาปาถคตํ อิฏฺฐํ วา อิฏฺฐมชฺฌตฺตํ วา รูปาทิอารมฺมณํ อารพฺภ จกฺขาทิปสาทํ นิสฺสาย ทสฺสนสวนฆายนสายนผุสนกิจฺจํ สาธยมานานิ ปวตฺตนฺติฯ ตถา อกุสลวิปากานิ ปญฺจฯ เกวลญฺหิ เตสํ อนิฏฺฐํ อนิฏฺฐมชฺฌตฺตํ วา รูปาทิอารมฺมณํ โหติ, อยเมว วิเสโสฯ ทสาปิ เจตานิ นิยตทฺวารารมฺมณวตฺถุฏฺฐานานิ นิยตกิจฺจาเนว จ ภวนฺติฯ

ตโต กุสลวิปากานํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ อนนฺตรํ กุสลวิปากมโนธาตุ เตสเญฺญว อารมฺมณมารพฺภ หทยวตฺถุํ นิสฺสาย สมฺปฏิจฺฉนกิจฺจํ สาธยมานา ปวตฺตติฯ ตถา อกุสลวิปากานํ อนนฺตรํ อกุสลวิปากา ฯ อิทญฺจ ปน ทฺวยํ อนิยตทฺวารารมฺมณํ นิยตวตฺถุฏฺฐานํ นิยตกิจฺจญฺจ โหติฯ

โสมนสฺสสหคตา ปน อเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ กุสลวิปากมโนธาตุยา อนนฺตรํ ตสฺสา เอว อารมฺมณํ อารพฺภ หทยวตฺถุํ นิสฺสาย สนฺตีรณกิจฺจํ สาธยมานา จ ฉสุ ทฺวาเรสุ พลวา รมฺมเณ กามาวจรสตฺตานํ เยภุเยฺยน โลภสมฺปยุตฺตชวนาวสาเน ภวงฺควีถึ ปจฺฉินฺทิตฺวา ชวเนน คหิตารมฺมเณ ตทารมฺมณวเสน จ สกึ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ปวตฺตติฯ จิตฺตปฺปวตฺติคณนายํ ปน สพฺพทฺวาเรสุ ตทารมฺมเณ เทฺว เอว จิตฺตวารา อาคตาฯ อิทํ ปน จิตฺตํ ตทารมฺมณนฺติ จ ปิฏฺฐิภวงฺคนฺติ จาติ เทฺว นามานิ ลภติ, อนิยตทฺวารารมฺมณํ นิยตวตฺถุกํ อนิยตฏฺฐานกิจฺจญฺจ โหตีติฯ เอวํ ตาว เตรส ปญฺจโวการภเว ปวตฺติยํเยว ปวตฺตนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ เสเสสุ เอกูนวีสติยา จิเตฺตสุ น กิญฺจิ อตฺตโน อนุรูปาย ปฏิสนฺธิยา น ปวตฺตติฯ

ปวตฺติยํ ปน กุสลากุสลวิปากา ตาว เทฺว อเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุโย ปญฺจทฺวาเร กุสลากุสลวิปากมโนธาตูนํ อนนฺตรํ สนฺตีรณกิจฺจํ , ฉสุ ทฺวาเรสุ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว ตทารมฺมณกิจฺจํ, อตฺตนา ทินฺนปฏิสนฺธิโต อุทฺธํ อสติ ภวงฺคุปเจฺฉทเก จิตฺตุปฺปาเท ภวงฺคกิจฺจํ, อเนฺต จุติกิจฺจญฺจาติ จตฺตาริ กิจฺจานิ สาธยมานา นิยตวตฺถุกา อนิยตทฺวารารมฺมณฏฺฐานกิจฺจา หุตฺวา ปวตฺตนฺติฯ

อฏฺฐ กามาวจรสเหตุกจิตฺตานิ ปวตฺติยํ วุตฺตนเยเนว ฉสุ ทฺวาเรสุ ตทารมฺมณกิจฺจํ, อตฺตนา ทินฺนปฏิสนฺธิโต อุทฺธํ อสติ ภวงฺคุปเจฺฉทเก จิตฺตุปฺปาเท ภวงฺคกิจฺจํ, อเนฺต จุติกิจฺจญฺจาติ ตีณิ กิจฺจานิ สาธยมานานิ นิยตวตฺถุกานิ อนิยตทฺวารารมฺมณฏฺฐานกิจฺจานิ หุตฺวา ปวตฺตนฺติฯ

ปญฺจ รูปาวจรานิ จตฺตาริ จ อรูปาวจรานิ อตฺตนา ทินฺนปฏิสนฺธิโต อุทฺธํ อสติ ภวงฺคุปเจฺฉทเก จิตฺตุปฺปาเท ภวงฺคกิจฺจํ, อเนฺต จุติกิจฺจญฺจาติ กิจฺจทฺวยํ สาธยมานานิ ปวตฺตนฺติฯ เตสุ รูปาวจรานิ นิยตวตฺถารมฺมณานิ อนิยตฏฺฐานกิจฺจานิ, อิตรานิ อวตฺถุกานิ นิยตารมฺมณานิ อนิยตฏฺฐานกิจฺจานิ หุตฺวา ปวตฺตนฺตีติฯ เอวํ ตาว พาตฺตึสวิธมฺปิ วิญฺญาณํ ปวตฺติยํ สงฺขารปจฺจยา ปวตฺตติฯ ตตฺรสฺส เต เต สงฺขารา กมฺมปจฺจเยน จ อุปนิสฺสยปจฺจเยน จ ปจฺจยา โหนฺติฯ

ตตฺถ ยาเนตานิ เอกาทส ตทารมฺมณจิตฺตานิ วุตฺตานิ, เตสุ เอกมฺปิ รูปารูปภเว ตทารมฺมณํ หุตฺวา น ปวตฺตติฯ กสฺมา? พีชาภาวาฯ ตตฺถ หิ กามาวจรวิปากสงฺขาตํ ปฏิสนฺธิพีชํ นตฺถิ, ยํ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺติยํ ตสฺส ชนกํ ภเวยฺยฯ จกฺขุวิญฺญาณาทีนมฺปิ รูปภเว อภาโว อาปชฺชตีติ เจ? น; อินฺทฺริยปฺปวตฺติอานุภาวโต ทฺวารวีถิเภเท จิตฺตนิยมโต จฯ

ยถา เจตํ ตทารมฺมณํ เอกเนฺตน รูปารูปภเว นปฺปวตฺตติ ตถา สเพฺพปิ อกามาวจเร ธเมฺม นานุพนฺธติฯ กสฺมา? อชนกตฺตา เจว ชนกสฺส จ อสทิสตฺตาฯ ตญฺหิ ยถา นาม เคหา นิกฺขมิตฺวา พหิ คนฺตุกาโม ตรุณทารโก อตฺตโน ชนกํ ปิตรํ วา อญฺญํ วา ปิตุสทิสํ หิตกามํ ญาตึ องฺคุลิยํ คเหตฺวา อนุพนฺธติ, น อญฺญํ ราชปุริสาทึ, ตถา เอตมฺปิ ภวงฺคารมฺมณโต พหิ นิกฺขมิตุกามํ สภาคตาย อตฺตโน ชนกํ ปิตรํ วา ปิตุสทิสํ วา กามาวจรชวนเมว อนุพนฺธติ, น อญฺญํ มหคฺคตํ อนุตฺตรํ วาฯ

ยถา เจตํ มหคฺคตโลกุตฺตเร ธเมฺม นานุพนฺธติ, ตถา ยทา เอเต กามาวจรธมฺมาปิ มหคฺคตารมฺมณา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ ตทา เตปิ นานุพนฺธติฯ กสฺมา? อปริจิตเทสตฺตา อจฺจนฺตปริตฺตารมฺมณตฺตา จฯ ตญฺหิ ยถา ปิตรํ วา ปิตุสทิสํ วา ญาตึ อนุพนฺธโนฺตปิ ตรุณทารโก ฆรทฺวารอนฺตรวีถิจตุกฺกาทิมฺหิ ปริจิเตเยว เทเส อนุพนฺธติ, น อรญฺญํ วา ยุทฺธภูมึ วา คจฺฉนฺตํ; เอวํ กามา

วจรธเมฺม อนุพนฺธนฺตมฺปิ อมหคฺคตาทิมฺหิ ปริจิเตเยว เทเส ปวตฺตมาเน ธเมฺม อนุพนฺธติ, น มหคฺคตโลกุตฺตรธเมฺม อารพฺภ ปวตฺตมาเนติฯ

ยสฺมา จสฺส ‘‘สโพฺพ กามาวจรวิปาโก กิริยมโนธาตุ กิริยอเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ โสม นสฺสสหคตา อิเม ธมฺมา ปริตฺตารมฺมณา’’ติ เอวํ อจฺจนฺตปริตฺตเมว อารมฺมณํ วุตฺตํ, ตสฺมาเปตํ มหคฺคตโลกุตฺตรารมฺมเณ กามาวจรธเมฺมปิ นานุพนฺธตีติ เวทิตพฺพํฯ

กึ วา อิมาย ยุตฺติกถาย? อฏฺฐกถายญฺหิ เอกเนฺตเนว วุตฺตํ – เอกาทส ตทารมฺมณจิตฺตา นิ นามโคตฺตํ อารพฺภ ชวเน ชวิเต ตทารมฺมณํ น คณฺหนฺติฯ ปณฺณตฺตึ อารพฺภ ชวเน ชวิเต ต ทารมฺมณํ น ลพฺภติฯ ติลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนาย ตทารมฺมณํ น ลพฺภติฯ วุฏฺฐานคามินิยา พลววิปสฺสนาย ตทารมฺมณํ น ลพฺภติฯ รูปารูปธเมฺม อารพฺภ ชวเน ชวิเต ตทารมฺมณํ น ลพฺภ ติฯ มิจฺฉตฺตนิยตธเมฺมสุ ตทารมฺมณํ น ลพฺภติฯ สมฺมตฺตนิยตธเมฺมสุ ตทารมฺมณํ น ลพฺภติฯ โลกุตฺตรธเมฺม อารพฺภ ชวเน ชวิเต ตทารมฺมณํ น ลพฺภติฯ อภิญฺญาญาณํ อารพฺภ ชวเน ชวิ เต ตทารมฺมณํ น ลพฺภติฯ ปฏิสมฺภิทาญาณํ อารพฺภ ชวเน ชวิเต ตทารมฺมณํ น ลพฺภติฯ กา มาวจเร ทุพฺพลารมฺมเณ ตทารมฺมณํ น ลพฺภติ, ฉสุ ทฺวาเรสุ พลวารมฺมเณ อาปาถคเตเยว ลพฺภติ, ลพฺภมานญฺจ กามาวจเรเยว ลพฺภติฯ รูปารูปภเว ตทารมฺมณํ นาม นตฺถีติฯ

ยํ ปน วุตฺตํ ‘‘เสเสสุ เอกูนวีสติยา จิเตฺตสุ น กิญฺจิ อตฺตโน อนุรูปาย ปฏิสนฺธิยา น ปวตฺตตี’’ติ, ตํ อติสํขิตฺตตฺตา ทุพฺพิชานํฯ เตนสฺส วิตฺถารนยทสฺสนตฺถํ วุจฺจติ – ‘‘กติ ปฏิสนฺธิ โย? กติ ปฏิสนฺธิจิตฺตานิ? เกน กตฺถ ปฏิสนฺธิ โหติ? กึ ปฏิสนฺธิยา อารมฺมณ’’นฺติ?

อสญฺญปฏิสนฺธิยา สทฺธึ วีสติ ปฏิสนฺธิโยฯ วุตฺตปฺปการาเนว เอกูนวีสติ ปฏิสนฺธิจิตฺตา นิฯ ตตฺถ อกุสลวิปากาย อเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุยา อปาเยสุ ปฏิสนฺธิ โหติ, กุสลวิปากาย มนุสฺสโลเก ชจฺจนฺธชาติพธิรชาติอุมฺมตฺตกเอฬมูคนปุํสกาทีนํฯ อฏฺฐหิ สเหตุกมหาวิปาเกหิ กามาวจรเทเวสุ เจว มนุเสฺสสุ จ ปุญฺญวนฺตานํ ปฏิสนฺธิ โหติ, ปญฺจหิ รูปาวจรวิปาเกหิ รู ปีพฺรหฺมโลเก, จตูหิ อรูปาวจรวิปาเกหิ อรูปโลเกติฯ เยน จ ยตฺถ ปฏิสนฺธิ โหติ, สา เอว ตสฺ สา อนุรูปปฏิสนฺธิ นามฯ

สเงฺขปโต ปฏิสนฺธิยา ตีณิ อารมฺมณานิ โหนฺติ – กมฺมํ, กมฺมนิมิตฺตํ , คตินิมิตฺตนฺติฯ ตตฺถ **กมฺมํ** นาม อายูหิตา กุสลากุสลเจตนาฯ **กมฺมนิมิตฺตํ** นาม ยํ วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา กมฺมํ อายูหติฯ ตตฺถ อตีเต กปฺปโกฏิสตสหสฺสมตฺถกสฺมิมฺปิ กเมฺม กเต ตสฺมึ ขเณ กมฺมํ วา กมฺมนิมิตฺตํ วา อาคนฺตฺวา อุปฏฺฐาติฯ

ตตฺริทํ กมฺมนิมิตฺตสฺส อุปฏฺฐาเน วตฺถุ – โคปกสีวลี กิร นาม ตาลปิฏฺฐิกวิหาเร เจติยํ กา เรสิฯ ตสฺส มรณมเญฺจ นิปนฺนสฺส เจติยํ อุปฏฺฐาสิฯ โส ตเทว นิมิตฺตํ คณฺหิตฺวา กาลํกตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติฯ อญฺญา สมฺมูฬฺหกาลกิริยา นาม โหติฯ ปรมฺมุขํ คจฺฉนฺตสฺส หิ ปจฺฉโต ติ ขิเณน อสินา สีสํ ฉินฺทนฺติฯ นิปชฺชิตฺวา นิทฺทายนฺตสฺสาปิ ติขิเณน อสินา สีสํ ฉินฺทนฺติฯ อุท เก โอสีทาเปตฺวา มาเรนฺติฯ เอวรูเปปิ กาเล อญฺญตรํ กมฺมํ วา กมฺมนิมิตฺตํ วา อุปฏฺฐาติฯ อญฺญํ ลหุกมรณํ นาม อตฺถิฯ นิขาทนทณฺฑกมตฺถกสฺมิญฺหิ นิลีนมกฺขิกํ มุคฺคเรน ปหริตฺวา ปิ สนฺติฯ เอวรูเปปิ กาเล กมฺมํ วา กมฺมนิมิตฺตํ วา อุปฏฺฐาติฯ เอวํ ปิสิยมานาย ปน มกฺขิกาย ปฐมํ กายทฺวาราวชฺชนํ ภวงฺคํ นาวเฏฺฏติ, มโนทฺวาราวชฺชนเมว อาวเฏฺฏติฯ อถ ชวนํ ชวิตฺวา ภวงฺคํ โอตรติฯ ทุติยวาเร กายทฺวาราวชฺชนํ ภวงฺคํ อาวเฏฺฏติฯ ตโต กายวิญฺญาณํ, สมฺปฏิจฺฉนํ, สนฺตีรณํ, โวฏฺฐปนนฺติ วีถิจิตฺตานิ ปวตฺตนฺติฯ ชวนํ ชวิตฺวา ภวงฺคํ โอตรติฯ ตติย

วาเร มโนทฺวาราวชฺชนํ ภวงฺคํ อาวเฏฺฏติฯ อถ ชวนํ ชวิตฺวา ภวงฺคํ โอตรติฯ เอตสฺมึ ฐาเน กาลกิริยํ กโรติฯ อิทํ กิมตฺถํ อาภตํ? อรูปธมฺมานํ วิสโย นาม เอวํ ลหุโกติ ทีปนตฺถํฯ

คตินิมิตฺตํ นาม นิพฺพตฺตนกโอกาเส เอโก วโณฺณ อุปฏฺฐาติฯ ตตฺถ นิรเย อุปฏฺฐหเนฺต โลหกุมฺภิสทิโส หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ มนุสฺสโลเก อุปฏฺฐหเนฺต มาตุกุจฺฉิกมฺพลยานสทิสา หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ เทวโลเก อุปฏฺฐหเนฺต กปฺปรุกฺขวิมานสยนาทีนิ อุปฏฺฐหนฺติฯ เอวํ กมฺมํ, กมฺมนิมิตฺตํ, คตินิมิตฺตนฺติ สเงฺขปโต ปฏิสนฺธิยา ตีณิ อารมฺมณานิ โหนฺติฯ

อปโร นโย – ปฏิสนฺธิยา ตีณิ อารมฺมณานิ โหนฺติ? อตีตํ, ปจฺจุปฺปนฺนํ , นวตฺตพฺพญฺจฯ อสญฺญีปฏิสนฺธิ อนารมฺมณาติฯ ตตฺถ วิญฺญาณญฺจายตนเนวสญฺญานาสญฺญายตนปฏิสนฺธีนํ อตีตเมว อารมฺมณํฯ ทสนฺนํ กามาวจรานํ อตีตํ วา ปจฺจุปฺปนฺนํ วาฯ เสสานํ นวตฺตพฺพํฯ เอวํ ตีสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺตมานา ปน ปฏิสนฺธิ ยสฺมา อตีตารมฺมณสฺส วา นวตฺตพฺพารมฺมณสฺส วา จุติจิตฺตสฺส อนนฺตรเมว โหติฯ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณํ ปน จุตฺติจิตฺตํ นาม นตฺถิฯ ตสฺมา ทฺวีสุ อารมฺมเณสุ อญฺญตรารมฺมณาย จุติยา อนนฺตรํ ตีสุ อารมฺมเณสุ อญฺญตรารมฺมณาย ปฏิสนฺธิยา สุคติทุคฺคติวเสน ปวตฺตนากาโร เวทิตโพฺพฯ

เสยฺยถิทํ – กามาวจรสุคติยํ ตาว ฐิตสฺส ปาปกมฺมิโน ปุคฺคลสฺส ‘‘ตานิสฺส ตมฺหิ สมเย โอลมฺพนฺตี’’ติอาทิวจนโต (ม. นิ. ๓.๒๔๘) มรณมเญฺจ นิปนฺนสฺส ยถูปจิตํ ปาปกมฺมํ วา กมฺมนิมิตฺตํ วา มโนทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉติฯ ตํ อารพฺภ อุปฺปนฺนาย ตทารมฺมณปริโยสานาย สุทฺธาย วา ชวนวีถิยา อนนฺตรํ ภวงฺควิสยํ อารมฺมณํ กตฺวา จุติจิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ตสฺมึ นิรุเทฺธ ตเทว อาปาถคตํ กมฺมํ วา กมฺมนิมิตฺตํ วา อารพฺภ อนุปจฺฉินฺนกิเลสพลวินามิตํ ทุคฺคติปริยาปนฺนํ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ อยํ อตีตารมฺมณาย จุติยา อนนฺตรา อตีตารมฺมณา ปฏิสนฺธิฯ

อปรสฺส มรณสมเย วุตฺตปฺปการกมฺมวเสน นรกาทีสุ อคฺคิชาลวณฺณาทิกํ ทุคฺคตินิมิตฺตํ มโนทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉติฯ ตสฺส ทฺวิกฺขตฺตุํ ภวเงฺค อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุเทฺธ ตํ อารมฺมณํ อารพฺภ เอกํ อาวชฺชนํ, มรณสฺส อาสนฺนภาเวน มนฺทีภูตเวคตฺตา ปญฺจ ชวนานิ, เทฺว ตทารมฺมณานีติ ตีณิ วีถิจิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ ตโต ภวงฺควิสยํ อารมฺมณํ กตฺวา เอกํ จุติจิตฺตํฯ เอตฺตาวตา เอกาทส จิตฺตกฺขณา อตีตา โหนฺติฯ อถาวเสสปญฺจจิตฺตกฺขณายุเก ตสฺมึเยว อารมฺมเณ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ อยํ อตีตารมฺมณาย จุติยา อนนฺตรา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา ปฏิสนฺธิฯ

อปรสฺส มรณสมเย ปญฺจนฺนํ ทฺวารานํ อญฺญตรสฺมึ ทฺวาเร ราคาทิเหตุภูตํ หีนารมฺมณํ อาปาถมาคจฺฉติฯ ตสฺส ยถากฺกเมน อุปฺปนฺนโวฏฺฐพฺพนาวสาเน มรณสฺส อาสนฺนภาเวน มนฺทีภูตเวคตฺตา ปญฺจ ชวนานิ เทฺว ตทารมฺมณานิ จ อุปฺปชฺชนฺติฯ ตโต ภวงฺควิสยมารมฺมณํ กตฺวา เอกํ จุติจิตฺตํฯ เอตฺตาวตา เทฺว ภวงฺคานิ, อาวชฺชนํ, ทสฺสนํ, สมฺปฏิจฺฉนํ, สนฺตีรณํ, โวฏฺฐพฺพนํ, ปญฺจ ชวนานิ, เทฺว ตทารมฺมณานิ, เอกํ จุติจิตฺตนฺติ ปญฺจทส จิตฺตกฺขณา อตีตา โหนฺติฯ อถาวเสสเอกจิตฺตกฺขณายุเก ตสฺมึ เยว อารมฺมเณ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ อยมฺปิ อตีตารมฺมณาย จุติยา อนนฺตรา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา ปฏิสนฺธิฯ เอส ตาว อตีตารมฺมณาย สุคติจุติยา อนนฺตรา อตีตปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาย ทุคฺคติปฏิสนฺธิยา ปวตฺตนากาโรฯ

ทุคฺคติยํ ฐิตสฺส ปน อุปจิตานวชฺชกมฺมสฺส วุตฺตนเยเนว ตํ อนวชฺชกมฺมํ วา กมฺมนิมิตฺตํ วา มโนทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉตีติ กณฺหปเกฺข สุกฺกปกฺขํ ฐเปตฺวา สพฺพํ ปุริมนเยเนว เวทิ

ตพฺพํฯ อยํ อตีตารมฺมณาย ทุคฺคติจุติยา อนนฺตรา อตีตปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาย สุคติปฏิสนฺธิยา ปวตฺตนากาโรฯ

สุคติยํ ฐิตสฺส ปน อุปจิตานวชฺชกมฺมสฺส “ตานิสฺส ตมฺหิ สมเย โอลมฺพนฺตี”ติอาทิวจนโต มรณมเญฺจ นิปนฺนสฺส ยถูปจิตํ อนวชฺชกมฺมํ วา กมฺมนิมิตฺตํ วา มโนทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉติฯ ตญฺจ โข อุปจิตกามาวจรานวชฺชกมฺมเสฺสวฯ อุปจิตมหคฺคตกมฺมสฺส ปน กมฺมนิมิตฺตเมว อาปาถมาคจฺฉติฯ ตํ อารพฺภ อุปฺปนฺนาย ตทารมฺมณปริโยสานาย สุทฺธาย วา ชวนวีถิยา อนนฺตรํ ภวงฺควิสยํ อารมฺมณํ กตฺวา จุติจิตฺตมุปฺปชฺชติฯ ตสฺมิํ นิรุเทฺธ ตเทว อาปาถคตํ กมฺมํ วา กมฺมนิมิตฺตํ วา อารพฺภ อนุปจฺฉินฺนกิเลสพลวินามิตํ สุคติปริยาปนฺนํ ปฏิสนฺธิจิตฺตมุปฺปชฺชติฯ อยํ อตีตารมฺมณาย จุติยา อนนฺตรา อตีตารมฺมณา นวตฺตพฺพารมฺมณา วา ปฏิสนฺธิฯ

อปรสฺส มรณสมเย กามาวจรานวชฺชกมฺมวเสน มนุสฺสโลเก มาตุกุจฺฉิวณฺณสงฺขาตํ วา เทวโลเก อุยฺยานกปฺปรุกฺขาทิวณฺณสงฺขาตํ วา สุคตินิมิตฺตํ มโนทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉติฯ ตสฺส ทุคฺคตินิมิเตฺต ทสฺสิตานุกฺกเมเนว จุติจิตฺตานนฺตรํ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ อยํ อตีตารมฺมณาย จุติยา อนนฺตรา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา ปฏิสนฺธิฯ

อปรสฺส มรณสมเย ญาตกา ‘อยํ, ตาต, ตวตฺถาย พุทฺธปูชา กรียติ, จิตฺตํ ปสาเทหี’ติ วตฺวา ปุปฺผทามธชปฏากาทิวเสน รูปารมฺมณํ วา ธมฺมสฺสวนตูริยปูชาทิวเสน สทฺทารมฺมณํ วา ธูมวาสคนฺธาทิวเสน คนฺธารมฺมณํ วา ‘อิทํ, ตาต, สายสฺสุ, ตวตฺถาย ทาตพฺพํ เทยฺยธมฺม’นฺติ วตฺวา มธุผาณิตาทิวเสน รสารมฺมณํ วา ‘อิทํ, ตาต, ผุสสฺสุ, ตวตฺถาย ทาตพฺพํ เทยฺยธมฺม’นฺติ วตฺวา จีนปฏโสมารปฏาทิวเสน โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ วา ปญฺจทฺวาเร อุปสํหรนฺติฯ ตสฺส ตสฺมิํ อาปาถคเต รูปาทิอารมฺมเณ ยถากฺกเมน อุปฺปนฺนโวฏฺฐปนาวสาเน มรณสฺส อาสนฺนภาเวน มนฺทีภูตเวคตฺตา ปญฺจ ชวนานิ เทฺว ตทารมฺมณานิ จ อุปฺปชฺชนฺติฯ ตโต ภวงฺควิสยํ อารมฺมณํ กตฺวา เอกํ จุติจิตฺตํ, ตทวสาเน ตสฺมิเญฺญว เอกจิตฺตกฺขณฏฺฐิติเก อารมฺมเณ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ อยมฺปิ อตีตารมฺมณาย จุติยา อนนฺตรา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา ปฏิสนฺธิฯ

อปรสฺส ปน ปถวีกสิณชฺฌานาทิวเสน ปฏิลทฺธมหคฺคตสฺส สุคติยํ ฐิตสฺส มรณสมเย กามาวจรกุสลกมฺม-กมฺมนิมิตฺต-คตินิมิตฺตานํ อญฺญตรํ ปถวีกสิณาทิกํ วา นิมิตฺตํ มหคฺคตจิตฺตํ วา มโนทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉติฯ จกฺขุโสตานํ วา อญฺญตรสฺมิํ กุสลุปฺปตฺติเหตุภูตํ ปณีตมารมฺมณํ อาปาถมาคจฺฉติฯ ตสฺส ยถากฺกเมน อุปฺปนฺนโวฏฺฐพฺพนาวสาเน มรณสฺส อาสนฺนภาเวน มนฺทีภูตเวคตฺตา ปญฺจ ชวนานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ มหคฺคตคติกานํ ปน ตทารมฺมณํ นตฺถิฯ ตสฺมา ชวนานนฺตรํเยว ภวงฺควิสยํ อารมฺมณํ กตฺวา เอกํ จุติจิตฺตํ อุปฺปชฺชติ ฯ ตสฺสาวสาเน กามาวจรมหคฺคตสุคตีนํ อญฺญตรสุคติปริยาปนฺนํ ยถูปฏฺฐิเตสุ อารมฺมเณสุ อญฺญตรารมฺมณํ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ อยํ นวตฺตพฺพารมฺมณาย สุคติจุติยา อนนฺตรา อตีตปจฺจุปฺปนฺนนวตฺตพฺพานํ อญฺญตรารมฺมณา ปฏิสนฺธิฯ

เอเตนานุสาเรน อารุปฺปจุติยาปิ อนนฺตรา ปฏิสนฺธิ เวทิตพฺพาฯ อยํ อตีตนวตฺตพฺพารมฺมณาย สุคติจุติยา อนนฺตรา อตีตนวตฺตพฺพปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาย ปฏิสนฺธิยา ปวตฺตนากาโรฯ

ทุคฺคติยํ ฐิตสฺส ปน ปาปกมฺมิโน วุตฺตนเยเนว ตํ กมฺมํ กมฺมนิมิตฺตํ คตินิมิตฺตํ วา มโนทฺวาเร, ปญฺจทฺวาเร ปน อกุสลุปฺปตฺติเหตุภูตํ อารมฺมณํ อาปาถมาคจฺฉติฯ อถสฺส ยถากฺกเมน จุติจิตฺตาวสาเน ทุคฺคติปริยาปนฺนํ เตสุ อารมฺมเณสุ อญฺญตรารมฺมณํ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ อุปฺปชฺช

ติฯ อยํ อตีตารมฺมณาย ทุคฺคติจุติยา อนนฺตรา อตีตปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาย ปฏิสนฺธิยา ปวตฺตนากาโรติฯ เอตฺตาวตา เอกูนวีสติวิธสฺสาปิ วิญฺญาณสฺส ปฏิสนฺธิวเสน ปวตฺติ ทีปิตา โหติฯ

ตยิทํ สพฺพมฺปิ เอวํ –

ปวตฺตมานํ สนฺธิมฺหิ, ทฺวิธา กมฺเมน วตฺตติ;
มิสฺสาทีหิ จ เภเทหิ, เภทสฺส ทุวิธาทิโกฯ

อิทญฺหิ เอกูนวีสติวิธมฺปิ วิปากวิญฺญาณํ ปฏิสนฺธิมฺหิ ปวตฺตมานํ ทฺวิธา กมฺเมน วตฺตติฯ ยถาสกญฺหิ เอตสฺส ชนกํ กมฺมํ นานากฺขณิกกมฺมปฺปจฺจเยน เจว อุปนิสฺสยปจฺจเยน จ ปจฺจโย โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘กุสลากุสลํ กมฺมํ วิปากสฺส อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๒๓)ฯ เอวํ วตฺตมานสฺส ปนสฺส มิสฺสาทีหิ เภเทหิ ทุวิธาทิโกปิ เภโท เวทิตโพฺพ, เสยฺยถิทํ – อิทญฺหิ ปฏิสนฺธิวเสน เอกธา วตฺตมานมฺปิ รูเปน สห มิสฺสามิสฺสเภทโต ทุวิธํ, กามรูปารูปภวเภทโต ติวิธํ, อณฺฑชชลาพุชสํเสทชโอปปาติกโยนิวเสน จตุพฺพิธํ, คติวเสน ปญฺจวิธํ, วิญฺญาณฎฺฐิติวเสน สตฺตวิธํ, สตฺตาวาสวเสน อฎฺฐวิธํ โหติฯ ตตฺถ –

มิสฺสํ ทฺวิธา ภาวเภทา, สภาวํ ตตฺถ จ ทฺวิธา;
เทฺว วา ตโย วา ทสกา, โอมโต อาทินา สหฯ

‘**มิสฺสํ ทฺวิธา ภาวเภทา**’ติ ยเญฺหตเมตฺถ อญฺญตฺร อรูปภวา รูปมิสฺสํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตํ รูปภเว อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยสงฺขาเตน ภาเวน วินา อุปฺปตฺติโต กามภเว อญฺญตฺร ชาติปณฺฑกปฏิสนฺธิยา ภาเวน สห อุปฺปตฺติโต สภาวํ อภาวนฺติ ทุวิธํ โหติฯ

‘**สภาวํ ตตฺถ จ ทฺวิธา**’ติ ตตฺถาปิ จ ยํ สภาวํ ตํ อิตฺถิปุริสภาวานํ อญฺญตเรน สห อุปฺปตฺติโต ทุวิธเมว โหติฯ

‘**เทฺว วา ตโย วา ทสกา, โอมโต อาทินา สหา**’ติ ยเญฺหตเมตฺถ มิสฺสํ อมิสฺสนฺติ ทุวเย อาทิภูตํ รูปมิสฺสํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ, เตน สห วตฺถุกายทสกวเสน เทฺว วา วตฺถุกายภาวทสกวเสน ตโย วา ทสกา โอมโต อุปฺปชฺชนฺติ, นตฺถิ อิโต ปรํ รูปปริหานีติฯ ตํ ปเนตํ เอวํ โอมกปริมาณํ อุปฺปชฺชมานํ อณฺฑชชลาพุชนามิกาสุ ทฺวีสุ โยนีสุ ชาติอุณฺณาย เอเกน อํสุนา อุทฺธตเตลสปฺปิมณฺฑปฺปมาณํ กลลนฺติ ลทฺธสงฺขํ หุตฺวา อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถ โยนีนํ คติวเสน สมฺภวเภโท เวทิตโพฺพฯ เอตาสุ หิ –

นิรเย ภุมฺมวชฺชสุ, เทเวสุ จ น โยนิโย;
ติโสฺส ปุริมิกา โหนฺติ, จตโสฺสปิ คติตฺตเยฯ

ตตฺถ **เทเวสุ จา**ติ จสเทฺทน ยถา นิรเย จ ภุมฺมวชฺชสุ จ เทเวสุ, เอวํ นิชฺฌามตณฺหิกเปเตสุ จ ปุริมิกา ติโสฺส โยนิโย น สนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ โอปปาติกา เอว หิ เต โหนฺติฯ เสเส ปน ติรจฺฉานเปตฺติวิสยมนุสฺสสงฺขาเต คติตฺตเย ปุเพฺพ วชฺชิตภุมฺมเทเวสุ จ จตโสฺส โยนิโย โหนฺติฯ ตตฺถ –

ตึส นว เจว รูปีสุ, สตฺตติ อุกฺกํสโตว รูปานิ;
สํเสทโชปปาตีสุ, อถ วา อวกํสโต ตึสฯ

รูปีพฺรเหฺมสุ ตาว โอปปาติกโยนิเกสุ จกฺขุโสตวตฺถุทสกานํ ชีวิตนวกสฺส จาติ จตุนฺนํ กลาปานํ วเสน ตึส จ นว จ ปฏิสนฺธิวิญฺญาเณน สห รูปานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ รูปีพฺรเหฺม ปน ฐเปตฺวา อเญฺญสุ สํเสทชโอปปาติเกสุ อุกฺกํสโต จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายภาววตฺถุทสกานํ วเสน สตฺตติฯ ตานิ จ นิจฺจํ เทเวสุฯ ตตฺถ วโณฺณ คโนฺธ รโส โอชา จตโสฺส จาปิ ธาตุโย จกฺขุปสาโท ชีวิตินฺทฺริยนฺติ อยํ ทสรูปปริมาโณ รูปปุโญฺช จกฺขุทสโก นามฯ เอวํ เสสา เวทิตพฺพาฯ อวกํสโต ปน ชจฺจนฺธพธิรอฆานกนปุํสกสฺส ชิวฺหากายวตฺถุทสกานํ วเสน ตึส รูปานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ อุกฺกํสาวกํสานํ ปน อนฺตเร อนุรูปโต วิกโปฺป เวทิตโพฺพฯ

เอวํ วิทิตฺวา ปุน –

> ขนฺธารมฺมณคติเหตุ-เวทนาปีติวิตกฺกวิจาเรหิ;
> เภทาเภทวิเสโส, จุติสนฺธีนํ ปริเญฺญโยฺยฯ

ยาเหสา มิสฺสามิสฺสโต ทุวิธา ปฏิสนฺธิ, ยา จสฺสา อตีตานนฺตรา จุติ, ตาสํ อิเมหิ ขนฺธาทีหิ เภทาเภทวิเสโส ญาตโพฺพติ อโตฺถฯ

กถํ? กทาจิ จตุกฺขนฺธาย อารุปฺปจุติยา อนนฺตรา จตุกฺขนฺธาว อารมฺมณโตปิ อภินฺนา ปฏิสนฺธิ โหติ, กทาจิ อมหคฺคตพหิทฺธารมฺมณาย มหคฺคตอชฺฌตฺตารมฺมณาฯ อยํ ตาว อรูปภูมีสุเยว นโยฯ กทาจิ ปน จตุกฺขนฺธาย อารุปฺปจุติยา อนนฺตรา ปญฺจกฺขนฺธา กามาวจรา ปฏิสนฺธิฯ กทาจิ ปญฺจกฺขนฺธาย กามาวจรจุติยา รูปาวจรจุติยา วา อนนฺตรา จตุกฺขนฺธา อารุปฺปปฏิสนฺธิฯ เอวํ อตีตารมฺมณจุติยา อตีตนวตฺตพฺพปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา ปฏิสนฺธิ, เอกจฺจสุคติจุติยา เอกจฺจทุคฺคติปฏิสนฺธิ, อเหตุกจุติยา สเหตุกปฏิสนฺธิ, ทุเหตุกจุติยา ติเหตุกปฏิสนฺธิ, อุเปกฺขาสหคตจุติยา โสมนสฺสสหคตปฏิสนฺธิ, อปฺปีติกจุติยา สปฺปีติกปฏิสนฺธิ, อวิตกฺกจุติยา สวิตกฺกปฏิสนฺธิ, อวิจารจุติยา สวิจารปฏิสนฺธิ, อวิตกฺกอวิจารจุติยา สวิตกฺกสวิจารปฏิสนฺธีติ ตสฺส ตสฺส วิปรีตโต จ ยถาโยคํ โยเชตพฺพํฯ

> ลทฺธปฺปจฺจยมิติธมฺม-มตฺตเมตํ ภวนฺตรมุเปติ;
> นาสฺส ตโต สงฺกนฺติ, น ตโต เหตุํ วินา โหติฯ

อิติ เหตํ ลทฺธปจฺจยํ รูปารูปธมฺมมตฺตํ อุปฺปชฺชมานํ ภวนฺตรํ อุเปตีติ วุจฺจติ, น สโตฺต, น ชีโวฯ ตสฺส นาปิ อตีตภวโต อิธ สงฺกนฺติ อตฺถิ, นาปิ ตโต เหตุํ วินา อิธ ปาตุภาโวฯ ตยิทํ ปากเฏน มนุสฺสจุติปฏิสนฺธิกฺกเมน ปกาสยิสฺสาม –

อตีตภวสฺมิญฺหิ สรเสน อุปกฺกเมน วา สมาสนฺนมรณสฺส อสยฺหานํ สพฺพงฺคปจฺจงฺคสนฺธิพนฺธนเจฺฉทกานํ มารณนฺติกเวทนาสตฺตานํ สนฺนิปาตํ อสหนฺตสฺส อาตเป ปกฺขิตฺตหริตตาลปณฺณมิว กเมน อุปสุสฺสมาเน สรีเร นิรุเทฺธสุ จกฺขาทีสุ อินฺทฺริเยสุ หทยวตฺถุมตฺเต ปติฏฺฐิเตสุ กายินฺทฺริยมนินฺทฺริยชีวิตินฺทฺริเยสุ ตงฺขณาวเสสํ หทยวตฺถุสนฺนิสฺสิตํ วิญฺญาณํ ครุสมาเสวิตาสนฺนปุพฺพกตานํ อญฺญตรํ ลทฺธาวเสสปจฺจยสงฺขารสงฺขาตํ กมฺมํ วา ตทุปฏฺฐาปิตํ วา กมฺมนิมิตฺตคตินิมิตฺตสงฺขาตํ วิสยมารพฺภ ปวตฺตติฯ ตเทวํ ปวตฺตมานํ ตณฺหาอวิชฺชานํ อปฺปหีนตฺตา อวิชฺชาปฏิจฺฉาทิตาทีนเว ตสฺมึ วิสเย ตณฺหา นาเมติ , สหชาตสงฺขารา ขิปนฺติฯ ตํ สนฺตติวเสน ตณฺหาย นามิยมานํ สงฺขาเรหิ ขิปฺปมานํ โอริมตีรรุกฺขวินิพทฺธรชฺชุมาลมฺพิตฺวา มาติกาติกฺกมโก วิย ปุริมญฺจ นิสฺสยํ ชหติ, อปรญฺจ กมฺมสมุฏฺฐาปิตํ นิสฺสยํ อสฺสาทยมานํ วา อนสฺสาทยมานํ วา อารมฺมณาทีหิเยว ปจฺจเยหิ ปวตฺตติฯ

เอตฺถ จ ปุริมํ จวนโต จุติ, ปจฺฉิมํ ภวนฺตราทิปฏิสนฺธานโต ปฏิสนฺธีติ วุจฺจติฯ ตเทตํ นาปิ ปุริมภวา อิธ อาคตํ, นาปิ ตโต กมฺมสงฺขารนติวิสยาทิเหตุํ วินา ปาตุภูตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

> สิยุํ นิทสฺสนาเนตฺถ, ปฏิโฆสาทิกา อถ;
> สนฺตานพนฺธโต นตฺถิ, เอกตา นาปิ นานตาฯ

เอตฺถ เจตสฺส วิญฺญาณสฺส ปุริมภวโต อิธ อนาคมเน อตีตภวปริยาปนฺนเหตูหิ จ อุปฺปาเท ปฏิโฆสปทีปมุทฺทาปฏิพิมฺพปฺปการา ธมฺมา นิทสฺสนานิ สิยุํฯ ยถา หิ ปฏิโฆสปทีปมุทฺทจฺฉายา สทฺทาทิเหตุกา อญฺญตฺร อคนฺตฺวา โหนฺติ, เอวเมว อิทํ จิตฺตํฯ เอตฺถ จ **‘สนฺตานพนฺธโต นตฺถิ เอกตา นาปิ นานตา’**ฯ ยทิ หิ สนฺตานพเนฺธ สติ เอกนฺตเมกตา ภเวยฺย, น ขีรโต ทธิ สมฺภูตํ สิยาฯ อถาปิ เอกนฺตนานตา ภเวยฺย, น ขีรสฺสาธีโน ทธิ สิยาฯ เอส นโย สพฺพเหตุเหตุสมุปฺปเนฺนสุฯ เอวญฺจ สติ สพฺพโลกโวหารโลโป สิยาฯ โส จ อนิโฏฺฐฯ ตสฺมา เอตฺถ น เอกนฺตเมกตา วา นานตา วา อุปคนฺตพฺพาติฯ

เอตฺถาห – นนุ เอวํ อสงฺกนฺติปาตุภาเว สติ เย อิมสฺมิํ มนุสฺสตฺตภาเว ขนฺธา, เตสํ นิรุทฺธตฺตา ผลปจฺจยสฺส จ กมฺมสฺส ตตฺถ อคมนโต อญฺญสฺส อญฺญโต จ ตํ ผลํ สิยา? อุปภุญฺชเก จ อสติ กสฺส ตํ ผลํ สิยา? ตสฺมา น สุนฺทรมิทํ วิธานนฺติฯ ตตฺริทํ วุจฺจติ –

> สนฺตาเน ยํ ผลํ เอตํ, นาญฺญสฺส น จ อญฺญโต;
> พีชานํ อภิสงฺขาโร, เอตสฺสตฺถสฺส สาธโกฯ

เอกสนฺตานสฺมิญฺหิ ผลมุปฺปชฺชมานํ ตตฺถ เอกนฺตํ เอกตฺตนานตฺตานํ ปฏิสิทฺธตฺตา อญฺญสฺสาติ วา อญฺญโตติ วา น โหติฯ เอตสฺส จ ปนตฺถสฺส พีชานํ อภิสงฺขาโร สาธโกฯ อมฺพพีชาทีนญฺหิ อภิสงฺขาเรสุ กเตสุ ตสฺส พีชสฺส สนฺตาเน ลทฺธปจฺจโย กาลนฺตเร ผลวิเสโส อุปฺปชฺชมาโน น อญฺญพีชานํ นาปิ อญฺญาภิสงฺขารปจฺจยา อุปฺปชฺชติ, น จ ตานิ พีชานิ เต อภิสงฺขารา วา ผลฏฺฐานํ ปาปุณนฺติฯ เอวํ สมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ วิชฺชาสิปฺปสธาทีหิ จาปิ พาลสรีเร อุปยุเตฺตหิ กาลนฺตเร วุฑฺฒสรีราทีสุ ผลเทหิ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ยมฺปิ วุตฺตํ ‘อุปภุญฺชเก จ อสติ กสฺส ตํ ผลํ สิยา’ติ? ตตฺถ –

> ผลสฺสุปฺปตฺติยา เอว, สิทฺธา ภุญฺชกสมฺมุติ;
> ผลุปฺปาเทน รุกฺขสฺส, ยถา ผลติ สมฺมุติฯ

ยถา หิ รุกฺขสงฺขาตานํ ธมฺมานํ เอกเทสภูตสฺส รุกฺขผลสฺส อุปฺปตฺติยา เอว รุโกฺข ผลตีติ วา ผลิโตติ วา วุจฺจติ, ตถา เทวมนุสฺสสงฺขาตานํ ขนฺธานํ เอกเทสภูตสฺส อุปโภคสงฺขาตสฺส สุขทุกฺขผลสฺส อุปฺปาเทเนว เทโว วา มนุโสฺส วา อุปภุญฺชตีติ วา สุขิโตติ วา ทุกฺขิโตติ วา วุจฺจติฯ ตสฺมา น เอตฺถ อเญฺญน อุปภุญฺชเกน นาม โกจิ อโตฺถ อตฺถีติฯ

โยปิ วเทยฺย – ‘เอวํ สเนฺตปิ เอเต สงฺขารา วิชฺชมานา วา ผลสฺส ปจฺจยา สิยุํ, อวิชฺชมานา วาฯ ยทิ จ วิชฺชมานา ปวตฺติกฺขเณเยว เนสํ วิปาเกน ภวิตพฺพํฯ อถ อวิชฺชมานา, ปวตฺติโต ปุเพฺพ จ ปจฺฉา จ นิจฺจํ ผลาวหา สิยุ’นฺติฯ โส เอวํ วตฺตโพฺพ –

> กตตฺตา ปจฺจยา เอเต, น จ นิจฺจํ ผลาวหา;
> ปาฏิโภคาทิกํ ตตฺถ, เวทิตพฺพํ นิทสฺสนํฯ

กตฺตา เอว หิ สงฺขารา อตฺตโน ผลสฺส ปจฺจยา โหนฺติ, น วิชฺชมานตฺตา วา อวิชฺชมานตฺตา วาฯ ยถาห ‘‘กามาวจรสฺส กุสลสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา วิปากํ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปนฺนํ โหตี’’ติอาทิ (ธ. ส. ๔๓๑)ฯ ยถารหสฺส อตฺตโน ผลสฺส จ ปจฺจยา หุตฺวา น ปุน ผลาวหา โหนฺติ วิปกฺกวิปากตฺตาฯ เอตสฺส จตฺถสฺส วิภาวเน อิทํ ปาฏิโภคาทิกํ นิทสฺสนํ เวทิตพฺพํฯ

ยถา หิ โลเก โย กสฺสจิ อตฺถสฺส นิยฺยาตนตฺถํ ปาฏิโภโค โหติ, ภณฺฑํ วา กิณาติ, อิณํ วา คณฺหาติฯ ตสฺส ตํ กิริยากรณมตฺตเมว ตทตฺถนิยฺยาตนาทิมฺหิ ปจฺจโย โหติ, น กิริยาย วิชฺชมานตา วา อวิชฺชมานตา วาฯ น จ ตทตฺถนิยฺยาตนาทิโต ปรมฺปิ ธารโกว โหติฯ กสฺมา? นิยฺยาตนาทีนํ กตตฺตาฯ เอวํ กตตฺตาว สงฺขาราปิ อตฺตโน ผลสฺส ปจฺจยา โหนฺติ, น จ ยถารหํ ผลทานโต ปรมฺปิ ผลาวหา โหนฺตีติฯ เอตฺตาวตา มิสฺสามิสฺสวเสน ทฺวิธาปิ ปวตฺตมานสฺส ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส สงฺขารปจฺจยา ปวตฺติ ทีปิตา โหติฯ

อิทานิ สเพฺพเสฺวเตสุ พตฺตึสวิญฺญาเณสุ สโมฺมหวิฆาตตฺถํ –

> ปฏิสนฺธิปฺปวตฺตีนํ , วเสเนเต ภวาทิสุ;
> วิชานิตพฺพา สงฺขารา, ยถา เยสญฺจ ปจฺจยาฯ

ตตฺถ ตโย ภวา, จตโสฺส โยนิโย, ปญฺจ คติโย, สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย, นว สตฺตาวาสาติ เอเต ภวาทโย นามฯ เอเตสุ ภวาทีสุ ปฏิสนฺธิยํ ปวเตฺต จ เอเต เยสํ วิปากวิญฺญาณานํ ปจฺจยา ยถา จ ปจฺจยา โหนฺติ ตถา วิชานิตพฺพาติ อโตฺถฯ

ตตฺถ – ปุญฺญาภิสงฺขาเร ตาว กามาวจรอฏฺฐเจตนาเภโท ปุญฺญาภิสงฺขาโร อวิเสเสน กามภเว สุคติยํ นวนฺนํ วิปากวิญฺญาณานํ ปฏิสนฺธิยํ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจเยน เจว อุปนิสฺสยปจฺจเยน จาติ ทฺวิธา ปจฺจโยฯ รูปาวจรปญฺจกุสลเจตนาเภโท ปุญฺญาภิสงฺขาโร รูปภเว ปฏิสนฺธิยํ เอว ปญฺจนฺนํฯ วุตฺตปฺปเภทกามาวจโร ปน กามภเว สุคติยํ อุเปกฺขาสหคตาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุวชฺชานํ สตฺตนฺนํ ปริตฺตวิปากวิญฺญาณานํ วุตฺตนเยเนว ทฺวิธา ปจฺจโย ปวเตฺต, โน ปฏิสนฺธิยํฯ เสฺวว รูปภเว ปญฺจนฺนํ วิปากวิญฺญาณานํ ตเถว ปจฺจโย ปวเตฺต, โน ปฏิสนฺธิยํฯ กามภเว ปน ทุคฺคติยํ อฏฺฐนฺนมฺปิ ปริตฺตวิปากวิญฺญาณานํ ตเถว ปจฺจโย ปวเตฺต, โน ปฏิสนฺธิยํฯ

ตตฺถ นิรเย มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส นรกจาริกาทีสุ อิฏฺฐารมฺมณสมาโยเค โส ปจฺจโย โหติฯ ติรจฺฉาเนสุ ปน นาคสุปณฺณเปตมหิทฺธิเกสุ จ อิฏฺฐารมฺมณํ ลพฺภติเยวฯ เสฺวว กามภเว สุคติยํ โสฬสนฺนมฺปิ กุสลวิปากวิญฺญาณานํ ตเถว ปจฺจโย ปวเตฺต จ ปฏิสนฺธิยญฺจฯ อวิเสเสน ปุญฺญาภิสงฺขาโร รูปภเว ทสนฺนํ วิปากวิญฺญาณานํ ตเถว ปจฺจโย ปวเตฺต จ ปฏิสนฺธิยญฺจฯ

ทฺวาทสากุสลเจตนาเภโท อปุญฺญาภิสงฺขาโร กามภเว ทุคฺคติยํ เอกสฺส วิญฺญาณสฺส ตเถว ปจฺจโย ปฏิสนฺธิยํ, โน ปวเตฺต; ฉนฺนํ ปวเตฺต, โน ปฏิสนฺธิยํ; สตฺตนฺนมฺปิ อกุสลวิปากวิญฺญาณานํ ปวเตฺต จ ปฏิสนฺธิยญฺจ ฯ กามภเว ปน สุคติยํ เตสํเยว สตฺตนฺนํ ตเถว ปจฺจโย ปวเตฺต, โน ปฏิสนฺธิยํ; รูปภเว จตุนฺนํ วิปากวิญฺญาณานํ ตเถว ปจฺจโย ปวเตฺต, โน ปฏิสนฺธิยํฯ โส จ โข กามาวจเร อนิฏฺฐรูปทสฺสนสทฺทสวนวเสน ฯ พฺรหฺมโลเก ปน อนิฏฺฐา รูปาทโย นาม นตฺถิ, ตถา กามาวจรเทวโลเกปิฯ

อาเนญฺชาภิสงฺขาโร อรูปภเว จตุนฺนํ วิปากวิญฺญาณานํ ตเถว ปจฺจโย ปวเตฺต จ ปฏิสนฺธิยญฺจฯ

กามาวจรกุสลากุสลโต ปน สพฺพสงฺคาหิกนเยน วีสติเจตนาเภโทปิ กายสงฺขาโร กามภเว ทสนฺนํ วิปากวิญฺญาณานํ ปฏิสนฺธิยํ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจเยน เจว อุปนิสฺสยปจฺจเยน จาติ ทฺวิธา ปจฺจโยฯ เสฺวว กามภเว เตรสนฺนํ, รูปภเว นวนฺนํ วิปากวิญฺญาณานํ ตเถว ปจฺจโย ปวเตฺต, โน ปฏิสนฺธิยํฯ เสฺวว กามภเว เตวีสติยา วิปากวิญฺญาณานํ ตเถว ปจฺจโย ปวเตฺต จ ปฏิสนฺธิยญฺจฯ วจีสงฺขาเรปิ เอเสว นโยฯ

อฎฺฐวีสติเอกูนตึสเจตนาเภโทปิ ปน จิตฺตสงฺขาโร ตีสุ ภเวสุ เอกูนวีสติยา วิปากวิญฺญาณานํ ตเถว ปจฺจโย ปฏิสนฺธิยํ, โน ปวเตฺตฯ เสฺวว ทฺวีสุ ภเวสุ เหฎฺฐาวุตฺตานํ เตรสนฺนญฺจ นวนฺนญฺจาติ ทฺวาวีสติยา วิปากวิญฺญาณานํ ตเถว ปจฺจโย ปวเตฺต, โน ปฏิสนฺธิยํฯ ตีสุ ปน ภเวสุ ทฺวตฺตึสายปิ วิปากวิญฺญาณานํ ตเถว ปจฺจโย ปวเตฺต เจว ปฏิสนฺธิยญฺจฯ เอวํ ตาว ภเวสุ ปฏิสนฺธิปวตฺตีนํ วเสน เต สงฺขารา เยสํ ปจฺจยา, ยถา จ ปจฺจยา โหนฺติ ตถา วิชานิตพฺพาฯ เอเตเนว นเยน โยนิอาทีสุปิ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺริทํ อาทิโต ปฏฺฐาย มุขมตฺตปฺปกาสนํ – อิเมสุ หิ สงฺขาเรสุ ยสฺมา ปุญฺญาภิสงฺขาโร ตาว ทฺวีสุ ภเวสุ ปฏิสนฺธึ ทตฺวา สพฺพํ อตฺตโน วิปากํ ชเนติ, ตถา อณฺฑชาทีสุ จตูสุ โยนีสุ, เทวมนุสฺสสงฺขาตาสุ ทฺวีสุ คตีสุ, นานตฺตกายนานตฺตสญฺญีนานตฺตกายเอกตฺตสญฺญีเอกตฺตกายนานตฺตสญฺญีเอกตฺตกายเอกตฺตสญฺญีสงฺขาตาสุ มนุสฺสานเญฺจว ปฐมทุติยตติยชฺฌานภูมีนญฺจ วเสน จตูสุ วิญฺญาณฎฺฐิตีสุฯ อสญฺญสตฺตาวาเส ปเนส รูปมตฺตเมวาภิสงฺขโรตีติ จตูสุเยว สตฺตาวาเสสุ จ ปฏิสนฺธึ ทตฺวา สพฺพํ อตฺตโน วิปากํ ชเนติฯ ตสฺมา เอส เอเตสุ ทฺวีสุ ภเวสุ, จตูสุ โยนีสุ, ทฺวีสุ คตีสุ, จตูสุ วิญฺญาณฎฺฐิตีสุ, จตูสุ สตฺตาวาเสสุ จ เอกวีสติยา วิปากวิญฺญาณานํ วุตฺตนเยเนว ปจฺจโย โหติ ยถาสมฺภวํ ปฏิสนฺธิยํ ปวเตฺต จฯ

อปุญฺญาภิสงฺขาโร ปน ยสฺมา เอกสฺมิเญฺญว กามภเว, จตูสุ โยนีสุ, อวเสสาสุ ตีสุ คตีสุ, นานตฺตกายเอกตฺตสญฺญีสงฺขาตาย เอกิสฺสา วิญฺญาณฎฺฐิติยา, ตาทิเสเยว จ เอกสฺมึ สตฺตาวาเส ปฏิสนฺธิวเสน วิปจฺจติ, ตสฺมา เอส เอกสฺมึ ภเว จตูสุ โยนีสุ, ตีสุ คตีสุ, เอกิสฺสา วิญฺญาณฎฺฐิติยา, เอกมฺหิ จ สตฺตาวาเส สตฺตนฺนํ วิปากวิญฺญาณานํ วุตฺตนเยเนว ปจฺจโย โหติ ปฏิสนฺธิยํ ปวเตฺต จฯ

อาเนญฺชาภิสงฺขาโร ปน ยสฺมา เอกสฺมึ อรูปภเว, เอกิสฺสา โอปปาติกโยนิยา, เอกิสฺสา เทวคติยา, อากาสานญฺจายตนาทีสุ ตีสุ วิญฺญาณฎฺฐิตีสุ, อากาสานญฺจายตนาทีสุ จ จตูสุ สตฺตาวาเสสุ ปฏิสนฺธิวเสน วิปจฺจติ, ตสฺมา เอส เอกสฺมิํเยว ภเว, เอกิสฺสา โยนิยา, เอกิสฺสา เทวคติยา, ตีสุ วิญฺญาณฎฺฐิตีสุ จตูสุ สตฺตาวาเสสุ, จตุนฺนํ วิญฺญาณานํ วุตฺตนเยเนว ปจฺจโย โหติ ปฏิสนฺธิยํ ปวเตฺต จฯ

กายสงฺขาโรปิ ยสฺมา เอกสฺมึ กามภเว, จตูสุ โยนีสุ, ปญฺจสุ คตีสุ, ทฺวีสุ วิญฺญาณฎฺฐิตีสุ, ทฺวีสุ จ สตฺตาวาเสสุ ปฏิสนฺธึ ทตฺวา สพฺพํ อตฺตโน วิปากํ ชเนติ, ตสฺมา เอส เอกสฺมึ ภเว, จตูสุ โยนีสุ, ปญฺจสุ คตีสุ, ทฺวีสุ วิญฺญาณฎฺฐิตีสุ, ทฺวีสุ จ สตฺตาวาเสสุ เตวีสติยา วิปากวิญฺญาณานํ ตเถว ปจฺจโย ปฏิสนฺธิยํ ปวเตฺต จฯ วจีสงฺขาเรปิ เอเสว นโยฯ

จิตฺตสงฺขาโร ปน ยสฺมา เอกํ สตฺตาวาสํ ฐเปตฺวา น กตฺถจิ น วิปจฺจติ, ตสฺมา เอส ตีสุ ภเวสุ, จตูสุ โยนีสุ, ปญฺจสุ คตีสุ, สตฺตสุ วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ, อฏฺฐสุ สตฺตาวาเสสุ ยถาโยคํ ทฺวตฺติํสาย วิปากวิญฺญาณานํ ตเถว ปจฺจโย ปฏิสนฺธิยํ ปวตฺเต จฯ อวิญฺญาณเก ปน สตฺตาวาเส สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ นตฺถิฯ

อปิจ ปุญฺญาภิสงฺขาโร อสญฺญสตฺเตสุ กฏตฺตารูปานํ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ เอวํ –

ปฏิสนฺธิปวตฺตีนํ , วเสเนเต ภวาทิสุ;
วิชานิตพฺพา สงฺขารา, ยถา เยสญฺจ ปจฺจยาติฯ

สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณปทนิเทฺทโสฯ

นามรูปปทนิเทฺทโส

๒๒๘. วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปนิเทฺทเส –

เทสนาเภทโต สพฺพ-ภวาทีสุ ปวตฺติโต;
สงฺคหา ปจฺจยนยา, วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

‘**เทสนาเภทโต**’ติ ‘‘ตตฺถ กตมํ รูปํ? จตฺตาโร จ มหาภูตา จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทาย รูป’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๒; ม. นิ. ๑.๑๐๐) เอวํ ตาว สุตฺตเนฺต จ อิธ รูปปทสฺส อเภทโต เอกสทิสา เทสนา กตา; นามปทสฺส ปน เภทโตฯ

สุตฺตนฺตสฺมิญฺหิ ‘‘ตตฺถ กตมํ นามํ? เวทนา สญฺญา เจตนา ผโสฺส มนสิกาโร’’ติ วุตฺตํฯ อิธ ‘‘เวทนากฺขโนฺธ สญฺญากฺขโนฺธ สงฺขารกฺขโนฺธ’’ติฯ ตตฺถ หิ ยมฺปิ จกฺขุวิญฺญาณปจฺจยา นามํ อุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺนญฺจ จิตฺตสฺส ฐิติ อรูปีนํ ธมฺมานํ อายูติ เอวํ อญฺญธมฺมสนฺนิสฺสเยน อคฺคเหตพฺพโต ปากฏํ, ตํ ทเสฺสโนฺต เจตนาผสฺสมนสิการวเสน สงฺขารกฺขนฺธํ ติธา ภินฺทิตฺวา ทฺวีหิ ขเนฺธหิ สทฺธิํ เทเสสิฯ อิธ ปน ตตฺถ วุตฺตญฺจ อวุตฺตญฺจ สพฺพํ นามํ สงฺคณฺหโนฺต ‘‘ตโย ขนฺธา – เวทนากฺขโนฺธ สญฺญากฺขโนฺธ สงฺขารกฺขโนฺธ’’ติ อาหฯ

กิํ ปน อิเม ตโย ขนฺธาว นามํ, วิญฺญาณํ นามํ นาม น โหตีติ? โน น โหติฯ ตสฺมิํ ปน วิญฺญาเณ คยฺหมาเน นามวิญฺญาณสฺส จ ปจฺจยวิญฺญาณสฺส จาติ ทฺวินฺนํ วิญฺญาณานํ สหภาโว อาปชฺชติฯ ตสฺมา วิญฺญาณํ ปจฺจยฏฺฐาเน ฐเปตฺวา ปจฺจยนิพฺพตฺตํ นามํ ทเสฺสตุํ ตโยว ขนฺธา วุตฺตาติฯ เอวํ ตาว ‘เทสนาเภทโต’ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

‘**สพฺพภวาทีสุ ปวตฺติโต**’ติ เอตฺถ ปน นามํ เอกํ สตฺตาวาสํ ฐเปตฺวา สพฺพภวโยนิคติวิญฺญาณฏฺฐิติเสสสตฺตาวาเสสุ ปวตฺตติฯ รูปํ ทฺวีสุ ภเวสุ, จตูสุ โยนีสุ, ปญฺจสุ คตีสุ, ปุริมาสุ จตูสุ วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ, ปญฺจสุ จ สตฺตาวาเสสุ ปวตฺตติฯ เอวํ ปวตฺตมาเน เจตสฺมิํ นามรูเป ยสฺมา อภาวกคพฺภเสยฺยกานํ อณฺฑชานญฺจ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุกายวเสน รูปโต เทฺว สนฺตติสีสานิ ตโย จ อรูปิโน ขนฺธา ปาตุภวนฺติ, ตสฺมา เตสํ วิตฺถาเรน รูปรูปโต วีสติ ธมฺมา ตโย จ อรูปิโน ขนฺธาติ เอเต เตวีสติ ธมฺมา วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปนฺติ เวทิตพฺพาฯ อคฺคหิตคฺคหเณน ปน เอกสนฺตติสีสโต นว รูปธเมฺม อปเนตฺวา จุทฺทส, สภาวกานํ ภาวทสกํ ปกฺขิปิตฺวา เตตฺติํสฯ เตสมฺปิ อคหิตคฺคหเณน สนฺตติสีสทฺวยโต อฏฺฐารส รูปธเมฺม อปเนตฺวา ปนฺนรสฯ

ยสฺมา จ โอปปาติกสเตฺตสุ พฺรหฺมกายิกาทีนํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ จกฺขุโสตวตฺถุทสกานํ ชีวิตินฺทฺริยนวกสฺส จ วเสน รูปรูปโต จตฺตาริ สนฺตติสีสานิ ตโย จ อรูปิโน ขนฺธา ปาตุภวนฺติ, ตสฺมา เตสํ วิตฺถาเรน รูปรูปโต เอกูนจตฺตาลีส ธมฺมา ตโย จ อรูปิโน ขนฺธาติ เอเต ทฺวาจตฺตาลีส ธมฺมา วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปนฺติ เวทิตพฺพาฯ อคหิตคฺคหเณน ปน สนฺตติสีสตฺตยโต สตฺตวีสติ ธมฺเม อปเนตฺวา ปนฺนรสฯ

กามภเว ปน ยสฺมา เสสโอปปาติกานํ วา สํเสทชานํ วา สภาวกปริปุณฺณายตนานํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ รูปรูปโต สตฺต สนฺตติสีสานิ ตโย จ อรูปิโน ขนฺธา ปาตุภวนฺติ, ตสฺมา เตสํ วิตฺถาเรน รูปรูปโต สตฺตติ ธมฺมา ตโย จ อรูปิโน ขนฺธาติ เอเต เตสตฺตติ ธมฺมา วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปนฺติ เวทิตพฺพาฯ อคฺคหิตคฺคหเณน ปน สนฺตติสีสฉกฺกโต จตุปญฺญาส ธมฺเม อปเนตฺวา เอกูนวีสติฯ เอส อุกฺกํสโตฯ อวกํเสน ปน ตํตํรูปสนฺตติสีสวิกลานํ ตสฺส ตสฺส วเสน หาเปตฺวา หาเปตฺวา สเงฺขปโต จ วิตฺถารโต จ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณปจฺจยา นามรูปสงฺขาตา เวทิตพฺพาฯ อรูปีนํ ปน ตโยว อรูปิโน ขนฺธาฯ อสญฺญีนํ รูปโต ชีวิตินฺทฺริยนวกเมวาติฯ เอส ตาว ปฏิสนฺธิยํ นโยฯ

ปวเตฺต ปน สพฺพตฺถ รูปปฺปวตฺติเทเส ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส ฐิติกฺขเณ ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สห ปวตฺตอุตุโต อุตุสมุฏฺฐานํ สุทฺธฏฺฐกํ ปาตุภวติฯ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ ปน รูปํ น สมุฏฺฐาเปติฯ ตญฺหิ ยถา ปปาเต ปติตปุริโส ปรสฺส ปจฺจโย โหตุํ น สโกฺกติ, เอวํ วตฺถุทุพฺพลตาย ทุพฺพลตฺตา รูปํ สมุฏฺฐาเปตุํ น สโกฺกติฯ ปฏิสนฺธิจิตฺตโต ปน อุทฺธํ ปฐมภวงฺคโต ปภุติ จิตฺตสมุฏฺฐานกํ สุทฺธฏฺฐกํฯ สทฺทปาตุภาวกาเล ปฏิสนฺธิกฺขณโต อุทฺธํ ปวตฺตอุตุโต เจว จิตฺตโต จ สทฺทนวกํฯ เย ปน กพฬีการาหารูปชีวิโน คพฺภเสยฺยกสตฺตา เตสํ –

> ‘‘ยญฺจสฺส ภุญฺชตี มาตา, อนฺนํ ปานญฺจ โภชนํ;
> เตน โส ตตฺถ ยาเปติ, มาตุกุจฺฉิคโต นโร’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๓๕);

วจนโต มาตรา อโชฺฌหริตาหาเรน อนุคเต สรีเร, โอปปาติกานํ สพฺพปฐมํ อตฺตโน มุขคตํ เขฬํ อโชฺฌหรณกาเล อาหารสมุฏฺฐานํ สุทฺธฏฺฐกนฺติ อิทํ อาหารสมุฏฺฐานสฺส สุทฺธฏฺฐกสฺส อุตุจิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ อุกฺกํสโต ทฺวินฺนํ นวกานํ วเสน ฉพฺพีสติวิธํ, ปุเพฺพ เอเกกจิตฺตกฺขเณ ติกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชมานํ วุตฺตํ กมฺมสมุฏฺฐานํ สตฺตติวิธนฺติ ฉนฺนวุติวิธํ รูปํ ตโย จ อรูปิโน ขนฺธาติ สมาสโต นวนวุติ ธมฺมาฯ ยสฺมา วาสโทฺท อนิยโต กทาจิเทว ปาตุภาวโต, ตสฺมา ทุวิธมฺปิ ตํ อปเนตฺวา อิเม สตฺตนวุติ ธมฺมา ยถาสมฺภวํ สพฺพสตฺตานํ วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปนฺติ เวทิตพฺพาฯ เตสญฺหิ สุตฺตานมฺปิ ปมตฺตานมฺปิ จรนฺตานมฺปิ ขาทนฺตานมฺปิ ปิวนฺตานมฺปิ ทิวา จ รตฺติญฺจ เอเต วิญฺญาณปจฺจยา ปวตฺตนฺติฯ ตญฺจ เตสํ วิญฺญาณปจฺจยภาวํ ปรโต วณฺณยิสฺสามฯ

ยํ ปเนตเมตฺถ กมฺมชรูปํ ตํ ภวโยนิคติวิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาเสสุ สพฺพปฐมํ ปติฏฺฐหนฺตมฺปิ ติสมุฏฺฐานิกรูเปน อนุปตฺถทฺธํ น สโกฺกติ สณฺฐาตุํ, นาปิ ติสมุฏฺฐานิกํ เตน อนุปตฺถทฺธํฯ อถ โข วาตพฺภาหตาปิ จตุทฺทิสววตฺถาปิตา นฬกลาปิโย วิย, อูมิเวคพฺภาหตาปิ มหาสมุเทฺท กตฺถจิ ลทฺธปติฏฺฐา ภินฺนวาหนิกา วิย จ อญฺญมญฺญูปตฺถทฺธาเนเวตานิ อปตมานานิ สณฺฐหิตฺวา เอกมฺปิ วสฺสํ เทฺวปิ วสฺสานิ…เป.… วสฺสสตมฺปิ ยาว เตสํ สตฺตานํ อายุกฺขโย วา ปุญฺญกฺขโย วา ตาว ปวตฺตนฺตีติฯ เอวํ ‘สพฺพภวาทีสุ ปวตฺติโต’เปตฺถ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

‘สงฺคหา’ติ เอตฺถ จ ยํ อารุเปฺป ปวตฺติปฏิสนฺธีสุ ปญฺจโวการภเว จ ปวตฺติยา วิญฺญาณปจฺจยา นามเมว, ยญฺจ อสญฺญีสุ สพฺพตฺถ ปญฺจโวการภเว จ ปวตฺติยา วิญฺญาณปจฺจยา รูปเมว, ยญฺจ ปญฺจโวการภเว สพฺพตฺถ วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, ตํ สพฺพํ นามญฺจ รูปญฺจ นามรูปญฺจ นามรูปนฺติ เอวํ เอกเทสสรูเปกเสสนเยน สงฺคเหตฺวา วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปนฺติ เวทิตพฺพํฯ อสญฺญีสุ วิญฺญาณาภาวา อยุตฺตนฺติ เจ นายุตฺตํฯ อิทญฺหิ –

> นามรูปสฺส ยํ เหตุ, วิญฺญาณํ ตํ ทฺวิธา มตํ;
> วิปากมวิปากญฺจ, ยุตฺตเมว ยโต อิทํฯ

ยญฺหิ นามรูปสฺส เหตุ วิญฺญาณํ ตํ วิปากาวิปากเภทโต ทฺวิธา มตํฯ อิทญฺจ อสญฺญสเตฺตสุ กมฺมสมุฏฺฐานตฺตา ปญฺจโวการภเว ปวตฺตอภิสงฺขารวิญฺญาณปจฺจยา รูปํ, ตถา ปญฺจโวกาเร ปวตฺติยํ กุสลาทิจิตฺตกฺขเณ กมฺมสมุฏฺฐานนฺติ ยุตฺตเมว อิทํฯ เอวํ ‘สงฺคหโต’เปตฺถ วิญฺญาตพฺพ วินิจฺฉโยฯ

‘ปจฺจยนยา’ติ เอตฺถ หิ –

> นามสฺส ปากวิญฺญาณํ, นวธา โหติ ปจฺจโย;
> วตฺถุรูปสฺส นวธา, เสสรูปสฺส อฏฺฐธาฯ
>
> อภิสงฺขารวิญฺญาณํ, โหติ รูปสฺส เอกธา;
> ตทญฺญํ ปน วิญฺญาณํ, ตสฺส ตสฺส ยถารหํฯ

ยเญฺหตํ ปฏิสนฺธิยํ ปวตฺติยํ วา วิปากสงฺขาตํ นามํ, ตสฺส รูปมิสฺสสฺส วา รูปอมิสฺสสฺส วา ปฏิสนฺธิกํ วา อญฺญํ วา วิปากวิญฺญาณํ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตวิปากอาหารอินฺทฺริยอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ นวธา ปจฺจโย โหติฯ วตฺถุรูปสฺส ปฏิสนฺธิยํ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากอาหารอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ นวธา ปจฺจโย โหติฯ ฐเปตฺวา ปน วตฺถุรูปํ เสสรูปสฺส อิเมสุ นวสุ อญฺญมญฺญปจฺจยํ อปเนตฺวา เสเสหิ อฏฺฐหิ ปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหติฯ อภิสงฺขารวิญฺญาณํ ปน อสญฺญสตฺตรูปสฺส วา ปญฺจโวกาเร วา กมฺมชสฺส สุตฺตนฺติกปริยาเยน อุปนิสฺสยวเสน เอกธาว ปจฺจโย โหติฯ อวเสสํ ปฐมภวงฺคโต ปภุติ สพฺพมฺปิ วิญฺญาณํ ตสฺส ตสฺส นามรูปสฺส ยถารหํ ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพํฯ วิตฺถารโต ปน ตสฺส ปจฺจยนเย ทสฺสิยมาเน สพฺพาปิ ปฏฺฐานกถา วิตฺถาเรตพฺพา โหตีติ น ตํ อารภามฯ

ตตฺถ สิยา – กถํ ปเนตํ ชานิตพฺพํ ‘‘ปฏิสนฺธินามรูปํ วิญฺญาณปจฺจยา โหตี’’ติ? สุตฺตโต ยุตฺติโต จฯ สุเตฺต หิ ‘‘จิตฺตานุปริวตฺติโน ธมฺมา’’ติอาทินา (ธ. ส. ทุกมาติกา ๖๒) นเยน พหุธา เวทนาทีนํ วิญฺญาณปจฺจยตา สิทฺธาฯ ยุตฺติโต ปน –

> จิตฺตเชน หิ รูเปน, อิธ ทิเฏฺฐน สิชฺฌติ;
> อทิฏฺฐสฺสาปิ รูปสฺส, วิญฺญาณํ ปจฺจโย อิติฯ

จิเตฺต หิ ปสเนฺน อปฺปสเนฺน วา ตทนุรูปานิ รูปานิ อุปฺปชฺชมานานิ ทิฏฺฐานิฯ ทิเฏฺฐน จ อทิฏฺฐสฺส อนุมานํ โหตีติ อิมินา อิธ ทิเฏฺฐน จิตฺตชรูเปน อทิฏฺฐสฺสาปิ ปฏิสนฺธิรูปสฺส วิญฺญาณํ ปจฺจโย โหตีติ ชานิตพฺพเมตํฯ กมฺมสมุฏฺฐานสฺสาปิ หิ ตสฺส จิตฺตสมุฏฺฐานเสฺสว วิญฺญาณปจฺจยตา ปฏฺฐาเน (ปฏฺฐา. ๑.๑.๕๓, ๔๑๙) อาคตาติฯ เอวํ ปจฺจยนยโต เปตฺถ วิญฺญาตพฺพ วินิจฺฉโยฯ

เอตฺถ จ ‘‘วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป’’นฺติ ภาสมาเนน ภควตา ยสฺมา อุปปริกฺขมานานํ ปณฺฑิตานํ ปรมตฺถโต นามรูปมตฺตเมว ปวตฺตมานํ ทิสฺสติ, น สโตฺต, น โปโส; ตสฺมา อปฺปฏิวตฺติยํ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมิํ อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ โหตีติฯ

วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปปทนิเทฺทโสฯ

สฬายตนปทนิเทฺทโส

๒๒๙. นามรูปปจฺจยา สฬายตนนิเทฺทเส –

นามํ ขนฺธตฺตยํ รูปํ, ภูตวตฺถาทิกํ มตํ;
กเตกเสสํ ตํ ตสฺส, ตาทิสเสฺสว ปจฺจโยฯ

ยเญฺหตํ สฬายตนสฺส ปจฺจยภูตํ นามรูปํ, ตตฺถ นามนฺติ เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยํ, รูปํ ปน สกสนฺตติปริยาปนฺนํ นิยมโต จตฺตาริ ภูตานิ ฉ วตฺถูนิ ชีวิตินฺทฺริยนฺติ เอวํ ภูตวตฺถาทิกํ มตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตํ ปน ‘‘นามญฺจ รูปญฺจ นามรูปญฺจ นามรูป’’นฺติ เอวํ กเตกเสสํ ‘‘ฉฎฺฐายตนญฺจ สฬายตนญฺจ สฬายตน’’นฺติ เอวํ กเตกเสสเสฺสว สฬายตนสฺส ปจฺจโยติ เวทิตพฺพํฯ กสฺมา? ยสฺมา อารุเปฺป นามเมว ปจฺจโยฯ ตญฺจ ฉฎฺฐายตนเสฺสว, น อญฺญสฺสฯ ‘‘นามปจฺจยา ฉฎฺฐายตน’’นฺติ หิ อพฺยากตวาเร วกฺขติฯ อิธ สงฺคหิตเมว หิ ตตฺถ วิภตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ สิยา – กถํ ปเนตํ ชานิตพฺพํ ‘‘นามรูปํ สฬายตนสฺส ปจฺจโย’’ติ? นามรูปภาเว ภาวโตฯ ตสฺส ตสฺส หิ นามสฺส รูปสฺส จ ภาเว ตํ ตํ อายตนํ โหติ, น อญฺญถาฯ สา ปนสฺส ตพฺภาวภาวีภาวตา ปจฺจยนยสฺมิเญฺญว อาวิภวิสฺสติฯ ตสฺมา –

ปฏิสนฺธิยํ ปวเตฺต วา, โหติ ยํ ยสฺส ปจฺจโย;
ยถา จ ปจฺจโย โหติ, ตถา เนยฺยํ วิภาวินาฯ

ตตฺรายํ อตฺถทีปนา –

นามเมว หิ อารุเปฺป, ปฏิสนฺธิปวตฺติสุ;
ปจฺจโย สตฺตธา ฉฎฺฐา, โหติ ตํ อวกํสโตฯ

กถํ? **‘ปฏิสนฺธิยํ’** ตาว อวกํสโต สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตวิปากอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ สตฺตธา นามํ ฉฎฺฐายตนสฺส ปจฺจโย โหติฯ กิญฺจิ ปเนตฺถ เหตุปจฺจเยน, กิญฺจิ อาหารปจฺจเยนาติ เอวํ อญฺญถาปิ ปจฺจโย โหติฯ ตสฺส วเสน อุกฺกํสาวกํโส เวทิตโพฺพฯ

‘ปวเตฺต’ปิ วิปากํ วุตฺตนเยเนว ปจฺจโย โหติฯ อิตรํ ปน อวกํสโต วุตฺตปฺปกาเรสุ ปจฺจเยสุ วิปากปจฺจยวเชฺชหิ ฉหิ ปจฺจโย โหติฯ กิญฺจิ ปเนตฺถ เหตุปจฺจเยน, กิญฺจิ อาหารปจฺจเยนาติ เอวํ อญฺญถาปิ ปจฺจโย โหติฯ ตสฺส วเสน อุกฺกํสาวกํโส เวทิตโพฺพฯ

อญฺญสฺมิมฺปิ ภเว นามํ, ตเถว ปฏิสนฺธิยํ;
ฉฎฺฐสฺส อิตเรสํ ตํ, ฉหากาเรหิ ปจฺจโยฯ

อารุปฺปโต หิ อญฺญสฺมิมฺปิ ปญฺจโวการภเว ตํ วิปากนามํ หทยวตฺถุโน สหายํ หุตฺวา ฉฏฺฐสฺส มนายตนสฺส ยถา อารุเปฺป วุตฺตํ ตเถว อวกํสโต สตฺตธา ปจฺจโย โหติฯ อิตเรสํ ป เนตํ ปญฺจนฺนํ จกฺขายตนาทีนํ จตุมหาภูตสหายํ หุตฺวา สหชาต นิสฺสยวิปากวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิ คตวเสน ฉหากาเรหิ ปจฺจโย โหติฯ กิญฺจิ ปเนตฺถ เหตุปจฺจเยน, กิญฺจิ อาหารปจฺจเยนาติ เอวํ อญฺญถาปิ ปจฺจโย โหติฯ ตสฺส วเสน อุกฺกํสาวกํโส เวทิตโพฺพฯ

ปวเตฺตปิ ตถา โหติ, ปากํ ปากสฺส ปจฺจโย;
อปากํ อวิปากสฺส, ฉธา ฉฏฺฐสฺส ปจฺจโยฯ

ปวเตฺตปิ หิ ปญฺจโวการภเว ยถา ปฏิสนฺธิยํ, ตเถว วิปากนามํ วิปากสฺส ฉฏฺฐายตนสฺส อวกํสโต สตฺตธา ปจฺจโย โหติฯ อวิปากํ ปน อวิปากสฺส ฉฏฺฐสฺส อวกํสโตว ตโต วิปากปจฺจยํ อปเนตฺวา ฉธาว ปจฺจโย โหติฯ วุตฺตนเยเนว ปเนตฺถ อุกฺกํสาวกํโส เวทิตโพฺพฯ

ตเถฺถว เสสปญฺจนฺนํ, วิปากํ ปจฺจโย ภเว;
จตุธา อวิปากมฺปิ, เอวเมว ปกาสิตํฯ

ตเถฺถว หิ ปวเตฺต เสสานํ จกฺขายตนาทีนํ ปญฺจนฺนํ จกฺขุปฺปสาทาทิวตฺถุกมฺปิ อิตรมฺปิ วิ ปากนามํ ปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ จตุธา ปจฺจโย โหติฯ ยถา จ วิปากํ, อวิปา กมฺปิ เอวเมว ปกาสิตํฯ ตสฺมา กุสลาทิเภทมฺปิ เตสํ จตุธา ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพํฯ เอวํ ตาว นามเมว ปฏิสนฺธิยํ ปวเตฺต วา ยสฺส ยสฺส อายตนสฺส ปจฺจโย โหติ, ยถา จ โหติ, ตถา เวทิตพฺพํฯ

รูปํ ปเนตฺถ อารุปฺป-ภเว ภวติ ปจฺจโย;
น เอกายตนสฺสาปิ, ปญฺจกฺขนฺธภเว ปนฯ

รูปโต สนฺธิยํ วตฺถุ, ฉธา ฉฏฺฐสฺส ปจฺจโย;
ภูตานิ จตุธา โหนฺติ, ปญฺจนฺนํ อวิเสสโตฯ

รูปโต หิ ปฏิสนฺธิยํ วตฺถุรูปํ ฉฏฺฐสฺส มนายตนสฺส สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปฺปยุตฺ ตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ ฉธา ปจฺจโย โหติฯ จตฺตาริ ปน ภูตานิ อวิเสสโต ปฏิสนฺธิยํ ปวเตฺต จ ยํ ยํ อายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตสฺส วเสน ปญฺจนฺนมฺปิ จกฺขายตนาทีนํ สหชาตนิสฺสยอตฺถิอวิ คตปจฺจเยหิ จตุธา ปจฺจยา โหนฺติฯ

ติธา ชีวิตเมเตสํ, อาหาโร จ ปวตฺติยํ;
ตาเนว ฉธา ฉฏฺฐสฺส, วตฺถุ ตเสฺสว ปญฺจธาฯ

เอเตสํ ปน จกฺขาทีนํ ปญฺจนฺนํ ปฏิสนฺธิยํ ปวเตฺต จ อตฺถิอวิคตอินฺทฺริยวเสน รูปชีวิตํ ติธา ปจฺจโย โหติฯ

‘**อาหาโร จา**’ติ อาหาโร จ อตฺถิอวิคตอาหารวเสน ติธา ปจฺจโย โหติฯ โส จ โข เย สตฺ ตา อาหารูปชีวิโน, เตสํ อาหารานุคเต กาเย ปวตฺติยํเยว, โน ปฏิสนฺธิยํฯ ตานิ ปน ปญฺจ จกฺ ขายตนาทีนิ ฉฏฺฐสฺส จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายวิญฺญาณสงฺขาตสฺส มนายตนสฺส นิสฺสยปุเรชา ตอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน ฉหากาเรหิ ปจฺจยา โหนฺติ ปวเตฺต, โน ปฏิสนฺธิยํฯ ฐเปตฺ วา ปน ปญฺจ วิญฺญาณานิ ตเสฺสว อวเสสมนายตนสฺส วตฺถุรูปํ นิสฺสยปุเรชาตวิปฺปยุตฺตอตฺถิ

วิคตวเสน ปญฺจธา ปจฺจโย โหติ ปวเตฺต, โน ปฏิสนฺธิยํฯ เอวํ รูปเมว ปฏิสนฺธิยํ ปวเตฺต วา ยสฺส ยสฺส อายตนสฺส ปจฺจโย โหติ ยถา จ โหติ ตถา เวทิตพฺพํฯ

นามรูปํ ปนุภยํ, โหติ ยํ ยสฺส ปจฺจโย;
ยถา จ ตมฺปิ สพฺพตฺถ, วิญฺญาตพฺพํ วิภาวินาฯ

เสยฺยถิทํ – ปฏิสนฺธิยํ ตาว ปญฺจโวการภเว ขนฺธตฺตยวตฺถุรูปสงฺขาตํ นามรูปํ ฉฏฺฐายตนสฺส สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจยาทีหิ ปจฺจโย โหตีติ อิทเมตฺถ มุขมตฺตํฯ วุตฺตนยานุสาเรน ปน สกฺกา สพฺพํ โยเชตุนฺติ น เอตฺถ วิตฺถาโร ทสฺสิโตติฯ

นามรูปปจฺจยา สฬายตนปทนิเทฺทโสฯ

ผสฺสปทนิเทฺทโส

๒๓๐. สฬายตนปจฺจยา ผสฺสนิเทฺทเส –

ฉเฬว ผสฺสา สเงฺขปา, จกฺขุสมฺผสฺสอาทโย;
วิญฺญาณมิว พตฺตึส, วิตฺถาเรน ภวนฺติ เตฯ

‘**สเงฺขปโต**’ หิ ปาฬิยํ จกฺขุสมฺผโสฺสติ อาทโย ฉเฬว ผสฺสา อาคตาฯ วิตฺถาเรน ปน จกฺขุสมฺผสฺสาทโย ปญฺจ กุสลวิปากา ปญฺจ อกุสลวิปากาติ ทส, เสสา พาวีสติ โลกิยวิปากวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา จ พาวีสตีติ เอวํ สเพฺพปิ สงฺขารปจฺจยา วุตฺตวิญฺญาณมิว พาตฺตึส โหนฺติฯ ยํ ปเนตสฺส พาตฺตึสวิธสฺสาปิ ผสฺสสฺส ปจฺจโย สฬายตนํฯ ตตฺถ –

ฉเฎฺฐน สห อชฺฌตฺตํ, จกฺขาทึ พาหิเรหิปิ;
สฬายตนมิจฺฉนฺติ, ฉหิ สทฺธึ วิจกฺขณาฯ

ตตฺถ เย ตาว ‘‘อุปาทินฺนกปวตฺติกถา อย’’นฺติ เอกสนฺตติปริยาปนฺนเมว ปจฺจยํ ปจฺจยุปฺปนฺนญฺจ ทีเปนฺติ, เต ฉฏฺฐายตนปจฺจยา ผโสฺสติ ปาฬิอนุสารโต อรุเปฺป ฉฏฺฐายตนญฺจ อญฺญตฺถ สพฺพสงฺคหโต สฬายตนญฺจ ผสฺสสฺส ปจฺจโยติ เอกเทสสรูเปกเสสํ กตฺวา ฉเฎฺฐน สห อชฺฌตฺตํ จกฺขาทึ สฬายตนนฺติ อิจฺฉนฺติฯ ตญฺหิ ฉฏฺฐายตนญฺจ สฬายตนญฺจ สฬายตนเนฺตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ เย ปน ปจฺจยุปฺปนฺนเมว เอกสนฺตติปริยาปนฺนํ ทีเปนฺติ, ปจฺจยํ ปน ภินฺนสนฺตานมฺปิ, เต ยํ ยํ อายตนํ ผสฺสสฺส ปจฺจโย โหติ ตํ สพฺพํ ทีเปนฺตา พาหิรมฺปิ ปริคฺคเหตฺวา ตเทว ฉเฎฺฐน สห อชฺฌตฺตํ พาหิเรหิปิ รูปายตนาทีหิ สทฺธึ สฬายตนนฺติ อิจฺฉนฺติฯ ตมฺปิ หิ ฉฏฺฐายตนญฺจ สฬายตนญฺจ สฬายตนนฺติ เอเตสํ เอกเสเส กเต สฬายตนเนฺตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ

เอตฺถาห – น สพฺพายตเนหิ เอโก ผโสฺส สโมฺภติ, นาปิ เอกมฺหา อายตนา สเพฺพ ผสฺสา, อยญฺจ สฬายตนปจฺจยา ผโสฺสติ เอโกว วุโตฺต, โส กสฺมาติ? ตตฺริทํ วิสฺสชฺชนํ – สจฺจเมตํฯ สเพฺพหิ เอโก เอกมฺหา วา สเพฺพ น สโมฺภนฺติ, สโมฺภติ ปน อเนเกหิ เอโก; ยถา จกฺขุสมฺผโสฺส จกฺขายตนา รูปายตนา จกฺขุวิญฺญาณสงฺขาตา มนายตนา อวเสสา สมฺปยุตฺตธมฺมายตนา จาติ เอวํ สพฺพตฺถ ยถานุรูปํ โยเชตพฺพํฯ ตสฺมา เอว หิ –

เอโก ปเนกายตน-ปฺปภโว อิติ ทีปิโต;
ผโสฺสยํ เอกวจน-นิเทฺทเสนิธ ตาทินาฯ

‘**เอกวจนนิเทฺทเสนา**’ติ สฬายตนปจฺจยา ผโสฺสติ อิมินา หิ เอกวจนนิเทฺทเสน อเนเกหิ อายตเนหิ เอโก ผโสฺส โหตีติ ตาทินา ทีปิโตติ อโตฺถฯ อายตเนสุ ปน –

ฉธา ปญฺจ ตโต เอกํ, นวธา พาหิรานิ ฉ;
ยถาสมฺภวเมตสฺส, ปจฺจยเตฺต วิภาวเยฯ

ตตฺรายํ วิภาวนา – จกฺขายตนาทีนิ ตาว ปญฺจ จกฺขุสมฺผสฺสาทิเภทโต ปญฺจวิธสฺส ผสฺสสฺส นิสฺสยปุเรชาตอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน ฉธา ปจฺจยา โหนฺติฯ ตโต ปรํ เอกํ วิปากมนายตนํ อเนกเภทสฺส วิปากมโนสมฺผสฺสสฺส สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากอาหารอินฺทฺริยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน นวธา ปจฺจโย โหติฯ พาหิเรสุ ปน รูปายตนํ จกฺขุสมฺผสฺสสฺส อารมฺมณปุเรชาตอตฺถิอวิคตวเสน จตุธา ปจฺจโย โหติฯ ตถา สทฺทายตนาทีนิ โสตสมฺผสฺสาทีนํฯ มโนสมฺผสฺสสฺส ปน ตานิ ธมฺมายตนญฺจ ตถา จ อารมฺมณปจฺจยมเตฺตเนว จาติ เอวํ พาหิรานิ ฉ ยถาสมฺภวเมตสฺส ปจฺจยเตฺต วิภาวเยติฯ

สฬายตนปจฺจยา ผสฺสปทนิเทฺทโสฯ

เวทนาปทนิเทฺทโส

๒๓๑. ผสฺสปจฺจยา เวทนานิเทฺทเส –

ทฺวารโต เวทนา วุตฺตา, จกฺขุสมฺผสฺสชาทิกา;
ฉเฬว ตา ปเภเทน, เอกูนนวุตี มตาฯ

จกฺขุสมฺผสฺสชาเวทนาติอาทินา หิ นเยน ปาฬิยํ อิมา จกฺขุสมฺผสฺสชาทิกา ทฺวารโต ฉเฬว เวทนา วุตฺตาฯ ตา ปน ปเภเทน เอกูนนวุติยา จิเตฺตหิ สมฺปยุตฺตตฺตา เอกูนนวุตีติ มตาฯ

เวทนาสุ ปเนตาสุ, อิธ พาตฺตึส เวทนา;
วิปากจิตฺตยุตฺตาว, อธิเปฺปตาติ ภาสิตาฯ

อฏฺฐธา ตตฺถ ปญฺจนฺนํ, ปญฺจทฺวารมฺหิ ปจฺจโย;
เสสานํ เอกธา ผโสฺส, มโนทฺวาเรปิ โส ตถาฯ

ตตฺถ หิ ปญฺจทฺวาเร จกฺขุปสาทาทิวตฺถุกานํ ปญฺจนฺนํ เวทนานํ จกฺขุสมฺผสฺสาทิโก ผโสฺส สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากอาหารสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน อฏฺฐธา ปจฺจโย โหติฯ เสสานํ ปน เอเกกสฺมึ ทฺวาเร สมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณตทารมฺมณวเสน ปวตฺตานํ กามาวจรวิปากเวทนานํ จกฺขุสมฺผสฺสาทิโก ผโสฺส อุปนิสฺสยวเสน เอกธาว ปจฺจโย โหติฯ

‘**มโนทฺวาเรปิ โส ตถา**’ติ มโนทฺวาเรปิ หิ ตทารมฺมณวเสน ปวตฺตานํ กามาวจรวิปากเวทนานํ โส สหชาตมโนสมฺผสฺสสงฺขาโต ผโสฺส ตเถว อฏฺฐธา ปจฺจโย โหติ, ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน จ ปวตฺตานํ เตภูมกวิปากเวทนานมฺปิฯ ยา ปเนตา มโนทฺวาเร ตทารมฺมณวเสน

ปวตฺตา กามาวจรเวทนา, ตาสํ มโนทฺวาเร อาวชฺชนสมฺปยุตฺต มโนสมฺผสฺส อุปนิสฺสยว เสน เอกธา ปจฺจโย โหตีติฯ

ผสฺสปจฺจยา เวทนาปทนิเทฺทโสฯ

ตณฺหาปทนิเทฺทโส

๒๓๒. เวทนาปจฺจยา ตณฺหานิเทฺทเส –

> รูปตณฺหาทิเภเทน, ฉ ตณฺหา อิธ ทีปิตา;
> เอเกกา ติวิธา ตตฺถ, ปวตฺตาการโต มตาฯ

อิมสฺมิญฺหิ เวทนาปจฺจยา ตณฺหานิเทฺทเส ‘เสฏฺฐิปุตฺโต พฺราหฺมณปุตฺโต’ติ ปิติโต นาม วเสน ปุตฺโต วิย อิมา รูปตณฺหา…เป…. ธมฺมตณฺหาติ อารมฺมณโต นามวเสน ฉ ตณฺหา ทีปิตา ปกาสิตา กถิตาติ อตฺโถฯ ตตฺถ รูเป ตณฺหา รูปตณฺหาติ อิมินา นเยน ปทโตฺถ เวทิตพฺโพฯ

ตาสุ จ ปน ตณฺหาสุ เอเกกา ตณฺหา ปวตฺติอาการโต กามตณฺหา, ภวตณฺหา, วิภวตณฺหาติ เอวํ ติวิธา มตาฯ รูปตณฺหา เอว หิ ยทา จกฺขุสฺส อาปาถคตํ รูปารมฺมณํ กามสฺสาทวเสน อสฺสาทยมานา ปวตฺตติ, ตทา กามตณฺหา นาม โหติฯ ยทา ตเทวารมฺมณํ ธุวํ สสฺสตนฺติ ปวตฺตาย สสฺสตทิฏฺฐิยา สทฺธิํ ปวตฺตติ, ตทา ภวตณฺหา นาม โหติฯ สสฺสตทิฏฺฐิสหคโต หิ ราโค ภวตณฺหาติ วุจฺจติฯ ยทา ปน ตเทวารมฺมณํ ‘‘อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสตี’’ติ ปวตฺตาย อุเจฺฉททิฏฺฐิยา สทฺธิํ ปวตฺตติ, ตทา วิภวตณฺหา นาม โหติฯ อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคโต หิ ราโค วิภวตณฺหาติ วุจฺจติฯ เอเสว นโย สทฺทตณฺหาทีสุปีติ เอตา อฏฺฐารส ตณฺหา โหนฺติฯ

ตา อชฺฌตฺตรูปาทีสุ อฏฺฐารส, พหิทฺธา อฏฺฐารสาติ ฉตฺติํสฯ อิติ อตีตา ฉตฺติํส, อนาคตา ฉตฺติํส, ปจฺจุปฺปนฺนา ฉตฺติํสาติ อฏฺฐสตํ ตณฺหา โหนฺติฯ ตา ปน สํขิปฺปมานา รูปาทิอารมฺมณวเสน ฉ, กามตณฺหาทิวเสน วา ติโสฺสว ตณฺหา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ ยสฺมา ปนิเม สตฺตา ปุตฺตํ อสฺสาเทตฺวา ปุเตฺต มมเตฺตน ธาติยา วิย รูปาทิอารมฺมณวเสน อุปฺปชฺชมานํ เวทนํ อสฺสาเทตฺวา เวทนาย มมเตฺตน รูปาทิอารมฺมณทายกานํ จิตฺตการคนฺธพฺพคนฺธิกสูทตนฺตวายรสายนวิธายกเวชฺชาทีนํ มหาสกฺการํ กโรนฺติ, ตสฺมา สพฺพาเปสา เวทนาปจฺจยา ตณฺหา โหตีติ เวทิตพฺพาฯ

> ยสฺมา เจตฺถ อธิเปฺปตา, วิปากสุขเวทนา;
> เอกาว เอกธา เจสา, ตสฺมา ตณฺหาย ปจฺจโยฯ

‘**เอกธา**’ติ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ ยสฺมา วา –

> ทุกฺขี สุขํ ปตฺถยติ, สุขี ภิโยฺยปิ อิจฺฉติ;
> อุเปกฺขา ปน สนฺตตฺตา, สุขมิเจฺจว ภาสิตาฯ

> ตณฺหาย ปจฺจยา ตสฺมา, โหนฺติ ติโสฺสปิ เวทนา;
> เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, อิติ วุตฺตา มเหสินาฯ

เวทนา ปจฺจยา จาปิ, ยสฺมา นานุสยํ วินา;
โหติ ตสฺมา น สา โหติ, พฺราหฺมณสฺส วุสีมโตติฯ

เวทนาปจฺจยา ตณฺหาปทนิเทฺทโสฯ

อุปาทานปทนิเทฺทโส

๒๓๓. ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานนิเทฺทเส –

อุปาทานานิ จตฺตาริ, ตานิ อตฺถวิภาคโต;
ธมฺมสเงฺขปวิตฺถารา, กมโต จ วิภาวเยฯ

ปาฬิยญฺหิ อุปาทานนฺติ กามุปาทานํ…เป.… อตฺตวาทุปาทานนฺติ อิมานิ จตฺตาริ อุปาทานานิ อาคตานิฯ เตสํ อยํ **อตฺถวิภาโค** – วตฺถุสงฺขาตํ กามํ อุปาทิยตีติ **กามุปาทานํ**ฯ กาโม จ โส อุปาทานญฺจาติปิ **กามุปาทานํ**ฯ **อุปาทาน**นฺติ ทฬฺหคฺคหณํฯ ทฬฺหโตฺถ เหตฺถ อุปสโทฺท อุปายาส-อุปกฏฺฐาทีสุ วิยฯ ตถา ทิฏฺฐิ จ สา อุปาทานญฺจาติ **ทิฏฺฐุปาทานํ**ฯ ทิฏฺฐิํ อุปาทิยตีติ วา **ทิฏฺฐุปาทานํ** ฯ สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จาติอาทีสุ หิ ปุริมทิฏฺฐิํ อุตฺตรทิฏฺฐิ อุปาทิยติฯ ตถา สีลพฺพตํ อุปาทิยตีติ **สีลพฺพตุปาทานํ**ฯ สีลพฺพตญฺจ ตํ อุปาทานญฺจาติปิ **สีลพฺพตุปาทานํ**ฯ โคสีลโควตาทีนิ หิ เอวํ สุทฺธีติ อภินิเวสโต สยเมว อุปาทานานีติฯ ตถา วทนฺติ เอเตนาติ วาโท, อุปาทิยนฺติ เอเตนาติ อุปาทานํฯ กิํ วทนฺติ อุปาทิยนฺติ วา? อตฺตานํฯ อตฺตโน วาทุปาทานํ **อตฺตวาทุปาทานํ**ฯ อตฺตวาทมตฺตเมว วา อตฺตาติ อุปาทิยนฺติ เอเตนาติ **อตฺตวาทุปาทานํ**ฯ อยํ ตาว เตสํ อตฺถวิภาโคฯ

‘**ธมฺมสเงฺขปวิตฺถาเร**’ ปน กามุปาทานํ ตาว ‘‘ตตฺถ กตมํ กามุปาทานํ? โย กาเมสุ กามจฺฉโนฺท กามราโค กามนนฺที กามตณฺหา กามเสฺนโห กามปริฬาโห กามมุจฺฉา กามโชฺฌสานํ – อิทํ วุจฺจติ กามุปาทาน’’นฺติ อาคตตฺตา สเงฺขปโต ตณฺหาทฬฺหตฺตํ วุตฺตํฯ ตณฺหาทฬฺหตฺตํ นาม ปุริมตณฺหาอุปนิสฺสยปจฺจเยน ทฬฺหสมฺภูตา อุตฺตรตณฺหา เอวฯ เกจิ ปนาหุ – อปฺปตฺตวิสยปตฺถนา ตณฺหา, อนฺธกาเร โจรสฺส หตฺถปฺปสารณํ วิยฯ สมฺปตฺตวิสยคฺคหณํ อุปาทานํ, ตเสฺสว ภณฺฑคฺคหณํ วิยฯ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาปฏิปกฺขา จ เต ธมฺมาฯ ตถา ปริเยสนารกฺขทุกฺขมูลาติฯ เสสุปาทานตฺตยํ ปน สเงฺขปโต ทิฏฺฐิมตฺตเมวฯ

วิตฺถารโต ปน ปุเพฺพ รูปาทีสุ วุตฺตาย อฏฺฐสตปฺปเภทายปิ ตณฺหาย ทฬฺหภาโว กามุปาทานํฯ ทสวตฺถุกา มิจฺฉาทิฏฺฐิ ทิฏฺฐุปาทานํฯ ยถาห – ‘‘ตตฺถ กตมํ ทิฏฺฐุปาทานํ? นตฺถิ ทินฺนํ, นตฺถิ ยิฏฺฐํ…เป.… สจฺฉิกตฺวา ปเวเทนฺตีติ ยา เอวรูปา ทิฏฺฐิ…เป.… วิปริเยสคฺคาโห – อิทํ วุจฺจติ ทิฏฺฐุปาทาน’’นฺติ (ธ. ส. ๑๒๒๑; วิภ. ๙๓๘) สีลวเตหิ สุทฺธิปรามสนํ ปน สีลพฺพตุปาทานํฯ ยถาห – ‘‘ตตฺถ กตมํ สีลพฺพตุปาทานํ? อิโต พหิทฺธา สมณพฺราหฺมณานํ สีเลน สุทฺธิ, วเตน สุทฺธิ, สีลพฺพเตน สุทฺธีติ ยา เอวรูปา ทิฏฺฐิ…เป.… วิปริเยสคฺคาโห – อิทํ วุจฺจติ สีลพฺพตุปาทาน’’นฺติ (ธ. ส. ๑๒๒๒; วิภ. ๙๓๘)ฯ วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิ อตฺตวาทุปาทานํฯ ยถาห – ‘‘ตตฺถ กตมํ อตฺตวาทุปาทานํ? อิธ อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน…เป.… สปฺปุริสธเมฺม อวินีโต รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ…เป.… วิปริเยสคฺคาโห – อิทํ วุจฺจติ อตฺตวาทุปาทาน’’นฺติ (ธ. ส. ๑๒๒๓; วิภ. ๙๓๘)ฯ อยเมตฺถ ธมฺมสเงฺขปวิตฺถาโรฯ

‘กมโต’ติ เอตฺถ ปน ติวิโธ กโม – อุปฺปตฺติกฺกโม, ปหานกฺกโม, เทสนากฺกโม จฯ ตตฺถ อนมตเคฺค สํสาเร อิมสฺส ปฐมํ อุปฺปตฺตีติ อภาวโต กิเลสานํ นิปฺปริยาเยน อุปฺปตฺติกฺกโม น วุจฺจติฯ ปริยาเยน ปน เยภุเยฺยน เอกสฺมิํ ภเว อตฺตคฺคาหปุพฺพงฺคโม สสฺสตุเจฺฉทาภินิเวโสฯ ตโต ‘‘สสฺสโต อยํ อตฺตา’’ติ คณฺหโต อตฺตวิสุทฺธตฺถํ สีลพฺพตุปาทานํ, อุจฺฉิชฺชตีติ คณฺหโต ปรโลกนิรเปกฺขสฺส กามุปาทานนฺติ เอวํ ปฐมํ อตฺตวาทุปาทานํ, ตโต ทิฏฺฐิสีลพฺพตกามุปาทานานีติ อยเมเตสํ เอกสฺมิํ ภเว อุปฺปตฺติกฺกโมฯ

ทิฏฺฐุปาทานาทีนิ เจตฺถ ปฐมํ ปหียนฺติ โสตาปตฺติมคฺควชฺฌตฺตาฯ กามุปาทานํ ปจฺฉา อรหตฺตมคฺควชฺฌตฺตาติฯ อยเมเตสํ ปหานกฺกโมฯ

มหาวิสยตฺตา ปน ปากฏตฺตา จ เอเตสุ กามุปาทานํ ปฐมํ เทสิตํฯ มหาวิสยญฺหิ ตํ อฏฺฐ จิตฺตสมฺปโยคาฯ อปฺปวิสยานิ อิตรานิ จตุจิตฺตสมฺปโยคาฯ เยภุเยฺยน จ อาลยรามตาย ปชาย ปากฏํ กามุปาทานํ, น อิตรานิฯ กามุปาทานวา วตฺถุกามานํ สมธิคมตฺถํ โกตูหลมงฺคลาทิพหุโล โหติ, น สสฺสตทิฏฺฐีติ ตทนนฺตรํ ทิฏฺฐุปาทานํฯ ตํ ปภิชฺชมานํ สีลพฺพตอตฺตวาทุปาทานวเสน ทุวิธํ โหติฯ ตสฺมิํ ทฺวเย โคกิริยํ วา กุกฺกุรกิริยํ วา ทิสฺวาปิ เวทิตพฺพโต โอฬาริกนฺติ สีลพฺพตุปาทานํ ปฐมํ เทสิตํ, สุขุมตฺตา อเนฺต อตฺตวาทุปาทานนฺติ อยเมเตสํ เทสนากฺกโมฯ

> ตณฺหา จ ปุริมเสฺสตฺถ, เอกธา โหติ ปจฺจโย;
> สตฺตธา อฏฺฐธา วาปิ, โหติ เสสตฺตยสฺส สาฯ

เอตฺถ จ เอวํ เทสิเต อุปาทานจตุเกฺก ปุริมสฺส กามุปาทานสฺส กามตณฺหา อุปนิสฺสยวเสน เอกธาว ปจฺจโย โหติ ตณฺหาภินนฺทิเตสุ วิสเยสุ อุปฺปตฺติโตฯ เสสตฺตยสฺส ปน สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตเหตุวเสน สตฺตธา วา อุปนิสฺสเยน สห อฏฺฐธา วาปิ ปจฺจโย โหติฯ ยทา จ สา อุปนิสฺสยวเสน ปจฺจโย โหติ ตทา อสหชาตาว โหตีติฯ

ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานปทนิเทฺทโสฯ

ภวปทนิเทฺทโส

๒๓๔. อุปาทานปจฺจยา ภวนิเทฺทเส –

> อตฺถโต ธมฺมโต เจว, สาตฺถโต เภทสงฺคหา;
> ยํ ยสฺส ปจฺจโย เจว, วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ ภวตีติ ***ภโว***ฯ ***ทุวิเธนา***ติ ทฺวีหิ อากาเรหิ ปวตฺติโตติ อโตฺถฯ อถวา ทุวิเธนาติ ปจฺจเต กรณวจนํ, ทุวิโธติ วุตฺตํ โหติฯ ***อตฺถี***ติ สํวิชฺชติฯ กมฺมเมว ภโว ***กมฺมภโว***ฯ อุปฺปตฺติเยว ภโว ***อุปฺปตฺติภโว***ฯ เอตฺถ จ อุปฺปตฺติ ภวตีติ ภโวฯ กมฺมํ ปน ยถา สุขการณตฺตา ‘‘สุโข พุทฺธานมุปฺปาโท’’ติ (ธ. ป. ๑๙๔) วุโตฺต, เอวํ ภวการณตฺตา ผลโวหาเรน ภโวติ เวทิตพฺพํฯ ***ตตฺถ กตโม กมฺมภโว***ติ เตสุ ทฺวีสุ ภเวสุ โย กมฺมภโวติ วุโตฺต, โส กตโมติ อโตฺถฯ ปุญฺญาภิสงฺขาราทโย วุตฺตตฺถา เอวฯ ***สพฺพนฺ***ติ อนวเสสํฯ ภวํ คจฺฉติ คเมติ จาติ ***ภวคามิ***ฯ อิมินา โลกุตฺตรํ ปฏิกฺขิปติฯ อยญฺหิ วฏฺฏกถา, ตญฺจ วิวฏฺฏนิสฺสิตนฺติฯ กรียตีติ กมฺมํฯ

กามภวาทีสุ กามสงฺขาโต ภโว ***กามภโว***ฯ เอส นโย รูปารูปภเวสุฯ สญฺญาวตํ ภโว, สญฺญา วา เอตฺถ ภเว อตฺถีติ ***สญฺญาภโว***ฯ วิปริยาเยน ***อสญฺญาภโว***ฯ โอฬาริกสญฺญาย อ

ภาวา สุขุมาย จ ภาวา เนว สญฺญา นาสญฺญา อสฺมึ ภเวติ **เนวสญฺญานาสญฺญาภโว**ฯ เอเกน รูปกฺขนฺเธน โวกิโณฺณ ภโว **เอกโวการภโว**ฯ เอโก วา โวกาโร อสฺส ภวสฺสาติ เอกโวการภโวฯ เอเสว นโย จตุโวการปญฺจโวการภเวสุฯ **อยํ วุจฺจติ อุปปตฺติภโว**ติ เอส นววิโธปิ อุปปตฺติภโว นาม วุจฺจตีติฯ เอวํ ตาเวตฺถ 'อตฺถโต' วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

'ธมฺมโต' ปน เอตฺถ หิ ปุญฺญาภิสงฺขาโร ธมฺมโต เตรส เจตนา, อปุญฺญาภิสงฺขาโร ทฺวาทส, อาเนญฺชาภิสงฺขาโร จตโสฺสฯ ''สพฺพมฺปิ ภวคามิกมฺม''นฺติ เอเตน สเพฺพเปเต ธมฺมา เจตนา สมฺปยุตฺตา วา กมฺมสงฺขาตา อาจยคามิโน ธมฺมา สงฺคหิตาฯ กามภโว ปญฺจ อุปาทินฺนกฺขนฺธา, ตถา รูปภโว, อรูปภโว จตฺตาโร, สญฺญาภโว จตุปญฺจ, อสญฺญาภโว เอโก อุปาทินฺนกฺขโนฺธ, เนวสญฺญานาสญฺญาภโว จตฺตาโรฯ เอกโวการภวาทโย เอกจตุปญฺจกฺขนฺธา อุปาทินฺนกฺขเนฺธหีติ เอวเมตฺถ 'ธมฺมโต'ปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

'สาตฺถโต'ติ ยถา จ ภวนิเทฺทเส ตเถว กามญฺจ สงฺขารนิเทฺทเสปิ ปุญฺญาภิสงฺขาราทโยว วุตฺตา, เอวํ สเนฺตปิ ปุริมา อตีตกมฺมวเสน อิธ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยตฺตา วุตฺตาฯ อิเม ปจฺจุปฺปนฺนกมฺมวเสน อายตึ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยตฺตาติ ปุนวจนํ สาตฺถกเมวฯ ปุเพฺพ วา ''ตตฺถ กตโม ปุญฺญาภิสงฺขาโร? กุสลเจตนา กามาวจรา''ติ เอวมาทินา นเยน เจตนาว สงฺขาราติ วุตฺตาฯ อิธ ปน ''สพฺพมฺปิ ภวคามิกมฺม''นฺติ วจนโต เจตนาสมฺปยุตฺตาปิฯ ปุเพฺพ จ วิญฺญาณปจฺจยเมว กมฺมํ สงฺขาราติ วุตฺตํ, อิทานิ อสญฺญาภวนิพฺพตฺตกมฺปิฯ กึ วา พหุนา? ''อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา''ติ เอตฺถ ปุญฺญาภิสงฺขาราทโยว กุสลากุสลธมฺมา วุตฺตาฯ ''อุปาทานปจฺจยา ภโว''ติ อิธ ปน อุปปตฺติภวสฺสาปิ สงฺคหิตตฺตา กุสลากุสลาพฺยากตา ธมฺมา วุตฺตาฯ ตสฺมา สพฺพถาปิ สาตฺถกเมวิทํ ปุนวจนนฺติฯ เอวเมตฺถ 'สาตฺถโต'ปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

'เภทสงฺคหา'ติ อุปาทานปจฺจยา ภวสฺส เภทโต เจว สงฺคหโต จฯ ยญฺหิ กามุปาทานปจฺจยา กามภวนิพฺพตฺตกํ กมฺมํ กริยติ, โส กมฺมภโวฯ ตทภินิพฺพตฺตา ขนฺธา อุปปตฺติภโวฯ เอส นโย รูปารูปภเวสุฯ เอวํ กามุปาทานปจฺจยา เทฺว กามภวา, ตทโนฺตคธาว สญฺญาภวปญฺจโวการภวา; เทฺว รูปภวา, ตทโนฺตคธาว สญฺญาภวอสญฺญาภวเอกโวการภวปญฺจโวการภวา; เทฺว อรูปภวา, ตทโนฺตคธาว สญฺญาภวเนวสญฺญานาสญฺญาภวจตุโวการภวาติ สทฺธึ อโนฺตคเธหิ ฉ ภวาฯ ยถา จ กามุปาทานปจฺจยา สทฺธึ อโนฺตคเธหิ ฉ ภวา ตถา เสสุปาทานปจฺจยาปีติ เอวํ อุปาทานปจฺจยา เภทโต สทฺธึ อโนฺตคเธหิ จตุวีสติ ภวาฯ

สงฺคหโต ปน กมฺมภวํ อุปปตฺติภวญฺจ เอกโต กตฺวา กามุปาทานปจฺจยา สทฺธึ อโนฺตคเธหิ เอโก กามภโว, ตถา รูปารูปภวาติ ตโย ภวาฯ ตถา เสสุปาทานปจฺจยาปีติ เอวํ อุปาทานปจฺจยา สงฺคหโต สทฺธึ อโนฺตคเธหิ ทฺวาทส ภวาฯ อปิจ อวิเสเสน อุปาทานปจฺจยา กามภวูปคํ กมฺมํ กมฺมภโวฯ ตทภินิพฺพตฺตา ขนฺธา อุปปตฺติภโวฯ เอส นโย รูปารูปภเวสุฯ เอวํ อุปาทานปจฺจยา สทฺธึ อโนฺตคเธหิ เทฺว กามภวา, เทฺว รูปภวา, เทฺว อรูปภวาติ อปเรนปิ ปริยาเยน สงฺคหโต ฉ ภวาฯ กมฺมภวอุปปตฺติภวเภทํ วา อนุปคมฺม สทฺธึ อโนฺตคเธหิ กามภวาทิวเสน ตโย ภวา โหนฺติฯ กามภวาทิเภทญฺจาปิ อนุปคมฺม กมฺมภวอุปปตฺติภววเสน เทฺว ภวา โหนฺติฯ กมฺมุปปตฺติเภทญฺจ อนุปคมฺม อุปาทานปจฺจยา ภโวติ ภววเสน เอโก ภโว โหตีติฯ เอวเมตฺถ อุปาทานปจฺจยสฺส ภวสฺส เภทสงฺคหาปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

'ยํ ยสฺส ปจฺจโย เจวา'ติ ยเญฺจตฺถ อุปาทานํ ยสฺส ปจฺจโย โหติ, ตโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติ อโตฺถฯ กึ ปเนตฺถ กสฺส ปจฺจโย โหติ? ยํ กิญฺจิ ยสฺส กสฺสจิ ปจฺจโย โหติเยวฯ อุมฺมตฺตโก วิย หิ ปุถุชฺชโนฯ โส 'อิทํ ยุตฺตํ, อิทํ อยุตฺต'นฺติ อวิจาเรตฺวา ยสฺส กสฺสจิ อุปา

ทานสฺส วเสน ยํ กิญฺจิ ภวํ ปเตฺถตฺวา ยํ กิญฺจิ กมฺมํ กโรติเยวฯ ตสฺมา ยเทกเจฺจ ‘‘สีลพฺพตุปาทาเนน รูปารูปภวา น โหนฺตี’’ติ วทนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํฯ สเพฺพน ปน สโพฺพ โหตีติ คเหตพฺพํ, เสยฺยถิทํ – อิเธกโจฺจ อนุสฺสววเสน วา ทิฎฺฐานุสาเรน วา ‘‘กามา นาเมเต มนุสฺสโลเก เจว ขตฺติยมหาสาลกุลาทีสุ ฉกามาวจรเทวโลเก จ สมิทฺธา’’ติ จิเนฺตตฺวา เตสํ อธิคมตฺถํ อสทฺธมฺมสวนาทีหิ วญฺจิโต ‘อิมินา กเมฺมน กามา สมฺปชฺชนฺตี’ติ มญฺญมาโน กามุปาทานวเสน กายทุจฺจริตาทีนิปิ กโรติฯ โส ทุจฺจริตปาริปูริยา อปาเย อุปฺปชฺชติ; สนฺทิฎฺฐิเก วา ปน กาเม ปตฺถยมาโน ปฎิลเทฺธ วา โคปยมาโน กามุปาทานวเสน กายทุจฺจริตาทีนิปิ กโรติฯ โส ทุจฺจริตปาริปูริยา อปาเย อุปฺปชฺชติฯ ตตฺราสฺส อุปปตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโว, กมฺมาภินิพฺพตฺตา ขนฺธา อุปปตฺติภโว สญฺญาภวปญฺจโวการภวา ปน ตทโนฺตคธา เอวฯ

อปโร ปน สทฺธมฺมสวนาทีหิ อุปพฺรูหิตญาโณ ‘‘อิมินา กเมฺมน กามา สมฺปชฺชนฺตี’’ติ มญฺญมาโน กามุปาทานวเสน กายสุจริตาทีนิ กโรติฯ โส สุจริตปาริปูริยา เทเวสุ วา มนุเสฺสสุ วา อุปฺปชฺชติฯ ตตฺราสฺส อุปปตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโว, กมฺมาภินิพฺพตฺตา ขนฺธา อุปปตฺติภโวฯ สญฺญาภวปญฺจโวการภวา ปน ตทโนฺตคธา เอวฯ อิติ กามุปาทานํ สปฺปเภทสฺส สาโนฺตคธสฺส กามภวสฺส ปจฺจโย โหติฯ

อปโร ‘‘รูปารูปภเวสุ ตโต สมิทฺธตรา กามา’’ติ สุตฺวา วา ปริกเปฺปตฺวา วา กามุปาทานวเสเนว รูปารูปสมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา สมาปตฺติพเลน รูปารูปพฺรหฺมโลเก อุปฺปชฺชติฯ ตตฺราสฺส อุปปตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโว, กมฺมาภินิพฺพตฺตา ขนฺธา อุปปตฺติภโวฯ สญฺญาอสญฺญา เนวสญฺญา นาสญฺญาเอกโวการจตุโวการปญฺจโวการภวา ปน ตทโนฺตคธา เอวฯ อิติ กามุปาทานํ สปฺปเภทานํ สาโนฺตคธานํ รูปารูปภวานมฺปิ ปจฺจโย โหติ ฯ

อปโร ‘‘อยํ อตฺตา นาม กามาวจรสมฺปตฺติภเว วา รูปารูปภวานํ วา อญฺญตรสฺมิํ อุจฺฉิโนฺน สุอุจฺฉิโนฺน โหตี’’ติ อุเจฺฉททิฎฺฐิํ อุปาทาย ตทุปคํ กมฺมํ กโรติฯ ตสฺส ตํ กมฺมํ กมฺมภโว, กมฺมาภินิพฺพตฺตา ขนฺธา อุปปตฺติภโวฯ สญฺญาภวาทโย ปน ตทโนฺตคธา เอวฯ อิติ ทิฎฺฐุปาทานํ สปฺปเภทานํ สาโนฺตคธานํ ติณฺณมฺปิ กามรูปารูปภวานํ ปจฺจโย โหติฯ

อปโร ‘‘อยํ อตฺตา นาม กามาวจรสมฺปตฺติภเว วา รูปารูปภวานํ วา อญฺญตรสฺมิํ สุขี โหติ, วิคตปริฬาโห โหตี’’ติ อตฺตวาทุปาทาเนน ตทุปคํ กมฺมํ กโรติฯ ตสฺส ตํ กมฺมํ กมฺมภโว, ตทภินิพฺพตฺตา ขนฺธา อุปปตฺติภโวฯ สญฺญาภวาทโย ปน ตทโนฺตคธา เอว ฯ อิติ อตฺตวาทุปาทานํ สปฺปเภทานํ สาโนฺตคธานํ ติณฺณํ ภวานํ ปจฺจโย โหติฯ

อปโร ‘‘อิทํ สีลพฺพตํ นาม กามาวจรสมฺปตฺติภเว วา รูปารูปภวานํ วา อญฺญตรสฺมิํ ปริปูเรนฺตสฺส สุขํ ปาริปูริํ คจฺฉตี’’ติ สีลพฺพตุปาทานวเสน ตทุปคํ กมฺมํ กโรติฯ ตสฺส ตํ กมฺมํ กมฺมภโว, ตทภินิพฺพตฺตา ขนฺธา อุปปตฺติภโวฯ สญฺญาภวาทโย ปน ตทโนฺตคธา เอวฯ อิติ สีลพฺพตุปาทานมฺปิ สปฺปเภทานํ สาโนฺตคธานํ ติณฺณํ ภวานํ ปจฺจโย โหตีติ เอวเมตฺถ ยํ ยสฺส ปจฺจโย โหติ ตโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

กิํ ปเนตฺถ กสฺส ภวสฺส กถํ ปจฺจโย โหตีติ เจ?

> รูปารูปภวานํ, อุปนิสฺสยปจฺจโย อุปาทานํ;
> สหชาตาทีหิปิ ตํ, กามภวสฺสาติ วิเญฺญยฺยํฯ

รูปารูปภวานญฺหิ กามภวปริยาปนฺนสฺส จ กามภเว กุสลกมฺมเสฺสว อุปปตฺติภวสฺส เจตํ จตุพฺพิธมฺปิ อุปาทานํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน เอกธา ปจฺจโย โหติฯ กามภเว อตฺตนา สมฺปยุตฺตอ กุสลกมฺมภวสฺส สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตเหตุปจฺจยปฺปเภเทหิ สหชาตาทีหิ ปจฺจโย โหติฯ วิปฺปยุตฺตสฺส ปน อุปนิสฺสยปจฺจเยเนวาติฯ

อุปาทานปจฺจยา ภวปทนิเทฺทโสฯ

ชาติชรามรณาทิปทนิเทฺทโส

๒๓๕. ภวปจฺจยา ชาตินิเทฺทสาทีสุ ชาติอาทีนํ วินิจฺฉโย สจฺจวิภงฺค วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ ***ภโว***ติ ปเนตฺถ กมฺมภโวว อธิเปฺปโตฯ โส หิ ชาติยา ปจฺจโย, น อุปปตฺติภโวฯ โส ปน กมฺมปจฺจยอุปนิสฺสยปจฺจยวเสน ทฺวิธาว ปจฺจโย โหตีติฯ

ตตฺถ สิยา – กถํ ปเนตํ ชานิตพฺพํ ‘‘ภโว ชาติยา ปจฺจโย’’ติ เจ? พาหิรปจฺจยสมเตฺตปิ หีนปณีตตาทิวิเสสทสฺสนโตฯ พาหิรานญฺหิ ชนกชเนตฺติสุกฺกโสณิตาหาราทีนํ ปจฺจยานํ สมเตฺตปิ สตฺตานํ ยมกานมฺปิ สตํ หีนปณีตตาทิวิเสโส ทิสฺสติฯ โส จ น อเหตุโก , สพฺพทา จ สเพฺพสญฺจ อภาวโต; น กมฺมภวโต อญฺญเหตุโก, ตทภินิพฺพตฺตกสตฺตานํ อชฺฌตฺตสนฺตาเน อญฺญสฺส การณสฺส อภาวโตติ กมฺมภวเหตุโกวฯ กมฺมญฺหิ สตฺตานํ หีนปณีตาทิวิเสสเหตุฯ เตนาห ภควา – ‘‘กมฺมํ สเตฺต วิภชติ ยทิทํ หีนปฺปณีตตายา’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๘๙)ฯ ตสฺมา ชานิตพฺพเมตํ – ‘‘ภโว ชาติยา ปจฺจโย’’ติฯ

ยสฺมา จ อสติ ชาติยา ชรามรณํ นาม น โหติ, โสกาทโย จ ธมฺมา น โหนฺติ, ชาติยา ปน สติ ชรามรณเญฺจว ชรามรณสงฺขาตทุกฺขธมฺมผุฏฺฐสฺส จ พาลสฺส ชรามรณาภิสมฺพนฺธา วา เตน เตน ทุกฺขธเมฺมน ผุฏฺฐสฺส อนภิสมฺพนฺธา วา โสกาทโย จ ธมฺมา โหนฺติ, ตสฺมา อยํ ชาติ ชรามรณสฺส เจว โสกาทีนญฺจ ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพาฯ สา ปน อุปนิสฺสยโกฏิยา เอกธาว ปจฺจโย โหตีติฯ

ภวปจฺจยา ชาติอาทิปทนิเทฺทโสฯ

๒๔๒. **เอวเมตสฺสา**ติอาทีนํ อโตฺถ อุเทฺทสวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ **สงฺคติ**อาทีนิ สมุทยเววจนาเนวฯ

ยสฺมา ปเนตฺถ โสกาทโย อวสาเน วุตฺตา, ตสฺมา ยา สา อวิชฺชา ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติ เอวเมตสฺส ภวจกฺกสฺส อาทิมฺหิ วุตฺตา, สา –

> โสกาทีหิ อวิชฺชา, สิทฺธา ภวจกฺกมวิทิตาทิมิทํ;
> การกเวทกรหิตํ, ทฺวาทสวิธสุญฺญตาสุญฺญํฯ

สตตํ สมิตํ ปวตฺตตีติ เวทิตพฺพํฯ กถํ ปเนตฺถ โสกาทีหิ อวิชฺชา สิทฺธา? กถมิทํ ภวจกฺกํ อวิทิตาทิ? กถํ การกเวทกรหิตํ? กถํ ทฺวาทสวิธสุญฺญตาสุญฺญนฺติ เจ? เอตฺถ หิ โสกทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา อวิชฺชาย อวิโยคิโน, ปริเทโว จ นาม มูฬฺหสฺสาติ เตสุ ตาว สิเทฺธสุ สิทฺธาว โหติ อวิชฺชาฯ อปิจ ‘‘อาสวสมุทยา อวิชฺชาสมุทโย’’ติ หิ วุตฺตํฯ อาสวสมุทยา เจเต โสกาทโย โหนฺติฯ กถํ? วตฺถุกามวิโยเค ตาว โสโก กามาสวสมุทโย โหติ? ยถาห –

‘‘ตสฺส เจ กามยานสฺส, ฉนฺทชาตสฺส ชนฺตุโน;
เต กามา ปริหายนฺติ, สลฺลวิทฺโธว รุปฺปตี’’ติฯ (สุ. นิ. ๗๗๓);

ยถา จาห – ‘‘กามโต ชายตี โสโก’’ติ (ธ. ป. ๒๑๕)ฯ สเพฺพปิ เจเต ทิฏฺฐาสวสมุทยา โหนฺติ, ยถาห – ‘‘ตสฺส อหํ รูปํ, มม รูปนฺติ ปริยุฏฺฐฏฺฐายิโน ตํ รูปํ วิปริณมติ อญฺญถา โหติฯ ตสฺส รูปวิปริณามญฺญถาภาวา อุปฺปชฺชนฺติ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑)ฯ ยถา จ ทิฏฺฐาสวสมุทยา เอวํ ภวาสวสมุทยาปิ, ยถาห – ‘‘เยปิ เต เทวา ทีฆายุกา วณฺณวนฺโต สุขพหุลา อุจฺจสุ วิมาเนสุ จิรฏฺฐิติกา เตปิ ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา เยภุยฺเยน ภยํ สํเวคํ สนฺตาสํ อาปชฺช’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๗๘; อ. นิ. ๔.๓๓) ปญฺจ ปุพฺพนิมิตฺตานิ ทิสฺวา มรณภเยน สนฺตชฺชิตานํ เทวานํ วิยาติฯ ยถา จ ภวาสวสมุทยา เอวํ อวิชฺชาสวสมุทยาปิ , ยถาห – ‘‘ส โข โส, ภิกฺขเว, พาโล ทิเฏฺฐว ธเมฺม ติวิธํ ทุกฺขโทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๔๖)ฯ

อิติ ยสฺมา อาสวสมุทยา เอเต โหนฺติ, ตสฺมา เอเต สิชฺฌมานา อวิชฺชาย เหตุภูเต อาสเว สาเธนฺติฯ อาสเวสุ จ สิเทฺธสุ ปจฺจยภาเว ภาวโต อวิชฺชาปิ สิทฺธาว โหตีติฯ เอวํ ตาเวตฺถ **‘โสกาทีหิ อวิชฺชา สิทฺธา’** โหตีติ เวทิตพฺพาฯ

ยสฺมา ปน เอวํ ปจฺจยภาเว ภาวโต อวิชฺชาย สิทฺธาย ปุน ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ’’นฺติ เอวํ เหตุผลปรมฺปราย ปริโยสานํ นตฺถิ, ตสฺมา ตํ เหตุผลสมฺพนฺธวเสน ปวตฺตํ ทฺวาทสงฺคํ **‘*ภวจกฺกํ อวิทิตาที*’**ติ สิทฺธํ โหติฯ

เอวํ สติ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติ อิทํ อาทิมตฺตกถนํ วิรุชฺฌตีติ เจ? นยิทํ อาทิมตฺตกถนํ, ปธานธมฺมกถนํ ปเนตํฯ ติณฺณญฺหิ วฏฺฏานํ อวิชฺชา ปธานาฯ อวิชฺชาคฺคหเณน หิ อวเสสํ กิเลสวฏฺฏญฺจ กมฺมาทีนิ จ พาลํ ปลิเวเฐนฺติ, สปฺปสิรคฺคหเณน เสสํ สปฺปสรีรํ วิย พาหํฯ อวิชฺชาสมุจฺฉเท ปน กเต เตหิ วิโมโกฺข โหติ, สปฺปสิรจฺฉเท กเต ปลิเวฐิตพาหาวิโมโกฺข วิยฯ ยถาห – ‘‘อวิชฺชายเตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๑; มหาว. ๑)ฯ อิติ ยํ คณฺหโต พนฺธ มุญฺจโต จ โมโกฺข โหติ, ตสฺส ปธานธมฺมสฺส กถนมิทํ, น อาทิมตฺตกถนนฺติ เอวมิทํ ภวจกฺกํ อวิทิตาทีติ เวทิตพฺพํฯ ตยิทํ ยสฺมา อวิชฺชาทีหิ การเณหิ สงฺขาราทีนํ ปวตฺติ, ตสฺมา ตโต อเญฺญน ‘‘พฺรหฺมา มหาพฺรหฺมา เสโฏฺฐ สชิตา’’ติ เอวํ ปริกปฺปิเตน พฺรหฺมาทินา วา สํสารสฺส การเกน ‘‘โส โข ปน เม อยํ อตฺตา วโท เวเทยฺย’’ติ เอวํ ปริกปฺปิเตน อตฺตนา วา สุขทุกฺขานํ เวทเกน รหิตํฯ อิติ **‘การกเวทกรหิต’**นฺติ เวทิตพฺพํฯ

ยสฺมา ปเนตฺถ อวิชฺชา อุทยพฺพยธมฺมกตฺตา ธุวภาเวน, สํกิลิฏฺฐตฺตา สํกิเลสิกตฺตา จ สุภภาเวน, อุทยพฺพยปฏิปีฬิตตฺตา สุขภาเวน, ปจฺจยายตฺตวุตฺติตฺตา วสวตฺตนภูเตน อตฺตภาเวน จ สุญฺญา, ตถา สงฺขาราทีนิปิ องฺคานิ; ยสฺมา วา อวิชฺชา น อตฺตา, น อตฺตโน , น อตฺตนิ, น อตฺตวตี, ตถา สงฺขาราทีนิปิ องฺคานิ; ตสฺมา **‘ทฺวาทสวิธสุญฺญตาสุญฺญมิทํ’** ภวจกฺกนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เอวญฺจ วิทิตฺวา ปุน –

ตสฺส อวิชฺชาตณฺหา, มูลมตีตาทโย ตโย กาลา;
เทฺว อฏฺฐ เทฺว เอว จ, สรูปโต เตสุ องฺคานิฯ

ตสฺส โข ปเนตสฺส ภวจกฺกสฺส อวิชฺชา ตณฺหา จาติ เทฺว ธมฺมา มูลนฺติ เวทิตพฺพาฯ ต เทตํ ปุพฺพนฺตาหรณโต อวิชฺชามูลํ เวทนาวสานํ, อปรนฺตสนฺตานโต ตณฺหามูลํ ชรามรณาวสานนฺติ ทุวิธํ โหติฯ ตตฺถ ปุริมํ ทิฏฺฐิจริตวเสน วุตฺตํ, ปจฺฉิมํ ตณฺหาจริตวเสนฯ ทิฏฺฐิจริตานญฺหิ อวิชฺชา, ตณฺหาจริตานํ ตณฺหา สํสารนายิกาฯ อุเจฺฉททิฏฺฐิสมุคฺฆาตาย วา ปฐมํ, ผลุปฺปตฺติยา เหตูนํ อนุปเจฺฉทปกาสนโต; สสฺสตทิฏฺฐิสมุคฺฆาตาย ทุติยํ, อุปฺปนฺนานํ ชรามรณปกาสนโต; คพฺภเสยฺยกวเสน วา ปุริมํ, อนุปุพฺพปวตฺติทีปนโต; โอปปาติกวเสน ปจฺฉิมํ สหุปฺปตฺติทีปนโตฯ

อตีตปจฺจุปฺปนฺนานาคตา จสฺส ตโย กาลาฯ เตสุ ปาฬิยํ สรูปโต อาคตวเสน อวิชฺชา สงฺขารา จาติ เทฺว องฺคานิ อตีตกาลานิ , วิญฺญาณาทีนิ ภวาวสานานิ อฏฺฐ ปจฺจุปฺปนฺนกาลานิ, ชาติ เจว ชรามรณญฺจ เทฺว อนาคตกาลานีติ เวทิตพฺพานิฯ ปุน –

> เหตุผลเหตุปุพฺพก-ติสนฺธิจตุเภทสงฺคหเญฺจตํ;
> วีสติอาการารํ, ติวฏฺฏมนวฏฺฐิตํ ภมติฯ

อิติปิ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ สงฺขารานญฺจ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส จ อนฺตรา เอโก เหตุผลสนฺธิ นามฯ เวทนาย จ ตณฺหาย จ อนฺตรา เอโก ผลเหตุสนฺธิ นามฯ ภวสฺส จ ชาติยา จ อนฺตรา เอโก เหตุผลสนฺธีติฯ เอวมิทํ เหตุผลเหตุปุพฺพกติสนฺธีติ เวทิตพฺพํฯ สนฺธีนํ อาทิปริโยสานววตฺถิตา ปนสฺส จตฺตาโร สงฺคหา โหนฺติ, เสยฺยถิทํ – อวิชฺชาสงฺขารา เอโก สงฺคโห, วิญฺญาณนามรูปสฬายตนผสฺสเวทนา ทุติโย, ตณฺหุปาทานภวา ตติโย, ชาติชรามรณํ จตุโตฺถติฯ เอวมิทํ จตุเภทสงฺคหนฺติ เวทิตพฺพํฯ

> อตีเต เหตโว ปญฺจ, อิทานิ ผลปญฺจกํ;
> อิทานิ เหตโว ปญฺจ, อายตึ ผลปญฺจกนฺติฯ

เอเตหิ ปน วีสติยา อากาเรหิ อเรหิ วีสติอาการารนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ **‘อตีเต เหตโว ปญฺจา’**ติ อวิชฺชา สงฺขารา จาติ อิเม ตาว เทฺว วุตฺตา เอวฯ ยสฺมา ปน อวิทฺวา ปริตสฺสติ, ปริตสิโต อุปาทิยติ, ตสฺส อุปาทานปจฺจยา ภโว, ตสฺมา ตณฺหุปาทานภวาปิ คหิตา โหนฺติฯ เตนาห ‘‘ปุริมกมฺมภวสฺมึ โมโห อวิชฺชา, อายูหนา สงฺขารา, นิกนฺติ ตณฺหา, อุปคมนํ อุปาทานํ, เจตนา ภโว, อิเม ปญฺจ ธมฺมา ปุริมกมฺมภวสฺมึ อิธ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยา’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๔๗)ฯ

ตตฺถ **ปุริมกมฺมภวสฺมิ**นฺติ ปุริเม กมฺมภเว, อตีตชาติยํ กมฺมภเว กริยมาเนติ อโตฺถฯ **โมโห อวิชฺชา**ติ โย ตทา ทุกฺขาทีสุ โมโห, เยน มูโฬฺห กมฺมํ กโรติ, สา อวิชฺชาฯ **อายูหนา สงฺขารา**ติ ตํ กมฺมํ กโรโต ปุริมเจตนาโย, ยถา ‘ทานํ ทสฺสามี’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา มาสมฺปิ สํวจฺฉรมฺปิ ทานูปกรณานิ สเชฺชนฺตสฺส อุปฺปนฺนา ปุริมเจตนาโยฯ ปฏิคฺคาหกานํ ปน หเตฺถ ทกฺขิณํ ปติฏฺฐาปยโต เจตนา ภโวติ วุจฺจติฯ เอกาวชฺชเนสุ วา ฉสุ ชวเนสุ เจตนา อายูหนสงฺขารา นามฯ สตฺตมา เจตนา ภโวฯ ยา กาจิ วา ปน เจตนา ภโว, ตํสมฺปยุตฺตา อายูหนสงฺขารา นามฯ **นิกนฺติ ตณฺหา**ติ ยา กมฺมํ กโรนฺตสฺส ตสฺส ผเล อุปฺปตฺติภเว นิกามนา ปตฺถนา สา ตณฺหา นามฯ **อุปคมนํ อุปาทาน**นฺติ ยํ กมฺมํ ภวสฺส ปจฺจยภูตํ; ‘อิทํ กตฺวา อสุกสฺมึ นาม ฐาเน กาเม เสวิสฺสามิ อุจฺฉิชฺชิสฺสามี’ติอาทินา นเยน ปวตฺตํ อุปคมนํ คหณํ ปรามสนํ – อิทํ อุปาทานํ นามฯ **เจตนา ภโว**ติ อายูหนาวสาเน วุตฺตเจตนา ภโวติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

‘**อิทานิ ผลปญฺจก**’นฺติ วิญฺญาณาทิ เวทนาวสานํ ปาฬิยํ อาคตเมวฯ ยถาห ‘‘อิธ ปฏิสนฺธิ วิญฺญาณํ, โอกฺกนฺติ นามรูปํ, ปสาโท อายตนํ, ผุฏฺฐ ผโสฺส, เวทยิตํ เวทนา อิเม ปญฺจ ธมฺมา อิธูปปตฺติภวสฺมึ ปุเรกตสฺส กมฺมสฺส ปจฺจยา’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๔๗)ฯ ตตฺถ **ปฏิสนฺธิ วิญฺญาณ**นฺติ ยํ ภวนฺตรปฏิสนฺธานวเสน อุปฺปนฺนตฺตา ปฏิสนฺธีติ วุจฺจติ, ตํ วิญฺญาณํฯ **โอกฺกนฺติ นามรูป**นฺติ ยา คเพฺภ รูปารูปธมฺมานํ โอกฺกนฺติ, อาคนฺตฺวา ปวิสนํ วิย – อิทํ นามรูปํฯ **ปสาโท อายตน**นฺติ อิทํ จกฺขาทิปญฺจายตนวเสน วุตฺตํฯ **ผุฏฺฐ ผโสฺส**ติ โย อารมฺมณํ ผุฏฺฐ ผุสโนฺต อุปฺปโนฺน – อยํ ผโสฺสฯ **เวทยิตํ เวทนา**ติ ยํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาเณน วา สฬายตนปจฺจเยน วา ผเสฺสน สหุปฺปนฺนํ วิปากเวทยิตํ, สา เวทนาติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

‘**อิทานิ เหตโว ปญฺจา**’ติ ตณฺหาทโย ปาฬิยํ อาคตาว ตณฺหุปาทานภวาฯ ภเว ปน คหิเต ตสฺส ปุพฺพภาคา ตํสมฺปยุตฺตา วา สงฺขารา คหิตาว โหนฺติ, ตณฺหุปาทานคฺคหเณน จ ตํสมฺปยุตฺตา, ยาย วา มูโฬฺห กมฺมํ กโรติ สา อวิชฺชา คหิตาว โหตีติ เอวํ ปญฺจฯ เตนาห ‘‘อิธ ปริปกฺกตฺตา อายตนานํ โมโห อวิชฺชา, อายูหนา สงฺขารา, นิกนฺติ ตณฺหา, อุปคมนํ อุปาทานํ, เจตนา ภโวฯ อิเม ปญฺจ ธมฺมา อิธ กมฺมภวสฺมึ อายตึ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยา’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๔๗)ฯ ตตฺถ **อิธ ปริปกฺกตฺตา อายตนาน**นฺติ ปริปกฺกายตนสฺส กมฺมกรณกาเล สโมฺมโหทสฺสิโตฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

‘**อายตึ ผลปญฺจก**’นฺติ วิญฺญาณาทีนิ ปญฺจฯ ตานิ ชาติคฺคหเณน วุตฺตานิฯ ชรามรณํ ปน เตสํเยว ชรามรณํฯ เตนาห ‘‘อายตึ ปฏิสนฺธิ วิญฺญาณํ, โอกฺกนฺติ นามรูปํ, ปสาโท อายตนํ, ผุฏฺฐ ผโสฺส, เวทยิตํ เวทนาฯ อิเม ปญฺจ ธมฺมา อายตึ อุปปตฺติภวสฺมึ อิธ กตสฺส กมฺมสฺส ปจฺจยา’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๔๗)ฯ เอวมิทํ วีสติอาการารํ โหติฯ

ตตฺถ ปุริมภวสฺมึ ปญฺจ กมฺมสมฺภารา, เอตรหิ ปญฺจ วิปากสมฺภารา, เอตรหิ ปญฺจ กมฺมสมฺภารา, อนาคเต ปญฺจ วิปากธมฺมาติ ทส ธมฺมา กมฺมํ, ทส วิปาโกติฯ ทฺวีสุ ฐาเนสุ กมฺมํ กมฺมํ นาม, ทฺวีสุ ฐาเนสุ วิปาโก วิปาโก นามาติ สพฺพเมฺปตํ ภวจกฺกํ ปจฺจยาการวฏฺฏํ กมฺมเญฺจว กมฺมวิปาโก จฯ ตถา ทฺวีสุ ฐาเนสุ กมฺมํ กมฺมสเงฺขโป, ทฺวีสุ ฐาเนสุ วิปาโก วิปากสเงฺขโปติ สพฺพเมฺปตํ กมฺมสเงฺขโป เจว วิปากสเงฺขโป จฯ ทฺวีสุ ฐาเนสุ กมฺมํ กมฺมวฏฺฏํ, ทฺวีสุ ฐาเนสุ วิปาโก วิปากวฏฺฏนฺติ สพฺพเมฺปตํ กมฺมวฏฺฏเญฺจว วิปากวฏฺฏญฺจฯ ตถา ทฺวีสุ ฐาเนสุ กมฺมํ กมฺมภโว, ทฺวีสุ ฐาเนสุ วิปาโก วิปากภโวติ สพฺพเมฺปตํ กมฺมภโว เจว วิปากภโว จฯ ทฺวีสุ ฐาเนสุ กมฺมํ กมฺมปวตฺตํ , ทฺวีสุ ฐาเนสุ วิปาโก วิปากปวตฺตนฺติ สพฺพเมฺปตํ กมฺมปวตฺตเญฺจว วิปากปวตฺตญฺจฯ ตถา ทฺวีสุ ฐาเนสุ กมฺมํ กมฺมสนฺตติ, ทฺวีสุ วิปาโก วิปากสนฺตตีติ สพฺพเมฺปตํ กมฺมสนฺตติ เจว วิปากสนฺตติ จฯ ทฺวีสุ ฐาเนสุ กมฺมํ กิริยา นาม, ทฺวีสุ วิปาโก กิริยาผลํ นามาติ สพฺพเมฺปตํ กิริยา เจว กิริยาผลญฺจาติฯ

เอวํ สมุปฺปนฺนมิทํ สเหตุกํ,
ทุกฺขํ อนิจฺจํ จลมิตฺตรทฺธุวํ;
ธเมฺมหิ ธมฺมา ปภวนฺติ เหตุโส,
น เหตฺถ อตฺตาว ปโรว วิชฺชติฯ

ธมฺมา ธเมฺม สญฺชเนนฺติ, เหตุสมฺภารปจฺจยา;
เหตูนญฺจ นิโรธาย, ธโมฺม พุเทฺธน เทสิโต;
เหตูสุ อุปรุเทฺธสุ, ฉินฺนํ วฏฺฏํ น วฏฺฏติฯ

> เอวํ ทุกฺขนฺตกิริยาย, พฺรหฺมจริยีธ วิชฺชติ;
> สเตฺต จ นูปลพฺภเนฺต, เนวุเจฺฉโท น สสฺสตํฯ

ติวฏฺฏมนวฏฺฐิตํ ภมตีติ เอตฺถ ปน สงฺขารภวา กมฺมวฏฺฏํ, อวิชฺชาตณฺหุปาทานานิ กิเลสวฏฺฏํ, วิญฺญาณนามรูปสฬายตนผสฺสเวทนา วิปากวฏฺฏนฺติ อิเมหิ ตีหิ วเฏฺฏหิ ติวฏฺฏมิทํ ภวจกฺกํ ยาว กิเลสวฏฺฏํ น อุปจฺฉิชฺชติ ตาว อนุปจฺฉินฺนปจฺจยตฺตา อนวฏฺฐิตํ ปุนปฺปุนํ ปริวฏฺฏนโต ภมติเยวาติ เวทิตพฺพํฯ

ตยิทเมวํ ภมมานํ –

> สจฺจปฺปภวโต กิจฺจา, วารณา อุปมาหิ จ;
> คมฺภีรนยเภทา จ, วิญฺญาตพฺพํ ยถารหํฯ

ตตฺถ ยสฺมา กุสลากุสลกมฺมํ อวิเสเสน สมุทยสจฺจนฺติ สจฺจวิภเงฺค วุตฺตํ, ตสฺมา อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติ อวิชฺชาย สงฺขารา ทุติยสจฺจปฺปภวํ ทุติยสจฺจํ, สงฺขาเรหิ วิญฺญาณํ ทุติยสจฺจปฺปภวํ ปฐมสจฺจํ, วิญฺญาณาทีหิ นามรูปาทีนิ วิปากเวทนาปริโยสานานิ ปฐมสจฺจปฺปภวํ ปฐมสจฺจํ, เวทนาย ตณฺหา ปฐมสจฺจปฺปภวํ ทุติยสจฺจํ, ตณฺหาย อุปาทานํ ทุติยสจฺจปฺปภวํ ทุติยสจฺจํ, อุปาทานโต ภโว ทุติยสจฺจปฺปภวํ ปฐมทุติยสจฺจทฺวยํ, ภวโต ชาติ ทุติยสจฺจปฺปภวํ ปฐมสจฺจํ, ชาติยา ชรามรณํ ปฐมสจฺจปฺปภวํ ปฐมสจฺจนฺติฯ เอวํ ตาวิทํ **‘สจฺจปฺปภวโต’** วิญฺญาตพฺพํ ยถารหํฯ

ยสฺมา ปเนตฺถ อวิชฺชา วตฺถูสุ จ สเตฺต สโมฺมเหติ ปจฺจโย จ โหติ สงฺขารานํ ปาตุภาวาย, ตถา สงฺขารา สงฺขตญฺจ อภิสงฺขโรนฺติ ปจฺจยา จ โหนฺติ วิญฺญาณสฺส, วิญฺญาณมฺปิ วตฺถุญฺจ ปฏิชานาติ ปจฺจโย จ โหติ นามรูปสฺส, นามรูปมฺปิ อญฺญมญฺญญฺจ อุปตฺถเมฺภติ ปจฺจโย จ โหติ สฬายตนสฺส, สฬายตนมฺปิ สวิสเย จ วตฺตติ ปจฺจโย จ โหติ ผสฺสสฺส, ผโสฺสปิ อารมฺมณญฺจ ผุสติ ปจฺจโย จ โหติ เวทนาย, เวทนาปิ อารมฺมณรสญฺจ อนุภวติ ปจฺจโย จ โหติ ตณฺหาย, ตณฺหาปิ รชฺชนีเย จ ธเมฺม รชฺชติ ปจฺจโย จ โหติ อุปาทานสฺส, อุปาทานมฺปิ อุปาทานีเย จ ธเมฺม อุปาทิยติ ปจฺจโย จ โหติ ภวสฺส, ภโวปิ นานาคตีสุ จ วิกฺขิปติ ปจฺจโย จ โหติ ชาติยา, ชาติปิ ขเนฺธ จ ชเนติ เตสํ อภินิพฺพตฺติภาเวน ปวตฺตตา ปจฺจโย จ โหติ ชรามรณสฺส, ชรามรณมฺปิ ขนฺธานํ ปากเภทภาวญฺจ อธิติฏฺฐติ ปจฺจโย จ โหติ ภวนฺตรปาตุภาวาย โสกาทีนํ อธิฏฺฐานตฺตา, ตสฺมา สพฺพปเทสุ ทฺวิธา ปวตฺต**‘กิจฺจโต’**ปิ อิทํ วิญฺญาตพฺพํ ยถารหํฯ

ยสฺมา เจตฺถ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติ อิทํ การกทสฺสนนิวารณํ, ‘‘สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ’’นฺติ อตฺตสงฺกนฺติทสฺสนนิวารณํ, ‘‘วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป’’นฺติ อตฺตาติปริกปฺปิตวตฺถุเภททสฺสนโต ฆนสญฺญานิวารณํ, ‘‘นามรูปปจฺจยา สฬายตน’’นฺติอาทีสุ ‘‘อตฺตา ปสฺสติ…เป.… วิชานาติ ผุสติ เวทยติ ตณฺหิยติ อุปาทิยติ ภวติ ชายติ ชียติ มียตี’’ติ เอวมาทิทสฺสนนิวารณํ, ตสฺมา มิจฺฉาทสฺสน**นิวารณโต**เปตํ ภวจกฺกํ ‘นิวารณโต’ วิญฺญาตพฺพํ ยถารหํฯ

ยสฺมา ปเนตฺถ สลกฺขณสามญฺญลกฺขณวเสน ธมฺมานํ อทสฺสนโต อโนฺธ วิย อวิชฺชา , อนฺธสฺส อุปกฺขลนํ วิย อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, อุปกฺขลิตสฺส ปตนํ วิย สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, ปติตสฺส คณฺฑปาตุภาโว วิย วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, คณฺฑเภทปีฬกา วิย นา

มรูปปจฺจยา สฬายตนํ, คณฺฑปีฬกาฆฏฺฏนํ วิย สฬายตนปจฺจยา ผโสฺส, ฆฏฺฏนทุกฺขํ วิย ผสฺสปจฺจยา เวทนา, ทุกฺขสฺส ปฏิการาภิลาโส วิย เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ปฏิการาภิลาเสน อสปฺปายคฺคหณํ วิย ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทินฺนอสปฺปายาเลปนํ วิย อุปาทานปจฺจยา ภโว, อสปฺปายาเลปเนน คณฺฑวิการปาตุภาโว วิย ภวปจฺจยา ชาติ, คณฺฑวิการโต คณฺฑเภโท วิย ชาติปจฺจยา ชรามรณํฯ

ยสฺมา วา ปเนตฺถ อวิชฺชา อปฺปฏิปตฺติมิจฺฉาปฏิปตฺติภาเวน สเตฺต อภิภวติ ปฏลํ วิย อกฺขีนิ, ตทภิภูโต จ พาโล โปโนพฺภวิเกหิ สงฺขาเรหิ อตฺตานํ เวเฐติ โกสการกิมิ วิย โกสปฺปเทเสหิ, สงฺขารปริคฺคหิตํ วิญฺญาณํ คตีสุ ปติฏฺฐํ ลภติ ปริณายกปริคฺคหิโต วิย ราชกุมาโร รเชฺช, อุปปตฺตินิมิตฺตํ ปริกปฺปนโต วิญฺญาณํ ปฏิสนฺธิยํ อเนกปฺปการํ นามรูปํ อภินิพฺพเตฺตติ มายากาโร วิย มายํ, นามรูเป ปติฏฺฐิตํ สฬายตนํ วุทฺธิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ ปาปุณาติ สุภูมิยํ ปติฏฺฐิโต วนปฺปคุโมฺพ วิย, อายตนฆฏฺฏนโต ผโสฺส ชายติ อรณีสหิตาภิมทฺทนโต อคฺคิ วิย, ผเสฺสน ผุฏฺฐสฺส เวทนา ปาตุภวติ อคฺคินา ผุฏฺฐสฺส ฑาโห วิย, เวทยมานสฺส ตณฺหา วฑฺฒติ โลณูทกํ ปิวโต ปิปาสา วิย, ตสิโต ภเวสุ อภิลาสํ กโรติ ปิปาสิโต วิย ปานีเย, ตทสฺสุปาทานํ อุปาทาเนน ภวํ อุปาทิยติ อามิสโลเภน มโจฺฉ พฬิสํ วิย, ภเว สติ ชาติ โหติ พีเช สติ องฺกุโร วิย, ชาตสฺส อวสฺสํ ชรามรณํ อุปฺปนฺนสฺส รุกฺขสฺส ปตนํ วิย, ตสฺมา เอวํ **‘อุปมาหิ’** เปตํ ภวจกฺกํ วิญฺญาตพฺพํ ยถารหํฯ

ยสฺมา จ ภควตา อตฺถโตปิ ธมฺมโตปิ เทสนาโตปิ ปฏิเวธโตปิ คมฺภีรภาวํ สนฺธาย ‘‘คมฺภีโร จายํ, อานนฺท, ปฏิจฺจสมุปฺปาโท คมฺภีราวภาโส จา’’ติ (ที. นิ. ๒.๙๕; สํ. นิ. ๒.๖๐) วุตฺตํ, ตสฺมา **‘คมฺภีรเภทโต’**เปตํ ภวจกฺกํ วิญฺญาตพฺพํ ยถารหํฯ

ตตฺถ ยสฺมา น ชาติโต ชรามรณํ น โหติ, น จ ชาติํ วินา อญฺญโต โหติ, อิตฺถญฺจ ชาติโต สมุทาคจฺฉตีติ เอวํ ชาติปจฺจยสมุทาคตฏฺฐสฺส ทุรวโพธนียโต ชรามรณสฺส ชาติปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตโฏฺฐ คมฺภีโร, ตถา ชาติยา ภวปจฺจย…เป.… สงฺขารานํ อวิชฺชาปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตโฏฺฐ คมฺภีโร, ตสฺมา อิทํ ภวจกฺกํ อตฺถคมฺภีรนฺติฯ อยํ ตาเวตฺถ **‘อตฺถคมฺภีรตา’** เหตุผลญฺหิ อโตฺถติ วุจฺจติ, ยถาห ‘‘เหตุผเล ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา’’ติ (วิภ. ๗๒๐)ฯ

ยสฺมา ปน เยนากาเรน ยทวตฺถา จ อวิชฺชา เตสํ เตสํ สงฺขารานํ ปจฺจโย โหติ, ตสฺส ทุรวโพธนียโต อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยโฏฺฐ คมฺภีโร, ตถา สงฺขารานํ…เป.… ชาติยา ชรามรณสฺส ปจฺจยโฏฺฐ คมฺภีโร, ตสฺมา อิทํ ภวจกฺกํ ธมฺมคมฺภีรนฺติ อยเมตฺถ **‘ธมฺมคมฺภีรตา’** เหตุโนหิ ธโมฺมติ นามํ, ยถาห ‘‘เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติฯ

ยสฺมา จสฺส เตน เตน การเณน ตถา ตถา ปวเตฺตตพฺพตฺตา เทสนาปิ คมฺภีรา, น ตตฺถ สพฺพญฺญุตญาณโต อญฺญํ ญาณํ ปติฏฺฐํ ลภติ, ตถา เหตํ กตฺถจิ สุเตฺต อนุโลมโต, กตฺถจิ ปฏิโลมโต; กตฺถจิ อนุโลมปฏิโลมโต, กตฺถจิ เวมชฺฌโต ปฏฺฐาย อนุโลมโต วา ปฏิโลมโต วา, กตฺถจิ ติสนฺธิจตุสเงฺขปํ, กตฺถจิ ทฺวิสนฺธิติสเงฺขปํ, กตฺถจิ เอกสนฺธิทฺวิสเงฺขปํ เทสิตํ, ตสฺมา อิทํ ภวจกฺกํ เทสนาคมฺภีรนฺติ อยํ **เทสนาคมฺภีรตา**ฯ

ยสฺมา ปเนตฺถ โย อวิชฺชาทีนํ สภาโว, เยน ปฏิวิเทฺธน อวิชฺชาทโย ธมฺมา สลกฺขณโต ปฏิวิทฺธา โหนฺติ, โส ทุปฺปริโยคาหตฺตา คมฺภีโร, ตสฺมา อิทํ ภวจกฺกํ ปฏิเวธคมฺภีรํฯ ตถา เหตฺถ อวิชฺชาย อญฺญาณาทสฺสนสจฺจาสมฺปฏิเวธโฏฺฐ คมฺภีโร, สงฺขารานํ อภิสงฺขรณายูหนสราควิราคโฏฺฐ, วิญฺญาณสฺส สุญฺญตอพฺยาปารอสงฺกนฺติปฏิสนฺธิปาตุภาวโฏฺฐ , นามรูปสฺส

เอกุปฺปาทวินิโพฺภคาวินิโพฺภคนมนรุปฺปนโฏฺฐ, สฬายตนสฺส อธิปติโลกทฺวารเขตฺตวิสยวิสยีภาวโฏฺฐ, ผสฺสสฺส ผุสนสงฺฆฏฺฏนสงฺคติสนฺนิปาตโฏฺฐ, เวทนาย อารมฺมณรสานุภวนสุขทุกฺขมชฺฌตฺตภาวนิชฺชีวเวทยิตโฏฺฐ, ตณฺหาย อภินนฺทิตโชฺฌสานสริตาลตานทีตณฺหาสมุทฺททุปฺปูรณโฏฺฐ, อุปาทานสฺส อาทานคฺคหณาภินิเวสปรามาสทุรติกฺกมนโฏฺฐ, ภวสฺส อายูหนาภิสงฺขรณโยนิคติฐิติฐินิวาเสสุ ขิปนโฏฺฐ, ชาติยา ชาติสญฺชาติโอกฺกนฺตินิพฺพตฺติปาตุภาวโฏฺฐ, ชรามรณสฺส ขยวยเภทวิปริณามโฏฺฐ คมฺภีโรติ อยเมตฺถ **ปฏิเวธคมฺภีรตา**ฯ

ยสฺมา ปเนตฺถ เอกตฺตนโย, นานตฺตนโย, อพฺยาปารนโย, เอวํธมฺมตานโยติ จตฺตาโร อตฺถนยา โหนฺติ , ตสฺมา **‘นยเภทโต’**เปตํ ภวจกฺกํ วิญฺญาตพฺพํ ยถารหํฯ ตตฺถ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ’’นฺติ เอวํ พีชสฺส องฺกุราทิภาเวน รุกฺขภาวปฺปตฺติ วิย สนฺตานานุปเจฺฉโท **‘เอกตฺตนโย’** นาม; ยํ สมฺมา ปสฺสโนฺต เหตุผลสมฺพเนฺธน ปวตฺตมานสฺส สนฺตานสฺส อนุปเจฺฉทาวโพธโต อุเจฺฉททิฏฺฐึ ปชหติ, มิจฺฉา ปสฺสโนฺต เหตุผลสมฺพเนฺธน ปวตฺตมานสฺส สนฺตานานุปเจฺฉทสฺส เอกตฺตคฺคหณโต สสฺสตทิฏฺฐึ อุปาทิยติฯ

อวิชฺชาทีนํ ปน ยถาสกลกฺขณววตฺถานํ **‘นานตฺตนโย’** นาม; ยํ สมฺมา ปสฺสโนฺต นวนวานํ อุปฺปาททสฺสนโต สสฺสตทิฏฺฐึ ปชหติ, มิจฺฉา ปสฺสโนฺต เอกสนฺตานปติตสฺส ภินฺนสนฺตานเสฺสว นานตฺตคฺคหณโต อุเจฺฉททิฏฺฐึ อุปาทิยติฯ

อวิชฺชาย ‘สงฺขารา มยา อุปฺปาเทตพฺพา’, สงฺขารานํ วา ‘วิญฺญาณํ อเมฺหหี’ติ เอวมาทิพฺยาปาราภาโว **‘อพฺยาปารนโย’** นาม; ยํ สมฺมา ปสฺสโนฺต การกสฺส อภาวาวโพธโต อตฺตทิฏฺฐึ ปชหติ, มิจฺฉา ปสฺสโนฺต โย อสติปิ พฺยาปาเร อวิชฺชาทีนํ สภาวนิยมสิโทฺธ เหตุภาโว ตสฺส อคฺคหณโต อกิริยทิฏฺฐึ อุปาทิยติฯ

อวิชฺชาทีหิ ปน การเณหิ สงฺขาราทีนํเยว สมฺภโว ขีราทีหิ ทธิอาทีนํ วิย, น อเญฺญสนฺติ อยํ **‘เอวํธมฺมตานโย’** นาม; ยํ สมฺมา ปสฺสโนฺต ปจฺจยานุรูปโต ผลาวโพธโต อเหตุกทิฏฺฐิญฺจ อกิริยทิฏฺฐิญฺจ ปชหติ, มิจฺฉา ปสฺสโนฺต ปจฺจยานุรูปํ ผลปฺปวตฺตึ อคฺคเหตฺวา ยโต กุโตจิ ยสฺส กสฺสจิ อสมฺภวคฺคหณโต อเหตุกทิฏฺฐิเญฺจว นิยตวาทญฺจ อุปาทิยตีติ เอวมิทํ ภวจกฺกํ –

> สจฺจปฺปภวโต กิจฺจา, วารณา อุปมาหิ จ;
> คมฺภีรนยเภทา จ, วิญฺญาตพฺพํ ยถารหํฯ

อิทญฺหิ คมฺภีรโต อคาธํ นานานยคฺคหณโต ทุรภิยานํ ญาณาสินา สมาธิปวรสิลายํ สุนิสิเตน –

> ภวจกฺกมปทาเลตฺวา ,
> อสนิวิจกฺกมิว นิจฺจนิมฺมถนํ;
> สํสารภยมตีโต,
> น โกจิ สุปินนฺตเรปฺยตฺถิฯ

วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา – ‘‘คมฺภีโร จายํ, อานนฺท, ปฏิจฺจสมุปฺปาโท คมฺภีราวภาโส จฯ เอตสฺส, อานนฺท, ธมฺมสฺส อนนุโพธา อปฺปฏิเวธา เอวมยํ ปชา ตนฺตากุลกชาตา กุลคณฺฐิ

กชาตา มุญฺชปพฺพชภูตา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ สํสารํ นาติวตฺตตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๙๕; สํ. นิ. ๒.๖๐)ฯ ตสฺมา อตฺตโน วา ปเรสํ วา หิตาย สุขาย ปฏิปนฺโน อวเสสกิจฺจานิ ปหาย –

> คมฺภีเร ปจฺจยาการ-ปฺปเภเท อิธ ปณฺฑิโต;
> ยถา คาธํ ลเภเถว-มนุยุเญฺช สทา สโตติฯ

สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนาฯ

๒. อภิธมฺมภาชนียวณฺณนา

๒๔๓. เอวํ มหาปถวึ ปตฺถรนฺโต วิย อากาสํ วิตฺถารยนฺโต วิย จ สพฺพธมฺเมสุ อปฺปฏิหตญาโณ สตฺถา สุตฺตนฺตภาชนีเย นิคฺคณฺฐึ นิชฺชฏํ ปจฺจยาการํ นานาจิตฺตวเสน ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยสฺมา น เกวลํ อยํ ปจฺจยากาโร นานาจิเตฺตสฺเยว โหติ, เอกจิเตฺตปิ โหติเยว, ตสฺมา อภิธมฺมภาชนียวเสน เอกจิตฺตกฺขณิกํ ปจฺจยาการํ นานปฺปการโต ทเสฺสตุํ **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาโร**ติอาทินา นเยน มาติกํ ตาว ฐเปสิฯ เอวํ ฐปิตาย ปน มาติกาย –

> อวิชฺชาทีหิ มูเลหิ, นว มูลปทา นว;
> นยา ตตฺถ จตุกฺกานิ, วารเภทญฺจ ทีปเยฯ

ตตฺรายํ ทีปนา – เอตฺถ หิ อวิชฺชาสงฺขารวิญฺญาณนามฉฏฺฐายตนผสฺสเวทนาตณฺหาอุปาทานปฺปเภเทหิ อวิชฺชาทีหิ นวหิ มูลปเทหิ อวิชฺชาทิโก, สงฺขาราทิโก, วิญฺญาณาทิโก, นามาทิโก, ฉฏฺฐายตนาทิโก, ผสฺสาทิโก, เวทนาทิโก, ตณฺหาทิโก, อุปาทานาทิโกติ อิเม นว มูลปทา นว นยา โหนฺติฯ

เตสุ โย ตาว อยํ อวิชฺชาทิโก นโย, ตตฺถ ปจฺจยจตุกฺกํ, เหตุจตุกฺกํ, สมฺปยุตฺตจตุกฺกํ, อญฺญมญฺญจตุกฺกนฺติ จตฺตาริ จตุกฺกานิ โหนฺติฯ ยถา เจตฺถ เอวํ เสเสสุปีติ เอเกกสฺมึ นเย จตุนฺนํ จตุนฺนํ จตุกฺกานํ วเสน ฉตฺตึส จตุกฺกานิฯ ตตฺถ เอเกเกน จตุเกฺกน จตุนฺนํ จตุนฺนํ วารานํ สงฺคหิตตฺตา จตุนฺนมฺปิ จตุกฺกานํ วเสน เอเกกสฺมึ นเย โสฬส โสฬส วาราติ จตุจตฺตาลีสาธิกํ วารสตํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

๑. ปจฺจยจตุกฺกํ

ตตฺถ ยเทตํ สพฺพปฐเม อวิชฺชามูลเก นเย ปจฺจยจตุกฺกํ, ตสฺมึ ปฐโม นามรูปฏฺฐาเน นามสฺส, สฬายตนฏฺฐาเน ฉฏฺฐายตนสฺส จ วุตฺตตฺตา อปริปุณฺณองฺคทฺวยยุโตฺต ทฺวาทสงฺคิกวาโร นามฯ ทุติโย นามรูปฏฺฐาเน นามเสฺสว, สฬายตนฏฺฐาเน จ น กสฺสจิ วุตฺตตฺตา อปริปุณฺณเอกงฺคยุโตฺต เอกาทสงฺคิกวาโร นามฯ ตติโย สฬายตนฏฺฐาเน ฉฏฺฐายตนสฺส วุตฺตตฺตา ปริปุณฺณเอกงฺคยุโตฺต ทฺวาทสงฺคิกวาโร นามฯ จตุโตฺถ ปน ปริปุณฺณทฺวาทสงฺคิโกเยวฯ

ตตฺถ สิยา – อยมฺปิ ฉฏฺฐายตนปจฺจยา ผโสฺสติ วุตฺตตฺตา อปริปุเณฺณกงฺคยุโตฺตเยวาติ? น, ตสฺส อนงฺคตฺตาฯ ผโสฺสเยว เหตฺถ องฺคํ, น ฉฏฺฐายตนํฯ ตสฺมา ตสฺส อนงฺคตฺตา นายํ อปริปุเณฺณกงฺคยุโตฺตติฯ อฏฺฐกถายํ ปน วุตฺตํ – ‘‘ปฐโม สพฺพสงฺคาหิกเฏฺฐน , ทุติโย ปจฺจยวิเสสเฏฺฐน, ตติโย คพฺภเสยฺยกสตฺตานํ วเสน, จตุโตฺถ โอปปาติกสตฺตานํ วเสน คหิโตฯ ตถา ปฐโม สพฺพสงฺคาหิกเฏฺฐน, ทุติโย ปจฺจยวิเสสเฏฺฐน, ตติโย อปริปุณฺณายตนวเสน, จตุโตฺถ

ปริปุณฺณายตนวเสน คหิโตฯ ตถา ปฐโม สพฺพสงฺคาหิกเฏฺฐน, ทุติโย มหานิทานสุตฺตนฺตวเสน (ที. นิ. ๒.๙๕ อาทโย), ตติโย รูปภววเสน, จตุโตฺถ กามภววเสน คหิโต’’ติฯ

ตตฺถ ปฐโม อิเมสุ ทุติยาทีสุ ตีสุ วาเรสุ น กตฺถจิ น ปวิสตีติ สพฺพสงฺคาหิโกติ วุโตฺตฯ เสสานํ วิเสโส ปรโต อาวิภวิสฺสติฯ ตสฺสาวิภาวตฺถํ –

> ยํ ยตฺถ อญฺญถา วุตฺตํ, อวุตฺตญฺจาปิ ยํ ยหึ;
> ยํ ยถา ปจฺจโย ยสฺส, ตํ สพฺพมุปลกฺขเยฯ

ตตฺรายํ นโย – อวิเสเสน ตาว จตูสุปิ เอเตสุ สุตฺตนฺตภาชนิเย วิย สงฺขาราติ อวตฺวา สงฺขาโรติ วุตฺตํ, ตํ กสฺมาติ? เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตาฯ ตตฺร หิ นานาจิตฺตกฺขณิโก ปจฺจยากาโร วิภโตฺตฯ อิธ เอกจิตฺตกฺขณิโก อารโทฺธฯ เอกจิตฺตกฺขเณ จ พหู เจตนา น สนฺตีติ สงฺขาราติ อวตฺวา สงฺขาโรติ วุตฺตํฯ

ปฐมวาเร ปเนตฺถ เอกจิตฺตกฺขณปริยาปนฺนธมฺมสงฺคหณโต สพฺพฎฺฐานสาธารณโต จ รูปํ ฉเฑฺฑตฺวา ‘‘วิญฺญาณปจฺจยา นาม’’เนฺตฺวว วุตฺตํฯ ตญฺหิ เอกจิตฺตกฺขณปริยาปนฺนํ สพฺพฎฺฐานสาธารณญฺจ, น กตฺถจิ วิญฺญาณปฺปวตฺติฎฺฐาเน น ปวตฺตติฯ ยสฺมา จ เอกจิตฺตกฺขณปริยาปโนฺน เอโกเวตฺถ ผโสฺส, ตสฺมา ตสฺสานุรูปํ ปจฺจยภูตํ อายตนํ คณฺหโนฺต สฬายตนฎฺฐาเน ‘‘นามปจฺจยา ฉฎฺฐายตน’’นฺติ เอกํ มนายตนํเยว อาหฯ ตญฺหิ เอกสฺส อกุสลผสฺสสฺส อนุรูปํ ปจฺจยภูตํฯ กามเญฺจตํ สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณนฺติ เอตฺถาปิ วุตฺตํ, เหตุผลวิเสสทสฺสนตฺถํ ปน องฺคปุณฺณตฺถญฺจ ปุน อิธ คหิตํฯ ตตฺร หิ เอตสฺส วิเสเสน สงฺขาโร เหตุ, อวิเสเสน นามํ ผลํฯ อิธ ปนสฺส อวิเสเสน นามํ เหตุ, วิเสเสน ผโสฺส ผลนฺติฯ โสกาทโย ปน ยสฺมา สเพฺพ เอกจิตฺตกฺขเณ น สมฺภวนฺติ, สพฺพสฺมิญฺจ จิตฺตปฺปวตฺติฎฺฐาเน เจว จิเตฺต จ น ปวตฺตนฺติ, ตสฺมา น คหิตาฯ ชาติชรามรณานิ ปน อจิตฺตกฺขณมตฺตานิปิ สมานานิ จิตฺตกฺขเณ อโนฺตคธตฺตา องฺคปริปูรณตฺถํ คหิตานิฯ เอวํ ตาเวตฺถ **‘ยํ อญฺญถา วุตฺตํฯ ยญฺจ อวุตฺตํ’** ตํ เวทิตพฺพํฯ

ยํ ปเนตฺถ อิโต ปเรสุ วาเรสุ วุตฺตํ, ตสฺสโตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ ยสฺมึ ยสฺมึ ปน วาเร โย โย วิเสโส อาคโต, ตํ ตํ ตตฺถ ตเตฺถว ปกาสยิสฺสามฯ

‘ยํ ยถา ปจฺจโย ยสฺสา’ติ เอตฺถ ปน สงฺขารสฺส อวิชฺชา สมฺปยุตฺตธมฺมสาธารเณหิ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ ฉหิ เหตุปจฺจเยน จาติ สตฺตธา ปจฺจโยฯ ตตฺถ ยสฺมา ปรโต เหตุจตุกฺกาทีนิ ตีณิ จตุกฺกานิ อวิคตสมฺปยุตฺตอญฺญมญฺญปจฺจยวเสน วุตฺตานิ, ตสฺมา อิธ ตานิ อปเนตฺวา อวเสสานํ วเสน อวิชฺชา สงฺขารสฺส จตุธา ปจฺจโยติ เวทิตโพฺพฯ

สงฺขาโร วิญฺญาณสฺส สาธารเณหิ ฉหิ, กมฺมาหารปจฺจเยหิ จาติ อฎฺฐธา ปจฺจโยฯ อิธ ปน เตเยว ตโย อปเนตฺวา ปญฺจธาฯ วิญฺญาณํ นามสฺส สาธารเณหิ ฉหิ, อินฺทฺริยาหาราธิปตีหิ จาติ นวธาฯ อิธ ปน ตโย อปเนตฺวา ฉธาฯ นามํ ฉฎฺฐายตนสฺส สาธารเณหิ ฉหิฯ กิญฺจิ ปเนตฺถ อธิปติปจฺจเยน, กิญฺจิ อาหารปจฺจยาทีหีติ อเนกธาฯ อิธ ปน เตเยว ตโย อปเนตฺวา ติธา จตุธา ปญฺจธา วาฯ ฉฎฺฐายตนํ ผสฺสสฺส ยถา วิญฺญาณํ นามสฺสฯ เอวํ ผโสฺส เวทนาย สาธารเณหิ ฉหิ อาหารปจฺจเยน จาติ สตฺตธาฯ อิธ ปน เตเยว ตโย อปเนตฺวา จตุธาฯ เวทนา ตณฺหาย สาธารเณหิ ฉหิ ฌานินฺทฺริยปจฺจเยหิ จาติ อฎฺฐธาฯ อิธ ปน เตเยว ตโย อปเนตฺวา ปญฺจธาฯ ตณฺหา อุปาทานสฺส, ยถา อวิชฺชา สงฺขารสฺสฯ เอวํ อุปาทานํ ภวสฺส สาธารเณหิ

ฉหิ มคฺคปจฺจเยน จาติ สตฺตธาฯ อิธ ปน เตเยว ตโย อปเนตฺวา จตุธาฯ ภโว ชาติยา, ยสฺมา ชาตีติ อิธ สงฺขตลกฺขณํ อธิเปฺปตํ, ตสฺมา ปริยาเยน อุปนิสฺสยปจฺจเยเนว ปจฺจโยฯ ตถา ชาติ ชรามรณสฺสาติฯ

เย ปน เอวํ วทนฺติ – ''อิมสฺมึ จตุเกฺก สเพฺพสมฺปิ สงฺขาราทีนํ อวิชฺชาทโย สหชาตปจฺจเยน ปจฺจยา โหนฺติฯ สหชาตปจฺจยวเสเนว หิ ปฐมวาโร อารโทฺธ''ติ, เต ภวาทีนํ ตถา อภาวํ เสสปจฺจยานญฺจ สมฺภวํ ทเสฺสตฺวา ปฏิกฺขิปิตพฺพาฯ น หิ ภโว ชาติยา สหชาตปจฺจโย โหติ, น ชาติ ชรามรณสฺสฯ เย เจเตสํ สงฺขราทีนํ อวเสสา ปจฺจยา วุตฺตา, เตปิ สมฺภวนฺติเยวฯ ตสฺมา น สกฺกา ฉเฑฺฑตุนฺติฯ เอวํ ตาว ปฐมวาเร ยํ ยตฺถ อญฺญถา วุตฺตํ, อวุตฺตญฺจาปิ ยํ ยหึ, ยญฺจ ยถา ยสฺส ปจฺจโย โหติ, ตํ เวทิตพฺพํฯ ทุติยวาราทีสุปิ เอเสว นโยฯ

อยํ ปน วิเสโส – ทุติยวาเร ''นามปจฺจยา ผโสฺส''ติ วตฺวา สฬายตนฏฺฐาเน น กิญฺจิ วุตฺตํ, ตํ กิมตฺถนฺติ? ปจฺจยวิเสสทสฺสนตฺถญฺจว มหานิทานเทสนาสงฺคหตฺถญฺจฯ ผสฺสสฺส หิ น เกวลญฺจ ฉฏฺฐายตนเมว ปจฺจโย, เวทนากฺขนฺธาทโย ปน ตโย ขนฺธาปิ ปจฺจยาเยวฯ มหานิทานสุตฺตเนฺต จสฺส ''อตฺถิ อิทปฺปจฺจยา ผโสฺสติ อิติ ปุเฏฺฐน สตา, อานนฺท, อตฺถีติสฺส วจนียํฯ กึ ปจฺจยา ผโสฺสติ? อิติ เจ วเทยฺย, นามปจฺจยา ผโสฺสติ อิจฺจสฺส วจนีย''นฺติ (ที. นิ. ๒.๙๖)ฯ เอวํ สฬายตนํ ฉเฑฺฑตฺวา เอกาทสงฺคิโก ปฏิจฺจสมุปฺปาโท วุโตฺตฯ ตสฺมา อิมสฺส ปจฺจยวิเสสสฺส ทสฺสนตฺถํ อิมิสฺสา จ มหานิทานสุตฺตนฺตเทสนาย ปริคฺคหตฺถํ ทุติยวาเร ''นามปจฺจยา ผโสฺส''ติ วตฺวา สฬายตนฏฺฐาเน น กิญฺจิ วุตฺตนฺติฯ เอส ตาว ทุติยวาเร วิเสโสฯ

ตติยวาเร ปน ''วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป''นฺติ สุตฺตนฺตภาชนีเย อาคตเมว จตุตฺถมงฺคํ วุตฺตํ, ตํ เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตา ปจฺจยาการสฺส อิธ อยุตฺตนฺติ เจ? ตํ นายุตฺตํฯ กสฺมา? สกฺกขเณ ปจฺจยภาวโตฯ สเจปิ หิ ตตฺถ รูปํ จิตฺตกฺขณโต อุทฺธํ ติฏฺฐติ, ตถาปิสฺส ตํ วิญฺญาณํ สกกฺขเณ ปจฺจโย โหติฯ กถํ? ปุเรชาตสฺส ตาว จิตฺตสมุฏฺฐานสฺส อญฺญสฺส วา ปจฺฉาชาตปจฺจเยนฯ วุตฺตเญฺจตํ ''ปจฺฉาชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๑๑)ฯ สหชาตสฺส ปน จิตฺตสมุฏฺฐานสฺส นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ยถาห ''จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๘)ฯ

ยทิ เอวํ, ปุริมวาเรสุ กสฺมา เอวํ น วุตฺตนฺติ ? รูปปฺปวตฺติเทสํ สนฺธาย เทสิตตฺตาฯ อยญฺหิ ปจฺจยากาโร รูปปฺปวตฺติเทเส กามภเว คพฺภเสยฺยกานเญฺจว อปริปุณฺณายตนโอปปาติกานญฺจ รูปาวจรเทวานญฺจ วเสน เทสิโตฯ เตเนเวตฺถ ''นามรูปปจฺจยา สฬายตน''นฺติ อวตฺวา ฉฏฺฐายตนนฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ นามํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ รูปํ ปน หทยรูปํ เวทิตพฺพํฯ ตํ ปเนตสฺส ฉฏฺฐายตนสฺส นิสฺสยปจฺจเยน เจว ปุเรชาตปจฺจเยน จาติ ทฺวิธา ปจฺจโย โหตีติ เอส ตติยวาเร วิเสโสฯ

จตุตฺถวาโร ปน โยนิวเสน โอปปาติกานํ, อายตนวเสน ปริปุณฺณายตนานํ, ภววเสน กามาวจรสตฺตานํ วเสน วุโตฺตฯ เตเนเวตฺถ ''นามรูปปจฺจยา สฬายตน''นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ นามํ ฉฏฺฐายตนสฺส สหชาตาทีหิ, จกฺขายตนาทีนํ ปจฺฉาชาตปจฺจเยนฯ รูเป หทยรูปํ ฉฏฺฐายตนสฺส นิสฺสยปจฺจยปุเรชาตปจฺจเยหิ, จตฺตาริ มหาภูตานิ จกฺขายตนาทีนํ สหชาตนิสฺสยอตฺถิอวิคเตหิฯ ยสฺมา ปเนส เอกจิตฺตกฺขณิโก ปจฺจยากาโร, ตสฺมา เอตฺถ สฬายตนปจฺจยาติ อวตฺวา ''ฉฏฺฐายตนปจฺจยา ผโสฺส''ติ วุโตฺตติ อยํ จตุตฺถวาเร วิเสโสฯ

เอวเมเตสํ นานากรณํ ญตฺวา ปุน สเพฺพเสฺวว เตสุ วิเสเสน ปฐมกา เทฺว วารา อรูปภเว ปจฺจยาการทสฺสนตฺถํ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อรูปภวสฺมิญฺหิ รูเปน อสมฺมิสฺสานิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺคานิ ปวตฺตนฺติฯ ตติโย รูปภเว ปจฺจยาการทสฺสนตฺถํ วุตฺโตฯ รูปภวสฺมิญฺหิ สติปิ รูปสมฺมิสฺสเตฺต สฬายตนํ น ปวตฺตติฯ จตุโตฺถ กามภเว ปจฺจยาการทสฺสนตฺถํ วุโตฺตฯ กามภวสฺมิญฺหิ สกลํ สฬายตนํ ปวตฺตติฯ ตติโย วา รูปภเว เจว กามภเว จ อปริปุณฺณายตนานํ อกุสลปฺปวตฺติกฺขณํ สนฺธาย วุโตฺตฯ จตุโตฺถ วา กามภเว ปริปุณฺณายตนานํฯ ปฐโม วา สพฺพตฺถคามิตํ สนฺธาย วุโตฺตฯ โส หิ น กตฺถจิ จิตฺตปฺปวตฺติเทเส น ปวตฺตติฯ ทุติโย ปจฺจยวิเสสํ สนฺธาย วุโตฺตฯ เอกาทสงฺคิกตฺตเญฺหตฺถ ผสฺสสฺส จ นามปจฺจยตฺตํ ปจฺจยวิเสโสฯ ตติโย ปุริมโยนิทฺวยํ สนฺธาย วุโตฺตฯ ปุริมาสุ หิ ทฺวีสุ โยนีสุ โส สมฺภวติ, ตตฺถ สทา สฬายตนสฺส อสมฺภวโตฯ จตุโตฺถ ปจฺฉิมโยนิทฺวยํ สนฺธาย วุโตฺตฯ ปจฺฉิมาสุ หิ โส ทฺวีสุ โยนีสุ สมฺภวติ, ตตฺถ สทา สฬายตนสฺส สมฺภวโตติฯ

เอตฺตาวตา จ ยํ วุตฺตํ จตูสฺวปิ วาเรสุ –

> ยํ ยตฺถ อญฺญถา วุตฺตํ, อวุตฺตญฺจาปิ ยํ ยหิํ;
> ยํ ยถา ปจฺจโย ยสฺส, ตํ สพฺพมุปลกฺขเยติฯ

คาถาย อตฺถทีปนา กตา โหติฯ

> เอเตเนวานุสาเรน, สพฺพเมตํ นยํ อิโต;
> วิเสโส โย จ ตํ ชญฺญา, จตุเกฺกสุ ปเรสฺวปิฯ

๒. เหตุจตุกฺกํ

๒๔๔. ตตฺถ โย ตาว อิธ วุโตฺต นโย, โส สพฺพตฺถ ปากโฏเยวฯ วิเสโส ปน เอวํ เวทิตโพฺพ – เหตุจตุเกฺก ตาว อวิชฺชา เหตุ อสฺสาติ **อวิชฺชาเหตุโก**ฯ อวิชฺชา อสฺส สหวตฺตนโต ยาวภงฺคา ปวตฺติกา คมิกาติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา’’ติ จ เอตฺตาวตา สหชาตาทิปจฺจยวเสน สาธารณโต สงฺขารสฺส อวิชฺชา ปจฺจโยติ ทเสฺสตฺวา, ปุน ‘‘อวิชฺชาเหตุโก’’ติ เอเตเนว วิเสสโต อวิคตปจฺจยตา ทสฺสิตาฯ **สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ สงฺขารเหตุก**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

กสฺมา ปน ภวาทีสุ เหตุกคฺคหณํ น กตนฺติ? อวิคตปจฺจยนิยมาภาวโต อภาวโต จ อวิคตปจฺจยสฺสฯ ‘‘ตตฺถ กตโม อุปาทานปจฺจยา ภโว? ฐเปตฺวา อุปาทานํ เวทนากฺขโนฺธ สญฺญากฺขโนฺธ สงฺขารกฺขโนฺธ วิญฺญาณกฺขโนฺธ – อยํ วุจฺจติ อุปาทานปจฺจยา ภโว’’ติ วจนโต อุปาทานปจฺจยา จตุนฺนํ ขนฺธานํ อิธ ภโวติ นามํฯ สงฺขารกฺขเนฺธ จ ‘‘ชาติ ทฺวีหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิตา’’ติอาทิวจนโต (ธาตุ. ๗๑) ชาติชรามรณานิ อโนฺตคธานิฯ

ตตฺถ ยาว อุปาทานํ ตาว ชาติชรามรณานํ อนุปลพฺภนโต อุปาทานํ ภวสฺส น นิยมโต อวิคตปจฺจโย โหติฯ ‘‘ยา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ ชาตี’’ติ อาทิวจนโต สงฺขตลกฺขเณสุ ชาติยา ชรามรณสงฺขาตสฺส ภวสฺส ชาติกฺขณมเตฺตเยว อภาวโต อวิคตปจฺจยภาโว น สมฺภวติฯ ตถา ชาติยา ชรามรณกฺขเณ อภาวโต ฯ อุปนิสฺสยปจฺจเยเนว ปน ภโว ชาติยาฯ ชาติ ชรามรณสฺส ปจฺจโยติ สพฺพถาปิ อวิคตปจฺจยนิยมาภาวโต อภาวโต จ อวิคตปจฺจยสฺส ภวาทีสุ เหตุกคฺคหณํ น กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เกจิ ปนาหุ – ‘‘ภโว ทุวิเธนา’’ติ วจนโต อุปปตฺติมิสฺสโก ภโว, น จ อุปปตฺติภวสฺส อุปาทานํ อวิคตปจฺจโย โหตีติ ‘‘อุปาทานปจฺจยา ภโว อุปาทานเหตุโก’’ติ อวตฺวา ‘‘อุปาทานปจฺจยา ภโว’’ติ วุตฺโตฯ อิธ ปจฺฉินฺนตฺตา ปรโตปิ น วุตฺตนฺติฯ ตํ อิธ อุปปตฺติมิสฺสกสฺส ภวสฺส อนธิเปฺปตตฺตา อยุตฺตํฯ อรูปกฺขนฺธา หิ อิธ ภโวติ อาคตาฯ

ภวปจฺจยา ชาตีติ เอตฺถ จ ฐเปตฺวา ชาติชรามรณานิ อวเสโส ภโว ชาติยา ปจฺจโยติ เวทิตพฺโพฯ กสฺมา? ชาติอาทีนํ ชาติยา อปฺปจฺจยตฺตาฯ ยทิ เอวํ, ฐเปตฺวา ชาติชรามรณานิ ภโว ชาติยา ปจฺจโยติ วตฺตพฺโพติ? อาม วตฺตพฺโพ, วตฺตพฺพปเทสาภาวโต ปน น วุตฺโตฯ ทสมงฺคนิเทฺทเส หิ อุปาทานปจฺจยสมฺภูโต ภโว วตฺตพฺโพฯ เอกาทสมงฺคนิเทฺทเส ชาติ วตฺตพฺพาฯ โย ปน ภโว ชาติยา ปจฺจโย, ตสฺส วตฺตพฺพปเทโส นตฺถีติ วตฺตพฺพปเทสาภาวโต น วุตฺโตฯ อวุตฺโตปิ ปน ยุตฺติโต คเหตพฺโพติฯ **วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป**นฺติอาทีสุ จ วิญฺญาณาทีนํ อวิคตปจฺจยภาวสมฺภวโต วิญฺญาณเหตุกาทิวจนํ กตนฺติ เอส เหตุจตุกฺเก วิเสโสฯ

๓. สมฺปยุตฺตจตุกฺกํ

๒๔๕. สมฺปยุตฺตจตุเกฺกปิ อวิชฺชาปจฺจยาติ เอตฺตาวตา สหชาตาทิปจฺจยวเสน สงฺขารสฺส อวิชฺชาปจฺจยตํ ทเสฺสตฺวา ปุน ‘‘อวิชฺชาสมฺปยุโตฺต’’ติ สมฺปยุตฺตปจฺจยตา ทสฺสิตาฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ยสฺมา ปน อรูปีนํ ธมฺมานํ รูปธเมฺมหิ สมฺปโยโค นตฺถิ, ตสฺมา วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปนฺติอาทีสุ ตติยจตุตฺถวารปเทสุ ‘‘วิญฺญาณสมฺปยุตฺตํ นาม’’นฺติอาทินา นเยน ยํ ลพฺภติ, ตเทว คหิตนฺติ เอส สมฺปยุตฺตจตุเกฺก วิเสโสฯ

๔. อญฺญมญฺญจตุกฺกํ

๒๔๖. อญฺญมญฺญจตุเกฺกปิ อวิชฺชาปจฺจยาติ สหชาตาทิปจฺจยวเสน สงฺขารสฺส อวิชฺชาปจฺจยตํ ทเสฺสตฺวา ‘‘สงฺขารปจฺจยาปิ อวิชฺชา’’ติ อญฺญมญฺญปจฺจยตา ทสฺสิตาฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ยสฺมา ปน ภโว นิปฺปเทโส, อุปาทานํ สปฺปเทสํ, สปฺปเทสธโมฺม จ นิปฺปเทสธมฺมสฺส ปจฺจโย โหติ, น นิปฺปเทสธโมฺม สปฺปเทสธมฺมสฺส, ตสฺมา เอตฺถ ‘‘ภวปจฺจยาปิ อุปาทาน’’นฺติ น วุตฺตํ; เหฏฺฐา วา เทสนาย ปจฺฉินฺนตฺตา เอวํ น วุตฺตํ ฯ ยสฺมา จ นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ อตฺถิ, สฬายตนปจฺจยา เอกจิตฺตกฺขเณ นามรูปํ นตฺถิ, ยสฺส สฬายตนํ อญฺญมญฺญปจฺจโย ภเวยฺย, ตสฺมา จตุตฺถวาเร ‘‘ฉฏฺฐายตนปจฺจยาปิ นามรูป’’นฺติ ยํ ลพฺภติ ตเทว คหิตนฺติ เอส อญฺญมญฺญจตุเกฺก วิเสโสฯ

อวิชฺชามูลกนยมาติกาฯ

สงฺขาราทิมูลกนยมาติกา

๒๔๗. อิทานิ **สงฺขารปจฺจยา อวิชฺชา**ติ สงฺขารมูลกนโย อารโทฺธฯ ตตฺถาปิ ยถา อวิชฺชามูลเก เอวํ จตฺตาริ จตุกฺกานิ โสฬส จ วารา เวทิตพฺพาฯ ปฐมจตุเกฺก ปน ปฐมวารเมว ทเสฺสตฺวา เทสนา สํขิตฺตาฯ ยถา เจตฺถ เอวํ วิญฺญาณมูลกาทีสุปิฯ ตตฺถ สเพฺพเสฺวว เตสุ สงฺขารมูลกาทีสุ อฏฺฐสุ นเยสุ ‘‘สงฺขารปจฺจยา อวิชฺชา’’ติอาทินา นเยน สหชาตาทิปจฺจยวเสน อวิชฺชาย สงฺขาราทิปจฺจยตํ ทเสฺสตฺวา ปุน ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติอาทินา นเยน เอกจิตฺตกฺขเณปิ ปจฺจยาการจกฺกสฺส ปวตฺติ ทสฺสิตาฯ

กสฺมา ปน ภวมูลกา ชาติชรามรณมูลกา วา นยา น วุตฺตา? กึ ภวปจฺจยา อวิชฺชา น โหตีติ? โน น โหติฯ ‘‘สงฺขารปจฺจยา อวิชฺชา’’ติ เอวมาทีสุ ปน วุจฺจมาเนสุ น โกจิ ภวปริยาปนฺนธมฺโม อวิชฺชาย ปจฺจโย น วุตฺโตฯ ตสฺมา อปุพฺพสฺส อญฺญสฺส อวิชฺชาปจฺจยสฺส วตฺตพฺพสฺส อภาวโต ภวมูลโก นโย น วุตฺโตฯ ภวคฺคหเณน จ อวิชฺชาปิ สงฺคหํ คจฺฉติฯ ตสฺมา ‘‘ภวปจฺจยา อวิชฺชา’’ติ วุจฺจมาเน ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา อวิชฺชา’’ติปิ วุตฺตํ สิยาฯ น จ เอกจิตฺตกฺขเณ อวิชฺชา อวิชฺชาย ปจฺจโย นาม โหติฯ ตตฺถ ปจฺฉินฺนตฺตาว ชาติชรามรณมูลกาปิ นยา น คหิตาฯ อปิจ ภเว ชาติชรามรณานิปิ อโนฺตคธานิฯ น เจตานิ เอกจิตฺตกฺขเณ อวิชฺชาย ปจฺจยา โหนฺตีติ ภวมูลกา ชาติชรามรณมูลกา วา นยา น วุตฺตาติฯ

มาติกาวณฺณนาฯ

อกุสลนิเทฺทสวณฺณนา

๒๔๘-๒๔๙. อิทานิ ยถา เหฏฺฐา จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ กุสลตฺติกํ อาทึ กตฺวา นิกฺขิตฺตมาติกาย ปฏิปาฏิยา ปฐมํ กุสลํ ภาชิตํ, ตถา อิธ มาติกาย อนิกฺขิตฺตตฺตา ปฐมํ กุสลํ อนามสิตฺวา ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาโร’’ติ อกุสลธมฺมวเสน มาติกาย นิกฺขิตฺตตฺตา นิเกฺขปปฏิปาฏิยาว อวิชฺชาทีนิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺคานิ ภาเชตฺวา ทเสฺสตุํ **กตเม ธมฺมา อกุสลา**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๓๖๕) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา ปน เอกจิตฺตกฺขเณ ตณฺหาย จ กามุปาทานสฺส จ สมฺภโว นตฺถิ, ตสฺมา ยํ เอตฺถ ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ ลพฺภติ, ตเทว ทเสฺสตุํ **ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิคต**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ภวนิเทฺทเส จ ยสฺมา อุปาทานํ สงฺขารกฺขเนฺธ สงฺคหํ คจฺฉติ, ตสฺมา ‘‘ฐเปตฺวา อุปาทานํ เวทนากฺขโนฺธ สญฺญากฺขโนฺธ สงฺขารกฺขโนฺธ วิญฺญาณกฺขโนฺธ’’ติ วุตฺตํฯ เอวญฺหิ วุจฺจมาเน อุปาทานสฺส อุปาทานปจฺจยตฺตํ อาปเชฺชยฺยฯ น จ ตเทว ตสฺส ปจฺจโย โหติฯ ชาติอาทินิเทฺทเสสุ ยสฺมา เอเต อรูปธมฺมานํ ชาติอาทโย, ตสฺมา ‘‘ขณฺฑิจฺจํ, ปาลิจฺจํ, วลิตฺตจตา, จุติ, จวนตา’’ติ น วุตฺตํฯ

๒๕๐. เอวํ ปฐมวารํ นิฏฺฐเปตฺวา ปุน ทุติยวาเร ยสฺมึ สมเย ปฐมวาเรน ปจฺจยากาโร ทสฺสิโต, ตสฺมึเยว สมเย อปเรนปิ นเยน ปจฺจยาการํ ทเสฺสตุํ วิสุํ สมยววตฺถานวารํ อวตฺวา **ตสฺมึ สมเย อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาโร**ติอาทินาว นเยน เทสนา กตาฯ ตตฺถ **ฐเปตฺวา ผสฺส**นฺติ อิทํ ยสฺมา ผโสฺสปิ นามปริยาปโนฺน, ตสฺมา ผสฺสสฺส นามโต นีหรณตฺถํ วุตฺตํฯ

๒๕๒. ตติยวาเร ยสฺส จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส วิญฺญาณํ ปจฺจโย, ตสฺมึ ปวตฺตมาเน ยสฺมา เตนุปตฺถทฺธานํ จกฺขายตนาทีนํ อุปจิตตฺตํ ปญฺญายติ, ตสฺมา **จกฺขายตนสฺส อุปจโย**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมา จ กมฺมชรูปสฺสปิ ตสฺมึ สมเย วตฺตมานสฺส วิญฺญาณํ ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย โหติ, ตสฺมาปิ เอวํ วุตฺตํฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ กมฺมชํ จิตฺตสมุฏฺฐานนฺติ เทฺวว สนฺตติโย คหิตา, อิตราปิ ปน เทฺว สนฺตติโย คเหตพฺพาฯ ตาสมฺปิ หิ วิญฺญาณํ ปจฺจโย โหติเยวฯ

๒๕๔. จตุตฺถวาเร ปน ยสฺมา เอกจิตฺตกฺขเณปิ มหาภูตรูปปจฺจยา จกฺขายตนาทีนิ, หทยรูปปจฺจยา ฉฏฺฐายตนํ, นามปจฺจยา จ ปจฺฉาชาตสหชาตาทิวเสน ยถานุรูปํ สพฺพานิปิ ปวตฺตนฺติ, ตสฺมา **ตตฺถ กตมํ นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ? จกฺขายตน**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

๒๕๖. ทุติยจตุเกฺก สพฺพํ อุตฺตานเมวฯ

๒๖๔. ตติยจตุเกฺก ยสฺส สมฺปยุตฺตปจฺจยภาโว น โหติ, ยสฺส จ โหติ, ตํ วิสุํ วิสุํ ทเสฺสตุํ **อิทํ วุจฺจติ วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ วิญฺญาณสมฺปยุตฺตํ นาม**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

๒๗๒. จตุตฺถจตุเกฺก ผสฺสปจฺจยา นามนิเทฺทเส กิญฺจาปิ ‘‘ฐเปตฺวา ผสฺสํ เวทนากฺขโนฺธ…เป.… วิญฺญาณกฺขโนฺธ – อิทํ วุจฺจติ ผสฺสปจฺจยา นาม’’นฺติ น วุตฺตํ, ตถาปิ อนนฺตราตีตปทนิเทฺทเส ‘‘ฐเปตฺวา ผสฺสํ เวทนากฺขโนฺธ…เป.… วิญฺญาณกฺขโนฺธ’’ติ วุตฺตตฺตา อวุตฺตมฺปิ ตํ วุตฺตเมว โหติฯ ยเทว หิ นามํ ผสฺสสฺส ปจฺจโย, ผโสฺสปิ ตเสฺสว ปจฺจโยติฯ

ยถา จายํ จตุจตุโกฺก โสฬสวารปฺปเภโท อวิชฺชามูลโก ปฐมนโย เอตสฺมิํ ปฐมากุสลจิเตฺต ปกาสิโต, เอวํ สงฺขารมูลกาทโย อฎฺฐ นยาปิ เวทิตพฺพาฯ ปาฬิ ปน สํขิตฺตาฯ เอวเมว ตสฺมิํ ปฐมากุสลจิเตฺตเยว นว นยา, ฉตฺติํส จตุกฺกานิ, จตุจตฺตาลีสาธิกญฺจ วารสตํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

๒๘๐. อิทานิ อิมินาว นเยน เสสากุสลจิเตฺตสุปิ ปจฺจยาการํ ทเสฺสตุํ **กตเม ธมฺมา อกุสลา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ยสฺมา ทิฎฺฐิวิปฺปยุเตฺตสุ ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ นตฺถิ, ตสฺมา อุปาทานฎฺฐาเน อุปาทานํ วิย ทฬฺหนิปาตินา อธิโมเกฺขน ปทํ ปูริตํฯ โทมนสฺสสหคเตสุ จ ยสฺมา เวทนาปจฺจยา ตณฺหาปิ นตฺถิ, ตสฺมา ตณฺหาฎฺฐาเน ตณฺหา วิย พลวกิเลเสน ปฎิเฆน ปทํ ปูริตํฯ อุปาทานฎฺฐาเน อธิโมเกฺขเนวฯ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุเตฺต ปน ยสฺมา สนฺนิฎฺฐานาภาวโต อธิโมโกฺขปิ นตฺถิ, ตสฺมา ตณฺหาฎฺฐาเน พลวกิเลสภูตาย วิจิกิจฺฉาย ปทํ ปูริตํฯ อุปาทานฎฺฐานํ ปริหีนเมวฯ อุทฺธจฺจสมฺปยุเตฺต ปน ยสฺมา อธิโมโกฺข อตฺถิ, ตสฺมา ตณฺหาฎฺฐาเน พลวกิเลเสน อุทฺธเจฺจน ปทํ ปูริตํฯ อุปาทานฎฺฐาเน อธิโมเกฺขเนวฯ สพฺพเตฺถว จ วิเสสมตฺตํ ทเสฺสตฺวา ปาฬิ สํขิตฺตาฯ โย จายํ วิเสโส ทสฺสิโต, ตตฺถ เกวลํ อธิโมกฺขนิเทฺทโสว อปุโพฺพฯ เสสํ เหฎฺฐา อาคตเมวฯ

อธิโมกฺขนิเทฺทเส ปน อธิมุจฺจนวเสน **อธิโมโกฺข**ฯ อธิมุจฺจติ วา เตน อารมฺมเณ จิตฺตํ นิพฺพิจิกิจฺฉตาย สนฺนิฎฺฐานํ คจฺฉตีติ **อธิโมโกฺข**ฯ อธิมุจฺจนากาโร **อธิมุจฺจนา**ฯ ตสฺส จิตฺตสฺส, ตสฺมิํ วา อารมฺมเณ อธิมุตฺตตฺตาติ **ตทธิมุตฺตตา**ฯ สพฺพจิเตฺตสุ จ ปฐมจิเตฺต วุตฺตนเยเนว นยจตุกฺกวารปฺปเภโท เวทิตโพฺพฯ เกวลญฺหิ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุเตฺต อุปาทานมูลกสฺส นยสฺส อภาวา อฎฺฐ นยา, ทฺวตฺติํส จตุกฺกานิ, อฎฺฐวีสาธิกญฺจ วารสตํ โหตีติฯ

อกุสลนิเทฺทสวณฺณนาฯ

กุสลนิเทฺทสวณฺณนา

๒๙๒. อิทานิ อิมินาว นเยน กุสลจิตฺตาทีสุปิ ปจฺจยาการํ ทเสฺสตุํ **กตเม ธมฺมา กุสลา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ยถา ปน อกุสเล ปฐมํ มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา ปจฺฉา นิเทฺทโส กโต, น ตถา อิธฯ กสฺมา? อปฺปนาวาเร นานตฺตสมฺภวโตฯ โลกิยกุสลาทีสุ หิ เตสํ ธมฺมานํ ทุกฺขสจฺจปริยาปนฺนตฺตา ‘‘เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺสา’’ติ อปฺปนา โหติ, โลกุตฺตรกุสลาทีสุ ‘‘เอวเมเตสํ ธมฺมาน’’นฺติฯ ตสฺมา เอตฺถ สาธารณโต มาติกํ ฐเปตุํ น สกฺกาติ ปาฎิเยกฺกํ เตสํ เตสํ กุสลาทีนํ มาติกํ อุทฺทิสิตฺวาว นิเทฺทโส กโตติฯ

ตตฺถ ยสฺมา เอกจิตฺตกฺขเณ กุสลสงฺขาเรน สทฺธิํ อวิชฺชา นตฺถิ, ตสฺมา ตํ อวตฺวา, อวิชฺชา วิย อกุสลานํ, กุสลานํ มูลโต กุสลมูลํ, ตณฺหุปาทานานญฺจ อภาวโต ตณฺหาฎฺฐาเน ตณฺ

หา วิย อารมฺมเณ อโชฺฌคาโฬฺห ปสาโท, อุปาทานฏฺฐาเน อุปาทานํ วิย ทฬฺหนิปาตี นาม อธิโมโกฺข วุโตฺตฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

กุสลนิเทฺทสวณฺณนาฯ

อพฺยากตนิเทฺทสวณฺณนา

๓๐๖. อพฺยากตํ เหฏฺฐา จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ อาคตปฏิปาฏิยาว วิภตฺตํฯ สพฺพวาเรสุ จ อ วิชฺชามูลกา นยา ปริหีนาฯ กสฺมา? อวิชฺชาฏฺฐาเน ฐเปตพฺพสฺส อภาวโตฯ กุสลจิเตฺตสุ หิ อ วิชฺชาฏฺฐาเน ฐเปตพฺพํ กุสลมูลํ อตฺถิ, จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ นตฺถิฯ สเหตุเกสุ ปน กิญฺจาปิ อตฺถิ, เอวํ สเนฺตปิ อิธ ปจฺฉินฺนตฺตา ตตฺถ น คหิตํฯ ปญฺจวิญฺญาณโสเต โสตปติตาว หุตฺวา เทสนา กตาติ เวทิตพฺพาฯ

วิเสสโต ปเนตฺถ จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ ตณฺหาฏฺฐานํ อุปาทานฏฺฐานญฺจ ปริหีนํฯ กสฺมา? ตณฺหาฏฺฐานารหสฺส พลวธมฺมสฺส อภาวา อธิโมกฺขรหิตตฺตา จฯ เสสาเหตุเกสุ ตณฺหาฏฺฐาน เมว ปริหีนํฯ สเหตุเกสุ ปสาทสพฺภาวโต ตณฺหาฏฺฐาเน ปสาเทน ปทํ ปูริตํฯ เอวเมตฺถ กุสลา กุสลวิปาเกสุ จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ สงฺขารวิญฺญาณนามฉฏฺฐายตนผสฺสเวทนามูลกา ฉ ฉ, เส สาเหตุเกสุ อธิโมกฺขมูลเกน สทฺธึ สตฺต สตฺต, สเหตุเกสุ ปสาทมูลเกน สทฺธึ อฏฺฐ อฏฺฐ นยา เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ จกฺขุวิญฺญาณาทีสุปิ จตุนฺนมฺปิ จตุกฺกานํ อาทิวาโรว วุโตฺตฯ ทุติยวาโร ปจฺจยวิเส สเฏฺฐน ลพฺภมาโนปิ น วุโตฺตฯ ตติยจตุตฺถวารา อสมฺภวโตเยวฯ รูปมิสฺสกา หิ เต, น จ จกฺขุ วิญฺญาณาทีนิ รูปํ สมุฏฺฐาเปนฺติฯ ยถา จ ปฐมจตุเกฺก เทฺว วารา ลพฺภนฺติ, เอวํ เสสจตุเกฺกสุ ปิฯ ตสฺมา ปฐมจตุเกฺก ทุติยวาโร, เสสจตุเกฺกสุ จ เทฺว เทฺว วารา อวุตฺตาปิ วุตฺตาว โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ เสสาเหตุกาพฺยากเต สพฺพจตุเกฺกสุ สเพฺพปิ วารา ลพฺภนฺติฯ อิธ ปจฺฉินฺนตฺตา ปน ปรโต น คหิตาฯ โสตปติตาว หุตฺวา เทสนา กตาติฯ เสสสเหตุกวิปาเกสุปิ เอเสว นโย อญฺญตฺร อรูปาวจรวิปากาฯ อรูปาวจรวิปากสฺมิญฺหิ วารทฺวยเมว ลพฺภตีติฯ

อพฺยากตนิเทฺทสวณฺณนาฯ

อวิชฺชามูลกกุสลนิเทฺทสวณฺณนา

๓๓๔. อิทานิ อปเรน ปริยาเยน เอกจิตฺตกฺขเณ ปจฺจยาการํ ทเสฺสตุํ ปุน **กตเม ธมฺมา กุสลา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อวิชฺชาปจฺจยา**ติ อุปนิสฺสยปจฺจยตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตเนว นิ เทฺทสวาเร ‘‘ตตฺถ กตมา อวิชฺชา’’ติ อวิภชิตฺวา ‘‘ตตฺถ กตโม อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาโร’’ติ วิภตฺตํฯ กุสลเจตนาสงฺขาโต หิ สงฺขาโรเยว ตสฺมึ สมเย จิเตฺตน สหชาโต โหติ, น อวิชฺชาฯ

ตตฺถ โลกิยกุสลสฺส เหฏฺฐา สุตฺตนฺตภาชนีเย วุตฺตนเยเนว อวิชฺชา ปจฺจโย โหติฯ ยสฺมา ปน อปฺปหีนาวิโชฺช อวิชฺชาย ปหานตฺถํ โลกุตฺตรํ ภาเวติ, ตสฺมา ตสฺสาปิ สมติกฺกมวเสน ปจฺจโย โหติฯ อวิชฺชาวโตเยว หิ กุสลายูหนํ โหติ, น อิตรสฺสฯ ตตฺถ เตภูมกกุสเล สโมฺมหว เสนปิ สมติกฺกมภาวนาวเสนปิ อายูหนํ ลพฺภติ; โลกุตฺตเร สมุเจฺฉทภาวนาวเสนาติฯ เสสํ วุตฺ ตนยเมวฯ

อยํ ปน วิเสโส – ยถา เหฏฺฐา เอเกกกุสเล จตุนฺนํ จตุกฺกานํ วเสน นว โสฬสกา ลทฺธา, ตถา อิธ น ลพฺภนฺติฯ กสฺมา? อวิชฺชาย อวิคตสมฺปยุตฺตอญฺญมญฺญปจฺจยาภาวโตฯ อุปนิสฺสยวเสน ปเนตฺถ ปฐมจตุกฺกเมว ลพฺภติฯ ตมฺปิ ปฐมวารเมว ทเสฺสตฺวา สํขิตฺตํฯ นีหริตฺวา ปน ทเสฺสตพฺพนฺติฯ

อวิชฺชามูลกกุสลนิเทฺทสวณฺณนาฯ

กุสลมูลกวิปากนิเทฺทสวณฺณนา

๓๔๓. อิทานิ อพฺยากเตสุปิ อปเรเนว นเยน ปจฺจยาการํ ทเสฺสตุํ **กตเม ธมฺมา อพฺยากตา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **กุสลมูลปจฺจยา**ติ อิทมฺปิ อุปนิสฺสยปจฺจยตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ กุสลวิปากสฺส หิ กุสลมูลํ , อกุสลวิปากสฺส จ อกุสลมูลํ อุปนิสฺสยปจฺจโย โหติ; นานากฺขณิกกมฺมปจฺจเย ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ตสฺมา เอส อุปนิสฺสยปจฺจเยน เจว นานากฺขณิกกมฺมปจฺจเยน จ ปจฺจโย โหติฯ เตเนว นิเทฺทสวาเร ‘‘ตตฺถ กตมํ กุสลมูล’’นฺติ อวิภชิตฺวา ‘‘ตตฺถ กตโม กุสลมูลปจฺจยา สงฺขาโร’’ติ วิภตฺตํฯ อกุสลวิปาเกปิ เอเสว นโยฯ

อวิชฺชามูลกกุสลนิเทฺทเส วิย จ อิมสฺมิมฺปิ วิปากนิเทฺทเส ปฐมํ ปจฺจยจตุกฺกเมว ลพฺภติฯ ตมฺปิ ปฐมวารํ ทเสฺสตฺวา สํขิตฺตํฯ ตสฺมา เอเกกสฺมิํ วิปากจิเตฺต เอกเมกเสฺสว จตุกฺกสฺส วเสน กุสลมูลมูลเก อกุสลมูลมูลเก จ นเย วารปฺปเภโท เวทิตโพฺพฯ กิริยาธมฺมานํ ปน ยสฺมา เนว อวิชฺชา น กุสลากุสลมูลานิ อุปนิสฺสยปจฺจยตํ ลภนฺติ, ตสฺมา กิริยวเสน ปจฺจยากาโร น วุโตฺตติฯ

เอวเมส –

อกุสลกุสลาพฺยากต-ธเมฺมสุ อเนกเภทโต วตฺวา;
กุสลากุสลานํ ปน, วิปาเก จ อุปนิสฺสยวเสนฯ

ปุน เอกธาว วุโตฺต, วาทิปฺปวเรน ปจฺจยากาโร;
ธมฺมปฺปจฺจยเภเท, ญาณสฺส ปเภทชนนตฺถํฯ

ปริยตฺติสวนจินฺตน-ปฏิปตฺติกฺกมวิวชฺชิตานญฺจ;
ยสฺมา ญาณปเภโท, น กทาจิปิ โหติ เอตสฺมิํฯ

ปริยตฺติสวนจินฺตน-ปฏิปตฺติกฺกมโต สทา ธีโร;
ตตฺถ กยิรา น หญฺญํ, กรณียตรํ ตโต อตฺถีติฯ

อยํ ปน ปจฺจยากาโร สุตฺตนฺตอภิธมฺมภาชนียวเสน เทฺวปริวฏฺฏเมว นีหริตฺวา ภาเชตฺวา ทสฺสิโต โหติฯ

อภิธมฺมภาชนียวณฺณนาฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย

ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สติปฏฺฐานวิภงฺค

๑. สุตฺตนฺตภาชนียํ อุทฺเทสวารวณฺณนา

๓๕๕. อิทานิ ตทนนฺตเร สติปฏฺฐานวิภงฺเค **จตฺตาโร**ติ คณนปริจฺเฉโทฯ เตน น ตโต เหฏฺฐา น อุทฺธนฺติ สติปฏฺฐานปริจฺเฉทํ ทีเปติฯ **สติปฏฺฐานา**ติ ตโย สติปฏฺฐานา – สติโคจโรปิ, ติธา ปฏิปนฺเนสุ สาวเกสุ สตฺถุโน ปฏิฆานุนยวีติวตฺตตาปิ, สติปิฯ ‘‘จตุนฺนํ, ภิกฺขเว, สติปฏฺฐานานํ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ เทเสสฺสามิฯ ตํ สุณาถ…เป.… โก จ, ภิกฺขเว, กายสฺส สมุทโย? อาหารสมุทยา กายสฺส สมุทโย’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๔๐๘) หิ สติโคจโร สติปฏฺฐานนฺติ วุจฺจติฯ ตถา ‘‘กาโย อุปฏฺฐานํ, โน สติฯ สติ อุปฏฺฐานเญฺจว สติ จา’’ติอาทีสุ (ปฏิ. ม. ๓.๓๕)ฯ ตสฺสโตฺถ – ปติฏฺฐาติ อสฺมินฺติ ปฏฺฐานํฯ กา ปติฏฺฐาติ? สติฯ สติยา ปฏฺฐานํ **สติปฏฺฐานํ,** ปธานํ ฐานนฺติ วา ปฏฺฐานํ; สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํ หตฺถิฏฺฐานอสฺสฏฺฐานาทีนิ วิยฯ

‘‘ตโย สติปฏฺฐานา ยทริโย เสวติ, ยทริโย เสวมาโน สตฺถา คณํ อนุสาสิตุมรหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๐๔, ๓๑๑) เอตฺถ ติธา ปฏิปนฺเนสุ สาวเกสุ สตฺถุโน ปฏิฆานุนยวีติวตฺตตา สติปฏฺฐานนฺติ วุตฺตาฯ ตสฺสโตฺถ – ปฏฺฐเปตพฺพโต ปฏฺฐานํ, ปวตฺตยิตพฺพโตติ อโตฺถฯ เกน ปฏฺฐเปตพฺพโตติ? สติยา; สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํฯ ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวิตา พหุลีกตา สตฺตโพชฺฌเงฺค ปริปูเรนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๔๗) ปน สติเยว สติปฏฺฐานนฺติ วุจฺจติฯ ตสฺสโตฺถ – ปติฏฺฐาตีติ ปฏฺฐานํ, อุปฏฺฐาติ โอกฺกนฺทิตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา ปวตฺตตีติ อโตฺถ; สติเยว ปฏฺฐานเฏฺฐน สติปฏฺฐานํ; อถวา สรณเฏฺฐน สติ, อุปฏฺฐานเฏฺฐน ปฏฺฐานํฯ อิติ สติ จ สา ปฏฺฐานญฺจาติปิ สติปฏฺฐานํฯ อิทมิธ อธิเปฺปตํฯ ยทิ เอวํ, กสฺมา สติปฏฺฐานาติ พหุวจนํ กตนฺติ? สติยา พหุตฺตา; อารมฺมณเภเทน หิ พหุกา ตา สติโยติฯ

กสฺมา ปน ภควตา จตฺตาโรว สติปฏฺฐานา วุตฺตา, อนูนา อนธิกาติ? เวเนยฺยหิตตฺตาฯ ตณฺหาจริตทิฏฺฐิจริตสมถยานิกวิปสฺสนายานิเกสุ หิ มนฺทติกฺขวเสน ทฺวิธา ปวเตฺตสุ มนฺทสฺส ตณฺหาจริตสฺส โอฬาริกํ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ วิสุทฺธิมโคฺค, ติกฺขสฺส สุขุมํ เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํฯ ทิฏฺฐิจริตสฺสปิ มนฺทสฺส นาติปฺปเภทคตํ จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ วิสุทฺธิมโคฺค, ติกฺขสฺส อติปฺปเภทคตํ ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํฯ สมถยานิกสฺส จ มนฺทสฺส อกิเจฺฉน อธิคนฺตพฺพนิมิตฺตํ ปฐมํ สติปฏฺฐานํ วิสุทฺธิมโคฺค, ติกฺขสฺส โอฬาริการมฺมเณ อสณฺฐหนโต ทุติยํฯ วิปสฺสนายานิกสฺสาปิ มนฺทสฺส นาติปฺปเภทคตารมฺมณํ ตติยํ, ติกฺขสฺส อติปฺปเภทคตารมฺมณํ จตุตฺถํฯ อิติ จตฺตาโรว วุตฺตา, อนูนา อนธิกาติฯ

สุภสุขนิจฺจอตฺตภาววิปลฺลาสปฺปหานตฺถํ วาฯ กาโย หิ อสุโภฯ ตตฺถ สุภวิปลฺลาสวิปลฺลตฺถา สตฺตาฯ เตสํ ตตฺถ อสุภภาวทสฺสเนน ตสฺส วิปลฺลาสสฺส ปหานตฺถํ ปฐมํ สติปฏฺฐานํ วุตฺตํฯ สุขํ, นิจฺจํ, อตฺตาติ คหิเตสุปิ จ เวทนาทีสุ เวทนา ทุกฺขา, จิตฺตํ อนิจฺจํ, ธมฺมา อนตฺตาฯ เอเตสุ จ สุขนิจฺจอตฺตภาววิปลฺลาสวิปลฺลตฺถา สตฺตาฯ เตสํ ตตฺถ ทุกฺขาทิภาวทสฺสเนน เตสํ วิปลฺลาสานํ ปหานตฺถํ เสสานิ ตีณิ วุตฺตานีติฯ เอวํ สุภสุขนิจฺจอตฺตภาววิปลฺลาสปฺปหานตฺถํ วา จตฺตาโรว วุตฺตา อนูนา อนธิกาติ เวทิตพฺพาฯ น เกวลญฺจ วิปลฺลาสปหานตฺถเมว, อถ โข จตุโรฆโยคาสวคนฺถอุปาทานอคติปฺปหานตฺถมฺปิ จตุพฺพิธาหารปริญฺญตฺถญฺจ จตฺตาโรว วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อยํ ตาว ปกรณนโยฯ

อฎฺฐกถายํ ปน ‘‘สรณวเสน เจว เอกตฺตสโมสรณวเสน จ เอกเมว สติปฏฺฐานํ อารมฺมณวเสน จตฺตาโรติ เอตเทว วุตฺตํฯ ยถา หิ จตุทฺวาเร นคเร ปาจีนโต อาคจฺฉนฺตา ปาจีนทิสาย อุฎฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา ปาจีนทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, ทกฺขิณโต, ปจฺฉิมโต, อุตฺตรโต อาคจฺฉนฺตา อุตฺตรทิสาย อุฎฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา อุตฺตรทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, เอวํ สมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ นครํ วิย หิ นิพฺพานมหานครํ, ทฺวารํ วิย อฎฺฐงฺคิโก โลกุตฺตรมคฺโคฯ ปาจีนทิสาทโย วิย กายาทโยฯ

ยถา ปาจีนโต อาคจฺฉนฺตา ปาจีนทิสาย อุฎฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา ปาจีนทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, เอวํ กายานุปสฺสนามุเขน อาคจฺฉนฺตา จุทฺทสวิเธน กายานุปสฺสนํ ภาเวตฺวา กายานุปสฺสนาภาวนานุภาวนิพฺพตฺเตน อริยมคฺเคน เอกํ นิพฺพานเมว โอสรนฺติฯ ยถา ทกฺขิณโต อาคจฺฉนฺตา ทกฺขิณทิสาย อุฎฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา ทกฺขิณทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, เอวํ เวทนานุปสฺสนามุเขน อาคจฺฉนฺตา นววิเธน เวทนานุปสฺสนํ ภาเวตฺวา เวทนานุปสฺสนาภาวนานุภาวนิพฺพตฺเตน อริยมคฺเคน เอกํ นิพฺพานเมว โอสรนฺติฯ ยถา ปจฺฉิมโต อาคจฺฉนฺตา ปจฺฉิมทิสาย อุฎฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา ปจฺฉิมทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, เอวํ จิตฺตานุปสฺสนามุเขน อาคจฺฉนฺตา โสฬสวิเธน จิตฺตานุปสฺสนํ ภาเวตฺวา จิตฺตานุปสฺสนาภาวนานุภาวนิพฺพตฺเตน อริยมคฺเคน เอกํ นิพฺพานเมว โอสรนฺติฯ ยถา อุตฺตรโต อาคจฺฉนฺตา อุตฺตรทิสาย อุฎฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา อุตฺตรทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, เอวํ ธมฺมานุปสฺสนามุเขน อาคจฺฉนฺตา ปญฺจวิเธน ธมฺมานุปสฺสนํ ภาเวตฺวา ธมฺมานุปสฺสนาภาวนานุภาวนิพฺพตฺเตน อริยมคฺเคน เอกํ นิพฺพานเมว โอสรนฺตีติฯ เอวํ สรณวเสน เจว เอกตฺตสโมสรณวเสน จ เอกเมว สติปฎฺฐานํ อารมฺมณวเสน จตฺตาโรติ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

อิธ ภิกฺขูติ เอตฺถ กิญฺจาปิ ภควตา เทวโลเก นิสีทิตฺวา อยํ สติปฏฺฐานวิภงฺโค กถิโต, เอกภิกฺขุปิ ตตฺถ ภควโต สนฺติเก นิสินฺนโก นาม นตฺถิฯ เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ภิกฺขู ภาเวนฺติ, ภิกฺขุโคจรา หิ เอเต, ตสฺมา อิธ ภิกฺขูติ อาลปติฯ กิํ ปเนเต สติปฏฺฐาเน ภิกฺขูเยว ภาเวนฺติ, น ภิกฺขุนีอาทโยติ? ภิกฺขุนีอาทโยปิ ภาเวนฺติฯ ภิกฺขู ปน อคฺคปริสาฯ อิติ อคฺคปริสตฺตา อิธ ภิกฺขูติ อาลปติฯ ปฎิปตฺติยา วา ภิกฺขุภาวทสฺสนโต เอวมาหฯ โย หิ อิมํ ปฎิปตฺติํ ปฎิปชฺชติ, โส ภิกฺขุ นาม โหติฯ ปฎิปนฺนโก หิ เทโว วา โหตุ มนุสฺส วา, ภิกฺขูติ สงฺขํ คจฺฉติเยวฯ ยถาห –

> ‘‘อลงฺกโต เจปิ สมญฺจเรยฺย,
> สโนฺต ทโนฺต นิยโต พฺรหฺมจารี;
> สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ,
> โส พฺราหฺมโณ โส สมโณ ส ภิกฺขู’’ติฯ (ธ. ป. ๑๔๒);

กายานุปสฺสนาอุเทฺทสวณฺณนา

อชฺฌตฺตนฺติ นิยกชฺฌตฺตํ อธิเปฺปตํฯ ตสฺมา **อชฺฌตฺตํ กาเย**ติ อตฺตโน กาเยติ อโตฺถฯ ตตฺถ **กาเย**ติ รูปกาเยฯ รูปกาโย หิ อิธ องฺคปจฺจงฺคานํ เกสาทีนญฺจ ธมฺมานํ สมูหเฎฺฐน, หตฺถิกายอสฺสกายรถกายาทโย วิย, กาโยติ อธิเปฺปโตฯ ยถา จ สมูหเฎฺฐน เอวํ กุจฺฉิตานํ อายเฎฺฐนฯ กุจฺฉิตานญฺหิ ปรมเชคุจฺฉานํ โส อาโยติปิ **กาโยฯ อาโย**ติ อุปฺปตฺติเทโสฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – อายนฺติ ตโตติ อาโยฯ เก อายนฺติ? กุจฺฉิตา เกสาทโยฯ อิติ กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ อาโยติ กาโยฯ

กายานุปสฺสีติ กายํ อนุปสฺสนสีโล, กายํ วา อนุปสฺสมาโน **กาเย**ติ จ วตฺวาปิ ปุน **กายานุปสฺสี**ติ ทุติยํ กายคฺคหณํ อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานฆนวินิโพฺภคาทิทสฺสนตฺถํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เตน น กาเย เวทนานุปสฺสี จิตฺตธมฺมานุปสฺสี วา; อถ โข กาเย กายานุปสฺสี เยวาติ กายสงฺขาเต วตฺถุสฺมึ กายานุปสฺสนาการเสฺสว ทสฺสเนน อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานํ ทสฺสิตํ โหติฯ ตถา น กาเย องฺคปจฺจงฺควินิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสี, นาปิ เกสโลมาทิวินิมุตฺตอิตฺถิปุริสานุปสฺสีฯ โยปิ เจตฺถ เกสโลมาทิโก ภูตุปาทายสมูหสงฺขาโต กาโย, ตตฺถาปิ น ภูตุปาทายวินิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสี; อถ โข รถสมฺภารานุปสฺสโก วิย องฺคปจฺจงฺคสมูหานุปสฺสี, นคราวยวานุปสฺสโก วิย เกสโลมาทิสมูหานุปสฺสี, กทลิกฺขนฺธปตฺตวฏฺฏิวินิภุญฺชโก วิย ริตฺตมุฏฺฐิวินิเวฐโก วิย จ ภูตุปาทายสมูหานุปสฺสีเยวาติ นานปฺปการโต สมูหวเสน กายสงฺขาตสฺส วตฺถุโน ทสฺสเนน ฆนวินิโพฺภโค ทสฺสิโต โหติฯ น เหตฺถ ยถาวุตฺตสมูหวินิมุตฺโต กาโย วา อิตฺถี วา ปุริโส วา อโญฺญ วา โกจิ ธโมฺม ทิสฺสติฯ ยถาวุตฺตธมฺมสมูหมเตฺตเยว ปน ตถา ตถา สตฺตา มิจฺฉาภินิเวสํ กโรนฺติฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘ยํ ปสฺสติ น ตํ ทิฏฺฐํ, ยํ ทิฏฺฐํ ตํ น ปสฺสติ;
> อปสฺสํ พชฺฌเต มูโฬฺห, พชฺฌมาโน น มุจฺจตี’’ติฯ

ฆนวินิโพฺภคาทิทสฺสนตฺถนฺติ วุตฺตํฯ อาทิสเทฺทน เจตฺถ อยมฺปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพ – อยญฺหิ เอตสฺมึ กาเย กายานุปสฺสีเยว, น อญฺญธมฺมานุปสฺสีฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยถา อนุทกภูตายปิ มรีจิยา อุทกานุปสฺสิโน โหนฺติ, น เอวํ อนิจฺจทุกฺขานตฺตอสุภภูเตเยว อิมสฺมึ กาเย นิจฺจสุขอตฺตสุภภาวานุปสฺสี; อถ โข กายานุปสฺสี อนิจฺจทุกฺขานตฺตอสุภาการสมูหานุปสฺสีเยวาติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา ยฺวายํ มหาสติปฏฺฐาเน ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อรญฺญคโต วา…เป.… โส สโตว อสฺสสตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๓๗๔; ม. นิ. ๑.๑๐๗) นเยน อสฺสาสปสฺสาสาทิจุณฺณกชาตอฏฺฐิกปริโยสาโน กาโย วุโตฺต, โย จ ‘‘อิเธกโจฺจ ปถวีกายํ อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, ตถา อาโปกายํ, เตโชกายํ, วาโยกายํ, เกสกายํ, โลมกายํ, ฉวิกายํ, จมฺมกายํ, มํสกายํ, รุธิรกายํ, นฺหารุกายํ, อฏฺฐิกายํ, อฏฺฐิมิญฺชกาย’’นฺติ ปฏิสมฺภิทายํ กาโย วุโตฺต, ตสฺส สพฺพสฺส อิมสฺมึเยว กาเย อนุปสฺสนโต กาเย กายานุปสฺสีติ เอวมฺปิ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อถ วา กาเย อหนฺติ วา มมนฺติ วา เอวํ คเหตพฺพสฺส กสฺสจิ อนนุปสฺสนโต, ตสฺส ตเสฺสว ปน เกสโลมาทิกสฺส นานาธมฺมสมูหสฺส อนุปสฺสนโต กาเย เกสาทิธมฺมสมูหสงฺขาเต กายานุปสฺสีติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อปิจ ‘‘อิมสฺมึ กาเย อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต’’ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๓.๓๕) อนุกฺกเมน ปฏิสมฺภิทายํ อาคตนยสฺส สพฺพเสฺสว อนิจฺจลกฺขณาทิโน อาการสมูหสงฺขาตสฺส กายสฺส อนุปสฺสนโตปิ กาเย กายานุปสฺสีติ เอวมฺปิ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ตถา หิ อยํ กาเย กายานุปสฺสนาปฏิปทํ ปฏิปโนฺน ภิกฺขุ อิมํ กายํ อนิจฺจานุปสฺสนาทีนํ สตฺตนฺนํ อนุปสฺสนานํ วเสน อนิจฺจโต อนุปสฺสติ โน นิจฺจโต, ทุกฺขโต อนุปสฺสติ โน สุขโต, อนตฺตโต อนุปสฺสติ โน อตฺตโต, นิพฺพินฺทติ โน นนฺทติ, วิรชฺชติ โน รชฺชติ, นิโรเธติ โน สมุเทติ, ปฏินิสฺสชฺชติ โน อาทิยติฯ โส ตํ อนิจฺจโต อนุปสฺสโนฺต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ, ทุกฺขโต อนุปสฺสโนฺต สุขสญฺญํ ปชหติ, อนตฺตโต อนุปสฺสโนฺต อตฺตสญฺญํ ปชหติ , นิพฺพินฺทโนฺต นนฺทึ ปชหติ, วิรชฺชโนฺต ราคํ ปชหติ, นิโรเธโนฺต สมุทยํ ปชหติ, ปฏินิสฺสชฺชโนฺต อาทานํ ปชหตีติ (ปฏิ. ม. ๓.๓๕) เวทิตโพฺพฯ

วิหรตีติ จตูสุ อิริยาปถวิหาเรสุ อญฺญตรวิหารสมาโยคปริทีปนเมตํ, เอกํ อิริยาปถพาธนํ อปเรน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา อปตมานํ อตฺตภาวํ หรติ ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ

พหิทฺธา กาเยติ ปรสฺส กาเยฯ **อชฺฌตฺตพหิทฺธา กาเย**ติ กาเลน อตฺตโน กาเย, กาเลน ปรสฺส กาเยฯ ปฐมนเยน หิ อตฺตโน กาเย กายปริคฺคโห วุโตฺต, ทุติยนเยน ปรสฺส กาเย, ตติยนเยน กาเลน อตฺตโน กาเลน ปรสฺส กาเยฯ อชฺฌตฺตพหิทฺธา ปน ฆฏิตารมฺมณํ นาม นตฺถิฯ ปคุณกมฺมฏฺฐานสฺส ปน อปราปรํ สญฺจรณกาโล เอตฺถ กถิโตฯ **อาตาปี**ติ กายปริคฺคาหกวีริยสมาโยคปริทีปนเมตํฯ โส หิ ยสฺมา ตสฺมิํ สมเย ยํ ตํ วีริยํ ตีสุ ภเวสุ กิเลสานํ อาตาปนโต อาตาโปติ วุจฺจติ, เตน สมนฺนาคโต โหติ, ตสฺมา **อาตาปี**ติ วุจฺจติฯ

สมฺปชาโนติ กายปริคฺคาหเกน สมฺปชญฺญสงฺขาเตน ญาเณน สมนฺนาคโตฯ **สติมา**ติ กายปริคฺคาหิกาย สติยา สมนฺนาคโตฯ อยํ ปน ยสฺมา สติยา อารมฺมณํ ปริคฺคเหตฺวา ปญฺญาย อนุปสฺสติ, น หิ สติวิรหิตสฺส อนุปสฺสนา นาม อตฺถิ, เตเนวาห – ‘‘สติญฺจ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สพฺพตฺถิกํ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔), ตสฺมา เอตฺถ ‘‘กาเย กายานุปสฺสี วิหรตี’’ติ เอตฺตาวตา กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานกมฺมฏฺฐานํ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา ยสฺมา อนาตาปิโน อโนฺตสเงฺขโป อนฺตรายกโร โหติ, อสมฺปชาโน อุปายปริคฺคเห อนุปายปริวชฺชเน จ สมฺมุยฺหติ, มุฏฺฐสฺสตี อุปายาปริจฺจาเค อนุปายาปริคฺคเห จ อสมโตฺถ โหติ, เตนสฺส ตํ กมฺมฏฺฐานํ น สมฺปชฺชติ; ตสฺมา เยสํ ธมฺมานํ อานุภาเวน ตํ สมฺปชฺชติ เตสํ ทสฺสนตฺถํ ‘‘อาตาปี สมฺปชาโน สติมา’’ติ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิติ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ สมฺปโยคงฺคญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปหานงฺคํ ทเสฺสตุํ **วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺส**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วิเนยฺยา**ติ ตทงฺควินเยน วา วิกฺขมฺภนวินเยน วา วินยิตฺวาฯ **โลเก**ติ เอตฺถ ยฺวายํ อชฺฌตฺตาทิเภโท กาโย ปริคฺคหิโต เสฺวว อิธ โลโก นามฯ ตสฺมิํ โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ วินยิตฺวาติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปเนตฺถ อภิชฺฌาคหเณน กามจฺฉโนฺท, โทมนสฺสคฺคหเณน พฺยาปาโท สงฺคหํ คจฺฉติ, ตสฺมา นีวรณปริยาปนฺนพลวธมฺมทฺวยทสฺสเนน นีวรณปฺปหานํ วุตฺตํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

วิเสเสน เจตฺถ อภิชฺฌาวินเยน กายสมฺปตฺติมูลกสฺส อนุโรธสฺส, โทมนสฺสวินเยน กายวิปตฺติมูลกสฺส วิโรธสฺส, อภิชฺฌาวินเยน จ กาเย อภิรติยา, โทมนสฺสวินเยน กายภาวนาย อนภิรติยา, อภิชฺฌาวินเยน กาเย อภูตานํ สุภสุขภาวาทีนํ ปเกฺขปสฺส, โทมนสฺสวินเยน กาเย ภูตานํ อสุภาสุขภาวาทีนํ อปนยนสฺส จ ปหานํ วุตฺตํฯ เตน โยคาวจรสฺส โยคานุภาโว โยคสมตฺถตา จ ทีปิตา โหติฯ โยคานุภาโว หิ เอส ยทิทํ อนุโรธวิโรธวิปฺปมุโตฺต, อรติรติสโห, อภูตปเกฺขปภูตาปนยนวิรหิโต จ โหติฯ อนุโรธวิโรธวิปฺปมุโตฺต เจส อรติรติสโห อภูตํ อปกฺขิปโนฺต ภูตญฺจ อนปเนโนฺต โยคสมโตฺถ โหตีติฯ

อปโร นโย – ‘‘กาเย กายานุปสฺสี’’ติ เอตฺถ อนุปสฺสนาย กมฺมฏฺฐานํ วุตฺตํฯ วิหรตีติ เอตฺถ วุตฺตวิหาเรน กมฺมฏฺฐานิกสฺส กายปริหรณํฯ อาตาปีติอาทีสุ อาตาเปน สมฺมปฺปธานํ, สติสมฺปชเญฺญน สพฺพตฺถิกกมฺมฏฺฐานํ, กมฺมฏฺฐานปริหรณูปาโย วา; สติยา วา กายานุปสฺสนาวเสน ปฏิลทฺธสมโถ, สมฺปชเญฺญน วิปสฺสนา , อภิชฺฌาโทมนสฺสวินเยน ภาวนาผลํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อยํ ตาว กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานุเทฺทสสฺส อตฺถวณฺณนาฯ

เวทนานุปสฺสนาทิอุเทฺทสวณฺณนา

เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺฐานุเทฺทสาทีสุปิ **อชฺฌตฺตา**ทีนิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ เอเตสุปิ หิ อตฺตโน เวทนาทีสุ, ปรสฺส เวทนาทีสุ, กาเลน อตฺตโน กาเลน ปรสฺส เวทนาทีสูติ ติวิโธ ปริคฺคโห วุโตฺตฯ **เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี**ติอาทีสุ จ เวทนาทีนํ ปุนวจเน ปโยชนํ กายา

นุปสฺสนายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี, จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสี, ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสีติ เอตฺถ ปน **เวทนา**ติ ติโสฺส เวทนาฯ ตา จ โลกิยา เอว; จิตฺตมฺปิ โลกิยํ, ตถา ธมฺมาฯ เตสํ วิภาโค นิเทฺทสวาเร ปากโฏ ภวิสฺสติฯ เกวลํ ปนิธ ยถา เวทนา อนุปสฺสิตพฺพา ตถา อนุปสฺสโนฺต "เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี"ติ เวทิตโพฺพฯ เอส นโย จิตฺตธเมฺมสุฯ กถญฺจ เวทนา อนุปสฺสิตพฺพาติ? สุขา ตาว เวทนา ทุกฺขโต, ทุกฺขา สลฺลโต, อทุกฺขมสุขา อนิจฺจโตฯ ยถาห –

> "โย สุขํ ทุกฺขโต อทฺท, ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต;
> อทุกฺขมสุขํ สนฺตํ, อทฺทกฺขิ นํ อนิจฺจโต;
> ส เว สมฺมทโส ภิกฺขุ, อุปสโนฺต จริสฺสตี"ติฯ (สํ. นิ. ๔.๒๕๓);

สพฺพา เอว เจตา ทุกฺขาติปิ อนุปสฺสิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺจตํ – "ยํ กิญฺจิ เวทยิตํ ตํ ทุกฺขสฺมินฺติ วทามี"ติ (สํ. นิ. ๔.๒๕๙)ฯ สุขทุกฺขโตปิ จ อนุปสฺสิตพฺพา, ยถาห – "สุขา โข, อาวุโส วิสาข, เวทนา ฐิติสุขา, วิปริณามทุกฺขา"ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕) สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ อปิจ อนิจฺจาทิสตฺตานุปสฺสนาวเสนปิ (ปฏิ. ม. ๓.๓๕) อนุปสฺสิตพฺพาฯ เสสํ นิเทฺทสวาเรเยว ปากฏํ ภวิสฺสติฯ

จิตฺตธเมฺมสุปิ จิตฺตํ ตาว อารมฺมณาธิปติสหชาตภูมิกมฺมวิปากกิริยาทินานตฺตเภทานํ อนิจฺจาทินุปสฺสนานํ นิเทฺทสวาเร อาคตสราคาทิเภทานญฺจ วเสน อนุปสฺสิตพฺพํฯ ธมฺมา สลกฺขณสามญฺญลกฺขณานํ สุญฺญตาธมฺมสฺส อนิจฺจาทิสตฺตานุปสฺสนานํ นิเทฺทสวาเร อาคตสนฺตาสนฺตาทิเภทานญฺจ วเสน อนุปสฺสิตพฺพาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ กามเญฺจตฺถ ยสฺส กายสงฺขาเต โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ ปหีนํ, ตสฺส เวทนาทิโลเกสุปิ ตํ ปหีนเมวฯ นานาปุคฺคลวเสน ปน นานาจิตฺตกฺขณิกสติปฏฺฐานภาวนาวเสน จ สพฺพตฺถ วุตฺตํฯ ยโต วา เอกตฺถ ปหีนํ, เสเสสุปิ ปหีนํ โหติฯ เตเนวสฺส ตตฺถ ปหานทสฺสนตฺถมฺปิ เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพนฺติฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กายานุปสฺสนานิเทฺทสวณฺณนา

๓๕๖. อิทานิ เสยฺยถาปิ นาม เฉโก วิลีวการโก ถูลกิลญฺชสณฺหกิลญฺชจโงฺกฏกเปฬาปุฏาทีนิ อุปกรณานิ กตฺตุกาโม เอกํ มหาเวฬุํ ลภิตฺวา จตุธา ฉินฺทิตฺวา ตโต เอเกกํ เวฬุขณฺฑํ คเหตฺวา ผาเลตฺวา ตํ ตํ อุปกรณํ กเรยฺย, ยถา วา ปน เฉโก สุวณฺณกาโร นานาวิหิตํ ปิฬนฺธนวิกตึ กตฺตุกาโม สุปริสุทฺธํ สุวณฺณฆฏิกํ ลภิตฺวา จตุธา ภินฺทิตฺวา ตโต เอเกกํ โกฏฺฐาสํ คเหตฺวา ตํ ตํ ปิฬนฺธนํ กเรยฺย, เอวเมว ภควา สติปฏฺฐานเทสนาย สตฺตานํ อเนกปฺปการํ วิเสสาธิคมํ กตฺตุกาโม เอกเมว สมฺมาสตึ "จตฺตาโร สติปฏฺฐานา – อิธ ภิกฺขุ อชฺฌตฺตํ กาเย กายานุปสฺสี วิหรตี"ติอาทินา นเยน อารมฺมณวเสน จตุธา ภินฺทิตฺวา ตโต เอเกกํ สติปฏฺฐานํ คเหตฺวา วิภชโนฺต **กถญฺจ ภิกฺขุ อชฺฌตฺตํ กาเย**ติอาทินา นเยน นิเทฺทสวารํ วตฺตุมารโทฺธฯ

ตตฺถ **กถญฺจา**ติอาทิ วิตฺถาเรตุํ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – เกน จ อากาเรน เกน ปกาเรน ภิกฺขุ อชฺฌตฺตํ กาเย กายานุปสฺสี วิหรตีติ? เสสปุจฺฉาวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ **อิธ ภิกฺขู**ติ อิมสฺมึ สาสเน ภิกฺขุฯ อยเญฺหตฺถ อิธ-สโทฺท อชฺฌตฺตาทิวเสน สพฺพปฺปการกายานุปสฺสนานิพฺพตฺตกสฺส ปุคฺคลสฺส สนฺนิสฺสยภูตสาสนปริทีปโน อญฺญสาสนสฺส ต

ถาภาวปฏิเสธโน จฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ…เป…. สุญฺญา ปรปฺปวาทา สม เณภิ อเญฺญหี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๓๙; อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อิมสฺมิํ สาสเน ภิกฺขู’’ติฯ

อชฺฌตฺตํ กายนฺติ อตฺตโน กายํฯ **อุทฺธํ ปาทตลา**ติ ปาทตลโต อุปริฯ **อโธ เกสมตฺถกา**ติ เกสคฺคโต เหฏฺฐาฯ **ตจปริยนฺต**นฺติ ติริยํ ตจปริจฺฉินฺนํฯ **ปูรํ นานปฺปการสฺส อสุจิโน ปจฺจเวกฺขตี**ติ นานปฺปการเกสาทิอสุจิภริโต อยํ กาโยติ ปสฺสติฯ กถํ? **อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา…เป…. มุตฺต**นฺติฯ ตตฺถ **อตฺถี**ติ สํวิชฺชนฺติฯ **อิมสฺมิ**นฺติ ยฺวายํ อุทฺธํ ปาทตลา อโธ เกสมตฺถกา ติริยํ ตจปริยโนฺต ปูโร นานปฺปการสฺส อสุจิโนติ วุจฺจติ ตสฺมิํฯ **กาเย**ติ สรีเรฯ สรีรญฺหิ อสุจิสญฺจยโต กุจฺฉิตานํ เกสาทีนเญฺจว จกฺขุโรคาทีนญฺจ โรคสตานํ อายภูตโต กาโยติ วุจฺจติฯ

เกสา โลมาติ เอเต เกสาทโย ทฺวตฺติํสาการาฯ ตตฺถ อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา, อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย โลมาติ เอวํ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมิญฺหิ ปาทตลโต ปฏฺฐาย อุปริ, เกสมตฺถกา ปฏฺฐาย เหฏฺฐา, ตจโต ปฏฺฐาย ติริยนฺตโตติ เอตฺตเก พฺยามมเตฺต กเฬวเร สพฺพากาเรนปิ วิจินโนฺต น โกจิ กิญฺจิ มุตฺตํ วา มณิํ วา เวฬุริยํ วา อครุํ วา กุงฺกุมํ วา กปฺปูรํ วา วาสจุณฺณาทิํ วา อณุมตฺตมฺปิ สุจิภาวํ ปสฺสติ, อถ โข ปรมทุคฺคนฺธเชคุจฺฉํ อสฺสิรีกทสฺสนํ นานปฺปการํ เกสโลมาทิเภทํ อสุจิํเยว ปสฺสติฯ เตน วุตฺตํ – **อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา โลมา…เป…. มุตฺต**นฺติฯ อยเมตฺถ ปทสมฺพนฺธโต วณฺณนาฯ

อิมํ ปน กมฺมฏฺฐานํ ภาเวตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิตุกาเมน กุลปุเตฺตน อาทิโตว จตุพฺพิธํ สีลํ โสเธตฺวา สุปริสุทฺธสีเล ปติฏฺฐิเตน, ยฺวายํ ทสสุ ปลิโพเธสุ ปลิโพโธ อตฺถิ ตํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา, ปฏิกฺกูลมนสิการกมฺมฏฺฐานภาวนาย ปฐมชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา, ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา, อรหตฺตํ อนาคามิผลาทีสุ วา อญฺญตรํ ปตฺตสฺส สพฺพนฺติเมน ปริเจฺฉเทน สาฏฺฐกถาย ปาฬิยา กตปริจยสฺส ตนฺติอาจริยสฺสาปิ กลฺยาณมิตฺตสฺส สนฺติเก อุคฺคเหตพฺพํฯ วิสุทฺธํ ตถารูปํ กลฺยาณมิตฺตํ เอกวิหาเร อลภเนฺตน ตสฺส วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา อุคฺคเหตพฺพํฯ ตตฺถ จตุพฺพิธสีลวิโสธนเญฺจว (วิสุทฺธิ. ๑.๑๙) ปลิโพโธ (วิสุทฺธิ. ๑.๔๑) จ ปลิโพธุปเจฺฉโท จ อาจริยสฺส สนฺติกํ อุปสงฺกมนวิธานญฺจ สพฺพมฺปิ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถารโต กถิตํฯ ตสฺมา ตํ ตตฺถ กถิตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อาจริเยน ปน กมฺมฏฺฐานํ กเถเนฺตน ติวิเธน กเถตพฺพํฯ เอโก ภิกฺขุ ปกติยา อุคฺคหิตกมฺมฏฺฐาโน โหติฯ ตสฺส เอกํ เทฺว นิสชฺชวาเร สชฺฌายํ กาเรตฺวา กเถตพฺพํฯ เอโก สนฺติเก วสิตฺวา อุคฺคณฺหิตุกาโม โหติฯ ตสฺส อาคตาคตเวลาย กเถตพฺพํฯ เอโก อุคฺคณฺหิตฺวา อญฺญตฺถ คนฺตุกาโม โหติฯ ตสฺส นาติปปญฺจํ นาติสเงฺขปํ กตฺวา นิชฺชฏํ นิคฺคณฺฐิกํ กมฺมฏฺฐานํ กเถตพฺพํฯ กเถเนฺตน กิํ อาจิกฺขิตพฺพนฺติ? สตฺตธา อุคฺคหโกสลฺลํ ทสธา จ มนสิการโกสลฺลํ อาจิกฺขิตพฺพํฯ

ตตฺถ วจสา มนสา วณฺณโต สณฺฐานโต ทิสโต โอกาสโต ปริเจฺฉทโตติ เอวํ สตฺตธา อุคฺคหโกสลฺลํ อาจิกฺขิตพฺพํฯ อิมสฺมิญฺหิ ปฏิกฺกูลมนสิการกมฺมฏฺฐาเน โยปิ ติปิฏโก โหติ, เตนปิ มนสิการกาเล ปฐมํ วาจาย สชฺฌาโย กาตโพฺพฯ เอกจฺจสฺส หิ สชฺฌายํ กโรนฺตเสฺสว กมฺมฏฺฐานํ ปากฏํ โหติ, มลยวาสีมหาเทวเตฺถรสฺส สนฺติเก อุคฺคหิตกมฺมฏฺฐานานํ ทฺวินฺนํ เถรานํ วิยฯ เถโร กิร เตหิ กมฺมฏฺฐานํ ยาจิโต ‘จตฺตาโร มาเส อิมํ เอวํ สชฺฌายํ กโรถา’ติ ทฺวตฺติํสาการปาฬิํ อทาสิฯ เต, กิญฺจาปิ เตสํ เทฺว ตโย นิกายา ปคุณา, ปทกฺขิณคฺคาหิตาย ปน จตฺตาโร มาเส ทฺวตฺติํสาการํ สชฺฌายนฺตาว โสตาปนฺนา อเหสุํฯ

ตสฺมา กมฺมฏฺฐานํ กเถนฺเตน อาจริเยน อเนฺตวาสิโก วตฺตโพฺพ – ‘ปฐมํ ตาว วาจาย สชฺฌายํ กโรหี’ติฯ กโรเนฺตน จ ตจปญฺจกาทีนิ ปริจฺฉินฺทิตฺวา อนุโลมปฏิโลมวเสน สชฺฌาโย กาตโพฺพฯ ‘‘เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ’’ติ หิ วตฺวา ปุน ปฏิโลมโต ‘‘ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสา’’ติ วตฺตพฺพํฯ ตทนนฺตรํ วกฺกปญฺจเก ‘‘มํสํ นฺหารุ อฏฺฐิ อฏฺฐิมิญฺชํ วกฺก’’นฺติ วตฺวา ปุน ปฏิโลมโต ‘‘วกฺกํ อฏฺฐิมิญฺชํ อฏฺฐิ นฺหารุ มํสํ ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสา’’ติ วตฺตพฺพํฯ ตโต ปปฺผาสปญฺจเก ‘‘หทยํ ยกนํ กิโลมกํ ปิหกํ ปปฺผาส’’นฺติ วตฺวา ปุน ปฏิโลมโต ‘‘ปปฺผาสํ ปิหกํ กิโลมกํ ยกนํ หทยํ วกฺกํ อฏฺฐิมิญฺชํ อฏฺฐิ นฺหารุ มํสํ ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสา’’ติ วตฺตพฺพํฯ

ตโต อิมํ ตนฺตึ อนารุฬฺหมฺปิ ปฏิสมฺภิทามเคฺค (ปฏิ. ม. ๑.๔) อาคตํ มตฺถลุงฺคํ กรีสาวสาเน ตนฺตึ อาโรเปตฺวา อิมสฺมึ มตฺถลุงฺคปญฺจเก ‘‘อนฺตํ อนฺตคุณํ อุทริยํ กรีสํ มตฺถลุงฺค’’นฺติ วตฺวา ปุน ปฏิโลมโต ‘‘มตฺถลุงฺคํ กรีสํ อุทริยํ อนฺตคุณํ อนฺตํ ปปฺผาสํ ปิหกํ กิโลมกํ ยกนํ หทยํ วกฺกํ อฏฺฐิมิญฺชํ อฏฺฐิ นฺหารุ มํสํ ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสา’’ติ วตฺตพฺพํฯ

ตโต เมทฉกฺเก ‘‘ปิตฺตํ เสมฺหํ ปุโพฺพ โลหิตํ เสโท เมโท’’ติ วตฺวา ปุน ปฏิโลมโต ‘‘เมโท เสโท โลหิตํ ปุโพฺพ เสมฺหํ ปิตฺตํ มตฺถลุงฺคํ กรีสํ อุทริยํ อนฺตคุณํ อนฺตํ ปปฺผาสํ ปิหกํ กิโลมกํ ยกนํ หทยํ วกฺกํ อฏฺฐิมิญฺชํ อฏฺฐิ นฺหารุ มํสํ ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสา’’ติ วตฺตพฺพํฯ

ตโต มุตฺตฉกฺเก ‘‘อสฺสุ วสา เขโฬ สิงฺฆาณิกา ลสิกา มุตฺต’’นฺติ วตฺวา ปุน ปฏิโลมโต ‘‘มุตฺตํ ลสิกา สิงฺฆาณิกา เขโฬ วสา อสฺสุ เมโท เสโท โลหิตํ ปุโพฺพ เสมฺหํ ปิตฺตํ มตฺถลุงฺคํ กรีสํ อุทริยํ อนฺตคุณํ อนฺตํ ปปฺผาสํ ปิหกํ กิโลมกํ ยกนํ หทยํ วกฺกํ อฏฺฐิมิญฺชํ อฏฺฐิ นฺหารุ มํสํ ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสา’’ติ เอวํ กาลสตมฺปิ กาลสหสฺสมฺปิ กาลสตสหสฺสมฺปิ วาจาย สชฺฌาโย กาตโพฺพฯ วจสา สชฺฌาเยน หิ กมฺมฏฺฐานตนฺติ ปคุณา โหติ; น อิโต จิโต จ จิตฺตํ วิธาวติ; โกฏฺฐาสา ปากฏา โหนฺติ, หตฺถสงฺขลิกา วิย ขายนฺติ, วติปาทปนฺติ วิย จ ขายนฺติฯ ยถา จ ปน วจสา, ตเถว มนสาปิ สชฺฌาโย กาตโพฺพฯ วจสา สชฺฌาโย หิ มนสา สชฺฌายสฺส ปจฺจโย โหติฯ มนสา สชฺฌาโย ลกฺขณปฏิเวธสฺส ปจฺจโย โหติฯ ลกฺขณปฏิเวโธ มคฺคผลปฏิเวธสฺส ปจฺจโย โหติฯ

‘วณฺณโต’ติ เกสาทีนํ วโณฺณ ววตฺถเปตโพฺพฯ **‘สณฺฐานโต’**ติ เตสํเยว สณฺฐานํ ววตฺถเปตพฺพํ ฯ **‘ทิสโต’**ติ อิมสฺมึ สรีเร นาภิโต อุทฺธํ อุปริมา ทิสา, อโธ เหฏฺฐิมา ทิสาฯ ตสฺมา ‘‘อยํ โกฏฺฐาโส อิมิสฺสา นาม ทิสายา’’ติ ทิสา ววตฺถเปตพฺพาฯ **‘โอกาสโต’**ติ ‘‘อยํ โกฏฺฐาโส อิมสฺมึ นาม โอกาเส ปติฏฺฐิโต’’ติ เอวํ ตสฺส ตสฺส โอกาโส ววตฺถเปตโพฺพฯ **‘ปริเจฺฉทโต’**ติ สภาคปริเจฺฉโท วิสภาคปริเจฺฉโทติ เทฺว ปริเจฺฉทาฯ ตตฺถ ‘‘อยํ โกฏฺฐาโส เหฏฺฐา จ อุปริ จ ติริยญฺจ อิมินา นาม ปริจฺฉิโนฺน’’ติ เอวํ สภาคปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ ‘‘เกสา น โลมา, โลมาปิ น เกสา’’ติ เอวํ อมิสฺสีกตวเสน วิสภาคปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ

เอวํ สตฺตธา อุคฺคหโกสลฺลํ อาจิกฺขเนฺตน ปน ‘‘อิทํ กมฺมฏฺฐานํ อสุกสฺมึ สุเตฺต ปฏิกฺกูลวเสน กถิตํ, อสุกสฺมึ ธาตุวเสนา’’ติ ญตฺวา อาจิกฺขิตพฺพํฯ อิทญฺหิ มหาสติปฏฺฐาเน (ที. นิ. ๒.๓๗๒; ม. นิ. ๑.๑๐๕ อาทโย) ปฏิกฺกูลวเสเนว กถิตํ, มหาหตฺถิปโทปม (ม. นิ. ๑.๓๐๐ อาทโย) -มหาราหุโลวาท (ม. นิ. ๒.๑๑๓ อาทโย) -ธาตุวิภเงฺคสุ (ม. นิ. ๓.๓๔๒ อาทโย) ธาตุวเสน กถิตํฯ กายคตาสติสุเตฺต (ม. นิ. ๓.๑๕๓ อาทโย) ปน ยสฺส วณฺณโต อุปฏฺฐาติ, ตํ สนฺธาย จตฺตาริ ฌานานิ วิภตฺตานิฯ ตตฺถ ธาตุวเสน กถิตํ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ โหติ, ปฏิกฺกูล

วเสน กถิตํ สมถกมฺมฏฺฐานํฯ ตเทตํ อิธ สมถกมฺมฏฺฐานํ อวิเสสโต สพฺพสาธารณวเสน กถิตนฺติ วทนฺติเยวาติฯ

เอวํ สตฺตธา อุคฺคหโกสลฺลํ อาจิกฺขิตฺวา ‘‘อนุปุพฺพโต, นาติสีฆโต, นาติสณิกโต, วิกฺเขปปฏิพาหนโต, ปณฺณตฺติสมติกฺกมนโต, อนุปุพฺพมุญฺจนโต, อปฺปนาโต, ตโย จ สุตฺตนฺตา’’ติ เอวํ ทสธา มนสิการโกสลฺลํ อาจิกฺขิตพฺพํฯ ตตฺถ **‘อนุปุพฺพโต’**ติ อิทญฺหิ สชฺฌายกรณโต ปฏฺฐาย อนุปฏิปาฏิยา มนสิกาตพฺพํ, น เอกนฺตริกายฯ เอกนฺตริกาย หิ มนสิกโรนฺโต ยถา นาม อกุสโล ปุริโส ทฺวตฺตึสปทํ นิเสฺสณึ เอกนฺตริกาย อาโรหนฺโต กิลนฺตกาโย ปตติ, น อาโรหนํ สมฺปาเทติ; เอวเมว ภาวนาสมฺปตฺติวเสน อธิคนฺตพฺพสฺส อสฺสาทสฺส อนธิคมา กิลนฺตจิตฺโต ปตติ, น ภาวนํ สมฺปาเทติฯ

อนุปุพฺพโต มนสิกโรเนฺตนาปิ จ **‘นาติสีฆโต’** มนสิกาตพฺพํฯ อติสีฆโต มนสิกโรโต หิ ยถา นาม ติโยชนํ มคฺคํ ปฏิปชฺชิตฺวา โอกฺกมนวิสฺสชฺชนํ อสลฺลเกฺขตฺวา สีเฆน ชเวน สตฺตกฺขตฺตุมฺปิ คมนาคมนํ กโรโต ปุริสสฺส กิญฺจาปิ อทฺธานํ ปริกฺขยํ คจฺฉติ, อถ โข ปุจฺฉิตฺวาวา คนฺตพฺพํ โหติ; เอวเมว เกวลํ กมฺมฏฺฐานํ ปริโยสานํ ปาปุณาติ, อวิภูตํ ปน โหติ, น วิเสสํ อาวหติฯ ตสฺมา นาติสีฆโต มนสิกาตพฺพํฯ

ยถา จ นาติสีฆโต เอวํ **‘นาติสณิกโต’**ปิฯ อติสณิกโต มนสิกโรโต หิ ยถา นาม ตทเหว ติโยชนํ มคฺคํ คนฺตุกามสฺส ปุริสสฺส อนฺตรามเคฺค รุกฺขปพฺพตคหนาทีสุ วิลมฺพมานสฺส มโคฺค ปริกฺขยํ น คจฺฉติ, ทฺวีหตีเหน ปริโยสาเปตโพฺพ โหติ; เอวเมว กมฺมฏฺฐานํ ปริโยสานํ น คจฺฉติ, วิเสสาธิคมสฺส ปจฺจโย น โหติฯ

‘วิเกฺขปปฏิพาหนโต’ติ กมฺมฏฺฐานํ วิสฺสเชฺชตฺวา พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมเณ เจตโส วิเกฺขโป ปฏิพาหิตโพฺพฯ อปฺปฏิพาหโต หิ ยถา นาม เอกปทิกํ ปปาตมคฺคํ ปฏิปนฺนสฺส ปุริสสฺส อกฺกมนปทํ อสลฺลเกฺขตฺวา อิโต จิโต จ วิโลกยโต ปทวาโร วิรชฺฌติ, ตโต สตโปริเส ปปาเต ปติตพฺพํ โหติ; เอวเมว พหิทฺธา วิเกฺขเป สติ กมฺมฏฺฐานํ ปริหายติ, ปริธํสติฯ ตสฺมา วิเกฺขปปฏิพาหนโต มนสิกาตพฺพํฯ

‘ปณฺณตฺติสมติกฺกมนโต’ติ ยา อยํ ‘‘เกสา โลมา’’ติ อาทิกา ปณฺณตฺติ ตํ อติกฺกมิตฺวา ปฏิกฺกูลนฺติ จิตฺตํ ฐเปตพฺพํฯ ยถา หิ อุทกทุลฺลภกาเล มนุสฺสา อรเญฺญ อุทปานํ ทิสฺวา ตตฺถ ตาลปณฺณาทิกํ กิญฺจิเทว สญฺญาณํ พนฺธิตฺวา เตน สญฺญาเณน อาคนฺตฺวา นฺหายนฺติ เจว ปิวนฺติ จ, ยทา ปน เตสํ อภิณฺหสญฺจาเรน อาคตาคตปทํ ปากฏํ โหติ, ตทา สญฺญาเณน กิจฺจํ น โหติ, อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ คนฺตฺวา นฺหายนฺติ เจว ปิวนฺติ จ; เอวเมว ปุพฺพภาเค ‘เกสา โลมา’ติ ปณฺณตฺติวเสน มนสิกโรโต ปฏิกฺกูลภาโว ปากโฏ โหติฯ อถ ‘เกสา โลมา’ติ ปณฺณตฺตึ สมติกฺกมิตฺวา ปฏิกฺกูลภาเวเยว จิตฺตํ ฐเปตพฺพํฯ

‘อนุปุพฺพมุญฺจนโต’ติ โย โย โกฏฺฐาโส น อุปฏฺฐาติ, ตํ ตํ มุญฺจเนฺตน อนุปุพฺพมุญฺจนโต มนสิกาตพฺพํฯ อาทิกมฺมิกสฺส หิ ‘เกสา’ติ มนสิกโรโต มนสิกาโร คนฺตฺวา ‘มุตฺต’นฺติ อิมํ ปริโยสานโกฏฺฐาสเมว อาหจฺจ ติฏฺฐติฯ ‘มุตฺต’นฺติ จ มนสิกโรโต มนสิกาโร คนฺตฺวา ‘เกสา’ติ อิมํ อาทิโกฏฺฐาสเมว อาหจฺจ ติฏฺฐติฯ อถสฺส มนสิกโรโต เกจิ โกฏฺฐาสา อุปฏฺฐหนฺติ, เกจิ น อุปฏฺฐหนฺติฯ เตน เย เย อุปฏฺฐหนฺติ เตสุ เตสุ ตาว กมฺมํ กาตพฺพํ, ยาว ทฺวีสุ อุปฏฺฐิเตสุ เตสมฺปิ เอโก สุฏฺฐุตรํ อุปฏฺฐหติฯ เอวํ อุปฏฺฐิตํ ปน ตเมว ปุนปฺปุนํ มนสิกโรเนฺตน อปฺปนา อุปฺปาเทตพฺพาฯ

ตตฺรายํ อุปมา – ยถา หิ ทฺวตฺตึสตาลเก ตาลวเน วสนฺตํ มกฺกฏํ คเหตุกาโม ลุทฺโท อาทิมฺหิ ฐิตตาลสฺส ปณฺณํ สเรน วิชฺฌิตฺวา อุกฺกุฏฺฐึ กเรยฺย; อถ โส มกฺกโฏ ปฏิปาฏิยา ตสฺมึ ตสฺมึ ตาเล ปติตฺวา ปริยนฺตตาลเมว คเจฺฉยฺย; ตตฺถปิ คนฺตฺวา ลุทฺเทน ตเถว กเต ปุน เตเนว นเยน อาทิตาลํ อาคเจฺฉยฺย; โส เอวํ ปุนปฺปุนํ ปฏิปาฏิยา คจฺฉโนฺต อุกฺกุฏฺฐุกฺกุฏฺฐิฏฺฐาเนเยว อุฏฺฐหิตฺวา ปุน อนุกฺกเมน เอกสฺมึ ตาเล นิปติตฺวา ตสฺส เวมชฺฌ มกุฬตาลปณฺณสูจึ ทฬฺหํ คเหตฺวา วิชฺฌิยมาโนปิ น อุฏฺฐเหยฺย, เอวํสมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตตฺริทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – ยถา หิ ตาลวเน ทฺวตฺตึสตาลา, เอวํ อิมสฺมึ กาเย ทฺวตฺตึสโกฏฺฐาสา; มกฺกโฏ วิย จิตฺตํ; ลุทฺโท วิย โยคาวจโร; มกฺกฏสฺส ทฺวตฺตึสตาลเก ตาลวเน นิวาโส วิย โยคิโน จิตฺตสฺส ทฺวตฺตึสโกฏฺฐาสเก กาเย อารมฺมณวเสน อนุสํจรณํ; ลุเทฺทน อาทิมฺหิ ฐิตตาลสฺส ปณฺณํ สเรน วิชฺฌิตฺวา อุกฺกุฏฺฐิยา กตาย มกฺกฏสฺส ตสฺมึ ตสฺมึ ตาเล ปติตฺวา ปริยนฺตตาลคมนํ วิย โยคิโน 'เกสา'ติ มนสิกาเร อารทฺเธ ปฏิปาฏิยา คนฺตฺวา ปริโยสานโกฏฺฐาเส เอว จิตฺตสฺส สณฺฐานํ; ปุน ปจฺจาคมเนปิ เอเสว นโย; ปุนปฺปุนํ ปฏิปาฏิยา คจฺฉมานสฺส มกฺกฏสฺส อุกฺกุฏฺฐุกฺกุฏฺฐิฏฺฐาเน อุฏฺฐานํ วิย ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต เกสุจิ เกสุจิ อุปฏฺฐิเตสุ อนุปฏฺฐหเนฺต วิสฺสเชฺชตฺวา อุปฏฺฐิเตสุ ปริกมฺมกรณํ; อนุกฺกเมน เอกสฺมึ ตาเล นิปติตฺวา ตสฺส เวมชฺฌ มกุฬตาลปณฺณสูจึ ทฬฺหํ คเหตฺวา วิชฺฌิยมานสฺสาปิ อนุฏฺฐานํ วิย อวสาเน ทฺวีสุ อุปฏฺฐิเตสุ โย สุฏฺฐุตรํ อุปฏฺฐาติ ตเมว ปุนปฺปุนํ มนสิกริตฺวา อปฺปนาย อุปฺปาทนํฯ

อปราปิ อุปมา – ยถา นาม ปิณฺฑปาติโก ภิกฺขุ ทฺวตฺตึสกุลํ คามํ อุปนิสฺสาย วสโนฺต ปฐมเคเห เอว เทฺว ภิกฺขา ลภิตฺวา ปรโต เอกํ วิสฺสเชฺชยฺย; ปุนทิวเส ติโสฺส ลภิตฺวา ปรโต เทฺว วิสฺสเชฺชยฺย; ตติยทิวเส อาทิมฺหิเยว ปตฺตปูรํ ลภิตฺวา อาสนสาลํ คนฺตฺวา ปริภุเญฺชยฺย, เอวํสมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ ทฺวตฺตึสกุลคาโม วิย หิ ทฺวตฺตึสากาโร; ปิณฺฑปาติโก วิย โยคาวจโร; ตสฺส ตํ คามํ อุปนิสฺสาย วาโส วิย โยคิโน ทฺวตฺตึสากาเร ปริกมฺมกรณํ; ปฐมเคเห เทฺว ภิกฺขา ลภิตฺวา ปรโต เอกิสฺสา วิสฺสชฺชนํ วิย ทุติยทิวเส ติโสฺส ลภิตฺวา ปรโต ทฺวินฺนํ วิสฺสชฺชนํ วิย จ มนสิกโรโต มนสิกโรโต อนุปฏฺฐหเนฺต อนุปฏฺฐหเนฺต วิสฺสเชฺชตฺวา อุปฏฺฐิเตสุ อุปฏฺฐิเตสุ ยาว โกฏฺฐาสทฺวเย ปริกมฺมกรณํ; ตติยทิวเส อาทิมฺหิเยว ปตฺตปูรํ ลภิตฺวา อาสนสาลายํ นิสีทิตฺวา ปริโภโค วิย ทฺวีสุ โย สุฏฺฐุตรํ อุปฏฺฐหติ ตเมว ปุนปฺปุนํ มนสิกริตฺวา อปฺปนาย อุปฺปาทนํฯ

'**อปฺปนาโต**'ติ อปฺปนาโกฏฺฐาสโตฯ เกสาทีสุ เอเกกสฺมึ โกฏฺฐาเส อปฺปนา โหตีติ เวทิตพฺพาติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ

'**ตโย จ สุตฺตนฺตา**'ติ อธิจิตฺตํ, สีติภาโว, โพชฺฌงฺคโกสลฺลนฺติ อิเม ตโย สุตฺตนฺตา วีริยสมาธิโยชนตฺถํ เวทิตพฺพาติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ –

> ''อธิจิตฺตมนุยุเตฺตน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุนา ตีณิ นิมิตฺตานิ กาเลน กาลํ มนสิกาตพฺพานิ…กาเลน กาลํ สมาธินิมิตฺตํ มนสิกาตพฺพํ, กาเลน กาลํ ปคฺคหนิมิตฺตํ มนสิกาตพฺพํ, กาเลน กาลํ อุเปกฺขานิมิตฺตํ มนสิกาตพฺพํฯ สเจ, ภิกฺขเว, อธิจิตฺตมนุยุโตฺต ภิกฺขุ เอกนฺตํ สมาธินิมิตฺตํเยว มนสิกเรยฺย, ฐานํ ตํ จิตฺตํ โกสชฺชาย สํวเตฺตยฺยฯ สเจ, ภิกฺขเว, อธิจิตฺตมนุยุโตฺต ภิกฺขุ เอกนฺตํ ปคฺคหนิมิตฺตํเยว มนสิกเรยฺย, ฐานํ ตํ จิตฺตํ อุทฺธจฺจาย สํวเตฺตยฺยฯ สเจ, ภิกฺขเว, อธิจิตฺตมนุยุโตฺต ภิกฺขุ เอกนฺตํ อุเปกฺขานิมิตฺตํเยว มนสิกเรยฺย, ฐานํ ตํ จิตฺตํ น สมฺมาสมาธิเยยฺย อาสวานํ ขยายฯ ยโต จ โข, ภิกฺขเว, อธิจิตฺตมนุยุโตฺต ภิกฺขุ กาเลน กาลํ สมาธินิมิตฺตํ, ปคฺคหนิมิตฺตํ, อุเปกฺขานิ

มิตฺตํ มนสิกโรติ, ตํ โหติ จิตฺตํ มุทุ จ กมฺมนิยญฺจ ปภสฺสรญฺจ, น จ ปภงฺคุ, สมฺมา สมาธิยติ อาสวานํ ขยายฯ

‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, สุวณฺณกาโร วา สุวณฺณการเนฺตวาสี วา อุกฺกํ พนฺธติ, อุกฺกํ พนฺธิตฺวา อุกฺกามุขํ อาลิเมฺปติ, อุกฺกามุขํ อาลิเมฺปตฺวา สณฺฑาเสน ชาตรูปํ คเหตฺวา อุกฺกามุเข ปกฺขิเปยฺย, อุกฺกามุเข ปกฺขิปิตฺวา กาเลน กาลํ อภิธมติ, กาเลน กาลํ อุทเกน ปริโปฺผเสติ, กาเลน กาลํ อชฺฌุเปกฺขติ ฯ สเจ, ภิกฺขเว, สุวณฺณกาโร วา สุวณฺณการเนฺตวาสี วา ตํ ชาตรูปํ เอกนฺตํ อภิธเมยฺย, ฐานํ ตํ ชาตรูปํ ฑเหยฺยฯ สเจ, ภิกฺขเว, สุวณฺณกาโร วา สุวณฺณการเนฺตวาสี วา ตํ ชาตรูปํ เอกนฺตํ อุทเกน ปริโปฺผเสยฺย, ฐานํ ตํ ชาตรูปํ นิพฺพาเยยฺยฯ สเจ, ภิกฺขเว, สุวณฺณกาโร วา สุวณฺณการเนฺตวาสี วา ตํ ชาตรูปํ เอกนฺตํ อชฺฌุเปเกฺขยฺย, ฐานํ ตํ ชาตรูปํ น สมฺมา ปริปากํ คเจฺฉยฺยฯ

‘‘ยโต จ โข, ภิกฺขเว, สุวณฺณกาโร วา สุวณฺณการเนฺตวาสี วา ตํ ชาตรูปํ กาเลน กาลํ อภิธมติ, กาเลน กาลํ อุทเกน ปริโปฺผเสติ, กาเลน กาลํ อชฺฌุเปกฺขติ, ตํ โหติ ชาตรูปํ มุทุ จ กมฺมนิยญฺจ ปภสฺสรญฺจ, น จ ปภงฺคุ, สมฺมา อุเปติ กมฺมาย; ยสฺสา ยสฺสา จ ปิฬนฺธนวิกติยา อากงฺขติ – ยทิ ปฏฺฏิกาย ยทิ กุณฺฑลาย ยทิ คีเวยฺยกาย ยทิ สุวณฺณมาลาย, ตญฺจสฺส อตฺถํ อนุโภติฯ

‘‘เอวเมว โข, ภิกฺขเว, อธิจิตฺตมนุยุเตฺตน…เป…. สมฺมา สมาธิยติ อาสวานํ ขยาย; ยสฺส ยสฺส จ อภิญฺญาสจฺฉิกรณียสฺส ธมฺมสฺส จิตฺตํ อภินินฺนาเมติ อภิญฺญาสจฺฉิกิริยาย, ตตฺร ตเตฺรว สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาติ สติ สติอายตเน’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๐๓) อิทํ สุตฺตํ อธิจิตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

‘‘ฉหิ, ภิกฺขเว, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ ภโพฺพ อนุตฺตรํ สีติภาวํ สจฺฉิกาตุํฯ กตเมหิ ฉหิ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ นิคฺคเหตพฺพํ ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ นิคฺคณฺหาติ, ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํ ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ, ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํสิตพฺพํ ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํเสติ, ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพํ ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ, ปณีตาธิมุตฺติโก จ โหติ นิพฺพานาภิรโต จฯ อิเมหิ โข, ภิกฺขเว, ฉหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ ภโพฺพ อนุตฺตรํ สีติภาวํ สจฺฉิกาตุ’’นฺติ (อ. นิ. ๖.๘๕) อิทํ สุตฺตํ สีติภาโวติ เวทิตพฺพํฯ

โพชฺฌงฺคโกสลฺลํ ปน ‘‘เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ยสฺมิํ สมเย ลีนํ จิตฺตํ โหติ, อกาโล ตสฺมิํ สมเย ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔) สํยุตฺตมหาวเคฺค โพชฺฌงฺคสํยุเตฺต อาคตเมวฯ

อิติ อิทํ สตฺตวิธํ อุคฺคหโกสลฺลํ สุคฺคหิตํ กตฺวา อิมญฺจ ทสวิธํ มนสิการโกสลฺลํ สุฏฺฐุ ววตฺถเปตฺวา เตน โยคินา อุภยโกสลฺลวเสน กมฺมฏฺฐานํ สาธุกํ อุคฺคเหตพฺพํฯ สเจ ปนสฺส อาจริเยน สทฺธิํ เอกวิหาเรเยว ผาสุ โหติ, เอวํ วิตฺถาเรน อกถาเปตฺวา กมฺมฏฺฐานมนุยุญฺชเนฺตน วิเสสํ ลภิตฺวา อุปรูปริ กถาเปตพฺพํฯ อญฺญตฺถ วสิตุกาเมน ยถาวุเตฺตน วิธินา วิตฺถารโต กถาเปตฺวา ปุนปฺปุนํ ปริวเตฺตตฺวา สพฺพํ คณฺฐิฏฺฐานํ ฉินฺทิตฺวา กมฺมฏฺฐานภาวนาย อนนุรูปํ เสนาสนํ ปหาย มหาวาสตาทิอฏฺฐารสโทสวชฺชิเต อนุรูเป วิหาเร วิหรเนฺตน ขุทฺทกปลิโพธุปเจฺฉทํ กตฺวา โย ตาว ราคจริโต โหติ, เตน ยสฺมา ราโค ปหาตโพฺพ, ตสฺมา ปฏิกฺกูลมนสิกาเร ปริกมฺมํ กาตพฺพํฯ

กโรเนฺตน ปน เกเสสุ ตาว นิมิตฺตํ คเหตพฺพํฯ กถํ? เอกํ วา เทฺว วา เกเส ลุญฺจิตฺวา หตฺถตเล ฐเปตฺวา วโณฺณ ตาว ววตฺถเปตโพฺพฯ ฉินฺนฏฺฐาเนปิ เกเส โอโลเกตุํ วฏฺฏติ; อุทกปเตฺต วา ยาคุปเตฺต วา โอโลเกตุมฺปิ วฏฺฏติเยวฯ กาฬกกาเล ทิสฺวา กาฬกาติ มนสิกาตพฺพา; เสตกาเล เสตาติฯ มิสฺสกกาเล ปน อุสฺสทวเสน มนสิกาตพฺพา โหนฺติฯ ยถา จ เกเสสุ, เอวํ สกเลปิ ตจปญฺจเก ทิสฺวาว นิมิตฺตํ คเหตพฺพํฯ เอวํ นิมิตฺตํ คเหตฺวา สพฺพโกฏฺฐาเสสุ วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทวเสน ววตฺถเปตฺวา วณฺณสณฺฐานคนฺธอาสโยกาสวเสน ปญฺจธา ปฏิกฺกูลโต ววตฺถเปตพฺพาฯ

ตตฺรายํ สพฺพโกฏฺฐาเสสุ อนุปุพฺพกถา – **เกสา** ตาว ปกติวเณฺณน กาฬกา อทฺทาริฏฺฐกวณฺณา, สณฺฐานโต ทีฆวฏฺฏลิกา ตุลาทณฺฑสณฺฐานา, ทิสโต อุปริมทิสาย ชาตา, โอกาสโต อุโภสุ ปเสฺสสุ กณฺณจูฬิกาหิ, ปุรโต นลาฏเนฺตน, ปจฺฉโต คลวาฏเกน ปริจฺฉินฺนาฯ สีสกฏาหเวฐนํ อลฺลจมฺมํ เกสานํ โอกาโสฯ ปริเจฺฉทโต เกสา สีสเวฐนจเมฺม วีหคฺคมตฺตํ ปวิสิตฺวา ปติฏฺฐิเตน เหฏฺฐา อตฺตโน มูลตเลน, อุปริ อากาเสน, ติริยํ อญฺญมเญฺญน ปริจฺฉินฺนาฯ เทฺว เกสา เอกโต นตฺถีติ อยํ สภาคปริเจฺฉโทฯ

‘เกสา น โลมา, โลมา น เกสา’ติ เอวํ อวเสเสหิ เอกตึสโกฏฺฐาเสหิ อมิสฺสีกตา เกสา นาม ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโสติ อยํ วิสภาคปริเจฺฉโทฯ อิทํ เกสานํ วณฺณาทิโต ววตฺถาปนํฯ

อิทํ ปน เตสํ วณฺณาทิวเสน ปญฺจธา ปฏิกฺกูลโต ววตฺถาปนํ – เกสา จ นาเมเต วณฺณโตปิ ปฏิกฺกูลา, สณฺฐานโตปิ คนฺธโตปิ อาสยโตปิ โอกาสโตปิ ปฏิกฺกูลาฯ มนุเญฺญปิ หิ ยาคุปเตฺต วา ภตฺตปเตฺต วา เกสวณฺณํ กิญฺจิ ทิสฺวา ‘เกสมิสฺสกมิทํ, หรถ น’นฺติ ชิคุจฺฉนฺติฯ เอวํ เกสา **วณฺณโต** ปฏิกฺกูลาฯ รตฺติํ ภุญฺชนฺตาปิ เกสสณฺฐานํ อกฺกวากํ วา มกจิวากํ วา ฉุปิตฺวาปิ ตเถว ชิคุจฺฉนฺติฯ เอวํ **สณฺฐานโต** ปฏิกฺกูลาฯ

เตลมกฺขนปุปฺผธูมาทิสงฺขารวิรหิตานญฺจ เกสานํ คโนฺธ ปรมเชคุโจฺฉ โหติ, ตโต เชคุจฺฉตโร อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺตานํฯ เกสา หิ วณฺณสณฺฐานโต อปฺปฏิกฺกูลาปิ สิยุํ, คเนฺธน ปน ปฏิกฺกูลาเยวฯ ยถา หิ ทหรสฺส กุมารสฺส วจฺจํ วณฺณโต หลิทฺทิวณฺณํ, สณฺฐานโตปิ หลิทฺทิปิณฺฑสณฺฐานํ; สงฺขารฏฺฐาเน ฉฑฺฑิตญฺจ อุทฺธุมาตกกาฬสุนขสรีรํ วณฺณโต ตาลปกฺกวณฺณํ, สณฺฐานโต วเฏฺฏตฺวา วิสฺสฏฺฐมุทิงฺคสณฺฐานํ, ทาฐาปิสฺส สุมนมกุฬสทิสาติ อุภยมฺปิ วณฺณสณฺฐานโต สิยา อปฺปฏิกฺกูลํ, คเนฺธน ปน ปฏิกฺกูลเมว; เอวํ เกสาปิ สิยุํ วณฺณสณฺฐานโต อปฺปฏิกฺกูลา, คเนฺธน ปน ปฏิกฺกูลา เอวาติฯ

ยถา ปน อสุจิฏฺฐาเน คามนิสฺสเนฺทน ชาตานิ สูเปยฺยปณฺณานิ นาคริกมนุสฺสานํ เชคุจฺฉานิ โหนฺติ อปริโภคานิ, เอวํ เกสาปิ ปุพฺพโลหิตมุตฺตกรีสปิตฺตเสมฺหาทินิสฺสเนฺทน ชาตตฺตา อติเชคุจฺฉาติ อิทํ เนสํ **‘อาสยโต’** ปาฏิกฺกุลฺยํฯ อิเม จ เกสา นาม คูถราสิมฺหิ อุฏฺฐิตกณฺณิกํ วิย เอกตฺติํสโกฏฺฐาสราสิมฺหิ ชาตาฯ เต สุสานสงฺการฏฺฐานาทีสุ ชาตสากํ วิย, ปริขาทีสุ ชาตกมลกุวลยาทิปุปฺผํ วิย จ อสุจิฏฺฐาเน ชาตตฺตา ปรมเชคุจฺฉาติ อิทํ เตสํ **‘โอกาสโต’** ปาฏิกฺกุลฺยํฯ

ยถา จ เกสานํ, เอวํ สพฺพโกฏฺฐาสานํ วณฺณสณฺฐานคนฺธาสโยกาสวเสน ปญฺจธา ปฏิกฺกูลตา ววตฺถเปตพฺพาฯ วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทวเสน ปน สเพฺพปิ วิสุํ วิสุํ ววตฺถเปตพฺพาฯ

ตตฺถ **โลมา** ตาว ปกติวณฺณโต น เกสา วิย อสมฺภินฺนกาฬกา, กาฬปิงฺคลา ปน โหนฺติ; สณฺฐานโต โอนตคฺคตาลมูลสณฺฐานา; ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตา; โอกาสโต ฐเปตฺวา เกสานํ ปติฏฺฐิโตกาสญฺจ หตฺถปาทตลานิ จ เยภุเยฺยน อวเสสสรีรเวฐนจมฺเม ชาตา; ปริเจฺฉทโต สรีรเวฐนจมฺเม ลิกฺขามตฺตํ ปวิสิตฺวา ปติฏฺฐิเตน เหฏฺฐา อตฺตโน มูลตเลน, อุปริ อากาเสน, ติริยํ อญฺญมญฺเญน ปริจฺฉินฺนาฯ เทฺว โลมา เอกโต นตฺถิฯ อยํ เตสํ สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

นขาติ วีสติยา นขปฏฺฏานํ นามํฯ เต สเพฺพปิ วณฺณโต เสตา; สณฺฐานโต มจฺฉสกลิกสณฺฐานา; ทิสโต ปาทนขา เหฏฺฐิมทิสาย ชาตา, หตฺถนขา อุปริมทิสายาติ ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตา; โอกาสโต องฺคุลีนํ อคฺคปิเฏฺฐสุ ปติฏฺฐิตา; ปริเจฺฉทโต ทฺวีสุ ทิสาสุ องฺคุลิโกฏิมํเสหิ, อโนฺต องฺคุลิปิฏฺฐิมํเสน, พหิ เจว อเคฺค จ อากาเสน, ติริยํ อญฺญมญฺเญน ปริจฺฉินฺนาฯ เทฺว นขา เอกโต นตฺถิฯ อยํ เนสํ สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

ทนฺตาติ ปริปุณฺณทนฺตสฺส ทฺวตฺตึส ทนฺตฏฺฐิกานิฯ เตปิ วณฺณโต เสตา; สณฺฐานโต อเนกสณฺฐานาฯ เตสญฺหิ เหฏฺฐิมาย ตาว ทนฺตปาฬิยา มเชฺฌ จตฺตาโร ทนฺตา มตฺติกาปิเณฺฑ ปฏิปาฏิยา ฐปิตอลาพุพีชสณฺฐานาฯ เตสํ อุโภสุ ปเสฺสสุ เอเกโก เอกมูลโก เอกโกฏิโก มลฺลิกมกุฬสณฺฐาโนฯ ตโต เอเกโก ทฺวิมูลโก ทฺวิโกฏิโก ยานกอุปตฺถมฺภนิกสณฺฐาโนฯ ตโต เทฺว เทฺว ติมูลา ติโกฏิกาฯ ตโต เทฺว เทฺว จตุมูลา จตุโกฏิกาติฯ อุปริมปาฬิยาปิ เอเสว นโย ฯ ทิสโต อุปริมทิสาย ชาตาฯ โอกาสโต ทฺวีสุ หนุกฏฺฐิเกสุ ปติฏฺฐิตาฯ ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา หนุกฏฺฐิเก ปติฏฺฐิเตน อตฺตโน มูลตเลน, อุปริ อากาเสน, ติริยํ อญฺญมญฺเญน ปริจฺฉินฺนาฯ เทฺว ทนฺตา เอกโต นตฺถิฯ อยํ เนสํ สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

ตโจติ สกลสรีรํ เวเฐตฺวา ฐิตจมฺมํฯ ตสฺส อุปริ กาฬสามปีตาทิวณฺณา ฉวิ นาม, ยา สกลสรีรโตปิ สงฺกฑฺฒิยมานา พทรฏฺฐิมตฺตา โหติฯ ตโจ ปน วณฺณโต เสโตเยวฯ โส จสฺส เสตภาโว อคฺคิชาลาภิฆาตปหรณปหาราทีหิ วิทฺธํสิตาย ฉวิยา ปากโฏ โหติฯ สณฺฐานโต สรีรสณฺฐาโนว โหติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ

วิตฺถารโต ปน ปาทงฺคุลิตฺตโจ โกสการกโกสสณฺฐาโนฯ ปิฏฺฐิปาทตฺตโจ ปุฏพนฺธอุปาหนสณฺฐาโนฯ ชงฺฆตฺตโจ ภตฺตปุฏกตาลปณฺณสณฺฐาโนฯ อูรุตฺตโจ ตณฺฑุลภริตทีฆตฺถวิกสณฺฐาโนฯ อานิสทตฺตโจ อุทกปูริตปฏปริสฺสาวนสณฺฐาโนฯ ปิฏฺฐิตฺตโจ ผลโกนทฺธจมฺมสณฺฐาโนฯ กุจฺฉิตฺตโจ วีณาโทณิโกนทฺธจมฺมสณฺฐาโนฯ อุรตฺตโจ เยภุเยฺยน จตุรสฺสสณฺฐาโนฯ อุภยพาหุตฺตโจ ตูณีโรนทฺธจมฺมสณฺฐาโนฯ ปิฏฺฐิหตฺถตฺตโจ ขุรโกสกสณฺฐาโน, ผณกตฺถวิกสณฺฐาโน วาฯ หตฺถงฺคุลิตฺตโจ กุญฺจิกาโกสกสณฺฐาโนฯ คีวตฺตโจ คลกญฺจุกสณฺฐาโนฯ มุขตฺตโจ ฉิทฺทาวจฺฉิโทฺท กีฏกุลาวกสณฺฐาโนฯ สีสตฺตโจ ปตฺตตฺถวิกสณฺฐาโนติฯ

ตจปริคฺคณฺหเกน จ โยคาวจเรน อุตฺตโรฏฺฐโต ปฏฺฐาย อุปริ มุขํ ญาณํ เปเสตฺวา ปฐมํ ตาว มุขํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตจมฺมํ ววตฺถเปตพฺพํฯ ตโต นลาฏฏฺฐิจมฺมํฯ ตโต ถวิกาย ปกฺขิตฺตปตฺตสฺส จ ถวิกาย จ อนฺตเรน หตฺถมิว สีสฏฺฐิกสฺส จ สีสจมฺมสฺส จ อนฺตเรน ญาณํ เปเสตฺวา อฏฺฐิเกน สทฺธิํ จมฺมสฺส เอกาพทฺธภาวํ วิโยเชเนฺตน สีสจมฺมํ ววตฺถเปตพฺพํฯ ตโต ขนฺธจมฺมํฯ ตโต อนุโลเมน ปฏิโลเมน จ ทกฺขิณหตฺถจมฺมํฯ อถ เตเนว นเยน วามหตฺถจมฺมํฯ ตโต ปิฏฺฐิจมฺมํฯ ตํ ตํ ววตฺถเปตฺวา อนุโลเมน จ ปฏิโลเมน จ ทกฺขิณปาทจมฺมํฯ อถ เตเนว

นเยน วามปาทจมฺมํฯ ตโต อนุกฺกเมเนว วตฺถิอุทรหทยคีวจมฺมานิ ววตฺถเปตพฺพานิฯ อถ คีวาจมฺมานนฺตรํ เหฏฺฐิมหนุจมฺมํ ววตฺถเปตฺวา อธโรฏฺฐปริโยสานํ ปาเปตฺวา นิฏฺฐเปตพฺพํฯ เอวํ โอฬาริโกฬาริกํ ปริคฺคณฺหนฺตสฺส สุขุมมฺปิ ปากฏํ โหติฯ

ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาโตฯ โอกาสโต สกลสรีรํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิโตฯ ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา ปติฏฺฐิตตเลน, อุปริ อากาเสน ปริจฺฉิโนฺนฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

มํสนฺติ นว มํสเปสิสตานิฯ ตํ สพฺพมฺปิ วณฺณโต รตฺตํ กิํสุกปุปฺผสทิสํ; สณฺฐานโต ชงฺฆปิณฺฑิกมํสํ ตาลปณฺณปุฏภตฺตสณฺฐานํ, อูรุมํสํ นิสทโปตกสณฺฐานํ, อานิสทมํสํ อุทฺธนโกฏิสณฺฐานํ, ปิฏฺฐิมํสํ ตาลคุฬปฏลสณฺฐานํ, ผาสุกทฺวยมํสํ โปตฺถลิกาย กุจฺฉิยํ ตนุมตฺติกาเลปนสณฺฐานํ, ถนมํสํ วฏฺฏตฺวา อวกฺขิตฺตมตฺติกาปิณฺฑสณฺฐานํ, พาหุทฺวยมํสํ ทิคุณํ กตฺวา ฐปิตนิจฺจมฺมมหามูสิกสณฺฐานํฯ เอวํ โอฬาริโกฬาริกํ มํสํ ปริคฺคณฺหนฺตสฺส สุขุมมฺปิ ปากฏํ โหติฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต สาธิกานิ ตีณิ อฏฺฐิสตานิ อนุลิเมฺปตฺวา ฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา อฏฺฐิสงฺฆาเต ปติฏฺฐิตตเลน, อุปริ ตเจน, ติริยํ อญฺญมเญฺญน ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

‘**นฺหารู**’ติ นว นฺหารุสตานิฯ วณฺณโต สเพฺพปิ นฺหารู เสตา; สณฺฐานโต นานาสณฺฐานาฯ เอเตสุ หิ คีวาย อุปริภาคโต ปฏฺฐาย ปญฺจ มหานฺหารู สรีรํ วินทฺธมานา หทยสฺส ปุริมปเสฺสน โอติณฺณา, ปญฺจ ปจฺฉิมปเสฺสน, ปญฺจ ทกฺขิณปเสฺสน, ปญฺจ วามปเสฺสน, ทกฺขิณหตฺถํ วินทฺธมานาปิ หตฺถสฺส ปุริมปเสฺสน ปญฺจ, ปจฺฉิมปเสฺสน ปญฺจ, ตถา วามหตฺถํ วินทฺธมานาปิฯ ทกฺขิณปาทํ วินทฺธมานาปิ ปาทสฺส ปุริมปเสฺสน ปญฺจ, ปจฺฉิมปเสฺสน ปญฺจ, ตถา วามปาทํ วินทฺธมานาปีติฯ เอวํ สรีรธารกา นาม สฏฺฐิ มหานฺหารู กายํ วินทฺธมานา โอติณฺณา, เย กณฺฑราติปิ วุจฺจนฺติฯ เต สเพฺพปิ กนฺทลมกุฬสณฺฐานาฯ

อเญฺญ ปน ตํ ตํ ปเทสํ อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิตา ตโต สุขุมตรา สุตฺตรชฺชุกสณฺฐานาฯ อเญฺญ ตโต สุขุมตรา ปูติลตาสณฺฐานาฯ อเญฺญ ตโต สุขุมตรา มหาวีณาตนฺติสณฺฐานาฯ อเญฺญ ถูลสุตฺตกสณฺฐานาฯ หตฺถปาทปิฏฺฐิยํ นฺหารู สกุณปาทสณฺฐานาฯ สีสนฺหารู ทารกานํ สีสชาลกสณฺฐานาฯ ปิฏฺฐินฺหารู อาตเป ปสาริตอลฺลชาลสณฺฐานาฯ อวเสสา ตํตํองฺคปจฺจงฺคานุคตา นฺหารู สรีเร ปฏิมุกฺกชาลกญฺจุกสณฺฐานาฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตาฯ โอกาสโต สกลสรีเร อฏฺฐีนิ อาพนฺธิตฺวา ฐิตาฯ ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา ติณฺณํ อฏฺฐิสตานํ อุปริ ปติฏฺฐิตตเลหิ, อุปริ มํสจมฺมานิ อาหจฺจ ฐิตปเทเสหิ, ติริยํ อญฺญมเญฺญน ปริจฺฉินฺนาฯ อยํ เนสํ สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

อฏฺฐีติ ฐเปตฺวา ทฺวตฺติํส ทนฺตฏฺฐีนิ อวเสสานิ จตุสฏฺฐิ หตฺถฏฺฐีนิ, จตุสฏฺฐิ ปาทฏฺฐีนิ, จตุสฏฺฐิ มํสนิสฺสิตานิ มุทุอฏฺฐีนิ, เทฺว ปณฺหิกฏฺฐีนิ, เอเกกสฺมิํ ปาเท เทฺว โคปฺผกฏฺฐีนิ, เทฺว ชงฺฆฏฺฐีนิ, เทฺว ชณฺณุกฏฺฐีนิ, เทฺว อูรุฏฺฐีนิ, เทฺว กฏิฏฺฐีนิ, อฏฺฐารส ปิฏฺฐิกณฺฏกฏฺฐีนิ, จตุวีสติ ผาสุกฏฺฐีนิ, จุทฺทส อุรฏฺฐีนิ, เอกํ หทยฏฺฐิ, เทฺว อกฺขกฏฺฐีนิ, เทฺว โกฏฺฐฏฺฐีนิ, เทฺว พาหฏฺฐีนิ, เทฺว เทฺว อคฺคพาหฏฺฐีนิ, สตฺต คีวฏฺฐีนิ, เทฺว หนุกฏฺฐีนิ, เอกํ นาสิกฏฺฐิ, เทฺว อกฺขิฏฺฐีนิ, เทฺว กณฺณฏฺฐีนิ, เอกํ นลาฏฏฺฐิ, เอกํ มุทฺธฏฺฐิ, นว สีสกปาลฏฺฐีนีติ เอวํ ติมตฺตานิ อฏฺฐิสตานิฯ

ตานิ สพฺพานิปิ วณฺณโต เสตานิ, สณฺฐานโต นานาสณฺฐานานิฯ ตตฺถ หิ อคฺคปาทงฺคุลิฏฺฐีนิ กตกพีชสณฺฐานานิฯ ตทนนฺตรานิ มชฺฌปพฺพฏฺฐีนิ ปนสฏฺฐิสณฺฐานานิฯ มูลปพฺพฏฺฐีนิ

ปณวสณฺฐานานิฯ ปิฏฺฐิปาทฏฺฐีนิ โกฏฺฐิตกนฺทลกนฺทราสิสณฺฐานานิฯ ปณฺหิกฏฺฐิ เอกฏฺฐิต าลผลพีชสณฺฐานํฯ โคปฺผกฏฺฐีนิ พนฺธกีฬาโคฬกสณฺฐานานิฯ ชงฺฆฏฺฐีนํ โคปฺผกฏฺฐีสุ ปติฏฺ ฐิตฏฺฐานํ อนปนีตตจสินฺทิกฬีรสณฺฐานํฯ ขุทฺทกชงฺฆฏฺฐิกํ ธนุกทณฺฑสณฺฐานํ, มหนฺตํ มิ ลาตสปฺปปิฏฺฐิสณฺฐานํฯ ชณฺณุกฏฺฐิ เอกโต ปริกฺขีณเผณกสณฺฐานํฯ

ตตฺถ ชงฺฆฏฺฐิกสฺส ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ อติขิณคฺคโคสิงฺคสณฺฐานํฯ อูรุฏฺฐิ ทุตฺตจฺฉิตวาสิผรสุ ทณฺฑกสณฺฐานํฯ ตสฺส กฏิฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ กีฬาโคฬกสณฺฐานํฯ เตน กฏิฏฺฐิโน ปติฏฺ ฐิตฏฺฐานํ อคฺคจฺฉินฺนมหาปุนฺนาคผลสณฺฐานํฯ กฏิฏฺฐีนิ เทฺวปิ เอกาพทฺธานิ หุตฺวา กุมฺภกา รกอุทฺธนสณฺฐานานิ, ปาฏิเยกฺกํ กมฺมารกูฏโยตฺตกสณฺฐานานิฯ โกฏิยํ ฐิตอานิสทฏฺฐิ อโธ มุขํ กตฺวา คหิตสปฺปผณสณฺฐานํ สตฺตสุ ฐาเนสุ ฉิทฺทาวฉิทฺทํฯ ปิฏฺฐิกณฺฏกฏฺฐีนิ อพฺภนฺตร โต อุปรูปริ ฐปิตสีสกปฏฺฏเวฐกสณฺฐานานิ, พาหิรโต วฏฺฏนาวฬิสณฺฐานานิฯ เตสํ อนฺตรนฺ ตรา กกจทนฺตสทิสา เทฺว ตโย กณฺฏกา โหนฺติฯ จตุวีสติยา ผาสุกฏฺฐีสุ อปริปุณฺณานิ อปริ ปุณฺณาสิตสณฺฐานานิ, ปริปุณฺณานิ ปริปุณฺณาสิตสณฺฐานานิฯ สพฺพานิปิ โอทาตกุกฺกุฏสฺส ป สาริตปกฺขสณฺฐานานิฯ

จุทฺทส อุรฏฺฐีนิ ชิณฺณสนฺทมานิกปญฺชรสณฺฐานานิฯ หทยฏฺฐิ ทพฺพิผณสณฺฐานํฯ อกฺข กฏฺฐีนิ ขุทฺทกโลหวาสิทณฺฑสณฺฐานานิฯ โกฏฺฐฏฺฐีนิ เอกโต ปริกฺขีณสีหฬกุทาลสณฺฐานา นิฯ พาหุฏฺฐีนิ อาทาสทณฺฑกสณฺฐานานิฯ อคฺคพาหุฏฺฐีนิ ยมกตาลกนฺทสณฺฐานานิฯ มณิ พนฺธฏฺฐีนิ เอกโต อลฺลียาเปตฺวา ฐปิตสีสกปฏฺฏเวฐกสณฺฐานานิฯ ปิฏฺฐิหตฺถฏฺฐีนิ โกฏฺฏิตกนฺ ทลกนฺทราสิสณฺฐานานิฯ หตฺถงฺคุลีสุ มูลปพฺพฏฺฐีนิ ปณวสณฺฐานานิ; มชฺฌปพฺพฏฺฐีนิ อปริ ปุณฺณปนสฏฺฐิสณฺฐานานิ; อคฺคปพฺพฏฺฐีนิ กตกพีชสณฺฐานานิฯ สตฺต คีวฏฺฐีนิ ทเณฺฑน วิชฺฌิตฺวา ปฏิปาฏิยา ฐปิตวํสกฬีรจกฺกลิกสณฺฐานานิฯ เหฏฺฐิมหนุกฏฺฐิ กมฺมารานํ อโยกูฏ โยตฺตกสณฺฐานํ, อุปริมํ อวเลขนสตฺถกสณฺฐานํฯ

อกฺขิกูปนาสากูปฏฺฐีนิ อปนีตมิญฺชตรุณตาลฏฺฐิสณฺฐานานิฯ นลาฏฏฺฐิ อโธมุขฐปิตสงฺข ถาลกกปาลสณฺฐานํฯ กณฺณจูฬิกฏฺฐีนิ นฺหาปิตขุรโกสกสณฺฐานานิฯ นลาฏกณฺณจูฬิกานํ อุปริ ปฏฺฏพนฺธโนกาเส อฏฺฐิ สงฺกุฏิตฆฏปุณฺณปฏลขณฺฑสณฺฐานํฯ มุทฺธฏฺฐิ มุขจฺฉินฺนวงฺ กนาฬิเกรสณฺฐานํฯ สีสฏฺฐีนิ สิเพฺพตฺวา ฐปิตชชฺชรลาพุกฏาหสณฺฐานานิฯ

ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตานิฯ โอกาสโต อวิเสเสน สกลสรีเร ฐิตานิฯ วิเสเสน ปเนตฺถ สีสฏฺฐีนิ คีวฏฺฐีสุ ปติฏฺฐิตานิ, คีวฏฺฐีนิ ปิฏฺฐิกณฺฏกฏฺฐีสุ, ปิฏฺฐิกณฺฏกฏฺฐีนิ กฏิฏฺฐีสุ, กฏิฏฺฐีนิ อู รุฏฺฐีสุ, อูรุฏฺฐีนิ ชณฺณุกฏฺฐีสุ, ชณฺณุกฏฺฐีนิ ชงฺฆฏฺฐีสุ, ชงฺฆฏฺฐีนิ โคปฺผกฏฺฐีสุ, โคปฺผกฏฺฐีนิ ปิฏฺฐิปาทฏฺฐีสุ ปติฏฺฐิตานิฯ ปริเจฺฉทโต อโนฺต อฏฺฐิมิเญฺชน, อุปริ มํเสน, อเคฺค มูเล จ อญฺญมเญฺญน ปริจฺฉินฺนานิฯ อยํ เนสํ สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

อฏฺฐิมิญฺชนฺติ เตสํ เตสํ อฏฺฐีนํ อพฺภนฺตรคตํ มิญฺชํฯ ตํ วณฺณโต เสตํฯ สณฺฐานโต มหนฺ ตมหนฺตานํ อฏฺฐีนํ อพฺภนฺตรคตํ เวฬุนาฬิยํ ปกฺขิตฺตเสทิตมหาเวตฺตคฺคสณฺฐานํ, ขุทฺทานุขุทฺ ทกานํ อพฺภนฺตรคตํ เวฬุยฏฺฐิปเพฺพสุ ปกฺขิตฺตเสทิตตนุเวตฺตคฺคสณฺฐานํฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสา สุ ชาตํฯ โอกาสโต อฏฺฐีนํ อพฺภนฺตเร ปติฏฺฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต อฏฺฐีนํ อพฺภนฺตรตเลหิ ปริจฺฉินฺ นํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

วกฺกนฺติ เอกพนฺธนา เทฺว มํสปิณฺฑาฯ ตํ วณฺณโต มนฺทรตฺตํ ปาฬิภทฺทกฏฺฐิวณฺณํฯ สณฺ ฐานโต ทารกานํ ยมกกีฬาโคฬกสณฺฐานํ, เอกวณฺฏปฏิพทฺธอมฺพผลทฺวยสณฺฐานํ วาฯ ทิส

โต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต คลวาฏกา นิกฺขเนฺตน เอกมูเลน โถกํ คนฺตฺวา ทฺวิธา ภิเนฺนน ถูลนฺหารุนา วินิพทฺธํ หุตฺวา หทยมํสํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต วกฺกํ วกฺกภาเคน ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

หทยนฺติ หทยมํสํฯ ตํ วณฺณโต รตฺตํ ปทุมปตฺตปิฏฺฐิวณฺณํฯ สณฺฐานโต พาหิรปตฺตานิ อปเนตฺวา อโธมุขฐปิตปทุมมกุฬสณฺฐานํฯ พหิ มฏฺฐํ; อโนฺต โกสาตกีผลสฺส อพฺภนฺตรสทิสํฯ ปญฺญวนฺตานํ โถกํ วิกสิตํ, มนฺทปญฺญานํ มกุฬิตเมวฯ อโนฺต จสฺส ปุนฺนาคฏฺฐิปติฏฺฐานมโตฺต อาวาฏโก โหติ, ยตฺถ อฑฺฒปสตมตฺตํ โลหิตํ สณฺฐาติ; ยํ นิสฺสาย มโนธาตุ มโนวิญฺญาณ ธาตุ จ วตฺตนฺติฯ ตํ ปเนตํ ราคจริตสฺส รตฺตํ โหติ, โทสจริตสฺส กาฬกํ, โมหจริตสฺส มํสโธวนุทกสทิสํ, วิตกฺกจริตสฺส กุลตฺถยูสวณฺณํ, สทฺธาจริตสฺส กณิการปุปฺผวณฺณํ, ปญฺญาจริตสฺส อจฺฉํ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลํ ปณฺฑรํ ปริสุทฺธํ นิโทฺธตชาติมณิ วิย ชุติมนฺตํ ขายติฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต สรีรพฺภนฺตเร ทฺวินฺนํ ถนานํ มเชฺฌ ปติฏฺฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต หทยํ หทยภาเคน ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

ยกนนฺติ ยมกมํสปฏลํฯ ตํ วณฺณโต รตฺตปณฺฑุกธาตุกํ, นาติรตฺตกุมุทสฺส ปตฺตปิฏฺฐิวณฺณํฯ สณฺฐานโต มูเล เอกํ, อเคฺค ยมกํ โกวิฬารปตฺตสณฺฐานํ ฯ ตญฺจ ทนฺธานํ เอกเมว โหติ มหนฺตํ, ปญฺญวนฺตานํ เทฺว วา ตีณิ วา ขุทฺทกานิฯ ทิสโต อุปริมทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต ทฺวินฺนํ ถนานํ อพฺภนฺตเร ทกฺขิณปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต ยกนํ ยกนภาเคน ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

กิโลมกนฺติ ปฏิจฺฉนฺนาปฏิจฺฉนฺนเภทโต ทุวิธํ ปริโยนหนมํสํฯ ตํ ทุวิธมฺปิ วณฺณโต เสตํ, ทุกูลปิโลติกวณฺณํฯ สณฺฐานโต อตฺตโน โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต ปฏิจฺฉนฺนกิโลมกํ อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ อิตรํ ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต ปฏิจฺฉนฺนกิโลมกํ หทยญฺจ วกฺกญฺจ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตํฯ อปฏิจฺฉนฺนกิโลมกํ สกลสรีเร จมฺมสฺส เหฏฺฐโต มํสํ ปริโยนทฺธิตฺวา ฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา มํเสน, อุปริ จเมฺมน, ติริยํ กิโลมกภาเคน ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

ปิหกนฺติ อุทรชิวฺหามํสํฯ ตํ วณฺณโต นีลํ นิคฺคุณฺฑิกปุปฺผวณฺณํฯ สณฺฐานโต สตฺตงฺคุลปฺปมาณํ อพนฺธนํ กาฬวจฺฉกชิวฺหาสณฺฐานํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต หทยสฺส วามปเสฺส อุทรปฏลสฺส มตฺถกปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตํ, ยสฺมิํ ปหรณปฺปหาเรน พหิ นิกฺขเนฺต สตฺตานํ ชีวิตกฺขโย โหติฯ ปริเจฺฉทโต ปิหกภาเคน ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

ปปฺผาสนฺติ ทฺวตฺติํสมํสขณฺฑปฺปเภทํ ปปฺผาสมํสํฯ ตํ วณฺณโต รตฺตํ นาติปกฺกอุทุมฺพร ผลวณฺณํฯ สณฺฐานโต วิสมจฺฉินฺนพหลปูวขณฺฑสณฺฐานํฯ อพฺภนฺตเร อสิตปีตานํ อภาเว อุคฺคเตน กมฺมชเตชุสฺมนา อพฺภาหตตฺตา สงฺขาทิตปลาลปิณฺฑมิว นิรสํ นิโรชํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต สรีรพฺภนฺตเร ทฺวินฺนํ ถนานมนฺตเร หทยญฺจ ยกนญฺจ ปฏิจฺฉาเทตฺวา โอลมฺพนฺตํ ฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต ผปฺผาสภาเคน ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

อนฺตนฺติ ปุริสสฺส ทฺวตฺติํส หตฺถา, อิตฺถิยา อฏฺฐวีสติหตฺถา เอกวีสติยา ฐาเนสุ โอภคฺคา อนฺตวฏฺฏิฯ ตเทตํ วณฺณโต เสตํ สกฺขรสุธาวณฺณํ ฯ สณฺฐานโต โลหิตโทณิยํ อาภุชิตฺวา ฐปิตสีสจฺฉินฺนสปฺปสณฺฐานํฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต อุปริ คลวาฏเก เหฏฺฐา จ กรี

สมเคค วินิพนฺธตฺตา คลวาฏกกรีสมคฺคปริยเนฺต สรีรพฺภนฺตเร ฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต อนฺตภาเคน ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

อนฺตคุณนฺติ อนฺตโภคฏฺฐาเนสุ พนฺธนํฯ ตํ วณฺณโต เสตํ ทกสีตลิกมูลวณฺณํฯ สณฺฐานโต ทกสีตลิกมูลสณฺฐานเมวฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต กุทาฬิผรสุกมฺมาทีนิ กโรนฺตานํ ยนฺตากฑฺฒนกาเล ยนฺตสุตฺตมิว, ยนฺตผลกานิ อนฺตโภเค เอกโต อคฬนฺต อาพนฺธิตฺวา ปาทปุญฺฉนรชฺชุมณฺฑลกสฺส อนฺตรา ตํ สิเพฺพตฺวา ฐิตรชฺชุกา วิย เอกวีสติยา ฐาเนสุ อนฺตโภคานํ อนฺตรา ฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต อนฺตคุณภาเคน ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

อุทริยนฺติ อุทเร ภวํ อสิตปีตขายิตสายิตํฯ ตํ วณฺณโต อโชฺฌหฏาหารวณฺณํฯ สณฺฐานโต ปริสฺสาวเน สิถิลพนฺธตณฺฑุลสณฺฐานํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต อุทเร ฐิตํฯ อุทรํ นาม อุภโต นิปฺปีฬิยมานสฺส อลฺลสาฏกสฺส มเชฺฌ สญฺชาตโผฏกสทิสํ อนฺตปฏลํ; พหิ มฏฺฐํ, อโนฺต มํสกสมฺพุกปลิเวฐนกิลิฏฺฐปาวารกปุปฺผกสทิสํ, กุถิตปนสตจสฺส อพฺภนฺตรสทิสนฺติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติ; ยตฺถ ตโกฺกฏกา, คณฺฑุปฺปาทกา, ตาลหีรกา, สูจิมุขกา, ปฏตนฺตสุตฺตกา อิเจฺจวมาทิทฺวตฺตึสกุลปฺปเภทา กิมโย อากุลพฺยากุลา สณฺฑสณฺฑจาริโน หุตฺวา นิวสนฺติ; เย ปานโภชนาทิมฺหิ อวิชฺชมาเน อุลฺลงฺฆิตฺวา วิรวนฺตา หทยมํสํ อภิหนนฺติ, ปานโภชนาทิอโชฺฌหรณเวลาย จ อุทฺธํมุขา หุตฺวา ปฐมโชฺฌหเฏ เทฺว ตโย อาโลเป ตุริตตุริตา วิลุมฺปนฺติ; ยํ เตสํ กิมีนํ สูติฆรํ, วจฺจกุฏิ, คิลานสาลา, สุสานญฺจ โหติฯ

ยตฺถ เสยฺยถาปิ นาม จณฺฑาลคามทฺวาเร จนฺทนิกาย นิทาฆสมเย ถูลผุสิตเก เทเว วสฺสเนฺต อุทเกน วุยฺหมานํ มุตฺตกรีสจมฺมอฏฺฐินฺหารุขณฺฑเขฬสิงฺฆาณิกโลหิตปฺปภุติ นานากุณปชาตํ นิปติตฺวา กทฺทโมทกาลุฬิตํ ทฺวีหตีหจฺจเยน สญฺชาตกิมิกุลํ สูริยาตปเวคสนฺตาปกุถิตํ อุปริ เผณปุพฺพุฬเก มุญฺจนฺตํ อภินีลวณฺณํ ปรมทุคฺคนฺธเชคุจฺฉํ เนว อุปคนฺตุํ น ทฏฺฐุํ อรหรูปตํ อาปชฺชิตฺวา ติฏฺฐติ, ปเคว ฆายิตุํ วา สายิตุํ วา; เอวเมว นานปฺปการปานโภชนาทิทนฺตมุสลสญฺจุณฺณิตํ ชิวฺหาหตฺถปริวตฺติตเขฬลาลาปลิพุทฺธํ ตงฺขณวิคตวณฺณคนฺธรสาทิสมฺปทํ ตนฺตวายขลิสุวานวมถุสทิสํ นิปติตฺวา ปิตฺตเสมฺหวาตปลิเวฐิตํ หุตฺวา อุทรคฺคิสนฺตาปเวคกุถิตํ กิมิกุลากุลํ อุปรูปริ เผณปุพฺพุฬกานิ มุญฺจนฺตํ ปรมกสมฺพุทุคฺคนฺธเชคุจฺฉภาวํ อาปชฺชิตฺวา ติฏฺฐติ; ยํ สุตฺวาปิ ปานโภชนาทีสุ อมนุญฺญตา สณฺฐาติ, ปเคว ปญฺญาจกฺขุนา อวโลเกตฺวา, ยตฺถ จ ปติตํ ปานโภชนาทิ ปญฺจธา วิภาคํ คจฺฉติ – เอกํ ภาคํ ปาณกา ขาทนฺติ, เอกํ ภาคํ อุทรคฺคิ ฌาเปติ, เอโก ภาโค มุตฺตํ โหติ, เอโก กรีสํ, เอโก รสภาวํ อาปชฺชิตฺวา โสณิตมํสาทีนิ อุปพฺรูหยติฯ ปริเจฺฉทโต อุทรปฏเลน เจว อุทริยภาเคน จ ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

กรีสนฺติ วจฺจํฯ ตํ วณฺณโต เยภุเยฺยน อโชฺฌหฏาหารวณฺณเมว โหติฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต เหฏฺฐิมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต ปกฺกาสเย ฐิตํฯ ปกฺกาสโย นาม เหฏฺฐา นาภิปิฏฺฐิกณฺฏกมูลานมนฺตเร อนฺตาวสาเน อุเพฺพเธน อฏฺฐงฺคุลมโตฺต เวฬุนาฬิกสทิโส, ยตฺถ เสยฺยถาปิ นาม อุปรูปริ ภูมิภาเค ปติตํ วโสฺสทกํ โอคฬิตฺวา เหฏฺฐา ภูมิภาคํ ปูเรตฺวา ติฏฺฐติ; เอวเมว ยํ กิญฺจิ อามาสเย ปติตํ ปานโภชนาทิกํ อุทรคฺคินา เผณุเทฺทหกํ ปกฺกํ ปกฺกํ นิสทาย ปิสิตมิว สณฺหภาวํ อาปชฺชิตฺวา อนฺตพิเลน โอคฬิตฺวา โอคฬิตฺวา มทฺทิตฺวา เวฬุปเพฺพ ปกฺขิปมานปณฺฑุมตฺติกา วิย สนฺนิจิตํ หุตฺวา ติฏฺฐติฯ ปริเจฺฉทโต ปกฺกา

สยปฏเลน เจว กรีสภาเคน จ ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

มตฺถลุงฺคนฺติ สีสกฏาหพฺภนฺตเร ฐิตมิญฺชราสิฯ ตํ วณฺณโต เสตํ อหิจฺฉตฺตก ปิณฺฑิกวณฺณํ, ทธิภาวํ อสมฺปตฺตทุฏฺฐขีรวณฺณนฺติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต สีสกฏาหพฺภนฺตเร จตฺตาโร สิพฺพินิมเคฺค นิสฺสาย สโมธาเนตฺวา ฐปิตา จตฺตาโร ปิฏฺฐปิณฺฑา วิย สโมหิตํ ติฏฺฐติฯ ปริเจฺฉทโต สีสกฏาหสฺส อพฺภนฺตรตเลหิ เจว มตฺถลุงฺคภาเคน จ ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

ปิตฺตนฺติ เทฺว ปิตฺตานิ – พทฺธปิตฺตญฺจ อพทฺธปิตฺตญฺจฯ ตตฺถ พทฺธปิตฺตํ วณฺณโต พหลมธุกเตลวณฺณํ, อพทฺธปิตฺตํ มิลาตอากุลิตปุปฺผวณฺณํฯ ตํ สณฺฐานโต อุภยมฺปิ โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต พทฺธปิตฺตํ อุปริมาย ทิสาย ชาตํ, อิตรํ ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต อพทฺธปิตฺตํ ฐเปตฺวา เกสโลมทนฺตนขานํ มํสวินิมุตฺตฏฺฐานเญฺจว ถทฺธสุกฺขจมฺมญฺจ อุทกมิว เตลพินฺทุํ อวเสสสรีรํ พฺยาเปตฺวา ฐิตํ, ยมฺหิ กุปิเต อกฺขีนิ ปีตกานิ โหนฺติ ภมนฺติ, คตฺตํ กมฺปติ กณฺฑุยติฯ พทฺธปิตฺตํ หทยปปฺผาสานมนฺตเร ยกนมํสํ นิสฺสาย ปติฏฺฐิเต มหาโกสาตกีโกสกสทิเส ปิตฺตโกสเก ฐิตํ, ยมฺหิ กุปิเต สตฺตา อุมฺมตฺตกา โหนฺติ, วิปลฺลตฺถจิตฺตา หิโรตฺตปฺปํ ฉเฑฺฑตฺวา อกตฺตพฺพํ กโรนฺติ, อภาสิตพฺพํ ภาสนฺติ, อจิเนฺตตพฺพํ จิเนฺตนฺติฯ ปริเจฺฉทโต ปิตฺตภาเคน ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

เสมฺหนฺติ สรีรพฺภนฺตเร เอกปตฺตปูรปฺปมาณํ เสมฺหํฯ ตํ วณฺณโต เสตํ นาคพลปณฺณรสวณฺณํฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต อุทรปฏเล ฐิตํ, ยํ ปานโภชนาทีนิ อโชฺฌหรณกาเล เสยฺยถาปิ นาม อุทเก เสวาลปณกํ กเฏฺฐ วา กปาเล วา ปตเนฺต ฉิชฺชิตฺวา ทฺวิธา หุตฺวา ปุน อโชฺฌตฺถริตฺวา ติฏฺฐติ, เอวเมว ปานโภชนาทิมฺหิ นิปตเนฺต ฉิชฺชิตฺวา ทฺวิธา หุตฺวา ปุน อโชฺฌตฺถริตฺวา ติฏฺฐติ; ยมฺหิ จ มนฺทีภูเต ปกฺกคโณฺฑ วิย ปูติกุกฺกุฏณฺฑมิว จ อุทรํ ปรมเชคุจฺฉํ กุณปคนฺธํ โหติ; ตโต อุคฺคเตน จ คเนฺธน อุเทฺทโกปิ มุขมฺปิ ทุคฺคนฺธํ ปูติกุณปสทิสํ โหติ; โส จ ปุริโส ‘อเปหิ, ทุคฺคนฺธํ วายสี’ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ; ยญฺจ วฑฺฒิตฺวา พหลตฺตมาปนฺนํ ปิธานผลกมิว วจฺจกุฏิยา อุทรปฏลสฺส อพฺภนฺตเรเยว กุณปคนฺธํ สนฺนิรุชฺฌิตฺวา ติฏฺฐติฯ ปริเจฺฉทโต เสมฺหภาเคน ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

ปุโพฺพติ ปูติโลหิตวเสน ปวตฺตปุโพฺพฯ โส วณฺณโต ปณฺฑุปลาสวโณฺณ, มตกสรีเร ปน ปูติพหลาจามวโณฺณ โหติฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐาโนฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาโตฯ โอกาสโต ปน ปุพฺพสฺส โอกาโส นาม นิพโทฺธ นตฺถิ ยตฺถ โส สนฺนิจิโต ติเฏฺฐยฺย; ยตฺร ยตฺร ปน ขาณุกณฺฏกปฺปหรณคฺคิชาลาทีหิ อภิหเต สรีรปฺปเทเส โลหิตํ สณฺฐหิตฺวา ปจฺจติ, คณฺฑปิฬกาทโย วา อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺร ตเตฺรว ติฏฺฐติฯ ปริเจฺฉทโต ปุพฺพภาเคน ปริจฺฉิโนฺน ฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

โลหิตนฺติ เทฺว โลหิตานิ – สนฺนิจิตโลหิตญฺจ สํสรณโลหิตญฺจฯ ตตฺถ สนฺนิจิตโลหิตํ วณฺณโต นิปกฺกพหลลาขารสวณฺณํ, สํสรณโลหิตํ อจฺฉลาขารสวณฺณํฯ สณฺฐานโต อุภยมฺปิ โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต สนฺนิจิตโลหิตํ อุปริมาย ทิสาย ชาตํ, อิตรํ ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต สํสรณโลหิตํ, ฐเปตฺวา เกสโลมทนฺตนขานํ มํสวินิมฺมุตฺตฏฺฐานเญฺจว ถทฺธสุกฺขจมฺมญฺจ, ธมนิชาลานุสาเรน สพฺพํ อุปาทินฺนกสรีรํ ผริตฺวา ฐิตํ; สนฺนิจิตโลหิตํ ยกนฏฺฐานสฺส

เหฏฺฐาภาคํ ปูเรตฺวา เอกปตฺตปูรมตฺตํ หทยวกฺกปปฺผาสานํ อุปริ โถกํ โถกํ ปคฺฆรนฺตํ วกฺกหทยยกนปปฺผาเส เตมยมานํ ฐิตํฯ ตสฺมิญฺหิ วกฺกหทยาทีนิ อเตเมนฺต สตฺตา ปิปาสิตา โหนฺติฯ ปริเจฺฉทโต โลหิตภาเคน ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

เสโทติ โลมกูปาทีหิ ปคฺฆรณกอาโปธาตุฯ โส วณฺณโต วิปฺปสนฺนติลเตลวโณฺณฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐาโนฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาโตฯ โอกาสโต เสทโสฺสกาโส นาม นิพโทฺธ นตฺถิ, ยตฺถ โส โลหิตํ วิย สทา ติเฏฺฐยฺย; ยทา ปน อคฺคิสนฺตาปสูริยสนฺตาปอุตุวิการาทีหิ สรีรํ สนฺตปฺปติ ตทา อุทกโต อพฺพุฬฺหมตฺตวิสมจฺฉินฺนภิสมูฬาลกุมุทนาฬกลาโป วิย สพฺพเกสโลมกูปวิวเรหิ ปคฺฆรติฯ ตสฺมา ตสฺส สณฺฐานมฺปิ เกสโลมกูปวิวรานํเยว วเสน เวทิตพฺพํฯ เสทปริคฺคณฺหเกน จ โยคินา เกสโลมกูปวิวเร ปูเรตฺวา ฐิตวเสเนว เสโท มนสิกาตโพฺพฯ ปริเจฺฉทโต เสทภาเคน ปริจฺฉิโนฺนฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

เมโทติ ถินสิเนโหฯ โส วณฺณโต ผาลิตหลิทฺทิวโณฺณฯ สณฺฐานโต ถูลสรีรสฺส ตาวจมฺมมํสนฺตเร ฐปิตหลิทฺทิวณฺณทุกูลปิโลติกสณฺฐาโน โหติ, กิสสรีรสฺส ชงฺฆมํสํ อูรุมํสํ ปิฏฺฐิกณฺฏกนิสฺสิตํ ปิฏฺฐมํสํ อุทรวฏฺฏิมํสนฺติ เอตานิ นิสฺสาย ทิคุณํ ติคุณํ กตฺวา ฐปิตหลิทฺทิวณฺณทุกูลปิโลติกสณฺฐาโนฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาโตฯ โอกาสโต ถูลสฺส สกลสรีรํ ผริตฺวา, กิสสฺส ชงฺฆมํสาทีนิ นิสฺสาย ฐิโต, ยํ สิเนหสงฺขํ คตมฺปิ ปรมเชคุจฺฉตฺตา เนว มุทฺธนิ เตลตฺถาย, น นาสาเตลาทีนํ อตฺถาย คณฺหนฺติฯ ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา มํเสน, อุปริ จเมฺมน, ติริยํ เมทภาเคน ปริจฺฉิโนฺนฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

อสฺสูติ อกฺขีหิ ปคฺธรณกอาโปธาตุฯ ตํ วณฺณโต วิปฺปสนฺนติลเตลวณฺณํฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต อกฺขิกูปเกสุ ฐิตํฯ น เจตํ ปิตฺตโกสเก ปิตฺตมิว อกฺขิกูปเกสุ สทา สนฺนิจิตํ ติฏฺฐติ; ยทา ปน สตฺตา โสมนสฺสชาตา มหาหสิตํ หสนฺติ, โทมนสฺสชาตา โรทนฺติ ปริเทวนฺติ ตถารูปํ วิสภาคาหารํ อาหรนฺติ, ยทา จ เนสํ อกฺขีนิ ธูมรชปํสุกาทีหิ อภิหญฺญนฺติ, ตทา เอเตหิ โสมนสฺสโทมนสฺสวิสภาคาหารอุตูหิ สมุฏฺฐหิตฺวา อกฺขิกูปเก ปูเรตฺวา ติฏฺฐติ วา ปคฺฆรติ วาฯ อสฺสุปริคฺคณฺหเกน ปน โยคินา อกฺขิกูปเก ปูเรตฺวา ฐิตวเสเนว ปริคฺคณฺหิตพฺพํฯ ปริเจฺฉทโต อสฺสุภาเคน ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

วสาติ วิลีนเสฺนโหฯ สา วณฺณโต นาฬิเกรเตลวณฺณา, อาจาเม อาสิตฺตเตลวณฺณาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ สณฺฐานโต นฺหานกาเล ปสนฺนอุทกสฺส อุปริ ปริพฺภมนฺตสิเนหพินฺทุวิสฏสณฺฐานาฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตาฯ โอกาสโต เยภุเยฺยน หตฺถตลหตฺถปิฏฺฐิปาทตลปาทปิฏฺฐินาสาปุฏนลาฏอํสกูเฏสุ ฐิตาฯ น เจสา เอเตสุ โอกาเสสุ สทา วิลีนาว หุตฺวา ติฏฺฐติ; ยทา ปน อคฺคิสนฺตาปสูริยสนฺตาปอุตุวิสภาคธาตุวิสภาเคหิ เต ปเทสา อุสฺมา ชาตา โหนฺติ, ตทา ตตฺถ นฺหานกาเล ปสนฺนอุทกูปริ สิเนหพินฺทุวิสโฏ วิย อิโต จิโต จ สํสรติฯ ปริเจฺฉทโต วสาภาเคน ปริจฺฉินฺนา ฯ อยมสฺสา สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

เขโฬติ อโนฺตมุเข เผณมิสฺสา อาโปธาตุฯ โส วณฺณโต เสโต เผณวโณฺณฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐาโน, เผณสณฺฐานโตติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาโตฯ โอกาสโต อุโภหิ กโปลปเสฺสหิ โอรุยฺห ชิวฺหาย ฐิโตฯ น เจส เอตฺถ สทา สนฺนิจิโต หุตฺวา ติฏฺฐติฯ ยทา ปน สตฺตา ตถารูปํ อาหารํ ปสฺสนฺติ วา สรนฺติ วา อุณฺหติตฺตกฏุกโลณมฺพิลานํ วา กิญฺจิ

มุเข ฐเปนฺติ, ยทา วา เนสํ หทยํ อากิลายติ, กิสฺมิญฺจิเทว วา ชิคุจฺฉา อุปฺปชฺชติ, ตทา เขโฬ อุปฺปชฺชิตฺวา อุโภหิ กโปลปเสฺสหิ โอรุยฺห ชิวฺหาย สณฺฐาติฯ อคฺคชิวฺหาย เจส ตนุโก โหติ, มูลชิวฺหาย พหโล; มุเข ปกฺขิตฺตญฺจ ปุถุกํ วา ตณฺฑุลํ วา อญฺญํ วา กิญฺจิ ขาทนียํ, นทีปุฬิเน ขตกูปกสลิลํ วิย, ปริกฺขยํ อคจฺฉนฺตว เตเมตุํ สมตฺถ โหติฯ ปริเจฺฉทโต เขฬภาเคน ปริจฺฉิ นฺนฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

สิงฺฆาณิกาติ มตฺถลุงฺคโต ปคฺฆรณกอสุจิฯ สา วณฺณโต ตรุณตาลฏฺฐิมิญฺชวณฺณาฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานาฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตาฯ โอกาสโต นาสาปุเฏ ปูเรตฺวา ฐิตาฯ น เจสา เอตฺถ สทา สนฺนิจิตา หุตฺวา ติฏฺฐติ; อถ โข ยถา นาม ปุริโส ปทุมินีปเตฺตน ทธึ พนฺธิตฺวา เหฏฺฐา กณฺฏเกน วิเชฺฌยฺย, อถ เตน ฉิเทฺทน ทธิมตฺถุ คฬิตฺวา พหิ ปเตยฺย, เอว เมว ยทา สตฺตา โรทนฺติ วา วิสภาคาหารอุตุวเสน วา สญฺชาตธาตุโกฺขภา โหนฺติ, ตทา อ โนฺตสีสโต ปูติเสมฺหภาวํ อาปนฺนํ มตฺถลุงฺคํ คฬิตฺวา ตาลุมตฺถกวิวเรน โอตริตฺวา นาสาปุเฏ ปู เรตฺวา ติฏฺฐติ วา ปคฺฆรติ วาฯ สิงฺฆาณิกา ปริคฺคณฺหเกน ปน โยคินา นาสาปุเฏ ปูเรตฺวา ฐิตว เสเนว ปริคฺคณฺหิตพฺพาฯ ปริเจฺฉทโต สิงฺฆาณิกาภาเคน ปริจฺฉินฺนาฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉ โทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

ลสิกาติ สรีรสนฺธีนํ อพฺภนฺตเร ปิจฺฉิลกุณปํฯ สา วณฺณโต กณิการนิยฺยาสวณฺณาฯ สณฺ ฐานโต โอกาสสณฺฐานาฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตาฯ โอกาสโต อฏฺฐิสนฺธีนํ อพฺภญฺชนกิจฺจํ สาธยมานา อสีติสตสนฺธีนํ อพฺภนฺตเร ฐิตาฯ ยสฺส เจสา มนฺทา โหติ, ตสฺส อุฏฺฐหนฺตสฺส นิสี ทนฺตสฺส อภิกฺกมนฺตสฺส ปฏิกฺกมนฺตสฺส สมฺมิญฺชนฺตสฺส ปสาเรนฺตสฺส อฏฺฐิกานิ กฏกฏายนฺติ, อจฺฉราสทฺทํ กโรโนฺต วิย วิจรติ, เอกโยชนทฺวิโยชนมตฺตมฺปิ อทฺธานํ คตสฺส วาโยธาตุ กุปฺ ปติ, คตฺตานิ ทุกฺขนฺติฯ ยสฺส ปน พหุกา โหติ ตสฺส อุฏฺฐานนิสชฺชาทีสุ น อฏฺฐีนิ กฏกฏายนฺ ติ, ทีฆมฺปิ อทฺธานํ คตสฺส น วาโยธาตุ กุปฺปติ, น คตฺตานิ ทุกฺขนฺติฯ ปริเจฺฉทโต ลสิกาภา เคน ปริจฺฉินฺนาฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

มุตฺตนฺติ วณฺณโต มาสขาโรทกวณฺณํฯ สณฺฐานโต อโธมุขฐปิตอุทกกุมฺภนฺตรคตอุทก สณฺฐานํฯ ทิสโต เหฏฺฐิมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต วตฺถิสฺส อพฺภนฺตเร ฐิตํฯ วตฺถิ นาม วตฺถิ ปุโฏ วุจฺจติ, ยตฺถ เสยฺยถาปิ นาม จนฺทนิกาย ปกฺขิเตฺต อมุเข รวณฆเฏ จนฺทนิกรโส ปวิสติ, น จสฺส ปวิสนมโคฺค ปญฺญายติ; เอวเมว สรีรโต มุตฺตํ ปวิสติ, น จสฺส ปวิสนมโคฺค ปญฺญา ยติ, นิกฺขมนมโคฺค ปน ปากโฏ โหติ; ยมฺหิ จ มุตฺตสฺส ภริเต ‘ปสฺสาวํ กโรมา’ติ สตฺตานํ อายู หนํ โหติฯ ปริเจฺฉทโต วตฺถิอพฺภนฺตเรน เจว มุตฺตภาเคน จ ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉ โทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

เอวญฺหิ เกสาทิเก โกฏฺฐาเส วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทวเสน ววตฺถเปตฺวา อนุ ปุพฺพโต นาติสีฆโต นาติสณิกโตติอาทินา นเยน วณฺณสณฺฐานคนฺธาสโยกาสวเสน ปญฺจธา ‘ปฏิกฺกูลา ปฏิกฺกูลา’ติ มนสิกโรโต ปณฺณตฺติสมติกฺกมวเสน, เสยฺยถาปิ จกฺขุมโต ปุริสสฺส ทฺวตฺติํสวณฺณานํ กุสุมานํ เอกสุตฺตคณฺฐิตํ มาลํ โอโลเกนฺตสฺส สพฺพปุปฺผานิ อปุพฺพาปริยมิว ปากฏานิ โหนฺติ, เอวเมว ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา’’ติ อิมํ กายํ โอโลเกนฺตสฺส สเพฺพ เต ธมฺ มา อปุพฺพาปริยมิว ปากฏา โหนฺติฯ เตน วุตฺตํ มนสิการโกสลฺลกถายํ ‘‘อาทิกมฺมิกสฺส หิ ‘เกสา’ติ มนสิกโรโต มนสิกาโร คนฺตฺวา ‘มุตฺต’นฺติ อิมํ ปริโยสานโกฏฺฐาสเมว อาหจฺจ ติฏฺฐ ตี’’ติฯ

สเจ ปน พหิทฺธาปิ มนสิการํ อุปสํหรติ, อถสฺส เอวํ สพฺพโกฏฺฐาเสสุ ปากฏีภูเตสุ อาหิณฺฑนฺตา มนุสฺสติรจฺฉานาทโย สตฺตาการํ วิชหิตฺวา โกฏฺฐาสราสิวเสเนว อุปฏฺฐหนฺติ; เตหิ จ อโชฺฌหริยมานํ ปานโภชนาทิ โกฏฺฐาสราสิมฺหิ ปกฺขิปิยมานมิว อุปฏฺฐาติฯ อถสฺส อนุปุพฺพมุญฺจนาทิวเสน 'ปฏิกูลา ปฏิกูลา'ติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต อนุกฺกเมน อปฺปนา อุปฺปชฺชติฯ

ตตฺถ เกสาทีนํ วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทวเสน อุปฏฺฐานํ อุคฺคหนิมิตฺตํ, สพฺพาการโต ปฏิกูลวเสน อุปฏฺฐานํ ปฏิภาคนิมิตฺตํฯ ตํ ปุนปฺปุนํ อาวเชฺชนฺตสฺส มนสิกโรนฺตสฺส ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กโรนฺตสฺส จตฺตาโร ขนฺธา ปฏิกูลารมฺมณา โหนฺติ, ปฐมชฺฌานวเสน อปฺปนา ปวตฺตติฯ ปุพฺพภาเค ปริกมฺมอุปจารจิตฺตานิ สวิตกฺกสวิจารานิ สปฺปีติกานิ โสมนสฺสสหคตานิ ปฏิกูลนิมิตฺตารมฺมณานิ; อปฺปนาปิ สวิตกฺกสวิจารา สปฺปีติกา โสมนสฺสสหคตาวฯ ภูมนฺตเรน ปน มหคฺคตา รูปาวจรา โหนฺติฯ ปฏิกฺกูเลปิ จ เอตสฺมิํ อารมฺมเณ อานิสํสทสฺสาวิตาย โสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, เอกตฺตารมฺมณพเลเนว วา ตํ อุปฺปชฺชติฯ ทุติยชฺฌานาทีนิ ปเนตฺถ น นิพฺพตฺตนฺติฯ กสฺมา? โอฬาริกตฺตาฯ อิทญฺหิ อารมฺมณํ โอฬาริกํฯ วิตกฺกพเลเนเวตฺถ จิตฺตํ เอกคฺคตา ชายติ, น วิตกฺกสมติกฺกเมนาติฯ อยํ ตาว สมถวเสน กมฺมฏฺฐานกถาฯ

อวิเสสโต ปน สาธารณวเสน เอวํ เวทิตพฺพํ – อิทญฺหิ กมฺมฏฺฐานํ ภาเวตุกาเมน กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคเหตฺวา สชฺฌายกาเล เอว เกสาทีนํ วณฺณนิมิตฺตสณฺฐานนิมิตฺตทิสานิมิตฺตโอกาสนิมิตฺตปริเจฺฉทนิมิตฺตานิ วาจาย โปเถตฺวา โปเถตฺวา เอเกกโกฏฺฐาเส 'อยํ เอตํสริกฺขโก'ติ ติวิเธน สชฺฌาโย กาตโพฺพฯ กถํ? ตจปญฺจเก ตาว เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อนุโลมโต ปญฺจาหํ, ปฏิโลมโต ปญฺจาหํ, อนุโลมปฏิโลมโต ปญฺจาหนฺติ อทฺธมาสํ สชฺฌาโย กาตโพฺพฯ ตโต อาจริยสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา วกฺกปญฺจกํ อุคฺคณฺหิตฺวา ตเถว อทฺธมาสํ สชฺฌาโย กาตโพฺพฯ ตโต เต ทสปิ โกฏฺฐาเส เอกโต กตฺวา อทฺธมาสํฯ ปุน ปปฺผาสปญฺจกาทีสุปิ เอเกกํ อุคฺคณฺหิตฺวา อทฺธมาสํฯ ตโต เต ปญฺจทสปิ โกฏฺฐาเส อทฺธมาสํฯ มตฺถลุงฺคปญฺจกํ อทฺธมาสํฯ ตโต เตวีสติ โกฏฺฐาเส อทฺธมาสํฯ เมทฉกฺกํ อทฺธมาสํฯ ตโต เต ฉพฺพีสติปิ โกฏฺฐาเส เอกโต กตฺวา อทฺธมาสํฯ มุตฺตฉกฺกํ อทฺธมาสํฯ ตโต สเพฺพปิ ทฺวตฺติํส โกฏฺฐาเส เอกโต กตฺวา อทฺธมาสนฺติ เอวํ ฉ มาเส สชฺฌาโย กาตโพฺพฯ

ตตฺถ – อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส สปฺปญฺญสฺส ภิกฺขุโน กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคณฺหนฺตเสฺสว โกฏฺฐาสา อุปฏฺฐหนฺติ, เอกจฺจสฺส น อุปฏฺฐหนฺติฯ เตน 'น อุปฏฺฐหนฺตี'ติ วีริยํ น วิสฺสเชฺชตพฺพํฯ ยตฺตกา โกฏฺฐาสา อุปฏฺฐหนฺติ ตตฺตเก คเหตฺวา สชฺฌาโย กาตโพฺพฯ เอวํ กมฺมฏฺฐานํ กเถนฺเตน ปน เนว ปญฺญวโต น มนฺทปญฺญสฺส วเสน กเถตพฺพํ, มชฺฌิมปญฺญสฺส วเสน กเถตพฺพํฯ มชฺฌิมปญฺญสฺส หิ วเสน อาจริยา ฉหิ มาเสหิ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ตนฺติํ ฐปยิํสุฯ ยสฺส ปน เอตฺตาวตาปิ โกฏฺฐาสา ปากฏา น โหนฺติ, เตน ตโต ปรมฺปิ สชฺฌาโย กาตโพฺพ เอว; โน จ โข อปริจฺฉินฺทิตฺวา, ฉ ฉ มาเส ปริจฺฉินฺทิตฺวาว กาตโพฺพฯ

สชฺฌายํ กโรเนฺตน วโณฺณ น ปจฺจเวกฺขิตโพฺพ, น ลกฺขณํ มนสิกาตพฺพํ, โกฏฺฐาสวเสเนว สชฺฌาโย กาตโพฺพฯ อาจริเยนาปิ 'วณฺณวเสน สชฺฌายํ กโรหี'ติ นิยเมตฺวา น กเถตพฺพํฯ นิยเมตฺวา กถิเต โก โทโสติ? สมฺปตฺติยมฺปิ วิปตฺติสญฺญาอาปชฺชนํฯ สเจ หิ อาจริเยน 'วณฺณวเสน สชฺฌายํ กโรหี'ติ วุเตฺต อิมสฺส ภิกฺขุโน ตถา กโรนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ วณฺณโต น อุปฏฺฐาติ, ปฏิกูลวเสน วา ธาตุวเสน วา อุปฏฺฐาติ, อเถส 'น อิทํ กมฺมฏฺฐานํ วิลกฺขณ'นฺติ สญฺญี โหติ, อาจริเยน กถิตเมว กเปฺปตฺวา คณฺหาติฯ 'ปฏิกูลวเสน สชฺฌายํ กโร

หี’ติ วุตฺตปิ สเจ ตสฺส ตถา กโรนฺตสฺส ปฏิกฺกูลโต น อุปฏฺฐาติ, วณฺณวเสน วา ธาตุวเสน วา อุปฏฺฐาติ, อเถส ‘นยิทํ กมฺมฏฺฐานํ วิลกฺขณ’นฺติ สญฺญี โหติ, อาจริเยน กถิตเมว กปฺเปตฺวา คณฺหาติฯ ‘ธาตุวเสน ตํ สชฺฌายํ กโรหี’ติ วุตฺตปิ สเจ ตสฺส ตถา กโรนฺตสฺส ธาตุโต น อุปฏฺฐาติ, วณฺณวเสน วา ปฏิกูลวเสน วา อุปฏฺฐาติ, อเถส ‘นยิทํ กมฺมฏฺฐานํ วิลกฺขณ’นฺติ สญฺญี โหติ, อาจริเยน กถิตเมว กปฺเปตฺวา คณฺหาติฯ อยํ อาจริเยน นิยเมตฺวา กถิเต โทโสฯ

กินฺติ ปน วตฺตพฺพ โหตีติ? ‘โกฏฺฐาสวเสน สชฺฌายํ กโรหี’ติ วตฺตพฺพฯ กถํ? ‘เกส โกฏฺฐาโส โลมโกฏฺฐาโสติ สชฺฌายํ กโรหี’ติ วตฺตพฺพฯ สเจ ปนสฺส เอวํ โกฏฺฐาสวเสน สชฺฌายํ กโรนฺตสฺส วณฺณโต อุปฏฺฐาติ, อถาเนน โอวาทาจริยสฺส อาจิกฺขิตพฺพํ – ‘อหํ ทฺวตฺติํสาการํ โกฏฺฐาสวเสน สชฺฌายํ กโรมิ; มยฺหํ ปน วณฺณโต อุปฏฺฐาตี’ติฯ อาจริเยน ‘กมฺมฏฺฐานํ วิย อกมฺมฏฺฐานํ, วิลกฺขณํ เอต’นฺติ น วิสํวาเทตพฺพํฯ ‘สาธุ, สปฺปุริส, ปุเพฺพ ตยา วณฺณกสิเณ ปริกมฺมํ กตปุพฺพํ ภวิสฺสติฯ เอตเทว กมฺมฏฺฐานํ ตุยฺหํ สปฺปายํฯ วณฺณวเสเนว สชฺฌายํ กโรหี’ติ วตฺตพฺพฯ เตนปิ วณฺณวเสเนว สชฺฌาโย กาตพฺพฯ

โส เอวํ กโรโนฺต อชฺฌตฺตํ นีลกํ ปีตกํ โลหิตกํ โอทาตกนฺติ จตฺตาริ วณฺณกสิณานิ ลภติฯ กถํ? ตสฺส หิ เกสโลมปิเตฺตสุ เจว อกฺขีนญฺจ กาฬกฏฺฐาเน วณฺณํ ‘นีลํ นีล’นฺติ มนสิกโรนฺตสฺส จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ อุปฺปชฺชนฺติ; ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ เมทสฺมิํ ปน อกฺขีนญฺจ ปีตกฏฺฐาเน วณฺณํ ‘ปีตกํ ปีตก’นฺติ มนสิกโรนฺตสฺส จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ อุปฺปชฺชนฺติ; ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ มํสโลหิเตสุ ปน อกฺขีนญฺจ รตฺตฏฺฐาเน วณฺณํ ‘โลหิตกํ โลหิตก’นฺติ มนสิกโรนฺตสฺส จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ อุปฺปชฺชนฺติ; ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ นขทนฺตจมฺมอฏฺฐีสุ ปน อกฺขีนญฺจ ปณฺฑรฏฺฐาเน วณฺณํ ‘โอทาตํ โอทาต’นฺติ มนสิกโรนฺตสฺส จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อิทํ วณฺณวเสน อภินิวิฏฺฐสฺส ภิกฺขุโน ยาว อรหตฺตา นิคมนํฯ

อปรสฺส โกฏฺฐาสวเสน สชฺฌายํ กโรนฺตสฺส ปฏิกูลโต อุปฏฺฐาติฯ อถาเนน โอวาทาจริยสฺส อาจิกฺขิตพฺพํฯ อาจริเยน ‘กมฺมฏฺฐานํ วิย อกมฺมฏฺฐานํ, วิลกฺขณํ เอต’นฺติ น วิสํวาเทตพฺพํฯ ‘สาธุ, สปฺปุริส, ปุเพฺพ ตยา ปฏิกูลมนสิกาเร โยโค กโต ภวิสฺสติฯ เอตเทว กมฺมฏฺฐานํ ตุยฺหํ สปฺปายํฯ ปฏิกูลวเสเนว สชฺฌายํ กโรหี’ติ วตฺตพฺพฯ เตนปิ ปฏิกูลวเสน สชฺฌาโย กาตพฺพฯ ตสฺส เกสา นาม ‘อชญฺญา ทุคฺคนฺธา เชคุจฺฉา ปฏิกูลา’ติ เอวํ ปฏิกูลวเสน สชฺฌายํ กโรนฺตสฺส ปฏิกูลารมฺมเณ ปฐมชฺฌานํ นิพฺพตฺตติฯ โส ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อิทํ ปฏิกูลวเสน อภินิวิฏฺฐสฺส ภิกฺขุโน ยาว อรหตฺตา นิคมนํฯ

อปรสฺส โกฏฺฐาสวเสน สชฺฌายํ กโรนฺตสฺส ธาตุโต อุปฏฺฐาติฯ ธาตุโต อุปฏฺฐหนฺตํ กีทิสํ หุตฺวา อุปฏฺฐาตีติ? เกสา ตาว วมฺมิกมตฺถเก ชาตกุนฺถติณกานิ วิย หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติฯ โลมา ปุราณคามฏฺฐาเน ชาตทพฺพติณกานิ วิยฯ นขา ทณฺฑเกสุ ฐปิตมธุกผลฏฺฐิโกสกา วิยฯ ทนฺตา มตฺติกาปิเณฺฑ ปเวเสตฺวา ฐปิตอลาพุพีชานิ วิยฯ ตโจ วีณาปพฺพเก ปริโยนทฺธอลฺลโคจมฺมํ วิย, มํสํ ภิตฺติยํ อนุลิตฺตมตฺติกา วิยฯ นฺหารุ ทพฺพสมฺภารพทฺธวลฺลี วิยฯ อฏฺฐิ อุสฺสาเปตฺวา ฐปิตภิตฺติทพฺพสมฺภาโร วิยฯ อฏฺฐิมิญฺชํ มหาเวฬุมฺหิ ปกฺขิตฺตเสทิตเวตฺตคฺคํ วิยฯ วกฺกํ, หทยํ, ยกนํ, กิโลมกํ, ปิหกํ, ปปฺผาสนฺติ อิเม ฉ โกฏฺฐาสา สูนการฆรํ วิย หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติฯ ทฺวตฺติํสหตฺถํ อนฺตํ โลหิตโทณิยํ สํเวลฺลิตฺวา ฐปิตฆรสโปฺป วิยฯ อนฺต

คุณํ ปาทปุญฺฉนเก สิพฺพิตรชฺชุกา วิยฯ อุทริยํ ปริสฺสาวเน สิถิลพนฺธตณฺฑุลํ วิยฯ กรีสํ เวณุปเพฺพ ปกฺขิตฺตปณฺฑุมตฺติกา วิยฯ มตฺถลุงฺคํ โอมทฺทิตฺวา ฐปิตา จตฺตาโร ตณฺฑุลปิฏฺฐปิณฺฑา วิยฯ ทฺวาทสวิธา อาโปธาตุ ปฏิปาฏิยา ฐปิเตสุ ทฺวาทสสุ อุทกสราวเกสุ ปูริตอุทกํ วิย หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ

อถาเนน โอวาทาจริยสฺส อาจิกฺขิตพฺพํฯ อาจริเยน ‘กมฺมฏฺฐานํ วิย อกมฺมฏฺฐานํ, วิลกฺขณํ เอต’นฺติ น วิสํวาเทตพฺพํฯ ‘สาธุ, สปฺปุริส, ปุเพฺพ ตยา ธาตุมนสิกาเร โยโค กโต ภวิสฺสติฯ เอตเทว กมฺมฏฺฐานํ ตุยฺหํ สปฺปายํฯ ธาตุวเสเนว สชฺฌายํ กโรหี’ติ วตฺตโพฺพฯ เตนปิ ธาตุวเสน สชฺฌาโย กาตโพฺพฯ

ตตฺริทํ มนสิการมุเขเนว สชฺฌายวิธานํ – อิธ ภิกฺขุ ‘เกสา สีสํ ปริโยนทฺธิตฺวา ฐิตจเมฺม ชาตาฯ เต น ชานนฺติ ‘มยํ สีสํ ปริโยนทฺธิตฺวา ฐิตจเมฺม ชาตา’ติ; สีสํ ปริโยนทฺธิตฺวา ฐิตจมฺมมฺปิ น ชานาติ ‘เกสา มยิ ชาตา’ติ; อเจตนา เอเต อพฺยากตา สุญฺญา ถทฺธา ปตฺถินฺนา ปถวีธาตุ เอสา’ติ มนสิกโรติฯ ‘โลมา สรีรํ ปริโยนหนจเมฺม ชาตาฯ เต น ชานนฺติ ‘มยํ สรีรํ ปริโยนหนจเมฺม ชาตา’ติฯ สรีรํ ปริโยนหนจมฺมมฺปิ น ชานาติ ‘โลมา มยิ ชาตา’ติ เอเตปิ อเจตนาฯ นขา องฺคุลีนํ อเคฺคสุ ชาตาฯ เต น ชานนฺติ ‘มยํ องฺคุลีนํ อเคฺคสุ ชาตา’ติฯ องฺคุลีนํ อคฺคานิปิ น ชานนฺติ ‘นขา อเมฺหสุ ชาตา’ติฯ เอเตปิ อเจตนาฯ ทนฺตา หนุกฏฺฐิเก ชาตาฯ เต น ชานนฺติ ‘มยํ หนุกฏฺฐิเก ชาตา’ติฯ หนุกฏฺฐิกมฺปิ น ชานาติ ‘ทนฺตา มยิ ชาตา’ติฯ เอเตปิ อเจตนาฯ ตโจ น ชานาติ ‘สรีรํ มยา ปริโยนทฺธ’นฺติฯ สรีรมฺปิ น ชานาติ ‘อหํ ตเจน ปริโยนทฺธ’นฺติฯ อยมฺปิ อเจตโนฯ มํสํ น ชานาติ ‘มยา สรีรํ อนุลิตฺต’นฺติฯ สรีรมฺปิ น ชานาติ ‘อหํ มํเสน อนุลิตฺต’นฺติฯ อิทมฺปิ อเจตนํฯ นฺหารุ น ชานาติ ‘อหํ อฏฺฐิปุญฺชํ อาพนฺธิตฺวา ฐิต’นฺติฯ อฏฺฐิปุโญฺชปิ น ชานาติ ‘นฺหารุชาเลนาหํ อาพโทฺธ’ติฯ อิทมฺปิ อเจตนํฯ

สีสฏฺฐิ น ชานาติ ‘อหํ คีวฏฺฐิเก ปติฏฺฐิต’นฺติฯ คีวฏฺฐิกมฺปิ น ชานาติ ‘มยิ สีสฏฺฐิกํ ปติฏฺฐิต’นฺติฯ คีวฏฺฐิ น ชานาติ ‘อหํ ปิฏฺฐิกณฺฏเก ฐิต’นฺติฯ ปิฏฺฐิกณฺฏกฏฺฐิโกปิ กฏิฏฺฐิกํ อูรุฏฺฐิกํ ชงฺฆฏฺฐิกํ โคปฺผกฏฺฐิกํ น ชานาติ ‘อหํ ปณฺหิกฏฺฐิเก ปติฏฺฐิต’นฺติฯ ปณฺหิกฏฺฐิกมฺปิ น ชานาติ ‘อหํ โคปฺผกฏฺฐิกํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตนฺติ…เป.… คีวฏฺฐิกํ น ชานาติ ‘อหํ สีสฏฺฐิกํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิต’นฺติฯ

> ปฏิปาฏิยา อฏฺฐีนิ ฐิตานิ โกฏิยา,
> อเนกสนฺธิยมิโต น เกหิจิ;
> พโทฺธ นหารูหิ ชราย โจทิโต,
> อเจตโน กฏฺฐกลิงฺครูปโมฯ

‘อิทมฺปิ อเจตนํฯ อฏฺฐิมิญฺชํ; วกฺกํ…เป.… มตฺถลุงฺคํ อเจตนํ อพฺยากตํ สุญฺญํ ถทฺธํ ปตฺถินฺนํ ปถวีธาตู’ติ มนสิกโรติฯ ‘ปิตฺตํ เสมฺหํ…เป.… มุตฺตํ อเจตนํ อพฺยากตํ สุญฺญํ ยูสคตํ อาโปธาตู’ติ มนสิกโรติฯ

อิเม เทฺว มหาภูเต ปริคฺคณฺหนฺตสฺส อุทเร อุสฺสทา เตโชธาตุ ปากฏา โหติ, นาสาย อุสฺสทา วาโยธาตุ ปากฏา โหติฯ อิเม จตฺตาโร มหาภูเต ปริคฺคณฺหนฺตสฺส อุปาทารูปํ ปากฏํ โหติฯ มหาภูตํ นาม อุปาทารูเปน ปริจฺฉินฺนํ, อุปาทารูปํ มหาภูเตนฯ ยถา อาตโป นาม ฉายาย ปริจฺฉิโนฺน, ฉายา อาตเปน; เอวเมว มหาภูตํ อุปาทารูเปน ปริจฺฉินฺนํ , อุปาทารูปํ มหาภูเตนฯ อถสฺส เอวํ ‘‘จตฺตาริ มหาภูตานิ เตวีสติ อุปาทารูปานิ รูปกฺขโนฺธ’’ติ รูปกฺขนฺธํ ปริคฺคณฺ

หนฺตสฺส อายตนทฺวารวเสน อรูปิโน ขนฺธา ปากฏา โหนฺติฯ อิติ รูปารูปปริคฺคโห ปญฺจกฺขนฺธา โหนฺติ, ปญฺจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตนานิ โหนฺติ, ทฺวาทสายตนานิ อฏฺฐารส ธาตุโย โหนฺตีติ ขนฺธายตนธาตุวเสน ยมกตาลกนฺธํ ผาเลนฺโต วิย เทฺว โกฏฺฐาเส กตฺวา นามรูปํ ววตฺถเปติฯ

โส ‘‘อิทํ นามรูปํ น อเหตุ น อปฺปจฺจยา นิพฺพตฺตํ, สเหตุ สปฺปจฺจยา นิพฺพตฺตํฯ โก ปนสฺส เหตุ? โก ปน ปจฺจโย’’ติ อุปปริกฺขนฺโต ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา ตณฺหาปจฺจยา กมฺมปจฺจยา อาหารปจฺจยา จา’’ติ ตสฺส ปจฺจยํ ววตฺถเปตฺวา ‘‘อตีเตปิ ปจฺจยา เจว ปจฺจยสมุปฺปนฺนธมฺมา จ อนาคเตปิ เอตรหิปิ ปจฺจยา เจว ปจฺจยสมุปฺปนฺนธมฺมา จ, ตโต อุทฺธํ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา นตฺถิ, สุทฺธสงฺขารปุโญฺช เอวา’’ติ – เอวํ ตีสุ อทฺธาสุ กงฺขํ วิตรติฯ อยํ ปน วิปสฺสนาสงฺขารสลฺลกฺขณา **ญาตปริญฺญา** นามฯ

เอวํ สงฺขาเร สลฺลเกฺขตฺวา ฐิตสฺส ปน ภิกฺขุสฺส ทสพลสฺส สาสเน มูลํ โอติณฺณํ นาม โหติ, ปติฏฺฐา ลทฺธา นาม, จูฬโสตาปโนฺน นาม โหติ นิยตคติโกฯ ตถารูปํ ปน อุตุสปฺปายํ, ปุคฺคลสปฺปายํ, โภชนสปฺปายํ, ธมฺมสวณสปฺปายํ ลภิตฺวา เอกาสเน เอกปลฺลงฺกวรคโต ตีณิ ลกฺขณานิ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต อรหตฺตํ คณฺหาตีติ อิทํ ธาตุวเสน อภินิวิฏฺฐสฺส ภิกฺขุโน ยาว อรหตฺตา นิคมนํฯ

ยสฺส ปน เนว วณฺณโต อุปฏฺฐาติ น ปฏิกูลโต น สุญฺญโต เตน ‘น เม อุปฏฺฐาตี’ติ น กมฺมฏฺฐานํ วิสฺสเชฺชตฺวา นิสีทิตพฺพํ, โกฏฺฐาสมนสิกาเรเยว ปน โยโค กาตโพฺพฯ โปราณกเตฺถรา กิร ‘โกฏฺฐาสมนสิกาโรว ปมาณ’นฺติ อาหํสุฯ อิจฺจสฺส ปุนปฺปุนํ โกฏฺฐาสวเสน สชฺฌายํ กโรนฺตสฺส โกฏฺฐาสา ปคุณา โหนฺติฯ กทา ปน ปคุณา นาม โหนฺตีติ? ยทา ‘เกสา’ติ อาวชฺชิตมเตฺต มนสิกาโร คนฺตฺวา ‘มตฺถลุงฺค’นฺติ อนฺติมโกฏฺฐาเส ปติฏฺฐาติ, ‘มตฺถลุงฺค’นฺติ อาวชฺชิตมเตฺต มนสิกาโร อาคนฺตฺวา ‘เกสา’ติ อาทิโกฏฺฐาเส ปติฏฺฐาติฯ

อถสฺส ยถา นาม จกฺขุมโต ปุริสสฺส ทฺวตฺตึสวณฺณานํ ปุปฺผานํ เอกสุตฺตคนฺถิตํ มาลํ โอโลเกนฺตสฺส ปฏิปาฏิยา วา ปน นิขาเต ทฺวตฺตึสวติปาเท ปฏิกฺกมิตฺวา โอโลเกนฺตสฺส ปฏิปาฏิยาว ทฺวตฺตึสวณฺณานิ ปุปฺผานิ วติปาทา วา ปากฏา โหนฺติ, เอวเมว ทฺวตฺตึส โกฏฺฐาสา อุปฏฺฐหนฺติ, วิจรนฺตา ติรจฺฉานคตาปิ มนุสฺสาปิ สตฺตาติ น อุปฏฺฐหนฺติ, โกฏฺฐาสาติ อุปฏฺฐหนฺติ, ขาทนียโภชนียํ โกฏฺฐาสนฺตเร ปกฺขิปฺปมานํ วิย โหติฯ

โกฏฺฐาสานํ ปคุณกาลโต ปฏฺฐาย ตีสุ มุเขสุ เอเกน มุเขน วิมุจฺจิสฺสติฯ กมฺมฏฺฐานํ วณฺณโต วา ปฏิกูลโต วา สุญฺญโต วา อุปฏฺฐาติ ฯ ยถา นาม ปูเว ปจิตุกามา อิตฺถี มทฺทิตฺวา ฐปิตปิฏฺฐโต ยํ ยํ อิจฺฉติ ตํ ตํ ปจติ, ยถา วา ปน สเม ภูมิปฺปเทเส ฐปิตํ อุทกปูรํ กุมฺภํ ยโต ยโต อาวิชฺฌนฺติ ตโต ตโตว อุทกํ นิกฺขมติ; เอวเมว โกฏฺฐาสานํ ปคุณกาลโต ปฏฺฐาย ตีสุ มุเขสุ เอเกน มุเขน วิมุจฺจิสฺสติฯ อากงฺขมานสฺส วณฺณโต, อากงฺขมานสฺส ปฏิกูลโต, อากงฺขมานสฺส สุญฺญโต กมฺมฏฺฐานํ อุปฏฺฐหิสฺสติเยวฯ อยํ เอตฺตโก อุคฺคหสนฺธิ นามฯ อิมสฺมึ อุคฺคหสนฺธิสฺมึ ฐตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตา ภิกฺขุ คณนปถํ วีติวตฺตาฯ

ยสฺส ปน อุคฺคหสนฺธิสฺมึ กมฺมฏฺฐานํ น อุปฏฺฐาติ, เตน กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคเหตฺวา, สเจ ยตฺถ อาจริโย วสติ, โส อาวาโส สปฺปาโย โหติ, อิเจฺจตํ กุสลํ; โน เจ, สปฺปายฏฺฐาเน วสิตพฺพํฯ วสเนฺตน อฏฺฐารส วิหารโทเส (วิสุทฺธิ. ๑.๕๒) วเชฺชตฺวา ปญฺจงฺคสมนฺนาคเต เสนาสเน วสิตพฺพํ, สยมฺปิ ปญฺจงฺคสมนฺนาคเตน ภวิตพฺพํฯ ตโต ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกเนฺตน รตฺติฏฺฐานํ วา ทิวาฏฺฐานํ วา ปวิสิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกาตพฺพํฯ

กถํ? อาทิโต ตาว เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อนุปุพฺพโต มนสิกาตพฺพํ, น เอกนฺตริกาฯ อนุปุพฺพโต มนสิกโรโนฺต หิ ทฺวตฺตึสปทํ นิเสฺสณึ ปทปฏิปาฏิยา อกฺกมโนฺต ปาสาทํ อารุยฺห ปาสาทานิสํสํ อนุภวนกปุริโส วิย ‘เกสา โลมา’ติ ปฏิปาฏิยา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺต กมฺมฏฺฐานโต จ น ปริหายติ, ปาสาทานิสํสสทิเส จ นว โลกุตฺตรธเมฺม อนุภวติฯ อนุปุพฺพโต มนสิกโรเนฺตนาปิ จ นาติสีฆโต นาติสณิกโต มนสิกาตพฺพํฯ อติสีฆโต มนสิกโรนฺตสฺส หิ กิญฺจาปิ กมฺมฏฺฐานํ ปคุณํ โหติ, อวิภูตํ ปน โหติฯ ตตฺถ โอปมฺมํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

อติสณิกโต มนสิกโรนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ ปริโยสานํ น คจฺฉติ, อนฺตราว โอสกฺกิตพฺพํ โหติฯ ยถา หิ ปุริโส ติโยชนํ มคฺคํ สายํ กจฺฉํ พนฺธิตฺวา ปฏิปโนฺน นิกฺขนฺตฏฺฐานโต ปฏฺฐาย สีตลจฺฉายํ ทิสฺวา วิสฺสมติ, รมณียํ วาลิกตลํ ทิสฺวา ปิฏฺฐึ ปสาเรติ, วนโปกฺขรณึ ทิสฺวา ปานียํ ปิวติ นฺหายติ, ปพฺพตํ ทิสฺวา อารุยฺห ปพฺพตรามเณยฺยกํ ปสฺสติ, ตํ อนฺตราเยว สีโห วา พฺยโคฺฆ วา ทีปิ วา หนติ, โจรา วา ปน วิลุปฺปนฺติ เจว หนนฺติ จ; เอวเมว อติสณิกํ มนสิกโรนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ ปริโยสานํ น คจฺฉติ, อนฺตราว โอสกฺกิตพฺพํ โหติฯ

ตสฺมา นาติสีฆํ นาติสณิกํ เอกทิวสํ ตึสวาเร มนสิกาตพฺพํ; ปาโตว ทส วาเร, มชฺฌนฺหิเก ทสวาเร, สายเนฺห ทส วาเร สชฺฌาโย กาตโพฺพ, โน กาตุํ น วฏฺฏติฯ ยถา หิ ปาโตว อุฏฺฐาย มุขํ โน โธวิตุํ น วฏฺฏติ, ขาทนียํ โภชนียํ โน ขาทิตุํ โน ภุญฺชิตุํ น วฏฺฏติ; เอตํ ปน วเฏฺฏยฺย; อิทเมว เอกเนฺตน โน กาตุํ น วฏฺฏติ; กโรโนฺต มหนฺตํ อตฺถํ คเหตฺวา ติฏฺฐติฯ ยถา หิ เอกสฺส ปุริสสฺส ตีณิ เขตฺตานิ; เอกํ เขตฺตํ อฏฺฐกุมฺภํ เทติ, เอกํ โสฬส, เอกํ ทฺวตฺตึส; เตน ตีณิปิ เขตฺตานิ ปฏิชคฺคิตุํ อสโกฺกเนฺตน เทฺว ฉเฑฺฑตฺวา เอกํ ทฺวตฺตึสกุมฺภทายกเมว ปฏิชคฺคิตพฺพํ; ตเตฺถว กสนวปนนิทฺทานาทีนิ กาตพฺพานิ; ตเทวสฺส อิตเรสุ ทฺวีสุ อุฏฺฐานกทายํ ทสฺสติ; เอวเมว เสสํ มุขโธวนาทิกมฺมํ ฉเฑฺฑตฺวาปิ เอเตฺถว กมฺมํ กาตพฺพํ, โน กาตุํ น วฏฺฏติฯ กโรโนฺต มหนฺตํ อตฺถํ คณฺหิตฺวา ติฏฺฐตีติ เอตฺตาวตา มชฺฌิมา ปฏิปทา นาม กถิตาฯ

เอวํ ปฏิปเนฺนนาปิ วิเกฺขโป ปฏิพาหิตโพฺพฯ กมฺมฏฺฐานญฺหิ วิสฺสเชฺชตฺวา จิเตฺต พหิทฺธา วิเกฺขปํ คจฺฉเนฺต กมฺมฏฺฐานโต ปริหายติ, วฏฺฏภยํ สมติกฺกมิตุํ น สโกฺกติฯ ยถา หิ เอโก ปุริโส สหสฺสุทฺธารํ สาเธตฺวา วฑฺฒึ ลภิตฺวา อทฺธานํ ปฏิปโนฺน อนฺตรามเคฺค กุมฺภีลมกรคาหรกฺขสสมุฏฺฐิตาย คมฺภีรคิริกนฺทราย อุปริ อตฺถตํ เอกปทิกํ ทณฺฑกเสตุํ อารุยฺห คจฺฉโนฺต อกฺกมนปทํ วิสฺสเชฺชตฺวา อิโต จิโต จ โอโลเกโนฺต ปริปติตฺวา กุมฺภีลาทิภตฺตํ โหติ, เอวเมว อยมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ วิสฺสเชฺชตฺวา สจิเตฺต พหิทฺธา วิเกฺขปํ คจฺฉเนฺต กมฺมฏฺฐานโต ปริหายติ, วฏฺฏภยํ สมติกฺกมิตุํ น สโกฺกติฯ

ตตฺริทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – ปุริสสฺส สหสฺสุทฺธารํ สาเธตฺวา วฑฺฒึ ลทฺธกาโล วิย หิ อิมสฺส ภิกฺขุโน อาจริยสนฺติเก กมฺมฏฺฐานสฺส อุคฺคหิตกาโล; อนฺตรา คมฺภีรคิริกนฺทรา วิย สํสาโร; ตสฺส กุมฺภีลาทีหิ ทฏฺฐกาโล วิย วฏฺฏมูลกานิ มหาทุกฺขานิ; เอกปทิกทณฺฑกเสตุ วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน สชฺฌายวีถิ; ตสฺส ปุริสสฺส เอกปทิกํ ทณฺฑกเสตุํ อารุยฺห อกฺกมนปทํ วิสฺสเชฺชตฺวา อิโต จิโต จ โอโลเกนฺตสฺส ปริปติตฺวา กุมฺภีลาทีนํ ภตฺตภาวํ อาปนฺนกาโล วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน กมฺมฏฺฐานํ วิสฺสเชฺชตฺวา พหิทฺธา วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺส กมฺมฏฺฐานโต ปริหายิตฺวา วฏฺฏภยํ สมติกฺกมิตุํ อสมตฺถภาโว เวทิตโพฺพฯ

ตสฺมา เกสา มนสิกาตพฺพาฯ เกเส มนสิกริตฺวา จิตฺตุปฺปาทสฺส พหิทฺธา วิเกฺขปํ ปฏิพาหิตฺวา สุทฺธจิเตฺตเนว ‘โลมา นขา ทนฺตา ตโจ’ติ มนสิกาตพฺพํฯ เอวํ มนสิกโรโนฺต กมฺมฏฺฐานโต น ปริหายติ, วฏฺฏภยํ สมติกฺกมติฯ โอปมฺมํ ปเนตฺถ ตเทว ปริวเตฺตตฺวา เวทิตพฺพํฯ

สหสฺสุทฺธารํ สาเธตฺวา วฑฺฒึ ลภิตฺวา เฉกสฺส ปุริสสฺส ทณฺฑกเสตุํ อารุยฺห นิวาสนปารุปนํ สํวิธาย ธาตุปตฺถทฺธกายํ กตฺวา โสตฺถินา ปรตีรคมนํ วิย เฉกสฺส ภิกฺขุโน เกเส มนสิกริตฺวา จิตฺตุปฺปาทสฺส พหิทฺธา วิเกฺขปํ ปฏิพาหิตฺวา สุทฺธจิเตฺตเนว 'โลมา นขา ทนฺตา ตโจ'ติ มนสิกโรนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานโต อปริหายิตฺวา วฏฺฏภยํ สมติกฺกมนํ เวทิตพฺพํฯ

เอวํ พหิทฺธา วิเกฺขปํ ปฏิพาหเนฺตนาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว ปณฺณตฺติํ สมติกฺกมนโต มนสิกาตพฺพํฯ 'เกสา โลมา'ติ ปณฺณตฺติํ วิสฺสเชฺชตฺวา 'ปฏิกูลํ ปฏิกูล'นฺติ สติ ฐเปตพฺพาฯ ปฐมํเยว ปน ปฏิกูลโต น อุปฏฺฐาติ ฯ ยาว น อุปฏฺฐาติ ตาว ปณฺณตฺติ น วิสฺสเชฺชตพฺพาฯ ยทา อุปฏฺฐาติ ตทา ปณฺณตฺติํ วิสฺสเชฺชตฺวา 'ปฏิกูล'นฺติ มนสิกาตพฺพํฯ กโรเนฺตน จ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว ปญฺจหากาเรหิ ปฏิกูลโต มนสิกาตพฺพาฯ ตจปญฺจกสฺมิญฺหิ วณฺณสณฺฐานคนฺธาสโยกาสวเสเนว ปญฺจวิธมฺปิ ปาฏิกูลฺยํ ลพฺภติฯ เสเสสุปิ ยํ ยํ ลพฺภติ, ตสฺส ตสฺส วเสน มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ

ตตฺถ เกสาทโย ปญฺจ โกฏฺฐาสา สุภนิมิตฺตํ ราคฏฺฐานิยํ อิฏฺฐารมฺมณนฺติ สงฺขํ คตาฯ เยเกจิ รชฺชนกสตฺตา นาม, สเพฺพ เต อิเมสุ ปญฺจสุ โกฏฺฐาเสสุ รชฺชนฺติฯ อยํ ปน ภิกฺขุ มหาชนสฺส รชฺชนฏฺฐาเน 'ปฏิกูล'นฺติ อปฺปนํ ปาเปติฯ ตตฺถ อปฺปนาปฺปตฺติโต ปฏฺฐาย ปรโต อกิลมนฺโตว อปฺปนํ ปาปุณาติฯ

ตตฺริทํ โอปมฺมํ – ยถา หิ เฉโก ธนุคฺคโห ราชานํ อาราเธตฺวา สตสหสฺสุฏฺฐานกํ คามวรํ ลภิตฺวา สนฺนทฺธปญฺจาวุโธ ตตฺถ คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค ทฺวตฺติํส โจเร ทิสฺวา เตสุ ปญฺจโจรเชฏฺฐเก ฆาเตยฺย; เตสํ ฆาติตกาลโต ปฏฺฐาย เตสุ เทฺว เอกมคฺคํ ปฏิปชฺชมานา นาม น โหนฺติ; เอวํสมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ ธนุคฺคหสฺส ราชานํ อาราเธตฺวา คามวรํ ลทฺธกาโล วิย หิ อิมสฺส ภิกฺขุโน อาจริยสนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคเหตฺวา ฐิตกาโล; ทฺวตฺติํส โจรา วิย ทฺวตฺติํส โกฏฺฐาสา; ปญฺจ โจรเชฏฺฐกา วิย เกสาทโย ปญฺจ; โจรเชฏฺฐกานํ ฆาติตกาโล วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน สพฺพสตฺตานํ รชฺชนฏฺฐาเน ตจปญฺจเก 'ปฏิกูล'นฺติ อปฺปนาย ปาปิตกาโล; เสสโจรานํ ปาณิปฺปหาเรเนว ปลายิตกาโล วิย เสสโกฏฺฐาเสสุ อกิลมนฺตเสฺสว อปฺปนาปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ

เอวํ ปณฺณตฺติํ สมติกฺกมเนฺตน จ อนุปุพฺพมุญฺจนโต มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพ – เกเส มนสิกโรเนฺตน มนสิกโรเนฺตเนว เกเสสุ สาเปเกฺขน หุตฺวา โลเมสุ สติ เปเสตพฺพาฯ ยาว โลมา น อุปฏฺฐหนฺติ ตาว 'เกสา เกสา'ติ มนสิกาตพฺพาฯ ยทา ปน โลมา อุปฏฺฐหนฺติ ตทา เกเส วิสฺสเชฺชตฺวา โลเมสุ สติ อุปฏฺฐเปตพฺพาฯ เอวํ นขาทีสุปิ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ

ตตฺริทํ โอปมฺมํ – ยถา หิ ชลูกา คจฺฉมานา ยาว ปุรโต ปติฏฺฐํ น ลภติ ตาว ปจฺฉโต นงฺคุเฏฺฐน คหิตฏฺฐานํ น มุญฺจติ; ยทา ปน ปุรโต ปติฏฺฐํ ลภติ ตทา นงฺคุฏฺฐํ อุกฺขิปิตฺวา มุเขน คหิตฏฺฐาเน ฐเปติ; เอวเมว เกเส มนสิกโรเนฺตน มนสิกโรเนฺตเนว เกเสสุ สาเปเกฺขน หุตฺวา โลเมสุ สติ เปเสตพฺพาฯ ยาว โลมา น อุปฏฺฐหนฺติ ตาว 'เกสา เกสา'ติ มนสิกาตพฺพาฯ ยทา โลมา อุปฏฺฐหนฺติ ตทา เกเส วิสฺสเชฺชตฺวา โลเมสุ สติ อุปฏฺฐเปตพฺพาฯ เอวํ นขาทีสุปิ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ

เอวํ ปวเตฺตเนฺตน อปฺปนา โหตีติ วุตฺตมนสิการโกสลฺลํ สมฺปาเทตพฺพํฯ กถํ? อิทญฺหิ อปฺปนากมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺตสฺส อปฺปนํ ปาปุณาติ; ปฐมํเยว ตาว น อุปฏฺฐาติ; อนมตคฺคสฺมิญฺหิ สํสารวเฏฺฏ จ นานารมฺมเณสุ วฑฺฒิตํ จิตฺตํ 'เกสา'ติ อาวชฺชิตมเตฺต สชฺฌายโสตานุสาเรน คนฺตฺวา มตฺถลุเงฺค ปติฏฺฐาติฯ 'มตฺถลุงฺค'นฺติ อาวชฺชิตมเตฺต สชฺฌายโสตานุสาเรน อา

คนฺตฺวา เกเสสุ ปติฏฺฐาติฯ มนสิกโรนฺตสฺส มนสิกโรนฺตสฺส ปน โส โส โกฏฺฐาโส อุปฏฺฐาติฯ สติ สมาธินาปิ ติฏฺฐมานา ปวตฺตติฯ เตน โย โย โกฏฺฐาโส อธิกตรํ อุปฏฺฐาติ ตตฺถ ตตฺถ ทฺวิคุเณน โยคํ กตฺวา อปฺปนา ปาเปตพฺพาฯ เอวํ อปฺปนาย ปาปิตกาลโต ปฏฺฐาย เสสโกฏฺฐาเสสุ อกิลมนฺโต อปฺปนํ ปาเปติฯ ตตฺถ ตาลวนมกฺกโฏว โอปมฺมํฯ

อปิเจตฺถ เอวมฺปิ โยชนา เวทิตพฺพา – ทฺวตฺตึสตาลกสฺมิญฺหิ ตาลวเน มกฺกโฏ ปฏิวสติฯ ตํ คเหตุกาโม ลุทฺโท โกฏิยํ ฐิตตาลมูเล ฐตฺวา อุกฺกุฏฺฐิมกาสิฯ มานชาติโก มกฺกโฏ ตํ ตํ ตาลํ ลงฺฆิตฺวา ปริยนฺตตาเล อฏฺฐาสิฯ ลุทฺโท ตตฺถปิ คนฺตฺวา อุกฺกุฏฺฐิมกาสิฯ มกฺกโฏ ปุน ตเถว ปุริมตาเล ปติฏฺฐาสิฯ โส อปราปรํ อนุพนฺธิยมาโน กิลมนฺโต ตสฺส ตเสฺสว ตาลสฺส มูเล ฐตฺวา อุกฺกุฏฺฐุกฺกุฏฺฐิกาเล อุฏฺฐหิตฺวา คจฺฉนฺโต คจฺฉนฺโต อติกิลมนฺโต เอกสฺส ตาลสฺส มกุฬปณฺณสูจึ ทฬฺหํ คเหตฺวา ธนุโกฏิยา วิชฺฌิตฺวา คณฺหนฺโตปิ น ปลายติฯ

ตตฺถ ทฺวตฺตึส ตาลา วิย ทฺวตฺตึส โกฏฺฐาสา; มกฺกโฏ วิย จิตฺตํ; ลุทฺโท วิย โยคาวจโร; ลุทฺทเกน ตาลมูเล ฐตฺวา อุกฺกุฏฺฐิกาเล มานชาติกสฺส มกฺกฏสฺส ปลายิตฺวา ปริยนฺตโกฏิยํ ฐิตกาโล วิย อนมตเคฺค สํสารวฏฺเฏ จ นานารมฺมเณสุ วฑฺฒิตจิตฺตสฺส 'เกสา'ติ อาวชฺชิตมเตฺต สชฺฌายโสตานุสาเรน คนฺตฺวา มตฺถลุเงฺค ปติฏฺฐานํ; ปริยนฺตโกฏิยํ ฐตฺวา อุกฺกุเฏฺฐ โอริมโกฏึ อาคมนกาโล วิย 'มตฺถลุงฺค'นฺติ อาวชฺชิตมเตฺต สชฺฌายโสตานุสาเรน คนฺตฺวา เกเสสุ ปติฏฺฐานํ; อปราปรํ อนุพนฺธิยมานสฺส กิลมนฺตสฺส อุกฺกุฏฺฐุกฺกุฏฺฐิฏฺฐาเน อุฏฺฐานกาโล วิย มนสิกโรนฺตสฺส มนสิกโรนฺตสฺส ตสฺมึ ตสฺมึ โกฏฺฐาเส อุปฏฺฐหเนฺต สติยา ปติฏฺฐาย ปติฏฺฐาย คมนํ; ธนุโกฏิยา วิชฺฌิตฺวา คณฺหนฺตสฺสาปิ อปลายนกาโล วิย โย โกฏฺฐาโส อธิกตรํ อุปฏฺฐาติ, ตสฺมึ ทฺวิคุณํ มนสิการํ กตฺวา อปฺปนาย ปาปนํฯ

ตตฺถ อปฺปนาย ปาปิตกาลโต ปฏฺฐาย เสสโกฏฺฐาเสสุ อกิลมนฺตว อปฺปนํ ปาเปสฺสติฯ ตสฺมา 'ปฏิกูลํ ปฏิกูล'นฺติ ปุนปฺปุนํ อาวชฺชิตพฺพํ สมนฺนาหริตพฺพํ, ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กาตพฺพํฯ เอวํ กโรนฺตสฺส จตฺตาโร ขนฺธา ปฏิกูลารมฺมณา โหนฺติ, อปฺปนํ ปาปุณาติฯ ปุพฺพภาคจิตฺตานิ ปริกมฺมอุปจารสงฺขาตานิ สวิตกฺกสวิจารานีติ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตสทิสเมวฯ เอกํ ปน โกฏฺฐาสํ มนสิกโรนฺตสฺส เอกเมว ปฐมชฺฌานํ นิพฺพตฺตติฯ ปาฏิเยกฺกํ มนสิกโรนฺตสฺส ทฺวตฺตึส ปฐมชฺฌานานิ นิพฺพตฺตนฺติฯ หเตฺถ คหิตปญฺหาวตฺถุ ปากติกเมวฯ

โส ตํ นิมิตฺตนฺติ โส ภิกฺขุ ตํ กมฺมฏฺฐานนิมิตฺตํฯ **อาเสวตี**ติ เสวติ ภชติฯ **ภาเวตี**ติ วฑฺเฒติฯ **พหุลีกโรตี**ติ ปุนปฺปุนํ กโรติฯ **สฺวาวตฺถิตํ ววตฺถเปตี**ติ สฺววตฺถิตํ กโรติฯ **พหิทฺธา กาเย จิตฺตํ อุปสํหรตี**ติ เอวํ กตฺวา พหิทฺธา ปรสฺส กาเย อตฺตโน จิตฺตํ อุปสํหรติ ฐเปติ เปเสติฯ

อตฺถิสฺส กาเยติ อตฺถิ อสฺส กาเยฯ **อชฺฌตฺตพหิทฺธากาเย จิตฺตํ อุปสํหรตี**ติ กาเลน อตฺตโน กาเลน ปเรสํ กาเย จิตฺตํ อุปนาเมติฯ **อตฺถิ กาเย**ติ อิทํ ยสฺมา น เอกเนฺตน อตฺตโน กาโย นาปิ ปรเสฺสว กาโย อธิเปฺปโต, ตสฺมา วุตฺตํฯ เอตฺถ ปน อตฺตโน ชีวมานกสรีเร 'ปฏิกูล'นฺติ ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส อปฺปนาปิ อุปจารมฺปิ ชายติฯ ปรสฺส ชีวมานกสรีเร 'ปฏิกูล'นฺติ มนสิกโรนฺตสฺส เนว อปฺปนา ชายติ, น อุปจารํฯ นนุ จ ทสสุ อสุเภสุ อุภยเมฺปตํ ชายตีติ? อาม, ชายติฯ ตานิ หิ อนุปาทินฺนกปเกฺข ฐิตานิฯ ตสฺมา ตตฺถ อปฺปนาปิ อุปจารมฺปิ ชายติฯ อิทํ ปน อุปาทินฺนกปเกฺข ฐิตํฯ เตเนวตฺถ อุภยเมฺปตํ น ชายติฯ อสุภานุปสฺสนาสงฺขาตา ปน วิปสฺสนาภาวนา โหตีติ เวทิตพฺพาฯ อิมสฺมึ ปเพฺพ กึ กถิตนฺติ? สมถวิปสฺสนา กถิตาฯ

อิทาเนตฺถ เอวํ สพฺพํ มนสิการสาธารณํ ปกิณฺณกํ เวทิตพฺพํฯ เอเตสณฺหิ –

นิมิตฺตโต ลกฺขณโต, ธาตุโต อถ สุญฺญโต;
ขนฺธาทิโต จ วิเญฺญยฺย, เกสาทีนํ วินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ ‘**นิมิตฺตโต**’ติ ทฺวตฺตึสากาเร สฏฺฐิสตํ นิมิตฺตานิ, เยสํ วเสน โยคาวจโร ทฺวตฺตึสาการํ โกฏฺฐาสโต ปริคฺคณฺหาติ, เสยฺยถิทํ – เกสสฺส วณฺณนิมิตฺตํ, สณฺฐานนิมิตฺตํ, ทิสานิมิตฺตํ, โอกาสนิมิตฺตํ, ปริเจฺฉทนิมิตฺตนฺติ ปญฺจ นิมิตฺตานิ โหนฺติฯ โลมาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

‘**ลกฺขณโต**’ติ ทฺวตฺตึสากาเร อฏฺฐวีสติสตํ ลกฺขณานิ โหนฺติ, เยสํ วเสน โยคาวจโร ทฺวตฺตึสาการํ ลกฺขณโต มนสิกโรติ, เสยฺยถิทํ – เกเส ถทฺธตฺตลกฺขณํ, อาพนฺธตฺตลกฺขณํ, อุณฺหตฺตลกฺขณํ, วิตฺถมฺภนลกฺขณนฺติ จตฺตาริ ลกฺขณานิ โหนฺติฯ โลมาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

‘**ธาตุโต**’ติ ทฺวตฺตึสากาเร ‘‘จตุธาตุโร อยํ, ภิกฺขุ, ปุริโส’’ติ วุตฺตาสุ ธาตูสุ อฏฺฐวีสติสตํ ธาตุโย โหนฺติ, ยาสํ วเสน โยคาวจโร ทฺวตฺตึสาการํ ธาตุโต ปริคฺคณฺหาติ, เสยฺยถิทํ – เกเส กกฺขฬตา ปถวีธาตุ, อาพนฺธนตา อาโปธาตุ, อุณฺหตา เตโชธาตุ, วิตฺถมฺภนตา วาโยธาตูติ จตโสฺส ธาตุโย โหนฺติฯ โลมาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

‘**สุญฺญโต**’ติ ทฺวตฺตึสากาเร ฉนฺนวุติ สุญฺญตา โหนฺติ, ยาสํ วเสน โยคาวจโร ทฺวตฺตึสาการํ สุญฺญโต วิปสฺสติ, เสยฺยถิทํ – เกสา สุญฺญา อเตฺตน วา อตฺตนิเยน วา นิเจฺจน วา ธุเวน วา สสฺสเตน วา อวิปริณามธเมฺมน วาติฯ เกเส ตาว อตฺตสุญฺญตา, อตฺตนิยสุญฺญตา, นิจฺจภาวสุญฺญตาติ ติโสฺส สุญฺญตา โหนฺติฯ โลมาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

‘**ขนฺธาทิโต**’ติ ทฺวตฺตึสากาเร เกสาทีสุ ขนฺธาทิวเสน ปริคฺคยฺหมาเนสุ เกสา กติ ขนฺธา โหนฺติ, กติ อายตนานิ, กติ ธาตุโย, กติ สจฺจานิ, กติ สติปฏฺฐานานีติอาทินา นเยน เปตฺถ วินิจฺฉโย วิญฺญาตโพฺพฯ

๓๕๗. เอวํ อชฺฌตฺตาทิเภทโต ติวิเธน กายานุปสฺสนํ วิตฺถารโต ทเสฺสตฺวา อิทานิ ‘‘กายานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน’’ติอาทีนิ ปทานิ ภาเชตฺวา ทเสฺสตุํ **อนุปสฺสี**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ยาย อนุปสฺสนาย กายานุปสฺสี นาม โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **ตตฺถ กตมา อนุปสฺสนา? ยา ปญฺญา ปชานนา**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อาตาปี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ **ปญฺญา ปชานนา**ติอาทีนิ เหฏฺฐา จิตฺตุปฺปาทกณฺฑวณฺณนายํ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๖) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ **อุเปโต**ติอาทีนิ สพฺพานิ อญฺญมญฺญเววจนานิฯ อปิจ อาเสวนวเสน **อุเปโต,** ภาวนาวเสน สุฏฺฐุ อุเปโตติ **สมุเปโต** ฯ **อุปาคโต สมุปาคโต, อุปปโนฺน สมุปโนฺน**ติ อิเมสุปิ ทฺวีสุ ทุเกสุ อยเมว นโยฯ พหุลีการวเสน ปน **สมนฺนาคโต**ติ เอวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ **อิมินา อาตาเปน อุเปโต**ติ อาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

วิหรตีติ ปเท ‘ตตฺถ กตโม วิหาโร’ติ ปุจฺฉํ อกตฺวา ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย เทเสโนฺต **อิริยตี**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – จตุนฺนํ อิริยาปถานํ อญฺญตรสมงฺคีภาวโต **อิริยติ**ฯ เตหิ อิริยาปถจตุเกฺกหิ กายสกฏวตฺตเนน **วตฺตติ**ฯ เอกํ อิริยาปถทุกฺขํ อปเรน อิริยาปเถน พาธิตฺวา จิรฏฺฐิติกภาเวน สรีรกฺขนโต **ปาเลติ**ฯ เอกสฺมิํ อิริยาปเถ อสณฺฐหิตฺวา สพฺพิริยาปถวตนโต **ยเปติ**ฯ เตน เตน อิริยาปเถน ตถา ตถา กายสฺส ยาปนโต **ยาเปติ**ฯ จิรกาลวตฺตาปนโต **จรติ**ฯ อิริยาปเถน อิริยาปถํ วิจฺฉินฺทิตฺวา ชีวิตหรณโต **วิหรติ**ฯ

๓๖๒. **เสฺวว กาโย โลโก**ติ ยสฺมึ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ, เสฺวว กาโย ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน โลโกฯ ยสฺมา ปนสฺส กาเย ปหียมานํ อภิชฺฌาโทมนสฺสํ เวทนาทีสุปิ ปหียติ เอว, ตสฺมา **ปญฺจปิ อุปาทานกฺขนฺธา โลโก**ติ วุตฺตํฯ

สนฺตาติอาทีสุปิ นิโรธวเสน สนฺตตาย **สนฺตา**ฯ ภาวนาย สมิตตฺตา **สมิตา**ฯ วตฺถุปริญฺญาย อปฺปวตฺติวูปสมวเสน **วูปสนฺตา**ฯ นิโรธสงฺขาตํ อตฺถํ คตาติ **อตฺถงฺคตา**ฯ ปุนปฺปุนํ นิพฺพตฺติยา ปฏิพาหิตตฺตา อติวิย อตฺถํ คตาติ **อพฺภตฺถงฺคตาฯ อปฺปิตา**ติ วินาสิตา, อปฺปวตฺติยํ ฐปิตาติปิ อโตฺถฯ **พฺยปฺปิตา**ติ สุวินาสิตา, อติวิย อปฺปวตฺติยํ ฐปิตาติปิ อโตฺถฯ ยถา ปุน น อนฺวสฺสวนฺติ เอวํ โสสิตตฺตา **โสสิตา**ฯ สุฏฺฐุ โสสิตาติ **วิโสสิตา** , สุกฺขาปิตาติ อโตฺถฯ วิคตนฺตา กตาติ **พฺยนฺตี กตา**ฯ เอตฺถ จ อนุปสฺสนาย กมฺมฏฺฐานวิหาเรน กมฺมฏฺฐานิกสฺส กายปริหรณํ, อาตาเปน สมฺมปฺปธานํ, สติสมฺปชญฺญูน กมฺมฏฺฐานปริหรณูปาโย; สติยา วา กายานุปสฺสนาวเสน ปฏิลโทฺธ สมโถ, สมฺปชญฺญูน วิปสฺสนา, อภิชฺฌาโทมนสฺสวินเยน ภาวนาผลํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

กายานุปสฺสนานิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เวทนานุปสฺสนานิเทฺทสวณฺณนา

๓๖๓. เวทนานุปสฺสนานิเทฺทเสปิ เหฏฺฐา วุตฺตสทิสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **สุขํ เวทนํ เวทยมาโน**ติอาทีสุ ปน **สุขํ เวทน**นฺติ กายิกํ วา เจตสิกํ วา สุขํ เวทนํ เวทยมาโน ‘อหํ สุขํ เวทนํ เวทยามี’ติ ปชานาตีติ อโตฺถฯ ตตฺถ กามํ อุตฺตานเสยฺยกาปิ ทารกา ถญฺญปิวนาทิกาเล สุขํ เวทยมานา ‘สุขํ เวทนํ เวทยามา’ติ ปชานนฺติ, น ปเนตํ เอวรูปํ ชานนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เอวรูปญฺหิ ชานนํ สตฺตูปลทฺธึ นปฺปชหติ, สตฺตสญฺญํ น อุคฺฆาเฏติ, กมฺมฏฺฐานํ วา สติปฏฺฐานภาวนา วา น โหติฯ อิมสฺส ปน ภิกฺขุโน ชานนํ สตฺตูปลทฺธึ ปชหติ, สตฺตสญฺญํ อุคฺฆาเฏติ, กมฺมฏฺฐานเญฺจว สติปฏฺฐานภาวนา จ โหติฯ ‘อิทญฺหิ โก เวทยติ, กสฺส เวทนา, กึ การณา เวทนา’ติ เอวํ สมฺปชานเวทิยนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

ตตฺถ **โก เวทยตี**ติ? น โกจิ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา เวทยติฯ **กสฺส เวทนา**ติ? น กสฺสจิ สตฺตสฺส วา ปุคฺคลสฺส วา เวทนาฯ **กึ การณา เวทนา**ติ? วตฺถุอารมฺมณา จ ปเนสา เวทนาฯ ตสฺมา เอส เอวํ ปชานาติ – ‘ตํ ตํ สุขาทีนํ วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา เวทนาว เวทยติ; ตํ ปน เวทนาปวตฺตึ อุปาทาย ‘อหํ เวทยามี’ติ โวหารมตฺตํ โหตี’ติฯ เอวํ วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา เวทนาว เวทยตีติ สลฺลเกฺขโนฺต ‘เอส สุขํ เวทนํ เวทยามี’ติ ปชานาตีติ เวทิตโพฺพ, จิตฺตลปพฺพเต อญฺญตโร เถโร วิยฯ

เถโร กิร อผาสุกกาเล พลวเวทนาย นิตฺถุนโนฺต อปราปรํ ปริวตฺตติฯ ตเมโก ทหโร อาห – ‘‘กตรํ โว, ภเนฺต, ฐานํ รุชตี’’ติ? ‘‘อาวุโส, ปาฏิเยกฺกํ รุชนฏฺฐานํ นาม นตฺถิ; วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา เวทนาว เวทยตี’’ติฯ ‘‘เอวํ ชานนกาลโต ปฏฺฐาย อธิวาเสตุํ วฏฺฏติ โน, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘อธิวาเสมิ, อาวุโส’’ติฯ ‘‘อธิวาสนา, ภเนฺต, เสโยฺย’’ติฯ เถโร อธิวาเสสิฯ วาโต ยาว หทยา ผาเลสิฯ มเญฺจเก อนฺตานิ ราสีกตานิ อเหสุํฯ เถโร ทหรสฺส ทเสฺสสิ – ‘‘วฏฺฏตาวุโส, เอตฺตกา อธิวาสนา’’ติ? ทหโร ตุณฺหี อโหสิฯ เถโร วีริยสมาธึ โยเชตฺวา สหปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวา **สมสีสี** หุตฺวา ปรินิพฺพายิฯ

ยถา จ สุขํ, เอวํ ทุกฺขํ…เป…. นิรามิสํ อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวทยมาโน ‘นิรามิสํ อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวทยามี’’ติ ปชานาติฯ อิติ ภควา รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา อรูปกมฺมฏฺฐานํ กเถนฺโต เวทนาวเสน กเถสิฯ ทุวิธญฺหิ กมฺมฏฺฐานํ – รูปกมฺมฏฺฐานํ อรูปกมฺมฏฺฐานญฺจ; รูปปริคฺคโห อรูปปริคฺคโหติปิ เอตเทว วุจฺจติฯ ตตฺถ ภควา รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถนฺโต สงฺขปมนสิการวเสน วา วิตฺถารมนสิการวเสน วา จตุธาตุววตฺถานํ กเถสิฯ ตทุภยมฺปิ วิสุทฺธิมคฺเค สพฺพาการโต ทสฺสิตเมวฯ

อรูปกมฺมฏฺฐานํ ปน กเถนฺโต เยภุยฺเยน เวทนาวเสน กเถสิฯ ติวิโธ หิ อรูปกมฺมฏฺฐาเน อภินิเวโส – ผสฺสวเสน, เวทนาวเสน, จิตฺตวเสนาติฯ กถํ? เอกจฺจสฺส หิ สํขิตฺเตน วา วิตฺถาเรน วา ปริคฺคหิเต รูปกมฺมฏฺฐาเน ตสฺมิํ อารมฺมเณ จิตฺตเจตสิกานํ ปฐมาภินิปาโต ตํ อารมฺมณํ ผุสนฺโต อุปฺปชฺชมาโน ผโสฺส ปากโฏ โหติฯ เอกจฺจสฺส ตํ อารมฺมณํ อนุภวนฺตี อุปฺปชฺชมานา เวทนา ปากฏา โหติฯ เอกจฺจสฺส ตํ อารมฺมณํ ปริคฺคเหตฺวา วิชานนฺตํ อุปฺปชฺชมานํ วิญฺญาณํ ปากฏํ โหติฯ

ตตฺถ ยสฺส ผโสฺส ปากโฏ โหติ, โสปิ ‘น เกวลํ ผโสฺสว อุปฺปชฺชติ; เตน สทฺธิํ ตเทวารมฺมณํ อนุภวมานา เวทนาปิ อุปฺปชฺชติ, สญฺชานมานา สญฺญาปิ, เจตยมานา เจตนาปิ, วิชานนมานํ วิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตี’ติ ผสฺสปญฺจมเกเยว ปริคฺคณฺหาติฯ ยสฺส เวทนา ปากฏา โหติ, โสปิ ‘น เกวลํ เวทนาว อุปฺปชฺชติ; ตาย สทฺธิํ ตเทวารมฺมณํ ผุสมาโน ผโสฺสปิ อุปฺปชฺชติ, สญฺชานนมานา สญฺญาปิ, เจตยมานา เจตนาปิ, วิชานนมานํ วิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตี’ติ ผสฺสปญฺจมเกเยว ปริคฺคณฺหาติฯ ยสฺส วิญฺญาณํ ปากฏํ โหติ, โสปิ ‘น เกวลํ วิญฺญาณเมว อุปฺปชฺชติ; เตน สทฺธิํ ตเทวารมฺมณํ ผุสมาโน ผโสฺสปิ อุปฺปชฺชติ, อนุภวมานา เวทนาปิ, สญฺชานนมานา สญฺญาปิ, เจตยมานา เจตนาปิ อุปฺปชฺชตี’ติ ผสฺสปญฺจมเกเยว ปริคฺคณฺหาติฯ

โส ‘อิเม ผสฺสปญฺจมกา ธมฺมา กิํนิสฺสิตา’ติ อุปธาเรนฺโต ‘วตฺถุนิสฺสิตา’ติ ปชานาติฯ วตฺถุ นาม กรชกาโย; ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อิทญฺจ ปน เม วิญฺญาณํ เอตฺถสิตํ, เอตฺถปฏิพทฺธ’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๒๓๕)ฯ โส อตฺถโต ภูตานิ เจว อุปาทารูปานิ จฯ เอวเมตฺถ วตฺถุ รูปํ, ผสฺสปญฺจมกา นามนฺติ นามรูปเมว ปสฺสติฯ รูปเญฺจตฺถ รูปกฺขโนฺธ, นามํ จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธาติ ปญฺจกฺขนฺธมตฺตํ โหติฯ นามรูปวินิมุตฺตา หิ ปญฺจกฺขนฺธา ปญฺจกฺขนฺธวินิมุตฺตํ วา นามรูปํ นตฺถิฯ

โส ‘อิเม ปญฺจกฺขนฺธา กิํเหตุกา’ติ อุปปริกฺขโนฺต ‘อวิชฺชาทิเหตุกา’ติ ปสฺสติ; ตโต ปจฺจโย เจว ปจฺจยุปฺปนฺนญฺจ อิทํ; อโญฺญ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา นตฺถิ; สุทฺธสงฺขารปุญฺชมตฺตเมวาติ สปฺปจฺจยนามรูปวเสนว ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา ‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’ติ สมฺมสโนฺต วิจรติฯ โส ‘อชฺช อชฺชา’ติ ปฏิเวธํ อากงฺขมาโน ตถารูเป ทิวเส อุตุสปฺปายํ, ปุคฺคลสปฺปายํ, โภชนสปฺปายํ, ธมฺมสวนสปฺปายํ วา ลภิตฺวา เอกปลฺลเงฺกน นิสิโนฺนว วิปสฺสนํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาติฯ เอวํ อิเมสํ ติณฺณมฺปิ ชนานํ ยาว อรหตฺตา กมฺมฏฺฐานํ กถิตํ โหติฯ

อิธ ปน ภควา อรูปกมฺมฏฺฐานํ กเถโนฺต เวทนาวเสน กเถสิฯ ผสฺสวเสน วา หิ วิญฺญาณวเสน วา กถิยมานํ น ปากฏํ โหติ, อนฺธการํ วิย ขายติฯ เวทนาวเสน ปน ปากฏํ โหติฯ กสฺมา? เวทนานํ อุปฺปตฺติปากฏตายฯ สุขทุกฺขเวทนานญฺหิ อุปฺปตฺติ ปากฏาฯ ยทา สุขํ อุปฺปชฺชติ, สกลสรีรํ โขเภนฺตํ มทฺทนฺตํ ผรมานํ อภิสนฺทยมานํ สตโธตสปฺปิํ ขาทาปยนฺตํ วิย, สตปากเตลํ มกฺขาปยมานํ วิย, อุทกฆฏสหเสฺสน ปริฬาหํ นิพฺพาปยมานํ วิย, ‘อโห สุขํ! อโห สุขนฺติ’! วาจํ นิจฺฉารยมานเมว อุปฺปชฺชติฯ ยทา ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, สกลสรีรํ โขเภนฺตํ มทฺทนฺตํ ผ

รมานํ อภิสนฺทยมานํ ตตฺตผาลํ ปเวเสนฺตํ วิย, วิลีนตมฺพโลเหน อาสิญฺจนฺตํ วิย, สุกฺขติณวนปฺปติมฺหิ อรเญฺญ ทารุอุกฺกากลาปํ ปกฺขิปมานํ วิย 'อโห ทุกฺขํ! อโห ทุกฺขนฺติ!' วิปฺปลาปยมานเมว อุปฺปชฺชติฯ อิติ สุขทุกฺขเวทนานํ อุปฺปตฺติ ปากฏา โหติฯ

อทุกฺขมสุขา ปน ทุทฺทีปนา อนฺธการา อวิภูตาฯ สา สุขทุกฺขานํ อปคเม สาตาสาตปฏิกฺเขปวเสน มชฺฌตฺตาการภูตา อทุกฺขมสุขา เวทนาติ นยโต คณฺหนฺตสฺส ปากฏา โหติฯ ยถา กึ? อนฺตรา ปิฏฺฐิปาสาณํ อารุหิตฺวา ปลายนฺตสฺส มิคสฺส อนุปถํ คจฺฉโนฺต มิคลุทฺทโก ปิฏฺฐิปาสาณสฺส โอรภาเค อปรภาเคปิ ปทํ ทิสฺวา มเชฺฌ อปสฺสโนฺตปิ 'อิโต อารุโฬฺห, อิโต โอรุโฬฺห, มเชฺฌ ปิฏฺฐิปาสาเณ อิมินา ปเทเสน คโต ภวิสฺสตี'ติ นยโต ชานาติฯ เอวํ อารุฬฺหฏฺฐาเน ปทํ วิย หิ สุขาย เวทนาย อุปฺปตฺติ ปากฏา โหติ; โอรุฬฺหฏฺฐาเน ปทํ วิย ทุกฺขาย เวทนาย อุปฺปตฺติ ปากฏา โหติฯ 'อิโต อารุโฬฺห, อิโต โอรุโฬฺห, มเชฺฌ เอวํ คโต'ติ นยโต คหณํ วิย สุขทุกฺขานํ อปคเม สาตาสาตปฏิเกฺขปวเสน มชฺฌตฺตาการภูตา อทุกฺขมสุขา เวทนาติ นยโต คณฺหนฺตสฺส ปากฏา โหติฯ

เอวํ ภควา ปฐมํ รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา ปจฺฉา อรูปกมฺมฏฺฐานํ กเถโนฺต เวทนาวเสน วินิวเตฺตตฺวา ทเสฺสสิ; น เกวลญฺจ อิเธว เอวํ ทเสฺสติ, ทีฆนิกายมฺหิ มหานิทาเน, สกฺกปเญฺห, มหาสติปฏฺฐาเน , มชฺฌิมนิกายมฺหิ สติปฏฺฐาเน จ จูฬตณฺหาสงฺขเย, มหาตณฺหาสงฺขเย, จูฬเวทเลฺล, มหาเวทเลฺล, รฏฺฐปาลสุเตฺต, มาคณฺฑิยสุเตฺต, ธาตุวิภเงฺค, อาเนญฺชสปฺปาเย, สํยุตฺตนิกายมฺหิ จูฬนิทานสุเตฺต, รุกฺขูปเม, ปริวีมํสนสุเตฺต, สกเล เวทนาสํยุเตฺตติ เอวํ อเนเกสุ สุเตฺตสุ ปฐมํ รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา ปจฺฉา อรูปกมฺมฏฺฐานํ เวทนาวเสน วินิวเตฺตตฺวา ทเสฺสสิฯ ยถา จ เตสุ เตสุ, เอวํ อิมสฺมิมฺปิ สติปฏฺฐานวิภเงฺค ปฐมํ รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา ปจฺฉา อรูปกมฺมฏฺฐานํ เวทนาวเสน วินิวเตฺตตฺวา ทเสฺสสิฯ

ตตฺถ **สุขํ เวทน**นฺติอาทีสุ อยํ อปโรปิ ปชานนปริยาโย – **สุขํ เวทนํ เวทยามีติ ปชานาตี**ติ สุขเวทนากฺขเณ ทุกฺขาย เวทนาย อภาวโต สุขํ เวทนํ เวทยมาโน 'สุขํ เวทนํ เวทยามี'ติ ปชานาติฯ เตน ยา ปุเพฺพ ภูตปุพฺพา ทุกฺขา เวทนา, ตสฺสา อิทานิ อภาวโต อิมิสฺสา จ สุขาย อิโต ปฐมํ อภาวโต เวทนา นาม อนิจฺจา อทฺธุวา วิปริณามธมฺมาติ อิติห ตตฺถ สมฺปชาโน โหติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา –

> ''ยสฺมึ, อคฺคิเวสฺสน, สมเย สุขํ เวทนํ เวเทติ, เนว ตสฺมึ สมเย ทุกฺขํ เวทนํ เวเทติ, น อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวเทติ, สุขํเยว ตสฺมึ สมเย เวทนํ เวเทติฯ ยสฺมึ , อคฺคิเวสฺสน, สมเย ทุกฺขํ…เป.… อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวเทติ, เนว ตสฺมึ สมเย สุขํ เวทนํ เวเทติ, น ทุกฺขํ เวทนํ เวเทติ, อทุกฺขมสุขํเยว ตสฺมึ สมเย เวทนํ เวเทติฯ สุขาปิ โข, อคฺคิเวสฺสน , เวทนา อนิจฺจา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา ขยธมฺมา วยธมฺมา วิราคธมฺมา นิโรธธมฺมาฯ ทุกฺขาปิ โข…เป.… อทุกฺขมสุขาปิ โข, อคฺคิเวสฺสน, เวทนา อนิจฺจา สงฺขตา…เป.… นิโรธธมฺมาฯ เอวํ ปสฺสํ, อคฺคิเวสฺสน, สุตวา อริยสาวโก สุขายปิ เวทนาย นิพฺพินฺทติ, ทุกฺขายปิ เวทนาย นิพฺพินฺทติ, อทุกฺขมสุขายปิ เวทนาย นิพฺพินฺทติ, นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ, วิราคา วิมุจฺจติ, วิมุตฺตสฺมึ วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหติ; 'ขีณา ชาติ, วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรํ อิตฺถตฺตายา'ติ ปชานาตี''ติ (ม. นิ. ๒.๒๐๕)ฯ

สามิสํ วา สุขนฺติอาทีสุ **สามิสา สุขา** นาม ปญฺจกามคุณามิสนิสฺสิตา ฉ เคหสฺสิตโสมนสฺสเวทนา; **นิรามิสา สุขา** นาม ฉ เนกฺขมฺมสฺสิตโสมนสฺสเวทนา; **สามิสา ทุกฺขา** นาม ฉ

เคหสฺสิตโทมนสฺสเวทนา; **นิรามิสา ทุกฺขา** นาม ฉ เนกฺขมฺมสฺสิตโทมนสฺสเวทนา; **สามิสา อทุกฺขมสุขา** นาม ฉ เคหสิตอุเปกฺขาเวทนา; **นิรามิสา อทุกฺขมสุขา** นาม ฉ เนกฺขมฺมสฺสิต อุเปกฺขาเวทนาฯ ตาสํ วิภาโค อุปริปณฺณาเส ปาฬิยํ (ม. นิ. ๓.๓๐๔ อาทโย) อาคโตเยวฯ **โส ตํ นิมิตฺตน**ฺติ โส ตํ เวทนานิมิตฺตํฯ **พหิทฺธา เวทนาสู**ติ ปรปุคฺคลสฺส เวทนาสุฯ **สุขํ เวทนํ เวทยมาน**นฺติ ปรปุคฺคลํ สุขเวทนํ เวทยมานํฯ **อชฺฌตฺตพหิทฺธา**ติ กาเลน อตฺตโน กาเลน ปรสฺส เวทนาสุ จิตฺตํ อุปสํหรติฯ อิมสฺมึ วาเร ยสฺมา เนว อตฺตา, น ปโร นิยมิโต; ตสฺมา เวทนาปริคฺคหมตฺตเมว ทเสฺสตุํ ‘‘อิธ ภิกฺขุ สุขํ เวทนํ สุขา เวทนา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ อิมสฺมึ ปน ปเพฺพ สุทฺธวิปสฺสนาว กถิตาติฯ

เวทนานุปสฺสนานิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จิตฺตานุปสฺสนานิเทฺทสวณฺณนา

๓๖๕. จิตฺตานุปสฺสนานิเทฺทเสปิ เหฏฺฐา วุตฺตสทิสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **สราคํ วา จิตฺตน**ฺติอาทีสุ ปน **สราค**นฺติ อฏฺฐวิธํ โลภสหคตํฯ **วีตราค**นฺติ โลกิยกุสลาพฺยากตํฯ อิทํ ปน ยสฺมา สมฺมสนํ น ธมฺมสโมธานํ, ตสฺมา อิธ เอกปเทปิ โลกุตฺตรํ น ลพฺภติฯ ยสฺมา ปหาเน กฏฺฐวเสน ราคาทีหิ สห วตฺตนฺติ ปหียนฺติ, ตสฺมา ทฺวีสุ ปเทสุ นิปฺปริยาเยน น ลพฺภนฺตีติ น คหิตานิฯ เสสานิ จตฺตาริ อกุสลจิตฺตานิ เนว ปุริมปทํ, น ปจฺฉิมปทํ ภชนฺติฯ **สโทส**นฺติ ทุวิธํ โทมนสฺสสหคตํฯ **วีตโทส**นฺติ โลกิยกุสลาพฺยากตํฯ เสสานิ ทส อกุสลจิตฺตานิ เนว ปุริมปทํ, น ปจฺฉิมปทํ ภชนฺติฯ **สโมห**นฺติ วิจิกิจฺฉาสหคตเญฺจว อุทฺธจฺจสหคตญฺจาติ ทุวิธํฯ ยสฺมา ปน โมโห สพฺพากุสเลสุ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา เสสานิปิ อิธ วฏฺฏนฺติ เอวฯ อิมสฺมึ เยว หิ ทุเก ทฺวาทสากุสลจิตฺตานิ ปริยาทิณฺณานีติฯ **วีตโมห**นฺติ โลกิยกุสลาพฺยากตํฯ **สํขิตฺต**นฺติ ถินมิทฺธานุปติตํฯ เอตญฺหิ สงฺกุฏิตจิตฺตํ นามฯ **วิกฺขิตฺต**นฺติ อุทฺธจฺจสหคตํฯ เอตญฺหิ ปสฏจิตฺตํ นามฯ

มหคฺคตนฺติ รูปาวจรํ อรูปาวจรญฺจฯ **อมหคฺคต**นฺติ กามาวจรํฯ **สอุตฺตร**นฺติ กามาวจรํฯ **อนุตฺตร**นฺติ รูปาวจรญฺจ อรูปาวจรญฺจฯ ตตฺราปิ สอุตฺตรํ รูปาวจรํ, อนุตฺตรํ อรูปาวจรเมวฯ **สมาหิต**นฺติ ยสฺส อปฺปนาสมาธิ อุปจารสมาธิ วา อตฺถิฯ **อสมาหิต**นฺติ อุภยสมาธิวิรหิตํฯ **วิมุตฺต**นฺติ ตทงฺควิกฺขมฺภนวิมุตฺตีหิ วินิมุตฺตํฯ **อวิมุตฺต**นฺติ อุภยวิมุตฺติรหิตํ; สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธินิสฺสรณวิมุตฺตีนํ ปน อิธ โอกาโสว นตฺถิฯ **สราคมสฺส จิตฺต**นฺติ สราคํ อสฺส จิตฺตํฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวฯ อิมสฺมิมฺปิ ปเพฺพ สุทฺธวิปสฺสนาว กถิตาติฯ

จิตฺตานุปสฺสนานิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ธมฺมานุปสฺสนานิเทฺทสวณฺณนา

นีวรณปพฺพวณฺณนา

๓๖๗. เอตฺตาวตา ยสฺมา กายานุปสฺสนาย รูปกฺขนฺธปริคฺคโหว กถิโต, เวทนานุปสฺสนาย เวทนากฺขนฺธปริคฺคโหว จิตฺตานุปสฺสนาย วิญฺญาณกฺขนฺธปริคฺคโหว ตสฺมา อิทานิ สมฺปยุตฺตธมฺมสีเสน สญฺญาสงฺขารกฺขนฺธปริคฺคหมฺปิ กเถตุํ ธมฺมานุปสฺสนํ ทเสฺสโนฺต **กถญฺจ ภิกฺขู**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สนฺต**นฺติ อภิณฺหสมุทาจารวเสน สํวิชฺชมานํฯ **อสนฺต**นฺติ อสมุทาจารวเสน วา ปหีนตฺตา วา อวิชฺชมานํฯ **ยถา จา**ติ เยน การเณน กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปา

โท โหติฯ **ตญฺจ ปชานาตี**ติ ตญฺจ การณํ ปชานาติฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ สุภนิมิเตฺต อโยนิโสมนสิกาเรน กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาโท โหติฯ **สุภนิมิตฺตํ** นาม สุภมฺปิ สุภนิมิตฺตํ, สุภารมฺมณมฺปิ สุภนิมิตฺตํฯ **อโยนิโสมนสิกาโร** นาม อนุปายมนสิกาโร อุปฺปถมนสิกาโร, อนิเจฺจ นิจฺจนฺติ วา ทุเกฺข สุขนฺติ วา อนตฺตนิ อตฺตาติ วา อสุเภ สุภนฺติ วา มนสิกาโรฯ ตํ ตตฺถ พหุลํ ปวตฺตยโต กามจฺฉโนฺท อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, สุภนิมิตฺตํฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อสุภนิมิเตฺต ปน โยนิโสมนสิกาเรนสฺส ปหานํ โหติฯ **อสุภนิมิตฺตํ** นาม อสุภมฺปิ อสุภนิมิตฺตํ, อสุภารมฺมณมฺปิ อสุภนิมิตฺตํฯ **โยนิโสมนสิกาโร** นาม อุปายมนสิกาโร ปถมนสิกาโร, อนิเจฺจ อนิจฺจนฺติ วา ทุเกฺข ทุกฺขนฺติ วา อนตฺตนิ อนตฺตาติ วา อสุเภ อสุภนฺติ วา มนสิกาโรฯ ตํ ตตฺถ พหุลํ ปวตฺตยโต กามจฺฉโนฺท ปหียติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อสุภนิมิตฺตํฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร อยมนาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส ภิโยฺยภาวาย, เวปุลฺลาย’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา กามจฺฉนฺทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ – อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคโห, อสุภภาวนานุโยโค, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, โภชเน มตฺตญฺญุตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ ทสวิธญฺหิ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ กามจฺฉโนฺท ปหียติ, ภาเวนฺตสฺสาปิ; อินฺทฺริเยสุ ปิหิตทฺวารสฺสาปิ ; จตุนฺนํ ปญฺจนฺนํ อาโลปานํ โอกาเส สติ อุทกํ ปิวิตฺวา ยาปนสีลตาย โภชเน มตฺตญฺญุโนปิฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, อภุตฺวา อุทกํ ปิเว;
> อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ (เถรคา. ๙๘๓);

อสุภกมฺมิกติสฺสเตฺถรสทิเส อสุภภาวนารเต กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ กามจฺฉโนฺท ปหียติ; ฐานนิสชฺชาทีสุ ทสอสุภนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา กามจฺฉนฺทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนสฺส กามจฺฉนฺทสฺส อรหตฺตมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติ ปชานาติฯ

ปฏิฆนิมิเตฺต อโยนิโสมนสิกาเรน ปน พฺยาปาทสฺส อุปฺปาโท โหติฯ ตตฺถ ปฏิฆมฺปิ ปฏิฆนิมิตฺตํ นาม; ปฏิฆารมฺมณมฺปิ ปฏิฆนิมิตฺตํฯ อโยนิโสมนสิกาโร สพฺพตฺถ เอกลกฺขโณวฯ ตํ ตสฺมิํ นิมิเตฺต พหุลํ ปวตฺตยโต พฺยาปาโท อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, ปฏิฆนิมิตฺตํฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

เมตฺตาย ปน เจโตวิมุตฺติยา โยนิโสมนสิกาเรนสฺส ปหานํ โหติฯ ตตฺถ เมตฺตาติ วุตฺเต อปฺปนาปิ อุปจาโรปิ วฏฺฏติ; เจโตวิมุตฺตีติ อปฺปนาวฯ โยนิโสมนสิกาโร วุตฺตลกฺขโณวฯ ตํ ตตฺถ พหุลํ ปวตฺตยโต พฺยาปาโท ปหียติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘อตฺถิ , ภิกฺขเว, เมตฺตาเจโตวิมุตฺติฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส ภิโยฺยภาวาย, เวปุลฺลายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒ โถกํ วิสทิสํ)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา พฺยาปาทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ – เมตฺตานิมิตฺตสฺส อุคฺคโห, เมตฺตาภาวนานุโยโค, กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขณา, ปฏิสงฺขานพหุลีกตา , กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ โอทิสฺสกาโนทิสฺสกทิสาผรณานญฺหิ อญฺญตรวเสน เมตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ พฺยาปาโท ปหียติฯ โอธิโส อโนธิโส ทิสาผรณวเสน เมตฺตํ ภาเวนฺตสฺสาปิฯ ‘ตฺวํ เอตสฺส กุโทฺธ กึ กริสฺสสิ, กิมสฺส สีลาทีนิ วินาเสตุํ สกฺขิสฺสสิ? นนุ ตฺวํ อตฺตโน กมฺมุน อาคนฺตฺวา อตฺตโน กเมฺมเนว คมิสฺสสิ? ปรสฺส กุชฺฌนํ นาม วีตจฺจิตงฺคารตตฺตอโยสลากคูถาทีนิ คเหตฺวา ปรสฺส ปหริตุกามตาสทิสํ โหติฯ เอโสปิ ตว กุโทฺธ กึ กริสฺสติ? กึ เต สีลาทีนิ วินาเสตุํ สกฺขิสฺสติ? เอส อตฺตโน กเมฺมนาคนฺตฺวา อตฺตโน กเมฺมเนว คมิสฺสติ; อปฺปฏิจฺฉิตปเหณกํ วิย ปฏิวาตขิตฺตรโชมุฏฺฐิ วิย จ เอตเสฺสเวส โกโธ มตฺถเก ปติสฺสตี’ติฯ เอวํ อตฺตโน จ ปรสฺส จ กมฺมสฺสกตํ ปจฺจเวกฺขโตปิ, อุภยกมฺมสฺสกตํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปฏิสงฺขาเน ฐิตสฺสาปิ, อสฺสคุตฺตเตฺถรสทิเส เมตฺตาภาวนารเต กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ พฺยาปาโท ปหียติ; ฐานนิสชฺชาทีสุ เมตฺตานิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา พฺยาปาทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนสฺส พฺยาปาทสฺส อนาคามิมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติ ปชานาติฯ

อรตีติอาทีสุ อโยนิโสมนสิกาเรน ถินมิทฺธสฺส อุปฺปาโท โหติฯ **อรติ** นาม อุกฺกณฺฐิตตาฯ **ตนฺที** นาม กายาลสิยตาฯ **วิชมฺภิกา** นาม กายวินามนาฯ **ภตฺตสมฺมโท** นาม ภตฺตมุจฺฉา ภตฺตปริฬาโหฯ **เจตโส ลีนตฺตํ** นาม จิตฺตสฺส ลีนากาโรฯ อิเมสุ อรติอาทีสุ อโยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต ถินมิทฺธํ อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อรติ ตนฺที วิชมฺภิกา ภตฺตสมฺมโท เจตโส จ ลีนตฺตํฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส อุปฺปาทาย , อุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อารมฺภธาตุอาทีสุ ปน โยนิโสมนสิกาเรนสฺส ปหานํ โหติฯ **อารมฺภธาตุ** นาม ปฐมารมฺภวีริยํฯ **นิกฺกมธาตุ** นาม โกสชฺชโต นิกฺขนฺตตฺตา ตโต พลวตรํฯ **ปรกฺกมธาตุ** นาม ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนโต ตโตปิ พลวตรํฯ อิมสฺมึ ติปฺปเภเท วีริเย โยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต ถินมิทฺธํ ปหียติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อารมฺภธาตุ, นิกฺกมธาตุ, ปรกฺกมธาตุฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมนาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส ภิโยฺยภาวาย, เวปุลฺลายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา ถินมิทฺธสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ – อติโภชเน นิมิตฺตคฺคาโห, อิริยาปถสมฺปริวตฺตนตา, อาโลกสญฺญามนสิกาโร, อโพฺภกาสวาโส, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ

อาหรหตฺถก ภุตฺตวมิตก ตตฺรวฏฺฏก อลํสาฏก กากมาสกโภชนํ ภุญฺชิตฺวา รตฺติฏฺฐานทิวา ฏฺฐาเน นิสินฺนสฺส หิ สมณธมฺมํ กโรโต ถินมิทฺธํ มหาหตฺถี วิย โอตฺถรนฺตํ อาคจฺฉติฯ จตุปญฺจอาโลปโอกาสํ ปน ฐเปตฺวา ปานียํ ปิวิตฺวา ยาปนสีลสฺส ภิกฺขุโน ตํ น โหตีติ อติโภชเน นิมิตฺตํ คณฺหนฺตสฺสาปิ ถินมิทฺธํ ปหียติฯ ยสฺมึ อิริยาปเถ ถินมิทฺธํ โอกฺกมติ ตโต อญฺญํ ปริวตฺตนฺตสฺสาปิ, รตฺตึ จนฺทาโลกทีปาโลกอุกฺกาโลเก ทิวา สูริยาโลกํ มนสิกโรนฺตสฺสาปิ, อโพฺภกาเส วสนฺตสฺสาปิ, มหากสฺสปตฺเถรสทิเส ปหีนถินมิทฺธ กลฺยาณมิตฺต เสวนฺตสฺสาปิ ถินมิทฺธํ ปหียติ; ฐานนิสชฺชาทีสุ ธุตงฺคนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา ถินมิทฺธสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนสฺส ถินมิทฺธสฺส อรหตฺตมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติ ปชานาติฯ

เจตโส อวูปสเม อโยนิโสมนสิกาเรน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส อุปฺปาโท โหติฯ **อวูปสโม** นาม อวูปสนฺตากาโร; อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจเมเวตํ อตฺถโตฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘อตฺถิ , ภิกฺขเว, เจตโส อวูปสโมฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

สมาธิสงฺขาเต ปน เจตโส วูปสเม โยนิโสมนสิกาเรนสฺส ปหานํ โหติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, เจตโส วูปสโมฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมนาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ภิโยฺยภาวาย, เวปุลฺลาย’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ – พหุสฺสุตตา, ปริปุจฺฉกตา, วินเย ปกตญฺญุตา, วุฑฺฒเสวิตา , กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ พาหุสเจฺจนปิ หิ เอกํ วา เทฺว วา ตโย วา จตฺตาโร วา ปญฺจ วา นิกาเย ปาฬิวเสน จ อตฺถวเสน จ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียติฯ กปฺปิยากปฺปิยปริปุจฺฉาพหุลสฺสาปิ, วินยปญฺญตฺติยํ จิณฺณวสีภาวตาย ปกตญฺญุโนปิ, วุเฑฺฒ มหลฺลกเตฺถเร อุปสงฺกมนฺตสฺสาปิ, อุปาลิเตฺถรสทิเส วินยธเร กลฺยาณมิตฺต เสวนฺตสฺสปิ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียติ; ฐานนิสชฺชาทีสุ กปฺปิยากปฺปิยนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีเน อุทฺธจฺจกุกฺกุเจฺจ อุทฺธจฺจสฺส อรหตฺตมเคฺคน กุกฺกุจฺจสฺส อนาคามิมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติ ปชานาติฯ

วิจิกิจฺฉาฐานีเยสุ ธเมฺมสุ อโยนิโสมนสิกาเรน วิจิกิจฺฉาย อุปฺปาโท โหติฯ **วิจิกิจฺฉาฐานียา ธมฺมา** นาม ปุนปฺปุนํ วิจิกิจฺฉาย การณตฺตา วิจิกิจฺฉาวฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, วิจิกิจฺฉาฐานียา ธมฺมาฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

กุสลาทิธเมฺมสุ โยนิโสมนสิกาเรน ปนสฺสา ปหานํ โหติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, กุสลากุสลา ธมฺมา, สาวชฺชานวชฺชา ธมฺมา, หีนปฺปณีตา ธมฺมา, กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคา ธมฺมาฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมนาหาโร อนุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย ภิโยฺยภาวาย, เวปุลฺลายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา วิจิกิจฺฉาย ปหานาย สํวตฺตนฺติ – พหุสฺสุตตา, ปริปุจฺฉกตา, วินเย ปกตญฺญุตา, อธิโมกฺขพหุลตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ พาหุสเจฺจนปิ หิ เอกํ วา…เป…. ปญฺจ วา นิกาเย ปาฬิวเสน จ อตฺถวเสน จ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ วิจิกิจฺฉา ปหียติฯ ตีณิ รตนานิ อารพฺภ ปริปุจฺฉาพหุลสฺสาปิ, วินเย จิณฺณวสีภาวสฺสาปิ, ตีสุ รตเนสุ โอกปฺปนิยสทฺธาสงฺขาตอธิโมกฺขพหุลสฺสาปิ , สทฺธาธิมุเตฺต วกฺกลิเตฺถรสทิเส กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ วิจิกิจฺฉา ปหียติฯ ฐานนิสฺสชฺชาทีสุ ติณฺณํ รตนานํ คุณนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา วิจิกิจฺฉาย ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนาย วิจิกิจฺฉาย โสตาปตฺติมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติ ปชานาติฯ

นีวรณปพฺพวณฺณนาฯ

โพชฺฌงฺคปพฺพวณฺณนา

โพชฺฌงฺคปเพฺพ **สนฺต**นฺติ ปฏิลาภวเสน วิชฺชมานํฯ **อสนฺต**นฺติ อปฺปฏิลาภวเสน อวิชฺชมานํฯ **ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺสา**ติอาทีสุ ปน สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ตาว –

> ‘‘อตฺถิ , ภิกฺขเว, สติสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมาฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๘๓) – เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ ตตฺถ สติเยว สติสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมาฯ โยนิโสมนสิกาโร วุตฺตลกฺขโณเยวฯ ตํ ตตฺถ พหุลํ ปวตฺตยโต สติสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติฯ

อปิจ จตฺตาโร ธมฺมา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ – สติสมฺปชญฺญํ, มุฏฺฐสฺสติปุคฺคลปริวชฺชนตา, อุปฏฺฐิตสฺสติปุคฺคลเสวนตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ อภิกฺกนฺตาทีสุ หิ สตฺตสุ ฐาเนสุ สติสมฺปชเญฺญน, ภตฺตนิกฺขิตฺตกากสทิเส มุฏฺฐสฺสติปุคฺคเล ปริวชฺชเนน, ติสฺสทตฺตเตฺถรอภยเตฺถรสทิเส อุปฏฺฐิตสฺสติปุคฺคเล เสวเนน, ฐานนิสชฺชาทีสุ สติสมุฏฺฐาปนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตตาย จ สติสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติฯ เอวํ จตูหิ การเณหิ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูริ โหตีติ ปชานาติฯ

ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ปน –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, กุสลากุสลา ธมฺมา…เป…. กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคา ธมฺมาฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒) –

เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ

อปิจ สตฺต ธมฺมา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ – ปริปุจฺฉกตา, วตฺถุวิสทกิริยา, อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา, ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา, ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา, คมฺภีรญาณจริยปจฺจเวกฺขณา, ตทธิมุตฺตตาติฯ ตตฺถ **ปริปุจฺฉกตา**ติ ขนฺธธาตุอายตนอินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺคงฺคฌานสมถวิปสฺสนานํ อตฺถสนฺนิสฺสิตปริปุจฺฉาพหุลตาฯ **วตฺถุวิสทกิริยา**ติ อชฺฌตฺติกพาหิรานํ วตฺถูนํ วิสทภาวกรณํฯ ยทา หิสฺส เกสนขโลมานิ ทีฆานิ โหนฺติ, สรีรํ วา อุสฺสนฺนโทสเญฺจว เสทมลมกฺขิตญฺจ, ตทา อชฺฌตฺติกํ วตฺถุ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํฯ ยทา ปน จีวรํ ชิณฺณํ กิลิฏฺฐํ ทุคฺคนฺธํ โหติ, เสนาสนํ วา อุกฺลาปํ, ตทา พาหิรํ วตฺถุ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํฯ ตสฺมา เกสาทิเฉทเนน อุทฺธํวิเรจนอโธวิเรจนาทีหิ สรีรสลฺลหุกภาวกรเณน, อุจฺฉาทนนฺหาปเนน จ อชฺฌตฺติกวตฺถุ วิสทํ กาตพฺพํฯ สูจิกมฺมโธวนรชนปริภณฺฑกรณาทีหิ พาหิรวตฺถุ วิสทํ กาตพฺพํฯ เอตสฺมิญฺหิ อชฺฌตฺติกพาหิรวตฺถุมฺหิ อวิสเท อุปฺปเนฺนสุ จิตฺตเจตสิเกสุ ญาณมฺปิ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํ; อปริสุทฺธานิ ทีปกปลฺลกวฏฺฏิเตลานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนทีปสิขาย โอภาโส วิยฯ วิสเท ปน อชฺฌตฺติกพาหิรวตฺถุมฺหิ อุปฺปเนฺนสุ จิตฺตเจตสิเกสุ ญาณมฺปิ วิสทํ โหติ ปริสุทฺธานิ ทีปกปลฺลกวฏฺฏิเตลานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนทีปสิขาย โอภาโส วิยฯ เตน วุตฺตํ ‘‘วตฺถุวิสทกิริยา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตตี’’ติฯ

อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา นาม สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ สมภาวกรณํฯ สเจ หิสฺส สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ โหติ, อิตรานิ มนฺทานิ, ตโต วีริยินฺทฺริยํ ปคฺคหกิจฺจํ, สตินฺทฺริยํ อุปฏฺฐานกิจฺจํ, สมาธินฺทฺริยํ อวิเกฺขปกิจฺจํ, ปญฺญินฺทฺริยํ ทสฺสนกิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติฯ ตสฺมา ตํ ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน วา ยถา วา มนสิกโรโต พลวํ ชาตํ, ตถา อมนสิกาเรน หาเปตพฺพํฯ วกฺกลิเตฺถรวตฺถุ เจตฺถ นิทสฺสนํฯ สเจ ปน วีริยินฺทฺริยํ พลวํ โหติ, อถ เนว สทฺธินฺทฺริยํ อธิโมกฺขกิจฺจํ กาตุํ สโกฺกติ, น อิตรานิ อิตรกิจฺจเภทํฯ ตสฺมา ตํ ปสฺสทฺธาทิภาวนาย หาเปตพฺพํฯ ตตฺราปิ โสณเตฺถรวตฺถุ ทเสฺสตพฺพํฯ เอวํ เสเสสุปิ เอกสฺส พลวภาเว สติ อิตเรสํ อตฺตโน กิเจฺจสุ อสมตฺถตา เวทิตพฺพาฯ

วิเสสโต ปเนตฺถ สทฺธาปญฺญานํ สมาธิวีริยานญฺจ สมตํ ปสํสนฺติฯ พลวสโทฺธ หิ มนฺทปโญฺญ มุทฺธปฺปสโนฺน โหติ, อวตฺถุสฺมิํ ปสีทติฯ พลวปโญฺญ มนฺทสโทฺธ เกราฏิกปกฺขํ ภชติ, เภสชฺชสมุฏฺฐิโต วิย โรโค อเตกิโจฺฉ โหติ ‘จิตฺตุปฺปาทมเตฺตเนว กุสลํ โหตี’ติ อติธาวิตฺวา ทานาทีนิ ปุญฺญานิ อกโรเนฺต นิรเย อุปฺปชฺชติฯ อุภินฺนํ ปน สมตาย วตฺถุสฺมิํเยว ปสีทติฯ พลวสมาธิํ ปน มนฺทวีริยํ, สมาธิสฺส โกสชฺชปกฺขตฺตา, โกสชฺชํ อภิภวติฯ พลววีริยํ มนฺทสมาธิํ, วีริยสฺส อุทฺธจฺจปกฺขตฺตา, อุทฺธจฺจํ อภิภวติฯ สมาธิ ปน วีริเยน สํโยชิโต โกสเชฺช ปติตุํ น ลภติฯ วีริยํ สมาธินา สํโยชิตํ อุทฺธเจฺจ ปติตุํ น ลภติฯ ตสฺมา ตทุภยมฺปิ สมํ กาตพฺพํฯ อุภยสมตาย หิ อปฺปนา โหติ ฯ อปิจ สมาธิกมฺมิกสฺส พลวตีปิ สทฺธา วฏฺฏติฯ เอวํ โส สทฺทหโนฺต โอกเปฺปโนฺต อปฺปนํ ปาปุณิสฺสติฯ

สมาธิปญฺญาสุ ปน สมาธิกมฺมิกสฺส เอกคฺคตา พลวตี วฏฺฏติฯ เอวญฺหิ โส อปฺปนํ ปาปุณาติฯ วิปสฺสนากมฺมิกสฺส ปญฺญา พลวตี วฏฺฏติฯ เอวญฺหิ โส ลกฺขณปฏิเวธํ ปาปุณาติฯ อุภินฺนํ ปน สมตาย อปฺปนา โหติเยวฯ สติ ปน สพฺพตฺถ พลวตี วฏฺฏติฯ สติ หิ จิตฺตํ อุทฺธจฺจปกฺขิกานํ สทฺธาวีริยปญฺญานํ วเสน อุทฺธจฺจปาตโต, โกสชฺชปกฺขิเกน จ สมาธินา โกสชฺชปาตโต รกฺขติฯ ตสฺมา สา, โลณธูปนํ วิย สพฺพพฺยญฺชเนสุ, สพฺพกมฺมิกอมโจฺจ วิย จ สพฺพราชกิเจฺจสุ, สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพาฯ เตนาห ‘‘สติ จ ปน สพฺพตฺถิกา วุตฺตา ภควตาฯ กิํ การณา? จิตฺตญฺหิ สติปฏิสรณํ, อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา จ สติ; น วินา สติยา จิตฺตสฺส ปคฺคหนิคฺคโห โหตี’’ติฯ

ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา นาม ขนฺธาทิเภเท อโนคาฬฺหปญฺญานํ ทุมฺเมธปุคฺคลานํ อารกา ปริวชฺชนํฯ **ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา** นาม สมปญฺญาสลกฺขณปริคฺคาหิกาย อุทยพฺพยปญฺญาย สมนฺนาคตปุคฺคลเสวนาฯ **คมฺภีรญาณจริยปจฺจเวกฺขณา** นาม คมฺภีเรสุ ขนฺธาทีสุ ปวตฺตาย คมฺภีรปญฺญาย ปเภทปจฺจเวกฺขณาฯ **ตทธิมุตฺตตา** นาม ฐานนิสชฺชาทีสุ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสมุฏฺฐาปนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตตาฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมคฺเคน ภาวนาปาริปูริ โหตีติ ปชานาติฯ

วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส –

> ''อตฺถิ, ภิกฺขเว, อารมฺภธาตุ นิกฺกมธาตุ ปรกฺกมธาตุฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี''ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒) –

เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ

อปิจ เอกาทส ธมฺมา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ – อปายภยปจฺจเวกฺขณตา, อานิสํสทสฺสาวิตา, คมนวีถิปจฺจเวกฺขณตา, ปิณฺฑปาตาปจายนตา , ทายชฺชมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา, สตฺถุมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา, ชาติมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา, สพฺรหฺมจาริมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา, กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนตา, อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ

ตตฺถ นิรเยสุ ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณโต ปฏฺฐาย มหาทุกฺขํ อนุภวนกาเลปิ, ติรจฺฉานโยนิยํ ชาลกฺขิปกุมีนาทีหิ คหิตกาเลปิ, ปาจนกณฺฏกาทิปฺปหาราวิตุนฺนสฺส ปน สกฏวหนาทิกาเลปิ, เปตฺติวิสเย อเนกานิปิ วสฺสสหสฺสานิ เอกํ พุทฺธนฺตรมฺปิ ขุปฺปิปาสาหิ อาตุรีภูตกาเลปิ, กาลกญฺชิกอสุเรสุ สฏฺฐิหตฺถอสีติหตฺถปฺปมาเณน อฏฺฐิจมฺมมตฺเตเนว อตฺตภาเวน วาตาตปาทิทุกฺขานุภวนกาเลปิ น สกฺกา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคํ อุปฺปาเทตุํฯ 'อยเมว เต, ภิกฺขุ, กาโล วีริยกรณายา'ติ เอวํ อปายภยํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติฯ 'น สกฺกา กุสีเตน นว โลกุตฺตรธมฺมา ลทฺธุํ; อารทฺธวีริเยเนว สกฺกา; อยมานิสํโส วีริยสฺสา'ติ เอวํ อานิสํสทสฺสาวิโนปิ อุปฺปชฺชติฯ 'สพฺพพุทฺธปเจฺจกพุทฺธมหาสาวเกเหว เต คตมโคฺค คนฺตโพฺพ; โส จ น สกฺกา กุสีเตน คนฺตุ'นฺติ เอวํ คมนวีถึ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ 'เย ตํ ปิณฺฑปาตาทีหิ อุปฏฺฐหนฺติ, อิเม เต มนุสฺสา เนว ญาตกา, น ทาสกมฺมกรา, นาปิ ตํ นิสฺสาย 'ชีวิสฺสามา'ติ เต ปณีตานิ ปิณฺฑปาตาทีนิ เทนฺติ; อถ โข อตฺตโน การานํ มหปฺผลตํ ปจฺจาสึสมานา เทนฺติฯ สตฺถาราปิ 'อยํ อิเม ปจฺจเย ปริภุญฺชิตฺวา กายทฬฺหีพหุโล สุขํ วิหริสฺสตี'ติ น เอวญฺจ สมฺปสฺสตา ตุยฺหํ ปจฺจยา อนุญฺญาตา; อถ โข 'อยํ อิเม ปริภุญฺชมาโน สมณธมฺมํ กตฺวา วฏฺฏทุกฺขโต มุจฺจิสฺสตี'ติ เต ปจฺจยา อนุญฺญาตาฯ โส ทานิ ตฺวํ กุสีโต วิหรโนฺต น ตํ ปิณฺฑปาตํ อปจายิสฺสสิฯ อารทฺธวีริยเสฺสว หิ ปิณฺฑปาตาปจายนํ นาม โหตี'ติ เอวํ ปิณฺฑปาตาปจายนํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติ, มหามิตฺตเตฺถรสฺส วิยฯ

เถโร กิร กสฺสกเลเณ นาม ปฏิวสติฯ ตสฺส จ โคจรคาเม เอกา มหาอุปาสิกา เถรํ ปุตฺตํ กตฺวา ปฏิชคฺคติฯ สา เอกทิวสํ อรญฺญํ คจฺฉนฺตี ธีตรํ อาห – ''อมฺม, อสุกสฺมึ ฐาเน ปุราณตณฺฑุลา, อสุกสฺมึ ขีรํ, อสุกสฺมึ สปฺปิ, อสุกสฺมึ ผาณิตํฯ ตว ภาติกสฺส อยฺยมิตฺตสฺส อาคตกาเล ภตฺตํ ปจิตฺวา ขีรสปฺปิผาณิเตหิ สทฺธึ เทหิ , ตฺวญฺจ ภุเญฺชยฺยาสี''ติฯ ''ตฺวํ ปน กึ ภุญฺชิสฺสสิ, อมฺมา''ติ? ''อหํ ปน หิโยฺย ปกฺกํ ปาริวาสิกภตฺตํ กญฺชิเยน ภุตฺตมฺหี''ติฯ ''ทิวา กึ ภุญฺ

ชิสฺสสิ, อมฺมา’’ติ? ‘‘สากปณฺณํ ปกฺขิปิตฺวา กณตณฺฑุเลหิ อมฺพิลยาคุํ ปจิตฺวา ฐเปหิ, อมฺมา’’ติฯ

เถโร จีวรํ ปารุปิตฺวา ปตฺตํ นีหรนฺโตว ตํ สทฺทํ สุตฺวา อตฺตานํ โอวทิ – ‘มหาอุปาสิกา กิร กณฺชิเยน ปาริวาสิกภตฺตํ ภุญฺชิ; ทิวาปิ กณปณฺณมฺพิลยาคุํ ภุญฺชิสฺสติ; ตุยฺหํ อตฺถาย ปน ปุราณตณฺฑุลาทีนิ อาจิกฺขติฯ ตํ นิสฺสาย โข ปเนสา เนว เขตฺตํ, น วตฺถุํ, น ภตฺตํ, น วตฺถํ ปจฺจาสีสติ; ติโสฺส ปน สมฺปตฺติโย ปตฺถยมานา เทติฯ ตฺวํ เอติสฺสา ตา สมฺปตฺติโย ทาตุํ สกฺขิสฺสสิ, น สกฺขิสฺสสีติ? อยํ โข ปน ปิณฺฑปาโต ตยา สราเคน สโทเสน สโมเหน น สกฺกา ภุญฺชิตุ’นฺติ ปตฺตํ ถวิกาย ปกฺขิปิตฺวา คณฺฐิกํ มุญฺจิตฺวา นิวตฺติตฺวา กสฺสกเลณเมว คนฺตฺวา ปตฺตํ เหฏฺฐามเญฺจ จีวรํ จีวรวํเส ฐเปตฺวา ‘อรหตฺตํ อปาปุณิตฺวา น นิกฺขมิสฺสามี’ติ วีริยํ อธิฏฺฐหิตฺวา นิสีทิฯ ทีฆรตฺตํ อปฺปมโตฺต หุตฺวา นิวุตฺถภิกฺขุ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ปุเรภตฺตเมว อรหตฺตํ ปตฺวา วิกสมานมิว ปทุมํ มหาขีณาสโว สิตํ กโรโนฺตว นิสีทิฯ เลณทฺวาเร รุกฺขมฺหิ อธิวตฺถา เทวตา –

> ‘‘นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม;
> ยสฺส เต อาสวา ขีณา, ทกฺขิเณโยฺยสิ มาริสา’’ติฯ

อุทานํ อุทาเนตฺวา – ‘ภเนฺต, ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐานํ ตุมฺหาทิสานํ อรหนฺตานํ ภิกฺขํ ทตฺวา มหลฺลกิตฺถิโย ทุกฺขา มุจฺจิสฺสนฺตี’ติ อาหฯ

เถโร อุฏฺฐหิตฺวา ทฺวารํ วิวริตฺวา กาลํ โอโลเกโนฺต ‘ปาโตเยวา’ติ ญตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย คามํ ปาวิสิฯ ทาริกาปิ ภตฺตํ สมฺปาเทตฺวา ‘อิทานิ เม ภาตา อาคมิสฺสติ, อิทานิ เม ภาตา อาคมิสฺสตีติ ทฺวารํ วิวริตฺวา โอโลกยมานา นิสีทิฯ สา, เถเร ฆรทฺวารํ สมฺปเตฺต, ปตฺตํ คเหตฺวา สปฺปิผาณิตโยชิตสฺส ขีรปิณฺฑปาตสฺส ปูเรตฺวา หเตฺถ ฐเปสิฯ เถโร ‘สุขํ โหตู’ติ อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ สาปิ ตํ โอโลกยมานา อฏฺฐาสิฯ

เถรสฺส หิ ตทา อติวิย ปริสุโทฺธ ฉวิวโณฺณ อโหสิ, วิปฺปสนฺนานิ อินฺทฺริยานิ, มุขํ พนฺธนามุตฺตตาลปกฺกํ วิย อติวิย วิโรจิตฺถฯ มหาอุปาสิกา อรญฺญา อาคนฺตฺวา – ‘‘กึ, อมฺม, ภาติโก เต อาคโต’’ติ ปุจฺฉิฯ สา สพฺพํ ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ อุปาสิกา ‘อชฺช เม ปุตฺตสฺส ปพฺพชิตกิจฺจํ มตฺถกํ ปตฺต’นฺติ ญตฺวา ‘‘อภิรมติ เต, อมฺม, ภาตา พุทฺธสาสเน, น อุกฺกณฺฐตี’’ติ อาหฯ

มหนฺตํ โข ปเนตํ สตฺถุ ทายชฺชํ ยทิทํ สตฺต อริยธนานิ นามฯ ตํ น สกฺกา กุสีเตน คเหตุํฯ ยถา หิ วิปฺปฏิปนฺนํ ปุตฺตํ มาตาปิตโร ‘อยํ อมฺหากํ อปุโตฺต’ติ ปริพาหิรํ กโรนฺติ; โส เตสํ อจฺจเยน ทายชฺชํ น ลภติ; เอวํ กุสีโตปิ อิทํ อริยธนทายชฺชํ น ลภติ, อารทฺธวีริโยว ลภตีติ **ทายชฺชมหตฺตํ** ปจฺจเวกฺขโตปิ อุปฺปชฺชติฯ ‘มหา โข ปน เต สตฺถาฯ สตฺถุโน หิ เต มาตุกุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธิคฺคหนกาเลปิ อภินิกฺขมเนปิ อภิสโมฺพธิยมฺปิ ธมฺมจกฺกปวตฺตนยมกปาฏิหาริยเทโวโรหนอายุสงฺขาโรสฺสชฺชเนสุปิ ปรินิพฺพานกาเลปิ ทสสหสฺสิโลกธาตุ กมฺปิตฺถฯ ยุตฺตํ นุ เต เอวรูปสฺส สตฺถุโน สาสเน ปพฺพชิตฺวา กุสีเตน ภวิตุ’นฺติ เอวํ **สตฺถุมหตฺตํ** ปจฺจเวกฺขโตปิ อุปฺปชฺชติฯ

‘ชาติยาปิ ตฺวํ อิทานิ น ลามกชาติโกสิ; อสมฺภินฺนาย มหาสมฺมตปเวณิยา อาคเต โอกฺกากราชวํเส ชาโต; สิริสุโทฺธทนมหาราชสฺส จ มหามายาเทวิยา จ นตฺตา; ราหุลภทฺทสฺส กนิโฏฺฐฯ ตยา นาม เอวรูเปน ชินปุเตฺตน หุตฺวา น ยุตฺตํ กุสีเตน วิหริตุ’นฺติ เอวํ **ชาติมหตฺตํ**

ปจฺจเวกฺขโตปิ อุปฺปชฺชติฯ ‘สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา เจว อสีติมหาสาวกา จ วีริเยเนว โลกุตฺตรธมฺมํ ปฏิวิชฺฌึสุฯ ตุวํ เอเตสํ สพฺรหฺมจารีนํ มคฺคํ ปฏิปชฺชสิ, นปฺปฏิปชฺชสี’ติ เอวํ **สพฺรหฺมจาริมหตฺตํ** ปจฺจเวกฺขโตปิ อุปฺปชฺชติฯ

กุจฺฉึ ปูเรตฺวา ฐิตอชครสทิเส วิสฺสฏฺฐกายิกเจตสิกวีริเย กุสีตปุคฺคเล ปริวชฺชนฺตสฺสาปิ อารทฺธวีริเย ปหิตตฺเต ปุคฺคเล เสวนฺตสฺสาปิ ฐานนิสชฺชาทีสุ วิริยุปฺปาทนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมคฺเคน ภาวนาปาริปูริ โหตีติ ปชานาติฯ

ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส –

> ‘‘อตฺถิ , ภิกฺขเว, ปีติสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมาฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒) –

เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ ตตฺถ ปีติเยว ปีติสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมา นามฯ ตสฺสา อุปฺปาทกมนสิกาโร โยนิโสมนสิกาโร นามฯ

อปิจ เอกาทส ธมฺมา ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ – พุทฺธานุสฺสติ, ธมฺมสงฺฆสีลจาคเทวตานุสฺสติ, อุปสมานุสฺสติ, ลูขปุคฺคลปริวชฺชนตา, สินิทฺธปุคฺคลเสวนตา, ปสาทนียสุตฺตนฺตปจฺจเวกฺขณตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ

พุทฺธคุเณ อนุสฺสรนฺตสฺสาปิ หิ ยาว อุปจารา สกลสรีรํ ผรมาโน ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค อุปฺปชฺชติ; ธมฺมสงฺฆคุเณ อนุสฺสรนฺตสฺสาปิ, ทีฆรตฺตํ อกฺขณฺฑํ กตฺวา รกฺขิตํ จตุปาริสุทฺธิสีลํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, คิหิโน ทสสีลํ ปญฺจสีลํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, ทุพฺภิกฺขภยาทีสุ ปณีตํ โภชนํ สพฺรหฺมจารีนํ ทตฺวา ‘เอวํ นาม อทมฺหา’ติ จาคํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, คิหิโนปิ เอวรูเป กาเล สีลวนฺตานํ ทินฺนทานํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, เยหิ คุเณหิ สมนฺนาคตา เทวตา เทวตฺตํ ปตฺตา ตถารูปานํ คุณานํ อตฺตนิ อตฺถิตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, สมาปตฺติยา วิกฺขมฺภิเต กิเลเส สฏฺฐิปิ สตฺตติปิ วสฺสานิ น สมุทาจรนฺตีติ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, เจติยทสฺสนโพธิทสฺสนเถรทสฺสเนสุ อสกฺกจฺจกิริยาย สํสูจิตลูขภาเว พุทฺธาทีสุ ปสาทสิเนหาภาเวน คทฺรภปิเฏฺฐ รชสทิเส ลูขปุคฺคเล ปริวชฺชนฺตสฺสาปิ, พุทฺธาทีสุ ปสาทพหุเล มุทุจิตฺเต สินิทฺธปุคฺคเล เสวนฺตสฺสาปิ, รตนตฺตยคุณปริทีปเก ปสาทนียสุตฺตเนฺต ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ปีติอุปฺปาทนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมคฺเคน ภาวนาปาริปูริ โหตีติ ปชานาติฯ

ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส –

> ‘‘อตฺถิ , ภิกฺขเว, กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒) –

เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ อปิจ สตฺต ธมฺมา ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ – ปณีตโภชนเสวนตา, อุตุสุขเสวนตา , อิริยาปถสุขเสวนตา, มชฺฌตฺตปโยคตา, สารทฺธกายปุคฺคลปริวชฺชนตา, ปสฺสทฺธิกายปุคฺคลเสวนตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ ปณีตญฺหิ สินิทฺธํ สปฺปายโภชนํ ภุญฺชนฺตสฺสาปิ, สีตุเณฺหสุ อุตูสุ ฐานาทีสุ จ อิริยาปเถสุ สปฺปายํ อุตุญฺจ อิริยาปถญฺจ เสวนฺตสฺสาปิ ปสฺสทฺธิ อุปฺปชฺชติฯ โย ปน มหาปุริสชาติโก สพฺพอุตุอิริยาปถกฺขโมว โหติ, น ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ยสฺส สภาควิสภาคตา อตฺถิ, ตเสฺสว วิสภาเค อุตุอิริยาปเถ วเชฺชตฺวา สภาเค เสวนฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ มชฺฌตฺตปโยโค วุจฺจติ อตฺตโน จ ปรสฺส จ กมฺมสฺสกตปจฺจเวกฺขณา; อิมินา มชฺฌตฺตปโยเคน อุปฺปชฺชติฯ โย เลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ ปรํ วิเหฐยมาโนว วิจรติ, เอวรูปํ สารทฺธกายํ ปุคฺคลํ ปริวเชฺชนฺตสฺสาปิ, สํยตปาทปาณึ ปสฺสทฺธกายํ ปุคฺคลํ เสวนฺตสฺสาปิ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ปสฺสทฺธิอุปฺปาทนตฺถาย นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูริ โหตีติ ปชานาติฯ

สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, สมถนิมิตฺตํ อพฺยคฺคนิมิตฺตํฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒) –

เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ ตตฺถ สมโถว สมถนิมิตฺตํ, อวิเกฺขปเฏฺฐน จ อพฺยคฺคนิมิตฺตนฺติฯ

อปิจ เอกาทส ธมฺมา สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ – วตฺถุวิสทกิริยตา , อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนตา, นิมิตฺตกุสลตา, สมเย จิตฺตสฺส ปคฺคณฺหนตา, สมเย จิตฺตสฺส นิคฺคหณนตา, สมเย สมฺปหํสนตา, สมเย อชฺฌุเปกฺขณตา, อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนตา, สมาหิตปุคฺคลเสวนตา, ฌานวิโมกฺขปจฺจเวกฺขณตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ ตตฺถ **วตฺถุวิสทกิริยตา** จ **อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนตา** จ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

นิมิตฺตกุสลตา นาม กสิณนิมิตฺตสฺส อุคฺคหณกุสลตาฯ **สมเย จิตฺตสฺส ปคฺคหณนตา**ติ ยสฺมึ สมเย อติสิถิลวีริยตาทีหิ ลีนํ จิตฺตํ โหติ, ตสฺมึ สมเย ธมฺมวิจยวีริยปีติสโมฺพชฺฌงฺคสมุฎฺฐาปเนน ตสฺส ปคฺคณฺหนํฯ **สมเย จิตฺตสฺส นิคฺคหณนตา**ติ ยสฺมึ สมเย อจฺจารทฺธวีริยตาทีหิ อุทฺธตํ จิตฺตํ โหติ, ตสฺมึ สมเย ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสมุฎฺฐาปเนน ตสฺส นิคฺคณฺหนํฯ **สมเย สมฺปหํสนตา**ติ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปญฺญาปโยคมนฺทตาย วา อุปสมสุขานธิคเมน วา นิรสฺสาทํ โหติ, ตสฺมึ สมเย อฎฺฐสํเวควตฺถุปจฺจเวกฺขเณน สํเวเชติฯ **อฎฺฐ สํเวควตฺถูนิ** นาม ชาติชราพฺยาธิมรณานิ จตฺตาริ, อปายทุกฺขํ ปญฺจมํ, อตีเต วฎฺฎมูลกํ ทุกฺขํ, อนาคเต วฎฺฎมูลกํ ทุกฺขํ, ปจฺจุปฺปเนฺน อาหารปริเยฎฺฐิมูลกํ ทุกฺขนฺติฯ รตนตฺตยคุณานุสฺสรเณน จ ปสาทํ ชเนติฯ อยํ วุจฺจติ สมเย สมฺปหํสนตาติฯ

สมเย อชฺฌุเปกฺขนตา นาม ยสฺมึ สมเย สมฺมาปฏิปตฺตึ อาคมฺม อลีนํ อนุทฺธตํ อนิรสฺสาทํ อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ สมถวีถิปฏิปนฺนํ จิตฺตํ โหติ, ตทายํ ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ น พฺยาปารํ อาปชฺชติ สารถี วิย สมปฺปวเตฺตสุ อเสฺสสุฯ อยํ วุจฺจติ สมเย อชฺฌุเปกฺขนตาติฯ **อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนตา** นาม อุปจารํ วา อปฺปนํ วา อปฺปตฺตานํ วิกฺขิตฺตจิตฺตานํ ปุคฺคลานํ อารกา ปริวชฺชนํฯ **สมาหิตปุคฺคลเสวนตา** นาม อุปจาเรน วา อปฺปนาย วา สมาหิตจิตฺตานํ เสวนา ภชนา ปยิรุปาสนาฯ **ตทธิมุตฺตตา** นาม ฐานนิสชฺชาทีสุ สมาธิอุปฺปา

ทนตฺถํเยว นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตตาฯ เอวญฺหิ ปฏิปชฺชโต เอส อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมคฺเคน ภาวนาปาริปูริ โหตีติ ปชานาติฯ

อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมาฯ ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร – อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒) –

เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ ตตฺถ อุเปกฺขาว อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมา นามฯ อปิจ ปญฺจ ธมฺมา อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ – สตฺตมชฺฌตฺตตา, สงฺขารมชฺฌตฺตตา, สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนตา, สตฺตสงฺขารมชฺฌตฺตปุคฺคลเสวนตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ

ตตฺถ ทฺวีหากาเรหิ **สตฺตมชฺฌตฺตตํ** สมุฏฺฐาเปติ – ‘ตฺวํ อตฺตโน กเมฺมน อาคนฺตฺวา อตฺตโนว กเมฺมน คมิสฺสสิฯ เอโสปิ อตฺตโน กเมฺมน อาคนฺตฺวา อตฺตโนว กเมฺมน คมิสฺสติฯ ตฺวํ กํ เกลายสี’ติ เอวํ กมฺมสฺสกตปจฺจเวกฺขเณน จ ‘ปรมตฺถโต สโตฺตเยว นตฺถิฯ โส ตฺวํ กํ เกลายสี’ติ เอวํ นิสฺสตฺตปจฺจเวกฺขเณน จฯ ทฺวีเหวากาเรหิ **สงฺขารมชฺฌตฺตตํ** สมุฏฺฐาเปติ – ‘อิทํ จีวรํ อนุปุเพฺพน วณฺณวิการเญฺจว ชิณฺณภาวญฺจ อุปคนฺตฺวา ปาทปุญฺฉนโจฬกํ หุตฺวา ยฏฺฐิโกฏิยา ฉฑฺฑนียํ ภวิสฺสติฯ สเจ ปนสฺส สามิโก ภเวยฺย, นาสฺส เอวํ วินสฺสิตุํ ทเทยฺยา’ติ เอวํ อสฺสามิกภาวปจฺจเวกฺขเณน จฯ ‘อนทฺธนิยํ อิทํ ตาวกาลิก’นฺติ เอวํ ตาวกาลิกภาวปจฺจเวกฺขเณน จฯ ยถา จ จีวเร, เอวํ ปตฺตาทีสุปิ โยชนา กาตพฺพาฯ

สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนตาติ เอตฺถ โย ปุคฺคโล คิหี วา อตฺตโน ปุตฺตธีตาทิเก, ปพฺพชิโต วา อตฺตโน อเนฺตวาสิกสมานุปชฺฌายกาทิเก มมายติ, สหเตฺถเนว เนสํ เกสเจฺฉทนสูจิกมฺมจีวรโธวนรชนปตฺตปจนาทีนิ กโรติ, มุหุตฺตมฺปิ อปสฺสโนฺต ‘อสุโก สามเณโร กุหึ? อสุโก ทหโร กุหิ’นฺติ? ภนฺตมิโค วิย อิโต จิโต จ อาโลเกติ; อเญฺญน เกสเจฺฉทนาทีนํ อตฺถาย ‘มุหุตฺตํ ตาว อสุกํ เปเสถา’ติ ยาจิยมาโนปิ ‘อเมฺหปิ ตํ อตฺตโน กมฺมํ น กาเรม, ตุเมฺห นํ คเหตฺวา กิลเมสฺสถา’ติ น เทติ – อยํ **สตฺตเกลายโน** นามฯ

โย ปน จีวรปตฺตถาลกกตฺตรยฏฺฐิอาทีนิ มมายติ, อญฺญสฺส หเตฺถน ปรามสิตุมฺปิ น เทติ, ตาวกาลิกํ ยาจิโตปิ ‘มยมฺปิ อิมํ มมายนฺตา น ปริภุญฺชาม, ตุมฺหากํ กึ ทสฺสามา’ติ วทติ – อยํ **สงฺขารเกลายโน** นามฯ โย ปน เตสุ ทฺวีสุปิ วตฺถูสุ มชฺฌโตฺต อุทาสีโน – อยํ **สตฺตสงฺขารมชฺฌโตฺต** นามฯ อิติ อยํ อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺค เอวรูเป สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคเล อารกา ปริวเชฺชนฺตสฺสาปิ, สตฺตสงฺขารมชฺฌตฺตปุคฺคเล เสวนฺตสฺสาปิ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ตทุปฺปาทนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมคฺเคน ภาวนาปาริปูริ โหตีติ ปชานาติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

โพชฺฌงฺคปพฺพวณฺณนาฯ

อิเมสุปิ ทฺวีสุ ปเพฺพสุ สุทฺธวิปสฺสนาว กถิตาฯ อิติ อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ปุพฺพภาเค นานาจิเตฺตสุ ลพฺภนฺติฯ อเญฺญเนว หิ จิเตฺตน กายํ ปริคฺคณฺหาติ, อเญฺญน เวทนํ, อเญฺญน

จิตฺตํ, อเญฺญน ธเมฺม ปริคฺคณฺหาติ; โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ ปน เอกจิเตฺตเยว ลพฺภนฺติฯ อาทิโต หิ กายํ ปริคฺคณฺหิตฺวา อาคตสฺส วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตา สติ **กายานุปสฺสนา** นามฯ ตาย สติยา สมนฺนาคโต ปุคฺคโล **กายานุปสฺสี** นามฯ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อริยมคฺคํ ปตฺตสฺส มคฺคกฺขเณ มคฺคสมฺปยุตฺตา สติ กายนุปสฺสนา นามฯ ตาย สติยา สมนฺนาคโต ปุคฺคโล กายานุปสฺสี นามฯ เวทนํ ปริคฺคณฺหิตฺวา…ฯ จิตฺตํ ปริคฺคณฺหิตฺวา…ฯ ธเมฺม ปริคฺคณฺหิตฺวา อาคตสฺส วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตา สติ **ธมฺมานุปสฺสนา** นามฯ ตาย สติยา สมนฺนาคโต ปุคฺคโล **ธมฺมานุปสฺสี** นามฯ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อริยมคฺคํ ปตฺตสฺส มคฺคกฺขเณ มคฺคสมฺปยุตฺตา สติ ธมฺมานุปสฺสนา นามฯ ตาย สติยา สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ธมฺมานุปสฺสี นามฯ เอวํ ตาว เทสนา ปุคฺคเล ติฎฺฐติฯ กาเย ปน ‘สุภ’นฺติ วิปลฺลาสปฺปหานา กายปริคฺคาหิกา สติ มเคฺคน สมิชฺฌตีติ กายานุปสฺสนา นามฯ เวทนาย ‘สุข’นฺติ วิปลฺลาสปฺปหานา เวทนาปริคฺคาหิกา สติ มเคฺคน สมิชฺฌตีติ เวทนานุปสฺสนา นามฯ จิเตฺต ‘นิจฺจ’นฺติ วิปลฺลาสปฺปหานา จิตฺตปริคฺคาหิกา สติ มเคฺคน สมิชฺฌตีติ จิตฺตานุปสฺสนา นามฯ ธเมฺมสุ ‘อตฺตา’ติ วิปลฺลาสปฺปหานา ธมฺมปริคฺคาหิกา สติ มเคฺคน สมิชฺฌตีติ ธมฺมานุปสฺสนา นามฯ อิติ เอกาว มคฺคสมฺปยุตฺตา สติ จตุกิจฺจสาธนเฎฺฐน จตฺตาริ นามานิ ลภติฯ เตน วุตฺตํ – ‘โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ ปน เอกจิเตฺตเยว ลพฺภนฺตี’ติฯ

สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนาฯ

๒. อภิธมฺมภาชนียวณฺณนา

๓๗๔. อภิธมฺมภาชนีเย โลกุตฺตรสติปฎฺฐานวเสน เทสนาย อารทฺธตฺตา ยถา กายาทิอารมฺมเณสุ โลกิยสติปฎฺฐาเนสุ ตนฺติ ฐปิตา, เอวํ อฎฺฐเปตฺวา สพฺพานิปิ กายานุปสฺสาทีนิ สติปฎฺฐานานิ ธมฺมสงฺคณิยํ (ธ. ส. ๓๕๕ อาทโย) วิภตฺตสฺส เทสนานยสฺส มุขมตฺตเมว ทเสฺสเนฺตน นิทฺทิฎฺฐานิฯ

ตตฺถ นยเภโท เวทิตโพฺพฯ กถํ? กายานุปสฺสนาย ตาว โสตาปตฺติมเคฺค ฌานาภินิเวเส สุทฺธิกปฎิปทา, สุทฺธิกสุญฺญตา, สุญฺญตปฎิปทา, สุทฺธิกอปฺปณิหิตํ, อปฺปณิหิตปฎิปทาติ อิเมสุ ปญฺจสุ ฐาเนสุ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ จตุกฺกปญฺจกนยานํ วเสน ทส นยา โหนฺติฯ เอวํ เสเสสุปีติ วีสติยา อภินิเวเสสุ เทฺว นยสตานิฯ ตานิ จตูหิ อธิปตีหิ จตุคฺคุณิตานิ อฎฺฐฯ อิติ สุทฺธิกานิ เทฺว สาธิปตีนิ อฎฺฐาติ สพฺพมฺปิ นยสหสฺสํ โหติฯ ตถา เวทนานุปสฺสนาทีสุ สุทฺธิกสติปฎฺฐาเนจาติ โสตาปตฺติมเคฺค ปญฺจ นยสหสฺสานิฯ ยถา จ โสตาปตฺติมเคฺค, เอวํ เสสมเคฺคสุปีติ กุสเล วีสติ นยสหสฺสานิ; สุญฺญตาปณิหิตานิมิตฺตาทิเภเทสุ ปน ตโต ติคฺคุเณ วิปาเก สฎฺฐิ นยสหสฺสานีติฯ เอวเมว สกิจฺจสาธกานเญฺจว สํสิทฺธิกกิจฺจานญฺจ กุสลวิปากสติปฎฺฐานานํ นิเทฺทสวเสน ทุวิโธ กายานุปสฺสนาทิวเสน จ สุทฺธิกวเสน จ กุสเล ปญฺจนฺนํ วิปาเก ปญฺจนฺนนฺติ ทสนฺนํ นิเทฺทสวารานํ วเสน ทสปฺปเภโท อสีตินยสหสฺสปติมณฺฑิโต อภิธมฺมภาชนียนิเทฺทโสฯ

๓. ปญฺหาปุจฺฉกวณฺณนา

๓๘๖. ปญฺหาปุจฺฉเก ปาฬิอนุสาเรเนว สติปฎฺฐานานํ กุสลาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ อารมฺมณตฺติเกสุ ปน สพฺพานิปิ เอตานิ อปฺปมาณํ นิพฺพานํ อารพฺภ ปวตฺตนโต อปฺปมาณารมฺมณาเนว, น มคฺคารมฺมณานิ; สหชาตเหตุวเสน ปน มคฺคเหตุกานิ; วีริยํ วา วีมํสํ วา เชฎฺฐกํ กตฺวา มคฺคภาวนากาเล มคฺคาธิปตีนิ; ฉนฺทจิตฺตเชฎฺฐกาย มคฺคภาวนาย นวตฺตพฺพา

นิ มคฺคาธิปตีนีติ ผลกาเลปิ นวตฺตพฺพาเนว; อตีตาทีสุ เอการมฺมณภาเวนปิ นวตฺตพฺพานิ; นิพฺพานสฺส ปน พหิทฺธาธมฺมตฺตา พหิทฺธารมฺมณานิ นาม โหนฺตีติฯ เอวเมตสฺมึ ปญฺหาปุจฺฉเก นิพฺพตฺติตโลกุตฺตราเนว สติปฏฺฐานานิ กถิตานิฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธน หิ สุตฺตนฺตภาชนียสฺมึเยว โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา สติปฏฺฐานา กถิตา; อภิธมฺมภาชนียปญฺหาปุจฺฉเกสุ ปน โลกุตฺตราเยวาติฯ เอวมยํ สติปฏฺฐานวิภโงฺคปิ เตปริวฏฺฏํ นีหริตฺวา ภาเชตฺวา ทสฺสิโตติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย

สติปฏฺฐานวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สมฺมปฺปธานวิภงฺค

๑. สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา

๓๙๐. อิทานิ ตทนนฺตเร สมฺมปฺปธานวิภงฺเค **จตฺตาโร**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ เตน น ตโต เหฏฺฐา น อุทฺธนฺติ สมฺมปฺปธานปริเจฺฉทํ ทีเปติฯ **สมฺมปฺปธานา**ติ การณปฺปธานา อุปาย ปฺปธานา โยนิโสปธานาฯ **อิธ ภิกฺขู**ติ อิมสฺมึ สาสเน ปฏิปนฺนโก ภิกฺขุฯ **อนุปฺปนฺนาน**นฺติ อ นิพฺพตฺตานํฯ **ปาปกาน**นฺติ ลามกานํฯ **อกุสลานํ ธมฺมาน**นฺติ อโกสลฺลสมฺภูตานํ ธมฺมานํฯ **อนุปฺปาทายา**ติ น อุปฺปาทนตฺถายฯ **ฉนฺทํ ชเนตี**ติ กตฺตุกมฺยตาสงฺขาตํ กุสลจฺฉนฺทํ ชเนติ อุปฺปาเทติฯ **วายมตี**ติ ปโยคํ ปรกฺกมํ กโรติฯ **วีริยํ อารภตี**ติ กายิกเจตสิกํ วีริยํ กโรติฯ **จิตฺตํ ปคฺคณฺหาตี**ติ เตเนว สหชาตวีริเยน จิตฺตํ อุกฺขิปติฯ **ปทหตี**ติ ปธานวีริยํ กโรติฯ ปฏิปาฏิยา ปเนตานิ จตฺตาริปิ ปทานิ อาเสวนาภาวนาพหุลีกมฺมสาตจฺจกิริยาหิ โยเชตพฺพานิฯ

อุปฺปนฺนานํ ปาปกานนฺติ อนุปฺปนฺนนฺติ อวตฺตพฺพตํ อาปนฺนานํ ปาปธมฺมานํฯ **ปหานายา**ติ ปชหนตฺถายฯ **อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมาน**นฺติ อนิพฺพตฺตานํ โกสลฺลสมฺภูตานํ ธมฺมานํฯ **อุปฺปาทายา**ติ อุปฺปาทนตฺถายฯ **อุปฺปนฺนาน**นฺติ นิพฺพตฺตานํฯ **ฐิติยา**ติ ฐิตตฺถายฯ **อสมฺโมสายา**ติ อนสฺสนตฺถํฯ **ภิโยฺยภาวายา**ติ ปุนปฺปุนํ ภาวายฯ **เวปุลฺลายา**ติ วิปุลภาวายฯ **ภาวนายา**ติ วฑฺฒิยาฯ **ปาริปูริยา**ติ ปริปูรณตฺถายฯ อยํ ตาว จตุนฺนํ สมฺมปฺปธานานํ อุเทฺทสวารวเสน เอกปทิโก อตฺถุทฺธาโรฯ

๓๙๑. อิทานิ ปฏิปาฏิยา ตานิ ปทานิ ภาเชตฺวา ทเสฺสตุํ **กถญฺจ ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนาน**นฺติอาทินา นเยน นิเทฺทสวาโร อารโทฺธฯ ตตฺถ ยํ เหฏฺฐา ธมฺมสงฺคเห อาคตสทิสํ, ตํ ตสฺส วณฺณนายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ยํ ปน ตสฺมึ อนาคตํ, ตตฺถ ฉนฺทนิเทฺทเส ตาว **โย ฉโนฺท**ติ โย ฉนฺทนิยวเสน ฉโนฺทฯ **ฉนฺทิกตา**ติ ฉนฺทิกภาโว, ฉนฺทกรณากาโร วาฯ **กตฺตุกมฺยตา**ติ กตฺตุกามตาฯ **กุสโล**ติ เฉโกฯ **ธมฺมจฺฉโนฺท**ติ สภาวจฺฉโนฺทฯ อยญฺหิ ฉโนฺท นาม ตณฺหาฉโนฺท, ทิฏฺฐิฉโนฺท, วีริยฉโนฺท, ธมฺมจฺฉโนฺทติ พหุวิโธ นานปฺปการโกฯ เตสุ ธมฺมจฺฉโนฺทติ อิมสฺมึ ฐาเน กตฺตุกมฺยตากุสลธมฺมจฺฉโนฺท อธิเปฺปโตฯ

อิมํ ฉนฺทํ ชเนตีติ ฉนฺทํ กุรุมาโนว ฉนฺทํ ชเนติ นามฯ **สญฺชเนตี**ติ อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํฯ **อุฏฺฐเปตี**ติ ฉนฺทํ กุรุมาโนว ตํ อุฏฺฐเปติ นามฯ **สมุฏฺฐเปตี**ติ อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํฯ **นิพฺพเตฺตตี**ติ ฉนฺทํ กุรุมาโนว ตํ นิพฺพเตฺตติ นามฯ **อภินิพฺพเตฺตตี**ติ อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํฯ อปิจ ฉนฺทํ กโรเนฺตว ฉนฺทํ **ชเนติ** นามฯ ตเมว สตตํ กโรเนฺต **สญฺชเนติ** นามฯ เกนจิเทว อนฺตราเยน ปติตํ ปุน อุกฺขิปเนฺต **อุฏฺฐเปติ** นามฯ ปพนฺธฏฺฐิตึ ปาเปเนฺต **สมุฏฺฐเปติ** นามฯ ตํ ปากฏํ กโรเนฺต **นิพฺพเตฺตติ** นามฯ อโนสกฺกนตาย อลีนวุตฺติตาย อโนลีนวุตฺติตาย อภิมุขภาเวน นิพฺพเตฺตเนฺต **อภินิพฺพเตฺตติ** นามฯ

๓๙๔. วีริยนิเทฺทเส วีริยํ กโรเนฺตว วีริยํ **อารภติ** นามฯ ทุติยปทํ อุปสเคฺคน วฑฺฒิตํฯ วีริยํ กโรเนฺตเยว จ **อาเสวติ ภาเวติ** นามฯ ปุนปฺปุนํ กโรเนฺต **วหุลีกโรติ**ฯ อาทิโตว กโรเนฺต **อารภติ**ฯ ปุนปฺปุนํ กโรเนฺต **สมารภติ**ฯ ภาวนาวเสน ภชเนฺต **อาเสวติ**ฯ วเฑฺฒเนฺต **ภาเวติ**ฯ สพฺพกิเจฺจสุ ตเทว พหุลีกโรเนฺต **พหุลีกโรตี**ติ เวทิตพฺพํฯ

๓๙๕. จิตฺตปคฺคหนิทฺเทเส วีริยปคฺคเหน โยเชนฺต จิตฺตํ **ปคฺคณฺหาติ,** อุกฺขิปตีติ อ
โตฺถฯ ปุนปฺปุนํ ปคฺคณฺหนฺต **สมฺปคฺคณฺหาติ**ฯ เอวํ สมฺปคฺคหิตํ ยถา น ปตติ ตถา นํ วีริยุ
ปตฺถมฺภน อุปตฺถมฺภนฺต **อุปตฺถมฺภติ**ฯ อุปตฺถมฺภิตมฺปิ ถิรภาวตฺถาย ปุนปฺปุนํ อุปตฺถมฺภ
นฺต **ปจฺจุปตฺถมฺภติ** นามฯ

๔๐๖. **ฐิติยา**ติปทสฺส นิทฺเทเส สพฺพสมฺปิ อสมฺโมสาทีนํ ฐิติเววจนภาวํ ทเสฺสตุํ **ยา
ฐิติ โส อสมฺโมโส**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถ หิ เหฏฺฐิมํ เหฏฺฐิมํ ปทํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส ปทสฺส อ
โตฺถ, อุปริมํ อุปริมํ ปทํ เหฏฺฐิมสฺส เหฏฺฐิมสฺส อโตฺถติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตาน
ตฺถเมวาติฯ อยํ ตาว ปาฬิวณฺณนาฯ

อยํ ปเนตฺถ วินิจฺฉยกถาฯ อยญฺหิ สมฺมปฺปธานกถา นาม ทุวิธา – โลกิยา โลกุตฺตรา จฯ
ตตฺถ โลกิยา สพฺพปุพฺพภาเค โหติฯ สา กสฺสปสํยุตฺตปริยาเยน โลกิยมคฺคกฺขเณ เวทิตพฺ
พาฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ –

> ‘‘จตฺตาโร เม, อาวุโส, สมฺมปฺปธานาฯ กตเม จตฺตาโร?
>
> อิธาวุโส, ภิกฺขุ ‘อนุปฺปนฺนา เม ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชมานา อนตฺถาย สํวเตฺตยฺยุ’นฺติ อาตปฺปํ กโรติ; ‘อุปฺปนฺนา เม ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อปฺปหียมานา อนตฺถาย สํวเตฺตยฺยุ’นฺติ อาตปฺปํ กโรติ; ‘อนุปฺปนฺนา เม กุสลา ธมฺมา อนุปฺปชฺชมานา อนตฺถาย สํวเตฺตยฺยุ’นฺติ อาตปฺปํ กโรติฯ ‘อุปฺปนฺนา เม กุสลา ธมฺมา นิรุชฺฌมานา อนตฺถาย สํวเตฺตยฺยุ’นฺติ อาตปฺปํ กโรตี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๔๕)ฯ

เอตฺถ จ **‘อนุปฺปนฺนา เม กุสลา ธมฺมา’**ติ สมถวิปสฺสนา เจว มโคฺค จฯ **อุปฺปนฺนา กุ
สลา** นาม สมถวิปสฺสนาวฯ มโคฺค ปน สกึ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌมาโน อนตฺถาย สํวตฺตนโก
นาม นตฺถิฯ โส หิ ผลสฺส ปจฺจยํ ทตฺวาว นิรุชฺฌติฯ ปุริมสฺมึ วา สมถวิปสฺสนาว คเหตพฺพาติ
วุตฺตํ, ตํ ปน น ยุตฺตํฯ

ตตฺถ ‘‘อุปฺปนฺนา สมถวิปสฺสนา นิรุชฺฌมานา อนตฺถาย สํวตฺตนฺตี’’ติ อตฺถสฺส อาวิภาว
ตฺถํ อิทํ วตฺถุ – เอโก กิร ขีณาสวเตฺถโร ‘มหาเจติยญฺจ มหาโพธิญฺจ วนฺทิสฺสามี’ติ สมาปตฺติ
ลาภินา ภณฺฑคาหกสามเณเรน สทฺธึ ชนปทโต มหาวิหารํ อาคนฺตฺวา วิหารปริเวณํ ปาวิสิ;
สายนฺหสมเย มหาภิกฺขุสเงฺฆ เจติยํ วนฺทมาเน เจติยํ วนฺทนตฺถาย น นิกฺขมิฯ กสฺมา? ขีณา
สวานญฺหิ ตีสุ รตเนสุ มหนฺตํ คารวํ โหติฯ ตสฺมา ภิกฺขุสเงฺฆ วนฺทิตฺวา ปฏิกฺกเนฺต มนุสฺสานํ
สายมาสภุตฺตเวลาย สามเณรมฺปิ อชานาเปตฺวา ‘เจติยํ วนฺทิสฺสามี’ติ เอกโกว นิกฺขมิฯ สาม
เณโร ‘กึ นุ โข เถโร อเวลาย เอกโกว คจฺฉติ, ชานิสฺสามี’ติ อุปชฺฌายสฺส ปทานุปทิโกว นิกฺ
ขมิฯ เถโร อนาวชฺชเนน ตสฺส อาคมนํ อชานโนฺต ทกฺขิณทฺวาเรน มหาเจติยงฺคณํ อารุโฬฺหฯ
สามเณโรปิ อนุปทํเยว อารุโฬฺหฯ

มหาเถโร มหาเจติยํ อุโลฺลเกตฺวา พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ คเหตฺวา สพฺพํ เจตโส สมนฺนาหริตฺ
วา หฏฺฐปหโฏฺฐ มหาเจติยํ วนฺทติฯ สามเณโร เถรสฺส วนฺทนาการํ ทิสฺวา ‘อุปชฺฌาโย เม อติ
วิย ปสนฺนจิโตฺต วนฺทติ; กึ นุ โข ปุปฺผานิ ลภิตฺวา ปูชํ กเรยฺยา’ติ จิเนฺตสิฯ เถเร วนฺทิตฺวา
อุฏฺฐาย สิรสิ อญฺชลึ ฐเปตฺวา มหาเจติยํ อุโลฺลเกตฺวา ฐิเต สามเณโร อุกฺกาสิตฺวา อตฺตโน
อาคตภาวํ ชานาเปสิฯ เถโร ปริวเตฺตตฺวา โอโลเกโนฺต ‘‘กทา อาคโตสี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘ตุมฺหากํ
เจติยํ วนฺทนกาเล, ภเนฺต; อติวิย ปสนฺนา เจติยํ วนฺทิตฺถ; กินฺนุ โข ปุปฺผานิ ลภิตฺวา ปูเชยฺยา

ถา’’ติ? ‘‘อาม, สามเณร, อิมสฺมึ เจติเย วิย อญฺญตฺร เอตฺตกํ ธาตุนิธานํ นาม นตฺถิฯ เอวรูปํ อสทิสํ มหาถูปํ ปุปฺผานิ ลภิตฺวา โก น ปูเชยฺยา’’ติ? ‘‘เตน หิ, ภนฺเต, อธิวาเสถ, อาหริสฺสามี’’ติ ตาวเทว ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา อิทฺธิยา หิมวนฺตํ คนฺตฺวา วณฺณคนฺธสมฺปนฺนานิ ปุปฺผานิ คเหตฺวา ปริสฺสาวนํ ปูเรตฺวา มหาเถเร ทกฺขิณมุขโต ปจฺฉิมมุเข อสมฺปตฺตเยว อาคนฺตฺวา ปุปฺผปริสฺสาวนํ หเตฺถ ฐเปตฺวา ‘‘ปูเชถ ภนฺเต’’ติ อาหฯ เถโร ‘‘อติมนฺทานิ โน, สามเณร, ปุปฺผานี’’ติ อาหฯ ‘‘คจฺฉถ, ภนฺเต, ภควโต คุเณ อาวเชฺชตฺวา ปูเชถา’’ติฯ

เถโร ปจฺฉิมมุขนิสฺสิเตน โสปาเนน อารุยฺห กุจฺฉิเวทิกาภูมิยํ ปุปฺผปูชํ กาตุํ อารโทฺธฯ เวทิกาภูมิ ปริปุณฺณา; ปุปฺผานิ ปติตฺวา ทุติยภูมิยํ ชณฺณุปฺปมาเณน โอธินา ปูรยึสุฯ ตโต โอตริตฺวา ปาทปิฏฺฐิกปนฺตึ ปูเชสิ; สาปิ ปริปูริ; ปริปุณฺณภาวํ ญตฺวา เหฏฺฐิมตเล วิกิรนฺโต อคมาสิ; สพฺพํ เจติยงฺคณํ ปริปูริ; ตสฺมึ ปริปุเณฺณ ‘‘สามเณร, ปุปฺผานิ น ขียนฺตี’’ติ อาหฯ ‘‘ปริสฺสาวนํ, ภนฺเต, อโธมุขํ กโรถา’’ติฯ อโธมุขํ กตฺวา จาเลสิฯ ตทา ปุปฺผานิ ขีณานิฯ เถโร ปริสฺสาวนํ สามเณรสฺส ทตฺวา สทฺธึ หตฺถิปากาเรน เจติยํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา จตูสุ ฐาเนสุ วนฺทิตฺวา ปริเวณํ คจฺฉโนฺต จิเนฺตสิ – ‘ยาว มหิทฺธิโก วตายํ สามเณโร; สกฺขิสฺสติ นุ โข อิมํ อิทฺธานุภาวํ รกฺขิตุนฺติ? ตโต ‘น สกฺขิสฺสตี’ติ ทิสฺวา สามเณรํ อาห – ‘‘สามเณร, ตฺวํ อิทานิ มหิทฺธิโก; เอวรูปํ ปน อิทฺธึ นาเสตฺวา ปจฺฉิมกาเล กาณเปสการิยา หเตฺถน มทฺทิตํกญฺชิยํ ปิวิสฺสสี’’ติฯ ทหรกภาวสฺส นาเมส โทโส ยํ โส อุปชฺฌายสฺส กถาย สํเวเชตฺวา ‘กมฺมฏฺฐานํ เม, ภเนฺต, อาจิกฺขถา’ติ น ยาจิ; ‘อมฺหากํ อุปชฺฌาโย กึ วทตี’ติ ตํ ปน อสุณโนฺต วิย อคมาสิฯ

เถโร มหาเจติยญฺจ มหาโพธิญฺจ วนฺทิตฺวา สามเณรํ ปตฺตจีวรํ คาหาเปตฺวา อนุปุเพฺพน กุเฏฺฏิติสฺสมหาวิหารํ อคมาสิฯ สามเณโร อุปชฺฌายสฺส ปทานุปทิโก หุตฺวา ภิกฺขาจารํ น คจฺฉติฯ ‘‘กตรํ คามํ ปวิสถ, ภเนฺต’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ปน ‘อิทานิ เม อุปชฺฌาโย คามทฺวารํ สมฺปโตฺต ภวิสฺสตี’ติ ญตฺวา อตฺตโน จ อุปชฺฌายสฺส จ ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา อากาเสนาคนฺตฺวา เถรสฺส ปตฺตจีวรํ ทตฺวา ปิณฺฑาย ปวิสติฯ เถโร สพฺพกาลํ โอวทติ – ‘‘สามเณร, มา เอวมกาสิ; ปุถุชฺชนิทฺธิ นาม จลา อนิพทฺธา; อสปฺปายํ รูปาทิอารมฺมณํ ลภิตฺวา อปฺปมตฺตเกเนว ภิชฺชติ; สนฺตาย สมาปตฺติยา ปริหีนา พฺรหฺมจริยวาเส สนฺถมฺภิตุํ น สโกฺกนฺตี’’ติฯ สามเณโร ‘กึ กเถติ มยฺหํ อุปชฺฌาโย’ติ โสตุํ น อิจฺฉติ, ตเถว กโรติฯ เถโร อนุปุเพฺพน เจติยวนฺทนํ กโรโนฺต กมฺมุเปนฺทวิหารํ นาม คโตฯ ตตฺถ วสเนฺตปิ เถเร สามเณโร ตเถว กโรติฯ

อเถกทิวสํ เอกา เปสการธีตา อภิรูปา ปฐมวเย ฐิตา กมฺมุเปนฺทคามโต นิกฺขมิตฺวา ปทุมสฺสรํ โอรุยฺห คายมานา ปุปฺผานิ ภญฺชติฯ ตสฺมึ สมเย สามเณโร ปทุมสฺสรมตฺถเกน คจฺฉติ คจฺฉโนฺต ปน, สกฺกรลสิกาย กาณมกฺขิกา วิย, ตสฺสา คีตสเทฺท พชฺฌิ; ตาวเทว อิทฺธิ อนฺตรหิตา, ฉินฺนปโกฺข กาโก วิย อโหสิฯ สนฺตสมาปตฺติพเลน ปน ตเตฺถว อุทกปิเฏฺฐ อปติตฺวา สิมฺพลิตูลํ วิย ปตมานํ อนุปุเพฺพน ปทุมสฺสรตีเร อฏฺฐาสิฯ โส เวเคน คนฺตฺวา อุปชฺฌายสฺส ปตฺตจีวรํ ทตฺวา นิวตฺติฯ มหาเถโร ‘ปเคเวตํ มยา ทิฏฺฐํ, นิวาริยมาโนปิ น นิวตฺติสฺสตี’ติ กิญฺจิ อวตฺวา ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ

สามเณโร คนฺตฺวา ปทุมสฺสรตีเร อฏฺฐาสิ ตสฺสา ปจฺจุตฺตรณํ อาคมยมาโนฯ สาปิ สามเณรํ อากาเสน คจฺฉนฺตญฺจ ปุนาคนฺตฺวา ฐิตญฺจ ทิสฺวา ‘อทฺธา เอส มํ นิสฺสาย อุกฺกณฺฐิโต’ติ ญตฺวา ‘ปฏิกฺกม สามเณรา’ติ อาหฯ โสปิ ปฏิปกฺกมิฯ อิตรา ปจฺจุตฺตริตฺวา สาฏกํ นิวาเสตฺวา ตํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘กึ, ภเนฺต’ติ ปุจฺฉิฯ โส ตมตฺถํ อาโรเจสิฯ สา พหูหิ การเณหิ ฆราวาเส อาที

นวํ พฺรหฺมจริยวาเส อานิสํสญฺจ ทเสฺสตฺวา โอวทมานาปิ ตสฺส อุกฺกณฺฐํ วิโนเทตุํ อสกฺโกนฺตี ‘อยํ มม การณา เอวรูปาย อิทฺธิยา ปริหีโน; น ทานิ ยุตฺตํ ปริจฺจชิตุ’นฺติฯ ‘อิเธว ติฏฺฐา’ติ วตฺวา ฆรํ คนฺตฺวา มาตาปิตูนํ ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ เตปิ อาคนฺตฺวา นานปฺปการํ โอวทมานา วจนํ อคฺคณฺหนฺตํ อาหํสุ – ‘‘ตฺวํ อเมฺห อุจฺจากุลาติ มา สลฺลกฺเขสิฯ มยํ เปสการาฯ สกฺขิสฺสสิ เปสการกมฺมํ กาตุ’’นฺติ? สามเณโร อาห – ‘‘อุปาสก, คิหีภูโต นาม เปสการกมฺมํ วา กเรยฺย นฬการกมฺมํ วา, กึ อิมินา, มา สาฏกมตฺต โลภํ กโรถา’’ติ ฯ เปสการโก อุทเร พทฺธสาฏกํ ทตฺวา ฆรํ เนตฺวา ธีตรํ อทาสิฯ

โส เปสการกมฺมํ อุคฺคณฺหิตฺวา เปสกาเรหิ สทฺธึ สาลาย กมฺมํ กโรติฯ อเญฺญสํ อิตฺถิโย ปาโตว ภตฺตํ สมฺปาเทตฺวา อาหรึสุฯ ตสฺส ภริยา น ตาว อาคจฺฉติฯ โส อิตเรสุ กมฺมํ วิสฺสเชฺชตฺวา ภุญฺชมาเนสุ ตสรํ วเฏฺฏนฺโต นิสีทิฯ สา ปจฺฉา อาคมาสิฯ อถ นํ โส ‘อติจิเรน อาคตาสี’ติ ตเชฺชสิฯ มาตุคาโม จ นาม อปิ จกฺกวตฺติราชานํ อตฺตนิ ปฏิพทฺธจิตฺตํ ญตฺวา ทาสํ วิย สลฺลเกฺขติฯ ตสฺมา สา เอวมาห – ‘‘อเญฺญสํ ฆเร ทารุปณฺณโลณาทีนิ สนฺนิหิตานิ; พาหิรโต อาหริตฺวา ทายกา เปสการกาปิ อตฺถิฯ อหํ ปน เอกิกา; ตฺวมฺปิ ‘มยฺหํ ฆเร อิทํ อตฺถิ, อิทํ นตฺถี’ติ น ชานาสิฯ สเจ อิจฺฉสิ ภุญฺช, โน เจ อิจฺฉสิ มา ภุญฺชา’’ติฯ โส ‘น เกวลํ อุสฺสูเร ภตฺตํ อาหรสิ, วาจายปิ มํ ฆเฏฺฏสี’ติ กุชฺฌิตฺวา อญฺญํ ปหรณํ อปสฺสนฺโต ตเมว ตสรทณฺฑกํ ตสรโต ลุญฺจิตฺวา ขิปิฯ สา ตํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา อีสกํ ปริวตฺติฯ ตสรทณฺฑกสฺส จ โกฏิ นาม ติขิณา โหติฯ สา ตสฺสา ปริวตฺตมานาย อกฺขิโกฏิยํ ปวิสิตฺวา อฏฺฐาสิฯ สา อุโภหิ หเตฺถหิ เวเคน อกฺขึ อคฺคเหสิฯ ภินฺนฏฺฐานโต โลหิตํ ปคฺฆรติฯ

โส ตสฺมึ กาเล อุปชฺฌายสฺส วจนํ อนุสฺสริ ‘อิทํ สนฺธาย มํ อุปชฺฌาโย ‘‘อนาคเต กาเล กาณเปสการิยา หเตฺถน มทฺทิตํ กญฺชิยํ ปิวิสฺสสี’’ติ อาหฯ อิทํ เถเรน ทิฏฺฐํ ภวิสฺสติฯ อโห ทีฆทสฺสี อโยฺย’ติ มหาสเทฺทน โรทิตุํ อารภิฯ ตเมนํ อเญฺญ ‘‘อลํ, อาวุโส, มา โรทิ; อกฺขิ นาม ภินฺนํ น สกฺกา โรทเนน ปฏิปากติกํ กาตุ’’นฺติ อาหํสุฯ โส ‘‘นาหํ เอตมตฺถํ โรทามิ; อปิจ โข อิทํ สนฺธาย โรทามี’’ติ สพฺพํ ปวตฺตึ ปฏิปาฏิยา กเถสิฯ เอวํ อุปฺปนฺนา สมถวิปสฺสนา นิรุชฺฌมานา อนตฺถาย สํวตฺตนฺติฯ

อปรมฺปิ วตฺถุ – ตึสมตฺตา ภิกฺขู กลฺยาณิยํ มหาเจติยํ วนฺทิตฺวา อฏวิมเคฺคน มหามคฺคํ โอตรมานา อนฺตรามเคฺค ฌามเกฺขเตฺต กมฺมํ กตฺวา อาคจฺฉนฺตํ เอกํ มนุสฺสํ อทฺทสํสุฯ ตสฺส สรีรํ มสิมกฺขิตํ โหติ, มสิมกฺขิตเมว จ เอกํ กาสาวํ กจฺฉํ ปีเฬตฺวา นิวตฺถํฯ โอโลกิยมาโน ฌามขาณุโก วิย ขายติฯ โส ทิวสภาเค กมฺมํ กตฺวา อุปฑฺฒฌายมานานํ ทารูนํ กลาปํ อุกฺขิปิตฺวา ปิฏฺฐิยํ วิปฺปกิเณฺณหิ เกเสหิ กุมฺมเคฺคน อาคนฺตฺวา ภิกฺขูนํ สมฺมุเข อฏฺฐาสิฯ สามเณรา ทิสฺวา อญฺญมญฺญํ โอโลกยมานา ‘‘อาวุโส, ตุยฺหํ ปิตา, ตุยฺหํ มหาปิตา, ตุยฺหํ มาตุโล’’ติ หสมานา คนฺตฺวา ‘‘โก นาโมสิ ตฺวํ, อุปาสกา’’ติ นามํ ปุจฺฉึสุฯ โส นามํ ปุจฺฉิโต วิปฺปฏิสารี หุตฺวา ทารุกลาปํ ฉเฑฺฑตฺวา วตฺถํ สํวิธาย นิวาเสตฺวา มหาเถเร วนฺทิตฺวา ‘‘ติฏฺฐถ ตาว, ภเนฺต’’ติ อาหฯ มหาเถรา อฏฺฐํสุฯ

ทหรสามเณรา อาคนฺตฺวา มหาเถรานํ สมฺมุขาปิ ปริหาสํ กโรนฺติฯ อุปาสโก อาห – ‘‘ภเนฺต, ตุเมฺห มํ ปสฺสิตฺวา ปริหสถ; เอตฺตเกเนว มตฺถกํ ปตฺตมฺหาติ สลฺลกฺเขถฯ อหมฺปิ ปุเพฺพ ตุมฺหาทิโสว สมโณ อโหสึฯ ตุมฺหากํ ปน จิเตฺตกคฺคตามตฺตมฺปิ นตฺถิฯ อหํ อิมสฺมึ สาสเน มหิทฺธิโก มหานุภาโว อโหสึ; อากาสํ คเหตฺวา ปถวึ กโรมิ, ปถวึ อากาสํ; ทูรํ คณฺหิตฺวา สนฺติกํ กโรมิ, สนฺติกํ ทูรํ; จกฺกวาฬสหสฺสํ ขเณน วินิวิชฺฌามิฯ หเตฺถ เม ปสฺสถ; อิทานิ ปน

มกฺกฏหตฺถสทิสาฯ อหํ อิเมเหว หเตฺถหิ อิธ นิสินฺโนว จนฺทิมสูริเย ปรามสิํฯ อิเมสํเยว ปาทานํ จนฺทิมสูริเย ปาทกถลิกํ กตฺวา นิสีทิํฯ เอวรูปา เม อิทฺธิ ปมาเทน อนฺตรหิตาฯ ตุเมฺห มา ปมชฺชิตฺถฯ ปมาเทน หิ เอวรูปํ พฺยสนํ ปาปุณนฺติฯ อปฺปมตฺตา วิหรนฺตา ชาติชรามรณสฺส อนฺตํ กโรนฺติฯ ตสฺมา ตุเมฺห มเญฺญว อารมฺมณํ กริตฺวา อปฺปมตฺตา โหถ, ภเนฺต’’ติ ตชฺชตฺวา โอวาทมทาสิฯ เต ตสฺส กเถนฺตเสฺสว สํเวคํ อาปชฺชิตฺวา วิปสฺสมานา ติํส ชนา ตเตฺถว อรหตฺตํ ปาปุณิํสูติฯ เอวมฺปิ อุปฺปนฺนา สมถวิปสฺสนา นิรุชฺฌมานา อนตฺถาย สํวตฺตนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ อยํ ตาว โลกิยสมฺมปฺปธานกถาย วินิจฺฉโยฯ

โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ ปเนตํ เอกเมว วีริยํ จตุกิจฺจสาธนวเสน จตฺตาริ นามานิ ลภติฯ ตตฺถ **อนุปฺปนฺนาน**นฺติ อสมุทาจารวเสน วา อนนุภูตารมฺมณวเสน วา อนุปฺปนฺนานํ; อญฺญถา หิ อนมตเคฺค สํสาเร อนุปฺปนฺนา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา นาม นตฺถิฯ อนุปฺปนฺนา ปน อุปฺปชฺชมานาปิ เอเตเยว อุปฺปชฺชนฺติ , ปหียมานาปิ เอเตเยว ปหียนฺติฯ

ตตฺถ เอกจฺจสฺส วตฺตวเสน กิเลสา น สมุทาจรนฺติฯ เอกจฺจสฺส คนฺถธุตงฺคสมาธิวิปสฺสนา นวกมฺมิกานํ อญฺญตรวเสนฯ กถํ? เอกโจฺจ หิ วตฺตสมฺปนฺโน โหติฯ ตสฺส ทฺวาสีติขุทฺทกวตฺตานิ (จูฬว. ๒๔๓ อาทโย), จุทฺทส มหาวตฺตานิ (จูฬว. ๓๕๖ อาทโย), เจติยงฺคณโพธิยงฺคณปานียมาฬอุโปสถาคารอาคนฺตุกคมิกวตฺตานิ จ กโรนฺตเสฺสว กิเลสา โอกาสํ น ลภนฺติ; อปรภาเค ปนสฺส วตฺตํ วิสฺสชฺชตฺวา ภินฺนวตฺตสฺส วิจรโต อโยนิโสมนสิการเญฺจว สติโวสฺสคฺคญฺจ อาคมฺม อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวํ อสมุทาจารวเสน อนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชนฺติ นามฯ

เอกโจฺจ คนฺถยุโตฺต โหติ; เอกมฺปิ นิกายํ คณฺหาติ, เทฺวปิ, ตโยปิ, จตฺตาโรปิ, ปญฺจปิฯ ตเสฺสว เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ อตฺถวเสน ปาฬิวเสน อนุสนฺธิวเสน ปุพฺพาปรวเสน คณฺหนฺตสฺส สชฺฌายนฺตสฺส จิเนฺตนฺตสฺส วาเจนฺตสฺส เทเสนฺตสฺส ปกาเสนฺตสฺส กิเลสา โอกาสํ น ลภนฺติ; อปรภาเค ปนสฺส คนฺถกมฺมํ ปหาย กุสีตสฺส วิจรโต อโยนิโสมนสิการสติโวสฺสเคฺค อาคมฺม อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวมฺปิ อสมุทาจารวเสน อนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชนฺติ นามฯ

เอกโจฺจ ปน ธุตงฺคธโร โหติ, เตรส ธุตงฺคคุเณ สมาทาย วตฺตติฯ ตสฺส ธุตงฺคคุเณ ปริหรนฺตสฺส กิเลสา โอกาสํ น ลภนฺติ; อปรภาเค ปนสฺส ธุตงฺคานิ วิสฺสชฺชตฺวา พาหุลฺลาย อาวฏฺฏสฺส วิจรโต อโยนิโสมนสิการสติโวสฺสเคฺค อาคมฺม อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวมฺปิ อสมุทาจารวเสน อนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชนฺติ นามฯ

เอกโจฺจ ปน อฏฺฐสุ สมาปตฺตีสุ จิณฺณวสี โหติฯ ตสฺส ปฐมชฺฌานาทีสุ อาวชฺชนวสีอาทีนํ วเสน วิหรนฺตสฺส กิเลสา โอกาสํ น ลภนฺติ; อปรภาเค ปนสฺส ปริหีนชฺฌานสฺส วา วิสฺสฏฺฐชฺฌานสฺส วา ภสฺสาทีสุ อนุยุตฺตสฺส วิหรโต อโยนิโสมนสิการสติโวสฺสเคฺค อาคมฺม อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวมฺปิ อสมุทาจารวเสน อนุปฺปนฺนา กิเลสา อุปฺปชฺชนฺติ นามฯ

เอกโจฺจ ปน วิปสฺสโก โหติ; สตฺตสุ วา วิปสฺสนาสุ อฏฺฐารสสุ วา มหาวิปสฺสนาสุ กมฺมํ กโรโนฺต วิหรติฯ ตเสฺสวํ วิหรโต กิเลสา โอกาสํ น ลภนฺติ; อปรภาเค ปนสฺส วิปสฺสนากมฺมํ ปหาย กายทฬฺหีพหุลสฺส วิหรโต อโยนิโสมนสิการสติโวสฺสเคฺค อาคมฺม อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวมฺปิ อสมุทาจารวเสน อนุปฺปนฺนา กิเลสา อุปฺปชฺชนฺติ นามฯ

เอกโจฺจ ปน นวกมฺมิโก โหติ, อุโปสถาคารโภชนสาลาทีนิ กโรติฯ ตสฺส เตสํ อุปกรณานิ จิเนฺตนฺตสฺส กิเลสา โอกาสํ น ลภนฺติ; อปรภาเค ปนสฺส นวกเมฺม นิฏฺฐิเต วา วิสฺสเฏฺฐ วา

อโยนิโสมนสิการสติโวสฺสเคฺค อาคมฺม อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวมฺปิ อสมุทาจารวเสน อนุปฺปนฺนา กิเลสา อุปฺปชฺชนฺติ นามฯ

เอกโจฺจ ปน พฺรหฺมโลกา อาคโต สุทฺธสโตฺต โหติฯ ตสฺส อนาเสวนาย กิเลสา โอกาสํ น ลภนฺติ; อปรภาเค ปนสฺส ลทฺธาเสวนสฺส อโยนิโสมนสิการสติโวสฺสเคฺค อาคมฺม อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวมฺปิ อสมุทาจารวเสน อนุปฺปนฺนา กิเลสา อุปฺปชฺชนฺติ นามฯ เอวํ ตาว อสมุจารวเสน อนุปฺปนฺนตา เวทิตพฺพาฯ

กถํ อนนุภูตารมฺมณวเสน? อิเธกโจฺจ อนนุภูตปุพฺพํ มนาปิยาทิเภทํ อารมฺมณํ ลภติฯ ตสฺส ตตฺถ อโยนิโสมนสิการสติโวสฺสเคฺค อาคมฺม ราคาทโย กิเลสา อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวํ อนนุภูตารมฺมณวเสน อนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชนฺติ นามฯ โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ ปน เอกเมว วีริยํฯ

เย จ เอวํ อนุปฺปนฺนา อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เต ยถา เนว อุปฺปชฺชนฺติ, เอวํ เนสํ อนุปฺปาทกิจฺจํ อุปฺปนฺนานญฺจ ปหานกิจฺจํ สาเธติฯ ตสฺมา **อุปฺปนฺนานํ ปาปกาน**นฺติ เอตฺถ ปน จตุพฺพิธํ อุปฺปนฺนํ – วตฺตมานุปฺปนฺนํ, ภุตฺวา วิคตุปฺปนฺนํ, โอกาสกตุปฺปนฺนํ, ภูมิลทฺธุปฺปนฺนนฺติฯ ตตฺถ เย กิเลสา วิชฺชมานา อุปฺปาทาทิสมงฺคิโน – อิทํ **วตฺตมานุปฺปนฺนํ** นามฯ กเมฺม ปน ชวิเต อารมฺมณรสํ อนุภวิตฺวา นิรุทฺธวิปาโก ภุตฺวา วิคตํ นามฯ กมฺมํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธํ ภุตฺวา วิคตํ นามฯ ตทุภยมฺปิ **ภุตฺวา วิคตุปฺปนฺน**นฺติ สงฺขํ คจฺฉติฯ กุสลากุสลกมฺมํ อญฺญสฺส กมฺมสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา อตฺตโน วิปากสฺส โอกาสํ กโรติฯ เอวํ กเต โอกาเส วิปาโก อุปฺปชฺชมาโน โอกาสกรณโต ปฏฺฐาย อุปฺปโนฺนติ วุจฺจติฯ อิทํ **โอกาสกตุปฺปนฺนํ** นามฯ

ปญฺจกฺขนฺธา ปน วิปสฺสนาย ภูมิ นามฯ เต อตีตาทิเภทา โหนฺติฯ เตสุ อนุสยิตกิเลสา ปน อตีตา วา อนาคตา วา ปจฺจุปฺปนฺนา วาติ น วตฺตพฺพาฯ อตีตกฺขเนฺธสุ อนุสยิตาปิ หิ อปฺปหีนาว โหนฺติฯ อนาคตกฺขเนฺธสุ, ปจฺจุปฺปนฺนกฺขเนฺธสุ อนุสยิตาปิ อปฺปหีนาว โหนฺติฯ อิทํ **ภูมิลทฺธุปฺปนฺนํ** นามฯ เตนาหุ โปราณา – ‘‘ตาสุ ตาสุ ภูมีสุ อสมุคฺฆาติตา กิเลสา ภูมิลทฺธุปฺปนฺนาติ สงฺขํ คจฺฉนฺตี’’ติฯ

อปรมฺปิ จตุพฺพิธํ อุปฺปนฺนํ – สมุทาจารุปฺปนฺนํ, อารมฺมณาธิคหิตุปฺปนฺนํ, อวิกฺขมฺภิตุปฺปนฺนํ, อสมุคฺธาติตุปฺปนฺนนฺติฯ ตตฺถ สมฺปติ วตฺตมานํเยว **‘สมุทาจารุปฺปนฺนํ’** นามฯ สกิํ จกฺขูนิ อุมฺมีเลตฺวา อารมฺมเณ นิมิเตฺต คหิเต อนุสฺสริตานุสฺสริตกฺขเณ กิเลสา นุปฺปชฺชิสฺสนฺตีติ น วตฺตพฺพาฯ กสฺมา? อารมฺมณสฺส อธิคหิตตฺตาฯ ยถา กิํ? ยถา ขีรรุกฺขสฺส กุฐาริยา อาหตาหตฏฺฐาเน ขีรํ น นิกฺขมิสฺสตีติ น วตฺตพฺพํ, เอวํฯ อิทํ **‘อารมฺมณาธิคหิตุปฺปนฺนํ’** นามฯ สมาปตฺติยา อวิกฺขมฺภิตกิเลสา ปน อิมสฺมิํ นาม ฐาเน นุปฺปชฺชิสฺสนฺตีติ น วตฺตพฺพาฯ กสฺมา? อวิกฺขมฺภิตตฺตาฯ ยถา กิํ? ยถา สเจ ขีรรุกฺขํ กุฐาริยา อาหเนยฺยุํ, ‘อิมสฺมิํ นาม ฐาเน ขีรํ น นิกฺขเมยฺยา’ติ น วตฺตพฺพํ, เอวํฯ อิทํ **‘อวิกฺขมฺภิตุปฺปนฺนํ’** นามฯ มเคฺคน อสมุคฺฆาติตกิเลสา ปน ภวเคฺค นิพฺพตฺตสฺสาปิ นุปฺปชฺชิสฺสนฺตีติ ปุริมนเยเนว วิตฺถาเรตพฺพํฯ อิทํ **‘อสมุคฺฆาติตุปฺปนฺนํ’** นามฯ

อิเมสุ อุปฺปเนฺนสุ วตฺตมานุปฺปนฺนํ, ภุตฺวาวิคตุปฺปนฺนํ, โอกาสกตุปฺปนฺนํ, สมุทาจารุปฺปนฺนนฺติ จตุพฺพิธํ อุปฺปนฺนํ น มคฺควชฺฌํ; ภูมิลทฺธุปฺปนฺนํ, อารมฺมณาธิคฺคหิตุปฺปนฺนํ, อวิกฺขมฺภิตุปฺปนฺนํ, อสมุคฺฆาติตุปฺปนฺนนฺติ จตุพฺพิธํ มคฺควชฺฌํฯ มโคฺค หิ อุปฺปชฺชมาโน เอเต กิเลเส ปชหติฯ โส เย กิเลเส ปชหติ, เต อตีตา วา อนาคตา วา ปจฺจุปฺปนฺนา วาติ น วตฺตพฺพาฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘หญฺจิ อตีเต กิเลเส ปชหติ, เตน หิ ขีณํ เขเปติ, นิรุทฺธํ นิโรเธติ, วิคตํ วิคเมติ, อตฺถงฺคตํ อตฺถํ คเมติ, อตีตํ ยํ นตฺถิ ตํ ปชหติฯ หญฺจิ อนาคเต กิเลเส ปชหติ, เตน หิ อชาตํ ปชหติ, อนิพฺพตฺตํ อนุปฺปนฺนํ อปาตุภูตํ ปชหติ, อนาคตํ ยํ นตฺถิ ตํ ปชหติฯ หญฺจิ ปจฺจุปฺปเนฺน กิเลเส ปชหติ, เตน หิ รโตฺต ราคํ ปชหติ, ทุโฏฺฐ โทสํ, มูโฬฺห โมหํ, วินิพโทฺธ มานํ, ปรามโฏฺฐ ทิฏฺฐิํ, วิเกฺขปคโต อุทฺธจฺจํ, อนิฏฺฐงฺคโต วิจิกิจฺฉํ, ถามคโต อนุสยํ ปชหติ; กณฺหสุกฺกธมฺมา ยุคนทฺธา สมเมว วตฺตนฺติ; สํกิเลสิกา มคฺคภาวนา โหติ…เป…. เตน หิ นตฺถิ มคฺคภาวนา, นตฺถิ ผลสจฺฉิกิริยา, นตฺถิ กิเลสปฺปหานํ, นตฺถิ ธมฺมาภิสมโย’ติฯ ‘อตฺถิ มคฺคภาวนา…เป…. อตฺถิ ธมฺมาภิสมโย’ติฯ ยถา กถํ วิย? เสยฺยถาปิ ตรุโณ รุโกฺข…เป…. อปาตุภูตาเนว น ปาตุภวนฺติ’’ติ (ปฏิ. ม. ๓.๒๑)ฯ

อิติ ปาฬิยํ อชาตผลรุโกฺข อาคโต; ชาตผลรุเกฺขน ปน ทีเปตพฺพํฯ ยถา หิ สผโล ตรุณอมฺพรุโกฺขฯ ตสฺส ผลานิ มนุสฺสา ปริภุเญฺชยฺยุํ, เสสานิ ปาเตตฺวา ปจฺฉิโย ปูเรยฺยุํฯ อถโญฺญ ปุริโส ตํ ผรสุนา ฉิเนฺทยฺยฯ เตนสฺส เนว อตีตานิ ผลานิ นาสิตานิ โหนฺติ, น อนาคตปจฺจุปฺปนฺนานิ จ นาสิตานิ; อตีตานิ หิ มนุเสฺสหิ ปริภุตฺตานิ, อนาคตานิ อนิพฺพตฺตานิ น สกฺกา นาเสตุํฯ ยสฺมิํ ปน สมเย โส ฉิโนฺน ตทา ผลานิเยว นตฺถีติ ปจฺจุปฺปนฺนานิปิ อนาสิตานิฯ สเจ ปน รุโกฺข อจฺฉิโนฺน อสฺส, อถสฺส ปถวีรสญฺจ อาโปรสญฺจ อาคมฺม ยานิ ผลานิ นิพฺพเตฺตยฺยุํ, ตานิ นาสิตานิ โหนฺติฯ ตานิ หิ อชาตาเนว น ชายนฺติ, อนิพฺพตฺตาเนว น นิพฺพตฺตนฺติ, อปาตุภูตาเนว น ปาตุภวนฺติฯ เอวเมว มโคฺค นาปิ อตีตาทิเภเท กิเลเส ปชหติ, นาปิ น ปชหติฯ เยสญฺหิ กิเลสานํ มเคฺคน ขเนฺธสุ อปริญฺญาเตสุ อุปฺปตฺติ สิยา, มเคฺคน อุปฺปชฺชิตฺวา ขนฺธานํ ปริญฺญาตตฺตา เต กิเลสา อชาตาว น ชายนฺติ, อนิพฺพตฺตาว น นิพฺพตฺตนฺติ, อปาตุภูตาว น ปาตุภวนฺติฯ ตรุณปุตฺตาย อิตฺถิยา ปุน อวิชายนตฺถํ พฺยาธิตานํ โรควูปสมตฺถํ ปีตเภสเชฺชหิ จาปิ อยมโตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ เอวํ มโคฺค เย กิเลเส ปชหติ, เต อตีตา วา อนาคตา วา ปจฺจุปฺปนฺนา วาติ น วตฺตพฺพาฯ น จ มโคฺค กิเลเส น ปชหติฯ เย ปน มโคฺค กิเลเส ปชหติ, เต สนฺธาย ‘อุปฺปนฺนานํ ปาปกาน’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

น เกวลญฺจ มโคฺค กิเลเสเยว ปชหติ, กิเลสานํ ปน อปฺปหีนตฺตา เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ อุปาทินฺนกฺขนฺธา, เตปิ ปชหติเยวฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘โสตาปตฺติมคฺคญาเณน อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรเธน สตฺต ภเว ฐเปตฺวา อนมตเคฺค สํสาเร เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ นามญฺจ รูปญฺจ เอเตฺถเต นิรุชฺฌนฺตี’’ติ (จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๖) วิตฺถาโรฯ อิติ มโคฺค อุปาทินฺนโต อนุปาทินฺนโต จ วุฏฺฐาติฯ ภววเสน ปน โสตาปตฺติมโคฺค อปายภวโต วุฏฺฐาติ ฯ สกทาคามิมโคฺค สุคติภเวกเทสโต; อนาคามิมโคฺค สุคติกามภวโต; วุฏฺฐาติ อรหตฺตมโคฺค รูปารูปภวโต วุฏฺฐาติ, สพฺพภเวหิ วุฏฺฐาติเยวาติปิ วทนฺติฯ

อถ มคฺคกฺขเณ กถํ อนุปฺปนฺนานํ อุปฺปาทาย ภาวนา โหติ? กถํ วา อุปฺปนฺนานํ ฐิติยาติ? มคฺคปฺปวตฺติยา เอวฯ มโคฺค หิ ปวตฺตมาโน ปุเพฺพ อนุปฺปนฺนปุพฺพตฺตา อนุปฺปโนฺน นาม วุจฺจติฯ อนาคตปุพฺพญฺหิ ฐานํ คนฺตฺวา อนนุภูตปุพฺพํ วา อารมฺมณํ อนุภวิตฺวา วตฺตาโร ภวนฺติ – ‘อนาคตฏฺฐานํ อาคตมฺห, อนนุภูตํ อารมฺมณํ อนุภวามา’ติฯ ยา จสฺส ปวตฺติ, อยเมว ฐิติ นามาติ ฐิติยา ภาเวตีติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ เอวเมตสฺส ภิกฺขุโน อิทํ โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ วีริยํ ‘‘อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทายา’’ติอาทีนิ จตฺตาริ นามานิ ลภติฯ อยํ โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ สมฺมปฺปธานกถาฯ เอวเมตฺถ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา สมฺมปฺปธานา นิทฺทิฏฺฐาติฯ

สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนาฯ

๒. อภิธมฺมภาชนียวณฺณนา

๔๐๘. อภิธมฺมภาชนีเย สพฺพานิปิ สมฺมปฺปธานานิ ธมฺมสงฺคณิยํ วิภตฺตสฺส เทสนานยสฺส มุขมตฺตเมว ทเสฺสเนฺตน นิทฺทิฏฺฐานิฯ ตตฺถ นยเภโท เวทิตโพฺพฯ กถํ? ปฐมสมฺมปฺปธาเน ตาว โสตาปตฺติมเคฺค ฌานาภินิเวเส สุทฺธิกปฏิปทา, สุทฺธิกสุญฺญตา, สุญฺญตปฏิปทา, สุทฺธิกอปฺปณิหิตา, อปฺปณิหิตปฏิปทาติ อิเมสุ ปญฺจสุ ฐาเนสุ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ จตุกฺกปญฺจกนยานํ วเสน ทส นยา โหนฺติฯ เอวํ เสเสสุปีติ วีสติยา อภินิเวเสสุ เทฺว นยสตานิฯ ตานิ จตูหิ อธิปตีหิ จตุคฺคุณิตานิ อฏฺฐฯ อิติ สุทฺธิกานิ เทฺว สาธิปตีนิ อฏฺฐาติ สพฺพมฺปิ นยสหสฺสํ โหติฯ ตถาทุติยสมฺมปฺปธานาทีสุ สุทฺธิกสมฺมปฺปธาเน จาติ โสตาปตฺติมเคฺค ปญฺจนยสหสฺสานิฯ ยถา จ โสตาปตฺติมเคฺค, เอวํ เสสมเคฺคสุปีติ กุสลวเสเนว วีสติ นยสหสฺสานิฯ วิปาเก ปน สมฺมปฺปธาเนหิ กตฺตพฺพกิจฺจํ นตฺถีติ วิปากวาโร น คหิโตติฯ สมฺมปฺปธานานิ ปเนตฺถ นิพฺพตฺติตโลกุตฺตราเนว กถิตานีติ เวทิตพฺพานิฯ

อภิธมฺมภาชนียวณฺณนาฯ

๓. ปญฺหาปุจฺฉกวณฺณนา

๔๒๗. ปญฺหาปุจฺฉเก ปาฬิอนุสาเรเนว สมฺมปฺปธานานํ กุสลาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ อารมฺมณตฺติเกสุ ปน สพฺพานิปิ เอตานิ อปฺปมาณํ นิพฺพานํ อารพฺภ ปวตฺติโต อปฺปมาณารมฺมณาเนว, น มคฺคารมฺมณานิ; สหชาตเหตุวเสน ปน มคฺคเหตุกานิ; วีมํสํ เชฏฺฐกํ กตฺวา มคฺคภาวนากาเล มคฺคาธิปตีนิ; ฉนฺทจิตฺตเชฏฺฐิกาย มคฺคภาวนาย น วตฺตพฺพานิ มคฺคาธิปตีนีติ; วีริยเชฏฺฐิกาย ปน อญฺญสฺส วีริยสฺส อภาวา น วตฺตพฺพานิ มคฺคาธิปตีนีติ วา น มคฺคาธิปตีนีติ วา; อตีตาทีสุ เอการมฺมณภาเวนปิ น วตฺตพฺพานิ; นิพฺพานสฺส ปน พหิทฺธาธมฺมตฺตา พหิทฺธารมฺมณานิ นาม โหนฺตีติฯ เอวเมตสฺมิํ ปญฺหาปุจฺฉเก นิพฺพตฺติตโลกุตฺตราเนว สมฺมปฺปธานานิ กถิตานิฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธน หิ สุตฺตนฺตภาชนียสฺมิํเยว โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา สมฺมปฺปธานา กถิตา; อภิธมฺมภาชนียปญฺหาปุจฺฉเกสุ ปน โลกุตฺตราเยวาติฯ เอวมยํ สมฺมปฺปธานวิภโงฺคปิ เตปริวฏฺฏํ นีหริตฺวาว ภาเชตฺวา ทสฺสิโตติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย

สมฺมปฺปธานวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อิทฺธิปาทวิภงฺค

๑. สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา

๔๓๑. อิทานิ ตทนนฺตเร อิทฺธิปาทวิภงฺเค **จตฺตาโร**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **อิทฺธิปาทา**ติ เอตฺถ อิชฺฌตีติ อิทฺธิ, สมิชฺฌติ นิปฺผชฺชตีติ อตฺโถฯ อิชฺฌนฺติ วา เอตาย สตฺตา อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติปิ อิทฺธิฯ ปฐเมนเตฺถน อิทฺธิ เอว ปาโท อิทฺธิปาโท, อิทฺธิโกฏฺฐาโสติ อตฺโถฯ ทุติเยนเตฺถน อิทฺธิยา ปาโทติ อิทฺธิปาโท; ปาโทติ ปติฏฺฐา, อธิคมุปาโยติ อตฺโถฯ เตน หิ ยสฺมา อุปรูปริวิเสสสงฺขาตํ อิทฺธึ ปชฺชนฺติ ปาปุณนฺติ, ตสฺมา ปาโทติ วุจฺจติฯ เอวํ ตาว ''จตฺตาโร อิทฺธิปาทา''ติ เอตฺถ อตฺโถ เวทิตโพฺพฯ

อิทานิ เต ภาเชตฺวา ทเสฺสตุํ **อิธ ภิกฺขู**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อิธ ภิกฺขู**ติ อิมสฺมึ สาสเน ภิกฺขุฯ **ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคต**นฺติ เอตฺถ ฉนฺทเหตุโก ฉนฺทาธิโก วา สมาธิ **ฉนฺทสมาธิ**ฯ กตฺตุกมฺยตาฉนฺทํ อธิปตึ กริตฺวา ปฏิลทฺธสมาธิเสฺสตํ อธิวจนํฯ ปธานภูตา สงฺขารา **ปธานสงฺขารา**ฯ จตุกิจฺจสาธกสฺส สมฺมปฺปธานวีริยเสฺสตํ อธิวจนํฯ **สมนฺนาคต**นฺติ ฉนฺทสมาธินา จ ปธานสงฺขาเรหิ จ อุเปตํฯ **อิทฺธิปาท**นฺติ นิปฺผตฺติปริยาเยน วา อิชฺฌนกเฏฺฐน อิชฺฌนฺติ เอตาย สตฺตา อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติ อิมินา วา ปริยาเยน อิทฺธีติ สงฺขํ คตานํ อุปจารชฺฌานาทิกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตานํ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารานํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน ปาทภูตํ เสสจิตฺตเจตสิกราสินฺติ อตฺโถฯ ยญฺหิ ปรโต ''อิทฺธิปาโทติ ตถาภูตสฺส เวทนากฺขโนฺธ…เป.… วิญฺญาณกฺขโนฺธ''ติ วุตฺตํ, ตํ อิมินา อเตฺถน ยุชฺชติฯ อิมินา นเยน เสเสสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยเถว หิ ฉนฺทํ อธิปตึ กริตฺวา ปฏิลทฺธสมาธิ ฉนฺทสมาธีติ วุโตฺต, เอวํ วีริยํ…เป.… จิตฺตํฯ วีมํสํ อธิปตึ กริตฺวา ปฏิลทฺธสมาธิ วีมํสสมาธีติ วุจฺจติฯ

อิทานิ ฉนฺทสมาธิอาทีนิ ปทานิ ภาเชตฺวา ทเสฺสตุํ **กถญฺจ ภิกฺขู**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ฉนฺทเญฺจ ภิกฺขุ อธิปตึ กริตฺวา**ติ ยทิ ภิกฺขุ ฉนฺทํ อธิปตึ ฉนฺทํ เชฏฺฐกํ ฉนฺทํ ธุรํ ฉนฺทํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา สมาธึ ปฏิลภติ นิพฺพเตฺตติ, เอวํ นิพฺพตฺติโต อยํ สมาธิ ฉนฺทสมาธิ นาม วุจฺจตีติ อโตฺถฯ **วีริยเญฺจ**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อิเม วุจฺจนฺติ ปธานสงฺขารา**ติ เอตฺตาวตา ฉนฺทิทฺธิปาทํ ภาวยมานสฺส ภิกฺขุโน ปธานาภิสงฺขารสงฺขาตจตุกิจฺจสาธกํ วีริยํ กถิตํฯ **ตเทกชฺฌํ อภิสญฺญูหิตฺวา**ติ ตํ สพฺพํ เอกโต ราสึ กตฺวาติ อโตฺถฯ **สงฺขฺยํ คจฺฉตี**ติ เอตํ โวหารํ คจฺฉตีติ เวทิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

๔๓๓. อิทานิ ''ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขาโร''ติ เอตสฺมึ ปทสมูเห ฉนฺทาทิธเมฺม ภาเชตฺวา ทเสฺสตุํ **ตตฺถ กตโม ฉโนฺท**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

อุเปโต โหตีติ อิทฺธิปาทสงฺขาโต ธมฺมราสิ อุเปโต โหติฯ **เตสํ ธมฺมาน**นฺติ เตสํ สมฺปยุตฺตานํ ฉนฺทาทิธมฺมานํฯ **อิทฺธิ สมิทฺธี**ติอาทีนิ สพฺพานิ นิปฺผตฺติเววจนาเนวฯ เอวํ สเนฺตปิ อิชฺฌนกเฏฺฐน **อิทฺธิ**ฯ สมฺปุณฺณา อิทฺธิ **สมิทฺธิ;** อุปสเคฺคน วา ปทํ วฑฺฒิตํฯ อิชฺฌนากาโร **อิชฺฌนา**ฯ **สมิชฺฌนา**ติ อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํฯ อตฺตโน สนฺตาเน ปาตุภาววเสน ลภนํ **ลาโภ**ฯ ปริหีนานมฺปิ วีริยารมฺภวเสน ปุน ลาโภ **ปฏิลาโภ;** อุปสเคฺคน วา ปทํ วฑฺฒิตํฯ **ปตฺตี**ติ อธิคโมฯ อปริหานวเสน สมฺมา ปตฺตีติ **สมฺปตฺติฯ ผุสนา**ติ ปฏิลาภผุสนาฯ **สจฺฉิกิริยา**ติ ปฏิลาภสจฺฉิกิริยาวฯ **อุปสมฺปทา**ติ ปฏิลาภอุปสมฺปทา เอวาติ เวทิตพฺพาฯ

ตยาภูตสฺสาติ เตน อากาเรน ภูตสฺส; เต ฉนฺทาทิธมฺเม ปฏิลภิตฺวา ฐิตสฺสาติ อโตฺถฯ **เวทนากฺขโนฺธ**ติอาทีหิ ฉนฺทาทโย อโนฺต กตฺวา จตฺตาโรปิ ขนฺธา กถิตาฯ **เต ธเมฺม**ติ เต จตฺตาโร อรูปกฺขเนฺธ; ฉนฺทาทโย วา ตโย ธเมฺมติปิ วุตฺตํฯ **อาเสวตี**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ เสสอิทฺธิปาทนิเทฺทเสสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอตฺตาวตา กึ กถิตนฺติ? จตุนฺนํ ภิกฺขูนํ มตฺถกปฺปตฺตํ กมฺมฏฺฐานํ กถิตํฯ เอโก หิ ภิกฺขุ ฉนฺทํ อวสฺสยติ; กตฺตุกมฺยตากุสลธมฺมจฺฉเนฺทน อตฺถนิปฺผตฺติยํ สติ ‘อหํ โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสฺสามิ, นตฺถิ มยฺหํ เอตสฺส นิพฺพตฺตเน ภาโร’ติ ฉนฺทํ เชฏฺฐกํ ฉนฺทํ ธุรํ ฉนฺทํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตติฯ เอโก วีริยํ อวสฺสยติฯ เอโก จิตฺตํ, เอโก ปญฺญํ อวสฺสยติฯ ปญฺญาย อตฺถนิปฺผตฺติยํ สติ ‘อหํ โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสฺสามิ , นตฺถิ มยฺหํ เอตสฺส นิพฺพตฺตเน ภาโร’ติ ปญฺญํ เชฏฺฐกํ ปญฺญํ ธุรํ ปญฺญํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตติฯ

กถํ? ยถา หิ จตูสุ อมจฺจปุเตฺตสุ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา วิจรเนฺตสุ เอโก อุปฏฺฐานํ อวสฺสยิ, เอโก สูรภาวํ, เอโก ชาตึ, เอโก มนฺตํฯ กถํ? เตสุ หิ ปฐโม ‘อุปฏฺฐาเน อปฺปมาทการิตาย อตฺถนิปฺผตฺติยา สติ ลพฺภมานํ ลจฺฉาเมตํ ฐานนฺตร’นฺติ อุปฏฺฐานํ อวสฺสยิฯ ทุติโย ‘อุปฏฺฐาเน อปฺปมโตฺตปิ เอกโจฺจ สงฺคาเม ปจฺจุปฏฺฐิเต สณฺฐาตุํ น สโกฺกติ; อวสฺสํ โข ปน รโญฺญ ปจฺจโนฺต กุปฺปิสฺสติ; ตสฺมึ กุปฺปิเต รถธุเร กมฺมํ กตฺวา ราชานํ อาราเธตฺวา อาหราเปสฺสาเมตํ ฐานนฺตร’นฺติ สูรภาวํ อวสฺสยิฯ ตติโย ‘สูรภาเวปิ สติ เอกโจฺจ หีนชาติโก โหติ; ชาตึ โสเธตฺวา ฐานนฺตรํ ททนฺตา มยฺหํ ทสฺสนฺตี’ติ ชาตึ อวสฺสยิฯ จตุโตฺถ ‘ชาติมาปิ เอโก อมนฺตนีโย โหติ; มเนฺตน กตฺตพฺพกิเจฺจ อุปฺปเนฺน อาหราเปสฺสาเมตํ ฐานนฺตร’นฺติ มนฺตํ อวสฺสยิฯ เต สเพฺพปิ อตฺตโน อตฺตโน อวสฺสยพเลน ฐานนฺตรานิ ปาปุณึสุฯ

ตตฺถ อุปฏฺฐาเน อปฺปมโตฺต หุตฺวา ฐานนฺตรํ ปโตฺต วิย ฉนฺทํ อวสฺสาย กตฺตุกมฺยตากุสลธมฺมจฺฉเนฺทน อตฺถนิพฺพตฺติยํ สติ ‘อหํ โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสฺสามิ, นตฺถิ มยฺหํ เอตสฺส นิพฺพตฺตเน ภาโร’ติ ฉนฺทํ เชฏฺฐกํ ฉนฺทํ ธุรํ ฉนฺทํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก ทฏฺฐโพฺพ, รฏฺฐปาลเตฺถโร (ม. นิ. ๒.๒๙๓ อาทโย) วิยฯ โส หิ อายสฺมา ฉนฺทํ ธุรํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสิฯ สูรภาเวน ราชานํ อาราเธตฺวา ฐานนฺตรํ ปโตฺต วิย วีริยํ เชฏฺฐกํ วีริยํ ธุรํ วีริยํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก ทฏฺฐโพฺพ, โสณเตฺถโร (มหาว. ๒๔๓) วิยฯ โส หิ อายสฺมา วีริยํ ธุรํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสิฯ

ชาติสมฺปตฺติยา ฐานนฺตรํ ปโตฺต วิย จิตฺตํ เชฏฺฐกํ จิตฺตํ ธุรํ จิตฺตํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก ทฏฺฐโพฺพ, สมฺภูตเตฺถโร วิยฯ โส หิ อายสฺมา จิตฺตํ ธุรํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสิฯ มนฺตํ อวสฺสาย ฐานนฺตรปฺปโตฺต วิย วีมํสํ เชฏฺฐกํ วีมํสํ ธุรํ วีมํสํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก ทฏฺฐโพฺพ, เถโร โมฆราชา วิยฯ โส หิ อายสฺมา วีมํสํ ธุรํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสิฯ

เอตฺถ จ ตโย ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสงฺขาตา ธมฺมา อิทฺธีปิ โหนฺติ อิทฺธิปาทาปิฯ เสสา ปน สมฺปยุตฺตกา จตฺตาโร ขนฺธา อิทฺธิปาทาเยวฯ วีริยจิตฺตวีมํสสมาธิปธานสงฺขารสงฺขาตาปิ ตโย ธมฺมา อิทฺธีปิ โหนฺติ อิทฺธิปาทาปิฯ เสสา ปน สมฺปยุตฺตกา จตฺตาโร ขนฺธา อิทฺธิปาทาเยวฯ อยํ ตาว อเภทโต กถาฯ

เภทโต ปน ‘ฉนฺท’ อิทฺธิ นามฯ ฉนฺทธุเรน ภาวิตา จตฺตาโร ขนฺธา ฉนฺทิทฺธิปาโท นามฯ สมาธิ ปธานสงฺขาโรติ เทฺว ธมฺมา สงฺขารกฺขนฺธวเสน ฉนฺทิทฺธิปาเท ปวิสนฺติ; ปาเท ปวิฏฺฐาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติเยวฯ ตเตฺถว ‘สมาธิ’ อิทฺธิ นามฯ สมาธิธุเรน ภาวิตา จตฺตาโร ขนฺธา สมาธิทฺธิปาโท นามฯ ฉนฺท ปธานสงฺขาโรติ เทฺว ธมฺมา สงฺขารกฺขนฺธวเสน สมาธิทฺธิปาเท ปวิสนฺติ; ปาเท ปวิฏฺฐาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติ เอวฯ ตเตฺถว ‘ปธานสงฺขาโร’ อิทฺธิ นามฯ ปธานสงฺขารภาวิตา จตฺตาโร ขนฺธา ปธานสงฺขาริทฺธิปาโท นามฯ ฉนฺท สมาธีติ เทฺว ธมฺมา สงฺขารกฺขนฺธวเสน ปธานสงฺขาริทฺธิปาเท ปวิสนฺติ; ปาเท ปวิฏฺฐาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติ เอวฯ ตเตฺถว ‘วีริยํ’ อิทฺธิ นาม, ‘จิตฺตํ’ อิทฺธิ นาม, ‘วีมํสา’ อิทฺธิ นาม…เป…. ปาเท ปวิฏฺฐาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติ เอวฯ อยํ เภทโต กถา นามฯ

เอตฺถ ปน อภินวํ นตฺถิ; คหิตเมว วิภูตธาตุกํ กตํฯ กถํ? ฉนฺท, สมาธิ, ปธานสงฺขาโรติ อิเม ตโย ธมฺมา อิทฺธีปิ โหนฺติ อิทฺธิปาทาปิฯ เสสา สมฺปยุตฺตกา จตฺตาโร ขนฺธา อิทฺธิปาทา เยวฯ อิเม หิ ตโย ธมฺมา อิชฺฌมานา สมฺปยุตฺตเกหิ จตูหิ ขเนฺธหิ สทฺธึเยว อิชฺฌนฺติ, น วินาฯ สมฺปยุตฺตกา ปน จตฺตาโร ขนฺธา อิชฺฌนกเฏฺฐน อิทฺธิ นาม โหนฺติ, ปติฏฺฐานเฏฺฐน ปาโท นามฯ ‘อิทฺธี’ติ วา ‘อิทฺธิปาโท’ติ วา น อญฺญสฺส กสฺสจิ อธิวจนํ, สมฺปยุตฺตกานํ จตุนฺนํ ขนฺธานํเยว อธิวจนํฯ วีริยํ, จิตฺตํ, วีมํสาสมาธิปธานสงฺขาโรติ ตโย ธมฺมา…เป…. จตุนฺนํ ขนฺธานํเยว อธิวจนํฯ

อปิจ ปุพฺพภาโค ปุพฺพภาโค อิทฺธิปาโท นาม; ปฏิลาโภ ปฏิลาโภ อิทฺธิ นามาติ เวทิตพฺพํฯ อยมตฺโถ อุปจาเรน วา วิปสฺสนาย วา ทีเปตพฺโพฯ ปฐมชฺฌานปริกมฺมญฺหิ อิทฺธิปาโท นาม, ปฐมชฺฌานํ อิทฺธิ นามฯ ทุติยตติยจตุตฺถอากาสานญฺจายตน, วิญฺญาณญฺจายตน อากิญฺจญฺญายตนเนวสญฺญานาสญฺญายตนปริกมฺมํ อิทฺธิปาโท นาม, เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อิทฺธิ นามฯ โสตาปตฺติมคฺคสฺส วิปสฺสนา อิทฺธิปาโท นาม, โสตาปตฺติมโคฺค อิทฺธิ นามฯ สกทาคามิ, อนาคามิ, อรหตฺตมคฺคสฺส วิปสฺสนา อิทฺธิปาโท นาม, อรหตฺตมโคฺค อิทฺธิ นามฯ ปฏิลาเภนาปิ ทีเปตุํ วฏฺฏติเยวฯ ปฐมชฺฌานญฺหิ อิทฺธิปาโท นาม, ทุติยชฺฌานํ อิทฺธิ นาม; ทุติยชฺฌานํ อิทฺธิปาโท นาม, ตติยชฺฌานํ อิทฺธิ นาม…เป…. อนาคามิมโคฺค อิทฺธิปาโท นาม, อรหตฺตมโคฺค อิทฺธิ นามฯ

เกนเฏฺฐน อิทฺธิ? เกนเฏฺฐน ปาโทติ? อิชฺฌนกเฏฺฐเนว อิทฺธิฯ ปติฏฺฐานเฏฺฐเนว ปาโทฯ เอวมิธาปิ อิทฺธีติ วา ปาโทติ วา น อญฺญสฺส กสฺสจิ อธิวจนํ, สมฺปยุตฺตกานํ จตุนฺนํ ขนฺธานํเยว อธิวจนนฺติฯ เอวํ วุเตฺต ปน อิทมาหํสุ – จตุนฺนํ ขนฺธานเมว อธิวจนํ ภเวยฺย, ยทิ สตฺถา ปรโต อุตฺตรจูฬภาชนียํ นาม น อาหเรยฺยฯ อุตฺตรจูฬภาชนีเย ปน ‘‘ฉนฺทเยว ฉนฺทิทฺธิปาโท, วีริยเมว, จิตฺตเมว, วีมํสาว วีมํสิทฺธิปาโท’’ติ กถิตํฯ เกจิ ปน ‘‘อิทฺธิ นาม อนิปฺผนฺนา, อิทฺธิปาโท นิปฺผโนฺน’’ติ วทึสุฯ เตสํ วจนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อิทฺธีปิ อิทฺธิปาโทปิ ‘นิปฺผโนฺน ติลกฺขณพฺภาหโต’ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตํฯ อิติ อิมสฺมึ สุตฺตนฺตภาชนีเย โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา อิทฺธิปาทา กถิตาติฯ

สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนาฯ

๒. อภิธมฺมภาชนียวณฺณนา

๔๔๔. อภิธมฺมภาชนียํ อุตฺตานตฺถเมวฯ นยา ปเนตฺถ คเณตพฺพาฯ ‘‘ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวตี’’ติ วุตฺตฏฺฐานสฺมิญฺหิ โลกุตฺตรานิ จตฺตาริ นยสหสฺสานิ

วิภตฺตานิฯ วีริยสมาธิอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ตถา อุตฺตรจูฬภาชนีเย ฉนฺทิทฺธิปาเท จตฺตาริ นยสหสฺสานิ วิภตฺตานิ, วีริยจิตฺตวีมํสิทฺธิปาเท จตฺตาริ จตฺตารีติ สพฺพานิปิ อฏฺฐนฺนํ จตุกฺกานํ วเสน ทฺวตฺตึส นยสหสฺสานิ วิภตฺตานิฯ เอวเมตํ นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรานํเยว อิทฺธิปาทานํ วเสน ทฺวตฺตึสนยสหสฺสปฺปฏิมณฺฑิตํ อภิธมฺมภาชนียํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๓. ปญฺหาปุจฺฉกวณฺณนา

๔๖๒. ปญฺหาปุจฺฉเก ปาฬิอนุสาเรเนว อิทฺธิปาทานํ กุสลาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ อารมฺมณตฺติเกสุ ปน สเพฺพเปเต อปฺปมาณํ นิพฺพานํ อารพฺภ ปวตฺติโต อปฺปมาณารมฺมณา เอว, น มคฺคารมฺมณา; สหชาตเหตุวเสน ปน มคฺคเหตุกา, น มคฺคาธิปติโนฯ จตฺตาโร หิ อธิปตโย อญฺญมญฺญํ ครุํ น กโรนฺติฯ กสฺมา? สยํ เชฏฺฐกตฺตาฯ ยถา หิ สมชาติกา สมวยา สมถามา สมสิปฺปา จตฺตาโร ราชปุตฺตา อตฺตโน อตฺตโน เชฏฺฐกตาย อญฺญมญฺญสฺส อปจิตึ น กโรนฺติ, เอวมิเมปิ จตฺตาโร อธิปตโย ปาฏิเยกฺกํ ปาฏิเยกฺกํ เชฏฺฐกธมฺมตาย อญฺญมญฺญํ ครุํ น กโรนฺตีติ เอกเนฺตเนว น มคฺคาธิปติโนฯ อตีตาทีสุ เอการมฺมณภาเวปิ น วตฺตพฺพาฯ นิพฺพานสฺส ปน พหิทฺธาธมฺมตฺตา พหิทฺธารมฺมณา นาม โหนฺตีติฯ เอวเมตสฺมิํ ปญฺหาปุจฺฉเก นิพฺพตฺติตโลกุตฺตราว อิทฺธิปาทา กถิตาฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธน หิ สุตฺตนฺตภาชนียสฺมิํเยว โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา อิทฺธิปาทา กถิตา, อภิธมฺมภาชนียปญฺหาปุจฺฉเกสุ ปน โลกุตฺตราเยวาติฯ เอวมยํ อิทฺธิปาทวิภโงฺคปิ เตปริวฏฺฏํ นีหริตฺวาว ทสฺสิโตติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย

อิทฺธิปาทวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. โพชฺฌงฺควิภงฺโค

๑. สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา

๔๖๖. อิทานิ ตทนนฺตเร โพชฺฌงฺควิภงฺเค **สตฺตา**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **โพชฺฌงฺคา**ติ โพธิยา โพธิสฺส วา องฺคาติ **โพชฺฌงฺคา**ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยา เอสา ธมฺมสามคฺคี ยาย โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ อุปฺปชฺชมานาย ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหนกามสุขตฺตกิลมถานุโยคอุเจฺฉทสสฺสตาภินิเวสาทีนํ อเนเกสํ อุปทฺทวานํ ปฏิปกฺขภูตาย สติธมฺมวิจยวีริยปีติปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสงฺขาตาย ธมฺมสามคฺคิยา อริยสาวโก พุชฺฌตีติ กตฺวา โพธีติ วุจฺจติ, พุชฺฌติ กิเลสสนฺตานนิทฺทาย อุฏฺฐหติ, จตฺตาริ วา อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ, นิพฺพานเมว วา สจฺฉิกโรติ, ตสฺสา ธมฺมสามคฺคีสงฺขาตาย โพธิยา องฺคาติปิ **โพชฺฌงฺคา,** ฌานงฺคมคฺคงฺคาทีนิ วิยฯ โย ปเนส ยถาวุตฺตปฺปการาย เอตาย ธมฺมสามคฺคิยา พุชฺฌตีติ กตฺวา อริยสาวโก โพธีติ วุจฺจติ, ตสฺส โพธิสฺส องฺคาติปิ **โพชฺฌงฺคา,** เสนงฺครถงฺคาทโย วิยฯ เตนาหุ อฏฺฐกถาจริยา – ‘‘พุชฺฌนกสฺส ปุคฺคลสฺส องฺคาติ วา โพชฺฌงฺคา’’ติฯ

อปิจ ‘‘โพชฺฌงฺคาติ เกนเฏฺฐน โพชฺฌงฺคา? โพธาย สํวตฺตนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนุพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปฏิพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สมฺพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา’’ติ อิมินา ปฏิสมฺภิทานเยนาปิ โพชฺฌงฺคโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สติสโมฺพชฺฌโงฺคติอาทีสุ ปสโตฺถ สุนฺทโร จ โพชฺฌโงฺค สโมฺพชฺฌโงฺค, สติเยว สโมฺพชฺฌโงฺค **สติสโมฺพชฺฌโงฺค**ฯ ตตฺถ อุปฏฺฐานลกฺขโณ สติสโมฺพชฺฌโงฺค, ปวิจยลกฺขโณ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค, ปคฺคหลกฺขโณ วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค, ผรณลกฺขโณ ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค, อุปสมลกฺขโณ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌโงฺค, อวิเกฺขปลกฺขโณ สมาธิสโมฺพชฺฌโงฺค, ปฏิสงฺขานลกฺขโณ อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺคฯ เตสุ ‘‘สติญฺจ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สพฺพตฺถิกํ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔) วจนโต สเพฺพสํ โพชฺฌงฺคานํ อุปการกตฺตา สติสโมฺพชฺฌโงฺค ปฐมํ วุโตฺตฯ ตโต ปรํ ‘‘โส ตถา สโต วิหรโนฺต ตํ ธมฺมํ ปญฺญาย ปวิจินตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑๕๐) นเยน เอวํ อนุกฺกเมเนว นิเกฺขปปโยชนํ ปาฬิยํ อาคตเมวฯ

กสฺมา ปเนเต สเตฺตว วุตฺตา, อนูนา อนธิกาติ? ลีนุทฺธจฺจปฏิปกฺขโต สพฺพตฺถิกโต จฯ เอตฺถ หิ ตโย โพชฺฌงฺคา ลีนสฺส ปฏิปกฺขา, ยถาห – ‘‘ยสฺมิญฺจ โข, ภิกฺขเว, สมเย ลีนํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมึ สมเย ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ ตโย อุทฺธจฺจสฺส ปฏิปกฺขา, ยถาห – ‘‘ยสฺมิญฺจ โข, ภิกฺขเว, สมเย อุทฺธตํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมึ สมเย ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ เอโก ปเนตฺถ โลณธูปนํ วิย สพฺพพฺยญฺชเนสุ, สพฺพกมฺมิกอมโจฺจ วิย จ สเพฺพสุ ราชกิเจฺจสุ, สพฺพโพชฺฌเงฺคสุ อิจฺฉิตพฺพโต สพฺพตฺถิโก, ยถาห – ‘‘สติญฺจ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สพฺพตฺถิกํ วทามี’’ติฯ ‘‘สพฺพตฺถก’’นฺติปิ ปาฬิฯ ทฺวินฺนมฺปิ สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ เอวํ ลีนุทฺธจฺจปฏิปกฺขโต สพฺพตฺถิกโต จ สเตฺตว วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

๔๖๗. อิทานิ เนสํ เอกสฺมึเยวารมฺมเณ อตฺตโน อตฺตโน กิจฺจวเสน นานากรณํ ทเสฺสตุํ **ตตฺถ กตโม สติสโมฺพชฺฌโงฺค**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อิธ ภิกฺขู**ติ อิมสฺมึ สาสเน ภิกฺขุฯ **สติ**

มา โหตีติ ปญฺญาย ปญฺญวา, ยเสน ยสวา, ธเนน ธนวา วิย สติยา สติมา โหติ, สติสมฺปโนฺน ติ อโตฺถฯ **ปรเมนา**ติ อุตฺตเมน; ตญฺหิ ปรมตฺถสจฺจสฺส นิพฺพานสฺส เจว มคฺคสฺส จ อนุโลมโต ปรมํ นาม โหติ อุตฺตมํ เสฎฺฐํฯ **สติเนปเกฺกนา**ติ เนปกฺกํ วุจฺจติ ปญฺญา; สติยา เจว เนปเกฺกน จาติ อโตฺถฯ

กสฺมา ปน อิมสฺมิํ สติภาชนีเย ปญฺญา สงฺคหิตาติ? สติยา พลวภาวทีปนตฺถํฯ สติ หิ ปญฺญาย สทฺธิมฺปิ อุปฺปชฺชติ วินาปิ, ปญฺญาย สทฺธิํ อุปฺปชฺชมานา พลวตี โหติ, วินา อุปฺปชฺชมานา ทุพฺพลาฯ เตนสฺสา พลวภาวทีปนตฺถํ ปญฺญา สงฺคหิตาฯ ยถา หิ ทฺวีสุ ทิสาสุ เทฺว ราชมหามตฺตา ติเฎฺฐยฺยุํ; เตสุ เอโก ราชปุตฺตํ คเหตฺวา ติเฎฺฐยฺย, เอโก อตฺตโน ธมฺมตาย เอกโกว เตสุ ราชปุตฺตํ คเหตฺวา ฐิโต อตฺตโนปิ เตเชน ราชปุตฺตสฺสปิ เตเชน เตชวา โหติ; อตฺตโน ธมฺมตาย ฐิโต น เตน สมเตโช โหติ; เอวเมว ราชปุตฺตํ คเหตฺวา ฐิตมหามโตฺต วิย ปญฺญาย สทฺธิํ อุปฺปนฺนา สติ, อตฺตโน ธมฺมตาย ฐิโต วิย วินา ปญฺญาย อุปฺปนฺนาฯ ตตฺถ ยถา ราชปุตฺตํ คเหตฺวา ฐิโต อตฺตโนปิ เตเชน ราชปุตฺตสฺสปิ เตเชน เตชวา โหติ, เอวํ ปญฺญาย สทฺธิํ อุปฺปนฺนา สติ พลวตี โหติ; ยถา อตฺตโน ธมฺมตาย ฐิโต น เตน สมเตโช โหติ, เอวํ วินา ปญฺญาย อุปฺปนฺนา ทุพฺพลา โหตีติ พลวภาวทีปนตฺถํ ปญฺญา คหิตาติฯ

จิรกตมฺปีติ อตฺตโน วา ปรสฺส วา กาเยน จิรกตํ วตฺตํ วา กสิณมณฺฑลํ วา กสิณปริกมฺมํ วาฯ **จิรภาสิตมฺปี**ติ อตฺตนา วา ปเรน วา วาจาย จิรภาสิตํ พหุกมฺปิ, วตฺตสีเส ฐตฺวา ธมฺมกถํ วา กมฺมฏฺฐานวินิจฺฉยํ วา, วิมุตฺตายตนสีเส วา ฐตฺวา ธมฺมกถเมวฯ **สริตา โหตี**ติ ตํ กายวิญฺญตฺติํ วจีวิญฺญตฺติญฺจ สมุฎฺฐาเปตฺวา ปวตฺตํ อรูปธมฺมโกฎฺฐาสํ ‘เอวํ อุปฺปชฺชิตฺวา เอวํ นิรุโทฺธ’ติ สริตา โหติฯ **อนุสฺสริตา**ติ ปุนปฺปุนํ สริตาฯ **อยํ วุจฺจติ สติสโมฺพชฺฌโงฺค**ติ อยํ เอวํ อุปฺปนฺนา เสสโพชฺฌงฺคสมุฎฺฐาปิกา วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตา สติ สติสโมฺพชฺฌโงฺค นาม กถียติฯ

โส ตถา สโต วิหรโนฺตติ โส ภิกฺขุ เตนากาเรน อุปฺปนฺนาย สติยา สโต หุตฺวา วิหรโนฺตฯ **ตํ ธมฺมนฺ**ติ ตํ จิรกตํ จิรภาสิตํ เหฎฺฐา วุตฺตปฺปการํ ธมฺมํฯ **ปญฺญาย ปวิจินตี**ติ ปญฺญาย ‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’ติ ปวิจินติฯ **ปวิจรตี**ติ ‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’ติ ตตฺถ ปญฺญํ จราเปโนฺต ปวิจรติฯ **ปริวีมํสํ อาปชฺชตี**ติ โอโลกนํ คเวสนํ อาปชฺชติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อิทํ วุตฺตปฺปการํ โพชฺฌงฺคสมุฎฺฐาปกํ วิปสฺสนาญาณํ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค นาม วุจฺจติฯ

ตสฺส ตํ ธมฺมนฺติ ตสฺส ภิกฺขุโน ตํ เหฎฺฐา วุตฺตปฺปการํ ธมฺมํฯ **อารทฺธํ โหตี**ติ ปริปุณฺณํ โหติ ปคฺคหิตํฯ **อสลฺลีนนฺ**ติ อารทฺธตฺตาเยว อสลฺลีนํฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อิทํ โพชฺฌงฺคสมุฎฺฐาปกํ วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตํ วีริยํ วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค นาม วุจฺจติฯ

นิรามิสาติ กามามิสโลกามิสวฎฺฎามิสานํ อภาเวน นิรามิสา ปริสุทฺธาฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ โพชฺฌงฺคสมุฎฺฐาปิกา วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตา ปีติ ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค นาม วุจฺจติฯ

ปีติมนสฺสาติ ปีติสมฺปยุตฺตจิตฺตสฺสฯ **กาโยปิ ปสฺสมฺภตี**ติ ขนฺธตฺตยสงฺขาโต นามกาโย กิเลสทรถปฎิปฺปสฺสทฺธิยา ปสฺสมฺภติฯ **จิตฺตมฺปี**ติ วิญฺญาณกฺขโนฺธปิ ตเถว ปสฺสมฺภติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ โพชฺฌงฺคสมุฎฺฐาปิกา วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตา ปสฺสทฺธิ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌโงฺค นาม วุจฺจติฯ

ปสฺสทฺธกายสฺส สุขิโนติ ปสฺสทฺธกายตาย อุปฺปนฺนสุเขน สุขิตสฺสฯ **สมาธิยตี**ติ สมฺมา อาธิยติ, นิจฺจลํ หุตฺวา อารมฺมเณ ฐปียติ, อปฺปนาปฺปตฺตํ วิย โหติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ โพชฺฌงฺคสมุฏฺฐาปิกา วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตา จิเตฺตกคฺคตา สมาธิสโมฺพชฺฌโงฺค นาม วุจฺจติฯ

ตถา สมาหิตนฺติ เตน อปฺปนาปฺปเตฺตน วิย สมาธินา สมาหิตํฯ **สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขิตา โหตี**ติ สุฏฺฐุ อชฺฌุเปกฺขิตา โหติ; เตสํ ธมฺมานํ ปหานวฑฺฒเน อพฺยาวโฎ หุตฺวา อชฺฌุเปกฺข ติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ฉนฺนํ โพชฺฌงฺคานํ อโนสกฺกนอนติวตฺตนภาวสาธโก มชฺฌตฺตากาโร อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺค นาม วุจฺจติฯ

เอตฺตาวตา กึ กถิตํ นาม โหติ? อปุพฺพํ อจริมํ เอกจิตฺตกฺขเณ นานารสลกฺขณา ปุพฺพ ภาควิปสฺสนา โพชฺฌงฺคา กถิตา โหนฺตีติฯ

ปฐโม นโยฯ

๔๖๘-๔๖๙. อิทานิ เยน ปริยาเยน สตฺต โพชฺฌงฺคา จุทฺทส โหนฺติ, ตสฺส ปกาสนตฺถํ ทุติยนยํ ทเสฺสโนฺต ปุน **สตฺต โพชฺฌงฺคา**ติอาทิมาหฯ ตตฺรายํ อนุปุพฺพปทวณฺณนา – **อชฺฌตฺตํ ธเมฺมสุ สตี**ติ อชฺฌตฺติกสงฺขาเร ปริคฺคณฺหนฺตสฺส อุปฺปนฺนา สติฯ **พหิทฺธา ธเมฺมสุ สตี**ติ พหิทฺธาสงฺขาเร ปริคฺคณฺหนฺตสฺส อุปฺปนฺนา สติฯ **ยทปี**ติ ยาปิฯ **ตทปี**ติ สาปิฯ **อภิญฺญายา**ติ อภิเญฺญยฺยธเมฺม อภิชานนตฺถายฯ **สโมฺพธายา**ติ สโมฺพธิ วุจฺจติ มโคฺค, มคฺคตฺถายาติ อโตฺถฯ **นิพฺพานายา**ติ วานํ วุจฺจติ ตณฺหา; สา ตตฺถ นตฺถีติ นิพฺพานํ, ตทตฺถาย, อสงฺขตาย อมตธาตุยา สจฺฉิกิริยตฺถาย สํวตฺตตีติ อโตฺถฯ **ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌเงฺคปิ** เอเสว นโยฯ

กายิกํ วีริยนฺติ จงฺกมํ อธิฏฺฐหนฺตสฺส อุปฺปนฺนวีริยํฯ **เจตสิกํ วีริย**นฺติ ‘‘น ตาวาหํ อิมํ ปลฺลงฺกํ ภินฺทิสฺสามิ ยาว เม น อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจิสฺสตี’’ติ เอวํ กายปโยคํ วินา อุปฺปนฺนวีริยํฯ **กายปสฺสทฺธี**ติ ติณฺณํ ขนฺธานํ ทรถปสฺสทฺธิฯ **จิตฺตปสฺสทฺธี**ติ วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส ทรถปสฺสทฺธิฯ อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌเงฺค สติสโมฺพชฺฌงฺคสทิโสว วินิจฺฉโยฯ อิมสฺมึ นเย สตฺต โพชฺฌงฺคา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตาฯ

โปราณกเตฺถรา ปน ‘เอตฺตเกน ปากฎํ น โหตี’ติ วิภชิตฺวา ทเสฺสสุํฯ เอเตสุ หิ อชฺฌตฺตธเมฺมสุ สติ ปวิจโย อุเปกฺขาติ อิเม ตโย อตฺตโน ขนฺธารมฺมณตฺตา โลกิยาว โหนฺติฯ ตถา มคฺคํ อปฺปตฺตํ กายิกวีริยํฯ อวิตกฺกอวิจารา ปน ปีติสมาธิโย โลกุตฺตรา โหนฺติฯ เสสา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาติฯ

ตตฺถ อชฺฌตฺตํ ตาว ธเมฺมสุ สติปวิจยอุเปกฺขา อชฺฌตฺตารมฺมณา, โลกุตฺตรา ปน พหิทฺธารมฺมณาติ เตสํ โลกุตฺตรภาโว มา ยุชฺชิตฺถฯ จงฺกมปฺปโยเคน นิพฺพตฺตวีริยมฺปิ โลกิยนฺติ วทโนฺต น กิลมติฯ อวิตกฺกอวิจารา ปน ปีติสมาธิโย กทา โลกุตฺตรา โหนฺตีติ? กามาวจเร ตาว ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค ลพฺภติ, อวิตกฺกอวิจารา ปีติ น ลพฺภติฯ รูปาวจเร อวิตกฺกอวิจารา ปีติ ลพฺภติ, ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค ปน น ลพฺภติฯ อรูปาวจเร สเพฺพน สพฺพํ น ลพฺภติฯ เอตฺถ ปน อลพฺภมานกํ อุปาทาย ลพฺภมานกาปิ ปฎิกฺขิตฺตาฯ เอวมยํ อวิตกฺกอวิจาโร ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค กามาวจรโตปิ นิกฺขโนฺต รูปาวจรโตปิ อรูปาวจรโตปีติ นิพฺพตฺติตโลกุตฺตโร เยวาติ กถิโตฯ

ตถา กามาวจเร สมาธิสโมฺพชฺฌโงฺค ลพฺภติ, อวิตกฺกอวิจาโร ปน สมาธิ น ลพฺภติฯ รูปาวจรอรูปาวจเรสุ อวิตกฺกอวิจาโร สมาธิ ลพฺภติ, สมาธิสโมฺพชฺฌโงฺค ปน น ลพฺภติฯ เอตฺถ ปน อลพฺภมานกํ อุปาทาย ลพฺภมานโกปิ ปฏิกฺขิโตฺตฯ เอวมยํ อวิตกฺกอวิจาโร สมาธิ กามาวจรโตปิ นิกฺขโนฺต รูปาวจรโตปิ อรูปาวจรโตปีติ นิพฺพตฺติตโลกุตฺตโร เยวาติ กถิโตฯ

อปิจ โลกิยํ คเหตฺวา โลกุตฺตโร กาตโพฺพ; โลกุตฺตรํ คเหตฺวา โลกิโย กาตโพฺพฯ อชฺฌตฺตธเมฺมสุ หิ สติปวิจยอุเปกฺขานํ โลกุตฺตรภาวนากาโลปิ อตฺถิฯ ตตฺริทํ สุตฺตํ – ‘‘อชฺฌตฺตวิโมกฺขํ ขฺวาหํ, อาวุโส, สพฺพุปาทานกฺขยํ วทามิ; เอวมสฺสิเม อาสวา นานุเสนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๓๒ โถกํ วิสทิสํ) อิมินา สุเตฺตน โลกุตฺตรา โหนฺติฯ ยทา ปน จงฺกมปโยเคน นิพฺพเตฺต กายิกวีริเย อนุปสเนฺตเยว วิปสฺสนา มเคฺคน ฆฏียติ, ตทา ตํ โลกุตฺตรํ โหติฯ เย ปน เถรา ‘‘กสิณชฺฌาเน, อานาปานชฺฌาเน, พฺรหฺมวิหารชฺฌาเน จ โพชฺฌโงฺค อุทฺธรโนฺต น วาเรตโพฺพ’’ติ วทนฺติ, เตสํ วาเท อวิตกฺกอวิจารา ปีติสมาธิสโมฺพชฺฌงฺคา โลกิยา โหนฺตีติฯ

ทุติโย นโยฯ

๔๗๐-๔๗๑. อิทานิ โพชฺฌงฺคานํ ภาวนาวเสน ปวตฺตํ ตติยนยํ ทเสฺสโนฺต ปุน **สตฺตโพชฺฌงฺคา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถาปิ อยํ อนุปุพฺพปทวณฺณนา – ***ภาเวตี***ติ วเฑฺฒติ; อตฺตโน สนฺตาเน ปุนปฺปุนํ ชเนติ อภินิพฺพเตฺตตีติฯ **วิเวกนิสฺสิต**นฺติ วิเวเก นิสฺสิตํฯ **วิเวโก**ติ วิวิตฺตตาฯ โสจายํ ตทงฺควิเวโก, วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธินิสฺสรณวิเวโกติ ปญฺจวิโธฯ ตตฺถ ตทงฺควิเวโก นาม วิปสฺสนาฯ วิกฺขมฺภนวิเวโก นาม อฏฺฐ สมาปตฺติโยฯ สมุเจฺฉทวิเวโก นาม มโคฺคฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก นาม ผลํฯ นิสฺสรณวิเวโก นาม สพฺพนิมิตฺตนิสฺสฏํ นิพฺพานํฯ เอวเมตสฺมิํ ปญฺจวิเธ วิเวเก นิสฺสิตํ วิเวกนิสฺสิตนฺติ ตทงฺควิเวกนิสฺสิตํ สมุเจฺฉทวิเวกนิสฺสิตํ นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตญฺจ สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวตีติ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ตถา หิ อยํ สติสโมฺพชฺฌงฺคภาวนานุโยคมนุยุโตฺต โยคี วิปสฺสนากฺขเณ กิจฺจโต ตทงฺควิเวกนิสฺสิตํ, อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตํ, มคฺคกาเล ปน กิจฺจโต สมุเจฺฉทวิเวกนิสฺสิตํ, อารมฺมณโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตํ, สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวติฯ ปญฺจวิเวกนิสฺสิตมฺปีติ เอเกฯ เต หิ น เกวลํ พลววิปสฺสนามคฺคผลกฺขเณสุ เอว โพชฺฌงฺคํ อุทฺธรนฺติ, วิปสฺสนาปาทกกสิณชฺฌานอานาปานาสุภพฺรหฺมวิหารชฺฌาเนสุปิ อุทฺธรนฺติ, น จ ปฏิสิทฺธา อฏฺฐกถาจริเยหิ ฯ ตสฺมา เตสํ มเตน เอเตสํ ฌานานํ ปวตฺติกฺขเณ กิจฺจโต เอว วิกฺขมฺภนวิเวกนิสฺสิตํฯ ยถา จ วิปสฺสนากฺขเณ ‘‘อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิต’’นฺติ วุตฺตํ, เอวํ ‘‘ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวกนิสฺสิตมฺปิ ภาเวตี’’ติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ เอส นโย วิราคนิสฺสิตาทีสุฯ วิเวกตฺถา เอว หิ วิราคาทโยฯ

เกวลเญฺจตฺถ โวสฺสโคฺค ทุวิโธ – ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค จ ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค จาติฯ ตตฺถ **‘ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค’**ติ วิปสฺสนากฺขเณ จ ตทงฺควเสน มคฺคกฺขเณ จ สมุเจฺฉทวเสน กิเลสปฺปหานํฯ **‘ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค’**ติ วิปสฺสนากฺขเณ ตนฺนินฺนภาเวน, มคฺคกฺขเณ ปน อารมฺมณกรเณน นิพฺพานปกฺขนฺทนํฯ ตทุภยมฺปิ อิมสฺมิํ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสเก อตฺถวณฺณนานเย วฏฺฏติฯ ตถา หิ อยํ สติ สโมฺพชฺฌโงฺค ยถาวุเตฺตน ปกาเรน กิเลเส ปริจฺจชติ, นิพฺพานญฺจ ปกฺขนฺทติฯ

โวสฺสคฺคปริณามินฺติ อิมินา ปน สกเลน วจเนน โวสฺสคฺคตฺถํ ปริณมนฺตํ ปริณตญฺจ, ปริปจฺจนฺตํ ปริปกฺกญฺจาติ อิทํ วุตฺตํ โหติฯ อยญฺหิ โพชฺฌงฺคภาวนมนุยุโตฺต ภิกฺขุ ยถา สติสโมฺพชฺฌโงฺค กิเลสปริจฺจาคโวสฺสคฺคตฺถํ นิพฺพานปกฺขนฺทนโวสฺสคฺคตฺถญฺจ ปริปจฺจติ, ยถา จ

ปริปโกฺก โหติ, ตถา นํ ภาเวตีติฯ เอส นโย เสสโพชฺฌงฺเคสุปิฯ อิมสฺมิมฺปิ นเย โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา โพชฺฌงฺคา กถิตาติฯ

สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนาฯ

๒. อภิธมฺมภาชนียวณฺณนา

๔๗๒. อภิธมฺมภาชนีเย สตฺตปิ โพชฺฌงฺเค เอกโต ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนสฺส จ ปาฏิเยกฺกํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนสฺส จ วเสน เทฺว นยาฯ เตสํ อตฺถวณฺณนา เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคนิเทฺทเส ปน อุเปกฺขนวเสน **อุเปกฺขา**ฯ อุเปกฺขนากาโร **อุเปกฺขนา**ฯ อุเปกฺขิตพฺพยุตฺต สมปฺปวตฺต ธมฺม อิกฺขติ, น โจเทตีติ **อุเปกฺขา**ฯ ปุคฺคลํ อุเปกฺขาเปตีติ อุเปกฺขนา ฯ โพชฺฌงฺคภาวปฺปตฺติยา โลกิยอุเปกฺขนาย อธิกา อุเปกฺขนา **อชฺฌุเปกฺขนา**ฯ อพฺยาปาราปชฺชเนน มชฺฌตฺตภาโว มชฺฌตฺตตาฯ สา ปน จิตฺตสฺส, น สตฺตสฺสาติ ทีเปตุํ **มชฺฌตฺตตา จิตฺตสฺสา**ติ วุตฺตนฺติฯ อยเมตฺถ อนุปุพฺพปทวณฺณนาฯ

นยา ปเนตฺถ คเณตพฺพา – สตฺตนฺนมฺปิ หิ โพชฺฌงฺคานํ เอกโต ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชเน เอเกกมเคฺค นยสหสฺสํ นยสหสฺสนฺติ จตฺตาริ นยสหสฺสานิ วิภตฺตานิฯ ปาฏิเยกฺกํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชเน เอเกกโพชฺฌงฺควเสน จตฺตาริ จตฺตารีติ สตฺต จตุกฺกา อฏฺฐวีสติฯ ตานิ ปุริเมหิ จตูหิ สทฺธึ ทฺวตฺตึสาติ สพฺพานิปิ อภิธมฺมภาชนีเย ทฺวตฺตึส นยสหสฺสานิ วิภตฺตานิ กุสลาเนวฯ ยสฺมา ปน ผลกฺขเณปิ โพชฺฌงฺคา ลพฺภนฺติ, กุสลเหตุกานิ จ สามญฺญผลานิ, ตสฺมา เตสุปิ โพชฺฌงฺคทสฺสนตฺถํ กุสลนิเทฺทสปุพฺพงฺคมาย เอว ตนฺติยา วิปากนโย อารโทฺธฯ โสปิ เอกโต ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนสฺส จ, ปาฏิเยกฺกํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนสฺส จ วเสน ทุวิโธ โหติฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ วิปาเก ปน กุสลโต ติคุณา นยา กาตพฺพาติฯ

อภิธมฺมภาชนียวณฺณนาฯ

๓. ปญฺหาปุจฺฉกวณฺณนา

๔๘๒. ปญฺหาปุจฺฉเก ปาฬิอนุสาเรเนว โพชฺฌงฺคานํ กุสลาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ อารมฺมณตฺติเกสุ ปน สเพฺพเปเต อปฺปมาณํ นิพฺพานํ อารพฺภ ปวตฺติโต อปฺปมาณารมฺมณา เอว, น มคฺคารมฺมณาฯ สหชาตเหตุวเสน ปเนตฺถ กุสลา มคฺคเหตุกา, วีริยํ วา วีมํสํ วา เชฏฺฐกํ กตฺวา มคฺคภาวนากาเล มคฺคาธิปติโน, ฉนฺทจิตฺตเชฏฺฐิกาย มคฺคภาวนาย น วตฺตพฺพา มคฺคาธิปติโนติ, ผลกาเลปิ น วตฺตพฺพา เอวฯ

อตีตาทีสุ เอการมฺมณภาเวนปิ น วตฺตพฺพา, นิพฺพานสฺส ปน พหิทฺธาธมฺมตฺตา พหิทฺธารมฺมณา นาม โหนฺตีติฯ เอวเมตสฺมึ ปญฺหาปุจฺฉเกปิ นิพฺพตฺติตโลกุตฺตราว โพชฺฌงฺคา กถิตา ฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธน หิ สุตฺตนฺตภาชนียเสฺสว ปฐมนยสฺมึ โลกิยา, ทุติยตติเยสุ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา โพชฺฌงฺคา กถิตาฯ อภิธมฺมภาชนียสฺส ปน จตูสุปิ นเยสุ อิมสฺมิญฺจ ปญฺหาปุจฺฉเก โลกุตฺตราเยวาติ เอวมยํ โพชฺฌงฺควิภโงฺคปิ เตปริวฏฺฏํ นีหริตฺวาว ภาเชตฺวา ทสฺสิโตติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย

๑๑. มคฺคงฺควิภงฺโค

๑. สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา

๔๘๖. อิทานิ ตทนนฺตเร มคฺควิภงฺเค **อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค**ติอาทิ สพฺพํ สจฺจวิภงฺเค ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทานิเทฺทเส วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ภาวนาวเสน ปาฏิเยกฺกํ ทสฺสิเต ทุติยนเยปิ **สมฺมาทิฏฺฐึ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิต**นฺติอาทิ สพฺพํ โพชฺฌงฺควิภงฺเค วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอวมิทํ ทฺวินฺนมฺปิ นยานํ วเสน สุตฺตนฺตภาชนียํ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกเมว กถิตํฯ

๒. อภิธมฺมภาชนียวณฺณนา

๔๙๐. อภิธมฺมภาชนีเย ‘อริโย’ติ อวตฺวา **อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค**ติ วุตฺตํฯ เอวํ อวุเตฺตปิ อยํ อริโย เอวฯ ยถา หิ มุทฺธาภิสิตฺตสฺส รโญฺญ มุทฺธาภิสิตฺตาย เทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ชาโต ปุโตฺต ราชปุโตฺตติ อวุเตฺตปิ ราชปุโตฺตเยว โหติ, เอวมยมฺปิ อริโยติ อวุเตฺตปิ อริโย เอวาติ เวทิตโพฺพฯ เสสมิธาปิ สจฺจวิภงฺเค วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๔๙๓. ปญฺจงฺคิกวาเรปิ อฏฺฐงฺคิโกติ อวุเตฺตปิ อฏฺฐงฺคิโก เอว เวทิตโพฺพฯ โลกุตฺตรมโคฺค หิ ปญฺจงฺคิโก นาม นตฺถิฯ อยเมตฺถ อาจริยานํ สมานตฺถกถาฯ วิตณฺฑวาที ปนาห – ‘‘โลกุตฺตรมโคฺค อฏฺฐงฺคิโก นาม นตฺถิ, ปญฺจงฺคิโกเยว โหตี’’ติฯ โส ‘‘สุตฺตํ อาหราหี’’ติ วุโตฺต อทฺธา อญฺญํ อปสฺสโนฺต อิมํ มหาสฬายตนโต สุตฺตปฺปเทสํ อาหริสฺสติ ‘‘ยา ตถาภูตสฺส ทิฏฺฐิ, สาสฺส โหติ สมฺมาทิฏฺฐิฯ โย ตถาภูตสฺส สงฺกโปฺป, วายาโม, สติ, โย ตถาภูตสฺส สมาธิ, สฺวาสฺส โหติ สมฺมาสมาธิฯ ปุเพฺพว โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว สุปริสุโทฺธ โหตี’’ติฯ

ตโต ‘‘เอตสฺส อนนฺตรํ สุตฺตปทํ อาหรา’’ติ วตฺตโพฺพฯ สเจ อาหรติ อิเจฺจตํ กุสลํ, โน เจ อาหรติ สยํ อาหริตฺวา ‘‘เอวมสฺสายํ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๔๓๑) ‘‘อิมินา เต สตฺถุสาสเนน วาโท ภิโนฺน; โลกุตฺตรมโคฺค ปญฺจงฺคิโก นาม นตฺถิ, อฏฺฐงฺคิโกว โหตี’’ติ วตฺตโพฺพฯ

อิมานิ ปน ตีณิ องฺคานิ ปุเพฺพ ปริสุทฺธานิ วตฺตนฺติ, โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ ปริสุทฺธตรานิ โหนฺติฯ อถ ‘ปญฺจงฺคิโก มโคฺค’ติ อิทํ กิมตฺถํ คหิตนฺติ? อติเรกกิจฺจทสฺสนตฺถํฯ ยสฺมิญฺหิ สมเย มิจฺฉาวาจํ ปชหติ, สมฺมาวาจํ ปูเรติ, ตสฺมึ สมเย สมฺมากมฺมนฺตสมฺมาอาชีวา นตฺถิฯ อิมานิ ปญฺจการาปกงฺคาเนว มิจฺฉาวาจํ ปชหนฺติ; สมฺมาวาจา ปน สยํ วิรติวเสน ปูเรติฯ ยสฺมึ สมเย มิจฺฉากมฺมนฺตํ ปชหติ, สมฺมากมฺมนฺตํ ปูเรติ, ตสฺมึ สมเย สมฺมาวาจาสมฺมาอาชีวา นตฺถิฯ อิมานิ ปญฺจ การาปกงฺคาเนว มิจฺฉากมฺมนฺตํ ปชหนฺติ; สมฺมากมฺมโนฺต ปน สยํ วิรติวเสน ปูเรติฯ ยสฺมึ สมเย มิจฺฉาอาชีวํ ปชหติ, สมฺมาอาชีวํ ปูเรติ, ตสฺมึ สมเย สมฺมาวาจาสมฺมากมฺมนฺตา นตฺถิฯ อิมานิ ปญฺจ การาปกงฺคาเนว มิจฺฉาอาชีวํ ปชหนฺติ; สมฺมาอาชีโว ปน สยํ วิรติวเสน ปูเรติฯ อิมํ เอเตสํ ปญฺจนฺนํ การาปกงฺคานํ กิจฺจาติเรกตํ ทเสฺสตุํ ปญฺจงฺคิโก มโคฺคติ คหิตํฯ โลกุตฺตรมโคฺค ปน อฏฺฐงฺคิโกว โหติ, ปญฺจงฺคิโก นาม นตฺถิฯ

‘‘ยทิ สมฺมาวาจาทีหิ สทฺธึ อฏฺฐงฺคิโกติ วทถ, จตโสฺส สมฺมาวาจาเจตนา, ติโสฺส สมฺมากมฺมนฺตเจตนา, สตฺต สมฺมาอาชีวเจตนาติ อิมมฺหา เจตนาพหุตฺตา กถํ มุจฺจิสฺสถ? ตสฺมา ปญฺ

จงฺคิโกว โลกุตฺตรมโคฺค''ติฯ ''เจตนาพหุตฺตา จ ปมุจฺจิสฺสาม; อฏฺฐงฺคิโกว โลกุตฺตรมโคฺคติ จ วกฺขาม''ฯ ''ตฺวํ ตาว มหาจตฺตารีสกภาณโก โหสิ, น โหสี''ติ ปุจฺฉิตโพฺพฯ สเจ ''น โหมี''ติ วทติ, ''ตฺวํ อภาณกตฺตา น ชานาสี''ติ วตฺตโพฺพฯ สเจ ''ภาณโกสฺมี''ติ วทติ, ''สุตฺตํ อาหรา''ติ วตฺตโพฺพฯ สเจ สุตฺตํ อาหรติ อิเจฺจตํ กุสลํ, โน เจ อาหรติ สยํ อุปริปณฺณาสโต อาหริตพฺพํ –

''กตมา จ, ภิกฺขเว, สมฺมาวาจา? สมฺมาวาจํปหํ, ภิกฺขเว, ทฺวายํ วทามิ – อตฺถิ, ภิกฺขเว, สมฺมาวาจา สาสวา ปุญฺญภาคิยา อุปธิเวปกฺกา; อตฺถิ, ภิกฺขเว, สมฺมาวาจา อริยา อนาสวา โลกุตฺตรา มคฺคงฺคาฯ

''กตมา จ, ภิกฺขเว, สมฺมาวาจา สาสวา ปุญฺญภาคิยา อุปธิเวปกฺกา? มุสาวาทา เวรมณี, ปิสุณาย วาจาย เวรมณี, ผรุสาย วาจาย เวรมณี, สมฺผปฺปลาปา เวรมณี – อยํ, ภิกฺขเว, สมฺมาวาจา สาสวา ปุญฺญภาคิยา อุปธิเวปกฺกาฯ

''กตมา จ, ภิกฺขเว, สมฺมาวาจา อริยา อนาสวา โลกุตฺตรา มคฺคงฺคา? ยา โข, ภิกฺขเว, อริยจิตฺตสฺส อนาสวจิตฺตสฺส อริยมคฺคสมงฺคิโน อริยมคฺคํ ภาวยโต จตูหิ วจีทุจฺจริเตหิ อารติ วิรติ ปฏิวิรติ เวรมณี – อยํ, ภิกฺขเว, สมฺมาวาจา อริยา อนาสวา โลกุตฺตรา มคฺคงฺคา…เป.…ฯ

''กตโม จ, ภิกฺขเว, สมฺมากมฺมโนฺต? สมฺมากมฺมนฺตํปหํ, ภิกฺขเว, ทฺวยํ วทามิ…เป.… อุปธิเวปโกฺกฯ

''กตโม จ, ภิกฺขเว, สมฺมากมฺมโนฺต อริโย อนาสโว โลกุตฺตโร…เป.…ฯ

''กตโม จ, ภิกฺขเว, สมฺมาอาชีโว? สมฺมาอาชีวํปหํ, ภิกฺขเว, ทฺวายํ วทามิ…เป.… อุปธิเวปโกฺกฯ

''กตโม จ, ภิกฺขเว, สมฺมาอาชีโว อริโย อนาสโว โลกุตฺตโร มคฺคโงฺค? ยา โข, ภิกฺขเว, อริยจิตฺตสฺส อนาสวจิตฺตสฺส อริยมคฺคสมงฺคิโน อริยมคฺคํ ภาวยโต มิจฺฉาอาชีวา อารติ วิรติ ปฏิวิรติ เวรมณี – อยํ, ภิกฺขเว, สมฺมาอาชีโว อริโย อนาสโว โลกุตฺตโร มคฺคโงฺค''ติ (ม. นิ. ๓.๑๓๘ อาทโย)ฯ

เอวเมตฺถ จตูหิ วจีทุจฺจริเตหิ, ตีหิ กายทุจฺจริเตหิ, มิจฺฉาชีวโต จาติ เอเกกาว วิรติ อริยา อนาสวา โลกุตฺตรา มคฺคงฺคาติ วุตฺตาฯ ''กุโต เอตฺถ เจตนาพหุตฺตํ? กุโต ปญฺจงฺคิโก มโคฺค? อิทํ เต สุตฺตํ อกามกสฺส โลกุตฺตรมโคฺค อฏฺฐงฺคิโกติ ทีเปติ''ฯ สเจ เอตฺตเกน สลฺลเกฺขติ อิเจฺจตํ กุสลํ, โน เจ สลฺลเกฺขติ อญฺญานิปิ การณานิ อาหริตฺวา สญฺญาเปตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

''ยสฺมิํ โข, สุภทฺท, ธมฺมวินเย อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค น อุปลพฺภติ, สมโณปิ ตตฺถ น อุปลพฺภติ…เป.… อิมสฺมิํ โข, สุภทฺท, ธมฺมวินเย อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค อุปลพฺภติ; อิเธว , สุภทฺท, สมโณ…เป.… สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณหิ อเญฺญหีติ (ที. นิ. ๒.๒๑๔)ฯ

อเญฺญสุปิ อเนเกสุ สุตฺตสเตสุ อฏฺฐงฺคิโกว มโคฺค อาคโตฯ กถาวตฺถุปฺปกรเณปิ วุตฺตํ –

“มคฺคานํ อฏฺฐงฺคิโก เสโฏฺฐ, สจฺจานํ จตุโร ปทา;
วิราโค เสโฏฺฐ ธมฺมานํ, ทฺวิปทานญฺจ จกฺขุมา”ติ (กถา. ๘๗๒) –

“อเตฺถว สุตฺตโนฺตติ”? “อามนฺตา”“เตน หิ อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค”ติฯ สเจ ปน เอตฺตเกนาปิ สญฺญตฺติํ น คจฺฉติ, “คจฺฉ, วิหารํ ปวิสิตฺวา ยาคุํ ปิวาหี”ติ อุโยฺยเชตโพฺพฯ อุตฺตริมฺปน การณํ วกฺขตีติ อฏฺฐานเมตํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

นยา ปเนตฺถ คเณตพฺพาฯ อฏฺฐงฺคิกมคฺคสฺมิญฺหิ เอกโต ปุจฺฉิตฺวา เอกโต วิสฺสชฺชเน จตูสุ มเคฺคสุ จตฺตาริ นยสหสฺสานิ วิภตฺตานิฯ ปญฺจงฺคิกมเคฺค เอกโต ปุจฺฉิตฺวา เอกโต วิสฺสชฺชเน จตฺตาริ; ปาฏิเยกฺกํ ปุจฺฉิตฺวา ปาฏิเยกฺกํ วิสฺสชฺชเน จตฺตาริ จตฺตารีติ ปญฺจสุ อเงฺคสุ วีสติฯ อิติ ปุริมานิ อฏฺฐ อิมานิ จ วีสตีติ สพฺพานิปิ มคฺควิภเงฺค อฏฺฐวีสติ นยสหสฺสานิ วิภตฺตานิฯ ตานิ จ โข นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรานิ กุสลาเนวฯ วิปาเก ปน กุสลโต ติคุณา นยา กาตพฺพาติฯ

อภิธมฺมภาชนียวณฺณนาฯ

๓. ปญฺหาปุจฺฉกวณฺณนา

๕๐๔. ปญฺหาปุจฺฉเก ปาฬิอนุสาเรเนว มคฺคงฺคานํ กุสลาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ อารมฺมณตฺติเกสุ ปน สพฺพานิเปตานิ อปฺปมาณํ นิพฺพานํ อารพฺภ ปวตฺติโต อปฺปมาณารมฺมณาเนว, น มคฺคารมฺมณานิฯ เนว หิ มโคฺค น ผลํ มคฺคํ อารมฺมณํ กโรติฯ สหชาตเหตุวเสน ปเนตฺถ กุสลานิ มคฺคเหตุกานิ; วีริยํ วา วีมํสํ วา เชฏฺฐกํ กตฺวา มคฺคภาวนากาเล มคฺคาธิปตีนิ; ฉนฺทจิตฺตเชฏฺฐิกาย มคฺคภาวนาย น วตฺตพฺพานิ มคฺคาธิปตีนีติ; ผลกาเลปิ น วตฺตพฺพาเนวฯ

อตีตาทีสุ เอการมฺมณภาเวนปิ น วตฺตพฺพานิ; นิพฺพานสฺส ปน พหิทฺธาธมฺมตฺตา พหิทฺธารมฺมณานิ นาม โหนฺตีติ เอวเมตสฺมิํ ปญฺหาปุจฺฉเกปิ นิพฺพตฺติตโลกุตฺตราเนว มคฺคงฺคานิ กถิตานิฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธน หิ สุตฺตนฺตภาชนียสฺมิํเยว โลกิยโลกุตฺตรานิ มคฺคงฺคานิ กถิตานิ; อภิธมฺมภาชนีเย ปน ปญฺหาปุจฺฉเก จ โลกุตฺตราเนวาติ เอวมยํ มคฺควิภโงฺคปิ เตปริวฏฺฏํ นีหริตฺวาว ภาเชตฺวา ทสฺสิโตติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย

มคฺคงฺควิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. ฌานวิภงฺโค

๑. สุตฺตนฺตภาชนียํ

มาติกาวณฺณนา

๕๐๘. อิทานิ ตทนนฺตเร ฌานวิภงฺเค ยา ตาว อยํ สกลสฺสาปิ สุตฺตนฺตภาชนียสฺส ปฐมํ มาติกา ฐปิตา, ตตฺถ **อิธา**ติ วจนํ ปุพฺพภาคกรณียสมฺปทาย สมฺปนฺนสฺส สพฺพปฺปการชฺฌาน นิพฺพตฺตกสฺส ปุคฺคลสฺส สนฺนิสฺสยภูตสาสนปริทีปนํ, อญฺญสาสนสฺส จ ตถาภาวปฏิเสธนํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ…เป…. สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณหิ อเญฺญหี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ ***ภิกฺขู***ติ เตสํ ฌานานํ นิพฺพตฺตกปุคฺคลปริทีปนํฯ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**ติ อิทมสฺส ปาติโมกฺขสํวเร ปติฏฺฐิตภาวปริทีปนํฯ **วิหรตี**ติ อิทมสฺส ตทนุรูปวิหารสมงฺคีภาวปริทีปนํฯ **อาจารโคจรสมฺปนฺโน**ติ อิทมสฺส เหฏฺฐา ปาติโมกฺขสํวรสฺส อุปริ ฌานานุโยคสฺส จ อุปการธมฺมปริทีปนํฯ **อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวี**ติ อิทมสฺส ปาติโมกฺขโต อจวนธมฺมตาปริทีปนํฯ **สมาทายา**ติ อิทมสฺส สิกฺขาปทานํ อนวเสสโต อาทานปริทีปนํฯ **สิกฺขตี**ติ อิทมสฺส สิกฺขาย สมงฺคีภาวปริทีปนํฯ **สิกฺขาปเทสู**ติ อิทมสฺส สิกฺขิตพฺพธมฺมปริทีปนํฯ

อินฺทฺริเยสูติ อิทมสฺส คุตฺตทฺวารตาย ภูมิปริทีปนํ; รกฺขิตโพฺพกาสปริทีปนนฺติปิ วทนฺติ เอวฯ **คุตฺตทฺวาโร**ติ อิทมสฺส ฉสุ ทฺวาเรสุ สํวิหิตารกฺขภาวปริทีปนํฯ **โภชเน มตฺตญฺญู**ติ อิทมสฺส สโนฺตสาทิคุณปริทีปนํฯ **ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ ชาคริยานุโยคมนุยุโตฺต**ติ อิทมสฺส การณภาวปริทีปนํฯ **สาตจฺจํ เนปกฺกน**ฺติ อิทมสฺส ปญฺญาปริคฺคหิเตน วีริเยน สาตจฺจการิตาปริทีปนํ ฯ **โพธิปกฺขิกานํ ธมฺมานํ ภาวนานุโยคมนุยุโตฺต**ติ อิทมสฺส ปฏิปตฺติยา นิเพฺพธภาคิยตฺตปริทีปนํฯ

โส อภิกฺกเนฺต…เป…. ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี โหตีติ อิทมสฺส สพฺพตฺถ สติสมฺปชญฺญสมนฺนาคตตฺตปริทีปนํฯ **โส วิวิตฺตํ เสนาสนํ ภชตี**ติ อิทมสฺส อนุรูปเสนาสนปริคฺคหปริทีปนํฯ **อรญฺญํ…เป…. ปฏิสลฺลานสารุปฺป**นฺติ อิทมสฺส เสนาสนปฺปเภทนิราทีนวตานิสํสปริทีปนํฯ **โส อรญฺญคโต วา**ติ อิทมสฺส วุตฺตปฺปกาเรน เสนาสเนน ยุตฺตภาวปริทีปนํฯ **นิสีทตี**ติ อิทมสฺส โยคานุรูปอิริยาปถปริทีปนํฯ **ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา**ติ อิทมสฺส โยคารมฺภปริทีปนํฯ **โส อภิชฺฌํ โลเก ปหายา**ติอาทิ ปนสฺส กมฺมฏฺฐานานุโยเคน นีวรณปฺปหานปริทีปนํฯ ตเสฺสว ปหีนนีวรณสฺส **วิวิเจฺจว กาเมหี**ติอาทิ ปฏิปาฏิยา ฌานุปฺปตฺติปริทีปนํฯ

อปิ จ **อิธ *ภิกฺขู***ติ อิมสฺมึ สาสเน ฌานุปฺปาทโก ภิกฺขุฯ อิทานิ ยสฺมา ฌานุปฺปาทเกน ภิกฺขุนา จตฺตาริ สีลานิ โสเธตพฺพานิ, ตสฺมาสฺส **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**ติ อิมินา ปาติโมกฺขสํวรสีลวิสุทฺธึ อุปทิสติฯ **อาจารโคจรสมฺปนฺโน**ติอาทินา อาชีวปาริสุทฺธิสีลํฯ **สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู**ติ อิมินา เตสํ ทฺวินฺนํ สีลานํ อนวเสสโต อาทานํฯ **อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร**ติ อิมินา อินฺทฺริยสํวรสีลํฯ **โภชเน มตฺตญฺญู**ติ อิมินา ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํฯ **ปุพฺพรตฺตาปรรตฺต**นฺติอาทินา สีเล ปติฏฺฐิตสฺส ฌานภาวนาย อุปการเก ธเมฺมฯ **โส อภิกฺกเนฺต**ติอาทินา เตสํ ธมฺมานํ อปริหานาย กมฺมฏฺฐานสฺส จ อสโมฺมสาย สติสมฺปชญฺญสมาโยคํฯ **โส วิวิตฺต**นฺติอาทินา ภาวนานุรูปเสนาสนปริคฺคหํฯ **โส อรญฺญคโต วา**ติอาทินา ตํ เสนาสนํ อุปคตสฺส ฌานานุรูปอิริยาปถเญฺจว ฌานภาวนารมฺภเญฺจฯ **โส อภิชฺฌ**นฺติอาทินา ฌานภาวนาร

เมฺถุน ฌานปจฺจนีกธมฺมปฺปหานํฯ **โส อิเม ปญฺจ นีวรเณ ปหายา**ติอาทินา เอวํ ปหีนชฺฌานปจฺจนีกธมฺมสฺส สพฺพชฺฌานานํ อุปฺปตฺติกฺกมํ อุปทิสตีติฯ

มาติกาวณฺณนาฯ

นิเทฺทสวณฺณนา

๕๐๙. อิทานิ ยถานิกฺขิตฺตํ มาติกํ ปฏิปาฏิยา ภาเชตฺวา ทเสฺสตุํ **อิธาติ อิมิสฺสา ทิฏฺฐิยา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อิมิสฺสา ทิฏฺฐิยา**ติอาทีหิ ทสหิ ปเทหิ สิกฺขตฺตยสงฺขาตํ สพฺพญฺญุพุทฺธสาสนเมว กถิตํฯ ตญฺหิ พุเทฺธน ภควตา ทิฏฺฐตฺตา **ทิฏฺฐี**ติ วุจฺจติฯ ตเสฺสว ขมนวเสน **ขนฺติ,** รุจฺจนวเสน **รุจิ,** คหณวเสน **อาทาโย,** สภาวเฏฺฐน **ธโมฺม,** สิกฺขิตพฺพเฏฺฐน **วินโย,** ตทุภเยนาปิ **ธมฺมวินโย,** ปวุตฺตวเสน **ปาวจนํ,** เสฏฺฐจริยเฏฺฐน **พฺรหฺมจริยํ,** อนุสิฏฺฐิทานวเสน **สตฺถุสาสน**นฺติ วุจฺจติฯ ตสฺมา **อิมิสฺสา ทิฏฺฐิยา**ติอาทีสุ อิมิสฺสา พุทฺธทิฏฺฐิยา, อิมิสฺสา พุทฺธขนฺติยา, อิมิสฺสา พุทฺธรุจิยา, อิมสฺมิํ พุทฺธอาทาเย, อิมสฺมิํ พุทฺธธเมฺม, อิมสฺมิํ พุทฺธวินเยฯ

> ‘‘เย จ โข ตฺวํ, โคตมิ, ธเมฺม ชาเนยฺยาสิ – ‘อิเม ธมฺมา สราคาย สํวตฺตนฺติ โน วิราคาย, สํโยคาย สํวตฺตนฺติ โน วิสํโยคาย, อาจยาย สํวตฺตนฺติ โน อปจยาย, อุปาทาย สํวตฺตนฺติ โน ปฏินิสฺสคฺคิยา, มหิจฺฉตาย สํวตฺตนฺติ โน อปฺปิจฺฉตาย, อสนฺตุฏฺฐิยา สํวตฺตนฺติ โน สนฺตุฏฺฐิยา, สงฺคณิกาย สํวตฺตนฺติ โน ปวิเวกาย, โกสชฺชาย สํวตฺตนฺติ โน วีริยารมฺภาย, ทุพฺภรตาย สํวตฺตนฺติ โน สุภรตายา’ติ เอกํเสน หิ, โคตมิ, ธาเรยฺยาสิ – ‘เนโส ธโมฺม, เนโส วินโย, เนตํ สตฺถุสาสน’นฺติฯ เย จ โข ตฺวํ, โคตมิ, ธเมฺม ชาเนยฺยาสิ – ‘อิเม ธมฺมา วิราคาย สํวตฺตนฺติ โน สราคาย…เป.… สุภรตาย สํวตฺตนฺติ โน ทุพฺภรตายา’ติฯ เอกํเสน หิ, โคตมิ, ธาเรยฺยาสิ – ‘เอโส ธโมฺม, เอโส วินโย, เอตํ สตฺถุสาสน’’นฺติ (อ. นิ. ๘.๕๓; จูฬว. ๔๐๖)ฯ

เอวํ วุเตฺต อิมสฺมิํ พุทฺธธมฺมวินเย , อิมสฺมิํ พุทฺธปาวจเน, อิมสฺมิํ พุทฺธพฺรหฺมจริเย, อิมสฺมิํ พุทฺธสตฺถุสาสเนติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อปิเจตํ สิกฺขาตฺตยสงฺขาตํ สกลํ สาสนํ ภควตา ทิฏฺฐตฺตา สมฺมาทิฏฺฐิปจฺจยตฺตา สมฺมาทิฏฺฐิปุพฺพงฺคมตฺตา จ ทิฏฺฐิ, ภควโต ขมนวเสน ขนฺติ, รุจฺจนวเสน รุจิ, คหณวเสน อาทาโยฯ อตฺตโน การกํ อปาเยสุ อปตมานํ ธาเรตีติ ธโมฺมฯ โสว สํกิเลสปกฺขํ วินตีติ วินโยฯ ธโมฺม จ โส วินโย จาติ ธมฺมวินโยฯ กุสลธเมฺมหิ วา อกุสลธมฺมานํ เอส วินโยติ ธมฺมวินโยฯ เตเนว วุตฺตํ – ‘‘เย จ โข ตฺวํ, โคตมิ, ธเมฺม ชาเนยฺยาสิ – ‘อิเม ธมฺมา วิราคาย สํวตฺตนฺติ โน สราคาย…เป.… เอกํเสน, โคตมิ, ธาเรยฺยาสิ ‘เอโส ธโมฺม, เอโส วินโย, เอตํ สตฺถุสาสน’นฺติฯ

ธเมฺมน วา วินโย, น ทณฺฑาทีหีติ ธมฺมวินโย, วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ทเณฺฑเนเก ทมยนฺติ, องฺกุเสหิ กสาหิ จ;
> อทเณฺฑน อสเตฺถน, นาโค ทโนฺต มเหสินา’’ติฯ (จูฬว. ๓๔๒; ม. นิ. ๒.๓๕๒);

ตถา –

> ‘‘ธเมฺมน นียมานานํ, กา อุสูยา วิชานต’’นฺติ; (มหาว. ๖๓);

ธมฺมาย วา วินโย ธมฺมวินโยฯ อนวชฺชธมฺมตฺถเญฺหส วินโย, น ภวโภคามิสตฺถํฯ เตนาห ภควา – ‘‘นยิทํ, ภิกฺขเว, พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ ชนกุหนตฺถ’’นฺติ (อ. นิ. ๔.๒๕) วิตฺถาโรฯ ปุณฺณเตฺถโรปิ อาห – ‘‘อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถํ โข, อาวุโส, ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๕๙)ฯ วิสิฏฺฐํ วา นยตีติ วินโยฯ ธมฺมโต วินโย ธมฺมวินโยฯ สํสารธมฺมโต หิ โสกาทิธมฺมโต วา เอส วิสิฏฺฐํ นิพฺพานํ นยติฯ ธมฺมสฺส วา วินโย, น ติตฺถกรานนฺติ ธมฺมวินโย; ธมฺมภูโต หิ ภควา, ตเสฺสว วินโยฯ ยสฺมา วา ธมฺมาเยว อภิเญฺญยฺยา ปริเญฺญยฺยา ปหาตพฺพา ภาเวตพฺพา สจฺฉิกาตพฺพา จ, ตสฺมา เอส ธเมฺมสุ วินโย, น สเตฺตสุ, น ชีเวสุ จาติ ธมฺมวินโยฯ สาตฺถสพฺยญฺชนตาทีหิ อเญฺญสํ วจนโต ปธานํ วจนนฺติ ปวจนํ; ปวจนเมว ปาวจนํฯ สพฺพจริยาหิ วิสิฏฺฐจริยาภาเวน พฺรหฺมจริยํฯ เทวมนุสฺสานํ สตฺถุภูตสฺส ภควโต สาสนนฺติ สตฺถุสาสนํ; สตฺถุภูตํ วา สาสนนฺติปิ สตฺถุสาสนํฯ ‘‘โส โว มมจฺจเยน สตฺถา’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๖) หิ ธมฺมวินโยว สตฺถาติ วุโตฺตติ เอวเมเตสํ ปทานํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ยสฺมา ปน อิมสฺมิํเยว สาสเน สพฺพปการชฺฌานนิพฺพตฺตโก ภิกฺขุ ทิสฺสติ, น อญฺญตฺร, ตสฺมา ตตฺถ ตตฺถ ‘อิมิสฺสา’ติ จ ‘อิมสฺมิ’นฺติ จ อยํ นิยโม กโตติ เวทิตโพฺพติฯ อยํ ‘อิธา’ติ มาติกาปทนิเทฺทสสฺส อโตฺถฯ

๕๑๐. ภิกฺขุนิเทฺทเส **สมญฺญายา**ติ ปญฺญตฺติยา, โวหาเรนาติ อโตฺถฯ สมญฺญาย เอว หิ เอกโจฺจ ภิกฺขูติ ปญฺญายติฯ ตถา หิ นิมนฺตนาทิมฺหิ ภิกฺขูสุ คณียมาเนสุ สามเณเรปิ คเหตฺวา ‘สตํ ภิกฺขู, สหสฺสํ ภิกฺขู’ติ วทนฺติฯ **ปฏิญฺญายา**ติ อตฺตโน ปฏิชานเนนฯ ปฏิญฺญายปิ หิ เอกโจฺจ ภิกฺขูติ ปญฺญายติฯ ตสฺส ‘‘โก เอตฺถ อาวุโส’’ติ? ‘‘อหํ, อาวุโส, ภิกฺขู’’ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๑๐.๙๖) สมฺภโว ทฏฺฐโพฺพฯ อยํ ปน อานนฺทเตฺถเรน วุตฺตตฺตา ธมฺมิกา ปฏิญฺญาฯ รตฺติภาเค ปน ทุสฺสีลาปิ ปฏิปถํ อาคจฺฉนฺตา ‘‘โก เอตฺถา’’ติ วุเตฺต อธมฺมิกาย ปฏิญฺญาย อภูตตฺถาย ‘‘มยํ ภิกฺขู’’ติ วทนฺติฯ

ภิกฺขตีติ ยาจติฯ โย หิ โกจิ ภิกฺขติ, ภิกฺขํ เอสติ คเวสติ, โส ตํ ลภตุ วา มา วา, อถ โข ภิกฺขตีติ ภิกฺขุฯ ***ภิกฺขโก***ติ พฺยญฺชเนน ปทํ วฑฺฒิตํ; ภิกฺขนธมฺมตาย ภิกฺขูติ อโตฺถฯ ***ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโต***ติ พุทฺธาทีหิ อชฺฌุปคตํ ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคตตฺตา ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโต นามฯ โย หิ โกจิ อปฺปํ วา มหนฺตํ วา โภคกฺขนฺธํ ปหาย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโต, กสิโครกฺขาทีหิ ชีวิตกปฺปนํ หิตฺวา ลิงฺคสมฺปฏิจฺฉเนเนว ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโตติ ภิกฺขุฯ ปรปฺปฏิพทฺธชีวิกตฺตา วา วิหารมเชฺฌ กาชภตฺตํ ภุญฺชมาโนปิ ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโตติ ภิกฺขุฯ ปิณฺฑิยาโลปโภชนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชาย อุสฺสาหชาตตฺตา วา ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโตติ ภิกฺขุฯ

อคฺฆผสฺสวณฺณเภเทน ภินฺนํ ปฏํ ธาเรตีติ ***ภินฺนปฏธโร***ฯ ตตฺถ สตฺถกเจฺฉทเนน อคฺฆเภโท เวทิตโพฺพฯ สหสฺสคฺฆนโกปิ หิ ปโฏ สตฺถเกน ขณฺฑาขณฺฑิกํ ฉิโนฺน ภินฺนโคฺฆ โหติ, ปุริมคฺฆโต อุปฑฺฒมฺปิ น อคฺฆติฯ สุตฺตสํสิพฺพเนน ผสฺสเภโท เวทิตโพฺพฯ สุขสมฺผโสฺสปิ หิ ปโฏ สุเตฺตหิ สํสิพฺพิโต ภินฺนผโสฺส โหติ, ขรสมฺผสฺสตํ ปาปุณาติฯ สูจิมลาทีหิ วณฺณเภโท เวทิตโพฺพฯ สุปริสุโทฺธปิ หิ ปโฏ สูจิกมฺมโต ปฏฺฐาย สูจิมเลน, หตฺถเสทมลชลฺลิกาทีหิ , อวสาเน รชนกปฺปกรเณหิ จ ภินฺนวโณฺณ โหติ, ปกติวณฺณํ วิชหติฯ เอวํ ตีหากาเรหิ ภินฺนปฏธารณโต ภินฺนปฏธโรติ ภิกฺขุฯ คิหิวตฺถวิสภาคานํ วา กาสาวานํ ธารณมเตฺตเนว ภินฺนปฏธโรติ ภิกฺขุฯ

ภินฺทติ ปาปเก อกุสเล ธมฺมํติ ภิกฺขุฯ โสตาปตฺติมคฺเคน ปญฺจ กิเลเส ภินฺทตีติ ภิกฺขุฯ สกทาคามิมคฺเคน จตฺตาโร, อนาคามิมคฺเคน จตฺตาโร, อรหตฺตมคฺเคน อฏฺฐ กิเลเส ภินฺทตีติ ภิกฺขุฯ เอตฺตาวตา จตฺตาโร มคฺคฏฺฐา ทสฺสิตาฯ **ภินฺนตฺตา**ติ อิมินา ปน จตฺตาโร ผลฏฺฐาฯ โสตาปนฺโน หิ โสตาปตฺติมคฺเคน ปญฺจ กิเลเส ภินฺทิตฺวา ฐิโตฯ สกทาคามี สกทาคามิมคฺเคน จตฺตาโร, อนาคามี อนาคามิมคฺเคน จตฺตาโร, อรหา อรหตฺตมคฺเคน อฏฺฐ กิเลเส ภินฺทิตฺวา ฐิโตฯ เอวมยํ จตุพฺพิโธ ผลโฏฺฐ ภินฺนตฺตา ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ภิกฺขุ นามฯ

โอธิโส กิเลสานํ ปหานาติ เอตฺถ เทฺว โอธี – มคฺคธิ จ กิเลโสธิ จฯ โอธิ นาม สีมา, มริยาทาฯ ตตฺถ โสตาปนฺโน มคฺคธินา โอธิโส กิเลสานํ ปหานา ภิกฺขุฯ ตสฺส หิ จตูสุ มคฺเคสุ เอเกเนว โอธินา กิเลสา ปหีนา, น สกเลน มคฺคจตุกฺเกนฯ สกทาคามีอนาคามีสุปิ เอเสว นโยฯ โสตาปนฺโน จ กิเลโสธินาปิ โอธิโส กิเลสานํ ปหานา ภิกฺขุฯ ตสฺส หิ ปหาตพฺพกิเลเสสุ โอธินาว กิเลสา ปหีนา, น สพฺเพน สพฺพํฯ อรหา ปน อโนธิโสว กิเลสานํ ปหานา ภิกฺขุฯ ตสฺส หิ มคฺคจตุกฺเกน อโนธินาว กิเลสา ปหีนา, น เอกาย มคฺคสีมายฯ ปหาตพฺพกิเลเสสุ จ อโนธิโสว กิเลสา ปหีนาฯ เอกาปิ หิ กิเลสสีมา ฐิตา นาม นตฺถิฯ เอวํ โส อุภยถาปิ อโนธิโส กิเลสานํ ปหานา ภิกฺขุฯ

เสโกฺขติ ปุถุชฺชนกลฺยาณเกน สทฺธึ สตฺต อริยาฯ ติโสฺส สิกฺขา สิกฺขนฺตีติ เสกฺขาฯ เตสุ โย โกจิ เสโกฺข ภิกฺขูติ เวทิตโพฺพฯ น สิกฺขตีติ **อเสโกฺข**ฯ เสกฺขธมฺมํ อติกฺกมฺม อคฺคผเล ฐิโต ตโต อุตฺตริ สิกฺขิตพฺพาภาวโต ขีณาสโว อเสโกฺขติ วุจฺจติฯ อวเสโส ปุถุชฺชนภิกฺขุ ติโสฺส สิกฺขา เนว สิกฺขติ, น สิกฺขิตฺวา ฐิโตติ **เนวเสกฺขนาเสโกฺข**ติ เวทิตโพฺพฯ

สีลคฺคํ สมาธิคฺคํ ปญฺญคฺคํ วิมุตฺตคฺคนฺติ อิทํ อคฺคํ ปตฺวา ฐิตตฺตา **อโคฺค ภิกฺขุ** นามฯ **ภโทฺร**ติ อปาปโกฯ กลฺยาณปุถุชฺชนาทโย หิ ยาว อรหา ตาว ภเทฺรน สีเลน สมาธินา ปญฺญาย วิมุตฺติยา วิมุตฺติญาณทสฺสเนน จ สมนฺนาคตตฺตา ภโทฺร ภิกฺขูติ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติฯ **มโณฺฑ ภิกฺขู**ติ ปสนฺโน ภิกฺขุ; สปฺปิมโณฺฑ วิย อนาวิโล วิปฺปสนฺโนนฺติ อโตฺถฯ **สาโร**ติ เตหิเยว สีลสาราทีหิ สมนฺนาคตตฺตา, นีลสมนฺนาคเมน นีโล ปโฏ วิย, สาโร ภิกฺขูติ เวทิตโพฺพฯ วิคตกิเลสเผคฺคุภาวโต วา ขีณาสโวว สาโรติ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ จ ‘‘ภินฺทติ ปาปเก อกุสเล ธมฺมํติ ภิกฺขุ, โอธิโส กิเลสานํ ปหานา ภิกฺขุ, เสโกฺข ภิกฺขู’’ติ อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ สตฺต เสกฺขา กถิตาฯ ‘‘ภินฺนตฺตา ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานนฺติ ภิกฺขุ, อโนธิโส กิเลสานํ ปหานา ภิกฺขุ, อเสโกฺข ภิกฺขุ, อโคฺค ภิกฺขุ, มโณฺฑ ภิกฺขู’’ติ อิเมสุ ปญฺจสุ ฐาเนสุ ขีณาสโวว กถิโตฯ ‘‘เนวเสกฺขนาเสโกฺข’’ติ เอตฺถ ปุถุชฺชโนว กถิโตฯ เสสฏฺฐาเนสุ ปุถุชฺชนกลฺยาณโก, สตฺต เสกฺขา, ขีณาสโวติ อิเม สเพฺพปิ กถิตาฯ

เอวํ สมญฺญาทีหิ ภิกฺขุํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อุปสมฺปทาวเสน ทเสฺสตุํ **สมเคฺคน สเงฺฆนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สมเคฺคน สเงฺฆนา**ติ สพฺพนฺติเมน ปริเจฺฉเทน ปญฺจวคฺคกรณีเย กเมฺม ยาวติกา ภิกฺขู กมฺมปฺปตฺตา, เตสํ อาคตตฺตา ฉนฺทารหานํ ฉนฺทสฺส อาหฏตฺตา สมฺมุขีภูตานญฺจ อปฺปฏิโกฺกสนโต เอกสฺมึ กเมฺม สมคฺคภาวํ อุปคเตนฯ **ญตฺติจตุเตฺถนา**ติ ตีหิ อนุสฺสาวนาหิ เอกาย จ ญตฺติยา กาตเพฺพนฯ **กเมฺมนา**ติ ธมฺมิเกน วินยกเมฺมนฯ **อกุเปฺปนา**ติ วตฺถุญตฺติอนุสฺสาวนสีมาปริสสมฺปตฺติสมฺปนฺนตฺตา อโกเปตพฺพตํ อปฺปฏิโกฺกสิตพฺพตํ อุปคเตนฯ **ฐานารเหนา**ติ การณารเหน สตฺถุสาสนารเหนฯ

อุปสมฺปโนฺน นาม อุปริภาวํ สมาปโนฺน, ปโตฺตติ อโตฺถฯ ภิกฺขุภาโว หิ อุปริภาโวฯ ตเญฺจส ยถาวุเตฺตน กเมฺมน สมาปนฺนตฺตา อุปสมฺปโนฺนติ วุจฺจติฯ เอเตน ยา อิมา เอหิภิกฺขูปสมฺปทา, สรณาคมนูปสมฺปทา, โอวาทปฏิคฺคหณูปสมฺปทา, ปญฺหพฺยากรณูปสมฺปทา, ครุธมฺมปฏิคฺคหณูปสมฺปทา, ทูเตนูปสมฺปทา, อฎฺฐวาจิกูปสมฺปทา, ญตฺติจตุตฺถกมฺมูปสมฺปทาติ อฎฺฐ อุปสมฺปทา วุตฺตา, ตาสํ ญตฺติจตุตฺถกมฺมูปสมฺปทา, ทูเตนูปสมฺปทา, อฎฺฐวาจิกูปสมฺปทาติ อิมา ติโสฺสว ถาวราฯ เสสา พุเทฺธ ธรมาเนเยว อเหสุํฯ ตาสุ อุปสมฺปทาสุ อิมสฺมิํ ฐาเน อยํ ญตฺติจตุตฺถกมฺมูปสมฺปทาว อธิเปฺปตาฯ

๕๑๑. ปาติโมกฺขสํวรนิเทฺทเส **ปาติโมกฺข**นฺติ สิกฺขาปทสีลํฯ ตญฺหิ, โย นํ ปาติ รกฺขติ, ตํ โมเกฺขติ โมจยติ อาปายิกาทีหิ ทุเกฺขหิ, ตสฺมา ปาติโมกฺขนฺติ วุตฺตํฯ **สีลํ ปติฎฺฐา**ติอาทีนิ ตเสฺสว เววจนานิฯ ตตฺถ สีลนฺติ กามเญฺจตํ สห กมฺมวาจาปริโยสาเนน อิชฺฌนกสฺส ปาติโมกฺขสฺส เววจนํ, เอวํ สเนฺตปิ ธมฺมโต เอตํ สีลํ นาม ปาณาติปาตาทีหิ วา วิรมนฺตสฺส วตฺตปฺปฏิปตฺติํ วา ปูเรนฺตสฺส เจตนาทโย ธมฺมา เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ปฏิสมฺภิทายํ ‘‘กิํ สีล’’นฺติ? เจตนา สีลํ, เจตสิกํ สีลํ, สํวโร สีลํ, อวีติกฺกโม สีล’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๓๙)ฯ

ตตฺถ **เจตนา สีลํ** นาม ปาณาติปาตาทีหิ วา วิรมนฺตสฺส วตฺตปฏิปตฺติํ วา ปูเรนฺตสฺส เจตนาฯ **เจตสิกํ สีลํ** นาม ปาณาติปาตาทีหิ วิรมนฺตสฺส วิรติฯ อปิจ เจตนา สีลํ นาม ปาณาติปาตาทีนิ ปชหนฺตสฺส สตฺต กมฺมปถเจตนาฯ เจตสิกํ สีลํ นาม ‘‘อภิชฺฌํ ปหาย วิคตาภิเชฺฌน เจตสา วิหรตี’’ติอาทินา นเยน สํยุตฺตมหาวเคฺค วุตฺตา อนภิชฺฌาอพฺยาปาทสมฺมาทิฎฺฐิธมฺมาฯ **สํวโร สีล**นฺติ เอตฺถ ปญฺจวิเธน สํวโร เวทิตโพฺพ – ปาติโมกฺขสํวโร, สติสํวโร, ญาณสํวโร , ขนฺติสํวโร, วีริยสํวโรติฯ ตสฺส นานากรณํ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๖) วุตฺตํฯ **อวีติกฺกโม สีล**นฺติ สมาทิณฺณสีลสฺส กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโมฯ เอตฺถ จ สํวรสีลํ อวีติกฺกมสีลนฺติ อิทเมว นิปฺปริยายโต สีลํ; เจตนา สีลํ เจตสิกํ สีลนฺติ ปริยายโต สีลนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ยสฺมา ปน ปาติโมกฺขสํวรสีเลน ภิกฺขุ สาสเน ปติฎฺฐาติ นาม, ตสฺมา ตํ **‘ปติฎฺฐา’**ติ วุตฺตํ; ปติฎฺฐหติ วา เอตฺถ ภิกฺขุ, กุสลธมฺมา เอว วา เอตฺถ ปติฎฺฐหนฺตีติ ปติฎฺฐาฯ อยมโตฺถ –

> ‘‘สีเล ปติฎฺฐาย นโร สปโญฺญ, จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ;
> อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ, โส อิมํ วิชฎเย ชฎ’’นฺติ จฯ (สํ. นิ. ๑.๒๓);

‘‘ปติฎฺฐา , มหาราช, สีลํ สเพฺพสํ กุสลธมฺมาน’’นฺติ จ ‘‘สีเล ปติฎฺฐิตสฺส โข, มหาราช, สเพฺพ กุสลา ธมฺมา น ปริหายนฺตี’’ติ (มิ. ป. ๒.๑.๙) จ อาทิสุตฺตวเสน เวทิตโพฺพฯ

ตเทตํ ปุพฺพุปฺปตฺติอเตฺถน **อาทิ**ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ตสฺมาติห ตฺวํ, อุตฺติย, อาทิเมว วิโสเธหิ กุสเลสุ ธเมฺมสุฯ โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ? สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ ทิฎฺฐิ จ อุชุกา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๘๒)ฯ

ยถา หิ นครวฑฺฒกี นครํ มาเปตุกาโม ปฐมํ นครฎฺฐานํ โสเธติ, ตโต อปรภาเค วีถิจตุกฺกสิงฺฆาฎกาทิปริเจฺฉเทน วิภชิตฺวา นครํ มาเปติ; เอวเมว โยคาวจโร อาทิโตว สีลํ วิโสเธติ, ตโต อปรภาเค สมถวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพานานิ สจฺฉิกโรติฯ ยถา วา ปน รชโก ปฐมํ ตีหิ ขาเรหิ วตฺถํ โธวิตฺวา ปริสุเทฺธ วเตฺถ ยทิจฺฉกํ รงฺคชาตํ อุปเนติ; ยถา วา ปน เฉโก จิตฺตกาโร รูปํ ลิขิตุกาโม อาทิโตว ภิตฺติปริกมฺมํ กโรติ, ตโต อปรภาเค รูปํ สมุฎฺฐาเปติ; เอวเมว โยคาว

จโร อาทิโตว สีลํ วิโสเธตฺวา อปรภาเค สมถวิปสฺสนาทโย ธมฺเม สจฺฉิกโรติฯ ตสฺมา สีลํ ‘‘อาที’’ติ วุตฺตํฯ

ตเทตํ จรณสริกฺขตาย **จรณํ**ฯ จรณาติ หิ ปาทา วุจฺจนฺติฯ ยถา หิ ฉินฺนจรณสฺส ปุริสสฺส ทิสํคมนาภิสงฺขาโร น ชายติ, ปริปุณฺณปาทเสฺสว ชายติ; เอวเมว ยสฺส สีลํ ภินฺนํ โหติ ขณฺฑํ อปริปุณฺณํ, ตสฺส นิพฺพานคมนาย ญาณคมนํ น สมฺปชฺชติฯ ยสฺส ปน ตํ อภินฺนํ โหติ อกฺขณฺฑํ ปริปุณฺณํ ตสฺส นิพฺพานคมนาย ญาณคมนํ สมฺปชฺชติฯ ตสฺมา สีลํ ‘‘จรณ’’นฺติ วุตฺตํฯ

ตเทตํ สํยมนวเสน **สํยโม,** สํวรณวเสน **สํวโร**ฯ อุภเยนาปิ สีลสํยโม เจว สีลสํวโร จ กถิโตฯ วจนโตฺถ ปเนตฺถ สํยเมติ วีติกฺกมวิปฺผนฺทนํ, ปุคฺคลํ วา สํยเมติ, วีติกฺกมวเสน ตสฺส วิปฺผนฺทิตุํ น เทตีติ สํยโมฯ วีติกฺกมสฺส ปเวสนทฺวารํ สํวรติ ปิทหตีติปิ สํวโรฯ **โมกฺข**นฺติ อุตฺตมํ มุขภูตํ วาฯ ยถา หิ สตฺตานํ จตุพฺพิโธ อาหาโร มุเขน ปวิสิตฺวา องฺคมงฺคานิ ผรติ, เอวํ โยคิโนปิ จตุภูมกกุสลํ สีลมุเขน ปวิสิตฺวา อตฺถสิทฺธึ สมฺปาเทติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘โมกฺข’’นฺติฯ ปมุเข สาธูติ **ปาโมกฺขํ;** ปุพฺพงฺคมํ เสฏฺฐํ ปธานนฺติ อโตฺถฯ **กุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยา**ติ จตุภูมกกุสลานํ ปฏิลาภตฺถาย ปาโมกฺขํ ปุพฺพงฺคมํ เสฏฺฐํ ปธานนฺติ เวทิตพฺพํฯ

กายิโก อวีติกฺกโมติ ติวิธํ กายสุจริตํฯ **วาจสิโก**ติ จตุพฺพิธํ วจีสุจริตํฯ **กายิกวาจสิโก**ติ ตทุภยํฯ อิมินา อาชีวฏฺฐมกสีลํ ปริยาทาย ทเสฺสติฯ **สํวุโต**ติ ปิหิโต; สํวุตินฺทฺริโย ปิหิตินฺทฺริโยติ อโตฺถฯ ยถา หิ สํวุตทฺวารํ เคหํ ‘‘สํวุตเคหํ ปิหิตเคห’’นฺติ วุจฺจติ, เอวมิธ สํวุตินฺทฺริโย ‘‘สํวุโต’’ติ วุโตฺตฯ **ปาติโมกฺขสํวเรนา**ติ ปาติโมเกฺขน จ สํวเรน จ, ปาติโมกฺขสงฺขาเตน วา สํวเรนฯ **อุเปโต**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ

๕๑๒. **อิริยตี**ติอาทีหิ สตฺตหิปิ ปเทหิ ปาติโมกฺขสํวรสีเล ฐิตสฺส ภิกฺขุโน อิริยาปถวิหาโร กถิโตฯ

๕๑๓. อาจารโคจรนิเทฺทเส กิญฺจาปิ ภควา สมณาจรํ สมณโคจรํ กเถตุกาโม ‘‘อาจารโคจรสมฺปโนฺนติ อตฺถิ อาจาโร, อตฺถิ อนาจาโร’’ติ ปทํ อุทฺธริฯ ยถา ปน มคฺคกุสโล ปุริโส มคฺคํ อจิกฺขโนฺต ‘วามํ มุญฺจ ทกฺขิณํ คณฺหา’ติ ปฐมํ มุญฺจิตพฺพํ สภยมคฺคํ อุปฺปถมคฺคํ อาจิกฺขติ , ปจฺฉา คเหตพฺพํ เขมมคฺคํ อุชุมคฺคํ; เอวเมว มคฺคกุสลปุริสสทิโส ธมฺมราชา ปฐมํ ปหาตพฺพํ พุทฺธปฺปฏิกุฏฺฐํ อนาจารํ อาจิกฺขิตฺวา ปจฺฉา อาจารํ อาจิกฺขิตุกาโม ‘‘ตตฺถ กตโม อนาจาโร’’ติอาทิมาหฯ ปุริเสน หิ อาจิกฺขิตมโคฺค สมฺปเชฺชยฺย วา น วา, ตถาคเตน อาจิกฺขิตมโคฺค อปณฺณโก, อิเนฺทน วิสฺสฏฺฐํ วชิรํ วิย, อวิรชฺฌนโก นิพฺพานนครํเยว สโมสรติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปุริโส มคฺคกุสโลติ โข, ติสฺส, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๘๔)ฯ

ยสฺมา วา สสีสํ นหาเนน ปหีนเสทมลชลฺลิกสฺส ปุริสสฺส มาลาคนฺธวิเลปนาทิวิภูสนวิธานํ วิย ปหีนปาปธมฺมสฺส กลฺยาณธมฺมสมาโยโค สมฺปนฺนรูโป โหติ, ตสฺมา เสทมลชลฺลิกํ วิย ปหาตพฺพํ ปฐมํ อนาจารํ อาจิกฺขิตฺวา, ปหีนเสทมลชลฺลิกสฺส มาลาคนฺธวิเลปนาทิวิภูสนวิธานํ วิย ปจฺฉา อาจารํ อาจิกฺขิตุกาโมปิ **ตตฺถ กตโม อนาจาโร**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กายิโก วีติกฺกโม**ติ ติวิธํ กายทุจฺจริตํ; **วาจสิโก วีติกฺกโม**ติ จตุพฺพิธํ วจีทุจฺจริตํ; **กายิกวาจสิโก วีติกฺกโม**ติ ตทุภยํฯ เอวํ อาชีวฏฺฐมกสีลเสฺสว วีติกฺกมํ ทเสฺสสิฯ

ยสฺมา ปน น เกวลํ กายวาจาหิ เอว อนาจารํ อาจรติ, มนสาปิ อาจรติ เอว, ตสฺมา ตํ ทเสฺสตุํ ‘‘สพฺพมฺปิ ทุสฺสีลฺยํ อนาจาโร’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ เอกจฺจิยํ อนาจารํ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **อิเธกโจฺจ เวฬุทาเนนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เวฬุทาเนนา**ติ ปจฺจยเหตุเกน เวฬุทาเนนฯ วิหาเร อุฎฺฐิตญฺหิ อรญฺญโต วา อาหริตฺวา รกฺขิตโคปิตํ เวฬุํ ‘เอวํ เม ปจฺจยํ ทสฺสนฺตี’ติ อุปฎฺฐากานํ ทาตุํ น วฎฺฎติฯ เอวญฺหิ ชีวิตํ กเปฺปโนฺต อเนสนาย มิจฺฉาชีเวน ชีวติฯ โส ทิเฎฺฐว ธเมฺม ครหํ ปาปุณาติ, สมฺปราเย จ อปายปริปูรโก โหติฯ อตฺตโน ปุคฺคลิกเวฬุํ กุลสงฺคหตฺถาย ททโนฺต กุลทูสกทุกฺกฎมาปชฺชติ; ปรปุคฺคลิกํ เถยฺยจิเตฺตน ททมาโน ภณฺฑเคฺฆน กาเรตโพฺพฯ สงฺฆิเกปิ เอเสว นโยฯ สเจ ปน ตํ อิสฺสรวตาย เทติ ครุภณฺฑวิสฺสชฺชนมาปชฺชติ ฯ

กตโร ปน เวฬุ ครุภณฺฑํ โหติ, กตโร น โหตีติ? โย ตาว อโรปิโม สยํชาตโก, โส สเงฺฆน ปริจฺฉินฺนฎฺฐาเนเยว ครุภณฺฑํ, ตโต ปรํ น ครุภณฺฑํ; โรปิตฎฺฐาเน สเพฺพน สพฺพํ ครุภณฺฑํฯ โส ปน ปมาเณน ปริจฺฉิโนฺน เตลนาฬิปฺปมาโณปิ ครุภณฺฑํ, น ตโต เหฎฺฐาฯ ยสฺส ปน ภิกฺขุโน เตลนาฬิยา วา กตฺตรทเณฺฑน วา อโตฺถ, เตน ผาติกมฺมํ กตฺวา คเหตโพฺพฯ ผาติกมฺมํ ตทคฺฆนกํ วา อติเรกํ วา วฎฺฎติ, อูนกํ น วฎฺฎติฯ หตฺถกมฺมมฺปิ อุทกาหรณมตฺตํ วา อปฺปหริตกรณมตฺตํ วา น วฎฺฎติ, ตํ ถาวรํ กาตุํ วฎฺฎติฯ ตสฺมา โปกฺขรณิโต วา ปํสุํ อุทฺธริตฺวา โสปานํ วา อตฺถราเปตฺวา วิสมฎฺฐานํ วา สมํ กตฺวา คเหตุํ วฎฺฎติฯ ผาติกมฺมํ อกตฺวา คหิโต ตตฺถ วสเนฺตเนว ปริภุญฺชิตโพฺพ; ปกฺกมเนฺตน สงฺฆิกํ กตฺวา ฐเปตฺวา คนฺตพฺพํฯ อสติยา คเหตฺวา คเตน ยตฺถ คโต สรติ, ตโต ปจฺจาหริตโพฺพฯ สเจ อนฺตรา ภยํ โหติ, สมฺปตฺตวิหาเร ฐเปตฺวา คนฺตพฺพํฯ

มนุสฺสา วิหารํ คนฺตฺวา เวฬุํ ยาจนฺติฯ ภิกฺขู ‘สงฺฆิโก’ติ ทาตุํ น วิสหนฺติฯ มนุสฺสา ปุนปฺปุนํ ยาจนฺติ วา ตเชฺชนฺติ วาฯ ตทา ภิกฺขูหิ ‘ทณฺฑกมฺมํ กตฺวา คณฺหถา’ติ วตฺตุํ วฎฺฎติ; เวฬุทานํ นาม น โหติฯ สเจ เต ทณฺฑกมฺมตฺถาย วาสิผรสุอาทีนิ วา ขาทนียโภชนียํ วา เทนฺติ, คเหตุํ น วฎฺฎติฯ วินยฎฺฐกถายํ ปน ‘‘ทฑฺฒเคหา มนุสฺสา คณฺหิตฺวา คจฺฉนฺตา น วาเรตพฺพา’’ติ วุตฺตํฯ

สเจ สงฺฆสฺส เวฬุคุเมฺพ เวฬุทูสิกา อุปฺปชฺชนฺติ, ตํ อโกฎฺฎาเปนฺตานํ เวฬุ นสฺสติ, กึ กาตพฺพนฺติ? ภิกฺขาจาเร มนุสฺสานํ อาจิกฺขิตพฺพํฯ สเจ โกเฎฺฎตุํ น อิจฺฉนฺติ ‘สมภาคํ ลภิสฺสถา’ติ วตฺตพฺพา; น อิจฺฉนฺติเยว ‘เทฺว โกฎฺฐาเส ลภิสฺสถา’ติ วตฺตพฺพาฯ เอวมฺปิ อนิจฺฉเนฺตสุ ‘นเฎฺฐน อโตฺถ นตฺถิ, ตุมฺหากํ ขเณ สติ ทณฺฑกมฺมํ กริสฺสถ, โกเฎฺฎตฺวา คณฺหถา’ติ วตฺตพฺพา; เวฬุทานํ นาม น โหติฯ เวฬุคุเมฺพ อคฺคิมฺหิ อุฎฺฐิเตปิ, อุทเกน วุยฺหมานเวฬูสุปิ เอเสว นโยฯ รุเกฺขสุปิ อยเมว กถามโคฺคฯ รุโกฺข ปน สูจิทณฺฑกปฺปมาโณ ครุภณฺฑํ โหติฯ สงฺฆิเก รุเกฺข โกฎฺฎาเปตฺวา สงฺฆํ อนาปุจฺฉิตฺวาปิ สงฺฆิกํ อาวาสํ กาตุํ ลพฺภติฯ วจนปถเจฺฉทนตฺถํ ปน อาปุจฺฉิตฺวาว กาตโพฺพฯ

ปุคฺคลิกํ กาตุํ ลพฺภติ, น ลพฺภตีติ? น ลพฺภติฯ หตฺถกมฺมสีเสน ปน เอกสฺมึ เคเห มญฺจฎฺฐานมตฺตํ ลพฺภติ, ตีสุ เคเหสุ เอกํ เคหํ ลภติฯ สเจ ทพฺพสมฺภารา ปุคฺคลิกา โหนฺติ, ภูมิ สงฺฆิกา, เอกํ เคหํ กตฺวา สมภาคํ ลภติ, ทฺวีสุ เคเหสุ เอกํ เคหํ ลภติฯ สงฺฆิกรุเกฺข สงฺฆิกํ อาวาสํ พาเธเนฺต สงฺฆํ อนาปุจฺฉา หาเรตุํ วฎฺฎติ, น วฎฺฎตีติ? วฎฺฎติฯ วจนปถเจฺฉทนตฺถํ ปน อาปุจฺฉิตฺวาว หาเรตโพฺพฯ สเจ รุกฺขํ นิสฺสาย สงฺฆสฺส มหโนฺต ลาโภ โหติ, น หาเรตโพฺพฯ ปุคฺคลิกรุเกฺข สงฺฆิกํ อาวาสํ พาเธเนฺต รุกฺขสามิกสฺส อาจิกฺขิตพฺพํฯ สเจ หริตุํ น อิจฺฉติ, เฉทาเปตฺวา หาเรตโพฺพฯ ‘รุกฺขํ เม เทถา’ติ โจเทนฺตสฺส รุกฺขํ อคฺฆาเปตฺวา มูลํ ทาตพฺพํฯ สงฺฆิเก

รุกฺข ปุคฺคลิกาวาสํ, ปุคฺคลิเก จ ปุคฺคลิกาวาสํ พาเธนฺตปิ เอเสว นโยฯ วลฺลิยมฺปิ อยเมว กถามโคฺคฯ วลฺลิ ปน ยตฺถ วิกฺกายติ, ทุลฺลภา โหติ, ตตฺถ ครุภณฺฑํฯ สา จ โข อุปฑฺฒพาหุปฺปมาณโต ปฏฺฐาย; ตโต เหฏฺฐา วลฺลิขณฺฑํ ครุภณฺฑํ น โหติฯ

ปตฺตทานาทีสุปิ **ปตฺตทาเนนา**ติ ปจฺจยเหตุเกน ปตฺตทาเนนาติอาทิ สพฺพํ เวฬุทาเน วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ครุภณฺฑตาย ปเนตฺถ อยํ วินิจฺฉโยฯ ปตฺตมฺปิ หิ ยตฺถ วิกฺกายติ, คนฺธิกาทโย คนฺธปลิเวฐนาทีนํ อตฺถาย คณฺหนฺติ, ตาทิเส ทุลฺลภฏฺฐาเนเยว ครุภณฺฑํ โหติฯ เอส ตาว กึสุกปตฺตกณฺณปิฬนฺธนตาลปตฺตาทีสุ วินิจฺฉโยฯ

ตาลปณฺณมฺปิ อิมสฺมึเยว ฐาเน กเถตพฺพํฯ ตาลปณฺณมฺปิ หิ สยํชาเต ตาลวเน สงฺฆน ปริจฺฉินฺนฏฺฐาเนเยว ครุภณฺฑํ, น ตโต ปรํฯ โรปิมตาเลสุ สพฺพมฺปิ ครุภณฺฑํฯ ตสฺส ปมาณํ เหฏฺฐิมโกฏิยา อฏฺฐงฺคุลปฺปมาโณปิ ริตฺตโปตฺถโกฯ ติณมฺปิ เอเตฺถว ปกฺขิปิตฺวา กเถตพฺพํฯ ยตฺถ ปน ติณํ นตฺถิ ตตฺถ มุญฺชปลาลนาฬิเกรปณฺณาทีหิปิ ฉาเทนฺติฯ ตสฺมา ตานิปิ ติเณเนว สงฺคหิตานิฯ อิติ มุญฺชปลาลาทีสุ ยํกิญฺจิ มุฏฺฐิปฺปมาณํ ติณํ, นาฬิเกรปณฺณาทีสุ จ เอกปณฺณมฺปิ สงฺฆสฺส ทินฺนํ วา ตตฺถชาตกํ วา พหิอาราเม สงฺฆสฺส ติณวตฺถุมฺหิ ชาตติณํ วา รกฺขิตโคปิตํ ครุภณฺฑํ โหติฯ ตํ ปน สงฺฆกมฺเม จ เจติยกมฺเม จ กเต อติเรกํ ปุคฺคลิกกมฺเม ทาตุํ วฏฺฏติฯ เหฏฺฐา วุตฺตเวฬุมฺหิปิ เอเสว นโยฯ

ปุปฺผทาเน ‘‘เอตฺตเกสุ รุกฺเขสุ ปุปฺผานิ วิสฺสเชฺชตฺวา ยาคุภตฺตวเตฺถ อุปเนนฺตุ, เอตฺตเกสุ เสนาสนปฏิสงฺขรเณ อุปเนนฺตู’’ติ เอวํ นิยมิตฏฺฐาเน เอว ปุปฺผานิ ครุภณฺฑานิ โหนฺติฯ ปรตีเร สามเณรา ปุปฺผานิ โอจินิตฺวา ราสึ กโรนฺติ, ปญฺจงฺคสมนฺนาคโต ปุปฺผภาชโก ภิกฺขุสงฺฆํ คเณตฺวา โกฏฺฐาเส กโรติ, โส สมฺปตฺตปริสาย สงฺฆํ อนาปุจฺฉิตฺวาว ทาตุํ ลภติ; อสมฺมเตน ปน อาปุจฺฉิตฺวาว ทาตพฺพํฯ ภิกฺขุ ปน กสฺส ปุปฺผานิ ทาตุํ ลภติ, กสฺส น ลภตีติ? มาตาปิตูนํ เคหํ หริตฺวาปิ เคหโต ปโกฺกสาเปตฺวาปิ ‘วตฺถุปูชํ กโรถา’ติ ทาตุํ ลภติ, ปิฬนฺธนตฺถาย ทาตุํ น ลภติ; เสสญาตีนํ ปน หริตฺวา น ทาตพฺพํ, ปโกฺกสาเปตฺวา ‘ปูชํ กโรถา’ติ ทาตพฺพํ; เสสชนสฺส ปูชนฏฺฐานํ สมฺปตฺตสฺส อปจฺจาสีสเนฺตน ทาตพฺพํ; ปุปฺผทานํ นาม น โหติฯ วิหาเร พหูนิ ปุปฺผานิ ปุปฺผนฺติฯ ภิกฺขุนา ปิณฺฑาย จรเนฺตน มนุเสฺส ทิสฺวา ‘วิหาเร พหูนิ ปุปฺผานิ, ปูเชถา’ติ วตฺตพฺพํฯ วจนมเตฺต โทโส นตฺถิฯ ‘มนุสฺสา ขาทนียโภชนียํ อาทาย อาคมิสฺสนฺตี’ติ จิเตฺตน ปน น วตฺตพฺพํฯ สเจ วทติ, ขาทนียโภชนียํ น ปริภุญฺชิตพฺพํฯ มนุสฺสา อตฺตโน ธมฺมตาย ‘วิหาเร ปุปฺผานิ อตฺถี’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘อสุกทิวเส วิหารํ อาคมิสฺสาม, สามเณรานํ ปุปฺผานิ โอจินิตุํ มา เทถา’ติ วทนฺติฯ ภิกฺขู สามเณรานํ กเถตุํ ปมฺมุฏฺฐาฯ สามเณเรหิ ปุปฺผานิ โอจินิตฺวา ฐปิตานิฯ มนุสฺสา ภิกฺขู อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘ภเนฺต, มยํ ตุมฺหากํ อสุกทิวเสเยว อาโรจยิมฺห – ‘สามเณรานํ ปุปฺผานิ โอจินิตุํ มา เทถา’ติฯ กสฺมา น วารยิตฺถา’’ติ? ‘‘สติ เม ปมฺมุฏฺฐา, ปุปฺผานิ โอจินิตมตฺตาเนว, ตาว น ปูชา กตา’’ติ วตฺตพฺพํฯ ‘‘คณฺหถ ปูเชถา’’ติ น วตฺตพฺพํฯ สเจ วทติ, อามิสํ น ปริภุญฺชิตพฺพํฯ

อปโร ภิกฺขุ สามเณรานํ อาจิกฺขติ ‘‘อสุกคามวาสิโน ปุปฺผานิ มา โอจินิตฺถา’’ติ อาหํสูติฯ มนุสฺสาปิ อามิสํ อาหริตฺวา ทานํ ทตฺวา วทนฺติ – ‘‘อมฺหากํ มนุสฺสา น พหุกา, สามเณเร อเมฺหหิ สห ปุปฺผานิ โอจินิตุํ อาณาเปถา’’ติฯ ‘‘สามเณเรหิ ภิกฺขา ลทฺธา; เย ภิกฺขาจารํ น คจฺฉนฺติ, เต สยเมว ชานิสฺสนฺติ, อุปาสกา’’ติ วตฺตพฺพํฯ เอตฺตกํ นยํ ลภิตฺวา สามเณเร ปุเตฺต วา ภาติเก วา กตฺวา ปุปฺผานิ โอจินาเปตุํ โทโส นตฺถิ; ปุปฺผทานํ นาม น โหติฯ

ผลทาเน ผลมฺปิ ปุปฺผํ วิย นิยมิตเมว ครุภณฺฑํ โหติฯ วิหาเร พหุกมฺหิ ผลาผเล สติ อผาสุกมนุสฺสา อาคนฺตฺวา ยาจนฺติฯ ภิกฺขู 'สงฺฆิก'นฺติ ทาตุํ น อุสฺสหนฺติฯ มนุสฺสา วิปฺปฏิสาริโน อโกฺกสนฺติ ปริภาสนฺติฯ ตตฺถ กึ กาตพฺพนฺติ? ผเลหิ วา รุเกฺขหิ วา ปริจฺฉินฺทิตฺวา กติกา กาตพฺพา – 'อสุเกสุ จ รุเกฺขสุ เอตฺตกานิ ผลานิ คณฺหนฺตา, เอตฺตเกสุ วา รุเกฺขสุ ผลานิ คณฺหนฺตา น วาเรตพฺพา'ติฯ โจรา ปน อิสฺสรา วา พลกฺกาเรน คณฺหนฺตา น วาเรตพฺพา; กุทฺธา เต สกลวิหารมฺปิ นาเสยฺยุํฯ อาทีนโว ปน กเถตโพฺพติฯ

สินานทาเน สินานจุณฺณานิ โกฏฺฏิตานิ น ครุภณฺฑานิฯ อโกฏฺฏิโต รุกฺขตฺตโจว ครุภณฺฑํฯ จุณฺณํ ปน อคิลานสฺส รชนนิปกฺกํ วฏฺฏติฯ คิลานสฺส ยํกิญฺจิ จุณฺณํ วฏฺฏติเยวฯ มตฺติกาปิ เอเตฺถว ปกฺขิปิตฺวา กเถตพฺพาฯ มตฺติกาปิ ยตฺถ ทุลฺลภา โหติ, ตเตฺถว ครุภณฺฑํฯ สาปิ เหฏฺฐิมโกฏิยา ตึสปลคุฬปิณฺฑปฺปมาณาว ตโต เหฏฺฐา น ครุภณฺฑนฺติฯ

ทนฺตกฏฺฐทาเน ทนฺตกฏฺฐํ อจฺฉินฺนกเมว ครุภณฺฑํฯ เยสํ สามเณรานํ สงฺฆโต ทนฺตกฏฺฐวาโร ปาปุณาติ, เต อตฺตโน อาจริยุปชฺฌายานํ ปาฏิเยกฺกํ ทาตุํ น ลภนฺติฯ เยหิ ปน 'เอตฺตกานิ ทนฺตกฏฺฐานิ อาหริตพฺพานี'ติ ปริจฺฉินฺทิตฺวา วารํ คหิตานิ, เต อติเรกานิ อาจริยุปชฺฌายานํ ทาตุํ ลภนฺติฯ เอเกน ภิกฺขุนา ทนฺตกฏฺฐมาฬกโต พหูนิ ทนฺตกฏฺฐานิ น คเหตพฺพานิ, เทวสิกํ เอเกกเมว คเหตพฺพํฯ ปาฏิเยกฺกํ วสเนฺตนาปิ ภิกฺขุสงฺฆํ คณยิตฺวา ยตฺตกานิ อตฺตโน ปาปุณนฺติ ตตฺตกาเนว คเหตฺวา คนฺตพฺพํ; อนฺตรา อาคนฺตุเกสุ วา อาคเตสุ ทิสํ วา ปกฺกมเนฺตน อาหริตฺวา คหิตฏฺฐาเนเยว ฐเปตพฺพานิฯ

จาฏุกมฺยตายาติอาทีสุ จาฏุกมฺยตา วุจฺจติ อตฺตานํ ทาสํ วิย นีจฏฺฐาเน ฐเปตฺวา ปรสฺส ขลิตวจนมฺปิ สณฺฐเปตฺวา ปิยกามตาย ปคฺคยฺหวจนํฯ **มุคฺคสูปฺยตายา**ติ มุคฺคสูปสมานาย สจฺจาลิเกน ชีวิตกปฺปนตาเยตํ อธิวจนํฯ ยถา หิ มุคฺคสูเป ปจฺจเนฺต พหู มุคฺคา ปากํ คจฺฉนฺติ, โถกา น คจฺฉนฺติ; เอวเมว สจฺจาลิเกน ชีวิตกปฺปเก ปุคฺคเล พหุ อลิกํ โหติ, อปฺปกํ สจฺจํฯ ยถา วา มุคฺคสูปสฺส อปฺปวิสนฏฺฐานํ นาม นตฺถิ, เอวเมว สจฺจาลิกวุตฺติโน ปุคฺคลสฺส อปฺปวิฏฺฐวาจา นาม นตฺถิ; สิงฺฆาฏกํ วิย อิจฺฉิติจฺฉิตธาราย ปติฏฺฐาติฯ เตนสฺส สา มุสาวาทิตา มุคฺคสูปฺยตาติ วุตฺตาฯ **ปาริภฏฺยตา**ติ ปริภฏกมฺมภาโวฯ ปริภฏสฺส หิ กมฺมํ ปาริภฏฺยํ, ตสฺส ภาโว ปาริภฏฺยตา; อลงฺการกรณาทีหิ ทารกกีฬาปนเสฺสตํ อธิวจนํฯ

ชงฺฆเปสนิกนฺติ คามนฺตรเทสนฺตราทีสุ เตสํ เตสํ คิหีนํ สาสนปฏิสาสนหรณํฯ อิทญฺหิ ชงฺฆเปสนิกํ นาม อตฺตโน มาตาปิตูนํ, เย จสฺส มาตาปิตโร อุปฏฺฐหนฺติ, เตสํ สาสนํ คเหตฺวา กตฺถจิ คมนวเสน วฏฺฏติฯ เจติยสฺส วา สงฺฆสฺส วา อตฺตโน วา กมฺมํ กโรนฺตานํ วฑฺฒกีนมฺปิ สาสนํ หริตุํ วฏฺฏติฯ มนุสฺสา ''ทานํ ทสฺสาม, ปูชํ กริสฺสาม, ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาจิกฺขถา''ติ วทนฺติ; ''อสุกเตฺถรสฺส นาม เทถา''ติ ปิณฺฑปาตํ วา เภสชฺชํ วา จีวรํ วา เทนฺติ; ''วิหาเร ปูชํ กโรถา''ติ มาลาคนฺธวิเลปนาทีนิ วา ธชปตากาทีนิ วา นียฺยาเทนฺติ, สพฺพํ หริตุํ วฏฺฏติ; ชงฺฆเปสนิกํ นาม น โหติฯ เสสานํ สาสนํ คเหตฺวา คจฺฉนฺตสฺส ปทวาเร ปทวาเร โทโสฯ

อญฺญตรญฺญตเรนาติ เอเตสํ วา เวฬุทานาทีนํ อญฺญตรญฺญตเรน เวชฺชกมฺมภณฺฑาคาริกกมฺมํ ปิณฺฑปฏิปิณฺฑกมฺมํ สงฺฆุปฺปาทเจติยุปฺปาทอุปฏฺฐาปนกมฺมนฺติ เอวรูปานํ วา มิจฺฉาชีเวน ชีวิตกปฺปนกกมฺมานํ เยน เกนจิฯ **พุทฺธปฏิกุเฏฺฐนา**ติ พุเทฺธหิ ครหิเตน ปฏิสิเทฺธนฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ สโพฺพปิ อนาจาโร นาม กถียติฯ อาจารนิเทฺทโส วุตฺตปฏิปกฺขนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๕๑๔. โคจรนิเทฺทเสปิ ปฐมํ อโคจรสฺส วจเน การณํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ จ **โคจโร**ติ ปิณฺฑปาตาทีนํ อตฺถาย อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตฏฺฐานํ **โคจโร,** อยุตฺตฏฺฐานํ **อโคจโร**ฯ เวสิยา โคจโร อสฺสาติ **เวสิยโคจโร;** มิตฺตสนฺถววเสน อุปสงฺกมิตพฺพฏฺฐานนฺติ อตฺโถฯ ตตฺถ เวสิยา นาม รูปูปชีวินิโย เยน เกนจิเทว สุลภชฺฌาจารตามิตฺตสตฺถวสิเนหวเสน อุปสงฺกมโนฺต เวสิยาโคจโร นาม โหติฯ ตสฺมา เอวํ อุปสงฺกมิตุํ น วฏฺฏติฯ กึ การณา? อารกฺขวิปตฺติโตฯ เอวํ อุปสงฺกมนฺตสฺส หิ จิรํ รกฺขิตโคปิโตปิ สมณธมฺโม กติปาเหเนว นสฺสติ; สเจปิ น นสฺสติ ครหํ ลภติฯ ทกฺขิณาวเสน ปน อุปสงฺกมเนฺตน สตึ อุปฏฺฐาเปตฺวา อุปสงฺกมิตพฺพํฯ **วิธวา** วุจฺจนฺติ มตปติกา วา ปวุตฺถปติกา วาฯ **ถุลฺลกุมาริโย**ติ มหลฺลิกา อนิวิฏฺฐกุมาริโยฯ **ปณฺฑกา**ติ โลกามิสนิสฺสิตกถาพหุลา อุสฺสนฺนกิเลสา อวูปสนฺตปริฬาหา นปุํสกาฯ เตสํ สเพฺพสมฺปิ อุปสงฺกมเน อาทีนโว วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ **ภิกฺขุนีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ อปิจ ภิกฺขู นาม อุสฺสนฺนพฺรหฺมจริยา โหนฺติ, ตถา ภิกฺขุนิโยฯ เต อญฺญมญฺญํ สนฺถววเสน กติปาเหเนว รกฺขิตโคปิตสมณธมฺมํ นาเสนฺติฯ คิลานปุจฺฉเกน ปน คนฺตุํ วฏฺฏติฯ ภิกฺขุนา ปุปฺผานิ ลภิตฺวา ปูชนตฺถายปิ โอวาททานตฺถายปิ คนฺตุํ วฏฺฏติเยวฯ

ปานาคารนฺติ สุราปานฆรํฯ ตํ พฺรหฺมจริยนฺตรายกเรหิ สุราโสเณฺฑหิ อวิวิตฺตํ โหติฯ ตตฺถ เตหิ สทฺธึ สห โสณฺฑวเสน อุปสงฺกมิตุํ น วฏฺฏติ; พฺรหฺมจริยนฺตราโย โหติฯ **สํสโฏฺฐ วิหรติ ราชู**หีติอาทีสุ **ราชาโน**ติ อภิสิตฺตา วา โหนฺตุ อนภิสิตฺตา วา เย รชฺชํ อนุสาสนฺติฯ **ราชมหามตฺตา**ติ ราชูนํ อิสฺสริยสทิสาย มหติยา อิสฺสริยมตฺตาย สมนฺนาคตาฯ **ติตฺถิยา**ติ วิปรีตทสฺสนา พาหิรปริพฺพาชกาฯ **ติตฺถิยสาวกา**ติ ภตฺติวเสน เตสํ ปจฺจยทายกาฯ เอเตหิ สทฺธึ สํสคฺคชาโต โหตีติ อโตฺถฯ

อนนุโลมิเกน สํสเคฺคนาติ อนนุโลมิกสํสโคฺค นาม ติสฺสนฺนํ สิกฺขานํ อนนุโลโม ปจฺจนีกสํสโคฺค, เยน พฺรหฺมจริยนฺตรายํ ปญฺญตฺติวีติกฺกมํ สเลฺลขปริหานิญฺจ ปาปุณาติ, เสยฺยถิทํ – ราชราชมหามเตฺตหิ สทฺธึ สหโสกิตา, สหนนฺทิตา, สมสุขทุกฺขตา, อุปฺปเนฺนสุ กิจฺจกรณีเยสุ อตฺตนาว โยคํ อาปชฺชนตา, ติตฺถิยติตฺถิยสาวเกหิ สทฺธึ เอกจฺฉนฺทรุจิสมาจารตา เอกจฺฉนฺทรุจิสมาจารภาวาวโห วา สิเนหพหุมานสนฺถโวฯ ตตฺถ ราชราชมหามเตฺตหิ สทฺธึ สํสโคฺค พฺรหฺมจริยนฺตรายํ กโรติฯ อิตเรหิ ติตฺถิยสาวเกหิ เตสํ ลทฺธิคหณํฯ เตสํ ปน วาทํ ภินฺทิตฺวา อตฺตโน ลทฺธึ คณฺหาเปตุํ สมเตฺถน อุปสงฺกมิตุํ วฏฺฏติฯ

อิทานิ อปเรนปิ ปริยาเยน อโคจรํ ทเสฺสตุํ **ยานิ วา ปน ตานิ กุลานี**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อสฺสทฺธานี**ติ พุทฺธาทีสุ สทฺธาวิรหิตานิ; พุโทฺธ สพฺพญฺญู, ธโมฺม นิยฺยานิโก, สโงฺฆ สุปฺปฏิปโนฺนติ น สทฺทหนฺติฯ **อปฺปสนฺนานี**ติ จิตฺตํ ปสนฺนํ อนาวิลํ กาตุํ น สโกฺกนฺติฯ **อโกฺกสกปริภาสกานี**ติ อโกฺกสกานิ เจว ปริภาสกานิ จ; ‘โจโรสิ, พาโลสิ, มูโฬฺหสิ, โอโฏฺฐสิ, โคโณสิ, คทฺรโภสิ, อาปายิโกสิ, เนรยิโกสิ, ติรจฺฉานคโตสิ, นตฺถิ ตุยฺหํ สุคติ, ทุคฺคติเยว ปาฏิกงฺขา’ติ เอวํ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสนฺติ; ‘โหตุ, อิทานิ ตํ ปหริสฺสาม, พนฺธิสฺสาม , วธิสฺสามา’ติ เอวํ ภยทสฺสเนน ปริภาสนฺติ จาติ อโตฺถฯ **อนตฺถกามานี**ติ อตฺถํ น อิจฺฉนฺติ, อนตฺถเมว อิจฺฉนฺติฯ **อหิตกามานี**ติ อหิตเมว อิจฺฉนฺติ, หิตํ น อิจฺฉนฺติฯ **อผาสุกกามานี**ติ ผาสุกํ น อิจฺฉนฺติ, อผาสุกเมว อิจฺฉนฺติฯ **อโยคเกฺขมกามานี**ติ จตูหิ โยเคหิ เขมํ นิพฺภยํ น อิจฺฉนฺติ, สภยเมว อิจฺฉนฺติฯ **ภิกฺขูน**นฺติ เอตฺถ สามเณราปิ สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ **ภิกฺขุนีน**นฺติ เอตฺถ สิกฺขมานสามเณริโยปิฯ สเพฺพสมฺปิ หิ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิตานเญฺจว สรณคตานญฺจ จตุนฺนมฺปิ ปริสานํ ตานิ อนตฺถกามานิเยวฯ **ตถารูปานิ กุลานี**ติ เอวรูปานิ ขตฺติยกุลาทีนิ กุลานิฯ **เสวตี**ติ นิสฺสาย ชีวติฯ **ภชตี**ติ อุปสงฺกมติฯ **ปยิรุปาสตี**ติ ปุนปฺปุนํ อุปสงฺกมติฯ

อยํ วุจฺจตีติ อยํ เวสิยาทิโคจรสฺส เวสิยาทิโก, ราชาทิสํสฏฺฐสฺส ราชาทิโก, อสฺสทฺธกุลาทิเสวกสฺส อสฺสทฺธกุลาทิโก จาติ ติปฺปกาโรปิ อยุตฺตโคจโร อโคจโรติ เวทิตพฺโพฯ

ตสฺส อิมินา ปริยาเยน อโคจรตา เวทิตพฺพาฯ เวสิยาทิโก ตาว ปญฺจกามคุณนิสฺสยโต อโคจโรติ เวทิตพฺโพ, ยถาห – ''โก จ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน อโคจโร ปรวิสโย? ยทิทํ ปญฺจ กามคุณา''ติ (สํ. นิ. ๕.๓๗๒) ราชาทิโก ฌานานุโยคสฺส อนุปนิสฺสยโต ลาภสกฺการาสนิจกฺกนิปฺผาทนโต ทิฏฺฐิวิปตฺติเหตุโต จ, อสฺสทฺธกุลาทิโก สทฺธาหานิจิตฺตสนฺตาสาวหนโต อโคจโรติฯ

โคจรนิเทฺทเส **น เวสิยโคจโร**ติอาทีนิ วุตฺตปฏิปกฺขวเสน เวทิตพฺพานิฯ **โอปานภูตานี**ติอาทีสุ ปน **โอปานภูตานี**ติ อุทปานภูตานิ; ภิกฺขุสงฺฆสฺส, จาตุมหาปเถ ขตโปกฺขรณี วิย, ยถาสุขํ โอคาหนกฺขมานิ จิตฺตมหามตฺตสฺส เคหสทิสานิฯ ตสฺส กิร เคเห กาลตฺถมฺภํ ยุโตฺตเยว ฯ ฆรทฺวารํ สมฺปตฺตานํ ภิกฺขูนํ ปจฺจยเวกลฺลํ นาม นตฺถิฯ เอกทิวสํ เภสชฺชวตฺตเมว สฏฺฐิ กหาปณานิ นิกฺขมนฺติฯ **กาสาวปโชฺชตานี**ติ ภิกฺขุภิกฺขุนีหิ นิวตฺถปารุตานํ กาสาวานํเยว ปภาย เอโกภาสานิ ภูตปาลเสฏฺฐิกุลสทิสานิฯ **อิสิวาตปฏิวาตานี**ติ เคหํ ปวิสนฺตานํ นิกฺขมนฺตานญฺจ ภิกฺขุภิกฺขุนีสงฺขาตานํ อิสีนํ จีวรวาเตน เจว สมิญฺชนปสารณาทิชนิตสรีรวาเตน จ ปฏิวาตานิ ปวายิตานิ วินิทฺธุตกิพฺพิสานิ วาฯ

๕๑๕. **อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวิตา**นิเทฺทเส **อณุมตฺตานี**ติ อณุปฺปมาณาฯ **วชฺชา**ติ โทสาฯ **ยานิ ตานิ วชฺชานี**ติ ยานิ ตานิ ครหิตพฺพเฏฺฐน วชฺชานิฯ **อปฺปมตฺตกานี**ติ ปริตฺตมตฺตกานิ ขุทฺทกปฺปมาณานิฯ **โอรมตฺตกานี**ติ ปริตฺตโตปิ โอริมปฺปมาณตฺตา โอรมตฺตกานิฯ **ลหุสานี**ติ ลหุกานิฯ **ลหุสมฺมตานี**ติ ลหูติ สมฺมตานิฯ **สํยมกรณียานี**ติ สํยเมน กตฺตพฺพปฏิกมฺมานิฯ **สํวรกรณียานี**ติ สํวเรน กาตพฺพานิ สํวเรน กตฺตพฺพปฏิกมฺมานิฯ **จิตฺตุปฺปาทกรณียานี**ติ จิตฺตุปฺปาทมเตฺตน กตฺตพฺพปฏิกมฺมานิฯ **มนสิการปฏิพทฺธานี**ติ มนสา อาวชฺชิตมเตฺตเนว กตฺตพฺพปฏิกมฺมานิฯ กานิ ปน ตานีติ? ทิวาวิหารวาสี สุมเตฺถโร ตาว อาห – ''อนาปตฺติคมนียานิ จิตฺตุปฺปาทมตฺตกานิ ยานิ 'น ปุน เอวรูปํ กริสฺสามี'ติ มนสา อาวชฺชิตมเตฺตเนว สุชฺฌนฺติฯ อธิฏฺฐานาวิกมฺมํ นาเมตํ กถิต''นฺติฯ อเนฺตวาสิโก ปนสฺส ติปิฏกจูฬนาคเตฺถโร ปนาห – ''อิทํ ปาติโมกฺขสํวรสีลเสฺสว ภาชนียํฯ ตสฺมา สพฺพลหุกํ ทุกฺกฏทุพฺภาสิตํ อิธ วชฺชนฺติ เวทิตพฺพํฯ วุฏฺฐานาวิกมฺมํ นาเมตํ กถิต''นฺติฯ **อิติอิเมสู**ติ เอวํปกาเรสุ อิเมสุฯ **วชฺชทสฺสาวี**ติ วชฺชโต โทสโต ทสฺสนสีโลฯ **ภยทสฺสาวี**ติ จตุพฺพิธสฺส ภยสฺส การณตฺตา ภยโต ทสฺสนสีโลฯ **อาทีนวทสฺสาวี**ติ อิธ นินฺทาวหนโต, อายตึ ทุกฺขวิปากโต, อุปริคุณานํ อนฺตรายกรณโต, วิปฺปฏิสารชนนโต จ เอเตน นานปฺปกาเรน อาทีนวโต ทสฺสนสีโลฯ

นิสฺสรณทสฺสาวีติ ยํ ตตฺถ นิสฺสรณํ ตสฺส ทสฺสนสีโลฯ กึ ปเนตฺถ นิสฺสรณนฺติ? อาจริยเตฺถรวาเท ตาว ''อนาปตฺติคมนียตาย สติ อธิฏฺฐานาวิกมฺมํ นิสฺสรณ''นฺติ กถิตํฯ อเนฺตวาสิกเตฺถรวาเท ตาว ''อาปตฺติคมนียตาย สติ วุฏฺฐานาวิกมฺมํ นิสฺสรณ''นฺติ กถิตํฯ

ตตฺถ ตถารูโป ภิกฺขุ อณุมตฺตานิ วชฺชานิ วชฺชโต ภยโต ปสฺสติ นามฯ ตํ ทเสฺสตุํ อยํ นโย กถิโต – ปรมาณุ นาม, อณุ นาม, ตชฺชารี นาม, รถเรณุ นาม, ลิกฺขา นาม, อูกา นาม, ธญฺญมาโส นาม, องฺคุลํ นาม, วิทตฺถิ นาม, รตนํ นาม, ยฏฺฐิ นาม, อุสภํ นาม, คาวุตํ นาม, โยชนํ นามฯ ตตฺถ **'ปรมาณุ'** นาม อากาสโกฏฺฐาสิโก มํสจกฺขุสฺส อาปาถํ นาคจฺฉติ, ทิพฺพจกฺขุเสฺสว อาคจฺฉติฯ **'อณุ'** นาม ภิตฺติจฺฉิทฺทตาลจฺฉิเทฺทหิ ปวิฏฺฐสูริยรสฺมีสุ วฏฺฏิ วฏฺฏิ หุตฺ

วา ปริพฺภมโนฺต ปญฺญายติฯ **‘ตชฺชารี’** นาม โคปถมนุสฺสปถจกฺกปเถสุ ฉิชฺชิตฺวา อุโภสุ ปเสฺสสุ อุคฺคนฺตฺวา ติฏฺฐติฯ **‘รถเรณุ’** นาม ตตฺถ ตเตฺถว อลฺลียติฯ **ลิกฺขา**ทโย ปากฏา เอวฯ เอเตสุ ปน ฉตฺตึส ปรมาณโว เอกสฺส อณุโน ปมาณํฯ ฉตฺตึส อณู เอกาย ตชฺชาริยา ปมาณํฯ ฉตฺตึส ตชฺชาริโย เอโก รถเรณุฯ ฉตฺตึส รถเรณู เอกา ลิกฺขาฯ สตฺต ลิกฺขา เอกา อูกาฯ สตฺต อูกา เอโก ธญฺญมาโสฯ สตฺตธญฺญมาสปฺปมาณํ เอกํ องฺคุลํฯ เตนงฺคุเลน ทฺวาทสงฺคุลานิ วิทตฺถิฯ เทฺว วิทตฺถิโย รตนํฯ สตฺต รตนานิ ยฏฺฐิฯ ตาย ยฏฺฐิยา วีสติ ยฏฺฐิโย อุสภํฯ อสีติ อุสภานิ คาวุตํฯ จตฺตาริ คาวุตานิ โยชนํฯ เตน โยชเนน อฏฺฐสฏฺฐิโยชนสตสหสฺสุเพฺพโธ สิเนรุปพฺพตราชาฯ โย ภิกฺขุ อณุมตฺตํ วชฺชํ อฏฺฐสฏฺฐิโยชนสตสหสฺสุเพฺพธสิเนรุปพฺพตสทิสํ กตฺวา ทฏฺฐุํ สโกฺกติ – อยํ ภิกฺขุ อณุมตฺตานิ วชฺชานิ ภยโต ปสฺสติ นามฯ โยปิ ภิกฺขุ สพฺพลหุกํ ทุกฺกฏทุพฺภาสิตมตฺตํ ปฐมปาราชิกสทิสํ กตฺวา ทฏฺฐุํ สโกฺกติ – อยํ อณุมตฺตานิ วชฺชานิ วชฺชโต ภยโต ปสฺสติ นามาติ เวทิตโพฺพฯ

๕๑๖. **สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู**ติปทนิเทฺทเส ***ภิกฺขุสิกฺขา***ติ ภิกฺขูหิ สิกฺขิตพฺพสิกฺขาฯ สา ภิกฺขุนีหิ สาธารณาปิ อสาธารณาปิ ภิกฺขุสิกฺขา เอว นามฯ ***ภิกฺขุนีสิกฺขา***ติ ภิกฺขุนีหิ สิกฺขิตพฺพสิกฺขาฯ สาปิ ภิกฺขูหิ สาธารณาปิ อสาธารณาปิ ภิกฺขุนีสิกฺขา เอว นามฯ สามเณรสิกฺขมานสามเณรีนํ สิกฺขาปิ เอเตฺถว ปวิฏฺฐาฯ **อุปาสกสิกฺขา**ติ อุปาสเกหิ สิกฺขิตพฺพสิกฺขาฯ สา ปญฺจสีลทสสีลวเสน วฏฺฏติฯ **อุปาสิกาสิกฺขา**ติ อุปาสิกาหิ สิกฺขิตพฺพสิกฺขาฯ สาปิ ปญฺจสีลทสสีลวเสน วฏฺฏติฯ ตตฺถ ภิกฺขุภิกฺขุนีนํ สิกฺขา ยาว อรหตฺตมคฺคา วฏฺฏติฯ อุปาสกอุปาสิกานํ สิกฺขา ยาว อนาคามิมคฺคาฯ ตตฺรายํ ภิกฺขุ อตฺตนา สิกฺขิตพฺพสิกฺขาปเทสุ เอว สิกฺขติฯ เสสสิกฺขา ปน อตฺถุทฺธารวเสน สิกฺขาปทสฺส อตฺถทสฺสนตฺถํ วุตฺตาฯ **อิติ อิมาสุ สิกฺขาสู**ติ เอวํปการาสุ เอตาสุ สิกฺขาสุฯ **สเพฺพน สพฺพ**นฺติ สเพฺพน สิกฺขาสมาทาเนน สพฺพํ สิกฺขํฯ **สพฺพถา สพฺพ**นฺติ สเพฺพน สิกฺขิตพฺพากาเรน สพฺพํ สิกฺขํฯ **อเสสํ นิเสฺสส**นฺติ เสสาภาวโต อเสสํ; สติสโมฺมเสน ภินฺนสฺสาปิ สิกฺขาปทสฺส ปุน ปากติกกรณโต นิเสฺสสํฯ **สมาทาย วตฺตตี**ติ สมาทิยิตฺวา คเหตฺวา วตฺตติฯ **เตน วุจฺจตี**ติ เยน การเณน เอตํ สพฺพํ สิกฺขาปทํ สเพฺพน สิกฺขิตพฺพากาเรน สมาทิยิตฺวา สิกฺขติ ปูเรติ, เตน วุจฺจติ ‘‘สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู’’ติฯ

๕๑๗-๘. **อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู**ติปททฺวยสฺส นิเทฺทเส กณฺหปกฺขสฺส ปฐมวจเน ปโยชนํ อาจารนิเทฺทเส วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ **กตมา อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตา**ติอาทีสุ ปน ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ นิเกฺขปกณฺฑวณฺณนายํ วุตฺตเมวฯ

๕๑๙. **ชาคริยานุโยค**นิเทฺทเส **ปุพฺพรตฺตาปรรตฺต**นฺติ เอตฺถ อฑฺฒรตฺตสงฺขาตาย รตฺติยา ปุเพฺพ ปุพฺพรตฺตํ; อิมินา ปฐมยามเญฺจว ปจฺฉาภตฺตญฺจ คณฺหาติ ฯ รตฺติยา ปจฺฉา อปรรตฺตํ; อิมินา ปจฺฉิมยามเญฺจว ปุเรภตฺตญฺจ คณฺหาติฯ มชฺฌิมยาโม ปนสฺส ภิกฺขุโน นิทฺทากิลมถวิโนทโนกาโสติ น คหิโตฯ **ชาคริยานุโยค**นฺติ ชาคริยสฺส อสุปนภาวสฺส อนุโยคํฯ **อนุยุโตฺต โหตี**ติ ตํ อนุโยคสงฺขาตํ อาเสวนํ ภาวนํ อนุยุโตฺต โหติ สมฺปยุโตฺตฯ นิเทฺทเส ปนสฺส อิธ ภิกฺขุ ทิวสนฺติ ปุพฺพโณฺห, มชฺฌโนฺห, สายโนฺหติ ตโยปิ ทิวสโกฏฺฐาสา คหิตาฯ **จงฺกเมน นิสชฺชายา**ติ สกลมฺปิ ทิวสํ อิมินา อิริยาปถทฺวเยเนว วิหรโนฺตฯ จิตฺตสฺส อาวรณโต อาวรณีเยหิ ธเมฺมหิ ปญฺจหิปิ นีวรเณหิ สพฺพากุสลธเมฺมหิ วา จิตฺตํ ปริโสเธติฯ เตหิ ธเมฺมหิ วิโสเธติ ปริโมเจติฯ ฐานํ ปเนตฺถ กิญฺจาปิ น คหิตํ, จงฺกมนิสชฺชาสนฺนิสฺสิตํ ปน กตฺวา คเหตพฺพเมวฯ **ปฐมยาม**นฺติ สกลสฺมิมฺปิ ปฐมยาเมฯ **มชฺฌิมยาม**นฺติ รตฺตินฺทิวสฺส ฉฏฺฐโกฏฺฐาสสงฺขาเต มชฺฌิมยาเมฯ

สีหเสยฺยนฺติ เอตฺถ กามโภคีเสยฺยา, เปตเสยฺยา, สีหเสยฺยา, ตถาคตเสยฺยาติ จตโสฺส เสยฺยาฯ ตตฺถ ‘‘เยภุยฺเยน, ภิกฺขเว, กามโภคี วาเมน ปเสฺสน เสนฺตี’’ติ อยํ **กามโภคีเสยฺยา**ฯ เตสุ หิ เยภุยฺเยน ทกฺขิณปเสฺสน สยาโน นาม นตฺถิฯ ‘‘เยภุยฺเยน, ภิกฺขเว , เปตา อุตฺตานา เสนฺตี’’ติ อยํ **เปตเสยฺยา;** อปฺปมํสโลหิตตฺตา หิ อฏฺฐิสงฺฆาฏชฏิตา เอเกน ปเสฺสน สยิตุํ น สโกฺกนฺติ, อุตฺตานาว เสนฺติฯ สีโห, ภิกฺขเว, มิคราชา ทกฺขิเณน ปเสฺสน เสยฺยํ กเปฺปติ…เป. … อตฺตมโน โหตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๖) อยํ **สีหเสยฺยา;** เตชุสฺสทตฺตา หิ สีโห มิคราชา เทฺว ปุริมปาเท เอกสฺมิํ ฐาเน เทฺว ปจฺฉิมปาเท เอกสฺมิํ ฐาเน ฐเปตฺวา นงฺคุฏฺฐํ อนฺตรสตฺถิมฺหิ ปกฺขิปิตฺวา ปุริมปาทปจฺฉิมปาทนงฺคุฏฺฐานํ ฐิโตกาสํ สลฺลเกฺขตฺวา ทฺวินฺนํ ปุริมปาทานํ มตฺถเก สีสํ ฐเปตฺวา สยติ; ทิวสมฺปิ สยิตฺวา ปพุชฺฌมาโน น อุตฺตสโนฺต ปพุชฺฌติ, สีสํ ปน อุกฺขิปิตฺวา ปุริมปาทาทีนํ ฐิโตกาสํ สลฺลเกฺขติ; สเจ กิญฺจิ ฐานํ วิชหิตฺวา ฐิตํ โหติ ‘นยิทํ ตุยฺหํ ชาติยา น สูรภาวสฺส อนุรูป’นฺติ อนตฺตมโน หุตฺวา ตเตฺถว สยติ, น โคจราย ปกฺกมติ; อวิชหิตฺวา ฐิเต ปน ‘ตุยฺหํ ชาติยา จ สูรภาวสฺส จ อนุรูปมิท’นฺติ หฏฺฐตุโฏฺฐ อุฏฺฐาย สีหวิชมฺภิตํ วิชมฺภิตฺวา เกสรภารํ วิธุนิตฺวา ติกฺขตฺตุํ สีหนาทํ นทิตฺวา โคจราย ปกฺกมติฯ จตุตฺถชฺฌานเสยฺยา ปน **ตถาคตเสยฺยา**ติ วุจฺจติฯ ตาสุ อิธ สีหเสยฺยา อาคตาฯ อยญฺหิ เตชุสฺสทอิริยาปถตฺตา อุตฺตมเสยฺยา นามฯ

ปาเท ปาทนฺติ ทกฺขิณปาเท วามปาทํฯ **อจฺจาธายา**ติ อติอาธาย อีสกํ อติกฺกมฺม ฐเปตฺวา โคปฺผเกน หิ โคปฺผเก ชาณุนา วา ชาณุมฺหิ สงฺฆฏฺฏิยมาเน อภิณฺหํ เวทนา อุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ น โหติ, เสยฺยา อผาสุกา โหติ; ยถา ปน น สงฺฆเฏฺฏติ, เอวํ อติกฺกมฺม ฐปิเต เวทนา นุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, เสยฺยา ผาสุกา โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปาเท ปาทํ อจฺจาธายา’’ติฯ **สโต สมฺปชาโน**ติ สติยา เจว สมฺปชานปญฺญาย จ สมนฺนาคโต หุตฺวาฯ อิมินา สุปริคฺคาหกํ สติสมฺปชญฺญํ กถิตํฯ **อุฏฺฐานสญฺญํ มนสิกริตฺวา**ติ อสุกเวลาย นาม อุฏฺฐหิสฺสามี’ติ เอวํ อุฏฺฐานเวลาปริเจฺฉทกํ อุฏฺฐานสญฺญํ จิเตฺต อุเปตฺวาฯ เอวํ กตฺวา นิปโนฺน หิ ยถาปริจฺฉินฺนกาเลเยว อุฏฺฐาตุํ ยุโตฺตฯ

๕๒๐-๕๒๑. **สาตจฺจํ เนปกฺกนฺ**ติ สตตํ ปวตฺตยิตพฺพโต สาตจฺจสงฺขาตํ วีริยเญฺจว ปริปากคตตฺตา เนปกฺกสงฺขาตํ ปญฺญญฺจ ยุโตฺต อนุยุโตฺต ปวตฺตยมาโนเยว ชาคริยานุโยคํ อนุยุโตฺต วิหรตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ วีริยํ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกํ กถิตํ, ปญฺญาปิ วีริยคติกา เอว; วีริเย โลกิยมฺหิ โลกิยา, โลกุตฺตเร โลกุตฺตราติ อโตฺถฯ

๕๒๒. **โพธิปกฺขิยานํ ธมฺมานนฺ**ติ จตุสจฺจโพธิสงฺขาตสฺส มคฺคญาณสฺส ปเกฺข ภวานํ ธมฺมานํฯ เอตฺตาวตา สเพฺพปิ สตฺตติํส โพธิปกฺขิยธเมฺม สมูหโต คเหตฺวา โลกิยายปิ ภาวนาย เอการมฺมเณ เอกโต ปวตฺตนสมเตฺถ โพชฺฌเงฺคเยว ทเสฺสโนฺต **สตฺต โพชฺฌงฺคา**ติอาทิมาหฯ เต โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาว กถิตาติ เวทิตพฺพาฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวฯ

๕๒๓. อภิกฺกเนฺตติอาทินิเทฺทเส **อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต**ติ เอตฺถ ตาว อภิกฺกนฺตํ วุจฺจติ ปุรโต คมนํฯ **ปฏิกฺกนฺตนฺ**ติ นิวตฺตนํฯ ตทุภยมฺปิ จตูสุ อิริยาปเถสุ ลพฺภติฯ คมเน ตาว ปุรโต กายํ อภิหรโนฺต อภิกฺกมติ นาม, ปฏินิวตฺตโนฺต ปฏิกฺกมติ นามฯ ฐาเนปิ ฐิตโกว กายํ ปุรโต โอนาเมโนฺต อภิกฺกมติ นาม, ปจฺฉโต อปนาเมโนฺต ปฏิกฺกมติ นามฯ นิสชฺชายปิ นิสิโนฺนโกว อาสนฺนสฺส ปุริมองฺคาภิมุโข สํสรโนฺต อภิกฺกมติ นาม, ปจฺฉิมองฺคปฺปเทสํ ปจฺจาสํสรโนฺต ปฏิกฺกมติ นามฯ นิปชฺชายปิ เอเสว นโยฯ

สมฺปชานการี โหตีติ สมฺปชญฺญน สพฺพกิจฺจการี, สมฺปชญฺญเสฺสว วา การีฯ โส หิ อภิกฺกนฺตาทีสุ สมฺปชญฺญํ กโรเตว, น กตฺถจิ สมฺปชญฺญวิรหิโต โหติฯ ตํ ปน สมฺปชญฺญํ ยสฺมา สติสมฺปยุตฺตเมว โหติ, เตนสฺส นิเทฺทเส ‘‘สโต สมฺปชาโน อภิกฺกมติ, สโต สมฺปชาโน ปฏิกฺกมตี’’ติ วุตฺตํฯ

อยญฺหิ อภิกฺกมโนฺต วา ปฏิกฺกมโนฺต วา น มุฏฺฐสฺสตี อสมฺปชาโน โหติ; สติยา ปน สมนฺนาคโต ปญฺญาย จ สมฺปชาโนเยว อภิกฺกมติ เจว ปฏิกฺกมติ จ; สเพฺพสุ อภิกฺกมาทีสุ จตุพฺพิธํ สมฺปชญฺญํ โอตาเรติฯ จตุพฺพิธญฺหิ สมฺปชญฺญํ – สาตฺถกสมฺปชญฺญํ, สปฺปาย สมฺปชญฺญํ, โคจรสมฺปชญฺญํ, อสโมฺมหสมฺปชญฺญนฺติฯ ตตฺถ อภิกฺกมนจิเตฺต อุปฺปเนฺน จิตฺตวเสเนว อคนฺตฺวา ‘กินฺนุ เม เอตฺถ คเตน อโตฺถ อตฺถิ, นตฺถี’ติ อตฺถานตฺถํ ปริคฺคเหตฺวา อตฺถปริคฺคณฺหนํ ‘**สาตฺถกสมฺปชญฺญํ**’ฯ ตตฺถ จ ‘อโตฺถ’ติ เจติยทสฺสนโพธิทสฺสนสงฺฆทสฺสนเถรทสฺสนอสุภทสฺสนาทิวเสน ธมฺมโต วฑฺฒิฯ เจติยํ วา โพธิํ วา ทิสฺวาปิ หิ พุทฺธารมฺมณํ ปีติํ, สงฺฆทสฺสเนน สงฺฆารมฺมณํ ปีติํ อุปฺปาเทตฺวา ตเทว ขยวยโต สมฺมสโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ เถเร ทิสฺวา เตสํ โอวาเท ปติฏฺฐาย, อสุภํ ทิสฺวา ตตฺถ ปฐมชฺฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ตเทว ขยวยโต สมฺมสโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตสฺมา เอเตสํ ทสฺสนํ สาตฺถํฯ เกจิ ปน ‘‘อามิสโตปิ วฑฺฒิ อโตฺถเยว; ตํ นิสฺสาย พฺรหฺมจริยานุคฺคหาย ปฏิปนฺนตฺตา’’ติ วทนฺติฯ

ตสฺมิํ ปน คมเน สปฺปายาสปฺปายํ ปริคฺคเหตฺวา สปฺปายปริคฺคณฺหนํ ‘**สปฺปาย สมฺปชญฺญํ’,** เสยฺยถิทํ – เจติยทสฺสนํ ตาว สาตฺถํฯ สเจ ปน เจติยสฺส มหติยา ปูชาย ทสทฺวาทสโยชนนฺตเร ปริสา สนฺนิปตนฺติ , อตฺตโน วิภวานุรูปํ อิตฺถิโยปิ ปุริสาปิ อลงฺกตปฏิยตฺตา จิตฺตกมฺมรูปกานิ วิย สญฺจรนฺติ, ตตฺร จสฺส อิเฏฺฐ อารมฺมเณ โลโภ, อนิเฏฺฐ ปฏิโฆ, อสมเปกฺขเน โมโห อุปฺปชฺชติ, กายสํสคฺคาปตฺติํ วา อาปชฺชติ, ชีวิตพฺรหฺมจริยานํ วา อนฺตราโย โหติฯ เอวํ ตํ ฐานํ อสปฺปายํ โหติฯ วุตฺตปฺปการอนฺตรายาภาเว สปฺปายํฯ โพธิทสฺสเนปิ เอเสว นโยฯ สงฺฆทสฺสนมฺปิ สาตฺถํฯ สเจ ปน อโนฺตคาเม มหามณฺฑปํ กาเรตฺวา สพฺพรตฺติํ ธมฺมสฺสวนํ กโรเนฺตสุ มนุเสฺสสุ วุตฺตปฺปกาเรเนว ชนสนฺนิปาโต เจว อนฺตราโย จ โหติฯ เอวํ ตํ ฐานํ อสปฺปายํ โหติ; อนฺตรายาภาเว สปฺปายํ โหติฯ มหาปริสปริวารานํ เถรานํ ทสฺสเนปิ เอเสว นโยฯ

อสุภทสฺสนมฺปิ สาตฺถํฯ ตทตฺถทีปนตฺถญฺจ อิทํ วตฺถุ – เอโก กิร ทหรภิกฺขุ สามเณรํ คเหตฺวา ทนฺตกฏฺฐตฺถาย คโตฯ สามเณโร มคฺคา โอกฺกมิตฺวา ปุรโต คจฺฉโนฺต อสุภํ ทิสฺวา ปฐมชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตเทว ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต ตีณิ ผลานิ สจฺฉิกตฺวา อุปริมคฺคตฺถาย กมฺมฏฺฐานํ ปริคฺคเหตฺวา อฏฺฐาสิฯ ทหโร ตํ อปสฺสโนฺต ‘‘สามเณรา’’ติ ปโกฺกสิฯ โส ‘มยา ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย ภิกฺขุนา สทฺธิํ เทฺว กถา นาม น กถิตปุพฺพา, อญฺญสฺมิํ ทิวเส อุปริวิเสสํ นิพฺพเตฺตสฺสามี’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘กิํ, ภเนฺต’’ติ ปฏิวจนํ อทาสิฯ ‘‘เอหี’’ติ จ วุโตฺต เอกวจเนเนว อาคนฺตฺวา ‘‘ภเนฺต, อิมินา ตาว มเคฺคน คนฺตฺวา มยา ฐิโตกาเส มุหุตฺตํ ปุรตฺถาภิมุโข ฐตฺวา โอโลเกถา’’ติ อาหฯ โส ตถา กตฺวา เตน ปตฺตวิเสสเมว ปาปุณิฯ เอวํ เอกํ อสุภํ ทฺวินฺนํ ชนานํ อตฺถาย ชาตํฯ เอวํ สาตฺถมฺปิ ปเนตํ ปุริสสฺส มาตุคามาสุภํ อสปฺปายํ, มาตุคามสฺส จ ปุริสาสุภํ, สภาคเมว สปฺปายนฺติฯ เอวํ สปฺปายปริคฺคณฺหนํ สปฺปายสมฺปชญฺญํ นามฯ

เอวํ ปริคฺคหิตสาตฺถสปฺปายสฺส ปน อฏฺฐติํสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ อตฺตโน จิตฺตรุจิยํ กมฺมฏฺฐานสงฺขาตํ โคจรํ อุคฺคเหตฺวา ภิกฺขาจารโคจเร ตํ คเหตฺวาว คมนํ **‘โคจรสมฺปชญฺญํ’**

นามฯ ตสฺสาวิภาวนตฺถํ อิทํ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํ –

อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ หรติ น ปจฺจาหรติ, เอกโจฺจ น หรติ ปจฺจาหรติ, เอกโจฺจ ปน เนว หรติ น ปจฺจาหรติ, เอกโจฺจ หรติ จ ปจฺจาหรติ จฯ ตตฺถ โย ภิกฺขุ ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชาย อาวรณีเยหิ ธมฺเมหิ จิตฺตํ ปริโสเธตฺวา, ตถา รตฺติยา ปฐมยาเม มชฺฌิมยาเม เสยฺยํ กเปฺปตฺวา ปจฺฉิมยาเมปิ นิสชฺชาจงฺกเมหิ วีตินาเมตฺวา ปเคว เจติยงฺคณโพธิยงฺคณวตฺตํ กตฺวา โพธิรุเกฺข อุทกํ อาสิญฺจิตฺวา ปานียํ ปริโภชนียํ ปจฺจุปฏฺฐาเปตฺวา อาจริยุปชฺฌายวตฺตาทีนิ สพฺพานิ ขนฺธกวตฺตานิ สมาทาย วตฺตติ, โส สรีรปริกมฺมํ กตฺวา เสนาสนํ ปวิสิตฺวา เทฺว ตโย ปลฺลเงฺก อุสฺมํ คาหาเปโนฺต กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชิตฺวา, ภิกฺขาจารเวลาย อุฏฺฐหิตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสเนว ปตฺตจีวรมาทาย เสนาสนโต นิกฺขมิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺตว เจติยงฺคณํ คนฺตฺวา, สเจ พุทฺธานุสฺสติกมฺมฏฺฐานํ โหติ ตํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว เจติยงฺคณํ ปวิสติ, อญฺญํ เจ กมฺมฏฺฐานํ โหติ โสปานมูเล ฐตฺวา หเตฺถน คหิตภณฺฑํ วิย ตํ ฐเปตฺวา พุทฺธารมฺมณํ ปีติํ คเหตฺวา เจติยงฺคณํ อารุยฺห มหนฺตํ เจติยํ เจ, ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา จตูสุ ฐาเนสุ วนฺทิตพฺพํ, ขุทฺทกํ เจ, ตเถว ปทกฺขิณํ กตฺวา อฏฺฐสุ ฐาเนสุ วนฺทิตพฺพํฯ เจติยํ วนฺทิตฺวา โพธิยงฺคณํ ปเตฺตนาปิ พุทฺธสฺส ภควโต สมฺมุขา วิย นิปจฺจาการํ ทเสฺสตฺวา โพธิ วนฺทิตพฺพาฯ

โส เอวํ เจติยญฺจ โพธิญฺจ วนฺทิตฺวา ปฏิสามิตฏฺฐานํ คนฺตฺวา, ปฏิสามิตํ ภณฺฑกํ หเตฺถน คณฺหโนฺต วิย, นิกฺขิตฺตกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คามสมีเป กมฺมฏฺฐานสีเสเนว จีวรํ ปารุปิตฺวา คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติฯ อถ นํ มนุสฺสา ทิสฺวา ‘อโยฺย โน อาคโต’ติ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา อาสนสาลาย วา เคเห วา นิสีทาเปตฺวา ยาคุํ ทตฺวา ยาว ภตฺตํ น นิฏฺฐาติ ตาว ปาเท โธวิตฺวา เตเลน มเกฺขตฺวา ปุรโต นิสีทิตฺวา ปญฺหํ วา ปุจฺฉนฺติ ธมฺมํ วา โสตุกามา โหนฺติฯ สเจปิ น กถาเปนฺติ ‘‘ชนสงฺคหตฺถํ ธมฺมกถา นาม กาตพฺพาเยวา’’ติ อฏฺฐกถาจริยา วทนฺติฯ ธมฺมกถา หิ กมฺมฏฺฐานวินิมุตฺตา นาม นตฺถิฯ ตสฺมา กมฺมฏฺฐานสีเสเนว อาหารํ ปริภุญฺชิตฺวา อนุโมทนํ วตฺวา นิวตฺติยมาเนหิปิ มนุเสฺสหิ อนุคโตว คามโต นิกฺขมิตฺวา ตตฺถ เต นิวเตฺตตฺวา มคฺคํ ปฏิปชฺชติฯ

อถ นํ ปุเรตรํ นิกฺขมิตฺวา พหิคาเม กตภตฺตกิจฺจา สามเณรทหรภิกฺขู ทิสฺวา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตจีวรมสฺส คณฺหนฺติฯ โปราณกภิกฺขู กิร ‘อมฺหากํ อุปชฺฌาโย, อมฺหากํ อาจริโย’ติ น มุขํ โอโลเกตฺวา วตฺตํ กโรนฺติ, สมฺปตฺตปริเจฺฉเทเนว กโรนฺติฯ เต ตํ ปุจฺฉนฺติ ‘‘ภเนฺต, เอเต มนุสฺสา ตุมฺหากํ กิํ โหนฺติ? มาติปกฺขโต สมฺพนฺธา ปิติปกฺขโต’’ติ? ‘‘กิํ ทิสฺวา ปุจฺฉถา’’ติ? ‘‘ตุเมฺหสุ เอเตสํ เปมํ พหุมาน’’นฺติฯ ‘‘อาวุโส, ยํ มาตาปิตูหิปิ ทุกฺกรํ ตํ เอเต มนุสฺสา อมฺหากํ กโรนฺติฯ ปตฺตจีวรมฺปิ โน เอเตสํ สนฺตกเมว, เอเตสํ อานุภาเวน เนว ภเย ภยํ, น ฉาตเก ฉาตกํ ชานามฯ เอทิสา นาม อมฺหากํ อุปการิโน นตฺถี’’ติ เตสํ คุเณ กเถโนฺต คจฺฉติฯ อยํ วุจฺจติ **‘หรติ น ปจฺจาหรตี’**ติฯ

ยสฺส ปน ปเคว วุตฺตปฺปการํ วตฺตปฏิปตฺติํ กโรนฺตสฺส กมฺมชเตโช ปชฺชลติ, อนุปาทินฺนกํ มุญฺจิตฺวา อุปาทินฺนกํ คณฺหาติ, สรีรโต เสทา มุจฺจนฺติ, กมฺมฏฺฐานํ วีถิํ นาโรหติ, โส ปเคว ปตฺตจีวรมาทาย เวคสาว เจติยํ วนฺทิตฺวา โครูปานํ นิกฺขมนเวลายเมว คามํ ยาคุภิกฺขาย ปวิสิตฺวา ยาคุํ ลภิตฺวา อาสนสาลํ คนฺตฺวา ปิวติฯ อถสฺส ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ อโชฺฌหรณมเตฺตเนว กมฺมชเตโชธาตุ อุปาทินฺนกํ มุญฺจิตฺวา อนุปาทินฺนกํ คณฺหาติ, ฆฏสเตน นฺหาโต วิย เตโชธาตุปริฬาหนิพฺพานํ ปตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสน ยาคุํ ปริภุญฺชิตฺวา ปตฺตญฺจ มุขญฺจ โธวิตฺวา อนฺตราภเตฺต กมฺมฏฺฐานํ มนสิกตฺวา อวเสสฏฺฐาเน ปิณฺฑาย จริตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสน อา

หารํ ปริภุญฺชิตฺวา ตโต ปฏฺฐาย โปงฺขานุโปงฺขํ อุปฏฺฐหมานํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาว อาคจฺฉติฯ อยํ วุจฺจติ **‘น หรติ ปจฺจาหรตี’**ติฯ เอทิสา จ ภิกฺขู ยาคุํ ปิวิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา พุทฺธสาสเน อรหตฺตํ ปตฺตา นาม คณนปถํ วีติวตฺตาฯ สีหฬทีเปเยว เตสุ เตสุ คาเมสุ อาสนสาลาย น ตํ อาสนํ อตฺถิ, ยตฺถ ยาคุํ ปิวิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตา ภิกฺขู นตฺถีติฯ

โย ปมาทวิหารี โหติ นิกฺขิตฺตธุโร สพฺพวตฺตานิ ภินฺทิตฺวา ปญฺจวิธเจโตขีลวินิพนฺธพทฺธจิโตฺต วิหรโนฺต ‘กมฺมฏฺฐานํ นาม อตฺถี’ติปิ สญฺญํ อกตฺวา คามํ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา อนนุโลมิเกน คิหีสํสเคฺคน สํสโฏฺฐ จริตฺวา จ ภุญฺชิตฺวา จ ตุโจฺฉ นิกฺขมติ – อยํ วุจฺจติ **‘เนว หรติ น ปจฺจาหรตี’**ติฯ

โย ปนายํ ‘‘หรติ จ ปจฺจาหรติ จา’’ติ วุโตฺต, โส คตปจฺจาคติกวตฺตวเสน เวทิตโพฺพ – อตฺตกามา หิ กุลปุตฺตา สาสเน ปพฺพชิตฺวา ทสมฺปิ วีสมฺปิ ตึสมฺปิ จตฺตารีสมฺปิ ปญฺญาสมฺปิ สตมฺปิ เอกโต วสนฺตา กติกวตฺตํ กตฺวา วิหรนฺติ – ‘‘อาวุโส, ตุเมฺห น อิณฏฺฏา, น ภยฏฺฏา, น อาชีวิกาปกตา ปพฺพชิตา; ทุกฺขา มุญฺจิตุกามา ปเนตฺถ ปพฺพชิตาฯ ตสฺมา คมเน อุปฺปนฺนกิเลสํ คมเนเยว นิคฺคณฺหถฯ ฐาเน, นิสชฺชาย, สยเน อุปฺปนฺนกิเลสํ สยเนเยว นิคฺคณฺหถา’’ติฯ

เต เอวํ กติกวตฺตํ กตฺวา ภิกฺขาจารํ คจฺฉนฺตา, อฑฺฒอุสภอุสภอฑฺฒคาวุตคาวุตนฺตเรสุ ปาสาณา โหนฺติ, ตาย สญฺญาย กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺตาว คจฺฉนฺติฯ สเจ กสฺสจิ คมเน กิเลโส อุปฺปชฺชติ, ตเตฺถว นํ นิคฺคณฺหาติฯ ตถา อสโกฺกโนฺต ติฏฺฐติฯ อถสฺส ปจฺฉโต อาคจฺฉโนฺตปิ ติฏฺฐติฯ โส ‘อยํ ภิกฺขุ ตุยฺหํ อุปฺปนฺนํ วิตกฺกํ ชานาติ, อนนุจฺฉวิกํ เต เอต’นฺติ อตฺตานํ ปฏิโจเทตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อริยภูมิํ โอกฺกมติฯ ตถา อสโกฺกโนฺต นิสีทติฯ อถสฺส ปจฺฉโต อาคจฺฉโนฺตปิ นิสีทตีติ โส เอว นโยฯ อริยภูมิํ โอกฺกมิตุํ อสโกฺกโนฺตปิ ตํ กิเลสํ วิกฺขเมฺภตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺตว คจฺฉติ, น กมฺมฏฺฐานวิปฺปยุเตฺตน จิเตฺตน ปาทํ อุทฺธรติ, อุทฺธรติ เจ ปฏินิวตฺติตฺวา ปุริมปเทสเญฺญว เอติ, อาลินฺทกวาสี มหาผุสฺสเทวเตฺถโร วิยฯ โส กิร เอกูนวีสติ วสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรโนฺต เอว วิหาสิฯ มนุสฺสาปิ อนฺตรามเคฺค กสนฺตา จ วปนฺตา จ มทฺทนฺตา จ กมฺมานิ จ กโรนฺตา เถรํ ตถาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ เถโร ปุนปฺปุนํ นิวตฺติตฺวา คจฺฉติ, กิํ นุ โข มคฺคมูโฬฺห อุทาหุ กิญฺจิ ปมุโฏฺฐ’’ติ สมุลฺลปนฺติฯ โส ตํ อนาทิยิตฺวา กมฺมฏฺฐานยุตฺตจิเตฺตเนว สมณธมฺมํ กโรโนฺต วีสติวสฺสพฺภนฺตเร อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อรหตฺตปตฺตทิวเส จสฺส จงฺกมนโกฏิยํ อธิวตฺถา เทวตา องฺคุลีหิ ทีปํ อุชฺชาเลตฺวา อฏฺฐาสิฯ จตฺตาโรปิ มหาราชาโน สโกฺก จ เทวานมิโนฺท พฺรหฺมา จ สหมฺปติ อุปฏฺฐานํ อาคมิํสุฯ ตญฺจ โอภาสํ ทิสฺวา วนวาสี มหาติสฺสเตฺถโร ตํ ทุติยทิวเส ปุจฺฉิ – ‘‘รตฺติภาเค อายสฺมโต สนฺติเก โอภาโส อโหสิฯ กิํ โส โอภาโส’’ติ? เถโร วิเกฺขปํ กโรโนฺต ‘‘โอภาโส นาม ทีโปภาโสปิ โหติ, มณิโอภาโสปี’’ติ เอวมาทิมาหฯ ตโต ‘‘ปฏิจฺฉาเทถ ตุเมฺห’’ติ นิพโทฺธ ‘‘อามา’’ติ ปฏิชานิตฺวา อาโรเจสิฯ

กาฬวลฺลิมณฺฑปวาสี มหานาคเตฺถโร วิย จฯ โสปิ กิร คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรโนฺต ‘ปฐมํ ตาว ภควโต มหาปธานํ ปูเชสฺสามี’ติ สตฺต วสฺสานิ ฐานจงฺกมเมว อธิฏฺฐาสิ; ปุน โสฬส วสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ โส กมฺมฏฺฐานยุเตฺตเนว จิเตฺตน ปาทํ อุทฺธรโนฺต วิปฺปยุเตฺตน จิเตฺตน อุทฺธเต ปาเท ปฏินิวเตฺตโนฺต คามสีมํ คนฺตฺวา ‘คาวี นุ โข, ปพฺพชิโต นุ โข’ติ อาสงฺกนียปฺปเทเส ฐตฺวา จีวรํ ปารุปิตฺวา กจฺฉกนฺตรโต อุทเกน ปตฺตํ โธวิตฺวา อุทกคณฺฑูสํ กโรติฯ กิํ การณา? ‘มา เม ภิกฺขํ ทาตุํ วา วนฺทิตุํ วา อาคเต มนุเสฺส ‘ทีฆายุกา โหถา’ติ วจนมเตฺตนาปิ กมฺมฏฺฐานวิเกฺขโป อโหสี’ติฯ ‘อชฺช, ภเนฺต, กติมี’ติ ทิวสํ วา

ภิกฺขุคณนํ วา ปญฺหํ วา ปุจฺฉิโต ปน อุทกํ คิลิตฺวา อาโรเจติ; สเจ ทิวสาทิปุจฺฉกา น โหนฺติ, นิกฺขมนเวลายํ คามทฺวาเร นิฏฺฐุภิตฺวาว ยาติฯ

กลมฺพติตฺถวิหาเร วสฺสูปคตา ปญฺญาส ภิกฺขู วิย จฯ เต กิร อาสาฬฺหิปุณฺณิมายํ กติกวตฺตํ อกํสุ – ''อรหตฺตํ อปฺปตฺวา อญฺญมญฺญํ นาลปิสฺสามา''ติฯ คามญฺจ ปิณฺฑาย ปวิสนฺตา อุทกคณฺฑูสํ กตฺวา ปวิสึสุ, ทิวสาทีสุ ปุจฺฉิเตสุ วุตฺตนเยน ปฏิปชฺชึสุฯ ตตฺถ มนุสฺสา นิฏฺฐุภนฏฺฐานํ ทิสฺวา ชานึสุ – 'อชฺช เอโก อาคโต, อชฺช เทฺว'ติ; เอวญฺจ จินฺเตสุํ – 'กินฺนุ โข เอเต อเมฺหเหว สทฺธึ น สลฺลปนฺติ อุทาหุ อญฺญมญฺญมฺปิ? ยทิ อญฺญมญฺญมฺปิ น สลฺลปนฺติ, อทฺธา วิวาทชาตา ภวิสฺสนฺติ; เอถ เน อญฺญมญฺญํ ขมาเปสฺสามา'ติ สเพฺพ วิหารํ คนฺตฺวา ปญฺญาสาย ภิกฺขูสุ เทฺวปิ ภิกฺขู เอโกกาเส นาทฺทสํสุฯ ตโต โย เตสุ จกฺขุมา ปุริโส โส อาห – ''น, โภ, กลหการกานํ วสโนกาโส อีทิโส โหติฯ สุสมฺมฏฺฐํ เจติยงฺคณโพธิยงฺคณํ, สุนิกฺขิตฺตา สมฺมชฺชนิโย, สูปฏฺฐิตํ ปานียปริโภชนีย''นฺติฯ เต ตโตว นิวตฺตาฯ เตปิ ภิกฺขู อโนฺตเตมาเสเยว อรหตฺตํ ปตฺวา มหาปวารณาย วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรสุํฯ

เอวํ กาฬวลฺลิมณฺฑปวาสี มหานาคเตฺถโร วิย, กลมฺพุติตฺถวิหาเร วสฺสูปคตภิกฺขู วิย จ กมฺมฏฺฐานยุเตฺตเนว จิเตฺตน ปาทํ อุทฺธรโนฺต คามสมีปํ คนฺตฺวา อุทกคณฺฑูสํ กตฺวา วีถิโย สลฺลเกฺขตฺวา ยตฺถ สุราโสณฺฑธุตฺตาทโย กลหการกา จณฺฑหตฺถิอสฺสาทโย วา นตฺถิ, ตํ วีถึ ปฏิปชฺชติฯ ตตฺถ ปิณฺฑาย จรมาโน น ตุริตตุริโต วิย ชเวน คจฺฉติ, น หิ ชวนปิณฺฑปาติกธุตงฺคํ นาม กิญฺจิ อตฺถิ, วิสมภูมิภาคปฺปตฺตํ ปน อุทกสกฏํ วิย นิจฺจโล หุตฺวา คจฺฉติ, อนุฆรํ ปวิโฏฺฐ จ ทาตุกามํ วา อทาตุกามํ วา สลฺลเกฺขตุํ ตทนุรูปํ กาลํ อาคเมโนฺต ภิกฺขํ คเหตฺวา อโนฺตคาเม วา พหิคาเม วา วิหารเมว วา อาคนฺตฺวา , ยถาผาสุเก ปติรูเป โอกาเส นิสีทิตฺวา, กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺต อาหาเร ปฏิกูลสญฺญํ อุปฏฺฐเปตฺวา, อกฺขพฺภญฺชนวณาเลปนปุตฺตมํสูปมวเสน ปจฺจเวกฺขโนฺต อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อาหารํ อาหาเรติ เนว ทวาย, น มทาย, น มณฺฑนาย, น วิภูสนาย…เป…. ผาสุวิหาโร จาติฯ ภุตฺตาวี จ อุทกกิจฺจํ กตฺวา มุหุตฺตํ ภตฺตกิลมถํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภตฺวา ยถา ปุเรภตฺตํ, เอวํ ปจฺฉาภตฺตํ ปุริมยามํ ปจฺฉิมยามญฺจ กมฺมฏฺฐานเมว มนสิกโรติฯ อยํ วุจฺจติ **'หรติ จ ปจฺจาหรติ จา'**ติฯ

อิมํ ปน หรณปจฺจาหรณสงฺขาตํ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรโนฺต, ยทิ อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน โหติ, ปฐมวเย เอว อรหตฺตํ ปาปุณาติ, โน เจ ปฐมวเย ปาปุณาติ อถ มชฺฌิมวเย, โน เจ มชฺฌิมวเย ปาปุณาติ อถ ปจฺฉิมวเย, โน เจ ปจฺฉิมวเย ปาปุณาติ อถ มรณสมเย, โน เจ มรณสมเย ปาปุณาติ อถ เทวปุโตฺต หุตฺวา, โน เจ เทวปุโตฺต หุตฺวา ปาปุณาติ อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ นิพฺพโตฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกโรติ, โน เจ ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกโรติ อถ พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว ขิปฺปาภิโญฺญ วา โหติ – เสยฺยถาปิ เถโร พาหิโย ทารุจีริโย, มหาปโญฺญ วา – เสยฺยถาปิ เถโร สาริปุโตฺต, มหิทฺธิโก วา – เสยฺยถาปิ เถโร มหาโมคฺคลฺลาโน, ธุตงฺคธโร วา – เสยฺยถาปิ เถโร มหากสฺสโป, ทิพฺพจกฺขุโก วา – เสยฺยถาปิ เถโร อนุรุโทฺธ, วินยธโร วา – เสยฺยถาปิ เถโร อุปาลิ, ธมฺมกถิโก วา – เสยฺยถาปิ เถโร ปุโณฺณ มนฺตาณิปุโตฺต, อารญฺญิโก วา – เสยฺยถาปิ เถโร เรวโต, พหุสฺสุโต วา – เสยฺยถาปิ เถโร อานโนฺท, สิกฺขากาโม วา – เสยฺยถาปิ เถโร ราหุโล พุทฺธปุโตฺตติฯ อิติ อิมสฺมึ จตุเกฺก ยฺวายํ หรติ จ ปจฺจาหรติ จ, ตสฺส โคจรสมฺปชญฺญํ สิขาปฺปตฺตํ โหติฯ

อภิกฺกมาทีสุ ปน อสมฺมุยฺหนํ **อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ**ฯ ตํ เอวํ เวทิตพฺพํ – อิธ ภิกฺขุ อภิกฺกมโนฺต วา ปฏิกฺกมโนฺต วา ยถา อนฺธพาลปุถุชฺชนา อภิกฺกมาทีสุ 'อตฺตา อภิกฺกมติ, อตฺตนา

อภิกฺกโม นิพฺพตฺติโต’ติ วา ‘อหํ อภิกฺกมามิ, มยา อภิกฺกโม นิพฺพตฺติโต’ติ วา สมฺมุยฺหนฺติ, ตถา อสมฺมุยฺหโนฺต ‘อภิกฺกมามี’ติ จิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน เตเนว จิเตฺตน สทฺธิํ จิตฺตสมุฏฺฐาน วาโยธาตุ วิญฺญตฺติํ ชนยมานา อุปฺปชฺชติฯ อิติ จิตฺตกิริยาวาโยธาตุวิปฺผารวเสน อยํ กาย สมฺมโต อฏฺฐิสงฺฆาโต อภิกฺกมติฯ ตเสฺสวํ อภิกฺกมโต เอเกกปาทุทฺธรเณ ปถวีธาตุ อาโปธาตูติ เทฺว ธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา โหนฺติ พลวติโย; ตถา อติหรณวีติหรเณสุฯ โวสฺสชฺชเน เตโชธาตุ วาโยธาตูติ เทฺว ธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา โหนฺติ พลวติโย; ตถา สนฺนิเกฺขปนสนฺนิรุชฺฌเนสุ ตตฺถ อุทฺธรเณ ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา อติหรณํ น ปาปุณนฺติ; ตถา อติหรเณ ปวตฺตา วีติหรณํ, วีติหรเณ ปวตฺตา โวสฺสชฺชนํ, โวสฺสชฺชเน ปวตฺตา สนฺนิเกฺขปนํ, สนฺนิเกฺขปเน ปวตฺตา สนฺนิรุชฺฌนํ น ปาปุณนฺติ; ตตฺถ ตเตฺถว ปพฺพํ ปพฺพํ สนฺธิ สนฺธิ โอธิ โอธิ หุตฺวา ตตฺตกปาเล ปกฺขิตฺตติลํ วิย ปฏปฏายนฺตา ภิชฺชนฺติฯ ตตฺถ โก เอโก อภิกฺกมติ? กสฺส วา เอกสฺส อภิกฺกมนํ? ปรมตฺถโต หิ ธาตูนํเยว คมนํ, ธาตูนํ ฐานํ, ธาตูนํ นิสชฺชา, ธาตูนํ สยนํ, ตสฺมิํ ตสฺมิญฺหิ โกฏฺฐาเส สทฺธิํ รูเปหิ –

> อญฺญํ อุปฺปชฺชเต จิตฺตํ, อญฺญํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติ;
> อวีจิมนุสมฺพโนฺธ, นทีโสโตว วตฺตตีติฯ

เอวํ อภิกฺกมาทีสุ อสมฺมุยฺหนํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ นามาติฯ

นิฏฺฐิโต **อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต สมฺปชานการี โหตี**ติปทสฺส อโตฺถฯ

อาโลกิเต วิโลกิเตติ เอตฺถ ปน **อาโลกิตํ** นาม ปุรโต เปกฺขนํ, **วิโลกิตํ** นาม อนุทิสา เปกฺขนํฯ อญฺญานิปิ เหฎฺฐา อุปริ ปจฺฉโต เปกฺขนวเสน โอโลกิตอุโลฺลกิตาปโลกิตานิ นาม โหนฺติฯ ตานิ อิธ น คหิตานิฯ สารุปฺปวเสน ปน อิมาเนว เทฺว คหิตานิฯ อิมินา วา มุเขน สพฺพานิปิ ตานิ คหิตาเนวาติฯ

ตตฺถ ‘อาโลเกสฺสามี’ติ จิเตฺต อุปฺปเนฺน จิตฺตวเสเนว อโนโลเกตฺวา อตฺถปริคฺคณฺหนํ **‘สาตฺถกสมฺปชญฺญํ’**ฯ ตํ อายสฺมนฺตํ นนฺทํ กายสกฺขิํ กตฺวา เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘สเจ, ภิกฺขเว, นนฺทสฺส ปุรตฺถิมา ทิสา อาโลเกตพฺพา โหติ, สพฺพํ เจตสา สมนฺนาหริตฺวา นโนฺท ปุรตฺถิมํ ทิสํ อาโลเกติ – ‘เอวํ เม ปุรตฺถิมํ ทิสํ อาโลกยโต น อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสวิสฺสนฺตี’ติฯ อิติห สาตฺถกสมฺปชาโน โหติฯ ‘‘สเจ, ภิกฺขเว, นนฺทสฺส ปจฺฉิมา ทิสา, อุตฺตรา ทิสา, ทกฺขิณา ทิสา, อุทฺธํ, อโธ, อนุทิสา อนุวิโลเกตพฺพา โหติ, สพฺพํ เจตสา สมนฺนาหริตฺวา นโนฺท อนุทิสํ อนุวิโลเกติ – เอวํ เม อนุทิสํ อนุวิโลกยโต…เป.… สมฺปชาโน โหตี’’ติ (อ. นิ. ๘.๙)ฯ

อปิจ อิธาปิ ปุเพฺพ วุตฺตเจติยทสฺสนาทิวเสเนว สาตฺถกตา จ สปฺปายตา จ เวทิตพฺพาฯ

กมฺมฏฺฐานสฺส ปน อวิชหนเมว **‘โคจรสมฺปชญฺญํ’**ฯ ตสฺมา ขนฺธธาตุอายตนกมฺมฏฺฐานิเกหิ อตฺตโน กมฺมฏฺฐานวเสเนว, กสิณาทิกมฺมฏฺฐานิเกหิ วา ปน กมฺมฏฺฐานสีเสเนว อาโลกนวิโลกนํ กาตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม อาโลเกตา วา วิโลเกตา วา นตฺถิฯ ‘อาโลเกสฺสามี’ติ ปน จิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน เตเนว จิเตฺตน สทฺธิํ จิตฺตสมุฏฺฐานา วาโยธาตุ วิญฺญตฺติํ ชนยมานา อุปฺปชฺช

ติฯ อิติ จิตฺตกิริยาวาโยธาตุวิปฺผารวเสน เหฏฺฐิมํ อกฺขิทลํ อโธ สีทติ, อุปริมํ อุทฺธํ ลเงฺฆติฯ โกจิ ยนฺตเกน วิวรนฺโต นาม นตฺถิฯ ตโต จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ สาเธนฺตํ อุปฺปชฺชตี’ติ เอวํ ปชานนํ ปเนตฺถ **‘อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ’** นามฯ

อปิจ มูลปริญฺญาอาคนฺตุกตาวกาลิกภาววเสน ปเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ มูลปริญฺญาวเสน ตาว –

> ภวงฺคาวชฺชนเญฺจว, ทสฺสนํ สมฺปฏิจฺฉนํ;
> สนฺตีรณํ โวฏฺฐพฺพนํ, ชวนํ ภวติ สตฺตมํฯ

ตตฺถ ภวงฺคํ อุปฺปตฺติภวสฺส องฺคกิจฺจํ สาธยมานํ ปวตฺตติ; ตํ อาวเฏฺตตฺวา กิริยมโนธาตุ อาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา; ตนฺนิโรธา จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ สาธยมานํ; ตนฺนิโรธา วิปากมโนธาตุ สมฺปฏิจฺฉนกิจฺจํ สาธยมานา; ตนฺนิโรธา วิปากมโนวิญฺญาณธาตุ สนฺตีรณกิจฺจํ สาธยมานา; ตนฺนิโรธา กิริยมโนวิญฺญาณธาตุ โวฏฺฐพฺพนกิจฺจํ สาธยมานา; ตนฺนิโรธา สตฺตกฺขตฺตุํ ชวนํ ชวติฯ ตตฺถ ปฐมชวเนปิ ‘อยํ อิตฺถี, อยํ ปุริโส’ติ รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนวเสน อาโลกิตวิโลกิตํ น โหติ; ทุติยชวเนปิ…เป…. สตฺตมชวเนปิฯ เอเตสุ ปน, ยุทฺธมณฺฑเล โยเธสุ วิย, เหฏฺฐุปริยวเสน ภิชฺชิตฺวา ปติเตสุ ‘อยํ อิตฺถี, อยํ ปุริโส’ติ รชฺชนาทิวเสน อาโลกิตวิโลกิตํ โหติฯ เอวํ ตาเวตฺถ **‘มูลปริญฺญาวเสน’** อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

จกฺขุทฺวาเร ปน รูเป อาปาถคเต ภวงฺคจลนโต อุทฺธํ สกสกกิจฺจนิปฺผาทนวเสน อาวชฺชนาทีสุ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุเทฺธสุ อวสาเน ชวนํ อุปฺปชฺชติฯ ตํ ปุเพฺพ อุปฺปนฺนานํ อาวชฺชนาทีนํ เคหภูเต จกฺขุทฺวาเร อาคนฺตุกปุริโส วิย โหติฯ ตสฺส ยถา ปรเคเห กิญฺจิ ยาจิตุํ ปวิฏฺฐสฺส อาคนฺตุกปุริสสฺส เคหสามิเกสุปิ ตุณฺหีมาสิเนสุ อาณากรณํ น ยุตฺตํ, เอวํ อาวชฺชนาทีนํ เคหภูเต จกฺขุทฺวาเร อาวชฺชนาทีสุปิ อรชฺชเนฺตสุ อทุสฺสเนฺตสุ อมุยฺหเนฺตสุ จ รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนํ อยุตฺตนฺติฯ เอวํ **‘อาคนฺตุกภาววเสน’** อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

ยานิ ปเนตานิ จกฺขุทฺวาเร โวฏฺฐพฺพนปริโยสานานิ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ตานิ สทฺธิํ สมฺปยุตฺตธเมฺมหิ ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชนฺติ, อญฺญมญฺญํ น ปสฺสนฺตีติ อิตฺตรานิ ตาวกาลิกานิ โหนฺติฯ ตตฺถ ยถา เอกสฺมิํ ฆเร สเพฺพสุ มานุสเกสุ มเตสุ อวเสสสฺส เอกกสฺส ตงฺขณํเยว มรณธมฺมสฺส น ยุตฺตา นจฺจคีตาทีสุ อภิรติ นาม, เอวเมว เอกทฺวาเร สสมฺปยุเตฺตสุ อาวชฺชนาทีสุ ตตฺถ ตเตฺถว มเตสุ อวเสสสฺส ตงฺขณํเญฺญว มรณธมฺมสฺส ชวนสฺสาปิ รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนวเสน อภิรติ นาม น ยุตฺตาติฯ เอวํ **‘ตาวกาลิกภาววเสน’** อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อปิจ ขนฺธายตนธาตุปจฺจยปจฺจเวกฺขณวเสนเปตํ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ หิ จกฺขุ เจว รูปานิ จ รูปกฺขโนฺธ, ทสฺสนํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ, ตํสมฺปยุตฺตา เวทนา เวทนากฺขโนฺธ, สญฺญา สญฺญากฺขโนฺธ, ผสฺสาทิกา สงฺขารกฺขโนฺธฯ เอวเมเตสํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ? โก วิโลเกติ?

ตถา จกฺขุ จกฺขายตนํ, รูปํ รูปายตนํ, ทสฺสนํ มนายตนํ, เวทนาทโย ตํสมฺปยุตฺตา ธมฺมา ธมฺมายตนํฯ เอวเมเตสํ จตุนฺนํ อายตนานํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ? โก วิโลเกติ?

ตถา จกฺขุ จกฺขุธาตุ, รูปํ รูปธาตุ, ทสฺสนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ, ตํสมฺปยุตฺตา เวทนาทโย ธมฺมา ธมฺมธาตุฯ เอวเมตาสํ จตุนฺนํ ธาตูนํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ? โก วิโลเกติ?

ตถา จกฺขุ นิสฺสยปจฺจโย, รูปํ อารมฺมณปจฺจโย, อาวชฺชนํ อนนฺตรสมนนฺตรอนนฺตรูปนิสฺสยนตฺถิวิคตปจฺจโย, อาโลโก อุปนิสฺสยปจฺจโย, เวทนาทโย สหชาตาทิปจฺจยาฯ เอวเมเตสํ ปจฺจยานํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ? โก วิโลเกตีติ? เอวเมตฺถ ขนฺธายตนธาตุปจฺจยปจฺจเวกฺขณวเสนาปิ อสมฺโมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

สมิญฺชิเต ปสาริเตติ ปพฺพานํ สมิญฺชนปสารเณฯ ตตฺถ จิตฺตวเสเนว สมิญฺชนปสารณํ อกตฺวา หตฺถปาทานํ สมิญฺชนปสารณปจฺจยา อตฺถานตฺถํ ปริคฺคเหตฺวา ตตฺถ อตฺถปริคฺคณฺหนํ **‘สาตฺถกสมฺปชญฺญํ’**ฯ ตตฺถ หตฺถปาเท อติจิรํ สมิญฺชิตฺวา วา ปสาเรตฺวา เอว วา ฐิตสฺส ขเณ ขเณ เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ, จิตฺตํ เอกคฺคตํ น ลภติ, กมฺมฏฺฐานํ ปริปตติ, วิเสสํ นาธิคจฺฉติ; กาเล สมิญฺชนฺตสฺส กาเล ปสาเรนฺตสฺส ปน ตา เวทนา นุปฺปชฺชนฺติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, กมฺมฏฺฐานํ ผาตึ คจฺฉติ, วิเสสมธิคจฺฉตีติฯ เอวํ ‘อตฺถานตฺถปริคฺคณฺหนํ’ เวทิตพฺพํฯ

อเตฺถ ปน สติปิ สปฺปายาสปฺปายํ ปริคฺคเหตฺวา สปฺปายปริคฺคณฺหนํ **‘สปฺปาย สมฺปชญฺญํ’**ฯ

ตตฺรายํ นโย – มหาเจติยงฺคเณ กิร ทหรภิกฺขู สชฺฌายํ คณฺหนฺติฯ เตสํ ปิฏฺฐิปเสฺส ทหรภิกฺขุนิโย ธมฺมํ สุณนฺติฯ ตเตฺรโก ทหโร หตฺถํ ปสาเรนฺโต กายสํสคฺคํ ปตฺวา เตเนว การเณน คิหี ชาโตฯ อปโร ภิกฺขุ ปาทํ ปสาเรนฺโต อคฺคิมฺหิ ปสาเรสิฯ อฏฺฐึ อาหจฺจ ปาโท ฌายิฯ อปโร ภิกฺขุ วมฺมิเก ปสาเรสิฯ โส อาสีวิเสน ทโฏฺฐฯ อปโร ภิกฺขุ จีวรกุฏิทณฺฑเก ปสาเรสิฯ ตํ มณิสปฺโป ฑํสิฯ ตสฺมา เอวรูเป อสปฺปาเย อปสาเรตฺวา สปฺปาเย ปสาเรตพฺพํฯ อิทเมตฺถ สปฺปายสมฺปชญฺญํฯ

‘โคจรสมฺปชญฺญํ’ ปน มหาเถรวตฺถุนา ทีเปตพฺพํ – มหาเถโร กิร ทิวาฏฺฐาเน นิสิโนฺน อเนฺตวาสิเกหิ สทฺธึ กถยมาโน สหสา หตฺถํ สมิญฺชิตฺวา ปุน ยถาฐาเน ฐเปตฺวา สณิกํ สมิเญฺชสิฯ ตํ อเนฺตวาสิกา ปุจฺฉึสุ – ‘‘กสฺมา, ภเนฺต, สหสา หตฺถํ สมิญฺชิตฺวา ปุน ยถาฐาเน ฐเปตฺวา สณิกํ สมิญฺชิตฺถา’’ติ? ‘‘ยโต ปฏฺฐาย มยา, อาวุโส, กมฺมฏฺฐานํ มนสิกาตุํ อารทฺธํ, น เม กมฺมฏฺฐานํ มุญฺจิตฺวา หโตฺถ สมิญฺชิตปุพฺโพฯ อิทานิ ปน เม ตุเมฺหหิ สทฺธึ กถยมาเนน กมฺมฏฺฐานํ มุญฺจิตฺวา สมิญฺชิโตฯ ตสฺมา ปุน ยถาฐาเน ฐเปตฺวา สมิเญฺชสิ’’นฺติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต, ภิกฺขุนา นาม เอวรูเปน ภวิตพฺพ’’นฺติฯ เอวเมตฺถาปิ กมฺมฏฺฐานาวิชหนเมว ‘โคจรสมฺปชญฺญ’นฺติ เวทิตพฺพํฯ

‘อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ สมิเญฺชโนฺต วา ปสาเรโนฺต วา นตฺถิฯ วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยาวาโยธาตุวิปฺผาเรน ปน, สุตฺตากฑฺฒนวเสน ทารุยนฺตสฺส หตฺถปาทจลนํ วิย, สมิญฺชนปสารณํ โหตี’ติ ปริชานนํ ปเนตฺถ **‘อสมฺโมหสมฺปชญฺญ’**นฺติ เวทิตพฺพํฯ

สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณติ เอตฺถ สงฺฆาฏิจีวรานํ นิวาสนปารุปนวเสน ปตฺตสฺส ภิกฺขาปฏิคฺคหณาทิวเสน ปริโภโค **‘ธารณํ’** นามฯ ตตฺถ สงฺฆาฏิจีวรธารเณ ตาว นิวาเสตฺวา ปารุปิตฺวา จ ปิณฺฑาย จรโต ‘‘อามิสลาโภ สีตสฺส ปฏิฆาตายา’’ติอาทินา นเยน ภควตา วุตฺตปฺปการโรเยว จ อโตฺถ ‘อโตฺถ’ นามฯ ตสฺส วเสน **‘สาตฺถกสมฺปชญฺญํ’** เวทิตพฺพํฯ

อุณฺหปกติกสฺส ปน ทุพฺพลสฺส จ จีวรํ สุขุมํ สปฺปายํ, สีตาลุกสฺส ฆนํ ทุปฏฏํ; วิปรีตํ อสปฺปายํฯ ยสฺส กสฺสจิ ชิณฺณํ อสปฺปายเมวฯ อคฺคฬาทิทาเนน หิสฺส ตํ ปลิโพธกรํ โหติฯ ตถา ปฏฺฏุณฺณทุกูลาทิเภทํ โจรานํ โลภนียจีวรํฯ ตาทิสญฺหิ อรเญฺญ เอกกสฺส นิวาสนฺตรายกรํ ชีวิตนฺตรายกรญฺจาปิ โหติฯ นิปฺปริยาเยน ปน ยํ นิมิตฺตกมฺมาทิมิจฺฉาชีววเสน อุปฺปนฺนํ, ยญฺจสฺส เสวมานสฺส อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, ตํ อสปฺปายํ ; วิปรีตํ สปฺปายํฯ ตสฺส วเสเนตฺถ **'สปฺปายสมฺปชญฺญํ'** กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสเนว จ **'โคจรสมฺปชญฺญํ'** เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ จีวรํ ปารุปโนฺต นตฺถิฯ วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยาวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว ปน จีวรปารุปนํ โหติฯ ตตฺถ จีวรมฺปิ อเจตนํ, กาโยปิ อเจตโนฯ จีวรํ น ชานาติ – 'มยา กาโย ปารุปิโต'ติ, กาโยปิ น ชานาติ – 'อหํ จีวเรน ปารุปิโต'ติฯ ธาตุโยว ธาตุสมูหํ ปฏิจฺฉาเทนฺติ, ปฏปิโลติกาย โปตฺถกรูปปฏิจฺฉาทเน วิยฯ ตสฺมา เนว สุนฺทรํ จีวรํ ลภิตฺวา โสมนสฺสํ กาตพฺพํ , น อสุนฺทรํ ลภิตฺวา โทมนสฺสํฯ นาควมฺมิกเจติยรุกฺขาทีสุ หิ เกจิ มาลาคนฺธธูปวตฺถาทีหิ สกฺการํ กโรนฺติ, เกจิ คูถมุตฺตกทฺทมทณฺฑสตฺถปฺปหาราทีหิ อสกฺการํฯ น เตหิ นาควมฺมิกรุกฺขาทโย โสมนสฺสํ วา โทมนสฺสํ วา กโรนฺติฯ เอวเมว เนว สุนฺทรํ จีวรํ ลภิตฺวา โสมนสฺสํ กาตพฺพํ, น อสุนฺทรํ ลภิตฺวา โทมนสฺสนฺติฯ เอวํ ปวตฺตปฏิสงฺขานวเสเนตฺถ **'อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ'** เวทิตพฺพํฯ

ปตฺตธารเณปิ ปตฺตํ สหสาว อคฺคเหตฺวา 'อิมํ คเหตฺวา ปิณฺฑาย จรมาโน ภิกฺขํ ลภิสฺสามี'ติ เอวํ ปตฺตคฺคหณปจฺจยา ปฏิลภิตพฺพอตฺถวเสน **'สาตฺถกสมฺปชญฺญํ'** เวทิตพฺพํฯ กิสทุพฺพลสรีรสฺส ปน ครุปโตฺต อสปฺปาโย; ยสฺส กสฺสจิ จตุปญฺจคณฺฐิกาหโต ทุพฺพิโสธนีโย อสปฺปาโยวฯ ทุโทฺธตปโตฺต หิ น วฏฺฏติ; ตํ โธวนฺตเสฺสว จสฺส ปลิโพโธ โหติฯ มณิวณฺณปโตฺต ปน โลภนีโยว จีวเร วุตฺตนเยเนว อสปฺปาโยฯ นิมิตฺตกมฺมาทิวเสน ปน ลโทฺธ, ยญฺจสฺส เสวมานสฺส อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, อยํ เอกนฺตาสปฺปาโยว วิปรีโต สปฺปาโยฯ ตสฺส วเสเนตฺถ **'สปฺปายสมฺปชญฺญํ'** กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสเนว **'โคจรสมฺปชญฺญํ'** เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ ปตฺตํ คณฺหโนฺต นตฺถิฯ วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยาวาโยธาตุวิปฺผารวเสเนว ปน ปตฺตคฺคหณํ นาม โหติฯ ตตฺถ ปโตฺตปิ อเจตโน, หตฺถาปิ อเจตนาฯ ปโตฺต น ชานาติ – 'อหํ หเตฺถหิ คหิโต'ติฯ หตฺถาปิ น ชานนฺติ – 'ปโตฺต อเมฺหหิ คหิโต'ติฯ ธาตุโยว ธาตุสมูหํ คณฺหนฺติ, สณฺฑาเสน อคฺคิวณฺณปตฺตคหเณ วิยาติฯ เอวํ ปวตฺตปฏิสงฺขานวเสเนตฺถ **'อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ'** เวทิตพฺพํฯ

อปิจ ยถา ฉินฺนหตฺถปาเท วณมุเขหิ ปคฺฆริตปุพฺพโลหิตกิมิกุเล นีลมกฺขิกสมฺปริกิเณฺณ อนาถสาลายํ อนาถมนุเสฺส ทิสฺวา ทยาลุกา ปุริสา เตสํ วณพนฺธปฏฺฏโจฬกานิ เจว กปาลาทีหิ จ เภสชฺชานิ อุปนาเมนฺติฯ ตตฺถ โจฬกานิปิ เกสญฺจิ สณฺหานิ เกสญฺจิ ถูลานิ ปาปุณนฺติฯ เภสชฺชกปาลกานิปิ เกสญฺจิ สุสณฺฐานานิ เกสญฺจิ ทุสฺสณฺฐานานิ ปาปุณนฺติฯ น เต ตตฺถ สุมนา วา โหนฺติ ทุมฺมนา วาฯ วณปฏิจฺฉาทนมเตฺตเนว หิ โจฬเกน, เภสชฺชปริคฺคหณมเตฺตเนว จ กปาลเกน เตสํ อโตฺถฯ เอวเมว โย ภิกฺขุ วณโจฬกํ วิย จีวรํ, เภสชฺชกปาลกํ วิย จ ปตฺตํ, กปาเล เภสชฺชมิว จ ปเตฺต ลทฺธภิกฺขํ สลฺลเกฺขติ – อยํ สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณ อสโมฺมหสมฺปชเญฺญน อุตฺตมสมฺปชานการีติ เวทิตโพฺพฯ

อสิตาทีสุ **อสิเต**ติ ปิณฺฑปาตาทิโภชเนฯ **ปีเต**ติ ยาคุอาทิปาเนฯ **ขายิเต**ติ ปิฏฺฐขชฺชกาทิขาทเนฯ **สายิเต**ติ มธุผาณิตาทิสายเนฯ ตตฺถ ''เนว ทวายา''ติอาทินา นเยน วุตฺตอฏฺฐวิโธปิ อตฺโถ 'อตฺโถ' นามฯ ตสฺส วเสน **'สาตฺถกสมฺปชญฺญํ'** เวทิตพฺพํฯ

ลูขปณีตติตฺตมธุราทีสุ ปน เยน โภชเนน ยสฺส อผาสุ โหติ, ตํ ตสฺส อสปฺปายํฯ ยํ ปน นิมิตฺตกมฺมาทิวเสน ปฏิลทฺธํ, ยญฺจสฺส ภุญฺชโต อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, ตํ เอกนฺตํ อสปฺปายเมว; วิปรีตํ สปฺปายํฯ ตสฺส วเสเนตฺถ **'สปฺปายสมฺปชญฺญํ'** กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสเนว จ **'โคจรสมฺปชญฺญํ'** เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ ภุญฺชโก นตฺถิฯ วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยาวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว ปน ปตฺตปฏิคฺคหณํ นาม โหติฯ จิตฺตกิริยาวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว หตฺถสฺส ปตฺเต โอตารณํ นาม โหติฯ จิตฺตกิริยาวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว อาโลปกรณํ, อาโลปอุทฺธรณํ, มุขวิวรณญฺจ โหติฯ น โกจิ กุญฺจิกาย, น ยนฺตเกน หนุกฏฺฐึ วิวรติฯ จิตฺตกิริยาวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว อาโลปสฺส มุเข ฐปนํ, อุปริทนฺตานํ มุสลกิจฺจสาธนํ, เหฏฺฐาทนฺตานํ อุทุกฺขลกิจฺจสาธนํ, ชิวฺหายหตฺถกิจฺจสาธนญฺจ โหติฯ อิติ นํ ตตฺถ อคฺคชิวฺหาย ตนุกเขโฬ มูลชิวฺหาย พหลเขโฬ มกฺเขติฯ ตํ เหฏฺฐาทนฺตอุทุกฺขเล ชิวฺหาหตฺถปริวตฺติตํ เขฬอุทกเตมิตํ อุปริทนฺตมุสลสญฺจุณฺณิตํ โกจิ กฏจฺฉุนา วา ทพฺพิยา วา อนฺโต ปเวเสนฺโต นาม นตฺถิ; วาโยธาตุยาว ปวิสติฯ ปวิฏฺฐํ ปวิฏฺฐํ โกจิ ปลาลสนฺถารํ กตฺวา ธาเรนฺโต นาม นตฺถิ; วาโยธาตุวเสเนว ติฏฺฐติฯ ฐิตํ ฐิตํ โกจิ อุทฺธนํ กตฺวา อคฺคึ ชาเลตฺวา ปจนฺโต นาม นตฺถิ; เตโชธาตุยาว ปจฺจติฯ ปกฺกํ ปกฺกํ โกจิ ทณฺฑเกน วา ยฏฺฐิยา วา พหิ นีหารโก นาม นตฺถิ; วาโยธาตุเยว นีหรติฯ อิติ วาโยธาตุ อติหรติ จ วีติหรติ จ ธาเรติ จ ปริวตฺเตติ จ สญฺจุณฺเณติ จ วิโสเสติ จ นีหรติ จฯ ปถวีธาตุ ธาเรติ จ ปริวตฺเตติ จ สญฺจุณฺเณติ จ วิโสเสติ จ นีหรติ จฯ อาโปธาตุ สิเนเหติ จ อลฺลตฺตญฺจ อนุปาเลติฯ เตโชธาตุ อนฺโตปวิฏฺฐํ ปริปาเจติฯ อากาสธาตุ อญฺชโส โหติฯ วิญฺญาณธาตุ ตตฺถ ตตฺถ สมฺมาปโยคมนฺวาย อาภุชตีติฯ เอวํ ปวตฺตปฏิสงฺขานวเสเนตฺถ **'อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ'** เวทิตพฺพํฯ

อปิจ คมนโต, ปริเยสนโต, ปริโภคโต, อาสยโต, นิธานโต, อปริปกฺกโต, ปริปกฺกโต, ผลโต, นิสฺสนฺทนโต, สมฺมกฺขนโตติ เอวํ ทสวิธปฏิกูลภาวปจฺจเวกฺขณโตเปตฺถ 'อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ' เวทิตพฺพํฯ วิตฺถารกถา ปเนตฺถ วิสุทฺธิมคฺเค อาหารปฏิกูลสญฺญานิเทฺทสโต คเหตพฺพาฯ

อุจฺจารปสฺสาวกมฺเมติ อุจฺจารสฺส จ ปสฺสาวสฺส จ กรเณฯ ตตฺถ ปกฺกกาเล อุจฺจารปสฺสาวํ อกโรนฺตสฺส สกลสรีรโต เสทา มุจฺจนฺติ, อกฺขีนิ ภมนฺติ, จิตฺตํ น เอกคฺคํ โหติ, อญฺเญ จ โรคา อุปฺปชฺชนฺติ; กโรนฺตสฺส ปน สพฺพํ ตํ น โหตีติ อยเมตฺถ อตฺโถฯ ตสฺส วเสน **'สาตฺถกสมฺปชญฺญํ'** เวทิตพฺพํฯ

อฏฺฐาเน อุจฺจารปสฺสาวํ กโรนฺตสฺส ปน อาปตฺติ โหติ, อยโส วฑฺฒติ, ชีวิตนฺตราโย โหติ; ปติรูเป ฐาเน กโรนฺตสฺส สพฺพํ ตํ น โหตีติ อิทเมตฺถ สปฺปายํฯ ตสฺส วเสน '**สปฺปายสมฺปชญฺญํ**' กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสเนว จ **'โคจรสมฺปชญฺญํ'** เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ อุจฺจารปสฺสาวกมฺมํ กโรนฺโต นตฺถิฯ จิตฺตกิริยาวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว ปน อุจฺจารปสฺสาวกมฺมํ โหติฯ ยถา ปน ปเกฺก คเณฺฑ คณฺฑเภเทน ปุพฺพโลหิตํ อกามตาย นิกฺขมติ, ยถา จ อติภริตา อุทกภาชนา อุทกํ อกามตาย นิกฺขมติ, เอวํ ปกฺกาส

ยมุตฺตวตฺถีสุ สนฺนิจิตา อุจฺจารปสฺสาวา วายุเวคสมุปฺปีฬิตา อกามตายปิ นิกฺขมนฺติฯ โส ปนายํ เอวํ นิกฺขมโนฺต อุจฺจารปสฺสาโว เนว ตสฺส ภิกฺขุโน อตฺตโน โหติ น ปรสฺส; เกวลํ ปน สรีรนิสฺสโนฺทว โหติฯ ยถา กึ? ยถา อุทกตุมฺภโต ปุราณอุทกํ ฉเฑฺฑนฺตสฺส เนว ตํ อตฺตโน โหติ น ปเรสํ, เกวลํ ปฏิชคฺคนมตฺตเมว โหติ, เอวนฺติฯ เอวํ ปวตฺตปฏิสงฺขานวเสเนตฺถ **‘อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ’** เวทิตพฺพํฯ

คตาทีสุ **คเต**ติ คมเนฯ **ฐิเต**ติ ฐาเนฯ **นิสิเนฺน**ติ นิสชฺชายฯ **สุเตฺต**ติ สยเนฯ ตตฺถ อภิกฺกนฺตาทีสุ วุตฺตนเยเนว สมฺปชานการิตา เวทิตพฺพาฯ

อยํ ปเนตฺถ อปโรปิ นโย – เอโก หิ ภิกฺขุ คจฺฉโนฺต อญฺญํ จิเนฺตโนฺต อญฺญํ วิตเกฺกโนฺต คจฺฉติฯ เอโก กมฺมฏฺฐานํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว คจฺฉติฯ ตถา เอโก ภิกฺขุ ติฏฺฐโนฺต, นิสีทโนฺต, สยโนฺต อญฺญํ จิเนฺตโนฺต อญฺญํ วิตเกฺกโนฺต สยติฯ เอโก กมฺมฏฺฐานํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว สยติฯ

เอตฺตเกน ปน น ปากฏํ โหตีติ จงฺกเมน ทีปยึสุฯ โย หิ ภิกฺขุ จงฺกมนํ โอตริตฺวา จงฺกมนโกฏิยํ ฐิโต ปริคฺคณฺหาติ; ‘ปาจีนจงฺกมนโกฏิยํ ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา ปจฺฉิมจงฺกมนโกฏึ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, ปจฺฉิมจงฺกมนโกฏิยํ ปวตฺตาปิ ปาจีนจงฺกมนโกฏึ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, จงฺกมนเวมเชฺฌ ปวตฺตา อุโภ โกฏิโย อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, จงฺกมเน ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา ฐานํ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, ฐาเน ปวตฺตา นิสชฺชํ, นิสชฺชาย ปวตฺตา สยนํ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา’ติ เอวํ ปริคฺคณฺหโนฺต ปริคฺคณฺหโนฺตเยว ภวงฺคํ โอตาเรติ; อุฏฺฐหโนฺต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาว อุฏฺฐาติ – อยํ ภิกฺขุ คตาทีสุ **สมฺปชานการี** นาม โหตีติฯ

เอวํ ปน สุเตฺต กมฺมฏฺฐานํ อวิภูตํ โหติฯ กมฺมฏฺฐานํ อวิภูตํ น กาตพฺพํฯ ตสฺมา โย ภิกฺขุ ยาว สเกฺกติ ตาว จงฺกมิตฺวา ฐตฺวา นิสีทิตฺวา สยมาโน เอวํ ปริคฺคเหตฺวา สยติ – ‘กาโย อเจตโน, มโญฺจ อเจตโนฯ กาโย น ชานาติ – อหํ มเญฺจ สยิโตติฯ มโญฺจปิ น ชานาติ – มยิ กาโย สยิโตติฯ อเจตโน กาโย อเจตเน มเญฺจ สยิโต’ติฯ เอวํ ปริคฺคณฺหโนฺต ปริคฺคณฺหโนฺตเยว จิตฺตํ ภวงฺคํ โอตาเรติ, ปพุชฺฌมาโน กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาว ปพุชฺฌติฯ อยํ สุเตฺต สมฺปชานการี นาม โหตีติฯ

ชาคริเตติ ชาครเณฯ ตตฺถ ‘กิริยามยปวตฺตสฺส อปฺปวตฺติยา สติ ชาคริตํ นาม น โหติ; กิริยามยปวตฺตวฬเญฺช ปวตฺตเนฺต ชาคริตํ นาม โหตี’ติ ปริคฺคณฺหโนฺต ภิกฺขุ ชาคริเต สมฺปชานการี นาม โหติฯ อปิจ รตฺตินฺทิวํ ฉ โกฏฺฐาเส กตฺวา ปญฺจ โกฏฺฐาเส ชคฺคโนฺตปิ ชาคริเต สมฺปชานการี นาม โหติฯ

ภาสิเตติ กถเนฯ ตตฺถ ‘อุปาทารูปสฺส สทฺทายตนสฺส อปฺปวเตฺต สติ ภาสิตํ นาม น โหติ; ตสฺมึ ปวตฺตเนฺต โหตี’ติ ปริคฺคาหโก ภิกฺขุ ภาสิเต สมฺปชานการี นาม โหติฯ วิมุตฺตายตนสีเสน ธมฺมํ เทเสโนฺตปิ พาตฺตึส ติรจฺฉานกถา ปหาย ทสกถาวตฺถุนิสฺสิตํ กถํ กเถโนฺตปิ ภาสิเต สมฺปชานการี นาม โหติฯ

ตุณฺหีภาเวติ อกถเนฯ ตตฺถ ‘อุปาทารูปสฺส สทฺทายตนสฺส ปวตฺติยํ สติ ตุณฺหีภาโว นาม นตฺถิ; อปฺปวตฺติยํ โหตี’ติ ปริคฺคาหโก ภิกฺขุ ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี นาม โหติฯ อฏฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ จิตฺตรุจิยํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา นิสิโนฺนปิ ทุติยชฺฌานํ สมาปโนฺนปิ ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการีเยว นาม โหติฯ

เอตฺถ จ เอโก อิริยาปโถ ทฺวีสุ ฐาเนสุ อาคโตฯ โส เหฏฺฐา **อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต**ติ เอตฺถ ภิกฺขาจารคามํ คจฺฉโต จ อาคจฺฉโต จ อทฺธานคมนวเสน กถิโตฯ **คเต ฐิเต นิสินฺเน**ติ เอตฺถ วิหาเร จุณฺณิกปาทุทฺธารอิริยาปถวเสน กถิโตติ เวทิตพฺพํฯ

๕๒๔. **ตตฺถ กตมา สตี**ติอาทิ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๕๒๖. **โส วิวิตฺต**นฺติ อิมินา กึ ทเสฺสติ? เอตสฺส ภิกฺขุโน อุปาสนฏฺฐานํ โยคปถํ สปฺปาย เสนาสนํ ทเสฺสติฯ ยสฺส หิ อพฺภนฺตเร เอตฺตกา คุณา อตฺถิ, ตสฺส อนุจฺฉวิโก อรญฺญวาโสฯ ยสฺส ปเนเต นตฺถิ, ตสฺส อนนุจฺฉวิโกฯ เอวรูปสฺส หิ อรญฺญวาโส กาฬมกฺกฏอจฺฉตรจฺฉทีปิมิคาทีนํ อฏวีวาสสทิโส โหติฯ กสฺมา? อิจฺฉาย ฐตฺวา ปวิฏฺฐตฺตาฯ ตสฺส หิ อรญฺญวาสมูลโก โกจิ อโตฺถ นตฺถิ; อรญฺญวาสเญฺจว อารญฺญเก จ ทูเสติ; สาสเน อปฺปสาทํ อุปฺปาเทติฯ ยสฺส ปน อพฺภนฺตเร เอตฺตกา คุณา อตฺถิ, ตเสฺสว โส อนุจฺฉวิโกฯ โส หิ อรญฺญวาสํ นิสฺสาย วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิตฺวา ปรินิพฺพาติ, สกลอรญฺญวาสํ อุปโสเภติ, อารญฺญิกานํ สีสํ โธวติ, สกลสาสนํ ปสาเรติฯ ตสฺมา สตฺถา เอวรูปสฺส ภิกฺขุโน อุปาสนฏฺฐานํ โยคปถํ สปฺปาย เสนาสนํ ทเสฺสโนฺต **โส วิวิตฺตํ เสนาสนํ ภชตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิวิตฺต**นฺติ สุญฺญํ อปฺปสทฺทํ อปฺปนิโคฺฆสํฯ เอตเมว หิ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **ตญฺจ อนากิณฺณ**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อนากิณฺณ**นฺติ อสงฺกิณฺณํ อสมฺพาธํฯ ตตฺถ ยสฺส เสนาสนสฺส สามนฺตา คาวุตมฺปิ อฑฺฒโยชนมฺปิ ปพฺพตคหนํ วนคหนํ นทีคหนํ โหติ, น โกจิ อเวลาย อุปสงฺกมิตุํ สโกฺกติ – อิทํ สนฺติเกปิ อนากิณฺณํ นามฯ ยํ ปน อฑฺฒโยชนิกํ วา โยชนิกํ วา โหติ – อิทํ ทูรตาย เอว อนากิณฺณํ นาม โหติฯ

๕๒๗. เสติ เจว อาสติ จ เอตฺถาติ **เสนาสนํ**ฯ ตสฺส ปเภทํ ทเสฺสตุํ **มโญฺจ ปีฐ**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **มโญฺจ**ติ จตฺตาโร มญฺจา – มสารโก, พุนฺทิกาพโทฺธ, กุฬีรปาทโก, อาหจฺจปาทโกติฯ ตถา ปีฐํฯ **ภิสี**ติ ปญฺจ ภิสิโย – อุณฺณาภิสิ, โจฬภิสิ, วากภิสิ, ติณภิสิ, ปณฺณภิสีติฯ **พิโมฺพหน**นฺติ สีสุปธานํ วุตฺตํฯ ตํ วิตฺถารโต วิทตฺถิจตุรงฺคุลํ วฏฺฏติ, ทีฆโต มญฺจวิตฺถารปฺปมาณํฯ **วิหาโร**ติ สมนฺตา ปริหารปถํ อโนฺตเยว รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานานิ ทเสฺสตฺวา กตเสนาสนํฯ **อฑฺฒโยโค**ติ สุปณฺณวงฺกเคหํฯ **ปาสาโท**ติ เทฺว กณฺณิกานิ คเหตฺวา กโต ทีฆปาสาโทฯ **อโฏฺฏ**ติ ปฏิราชาทิปฏิพาหนตฺถํ อิฏฺฐกาหิ กโต พหลภิตฺติโก จตุปญฺจภูมิโก ปติสฺสยวิเสโสฯ **มาโฬ**ติ โภชนสาลสทิโส มณฺฑลมาโฬ; วินยฏฺฐกถายํ ปน เอกกูฏสงฺคหิโต จตุรสฺส ปาสาโทติ วุตฺตํฯ **เลณ**นฺติ ปพฺพตํ ขณิตฺวา วา ปพฺภารสฺส อปฺปโหนกฏฺฐาเน กุฑฺฑํ อุฏฺฐาเปตฺวา วา กตเสนาสนํฯ **คุหา**ติ ภูมิทริ วา ยตฺถ รตฺตินฺทิวํ ทีปํ ลทฺธุํ วฏฺฏติ, ปพฺพตคุหา วา ภูมิคุหา วาฯ **รุกฺขมูล**นฺติ รุกฺขสฺส เหฏฺฐา ปริกฺขิตฺตํ วา อปริกฺขิตฺตํ วาฯ **เวฬุคุโมฺพ**ติ เวฬุคโจฺฉฯ **ยตฺถ วา ปน ภิกฺขู ปฏิกฺกมนฺตี**ติ ฐเปตฺวา วา เอตานิ มญฺจาทีนิ ยตฺถ ภิกฺขู สนฺนิปตนฺติ, ยํ เตสํ สนฺนิปาตารหฏฺฐานํ, สพฺพเมตํ เสนาสนํฯ

๕๒๘. **ภชตี**ติ อุเปติฯ **สมฺภชตี**ติ ตตฺถ อภิรติวเสน อนุกฺกณฺฐิโต สุฏฺฐุ อุเปติฯ **เสวตี**ติ นิวาสนวเสน เสวติ **นิเสวตี**ติ อนุกฺกณฺฐมาโน สนฺนิสิโต หุตฺวา เสวติฯ **สํเสวตี**ติ เสนาสนวตฺตํ สมฺปาเทโนฺต สมฺมา เสวติฯ

๕๒๙. อิทานิ ยํ ตํ วิวิตฺตนฺติ วุตฺตํ, ตสฺส ปเภทํ ทเสฺสตุํ **อรญฺญํ รุกฺขมูล**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อรญฺญ**นฺติ วินยปริยาเยน ตาว ‘‘ฐเปตฺวา คามญฺจ คามูปจารญฺจ อวเสสํ อรญฺญ’’นฺติ (ปารา. ๑๒) อาคตํฯ สุตฺตนฺตปริยาเยน อารญฺญิกํ ภิกฺขุํ สนฺธาย ‘‘อารญฺญกํ นาม เสนาสนํ ปญฺจธนุสติกปจฺฉิม’’นฺติ (ปาจิ. ๕๗๓) อาคตํฯ วินยสุตฺตนฺตา ปน อุโภปิ ปริยายเท

สนา นามฯ อภิธโมฺม นิปฺปริยายเทสนาติ อภิธมฺมปริยาเยน อรญฺญํ ทเสฺสตุํ **นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา**ติ วุตฺตํ; อินฺทขีลโต พหิ นิกฺขมิตฺวาติ อโตฺถฯ

๕๓๐. รุกฺขมูลาทีนํ ปกติยา จ สุวิเญฺญยฺยภาวโต **รุกฺขมูลํเยว รุกฺขมูล**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อปิเจตฺถ **รุกฺขมูล**นฺติ ยํกิญฺจิ สีตจฺฉายํ วิวิตฺตํ รุกฺขมูลํฯ **ปพฺพต**นฺติ เสลํฯ ตตฺถ หิ อุทกโสณฺฑีสุ อุทกกิจฺจํ กตฺวา สีตาย รุกฺขจฺฉายาย นิสินฺนสฺส นานาทิสาสุ ขายมานาสุ สีเตน วาเตน พีชิยมานสฺส จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติฯ **กนฺทร**นฺติ กํ วุจฺจติ อุทกํ, เตน ทริตํ อุทเกน ภินฺนํ ปพฺพตปฺปเทสํ; ยํ นิตุมฺพนฺติปิ นทีกุญฺชนฺติปิ วทนฺติฯ ตตฺถ หิ รชตปฏฺฏสทิสา วาลิกา โหนฺติ, มตฺถเก มณิวิตานํ วิย วนคหนํ, มณิกฺขนฺธสทิสํ อุทกํ สนฺทติฯ เอวรูปํ กนฺทรํ โอรุยฺห ปานียํ ปิวิตฺวา คตฺตานิ สีตํ กตฺวา วาลิกํ อุสฺสาเปตฺวา ปํสุกูลจีวรํ ปญฺญเปตฺวา นิสินฺนสฺส สมณธมฺมํ กโรโต จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติฯ **คิริคุห**นฺติ ทฺวินฺนํ ปพฺพตานํ อนฺตรํ, เอกสฺมิํเยว วา อุมงฺคสทิสํ มหาวิวรํฯ สุสานลกฺขณํ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๓๔) วุตฺตํฯ

๕๓๑. **วนปตฺถ**นฺติ คามนฺตํ อติกฺกมิตฺวา มนุสฺสานํ อนุปจารฏฺฐานํ, ยตฺถ น กสนฺติ น วปนฺติฯ เตเนวสฺส นิเทฺทเส ‘‘วนปตฺถนฺติ ทูรานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจน’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมา วา รุกฺขมูลาทีสุ อิทเมวกํ ภาเชตฺวา ทสฺสิตํ, ตสฺมาสฺส นิเกฺขปปฏิปาฏิยา นิเทฺทสํ อกตฺวา สพฺพปริยเนฺต นิเทฺทโส กโตติ เวทิตโพฺพฯ **อโพฺภกาส**นฺติ อจฺฉนฺนํฯ อากงฺขมาโน ปเนตฺถ จีวรกุฏิํ กตฺวา วสติฯ **ปลาลปุญฺช**นฺติ ปลาลราสิฯ มหาปลาลปุญฺชโต หิ ปลาลํ นิกฺกฑฺฒิตฺวา ปพฺภารเลณสทิเส อาลเย กโรนฺติ, คจฺฉคุมฺพาทีนมฺปิ อุปริ ปลาลํ ปกฺขิปิตฺวา เหฏฺฐา นิสินฺนา สมณธมฺมํ กโรนฺติ; ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ วนปตฺถนิเทฺทเส **สโลมหํสาน**นฺติ ยตฺถ ปวิฏฺฐสฺส โลมหํโส อุปฺปชฺชติ; เอวรูปานํ ภีสนกเสนาสนานํฯ **ปริยนฺตาน**นฺติ ทูรภาเวน ปริยเนฺต ฐิตานํฯ **น มนุสฺสูปจาราน**นฺติ กสนวปนวเสน มนุเสฺสหิ อุปจริตพฺพํ วนนฺตํ อติกฺกมิตฺวา ฐิตานํฯ **ทุรภิสมฺภวาน**นฺติ อลทฺธวิเวกสฺสาเทหิ อภิภุยฺย วสิตุํ นสกฺกุเณยฺยานํฯ

๕๓๒. อปฺปสทฺทาทินิเทฺทเส **อปฺปสทฺท**นฺติ วจนสเทฺทน อปฺปสทฺทํฯ

๕๓๓. **อปฺปนิโคฺฆส**นฺติ นครนิโคฺฆสสเทฺทน อปฺปนิโคฺฆสํฯ ยสฺมา ปน อุภยเมฺปตํ สทฺทเฏฺฐน เอกํ, ตสฺมาสฺส นิเทฺทเส ‘‘ยเทว ตํ อปฺปสทฺทํ ตเทว ตํ อปฺปนิโคฺฆส’’นฺติ วุตฺตํฯ **วิชนวาต**นฺติ อนุสญฺจรณชนสฺส สรีรวาเตน วิรหิตํฯ **วิชนวาท**นฺติปิ ปาโฐ; อโนฺตชนวาเทน วิรหิตนฺติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน ยํ อปฺปนิโคฺฆสํ, ตเทว ชนสญฺจรเณน จ ชนวาเทน จ วิรหิตํ โหติ, ตสฺมาสฺส นิเทฺทเส ‘‘ยเทว ตํ อปฺปนิโคฺฆสํ ตเทว ตํ วิชนวาต’’นฺติ วุตฺตํฯ **มนุสฺสราหเสยฺยก**นฺติ มนุสฺสานํ รหสฺสกิริยฏฺฐานิยํฯ ยสฺมา ปน ตํ ชนสญฺจรณรหิตํ โหติ, เตนสฺส นิเทฺทเส ‘‘ยเทว ตํ วิชนวาตํ ตเทว ตํ มนุสฺสราหเสยฺยก’’นฺติ วุตฺตํฯ **ปฏิสลฺลานสารุปฺป**นฺติ วิเวกานุรูปํฯ ยสฺมา ปน ตํ นิยเมเนว มนุสฺสราหเสยฺยกํ โหติ, ตสฺมาสฺส นิเทฺทเส ‘‘ยเทว ตํ มนุสฺสราหเสยฺยกํ ตเทว ตํ ปฏิสลฺลานสารุปฺป’’นฺติ วุตฺตํฯ

๕๓๔. อรญฺญคตาทินิเทฺทเส อรญฺญํ วุตฺตเมวฯ ตถา รุกฺขมูลํฯ อวเสสํ ปน สพฺพมฺปิ เสนาสนํ สุญฺญาคาเรน สงฺคหิตํฯ

๕๓๕. **ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา**ติ สมนฺตโต อูรุพทฺธาสนํ พนฺธิตฺวาฯ **อุชุํ กายํ ปณิธายา**ติ อุปริมํ สรีรํ อุชุํ ฐเปตฺวา อฎฺฐารส ปิฏฺฐิกณฺฏเก โกฏิยา โกฏิํ ปฏิปาเทตฺวาฯ เอวญฺหิ นิสินฺนสฺส จมฺมมํสนฺหารูนิ น ปณมนฺติฯ อถสฺส ยา เตสํ ปณมนปจฺจยา ขเณ ขเณ เวทนา อุปฺปเชฺ

ชยฺยุํ, ตา นุปฺปชฺชนฺติฯ ตาสุ น อุปฺปชฺชมานาสุ จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, กมฺมฏฺฐานํ น ปริปตติ, วุฑฺฒึ ผาตึ อุปคจฺฉติฯ

๕๓๖. **อุชุโก โหติ กาโย ฐิโต ปณิหิโต**ติ อิทมฺปิ หิ อิมเมวตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

๕๓๗. **ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา**ติ กมฺมฏฺฐานาภิมุขํ สตึ ฐปยิตฺวา, มุขสมีเป วา กตฺวาติ อโตฺถฯ เตเนว วุตฺตํ ''อยํ สติ อุปฏฺฐิตา โหติ สูปฏฺฐิตา นาสิกเคฺค วา มุขนิมิเตฺต วา''ติฯ **มุขนิมิตฺต**นฺติ เจตฺถ อุตฺตโรฏฺฐสฺส เวมชฺฌปฺปเทโส ทฏฺฐโพฺพ, ยตฺถ นาสิกวาโต ปฏิหญฺญติ; อถ วา **ปรี**ติ ปริคฺคหโฏฺฐ, **มุข**นฺติ นิยฺยานโฏฺฐ, **สตี**ติ อุปฏฺฐานโฏฺฐ; เตน วุจฺจติ ''ปริมุขํ สติ''นฺติ เอวํ ปฏิสมฺภิทายํ (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๔) วุตฺตนเยนเปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ตตฺรายํ สเงฺขโป ''ปริคฺคหิตนิยฺยานํ สตึ กตฺวา''ติฯ

๕๓๘. อภิชฺฌานิเทฺทโส อุตฺตานโตฺถเยวฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปวณฺณนา – **อภิชฺฌํ โลเก ปหายา**ติ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา โลโกฯ ตสฺมา ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ ราคํ ปหาย กามจฺฉนฺทํ วิกฺขเมฺภตฺวาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

๕๓๙. **วิคตาภิเชฺฌนา**ติ วิกฺขมฺภนวเสน ปหีนตฺตา วิคตาภิเชฺฌน, น จกฺขุวิญฺญาณสทิเสนาติ อโตฺถฯ

๕๔๑. **อภิชฺฌาย จิตฺตํ ปริโสเธตี**ติ อภิชฺฌาโต จิตฺตํ ปริโสเธติ; ยถา นํ สา มุญฺจติ เจว, มุญฺจิตฺวา จ น ปุน คณฺหาติ, เอวํ กโรตีติ อโตฺถฯ นิเทฺทสปเทสุ ปนสฺส อาเสวโนฺต **โสเธติ,** ภาเวโนฺต **วิโสเธติ,** พหุลีกโรโนฺต **ปริโสเธตี**ติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **โมเจตี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๕๔๒-๕๔๓. **พฺยาปาทโทสํ ปหายา**ติอาทีนมฺปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ พฺยาปชฺชติ อิมินา จิตฺตํ ปูติกุมฺมาสาทโย วิย ปกตึ ชหตีติ พฺยาปาโทฯ วิการปฺปตฺติยา ปทุสฺสติ, ปรํ วา ปทูเสติ วินาเสตีติ ปโทโสฯ อุภยเมตํ โกธเสฺสวาธิวจนํฯ เตเนว วุตฺตํ ''โย พฺยาปาโท โส ปโทโส; โย ปโทโส โส พฺยาปาโท''ติฯ ยสฺมา เจส สพฺพสงฺคาหิกวเสน นิทฺทิโฏฺฐ, ตสฺมา ''สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปี''ติ อวตฺวา ''อพฺยาปนฺนจิโตฺต''ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ

๕๔๖. ถินํ จิตฺตเคลญฺญํ, มิทฺธํ เจตสิกเคลญฺญํ; ถินญฺจ มิทฺธญฺจ **ถินมิทฺธํ**ฯ **สนฺตา โหนฺตี**ติ อิเม เทฺวปิ ธมฺมา นิโรธสนฺตตาย สนฺตา โหนฺตีติฯ อิทํ สนฺธาเยตฺถ วจนเภโท กโตฯ

๕๔๙. **อาโลกสญฺญี**ติ รตฺติมฺปิ ทิวาปิ ทิฏฺฐาโลกสญฺชานนสมตฺถาย วิคตนีวรณาย ปริสุทฺธาย สญฺญาย สมนฺนาคโตฯ

๕๕๐. **สโต สมฺปชาโน**ติ สติยา จ ญาเณน จ สมนฺนาคโตฯ อิทํ อุภยํ อาโลกสญฺญาย อุปการกตฺตา วุตฺตํฯ

๕๕๓. วิคตถินมิทฺธตาย ปน อาโลกสญฺญาย นิเทฺทสปเทสุ จตฺตตฺตาติอาทีนิ อญฺญมญฺญเววจนาเนว ฯ ตตฺถ **จตฺตตฺตา**ติ จตฺตการณาฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ จตฺตตฺตาติ อิทํ ปเนตฺถ สกภาวปริจฺจชนวเสน วุตฺตํฯ **วนฺตตฺตา**ติ อิทํ ปุน อนาทิยนภาวทสฺสนวเสนฯ **มุตฺตตฺตา**ติ อิทํ สนฺตติโต วินิโมจนวเสนฯ **ปหีนตฺตา**ติ อิทํ มุตฺตสฺสาปิ กตฺถจิ ฐานา

ภาววเสนฯ **ปฏินิสฺสฏฺฐตฺตา**ติ อิทํ ปุเพฺพ อาทินฺนปุพฺพสฺส นิสฺสคฺคทสฺสนวเสนฯ ปฏิมุญฺจโต วา นิสฺสฏฺฐตฺตา ภาวนาพเลน อภิภุยฺย นิสฺสฏฺฐตฺตาติ อโตฺถฯ **ปหีนปฏินิสฺสฏฺฐตฺตา**ติ ยถาวิกฺขมฺภนวเสเนว ปหานํ โหติ, ปุนปฺปุนํ สนฺตตึ น อชฺฌารุหติ, ตถา ปฏินิสฺสฏฺฐตฺตาติฯ **อาโลกา โหตี**ติ สปฺปภา โหติฯ นิราวรณเฏฺฐน **วิวฏา**ฯ นิรุปกฺกิเลสเฏฺฐน **ปริสุทฺธา**ฯ ปภสฺสรเฏฺฐน **ปริโยทาตา**ฯ

๕๕๖. **อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจ**นฺติ เอตฺถ อุทฺธตากาโร อุทฺธจฺจํ, อารมฺมเณ อนิจฺฉยตาย วตฺถุชฺฌาจาโร กุกฺกุจฺจํฯ อิธาปิ ‘‘สนฺตา โหนฺตี’’ติ ปุริมนเยเนว วจนเภโท เวทิตโพฺพฯ

๕๕๘. **ติณฺณวิจิกิโจฺฉ**ติ วิจิกิจฺฉํ ตริตฺวา อติกฺกมิตฺวา ฐิโตฯ นิเทฺทเสปิสฺส **ติโณฺณ**ติ อิทํ วิจิกิจฺฉาย อนิมฺคฺคภาวทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ **อุตฺติโณฺณ**ติ อิทํ ตสฺสา อติกฺกมทสฺสนวเสนฯ **นิตฺติโณฺณ**ติ อิทํ ภาวนาพเลน อภิภุยฺย อุปทฺทเว ติณฺณภาวทสฺสนวเสนฯ **ปารงฺคโต**ติ นิพฺพิจิกิจฺฉาภาวสงฺขาตํ วิจิกิจฺฉาปารํ คโตฯ **ปารมนุปฺปโตฺต**ติ ตเทว ปารํ ภาวนานุโยเคน ปโตฺตติฯ เอวมสฺส ปฏิปตฺติยา สผลตํ ทเสฺสติฯ

๕๕๙. **อกถํกถี**ติ ‘กถมิทํ กถมิท’นฺติ เอวํ ปวตฺตาย กถํกถาย วิรหิโตฯ **กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ อนวชฺชธเมฺมสุฯ **น กงฺขตี**ติ ‘อิเม นุ โข กุสลา’ติ กงฺขํ น อุปฺปาเทติฯ **น วิจิกิจฺฉตี**ติ เต ธเมฺม สภาวโต วินิเจฺฉตุํ น กิจฺฉติ, น กิลมติฯ **อกถํกถี โหตี**ติ ‘กถํ นุ โข อิเม กุสลา’ติ กถํกถาย รหิโต โหติฯ **นิกฺกถํกถี วิคตกถํกโถ**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ วจนโตฺถ ปเนตฺถ กถํกถาโต นิกฺขโนฺตติ นิกฺกถํกโถฯ วิคตา กถํกถา อสฺสาติ **วิคตกถํกโถ**ฯ

๕๖๒. **อุปกฺกิเลเส**ติ อุปกฺกิเลสภูเตฯ เต หิ จิตฺตํ อุปคนฺตฺวา กิลิสฺสนฺติฯ ตสฺมา อุปกฺกิเลสาติ วุจฺจนฺติฯ

๕๖๓. **ปญฺญาย ทุพฺพลีกรเณ**ติ ยสฺมา อิเม นีวรณา อุปฺปชฺชมานา อนุปฺปนฺนาย โลกิยโลกุตฺตราย ปญฺญาย อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺติ, อุปฺปนฺนา อปิ อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจ วา อภิญฺญาโย อุปจฺฉินฺทิตฺวา ปาเตนฺติ, ตสฺมา ‘ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณา’ติ วุจฺจนฺติฯ ‘อนุปฺปนฺนา เจว ปญฺญา น อุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺนา จ ปญฺญา นิรุชฺฌตี’ติ อิทมฺปิ หิ อิมเมวตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ สพฺพํ เหฏฺฐา ตตฺถ ตตฺถ ปกาสิตตฺตา อุตฺตานตฺถเมวฯ

๕๖๔. **วิวิเจฺจว กาเมหี**ติอาทีสุปิ นิเทฺทเสสุ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ เหฏฺฐา จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๖๐) รูปาวจรนิเทฺทเส อิเธว จ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตเมวฯ เกวลญฺหิ ทุติยตติยจตุตฺถชฺฌานนิเทฺทเสสุปิ ยถา ตานิ ฌานานิ เหฏฺฐา ‘ติวงฺคิกํ ฌานํ โหติ, ทุวงฺคิกํ ฌานํ โหตี’ติ วุตฺตานิ, เอวํ อวตฺวา ‘‘อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทน’’นฺติอาทิวจนโต ปริยาเยน สมฺปสาทาทีหิ สทฺธึ ตานิ องฺคานิ คเหตฺวา ‘‘ฌานนฺติ สมฺปสาโท ปีติสุขํ จิตฺตเสฺสกคฺคตา’’ติอาทินา นเยน ตํ ตํ ฌานํ นิทฺทิฏฺฐนฺติ อยเมตฺถ วิเสโสฯ

๕๘๘. **ยํ ตํ อริยา อาจิกฺขนฺตี**ติปทนิเทฺทเส ปน กิญฺจาปิ ‘อาจิกฺขนฺติ เทเสนฺตี’ติอาทีนิ สพฺพาเนว อญฺญมญฺญเววจนานิ, เอวํ สเนฺตปิ ‘อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารี’ติอาทิอุเทฺทสวเสน **อาจิกฺขนฺติ,** นิเทฺทสวเสน **เทเสนฺติ,** ปฏินิเทฺทสวเสน **ปญฺญาเปนฺติ,** เตน เตน ปกาเรน อตฺถํ ฐเปตฺวา **ปฏฺฐเปนฺติ,** ตสฺส ตสฺสตฺถสฺส การณํ ทเสฺสนฺตา **วิวรนฺติ,** พฺยญฺชนวิภาคํ ทเสฺสนฺตา **วิภชนฺติ,** นิกฺกุชฺชิตภาวํ คมฺภีรภาวญฺจ นีหริตฺวา วา โสตูนํ ญาณสฺส ปติฏฺฐํ

ชนยนฺตา **อุตฺตานึ กโรนฺติ,** สเพฺพหิปิ อิเมหิ อากาเรหิ โสตูนํ อญฺญาณนฺธการํ วิธเมนฺตา **ปกาเสนฺตี**ติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

สมติกฺกมนิเทฺทเสปิ ตตฺถ ตตฺถ เตหิ เตหิ ธเมฺมหิ วุฏฺฐิตตฺตา **อติกฺกมโนฺต,** อุปริภูมิปฺปตฺติยา **วีติกฺกโนฺต,** ตโต อปริหานิภาเวน สมติกฺกโนฺตติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนาฯ

๒. อภิธมฺมภาชนียวณฺณนา

๖๒๓. อภิธมฺมภาชนีเย เหฏฺฐา จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ อาคตนเยเนว ตนฺติ ฐปิตาฯ ตสฺมา ตตฺถ สเพฺพสมฺปิ กุสลวิปากกิริยวเสน นิทฺทิฏฺฐานํ ฌานานํ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สุทฺธิกนวกาทิเภโทปิ สโพฺพ ตตฺถ วุตฺตสทิโสเยวาติฯ

อภิธมฺมภาชนียวณฺณนาฯ

๓. ปญฺหาปุจฺฉกวณฺณนา

๖๓๘. ปญฺหาปุจฺฉเก ปาฬิอนุสาเรเนว ฌานานํ กุสลาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ อารมฺมณตฺติเกสุ ปน ติณฺณํ ฌานานํ นิมิตฺตารมฺมณตฺตา ปริตฺตารมฺมณาทิภาเวน นวตฺตพฺพตา เวทิตพฺพาฯ โลกุตฺตรา ปเนตฺถ มคฺคกาเล ผลกาเล วา สิยา อปฺปมาณารมฺมณาฯ **จตุตฺถํ ฌานํ สิยา ปริตฺตารมฺมณ**นฺติ เอตฺถ กุสลโต เตรส จตุตฺถชฺฌานานิ สพฺพตฺถปาทกจตุตฺถํ, อิทฺธิวิธจตุตฺถํ, ทิพฺพโสตญาณจตุตฺถํ, เจโตปริยญาณจตุตฺถํ, ปุเพฺพนิวาสญาณจตุตฺถํ, ทิพฺพจกฺขุญาณจตุตฺถํ, ยถากมฺมูปคญาณจตุตฺถํ, อนาคตํสญาณจตุตฺถํ, อากาสานญฺจายตนาทิจตุตฺถํ, โลกุตฺตรจตุตฺถนฺติฯ

ตตฺถ **สพฺพตฺถปาทกจตุตฺถํ** นวตฺตพฺพารมฺมณเมว โหติฯ

อิทฺธิวิธจตุตฺถํ จิตฺตวเสน กายํ ปริณาเมนฺตสฺส อทิสฺสมาเนน กาเยน ปาฏิหาริยกรเณ กายารมฺมณตฺตา ปริตฺตารมฺมณํ, กายวเสน จิตฺตํ ปริณาเมนฺตสฺส ทิสฺสมาเนน กาเยน ปาฏิหาริยํ กตฺวา พฺรหฺมโลกํ คจฺฉนฺตสฺส สมาปตฺติจิตฺตารมฺมณตฺตา มหคฺคตารมฺมณํฯ

ทิพฺพโสตญาณจตุตฺถํ สทฺทารมฺมณตฺตา ปริตฺตารมฺมณํฯ

เจโตปริยญาณจตุตฺถํ กามาวจรจิตฺตชานนกาเล ปริตฺตารมฺมณํ, รูปาวจรารูปาวจรจิตฺตชานนกาเล มหคฺคตารมฺมณํ, โลกุตฺตรจิตฺตชานนกาเล อปฺปมาณารมฺมณํฯ เจโตปริยญาณลาภี ปน ปุถุชฺชโน ปุถุชฺชนานํเยว จิตฺตํ ชานาติ, น อริยานํฯ โสตาปโนฺน โสตาปนฺนสฺส เจว ปุถุชฺชนสฺส จ; สกทาคามี สกทาคามิโน เจว เหฏฺฐิมานญฺจ ทฺวินฺนํ; อนาคามี อนาคามิโน เจว เหฏฺฐิมานญฺจ ติณฺณํ; ขีณาสโว สเพฺพสมฺปิ ชานาติฯ

ปุเพฺพนิวาสญาณจตุตฺถํ กามาวจรกฺขนฺธานุสฺสรณกาเล ปริตฺตารมฺมณํ, รูปาวจรารูปาวจรกฺขนฺธานุสฺสรณกาเล มหคฺคตารมฺมณํ, ‘‘อตีเต พุทฺธปเจฺจกพุทฺธขีณาสวา มคฺคํ ภาวยิํสุ, ผลํ สจฺฉิกริํสู’’ติ อนุสฺสรณกาเล อปฺปมาณารมฺมณํ, นามโคตฺตานุสฺสรณกาเล นวตฺตพฺพารมฺมณํฯ

ทิพฺพจกฺขุญาณจตุตฺถํ วณฺณารมฺมณตฺตา ปริตฺตารมฺมณํฯ

ยถากมฺมูปคญาณจตุตฺถํ กามาวจรกมฺมานุสฺสรณกาเล ปริตฺตารมฺมณํ, รูปาวจรารูปาวจรกมฺมานุสฺสรณกาเล มหคฺคตารมฺมณํฯ

อนาคตํสญาณจตุตฺถํ อนาคเต กามธาตุยา นิพฺพตฺติชานนกาเล ปริตฺตารมฺมณํ, รูปารูปภเวสุ นิพฺพตฺติชานนกาเล มหคฺคตารมฺมณํ, ‘‘อนาคเต พุทฺธปเจฺจกพุทฺธขีณาสวา มคฺคํ ภาเวสฺสนฺติ, ผลํ สจฺฉิกริสฺสนฺตี’’ติ ชานนกาเล อปฺปมาณารมฺมณํ, ‘‘อนาคเต สโงฺข นาม ราชา ภวิสฺสตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๑๐๘) นเยน นามโคตฺตานุสฺสรณกาเล นวตฺตพฺพารมฺมณํฯ

อากาสานญฺจายตนอากิญฺจญฺญายตนจตุตฺถํ นวตฺตพฺพารมฺมณํฯ **วิญฺญาณญฺจายตนเนวสญฺญานาสญฺญายตนจตุตฺถํ** มหคฺคตารมฺมณํฯ

โลกุตฺตรจตุตฺถํ อปฺปมาณารมฺมณํฯ

กิริยโตปิ เตสํ ทฺวาทสนฺนํ ฌานานํ อิทเมว อารมฺมณวิธานํฯ **ตีณิ ฌานานิ นมคฺคารมฺมณา**ติ ปจฺจเวกฺขณญาณํ วา เจโตปริยาทิญาณํ วา มคฺคํ อารมฺมณํ กเรยฺย, ตีณิ ฌานานิ ตถา อปฺปวตฺติโต นมคฺคารมฺมณา, สหชาตเหตุวเสน ปน สิยา มคฺคเหตุกา; วีริยเชฏฺฐิกาย วา วีมํสาเชฏฺฐิกาย วา มคฺคภาวนาย มคฺคาธิปติโน; ฉนฺทจิตฺตเชฏฺฐกกาเล ผลกาเล จ นวตฺตพฺพาฯ

จตุตฺถํ ฌานนฺติ อิธาปิ กุสลโต เตรสสุ จตุตฺถชฺฌาเนสุ สพฺพตฺถปาทกอิทฺธิวิธทิพฺพโสตทิพฺพจกฺขุยถากมฺมูปคญาณจตุตฺถเญฺจว จตุพฺพิธญฺจ อารุปฺปจตุตฺถํ มคฺคารมฺมณาทิภาเวน น วตฺตพฺพํฯ เจโตปริยปุเพฺพนิวาสอนาคตํสญาณจตุตฺถํ ปน มคฺคารมฺมณํ โหติฯ น วตฺตพฺพํ มคฺคเหตุกํ มคฺคาธิปตีติ วา; โลกุตฺตรจตุตฺถํ มคฺคารมฺมณํ น โหติ; มคฺคกาเล ปน สหชาตเหตุวเสน มคฺคเหตุกํ; วีริยวีมํสาเชฏฺฐิกาย มคฺคภาวนาย มคฺคาธิปติ; ฉนฺทจิตฺตเชฏฺฐิกาย เจว มคฺคภาวนาย ผลกาเล จ น วตฺตพฺพํฯ กิริยโตปิ ทฺวาทสสุ ฌาเนสุ อยเมว นโยฯ

ตีณิ ฌานานิ น วตฺตพฺพาติ อตีตาทีสุ เอกธมฺมมฺปิ อารพฺภ อปฺปวตฺติโต นวตฺตพฺพาติเวทิตพฺพาฯ

จตุตฺถํ ฌานนฺติ กุสลโต เตรสสุ จตุตฺถชฺฌาเนสุ สพฺพตฺถปาทกจตุตฺถํ นวตฺตพฺพารมฺมณเมวฯ อิทฺธิวิธจตุตฺถํ กายวเสน จิตฺตปริณามเน สมาปตฺติจิตฺตารมฺมณตฺตา อตีตารมฺมณํ; ‘‘อนาคเต อิมานิ ปุปฺผานิ มา มิลายึสุ, ทีปา มา นิพฺพายึสุ, เอโก อคฺคิกฺขโนฺธ สมุฏฺฐาตุ, ปพฺพโต สมุฏฺฐาตู’’ติ อธิฏฺฐานกาเล อนาคตารมฺมณํ; จิตฺตวเสน กายปริณามนกาเล กายารมฺมณตฺตา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณํฯ ทิพฺพโสตญาณจตุตฺถํ สทฺทารมฺมณตฺตา ปจฺจุปฺปนารมฺมณํฯ เจโตปริยญาณจตุตฺถํ อตีเต สตฺตทิวสพฺภนฺตเร อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธจิตฺตชานนกาเล อตีตารมฺมณํ; อนาคเต สตฺตทิวสพฺภนฺตเร อุปฺปชฺชนกจิตฺตชานนกาเล อนาคตารมฺมณํฯ ‘‘ยถา อิมสฺส โภโต มโนสงฺขารา ปณิหิตา อิมสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา อมุํ นาม วิตกฺกํ วิตเกฺกสฺสตีติฯ โส พหุเญฺจปิ อาทิสติ, ตเถว ตํ โหติ โน อญฺญถา’’ติ อิมินา หิ สุเตฺตน (อ. นิ. ๓.๖๑) เจโตปริยญาณเสฺสว ปวตฺติ ปกาสิตาฯ อทฺธานปจฺจุปฺปนฺนสนฺตติปจฺจุปฺปนฺนวเสเนว

ปจฺจุปฺปนฺนํ อารพฺภ ปวตฺติกาเล ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณํฯ วิตฺถารกถา ปเนตฺถ เหฏฺฐาอฏฺฐกถา กณฺฑวณฺณนายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

ปุเพฺพนิวาสญาณจตุตฺถํ อตีตกฺขนฺธานุสฺสรณกาเล อตีตารมฺมณํ, นามโคตฺตานุสฺสรณกาเล นวตฺตพฺพารมฺมณํฯ ทิพฺพจกฺขุญาณจตุตฺถํ วณฺณารมฺมณตฺตา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณํฯ ยถากมฺมูปคญาณจตุตฺถํ อตีตกมฺมเมว อารมฺมณํ กโรตีติ อตีตารมฺมณํฯ อนาคตํสญาณจตุตฺถํ อนาคตกฺขนฺธานุสฺสรณกาเล อนาคตารมฺมณํ, นามโคตฺตานุสฺสรณกาเล นวตฺตพฺพารมฺมณํฯ อากาสานญฺจายตนอากิญฺจญฺญายตนจตุตฺถํ นวตฺตพฺพารมฺมณเมวฯ วิญฺญาณญฺจายตนเนวสญฺญานาสญฺญายตนจตุตฺถํ อตีตารมฺมณเมวฯ โลกุตฺตรจตุตฺถํ นวตฺตพฺพารมฺมณเมวฯ กิริยโตปิ ทฺวาทสสุ จตุตฺถชฺฌาเนสุ เอเสว นโยฯ

ตีณิ ฌานานิ พหิทฺธารมฺมณาติ อชฺฌตฺตโต พหิทฺธาภูตํ นิมิตฺตํ อารพฺภ ปวตฺติโต พหิทฺธารมฺมณาฯ

จตุตฺถํ ฌานนฺติ อิธาปิ กุสลโต เตรสสุ จตุตฺถชฺฌาเนสุ สพฺพตฺถปาทกจตุตฺถํ พหิทฺธารมฺมณเมวฯ

อิทฺธิวิธจตุตฺถํ กายวเสน จิตฺตปริณามเนปิ จิตฺตวเสน กายปริณามเนปิ อตฺตโนว กายจิตฺตารมฺมณตฺตา อชฺฌตฺตารมฺมณํ; ‘‘พหิทฺธา หตฺถิมฺปิ ทเสฺสตี’’ติอาทินา นเยน ปวตฺตกาเล พหิทฺธารมฺมณํฯ

ทิพฺพโสตญาณจตุตฺถํ อตฺตโน กุจฺฉิคตสทฺทารมฺมณกาเล อชฺฌตฺตารมฺมณํ, ปรสฺส สทฺทารมฺมณกาเล พหิทฺธารมฺมณํ, อุภยวเสนาปิ อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณํฯ

เจโตปริยญาณจตุตฺถํ พหิทฺธารมฺมณเมวฯ

ปุเพฺพนิวาสญาณจตุตฺถํ อตฺตโน ขนฺธานุสฺสรณกาเล อชฺฌตฺตารมฺมณํ, ปรสฺส ขนฺธานเญฺจว นามโคตฺตสฺส จ อนุสฺสรณกาเล พหิทฺธารมฺมณํฯ

ทิพฺพจกฺขุญาณจตุตฺถํ อตฺตโน รูปารมฺมณกาเล อชฺฌตฺตารมฺมณํ, ปรสฺส รูปารมฺมณกาเล พหิทฺธารมฺมณํ, อุภยวเสนาปิ อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณํฯ

ยถากมฺมูปคญาณจตุตฺถํ อตฺตโน กมฺมชานนกาเล อชฺฌตฺตารมฺมณํ, ปรสฺส กมฺมชานนกาเล พหิทฺธารมฺมณํ, อุภยวเสนาปิ อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณํฯ

อนาคตํสญาณจตุตฺถํ อตฺตโน อนาคเต นิพฺพตฺติชานนกาเล อชฺฌตฺตารมฺมณํ, ปรสฺส ขนฺธานุสฺสรณกาเล เจว นามโคตฺตานุสฺสรณกาเล จ พหิทฺธารมฺมณํ, อุภยวเสนาปิ อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณํฯ

อากาสานญฺจายตนจตุตฺถํ พหิทฺธารมฺมณํฯ อากิญฺจญฺญายตนจตุตฺถํ นวตฺตพฺพารมฺมณํฯ วิญฺญาณญฺจายตนเนวสญฺญานาสญฺญายตนจตุตฺถํ อชฺฌตฺตารมฺมณํฯ

โลกุตฺตรจตุตฺถํ พหิทฺธารมฺมณเมวฯ กิริยโตปิ ทฺวาทสสุ ฌาเนสุ อยเมว นโยติฯ

อิมสฺมึ ปน ฌานวิภงฺเค สมฺมาสมฺพุทฺเธน สุตฺตนฺตภาชนีเยปิ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาเนว ฌานานิ กถิตานิ; อภิธมฺมภาชนีเยปิ ปญฺหาปุจฺฉเกปิฯ ตโยปิ หิ เอเต นยา เตภูมกธมฺมมิสฺสกตฺตา เอกปริเจฺฉทา เอวฯ เอวมยํ ฌานวิภงฺโคปิ เตปริวฏฺฏํ นีหริตฺวาว ภาเชตฺวา ทสฺสิโตติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย

ฌานวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. อปฺปมญฺญาวิภงฺค

๑. สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา

๖๔๒. อิทานิ ตทนนฺตเร อปฺปมญฺญาวิภงฺเค **จตโสฺส**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **อปฺปมญฺญาโย**ติ ผรณอปฺปมาณวเสน อปฺปมญฺญาโยฯ เอตา หิ อารมฺมณวเสน อปฺปมาเณ วา สเตฺต ผรนฺติ, เอกสตฺตมฺปิ วา อนวเสสผรณวเสน ผรนฺตีติ ผรณอปฺปมาณวเสน อปฺปมญฺญาโยติ วุจฺจนฺติฯ **อิธ ภิกฺขู**ติ อิมสฺมึ สาสเน ภิกฺขุฯ **เมตฺตาสหคเตนา**ติ เมตฺตาย สมนฺนาคเตนฯ **เจตสา**ติ จิเตฺตนฯ **เอกํ ทิสนฺ**ติ เอกิสฺสา ทิสายฯ ปฐมปริคฺคหิตํ สตฺตํ อุปาทาย เอกทิสาปริยาปนฺนสตฺตผรณวเสน วุตฺตํฯ **ผริตฺวา**ติ ผุสิตฺวา อารมฺมณํ กตฺวาฯ **วิหรตี**ติ พฺรหฺมวิหาราธิฎฺฐิตํ อิริยาปถวิหารํ ปวเตฺตติฯ **ตถา ทุติยนฺ**ติ ยถา ปุรตฺถิมาทีสุ ทิสาสุ ยํ กิญฺจิ เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ, ตเถว ตทนนฺตรํ ทุติยํ ตติยํ จตุตฺถญฺจาติ อโตฺถฯ

อิติ อุทฺธนฺติ เตเนว จ นเยน อุปริมํ ทิสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อโธ ติริยนฺ**ติ อโธทิสมฺปิ ติริยํทิสมฺปิ เอวเมวฯ เอตฺถ จ **อโธ**ติ เหฎฺฐา, **ติริยนฺ**ติ อนุทิสาฯ เอวํ สพฺพทิสาสุ อสฺสมณฺฑเล อสฺสมิว เมตฺตาสหคตํ จิตฺตํ สาเรติปิ ปจฺจาสาเรติปีติ เอตฺตาวตา เอกเมกํ ทิสํ ปริคฺคเหตฺวา โอธิโส เมตฺตาผรณํ ทสฺสิตํฯ **สพฺพธี**ติอาทิ ปน อโนธิโส ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สพฺพธี**ติ สพฺพตฺถฯ **สพฺพตฺตตายา**ติ สเพฺพสุ หีนมชฺฌิมุกฺกฎฺฐมิตฺตสปตฺตมชฺฌตฺตาทิปฺปเภเทสุ อตฺตตาย 'อยํ ปรสโตฺต'ติ วิภาคํ อกตฺวา อตฺตสมตายาติ วุตฺตํ โหติ; อถ วา **สพฺพตฺตตายา**ติ สเพฺพน จิตฺตภาเวน อีสกมฺปิ พหิ อวิกฺขิปมาโนติ วุตฺตํ โหติฯ **สพฺพาวนฺตนฺ**ติ สพฺพสตฺตวนฺตํ, สพฺพสตฺตยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **โลกนฺ**ติ สตฺตโลกํฯ

วิปุเลนาติเอวมาทิปริยายทสฺสนโต ปเนตฺถ ปุน ''เมตฺตาสหคเตนา''ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา วา เอตฺถ โอธิโส ผรเณ วิย ปุน 'ตถา'สโทฺท 'อิติ'สโทฺท วา น วุโตฺต, ตสฺมา ปุน ''เมตฺตาสหคเตน เจตสา''ติ วุตฺตํ; นิคมนวเสน วา เอตํ วุตฺตํฯ **วิปุเลนา**ติ เอตฺถ จ ผรณวเสน วิปุลตา ทฎฺฐพฺพาฯ ภูมิวเสน ปน ตํ **มหคฺคตํ,** ปคุณวเสน **อปฺปมาณํ** , สตฺตารมฺมณวเสน จ อปฺปมาณํ, พฺยาปาทปจฺจตฺถิกปฺปหาเนน **อเวรํ,** โทมนสฺสปฺปหานโต **อพฺยาปชฺฌํ,** นิทฺทุกฺขนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อยํ ตาว ''เมตฺตาสหคเตน เจตสา''ติอาทินา นเยน ฐปิตาย มาติกาย อโตฺถฯ

๖๔๓. อิทานิ ยเทตํ ''กถญฺจ, ภิกฺขเว, เมตฺตาสหคเตน เจตสา''ติอาทินา นเยน วุตฺตํ ปทภาชนียํ, ตตฺถ ยสฺมา อิทํ กมฺมฎฺฐานํ โทสจริตสฺส สปฺปายํ, ตสฺมา ยถารูเป ปุคฺคเล อยํ เมตฺตา อปฺปนํ ปาปุณาติ, ตํ เมตฺตาย วตฺถุภูตํ ปุคฺคลํ ตาว ทเสฺสตุํ **เสยฺยถาปิ นาม เอกํ ปุคฺคลนฺ**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เสยฺยถาปิ นามา**ติ โอปมฺมเตฺถ นิปาโต, ยถา เอกํ ปุคฺคลนฺติ อโตฺถฯ **ปิยนฺ**ติ เปมนียํฯ **มนาปนฺ**ติ หทยวุฑฺฒิกรํฯ ตตฺถ ปุเพฺพว สนฺนิวาเสน ปจฺจุปฺปนฺนหิเตน วา ปิโย นาม โหติ, สีลาทิคุณสมาโยเคน มนาโป นาม; ทานสมานตฺตตาหิ วา ปิยตา, ปิยวจนอตฺถจริยตาหิ มนาปตา เวทิตพฺพาฯ ยสฺมา เจตฺถ ปิยตาย อิมสฺส พฺยาปาทสฺส ปหานํ โหติ, ตโต เมตฺตา สุขํ ผรติ, มนาปตาย อุทาสีนตา น สณฺฐาติ, หิโรตฺตปฺปญฺจ ปจฺจุปฎฺฐาติ, ตโต หิโรตฺตปฺปานุปาลิตา เมตฺตา น ปริหายติ, ตสฺมา ตํ อุปมํ กตฺวา อิทํ วุตฺตํ – **ปิยํ มนาปนฺ**ติฯ **เมตฺตาเยยฺยา**ติ เมตฺตาย ผเรยฺย; ตสฺมึ ปุคฺคเล เมตฺตํ กเรยฺย ปวเตฺตยฺยาติ อโตฺถฯ **เอวเมว สเพฺพ สเตฺต**ติ ยถา ปิยํ ปุคฺคลํ เมตฺตาเยยฺย, เอวํ ตสฺมึ ปุคฺคเล อปฺปนาปฺปตฺตาย วสีภาวํ อุปคตาย เมตฺตาย มชฺฌตฺตเวริสงฺขาเตปิ สเพฺพ สเตฺต อนุกฺกเมน ผรตีติ อโตฺถฯ **เมตฺติ เมตฺตายนา**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ

๖๔๔. **วิทิสํ วา**ติ ปทํ ติริยํ วาติ เอตสฺส อตฺถวิภาวนตฺถํ วุตฺตํฯ

๖๔๕. **ผริตฺวา**ติ อารมฺมณกรณวเสน ผุสิตฺวาฯ **อธิมุจฺจิตฺวา**ติ อธิกภาเวน มุจฺจิตฺวา, ยถา มุตฺตํ สุมุตฺตํ โหติ สุปฺปสาริตํ สุวิตฺถตํ ตถา มุจฺจิตฺวาติ อโตฺถฯ

๖๔๘. **สพฺพธิ**อาทินิเทฺทเส ยสฺมา ตีณิปิ เอตานิ ปทานิ สพฺพสงฺคาหิกานิ, ตสฺมา เนสํ เอกโตว อตฺถํ ทเสฺสตุํ **สเพฺพน สพฺพ**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ เหฎฺฐา วุโตฺตเยวฯ

๖๕๐. **วิปุลา**ทินิเทฺทเส ยสฺมา ยํ อปฺปนาปฺปตฺตํ หุตฺวา อนนฺตสตฺตผรณวเสน วิปุลํ, ตํ นิยมโต ภูมิวเสน **มหคฺคตํ** โหติฯ ยญฺจ มหคฺคตํ ตํ อปฺปมาณโคจรวเสน **อปฺปมาณํ**ฯ ยํ อปฺปมาณํ ตํ ปจฺจตฺถิกวิฆาตวเสน **อเวรํ**ฯ ยญฺจ อเวรํ ตํ วิหตพฺยาปชฺชตาย **อพฺยาปชฺชํ**ฯ ตสฺมา ‘‘ยํ วิปุลํ ตํ มหคฺคต’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อเวโร อพฺยาปโชฺช**ติ เจตฺถ ลิงฺควิปริยาเยน วุตฺตํฯ มเนน วา สทฺธิํ โยชนา กาตพฺพา – ยํ อปฺปมาณํ จิตฺตํ, โส อเวโร มโน; โย อเวโร โส อพฺยาปโชฺชติฯ อปิเจตฺถ เหฎฺฐิมํ เหฎฺฐิมํ ปทํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส, อุปริมํ วา อุปริมํ เหฎฺฐิมสฺส เหฎฺฐิมสฺส อโตฺถติปิ เวทิตโพฺพฯ

๖๕๓. **เสยฺยถาปิ นาม เอกํ ปุคฺคลํ ทุคฺคตํ ทุรุเปต**นฺติ อิทมฺปิ กรุณาย วตฺถุภูตํ ปุคฺคลํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ เอวรูปสฺมิญฺหิ ปุคฺคเล พลวการุญฺญํ อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถ **ทุคฺคต**นฺติ ทุเกฺขน สมงฺคีภาวํ คตํฯ **ทุรุเปต**นฺติ กายทุจฺจริตาทีหิ อุเปตํฯ คติกุลโภคาทิวเสน วา ตมภาเว ฐิโต ปุคฺคโล ทุคฺคโต, กายทุจฺจริตาทีหิ อุเปตตฺตา ตมปรายณภาเว ฐิโต ทุรุเปโตติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๖๖๓. **เอกํ ปุคฺคลํ ปิยํ มนาป**นฺติ อิทมฺปิ มุทิตาย วตฺถุภูตํ ปุคฺคลํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตตฺถ คติกุลโภคาทิวเสน โชติภาเว ฐิโต **ปิโย,** กายสุจริตาทีหิ อุเปตตฺตา โชติปรายณภาเว ฐิโต **มนาโป**ติ เวทิตโพฺพฯ

๖๗๓. **เนว มนาปํ น อมนาป**นฺติ อิทมฺปิ อุเปกฺขาย วตฺถุภูตํ ปุคฺคลํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตตฺถ มิตฺตภาวํ อสมฺปตฺตตาย **เนว มนาโป,** อมิตฺตภาวํ อสมฺปตฺตตาย **น อมนาโป**ติ เวทิตโพฺพฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ เหฎฺฐา จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ วุตฺตเมวฯ ภาวนาวิธานมฺปิ เอเตสํ กมฺมฎฺฐานานํ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถารโต กถิตเมวาติฯ

สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนาฯ

๒. อภิธมฺมภาชนียวณฺณนา

อภิธมฺมภาชนียํ กุสลโตปิ วิปากโตปิ กิริยโตปิ เหฎฺฐา จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ ภาชิตนเยเนว ภาชิตํฯ อโตฺถปิสฺส ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๓. ปญฺหาปุจฺฉกวณฺณนา

ปญฺหาปุจฺฉเก ปาฬิอนุสาเรเนว เมตฺตาทีนํ กุสลาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ อารมฺมณตฺติเกสุ ปน สพฺพาปิ ตีสุ ติเกสุ นวตฺตพฺพารมฺมณา เอวฯ อชฺฌตฺตารมฺมณตฺติเก พหิทฺธารมฺมณาติฯ อิมสฺมิํ ปน อปฺปมญฺญาวิภเงฺค สมฺมาสมฺพุเทฺธน สุตฺตนฺตภาชนีเยปิ โลกิยา เอว อปฺปมญฺญา

โย กถิตา, อภิธมฺมภาชนีเยปิ ปญฺหาปุจฺฉเกปิฯ ตโยปิ หิ เอเต นยา โลกิยตฺตา เอกปริเจฺฉทา เอวฯ เอวมยํ อปฺปมญฺญาวิภโงฺคปิ เตปริวฏฺฏํ นีหริตฺวาว ภาเชตฺวา ทสฺสิโตติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย

อปฺปมญฺญาวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. สิกฺขาปทวิภงฺโค

๑. อภิธมฺมภาชนียวณฺณนา

๗๐๓. อิทานิ ตทนนฺตเร สิกฺขาปทวิภงฺเค **ปญฺจา**ติ คณนปริจฺเฉโท. **สิกฺขาปทานี**ติ สิกฺขิตพฺพปทานิ; สิกฺขาโกฏฺฐาสาติ อตฺโถ. อปิจ อุปริ อาคตา สเพฺพปิ กุสลา ธมฺมา สิกฺขิตพฺพโต สิกฺขา. ปญฺจสุ ปน สีลงฺเคสุ ยํกิญฺจิ องฺคํ ตาสํ สิกฺขานํ ปติฏฺฐานฏฺเฐน ปทนฺติ สิกฺขานํ ปทตฺตา **สิกฺขาปทานิ. ปาณาติปาตา**ติ ปาณสฺส อติปาตา ฆาตนา มารณาติ อตฺโถ. **เวรมณี**ติ วิรติ. **อทินฺนาทานา**ติ อทินฺนสฺส อาทานา; ปรปริคฺคหิตสฺส หรณาติ อตฺโถ. **กาเมสู**ติ วตฺถุกาเมสุ. **มิจฺฉาจารา**ติ กิเลสกามวเสน ลามกาจารา. **มุสาวาทา**ติ อภูตวาทโต. **สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา**ติ เอตฺถ **สุรา**ติ ปิฏฺฐสุรา, ปูวสุรา, โอทนสุรา, กิณฺณปกฺขิตฺตา, สมฺภารสํยุตฺตาติ ปญฺจ สุรา. **เมรย**นฺติ ปุปฺผาสโว, ผลาสโว, คุฬาสโว, มธฺวาสโว, สมฺภารสํยุตฺโตติ ปญฺจ อาสวา. ตทุภยมฺปิ มทนียฏฺเฐน **มชฺชํ**. ยาย เจตนาย ตํ ปิวนฺติ, สา ปมาทการณตฺตา **ปมาทฏฺฐานํ;** ตสฺมา สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา. อยํ ตาเวตฺถ มาติกานิกฺเขปสฺส อตฺโถ.

๗๐๔. ปทภาชนีเย ปน **ยสฺมึ สมเย กามาวจร**นฺติอาทิ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมว. ยสฺมา ปน น เกวลํ วิรติเยว สิกฺขาปทํ, เจตนาปิ สิกฺขาปทเมว, ตสฺมา ตํ ทเสฺสตุํ ทุติยนโย ทสฺสิโต. ยสฺมา จ น เกวลํ เอเตเยว เทฺว ธมฺมา สิกฺขาปทํ, เจตนาสมฺปยุตฺตา ปน ปโรปณฺณาสธมฺมาปิ สิกฺขิตพฺพโกฏฺฐาสโต สิกฺขาปทเมว, ตสฺมา ตติยนโยปิ ทสฺสิโต.

ตตฺถ ทุวิธํ สิกฺขาปทํ ปริยายสิกฺขาปทํ นิปฺปริยายสิกฺขาปทญฺจ. ตตฺถ วิรติ นิปฺปริยายสิกฺขาปทํ. สา หิ ''ปาณาติปาตา เวรมณี''ติ ปาฬิยํ อาคตา, โน เจตนา. วิรมโนฺต จ ตาย เอว ตโต ตโต วิรมติ, น เจตนาย. เจตนํ ปน อาหริตฺวา ทเสฺสสิ. ตถา เสสเจตนาสมฺปยุตฺตธเมฺม. วีติกฺกมกาเล หิ เวรเจตนา ทุสฺสีลฺยํ นาม. ตสฺมา สา วิรติกาเลปิ สุสีลฺยวเสน วุตฺตา. ผสฺสาทโย ตํสมฺปยุตฺตตฺตา คหิตาติ.

อิทานิ เอเตสุ สิกฺขาปเทสุ ญาณสมุเฏฺฐชนตฺถํ อิเมสํ ปาณาติปาตาทีนํ ธมฺมโต, โกฏฺฐาสโต, อารมฺมณโต, เวทนาโต, มูลโต, กมฺมโต, สาวชฺชโต, ปโยคโต จ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพ.

ตตฺถ '**ธมฺมโต**'ติ ปญฺจเปเต ปาณาติปาตาทโย เจตนาธมฺมาว โหนฺติ. '**โกฏฺฐาสโต**' ปญฺจปิ กมฺมปถา เอว.

'**อารมฺมณโต**' ปาณาติปาโต ชีวิตินฺทฺริยารมฺมโณ. อทินฺนาทานํ สตฺตารมฺมณํ วา สงฺขารารมฺมณํ วา. มิจฺฉาจาโร อิตฺถิปุริสารมฺมโณ. มุสาวาโท สตฺตารมฺมโณ วา สงฺขารารมฺมโณ วา. สุราปานํ สงฺขารารมฺมณํ.

'**เวทนาโต**' ปาณาติปาโต ทุกฺขเวทโน. อทินฺนาทานํ ติเวทนํ. ตญฺหิ หฏฺฐตุฏฺฐสฺส อทินฺนํ อาทิยโต สุขเวทนํ โหติ, ภีตกาเล ทุกฺขเวทนํ, มชฺฌตฺตสฺส หุตฺวา คณฺหโต อทุกฺขมสุขเวทนํ. มิจฺฉาจาโร สุขเวทโน วา อทุกฺขมสุขเวทโน วา. มุสาวาโท อทินฺนาทานํ วิย ติเวทโน. สุราปานํ สุขมชฺฌตฺตเวทนํ.

‘มูลโต’ ปาณาติปาโต โทสโมหมูโลฯ อทินฺนาทานํ กิญฺจิกาเล โลภโมหมูลํ, กิญฺจิกาเล โทสโมหมูลํฯ มิจฺฉาจาโร โลภโมหมูโลฯ มุสาวาโท กิญฺจิกาเล โลภโมหมูโล, กิญฺจิกาเล โทสโมหมูโลฯ สุราปานํ โลภโมหมูลํฯ

‘กมฺมโต’ มุสาวาโท เจตฺถ วจีกมฺมํฯ เสสา กายกมฺมเมวฯ

‘สาวชฺชโต’ ปาณาติปาโต อตฺถิ อปฺปสาวโชฺช, อตฺถิ มหาสาวโชฺชฯ ตถา อทินฺนาทานาทีนิฯ เตสํ นานากรณํ เหฏฺฐา ทสฺสิตเมวฯ

อยํ ปน อปโร นโย – กุนฺถกิปิลฺลิกสฺส หิ วโธ อปฺปสาวโชฺช, ตโต มหนฺตตรสฺส มหาสาวโชฺช; โสปิ อปฺปสาวโชฺช, ตโต มหนฺตตราย สกุณิกาย มหาสาวโชฺช; ตโต โคธาย, ตโต สสกสฺส, ตโต มิคสฺส, ตโต ควยสฺส, ตโต อสฺสสฺส, ตโต หตฺถิสฺส วโธ มหาสาวโชฺช, ตโตปิ ทุสฺสีลมนุสฺสสฺส , ตโต โครูปสีลกมนุสฺสสฺส, ตโต สรณคตสฺส, ตโต ปญฺจสิกฺขาปทิกสฺส, ตโต สามเณรสฺส, ตโต ปุถุชฺชนภิกฺขุโน , ตโต โสตาปนฺนสฺส, ตโต สกทาคามิสฺส, ตโต อนาคามิสฺส, ตโต ขีณาสวสฺส วโธ อติมหาสาวโชฺชเยวฯ

อทินฺนาทานํ ทุสฺสีลสฺส สนฺตเก อปฺปสาวชฺชํ, ตโต โครูปสีลกสฺส สนฺตเก มหาสาวชฺชํ; ตโต สรณคตสฺส, ตโต ปญฺจสิกฺขาปทิกสฺส, ตโต สามเณรสฺส, ตโต ปุถุชฺชนภิกฺขุโน, ตโต โสตาปนฺนสฺส, ตโต สกทาคามิสฺส, ตโต อนาคามิสฺส สนฺตเก มหาสาวชฺชํ, ตโต ขีณาสวสฺส สนฺตเก อติมหาสาวชฺชํเยวฯ

มิจฺฉาจาโร ทุสฺสีลาย อิตฺถิยา วีติกฺกเม อปฺปสาวโชฺช, ตโต โครูปสีลกาย มหาสาวโชฺช; ตโต สรณคตาย, ปญฺจสิกฺขาปทิกาย, สามเณริยา, ปุถุชฺชนภิกฺขุนิยา, โสตาปนฺนาย, สกทาคามินิยา, ตโต อนาคามินิยา วีติกฺกเม มหาสาวโชฺช, ขีณาสวาย ปน ภิกฺขุนิยา เอกนฺตมหาสาวโชฺชวฯ

มุสาวาโท กากณิกมตฺตสฺส อตฺถาย มุสากถเน อปฺปสาวโชฺช, ตโต อฑฺฒมาสกสฺส, มาสกสฺส, ปญฺจมาสกสฺส, อฑฺฒกหาปณสฺส, กหาปณสฺส, ตโต อนคฺฆนิยภณฺฑสฺส อตฺถาย มุสากถเน มหาสาวโชฺช, มุสา กเถตฺวา ปน สงฺฆํ ภินฺทนฺตสฺส เอกนฺตมหาสาวโชฺชวฯ

สุราปานํ ปสตมตฺตสฺส ปาเน อปฺปสาวชฺชํ, อญฺชลิมตฺตสฺส ปาเน มหาสาวชฺชํ; กายจาลนสมตฺถํ ปน พหุํ ปิวิตฺวา คามฆาตนิคมฆาตกมฺมํ กโรนฺตสฺส เอกนฺตมหาสาวชฺชเมวฯ

ปาณาติปาตญฺหิ ปตฺวา ขีณาสวสฺส วโธ มหาสาวโชฺช; อทินฺนาทานํ ปตฺวา ขีณาสวสนฺตกสฺส หรณํ, มิจฺฉาจารํ ปตฺวา ขีณาสวาย ภิกฺขุนิยา วีติกฺกมนํ, มุสาวาทํ ปตฺวา มุสาวาเทน สงฺฆเภโท, สุราปานํ ปตฺวา กายจาลนสมตฺถํ พหุํ ปิวิตฺวา คามนิคมฆาตนํ มหาสาวชฺชํฯ สเพฺพหิปิ ปเนเตหิ มุสาวาเทน สงฺฆเภทนเมว มหาสาวชฺชํฯ ตญฺหิ กปฺปํ นิรเย ปาจนสมตฺถํ มหากิพฺพิสํฯ

‘ปโยคโต’ติ ปาณาติปาโต สาหตฺถิโกปิ โหติ อาณตฺติโกปิฯ ตถา อทินฺนาทานํฯ มิจฺฉาจารมุสาวาทสุราปานานิ สาหตฺถิกาเนวาติฯ

เอวเมตฺถ ปาณาติปาตาทีนํ ธมฺมาทิวเสน วินิจฺฉยํ ญตฺวา ปาณาติปาตา เวรมณีติอาทีนมฺปิ ธมฺมโต, โกฏฺฐาสโต, อารมฺมณโต, เวทนาโต, มูลโต, กมฺมโต, ขณฺฑโต, สมาทานโต,

ปโยคโต จ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ ‘**ธมฺมโต**’ติ ปริยายสีลวเสน ปฏิปาฏิยา ปญฺจ เจตนาธมฺมาวฯ ‘**โกฏฺฐาสโต**’ติ ปญฺจปิ กมฺมปถา เอวฯ ‘**อารมฺมณโต**’ติ ปาณาติปาตา เวรมณี ปรสฺส ชีวิตินฺทฺริยํ อารมฺมณํ กตฺวา อตฺตโน เวรเจตนาย วิรมติฯ อิตราสุปิ เอเสว นโยฯ สพฺพาปิ หิ เอตา วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา เวรเจตนาหิเยว วิรมนฺติฯ ‘**เวทนาโต**’ติ สพฺพาปิ สุขเวทนา วา โหนฺติ มชฺฌตฺตเวทนา วาฯ ‘**มูลโต**’ติ ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺเตน วิรมนฺตสฺส อโลภอโทสอโมหมูลา โหนฺติ, ญาณวิปฺปยุตฺตจิตฺเตน วิรมนฺตสฺส อโลภอโทสมูลา โหนฺติฯ ‘**กมฺมโต**’ติ มุสาวาทา เวรมณีเยเวตฺถ วจีกมฺมํ; เสสา กายกมฺมํฯ ‘**ขณฺฑโต**’ติ คหฏฺฐา ยํ ยํ วีติกฺกมนฺติ, ตํ ตเทว ขณฺฑํ โหติ ภิชฺชติ, อวเสสํ น ภิชฺชติฯ กสฺมา? คหฏฺฐา หิ อนิพทฺธสีลา โหนฺติ, ยํ ยํ สโกฺกนฺติ ตํ ตเทว โคเปนฺติฯ สามเณรานํ ปน เอกสฺมิํ วีติกฺกมเนฺต สพฺพานิ ภิชฺชนฺติฯ น เกวลญฺจ เอตานิ, เสสสีลานิปิ ภิชฺชนฺติเยวฯ เตสํ ปน วีติกฺกโม ทณฺฑกมฺมวตฺถุโกฯ ‘ปุน เอวรูปํ น กริสฺสามี’ติ ทณฺฑกเมฺม กเต สีลํ ปริปุณฺณํ โหติฯ ‘**สมาทานโต**’ติ สยเมว ‘ปญฺจ สีลานิ อธิฏฺฐหามี’ติ อธิฏฺฐหเนฺตนปิ, ปาฏิเยกฺกํ ปาฏิเยกฺกํ สมาทิยเนฺตนปิ สมาทิณฺณานิ โหนฺติฯ อญฺญสฺส สนฺติเก นิสีทิตฺวา ‘ปญฺจ สีลานิ สมาทิยามี’ติ สมาทิยเนฺตนปิ, ปาฏิเยกฺกํ ปาฏิเยกฺกํ สมาทิยเนฺตนปิ สมาทินฺนาเนว โหนฺติฯ ‘**ปโยคโต**’ สพฺพานิปิ สาหตฺถิกปโยคาเนวาติ เวทิตพฺพานิฯ

๗๑๒. อิทานิ ยาสํ สิกฺขานํ โกฏฺฐาสภาเวน อิมานิ ปญฺจ สิกฺขาปทานิ วุตฺตานิ, ตานิ ทเสฺสตุํ **กตเม ธมฺมา สิกฺขา**ติ อยํ สิกฺขาวาโร อารโทฺธฯ ตตฺถ ยสฺมา สเพฺพปิ จตุภูมกกุสลาธมฺมา สิกฺขิตพฺพภาวโต สิกฺขา, ตสฺมา เต ทเสฺสตุํ **ยสฺมิํ สมเย กามาวจร**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ เหฏฺฐา จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ (ธ. ส. ๑) วุตฺตนเยเนว ปาฬิํ วิตฺถาเรตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิธ ปน มุขมตฺตเมว ทสฺสิตนฺติฯ

อภิธมฺมภาชนียวณฺณนาฯ

๓. ปญฺหาปุจฺฉกวณฺณนา

๗๑๔. ปญฺหาปุจฺฉเก ปาฬิอนุสาเรเนว สิกฺขาปทานํ กุสลาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ อารมฺมณตฺติเกสุ ปน ยานิ สิกฺขาปทานิ เอตฺถ สตฺตารมฺมณานีติ วุตฺตานิ, ตานิ ยสฺมา สโตฺตติ สงฺขํ คเต สงฺขาเรเยว อารมฺมณํ กโรนฺติ, ยสฺมา จ สพฺพานิปิ เอตานิ สมฺปตฺตวิรติวเสเนว นิทฺทิฏฺฐานิ, ตสฺมา ‘‘ปริตฺตารมฺมณา’’ติ จ ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา’’ติ จ วุตฺตํฯ ยโต ปน วิรมติ ตสฺส วตฺถุโน อชฺฌตฺตพหิทฺธตฺตา สเพฺพสมฺปิ พหิทฺธารมฺมณตา เวทิตพฺพาติฯ

อิมสฺมิํ ปน สิกฺขาปทวิภเงฺค สมฺมาสมฺพุเทฺธน อภิธมฺมภาชนีเยปิ ปญฺหาปุจฺฉเกปิ โลกิยาเนว สิกฺขาปทานิ กถิตานิฯ อุโภปิ หิ เอเต นยา โลกิยตฺตา เอกปริเจฺฉทา เอวฯ เอวมยํ สิกฺขาปทวิภโงฺค เทฺวปริวฏฺฏํ นีหริตฺวาว ภาเชตฺวา ทสฺสิโตติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย

สิกฺขาปทวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๕. ปฏิสมฺภิทาวิภงฺค

๑. สุตฺตนฺตภาชนีย

๑. สงฺคหวารวณฺณนา

๗๑๘. อิทานิ ตทนนฺตเร ปฏิสมฺภิทาวิภงฺเค **จตโสฺส**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **ปฏิสมฺภิทา**ติ ปเภทาฯ ยสฺมา ปน ปรโต **อเตฺถ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา**ติอาทิมาห, ตสฺมา น อญฺญสฺส กสฺสจิ ปเภทา, ญาณเสฺสว ปเภทาติ เวทิตพฺพาฯ อิติ ‘‘จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา’’ติ ปเทน จตฺตาโร ญาณปฺปเภทาติ อยมเตฺถ สงฺคหิโตฯ **อตฺถปฏิสมฺภิทา**ติ อเตฺถ ปฏิสมฺภิทา; อตฺถปฺปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนาววตฺถานกรณสมตฺถํ อเตฺถ ปเภทคตํ ญาณนฺติ อโตฺถฯ เสสปเทสฺปิ เอเสว นโยฯ ธมฺมปฺปเภทสฺส หิ สลฺลกฺขณวิภาวนาววตฺถานกรณสมตฺถํ ธเมฺม ปเภทคตํ ญาณํ **ธมฺมปฏิสมฺภิทา** นามฯ นิรุตฺติปฺปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนาววตฺถานกรณสมตฺถํ นิรุตฺตาภิลาเป ปเภทคตํ ญาณํ **นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา** นามฯ ปฏิภานปฺปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนาววตฺถานกรณสมตฺถํ ปฏิภาเน ปเภทคตํ ญาณํ **ปฏิภานปฏิสมฺภิทา** นามฯ

อิทานิ ยถานิกฺขิตฺตา ปฏิสมฺภิทา ภาเชตฺวา ทเสฺสโนฺต **อเตฺถ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อโตฺถ**ติ สเงฺขปโต เหตุผลํฯ ตญฺหิ เหตุวเสน อรณียํ คนฺตพฺพํ ปตฺตพฺพํ, ตสฺมา อโตฺถติ วุจฺจติฯ ปเภทโต ปน ยํกิญฺจิ ปจฺจยสมุปฺปนฺนํ, นิพฺพานํ, ภาสิตโตฺถ, วิปาโก, กิริยาติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา อโตฺถติ เวทิตพฺพาฯ ตํ อตฺถํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมิํ อเตฺถ ปเภทคตํ ญาณํ **อตฺถปฏิสมฺภิทา**ฯ

ธโมฺมติ สเงฺขปโต ปจฺจโยฯ โส หิ ยสฺมา ตํ ตํ วิทหติ ปวเตฺตติ เจว ปาเปติ จ, ตสฺมา ธโมฺมติ วุจฺจติฯ ปเภทโต ปน โย โกจิ ผลนิพฺพตฺตโก เหตุ, อริยมโคฺค, ภาสิตํ , กุสลํ, อกุสลนฺติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา ธโมฺมติ เวทิตพฺพาฯ ตํ ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมิํ ธเมฺม ปเภทคตํ ญาณํ **ธมฺมปฏิสมฺภิทา**ฯ

ตตฺร ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาณนฺติ ตสฺมิํ อเตฺถ จ ธเมฺม จ ยา สภาวนิรุตฺติ, ตสฺสา อภิลาเป ตํ สภาวนิรุตฺติํ สทฺทํ อารมฺมณํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมิํ สภาวนิรุตฺตาภิลาเป ปเภทคตํ ญาณํ **นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา**ฯ เอวมยํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา สทฺทารมฺมณา นาม ชาตา, น ปญฺญตฺติอารมฺมณาฯ กสฺมา? ยสฺมา สทฺทํ สุตฺวา ‘‘อยํ สภาวนิรุตฺติ, อยํ น สภาวนิรุตฺตี’’ติ ชานนฺติฯ ปฏิสมฺภิทาปฺปโตฺต หิ ‘‘ผโสฺส’’ติ วุเตฺต ‘‘อยํ สภาวนิรุตฺตี’’ติ ชานาติ, ‘‘ผสฺสา’’ติ วา ‘‘ผสฺส’’นฺติ วา วุเตฺต ปน ‘‘อยํ น สภาวนิรุตฺตี’’ติ ชานาติฯ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อญฺญํ ปเนส นามอาขฺยาตอุปสคฺคพฺยญฺชนสทฺทํ ชานาติ น ชานาตีติ? ยทเคฺคน สทฺทํ สุตฺวา ‘‘อยํ สภาวนิรุตฺติ, อยํ น สภาวนิรุตฺตี’’ติ ชานาติ, ตทเคฺคน ตมฺปิ ชานิสฺสตีติฯ ตํ ปน นยิทํ ปฏิสมฺภิทากิจฺจนฺติ ปฏิกฺขิปิตฺวา อิทํ วตฺถุ กถิตํ –

ติสฺสทตฺตเตฺถโร กิร โพธิมเณฺฑ สุวณฺณสลากํ คเหตฺวา อฎฺฐารสสุ ภาสาสุ ‘กตรภาสาย กเถมี’ติ ปวาเรสิฯ ตํ ปน เตน อตฺตโน อุคฺคเห ฐตฺวา ปวาริตํ, น ปฏิสมฺภิทาย ฐิเตนฯ โส หิ มหาปญฺญตาย ตํ ตํ ภาสํ กถาเปตฺวา กถาเปตฺวา อุคฺคณฺหิ; ตโต อุคฺคเห ฐตฺวา เอวํ ปวาเรสิฯ

ภาสํ นาม สตฺตา อุคฺคณฺหนฺตีติ วตฺวา จ ปเนตฺถ อิทํ กถิตํฯ มาตาปิตโร หิ ทหรกาเล กุมารเก มเญฺจ วา ปีเฐ วา นิปชฺชาเปตฺวา ตํ ตํ กถยมานา ตานิ ตานิ กิจฺจานิ กโรนฺติฯ ทารกา เตสํ ตํ ตํ ภาสํ ววตฺถาเปนฺติ – อิมินา อิทํ วุตฺตํ, อิมินา อิทํ วุตฺตนฺติฯ คจฺฉนฺเต คจฺฉนฺเต กาเล สพฺพมฺปิ ภาสํ ชานนฺติฯ มาตา ทมิฬี, ปิตา อนฺธโกฯ เตสํ ชาโต ทารโก สเจ มาตุกถํ ปฐมํ สุณาติ, ทมิฬภาสํ ภาสิสฺสติ; สเจ ปิตุกถํ ปฐมํ สุณาติ, อนฺธกภาสํ ภาสิสฺสติฯ อุภินฺนมฺปิ ปน กถํ อสฺสุณนฺโต มาคธภาสํ ภาสิสฺสติฯ

โยปิ อคามเก มหารญฺเญ นิพฺพตฺโต, ตตฺถ อโญฺญ กเถนฺโต นาม นตฺถิ, โสปิ อตฺตโน ธมฺมตาย วจนํ สมุฏฺฐาเปนฺโต มาคธภาสเมว ภาสิสฺสติฯ นิรเย, ติรจฺฉานโยนิยํ, เปตฺติวิสเย, มนุสฺสโลเก, เทวโลเกติ สพฺพตฺถ มาคธภาสาว อุสฺสนฺนาฯ ตตฺถ เสสา โอฏฺฏกิราตอนฺธก โยนกทมิฬภาสาทิกา อฏฺฐารส ภาสา ปริวตฺตนฺติ ฯ อยเมเวกา ยถาภุจฺจพฺรหฺมโวหารอริยโว หารสงฺขาตา มาคธภาสา น ปริวตฺตติฯ สมฺมาสมฺพุทฺโธปิ เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ ตนฺตึ อาโรเปนฺโต มาคธภาสาย เอว อาโรเปสิฯ กสฺมา? เอวญฺหิ อตฺถํ อาหริตุํ สุขํ โหติฯ มาคธภาสาย หิ ตนฺตึ อารุฬฺหสฺส พุทฺธวจนสฺส ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตานํ โสตปถาคมนเมว ปปโญฺจ; โสเต ปน สงฺฆฏฺฏิ ตมตฺตเยว นยสเตน นยสหเสฺสน อโตฺถ อุปฏฺฐาติฯ อญฺญาย ปน ภาสาย ตนฺตึ อารุฬฺหํ โปฺ เถตฺวา โปเถตฺวา อุคฺคเหตพฺพํ โหติฯ พหุมฺปิ อุคฺคเหตฺวา ปน ปุถุชฺชนสฺส ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺติ นาม นตฺถิฯ อริยสาวโก โน ปฏิสมฺภิทาปฺปโต นาม นตฺถิฯ

ญาเณสุ ญาณนฺติ สพฺพตฺถกญาณํ อารมฺมณํ กตฺวา ญาณํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปเภทคตํ ญาณํ ปฏิภานปฏิสมฺภิทาติฯ อิมา ปน จตโสฺสปิ ปฏิสมฺภิทา ทฺวีสุ ฐาเนสุ ปเภทํ คจฺฉนฺติ, ปญฺจหิ การเณหิ วิสทา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ กตเมสุ ทฺวีสุ? เสกฺขภูมิยญฺจ อเสกฺขภูมิยญฺจฯ ตตฺถ สาริปุตฺตเตฺถรสฺส มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส มหากสฺสปเตฺถรสฺส มหากจฺจายนเตฺถรสฺส มหาโกฏฺฐิตเตฺถรสฺสาติ อสีติยาปิ มหาเถรานํ ปฏิสมฺภิทา อเสกฺขภูมิยํ ปเภทํ คตาฯ อานนฺท เตฺถรสฺส จิตฺตสฺส คหปติโน ธมฺมิกสฺส อุปาสกสฺส อุปาลิสฺส คหปติโน ขุชฺชุตฺตราย อุปาสิกา ยาติ เอวมาทีนํ ปฏิสมฺภิทา เสกฺขภูมิยํ ปเภทํ คตาติ อิมาสุ ทฺวีสุ ภูมีสุ ปเภทํ คจฺฉนฺติฯ

กตเมหิ ปญฺจหิ การเณหิ ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺตีติ? อธิคเมน, ปริยตฺติยา, สวเนน, ปริปุจฺฉาย, ปุพฺพโยเคนาติฯ ตตฺถ **‘อธิคโม’** นาม อรหตฺตํฯ ตญฺหิ ปตฺตสฺส ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺติฯ **‘ปริยตฺติ’** นาม พุทฺธวจนํฯ ตญฺหิ อุคฺคณฺหนฺตสฺส ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺติฯ **‘สวนํ’** นาม ธมฺมสฺสวนํฯ สกฺกจฺจญฺหิ ธมฺมํ สุณนฺตสฺส ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺติฯ **‘ปริปุจฺฉา’** นาม อฏฺฐกถาฯ อุคฺคหิตปาฬิยา อตฺถํ กเถนฺตสฺส หิ ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺติฯ **‘ปุพฺพโยโค’** นาม ปุพฺพโยคาวจรตา, อตีตภเว หรณปจฺจาหรณนเยน ปริคฺคหิตกมฺมฏฺฐานตา; ปุพฺพโย คาวจรสฺส หิ ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺติ ฯ ตตฺถ อรหตฺตปฺปตฺติยา ปุนพฺพสุกุฏุมฺพิกปุตฺตสฺส ติสฺสเตฺถรสฺส ปฏิสมฺภิทา วิสทา อเหสุํฯ โส กิร ตมฺพปณฺณิทีเป พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา ปร ตีรํ คนฺตฺวา โยนกธมฺมรกฺขิตเตฺถรสฺส สนฺติเก พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา อาคจฺฉนฺโต นาวํ อภิรุ หนติเตฺถ เอกสฺมึ ปเท อุปฺปนฺนกโงฺข โยชนสตมคฺคํ นิวตฺติตฺวา อาจริยสฺส สนฺติกํ คจฺฉนฺโต อนฺตรามเคฺค เอกสฺส กุฏุมฺพิกสฺส ปญฺหํ กเถสิฯ โส ปสีทิตฺวา สตสหสฺสคฺฆนิกํ กมฺพลํ อทา สิฯ โสปิ ตํ อาหริตฺวา อาจริยสฺส อทาสิฯ เถโร วาสิยา โกเฏฺฏตฺวา นิสีทนฏฺฐาเน ปริภณฺฑํ กาเรสิฯ กิมตฺถายาติ? ปจฺฉิมาย ชนตาย อนุคฺคหตฺถายาติฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อมฺหากํ ค ตมคฺคํ อาวเชฺชตฺวา อนาคเต สพฺรหฺมจาริโน ปฏิปตฺตึ ปูเรตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺตี’’ติฯ ติสฺสเตฺถ โรปิ อาจริยสฺส สนฺติเก กงฺขํ ฉินฺทิตฺวา ชมฺพุโกลปฏฺฏเน โอรุยฺห เจติยงฺคณํ สมฺมชฺชนเวลาย วาลิกวิหารํ ปตฺวา สมฺมชฺชิฯ ตสฺส สมฺมชฺชิตฏฺฐานํ ทิสฺวา ‘อิทํ วีตราคสฺส ภิกฺขุโน สมฺมฏฺฐฏฺ

ฐาน’นฺติ เถรสฺส วีมํสนตฺถาย ปญฺหํ ปุจฺฉึสุฯ เถโร ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตตาย ปุจฺฉิตปุจฺฉิเต ปเญฺห กเถสีติฯ

ปริยตฺติยา ปน ติสฺสทตฺตตฺเถรสฺส เจว นาคเสนตฺเถรสฺส จ ปฏิสมฺภิทา วิสทา อเหสุํฯ สกฺกจฺจธมฺมสวเนน สุธมฺมสามเณรสฺส ปฏิสมฺภิทา วิสทา อเหสุํฯ โส กิร ตลงฺครวาสี ธมฺมทินฺนตฺเถรสฺส ภาคิเนยฺโย ขุรคฺคเยว อรหตฺตํ ปตฺวา มาตุลตฺเถรสฺส ธมฺมวินิจฺฉยฏฺฐาเน นิสีทิตฺวา สุณนฺโตเยว ตีณิ ปิฏกานิ ปคุณานิ อกาสิฯ อุคฺคหิตปาฬิยา อตฺถํ กเถนฺตสฺส ปน ติสฺสทตฺตตฺเถรสฺส เอว ปฏิสมฺภิทา วิสทา อเหสุํฯ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปน ปูเรตฺวา ยาว อนุโลมํ กมฺมฏฺฐานํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อาคตานํ วิสทภาวปฺปตฺตปฏิสมฺภิทานํ ปุพฺพโยคาวจรานํ อโนฺต นตฺถิฯ

เอเตสุ ปน การเณสุ ปริยตฺติ, สวนํ, ปริปุจฺฉาติ อิมานิ ตีณิ ปเภทเสฺสว พลวการณานิฯ ปุพฺพโยโค อธิคมสฺส พลวปจฺจโย, ปเภทสฺส โหติ น โหตีติ? โหติ, น ปน ตถาฯ ปริยตฺติสวนปริปุจฺฉา หิ ปุเพฺพ โหนฺตุ วา มา วา, ปุพฺพโยเคน ปุเพฺพ เจว เอตรหิ จ สงฺขารสมฺมสนํ วินา ปฏิสมฺภิทา นาม นตฺถิฯ อิเม ปน เทฺวปิ เอกโต หุตฺวา ปฏิสมฺภิทา อุปตฺถเมฺภตฺวา วิสทา กโรนฺตีติฯ

สงฺคหวารวณฺณนาฯ

๒. สจฺจวาราทิวณฺณนา

๗๑๙. อิทานิ เย สงฺคหวาเร ปญฺจ อตฺถา จ ธมฺมา จ สงฺคหิตา, เตสํ ปเภททสฺสนนเยน ปฏิสมฺภิทา วิภชิตุํ ปุน **จตโสฺส**ติอาทินา นเยน ปเภทวาโร อารโทฺธฯ โส สจฺจวารเหตฺวารธมฺมวารปจฺจยาการวารปริยตฺติวารวเสน ปญฺจวิโธฯ ตตฺถ ปจฺจยสมุปฺปนฺนสฺส ทุกฺขสจฺจสฺส ปจฺจเยน ปตฺตพฺพสฺส นิพฺพานสฺส จ อตฺถภาวํ, ผลนิพฺพตฺตกสฺส สมุทยสฺส นิพฺพานสมฺปาปกสฺส อริยมคฺคสฺส จ ธมฺมภาวญฺจ ทเสฺสตุํ **‘สจฺจวาโร’** วุโตฺตฯ ยสฺส กสฺสจิ ปน เหตุผลนิพฺพตฺตกสฺส เหตุโน ธมฺมภาวํ, เหตุผลสฺส จ อตฺถภาวํ ทเสฺสตุํ **‘เหตุวาโร’** วุโตฺตฯ ตตฺถ จ เหตุผลกฺกมวเสน อุปฺปฏิปาฏิยา ปฐมํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา นิทฺทิฏฺฐาฯ เย ปน ธมฺมา ตมฺหา ตมฺหา รูปารูปปฺปเภทา เหตุโต ชาตา, เตสํ อตฺถภาวํ, ตสฺส ตสฺส จ รูปารูปธมฺมปฺปเภทสฺส เหตุโน ธมฺมภาวํ ทเสฺสตุํ **‘ธมฺมวาโร’** วุโตฺตฯ ชรามรณาทีนํ ปน อตฺถภาวํ, ชรามรณาทิสมุทยสงฺขาตานํ ชาติอาทีนญฺจ ธมฺมภาวํ ทเสฺสตุํ **‘ปจฺจยาการวาโร’** วุโตฺตฯ ตโต ปริยตฺติสงฺขาตสฺส ตสฺส ตสฺส ภาสิตสฺส ธมฺมภาวํ, ภาสิตสงฺขาเตน ปจฺจเยน ปตฺตพฺพสฺส ภาสิตตฺถสฺส จ อตฺถภาวํ ทเสฺสตุํ **‘ปริยตฺติวาโร’** วุโตฺตฯ

ตตฺถ จ ยสฺมา ภาสิตํ ญตฺวา ตสฺสโตฺถ ญายติ, ตสฺมา ภาสิตภาสิตตฺถกฺกเมน อุปฺปฏิปาฏิยา ปฐมํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา นิทฺทิฏฺฐาฯ ปริยตฺติธมฺมสฺส จ ปเภททสฺสนตฺถํ ‘‘ตตฺถ กตมา ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติ ปุจฺฉาปุพฺพงฺคโม ปฏินิเทฺทสวาโร วุโตฺตฯ ตตฺถ สุตฺตนฺติอาทีหิ นวหิ องฺเคหิ นิปฺปเทสโต ตนฺติ คหิตาฯ อยํ อิมสฺส ภาสิตสฺส อโตฺถ, อยํ อิมสฺส ภาสิตสฺส อโตฺถติ อิมสฺมิมฺปิ ฐาเน ภาสิตวเสน นิปฺปเทสโต ตนฺติ เอว คหิตาติฯ

สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนาฯ

๒. อภิธมฺมภาชนียวณฺณนา

๗๒๕. ตตฺถ ติโสฺส ปฏิสมฺภิทา โลกิยาฯ อตฺถปฏิสมฺภิทา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา ฯ สา หิ นิพฺพานารมฺมณานํ มคฺคผลญาณานํ วเสน โลกุตฺตราปิ โหติฯ อภิธมฺมภาชนีเย กุสลากุสลวิปากกิริยานํ วเสน จตูหิ วาเรหิ วิภตฺตํฯ ตตฺถ ยตฺตกานิ เหฏฺฐา จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ (ธ. ส. ๑ อาทโย) กุสลจิตฺตานิ วิภตฺตานิ, เตสํ สเพฺพสมฺปิ วเสน เอเกกสฺมิํ จิตฺตนิเทฺทเส จตโสฺส จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา วิภตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อกุสลจิเตฺตสุปิ เอเสว นโยฯ วิปากกิริยวาเรสุ วิปากกิริยานํ อเตฺถน สงฺคหิตตฺตา, ธมฺมปฏิสมฺภิทํ ฉเฑฺฑตฺวา, เอเกกสฺมิํ วิปากจิเตฺต จ กิริยจิเตฺต จ ติโสฺส ติโสฺสว ปฏิสมฺภิทา วิภตฺตาฯ ปาฬิํ ปน มุขมตฺตเมว ทเสฺสตฺวา สํขิตฺตาฯ สา เหฏฺฐา อาคตวิตฺถารวเสเนว เวทิตพฺพาฯ

กสฺมา ปน ยถา กุสลากุสลวาเรสุ ‘‘เตสํ วิปาเก ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา’’ติ วุตฺตํ, เอวมิธ ‘‘เยสํ ธมฺมานํ อิเม วิปากา, เตสุ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติ เอวํ น วุตฺตนฺติ? เหฏฺฐา วุตฺตตฺตาฯ ยทิ เอวํ, ‘‘เตสํ วิปาเก ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา’’ติ เหฏฺฐา วุตฺตตฺตา อยํ อตฺถปฏิสมฺภิทาปิ อิธ น วตฺตพฺพา สิยาติ? โน น วตฺตพฺพาฯ กสฺมา? เหฏฺฐา วิปากกิริยจิตฺตุปฺปาทวเสน อวุตฺตตฺตาฯ กิริยวาเร จ ‘‘เยสํ ธมฺมานํ อิเม กิริยา’’ติ วจนเมว น ยุชฺชตีติ ทฺวีสุปิ อิเมสุ วาเรสุ ติโสฺส ติโสฺสว ปฏิสมฺภิทา วิภตฺตาฯ

ตตฺถ **ยาย นิรุตฺติยา เตสํ ธมฺมานํ ปญฺญตฺติ โหตี**ติ ยาย นิรุตฺติยา เตสํ ผโสฺส โหตีติ อาทินา นเยน วุตฺตานํ ธมฺมานํ ‘‘อยํ ผโสฺส, อยํ เวทนา’’ติ เอวํ ปญฺญตฺติ โหติฯ ตตฺถ **ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาณ**นฺติ ตสฺมิํ อเตฺถ ธเมฺม จ ปวตฺตมานาย ตสฺสา ธมฺมนิรุตฺติยา สภาวปญฺญตฺติยา อภิลาเป ญาณํฯ อภิลาปสทฺทํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปนฺนญาณเมว อิธาปิ กถิตํฯ **เยน ญาเณนา**ติ เยน ปฏิภานปฏิสมฺภิทาญาเณนฯ **ตานิ ญาณานิ ชานาตี**ติ อิตรานิ ตีณิ ปฏิสมฺภิทาญาณานิ ชานาติฯ

อิทานิ ยถา ยํ ญาณํ ตานิ ญาณานิ ชานาติ, ตถา ตสฺส เตสุ ปวตฺติํ ทเสฺสตุํ **อิมานิ ญาณานิ อิทมตฺถโชตกานี**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิทมตฺถโชตกานี**ติ อิมสฺส อตฺถสฺส โชตกานิ ปกาสกานิ; อิมํ นาม อตฺถํ โชเตนฺติ ปกาเสนฺติ ปริจฺฉินฺทนฺตีติ อโตฺถฯ **อิติ ญาเณสุ ญาณ**นฺติ อิมินา อากาเรน ปวตฺตํ ตีสุ ญาเณสุ ญาณํ ปฏิภานปฏิสมฺภิทา นามฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ อยํ ปฏิภานปฏิสมฺภิทา ‘อิมิสฺสา อิทํ กิจฺจํ, อิมิสฺสา อิทํ กิจฺจ’นฺติ อิตราสํ ปฏิสมฺภิทานํ กิจฺจํ ชานาติ, สยํ ปน ตาสํ กิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติ, พหุสฺสุตธมฺมกถิโก วิย อปฺปสฺสุตธมฺมกถิกสฺสฯ เทฺว กิร ภิกฺขูฯ เอโก พหุสฺสุโต, เอโก อปฺปสฺสุโตฯ เต เอกโตว เอกํ ธมฺมกถามคฺคํ อุคฺคณฺหิํสุฯ ตตฺถ อปฺปสฺสุโต สรสมฺปโนฺน อโหสิ, อิตโร มนฺทสฺสโรฯ เตสุ อปฺปสฺสุโต คตคตฏฺฐาเน อตฺตโน สรสมฺปตฺติยา สกลปริสํ โขเภตฺวา ธมฺมํ กเถสิฯ ธมฺมํ สุณมานา หฏฺฐตุฏฺฐมานสา หุตฺวา – ‘ยถา เอส ธมฺมํ กเถสิ, เอโก ติปิฏกธโร มเญฺญ ภวิสฺสตี’ติ วทนฺติฯ พหุสฺสุตภิกฺขุ ปน – ‘ธมฺมสวเน ชานิสฺสถ อยํ ติปิฏกธโร วา โน วา’ติ อาหฯ โส กิญฺจาปิ เอวมาห, ยถา ปน สกลปริสํ โขเภตฺวา ธมฺมํ กเถตุํ สโกฺกติ, เอวมสฺส กถนสมตฺถตา นตฺถิฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ปฏิภานปฏิสมฺภิทา, พหุสฺสุโต วิย อปฺปสฺสุตสฺส, อิตราสํ กิจฺจํ ชานาติ, สยํ ปน ตํ กิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกตีติ เวทิตพฺพํฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๗๔๖. เอวํ กุสลจิตฺตุปฺปาทาทิวเสน ปฏิสมฺภิทา วิภชิตฺวา อิทานิ ตาสํ อุปฺปตฺติฏฺฐานภูตํ เขตฺตํ ทเสฺสตุํ ปุน **จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ติโสฺส ปฏิสมฺภิทา กามาวจรกุสลโต จตูสุ ญาณสมฺปยุเตฺตสุ จิตฺตุปฺปาเทสู**ติ อิทํ เสกฺขานํ วเสน วุตฺตํฯ เตสญฺหิปิ ธมฺมปจฺจเวกฺขณกาเล เหฏฺฐา วุตฺตํ ปญฺจปฺปการํ ธมฺมํ อารมฺมณํ กตฺวา จตูสุ ญาณสมฺปยุตฺ

ตกุสลจิเตฺตสุ ธมฺมปฏิสมฺภิทา อุปฺปชฺชติฯ ตถา นิรุตฺติปจฺจเวกฺขณกาเล สทฺทํ อารมฺมณํ กตฺวา นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา; ญาณํ ปจฺจเวกฺขณกาเล สพฺพตฺถกญาณํ อารมฺมณํ กตฺวา ปฏิภานปฏิสมฺภิทาติฯ

กิริยโต จตูสูติ อิทํ ปน อเสกฺขานํ วเสน วุตฺตํฯ เตสญฺหิ ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขณกาเล เหฏฺฐา วุตฺตํ ปญฺจปฺปการํ ธมฺมํ อารมฺมณํ กตฺวา จตูสุ ญาณสมฺปยุตฺตกิริยจิเตฺตสุ ธมฺมปฏิสมฺภิทา อุปฺปชฺชติฯ ตถา นิรุตฺติปจฺจเวกฺขณกาเล สทฺทํ อารมฺมณํ กตฺวา นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา; ญาณํ ปจฺจเวกฺขณกาเล สพฺพตฺถกญาณํ อารมฺมณํ กตฺวา ปฏิภานปฏิสมฺภิทาติฯ

อตฺถปฏิสมฺภิทา เอเตสุ เจว อุปฺปชฺชตีติ อิทํ ปน เสกฺขาเสกฺขานํ วเสน วุตฺตํฯ ตถา หิ เสกฺขานํ อตฺถปจฺจเวกฺขณกาเล เหฏฺฐา วุตฺตปฺปเภทํ อตฺถํ อารมฺมณํ กตฺวา จตูสุ ญาณสมฺปยุตฺตกุสลจิเตฺตสุ อยํ อุปฺปชฺชติ, มคฺคผลกาเล จ มคฺคผเลสุฯ อเสกฺขสฺส ปน อตฺถํ ปจฺจเวกฺขณกาเล เหฏฺฐา วุตฺตปฺปเภทเมว อตฺถํ อารมฺมณํ กตฺวา จตูสุ ญาณสมฺปยุตฺตกิริยจิเตฺตสุ อุปฺปชฺชติ, ผลกาเล จ อุปริเม สามญฺญผเลติฯ เอวเมตา เสกฺขาเสกฺขานํ อุปฺปชฺชมานา อิมาสุ ภูมีสุ อุปฺปชฺชนฺตีติ ภูมิทสฺสนตฺถํ อยํ นโย ทสฺสิโตติฯ

อภิธมฺมภาชนียวณฺณนาฯ

๓. ปญฺหาปุจฺฉกวณฺณนา

๗๔๗. ปญฺหาปุจฺฉเก ปาฬิอนุสาเรเนว จตุนฺนํ ปฏิสมฺภิทานํ กุสลาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ อารมฺมณตฺติเกสุ ปน นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา สทฺทเมว อารมฺมณํ กโรตีติ ปริตฺตารมฺมณาฯ อตฺถปฏิสมฺภิทา กามาวจรวิปากกิริยสงฺขาตเญฺจว ปจฺจยสมุปฺปนฺนญฺจ อตฺถํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปริตฺตารมฺมณา; วุตฺตปฺปเภทเมว รูปาวจรารูปาวจรํ อตฺถํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส มหคฺคตารมฺมณา; โลกุตฺตรวิปากตฺถเญฺจว ปรมตฺถญฺจ นิพฺพานํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อปฺปมาณารมฺมณาฯ ธมฺมปฏิสมฺภิทา กามาวจรํ กุสลธมฺมํ อกุสลธมฺมํ ปจฺจยธมฺมญฺจ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปริตฺตารมฺมณา; รูปาวจรารูปาวจรํ กุสลํ ธมฺมํ ปจฺจยธมฺมญฺจ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส มหคฺคตารมฺมณา ; โลกุตฺตรํ กุสลํ ธมฺมํ ปจฺจยธมฺมญฺจ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อปฺปมาณารมฺมณาฯ ปฏิภานปฏิสมฺภิทา กามาวจรกุสลวิปากกิริยญาณานิ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปริตฺตารมฺมณา; รูปาวจรารูปาวจรานิ กุสลวิปากกิริยญาณานิ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส เตสํ อารมฺมณานิ วิชานนฺตสฺส มหคฺคตารมฺมณา; โลกุตฺตรานิ กุสลวิปากญาณานิ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อปฺปมาณารมฺมณาฯ

อตฺถปฏิสมฺภิทา สหชาตเหตุวเสน สิยา มคฺคเหตุกา, วีริยเชฏฺฐิกาย มคฺคภาวนาย สิยา มคฺคาธิปติ, ฉนฺทจิตฺตเชฏฺฐิกาย นวตฺตพฺพา, ผลกาเลปิ นวตฺตพฺพา เอวฯ ธมฺมปฏิสมฺภิทา มคฺคํ ปจฺจเวกฺขณกาเล มคฺคารมฺมณา, มคฺคํ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อารมฺมณาธิปติวเสน มคฺคาธิปติฯ ปฏิภานปฏิสมฺภิทา มคฺคญาณํ ปจฺจเวกฺขณกาเล มคฺคารมฺมณา, มคฺคํ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส มคฺคาธิปติ, เสสญาณํ ปญฺจเวกฺขณกาเล นวตฺตพฺพารมฺมณา ฯ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา ปจฺจุปฺปนฺนเมว สทฺทํ อารมฺมณํ กโรตีติ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาฯ

อตฺถปฏิสมฺภิทา อตีตํ วิปากตฺถํ กิริยตฺถํ ปจฺจยสมุปฺปนฺนญฺจ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อตีตารมฺมณา, อนาคตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อนาคตารมฺมณา, ปจฺจุปฺปนฺนํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา, โลกุตฺตรํ ปรมตฺถํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส นวตฺตพฺพารมฺมณาฯ ธมฺมปฏิสมฺภิทา อตีตํ กุสลํ อกุสลํ ปจฺจยธมฺมญฺจ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อตีตารมฺมณา, อนาคตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อนาคต

ารมฺมณา, ปจฺจุปฺปนฺนํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาฯ ปฏิภานปฏิสมฺภิทา อตีตํ กุสลญาณํ วิปากญาณํ กิริยญาณญฺจ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อตีตารมฺมณา, อนาคตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อนาคตารมฺมณา, ปจฺจุปฺปนฺนํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาฯ

นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา สทฺทารมฺมณตฺตา พหิทฺธารมฺมณาฯ อิตราสุ ตีสุ อตฺถปฏิสมฺภิทา อชฺฌตฺตํ วิปากตฺถํ กิริยตฺถํ ปจฺจยสมุปฺปนฺนญฺจ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อชฺฌตฺตารมฺมณา, พหิทฺธา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส พหิทฺธารมฺมณา, อชฺฌตฺตพหิทฺธา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณา , ปรมตฺถํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส พหิทฺธารมฺมณา เอวฯ ธมฺมปฏิสมฺภิทา อชฺฌตฺตํ กุสลากุสลํ ปจฺจยธมฺมํ ปจฺจเวกฺขณกาเล อชฺฌตฺตารมฺมณา, พหิทฺธา กุสลากุสลํ ปจฺจยธมฺมํ ปจฺจเวกฺขณกาเล พหิทฺธารมฺมณา, อชฺฌตฺตพหิทฺธา กุสลากุสลํ ปจฺจยธมฺมํ ปจฺจเวกฺขณกาเล อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณาฯ ปฏิภานปฏิสมฺภิทา อชฺฌตฺตํ กุสลวิปากกิริยญาณํ ปจฺจเวกฺขณกาเล อชฺฌตฺตารมฺมณา, พหิทฺธา…เป…. อชฺฌตฺตพหิทฺธา กุสลวิปากกิริยญาณํ ปจฺจเวกฺขณกาเล อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณาติฯ

อิธาปิ ติโสฺส ปฏิสมฺภิทา โลกิยา; อตฺถปฏิสมฺภิทา โลกิยโลกุตฺตราฯ อิมสฺมิญฺหิ ปฏิสมฺภิทาวิภงฺเค สมฺมาสมฺพุทฺเธน ตโยปิ นยา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกตฺตา เอกปริเจฺฉทาว กถิตาฯ ตีสุปิ หิ เอตาสุ ติโสฺส ปฏิสมฺภิทา โลกิยา, อตฺถปฏิสมฺภิทา โลกิยโลกุตฺตราติฯ เอวมยํ ปฏิสมฺภิทาวิภโงฺคปิ เตปริวฏฺฏํ นีหริตฺวาว ภาเชตฺวา ทสฺสิโตติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย

ปฏิสมฺภิทาวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๖. ญาณวิภงฺโค

๑. เอกกมาติกาทิวณฺณนา

๗๕๑. อิทานิ ตทนนฺตเร ญาณวิภงฺเค **เอกวิเธน ญาณวตฺถู**ติอาทินา นเยน ปฐมํ เอกวิธาทีหิ ทสวิธปริโยสาเนหิ ทสหิ ปริจฺเฉเทหิ มาติกํ ฐเปตฺวา นิกฺขิตฺตปทานุกฺกเมน นิเทฺทโส กโตฯ

ตตฺถ **เอกวิเธนา**ติ เอกปฺปกาเรน, เอกโกฏฺฐาเสน วาฯ **ญาณวตฺถู**ติ เอตฺถ ปน ญาณญฺจ ตํ วตฺถุ จ นานปฺปการานํ สมฺปตฺตีนนฺติ ญาณวตฺถุ; โอกาสเฏฺฐน ญาณสฺส วตฺถูติปิ ญาณวตฺถุฯ อิธ ปน ปุริเมนเวตฺถน ญาณวตฺถุ เวทิตพฺพํฯ เตเนว เอกวิธปริเจฺฉทาวสาเน ''ยาถาวกวตฺถุวิภาวนา ปญฺญา – เอวํ เอกวิเธน ญาณวตฺถู''ติ วุตฺตํฯ **ปญฺจ วิญฺญาณา**ติ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ ปญฺจฯ **น เหตู**ติอาทีนิ เหฏฺฐา ธมฺมสงฺคหฏฺฐกถายํ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑.๖) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ สเงฺขปโต ปเนตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ ตํ นิเทฺทสวาเร อาวิ ภวิสฺสติฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ ทุกมาติกาทิปเทสุปิ ยํ วตฺตพฺพํ ตํ ตเตฺถว อาวิ ภวิสฺสติฯ นิเกฺขปปริเจฺฉทมตฺตํ ปเนตฺถ เอวํ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ หิ ''น เหตุ อเหตุกา''ติอาทีหิ ตาว ธมฺมสงฺคหมาติกาวเสน, ''อนิจฺจา ชราภิภูตา''ติอาทีหิ อมาติกาวเสนาติ สเงฺขปโต ทุวิเธหิ ปเภทโต อฏฺฐสตฺตติยา ปเทหิ **เอกกมาติกา** นิกฺขิตฺตาฯ

ทุกานุรูเปหิ ปน ปญฺจตึสาย ทุเกหิ **ทุกมาติกา** นิกฺขิตฺตาฯ

ติกานุรูเปหิ ''จินฺตามยา ปญฺญา''ติอาทีหิ จตูหิ พาหิรตฺติเกหิ, ''วิปากา ปญฺญา''ติอาทีหิ อนิยมิตปญฺญาวเสน วุเตฺตหิ จุทฺทสหิ มาติกาติเกหิ, วิตกฺกตฺติเก ปฐมปเทน นิยมิตปญฺญาวเสน วุเตฺตหิ เตรสหิ, ทุติยปเทน นิยมิตปญฺญาวเสน วุเตฺตหิ สตฺตหิ, ตติยปเทน นิยมิตปญฺญาวเสน วุเตฺตหิ ทฺวาทสหิ, ปีติตฺติเก จ ปฐมปเทน นิยมิตปญฺญาวเสน วุเตฺตหิ เตรสหิ, ตถา ทุติยปเทน, ตติยปเทน นิยมิตปญฺญาวเสน วุเตฺตหิ ทฺวาทสหีติ อฏฺฐาสีติยา ติเกหิ **ติกมาติกา** นิกฺขิตฺตาฯ

จตุกฺกมาติกา ปน 'กมฺมสฺสกตญาณ'นฺติอาทีหิ เอกวีสติยา จตุเกฺกหิ, **ปญฺจกมาติกา** ทฺวีหิ ปญฺจเกหิ, **ฉกฺกมาติกา** เอเกน ฉเกฺกน, **สตฺตกมาติกา** ''สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนี''ติ เอวํ สเงฺขปโต วุเตฺตหิ เอกาทสหิ สตฺตเกหิ, **อฏฺฐกมาติกา** เอเกน อฏฺฐเกน, **นวกมาติกา** เอเกน นวเกนฯ

๑๐. ทสกมาติกาวณฺณนา

๗๖๐. **ทสกมาติกา** ''ทส ตถาคตสฺส ตถาคตพลานี''ติอาทินา เอเกเนว ทสเกน นิกฺขิตฺตาฯ ตตฺถ **ทสา**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **ตถาคตสฺสา**ติ ยถา วิปสฺสีอาทโย ปุพฺพกา อิสโย อาคตา ตถา อาคตสฺส; ยถา จ เต คตา ตถา คตสฺสฯ **ตถาคตพลานี**ติ อเญฺญหิ อสาธารณานิ ตถาคตเสฺสว พลานิ; ยถา วา ปุพฺพพุทฺธานํ พลานิ ปุญฺญุสฺสยสมฺปตฺติยา อาคตานิ ตถา อาคตพลานีติปิ อโตฺถฯ ตตฺถ ทุวิธํ ตถาคตสฺส พลํ – กายพลญฺจ ญาณพลญฺจฯ เตสุ กายพลํ หตฺถิกุลานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ โปราเณหิ –

> กาฬาวกญฺจ คเงฺคยฺยํ, ปณฺฑรํ ตมฺพปิงฺคลํ;

คนฺธมงฺคลเหมญฺจ, อุโปสถฉทฺทนฺติเม ทสาติฯ –

อิมานิ หิ ทส หตฺถิกุลานิฯ

ตตฺถ ‘**กาฬาวก**’นฺติ ปกติหตฺถิกุลํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยํ ทสนฺนํ ปุริสานํ กายพลํ ตํ เอกสฺส กาฬาวกหตฺถิโนฯ ยํ ทสนฺนํ กาฬาวกานํ พลํ ตํ เอกสฺส คงฺเคยฺยสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ คงฺเคยฺยานํ ตํ เอกสฺส ปณฺฑรสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ปณฺฑรานํ ตํ เอกสฺส ตมฺพสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ตมฺพานํ ตํ เอกสฺส ปิงฺคลสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ปิงฺคลานํ ตํ เอกสฺส คนฺธหตฺถิโนฯ ยํ ทสนฺนํ คนฺธหตฺถีนํ ตํ เอกสฺส มงฺคลสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ มงฺคลานํ ตํ เอกสฺส เหมวตสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ เหมวตานํ ตํ เอกสฺส อุโปสถสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ อุโปสถานํ ตํ เอกสฺส ฉทฺทนฺตสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ฉทฺทนฺตานํ ตํ เอกสฺส ตถาคตสฺสฯ นารายนสงฺขาตพลนฺติปิ อิทเมว วุจฺจติฯ ตเทตํ ปกติหตฺถีนํ คณนาย หตฺถิโกฏิสหสฺสานํ, ปุริสคณนาย ทสนฺนํ ปุริสโกฏิสหสฺสานํ พลํ โหติฯ อิทํ ตาว ตถาคตสฺส **กายพลํ**ฯ

ญาณพลํ ปน อิธ ตาว ปาฬิยํ อาคตเมว ทสพลญาณํฯ **มหาสีหนาเท** (ม. นิ. ๑.๑๔๖ อาทโย) ทสพลญาณํ, จตุเวสารชฺชญาณํ, อฏฺฐสุ ปริสาสุ อกมฺปนญาณํ, จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณํ, ปญฺจคติปริเจฺฉทกญาณํ, **สํยุตฺตเก** (สํ. นิ. ๒.๓๓-๓๔) อาคตานิ เตสตฺตติ ญาณานิ, สตฺตสตฺตติ ญาณานีติ เอวํ อญฺญานิปิ อเนกานิ ญาณสหสฺสานิ – เอตํ **ญาณพลํ** นามฯ อิธาปิ ญาณพลเมว อธิเปฺปตํ ญาณญฺหิ อกมฺปิยเฏฺฐน อุปตฺถมฺภกเฏฺฐน จ พลนฺติ วุตฺตํฯ

เยหิ พเลหิ สมนฺนาคโตติ เยหิ ทสหิ ญาณพเลหิ อุเปโต สมุเปโตฯ **อาสภํ ฐาน**นฺติ เสฏฺฐฏฺฐานํ อุตฺตมฏฺฐานํ; อาสภา วา ปุพฺพพุทฺธา, เตสํ ฐานนฺติ อโตฺถฯ อปิ จ ควสตเชฏฺฐโก อุสโภ, ควสหสฺสเชฏฺฐโก วสโภ; วชสตเชฏฺฐโก วา อุสโภ, วชสหสฺสเชฏฺฐโก วสโภ; สพฺพควเสโฏฺฐ สพฺพปริสฺสยสโห เสโต ปาสาทิโก มหาภารวโห อสนิสตสเทฺทหิปิ อกมฺปนีโย นิสโภฯ โส อิธ **อุสโภ**ติ อธิเปฺปโตฯ อิทมฺปิ หิ ตสฺส ปริยายวจนํฯ อุสภสฺส อิทนฺติ อาสภํฯ **ฐาน**นฺติ จตูหิ ปาเทหิ ปถวึ อุปฺปีเฬตฺวา อจลฏฺฐานํฯ อิทํ ปน อาสภํ วิยาติ อาสภํฯ ยเถว หิ นิสภสงฺขาโต อุสโภ อุสภพเลน สมนฺนาคโต จตูหิ ปาเทหิ ปถวึ อุปฺปีเฬตฺวา อจลฏฺฐาเนน ติฏฺฐติ, เอวํ ตถาคโตปิ ทสหิ ตถาคตพเลหิ สมนฺนาคโต จตูหิ เวสารชฺชปาเทหิ อฏฺฐปริสปถวึ อุปฺปีเฬตฺวา สเทวเก โลเก เกนจิ ปจฺจตฺถิเกน ปจฺจามิเตฺตน อกมฺปิโย อจลฏฺฐาเนน ติฏฺฐติฯ เอวํ ติฏฺฐมาโน จ ตํ อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, อุปคจฺฉติ, น ปจฺจกฺขาติ, อตฺตนิ อาโรเปติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาตี’’ติฯ

ปริสาสูติ อฏฺฐสุ ปริสาสุฯ **สีหนาทํ นทตี**ติ เสฏฺฐนาทํ อภีตนาทํ นทติ, สีหนาทสทิสํ วา นาทํ นทติฯ อยมโตฺถ สีหนาทสุเตฺตน ทีเปตโพฺพฯ ยถา วา สีโห สหนโต จ หนนโต จ สีโหติ วุจฺจติ, เอวํ ตถาคโต โลกธมฺมานํ สหนโต ปรปฺปวาทานญฺจ หนนโต สีโหติ วุจฺจติฯ เอวํ วุตฺตสฺส สีหสฺส นาทํ สีหนาทํฯ ตตฺถ ยถา สีโห สีหพเลน สมนฺนาคโต สพฺพตฺถ วิสารโท วิคตโลมหํโส สีหนาทํ นทติ, เอวํ ตถาคตสีโหปิ ตถาคตพเลหิ สมนฺนาคโต อฏฺฐสุ ปริสาสุ วิสารโท วิคตโลมหํโส ‘‘อิติ รูป’’นฺติอาทินา นเยน นานาวิธเทสนาวิลาสสมฺปนฺนํ สีหนาทํ นทติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปริสาสุ สีหนาทํ นทตี’’ติฯ

พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตตีติ เอตฺถ **พฺรหฺม**นฺติ เสฏฺฐํ อุตฺตมํ วิสุทฺธํฯ จกฺกสโทฺท จ ปนายํ –

สมฺปตฺติยํ ลกฺขเณ จ, รถงฺเค อิริยาปเถ;
ทาเน รตนธมฺมูร, จกฺกาทีสุ จ ทิสฺสติ;

ธมฺมจเกฺก อิธ มโต, ตญฺจ เทฺวธา วิภาวเยฯ

‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, จกฺกานิ เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสาน’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๓๑) หิ อยํ สมฺปตฺติยํ ทิสฺสติฯ ‘‘เหฏฺฐา ปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานี’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๕) เอตฺถ ลกฺขเณฯ ‘‘จกฺกํว วหโต ปท’’นฺติ (ธ. ป. ๑) เอตฺถ รถงฺเคฯ ‘‘จตุจกฺกํ นวทฺวาร’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๙) เอตฺถ อิริยาปเถฯ ‘‘ททํ ภุญฺช มา จ ปมาโท, จกฺกํ ปวตฺตย สพฺพปาณิน’’นฺติ (ชา. ๑.๗.๑๔๙) เอตฺถ ทาเนฯ ‘‘ทิพฺพํ จกฺกรตนํ ปาตุรโหสี’’ติ เอตฺถ รตนจเกฺกฯ ‘‘มยา ปวตฺติตํ จกฺก’’นฺติ (สุ. นิ. ๕๖๒) เอตฺถ ธมฺมจเกฺกฯ ‘‘อิจฺฉาหตสฺส โปสสฺส จกฺกํ ภมติ มตฺถเก’’ติ (ชา. ๑.๑.๑๐๔; ๑.๕.๑๐๓) เอตฺถ อุรจเกฺกฯ ‘‘ขุรปริยนฺเตน เจปิ จเกฺกนา’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๖) เอตฺถ ปหรณจเกฺกฯ ‘‘อสนิวิจกฺก’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๖๑; สํ. นิ. ๒.๑๖๒) เอตฺถ อสนิมณฺฑเลฯ อิธ ปนายํ ธมฺมจเกฺก มโตฯ

ตํ ปน ธมฺมจกฺกํ ทุวิธํ โหติ – ปฏิเวธญาณญฺจ เทสนาญาณญฺจฯ ตตฺถ ปญฺญาปภาวิตํ อตฺตโน อริยผลาวหํ ปฏิเวธญาณํ; กรุณาปภาวิตํ สาวกานํ อริยผลาวหํ เทสนาญาณํฯ ตตฺถ ปฏิเวธญาณํ อุปฺปชฺชมานํ อุปฺปนฺนนฺติ ทุวิธํฯ ตญฺหิ อภินิกฺขมนโต ยาว อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ , ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นาม; ตุสิตภวนโต วา ยาว มหาโพธิปลฺลเงฺก อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ, ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นาม; ทีปงฺกรพฺยากรณโต ปฏฺฐาย วา ยาว อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ , ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ เทสนาญาณมฺปิ ปวตฺตมานํ ปวตฺตนฺติ ทุวิธํฯ ตญฺหิ ยาว อญฺญาโกณฺฑญฺญสฺส โสตาปตฺติมคฺคา ปวตฺตมานํ, ผลกฺขเณ ปวตฺตํ นามฯ เตสุ ปฏิเวธญาณํ โลกุตฺตรํ, เทสนาญาณํ โลกิยํฯ อุภยมฺปิ ปเนตํ อเญฺญหิ อสาธารณํ พุทฺธานํเยว โอรสญาณํฯ

อิทานิ เยหิ ทสหิ พเลหิ สมนฺนาคโต ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ยานิ อาทิโตว ‘‘ทส ตถาคตสฺส ตถาคตพลานี’’ติ นิกฺขิตฺตานิ, ตานิ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **กตมานิ ทส? อิธ ตถาคโต ฐานญฺจ ฐานโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ฐานญฺจ ฐานโต**ติ การณญฺจ การณโตฯ การณญฺหิ ยสฺมา ตตฺถ ผลํ ติฏฺฐติ ตทายตฺตวุตฺติตาย อุปฺปชฺชติ เจว ปวตฺตติ จ, ตสฺมา ฐานนฺติ วุจฺจติฯ ตํ ภควา ‘‘เย เย ธมฺมา เยสํ เยสํ ธมฺมานํ เหตู ปจฺจยา อุปฺปาทาย ตํ ตํ ฐาน’’นฺติ จ ‘เย เย ธมฺมา เยสํ เยสํ ธมฺมานํ น เหตู น ปจฺจยา อุปฺปาทาย ตํ ตํ อฏฺฐาน’นฺติ จ ปชานโนฺต ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาติฯ **ยมฺปี**ติ เยน ญาเณนฯ **อิทมฺปิ ตถาคตสฺสา**ติ อิทมฺปิ ฐานาฏฺฐานญาณํ ตถาคตสฺส **ตถาคตพลํ** นาม โหตีติ อโตฺถฯ เอวํ สพฺพปเทสุ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

กมฺมสมาทานานนฺติ สมาทิยิตฺวา กตานํ กุสลากุสลกมฺมานํ; กมฺมเมว วา กมฺมสมาทานํฯ **ฐานโส เหตุโส**ติ ปจฺจยโต เจว เหตุโต จฯ ตตฺถ คติอุปธิกาลปโยคา วิปากสฺส ฐานํ, กมฺมํ เหตุฯ

สพฺพตฺถ คามินินฺติ สพฺพคติคามินิญฺจ อคติคามินิญฺจฯ **ปฏิปท**นฺติ มคฺคํฯ **ยถาภูตํ ปชานาตี**ติ พหูสุปิ มนุเสฺสสุ เอกเมว ปาณํ ฆาเตนฺเตสุ ‘อิมสฺส เจตนา นิรยคามินี ภวิสฺสติ, อิมสฺส ติรจฺฉานโยนิคามินี’ติ อิมินา นเยน เอกวตฺถุสฺมิมฺปิ กุสลากุสลเจตนาสงฺขาตานํ ปฏิปตฺตีนํ อวิปรีตโต สภาวํ ปชานาติฯ

อเนกธาตุนฺติ จกฺขุธาตุอาทีหิ กามธาตุอาทีหิ วา ธาตูหิ พหุธาตุํฯ **นานาธาตุ**นฺติ ตาสํเยว ธาตูนํ วิลกฺขณตาย นานปฺปการธาตุํฯ **โลก**นฺติ ขนฺธายตนธาตุโลกํฯ **ยถาภูตํ ปชา

นาตีติ ตาสํ ตาสํ ธาตูนํ อวิปรีตโต สภาวํ ปฏิวิชฺฌติฯ

นานาธิมุตฺติกตนฺติ หีนาทีหิ อธิมุตฺตีหิ นานาธิมุตฺติกภาวํฯ

ปรสตฺตานนฺติ ปธานสตฺตานํฯ **ปรปุคฺคลาน**นฺติ ตโต ปเรสํ หีนสตฺตานํ; เอกตฺถเมว วา เอตํ ปททฺวยํ เวเนยฺยวเสน ปน เทฺวธา วุตฺตํฯ **อินฺทฺริยปโรปริยตฺต**นฺติ สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ ปรภาวญฺจ อปรภาวญฺจ วุฑฺฒิญฺจ หานิญฺจาติ อโตฺถฯ

ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนนฺติ ปฐมาทีนํ จตุนฺนํ ฌานานํ, ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทีนํ อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํ, สวิตกฺกสวิจาราทีนํ ติณฺณํ สมาธีนํ, ปฐมชฺฌานสมาปตฺติอาทีนญฺจ นวนฺนํ อนุปุพฺพสมาปตฺตีนํฯ **สํกิเลส**นฺติ หานภาคิยธมฺมํฯ **โวทาน**นฺติ วิเสสภาคิยธมฺมํฯ **วุฏฺฐาน**นฺติ เยน การเณน ฌานาทีหิ วุฏฺฐหนฺติ, ตํ การณํฯ

ปุเพฺพนิวาสานุสฺสตินฺติ ปุเพฺพ นิวุตฺถกฺขนฺธานุสฺสรณํฯ

จุตูปปาตนฺติ จุติญฺจ อุปปาตญฺจฯ

อาสวานํ ขยนฺติ กามาสวาทีนํ ขยสงฺขาตํ อาสวนิโรธํ นิพฺพานํฯ

อิมานีติ ยานิ เหฏฺฐา ‘‘ทส ตถาคตสฺส ตถาคตพลานี’’ติ อโวจ, อิมานิ ตานีติ อปฺปนํ กโรตีติฯ เอวเมตฺถ อนุปุพฺพปทวณฺณนํ ญตฺวา อิทานิ ยสฺมา ตถาคโต ปฐมํเยว ฐานาฏฺฐานญาเณน เวเนยฺยสตฺตานํ อาสวกฺขยาธิคมสฺส เจว อนธิคมสฺส จ ฐานาฏฺฐานภูตํ กิเลสาวรณาภาวํ ปสฺสติ, โลกิยสมฺมาทิฏฺฐิฐานทสฺสนโต นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิฐานาภาวทสฺสนโต จฯ อถ เนสํ กมฺมวิปากญาเณน วิปากาวรณาภาวํ ปสฺสติ , ติเหตุกปฏิสนฺธิทสฺสนโตฯ สพฺพตฺถคามินีปฏิปทาญาเณน กมฺมาวรณาภาวํ ปสฺสติ, อานนฺตริยกมฺมาภาวทสฺสนโตฯ เอวํ อนาวรณานํ อเนกธาตุนานาธาตุญาเณน อนุกูลธมฺมเทสนตฺถํ จริยาวิเสสํ ปสฺสติ, ธาตุเวมตฺตทสฺสนโตฯ อถ เนสํ นานาธิมุตฺติกตาญาเณน อธิมุตฺตึ ปสฺสติ, ปโยคํ อนาทิยิตฺวาปิ อธิมุตฺติวเสน ธมฺมเทสนตฺถํฯ อเถวํ ทิฏฺฐาธิมุตฺตีนํ ยถาสตฺติ ยถาพลํ ธมฺมํ เทเสตุํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาเณน อินฺทฺริยปโรปริยตฺตํ ปสฺสติ, สทฺธาทีนํ ติกฺขมุทุภาวทสฺสนโตฯ เอวํ ปริญฺญาตินฺทฺริยปโรปริยตฺตาปิ ปเนเต สเจ ทูเร โหนฺติ, อถ ฌานาทิปริญฺญาเณน ฌานาทีสุ วสีภูตตฺตา อิทฺธิวิเสเสน ขิปฺปํ อุปคจฺฉติฯ อุปคนฺตฺวา จ เนสํ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน ปุพฺพชาติภาวนํ, ทิพฺพจกฺขานุภาวโต ปตฺตเพฺพน เจโตปริยญาเณน สมฺปตฺติจิตฺตวิเสสํ ปสฺสโนฺต อาสวกฺขยญาณานุภาเวน อาสวกฺขยคามินิยา ปฏิปทาย วิคตสโมฺมหตฺตา อาสวกฺขยาย ธมฺมํ เทเสติฯ ตสฺมา อิมินา อนุกฺกเมน อิมานิ ทสพลานิ วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ อยํ ตาว มาติกาย อตฺถวณฺณนาฯ

(๑.) เอกกนิเทฺทสวณฺณนา

๗๖๑. อิทานิ ยถานิกฺขิตฺตาย มาติกาย ‘‘ปญฺจวิญฺญาณา น เหตุเมวา’’ติอาทินา นเยน อารเทฺธ นิเทฺทสวาเร **น เหตุเมวา**ติ สาธารณเหตุปฏิเกฺขปนิเทฺทโสฯ ตตฺถ ‘‘เหตุเหตุ, ปจฺจยเหตุ, อุตฺตมเหตุ, สาธารณเหตูติ จตุพฺพิโธ เหตู’’ติอาทินา นเยน ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ รูปกเณฺฑ ‘‘สพฺพํ รูปํ น เหตุเมวา’’ติอาทีนํ อตฺถวณฺณนายํ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๙๔) วุตฺตเมวฯ **อเหตุกเมวา**ติอาทีสุ พฺยญฺชนสนฺธิวเสน มกาโร เวทิตโพฺพ; อเหตุกา เอวาติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อปิจ ‘‘เหตู ธมฺมา นเหตู ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ทุกมาติกา ๑) ธมฺมโกฏฺฐาเสสุ ปญฺจวิญฺญาณานิ เหตู ธมฺมาติ วา สเหตุกา ธมฺมาติ วา น โหนฺติฯ เอกเนฺตน

ปน น เหตูเยว, อเหตุกา เยวาติ อิมานิปิ นเยเนตฺถ สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อพฺยากตเมวา**ติ ปทํ วิปากาพฺยากตวเสน วุตฺตํฯ **สารมฺมณเมวา**ติ โอลุพฺภารมฺมณวเสนฯ ปจฺจยารมฺมณํ โอลุพฺภารมฺมณนฺติ หิ ทุวิธํ อารมฺมณํฯ อิมสฺมิํ ปน ฐาเน โอลุพฺภารมฺมณเมว ธุรํ, ปจฺจยารมฺมณมฺปิ ลพฺภติเยวฯ **อเจตสิกเมวา**ติ ปทํ จิตฺตํ, รูปํ, นิพฺพานนฺติ ตีสุ อเจตสิเกสุ จิตฺตเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ **โน อปริยาปนฺนเมวา**ติ คติปริยาปนฺนจุติปริยาปนฺนสํสารวฏฺฏภวปริยาปนฺนภาวโต ปริยาปนฺนา เอว, โน อปริยาปนฺนาฯ โลกโต วฏฺฏโต น นิยฺยนฺตีติ **อนิยฺยานิกา**ฯ **อุปฺปนฺนํ มโนวิญฺญาณวิเญฺญยฺยเมวา**ติ รูปกเณฺฑ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ปจฺจุปฺปนฺนาเนว รูปาทีนิ อารพฺภ ปวตฺติโต อตีตาทิวิสยํ มโนวิญฺญาณมฺปิ ปญฺจวิญฺญาณโสตปติตเมว กตฺวา ‘‘อุปฺปนฺนํ ฉหิ วิญฺญาเณหิ วิเญฺญยฺย’’นฺติ (ธ. ส. ๕๘๔) วุตฺตํฯ ปญฺจวิญฺญาณา ปน ยสฺมา ปจฺจุปฺปนฺนาปิ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ อารมฺมณา น โหนฺติ, มโนวิญฺญาณเสฺสว โหนฺติ, ตสฺมา ‘‘มโนวิญฺญาณวิเญฺญยฺยเมวา’’ติ วุตฺตํฯ **อนิจฺจเมวา**ติ หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจาเยวฯ **ชราภิภูตเมวา**ติ ชราย อภิภูตตฺตา ชราภิภูตา เอวฯ

๗๖๒. **อุปฺปนฺนวตฺถุกา อุปฺปนฺนารมฺมณา**ติ อนาคตปฏิเกฺขโปฯ น หิ เต อนาคเตสุ วตฺถารมฺมเณสุ อุปฺปชฺชนฺติฯ

ปุเรชาตวตฺถุกา ปุเรชาตารมฺมณาติ สหุปฺปตฺติปฏิเกฺขโปฯ น หิ เต สหุปฺปนฺนํ วตฺถุํ วา อารมฺมณํ วา ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนฺติ, สยํ ปน ปจฺฉาชาตา หุตฺวา ปุเรชาเตสุ วตฺถารมฺมเณสุ อุปฺปชฺชนฺติฯ

อชฺฌตฺติกวตฺถุกาติ อชฺฌตฺตชฺฌตฺตวเสน วุตฺตํฯ ตานิ หิ อชฺฌตฺติเก ปญฺจ ปสาเท วตฺถุํ กตฺวา อุปฺปชฺชนฺติฯ **พาหิรารมฺมณา**ติ พาหิรรูปาทิอารมฺมณาฯ ตตฺถ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํ – ปญฺจวิญฺญาณา หิ ปสาทวตฺถุกตฺตา อชฺฌตฺติกา อชฺฌตฺติกวตฺถุกา, มโนวิญฺญาณํ หทยรูปํ วตฺถุํ กตฺวา อุปฺปชฺชนกาเล อชฺฌตฺติกํ พาหิรวตฺถุกํ, ปญฺจวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา ตโย ขนฺธา พาหิรา อชฺฌตฺติกวตฺถุกา , มโนวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา ตโย ขนฺธา หทยรูปํ วตฺถุํ กตฺวา อุปฺปชฺชนกาเล พาหิรา พาหิรวตฺถุกาฯ

อสมฺภินฺนวตฺถุกาติ อนิรุทฺธวตฺถุกาฯ น หิ เต นิรุทฺธํ อตีตํ วตฺถุํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนฺติฯ **อสมฺภินฺนารมฺมณตาย**ปิ เอเสว นโยฯ

อญฺญํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส วตฺถุ จ อารมฺมณญฺจาติอาทีสุ จกฺขุวิญฺญาณสฺส หิ อญฺญํ วตฺถุ, อญฺญํ อารมฺมณํฯ อญฺญํ โสตวิญฺญาณาทีนํฯ จกฺขุวิญฺญาณํ โสตปสาทาทีสุ อญฺญตรํ วตฺถุํ, สทฺทาทีสุ วา อญฺญตรํ อารมฺมณํ กตฺวา กปฺปโต กปฺปํ คนฺตฺวาปิ น อุปฺปชฺชติ; จกฺขุปสาทเมว ปน วตฺถุํ กตฺวา รูปญฺจ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชติฯ เอวมสฺส วตฺถุปิ ทฺวารมฺปิ อารมฺมณมฺปิ นิพทฺธํ, อญฺญํ วตฺถุํ วา ทฺวารํ วา อารมฺมณํ วา น สงฺกมติ, นิพทฺธวตฺถุ นิพทฺธทฺวารํ นิพทฺธารมฺมณเมว หุตฺวา อุปฺปชฺชติฯ **โสตวิญฺญาณาทีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ

๗๖๓. **น อญฺญมญฺญสฺส โคจรวิสยํ ปจฺจนุโภนฺตี**ติ เอตฺถ อญฺญมญฺญสฺส จกฺขุ โสตสฺส, โสตํ วา จกฺขุสฺสาติ เอวํ เอกํ เอกสฺส โคจรวิสยํ น ปจฺจนุโภตีติ อโตฺถฯ สเจ หิ นีลาทิเภทํ รูปารมฺมณํ สโมธาเนตฺวา โสตินฺทฺริยสฺส อุปเนยฺย ‘อิงฺฆ ตาว นํ ววตฺถาเปหิ วิภาเวหิ – กิํ นาเมตํ อารมฺมณ’นฺติ, จกฺขุวิญฺญาณํ วินาปิ มุเขน อตฺตโน ธมฺมตาย เอวํ วเทยฺย – ‘อเร อนฺธพาล, วสฺสสตมฺปิ วสฺสสหสฺสมฺปิ ปริธาวมาโน อญฺญตฺร มยา กุหิํ เอตสฺส ชานนกํ ลภิสฺสสิ; อาหร นํ จกฺขุปสาเท อุปเนหิ; อหเมตํ อารมฺมณํ ชานิสฺสามิ – ยทิ วา นีลํ ยทิ วา ปีตกํฯ น หิ

เอโส อญฺญสฺส วิสโย; มยฺหเมเวโส วิสโย’ติฯ เสสวิญฺญาเณสุปิ เอเสว นโยฯ เอวเมเต อญฺญมญฺญสฺส โคจรวิสยํ น ปจฺจนุโภนฺติ นามฯ

๗๖๔. สมนฺนาหรนฺตสฺสาติ อาวชฺชเนเนว สมนฺนาหรนฺตสฺสฯ

มนสิกโรนฺตสฺสาติ อาวชฺชเนเนว มนสิกโรนฺตสฺสฯ เอตานิ หิ จิตฺตานิ อาวชฺชเนน สมนฺนาหฏกาเล มนสิกตกาเลเยว จ อุปฺปชฺชนฺติฯ

น อโพฺพกิณฺณาติ อเญฺญน วิญฺญาเณน อโพฺพกิณฺณา นิรนฺตราว นุปฺปชฺชนฺติฯ เอเตน เตสํ อนนฺตรตา ปฏิกฺขิตฺตาฯ

๗๖๕. น อปุพฺพํ อจริมนฺติ เอเตน สเพฺพสมฺปิ สหุปฺปตฺติ ปฏิกฺขิตฺตาฯ **น อญฺญมญฺญสฺส สมนนฺตรา**ติ เอเตน สมนนฺตรตา ปฏิกฺขิตฺตาฯ

๗๖๖. อาวฎฺฏนา วาติอาทีนิ จตฺตาริปิ อาวชฺชนเสฺสว นามานิฯ ตญฺหิ ภวงฺคสฺส อาวฎฺฏนโต **อาวฎฺฏนา,** ตเสฺสว อาภุชนโต **อาโภโค,** รูปาทีนํ สมนฺนาหรณโต **สมนฺนาหาโร,** เตสํเยว มนสิกรณโต **มนสิกาโร**ติ วุจฺจติฯ เอวเมตฺถ สเงฺขปโต ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ อาวชฺชนฏฺฐาเน ฐตฺวา อาวชฺชนาทิกิจฺจํ กาตุํ สมตฺถภาโว ปฏิกฺขิโตฺตฯ

น กญฺจิ ธมฺมํ ปฏิวิชานาตีติ ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา’’ติ (ธ. ป. ๑-๒) เอวํ วุตฺตํ เอกมฺปิ กุสลํ วา อกุสลํ วา น ปฏิวิชานาติฯ

อญฺญตฺร อภินิปาตมตฺตาติ ฐเปตฺวา รูปาทีนํ อภินิปาตมตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สุปณฺฑิโตปิ ปุริโส, ฐเปตฺวา อาปาถคตานิ รูปาทีนิ, อญฺญํ กุสลากุสเลสุ เอกธมฺมมฺปิ ปญฺจหิ วิญฺญาเณหิ น ปฏิวิชานาติฯ จกฺขุวิญฺญาณํ ปเนตฺถ ทสฺสนมตฺตเมว โหติฯ โสตวิญฺญาณาทีนิ สวนฆายนสายนผุสนมตฺตาเนวฯ ทสฺสนาทิมตฺตโต ปน มุตฺตา อญฺญา เอเตสํ กุสลาทิปฏิวิญฺญตฺติ นาม นตฺถิฯ

มโนธาตุยาปีติ สมฺปฏิจฺฉนมโนธาตุยาปิฯ สมฺปิณฺฑนโตฺถ เจตฺถ ปิกาโรฯ ตสฺมา มโนธาตุยาปิ ตโต ปราหิ มโนวิญฺญาณธาตูหิปีติ สเพฺพหิปิ ปญฺจทฺวาริกวิญฺญาเณหิ น กญฺจิ กุสลากุสลํ ธมฺมํ ปฏิวิชานาตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

น กญฺจิ อิริยาปถํ กเปฺปตีติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ น หิ ปญฺจทฺวาริกวิญฺญาเณหิ คมนาทีสุ กญฺจิ อิริยาปถํ กเปฺปติ, น กายกมฺมํ น วจีกมฺมํ ปฏฺฐเปติ, น กุสลากุสลํ ธมฺมํ สมาทิยติ, น สมาธึ สมาปชฺชติ โลกิยํ วา โลกุตฺตรํ วา, น สมาธิโต วุฎฺฐาติ โลกิยา วา โลกุตฺตรา วา, น ภวโต จวติ, น ภวนฺตเร อุปปชฺชติฯ สพฺพมฺปิ เหตํ กุสลากุสลธมฺมปฏิวิชานนาทิวจนปริโยสานํ กิจฺจํ มโนทฺวาริกจิเตฺตเนว โหติ, น ปญฺจทฺวาริเกนาติ สพฺพสฺสาเปตสฺส กิจฺจสฺส กรเณ สหชวนกานิ วีถิจิตฺตานิ ปฏิกฺขิตฺตานิฯ ยถา เจเตสํ เอตานิ กิจฺจานิ นตฺถิ, เอวํ นิยาโมกฺกมนาทีนิปิฯ น หิ ปญฺจทฺวาริกชวเนน มิจฺฉตฺตนิยามํ โอกฺกมติ, น สมฺมตฺตนิยามํ; น เจตํ ชวนํ นามโคตฺตมารพฺภ ชวติ, น กสิณาทิปณฺณตฺตึ; น ลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนาวเสน ปวตฺตติ, น วุฎฺฐานคามินีพลววิปสฺสนาวเสน; น รูปารูปธเมฺม อารพฺภ ชวติ, น นิพฺพานํ; น เจเตน สทฺธึ ปฏิสมฺภิทาญาณํ อุปฺปชฺชติ, น อภิญฺญาญาณํ, น สาวกปารมีญาณํ, น ปเจฺจกโพธิญาณํ, น สพฺพญฺญุตญาณํฯ สโพฺพปิ ปเนส ปเภโท มโนทฺวาริกชวเนเยว ลพฺภติฯ

น สุปติ น ปฏิพุชฺฌติ น สุปินํ ปสฺสตีติ สเพฺพนาปิ จ ปญฺจทฺวาริกจิเตฺตน เนว นิทฺทํ โอกฺกมติ, น นิทฺทายติ, น ปฏิพุชฺฌติ, น กิญฺจ สุปินํ ปสฺสตีติ อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ สห ชวเนน วีถิจิตฺตํ ปฏิกฺขิตฺตํฯ

นิทฺทายนฺตสฺส หิ มหาวฏฺฏิํ ชาเลตฺวา ทีเป จกฺขุสมีเป อุปนีเต ปฐมํ จกฺขุทฺวาริกํ อาวชฺชนํ ภวงฺคํ น อาวเฏฺฏติ, มโนทฺวาริกเมว อาวเฏฺฏติฯ อถ ชวนํ ชวิตฺวา ภวงฺคํ โอตรติฯ ทุติยวาเร จกฺขุทฺวาริกํ อาวชฺชนํ ภวงฺคํ อาวเฏฺฏติฯ ตโต จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ ชวนปริโยสานานิ ปวตฺตนฺติฯ ตทนนฺตรํ ภวงฺคํ ปวตฺตติฯ ตติยวาเร มโนทฺวาริกอาวชฺชเนน ภวเงฺค อาวฏฺฏิเต มโนทฺวาริกชวนํ ชวติฯ เตน จิเตฺตน ญตฺวา 'กิํ อยํ อิมสฺมิํ ฐาเน อาโลโก'ติ ชานาติฯ

ตถา นิทฺทายนฺตสฺส กณฺณสมีเป ตูริเยสุ ปคฺคหิเตสุ, ฆานสมีเป สุคเนฺธสุ วา ทุคฺคเนฺธสุ วา ปุเปฺผสุ อุปนีเตสุ, มุเข สปฺปิมฺหิ วา ผาณิเต วา ปกฺขิเตฺต, ปิฎฺฐิยํ ปาณินา ปหาเร ทิเนฺน ปฐมํ โสตทฺวาริกาทีนิ อาวชฺชนานิ ภวงฺคํ น อาวเฏฺฏนฺติ, มโนทฺวาริกเมว อาวเฏฺฏติฯ อถ ชวนํ ชวิตฺวา ภวงฺคํ โอตรติฯ ทุติยวาเร โสตทฺวาริกาทีนิ อาวชฺชนานิ ภวงฺคํ อาวเฏฺฏนฺติฯ ตโต โสตฆานชิวฺหากายวิญฺญาณาทีนิ ชวนปริโยสานานิ ปวตฺตนฺติฯ ตทนนฺตรํ ภวงฺคํ ปวตฺตติฯ ตติยวาเร มโนทฺวาริกอาวชฺชเนน ภวเงฺค อาวฏฺฏิเต มโนทฺวาริกชวนํ ชวติฯ เตน จิเตฺตน ญตฺวา 'กิํ อยํ อิมสฺมิํ ฐาเน สโทฺท – สงฺขสโทฺท, เภริสโทฺท'ติ วา 'กิํ อยํ อิมสฺมิํ ฐาเน คโนฺธ – มูลคโนฺธ, สารคโนฺธ'ติ วา 'กิํ อิทํ มยฺหํ มุเข ปกฺขิตฺตรสํ – สปฺปีติ วา ผาณิต'นฺติ วา 'เกนมฺหิ ปิฎฺฐิยํ ปหโต, อติถโทฺธ เม ปหาโร'ติ วา วตฺตาโร โหนฺติฯ เอวํ มโนทฺวาริกชวเนเนว ปฏิพุชฺฌติ, น ปญฺจทฺวาริเกนฯ สุปินมฺปิ เตเนว ปสฺสติ, น ปญฺจทฺวาริเกนฯ

ตญฺจ ปเนตํ สุปินํ ปสฺสโนฺต จตูหิ การเณหิ ปสฺสติ – ธาตุโกฺขภโต วา อนุภูตปุพฺพโต วา เทวโตปสํหารโต วา ปุพฺพนิมิตฺตโต วาติฯ ตตฺถ ปิตฺตาทีนํ โขภกรณปจฺจยโยเคน ขุภิตธาตุโก **'ธาตุโกฺขภโต'** สุปินํ ปสฺสติฯ ปสฺสโนฺต จ นานาวิธํ สุปินํ ปสฺสติ – ปพฺพตา ปตโนฺต วิย, อากาเสน คจฺฉโนฺต วิย, วาฬมิคหตฺถิโจราทีหิ อนุพโทฺธ วิย จ โหติฯ **'อนุภูตปุพฺพโต'** ปสฺสโนฺต ปุเพฺพ อนุภูตปุพฺพํ อารมฺมณํ ปสฺสติฯ **'เทวโตปสํหารโต'** ปสฺสนฺตสฺส เทวตา อตฺถกามตาย วา อนตฺถกามตาย วา อตฺถาย วา อนตฺถาย วา นานาวิธานิ อารมฺมณานิ อุปสํหรนฺติฯ โส ตาสํ เทวตานํ อานุภาเวน ตานิ อารมฺมณานิ ปสฺสติฯ **ปุพฺพนิมิตฺตโต** ปสฺสโนฺต ปุญฺญาปุญฺญวเสน อุปฺปชฺชิตุกามสฺส อตฺถสฺส วา อนตฺถสฺส วา ปุพฺพนิมิตฺตภูตํ สุปินํ ปสฺสติ โพธิสตฺตมาตา วิย ปุตฺตปฏิลาภนิมิตฺตํ, โพธิสโตฺต วิย ปญฺจ มหาสุปิเน (อ. นิ. ๕.๑๙๖), โกสลราชา วิย จ โสฬส สุปิเนติ (ชา. ๑.๑.๔๑)ฯ

ตตฺถ ยํ ธาตุโกฺขภโต อนุภูตปุพฺพโต จ สุปินํ ปสฺสติ, น ตํ สจฺจํ โหติฯ ยํ เทวโตปสํหารโต ปสฺสติ, ตํ สจฺจํ วา โหติ อลิกํ วาฯ กุทฺธา หิ เทวตา อุปาเยน วินาเสตุกามา วิปรีตมฺปิ กตฺวา ทเสฺสนฺติฯ ตตฺริทํ วตฺถุ – โรหเณ กิร นาคมหาวิหาเร มหาเถโร ภิกฺขุสงฺฆํ อนปโลเกตฺวาว เอกํ นาครุกฺขํ ฉินฺทาเปสิฯ รุเกฺข อธิวตฺถา เทวตา เถรสฺส กุทฺธา ปฐมเมว นํ ปโลเภตฺวา ปจฺฉา 'อิโต เต สตฺตทิวสมตฺถเก อุปฏฺฐาโก ราชา มริสฺสตี'ติ สุปิเน อาโรเจสิฯ เถโร นํ กถํ อาหริตฺวา ราโชโรธานํ อาจิกฺขิฯ ตา เอกปฺปหาเรเนว มหาวิรวํ วิรวิํสุฯ ราชา 'กิํ เอต'นฺติ ปุจฺฉิฯ ตา 'เอวํ เถเรน วุตฺต'นฺติ อาโรจยิํสุฯ ราชา ทิวเส คณาเปตฺวา สตฺตาเห วีติวเตฺต กุชฺฌิตฺวา เถรสฺส หตฺถปาเท ฉินฺทาเปสิฯ

ยํ ปน ปุพฺพนิมิตฺตโต ปสฺสติ ตํ เอกนฺตสจฺจเมว โหติฯ เอเตสญฺจ จตุนฺนํ มูลการณานํ สํสคฺคเภทโตปิ สุปินเภโท โหติเยวฯ ตญฺจ ปเนตํ จตุพฺพิธํ สุปินํ เสกฺขปุถุชฺชนาว ปสฺสนฺติ

อปฺปหีนวิปลฺลาสตฺตา; อเสกฺขา น ปสฺสนฺติ ปหีนวิปลฺลาสตฺตาฯ

กึ ปน ตํ ปสฺสโนฺต สุโตฺต ปสฺสติ, ปฏิพุโทฺธ? อุทาหุ เนว สุโตฺต ปสฺสติ น ปฏิพุโทฺธติ? กิเญฺจตฺถ ยทิ ตาว สุโตฺต ปสฺสติ, อภิธมฺมวิโรโธ อาปชฺชติฯ ภวงฺคจิเตฺตน หิ สุปติฯ ตญฺจ รูปนิมิตฺตาทิอารมฺมณํ ราคาทิสมฺปยุตฺตํ วา น โหติฯ สุปินํ ปสฺสนฺตสฺส จ อีทิสานิ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ อถ ปฏิพุโทฺธ ปสฺสติ, วินยวิโรโธ อาปชฺชติฯ ยญฺหิ ปฏิพุโทฺธ ปสฺสติ, ตํ สโพฺพหาริกจิเตฺตน ปสฺสติฯ สโพฺพหาริกจิเตฺตน จ กเต วีติกฺกเม อนาปตฺติ นาม นตฺถิฯ สุปินํ ปสฺสเนฺตน ปน กเต วีติกฺกเม เอกนฺตํ อนาปตฺติ เอวฯ อถ เนว สุโตฺต น ปฏิพุโทฺธ ปสฺสติ, น สุปินํ นาม ปสฺสติฯ เอวญฺหิ สติ สุปินสฺส อภาโวว อาปชฺชติ? น อภาโว ฯ กสฺมา? ยสฺมา กปิมิทฺธปเรโต ปสฺสติฯ วุตฺตํ เหตํ – ‘‘กปิมิทฺธปเรโต โข, มหาราช, สุปินํ ปสฺสตี’’ติ (มิ. ป. ๕.๓.๕)ฯ **‘กปิมิทฺธปเรโต’**ติ มกฺกฏนิทฺทาย ยุโตฺตฯ ยถา หิ มกฺกฏสฺส นิทฺทา ลหุปริวตฺตา โหติ, เอวํ ยา นิทฺทา ปุนปฺปุนํ กุสลาทิจิตฺตโวกิณฺณตฺตา ลหุปริวตฺตา; ยสฺสา ปวตฺติยํ ปุนปฺปุนํ ภวงฺคโต อุตฺตรณํ โหติ, ตาย ยุโตฺต สุปินํ ปสฺสติฯ เตนายํ สุปิโน กุสโลปิ โหติ อกุสโลปิ อพฺยากโตปิ ๓๘๖ฯ ตตฺถ สุปินเนฺต เจติยวนฺทนธมฺมสฺสวนธมฺมเทสนาทีนิ กโรนฺตสฺส กุสโล, ปาณาติปาตาทีนิ กโรนฺตสฺส อกุสโล, ทฺวีหิ อเนฺตหิ มุโตฺต อาวชฺชนตทารมฺมณกฺขเณ อพฺยากโตติ เวทิตโพฺพฯ สุปิเนเนว ‘ทิฏฺฐํ วิย เม, สุตํ วิย เม’ติ กถนกาเลปิ อพฺยากโตเยวฯ

กึ ปน สุปิเน กตํ กุสลากุสลํ กมฺมํ สวิปากํ อวิปากนฺติ? สวิปากํ; ทุพฺพลตฺตา ปน ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒิตุํ น สโกฺกติ, ทินฺนาย อญฺญกเมฺมน ปฏิสนฺธิยา ปวเตฺต เวทนียํ โหติฯ

เอวํ ยาถาวกวตฺถุวิภาวนา ปญฺญาติ ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ น เหตุวโฏฺฐ ยาถาวโฏฺฐฯ ตํ ยาถาวฏฺฐํ วตฺถุํ วิภาเวตีติ ยาถาวกวตฺถุวิภาวนาฯ ตถา ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ อเหตุกโฏฺฐ, ชราภิภูตโฏฺฐ, น สุปินํ ปสฺสนโฏฺฐ, ยาถาวโฏฺฐฯ ตํ ยาถาวฏฺฐํ วตฺถุํ วิภาเวตีติ ยาถาวกวตฺถุวิภาวนาฯ อิติ ยา เหฏฺฐา ‘‘ยาถาวกวตฺถุวิภาวนา ปญฺญา’’ติ มาติกาย นิกฺขิตฺตา, สา เอวํ ยาถาวกวตฺถุวิภาวนา ปญฺญาติ เวทิตพฺพาฯ ตสฺสา เอว จ วเสน **เอวํ เอกวิเธน ญาณวตฺถู**ติ เอวํ เอเกกโกฏฺฐาเสน ญาณคณนา เอเกน วา อากาเรน ญาณปริเจฺฉโท โหติฯ

เอกกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

(๒.) ทุกนิเทฺทสวณฺณนา

๗๖๗. ทุวิเธน ญาณวตฺถุนิเทฺทเส **จตูสุ ภูมีสุ กุสเล**ติ เสกฺขปุถุชฺชนานํ จตุภูมกกุสลปญฺญาฯ ปฏิสมฺภิทาวิภเงฺค วุเตฺตสุ ปญฺจสุ อเตฺถสุ อตฺตโน อตฺตโน ภูมิปริยาปนฺนํ วิปากสงฺขาตํ อตฺถํ ชาเปติ ชเนติ ปวเตฺตตีติ **อตฺถชาปิกาฯ อรหโต อภิญฺญํ อุปฺปาเทนฺตสฺส สมาปตฺตึ อุปฺปาเทนฺตสฺส กิริยาพฺยากเต**ติ อภิญฺญาย เจว สมาปตฺติยา จ ปริกมฺมสมเย กามาวจรกิริยปญฺญาฯ สา หิ อภิญฺญาสมาปตฺติปเภทํ กิริยสงฺขาตํ อตฺถํ ชาเปติ ชเนติ ปวเตฺตตีติ **อตฺถชาปิกา ปญฺญา**ติ วุตฺตาฯ อยํ ปน อปโรปิ ปาฬิมุตฺตโก อฏฺฐกถานโย – ยาปิ หิ ปุริมา กามาวจรกิริยา ปจฺฉิมาย กามาวจรกิริยาย อนนฺตราทิวเสน ปจฺจโย โหติ, สาปิ ตํ กิริยตฺถํ ชาเปตีติ อตฺถชาปิกา ปญฺญา นามฯ รูปาวจรารูปาวจเรสุปิ เอเสว นโยฯ

ทุติยปทนิเทฺทเส **จตูสุ ภูมีสุ วิปาเก**ติ กามาวจรวิปาเก ปญฺญา สหชาตาทิปจฺจยวเสน กามาวจรวิปากตฺถํ ชาเปตฺวา ฐิตาติ **ชาปิตตฺถา**ฯ รูปาวจราทิวิปากปญฺญาสุปิ เอเสว นโยฯ สพฺพาปิ วา เอสา อตฺตโน อตฺตโน การเณหิ ชาปิตา ชนิตา ปวตฺติตา สยมฺปิ อตฺถภูตาติปิ ชา

ปิตตฺถาฯ **อรหโต อุปฺปนฺนาย อภิญฺญาย อุปฺปนฺนาย สมาปตฺติยา**ติ วุตฺตกิริยปญฺญายปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน อปโรปิ ปาฬิมุตฺตโก อฏฺฐกถานโย – กามาวจรกิริยปญฺญาปิ หิ สหชาตาทิวเสน กามาวจรกิริยสงฺขาตํ อตฺถํ ชาเปตฺวา ฐิตาติ ชาปิตตฺถาฯ รูปาวจรารูปาวจรกิริยปญฺญาสุปิ เอเสว นโยฯ สพฺพาปิ วา เอสา อตฺตโน อตฺตโน การเณหิ ชาปิตา ชนิตา ปวตฺติตา สยญฺจ อตฺถภูตาติปิ ชาปิตตฺถาฯ เสสเมตฺถ สพฺพํ ธมฺมสงฺคหฏฺฐกถายํ วุตฺตนยตฺตา ปากฏเมวาติฯ

ทุกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

(๓.) ติกนิเทฺทสวณฺณนา

๗๖๘. ติวิเธน ญาณวตฺถุนิเทฺทเส **โยควิหิเตสู**ติ โยโค วุจฺจติ ปญฺญา; ปญฺญาวิหิเตสุ ปญฺญาปริณามิเตสูติ อโตฺถฯ **กมฺมายตเนสู**ติ เอตฺถ กมฺมเมว **กมฺมายตนํ;** อถ วา กมฺมญฺจ ตํ อายตนญฺจ อาชีวาทีนนฺติปิ **กมฺมายตนํฯ สิปฺปายตเนสุ**ปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ ทุวิธํ กมฺมํ – หีนญฺจ อุกฺกฏฺฐญฺจฯ ตตฺถ หีนํ นาม วฑฺฒกีกมฺมํ, ปุปฺผฉฑฺฑกกมฺมนฺติ เอวมาทิฯ อุกฺกฏฺฐํ นาม กสิ, วณิชฺชา, โครกฺขนฺติ เอวมาทิฯ สิปฺปมฺปิ ทุวิธํ หีนญฺจ อุกฺกฏฺฐญฺจฯ ตตฺถ หีนํ สิปฺปํ นาม นฬการสิปฺปํ, เปสการสิปฺปํ, กุมฺภการสิปฺปํ, จมฺมการสิปฺปํ, นฺหาปิตสิปฺปนฺติ เอวมาทิฯ อุกฺกฏฺฐํ นาม สิปฺปํ มุทฺทา, คณนา, เลขญฺจาติ เอวมาทิ วิชฺชาว **วิชฺชาฏฺฐานํ**ฯ ตํ ธมฺมิกเมว คหิตํฯ นาคมณฺฑลปริตฺตสทิสํ, ผุธมนกมนฺตสทิสํ, สาลากิยํ , สลฺลกตฺติยนฺติอาทีนิ ปน เวชฺชสตฺถานิ ‘‘อิจฺฉามหํ, อาจริย, สิปฺปํ สิกฺขิตุ’’นฺติ (มหาว. ๓๒๙) สิปฺปายตเน ปวิฏฺฐตฺตา น คหิตานิฯ

ตตฺถ เอโก ปณฺฑิโต มนุสฺสานํ ผาสุวิหารตฺถาย อตฺตโน จ ธมฺมตาย เคหปาสาทยานนาวาทีนิ อุปฺปาเทติฯ โส หิ ‘อิเม มนุสฺสา วสนฏฺฐาเนน วินา ทุกฺขิตา’ติ หิตกิริยาย ฐตฺวา ทีฆจตุรสฺสาทิเภทํ เคหํ อุปฺปาเทติ, สีตุณฺหปฏิฆาตตฺถาย เอกภูมิกทฺวิภูมิกาทิเภเท ปาสาเท กโรติ, ‘ยาเนน อสติ อนุสญฺจรณํ นาม ทุกฺข’นฺติ ชงฺฆากิลมถปฏิวิโนทนตฺถาย วยฺหสกฏสนฺทมานิกาทีนิ อุปฺปาเทติ, ‘นาวาย อสติ สมุทฺทาทีสุ สญฺจาโร นาม นตฺถี’ติ นานปฺปการํ นาวํ อุปฺปาเทติฯ โส สพฺพเมฺปตํ เนว อเญฺญหิ กยิรมานํ ปสฺสติ, น กตํ อุคฺคณฺหาติ, น กเถนฺตานํ สุณาติ, อตฺตโน ปน ธมฺมตาย จินฺตาย กโรติฯ ปญฺญวตา หิ อตฺตโน ธมฺมตาย กตมฺปิ อเญฺญหิ อุคฺคณฺหิตฺวา กโรนฺตเหิ กตสทิสเมว โหติฯ อยํ ตาว หีนกเมฺม นโยฯ

อุกฺกฏฺฐกเมฺมปิ ‘กสิกเมฺม อสติ มนุสฺสานํ ชีวิตํ น ปวตฺตตี’ติ เอโก ปณฺฑิโต มนุสฺสานํ ผาสุวิหารตฺถาย ยุคนงฺคลาทีนิ กสิภณฺฑานิ อุปฺปาเทติ; ตถา นานปฺปการํ วาณิชกมฺมํ โครกฺขญฺจ อุปฺปาเทติฯ โส สพฺพเมฺปตํ เนว อเญฺญหิ กริยมานํ ปสฺสติ…เป.… กตสทิสเมว โหติฯ อยํ อุกฺกฏฺฐกเมฺม นโยฯ

ทุวิเธปิ ปน สิปฺปายตเน เอโก ปณฺฑิโต มนุสฺสานํ ผาสุวิหารตฺถาย นฬการสิปฺปาทีนิ หีนสิปฺปานิ, หตฺถมุทฺทาย คณนสงฺขาตํ มุทฺทํ, อจฺฉินฺนกสงฺขาตํ คณนํ, มาติกาปฺปเภทกาทิเภทญฺจ เลขํ อุปฺปาเทติฯ โส สพฺพเมฺปตํ เนว อเญฺญหิ กริยมานํ ปสฺสติ…เป.… กตสทิสเมว โหติฯ อยํ สิปฺปายตเน นโยฯ

เอกโจฺจ ปน ปณฺฑิโต อมนุสฺสสรีสปาทีหิ อุปทฺทุตานํ มนุสฺสานํ ติกิจฺฉนตฺถาย ธมฺมิกานิ นาคมณฺฑลมนฺตาทีนิ วิชฺชาฏฺฐานานิ อุปฺปาเทติ, ตานิ เนว อเญฺญหิ กริยมานานิ ปสฺสติ,

น กตานิ อุคฺคณฺหาติ, น กเณฺตานํ สุณาติ, อตฺตโน ปน ธมฺมตาย จินฺตาย กโรติฯ ปญฺญวตา หิ อตฺตโน ธมฺมตาย กตมฺปิ อเญฺญหิ อุคฺคณฺหิตฺวา กโรเนฺตหิ กตสทิสเมว โหติฯ

กมฺมสฺสกตํ วาติ ‘‘อิทํ กมฺมํ สตฺตานํ สกํ, อิทํ โน สก’’นฺติ เอวํ ชานนญาณํฯ **สจฺจานุโลมิกํ วา**ติ วิปสฺสนาญาณํฯ ตญฺหิ จตุนฺนํ สจฺจานํ อนุโลมนโต สจฺจานุโลมิกนฺติ วุจฺจติฯ อิทานิสฺส ปวตฺตนาการํ ทเสฺสตุํ **รูปํ อนิจฺจนฺติ วา**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ อนิจฺจลกฺขณเมว อาคตํ, น ทุกฺขลกฺขณอนตฺตลกฺขณานิ, อตฺถวเสน ปน อาคตาเนวาติ ทฏฺฐพฺพานิ – ยญฺหิ อนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตาติฯ

ยํ เอวรูปินฺติ ยํ เอวํ เหฏฺฐา นิทฺทิฏฺฐสภาวํ อนุโลมิกํฯ **ขนฺติ**นฺติอาทีนิ สพฺพานิ ปญฺญาเววจนาเนวฯ สา หิ เหฏฺฐา วุตฺตานํ กมฺมายตนาทีนํ ปญฺจนฺนํ การณานํ อปจฺจนีกทสฺสเนน อนุโลเมตีติ **อนุโลมิกา**ฯ ตถา สตฺตานํ หิตจริยาย อนุโลเมติ, มคฺคสจฺจสฺส อนุโลเมติ, ปรมตฺถสจฺจสฺส นิพฺพานสฺส อนุโลมนโต อนุโลเมตีติปิ อนุโลมิกาฯ สพฺพานิปิ เอตานิ การณานิ ขมติ สหติ ทฏฺฐุํ สโกฺกตีติ **ขนฺติ,** ปสฺสตีติ **ทิฏฺฐิ,** โรเจตีติ **รุจิ,** มุทตีติ **มุทิ,** เปกฺขตีติ **เปกฺขา**ฯ สเพฺพปิสฺสา เต กมฺมายตนาทโย ธมฺมา นิชฺฌานํ ขมนฺติ, วิเสสโต จ ปญฺจกฺขนฺธสงฺขาตา ธมฺมา ปุนปฺปุนํ อนิจฺจทุกฺขานตฺตวเสน นิชฺฌายมานา ตํ นิชฺฌานํ ขมนฺตีติ **ธมฺมนิชฺฌานขนฺตี**ฯ

ปรโต อสฺสุตฺวา ปฏิลภตีติ อญฺญสฺส อุปเทสวจนํ อสฺสุตฺวา สยเมว จินฺเตโนฺต ปฏิลภติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ จินฺตามยา ปญฺญา นาม วุจฺจติฯ สา ปเนสา น เยสํ เกสญฺจิ อุปฺปชฺชติ, อภิญฺญาตานํ ปน มหาสตฺตานเมว อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถาปิ สจฺจานุโลมิกญาณํ ทฺวินฺนํเยว โพธิสตฺตานํ อุปฺปชฺชติฯ เสสปญฺญา สเพฺพสมฺปิ ปูริตปารมีนํ มหาปญฺญานํ อุปฺปชฺชตีติ เวทิตพฺพาฯ

ปรโต สุตฺวา ปฏิลภตีติ เอตฺถ กมฺมายตนาทีนิ ปเรน กริยมานานิ วา กตานิ วา ทิสฺวาปิ ยสฺส กสฺสจิ กถยมานสฺส วจนํ สุตฺวาปิ อาจริยสฺส สนฺติเก อุคฺคเหตฺวาปิ ปฏิลทฺธา สพฺพา ปรโต สุตฺวาเยว ปฏิลทฺธา นามาติ เวทิตพฺพาฯ

สมาปนฺนสฺสาติ สมาปตฺติสมงฺคิสฺส; อโนฺตสมาปตฺติยํ ปวตฺตา **ปญฺญา ภาวนามยา** นามาติ อโตฺถฯ

๗๖๙. **ทานํ อารพฺภา**ติ ทานํ ปฏิจฺจ; ทานเจตนาปจฺจยาติ อโตฺถฯ **ทานาธิคจฺฉา**ติ ทานํ อธิคจฺฉนฺตสฺส; ปาปุณนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **ยา อุปฺปชฺชตี**ติ ยา เอวํ ทานเจตนาสมฺปยุตฺตา ปญฺญา อุปฺปชฺชติ, อยํ **ทานมยา ปญฺญา** นามฯ สา ปเนสา ‘ทานํ ทสฺสามี’ติ จินฺตนฺตสฺส, ทานํ เทนฺตสฺส, ทานํ ทตฺวา ตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปุพฺพเจตนา, มุญฺจเจตนา, อปรเจตนาติ ติวิเธน อุปฺปชฺชติฯ

สีลํ อารพฺภ สีลาธิคจฺฉาติ อิธาปิ สีลเจตนาสมฺปยุตฺตาว **สีลมยา ปญฺญา**ติ อธิเปฺปตาฯ อยมฺปิ ‘สีลํ ปูเรสฺสามี’ติ จินฺตนฺตสฺส, สีลํ ปูเรนฺตสฺส, สีลํ ปูเรตฺวา ตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปุพฺพเจตนา, มุญฺจเจตนา, อปรเจตนาติ ติวิเธเนว อุปฺปชฺชติฯ ภาวนามยา เหฏฺฐา วุตฺตาเยวฯ

๗๗๐. อธิสีลปญฺญาทีสุ สีลาทีนิ ทฺวิเธน เวทิตพฺพานิ – สีลํ, อธิสีลํ; จิตฺตํ, อธิจิตฺตํ; ปญฺญา, อธิปญฺญาติฯ ตตฺถ ‘‘อุปฺปาทา วา ตถาคตานํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตานํ ฐิตาว สา ธาตุ ธมฺมฏฺฐิตตา ธมฺมนิยามตา’’ติ (สํ. นิ. ๒.๒๐; อ. นิ. ๓.๑๓๗) อิมาย ตนฺติยา สงฺคหิตวเสน ปญฺจปิ สีลานิ ทสปิ สีลานิ สีลํ นามฯ ตญฺหิ ตถาคเต อุปฺปนฺเนปิ อนุปฺปนฺเนปิ โหติฯ อนุปฺปนฺเน เก ปญฺญาเปนฺตีติ? ตาปสปริพฺพาชกา, สพฺพญฺญุโพธิสตฺตา, จกฺกวตฺติราชาโน จ ปญฺญาเปนฺติฯ อุปฺปนฺเน สมฺมาสมฺพุทฺเธ ภิกฺขุสงฺโฆ, ภิกฺขุนีสงฺโฆ, อุปาสกา, อุปาสิกาโย จ ปญฺญาเปนฺติฯ ปาติโมกฺขสํวรสีลํ ปน สพฺพสีเลหิ อธิกํ อุปฺปนฺเนเยว ตถาคเต อุปฺปชฺชติ, โน อนุปฺปนฺเนฯ สพฺพญฺญุพุทฺธาเยว จ นํ ปญฺญาเปนฺติฯ ‘‘อิมสฺมึ วตฺถุสฺมึ วีติกฺกเม อิทํ นาม โหตี’’ติ ปญฺญาปนญฺหิ อเญฺญสํ อวิสโย, พุทฺธานํเยว เอส วิสโย, พุทฺธานํ พลํฯ อิติ ยสฺมา ปาติโมกฺขสํวโร อธิสีลํ, ตสฺมา ตํ อธิสีลปญฺญํ ทเสฺสตุํ **ปาติโมกฺขสํวรํ สํวรนฺตสฺสา**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เหฏฺฐา วุตฺตาย เอว ปน ตนฺติยา สงฺคหิตวเสน วฏฺฏปาทิกา อฏฺฐ สมาปตฺติโย จิตฺตํ นามฯ ตญฺหิ ตถาคเต อุปฺปนฺเนปิ โหติ อนุปฺปนฺเนปิฯ อนุปฺปนฺเน เก นิพฺพเตฺตนฺตีติ? ตาปสปริพฺพาชกา เจว สพฺพญฺญุโพธิสตฺตา จ จกฺกวตฺติราชาโน จฯ อุปฺปนฺเน ภควติ วิเสสตฺถิกา ภิกฺขุอาทโยปิ นิพฺพเตฺตนฺติเยวฯ วิปสฺสนาปาทิกา ปน อฏฺฐ สมาปตฺติโย สพฺพจิเตฺตหิ อธิกา, อุปฺปนฺเนเยว ตถาคเต อุปฺปชฺชนฺติ, โน อนุปฺปนฺเนฯ สพฺพญฺญุพุทฺธา เอว จ เอตา ปญฺญาเปนฺติ ฯ อิติ ยสฺมา อฏฺฐ สมาปตฺติโย อธิจิตฺตํ, ตสฺมา อธิจิตฺตปญฺญํ ทเสฺสตุํ **รูปาวจรารูปาวจรสมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺตสฺสา**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เหฏฺฐา วุตฺตาย เอว ปน ตนฺติยา สงฺคหิตวเสน กมฺมสฺสกตญาณํ ปญฺญา นามฯ ตญฺหิ ตถาคเต อุปฺปนฺเนปิ โหติ อนุปฺปนฺเนปิฯ อนุปฺปนฺเน เวลามทานเวสฺสนฺตรทานาทิวเสน อุปฺปชฺชติ; อุปฺปนฺเน เตน ญาเณน มหาทานํ ปวเตฺตนฺตานํ ปมาณํ นตฺถิฯ มคฺคผลปญฺญา ปน สพฺพปญฺญาหิ อธิกา, อุปฺปนฺเนเยว ตถาคเต วิตฺถาริกา หุตฺวา ปวตฺตติ, โน อนุปฺปนฺเนฯ อิติ ยสฺมา มคฺคผลปญฺญา อธิปญฺญา, ตสฺมา อติเรกปญฺญาย ปญฺญํ ทเสฺสตุํ **จตูสุ มเคฺคสู**ติ อาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ สิยา – สีลํ, อธิสีลํ; จิตฺตํ, อธิจิตฺตํ; ปญฺญา, อธิปญฺญาติ อิเมสุ ฉสุ โกฏฺฐาเสสุ วิปสฺสนา ปญฺญา กตรสนฺนิสฺสิตาติ? อธิปญฺญาสนฺนิสฺสิตาฯ ตสฺมา ยถา โอมกตรปฺปมาณํ ฉตฺตํ วา ธชํ วา อุปาทาย อติเรกปฺปมาณํ อติฉตฺตํ อติธโชติ วุจฺจติ, เอวมิทมฺปิ ปญฺจสีลํ ทสสีลํ อุปาทาย ปาติโมกฺขสํวรสีลํ **‘อธิสีลํ’** นาม; วฏฺฏปาทิกา อฏฺฐ สมาปตฺติโย อุปาทาย วิปสฺสนาปาทิกา อฏฺฐ สมาปตฺติโย **‘อธิจิตฺตํ’** นาม, กมฺมสฺสกตปญฺญํ อุปาทาย วิปสฺสนาปญฺญา จ มคฺคปญฺญา จ ผลปญฺญา จ **‘อธิปญฺญา’** นามาติ เวทิตพฺพาฯ

๗๗๑. อายโกสลฺลาทินิเทฺทเส ยสฺมา **อาโย**ติ วุฑฺฒิ, สา อนตฺถหานิโต อตฺถุปฺปตฺติโต จ ทุวิธา; **อปาโย**ติ อวุฑฺฒิ, สาปิ อตฺถหานิโต อนตฺถุปฺปตฺติโต จ ทุวิธา; ตสฺมา ตํ ทเสฺสตุํ **อิเม ธมฺเม มนสิกโรโต**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิทํ วุจฺจตี**ติ ยา อิเมสํ อกุสลธมฺมานํ อนุปฺปตฺติปฺปหาเนสุ กุสลธมฺมานญฺจ อุปฺปตฺติฏฺฐิตีสุ ปญฺญา – อิทํ อายโกสลฺลํ นาม วุจฺจติฯ ยา ปเนสา กุสลธมฺมานํ อนุปฺปชฺชนนิรุชฺฌเนสุ อกุสลธมฺมานญฺจ อุปฺปตฺติฏฺฐิตีสุ ปญฺญา – อิทํ อปายโกสลฺลํ นามาติ อโตฺถฯ อายโกสลฺลํ ตาว ปญฺญา โหตุ; อปายโกสลฺลํ กถํ ปญฺญา นาม ชาตาติ? ปญฺญวาเยว หิ ‘มยฺหํ เอวํ มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา กุสลา ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺติ อุปฺปนฺนา จ นิรุชฺฌนฺติ; อนุปฺปนฺนา อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา ปวฑฺฒนฺตี’ติ ปชานาติฯ โส เอวํ

ญตฺวา อนุปฺปนฺนานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปชฺชิตุํ น เทติ, อุปฺปนฺนํ ปชหติ; อนุปฺปนฺนํ กุสเล อุปฺปาเทติ, อุปฺปนฺนํ ภาวนาปาริปูรึ ปาเปติฯ เอวํ อปายโกสลฺลมฺปิ ปญฺญา เอวาติ เวทิตพฺพํฯ **สพฺพาปิ ตตฺรูปายา ปญฺญา อุปายโกสลฺล**นฺติ อิทํ ปน อจฺจายิกกิจฺเจ วา ภเย วา อุปฺปนฺเน ตสฺส ติกิจฺฉนตฺถํ ฐานุปฺปตฺติยการณชานนวเสเนว เวทิตพฺพํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ติกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

(๔.) จตุกฺกนิเทฺทสวณฺณนา

๗๙๓. จตุพฺพิเธน ญาณวตฺถุนิเทฺทเส **อตฺถิ ทินฺน**นฺติอาทีสุ ทินฺนปจฺจยา ผลํ อตฺถีติ อิมินา อุปาเยน อตฺโถ เวทิตโพฺพฯ **อิทํ วุจฺจตี**ติ ยํ ญาณํ ‘อิทํ กมฺมํ สกํ, อิทํ โน สก’นฺติ ชานาติ – อิทํ กมฺมสฺสกตญาณํ นาม วุจฺจตีติ อโตฺถฯ ตตฺถ ติวิธํ กายทุจฺจริตํ, จตุพฺพิธํ วจีทุจฺจริตํ, ติวิธํ มโนทุจฺจริตนฺติ อิทํ น สกกมฺมํ นามฯ ตีสุ ทฺวาเรสุ ทสวิธมฺปิ สุจริตํ สกกมฺมํ นามฯ อตฺตโน วาปิ โหตุ ปรสฺส วา สพฺพมฺปิ อกุสลํ น สกกมฺมํ นามฯ กสฺมา? อตฺถภญฺชนโต อนตฺถชนนโต จฯ อตฺตโน วา โหตุ ปรสฺส วา สพฺพมฺปิ กุสลํ สกกมฺมํ นามฯ กสฺมา? อนตฺถภญฺชนโต อตฺถชนนโต จฯ เอวํ ชานนสมเตฺถ อิมสฺมึ กมฺมสฺสกตญาเณ ฐตฺวา พหุํ ทานํ ทตฺวา สีลํ ปูเรตฺวา อุโปสถํ สมาทิยิตฺวา สุเขน สุขํ สมฺปตฺติยา สมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา นิพฺพานํ ปตฺตานํ คณนปริเจฺฉโท นตฺถิฯ ยถา หิ สธโน ปุริโส ปญฺจสุ สกฎสเตสุ สปฺปิมธุผาณิตาทีนิ เจว โลณติลตณฺฑุลาทีนิ จ อาโรเปตฺวา กนฺตารมคฺคํ ปฎิปโนฺน เกนจิเทว กรณีเยน อเตฺถ อุปฺปเนฺน สเพฺพสํ อุปกรณานํ คหิตตฺตา น จิเนฺตติ, น ปริตสฺสติ, สุเขเนว เขมนฺตํ ปาปุณาติ; เอวเมว อิมสฺมิมฺปิ กมฺมสฺสกตญาเณ ฐตฺวา พหุํ ทานํ ทตฺวา…เป.… นิพฺพานํ ปตฺตานํ คณนปโถ นตฺถิฯ **ฐเปตฺวา สจฺจานุโลมิกํ ญาณ**นฺติ มคฺคสจฺจสฺส ปรมตฺถสจฺจสฺส จ อนุโลมนโต สจฺจานุโลมิกนฺติ ลทฺธนามํ วิปสฺสนาญาณํ ฐเปตฺวา อวเสสา สพฺพาปิ สาสวา กุสลา ปญฺญา กมฺมสฺสกตญาณเมวาติ อโตฺถฯ

๗๙๔. **มคฺคสมงฺคิสฺส ญาณํ ทุเกฺขเปตํ ญาณ**นฺติ เอตฺถ เอกเมว มคฺคญาณํ จตูสุ สเจฺจสุ เอกปฎิเวธวเสน จตูสุ ฐาเนสุ สงฺคหิตํฯ

๗๙๖. **ธเมฺม ญาณ**นฺติ เอตฺถ มคฺคปญฺญา ตาว จตุนฺนํ สจฺจานํ เอกปฎิเวธวเสน ธเมฺม ญาณํ นาม โหตุ; ผลปญฺญา กถํ ธเมฺม ญาณํ นามาติ? นิโรธสจฺจวเสนฯ ทุวิธาปิ เหสา ปญฺญา อปรปฺปจฺจเย อตฺถปจฺจเกฺข อริยสจฺจธเมฺม กิจฺจโต จ อารมฺมณโต จ ปวตฺตตฺตา ธเมฺม ญาณนฺติ เวทิตพฺพาฯ **โส อิมินา ธเมฺมนา**ติ เอตฺถ มคฺคญาณํ ธมฺมโคจรตฺตา โคจรโวหาเรน ธโมฺมติ วุตฺตํ, อุปโยคเตฺถ วา กรณวจนํ; อิมํ ธมฺมํ ญาเตนาติ อโตฺถ; จตุสจฺจธมฺมํ ชานิตฺวา ฐิเตน มคฺคญาเณนาติ วุตฺตํ โหติฯ **ทิเฎฺฐนา**ติ ทสฺสเนน; ธมฺมํ ปสฺสิตฺวา ฐิเตนาติ อโตฺถฯ **ปเตฺตนา**ติ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ปตฺวา ฐิตตฺตา ธมฺมํ ปเตฺตนฯ **วิทิเตนา**ติ มคฺคญาเณน จตฺตาริ อริยสจฺจานิ วิทิตานิ ปากฎานิ กตานิฯ ตสฺมา ตํ ธมฺมํ วิทิตํ นาม โหติฯ เตน วิทิตธเมฺมนฯ **ปริโยคาเฬฺหนา**ติ จตุสจฺจธมฺมํ ปริโยคาเหตฺวา ฐิเตนฯ **นยํ เนตี**ติ อตีเต จ อนาคเต จ นยํ เนติ หรติ เปเสติฯ อิทํ ปน น มคฺคญาณสฺส กิจฺจํ, ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส กิจฺจํฯ สตฺถารา ปน มคฺคญาณํ อตีตานาคเต นยํ นยนสทิสํ กตํฯ กสฺมา? มคฺคมูลกตฺตาฯ ภาวิตมคฺคสฺส หิ ปจฺจเวกฺขณา นาม โหติฯ ตสฺมา สตฺถา มคฺคญาณเมว นยํ นยนสทิสํ อกาสิฯ อปิจ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพ – ยเทตํ อิมินา จตุสจฺจโคจรํ มคฺคญาณํ อธิคตํ, เตน ญาเณน การณภูเตน อตีตานาคเต ปจฺจเวกฺขณญาณสงฺขาตํ นยํ เนติฯ

อิทานิ ยถา เตน นยํ เนติ, ตํ อาการํ ทเสฺสตุํ **เย หิ เกจิ อตีตมทฺธานนฺ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อพฺภญฺญํสู**ติ ชานิํสุ ปฏิวิชฺฌิํสุฯ **อิมเญฺญวา**ติ ยํ ทุกฺขํ อตีเต อพฺภญฺญํสุ, ยญฺจ อนาคเต อภิชานิสฺสนฺติ, น ตเญฺญว อิมํ; สริกฺขเฏฺฐน ปน เอวํ วุตฺตํฯ อตีเตปิ หิ ฐเปตฺวา ตณฺหํ เตภูมกกฺขเนฺธเยว ทุกฺขสจฺจนฺติ ปฏิวิชฺฌิํสุ, ตณฺหํเยว สมุทยสจฺจนฺติ นิพฺพานเมว นิโรธสจฺจนฺติ อริยมคฺคเมว มคฺคสจฺจนฺติ ปฏิวิชฺฌิํสุ, อนาคเตปิ เอวเมว ปฏิวิชฺฌิสฺสนฺติ, เอตรหิปิ เอวเมว ปฏิวิชฺฌนฺตีติ สริกฺขเฏฺฐน ‘‘อิมเญฺญวา’’ติ วุตฺตํฯ **อิทํ วุจฺจติ อนฺวเย ญาณนฺ**ติ อิทํ อนุคมนญาณํ นยนญาณํ การณญาณนฺติ วุจฺจติฯ

ปริเย ญาณนฺติ จิตฺตปริเจฺฉทญาณํฯ **ปรสตฺตานนฺ**ติ ฐเปตฺวา อตฺตานํ เสสสตฺตานํฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ **เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานาตี**ติ อตฺตโน จิเตฺตน เตสํ จิตฺตํ สราคาทิวเสน ปริจฺฉินฺทิตฺวา นานปฺปการโต ชานาติฯ **สราคํ วา**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา สติปฏฺฐานวิภเงฺค วุตฺตเมวฯ อยํ ปน วิเสโส – อิธ อนุตฺตรํ วา จิตฺตํ วิมุตฺตํ วา จิตฺตนฺติ เอตฺถ โลกุตฺตรมฺปิ ลพฺภติฯ อวิปสฺสนูปคมฺปิ หิ ปรจิตฺตญาณสฺส วิสโย โหติเยวฯ

อวเสสา ปญฺญาติ ธเมฺม ญาณาทิกา ติโสฺส ปญฺญา ฐเปตฺวา เสสา สพฺพาปิ ปญฺญา ญาณนฺติ สมฺมตตฺตา **สมฺมุติญาณํ** นาม โหติฯ วจนโตฺถ ปเนตฺถ สมฺมุติมฺหิ ญาณนฺติ สมฺมุติญาณํฯ

๗๙๗. **กามาวจรกุสเล ปญฺญา**ติ อยญฺหิ เอกเนฺตน วฏฺฏสฺมิํ จุติปฏิสนฺธิํ อาจินเตว, ตสฺมา ‘‘อาจยาย โน อปจยายา’’ติ วุตฺตาฯ โลกุตฺตรมคฺคปญฺญา ปน ยสฺมา จุติปฏิสนฺธิํ อปจินเตว, ตสฺมา ‘‘อปจยาย โน อาจยายา’’ติ วุตฺตาฯ รูปาวจรารูปาวจรปญฺญา จุติปฏิสนฺธิมฺปิ อาจินติ, วิกฺขมฺภนวเสน กิเลเส เจว กิเลสมูลเก จ ธเมฺม อปจินติ, ตสฺมา ‘‘อาจยาย เจว อปจยาย จา’’ติ วุตฺตาฯ เสสา เนว จุติปฏิสนฺธิํ อาจินติ น อปจินติ, ตสฺมา ‘‘เนว อาจยาย โน อปจยายา’’ติ วุตฺตาฯ

๗๙๘. **น จ อภิญฺญาโย ปฏิวิชฺฌตี**ติ อิทํ ปฐมชฺฌานปญฺญํ สนฺธาย วุตฺตํฯ สา หิสฺส กามวิเวเกน ปตฺตพฺพตฺตา กิเลสนิพฺพิทาย สํวตฺตติฯ ตาย เจส กาเมสุ วีตราโค โหติ, อภิญฺญาปาทกภาวํ ปน อปฺปตฺตตาย เนว ปญฺจ อภิญฺญาโย ปฏิวิชฺฌติ, นิมิตฺตารมฺมณตฺตา น สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติฯ เอวมยํ ปญฺญา **นิพฺพิทาย โหติ โน ปฏิเวธายฯ เสฺววา**ติ ปฐมชฺฌานํ ปตฺวา ฐิโตฯ **กาเมสุ วีตราโค สมาโน**ติ ตถา วิกฺขมฺภิตานํเยว กามานํ วเสน วีตราโคฯ **อภิญฺญาโย ปฏิวิชฺฌตี**ติ ปญฺจ อภิญฺญาโย ปฏิวิชฺฌติฯ อิทํ จตุตฺถชฺฌานปญฺญํ สนฺธาย วุตฺตํฯ จตุตฺถชฺฌานปญฺญา หิ อภิญฺญาปาทกภาเวนาปิ ปญฺจ อภิญฺญาโย ปฏิวิชฺฌติ, อภิญฺญาภาวปฺปตฺติยาปิ ปฏิวิชฺฌติ เอวฯ ตสฺมา สา **ปฏิเวธาย** โหติฯ ปฐมชฺฌานปญฺญาย เอว ปน กิเลเสสุปิ นิพฺพินฺทตฺตา **โน นิพฺพิทาย**ฯ ยา ปนายํ ทุติยตติยชฺฌานปญฺญา, สา กตรโกฏฺฐาสํ ภชตีติ? โสมนสฺสวเสน ปฐมชฺฌานมฺปิ ภชติ, อวิตกฺกวเสน จตุตฺถชฺฌานมฺปิฯ เอวเมสา ปฐมชฺฌานสนฺนิสฺสิตา วา จตุตฺถชฺฌานสนฺนิสฺสิตา วา กาตพฺพาฯ **นิพฺพิทาย เจว ปฏิเวธาย จา**ติ มคฺคปญฺญา สพฺพสฺมิมฺปิ วเฏฺฏ นิพฺพินฺทนโต นิพฺพิทาย, ฉฏฺฐํ อภิญฺญํ ปฏิวิชฺฌนโต ปฏิเวธาย จ โหติฯ

๗๙๙. **ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภี**ติอาทีสุ ยฺวายํ อปฺปคุณสฺส ปฐมชฺฌานสฺส ลาภีฯ ตํ ตโต วุฏฺฐิตํ อารมฺมณวเสน กามสหคตา หุตฺวา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ ตุทนฺติ โจเทนฺติฯ ตสฺส กามานุปกฺขนฺทานํ สญฺญามนสิการานํ วเสน สา ปฐมชฺฌานปญฺญา หายติ ปริหายติ; ตสฺมา **หานภาคินี**ติ วุตฺตาฯ **ตทนุธมฺมตา**ติ ตทนุรูปสภาวาฯ **สติ สนฺติฏฺฐตี**ติ อิทํ มิจฺฉา

สติํ สนฺธาย วุตฺตํ, น สมฺมาสติํฯ ยสฺส หิ ปฐมชฺฌานานุรูปสภาวา ปฐมชฺฌานํ สนฺตโต ปณีต โต ทิสฺวา อสฺสาทยมานา อภินนฺทมานา นิกนฺติ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส นิกนฺติวเสน สา ปฐมชฺฌาน ปญฺญา เนว หายติ, น วฑฺฒติ, ฐิติโกฏฺฐาสิกา โหติฯ เตน วุตฺตํ **ฐิติภาคินี** ปญฺญาติฯ **อวิตกฺกสหคตา**ติ อวิตกฺกํ ทุติยชฺฌานํ สนฺตโต ปณีตโต มนสิกโรโต อารมฺมณวเสน อวิตกฺก สหคตาฯ **สมุทาจรนฺตี**ติ ปคุณโต ปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐิตํ ทุติยชฺฌานาธิคมตฺถาย ตุทนฺติ โจ เทนฺติฯ ตสฺส อุปริ ทุติยชฺฌานานุปกฺขนฺทานํ สญฺญามนสิการานํ วเสน สา ปฐมชฺฌาน ปญฺญา วิเสสภูตสฺส ทุติยชฺฌานสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานตาย **วิเสสภาคินี**ติ วุตฺตาฯ **นิพฺพิทาสหคตา**ติ ตเมว ปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐิตํ นิพฺพิทาสงฺขาเตน วิปสฺสนาญาเณน สหคตาฯ วิปสฺสนา ญาณญฺหิ ฌานงฺคเภเท วตฺตเนฺต นิพฺพินฺทติ อุกฺกณฺฐติ, ตสฺมา นิพฺพิทาติ วุจฺจติฯ **สมุทาจรนฺตี**ติ นิพฺพานสจฺฉิกิริยตฺถาย ตุทนฺติ โจเทนฺติฯ **วิราคูปสญฺหิตา**ติ วิราคสงฺขาเตน นิพฺพาเนน อุปสํหิตาฯ วิปสฺสนาญาณมฺหิ สกฺกา อิมินา มเคฺคน วิราคํ นิพฺพานํ สจฺฉิกาตุนฺติ ปวตฺติโต ‘‘วิราคูปสญฺหิต’’นฺติ วุจฺจติฯ ตํสมฺปยุตฺตา สญฺญามนสิการาปิ วิราคูปสญฺหิตา เอว นามฯ ตสฺส เตสํ สญฺญามนสิการานํ วเสน สา ปฐมชฺฌานปญฺญา อริยมคฺคปฏิเวธสฺส ปทฏฺฐานตาย **นิเพฺพธภาคินี**ติ วุตฺตาฯ เอวํ จตูสุ ฐาเนสุ ปฐมชฺฌานปญฺญาว กถิตาฯ ทุติยชฺฌานปญฺญาทีสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๘๐๑. **กิเจฺฉน กสิเรน สมาธิํ อุปฺปาเทนฺตสฺสา**ติ โลกุตฺตรสมาธิํ อุปฺปาเทนฺตสฺส ปุพฺพภาเค อาคมนกาเล กิเจฺฉน กสิเรน ทุเกฺขน สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน กิลมนฺตสฺส กิเลเส วิกฺขเมฺภตฺวา อาคตสฺสฯ **ทนฺธํ ตณฺฐานํ อภิชานนฺตสฺสา**ติ วิกฺขมฺภิเตสุ กิเลเสสุ วิปสฺสนา ปริวาเส จิรํ วสิตฺวา ตํ โลกุตฺตรสมาธิสงฺขาตํ ฐานํ ทนฺธํ สณิกํ อภิชานนฺตสฺส ปฏิวิชฺฌนฺตสฺส , ปาปุณนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ ยา เอสา เอวํ อุปฺปชฺชติ, อยํ กิเลสวิกฺขมฺภนปฏิปทาย ทุกฺขตฺตา, วิปสฺสนาปริวาสปญฺญาย จ ทนฺธตฺตา มคฺคกาเล เอกจิตฺตกฺขเณ อุปฺปนฺนาปิ ปญฺญา อาคมนวเสน **ทุกฺขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา** นามาติ วุจฺจติฯ อุปริ ตีสุ ปเทสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๘๐๒. **สมาธิสฺส น นิกามลาภิสฺสา**ติ โย สมาธิสฺส น นิกามลาภี โหติ, โส ตสฺส น นิกามลาภี นามฯ ยสฺส สมาธิ อุปรูปริ สมาปชฺชนตฺถาย อุสฺสกฺกิตุํ ปจฺจโย น โหติ, ตสฺส อปฺปคุณชฺฌานลาภิสฺสาติ อโตฺถฯ **อารมฺมณํ โถกํ ผรนฺตสฺสา**ติ ปริเตฺต สุปฺปมเตฺต วา สราวมเตฺต วา อารมฺมเณ ปริกมฺมํ กตฺวา ตเตฺถว อปฺปนํ ปตฺวา ตํ อวฑฺฒิตํ โถกเมว อารมฺมณํ ผรนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ นนิกามลาภีปฏิปกฺขโต หิ ปคุณชฺฌานลาภี เอตฺถ **นิกามลาภี**ติ วุโตฺตฯ อวฑฺฒิตารมฺมณปฏิปกฺขโต จ วฑฺฒิตารมฺมณํ **วิปุล**นฺติ วุตฺตํฯ เสสํ ตาทิสเมวฯ

ชรามรเณเปตํ ญาณนฺติ นิพฺพานเมว อารมฺมณํ กตฺวา จตุนฺนํ สจฺจานํ เอกปฏิเวธวเสน เอตํ วุตฺตํฯ

ชรามรณํ อารพฺภาติอาทีนิ ปน เอเกกํ วตฺถุํ อารพฺภ ปวตฺติกาเล ปุพฺพภาเค สจฺจววตฺถาปนวเสน วุตฺตานิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

จตุกฺกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

(๕.) ปญฺจกนิเทฺทสวณฺณนา

๘๐๔. ปญฺจวิเธน ญาณวตฺถุนิเทฺทเส **ปีติผรณตา**ทีสุ ปีตึ ผรมานา อุปฺปชฺชตีติ ทฺวีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา **ปีติผรณตา** นามฯ สุขํ ผรมานา อุปฺปชฺชตีติ ตีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา **สุขผรณตา** นามฯ ปเรสํ เจโตผรมานา อุปฺปชฺชตีติ เจโตปริยปญฺญา **เจโตผรณตา** นามฯ อาโลกํ ผรมานา อุปฺปชฺชตีติ ทิพฺพจกฺขุปญฺญา **อาโลกผรณตา** นามฯ ปจฺจเวกฺขณญาณํ **ปจฺจเวกฺขณานิมิตฺตํ** นามฯ เตเนว วุตฺตํ ‘‘ทฺวีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา ปีติผรณตา’’ติอาทิฯ ตตฺถ จ ปีติผรณตา สุขผรณตา เทฺว ปาทา วิย, เจโตผรณตา อาโลกผรณตา เทฺว หตฺถา วิย, อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ มชฺฌิมกาโย วิย, ปจฺจเวกฺขณานิมิตฺตํ สีสํ วิยฯ อิติ ภควา ปญฺจงฺคิกํ สมฺมาสมาธึ องฺคปจฺจงฺคสมฺปนฺนํ ปุริสํ วิย กตฺวา ทเสฺสสิฯ **อยํ ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธี**ติ อยํ หตฺถปาทสีสสทิเสหิ ปญฺจหิ อเงฺคหิ ยุโตฺต สมฺมาสมาธีติ ปาทกชฺฌานสมาธึ กเถสิฯ

อยํ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข เจวาติอาทีสุ อรหตฺตผลสมาธิ อธิเปฺปโตฯ โส หิ อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ สุขตฺตา **ปจฺจุปฺปนฺนสุโข**ฯ ปุริโม ปุริโม ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส สมาธิสุขสฺส ปจฺจยตฺตา **อายตึ สุขวิปาโก**ฯ สนฺตํ สุขุมํ ผลจิตฺตํ ปณีตํ มธุรรูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ ผลสมาปตฺติยา วุฏฺฐิตสฺส หิ สพฺพกายานุคตํ สุขสมฺผสฺสํ โผฏฺฐพฺพํ ปฏิจฺจ สุขสหคตํ กายวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติฯ อิมินาปิ ปริยาเยน อายตึ สุขวิปาโกฯ กิเลเสหิ อารกตฺตา **อริโย**ฯ กามามิสวฏฺฏามิสโลกามิสานํ อภาวา **นิรามิโส**ฯ พุทฺธาทีหิ มหาปุริเสหิ เสวิตตฺตา **อกาปุริสเสวิโต**ฯ องฺคสนฺตตาย อารมฺมณสนฺตตาย สพฺพกิเลสทรถสนฺตตาย จ **สโนฺต**ฯ อตปฺปนียเฏฺฐน **ปณีโต**ฯ กิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ลทฺธตฺตา กิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิภาวสฺส วา ลทฺธตฺตา **ปฏิปฺปสฺสทฺธิลโทฺธ**ฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธํ ปฏิปฺปสฺสทฺธีติ หิ อิทํ อตฺถโต เอกํฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธกิเลเสน วา อรหตา ลทฺธตฺตาปิ ปฏิปฺปสฺสทฺธิลโทฺธฯ เอโกทิภาเวน อธิคตตฺตา เอโกทิภาวเมว วา อธิคตตฺตา **เอโกทิภาวาธิคโต**ฯ อปฺปคุณสาสวสมาธิ วิย สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน จิเตฺตน ปจฺจนีกธมฺเม นิคฺคยฺห กิเลเส วาเรตฺวา อนธิคตตฺตา **น สสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคโต**ฯ ตญฺจ สมาธึ สมาปชฺชโนฺต ตโต วา วุฏฺฐหโนฺต สติเวปุลฺลปฺปตฺตตฺตา สโตว สมาปชฺชติ สโตว วุฏฺฐหติฯ ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสน วา สโต สมาปชฺชติ สโต วุฏฺฐหติฯ ตสฺมา ยเทตฺถ ‘‘อยํ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข เจว อายติญฺจ สุขวิปาโก’’ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขมานสฺส ปจฺจตฺตํเยว อปรปฺปจฺจยํ ญาณํ อุปฺปชฺชติ – ตํ เอกมงฺคํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ เอวมิเมหิ ปญฺจหิ ปจฺจเวกฺขณญาเณหิ อยํ สมาธิ ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธิ นาม วุโตฺตติฯ

ปญฺจกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

(๖.) ฉกฺกนิเทฺทสวณฺณนา

๘๐๕. ฉพฺพิเธน ญาณวตฺถุนิเทฺทเส **อิทฺธิวิเธ ญาณ**นฺติ ‘‘เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหตี’’ติอาทินยปฺปวเตฺต (ที. นิ. ๑.๔๘๔; ปฏิ. ม. ๑.๑๐๒) อิทฺธิวิเธ ญาณํฯ อิมินา อวิตกฺกาวิจารา อุเปกฺขาสหคตา รูปาวจรา พหุธาภาวาทิสาธิกา เอกจิตฺตกฺขณิกา อปฺปนาปญฺญาว กถิตาฯ **โสตธาตุวิสุทฺธิยา ญาณ**นฺติ ทูรสนฺติกาทิเภทสทฺทารมฺมณาย ทิพฺพโสตธาตุยา ญาณํฯ อิมินาปิ อวิตกฺกาวิจารา อุเปกฺขาสหคตา รูปาวจรา ปกติโสตวิสยาตีตสทฺทารมฺมณา เอกจิตฺตกฺขณิกา อปฺปนาปญฺญาว กถิตาฯ **ปรจิเตฺต ญาณ**นฺติ ปรสตฺตานํ จิตฺตปริเจฺฉเท ญาณํฯ อิมินาปิ ยถาวุตฺตปฺปการา ปเรสํ สราคาทิจิตฺตารมฺมณา เอกจิตฺตกฺขณิกา อปฺปนาปญฺญาว กถิตาฯ **ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติยา ญาณ**นฺติ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติสมฺปยุตฺตํ ญาณํฯ อิมินาปิ ยถาวุตฺตปฺปการา ปุเพฺพ นิวุตฺถกฺขนฺธานุสฺสรณสติสมฺปยุตฺตา เอกจิตฺตกฺขณิกา อปฺปนาปญฺญาว กถิตาฯ **สตฺตานํ จุตูปปาเต ญาณ**นฺติ สตฺตานํ จุติยญฺจ อุปปาเต จ

ญาณํฯ อิมินาปิ ยถาวุตฺตปฺปการา จวนกอุปฺปชฺชนกานํ สตฺตานํ วณฺณธาตุอารมฺมณา เอกจิตฺตกฺขณิกา อปฺปนาปญฺญาว กถิตาฯ **อาสวานํ ขเย ญาณ**นฺติ สจฺจปริเจฺฉทชานนญาณํฯ อิทํ โลกุตฺตรเมวฯ เสสานิ โลกิยานีติฯ

ฉกฺกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

(๗.) สตฺตกนิเทฺทสาทิวณฺณนา

๘๐๖. สตฺตวิเธน ญาณวตฺถุนิเทฺทเส **ชาติปจฺจยา ชรามรณ**นฺติอาทินา นเยน ปวตฺตินิวตฺติวเสน เอกาทสสุ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเงฺคสุ เอเกกสฺมิํ กาลตฺตยเภทโต ปจฺจเวกฺขณญาณํ วตฺวา ปุน ‘‘ยมฺปิสฺส ตํ ธมฺมฏฺฐิติญาณ’’นฺติ เอวํ ตเทว ญาณํ สเงฺขปโต ขยธมฺมตาทีหิ ปกาเรหิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ชาติปจฺจยา ชรามรณํ, อสติ ชาติยา นตฺถิ ชรามรณ**นฺติ ญาณทฺวยํ ปจฺจุปฺปนฺนทฺธานวเสน วุตฺตํฯ **อตีตมฺปิ อทฺธานํ, อนาคตมฺปิ อทฺธาน**นฺติ เอวํ อตีเต ญาณทฺวยํ, อนาคเต ญาณทฺวยนฺติ ฉฯ ตานิ ธมฺมฏฺฐิติญาเณน สทฺธิํ สตฺตฯ ตตฺถ **ธมฺมฏฺฐิติ ญาณ**นฺติ ปจฺจยาการญาณํฯ ปจฺจยากาโร หิ ธมฺมานํ ปวตฺติฏฺฐิติการณตฺตา ธมฺมฏฺฐิตีติ วุจฺจติ; ตตฺถ ญาณํ ธมฺมฏฺฐิติญาณํฯ เอตเสฺสว ฉพฺพิธสฺส ญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ เอวํ เอเกกสฺมิํ อเงฺค อิมานิ สตฺต สตฺต กตฺวา เอกาทสสุ อเงฺคสุ สตฺตสตฺตติ โหนฺติฯ ตตฺถ **ขยธมฺม**นฺติ ขยคมนสภาวํฯ **วยธมฺม**นฺติ วยคมนสภาวํฯ **วิราคธมฺม**นฺติ วิรชฺชนสภาวํฯ **นิโรธธมฺม**นฺติ นิรุชฺฌนสภาวํฯ อิมินา กิํ กถิตํ? อปรวิปสฺสนาย ปุริมวิปสฺสนาสมฺมสนํ กถิตํฯ เตน กิํ กถิตํ โหติ? สตฺตกฺขตฺตุํ วิปสฺสนาปฏิวิปสฺสนา กถิตาฯ ปฐมญาเณน หิ สพฺพสงฺขาเร อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตาติ ทิสฺวา ตํ ญาณํ ทุติเยน ทฏฺฐุํ วฏฺฏติ, ทุติยํ ตติเยน, ตติยํ จตุเตฺถน, จตุตฺถํ ปญฺจเมน, ปญฺจมํ ฉเฏฺฐน, ฉฏฺฐํ สตฺตเมนฯ เอวํ สตฺต วิปสฺสนาปฏิวิปสฺสนา กถิตา โหนฺตีติฯ

สตฺตกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๘๐๗. อฏฺฐวิเธน ญาณวตฺถุนิเทฺทเส **โสตาปตฺติมเคฺค ปญฺญา**ติ โสตาปตฺติมคฺคมฺหิ ปญฺญาฯ อิมินา สมฺปยุตฺตปญฺญาว กถิตาฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยติฯ

อฏฺฐกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๘๐๘. นววิเธน ญาณวตฺถุนิเทฺทเส **อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺตีสู**ติ อนุปุพฺพวิหารสงฺขาตาสุ สมาปตฺตีสุฯ ตาสํ อนุปุเพฺพน อนุปฏิปาฏิยา วิหาริตพฺพเฏฺฐน อนุปุพฺพวิหารตา, สมาปชฺชิตพฺพเฏฺฐน สมาปตฺติตา ทฏฺฐพฺพาฯ ตตฺถ **ปฐมชฺฌานสมาปตฺติยา ปญฺญา**ติอาทโย อฏฺฐ สมฺปยุตฺตปญฺญา เวทิตพฺพา ฯ นวมา ปจฺจเวกฺขณปญฺญาฯ สา หิ นิโรธสมาปตฺติํ สนฺตโต ปณีตโต ปจฺจเวกฺขมานสฺส ปวตฺตติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติยา วุฏฺฐิตสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณ’’นฺติฯ

นวกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

(๑๐.) ทสกนิเทฺทสวณฺณนา

ปฐมพลนิเทฺทโส

๘๐๙. ทสวิเธน ญาณวตฺถุนิเทฺทเส **อฏฺฐาน**นฺติ เหตุปฏิเกฺขโป ฯ **อนวกาโส**ติ ปจฺจยปฏิเกฺขโป ฯ อุภเยนาปิ การณเมว ปฏิกฺขิปติ ฯ การณญฺหิ ตทายตฺตวุตฺติตาย อตฺตโน ผลสฺส ฐานนฺติ จ อวกาโสติ จ วุจฺจติ ฯ **ย**นฺติ เยน การเณน ฯ **ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน**ติ มคฺคทิฏฺฐิยา สมฺปนฺโน โสตาปนฺโน อริยสาวโก ฯ **กญฺจิ สงฺขาร**นฺติ จตุภูมเกสุ สงฺขตสงฺขาเรสุ กญฺจิ เอกํ สงฺขารมฺปิ ฯ **นิจฺจโต อุปคเจฺฉยฺยา**ติ นิโจฺจติ คเณฺหยฺย ฯ **เนตํ ฐานํ วิชฺชตี**ติ เอตํ การณํ นตฺถิ, น อุปลพฺภติ ฯ **ยํ ปุถุชฺชโน**ติ เยน การเณน ปุถุชฺชโน ฯ **ฐานเมตํ วิชฺชตี**ติ เอตํ การณํ อตฺถิ; สสฺสตทิฏฺฐิยา หิ โส เตภูมเกสุ สงฺขาเรสุ กญฺจิ สงฺขารํ นิจฺจโต คเณฺหยฺยาติ อโตฺถ ฯ จตุตฺถภูมกสงฺขาโร ปน เตชุสฺสทตฺตา ทิวสํ สนฺตโตฺต อโยคุโฬ วิย มกฺขิกานํ ทิฏฺฐิยา วา อเญฺญสํ วา อกุสลานํ อารมฺมณํ น โหติ ฯ อิมินา นเยน **กญฺจิ สงฺขารํ สุขโต**ติอาทีสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพ ฯ **สุขโต อุปคเจฺฉยฺยา**ติ ''เอกนฺตสุขี อตฺตา โหติ อโรโค ปรมฺมรณา''ติ (ม. นิ. ๓.๒๑) เอวํ อตฺตทิฏฺฐิวเสน สุขโต คาหํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ ฯ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน ปน อริยสาวโก ปริฬาหาภิภูโต ปริฬาหวูปสมตฺถํ, มตฺตหตฺถิปริตาสิโต วิย, สุจิกาโม โปกฺขพฺราหฺมโณ คูถํ กญฺจิ สงฺขารํ สุขโต อุปคจฺฉติ ฯ อตฺตวาเท กสิณาทิปณฺณตฺติสงฺคหตฺถํ สงฺขารนฺติ อวตฺวา **กญฺจิ ธมฺม**นฺติ วุตฺตํ ฯ อิธาปิ อริยสาวกสฺส จตุภูมกวเสน ปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพ, ปุถุชฺชนสฺส เตภูมกวเสน; สพฺพวาเรสุ วา อริยสาวกสฺสาปิ เตภูมกวเสเนว ปริเจฺฉโท วฏฺฏติ ฯ ยํ ยญฺหิ ปุถุชฺชโน คณฺหาติ, ตโต ตโต อริยสาวโก คาหํ วินิเวเฐติ ฯ ปุถุชฺชโน หิ ยํ ยํ นิจฺจํ สุขํ อตฺตาติ คณฺหาติ, ตํ ตํ อริยสาวโก อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ คณฺหโนฺต คาหํ วินิเวเฐติ ฯ

มาตรนฺติอาทีสุ ชนิกาว มาตา ฯ มนุสฺสภูโตว ขีณาสโว อรหาติ อธิเปฺปโต ฯ กึ ปน อริยสาวโก อญฺญํ ชีวิตา โวโรเปยฺยาติ? เอตมฺปิ อฏฺฐานํ ฯ สเจปิ ภวนฺตรคตํ อริยสาวกํ อตฺตโน อริยสาวกภาวํ อชานนฺตมฺปิ โกจิ เอวํ วเทยฺย – 'อิมํ กุนฺถกิปิลฺลิกํ ชีวิตา โวโรเปตฺวา สกลจกฺกวาฬคเพฺภ จกฺกวตฺติรชฺชํ ปฏิปชฺชาหี'ติ, เนว โส ตํ ชีวิตา โวโรเปยฺย ฯ อถ วาปิ นํ เอวํ วเทยฺยุํ – 'สเจ อิมํ น ฆาเตสฺสสิ, สีสํ เต ฉินฺทิสฺสามา'ติ, สีสเมวสฺส ฉิเนฺทยฺยุํ, เนว โส ตํ ฆาเตยฺย ฯ ปุถุชฺชนภาวสฺส ปน มหาสาวชฺชภาวทสฺสนตฺถํ อริยสาวกสฺส จ พลทีปนตฺถเมตํ วุตฺตํ ฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – สาวโชฺช ปุถุชฺชนภาโว, ยตฺร หิ นาม ปุถุชฺชโน มาตุฆาตาทีนิปิ อานนฺตริยานิ กริสฺสติ ฯ มหาพโล อริยสาวโก; โส เอตานิ กมฺมานิ น กโรตีติ ฯ

ปทุเฏฺฐน จิเตฺตนาติ โทสสมฺปยุเตฺตน วธกจิเตฺตน ฯ **โลหิตํ อุปฺปาเทยฺยา**ติ ชีวมานกสรีเร ขุทฺทกมกฺขิกาย ปิวนมตฺตมฺปิ โลหิตํ อุปฺปาเทยฺย ฯ **สงฺฆํ ภิเนฺทยฺยา**ติ สมานสํวาสกํ สมานสีมายํ ฐิตํ ปญฺจหิ การเณหิ สงฺฆํ ภิเนฺทยฺย, วุตฺตเญฺหตํ – ''ปญฺจหุปาลิ, อากาเรหิ สโงฺฆ ภิชฺชติ – กเมฺมน, อุเทฺทเสน, โวหรโนฺต, อนุสฺสาวเนน, สลากคฺคาเหนา''ติ (ปริ. ๔๕๘) ฯ

ตตฺถ **'กเมฺมนา'**ติ อปโลกนาทีสุ จตูสุ กเมฺมสุ อญฺญตเรน กเมฺมน ฯ **'อุเทฺทเสนา'**ติ ปญฺจสุ ปาติโมกฺขุเทฺทเสสุ อญฺญตเรน อุเทฺทเสน ฯ **'โวหรโนฺต'**ติ กถยโนฺต, ตาหิ ตาหิ อุปฺปตฺตีหิ 'อธมฺมํ ธโมฺม'ติอาทีนิ อฏฺฐารส เภทกรวตฺถูนิ ทีเปโนฺต ฯ **'อนุสฺสาวเนนา'**ติ 'นนุ ตุเมฺห ชานาถ มยฺหํ อุจฺจากุลา ปพฺพชิตภาวํ พหุสฺสุตภาวญฺจ! มาทิโส นาม อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ สตฺถุสาสนํ คาเหยฺยาติ จิตฺตมฺปิ อุปฺปาเทตุํ ตุมฺหากํ น ยุตฺตํ ฯ กึ มยฺหํ อวีจิ นีลุปฺปลวนํ วิย สีตโล? กิมหํ อปายโต น ภายามี'ติอาทินา นเยน กณฺณมูเล วจีเภทํ กตฺวา อนุสฺสาวเนน ฯ **'สลากคฺคาเหนา'**ติ เอวํ อนุสฺสาเวตฺวา เตสํ จิตฺตํ อุปตฺถเมฺภตฺวา อนิวตฺตนธเมฺม กตฺวา ''คณฺหถ อิมํ สลาก''นฺติ สลากคฺคาเหน ฯ เอตฺถ จ กมฺมเมว อุเทฺทโส วา ปมาณํ โวหารานุสฺสาวนสลากคฺคาหา ปน ปุพฺพภาคา ฯ อฏฺฐารสวตฺถุทีปนวเสน หิ โวหรเนฺตน ตตฺถ รุจิชนนตฺถํ

อนุสฺสาเวตฺวา สลากาย คาหิตายปิ อภิโนฺนว โหติ สโงฺฆฯ ยทา ปน เอวํ จตฺตาโร วา อติเรกา วา สลากํ คาเหตฺวา อาเวณิกํ กมฺมํ วา อุเทฺทสํ วา กโรนฺติ, ตทา สโงฺฆ ภิโนฺน นาม โหติฯ

เอวํ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล สงฺฆํ ภิเนฺทยฺยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ เอตฺตาวตา มาตุฆาตาทีนิ ปญฺจ อานนฺตริยกมฺมานิ ทสฺสิตานิ โหนฺติ, ยานิ ปุถุชฺชโน กโรติ, น อริยสาวโกฯ เตสํ อาวิภาวตฺถํ –

> กมฺมโต ทฺวารโต เจว, กปฺปฏฺฐิติยโต ตถา;
> ปากสาธารณาทีหิ, วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ **‘กมฺมโต’** ตาว – เอตฺถ หิ มนุสฺสภูตเสฺสว มนุสฺสภูตํ มาตรํ วา ปิตรํ วา อปิ ปริวตฺตลิงฺคํ ชีวิตา โวโรเปนฺตสฺส กมฺมํ อานนฺตริยํ โหติฯ ตสฺส วิปากํ ปฏิพาหิสฺสามี’ติ สกลจกฺกวาฬํ มหาเจติยปฺปมาเณหิ กญฺจนถูเปหิ ปูเรตฺวาปิ, สกลจกฺกวาฬํ ปูเรตฺวา นิสิโนฺนภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวาปิ, พุทฺธสฺส ภควโต สงฺฆาฏิกณฺณํ อมุญฺจิตฺวาว วิจริตฺวาปิ, กายสฺส เภทา นิรยเมว อุปปชฺชติฯ โย ปน สยํ มนุสฺสภูโต ติรจฺฉานภูตํ มาตรํ วา ปิตรํ วา, สยํ วา ติรจฺฉานภูโต มนุสฺสภูตํ, ติรจฺฉานภูโตเยว วา ติรจฺฉานภูตํ ชีวิตา โวโรเปติ, ตสฺส กมฺมํ อานนฺตริยํ น โหติ, กมฺมํ ปน ภาริยํ โหติ, อานนฺตริยํ อาหเจฺจว ติฏฺฐติฯ มนุสฺสชาติกานํ ปน วเสน อยํ ปโญฺห กถิโตฯ

เอตฺถ เอฬกจตุกฺกํ, สงฺคามจตุกฺกํ, โจรจตุกฺกญฺจ กเถตพฺพํฯ ‘เอฬกํ มาเรมี’ติ อภิสนฺธินาปิ หิ เอฬกฏฺฐาเน ฐิตํ มนุโสฺส มนุสฺสภูตํ มาตรํ วา ปิตรํ วา มาเรโนฺต อานนฺตริยํ ผุสติฯ เอฬกาภิสนฺธินา ปน มาตาปิติอภิสนฺธินา วา เอฬกํ มาเรโนฺต อานนฺตริยํ น ผุสติฯ มาตาปิติอภิสนฺธินา มาตาปิตโร มาเรโนฺต ผุสเตวฯ เอส นโย อิตรสฺมิมฺปิ จตุกฺกทฺวเยฯ ยถา จ มาตาปิตูสุ, เอวํ อรหเนฺตปิ เอตานิ จตุกฺกานิ เวทิตพฺพานิฯ มนุสฺสอรหนฺตเมว จ มาเรตฺวา อานนฺตริยํ ผุสติ, น ยกฺขภูตํ; กมฺมํ ปน ภาริยํ อานนฺตริยสทิสเมวฯ มนุสฺสอรหนฺตสฺส จ ปุถุชฺชนกาเลเยว สตฺถปฺปหาเร วา วิเส วา ทิเนฺนปิ ยทิ โส อรหตฺตํ ปตฺวา เตเนว มรติ, อรหนฺตฆาโต โหติเยวฯ ยํ ปน ปุถุชฺชนกาเล ทินฺนํ ทานํ อรหตฺตํ ปตฺวา ปริภุญฺชติ, ปุถุชฺชนเสฺสว ตํ ทินฺนํ โหติฯ เสสอริยปุคฺคเล มาเรนฺตสฺส อานนฺตริยํ นตฺถิ, กมฺมํ ปน ภาริยํ อานนฺตริยสทิสเมวฯ

โลหิตุปฺปาเท ตถาคตสฺส อเภชฺชกายตาย ปรูปกฺกเมน จมฺมเจฺฉทํ กตฺวา โลหิตปคฺฆรณํ นาม นตฺถิฯ สรีรสฺส ปน อนฺโตเยว เอกสฺมิํ ฐาเน โลหิตํ สโมสรติฯ เทวทเตฺตน ปฏิวิทฺธสิลาโต ภิชฺชิตฺวา คตา สกลิกาปิ ตถาคตสฺส ปาทนฺตํ ปหริฯ ผรสุนา ปหโฏ วิย ปาโท อโนฺตโลหิโตเยว อโหสิฯ ตถา กโรนฺตสฺส อานนฺตริยํ โหติฯ ชีวโก ปน ตถาคตสฺส รุจิยา สตฺถเกน จมฺมํ ฉินฺทิตฺวา ตมฺหา ฐานา ทุฏฺฐโลหิตํ นีหริตฺวา ผาสุกมกาสิฯ ตถา กโรนฺตสฺส ปุญฺญกมฺมเมว โหติฯ

อถ เย จ ปรินิพฺพุเต ตถาคเต เจติยํ ภินฺทนฺติ, โพธิํ ฉินฺทนฺติ, ธาตุมฺหิ อุปกฺกมนฺติ, เตสํ กิํ โหตีติ? ภาริยํ กมฺมํ โหติ อานนฺตริยสทิสํฯ สธาตุกํ ปน ถูปํ วา ปฏิมํ วา พาธยมานํ โพธิสาขญฺจ ฉินฺทิตุํ วฏฺฏติฯ สเจปิ ตตฺถ นิลีนา สกุณา เจติเย วจฺจํ ปาเตนฺติ, ฉินฺทิตุํ วฏฺฏติเยวฯ ปริโภคเจติยโต หิ สรีรเจติยํ มหนฺตตรํฯ เจติยวตฺถุํ ภินฺทิตฺวา คจฺฉนฺตํ โพธิมูลมฺปิ ฉินฺทิตฺวา หริตุํ วฏฺฏติฯ ยา ปน โพธิสาขา โพธิฆรํ พาธติ, ตํ เคหรกฺขณตฺถํ ฉินฺทิตุํ น ลพฺภติฯ โพธิอตฺถญฺหิ เคหํ, น เคหตฺถาย โพธิฯ อาสนฆเรปิ เอเสว นโยฯ ยสฺมิํ ปน อาสนฆเร ธาตุ นิหิตา

โหติ, ตสฺส รกฺขณตฺถาย โพธิสาขํ ฉินฺทิตุํ วฏฺฏติฯ โพธิชคฺคนตฺถํ โอโชหรณสาขํ วา ปูติฏฺฐานํ วา ฉินฺทิตุํ วฏฺฏติเยว; สรีรปฏิชคฺคเน วิย ปุญฺญมฺปิ โหติฯ

สงฺฆเภเท สีมฏฺฐกสเงฺฆ อสนฺนิปติเต วิสุํ ปริสํ คเหตฺวา กตโวหารานุสฺสาวนสลากคฺคาหสฺส กมฺมํ วา กโรนฺตสฺส อุเทฺทสํ วา อุทฺทิสนฺตสฺส เภโท จ โหติ อานนฺตริยกมฺมญฺจฯ สมคฺคสญฺญาย ปน วฏฺฏติฯ สมคฺคสญฺญาย หิ กโรนฺตสฺส เนว เภโท โหติ น อานนฺตริยกมฺมํฯ ตถา นวโต อูนปริสายํฯ สพฺพนฺติเมน ปน ปริเจฺฉเทน นวนฺนํ ชนานํ โย สงฺฆํ ภินฺทติ, ตสฺส อานนฺตริยกมฺมํ โหติฯ อนุวตฺตกานํ อธมฺมวาทีนํ มหาสาวชฺชํ กมฺมํ; ธมฺมวาทิโน อนวชฺชาฯ ตตฺถ นวนฺนเมว สงฺฆเภเท อิทํ สุตฺตํ – ‘‘เอกโต, อุปาลิ, จตฺตาโร โหนฺติ, เอกโต จตฺตาโร, นวโม อนุสฺสาเวติ สลากํ คาเหติ – ‘อยํ ธโมฺม, อยํ วินโย, อิทํ สตฺถุสาสนํ, อิทํ คณฺหถ, อิทํ โรเจถา’ติฯ เอวํ โข, อุปาลิ, สงฺฆราชิ เจว โหติ สงฺฆเภโท จฯ นวนฺนํ วา, อุปาลิ, อติเรกนวนฺนํ วา สงฺฆราชิ เจว โหติ สงฺฆเภโท จา’’ติ (จูฬว. ๓๕๑)ฯ

เอเตสุ จ ปน ปญฺจสุ สงฺฆเภโท วจีกมฺมํ, เสสานิ กายกมฺมานีติฯ เอวํ กมฺมโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

‘ทฺวารโต’ติ สพฺพาเนว เจตานิ กายทฺวารโตปิ วจีทฺวารโตปิ สมุฏฺฐหนฺติฯ ปุริมานิ ปเนตฺถ จตฺตาริ อาณตฺติกวิชฺชามยปโยควเสน วจีทฺวารโต สมุฏฺฐหิตฺวาปิ กายทฺวารเมว ปูเรนฺติฯ สงฺฆเภโท หตฺถมุทฺทาย เภทํ กโรนฺตสฺส กายทฺวารโต สมุฏฺฐหิตฺวาปิ วจีทฺวารเมว ปูเรตีติฯ เอวเมตฺถ ทฺวารโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

‘กปฺปฏฺฐิติยโต’ติ สงฺฆเภโทเยว เจตฺถ กปฺปฏฺฐิติโยฯ สณฺฐหเนฺต หิ กเปฺป กปฺปเวมเชฺฌ วา สงฺฆเภทํ กตฺวา กปฺปวินาเสเยว มุจฺจติฯ สเจปิ หิ ‘เสฺว กโปฺป วินสฺสิสฺสตี’ติ อชฺช สงฺฆเภทํ กโรติ, เสฺวเยว มุจฺจติ, เอกทิวสเมว นิรเย ปจฺจติฯ เอวํ กรณํ ปน นตฺถิฯ เสสานิ จตฺตาริ กมฺมานิ อานนฺตริยาเนว โหนฺติ, น กปฺปฏฺฐิติยานีติฯ เอวเมตฺถ กปฺปฏฺฐิติยโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

‘ปากโต’ติ เยน จ ปญฺจเปตานิ กมฺมานิ กตานิ โหนฺติ, ตสฺส สงฺฆเภโทเยว ปฏิสนฺธิวเสน วิปจฺจติฯ เสสานิ ‘‘อโหสิ กมฺมํ นาโหสิ กมฺมวิปาโก’’ติ เอวมาทีสุ สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ สงฺฆเภทาภาเว โลหิตุปฺปาโท, ตทภาเว อรหนฺตฆาโต, ตทภาเว สเจ ปิตา สีลวา โหติ, มาตา ทุสฺสีลา โน วา ตถา สีลวตี, ปิตุฆาโต ปฏิสนฺธิวเสน วิปจฺจติฯ สเจ มาตา มาตุฆาโตฯ ทฺวีสุปิ สีเลน วา ทุสฺสีเลน วา สมาเนสุ มาตุฆาโตว ปฏิสนฺธิวเสน วิปจฺจติ; มาตา หิ ทุกฺกรการิณี พหูปการา จ ปุตฺตานนฺติฯ เอวเมตฺถ ปากโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

‘สาธารณาทีหี’ติ ปุริมานิ จตฺตาริ สเพฺพสมฺปิ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ สาธารณานิฯ สงฺฆเภโท ปน ‘‘น โข, อุปาลิ, ภิกฺขุนี สงฺฆํ ภินฺทติ, น สิกฺขมานา, น สามเณโร, น สามเณรี, น อุปาสโก, น อุปาสิกา สงฺฆํ ภินฺทติฯ ภิกฺขุ โข, อุปาลิ, ปกตโตฺต สมานสํวาสโก สมานสีมายํ ฐิโต สงฺฆํ ภินฺทตี’’ติ (จูฬว. ๓๕๑) วจนโต วุตฺตปฺปการสฺส ภิกฺขุโนว โหติ, น อญฺญสฺส; ตสฺมา อสาธารโณฯ อาทิสเทฺทน สเพฺพเปเต ทุกฺขเวทนาสหคตา โทสโมหสมฺปยุตฺตา จาติ เอวเมตฺถ สาธารณาทีหิปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

อญฺญํ สตฺถารนฺติ ‘อยํ เม สตฺถา สตฺถุกิจฺจํ กาตุํ สมโตฺถ’ติ ภวนฺตเรปิ อญฺญํ ติตฺถกรํ ‘อยํ เม สตฺถา’ติ เอวํ คเณฺหยฺย – เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ อโตฺถฯ **อฏฺฐมํ ภวํ นิพฺพเตฺตยฺยา**ติ

สพฺพมนฺทปโญฺญปิ สตฺตมํ ภวํ อติกฺกมิตฺวา อฏฺฐมํ นิพฺพเตฺตยฺย – เนตํ ฐานํ วิชฺชติ ฯ อุตฺตมโกฏิยา หิ สตฺตมํ ภวํ สนฺธาเยเวส ‘‘นิยโต สโมฺพธิปรายโณ’’ติ วุโตฺตฯ กึ ปน ตํ นิยาเมติ? กึ ปุพฺพเหตุ นิยาเมติ อุทาหุ ปฐิลทฺธมโคฺค อุทาหุ อุปริ ตโย มคฺคาติ? สมฺมาสมฺพุเทฺธน คหิตํ นามมตฺตเมตํฯ ปุคฺคโล ปน นิยโต นาม นตฺถิฯ ‘‘ปุพฺพเหตุ นิยาเมตี’’ติ วุเตฺต หิ อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ อุปนิสฺสโย วุโตฺต โหติ, ปฐมมคฺคสฺส อุปนิสฺสยาภาโว อาปชฺชติฯ อิจฺจสฺส อเหตุ อปฺปจฺจยา นิพฺพตฺตึ ปาปุณาติฯ ‘‘ปฏิลทฺธมโคฺค นิยาเมตี’’ติ วุเตฺต อุปริ ตโย มคฺคา อกิจฺจกา โหนฺติ, ปฐมมโคฺคว สกิจฺจโก, ปฐมมเคฺคเนว กิเลเส เขเปตฺวา ปรินิพฺพายิตพฺพํ โหติฯ ‘‘อุปริ ตโย มคฺคา นิยาเมนฺตี’’ติ วุเตฺต ปฐมมโคฺค อกิจฺจโก โหติ, อุปริ ตโย มคฺคาว สกิจฺจกา, ปฐมมคฺคํ อนิพฺพเตฺตตฺวา อุปริ ตโย มคฺคา นิพฺพเตฺตตพฺพา โหนฺติ, ปฐมมเคฺคน จ อนุปฺปชฺชิตฺวาว กิเลสา เขเปตพฺพา โหนฺติฯ ตสฺมา น อโญฺญ โกจิ นิยาเมติ, อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนาว นิยาเมติฯ สเจ หิ เตสํ วิปสฺสนา ติกฺขา สูรา หุตฺวา วหติ, เอกํเยว ภวํ นิพฺพเตฺตตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพาติฯ ตโต มนฺทตรปโญฺญ ทุติเย วา ตติเย วา จตุเตฺถ วา ปญฺจเม วา ฉเฏฺฐ วา ภเว อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพาติฯ สพฺพมนฺทปโญฺญ สตฺตมํ ภวํ นิพฺพเตฺตตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อฏฺฐเม ภเว ปฏิสนฺธิ น โหติฯ อิติ สมฺมาสมฺพุเทฺธน คหิตํ นามมตฺตเมตํฯ สตฺถา หิ พุทฺธตุลาย ตุเลตฺวา สพฺพญฺญุตญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ‘อยํ ปุคฺคโล สพฺพมหาปโญฺญ ติกฺขวิปสฺสโก เอกเมว ภวํ นิพฺพเตฺตตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิสฺสตี’ติ **‘เอกพีชี’**ติ นามํ อกาสิ; ‘อยํ ปุคฺคโล ทุติยํ, ตติยํ, จตุตฺถํ, ปญฺจมํ, ฉฏฺฐํ ภวํ นิพฺพเตฺตตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิสฺสตี’ติ **‘โกลํโกโล**’ติ นามํ อกาสิ; ‘อยํ ปุคฺคโล สตฺตมํ ภวํ นิพฺพเตฺตตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิสฺสตี’ติ **‘สตฺตกฺขตฺตุปรโม**’ติ นามํ อกาสิฯ

โกจิ ปน ปุคฺคโล สตฺตนฺนํ ภวานํ นิยโต นาม นตฺถิฯ อริยสาวโก ปน เยน เกนจิปิ อากาเรน มนฺทปโญฺญ สมาโน อฏฺฐมํ ภวํ อปฺปตฺวา อนฺตราว ปรินิพฺพาติฯ สกฺกสทิโสปิ วฏฺฏาภิรโต สตฺตมํเยว ภวํ คจฺฉติฯ สตฺตเม ภเว สพฺพกาเรน ปมาทวิหาริโนปิ วิปสฺสนาญาณํ ปริปากํ คจฺฉติฯ อปฺปมตฺตเกปิ อารมฺมเณ นิพฺพินฺทิตฺวา นิพฺพุตึ ปาปุณาติฯ สเจปิ หิสฺส สตฺตเม ภเว นิทฺทํ วา โอกฺกมนฺตสฺส, ปรมฺมุขํ วา คจฺฉนฺตสฺส, ปจฺฉโต ฐตฺวา ติขิเณน อสินา โกจิเทว สีสํ ปาเตยฺย, อุทเก วา โอสาเทตฺวา มาเรยฺย, อสนิ วา ปนสฺส สีเส ปเตยฺย, เอวรูเปปิ กาเล สปฺปฏิสนฺธิกา กาลํกิริยา นาม น โหติ, อรหตฺตํ ปตฺวาว ปรินิพฺพาติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อฏฺฐมํ ภวํ นิพฺพเตฺตยฺย – เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติฯ

เอกิสฺสา โลกธาตุยาติ ทสสหสฺสิโลกธาตุยาฯ ตีณิ หิ เขตฺตานิ – ชาติเขตฺตํ, อาณาเขตฺตํ, วิสยเกฺขตฺตนฺติฯ ตตฺถ **‘ชาติเกฺขตฺตํ’** นาม ทสสหสฺสิโลกธาตุฯ สา หิ ตถาคตสฺส มาตุกุจฺฉิโอกฺกมนกาเล, นิกฺขมนกาเล, สโมฺพธิกาเล, ธมฺมจกฺกปวตฺตเน, อายุสงฺขารโวสฺสชฺชเน, ปรินิพฺพาเน จ กมฺปติฯ โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬํ ปน **‘อาณาเขตฺตํ’** นามฯ อาฏานาฏิยโมรปริตฺตธชคฺคปริตฺตรตนปริตฺตาทีนญฺหิ เอตฺถ อาณา วตฺตติฯ **‘วิสยเขตฺตสฺส’** ปน ปริมาณํ นตฺถิฯ พุทฺธานญฺหิ ‘‘ยาวตกํ ญาณํ ตาวตกํ เญยฺยํ, ยาวตกํ เญยฺยํ ตาวตกํ ญาณํ , ญาณปริยนฺติกํ เญยฺยํ, เญยฺยปริยนฺติกํ ญาณ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๓.๕) วจนโต อวิสโย นาม นตฺถิฯ

อิเมสุ ปน ตีสุ เขเตฺตสุ, ฐเปตฺวา อิมํ จกฺกวาฬํ, อญฺญสฺมึ จกฺกวาเฬ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺตีติ สุตฺตํ นตฺถิ, น อุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถิฯ **ตีณิ ปิฏกานิ** – วินยปิฏกํ, สุตฺตนฺตปิฏกํ, อภิธมฺมปิฏกนฺติฯ ติโสฺส สงฺคีติโย – มหากสฺสปเตฺถรสฺส สงฺคีติ, ยสเตฺถรสฺส สงฺคีติ, โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถรสฺส สงฺคีตีติฯ อิมา ติโสฺส สงฺคีติโย อารุเฬฺห เตปิฏเก พุทฺธวจเน อิมํ จกฺกวาฬํ มุญฺจิตฺวา อญฺญตฺถ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺตีติ สุตฺตํ นตฺถิ, นุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถิฯ

อปุพฺพํ อจริมนฺติ อปุเร อปจฺฉา; เอกโต นุปฺปชฺชนฺติ, ปุเร วา ปจฺฉา วา อุปฺปชฺชนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ โพธิปลฺลงฺเก ‘‘โพธึ อปฺปตฺวา น อุฏฺฐหิสฺสามี’’ติ นิสินฺนกาลโต ปฏฺฐาย ยาว มาตุกุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธิคฺคหณํ ตาว ปุเพฺพนฺติ น เวทิตพฺพํฯ โพธิสตฺตสฺส หิ ปฏิสนฺธิคฺคหเณ ทสสหสฺสจกฺกวาฬกมฺปเนเนว ชาติเกฺขตฺตปริคฺคโห กโต, อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ นิวาริตา โหติฯ ปรินิพฺพานโต ปฏฺฐาย จ ยาว สาสปมตฺตาปิ ธาตุโย ติฏฺฐนฺติ ตาว ปจฺฉาติ น เวทิตพฺพํฯ ธาตูสุ หิ ฐิตาสุ พุทฺธา ฐิตาว โหนฺติฯ ตสฺมา เอตฺถนฺตเร อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ นิวาริตาว โหติ, ธาตุปรินิพฺพาเน ปน ชาเต อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ น นิวาริตาฯ

ตีณิ หิ อนฺตรธานานิ นาม – ปริยตฺติอนฺตรธานํ, ปฏิเวธอนฺตรธานํ, ปฏิปตฺติอนฺตรธานนฺติฯ ตตฺถ **‘ปริยตฺตี’**ติ ตีณิ ปิฏกานิ; **‘ปฏิเวโธ’**ติ สจฺจปฏิเวโธ; **‘ปฏิปตฺตี’**ติ ปฏิปทาฯ ตตฺถ ปฏิเวโธ จ ปฏิปตฺติ จ โหติปิ น โหติปิฯ เอกสฺมิญฺหิ กาเล ปฏิเวธกรา ภิกฺขู พหู โหนฺติ; ‘เอส ภิกฺขุ ปุถุชฺชโน’ติ องฺคุลึ ปสาเรตฺวา ทเสฺสตโพฺพ โหติฯ อิมสฺมึเยว ทีเป เอกวารํ กิร ปุถุชฺชนภิกฺขุ นาม นาโหสิฯ ปฏิปตฺติปูรกาปิ กทาจิ พหู โหนฺติ, กทาจิ อปฺปาฯ อิติ ปฏิเวโธ จ ปฏิปตฺติ จ โหติปิ น โหติปิฯ

สาสนฏฺฐิติยา ปน ปริยตฺติเยว ปมาณํฯ ปณฺฑิโต หิ เตปิฏกํ สุตฺวา เทฺวปิ ปูเรติฯ ยถา อมฺหากํ โพธิสโตฺต อาฬารสฺส สนฺติเก ปญฺจาภิญฺญา สตฺต จ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา ปริกมฺมํ ปุจฺฉิ, โส ‘น ชานามี’ติ อาห; ตโต อุทกสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา อธิคตวิเสสํ สํสเนฺทตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺส ปริกมฺมํ ปุจฺฉิ; โส อาจิกฺขิ; ตสฺส วจนสมนนฺตรเมว มหาสโตฺต ตํ สมฺปาเทสิ; เอวเมว ปญฺญวา ภิกฺขุ ปริยตฺตึ สุตฺวา เทฺวปิ ปูเรติฯ ตสฺมา ปริยตฺติยา ฐิตาย สาสนํ ฐิตํ โหติฯ ยทา ปน สา อนฺตรธายติ ตทา ปฐมํ อภิธมฺมปิฏกํ นสฺสติฯ ตตฺถ ปฏฺฐานํ สพฺพปฐมํ อนฺตรธายติฯ อนุกฺกเมน ปจฺฉา ธมฺมสงฺคโหฯ ตสฺมึ อนฺตรหิเต อิตเรสุ ทฺวีสุ ปิฏเกสุ ฐิเตสุ สาสนํ ฐิตเมว โหติฯ

ตตฺถ สุตฺตนฺตปิฏเก อนฺตรธายมาเน ปฐมํ องฺคุตฺตรนิกาโย เอกาทสกโต ปฏฺฐาย ยาว เอกกา อนฺตรธายติฯ ตทนนฺตรํ สํยุตฺตนิกาโย จกฺกเปยฺยาลโต ปฏฺฐาย ยาว โอฆตรณา อนฺตรธายติฯ ตทนนฺตรํ มชฺฌิมนิกาโย อินฺทฺริยภาวนโต ปฏฺฐาย ยาว มูลปริยายา อนฺตรธายติฯ ตทนนฺตรํ ทีฆนิกาโย ทสุตฺตรโต ปฏฺฐาย ยาว พฺรหฺมชาลา อนฺตรธายติฯ เอกิสฺสาปิ ทฺวินฺนมฺปิ คาถานํ ปุจฺฉา อทฺธานํ คจฺฉติ; สาสนํ ธาเรตุํ น สโกฺกติ สภิยปุจฺฉา (สุ. นิ. ๕๑๕ อาทโย) วิย อาฬวกปุจฺฉา (สุ. นิ. ๑๘๓ อาทโย; สํ. นิ. ๑.๒๔๖) วิย จฯ เอตา กิร กสฺสปพุทฺธกาลิกา อนฺตรา สาสนํ ธาเรตุํ นาสกฺขึสุฯ

ทฺวีสุ ปน ปิฏเกสุ อนฺตรหิเตสุปิ วินยปิฏเก ฐิเต สาสนํ ติฏฺฐติฯ ปริวารขนฺธเกสุ อนฺตรหิเตสุ อุภโตวิภงฺเค ฐิเต ฐิตเมว โหติฯ อุภโตวิภงฺเค อนฺตรหิเต มาติกาย ฐิตายปิ ฐิตเมว โหติฯ มาติกาย อนฺตรหิตาย ปาติโมกฺขปพฺพชฺชาอุปสมฺปทาสุ ฐิตาสุ สาสนํ ติฏฺฐติฯ ลิงฺคํ อทฺธานํ คจฺฉติฯ เสตวตฺถสมณวํโส ปน กสฺสปพุทฺธกาลโต ปฏฺฐาย สาสนํ ธาเรตุํ นาสกฺขิฯ ปจฺฉิมกสฺส ปน สจฺจปฏิเวธโต ปจฺฉิมกสฺส สีลเภทโต จ ปฏฺฐาย สาสนํ โอสกฺกิตํ นาม โหติฯ ตโต ปฏฺฐาย อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ น วาริตาฯ

ตีณิ ปรินิพฺพานานิ นาม – กิเลสปรินิพฺพานํ, ขนฺธปรินิพฺพานํ, ธาตุปรินิพฺพานนฺติฯ ตตฺถ **‘กิเลสปรินิพฺพานํ’** โพธิปลฺลเงฺก อโหสิ, **‘ขนฺธปรินิพฺพานํ’** กุสินารายํ, **‘ธาตุปรินิพฺพานํ’** อนาคเต ภวิสฺสติฯ สาสนสฺส กิร โอสกฺกนกาเล อิมสฺมึ ตมฺพปณฺณิทีเป ธาตุโย สนฺนิปติตฺวา มหาเจติยํ คมิสฺสนฺติ, มหาเจติยโต นาคทีเป ราชายตนเจติยํ, ตโต มหาโพธิปลฺลงฺกํ

คมิสฺสนฺติฯ นาคภวนโตปิ เทวโลกโตปิ พฺรหฺมโลกโตปิ ธาตุโย มหาโพธิปลฺลงฺกเมว คมิสฺสนฺติฯ สาสปมตฺตาปิ ธาตุ น อนฺตรา นสฺสิสฺสติฯ สพฺพา ธาตุโย มหาโพธิปลฺลงฺเก ราสิภูตา สุวณฺณกฺขนฺโธ วิย เอกฆนา หุตฺวา ฉพฺพณฺณรํสิโย วิสฺสชฺเชสฺสนฺติฯ ตา ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผริสฺสนฺติฯ ตโต ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตา สนฺนิปติตฺวา ‘‘อชฺช สตฺถา ปรินิพฺพาติ, อชฺช สาสนํ โอสกฺกติ, ปจฺฉิมทสฺสนํ ทานิ อิทํ อมฺหาก’’นฺติ ทสพลสฺส ปรินิพฺพุตทิวสโต มหนฺตตรํ การุญฺญํ กริสฺสนฺติฯ ฐเปตฺวา อนาคามิขีณาสเว อวเสสา สกภาเวน สนฺธาเรตุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ ธาตูสุ เตโชธาตุ อุฏฺฐหิตฺวา ยาว พฺรหฺมโลกา อุคฺคจฺฉิสฺสติฯ สาสปมตฺตายปิ ธาตุยา สติ เอกชาลาว ภวิสฺสติ; ธาตูสุ ปริยาทานํ คตาสุ ปจฺฉิชฺชิสฺสติฯ เอวํ มหนฺตํ อานุภาวํ ทเสฺสตฺวา ธาตูสุ อนฺตรหิตาสุ สาสนํ อนฺตรหิตํ นาม โหติฯ ยาว เอวํ น อนฺตรธายติ ตาว อจริมํ นาม โหติฯ เอวํ อปุพฺพํ อจริมํ อุปฺปเชฺชยฺยุํ – เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ

กสฺมา ปน อปุพฺพํ อจริมํ น อุปฺปชฺชนฺตีติ? อนจฺฉริยตฺตาฯ พุทฺธา หิ อจฺฉริยมนุสฺสา, ยถาห – ‘‘เอกปุคฺคโล, ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ อจฺฉริยมนุสฺโสฯ กตโม เอกปุคฺคโล? ตถาคโต, ภิกฺขเว, อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๗๒)ฯ ยทิ จ เทฺว วา จตฺตาโร วา อฏฺฐ วา โสฬส วา เอกโต อุปฺปเชฺชยฺยุํ, น อจฺฉริยา ภเวยฺยุํฯ เอกสฺมิญฺหิ วิหาเร ทฺวินฺนํ เจติยานมฺปิ ลาภสกฺกาโร อุฬาโร น โหติ, ภิกฺขูปิ พหุตาย น อจฺฉริยา ชาตา, เอวํ พุทฺธาปิ ภเวยฺยุํ; ตสฺมา นุปฺปชฺชนฺติฯ เทสนาย จ วิเสสาภาวโตฯ ยญฺหิ สติปฏฺฐานาทิเภทํ ธมฺมํ เอโก เทเสติ, อเญฺญน อุปฺปชฺชิตฺวาปิ โสว เทเสตโพฺพ สิยาฯ ตโต อนจฺฉริโย สิยาฯ เอกสฺมึ ปน ธมฺมํ เทเสเนฺต เทสนาปิ อจฺฉริยา โหติฯ วิวาทภาวโต จฯ พหูสุ จ พุเทฺธสุ อุปฺปเนฺนสุ พหูนํ อาจริยานํ อเนฺตวาสิกา วิย ‘อมฺหากํ พุโทฺธ ปาสาทิโก, อมฺหากํ พุโทฺธ มธุรสฺสโร ลาภี ปุญฺญวา’ติ วิวเทยฺยุํ; ตสฺมาปิ เอวํ นุปฺปชฺชนฺติฯ

อปิเจตํ การณํ มิลินฺทรญฺญา ปุเฏฺฐน นาคเสนเตฺถเรน วิตฺถาริตเมวฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ (มิ. ป. ๕.๑.๑) –

> ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา – ‘‘อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหเนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา อปุพฺพํ อจริมํ อุปฺปเชฺชยฺยุํ – เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๗๗; ม. นิ. ๓.๑๒๙)ฯ เทเสนฺตา จ, ภเนฺต นาคเสน, สเพฺพปิ ตถาคตา สตฺตตึส โพธิปกฺขิยธเมฺม เทเสนฺติ, กถยมานา จ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ กเถนฺติ, สิกฺขาเปนฺตา จ ตีสุ สิกฺขาสุ สิกฺขาเปนฺติ, อนุสาสมานา จ อปฺปมาทปฏิปตฺติยํ อนุสาสนฺติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, สเพฺพสมฺปิ ตถาคตานํ เอกา เทสนา เอกา กถา เอกา สิกฺขา เอกานุสิฏฺฐิ, เกน การเณน เทฺว ตถาคตา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติ? เอเกนปิ ตาว พุทฺธุปฺปาเทน อยํ โลโก โอภาสชาโตฯ ยทิ ทุติโย พุโทฺธ ภเวยฺย, ทฺวินฺนํ ปภาย อยํ โลโก ภิโยฺยโส มตฺตาย โอภาสชาโต ภเวยฺยฯ โอวทนฺตา จ เทฺว ตถาคตา สุขํ โอวเทยฺยุํ, อนุสาสมานา จ สุขํ อนุสาเสยฺยุํฯ ตตฺถ เม การณํ ทเสฺสหิ ยถาหํ นิสฺสํสโย ภเวยฺย’’นฺติฯ
>
> ‘‘อยํ, มหาราช, ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกพุทฺธธารณี, เอกเสฺสว ตถาคตสฺส คุณํ ธาเรติฯ ยทิ ทุติโย พุโทฺธ อุปฺปเชฺชยฺย, นายํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ ธาเรยฺย, จเลยฺย กเมฺปยฺย นเมยฺย โอนเมยฺย วินเมยฺย วิกิเรยฺย วิธเมยฺย วิทฺธํเสยฺย, น ฐานมุปคเจฺฉยฺยฯ
>
> ‘‘ยถา, มหาราช, นาวา เอกปุริสสนฺธารณี ภเวยฺย, เอกสฺมึ ปุริเส อภิรูเฬฺห สา นาวา สมุปาทิกา ภเวยฺยฯ อถ ทุติโย ปุริโส อาคเจฺฉยฺย ตาทิโส อายุนา วเณฺณน

วเยน ปมาเณน กิสฎูเลน สพฺพงฺคปจฺจงฺเคนฯ โส ตํ นาวํ อภิรูเหยฺยฯ อปินุ สา, มหาราช, นาวา ทฺวินฺนมฺปิ ธาเรยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต, จเลยฺย กมฺเปยฺย นเมยฺย โอนเมยฺย วินเมยฺย วิกิเรยฺย วิธเมยฺย วิทฺธํเสยฺย, น ฐานมุปคจฺเฉยฺย, โอสีเทยฺย อุทเก’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อยํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกพุทฺธธารณี เอกเสฺสว ตถาคตสฺส คุณํ ธาเรติฯ ยทิ ทุติโย พุทฺโธ อุปฺปเชฺชยฺย, นายํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ ธาเรยฺย, จเลยฺย…เป.… น ฐานมุปคจฺเฉยฺยฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, ปุริโส ยาวทตฺถํ โภชนํ ภุเญฺชยฺย ฉาเทนฺตํ ยาวกณฺฐมภิปูรยิตฺวาฯ โส ตโต ปีณิโต ปริปุโณฺณ นิรนฺตโร ตนฺทีคโต อโนนมิตทณฺฑชาโต ปุนเทว ตตฺตกํ โภชนํ ภุเญฺชยฺยฯ อปินุ โข โส, มหาราช, ปุริโส สุขิโต ภเวยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต, สกึ ภุตฺโตว มเรยฺยา’’ติฯ เอวเมว โข, มหาราช, อยํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกพุทฺธธารณี…เป.… น ฐานมุปคจฺเฉยฺยา’’ติฯ

‘‘กึ นุ โข, ภนฺเต นาคเสน, อติธมฺมภาเรน ปถวี จลตี’’ติ? ‘‘อิธ, มหาราช, เทฺว สกฏา รตนปริปูริตา ภเวยฺยุํ ยาวสฺมา มุขสมาฯ เอก สกฏโต รตนํ คเหตฺวา เอกมฺหิ สกเฏ อากิเรยฺยุํฯ อปินุ ตํ, มหาราช, สกฏํ ทฺวินฺนมฺปิ สกฏานํ รตนํ ธาเรยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต, นาภิปิ ตสฺส จเลยฺย, อราปิ ตสฺส ภิเชฺชยฺยุํ, เนมิปิ ตสฺส โอปเตยฺย, อโกฺขปิ ตสฺส ภิเชฺชยฺยา’’ติฯ ‘‘กินฺนุ โข, มหาราช, อติรตนภาเรน สกฏํ ภิชฺชตี’’ติ? ‘‘อาม, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อติธมฺมภาเรน ปถวี จลตีติฯ

‘‘อปิจ, มหาราช, อิมํ การณํ พุทฺธพลปริทีปนาย โอสาริตํฯ อญฺญมฺปิ ตตฺถ ปติรูปํ การณํ สุโณหิ เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ ยทิ, มหาราช, เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ปริสาย วิวาโท อุปฺปเชฺชยฺย – ‘ตุมฺหากํ พุทฺโธ, อมฺหากํ พุทฺโธ’ติ อุภโตปกฺขชาตา ภเวยฺยุํฯ ยถา, มหาราช, ทฺวินฺนํ พลวามจฺจานํ ปริสาย วิวาโท อุปฺปเชฺชยฺย – ‘ตุมฺหากํ อมโจฺจ, อมฺหากํ อมโจฺจ’ติ อุภโตปกฺขชาตา โหนฺติ; เอวเมว โข, มหาราช, ยทิ เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เตสํ ปริสาย วิวาโท อุปฺปเชฺชยฺย – ‘ตุมฺหากํ พุทฺโธ, อมฺหากํ พุทฺโธ’ติ อุภโตปกฺขชาตา ภเวยฺยุํฯ อิทํ ตาว มหาราช เอกํ การณํ เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ

‘‘อปรมฺปิ อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ ยทิ, มหาราช, เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ อุปฺปเชฺชยฺยุํ ‘อโคฺค พุทฺโธ’ติ ยํ วจนํ ตํ มิจฺฉา ภเวยฺย, ‘เชโฎฺฐ พุทฺโธ’ติ ‘เสโฎฺฐ พุทฺโธ’ติ ‘วิสิโฎฺฐ พุทฺโธ’ติ ‘อุตฺตโม พุทฺโธ’ติ ‘ปวโร พุทฺโธ’ติ ‘อสโม พุทฺโธ’ติ ‘อสมสโม พุทฺโธ’ติ ‘อปฺปฏิสโม พุทฺโธ’ติ ‘อปฺปฏิภาคี พุทฺโธ’ติ ‘อปฺปฏิปุคฺคโล พุทฺโธ’ติ ยํ วจนํ ตํ มิจฺฉา ภเวยฺยฯ อิทมฺปิ โข ตฺวํ, มหาราช, การณํ ตถโต สมฺปฏิจฺฉ เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ

‘‘อปิจ, มหาราช, พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สภาวปกติ เอสา ยํ เอโกเยว พุทฺโธ โลเก อุปฺปชฺชติฯ กสฺมา การณา? มหนฺตตฺตา สพฺพญฺญุพุทฺธคุณานํฯ อญฺญมฺปิ, มหาราช, ยํ โลเก มหนฺตํ ตํ เอกํเยว โหติฯ ปถวี, มหาราช, มหนฺตา, สา เอกาเยว; สาคโร มหโนฺต, โส เอโกเยว; สิเนรุ คิริราชา มหโนฺต, โส เอโกเยว; อากาโส มหโนฺต, โส เอโกเยว; สโกฺก มหโนฺต, โส เอโกเยว; มหาพฺรหฺมา มหโนฺต, โส เอโก

เยว; ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ มหนฺต, โส เอโกเยว โลกสฺมึฯ ยตฺถ เต อุปฺปชฺชนฺติ ตตฺถ อเญฺญสํ โอกาโส น โหติฯ ตสฺมา, มหาราช, ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ เอโกเยว โลเก อุปฺปชฺชตี’’ติฯ

‘‘สุกถิโต, ภเนฺต นาคเสน, ปโญฺห โอปมฺเมหิ การเณหี’’ติ (มิ. ป. ๕.๑.๑)ฯ

เอกิสฺสา โลกธาตุยาติ เอกสฺมึ จกฺกวาเฬฯ เหฎฺฐา อิมินาว ปเทน ทส จกฺกวาฬสหสฺสานิ คหิตานิฯ ตานิปิ เอกจกฺกวาเฬเนว ปริจฺฉินฺทิตุํ วฎฺฎนฺติฯ พุทฺธา หิ อุปฺปชฺชมานา อิมสฺมิํเยว จกฺกวาเฬ อุปฺปชฺชนฺติ; อุปฺปชฺชนฎฺฐาเน ปน วาริเต อิโต อเญฺญสุ จกฺกวาเฬสุ น อุปฺปชฺชนฺตีติ วาริตเมว โหติฯ **อปุพฺพํ อจริม**นฺติ เอตฺถ จกฺกรตนปาตุภาวโต ปุเพฺพ ปุพฺพํ, ตเสฺสว อนฺตรธานโต ปจฺฉา จริมํฯ ตตฺถ ทฺวิธา จกฺกรตนสฺส อนฺตรธานํ โหติ – จกฺกวตฺติโน กาลกิริยาย วา ปพฺพชฺชาย วาฯ อนฺตรธายมานญฺจ ปน ตํ กาลกิริยโต วา ปพฺพชฺชโต วา สตฺตเม ทิวเส อนฺตรธายติฯ ตโต ปรํ จกฺกวตฺติโน ปาตุภาโว อวาริโตฯ กสฺมา ปน เอกจกฺกวาเฬ เทฺว จกฺกวตฺติโน นุปฺปชฺชนฺตีติ? วิวาทุปเจฺฉทโต อนจฺฉริยภาวโต จกฺกรตนสฺส มหานุภาวโต จฯ ทฺวีสุ หิ อุปฺปชฺชเนฺตสุ ‘อมฺหากํ ราชา มหนฺต, อมฺหากํ ราชา มหนฺต’ติ วิวาโท อุปฺปเชฺชยฺยฯ ‘เอกสฺมิํ ทีเป จกฺกวตฺตี, เอกสฺมิํ ทีเป จกฺกวตฺตี’ติ จ อนจฺฉริโย ภเวยฺยฯ โย จายํ จกฺกรตนสฺส ทฺวิสหสฺสทีปปริวาเรสุ จตูสุ มหาทีเปสุ อิสฺสริยานุปฺปทานสมโตฺถ มหานุภาโว, โส ปริหาเยยฺยฯ อิติ วิวาทุปเจฺฉทโต อนจฺฉริยภาวโต จกฺกรตนสฺส มหานุภาวโต จ น เอกจกฺกวาเฬ เทฺว อุปฺปชฺชนฺติฯ

ยํ อิโตฺถ อรหํ อสฺส สมฺมาสมฺพุทฺโธติ เอตฺถ ติฎฺฐตุ ตาว สพฺพญฺญุคุเณ นิพฺพเตฺตตฺวา โลกุตฺตารณสมโตฺถ พุทฺธภาโว, ปณิธานมตฺตมฺปิ อิตฺถิยา น สมฺปชฺชติฯ

> ‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, เหตุ สตฺถารทสฺสนํ;
> ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ, อธิกาโร จ ฉนฺทตา;
> อฎฺฐธมฺมสโมธานา, อภินีหาโร สมิชฺฌตี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๙);

อิมานิ หิ ปณิธานสมฺปตฺติการณานิฯ อิติ ปณิธานมฺปิ สมฺปาเทตุํ อสมตฺถาย อิตฺถิยา กุโต พุทฺธภาโวติ ‘‘อฎฺฐานเมตํ, อนวกาโส ยํ อิตฺถี อรหํ อสฺส สมฺมาสมฺพุทฺโธ’’ติ วุตฺตํฯ สพฺพาการปริปูโร วา ปุญฺญุสฺสโย สพฺพาการปริปูรเมว อตฺตภาวํ นิพฺพเตฺตตีติ ปุริโสว อรหํ โหติ สมฺมาสมฺพุทฺโธฯ

ยํ อิตฺถี ราชา อสฺส จกฺกวตฺตีติอาทีสุปิ ยสฺมา อิตฺถิยา โกโสหิตวตฺถคุยฺหาทีนํ อภาเวน ลกฺขณานิ น ปริปูเรนฺติ, อิตฺถิรตนภาเวน สตฺตรตนสมงฺคิตา น สมฺปชฺชติ, สพฺพมนุเสฺสหิ จ อธิโก อตฺตภาโว น โหติ, ตสฺมา ‘‘อฎฺฐานเมตํ อนวกาโส ยํ อิตฺถี ราชา อสฺส จกฺกวตฺตี’’ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา จ สกฺกตฺตาทีนิปิ ตีณิ ฐานานิ อุตฺตมานิ, อิตฺถิลิงฺคญฺจ หีนํ , ตสฺมา ตสฺสา สกฺกตฺตาทีนิปิ ปฎิสิทฺธานิฯ นนุ จ ยถา อิตฺถิลิงฺคํ เอวํ ปุริสลิงฺคมฺปิ พฺรหฺมโลเก นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘ยํ ปุริโส พฺรหฺมตฺตํ กาเรยฺย – ฐานเมตํ วิชฺชตี’’ติปิ น วตฺตพฺพํ สิยาติ? โน น วตฺตพฺพํฯ กสฺมา? อิธ ปุริสสฺส ตตฺถ นิพฺพตฺตนโตฯ พฺรหฺมตฺตนฺติ หิ มหาพฺรหฺมตฺตํ อธิเปฺปตํฯ อิตฺถี จ อิธ ฌานํ ภาเวตฺวา กาลํ กตฺวา พฺรหฺมปาริสชฺชานํ สหพฺยตํ อุปฺปชฺชติ, น มหาพฺรหฺมานํฯ ปุริโส ปน ตตฺถ น อุปฺปชฺชตีติ น วตฺตโพฺพฯ สมาเนปิ เจตฺถ อุภยลิงฺคาภาเว ปุริสสณฺฐานาว พฺรหฺมาโน, น อิตฺถิสณฺฐานาฯ ตสฺมา สุวุตฺตเมเวตํฯ

กายทุจฺจริตสฺสาติอาทีสุ ยถา นิมฺพพีชโกสาตกีพีชาทีนิ มธุรํ ผลํ น นิพฺพเตฺตนฺติ, อสาตํ อมธุรเมว นิพฺพเตฺตนฺติ, เอวํ กายทุจฺจริตาทีนิ มธุรํ วิปากํ น นิพฺพเตฺตนฺติ, อมธุรเมว นิพฺพเตฺตนฺติฯ ยถา จ อุจฺฉุพีชสาลิพีชาทีนิ มธุรํ สาธุรสเมว ผลํ นิพฺพเตฺตนฺติ, น อสาตํ กฏุกํ, เอวํ กายสุจริตาทีนิ มธุรเมว วิปากํ นิพฺพเตฺตนฺติ, น อมธุรํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ยาทิสํ วปเต พีชํ, ตาทิสํ หรเต ผลํ;
> กลฺยาณการี กลฺยาณํ, ปาปการี จ ปาปกนฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๕๖);

ตสฺมา ‘‘อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ กายทุจฺจริตสฺสา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

กายทุจฺจริตสมงฺคีติอาทีสุ **สมงฺคี**ติ ปญฺจวิธา สมงฺคิตา – อายูหนสมงฺคิตา, เจตนาสมงฺคิตา, กมฺมสมงฺคิตา, วิปากสมงฺคิตา, อุปฏฺฐานสมงฺคิตาติฯ ตตฺถ กุสลากุสลกมฺมายูหนกฺขเณ **‘อายูหนสมงฺคิตา’** วุจฺจติฯ ตถา **‘เจตนาสมงฺคิตา’**ฯ ยาว ปน อรหตฺตํ น ปาปุณนฺติ ตาว สเพฺพปิ สตฺตา ปุเพฺพ อุปจิตํ วิปาการหํ กมฺมํ สนฺธาย กมฺมสมงฺคิโนติ วุจฺจนฺติ – เอสา **‘กมฺมสมงฺคิตา’**ฯ **‘วิปากสมงฺคิตา’** ปน วิปากกฺขเณเยว เวทิตพฺพาฯ ยาว ปน สตฺตา อรหตฺตํ น ปาปุณนฺติ ตาว เตสํ ตโต ตโต จวิตฺวา นิรเย ตาว อุปฺปชฺชมานานํ อคฺคิชาลโลหกุมฺภีอาทีหิ อุปฏฺฐานากาเรหิ นิรโย, คพฺภเสยฺยกตฺตํ อาปชฺชมานานํ มาตุกุจฺฉิ, เทเวสุ อุปฺปชฺชมานานํ กปฺปรุกฺขวิมานาทีหิ อุปฏฺฐานากาเรหิ เทวโลโกติ เอวํ อุปฺปตฺตินิมิตฺตํ อุปฏฺฐาติฯ อิติ เนสํ อิมินา อุปฺปตฺตินิมิตฺตูปฏฺฐาเนน อปริมุตฺตตฺตา **‘อุปฏฺฐานสมงฺคิตา’** นามฯ สาว จลติ, เสสา นิจฺจลาฯ นิรเย หิ อุปฏฺฐิเตปิ เทวโลโก อุปฏฺฐาติ; เทวโลเก อุปฏฺฐิเตปิ นิรโย อุปฏฺฐาติ; มนุสฺสโลเก อุปฏฺฐิเตปิ ติรจฺฉานโยนิ อุปฏฺฐาติ; ติรจฺฉานโยนิยา จ อุปฏฺฐิตายปิ มนุสฺสโลโก อุปฏฺฐาติเยวฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – โสณคิริปาเท กิร อเจลวิหาเร โสณเตฺถโร นาม เอโก ธมฺมกถิโกฯ ตสฺส ปิตา สุนขวาชิโก นาม ลุทฺทโก อโหสิฯ เถโร ตํ ปฏิพาหนฺโตปิ สํวเร ฐเปตุํ อสโกฺกนฺโต ‘มา นสฺสิ วราโก’ติ มหลฺลกกาเล อกามกํ ปพฺพาเชสิฯ ตสฺส คิลานเสยฺยาย นิปนฺนสฺส นิรโย อุปฏฺฐาสิฯ โสณคิริปาทโต มหนฺตา มหนฺตา สุนขา อาคนฺตฺวา ขาทิตุกามา วิย สมฺปริวาเรสุํฯ โส มหาภยภีโต ‘‘วาเรหิ, ตาต โสณ! วาเรหิ, ตาต โสณา’’ติ อาหฯ ‘‘กึ มหาเถรา’’ติ? ‘‘น ปสฺสสิ, ตาตา’’ติ ตํ ปวตฺตึ อาจิกฺขิฯ โสณเตฺถโร ‘กถญฺหิ นาม มาทิสสฺส ปิตา นิรเย นิพฺพตฺติสฺสติ, ปติฏฺฐาหมสฺส ภวิสฺสามี’ติ สามเณเรหิ นานาปุปฺผานิ อาหราเปตฺวา เจติยงฺคณโพธิยงฺคเณสุ มาลาสนฺถารปูชญฺจ อาสนปูชญฺจ กาเรตฺวา ปิตรํ มเญฺจน เจติยงฺคณํ หริตฺวา มเญฺจ นิปชฺชาเปตฺวา ‘‘อยํ เม, มหาเถร, ปูชา ตุมฺหากํ อตฺถาย กตา; ‘อยํ เม, ภควา, ทุคฺคตปณฺณาการโร’ติ วตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา จิตฺตํ ปสาเทหี’’ติ อาหฯ โส มหาเถโร ปูชํ ทิสฺวา ตถากโรนฺโต จิตฺตํ ปสาเทสิฯ ตาวเทวสฺส เทวโลโก อุปฏฺฐาสิ, นนฺทวนจิตฺตลตาวนมิสฺสกวนผารุสกวนวิมานานิ เจว เทวนาฏกานิ จ ปริวาเรตฺวา ฐิตานิ วิย อเหสุํฯ โส ‘‘อเปถ, โสณ! อเปถ, โสณา’’ติ อาหฯ ‘‘กิมิทํ, มหาเถรา’’ติ? ‘‘เอตา เต, ตาต, มาตโร อาคจฺฉนฺตี’’ติฯ ‘เถโร สโคฺค อุปฏฺฐิโต มหาเถรสฺสา’ติ จินฺเตสิ ฯ เอวํ อุปฏฺฐานสมงฺคิตา จลตีติ เวทิตพฺพาฯ เอตาสุ สมงฺคิตาสุ อิธ อายูหนเจตนากมฺมสมงฺคิตาวเสน ‘‘กายทุจฺจริตสมงฺคี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปฐมพลนิเทฺทสวณฺณนาฯ

ทุติยพลนิเทฺทโส

๘๑๐. ทุติยพลนิเทฺทเส **คติสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหานี**ติ คติสมฺปตฺติยา ปฏิพาหิตานิ นิวาริตานิ ปฏิเสธิตานิฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ **คติสมฺปตฺตี**ติ สมฺปนฺนา คติ เทวโลโก จ มนุสฺสโลโก จฯ **คติวิปตฺตี**ติ วิปนฺนา คติ จตฺตาโร อปายาฯ **อุปธิสมฺปตฺตี**ติ อตฺตภาวสมิทฺธิฯ **อุปธิวิปตฺตี**ติ หีนอตฺตภาวตาฯ **กาลสมฺปตฺตี**ติ สุราชสุมนุสฺสกาลสงฺขาโต สมฺปนฺนกาโลฯ **กาลวิปตฺตี**ติ ทุราชทุมนุสฺสกาลสงฺขาโต วิปนฺนกาโลฯ **ปโยคสมฺปตฺตี**ติ สมฺมาปโยโคฯ **ปโยควิปตฺตี**ติ มิจฺฉาปโยโคฯ

ตตฺถ เอกจฺจสฺส พหูนิ ปาปกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ คติวิปตฺติยํ ฐิตสฺส วิปเจฺจยฺยุํฯ โส ปน เอเกน กลฺยาณกเมฺมน คติสมฺปตฺติยํ เทเวสุ วา มนุเสฺสสุ วา นิพฺพตฺโตฯ ตาทิเส จ ฐาเน อกุสลสฺส วาโร นตฺถิ, เอกนฺตํ กุสลเสฺสว วาโรติฯ เอวมสฺส ตานิ กมฺมานิ คติสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ

อปรสฺสาปิ พหูนิ ปาปกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ อุปธิวิปตฺติยํ ฐิตสฺส วิปเจฺจยฺยุํฯ โส ปน เอเกน กลฺยาณกเมฺมน อุปธิสมฺปตฺติยํ ฐิโต สุสณฺฐิตงฺคปจฺจงฺโค อภิรูโป ทสฺสนีโย พฺรหฺมวจฺฉสทิโสฯ สเจปิ ทาสิยา กุจฺฉิสฺมึ ทาสชาโต โหติ ‘เอวรูโป อตฺตภาโว กิลิฏฺฐกมฺมสฺส นานุจฺฉวิโก’ติ หตฺถิเมณฺฑอสฺสพนฺธกโคปาลกกมฺมาทีนิ ตํ น กาเรนฺติ; สุขุมวตฺถานิ นิวาสาเปตฺวา ภณฺฑาคาริกฏฺฐานาทีสุ ฐเปนฺติฯ สเจ อิตฺถี โหติ, หตฺถิภตฺตปจนาทีนิ น กาเรนฺติ; วตฺถาลงฺการํ ทตฺวา สยนปาลิกํ วา นํ กโรนฺติ, โสมเทวิ วิย วลฺลภฏฺฐาเน วา ฐเปนฺติฯ ภาติกราชกาเล กิร โคมํสขาทเก พหุชเน คเหตฺวา รโญฺญ ทเสฺสสุํฯ เต ‘ทณฺฑํ ทาตุํ สโกฺกถา’ติ ปุฏฺฐา ‘น สโกฺกมา’ติ วทึสุฯ อถ เน ราชงฺคเณ โสธเก อกํสุฯ เตสํ เอกา ธีตา อภิรูปา ทสฺสนียา ปาสาทิกาฯ ตํ ทิสฺวา ราชา อเนฺตปุรํ อภิเนตฺวา วลฺลภฏฺฐาเน ฐเปสิฯ เสสญาตกาปิ ตสฺสา อานุภาเวน สุขํ ชีวึสุฯ ตาทิสสฺมิญฺหิ อตฺตภาเว ปาปกมฺมานิปิ วิปากํ ทาตุํ น สโกฺกนฺติฯ เอวํ อุปธิสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ

เอกสฺส พหูนิ ปาปกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ กาลวิปตฺติยํ ฐิตสฺส วิปเจฺจยฺยุํฯ โส ปน เอเกน กลฺยาณกเมฺมน ปฐมกปฺปิกานํ วา จกฺกวตฺติรโญฺญ วา พุทฺธานํ วา อุปฺปตฺติสมเย สุราชสุมนุสฺสกาเล นิพฺพตฺโตฯ ตาทิเส จ กาเล นิพฺพตฺตสฺส อกุสลสฺส วิปากํ ทาตุํ โอกาโส นตฺถิ, เอกนฺตํ กุสลเสฺสว โอกาโสติฯ เอวํ กาลสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ

อปรสฺสาปิ พหูนิ ปาปกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ ปโยควิปตฺติยํ ฐิตสฺส วิปเจฺจยฺยุํฯ โส ปน เอเกน กลฺยาณกเมฺมน ปโยคสมฺปตฺติยํ ฐิโต ปาณาติปาตาทีหิ วิรโต กายวจีมโนสุจริตานิ ปูเรติฯ ตาทิเส ฐาเน อกุสลสฺส วิปจฺจโนกาโส นตฺถิ, เอกนฺตํ กุสลเสฺสว โอกาโสติฯ เอวํ ปโยคสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ

อปรสฺสาปิ พหูนิ ปาปกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ คติสมฺปตฺติยํ ฐิตสฺส น วิปเจฺจยฺยุํฯ โส ปเนเกน ปาปกเมฺมน คติวิปตฺติยํเยว นิพฺพตฺโตฯ ตตฺถสฺส ตานิ กมฺมานิ อุปคนฺตฺวา วาเรน วาเรน วิปากํ เทนฺติ – กาเลน นิรเย นิพฺพตฺตาเปนฺติ, กาเลน ติรจฺฉานโยนิยํ, กาเลน เปตฺติวิสเย, กาเลน อสุรกาเย, ทีเฆนาปิ อทฺธุนา อปายโต สีสํ อุกฺขิปิตุํ น เทนฺติฯ เอวํ คติสมฺปตฺติปฏิพาหิตตฺตา วิปากํ ทาตุํ อสโกฺกนฺตานิ คติวิปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ

อปรสฺสาปิ พหูนิ ปาปกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ อุปธิสมฺปตฺติยํ ฐิตสฺส น วิปเจฺจยฺยุํ ฯ โส ปน เอเกน ปาปกเมฺมน อุปธิวิปตฺติยํเยว ปติฏฺฐิโต ทุพฺพโณฺณ ทุรูโป ทุสฺสณฺฐิโต พีภจฺฉ ปิสาจสทิโสฯ โส สเจ ทาสิยา กุจฺฉิยํ ทาสชาโต ‘อิมานิ เอตสฺส อนุจฺฉวิกานี’ติ สพฺพานิ นํ กิ

ลิฏฺฐกมฺมานิ กาเรนฺติ อนฺตมโส ปุปฺผฉฑฺฑกกมฺมํ อุปาทายฯ สเจ อิตฺถี โหติ ‘อิมานิ เอติสฺสา อนุจฺฉวิกานี’ติ สพฺพานิ นํ หตฺถิภตฺตปจนาทีนิ กิลิฏฺฐกมฺมานิ กาเรนฺติฯ กุลเคเห ชาตมฺปิ พลึ สาธยมานา ราชปุริสา ‘เคหทาสี’ติ สญฺญํ กตฺวา พนฺธิตฺวา คจฺฉนฺติ, โกตลวาปีคาเม มหากุฎุมฺพิกสฺส ฆรณี วิยฯ เอวํ อุปธิสมฺปตฺติปฏิพาหิตตฺตา วิปากํ ทาตุํ อสโกฺกนฺตานิ อุปธิวิปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ

อปรสฺสาปิ พหูนิ ปาปกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ กาลสมฺปตฺติยํ นิพฺพาตสฺส น วิปเจฺจยฺยุํฯ โส ปน เอเกน ปาปกเมฺมน กาลวิปตฺติยํ ทุราชทุมนุสฺสกาเล กสเฏ นิโรเช ทสวสฺสายุกกาเล นิพฺพโตฺต, ยทา ปณฺจ โครสา ปจฺฉิชฺชนฺติ, กุทฺรูสกํ อคฺคโภชนํ โหติฯ กิญฺจาปิ มนุสฺสโลเก นิพฺพโตฺต, มิคปสุสริกฺขชีวิโก ปน โหติฯ เอวรูเป กาเล กุสลสฺส วิปจฺจโนกาโส นตฺถิ, เอกนฺตํ อกุสลเสฺสว โหติฯ เอวํ กาลสมฺปตฺติปฏิพาหิตตฺตา วิปากํ ทาตุํ อสโกฺกนฺตานิ กาลวิปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ

อปรสฺสาปิ พหูนิ ปาปกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ ปโยคสมฺปตฺติยํ ฐิตสฺส น วิปเจฺจยฺยุํฯ โส ปน ปโยควิปตฺติยํ ฐิโต ปาณาติปาตาทีนิ ทส อกุสลกมฺมานิ กโรติฯ ตเมนํ สโหฑฺฒํ คเหตฺวา รโญฺญ ทเสฺสนฺติฯ ราชา พหุกมฺมการณานิ กาเรตฺวา ฆาตาเปติฯ เอวํ ปโยคสมฺปตฺติปฏิพาหิตตฺตา วิปากํ ทาตุํ อสโกฺกนฺตานิ ปโยควิปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ เอวํ จตูหิ สมฺปตฺตีหิ ปฏิพาหิตํ ปาปกมฺมํ วิปากํ อทตฺวา จตโสฺส วิปตฺติโย อาคมฺม เทติฯ

ยถา หิ โกจิเทว ปุริโส เกนจิเทว กเมฺมน ราชานํ อาราเธยฺยฯ อถสฺส ราชา ฐานนฺตรํ ทตฺวา ชนปทํ ทเทยฺยฯ โส ตํ สมฺมา ปริภุญฺชิตุํ อสโกฺกโนฺต มกฺกเฏาน คหิตภตฺตปุฎํ วิย ภิเนฺทยฺย; ยสฺส ยํ ยานํ วา วาหนํ วา ทาสํ วา ทาสึ วา อารามํ วา วตฺถุํ วา สมฺปนฺนรูปํ ปสฺสติ, สพฺพํ พลกฺกาเรน คเณฺหยฺยฯ มนุสฺสา ‘ราชวลฺลโภ’ติ กิญฺจิ วตฺตุํ น สกฺกุเณยฺยุํฯ โส อญฺญสฺส วลฺลภตรสฺส ราชมหามตฺตสฺส วิรุเชฺฌยฺยฯ โส ตํ คเหตฺวา สุโปถิตํ โปถาเปตฺวา ภูมิํ ปิฏฺฐิยา ฆํสาเปโนฺต นิกฺกฑฺฒาเปตฺวา ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘อสุโก นาม เต , เทว, ชนปทํ ภิโนฺทตี’ติ คณฺหาเปยฺยฯ ราชา พนฺธนาคาเร พนฺธาเปตฺวา ‘อสุเกน นาม กสฺส กึ อวหฎ’นฺติ นคเร เภริํ จราเปยฺยฯ มนุสฺสา อาคนฺตฺวา ‘มยฺหํ อิทํ คหิตํ, มยฺหํ อิทํ คหิต’นฺติ วิรวสหสฺสํ อุฎฺฐาเปยฺยุํฯ ราชา ภิโยฺยโส มตฺตาย กุโทฺธ นานปฺปกาเรน ตํ พนฺธนาคาเร กิลเมตฺวา ฆาตาเปตฺวา ‘คจฺฉถ นํ สุสาเน ฉเฑฺฑตฺวา สงฺขลิกา อาหรถา’ติ วเทยฺยฯ เอวํสมฺปทมิทํ ทฎฺฐพฺพํฯ

ตสฺส หิ ปุริสสฺส หิ เกนจิเทว กเมฺมน ราชานํ อาราเธตฺวา ฐานนฺตรํ ลทฺธกาโล วิย ปุถุชฺชนสฺสาปิ เกนจิเทว ปุญฺญกเมฺมน สเคฺค นิพฺพตฺตกาโลฯ ตสฺมิํ ชนปทํ ภินฺทิตฺวา มนุสฺสานํ สนฺตกํ คณฺหเนฺต กสฺสจิ กิญฺจิ วตฺตุํ อวิสหนกาโล วิย อิมสฺมิมฺปิ สเคฺค นิพฺพเตฺต อกุสลสฺส วิปจฺจโนกาสํ อลภนกาโลฯ ตสฺส เอกทิวสํ เอกสฺมิํ ราชวลฺลภตเร วิรชฺฌิตฺวา เตน กุเทฺธน นํ โปถาเปตฺวา รโญฺญ อาโรเจตฺวา พนฺธนาคาเร พนฺธาปิตกาโล วิย อิมสฺส สคฺคโต จวิตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตกาโลฯ มนุสฺสานํ ‘มยฺหํ อิทํ คหิตํ, มยฺหํ อิทํ คหิต’นฺติ วิรวกาโล วิย ตสฺมิํ นิรเย นิพฺพเตฺต สพฺพากุสลกมฺมานํ สนฺนิปติตฺวา คหณกาโลฯ สุสาเน ฉเฑฺฑตฺวา สงฺขลิกานํ อาหรณกาโล วิย เอเกกสฺมิํ กเมฺม ขีเณ อิตรสฺส อิตรสฺส วิปาเกน นิรยโต สีสํ อนุกฺขิปิตฺวา สกลกปฺปํ นิรยมฺหิ ปจฺจนกาโลฯ กปฺปฏฺฐิติกกมฺมญฺหิ กตฺวา เอกกปฺปํ นิรยมฺหิ ปจฺจนกสตฺตา เนว เอโก, น เทฺว, น สตํ, น สหสฺสํฯ เอวํ ปจฺจนกสตฺตา กิร คณนปถํ วีติวตฺตาฯ

อเตฺถกจฺจานิ กลฺยาณานิ กมฺมสมาทานานิ คติวิปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺตีติ อาทีสุปิ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ อิเธกจฺจสฺส พหูนิ กลฺยาณกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ คติสมฺปตฺ

ติยํ ฐิตสฺส วิปเจฺจยฺยุํฯ โส ปน เอเกน ปาปกเมฺมน คติวิปตฺติยํ นิรเย วา อสุรกาเย วา นิพฺพ โตฺตฯ ตาทิเส จ ฐาเน กุสลํ วิปากํ ทาตุํ น สโกฺกติ, เอกนฺตํ อกุสลเมว สโกฺกตีติฯ เอวมสฺส ตานิ กมฺมานิ คติวิปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ

อปรสฺสาปิ พหูนิ กลฺยาณกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ อุปธิสมฺปตฺติยํ ฐิตสฺส วิปเจฺจยฺยุํฯ โส ปน เอเกน ปาปกเมฺมน อุปธิวิปตฺติยํ ปติฏฺฐิโต ทุพฺพโณฺณ โหติ ปิสาจสทิโสฯ โส สเจปิ ราชกุเล นิพฺพโตฺต ปิตุอจฺจเยน ‘กึ อิมสฺส นิสฺสิรีกสฺส รเชฺชนา’ติ รชฺชํ น ลภติฯ เสนาปติเคหาทีสุ นิพฺพโตฺตปิ เสนาปติฏฺฐานาทีนิ น ลภติฯ

อิมสฺส ปนตฺถสฺสาวิภาวตฺถํ ทีปราชวตฺถุ กเถตพฺพํ – ราชา กิร ปุเตฺต ชาเต เทวิยา ปสีทิตฺวา วรํ อทาสิฯ สา วรํ คเหตฺวา ฐเปสิฯ กุมาโร สตฺตฏฺฐวสฺสกาเลว ราชงฺคเณ กุกฺกุเฏ ยุเชฺฌาเปสิฯ เอโก กุกฺกุโฏ อุปฺปติตฺวา กุมารสฺส อกฺขีนิ ภินฺทิฯ กุมารมาตา เทวี ปุตฺตสฺส ปนฺนรสโสฬสวสฺสกาเล ‘รชฺชํ วาเรสฺสามี’ติ ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา อาห – ‘‘เทว, ตุเมฺหหิ กุมารสฺส ชาตกาเล วโร ทิโนฺนฯ มยา โส คเหตฺวา ฐปิโต; อิทานิ นํ คณฺหามี’’ติฯ ‘‘สาธุ, เทวิ, คณฺหาหี’’ติฯ ‘‘มยา, เทว, ตุมฺหากํ สนฺติกา กิญฺจิ อลทฺธํ นาม นตฺถิ ฯ อิทานิ ปน มม ปุตฺตสฺส รชฺชํ วาเรมี’’ติฯ ‘‘เทวิ, ตว ปุโตฺต องฺควิกโลฯ น สกฺกา ตสฺส รชฺชํ ทาตุ’’นฺติ ฯ ‘‘ตุเมฺห มยฺหํ รุจฺจนกวรํ อทาตุํ อสโกฺกนฺตา กสฺมา วรํ อทตฺถา’’ติ? ราชา อติวิย นิปฺปีฬิยมาโน ‘‘น สกฺกา ตุยฺหํ ปุตฺตสฺส สกลลงฺกาทีเป รชฺชํ ทาตุํ; นาคทีเป ปน ฉตฺตํ อสฺสาเปตฺวา วสตู’’ติ นาคทีปํ เปเสสิฯ โส ทีปราชา นาม อโหสิฯ สเจ จกฺขุวิกโล นาภวิสฺสา ติโยชนสติเก สกลตมฺพปณฺณิทีเป สพฺพสมฺปตฺติปริวารํ รชฺชํ อลภิสฺสาฯ เอวํ อุปธิวิปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ

อปรสฺสาปิ พหูนิ กลฺยาณกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ กาลสมฺปตฺติยํ ฐิตสฺส วิปเจฺจยฺยุํฯ โส ปน เอเกน ปาปกเมฺมน กาลวิปตฺติยํ ทุราชทุมนุสฺสกาเล กสเฏ นิโรเช อปฺปายุเก คติโกฏฺฐิเก นิพฺพโตฺตฯ ตาทิเส จ กาเล กลฺยาณกมฺมํ วิปากํ ทาตุํ น สโกฺกตีติฯ เอวํ กาลวิปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ

อปรสฺสาปิ พหูนิ กลฺยาณกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ ปโยคสมฺปตฺติยํ ฐิตสฺส วิปเจฺจยฺยุํฯ อยํ ปน ปโยควิปตฺติยํ ฐิโต ปาณํ หนฺติ…เป.… สพฺพํ ทุสฺสีลฺยํ ปูเรติฯ ตถา เตน สทฺธิํ สมชาติกานิปิ กุลานิ อาวาหวิวาหํ น กโรนฺติ; ‘อิตฺถิธุโตฺต สุราธุโตฺต อกฺขธุโตฺต อยํ ปาปปุริโส’ติ อารกา ปริวเชฺชนฺติฯ กลฺยาณกมฺมานิ วิปจฺจิตุํ น สโกฺกนฺติฯ เอวํ ปโยควิปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ เอวํ จตโสฺส สมฺปตฺติโย อาคมฺม วิปากทายกํ กลฺยาณกมฺมํ จตูหิ วิปตฺตีหิ ปฏิพาหิตตฺตา น วิปจฺจติฯ

อปรสฺสาปิ พหูนิ กลฺยาณกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ คติวิปตฺติยํ ฐิตสฺส น วิปเจฺจยฺยุํฯ โส ปน เอเกน กลฺยาณกเมฺมน คติสมฺปตฺติยํเยว นิพฺพโตฺตฯ ตตฺถสฺส ตานิ กมฺมานิ อุปคนฺตฺวา วาเรน วาเรน วิปากํ เทนฺติ – กาเลน มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺตาเปนฺติ, กาเลน เทวโลเกฯ เอวํ คติวิปตฺติปฏิพาหิตตฺตา วิปากํ ทาตุํ อสโกฺกนฺตานิ คติมฺปตฺติํ อาคมฺม วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ

อปรสฺสาปิ พหูนิ กลฺยาณกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ อุปธิวิปตฺติยํ ฐิตสฺส น วิปเจฺจยฺยุํฯ โส ปน เอเกน กลฺยาณกเมฺมน อุปธิสมฺปตฺติยํเยว ปติฏฺฐิโต อภิรูโป ทสฺสนีโย ปาสาทิโก พฺรหฺมวจฺฉสทิโสฯ ตสฺส อุปธิสมฺปตฺติยํ ฐิตตฺตา กลฺยาณกมฺมานิ วิปากํ เทนฺติฯ สเจ ราชกุเล นิพฺพตฺตติ อเญฺญสุ เชฏฺฐกภาติเกสุ สเนฺตสุปิ ‘เอตสฺส อตฺตภาโว สมิโทฺธ, เอตสฺส ฉเตฺต

อุสฺสาปิเต โลกสฺส ผาสุ ภวิสฺสตี’ติ ตเมว รเชฺช อภิสิญฺจนฺติฯ อุปราชเคหาทีสุ นิพฺพโตฺต ปิตุ อจฺจเยน โอปรชฺชํ, เสนาปติฏฺฐานํ, ภณฺฑาคาริกฏฺฐานํ, เสฏฺฐิฏฺฐานํ ลภติฯ เอวํ อุปธิวิปตฺติ ปฏิพาหิตตฺตา วิปากํ ทาตุํ อสโกฺกนฺตานิ อุปธิสมฺปตฺติํ อาคมฺม วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ

อปรสฺสาปิ พหูนิ กลฺยาณกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ กาลวิปตฺติยํ ฐิตสฺส น วิปเจฺจยฺยุํฯ โส ปน เอเกน กลฺยาณกเมฺมน กาลสมฺปตฺติยํ นิพฺพโตฺต สุราชสุมนุสฺสกาเลฯ ตาทิสาย กาลสมิทฺธิยา นิพฺพตฺตสฺส กลฺยาณกมฺมํ วิปากํ เทติฯ

ตตฺริทํ **มหาโสณเตฺถรสฺส วตฺถุ** กเถตพฺพํ – พฺราหฺมณติสฺสภเย กิร จิตฺตลปพฺพเต ทฺวาทส ภิกฺขุสหสฺสานิ ปฏิวสนฺติฯ ตถา ติสฺสมหาวิหาเรฯ ทฺวีสุปิ มหาวิหาเรสุ ติณฺณํ วสฺสานํ วฏฺฏํ เอกรตฺตเมว มหามูสิกาโย ขาทิตฺวา ถุสมตฺตเมว ฐเปสุํฯ จิตฺตลปพฺพเต ภิกฺขุสโงฺฆ ‘ติสฺสมหาวิหาเร วฏฺฏํ วตฺติสฺสติ, ตตฺถ คนฺตฺวา วสิสฺสามา’ติ วิหารโต นิกฺขมิฯ ติสฺสมหาวิหาเรปิ ภิกฺขุสโงฺฆ ‘จิตฺตลปพฺพเต วฏฺฏํ วตฺติสฺสติ, ตตฺถ คนฺตฺวา วสิสฺสามา’ติ วิหารโต นิกฺขมิฯ อุภโตปิ เอกิสฺสา คมฺภีรกนฺทราย ตีเร สมาคตา ปุจฺฉิตฺวา วฏฺฏสฺส ขีณภาวํ ญตฺวา ‘ตตฺถ คนฺตฺวา กิํ กริสฺสามา’ติ จตฺตาลีสติ ภิกฺขุสหสฺสานิ คมฺภีรกนฺทรวนํ ปวิสิตฺวา นิสีทิตฺวา นิสินฺนนีหาเรเนว อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิํสุฯ ปจฺฉา ภเย วูปสเนฺต ภิกฺขุสโงฺฆ สกฺกํ เทวราชานํ คเหตฺวา ธาตุโย สํหริตฺวา เจติยํ อกาสิฯ

พฺราหฺมณติสฺสโจโรปิ ชนปทํ วิทฺธํเสสิฯ สโงฺฆ สนฺนิปติตฺวา มเนฺตตฺวา ‘‘โจรํ ปฏิพาหตู’’ติ สกฺกสนฺติกํ อฏฺฐ เถเร เปเสสิฯ สโกฺก เทวราชา ‘‘มยา, ภเนฺต, อุปฺปโนฺน โจโร น สกฺกา ปฏิพาหิตุํฯ สโงฺฆ ปรสมุทฺทํ คจฺฉตุฯ อหํ สมุทฺทารกฺขํ กริสฺสามี’’ติฯ สโงฺฆ สพฺพทิสาหิ นาคทีปํ คนฺตฺวา ชมฺพุโกลปฏฺฏเน ติภูมิกํ มหาอุฬุมฺปํ พนฺธาเปสิฯ เอกา ภูมิกา อุทเก โอสีทิฯ เอกิสฺสา ภิกฺขุสโงฺฆ นิสิโนฺนฯ เอกิสฺสา ปตฺตจีวรานิ ฐปยิํสุฯ สํยุตฺตภาณกจูฬสีวเตฺถโร, อิสิทตฺตเตฺถโร, มหาโสณเตฺถโรติ ตโย เถรา ตาสํ ปริสานํ ปาโมกฺขาฯ เตสุ เทฺว เถรา มหาโสณเตฺถรํ อาหํสุ – ‘‘อาวุโส มหาโสณ, อภิรุห มหาอุฬุมฺป’’นฺติฯ ‘‘ตุเมฺห ปน, ภเนฺต’’ติ? ‘‘อาวุโส, อุทเก มรณมฺปิ ถเล มรณมฺปิ เอกเมว ฯ น มยํ คมิสฺสามฯ ตํ นิสฺสาย ปน อนาคเต สาสนสฺส ปเวณี ฐสฺสติฯ คจฺฉ ตฺวํ, อาวุโส’’ติฯ ‘‘นาหํ, ภเนฺต, ตุเมฺหสุ อคจฺฉเนฺตสุ คมิสฺสามี’’ติ ยาวตติยํ กเถตฺวาปิ เถรํ อาโรเปตุํ อสโกฺกนฺตา นิวตฺติํสุฯ

อถ จูฬสีวเตฺถโร อิสิทตฺตเตฺถรํ อาห – ‘‘อาวุโส อิสิทตฺต, อนาคเต มหาโสณเตฺถรํ นิสฺสาย สาสนปเวณี ฐสฺสติ; มา โข ตํ หตฺถโต วิสฺสเชฺชหี’’ติฯ ‘‘ตุเมฺห ปน, ภเนฺต’’ติ? ‘‘อหํ มหาเจติยํ วนฺทิสฺสามี’’ติ เทฺว เถเร อนุสาสิตฺวา อนุปุเพฺพน จาริกํ จรโนฺต มหาวิหารํ สมฺปาปุณิฯ ตสฺมิํ สมเย มหาวิหาโร สุโญฺญฯ เจติยงฺคเณ เอรณฺฑา ชาตาฯ เจติยํ คเจฺฉหิ ปริวาริตํ, เสวาเลน ปริโยนทฺธํฯ เถโร ธรมานกพุทฺธสฺส นิปจฺจาการํ ทเสฺสโนฺต วิย มหาเจติยํ วนฺทิตฺวา ปจฺฉิมทิสาย สาลํ ปวิสิตฺวา โอโลเกโนฺต ‘เอวรูปสฺส นาม ลาภคฺคยสคฺคปฺปตฺตสฺส สรีรธาตุเจติยฏฺฐานํ อนาถํ ชาต’นฺติ จินฺตยมาโน นิสีทิฯ

อถ อวิทูเร รุกฺข อธิวตฺถา เทวตา อทฺธิกมนุสฺสรูเปน ตณฺฑุลนาฬิญฺจ คุฬปิณฺฑญฺจ อาทาย เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘กตฺถ คจฺฉถ, ภเนฺต’’ติ? ‘‘อหํ ทกฺขิณทิสํ, อุปาสกา’’ติฯ ‘‘อหมฺปิ ตเตฺถว คนฺตุกาโม, สห คจฺฉาม, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘อหํ ทุพฺพโล; ตว คติยา คนฺตุํ น สกฺขิสฺสามิ; ตฺวํ ปุรโต คจฺฉ, อุปาสกา’’ติฯ ‘‘อหมฺปิ ตุมฺหากํ คติยา คมิสฺสามี’’ติ เถรสฺส ปตฺตจีวรํ อคฺคเหสิฯ ติสฺสวาปิปาฬิํ อารุฬฺหกาเล จ ปตฺตํ อาหราเปตฺวา ปานกํ กตฺวา อทาสิฯ เถรสฺส ปี

ตมเตฺตเยว พลมตฺตา สณฺฐาติฯ เทวตา ปถวึ สงฺขิปิตฺวา เวณฺนทีสนฺติเก เอกํ ฉฑฺฑิตวิหารํ ปตฺวา เถรสฺส วสนฏฺฐานํ ปฏิชคฺคิตฺวา อทาสิฯ

ปุนทิวเส เถเรน มุเข โธวิตมตฺเต ยาคุํ ปจิตฺวา อทาสิ; ยาคุํ ปีตสฺส ภตฺตํ ปจิตฺวา อุปนาเมสิฯ เถโร ''ตุยฺหํ ฐเปหิ, อุปาสกา''ติ ปตฺตํ หตฺถเน ปิทหิฯ ''อหํ น ทูรํ คมิสฺสามี''ติ เทวตา เถรเสฺสว ปเตฺต ภตฺตํ ปกฺขิปิตฺวา กตภตฺตกิจฺจสฺส เถรสฺส ปตฺตจีวรมาทาย มคฺคํ ปฏิปนฺนา ปถวึ สงฺขิปิตฺวา ชชฺชรนทีสนฺติกํ เนตฺวา ''ภนฺเต, เอตํ ปณฺณขาทกมนุสฺสานํ วสนฏฺฐานํ, ธูโม ปญฺญายติฯ อหํ ปุรโต คมิสฺสามี''ติ เถรํ วนฺทิตฺวา อตฺตโน ภวนํ อคมาสิฯ เถโร สพฺพมฺปิ ภยกาลํ ปณฺณขาทกมนุเสฺส นิสฺสาย วสิฯ

อิสิทตฺตเตฺถโรปิ อนุปุเพฺพน จาริกํ จรเนฺต อฬชนปทํ สมฺปาปุณิฯ ตตฺถ มนุสฺสา นาติปกฺกานิ มธุกผลานิ ภินฺทิตฺวา อฏฺฐึ อาทาย ตจํ ฉเฑฺฑตฺวา อคมํสุฯ เถโร ''อาวุโส มหาโสณ, ภิกฺขาหาโร ปญฺญายตี''ติ วตฺวา ปตฺตจีวรํ อาหราเปตฺวา จีวรํ ปารุปิตฺวา ปตฺตํ นีหริตฺวา อฏฺฐาสิฯ ตรุณทารกา เถรํ ฐิตํ ทิสฺวา 'อิมินา โกจิ อโตฺถ ภวิสฺสตี'ติ วาลุกํ ปุญฺฉิตฺวา มธุกผลตฺตจํ ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา อทํสุ; เถรา ปริภุญฺชึสุฯ สตฺตาหมตฺตํ โสเยว อาหาโร อโหสิฯ

อนุปุเพฺพน โจริยสฺสรํ สมฺปาปุณึสุฯ มนุสฺสา กุมุทานิ คเหตฺวา กุมุทนาเล ฉเฑฺฑตฺวา อคมํสุฯ เถโร ''อาวุโส มหาโสณ, ภิกฺขาหาโร ปญฺญายตี''ติ วตฺวา ปตฺตจีวรํ อาหราเปตฺวา จีวรํ ปารุปิตฺวา ปตฺตํ นีหริตฺวา อฏฺฐาสิฯ คามทารกา กุมุทนาเล โสเธตฺวา ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา อทํสุ; เถรา ปริภุญฺชึสุฯ สตฺตาหมตฺตํ โสว อาหาโร อโหสิฯ

อนุปุเพฺพน จรนฺตา ปณฺณขาทกมนุสฺสานํ วสนฏฺฐาเน เอกํ คามทฺวารํ สมฺปาปุณึสุฯ ตตฺถ เอกิสฺสา ทาริกาย มาตาปิตโร อรญฺญํ คจฺฉนฺตา ''สเจ โกจิ อยฺโย อาคจฺฉติ, กตฺถจิ คนฺตุํ มา อทาสิ; อยฺยสฺส วสนฏฺฐานํ อาจิเกฺขยฺยาสิ, อมฺมา''ติ อาหํสุฯ สา เถเร ทิสฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา นิสีทาเปสิฯ เคเห ธญฺญชาติ นาม นตฺถิฯ วาสึ ปน คเหตฺวา คุญฺชโจจรุกฺขตฺตจํ คุญฺชลตาปเตฺตหิ สทฺธึ เอกโต โกเฏฺฏตฺวา ตโย ปิเณฺฑ กตฺวา เอกํ อิสิทตฺตเตฺถรสฺส เอกํ มหาโสณเตฺถรสฺส ปเตฺต ฐเปตฺวา 'อติเรกปิณฺฑํ อิสิทตฺตเตฺถรสฺส ปเตฺต ฐเปสฺสามี'ติ หตฺถํ ปสาเรสิฯ หโตฺถ ปริวตฺติตฺวา มหาโสณเตฺถรสฺส ปเตฺต ปติฏฺฐาเปสิฯ อิสิทตฺตเตฺถโร 'พฺราหฺมณติสฺสภเย คุญฺชโจจปิเณฺฑ วิปากทายกกมฺมํ เทสกาลสมฺปทาย กีวปมาณํ วิปากํ ทสฺสตี'ติ อาหฯ เต ตํ ปริภุญฺชิตฺวา วสนฏฺฐานํ อคมํสุฯ สาปิ อรญฺญโต อาคตานํ มาตาปิตูนํ อาจิกฺขิ ''เทฺว เถรา อาคตาฯ เตสํ เม วสนฏฺฐานํ อาจิกฺขิต''นฺติฯ เต อุโภปิ เถรานํ สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา ''ภนฺเต, ยํ มยํ ลภาม, เตน ตุเมฺห ปฏิชคฺคิสฺสาม; อิเธว วสถา''ติ ปฏิญฺญํ คณฺหึสุฯ เถราปิ สพฺพภยกาลํ เต อุปนิสฺสาย วสึสุฯ

พฺราหฺมณติสฺสโจเร มเต ปิตุมหาราชา ฉตฺตํ อุสฺสาเปสิฯ 'ภยํ วูปสนฺตํ, ชนปโท สมฺปุโณฺณ'ติ สุตฺวา ปรสมุทฺทโต ภิกฺขุสโงฺฆ นาวาย มหาติตฺถปฏฺฏเน โอรุยฺห 'มหาโสณเตฺถโร กหํ วสตี'ติ ปุจฺฉิตฺวา เถรสฺส สนฺติกํ อคมาสิฯ เถโร ปญฺจสตภิกฺขุปริวาโร กาลกคาเม มณฺฑลารามวิหารํ สมฺปาปุณิฯ ตสฺมึ สมเย กาลกคาเม สตฺตมตฺตานิ กุลสตานิ ปฏิวสนฺติฯ รตฺติภาเค เทวตา อาหิณฺฑิตฺวา ''มหาโสณเตฺถโร ปญฺจภิกฺขุสตปริวาโร มณฺฑลารามวิหารํ ปโตฺตฯ เอเกโก นวหตฺถสาฏเกน สทฺธึ เอเกกกหาปณคฺฆนกํ ปิณฺฑปาตํ เทตู''ติ มนุเสฺส อโวจุํฯ ปุนทิวเส จ เถรา กาลกคามํ ปิณฺฑาย ปวิสึสุฯ มนุสฺสา นิสีทาเปตฺวา ยาคุํ อทํสุฯ มณฺฑลารามวาสี ติสฺสภูติเตฺถโร สงฺฆเตฺถโร หุตฺวา นิสีทิฯ เอโก มหาอุปาสโก ตํ วนฺทิตฺวา ''ภนฺเต, มหาโสณเตฺถโร นาม กตโร''ติ ปุจฺฉิฯ เตน สมเยน เถโร นวโก โหติ ปริยเนฺต นิสิ

โนฺนฯ เถโร หตฺถํ ปสาเรตฺวา ‘‘มหาโสโณ นาม เอส, อุปาสกา’’ติ อาหฯ อุปาสโก ตํ วนฺทิตฺวา ปตฺตํ คณฺหาติฯ เถโร น เทติฯ ติสฺสภูติเตฺถโร ‘‘อาวุโส โสณ, ยถา ตฺวํ น ชานาสิ, มยมฺปิ เอวเมว น ชานาม; ปุญฺญวนฺตานํ เทวตา ปริปาเจนฺติ; ปตฺตํ เทหิ, สพฺรหฺมจารีนํ สงฺคหํ กโรหี’’ติ อาหฯ เถโร ปตฺตํ อทาสิฯ มหาอุปาสโก ปตฺตํ อาทาย คนฺตฺวา กหาปณคฺฆนกสฺส ปิณฺฑปาตสฺส ปูเรตฺวา นวหตฺถสาฏกํ อาธารกํ กตฺวา อาหริตฺวา เถรสฺส หเตฺถ ฐเปสิ; อปโรปิ อุปาสโก เถรสฺสาติ สตฺต สาฏกสตานิ สตฺต จ ปิณฺฑปาตสตานิ เถรเสฺสว อทํสุฯ

เถโร ภิกฺขุสงฺฆสฺส สํวิภาคํ กตฺวา อนุปุเพฺพน มหาวิหารํ ปาปุณิตฺวา มุขํ โธวิตฺวา มหาโพธิํ วนฺทิตฺวา มหาเจติยํ วนฺทิตฺวา ถูปาราเม ฐิโต จีวรํ ปารุปิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวาโร ทกฺขิณทฺวาเรน นครํ ปวิสิตฺวา ทฺวารโต ยาว วฑฺฒมานกสาลา เอตสฺมิํ อนฺตเร สฎฺฐิกหาปณคฺฆนกํ ปิณฺฑปาตํ ลภิฯ ตโต ปฎฺฐาย ปน สกฺการสฺส ปมาณํ นตฺถิฯ เอวํ กาลวิปตฺติยํ มธุกผลตฺตโจปิ กุมุทนาฬิปิ ทุลฺลภา ชาตาฯ กาลสมฺปตฺติยํ เอวรูโป มหาลาโภ อุทปาทิฯ

วตฺตพฺพกนิโคฺรธเตฺถรสฺสาปิ สามเณรกาเล พฺราหฺมณติสฺสภยํ อุทปาทิฯ สามเณโร จ อุปชฺฌาโย จสฺส ปรสมุทฺทํ นาคมิํสุ; ‘ปณฺณขาทกมนุเสฺส อุปนิสฺสาย วสิสฺสามา’ติ ปจฺจนฺตาภิมุขา อเหสุํฯ สามเณโร สตฺตาหมตฺตํ อนาหาโร หุตฺวา เอกสฺมิํ คามฎฺฐาเน ตาลรุกฺเข ตาลปกฺกํ ทิสฺวา อุปชฺฌายํ อาห – ‘‘ภเนฺต, โถกํ อาคเมถ; ตาลปกฺกํ ปาเตสฺสามี’’ติฯ ‘‘ทุพฺพโลสิ ตฺวํ, สามเณร, มา อภิรุหี’’ติฯ ‘‘อภิรุหิสฺสามิ, ภเนฺต’’ติ ขุทฺทกวาสิํ คเหตฺวา ตาลํ อารุยฺห ตาลปิณฺฑํ ฉินฺทิตุํ อารภิฯ วาสิผลํ นิกฺขมิตฺวา ภูมิยํ ปติฯ

เถโร จิเนฺตสิ ‘‘อยํ กิลนฺตฺตว รุกฺขํ อารุโฬฺห; กิํ นุ โข อิทานิ กริสฺสตี’’ติ สามเณโร ตาลปณฺณํ ผาเลตฺวา ผาเลตฺวา วาสิทณฺฑเก พนฺธิตฺวา ฆเฎฺฎโนฺต ฆเฎฺฎโนฺต ภูมิยํ ปาเตตฺวา ‘‘ภเนฺต, สาธุ วตสฺส สเจ วาสิผลํ เอตฺถ ปเวเสยฺยาถา’’ติ อาหฯ เถโร ‘อุปายสมฺปโนฺน สามเณโร’ติ วาสิผลํ ปเวเสตฺวา อทาสิฯ โส วาสิํ อุกฺขิปิตฺวา ตาลผลานิ ปาเตสิฯ เถโร วาสิํ ปาตาเปตฺวา ปวฎฺฎิตฺวา คตํ ตาลผลํ ภินฺทิตฺวา สามเณรํ โอติณฺณกาเล อาห ‘‘สามเณร, ตฺวํ ทุพฺพโล, อิทํ ตาว ขาทาหี’’ติฯ ‘‘นาหํ, ภเนฺต, ตุเมฺหหิ อขาทิเต ขาทิสฺสามี’’ติ วาสิํ คเหตฺวา ตาลผลานิ ภินฺทิตฺวา ปตฺตํ นีหริตฺวา ตาลมิญฺชํ ปกฺขิปิตฺวา เถรสฺส ทตฺวา สยํ ขาทิฯ ยาว ตาลผลานิ อเหสุํ, ตาว ตเตฺถว วสิตฺวา ผเลสุ ขีเณสุ อนุปุเพฺพน ปณฺณขาทกมนุสฺสานํ วสนฎฺฐาเน เอกํ ฉฑฺฑิตวิหารํ ปวิสิํสุฯ สามเณโร เถรสฺส วสนฎฺฐานํ ปฎิชคฺคิฯ เถโร สามเณรสฺส โอวาทํ ทตฺวา วิหารํ ปาวิสิฯ สามเณโร ‘อนายตเน นฎฺฐานํ อตฺตภาวานํ ปมาณํ นตฺถิ, พุทฺธานํ อุปฎฺฐานํ กริสฺสามี’ติ เจติยงฺคณํ คนฺตฺวา อปฺปหริตํ กโรติ; สตฺตาหมตฺตํ นิราหารตาย ปเวธมาโน ปติตฺวา นิปนฺนโกว ติณานิ อุทฺธรติฯ เอกเจฺจ จ มนุสฺสา อรเญฺญ จรนฺตา มธุํ ลภิตฺวา ทารูนิ เจว สากปณฺณญฺจ คเหตฺวา ติณจลนสญฺญาย ‘มิโค นุ โข เอโส’ติ สามเณรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘กิํ กโรสิ, สามเณรา’’ติ อาหํสุฯ ‘‘ติณคณฺฐิํ คณฺหามิ, อุปาสกา’’ติฯ ‘‘อโญฺญปิ โกจิ อตฺถิ, ภเนฺต’’ติ? ‘‘อาม, อุปาสกา, อุปชฺฌาโย เม อโนฺตคเพฺภ’’ติฯ ‘‘มหาเถรสฺส ทตฺวา ขาเทยฺยาสิ, ภเนฺต’’ติ สามเณรสฺส มธุํ ทตฺวา อตฺตโน วสนฎฺฐานํ อาจิกฺขิตฺวา ‘‘มยํ สาขาภงฺคํ กโรนฺตา คมิสฺสามฯ เอตาย สญฺญาย เถรํ คเหตฺวา อาคเจฺฉยฺยาสิ, อยฺยา’’ติ วตฺวา อคมํสุฯ

สามเณโร มธุํ คเหตฺวา เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา พหิ ฐตฺวา ‘‘วนฺทามิ, ภเนฺต’’ติ อาหฯ เถโร ‘สามเณโร ชิฆจฺฉาย อนุฑยฺหมาโน อาคโต ภวิสฺสตี’ติ ตุณฺหี อโหสิฯ โส ปุนปิ ‘‘วนฺทามิ, ภเนฺต’’ติ อาหฯ ‘‘กสฺมา, สามเณร, ทุพฺพลภิกฺขูนํ สุเขน นิปชฺชิตุํ น เทสี’’ติ? ‘‘ทฺวารํ วิวริ

ตุํ สารุปฺปํ, ภนฺเต''ติ? เถโร อุฏฺฐหิตฺวา ทฺวารํ วิวริตฺวา ''กึ เต, สามเณร, ลทฺธํ''ติ อาหฯ มนุสฺสหิ มธุ ทินฺนํ, ขาทิตุํ สารุปฺปํ, ภนฺเต''ติ? ''สามเณร, เอวเมว ขาทิตุํ กิลมิสฺสาม, ปานกํ กตฺวา ปิวิสฺสามา''ติฯ สามเณโร ปานกํ กตฺวา อทาสิฯ อถ นํ เถโร ''มนุสฺสานํ วสนฏฺฐานํ ปุจฺฉสิ, สามเณรา''ติ อาหฯ สยเมว อาจิกฺขึสุ, ภนฺเต''ติฯ ''สามเณร, ปาโตว คจฺฉนฺตา กิลมิสฺสาม; อเชฺชว คมิสฺสามา''ติ ปตฺตจีวรํ คณฺหาเปตฺวา นิกฺขมิฯ เต คนฺตฺวา มนุสฺสานํ วสนฏฺฐานสฺส อวิทูเร นิปชฺชึสุฯ

สามเณโร รตฺติภาเค จินฺเตสิ – 'มยา ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย คามนฺต อรุณํ นาม น อุฏฺฐาปิตปุพฺพ'นฺติฯ โส ปตฺตํ คเหตฺวา อรุณํ อุฏฺฐาเปตุํ อรญฺญํ อคมาสิฯ มหาเถโร สามเณรํ นิปนฺนฏฺฐาเน อปสฺสโนฺต 'มนุสฺสขาทเกหิ คหิโต ภวิสฺสตี'ติ จินฺเตสิฯ สามเณโร อรเญฺญ อรุณํ อุฏฺฐาเปตฺวา ปเตฺตน อุทกญฺจ ทนฺตกฏฺฐญฺจ คเหตฺวา อาคมิฯ ''สามเณร, กุหึ คโตสิ? มหลฺลกภิกฺขุนํ เต วิตโกฺก อุปฺปาทิโต; ทณฺฑกมฺมํ อาหรา''ติฯ ''อาหริสฺสามิ, ภนฺเต''ติฯ เถโร มุขํ โธวิตฺวา จีวรํ ปารุปิฯ อุโภปิ มนุสฺสานํ วสนฏฺฐานํ อคมํสุฯ มนุสฺสาปิ อตฺตโน ปริโภคํ กนฺทมูลผลปณฺณํ อทํสุฯ เถโรปิ ปริภุญฺชิตฺวา วิหารํ อคมาสิฯ สามเณโร อุทกํ อาหริตฺวา ''ปาเท โธวามิ, ภนฺเต''ติ อาหฯ ''สามเณร, ตฺวํ รตฺตึ กุหึ คโต? อมฺหากํ วิตกฺกํ อุปฺปาเทสี''ติฯ ''ภนฺเต, คามนฺต เม อรุณํ น อุฏฺฐาปิตปุพฺพํ; อรุณุฏฺฐาปนตฺถาย อรญฺญํ อคมาสิ''นฺติฯ ''สามเณร, น ตุยฺหํ ทณฺฑกมฺมํ อนุจฺฉวิกํ อมฺหากเมว อนุจฺฉวิก''นฺติ วตฺวา เถโร ตสฺมึเยว ฐาเน วสิ; สามเณรสฺส จ สญฺญํ อทาสิ ''มยํ ตาว มหลฺลกา; 'อิทํ นาม ภวิสฺสตี'ติ น สกฺกา ชานิตุํฯ ตฺวํ อตฺตานํ รเกฺขยฺยาสี''ติฯ เถโร กิร อนาคามีฯ ตํ อปรภาเค มนุสฺสขาทกา ขาทึสุฯ สามเณโร อตฺตานํ รกฺขิตฺวา ภเย วูปสเนฺต ตถารูเป ฐาเน อุปชฺฌํ คาหาเปตฺวา อุปสมฺปโนฺน พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา ติปิฏกธโร หุตฺวา วตฺตพฺพกนิโคฺรธเตฺถโร นาม ชาโตฯ

ปิตุมหาราชา รชฺชํ ปฏิปชฺชิฯ ปรสมุทฺทา อาคตาคตา ภิกฺขู ''กหํ วตฺตพฺพกนิโคฺรธเตฺถโร, กหํ วตฺตพฺพกนิโคฺรธเตฺถโร''ติ ปุจฺฉิตฺวา ตสฺส สนฺติกํ อคมํสุฯ มหาภิกฺขุสโงฺฆ เถรํ ปริวาเรสิฯ โส มหาภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อนุปุเพฺพน มหาวิหารํ ปตฺวา มหาโพธึ มหาเจติยํ ถูปารามญฺจ วนฺทิตฺวา นครํ ปายาสิฯ ยาว ทกฺขิณทฺวารา คจฺฉนฺตเสฺสว นวสุ ฐาเนสุ ติจีวรํ อุปฺปชฺชิ; อโนฺตนครํ ปวิฏฺฐกาลโต ปฏฺฐาย มหาสกฺกาโร อุปฺปชฺชิฯ อิติ กาลวิปตฺติยํ ตาลผลกนฺทมูลปณฺณมฺปิ ทุลฺลภํ ชาตํฯ กาลสมฺปตฺติยํ เอวรูโป มหาลาโภ อุปฺปโนฺนติฯ เอวํ กาลวิปตฺติปฏิพาหิตตฺตา วิปากํ ทาตุํ อสโกฺกนฺตานิ กาลสมฺปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ

อปรสฺสาปิ พหูนิ กลฺยาณกมฺมานิ โหนฺติฯ ตานิ ปโยควิปตฺติยํ ฐิตสฺส น วิปเจฺจยฺยุํฯ โส ปน เอเกน กลฺยาณกเมฺมน สมฺมาปโยเค ปติฏฺฐิโต ตีณิ สุจริตานิ ปูเรติ, ปญฺจสีลํ ทสสีลํ รกฺขติฯ กาลสมฺปตฺติยํ นิพฺพตฺตสฺส ราชาโน สพฺพาลงฺการปติมณฺฑิตา ราชกญฺญาโย 'เอตสฺส อนุจฺฉวิกา'ติ เปเสนฺติ, ยานวาหนมณิสุวณฺณรชตาทิเภทํ ตํ ตํ ปณฺณาการํ 'เอตสฺส อนุจฺฉวิก'นฺติ เปเสนฺติ ฯ

ปพฺพชฺชูปคโตปิ มหายโส โหติ มหานุภาโวฯ ตตฺริทํ วตฺถุ – กูฏกณฺณราชา กิร คิริคามกณฺณวาสิกํ จูฬสุธมฺมเตฺถรํ มมายติฯ โส อุปฺปลวาปิยํ วสมาโน เถรํ ปโกฺกสาเปสิฯ เถโร อาคนฺตฺวา มาลารามวิหาเร วสติฯ ราชา เถรสฺส มาตรํ ปุจฺฉิ – ''กึ เถโร ปิยายตี''ติ? ''กนฺทํ มหาราชา''ติฯ ราชา กนฺทํ คาหาเปตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา เถรสฺส ททมาโน มุขํ อุโลฺลเกตุํ นาสกฺขิฯ โส นิกฺขมิตฺวา จ พหิปริเวเณ เทวึ ปุจฺฉิ – ''กีทิโส เถโร''ติ? ''ตฺวํ ปุริโส หุตฺวา อุโลฺลเกตุํ น สโกฺกสิ; อหํ กถํ สกฺขิสฺสามิ? นาหํ ชานามิ กีทิโส''ติฯ ราชา 'มม รเฏฺฐ พลิการคหปติ

ปุตฺตํ อุโลฺลเกตุํ น วิสหามิฯ มหนฺตํ วต โภ พุทฺธสาสนํ นามา’ติ อโปฺผเฏสิฯ ติปิฏกจูฬนาค เตฺถรมฺปิ มมายติฯ ตสฺส องฺคุลิยํ เอกา ปิฬกา อุฏฺฐหิฯ ราชา ‘เถรํ ปสฺสิสฺสามี’ติ วิหารํ คนฺตฺวา พลวเปเมน องฺคุลึ มุเขน คณฺหิฯ อนฺโตมุเขเยว ปิฬกา ภินฺนา, ปุพฺพโลหิตํ อนุฏฺฐุภิตฺวา เถเร สิเนเหน อมตํ วิย อโชฺฌหริฯ โสเยว เถโร อปรภาเค มรณมเญฺจ นิปชฺชิฯ ราชา คนฺตฺวา อสุจิกปลฺลกํ สีเส ฐเปตฺวา ‘ธมฺมสกฏสฺส อโกฺข ภิชฺชติ อโกฺข ภิชฺชตี’ติ ปริเทวมาโน วิจริฯ ปถวิสฺสรสฺส อสุจิกปลฺลกํ สีเสน อุกฺขิปิตฺวา วิจรณํ นาม กสฺส คตมโคฺค? สมฺมาปโยคสฺส ค ตมโคฺคติฯ เอวํ ปโยควิปตฺติปฏิพาหิตตฺตา วิปากํ ทาตุํ อสโกฺกนฺตานิ ปโยคสมฺปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจนฺตีติ ปชานาติฯ เอวํ จตูหิ วิปตฺตีหิ ปฏิพาหิตํ กลฺยาณกมฺมํ วิปากํ อทตฺวา จตโสฺส สมฺปตฺติโย อาคมฺม เทติฯ

ตตฺริทํ ภูตมตฺถํ กตฺวา โอปมฺมํ – เอโก กิร มหาราชา เอกสฺส อมจฺจสฺส อปฺปมตฺตเน กุชฺฌิตฺวา ตํ พนฺธนาคาเร พนฺธาเปสิฯ ตสฺส ญาตกา รโญฺญ กุทฺธภาวํ ญตฺวา กิญฺจิ อวตฺวา จณฺฑโกเป วิคเต ราชานํ ตสฺส นิรปราธภาวํ ชานาเปสุํฯ ราชา มุญฺจิตฺวา ตสฺส ฐานนฺตรํ ปฏิ ปากติกํ อกาสิฯ อถสฺส ตโต ตโต อาคจฺฉนฺตานํ ปณฺณาการานํ ปมาณํ นาโหสิฯ มนุสฺสา สมฺปฏิจฺฉิตุํ นาสกฺขึสุฯ ตตฺถ รโญฺญ อปฺปมตฺตเกน กุชฺฌิตฺวา ตสฺส พนฺธนาคาเร พนฺธาปิ ตกาโล วิย ปุถุชฺชนสฺส นิรเย นิพฺพตฺตกาโลฯ อถสฺส ญาตเกหิ ราชานํ สญฺญาเปตฺวา ฐาน นฺตรสฺส ปฏิปากติกกรณกาโล วิย ตสฺส สเคฺค นิพฺพตฺตกาโลฯ ปณฺณาการํ สมฺปฏิจฺฉิตุํ อ สมตฺถกาโล วิย จตโสฺส สมฺปตฺติโย อาคมฺม กลฺยาณกมฺมานํ เทวโลกโต มนุสฺสโลกํ, มนุสฺส โลกโต เทวโลกนฺติ เอวํ สุขฏฺฐานโต สุขฏฺฐานเมว เนตฺวา กปฺปสตสหสฺสมฺปิ สุขวิปากํ ทตฺ วา นิพฺพานสมฺปาปนํ เวทิตพฺพํฯ

เอวํ ตาว ปาฬิวเสเนว ทุติยํ พลํ ทีเปตฺวา ปุน ‘‘อโหสิ กมฺมํ อโหสิ กมฺมวิปาโก’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๒๓๔) อิมินา ปฏิสมฺภิทานเยนาปิ ทีเปตพฺพํฯ ตตฺถ **‘อโหสิ กมฺม’**นฺติ อตีเต อายูหิตํ กมฺมํ อตีเตเยว อโหสิฯ เยน ปน อตีเต วิปาโก ทิโนฺน, ตํ สนฺธาย **‘อโหสิ กมฺมวิปาโก’**ติ วุตฺตํฯ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียาทีสุ ปน พหูสุปิ อายูหิเตสุ เอกํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ วิปากํ เทติ, เสสานิ อวิปากานิฯ เอกํ อุปปชฺชเวทนียํ ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒติ, เสสานิ อวิปากานิฯ เอเกนานนฺตริเยน นิรเย อุปปชฺชติ, เสสานิ อวิปากานิฯ อฏฺฐสุ สมาปตฺตีสุ เอกาย พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตติ, เสสา อวิปากาฯ อิทํ สนฺธาย **‘นาโหสิ กมฺมวิปาโก’**ติ วุตฺตํฯ โย ปน พหุมฺปิ กุสลากุสลํ กมฺมํ กตฺ วา กลฺยาณมิตฺตํ นิสฺสาย อรหตฺตํ ปาปุณาติ, เอตสฺส กมฺมวิปาโก ‘นาโหสิ’ นามฯ ยํ อตีเต อายูหิตํ เอตรหิ วิปากํ เทติ ตํ **‘อโหสิ กมฺมํ อตฺถิ กมฺมวิปาโก’** นามฯ ยํ ปุริมนเยเนว อวิ ปากตํ อาปชฺชติ ตํ **‘อโหสิ กมฺมํ นตฺถิ กมฺมวิปาโก’** นามฯ ยํ อตีเต อายูหิตํ อนาคเต วิปากํ ทสฺสติ ตํ **‘อโหสิ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก’** นามฯ ยํ ปุริมนเยน อวิปากตํ อาปชฺชิสฺสติ ตํ **‘อโหสิ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก’** นามฯ

ยํ เอตรหิ อายูหิตํ เอตรหิเยว วิปากํ เทติ ตํ **‘อตฺถิ กมฺมํ อตฺถิ กมฺมวิปาโก’** นามฯ ยํ ปุ ริมนเยเนว อวิปากตํ อาปชฺชติ ตํ **‘อตฺถิ กมฺมํ นตฺถิ กมฺมวิปาโก’** นามฯ ยํ เอตรหิ อายูหิตํ อนาคเต วิปากํ ทสฺสติ ตํ **‘อตฺถิ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก’** นามฯ ยํ ปุริมนเยเนว อวิปากตํ อาปชฺชิสฺสติ ตํ **‘อตฺถิ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก’** นามฯ

ยํ สยมฺปิ อนาคตํ, วิปาโกปิสฺส อนาคโต ตํ **‘ภวิสฺสติ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก’** นามฯ ยํ สยํ ภวิสฺสติ, ปุริมนเยเนว อวิปากตํ อาปชฺชิสฺสติ ตํ **‘ภวิสฺสติ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก’** นามฯ

อิทํ ตถาคตสฺสาติ อิทํ สเพฺพหิปิ เอเตหิ อากาเรหิ ตถาคตสฺส กมฺมนฺตรวิปากนฺตร ชานนญาณํ อกมฺปิยเฏฺฐน ทุติยพลํ เวทิตพฺพนฺติฯ

ทุติยพลนิเทฺทสวณฺณนาฯ

ตติยพลนิเทฺทโส

๘๑๑. ตติยพลนิเทฺทเส **มโคฺค**ติ วา **ปฏิปทา**ติ วา กมฺมเสฺสเวตํ นามํฯ **นิรยคามินี**ติ อาทีสุ นิรสฺสาทเฏฺฐน นิรติอเตฺถน จ **นิรโย**ฯ อุทฺธํ อนุคนฺตฺวา ติริยํ อญฺจิตาติ ติรจฺฉานา; ติรจฺฉานาเยว **ติรจฺฉานโยนิ**ฯ เปตตาย เปตฺติ; อิโต เปจฺจ คตภาเวนาติ อโตฺถฯ เปตฺติเยว **เปตฺติวิสโย**ฯ มนสฺส อุสฺสนฺนตาย มนุสฺสา; มนุสฺสาว **มนุสฺสโลโก**ฯ ทิพฺพนฺติ ปญฺจหิ กามคุเณหิ อธิมตฺตาย วา ฐานสมฺปตฺติยาติ เทวา; เทวาว **เทวโลโก**ฯ วานํ วุจฺจติ ตณฺหา; ตํ ตตฺถ นตฺถีติ **นิพฺพานํ**ฯ นิรยํ คจฺฉตีติ **นิรยคามี**ฯ อิทํ มคฺคํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ปฏิปทา ปน นิรยคามินี นาม โหติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อิทํ สพฺพมฺปิ ปฏิปทํ ตถาคโต ปชานาติฯ

กถํ ? สกลคามวาสิเกสุปิ หิ เอกโต เอกํ สูกรํ วา มิคํ วา ชีวิตา โวโรเปเนฺตสุ สเพฺพสมฺปิ เจตนา ปรสฺส ชีวิตินฺทฺริยารมฺมณาว โหติฯ ตํ ปน กมฺมํ เตสํ อายูหนกฺขเณเยว นานา โหติฯ เตสุ หิ เอโก อาทเรน ฉนฺทชาโต กโรติฯ เอโก 'เอหิ ตฺวมฺปิ กโรหี'ติ ปเรหิ นิปฺปีฬิตตฺตา กโรติฯ เอโก สมานจฺฉโนฺท วิย หุตฺวา อปฺปฏิพาหิยมาโน วิจรติฯ เตสุ เอโก เตเนว กเมฺมน นิรเย นิพฺพตฺตติ, เอโก ติรจฺฉานโยนิยํ, เอโก เปตฺติวิสเยฯ ตํ ตถาคโต อายูหนกฺขเณเยว 'อิมินา นีหาเรน อายูหิตตฺตา เอส นิรเย นิพฺพตฺติสฺสติ , เอส ติรจฺฉานโยนิยํ, เอส เปตฺติวิสเย'ติ ปชานาติ ฯ นิรเย นิพฺพตฺตมานมฺปิ 'เอส อฏฺฐสุ มหานิรเยสุ นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส โสฬสสุ อุสฺสทนิรเยสุ นิพฺพตฺติสฺสตี'ติ ปชานาติฯ ติรจฺฉานโยนิยํ นิพฺพตฺตมานมฺปิ 'เอส อปาทโก ภวิสฺสติ, เอส ทฺวิปาทโก, เอส จตุปฺปาทโก, เอส พหุปฺปาทโก'ติ ปชานาติฯ เปตฺติวิสเย นิพฺพตฺตมานมฺปิ 'เอส นิชฺฌามตณฺหิโก ภวิสฺสติ, เอส ขุปฺปิปาสิโก, เอส ปรทตฺตูปชีวี'ติ ปชานาติฯ เตสุ จ กเมฺมสุ 'อิทํ กมฺมํ ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒิตุํ น สกฺขิสฺสติ, ทุพฺพลํ ทินฺนาย ปฏิสนฺธิยา อุปธิเวปกฺกํ ภวิสฺสตีติ ปชานาติฯ

ตถา สกลคามวาสิเกสุ เอกโต ปิณฺฑปาตํ ททมาเนสุ สเพฺพสมฺปิ เจตนา ปิณฺฑปาตารมฺมณาว โหติฯ ตํ ปน กมฺมํ เตสํ อายูหนกฺขเณเยว ปุริมนเยน นานา โหติฯ เตสุ เกจิ เทวโลเก นิพฺพตฺติสฺสนฺติ, เกจิ มนุสฺสโลเกฯ ตํ ตถาคโต อายูหนกฺขเณเยว 'อิมินา นีหาเรน อายูหิตตฺตา เอส มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส เทวโลเก'ติ ปชานาติฯ เทวโลเก นิพฺพตฺตมานานมฺปิ 'เอส ปรนิมฺมิตวสวตฺตีสุ นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส นิมฺมานรตีสุ, เอส ตุสิเตสุ, เอส ยาเมสุ, เอส ตาวตึเสสุ, เอส จาตุมหาราชิเกสุ, เอส ภุมฺมเทเวสุ; เอส ปน เชฏฺฐกเทวราชา หุตฺวา นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส เอตสฺส ทุติยํ วา ตติยํ วา ฐานนฺตรํ กโรโนฺต ปริจารโก หุตฺวา นิพฺพตฺติสฺสตี'ติ ปชานาติฯ มนุเสฺสสุ นิพฺพตฺตมานานมฺปิ 'เอส ขตฺติยกุเล นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส พฺราหฺมณกุเล, เอส เวสฺสกุเล, เอส สุทฺทกุเล; เอส ปน มนุเสฺสสุ ราชา หุตฺวา นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส เอตสฺส ทุติยํ วา ตติยํ วา ฐานนฺตรํ กโรโนฺต ปริจารโก หุตฺวา นิพฺพตฺติสฺสตี'ติ ปชานาติ ฯ เตสุ จ กเมฺมสุ 'อิทํ กมฺมํ ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒิตุํ น สกฺขิสฺสติ, ทุพฺพลํ ทินฺนาย ปฏิสนฺธิยา อุปธิเวปกฺกํ ภวิสฺสตี'ติ ปชานาติฯ

ตถา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปเนฺตสุเยว เยน นีหาเรน วิปสฺสนา อารทฺธา, 'เอส อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสติ, เอส อรหตฺตํ ปตฺตุํ น สกฺขิสฺสติ, เอส อนาคามีเยว ภวิสฺสติ, เอส สกทาคามีเยว, เอส

โสตาปนฺนเยว; เอส ปน มคฺคํ วา ผลํ วา สจฺฉิกาตุํ น สกฺขิสฺสติ, ลกฺขณารมฺมณาย วิปสฺสนาย เมว ฐสฺสติ; เอส ปจฺจยปริคฺคเหเยว, เอส นามรูปปริคฺคเหเยว, เอส อรูปปริคฺคเหเยว, เอส รูปปริคฺคเหเยว ฐสฺสติ, เอส มหาภูตมตฺตเมว ววตฺถาเปสฺสติ, เอส กิญฺจิ สลฺลกฺเขตุํ น สกฺขิสฺสตี’ติ ปชานาติฯ

กสิณปริกมฺมํ กโรนฺตสฺสปิ ‘เอตสฺส ปริกมฺมมตฺตเมว ภวิสฺสติ, นิมิตฺตํ อุปฺปาเทตุํ น สกฺขิสฺสติ; เอส ปน นิมิตฺตํ อุปฺปาเทตุํ สกฺขิสฺสติ, อปฺปนํ ปาเปตุํ น สกฺขิสฺสติ; เอส อปฺปนํ ปาเปตฺวา ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิสฺสตี’ติ ปชานาตีติฯ

ตติยพลนิทฺเทสวณฺณนาฯ

จตุตฺถพลนิทฺเทโส

๘๑๒. จตุตฺถพลนิทฺเทเส **ขนฺธนานตฺต**นฺติ ‘อยํ รูปกฺขนฺโธ นาม…เป…. อยํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ นามา’ติ เอวํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นานากรณํ ปชานาติฯ เตสฺปิ ‘เอกวิเธน รูปกฺขนฺโธ…เป…. เอกาทสวิเธน รูปกฺขนฺโธฯ เอกวิเธน เวทนากฺขนฺโธ…เป…. พหุวิเธน เวทนากฺขนฺโธ…เป…. เอกวิเธน สญฺญากฺขนฺโธ…เป…. เอกวิเธน สงฺขารกฺขนฺโธ…เป…. เอกวิเธน วิญฺญาณกฺขนฺโธ…เป…. พหุวิเธน วิญฺญาณกฺขนฺโธ’ติ เอวํ เอเกกสฺส ขนฺธสฺส นานตฺตํ ปชานาติฯ **อายตนนานตฺต**นฺติ ‘อิทํ จกฺขายตนํ นาม…เป…. อิทํ ธมฺมายตนํ นามฯ ตตฺถ ทสายตนา กามาวจรา, เทฺว จตุภูมกา’ติ เอวํ อายตนนานตฺตํ ปชานาติฯ **ธาตุนานตฺต**นฺติ ‘อยํ จกฺขุธาตุ นาม…เป…. อยํ มโนวิญฺญาณธาตุ นามฯ ตตฺถ โสฬส ธาตุโย กามาวจรา, เทฺว จตุภูมกา’ติ เอวํ ธาตุนานตฺตํ ปชานาติฯ

ปุน **อเนกธาตุนานาธาตุโลกนานตฺต**นฺติ อิทํ น เกวลํ อุปาทินฺนกสงฺขารโลกสฺเสว นานตฺตํ ตถาคโต ปชานาติ, อนุปาทินฺนกสงฺขารโลกสฺสาปิ นานตฺตํ ตถาคโต ปชานาติเยวาติ ทเสฺสตุํ คหิตํฯ ปเจฺจกพุทฺธา หิ เทฺว จ อคฺคสาวกา อุปาทินฺนกสงฺขารโลกสฺสาปิ นานตฺตํ เอกเทสโตว ชานนฺติ โน นิปฺปเทสโต, อนุปาทินฺนกโลกสฺส ปน นานตฺตํ น ชานนฺติฯ สพฺพญฺญุพุทฺโธ ปน ‘อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนาย อิมสฺส นาม รุกฺขสฺส ขนฺโธ เสโต โหติ, อิมสฺส กาฬโก, อิมสฺส มฏฺโฐ; อิมสฺส พหลตฺตโจ, อิมสฺส ตนุตฺตโจ; อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนาย อิมสฺส รุกฺขสฺส ปตฺตํ วณฺณสณฺฐานาทิวเสน เอวรูปํ นาม โหติ; อิมาย ปน ธาตุยา อุสฺสนฺนาย อิมสฺส รุกฺขสฺส ปุปฺผํ นีลกํ โหติ, ปีตกํ, โลหิตกํ, โอทาตํ, สุคนฺธํ , ทุคฺคนฺธํ โหติ; อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนาย ผลํ ขุทฺทกํ โหติ, มหนฺตํ, ทีฆํ, รสฺสํ, วฏฺฏํ, สุสณฺฐานํ, ทุสฺสณฺฐานํ, มฏฺฐํ, ผรุสํ, สุคนฺธํ, ทุคฺคนฺธํ, มธุรํ, ติตฺตกํ, อมฺพิลํ, กฏุกํ, กสาวํ โหติ; อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนาย อิมสฺส รุกฺขสฺส กณฺฏโก ติขิโณ โหติ, อติขิโณ, อุชุโก, กุฏิโล, ตมฺโพ, กาฬโก, นีโล, โอทาโต โหตี’ติ เอวํ อนุปาทินฺนกสงฺขารโลกสฺส นานตฺตํ ปชานาติฯ สพฺพญฺญุพุทฺธานํเยว หิ เอตํ พลํ, น อเญฺญสนฺติฯ

จตุตฺถพลนิทฺเทสวณฺณนาฯ

ปญฺจมพลนิทฺเทโส

๘๑๓. ปญฺจมพลนิทฺเทเส **หีนาธิมุตฺติกา**ติ หีนชฺฌาสยาฯ **ปณีตาธิมุตฺติกา**ติ กลฺยาณชฺฌาสยาฯ **เสวนฺตี**ติ นิสฺสยนฺติ อลฺลียนฺติฯ **ภชนฺตี**ติ อุปสงฺกมนฺติฯ **ปยิรุปาสนฺตี**ติ

ปฺนปฺปุนํ อุปสงฺกมนฺติฯ สเจ หิ อาจริยุปชฺฌายา น สีลวนฺโต โหนฺติ, สทฺธิวิหาริกา สีลวนฺโต โหนฺติ, เต อตฺตโน อาจริยุปชฺฌาเยปิ น อุปสงฺกมนฺติ, อตฺตนา สทิเส สารุปฺปภิกฺขูเยว อุปสงฺกมนฺติฯ สเจ อาจริยุปชฺฌายา สารุปฺปภิกฺขู, อิตเร อสารุปฺปา, เตปิ น อาจริยุปชฺฌาเย อุปสงฺกมนฺติ, อตฺตนา สทิเส หีนาธิมุตฺติเก เอว อุปสงฺกมนฺติฯ

เอวํ อุปสงฺกมนํ ปน น เกวลํ เอตรเหว, อตีตานาคเตปีติ ทเสฺสตุํ **อตีตมฺปิ อทฺธานนฺ**ติ อาทิมาหฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมวฯ อิทํ ปน ทุสฺสีลานํ ทุสฺสีลเสวนเมว, สีลวนฺตานํ สีลวนฺตเสวนเมว, ทุปฺปญฺญานํ ทุปฺปญฺญเสวนเมว, ปญฺญวนฺตานํ ปญฺญวนฺตเสวนเมว โก นิยาเมตีติ? อชฺฌาสยธาตุ นิยาเมติฯ สมฺพหุลา กิร ภิกฺขู เอกํ คามํ คณภิกฺขาจารํ จรนฺติฯ มนุสฺสา พหุภตฺตํ อาหริตฺวา ปตฺตานิ ปูเรตฺวา ''ตุมฺหากํ ยถาสภาเคน ปริภุญฺชถา''ติ ทตฺวา อุโยฺยเชสุํฯ ภิกฺขูปิ อาหํสุ ''อาวุโส, มนุสฺสา ธาตุสํยุตฺตกเมฺม ปโยเชนฺตี''ติฯ ติปิฏกจูฬาภยเตฺถโรปิ นาคทีเป เจติยํ วนฺทนาย ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ คจฺฉโนฺต เอกสฺมึ คาเม มนุเสฺสหิ นิมนฺติโตฯ เถเรน จ สทฺธึ เอโก อสารุปฺปภิกฺขุ อตฺถิฯ ธุรวิหาเรปิ เอโก อสารุปฺปภิกฺขุ อตฺถิฯ ทฺวีสุ ภิกฺขุสเงฺฆสุ คามํ โอสรเนฺตสุ เต อุโภปิ ชนา, กิญฺจาปิ อาคนฺตุเกน เนวาสิโก เนวาสิเกน วา อาคนฺตุโก น ทิฎฺฐปุโพฺพ, เอวํ สเนฺตปิ, เอกโต หุตฺวา หสิตฺวา หสิตฺวา กถยมานา เอกมนฺตํ อฎฺฐํสุฯ เถโร ทิสฺวา ''สมฺมาสมฺพุเทฺธน ชานิตฺวา ธาตุสํยุตฺตํ กถิต''นฺติ อาหฯ

เอวํ 'อชฺฌาสยธาตุ นิยาเมตี'ติ วตฺวา ธาตุสํยุเตฺตน อยเมวโตฺถ ทีเปตโพฺพฯ คิชฺฌกูฏปพฺพตสฺมิญฺหิ คิลานเสยฺยาย นิปโนฺน ภควา อารกฺขณตฺถาย ปริวาเรตฺวา วสเนฺตสุ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาทีสุ เอกเมกํ อตฺตโน อตฺตโน ปริสาย สทฺธึ จงฺกมนฺตํ โอโลเกตฺวา ภิกฺขู อามเนฺตสิ ''ปสฺสถ โน ตุเมฺห, ภิกฺขเว, สาริปุตฺตํ สมฺพหุเลหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ จงฺกมนฺต''นฺติ? ''เอวํ, ภเนฺต''ติฯ ''สเพฺพ โข เอเต, ภิกฺขเว, ภิกฺขู มหาปญฺญา''ติ (สํ. นิ. ๒.๙๙) สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพนฺติฯ

ปญฺจมพลนิเทฺทสวณฺณนาฯ

ฉฎฺฐพลนิเทฺทโส

๘๑๔. ฉฎฺฐพลนิเทฺทเส **อาสยนฺ**ติ ยตฺถ สตฺตา อาสยนฺติ นิวสนฺติ, ตํ เตสํ นิวาสฎฺฐานํ ทิฎฺฐิคตํ วา ยถาภูตํ ญาณํ วาฯ **อนุสยนฺ**ติ อปฺปหีนานุสยิตํ กิเลสํฯ **จริตนฺ**ติ กายาทีหิ อภิสงฺขตํ กุสลากุสลํฯ **อธิมุตฺตนฺ**ติ อชฺฌาสยํฯ **อปฺปรชเกฺข**ติอาทีสุ ปญฺญามเย อกฺขิมฺหิ อปฺปํ ปริตฺตํ ราคโทสโมหรชํ เอเตสนฺติ **อปฺปรชกฺขา**ฯ ตเสฺสว มหนฺตตาย **มหารชกฺขา**ฯ อุภเยนาปิ มนฺทกิเลเส มหากิเลเส จ สเตฺต ทเสฺสติฯ เยสํ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ ติกฺขานิ, เต **ติกฺขินฺทฺริยา**ฯ เยสํ ตานิ มุทูนิ, เต **มุทินฺทฺริยา**ฯ เยสํ อาสยาทโย โกฎฺฐาสา สุนฺทรา, เต **สฺวาการา**ฯ วิปรีตา **ทฺวาการา**ฯ เย กถิตการณํ สลฺลเกฺขนฺติ, สุเขน สกฺกา โหนฺติ วิญฺญาเปตุํ, เต **สุวิญฺญาปยา**ฯ วิปรีตา **ทุวิญฺญาปยา**ฯ เย อริยมคฺคปฏิเวธสฺส อนุจฺฉวิกา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนา, เต **ภพฺพา**ฯ วิปรีตา **อภพฺพา**ฯ

๘๑๕. เอวํ ฉฎฺฐพลสฺส มาติกํ ฐเปตฺวา อิทานิ ยถาปฏิปาฏิยา ภาเชโนฺต **กตโม จ สตฺตานํ อาสโย**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สสฺสโต โลโก**ติอาทีนํ อโตฺถ เหฎฺฐา นิเกฺขปกณฺฑวณฺณนายํ (ธ. ส. อฎฺฐ. ๑๑๐๕) วุโตฺตเยวฯ **อิติ ภวทิฎฺฐิสนฺนิสฺสิตา วา**ติ เอวํ สสฺสตทิฎฺฐึ วา สนฺนิสฺสิตาฯ สสฺสตทิฎฺฐิ หิ เอตฺถ ภวทิฎฺฐีติ วุตฺตา; อุเจฺฉททิฎฺฐิ จ วิภวทิฎฺฐีติฯ สพฺพทิฎฺฐีนญฺหิ สสฺสตุเจฺฉททิฎฺฐี หิ สงฺคหิตตฺตา สเพฺพปิ ทิฎฺฐิคติกา สตฺตา อิมาว เทฺว ทิฎฺฐิโย สนฺนิสฺสิตา

โหนฺติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘ทฺวยสนฺนิสฺสิโต โข ปนายํ, กจฺจาน, โลโก เยภุยฺเยน – อตฺถิตญฺจว นตฺถิตญฺจา’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕)ฯ เอตฺถ หิ **อตฺถิตา**ติ สสฺสตํ, **นตฺถิตา**ติ อุเจฺฉโทฯ อยํ ตาว วฏฺฏสนฺนิสฺสิตานํ ปุถุชฺชนสตฺตานํ อาสโยฯ

อิทานิ วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิตานํ สุทฺธสตฺตานํ อาสยํ ทเสฺสตุํ **เอเต วา ปน อุโภ อเนฺต อนุปคมฺมา**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอเต วา ปนา**ติ เอเตเยวฯ **อุโภ อเนฺต**ติ สสฺสตุเจฺฉทสงฺขาเต เทฺว อเนฺตฯ **อนุปคมฺมา**ติ อนลฺลียิตฺวาฯ **อิทปฺปจฺจยตา ปฏิจฺจสมุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสู**ติ อิทปฺปจฺจยตาย เจว ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนธเมฺมสุ จฯ **อนุโลมิกา ขนฺตี**ติ วิปสฺสนาญาณํฯ **ยถาภูตํ วา ญาณ**นฺติ มคฺคญาณํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยา ปฏิจฺจสมุปฺปาเท เจว ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนธเมฺมสุ จ เอเต อุโภ สสฺสตุเจฺฉทอเนฺต อนุปคนฺตฺวา วิปสฺสนา ปฏิลทฺธา, ยญฺจ ตโต อุตฺตริ มคฺคญาณํ – อยํ สตฺตานํ อาสโย, อยํ วฏฺฏสนฺนิสฺสิตานญฺจ วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิตานญฺจ สเพฺพสมฺปิ สตฺตานํ อาสโย, อิทํ วสนฏฺฐานนฺติฯ อยํ อาจริยานํ สมานตฺถกถาฯ

วิตณฺฑวาที ปนาห – ‘มโคฺค นาม วาสํ วิทฺธํเสเนฺต คจฺฉติ, นนุ ตฺวํ มโคฺค วาโสติ วเทสี’ติ? โส วตฺตโพฺพ ‘ตฺวํ อริยวาสภาณโก โหสิ น โหสี’ติ? สเจ ปน ‘น โหมี’ติ วทติ, ‘อภาณกตาย น ชานาสี’ติ วตฺตโพฺพฯ สเจ ‘ภาณโกสฺมี’ติ วทติ, ‘สุตฺตํ อาหรา’ติ วตฺตโพฺพฯ สเจ อาหรติ, อิเจฺจตํ กุสลํ; โน เจ อาหรติ สยํ อาหริตพฺพํ – ‘‘ทสยิเม, ภิกฺขเว, อริยวาสา, เย อริยา อาวสิํสุ วา อาวสนฺติ วา อาวสิสฺสนฺติ วา’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๑๙)ฯ เอตญฺหิ สุตฺตํ มคฺคสฺส วาสภาวํ ทีเปติฯ ตสฺมา สุกถิตเมเวตนฺติฯ อิทํ ปน ภควา สตฺตานํ อาสยํ ชานโนฺต อิเมสญฺจ ทิฏฺฐิคตานํ วิปสฺสนาญาณมคฺคญาณานํ อปฺปวตฺติกฺขเณปิ ชานาติ เอวฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘กามํ เสวนฺตเญฺญว ชานาติ ‘อยํ ปุคฺคโล กามครุโก กามาสโย กามาธิมุโตฺต’ติฯ เนกฺขมฺมํ เสวนฺตเญฺญว ชานาติ ‘อยํ ปุคฺคโล เนกฺขมฺมครุโก เนกฺขมฺมาสโย เนกฺขมฺมาธิมุโตฺต’ติฯ พฺยาปาทํ…เป.… อพฺยาปาทํ… ถินมิทฺธํ…เป.… อาโลกสญฺญํ เนกฺขมฺมํ เสวนฺตเญฺญว ชานาติ เสวนฺตเญฺญว ชานาติ ‘อยํ ปุคฺคโล อาโลกสญฺญาครุโก อาโลกสญฺญาสโย อาโลกสญฺญาธิมุโตฺต’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๓)ฯ

๘๑๖. อนุสยนิเทฺทเส กามราโค จ โส อปฺปหีนเฏฺฐน อนุสโย จาติ **กามราคานุสโย**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **ยํ โลเก ปิยรูป**นฺติ ยํ อิมสฺมิํ โลเก ปิยชาติกํฯ **สาตรูป**นฺติ สาตชาติกํ อสฺสาทปทฏฺฐานํ อิฏฺฐารมฺมณํฯ เอตฺถ **สตฺตานํ ราคานุสโย อนุเสตี**ติ เอตสฺมิํ อิฏฺฐารมฺมเณ สตฺตานํ อปฺปหีนเฏฺฐน ราคานุสโย อนุเสติฯ ยถา นาม อุทเก นิมุคฺคสฺส เหฏฺฐา จ อุปริ จ สมนฺตภาเค จ อุทกเมว โหติ, เอวเมว อิฏฺฐารมฺมเณ ราคุปฺปตฺติ นาม สตฺตานํ อาจิณฺณสมาจิณฺณาฯ ตถา อนิฏฺฐารมฺมเณ ปฏิฆุปฺปตฺติฯ **อิติ อิเมสุ ทฺวีสุ ธเมฺมสู**ติ เอวํ อิเมสุ ทฺวีสุ กามราคปฏิฆวเนฺตสุ อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณธเมฺมสุฯ **อวิชฺชานุปติตา**ติ กามราคปฏิฆสมฺปยุตฺตา หุตฺวา อารมฺมณกรณวเสน อวิชฺชา อนุปติตาฯ **ตเทกโฏฺฐ**ติ ตาย อวิชฺชาย สมฺปยุเตฺตกฏฺฐวเสน เอกโฏฺฐฯ **มาโน จ ทิฏฺฐิ จ วิจิกิจฺฉา จา**ติ นววิโธ มาโน, ทฺวาสฏฺฐิวิธา ทิฏฺฐิ, อฏฺฐวตฺถุกา จ วิจิกิจฺฉาฯ **ภวราคานุสโย** ปเนตฺถ กามราคานุสเยเนว สงฺคหิโตติ เวทิตโพฺพฯ

๘๑๗. จริตนิเทฺทเส เตรส เจตนา **ปุญฺญาภิสงฺขาโร,** ทฺวาทส **อปุญฺญาภิสงฺขาโร,** จตโสฺส **อาเนญฺชาภิสงฺขาโร**ฯ ตตฺถ กามาวจโร **ปริตฺตภูมโก,** อิตโร **มหาภูมโก**ฯ ตีสุปิ วา เอเตสุ โย โกจิ อปฺปวิปาโก ปริตฺตภูมโก, พหุวิปาโก มหาภูมโกติ เวทิตโพฺพฯ

๘๑๘. อธิมุตฺตินิเทฺทโส เหฏฺฐา ปกาสิโตวฯ กสฺมา ปนายํ อธิมุตฺติ เหฏฺฐา วุตฺตาปิ ปุน คหิตาติ? อยญฺหิ เหฏฺฐา ปาฏิเยกฺกํ พลทสฺสนวเสน คหิตา, อิธ สตฺตานํ ติกฺขินฺทฺริยมุทินฺทฺริยภาวทสฺสนตฺถํฯ

๘๑๙. มหารชกฺขนิเทฺทเส **อุสฺสทคตานี**ติ เวปุลฺลคตานิฯ ปหานกฺกมวเสน เจส อุปฺปฏิปาฏิยา นิเทฺทโส กโตฯ

๘๒๐. **อนุสฺสทคตานี**ติ อเวปุลฺลคตานิํฯ ติกฺขินฺทฺริยมุทินฺทฺริยนิเทฺทเส อุปนิสฺสยอินฺทฺริยานิ นาม กถิตานิฯ อุปฺปฏิปาฏิยา นิเทฺทเส ปเนตฺถ ปโยชนํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๘๒๓. ตถา ทฺวาการนิเทฺทสาทีสุ **ปาปาสยา**ติ อกุสลาสยาฯ **ปาปจริตา**ติ อปุญฺญาภิสงฺขารปริปูรกาฯ **ปาปาธิมุตฺติกา**ติ สกฺกายาภิรตา วฏฺฏชฺฌาสยาฯ

๘๒๔. สฺวาการนิเทฺทเส ยสฺมา กลฺยาณโก นาม อนุสโย นตฺถิ, ตสฺมา กลฺยาณานุสยาติ น วุตฺตํฯ เสสํ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพํฯ

๘๒๖. ภพฺพาภพฺพนิเทฺทเส **กมฺมาวรเณนา**ติ ปญฺจวิเธน อานนฺตริยกเมฺมนฯ **กิเลสาวรเณนา**ติ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยาฯ **วิปากาวรเณนา**ติ อเหตุกปฏิสนฺธิยาฯ ยสฺมา ปน ทุเหตุกานมฺปิ อริยมคฺคปฏิเวโธ นตฺถิ, ตสฺมา ทุเหตุกปฏิสนฺธิปิ วิปากาวรณเมวาติ เวทิตพฺพาฯ **อสฺสทฺธา**ติ พุทฺธาทีสุ สทฺธารหิตาฯ **อจฺฉนฺทิกา**ติ กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉนฺทรหิตาฯ อุตฺตรกุรุกา มนุสฺสา อจฺฉนฺทิกฏฺฐานํ ปวิฏฺฐาฯ **ทุปฺปญฺญา**ติ ภวงฺคปญฺญาย ปริหีนาฯ ภวงฺคปญฺญาย ปน ปริปุณฺณายปิ ยสฺส ภวงฺคํ โลกุตฺตรสฺส ปาทกํ น โหติ, โส ทุปฺปโญฺญเยว นามฯ **อภพฺพา นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตน**ฺติ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตนิยามสงฺขาตํ มคฺคํ โอกฺกมิตุํ อภพฺพาฯ

๘๒๗. **น กมฺมาวรเณนา**ติอาทีนิ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพานิฯ อิทํ ทฺวินฺนํ ญาณานํ ภาชนียํ – อินฺทฺริยปโรปริยตฺติญาณสฺส จ อาสยานุสยญาณสฺส จฯ เอตฺถ หิ อาสยานุสยญาเณน อินฺทฺริยปโรปริยตฺติญาณมฺปิ ภาชิตํฯ อิติ อิมานิ เทฺว ญาณานิ เอกโต หุตฺวา เอกํ พลญาณํ นาม ชาตนฺติฯ

ฉฏฺฐพลนิเทฺทสวณฺณนาฯ

สตฺตมพลนิเทฺทโส

๘๒๘. สตฺตมพลนิเทฺทเส ฌายตีติ **ฌายีฯ จตฺตาโร ฌายี**ติ ฌายิโน จตฺตาโร ชนา วุจฺจนฺติฯ ตตฺถ ปฐมจตุเกฺก ตาว ปฐโม สมาปตฺติลาภี สมาโนเยว ‘น ลาภีมฺหี’ติ, กมฺมฏฺฐานํ สมานํเยว ‘น กมฺมฏฺฐาน’นฺติ สญฺญี โหติฯ อยํ อปฺปคุณชฺฌานลาภีติ เวทิตโพฺพฯ ทุติโย สมาปตฺติยา อลาภีเยว ‘ลาภีมฺหี’ติ, อกมฺมฏฺฐานํ สมานํเยว ‘กมฺมฏฺฐาน’นฺติ สญฺญี โหติฯ อยํ นิทฺทาฌายี นามฯ นิทฺทายิตฺวา ปฏิพุโทฺธ เอวํ มญฺญติฯ ตติโย สมาปตฺติลาภี สมาโน ‘สมาปตฺติลาภีมฺหี’ติ, กมฺมฏฺฐานเมว สมานํ ‘กมฺมฏฺฐาน’นฺติ สญฺญี โหติฯ อยํ ปคุณชฺฌานลาภีติ เวทิตโพฺพฯ จตุโตฺถ อลาภีเยว ‘อลาภีมฺหี’ติ, อกมฺมฏฺฐานํเยว ‘อกมฺมฏฺฐาน’นฺติ สญฺญี โหติฯ เอวเมตฺถ เทฺว ชนา อชฺฌายิโนว ฌายีนํ อโนฺต ปวิฏฺฐตฺตา ฌายีติ วุตฺตาฯ

ทุติยจตุกฺเก สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน สมาธิปาริพนฺธิกธมฺเม วิกฺขมฺเภนฺต **ทนฺธํ สมาปชฺชติ** นามฯ เอกํ เทฺว จิตฺตวาเร ฐตฺวา สหสา วุฏฺฐหนฺตา **ขิปฺปํ วุฏฺฐหติ** นามฯ สุเขเนว ปน สมาธิปาริพนฺธิกธมฺเม โสเธนฺต **ขิปฺปํ สมาปชฺชติ** นามฯ ยถาปริเจฺฉเทน อวุฏฺฐหิตฺวา กาลํ อตินาเมตฺวา วุฏฺฐหนฺต **ทนฺธํ วุฏฺฐาติ** นามฯ อิตเร เทฺวปิ อิมินาว นเยน เวทิตพฺพาฯ อิเม จตฺตาโรปิ ชนา สมาปตฺติลาภิโนวฯ

ตติยจตุกฺเก 'อิทํ ฌานํ ปญฺจงฺคิกํ, อิทํ จตุรงฺคิก'นฺติ เอวํ องฺคววตฺถานปริเจฺฉเท เฉโก **สมาธิสฺมิํ สมาธิกุสโล** นามฯ นีวรณานิ ปน วิกฺขมฺเภตฺวา จิตฺตมญฺชูสาย จิตฺตํ ฐเปตุํ อเฉโก**โน สมาธิสฺมิํ สมาปตฺติกุสโล** นามฯ อิตเรปิ ตโย อิมินาว นเยน เวทิตพฺพาฯ อิเมปิ จตฺตาโร สมาปตฺติลาภิโนเยวฯ

อิทานิ ยานิ ฌานานิ นิสฺสาย อิเม ปุคฺคลา 'ฌายี' นาม ชาตา, ตานิ ทเสฺสตุํ **จตฺตาริ ฌานานี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ จตฺตาริ ฌานานิ ตโย จ วิโมกฺขา อตฺถโต เหฏฺฐา ธมฺมสงฺคหฏฺฐกถายเมว (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๖๐, ๒๔๘) ปกาสิตาฯ เสสานมฺปิ วิโมกฺขโฏฺฐ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อปิเจตฺถ ปฏิปาฏิยา สตฺต อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ ปจฺจนีกธมฺเมหิ วิมุจฺจนโต จ อารมฺมเณ จ อธิมุจฺจนโต **วิโมโกฺข** นามฯ อฏฺฐโม ปน สพฺพโส สญฺญาเวทยิเตหิ วิมุตฺตตฺตา อปคตวิโมโกฺข นามฯ สมาธีสุ จตุกฺกนยปญฺจกนเยสุ ปฐมชฺฌานสมาธิ **สวิตกฺกสวิจาโร** นามฯ ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌานสมาธิ **อวิตกฺกวิจารมตฺตสมาธิ** นามฯ จตุกฺกนเยปิ ปญฺจกนเยปิ อุปริ ตีสุ ฌาเนสุ สมาธิ **อวิตกฺก อวิจารสมาธิ** นามฯ สมาปตฺตีสุ หิ ปฏิปาฏิยา อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ 'สมาธี'ติปิ นามํ 'สมาปตฺตี'ติปิฯ กสฺมา? จิเตฺตกคฺคตาสพฺภาวโตฯ นิโรธสมาปตฺติยา ตทภาวโต น สมาธีติ นามํฯ

หานภาคิโย ธโมฺมติ อปฺปคุเณหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญามนสิการานํ กามาทิอนุปกฺขนฺทนํฯ **วิเสสภาคิโย ธโมฺม**ติ ปคุเณหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญามนสิการานํ ทุติยชฺฌานาทิอนุปกฺขนฺทนํฯ **โวทานมฺปิ วุฏฺฐานน**ฺติ อิมินา ปคุณโวทานํ วุฏฺฐานํ นาม กถิตํฯ เหฏฺฐิมํ เหฏฺฐิมญฺหิ ปคุณชฺฌานํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส ปทฏฺฐานํ โหติฯ ตสฺมา โวทานมฺปิ วุฏฺฐานนฺติ วุตฺตํฯ **ตมฺหา ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐานมฺปิ วุฏฺฐาน**นฺติ อิมินา ภวงฺควุฏฺฐานํ นาม กถิตํฯ ภวเงฺคน หิ สพฺพชฺฌาเนหิ วุฏฺฐานํ โหติฯ นิโรธโต ปน ผลสมาปตฺติยาว วุฏฺฐหนฺติฯ อิทํ ปาฬิมุตฺตกวุฏฺฐานํ นามาติฯ

สตฺตมพลนิเทฺทสวณฺณนาฯ

อฏฺฐมพลาทินิเทฺทโส

๘๒๙. อฏฺฐมพลนิเทฺทเส **อเนกวิหิตํ ปุเพฺพนิวาส**นฺติอาทิ สพฺพมฺปิ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตเมวฯ นวมพลนิเทฺทเสปิ **ทิเพฺพน จกฺขุนา**ติอาทิ สพฺพํ ตเตฺถว วิตฺถาริตํฯ

นวมพลนิเทฺทสวณฺณนาฯ

ทสมพลนิเทฺทโส

๘๓๑. ทสมพลนิเทฺทเส **เจโตวิมุตฺติ**นฺติ ผลสมาธิํฯ **ปญฺญาวิมุตฺติ**นฺติ ผลญาณํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ อยํ ตาเวตฺถ อาจริยานํ สมานตฺถกถาฯ ปรวาที ปนาห – ''ทสพลญาณํ นาม ปาฏิเยกฺกํ นตฺถิ, สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสวายํ ปเภโท''ติฯ ตํ น ตถา ทฏฺฐพฺพํฯ

อญฺญเมว หิ ทสพลญาณํ, อญฺญํ สพฺพญฺญุตญาณํฯ ทสพลญาณญฺหิ สกสกกิจฺจเมว ชานาติฯ สพฺพญฺญุตญาณํ ปน ตมฺปิ ตโต อวเสสมฺปิ ชานาติฯ ทสพลญาเณสุปิ หิ ปฐมํ การณาการณเมว ชานาติ, ทุติยํ กมฺมนฺตรวิปากนฺตรเมว, ตติยํ กมฺมปริเจฺฉทเมว, จตุตฺถํ ธาตุนานตฺตการณเมว, ปญฺจมํ สตฺตานํ อชฺฌาสยาธิมุตฺติเมว, ฉฏฺฐํ อินฺทฺริยานํ ติกฺขมุทุภาวเมว, สตฺตมํ ฌานาทีหิ สทฺธึ เตสํ สํกิเลสาทิเมว, อฏฺฐมํ ปุเพฺพนิวุตฺถขนฺธสนฺตติเมว, นวมํ สตฺตานํ จุติปฏิสนฺธิเมว, ทสมํ สจฺจปริเจฺฉทเมวฯ สพฺพญฺญุตญาณํ ปน เอเตหิ ชานิตพฺพญฺจ ตโต อุตฺตริตรญฺจ ปชานาติฯ เอเตสํ ปน กิจฺจํ น สพฺพํ กโรติฯ ตญฺหิ ฌานํ หุตฺวา อเปฺปตุํ น สโกฺกติ, อิทฺธิ หุตฺวา วิกุพฺพิตุํ น สโกฺกติ, มโคฺค หุตฺวา กิเลเส เขเปตุํ น สโกฺกติฯ

อปิจ ปรวาที เอวํ ปุจฺฉิตโพฺพ – ‘‘ทสพลญาณํ นาม เอตํ สวิตกฺกสวิจารํ, อวิตกฺกวิจารมตฺตํ, อวิตกฺกาวิจารํ, กามาวจรํ, รูปาวจรํ, อรูปาวจรํ, โลกิยํ, โลกุตฺตร’’นฺติ? ชานโนฺต ‘‘ปฏิปาฏิยา สตฺต ญาณานิ สวิตกฺกสวิจารานี’’ติ วกฺขติ; ตโต ‘‘ปรานิ เทฺว ญาณานิ อวิตกฺกาวิจารานี’’ติ วกฺขติ; ‘‘อาสวกฺขยญาณํ สิยา สวิตกฺกสวิจารํ, สิยา อวิตกฺกวิจารมตฺตํ, สิยา อวิตกฺกวิจาร’’นฺติ วกฺขติฯ ตถา ‘‘ปฏิปาฏิยา สตฺต กามาวจรานิ, ตโต เทฺว รูปาวจรานิ, อวสาเน เอกํ โลกุตฺตร’’นฺติ วกฺขติ; ‘‘สพฺพญฺญุตญาณํ ปน สวิตกฺกสวิจารเมว, กามาวจรเมว, โลกิยเมวา’’ติ วกฺขติฯ อิติ อญฺญเทว ทสพลญาณํ, อญฺญํ สพฺพญฺญุตญาณนฺติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย

ญาณวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๗. ขุทฺทกวตฺถุวิภงฺค

๑. เอกกมาติกาทิวณฺณนา

๘๓๒. อิทานิ ตทนนฺตเร ขุทฺทกวตฺถุวิภงฺคปิ ปฐมํ มาติกํ ฐเปตฺวา นิกฺขิตฺตปทานุกฺกเมน นิเทฺทโส กโตฯ ตตฺรายํ นิเกฺขปปริเจฺฉโทฯ อาทิโต ตาว **ชาติมโท**ติอาทโย เตสตฺตติ เอกกา นิกฺขิตฺตา, ตโต **โกโธ จ อุปนาโห จา**ติอาทโย อฎฺฐารส ทุกา, **อกุสลมูลา**ทโย ปญฺจตึส ติกา, **อาสวจตุกฺกา**ทโย จุทฺทส จตุกฺกา, **โอรมฺภาคิยสํโยชนา**ทโย ปนฺนรส ปญฺจกา, **วิวาทมูลา**ทโย จุทฺทส ฉกฺกา, **อนุสยา**ทโย สตฺต สตฺตกา, **กิเลสวตฺถุ**อาทโย อฎฺฐ อฎฺฐกา, **อาฆาตวตฺถุ**อาทโย นว นวกา, **กิเลสวตฺถุ**อาทโย สตฺต ทสกา, **อชฺฌตฺติกสฺส อุปาทาย อฎฺฐารส ตณฺหาวิจริตานี**ติอาทโย ฉ อฎฺฐารสกาติ สพฺพานิปิ เอตานิ อฎฺฐ กิเลสสตานิ นิกฺขิตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ อยํ ตาว นิเกฺขปปริเจฺฉโทฯ

(๑.) เอกกนิเทฺทสวณฺณนา

๘๔๓-๘๔๔. อิทานิ ยถานิกฺขิตฺตาย มาติกาย **ตตฺถ กตโม ชาติมโท**ติอาทินา นเยน อารเทฺธ นิเทฺทสวาเร **ชาตึ ปฎิจฺจา**ติ ชาตึ นิสฺสายฯ เอตฺถ จ อตฺถิปฎิจฺจํ นาม กถิตํ, ตสฺมา ชาติยา สตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **โคตฺตํ ปฎิจฺจา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ มทนวเสน **มโท**ฯ มชฺชนากาโร **มชฺชนา**ฯ มชฺชิตภาโว **มชฺชิตตฺตํ**ฯ **มาโน มญฺญนา**ติอาทีนิ เหฎฺฐา ธมฺมสงฺคหฎฺฐกถายํ (ธ. ส. อฎฺฐ. ๑๑๒๑) วุตฺตตฺถาเนวฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวํ ชาติยา สติ ตํ ชาตึ นิสฺสาย อุปฺปโนฺน มชฺชนาการปฺปวโตฺต มาโน **ชาติมโท**ติ วุจฺจติฯ สฺวายํ ขตฺติยาทีนํ จตุนฺนมฺปิ วณฺณานํ อุปฺปชฺชติฯ ชาติสมฺปโนฺน หิ ขตฺติโย ‘มาทิโส อโญฺญ นตฺถิฯ อวเสสา อนฺตรา อุฎฺฐาย ขตฺติยา ชาตาฯ อหํ ปน วํสาคตขตฺติโย’ติ มานํ กโรติฯ พฺราหฺมณาทีสุปิ เอเสว นโยฯ โคตฺตมทนิเทฺทสาทีสุปิ อิมินาวุปาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ขตฺติโยปิ หิ ‘อหํ โกณฺฑญฺญโคโตฺต, อหํ อาทิจฺจโคโตฺต’ติ มานํ กโรติฯ พฺราหฺมโณปิ ‘อหํ กสฺสปโคโตฺต , อหํ ภารทฺวาชโคโตฺต’ติ มานํ กโรติฯ เวโสฺสปิ สุโทฺทปิ อตฺตโน อตฺตโน กุลโคตฺตํ นิสฺสาย มานํ กโรติฯ อฎฺฐารสาปิ เสณิโย ‘เอกิสฺสา เสณิยา ชาตมฺหา’ติ มานํ กโรนฺติเยวฯ

อาโรคฺยมทาทีสุ ‘อหํ อโรโค, อวเสสา โรคพหุลา, คทฺทุหนมตฺตมฺปิ มยฺหํ พฺยาธิ นาม นตฺถี’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **อาโรคฺยมโท** นามฯ

‘อหํ ตรุโณ, อวเสสสตฺตานํ อตฺตภาโว ปปาเต ฐิตรุกฺขสทิโส, อหํ ปน ปฐมวเย ฐิโต’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **โยพฺพนมโท** นามฯ

‘อหํ จิรํ ชีวึ, จิรํ ชีวามิ, จิรํ ชีวิสฺสามิ; สุขํ ชีวึ, สุขํ ชีวามิ, สุขํ ชีวิสฺสามี’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ชีวิตมโท** นามฯ

‘อหํ ลาภี, อวเสสา สตฺตา อปฺปลาภา, มยฺหํ ปน ลาภสฺส ปมาณํ นาม นตฺถี’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ลาภมโท** นามฯ

‘อวเสสา สตฺตา ยํ วา ตํ วา ลภนฺติ, อหํ ปน สุกตํ ปณีตํ จีวราทิปจฺจยํ ลภามี’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **สกฺการมโท** นามฯ

‘อวเสสภิกฺขูนํ ปาทปิฏฺฐิยํ อกฺกมิตฺวา คจฺฉนฺตา มนุสฺสา อยํ สมโณติปิ น วนฺทนฺติ, มํ ปน ทิสฺวาว วนฺทนฺติ, ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุํ กตฺวา อคฺคิกฺขนฺธํ วิย จ ทุราสทํ กตฺวา มญฺญนฺตี’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน **ครุการมโท** นามฯ

‘อุปฺปนฺโน ปโญฺห มยฺหเมว มุเขน ฉิชฺชติ, ภิกฺขาจารํ คจฺฉนฺตาปิ มเมว ปุรโต กตฺวา ปริวาเรตฺวา คจฺฉนฺตี’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน **ปุเรกฺขารมโท** นามฯ

อคาริกสฺส ตาว มหาปริวารสฺส ‘ปุริสสตมฺปิ ปุริสสหสฺสมฺปิ มํ ปริวาเรติ,’ อนคาริยสฺส ปน ‘สมณสตมฺปิ สมณสหสฺสมฺปิ มํ ปริวาเรติ, เสสา อปฺปปริวารา, อหํ มหาปริวาโร เจว สุจิปริวาโร จา’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน **ปริวารมโท** นามฯ

โภโค ปน กิญฺจาปิ ลาภคฺคหเณเนว คหิโต โหติ, อิมสฺมึ ปน ฐาเน นิเกฺขปราสิ นาม คหิโต; ตสฺมา ‘อวเสสา สตฺตา อตฺตโน ปริโภคมตฺตมฺปิ น ลภนฺติ, มยฺหํ ปน นิธานคตเสฺสว ธนสฺส ปมาณํ นตฺถี’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน **โภคมโท** นามฯ

วณฺณํ ปฏิจฺจาติ สรีรวณฺณมฺปิ คุณวณฺณมฺปิ ปฏิจฺจฯ ‘อวเสสา สตฺตา ทุพฺพณฺณา ทุรูปา, อหํ ปน อภิรูโป ปาสาทิโก; อวเสสา สตฺตา นิคฺคุณา ปตฺถฏอกิตฺติโน, มยฺหํ ปน กิตฺติสโทฺท เทวมนุเสฺสสุ ปากโฏ – อิติปิ เถโร พหุสฺสุโต, อิติปิ สีลวา, อิติปิ ธุตคุณยุโตฺต’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน **วณฺณมโท** นามฯ

‘อวเสสา สตฺตา อปฺปสฺสุตา, อหํ ปน พหุสฺสุโต’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน **สุตมโท** นามฯ

‘อวเสสา สตฺตา อปฺปฏิภานา, มยฺหํ ปน ปฏิภานสฺส ปมาณํ นตฺถี’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน **ปฏิภานมโท** นามฯ

‘อหํ รตฺตญฺญู อสุกํ พุทฺธวํสํ, ราชวํสํ, ชนปทวํสํ, คามวํสํ, รตฺตินฺทิวปริเจฺฉทํ, นกฺขตฺตมุหุตฺตโยคํ ชานามี’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน **รตฺตญฺญุมโท** นามฯ

‘อวเสสา ภิกฺขู อนฺตรา ปิณฺฑปาติกา ชาตา, อหํ ปน ชาติปิณฺฑปาติโก’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน **ปิณฺฑปาติกมโท** นามฯ

‘อวเสสา สตฺตา อุญฺญาตา อวญฺญาตา, อหํ ปน อนุญฺญาโต อนวญฺญาโต’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน **อนวญฺญาตมโท** นามฯ

‘อวเสสานํ อิริยาปโถ อปาสาทิโก, มยฺหํ ปน ปาสาทิโก’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน **อิริยาปถมโท** นามฯ

‘อวเสสา สตฺตา ฉินฺนปกฺขกากสทิสา, อหํ ปน มหิทฺธิโก มหานุภาโว’ติ วา ‘อหํ ยํ ยํ กมฺมํ กโรมิ, ตํ ตํ อิชฺฌตี’ติ วา มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน **อิทฺธิมโท** นามฯ

เหฏฺฐา ปริวารคฺคหเณน ยโส คหิโตว โหติฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน **อุปฏฺฐากมโท** นาม คหิโตฯ โส อคาริเกนปิ อนคาริเกนปิ ทีเปตโพฺพฯ อคาริโก หิ เอกโจฺจ อฏฺฐารสสุ เสณีสุ เอกิสฺสา เชฏฺฐโก โหติ, ตสฺส ‘อวเสเส ปุริเส อหํ ปฏฺฐเปมิ, อหํ วิจาเรมี’ติ ; อนคาริโกปิ เอกโจฺจ

กตฺถจิ เชฏฺฐโก โหติ, ตสฺส 'อวเสสา ภิกฺขู มยฺหํ โอวาเท วตฺตนฺติ, อหํ เชฏฺฐโก'ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ยสมโท** นามฯ

'อวเสสา สตฺตา ทุสฺสีลา, อหํ ปน สีลวา'ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **สีลมโท** นามฯ 'อวเสสสตฺตานํ กุกฺกุฏสฺส อุทกปานมเตฺตปิ กาเล จิเตฺตกคฺคตา นตฺถิ, อหํ ปน อุปจารปฺปนานํ ลาภี'ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ฌานมโท** นามฯ

'อวเสสา สตฺตา นิสฺสิปฺปา, อหํ ปน สิปฺปวา'ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **สิปฺปมโท** นามฯ 'อวเสสา สตฺตา รสฺสา, อหํ ปน ทีโฆ'ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **อาโรหมโท** นามฯ 'อวเสสา สตฺตา รสฺสา วา โหนฺติ ทีฆา วา, อหํ นิโคฺรธปริมณฺฑโล'ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ปริณาหมโท** นามฯ 'อวเสสสตฺตานํ สรีรสณฺฐานํ วิรูปํ พีภจฺฉํ, มยฺหํ ปน มนาปํ ปาสาทิก'นฺติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **สณฺฐานมโท** นามฯ 'อวเสสานํ สตฺตานํ สรีเร พหู โทสา, มยฺหํ ปน สรีเร เกสคฺคมตฺตมฺปิ วชฺชํ นตฺถี'ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ปาริปูริมโท** นามฯ

๘๔๕. อิมินา เอตฺตเกน ฐาเนน สวตฺถุกํ มานํ กเถตฺวา อิทานิ อวตฺถุกํ นิพฺพตฺติตมานเมว ทเสฺสโนฺต ตตฺถ **กตโม มโท**ติอาทิมาหฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๘๔๖. ปมาทนิเทฺทเส **จิตฺตสฺส โวสฺสโคฺค**ติ อิเมสุ เอตฺตเกสุ ฐาเนสุ สติยา อนิคฺคณฺหิตฺวา จิตฺตสฺส โวสฺสชฺชนํ; สติวิรโหติ อโตฺถฯ **โวสฺสคฺคานุปฺปทาน**นฺติ โวสฺสคฺคสฺส อนุปฺปทานํ; ปุนปฺปุนํ วิสฺสชฺชนนฺติ อโตฺถฯ **อสกฺกจฺจกิริยตา**ติ เอเตสํ ทานาทีนํ กุสลธมฺมานํ ภาวนาย ปุคฺคลสฺส วา เทยฺยธมฺมสฺส วา อสกฺกจฺจกรณวเสน อสกฺกจฺจกิริยาฯ สตตภาโว สาตจฺจํฯ น สตตภาโว อสาตจฺจํฯ น สาตจฺจกิริยตา **อสาตจฺจกิริยตา**ฯ อนฏฺฐิตกรณํ **อนฏฺฐิตกิริยตา**ฯ ยถา นาม กกณฺฏโก โถกํ คนฺตฺวา โถกํ ติฏฺฐติ, น นิรนฺตรํ คจฺฉติ, เอวเมว โย ปุคฺคโล เอกทิวสํ ทานํ วา ทตฺวา ปูชํ วา กตฺวา ธมฺมํ วา สุตฺวา สมณธมฺมํ วา กตฺวา ปุน จิรสฺสํ กโรติ, น นิรนฺตรํ ปวเตฺตติ, ตสฺส สา กิริยา อนฏฺฐิตกิริยตาติ วุจฺจติฯ **โอลีนวุตฺติตา**ติ นิรนฺตรกรณสงฺขาตสฺส วิปฺผารเสฺสว อภาเวน ลีนวุตฺติตาฯ **นิกฺขิตฺตฉนฺทตา**ติ กุสลกิริยาย วีริยฉนฺทสฺส นิกฺขิตฺตภาโวฯ **นิกฺขิตฺตธุรตา**ติ วีริยธุรสฺส โอโรปนํ, โอสกฺกิตมานสตาติ อโตฺถฯ **อนธิฏฺฐาน**นฺติ กุสลกรเณ ปติฏฺฐาภาโวฯ **อนนุโยโค**ติ อนนุยุญฺชนํฯ **ปมาโท**ติ ปมชฺชนํฯ **โย เอวรูโป ปมาโท**ติ อิทํ อตฺถปริยายสฺส พฺยญฺชนปริยายสฺส จ ปริยนฺตาภาวโต อาการทสฺสนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยฺวายํ อาทิโต ปฏฺฐาย ทสฺสิโต ปมาโท, โย อโญฺญปิ เอวมากาโร เอวํชาติโก ปมาโท ปมชฺชนาการวเสน ปมชฺชนา, ปมชฺชิตภาววเสน ปมชฺชิตตฺตนฺติ สงฺขํ คโต – อยํ วุจฺจติ ปมาโทติฯ ลกฺขณโต ปเนส ปญฺจสุ กามคุเณสุ สติโวสฺสคฺคลกฺขโณ, ตเตฺถว สติยา วิสฺสฏฺฐากาโร เวทิตโพฺพฯ

๘๔๗. ถมฺภนิเทฺทเส ถทฺธเฏฺฐน **ถโมฺภ;** ขลิยา ถทฺธสาฏกสฺส วิย จิตฺตสฺส ถทฺธตา เอตฺถ กถิตาฯ ถมฺภนาการโร **ถมฺภนา**ฯ ถมฺภิตสฺส ภาโว **ถมฺภิตตฺตํ**ฯ กกฺขฬสฺส ปุคฺคลสฺส ภาโว **กกฺขฬิยํ**ฯ ผรุสสฺส ปุคฺคลสฺส ภาโว **ผารุสิยํ**ฯ อภิวาทนาทิสามีจิรหานํ ตสฺสา สามีจิยา อกรณวเสน อุชุเมว ฐปิตจิตฺตภาโว **อุชุจิตฺตตา**ฯ ถทฺธสฺส อมุทุโน ภาโว **อมุทุตา**ฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ถโมฺภ นาม วุจฺจติ, เยน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล คิลิตนงฺคลสีโส วิย อชคโร, วาตภริตา วิย ภสฺตา เจติยํ วา วุฑฺฒตเร วา ทิสฺวา โอนมิตุํ น สโกฺกติ, ปริยเนฺตเนว จรติฯ สฺวายํ จิตฺตสฺส อุทฺธุมาตภาวลกฺขโณติ เวทิตโพฺพฯ

๘๔๘. สารมฺภนิเทฺทเส สารมฺภนวเสน **สารโมฺภ**ฯ ปฏิปฺผริตฺวา สารโมฺภ **ปฏิสารโมฺภ**ฯ สารมฺภนากาโร **สารมฺภนา**ฯ ปฏิปฺผริตฺวา สารมฺภนา **ปฏิสารมฺภนา**ฯ ปฏิสารมฺภิตสฺส ภาโว **ปฏิสารมฺภิตตฺตํฯ อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ สารโมฺภ นาม วุจฺจติฯ สฺวายํ ลกฺขณโต กรณุตฺตริยลกฺขโณ นาม วุจฺจติ, เยน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ตทฺทิคุณํ ตทฺทิคุณํ กโรติฯ อคาริโก สมาโน เอเกเนกสฺมิํ ฆรวตฺถุสฺมิํ สชฺชิเต อปโร เทฺว วตฺถูนิ สเชฺชติ, อปโร จตฺตาริ, อปโร อฏฺฐ, อปโร โสฬสฯ อนคาริโก สมาโน เอเกเนกสฺมิํ นิกาเย คหิเต, ‘นาหํ เอตสฺส เหฏฺฐา ภวิสฺสามี’ติ อปโร เทฺว คณฺหาติ, อปโร ตโย, อปโร จตฺตาโร, อปโร ปญฺจฯ สารมฺภวเสน หิ คณฺหิตุํ น วฏฺฏติฯ อกุสลปกฺโข เอส นิรยคามิมโคฺคฯ กุสลปกฺขวเสน ปน เอกสฺมิํ เอกํ สลากภตฺตํ เทเนฺต เทฺว ทาตุํ, เทฺว เทเนฺต จตฺตาริ ทาตุํ วฏฺฏติฯ ภิกฺขุนาปิ ปเรน เอกสฺมิํ นิกาเย คหิเต, ‘เทฺว นิกาเย คเหตฺวา สชฺฌายนฺตสฺส เม ผาสุ โหตี’ติ วิวฏฺฏูปเกฺข ฐตฺวา ตทุตฺตริ คณฺหิตุํ วฏฺฏติฯ

๘๔๙. อตฺริจฺฉตานิเทฺทเส ยถา อริยวํสสุเตฺต (อ. นิ. ๔.๒๘) ‘ลามกลามกโฏฺฐ อิตรีตรโฏฺฐ’ เอวํ อคฺคเหตฺวา จีวราทีสุ ยํ ยํ ลทฺธํ โหติ, เตน เตน **อสนฺตุฏฺฐสฺส;** คิหิโน วา ปน รูปสทฺทคนฺธรสโผฏฺฐเพฺพสุ ยํ ยํ ลทฺธํ โหติ, เตน เตน อสนฺตุฏฺฐสฺสฯ **ภิโยฺยกมฺยตา**ติ วิเสสกามตาฯ อิจฺฉนกวเสน **อิจฺฉา**ฯ อิจฺฉาว **อิจฺฉาคตา,** อิจฺฉนากาโร วาฯ อตฺตโน ลาภํ อติจฺจ อิจฺฉนภาโว **อติจฺฉตาฯ ราโค**ติอาทีนิ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถาเนวฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ อติจฺฉตา นาม วุจฺจติฯ **อตฺริจฺฉตา**ติปิ เอติสฺสา เอว นามํฯ ลกฺขณโต ปน สกลาเภ อสนฺตุฏฺฐิ ปรลาเภ จ ปตฺถนา – เอตํ อตฺริจฺฉตาลกฺขณํฯ อตฺริจฺฉปุคฺคลสฺส หิ อตฺตนา ลทฺธํ ปณีตมฺปิ ลามกํ วิย ขายติ, ปเรน ลทฺธํ ลามกมฺปิ ปณีตํ วิย ขายติ; เอกภาชเน ปกฺกยาคุ วา ภตฺตํ วา ปูโว วา อตฺตโน ปเตฺต ปกฺขิโตฺต ลามโก วิย, ปรสฺส ปเตฺต ปณีโต วิย ขายติฯ อยํ ปน อตฺริจฺฉตา ปพฺพชิตานมฺปิ โหติ คิหีนมฺปิ ติรจฺฉานคตานมฺปิฯ

ตตฺริมานิ วตฺถูนิ – เอโก กิร กุฏุมฺพิโก ติํส ภิกฺขุนิโย นิมเนฺตตฺวา สปูวํ ภตฺตํ อทาสิ ฯ สงฺฆเตฺถรี สพฺพภิกฺขูนีนํ ปเตฺต ปูวํ ปริวตฺตาเปตฺวา ปจฺฉา อตฺตนา ลทฺธเมว ขาทิฯ พาราณสิราชาปิ ‘องฺคารปกฺกมํสํ ขาทิสฺสามี’ติ เทวิํ อาทาย อรญฺญํ ปวิโฏฺฐ เอกํ กินฺนริํ ทิสฺวา, เทวิํ ปหาย, ตสฺสานุปทํ คโตฯ เทวี นิวตฺติตฺวา อสฺสมปทํ คนฺตฺวา กสิณปริกมฺมํ กตฺวา อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจ จ อภิญฺญาโย ปตฺวา นิสินฺนา ราชานํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา อากาเส อุปฺปติตฺวา อคมาสิฯ รุเกฺข อธิวตฺถา เทวตา อิมํ คาถมาห –

> อตฺริจฺฉํ อติโลเภน, อติโลภมเทน จ;
> เอวํ หายติ อตฺถมฺหา, อหํว อสิตาภุยาติฯ (ชา. ๑.๒.๑๖๘);

ยถา จนฺทกินฺนริํ ปตฺถยโนฺต อสิตาภุยา ราชธีตาย หีโน ปริหีโน, เอวํ อตฺริจฺฉํ อติโลเภน อตฺถมฺห หายติ ชียตีติ เทวตา รญฺญา สทฺธิํ เกฬิมกาสิฯ

กสฺสปพุทฺธกาเลปิ มิตฺตวินฺทโก นาม เสฏฺฐิปุโตฺต อสฺสโทฺธ อปฺปสโนฺน มาตรา ‘ตาต, อชฺช อุโปสถิโก หุตฺวา วิหาเร สพฺพรตฺติํ ธมฺมสวนํ สุณ, สหสฺสํ เต ทสฺสามี’ติ วุโตฺต ธนโลเภน อุโปสถงฺคานิ สมาทาย วิหารํ คนฺตฺวา ‘อิทํ ฐานํ อกุโตภย’นฺติ สลฺลเกฺขตฺวา ธมฺมาสนสฺส เหฏฺฐา นิปโนฺน สพฺพรตฺติํ นิทฺทายิตฺวา ฆรํ อคมาสิฯ มาตา ปาโตว ยาคุํ ปจิตฺวา อุปนาเมสิฯ โส สหสฺสํ คเหตฺวาว ยาคุํ ปิวิฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘ธนํ สํหริสฺสามี’ติฯ โส นาวาย สมุทฺทํ ปกฺขนฺทิตุกาโม อโหสิฯ อถ นํ มาตา ‘‘ตาต, อิมสฺมิํ กุเล จตฺตาลีสโกฏิธนํ อตฺถิ; อลํ คมเนนา’’ติ วาเรสิฯ โส ตสฺสา วจนํ อนาทิยิตฺวา คจฺฉติ เอวฯ สา ปุรโต อฏฺฐาสิฯ อถ นํ

กุชฺฌิตฺวา ‘อยํ มยฺหํ ปุรโต ติฏฺฐตี’ติ ปาเทน ปหริตฺวา ปติตํ มาตรํ อนฺตรํ กตฺวา อคมาสิฯ มาตา อุฏฺฐหิตฺวา ‘‘มาทิสาย มาตริ เอวรูปํ กมฺมํ กตฺวา คตสฺส เม คตฏฺฐาเน สุขํ ภวิสฺสตี’’ติ เอวํสญฺญี นาม ตฺวํ ปุตฺตาติ อาหฯ ตสฺส นาวํ อารุยฺห คจฺฉโต สตฺตเม ทิวเส นาวา อฏฺฐาสิฯ อถ เต มนุสฺสา ‘‘อทฺธา เอตฺถ ปาปปุริโส อตฺถิ; สลากํ เทถา’’ติ สลากา ทียมานา ตเสฺสว ติกฺขตฺตุํ ปาปุณิฯ เต ตสฺส อุฬุมฺปํ ทตฺวา ตํ สมุเทฺท ปกฺขิปิํสุฯ โส เอกํ ทีปํ คนฺตฺวา วิมานเปตีหิ สทฺธิํ สมฺปตฺติํ อนุภวโนฺต ตาหิ ‘‘ปุรโต มา อคมาสี’’ติ วุจฺจมาโนปิ ตทฺทิคุณํ สมฺปตฺติํ ปสฺสโนฺต อนุปุเพฺพน ขุรจกฺกธรํ เอกํ ปุริสํ อทฺทสฯ ตสฺส ตํ จกฺกํ ปทุมปุปฺผํ วิย อุปฏฺฐาติฯ โส ตํ อาห – ‘‘อโมฺภ, อิทํ ตยา ปิฬนฺธปทุมํ มยฺหํ เทหี’’ติฯ ‘‘นยิทํ, สามิ , ปทุมํ; ขุรจกฺกํ เอต’’นฺติฯ โส ‘‘วเญฺจสิ มํ ตฺวํฯ กิํ เม ปทุมํ น ทิฏฺฐปุพฺพ’’นฺติ วตฺวา ‘‘ตฺวญฺหิ โลหิตจนฺทนํ ลิเมฺปตฺวา ปิฬนฺธนํ ปทุมปุปฺผํ มยฺหํ น ทาตุกาโมสี’’ติ อาหฯ โส จิเนฺตสิ – ‘อยมฺปิ มยา กตสทิสํ กมฺมํ กตฺวา ตสฺส ผลํ อนุภวิตุกาโม’ติฯ อถ นํ ‘‘หนฺท เร’’ติ วตฺวา ตสฺส มตฺถเก จกฺกํ ปกฺขิปิตฺวา ปลายิฯ เอตมตฺถํ วิทิตฺวา สตฺถา อิมํ คาถมาห –

‘‘จตุพฺภิ อฏฺฐชฺฌคมา, อฏฺฐหิ ปิจ โสฬส;
โสฬสาหิ จ พาตฺติํส, อตฺริจฺฉํ จกฺกมาสโท;
อิจฺฉาหตสฺส โปสสฺส, จกฺกํ ภมติ มตฺถเก’’ติฯ (ชา. ๑.๑.๑๐๔);

อญฺญตโรปิ อตฺริโจฺฉ อมโจฺจ สกวิสยํ อติกฺกมิตฺวา ปรวิสยํ ปาวิสิฯ ตตฺถ โปถิโต ปลายิตฺวา เอกสฺส ตาปสสฺส วสนฏฺฐานํ ปวิสิตฺวา อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย นิปชฺชิฯ โส ตาปเสน ‘กิํ เต กต’นฺติ ปุจฺฉิโต อิมา คาถาโย อภาสิ –

‘‘สกํ นิเกตํ อติหีฬยาโน,
อตฺริจฺฉตา มลฺลคามํ อคจฺฉิํ;
ตโต ชนา นิกฺขมิตฺวาน คามา,
โกทณฺฑเกน ปริโปถยิํสุ มํฯ

‘‘โส ภินฺนสีโส รุหิรมกฺขิตโงฺค,
ปจฺจาคมาสิํ สกํ นิเกตํ;
ตสฺมา อหํ โปสถํ ปาลยามิ,
อตฺริจฺฉตา มา ปุนราคมาสี’’ติฯ (ชา. ๑.๑๔.๑๓๘-๑๓๙);

๘๕๐. มหิจฺฉตานิเทฺทเส มหนฺตานิ วตฺถูนิ อิจฺฉติ, มหตี วาสฺส อิจฺฉาติ มหิโจฺฉ, ตสฺส ภาโว **มหิจฺฉตา**ฯ ลกฺขณโต ปน อสนฺตคุณสมฺภาวนตา ปฏิคฺคหเณ จ ปริโภเค จ อมตฺตญฺญุตา – เอตํ มหิจฺฉตาลกฺขณํฯ มหิโจฺฉ หิ ปุคฺคโล ยถา นาม กจฺฉปุฏวาณิโช ปิฬนฺธนภณฺฑกํ หเตฺถน คเหตฺวา อุจฺฉเงฺคปิ ปกฺขิปิตพฺพยุตฺตกํ ปกฺขิปิตฺวา มหาชนสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว ‘‘อมฺมา, อสุกํ คณฺหถ, อสุกํ คณฺหถา’’ติ มุเขน สํวิทหติฯ เอวเมว โส อปฺปมตฺตกมฺปิ อตฺตโน สีลํ วา คนฺถํ วา ธุตคุณํ วา อนฺตมโส อรญฺญวาสมตฺตกมฺปิ มหาชนสฺส ชานนฺตเสฺสว สมฺภาเวตุกาโม โหติ, สมฺภาเวตฺวา จ ปน สกเฏหิปิ อุปนีเต ปจฺจเย ‘อล’นฺติ อวตฺวา คณฺหาติฯ ตโย หิ ปูเรตุํ น สกฺกา – อคฺคิ อุปาทาเนน, สมุโทฺท อุทเกน, มหิโจฺฉ ปจฺจเยหีติฯ

อคฺคิกฺขโนฺธ สมุโทฺท จ, มหิโจฺฉ จาปิ ปุคฺคโล;
พหุเก ปจฺจเย เทเนฺต, ตโย เปเต น ปูรเยฯ

มหิจฺฉปุคฺคโล หิ วิชาตมาตุยาปิ มนํ คณฺหิตุํ น สโกฺกติ, ปเคว อุปฏฺฐากานํฯ

ตตฺริมานิ วตฺถูนิ – เอโก กิร ทหรภิกฺขุ ปิฏฺฐปูเว ปิยายติฯ อถสฺส มาตา ปฏิปตฺตึ วีมํสมานา 'สเจ เม ปุโตฺต ปฏิคฺคหเณ มตฺตํ ชานาติ, สกลมฺปิ นํ เตมาสํ ปูเวเหว อุปฏฺฐหิสฺสามี'ติ วสฺสูปนายิกทิวเส ปริวีมํสมานา ปฐมํ เอกํ ปูวํ อทาสิ, ตสฺมิํ นิฏฺฐิเต ทุติยํ, ตสฺมิมฺปิ นิฏฺฐิเต ตติยํฯ ทหโร 'อล'นฺติ อวตฺวา ขาทิเยวฯ มาตา ตสฺส อมตฺตญฺญุภาวํ ญตฺวา 'อเชฺชว เม ปุเตฺตน สกลเตมาสสฺส ปูวา ขาทิตา'ติ ทุติยทิวสโต ปฏฺฐาย เอกปูวมฺปิ น อทาสิฯ

ติสฺสมหาราชาปิ เทวสิกํ เจติยปพฺพเต ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทานํ ททมาโน 'มหาราช, กิํ เอกเมว ฐานํ ภชสิ? กิํ อญฺญตฺถ ทาตุํ น วฏฺฏตี'ติ ชานปเทหิ วุโตฺต ทุติยทิวเส อนุราธปุเร มหาทานํ ทาเปสิฯ เอกภิกฺขุปิ ปฏิคฺคหเณ มตฺตํ น อญฺญาสิฯ เอกเมเกน ปฏิคฺคหิตํ ขาทนียโภชนียํ เทฺว ตโย ชนา อุกฺขิปิํสุฯ ราชา ทุติยทิวเส เจติยปพฺพเต ภิกฺขุสงฺฆํ นิมเนฺตาเปตฺวา ราชเนฺตปุรํ อาคตกาเล ''ปตฺตํ เทถา''ติ อาหฯ ''อลํ, มหาราช, อตฺตโน ปมาเณน ภิกฺขํ คณฺหิสฺสตี''ติ เอกภิกฺขุปิ ปตฺตํ น อทาสิฯ สเพฺพ ปมาณยุตฺตกเมว ปฏิคฺคเหสุํฯ อถ ราชา อาห – ''ปสฺสถ ตุมฺหากํ ภิกฺขูสุ เอโกปิ มตฺตํ น ชานาติฯ หิโยฺย กิญฺจิ อวเสสํ นาโหสิฯ อชฺช คหิตํ มนฺทํ, อวเสสเมว พหู''ติ เตสํ มตฺตญฺญุตาย อตฺตมโน อิตเรสญฺจ อมตฺตญฺญุตาย อนตฺตมโน อโหสิฯ

๘๕๑. ปาปิจฺฉตานิเทฺทเส **อสฺสโทฺธ สมาโน สโทฺธติ มํ ชโน ชานาตู**ติอาทีสุ เอวํ อิจฺฉโนฺต กิํ กโรติ? อสฺสโทฺธ สทฺธาการํ ทเสฺสติ; ทุสฺสีลาทโย สีลวนฺตาทีนํ อาการํ ทเสฺสนฺติฯ กถํ? อสฺสโทฺธ ตาว มหามหทิวเส มนุสฺสานํ วิหารํ อาคมนเวลาย สมฺมชฺชนิํ อาทาย วิหารํ สมฺมชฺชติ, กจวรํ ฉเฑฺฑติ, มนุเสฺสหิ ทิฏฺฐภาวํ ญตฺวา เจติยงฺคณํ คจฺฉติ, ตตฺถาปิ สมฺมชฺชิตฺวา กจวรํ ฉเฑฺฑติ, วาลิกํ สมํ กโรติ, อาสนานิ โธวติ, โพธิมฺหิ อุทกํ สิญฺจติฯ มนุสฺสา ทิสฺวา 'นตฺถิ มเญฺญ อโญฺญ ภิกฺขุ วิหารชคฺคนโก, อยเมว อิมํ วิหารํ ปฏิชคฺคติ, สโทฺธ เถโร'ติ คมนกาเล นิมเนฺตตฺวา คจฺฉนฺติฯ ทุสฺสีโลปิ อุปฏฺฐากานํ สมฺมุเข วินยธรํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉติ ''ภเนฺต, มยิ คจฺฉเนฺต โคโณ อุพฺพิโคฺคฯ เตน ธาวตา ติณานิ ฉินฺนานิฯ สมฺมชฺชนฺตสฺส เม ติณานิ ฉิชฺชนฺติฯ จงฺกมนฺตสฺส เม ปาณกา มียนฺติฯ เขฬํ ปาเตนฺตสฺส อสติยา ติณมตฺถเก ปตติ; ตตฺถ ตตฺถ กิํ โหตี''ติ? ''อนาปตฺติ, อาวุโส, อสญฺจิจฺจ อสติยา อชานนฺตสฺสา''ติ จ วุเตฺต ''ภเนฺต, มยฺหํ ครุกํ วิย อุปฏฺฐาติ; สุฏฺฐุ วีมํสถา''ติ ภณติฯ ตํ สุตฺวา มนุสฺสา 'อมฺหากํ อโยฺย เอตฺตเกปิ กุกฺกุจฺจายติ! อญฺญสฺมิํ โอฬาริเก กิํ นาม กริสฺสติ; นตฺถิ อิมินา สทิโส สีลวาติ ปสนฺนา สกฺการํ กโรนฺติฯ อปฺปสฺสุโตปิ อุปฏฺฐากมเชฺฌ นิสิโนฺน ''อสุโก ติปิฏกธโร, อสุโก จตุนิกายิโก มยฺหํ อเนฺตวาสิโก, มม สนฺติเก เตหิ ธโมฺม อุคฺคหิโต''ติ วทติฯ มนุสฺสา 'อมฺหากํ อเยฺยน สทิโส พหุสฺสุโต นตฺถิ, เอตสฺส กิร สนฺติเก อสุเกน จ อสุเกน จ ธโมฺม อุคฺคหิโต'ติ ปสนฺนา สกฺการํ กโรนฺติฯ

สงฺคณิการาโมปิ มหามหทิวเส ทีฆปีฐญฺจ อปสฺสยญฺจ คาหาเปตฺวา วิหารปจฺจเนฺต รุกฺขมูเล ทิวาวิหารํ นิสีทติฯ มนุสฺสา อาคนฺตฺวา ''เถโร กุหิ''นฺติ ปุจฺฉนฺติฯ ''คณฺฐิกปุตฺตา นาม คณฺฐิกา เอว โหนฺติฯ เตน เถโร เอวรูเป กาเล อิธ น นิสีทติ, วิหารปจฺจเนฺต ทิวาฏฺฐาเน ทีฆจงฺกเม วิหรตี''ติ วทนฺติฯ โสปิ ทิวสภาคํ วีตินาเมตฺวา นลาเฏ มกฺกฏสุตฺตํ อลฺลิยาเปตฺวา ปีฐํ คาหาเปตฺวา อาคมฺม ปริเวณทฺวาเร นิสีทติฯ มนุสฺสา ''กหํ, ภเนฺต, คตตฺถ? อาคนฺตฺวา น อทฺทสมฺหา''ติ วทนฺติฯ ''อุปาสกา, อโนฺตวิหาโร อากิโณฺณ; ทหรสามเณรานํ วิจรณฏฺฐานเมตํ สฏฺฐิหตฺถจงฺกเม ทิวาฏฺฐาเน นิสีทิมฺหา''ติ อตฺตโน ปวิวิตฺตภาวํ ชานาเปติฯ

กุสีโตปิ อุปฏฺฐากมเชฺฌ นิสิโนฺน ‘‘อุปาสกา, ตุเมฺหหิ อุกฺกาปาโต ทิโฏฺฐ’’ติ วทติฯ ‘‘น ปสฺสาม, ภเนฺต; กาย เวลาย อโหสี’’ติ จ ปุโฏฺฐ ‘‘อมฺหากํ จงฺกมนเวลายา’’ติ วตฺวา ‘‘ภูมิจาลสทฺทํ อสฺสุตฺถา’’ติ ปุจฺฉติฯ ‘‘น สุณาม, ภเนฺต; กาย เวลายา’’ติ ปุโฏฺฐ ‘‘มชฺฌิมยาเม อมฺหากํ อาลมฺพนผลกํ อปสฺสาย ฐิตกาเล’’ติ วตฺวา ‘‘มหาโอภาโส อโหสิ; โส โว ทิโฏฺฐ’’ติ ปุจฺฉติฯ ‘‘กาย เวลาย, ภเนฺต’’ติ จ วุเตฺต ‘‘มยฺหํ จงฺกมมฺหา โอตรณกาเล’’ติ วทติฯ มนุสฺสา ‘อมฺหากํ เถโร ตีสุปิ ยาเมสุ จงฺกเมเยว โหติ; นตฺถิ อเยฺยน สทิโส อารทฺธวีริโย’ติ ปสนฺนา สกฺการํ กโรนฺติฯ

มุฏฺฐสฺสตีปิ อุปฏฺฐากมเชฺฌ นิสิโนฺน ‘‘มยา อสุกกาเล นาม ทีฆนิกาโย อุคฺคหิโต, อสุกกาเล มชฺฌิโม, สํยุตฺตโก, องฺคุตฺตริโก; อนฺตรา โอโลกนํ นาม นตฺถิ, อิจฺฉิติจฺฉตฏฺฐาเน มุขารุโฬฺหว ตนฺติ อาคจฺฉติ; อิเม ปนเญฺญ ภิกฺขู เอฬกา วิย มุขํ ผนฺทาเปนฺตา วิหรนฺตี’’ติ วทติฯ มนุสฺสา ‘นตฺถิ อเยฺยน สทิโส อุปฏฺฐิตสตี’ติ ปสนฺนา สกฺการํ กโรนฺติฯ

อสมาหิโตปิ อุปฏฺฐากานํ สมฺมุเข อฏฺฐกถาจริเย ปญฺหํ ปุจฺฉติ – ‘กสิณํ นาม กถํ ภาเวติ? กิตฺตเกน นิมิตฺตํ อุปฺปนฺนํ นาม โหติ? กิตฺตเกน อุปจาโร? กิตฺตเกน อปฺปนา? ปฐมสฺส ฌานสฺส กติ องฺคานิ? ทุติยสฺส ตติยสฺส จตุตฺถสฺส ฌานสฺส กติ องฺคานิ’’ติ ปุจฺฉติฯ เตหิ อตฺตโน อุคฺคหิตานุรูเปน กถิตกาเล สิตํ กตฺวา ‘กึ, อาวุโส, เอวํ น โหสี’ติ วุเตฺต ‘วฏฺฏติ, ภเนฺต’ติ อตฺตโน สมาปตฺติลาภิตํ สูเจติฯ มนุสฺสา ‘สมาปตฺติลาภี อโยฺย’ติ ปสนฺนา สกฺการํ กโรนฺติฯ

ทุปฺปโญฺญปิ อุปฏฺฐากานํ มเชฺฌ นิสิโนฺน ‘มชฺฌิมนิกาเย เม ปณฺจตฺตยํ โอโลเกนฺตสฺส สหิทฺธิยาว มโคฺค อาคโตฯ ปริยตฺติ นาม อมฺหากํ น ทุกฺกราฯ ปริยตฺติวาวโฏ ปน ทุกฺขโต น มุจฺจตีติ ปริยตฺตึ วิสฺสชฺชยิมฺหา’ติอาทีนิ วทโนฺต อตฺตโน มหาปญฺญตํ ทีเปติฯ เอวํ วทโนฺต ปนสฺส สาสเน ปหารํ เทติฯ อิมินา สทิโส มหาโจโร นาม นตฺถิฯ น หิ ปริยตฺติธโร ทุกฺขโต น มุจฺจตีติฯ อขีณาสโวปิ คามทารเก ทิสฺวา ‘ตุมฺหากํ มาตาปิตโร อเมฺห กึ วทนฺตี’’ติ? ‘‘อรหาติ วทนฺติ, ภเนฺต’’ติฯ ‘ยาว เฉกา คหปติกา, น สกฺกา วเญฺจตุ’นฺติ อตฺตโน ขีณาสวภาวํ ทีเปติฯ

อเญฺญปิ เจตฺถ **จาฏิอรหนฺตปาโรหอรหนฺตา**ทโย เวทิตพฺพา – เอโก กิร กุหโก อโนฺตคเพฺภ จาฏึ นิขณิตฺวา มนุสฺสานํ อาคมนกาเล ปวิสติฯ มนุสฺสา ‘กหํ เถโร’ติ ปุจฺฉนฺติฯ ‘อโนฺตคเพฺภ’ติ จ วุเตฺต ปวิสิตฺวา วิจินนฺตาปิ อทิสฺวา นิกฺขมิตฺวา ‘นตฺถิ เถโร’ติ วทนฺติฯ ‘อโนฺตคเพฺภเยว เถโร’ติ จ วุเตฺต ปุน ปวิสนฺติฯ เถโร จาฏิโต นิกฺขมิตฺวา ปีเฐ นิสิโนฺน โหติฯ ตโต เตหิ ‘มยํ, ภเนฺต, ปุเพฺพ อทิสฺวา นิกฺขนฺตา, กหํ ตุเมฺห คตตฺถา’’ติ วุเตฺต ‘สมณา นาม อตฺตโน อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานํ คจฺฉนฺตี’ติ วจเนน อตฺตโน ขีณาสวภาวํ ทีเปติฯ

อปโรปิ กุหโก เอกสฺมึ ปพฺพเต ปณฺณสาลายํ วสติฯ ปณฺณสาลาย จ ปจฺฉโต ปปาตฏฺฐาเน เอโก กจฺฉกรุโกฺข อตฺถิฯ ตสฺส ปาโรโห คนฺตฺวา ปรภาเค ภูมิยํ ปติฏฺฐิโตฯ มนุสฺสา มเคฺคนาคนฺตฺวา นิมเนฺตนฺติฯ โส ปตฺตจีวรมาทาย ปาโรเหน โอตริตฺวา คามทฺวาเร อตฺตานํ ทเสฺสติฯ ตโต มนุเสฺสหิ ปจฺฉา อาคนฺตฺวา ‘กตเรน มเคฺคน อาคตตฺถ, ภเนฺต’ติ ปุโฏฺฐ ‘สมณานํ อาคตมโคฺค นาม ปุจฺฉิตุํ น วฏฺฏติ, อตฺตโน อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐาเนเนว อาคจฺฉนฺตี’ติ วจเนน ขีณาสวภาวํ ทีเปติฯ ตํ ปน กุหกํ เอโก วิทฺธกโณฺณ ญตฺวา ‘ปริคฺคเหสฺสามิ น’นฺติ เอกทิวสํ ปาโรเหน โอตรนฺตํ ทิสฺวา ปจฺฉโต ฉินฺทิตฺวา อปฺปมตฺตเกน ฐเปสิฯ โส ‘ปาโรหโต โอตริสฺสามี’ติ ‘ฐ’นฺติ ปติโต, มตฺติกา ปโตฺต ภิชฺชิฯ โส ‘ญาโตมฺหี’ติ นิกฺขมิตฺวา ปลายิฯ ปาปิจฺฉสฺส ภาโว **ปาปิจฺฉตา**ฯ ลกฺขณโต ปน อสนฺตคุณสมฺภาวนตา, ปฏิคฺคหเณ จ อมตฺตญฺญุตา; เอตํ ปาปิจฺฉตาลกฺขณนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๘๕๒. สิงฺคนิเทฺทเส วิชฺฌนเฏฺฐน **สิงฺคํ;** นาคริกภาวสงฺขาตสฺส กิเลสสิงฺคเสฺสตํ นามํฯ สิงฺคารภาโว **สิงฺคารตา,** สิงฺคารกรณากาโร วาฯ จตุรภาโว **จตุรตา**ฯ ตถา **จาตุริยํ**ฯ ปริกฺขต ภาโว **ปริกฺขตตา**; ปริขณิตฺวา ฐปิตเสฺสว ทฬฺหสิงฺคารภาวเสฺสตํ นามํ ฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ เอวํ สเพฺพหิปิ ปเทหิ กิเลสสิงฺคารตาว กถิตาฯ

๘๕๓. ตินฺติณนิเทฺทเส **ตินฺติณ**นฺติ ขียนํฯ ตินฺติณายนากาโร **ตินฺติณายนา**ฯ ตินฺติเณน อยิตสฺส ตินฺติณสมงฺคิโน ภาโว **ตินฺติณายิตตฺตํ**ฯ โลลุปภาโว **โลลุปฺปํ**ฯ อิตเร เทฺว อาการภาวนิเทฺทสาฯ **ปุจฺฉญฺชิกตา**ติ ลาภลภนกฏฺฐาเน เวธนากมฺปนา นีจวุตฺติตาฯ **สาธุกมฺยตา**ติ ปณีตปณีตานํ ปตฺถนาฯ เอวํ สเพฺพหิปิ ปเทหิ สุวานโทณิยํ กญฺชิยํ ปิวนกสุนขสฺส อญฺญํ สุนขํ ทิสฺวา ภุกฺกรณํ วิย ‘ตว สนฺตกํ, มม สนฺตก’นฺติ กิเลสวเสน ขียนากาโร กถิโตฯ

๘๕๔. จาปลฺยนิเทฺทเส อาโกฏิตปจฺจาโกฏิตภาวาทีหิ จีวรสฺส มณฺฑนา **จีวรมณฺฑนา**ฯ มณิวณฺณจฺฉวิกรณาทีหิ ปตฺตสฺส มณฺฑนา **ปตฺตมณฺฑนา**ฯ จิตฺตกมฺมาทีหิ ปุคฺคลิกเสนาสนสฺส มณฺฑนา **เสนาสนมณฺฑนา**ฯ **อิมสฺส วา ปูติกายสฺสา**ติ อิมสฺส มนุสฺสสรีรสฺสฯ ยถา หิ ตทหุชาโตปิ สิงฺคาโล ชรสิงฺคาโลเตฺวว อูรุปฺปมาณาปิ จ คโฬจิลตา ปูติลตาเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติ, เอวํ สุวณฺณวโณฺณปิ มนุสฺสกาโย ปูติกาโยเตฺวว วุจฺจติฯ ตสฺส อนฺตรนฺตรา รตฺตวณฺณปณฺฑุวณฺณาทีหิ นิวาสนปารุปนาทีหิ สชฺชนา **มณฺฑนา** นามฯ **พาหิรานํ วา ปริกฺขารานนฺ**ติ ฐเปตฺวา ปตฺตจีวรํ เสสปริกฺขารานํ; อถวา ยา เอสา จีวรมณฺฑนา ปตฺตมณฺฑนาติ วุตฺตา, สา เตหิ วา ปริกฺขาเรหิ กายสฺส มณฺฑนา เตสํ วา พาหิรปริกฺขารานํ มเณฺฑตฺวา ฐปนวเสน มณฺฑนาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **มณฺฑนา วิภูสนา**ติ เอตฺถ อูนฏฺฐานสฺส ปูรณวเสน **มณฺฑนา,** ฉวิราคาทิวเสน **วิภูสนา**ติ เวทิตพฺพาฯ **เกฬนา**ติ กีฬนาฯ **ปริเกฬนา**ติ ปริกีฬนาฯ **คิทฺธิกตา**ติ เคธยุตฺตตาฯ **คิทฺธิกตฺต**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ จปลภาโว **จปลตา**ฯ ตถา **จาปลฺยํฯ อิทํ วุจฺจตี**ติ อิทํ จาปลฺยํ นาม วุจฺจติ, เยน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล วสฺสสติโกปิ สมาโน ตทหุชาตทารโก วิย โหติฯ

๘๕๕. อสภาควุตฺตินิเทฺทเส **วิปฺปฏิกูลคฺคาหิตา**ติ อนนุโลมคฺคาหิตาฯ **วิปจฺจนีกสาตตา**ติ วิปจฺจนีเกน ปฏิวิรุทฺธกรเณน สุขายนาฯ อนาทรภาโว **อนาทริยํ**ฯ ตถา **อนาทริยตา**ฯ อคารวสฺส ภาโว **อคารวตา**ฯ เชฏฺฐกภาวสฺส อกรณํ **อปฺปติสฺสวตา**ฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ อสภาควุตฺติ นาม วุจฺจติ; วิสภาคชีวิกตาติ อโตฺถ; ยาย สมนฺนาคโต ปุคฺคโล มาตรํ ปิตรํ วา คิลานํ ปฏิวตฺติตฺวาปิ น โอโลเกติ; ปิตุสนฺตกสฺส การณา มาตรา สทฺธึ, มาตุสนฺตกสฺส การณา ปิตรา สทฺธึ กลหํ กโรติ; วิสภาคชีวิตํ ชีวติ, มาตาปิตูนํ สนฺตกสฺส การณา เชเฏฺฐน วา กนิเฏฺฐน วา ภาตรา สทฺธึ กลหํ กโรติ, นิลฺลชฺชวจนํ วทติ, อาจริยสฺส วา อุปชฺฌายสฺส วา วตฺตปฏิวตฺตํ น กโรติ, คิลานํ น อุปฏฺฐาติ, พุทฺธสฺส ภควโต เจติยทสฺสนฏฺฐาเน อุจฺจารํ วา ปสฺสาวํ วา กโรติ, เขฬมฺปิ สิงฺฆาณิกมฺปิ ฉเฑฺฑติ, ฉตฺตํ ธาเรติ, อุปาหนา อารุยฺห คจฺฉติ, พุทฺธสาวเกสุ น ลชฺชติ, สเงฺฆ จิตฺตีการํ น กโรติ, มาติมตฺตปิติมตฺตาทีสุ ครุฏฺฐานีเยสุ หิโรตฺตปฺปํ น ปจฺจุปฏฺฐาเปติฯ ตเสฺสวํ ปวตฺตมานสฺส สพฺพา เปสา กิริยา มาตรีติอาทีสุปิ วตฺถูสุ อสภาควุตฺติตา นาม โหติฯ

๘๕๖. อรตินิเทฺทเส **ปเนฺตสู**ติ ทูเรสุ วิวิเตฺตสุ วาฯ **อธิกุสเลสู**ติ สมถวิปสฺสนาธเมฺมสุฯ **อรตี**ติ รติปฏิเกฺขโปฯ **อรติตา**ติ อรมณากาโรฯ **อนภิรตี**ติ อนภิรตภาโวฯ **อนภิรมณา**ติ อนภิรมณากาโรฯ **อุกฺกณฺฐิตา**ติ อุกฺกณฺฐนากาโรฯ **ปริตสฺสิตา**ติ อุกฺกณฺฐนวเสเนว ปริตสฺสนาฯ

๘๕๗. ตนฺทีนิเทฺทเส **ตนฺทีติ** ชาติอาลสิยํฯ **ตนฺทิยนาติ** ตนฺทิยนากาโรฯ **ตนฺทิมนกตาติ** ตนฺทิยา อภิภูตจิตฺตตาฯ อลสสฺส ภาโว **อาลสฺยํ**ฯ อาลสฺยายนากาโร **อาลสฺยายนา**ฯ อลสฺยายิตสฺส ภาโว **อาลสฺยายิตตฺตํ**ฯ อิติ สเพฺพหิปิ อิเมหิ ปเทหิ กิเลสวเสน กายาลสิยํ กถิตํฯ

๘๕๘. วิชมฺภิตานิเทฺทเส **ชมฺภนาติ** ผนฺทนาฯ ปุนปฺปุนํ ชมฺภนา **วิชมฺภนาฯ อานมนาติ** ปุรโต นมนาฯ **วินมนาติ** ปจฺฉโต นมนาฯ **สนฺนมนาติ** สมนฺตโต นมนาฯ **ปณมนาติ** ยถา หิ ตนฺตโต อุฎฺฐิตเปสกาโร กิสฺมิญฺจิเทว คเหตฺวา อุชุกํ กายํ อุสฺสาเปติ, เอวํ กายสฺส อุทฺธํ ฐปนาฯ **พฺยาธิยกนฺติ** อุปฺปนฺนพฺยาธิตาฯ อิติ สเพฺพหิปิ อิเมหิ ปเทหิ กิเลสวเสน กายผนฺทนเมว กถิตํฯ

๘๕๙. ภตฺตสมฺมทนิเทฺทเส **ภุตฺตาวิสฺสาติ** ภุตฺตวโตฯ **ภตฺตมุจฺฉาติ** ภตฺตเคลญฺญํ; พลวภเตฺตน หิ มุจฺฉาปโตฺต วิย โหติฯ **ภตฺตกิลมโถติ** ภเตฺตน กิลนฺตภาโวฯ **ภตฺตปริฬาโหติ** ภตฺตทรโถฯ ตสฺมิญฺหิ สมเย ปริฬาหุปฺปตฺติยา อุปหตินฺทฺริโย โหติ, กาโย ชีรติฯ **กายทุฎฺฐุลฺลนฺติ** ภตฺตํ นิสฺสาย กายสฺส อกมฺมญฺญตาฯ

๘๖๐. เจตโส ลีนตฺตนิเทฺทโส เหฎฺฐา ธมฺมสงฺคหฎฺฐกถายํ วุตฺตโตฺถเยวฯ อิเมหิ ปน สเพฺพหิปิ ปเทหิ กิเลสวเสน จิตฺตสฺส คิลานากาโร กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ

๘๖๑. กุหนานิเทฺทเส **ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺสาติ** ลาภญฺจ สกฺการญฺจ กิตฺติสทฺทญฺจ นิสฺสิตสฺส, ปตฺถยนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **ปาปิจฺฉสฺสาติ** อสนฺตคุณทีปนกามสฺสฯ **อิจฺฉาปกตสฺสาติ** อิจฺฉาย อปกตสฺส, อุปทฺทุตสฺสาติ อโตฺถฯ

อิโต ปรํ ยสฺมา ปจฺจยปฎิเสวน สามนฺตชปฺปนอิริยาปถสนฺนิสฺสิตวเสน มหานิเทฺทเส ติวิธํ กุหนวตฺถุ อาคตํ, ตสฺมา ติวิธมฺปิ ตํ ทเสฺสตุํ **ปจฺจยปฎิเสวนสงฺขาเตน วาติ** เอวมาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ จีวราทีหิ นิมนฺติตสฺส ตทตฺถิกเสฺสว สโต ปาปิจฺฉตํ นิสฺสาย ปฎิกฺขิปเนน, เต จ คหปติเก อตฺตนิ สุปฺปติฎฺฐิตสทฺเธ ญตฺวา ปุน เตสํ ‘อโห อโยฺย อปฺปิโจฺฉ, น กิญฺจิ ปฎิคฺคณฺหิตุํ อิจฺฉติ, สุลทฺธํ วต โน อสฺส สเจ อปฺปมตฺตกํ กิญฺจิ ปฎิคฺคเณฺหยฺยา’ติ นานาวิเธหิ อุปาเยหิ ปณีตานิ จีวราทีนิ อุปเนนฺตานํ ตทนุคฺคหกามตํเยว อาวิกตฺวา ปฎิคฺคหเณน จ ตโต ปภุติ อสีติสกฎภาเรหิ อุปนามนเหตุภูตํ วิมฺหาปนํ ปจฺจยปฎิเสวนสงฺขาตํ กุหนวตฺถูติ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ มหานิเทฺทเส (มหานิ. ๘๗) –

> ‘‘กตมํ ปจฺจยปฎิเสวนสงฺขาตํ กุหนวตฺถุ? อิธ คหปติกา ภิกฺขุํ นิมเนฺตนฺติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาเรหิฯ โส ปาปิโจฺฉ อิจฺฉาปกโต อตฺถิโก จีวร …เป…. ปริกฺขารานํ ภิโยฺยกมฺยตํ อุปาทาย จีวรํ ปจฺจกฺขาติ, ปิณฺฑปาตํ ปจฺจกฺขาติ, เสนาสนํ ปจฺจกฺขาติ, คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ ปจฺจกฺขาติฯ โส เอวมาห – ‘‘กึ สมณสฺส มหเคฺฆน จีวเรน? เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ สุสานา วา สงฺการกูฎา วา ปาปณิกา วา นนฺตกานิ อุจฺจินิตฺวา สงฺฆาฎึ กตฺวา ธาเรยฺยฯ กึ สมณสฺส มหเคฺฆน ปิณฺฑปาเตน? เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ อุญฺฉาจริยาย ปิณฺฑิยาโลเปน ชีวิกํ กเปฺปยฺยฯ กึ สมณสฺส มหเคฺฆน เสนาสเนน? เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ รุกฺขมูลิโก วา อสฺส โสสานิโก วา อโพฺภกาสิโก วาฯ กึ สมณสฺส มหเคฺฆน คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาเรน? เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ ปูติมุเตฺตน วา หรีตกีขเณฺฑน วา โอสธํ กเรยฺยาติฯ ตทุปาทาย ลูขํ จีวรํ ธาเรติ, ลูขํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชติ, ลูขํ เสนาสนํ ปฎิเสวติ, ลูขํ คิลาน

ปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ ปฏิเสวติฯ ตเมนํ คหปติกา เอวํ ชานนฺติ – ‘อยํ สมโณ อปฺปิจฺโฉ สนฺตุฏฺโฐ ปวิวิตฺโต อสํสฏฺโฐ อารทฺธวีริโย ธุตวาโท’ติ ภิยฺโย ภิยฺโย นิมนฺเตนฺติ จีวร…เป.… ปริกฺขาเรหิฯ โส เอวมาห – ‘ติณฺณํ สมฺมุขีภาวา สทฺโธ กุลปุตฺโต พหุํ ปุญฺญํ ปสวติ – สทฺธาย สมฺมุขีภาวา สทฺโธ กุลปุตฺโต พหุํ ปุญฺญํ ปสวติ, เทยฺยธมฺมสฺส…เป.… ทกฺขิเณยฺยานํ สมฺมุขีภาวา สทฺโธ กุลปุตฺโต พหุํ ปุญฺญํ ปสวติฯ ตุมฺหากเญฺจวายํ สทฺธา อตฺถิ, เทยฺยธมฺโม จ สํวิชฺชติ, อหญฺจ ปฏิคฺคาหโกฯ สจาหํ น ปฏิคฺคเหสฺสามิ, เอวํ ตุเมฺห ปุเญฺญน ปริพาหิรา ภวิสฺสถ; น มยฺหํ อิมินา อโตฺถ, อปิจ ตุมฺหากํ เอว อนุกมฺปาย ปฏิคฺคณฺหามี’ติฯ ตทุปาทาย พหุมฺปิ จีวรํ ปฏิคฺคณฺหาติ, พหุมฺปิ ปิณฺฑปาตํ…เป.… เภสชฺชปริกฺขารํ ปฏิคฺคณฺหาติฯ ยา เอวรูปา ภากุฏิกา ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ – อิทํ วุจฺจติ ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาตํ กุหนวตฺถู’’ติฯ

ปาปิจฺฉเสฺสว ปน สโต อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาธิคมปริทีปนวาจาย ตถา ตถา วิมฺหาปนํ สามนฺตชปฺปนสงฺขาตํ กุหนวตฺถูติ เวทิตพฺพํฯ ยถาห – ‘‘กตมํ สามนฺตชปฺปนสงฺขาตํ กุหนวตฺถุ ? อิเธกโจฺจ ปาปิโจฺฉ อิจฺฉาปกโต สมฺภาวนาธิปฺปาโย ‘เอวํ มํ ชโน สมฺภาเวสฺสตี’ติ อริยธมฺมสนฺนิสฺสิตํ วาจํ ภาสติ – ‘โย เอวรูปํ จีวรํ ธาเรติ, โส สมโณ มเหสโกฺข’ติ ภณติ; ‘โย เอวรูปํ ปตฺตํ, โลหถาลกํ, ธมกรณํ, ปริสาวนํ, กุญฺจิกํ, อุปาหนํ, กายพนฺธนํ, อาโยคํ ธาเรติ, โส สมโณ มเหสโกฺข’ติ ภณติ; ‘ยสฺส เอวรูโป อุปชฺฌาโย, อาจริโย, สมานุปชฺฌาโย, สมานาจริยโก, มิโตฺต สนฺทิโฏฺฐ, สมฺภโตฺต, สหาโย; โย เอวรูเป วิหาเร วสติ – อฑฺฒโยเค, ปาสาเท, หมฺมิเย, คุหายํ, เลเณ, กุฏิยา, กูฏาคาเร, อเฎฺฏ, มาเฬ, อุโทสิเต, อุทฺทเณฺฑ, อุปฎฺฐานสาลายํ, มณฺฑเป, รุกฺขมูเล วสติ, โส สมโณ มเหสโกฺข’ติ ภณติฯ

‘‘อถ วา โกรชิกโกรชิโก ภากุฏิกภากุฏิโก กุหกกุหโก ลปกลปโก มุขสมฺภาวิโต ‘อยํ สมโณ อิมาสํ เอวรูปานํ สนฺตานํ วิหารสมาปตฺตีนํ ลาภี’ติ ตาทิสํ คมฺภีรํ คูฬฺหํ นิปุณํ ปฏิจฺฉนฺนํ โลกุตฺตรํ สุญฺญตาปฏิสํยุตฺตํ กถํ กเถติฯ ยา เอวรูปา ภากุฏิกา ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ – อิทํ วุจฺจติ สามนฺตชปฺปนสงฺขาตํ กุหนวตฺถู’’ติฯ

ปาปิจฺฉเสฺสว ปน สโต สมฺภาวนาธิปฺปายกเตน อิริยาปเถน วิมฺหาปนํ อิริยาปถสนฺนิสฺสิตํ กุหนวตฺถูติ เวทิตพฺพํฯ ยถาห – ‘‘กตมํ อิริยาปถสงฺขาตํ กุหนวตฺถุ? อิเธกโจฺจ ปาปิโจฺฉ อิจฺฉาปกโต สมฺภาวนาธิปฺปาโย ‘เอวํ มํ ชโน สมฺภาเวสฺสตี’ติ คมนํ สณฺฐเปติ, สยนํ สณฺฐเปติ, ปณิธาย คจฺฉติ, ปณิธาย ติฎฺฐติ, ปณิธาย นิสีทติ, ปณิธาย เสยฺยํ กเปฺปติ, สมาหิโต วิย คจฺฉติ, สมาหิโต วิย ติฎฺฐติ, นิสีทติ, เสยฺยํ กเปฺปติ, อาปาถกชฺฌายีว โหติฯ ยา เอวรูปา อิริยาปถสฺส อาฐปนา ฐปนา สณฺฐปนา ภากุฏิกา ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ – อิทํ วุจฺจติ อิริยาปถสงฺขาตํ กุหนวตฺถู’’ติฯ

ตตฺถ **ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาเตนา**ติ ปจฺจยปฏิเสวนนฺติ เอวํ สงฺขาเตน ปจฺจยปฏิเสวเนนฯ **สามนฺตชปฺปิเตนา**ติ สมีเป ภณิเตนฯ **อิริยาปถสฺสา**ติ จตุอิริยาปถสฺสฯ **อาฐปนา**ติ อาทิฐปนา, อาทเรน วา ฐปนาฯ **ฐปนา**ติ ฐปนาการโรฯ **สณฺฐปนา**ติ อภิสงฺขรณา, ปาสาทิกภาวกรณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ภากุฏิกา**ติ ปธานปุริมฏฺฐิตภาวทสฺสเนน ภากุฏิกรณํ, มุขสโงฺกโจติ วุตฺตํ โหติฯ ภากุฏิกรณํ สีลมสฺสาติ ภากุฏิโก; ภากุฏิกสฺส ภาโว **ภากุฏิยํฯ กุหนา**ติ วิมฺหาปนํ, กุหสฺส อายนา **กุหายนา**ฯ กุหิตสฺส ภาโว **กุหิตตฺตน**ฺติฯ

๘๖๒. ลปนานิเทฺทเส **อาลปนา**ติ วิหารํ อาคตมนุเสฺส ทิสฺวา กิมตฺถาย โภโนฺต อาคตา? กึ ภิกฺขู นิมเนฺตตุํ? ยทิ เอวํ คจฺฉถ; อหํ ปจฺฉโต ภิกฺขู คเหตฺวา อาคจฺฉามี’ติ เอวํ อาทิโตว ลปนาฯ อถ วา อตฺตานํ อุปเนตฺวา ‘อหํ ติโสฺส, มยิ ราชา ปสโนฺน, มยิ อสุโก จ อสุโก จ ราชมหามโตฺต ปสโนฺน’ติ เอวํ อตฺตุปนายิกา ลปนา อาลปนาฯ **ลปนา**ติ ปุฏฺฐสฺส สโต วุตฺตปฺปการเมว ลปนํฯ **สลฺลปนา**ติ คหปติกานํ อุกฺกณฺฐเน ภีตสฺส โอกาสํ ทตฺวา สุฏฺฐุ ลปนาฯ **อุลฺลปนา**ติ ‘มหากุฏุมฺพิโก, มหานาวิโก, มหาทานปตี’ติ เอวํ อุทฺธํ กตฺวา ลปนาฯ **สมุลฺลปนา**ติ สพฺพโตภาเคน อุทฺธํ กตฺวา ลปนาฯ **อุนฺนหนา**ติ ‘อุปาสกา, ปุเพฺพ อีทิเส กาเล ทานํ เทถ; อิทานิ กึ น เทถา’ติ เอวํ ยาว ‘ทสฺสาม, ภเนฺต, โอกาสํ น ลภามา’ติอาทีนิ วทนฺติ ตาว อุทฺธํ นหนา, เวฐนาติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา อุจฺฉุหตฺถํ ทิสฺวา ‘กุโต อาคตา, อุปาสกา’ติ ปุจฺฉติฯ ‘อุจฺฉุเขตฺตโต, ภเนฺต’ติฯ ‘กึ ตตฺถ อุจฺฉุ มธุร’นฺติ? ‘ขาทิตฺวา, ภเนฺต, ชานิตพฺพ’นฺติฯ ‘น, อุปาสกา, ภิกฺขุสฺส ‘อุจฺฉุํ เทถา’ติ วตฺตุํ วฏฺฏตี’ติ ยา เอวรูปา นิเพฺพเฐนฺตสฺสาปิ เวฐนกถา, สา อุนฺนหนา ฯ สพฺพโตภาเคน ปุนปฺปุนํ อุนฺนหนา **สมุนฺนหนาฯ อุกฺกาจนา**ติ ‘เอตํ กุลํ มํเยว ชานาติ, สเจ เอตฺถ เทยฺยธมฺโม อุปฺปชฺชติ, มยฺหเมว เทตี’ติ เอวํ อุกฺขิปิตฺวา กาจนา อุกฺกาจนา; อุทฺทีปนาติ วุตฺตํ โหติฯ

เตลกนฺทริกวตฺถุ เจตฺถ วตฺตพฺพํฯ เทฺว กิร ภิกฺขู เอกํ คามํ ปวิสิตฺวา อาสนสาลาย นิสีทิตฺวา เอกํ กุมาริกํ ทิสฺวา ปโกฺกสึสุฯ ตาย อาคตาย ตเตฺรโก เอกํ ปุจฺฉิ – ‘อยํ, ภเนฺต, กสฺส กุมาริกา’ติ? ‘อมฺหากํ อุปฏฺฐายิกาย เตลกนฺทริกาย ธีตา, อาวุโสฯ อิมิสฺสา มาตา มยิ เคหํ คเต สปฺปึ ททมานา ฆเฏเนว เทติ, อยมฺปิ มาตา วิย ฆเฏเนว เทตี’ติ อุกฺกาเจติฯ

สพฺพโตภาเคน ปุนปฺปุนํ อุกฺกาจนา **สมุกฺกาจนาฯ อนุปฺปิยภาณิตา**ติ สจฺจานุรูปํ วา ธมฺมานุรูปํ วา อนปโลเกตฺวา ปุนปฺปุนํ ปิยภณนเมวฯ **จาฏุกมฺยตา**ติ นีจวุตฺติตา; อตฺตานํ เหฏฺฐโต ฐเปตฺวา วตฺตนํฯ **มุคฺคสูปฺยตา**ติ มุคฺคสูปสทิสตาฯ ยถา มุเคฺคสุ ปจฺจมาเนสุ โกจิเทว น ปจฺจติ, อวเสสา ปจฺจนฺติ; เอวํ ยสฺส ปุคฺคลสฺส วจเน กิญฺจิเทว สจฺจํ โหติ, เสสํ อลิกํ – อยํ ปุคฺคโล มุคฺคสูโปฺยติ วุจฺจติฯ ตสฺส ภาโว มุคฺคสูปฺยตาฯ **ปาริภฏฺยตา**ติ ปาริภฏฺยภาโวฯ โย หิ กุลทารเก ธาตี วิย องฺเกน วา ขเนฺธน วา ปริภฏติ, ธาเรตีติ อโตฺถ; ตสฺส ปริภฏสฺส กมฺมํ ปาริภฏฺยํ; ปาริภฏฺยสฺส ภาโว ปาริภฏฺยตาติฯ

๘๖๓. เนมิตฺติกตานิเทฺทเส **นิมิตฺต**นฺติ ยํกิญฺจิ ปเรสํ ปจฺจยทานสํโยชนกํ กายวจีกมฺมํฯ **นิมิตฺตกมฺม**นฺติ นิมิตฺตสฺส กรณโกสลฺลํฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – เอโก กิร ปิณฺฑปาติโก อุปฏฺฐากกมฺมารสฺส เคหทฺวารํ คนฺตฺวา ‘กึ ภเนฺต’ติ ปุจฺฉิโต จีวรเนฺตเรน หตฺถํ นีหริตฺวา วาสิปหรณาการํ อกาสิฯ กมฺมาโร ‘สลฺลกฺขิตํ เม, ภเนฺต’ติ วาสึ กตฺวา อทาสิฯ **โอภาโส**ติ ปจฺจยปฏิสํยุตฺตกถาฯ **โอภาสกมฺม**นฺติ วจฺฉกปาลเก ทิสฺวา ‘กึ อิเม วจฺฉา ขีรโควจฺฉา, ตกฺกโควจฺฉา’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘ขีรโควจฺฉา, ภเนฺต’ติ วุเตฺต ‘น ขีรโควจฺฉา, ยทิ ขีรโควจฺฉา สิยุํ ภิกฺขูปิ ขีรํ ลเภยฺยุ’นฺติ เอวมาทินา นเยน เตสํ ทารกานํ มาตาปิตูนํ นิเวเทตฺวา ขีรทาปนาทิกํ โอภาสกรณํฯ **สามนฺตชปฺปา**ติ สมีปํ กตฺวา ชปฺปนํฯ

ชาตกภาณกวตฺถุ เจตฺถ กเถตพฺพํฯ เอโก กิร ชาตกภาณกเตฺถโร ภุญฺชิตุกาโม อุปฏฺฐายิกาย เคหํ ปวิสิตฺวา นิสีทิฯ สา อทาตุกามา ‘ตณฺฑุลา นตฺถี’ติ ภณนฺตี ตณฺฑุเล อาหริตุกามา วิย ปฏิวิสฺสกฆรํ คตาฯ ภิกฺขุ อโนฺตคพฺภํ ปวิสิตฺวา โอโลเกโนฺต กวาฏโกเณ อุจฺฉุํ, ภาชเน คุฬํ, ปิฏเก โลณมจฺฉผาลํ, กุมฺภิยํ ตณฺฑุเล, ฆเฏ ฆตํ ทิสฺวา นิกฺขมิตฺวา นิสีทิฯ ฆรณี ‘ตณฺฑุลํ นาลตฺถ’นฺติ อาคตาฯ เถโร ‘อุปาสิเก, อชฺช ภิกฺขา น สมฺปชฺชิสฺสตี’ติ ปฏิกเจฺจว นิ

มิตฺตํ อทฺทส’นฺติ อาหฯ ‘กึ, ภนฺเต’ติ? ‘กวาฏโกเณ นิกฺขิตฺตํ อุจฺฉุํ วิย สปฺปํ อทฺทสํ; ‘ตํ ปหริสฺสามี’ติ โอโลเกนฺโต ภาชเน ฐปิตํ คุฬปิณฺฑํ วิย ปาสาณํ เลฑฺฑุเกน; ปหเฎน สเปฺปน กตํ, ปิฎเก นิกฺขิตฺตโลณมจฺฉผาลสทิสํ, ผณํ; ตสฺส ตํ เลฑฺฑุํ ฑํสิตุกามสฺส, กุมฺภิยา ตณฺฑุลสทิเส ทเนฺต; อถสฺส กุปิตสฺส, ฆเฎ ปกฺขิตฺตฆตสทิสํ, มุขโต นิกฺขมนฺตํ วิสมิสฺสกํ เขฬ’นฺติฯ สา ‘น สกฺกา มุณฺฑกํ วเญฺจตุ’นฺติ อุจฺฉุํ ทตฺวา โอทนํ ปจิตฺวา ฆตคุฬมเจฺฉหิ สทฺธึ อทาสีติฯ เอวํ สมีปํ กตฺวา ชปฺปนํ สามนฺตชปฺปาติ เวทิตพฺพํฯ **ปริกถา**ติ ยถา ตํ ลภติ ตถา ปริวเตฺตตฺวา ปริวเตฺตตฺวา กถนํฯ

๘๖๔. นิเปฺปสิกตานิเทฺทเส **อโกฺกสนา**ติ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสนาฯ **วมฺภนา**ติ ปริภวิตฺวา กถนํฯ **ครหนา**ติ ‘อสฺสโทฺธ อปฺปสโนฺน’ติอาทินา นเยน โทสาโรปนาฯ **อุเกฺขปนา**ติ ‘มา เอตํ เอตฺถ กเถถา’ติ วาจาย อุกฺขิปนํฯ สพฺพโตภาเคน สวตฺถุกํ สเหตุกํ กตฺวา อุเกฺขปนา **สมุเกฺขปนา**ฯ อถวา อเทนฺตํ ‘อโห ทานปตี’ติ เอวํ อุกฺขิปนํ **อุเกฺขปนา**ฯ ‘มหาทานปตี’ติ เอวํ สุฎฺฐุ อุเกฺขปนา **สมุเกฺขปนาฯ ขิปนา**ติ ‘กึ อิมสฺส ชีวิตํ พีชโภชิโน’ติ เอวํ อุปฺปณฺฑนาฯ **สงฺขิปนา**ติ ‘กึ อิมํ อทายโกติ ภณถ โย นิจฺจกาลํ สเพฺพสมฺปิ นตฺถีติ วจนํ เทตี’ติ เอวํ สุฎฺฐุตรํ อุปฺปณฺฑนาฯ **ปาปนา**ติ อทายกตฺตสฺส อวณฺณสฺส วา ปาปนํฯ สพฺพโตภาเคน ปาปนา **สมฺปาปนา**ฯ **อวณฺณหาริกา**ติ ‘เอวํ เม อวณฺณภยาปิ ทสฺสตี’ติ เคหโต เคหํ, คามโต คามํ, ชนปทโต ชนปทํ อวณฺณหรณํฯ **ปรปิฎฺฐิมํสิกตา**ติ ปุรโต มธุรํ ภณิตฺวา ปรมฺมุเข อวณฺณภาสิตาฯ เอสา หิ อภิมุขํ โอโลเกตุํ อสโกฺกนฺตสฺส ปรมฺมุขานํ ปิฎฺฐิมํสขาทนํ วิย โหติฯ ตสฺมา ปรปิฎฺฐิมํสิกตาติ วุตฺตาฯ **อยํ วุจฺจติ นิเปฺปสิกตา**ติ อยํ ยสฺมา เวฬุเปสิกา วิย อพฺภงฺคํ ปรสฺส คุณํ นิเปฺปเสติ นิปฺปุญฺฉติ, ยสฺมา วา คนฺธชาตํ นิปิสิตฺวา คนฺธมคฺคนา วิย ปรคุเณ นิปิสิตฺวา วิจุณฺเณตฺวา เอสา ลาภมคฺคนา โหติ, ตสฺมา นิเปฺปสิกตาติ วุจฺจตีติฯ

๘๖๕. ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตานิเทฺทเส **นิชิคีสนตา**ติ มคฺคนาฯ **อิโต ลทฺธ**นฺติ อิมมฺหา เคหา ลทฺธํฯ **อมุตฺรา**ติ อมุกมฺหิ เคเหฯ **เอฎฺฐี**ติ อิจฺฉนาฯ **คเวฎฺฐี**ติ มคฺคนาฯ **ปริเยฎฺฐี**ติ ปุนปฺปุนํ มคฺคนาฯ อาทิโต ปฎฺฐาย ลทฺธํ ลทฺธํ ภิกฺขํ ตตฺร ตตฺร กุลทารกานํ ทตฺวา อเนฺต ขีรยาคุํ ลภิตฺวา คตภิกฺขุวตฺถุ เจตฺถ กเถตพฺพํฯ **เอสนา**ติอาทีนิ **เอฎฺฐี**ติอาทีนํ เววจนานิ, ตสฺมา **เอฎฺฐี**ติ เอสนา, **คเวฎฺฐี**ติ คเวสนา, **ปริเยฎฺฐี**ติ ปริเยสนาฯ อิเจฺจวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

๘๖๖. เสยฺยมานนิเทฺทเส **ชาติยา**ติ ขตฺติยภาวาทิชาติสมฺปตฺติยาฯ **โคเตฺตนา**ติ โคตมโคตฺตาทินา อุกฺกฎฺฐโคเตฺตนฯ **โกลปุตฺติเยนา**ติ มหากุลภาเวนฯ **วณฺณโปกฺขรตายา**ติ วณฺณสมฺปนฺนสรีรตายฯ สรีรญฺหิ โปกฺขรนฺติ วุจฺจติ, ตสฺส วณฺณสมฺปตฺติยา อภิรูปภาเวนาติ อโตฺถฯ **ธเนนา**ติอาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ **มานํ ชเปฺปตี**ติ เอเตสุ เยน เกนจิ วตฺถุนา ‘เสโยฺยหมสฺมี’ติ มานํ ปวเตฺตติ กโรติฯ

๘๖๗. สทิสมานนิเทฺทเส **มานํ ชเปฺปตี**ติ เอเตสุ เยน เกนจิ วตฺถุนา ‘สทิโสหมสฺมี’ติ มานํ ปวเตฺตติฯ อยเมตฺถ อตฺถโต วิเสโสฯ ปาฬิยํ ปน นานากรณํ นตฺถิฯ

๘๖๘. หีนมานนิเทฺทเส **โอมานํ ชเปฺปตี**ติ เหฎฺฐามานํ ปวเตฺตติฯ **โอมาโน**ติ ลามโก เหฎฺฐามาโนฯ **โอมญฺญนา โอมญฺญิตตฺต**นฺติ อาการภาวนิเทฺทโสฯ **หีฬนา**ติ ชาติอาทีหิ อตฺตชิคุจฺฉนาฯ **โอหีฬนา**ติ อติเรกโต หีฬนาฯ **โอหีฬิตตฺต**นฺติ ตเสฺสว ภาวนิเทฺทโสฯ **อตฺตุญฺญา**ติ อตฺตานํ หีนํ กตฺวา ชานนาฯ **อตฺตาวญฺญา**ติ อตฺตานํ อวชานนาฯ **อตฺตปริภโว**ติ ชาติอาทิสมฺปตฺตินามเมว ชาตาติ อตฺตานํ ปริภวิตฺวา มญฺญนาฯ เอวมิเม ตโย มานา ปุคฺคลํ อนิสฺสาย ชาติอาทิวตฺถุวเสเนว กถิตาฯ เตสุ เอเกโก ติณฺณมฺปิ เสยฺยสทิสหีนานํ อุปฺปชฺชติฯ

ตตฺถ ‘เสโยฺยหมสฺมี’ติ มาโน เสยฺยเสฺสว ยาถาวมาโน, เสสานํ อยาถาวมาโนฯ ‘สทิโสหมสฺมี’ติ มาโน สทิสเสฺสว ยาถาวมาโน, เสสานํ อยาถาวมาโนฯ ‘หีโนหมสฺมี’ติ มาโน หีนเสฺสว ยาถาวมาโน, เสสานํ อยาถาวมาโนฯ

๘๖๙. **ตตฺถ กตโม เสยฺยสฺส เสโยฺยหมสฺมี**ติอาทโย ปน นว มานา ปุคฺคลํ นิสฺสาย กถิตาฯ เตสุ ตโย ตโย เอเกกสฺส อุปฺปชฺชนฺติฯ ตตฺถ **ทหตี**ติ ฐเปติฯ **ตํ นิสฺสายา**ติ ตํ เสยฺยโต ทหนํ นิสฺสายฯ เอตฺถ ปน เสยฺยสฺส เสโยฺยหมสฺมีติ มาโน ราชูนเญฺจว ปพฺพชิตานญฺจ อุปฺปชฺชติฯ ราชา หิ ‘รฎฺฐน วา ธเนน วา วาหเนหิ วา โก มยา สทิโส อตฺถี’ติ เอตํ มานํ กโรติฯ ปพฺพชิโตปิ ‘สีลธุตงฺคาทีหิ โก มยา สทิโส อตฺถี’ติ เอตํ มานํ กโรติฯ

๘๗๐. **เสยฺยสฺส สทิโสหมสฺมี**ติ มาโนปิ เอเตสํเยว อุปฺปชฺชติฯ ราชา หิ ‘รฎฺฐน วา ธเนน วา วาหเนหิ วา อญฺญราชูหิ สทฺธึ มยฺหํ กึ นานากรณ’นฺติ เอตํ มานํ กโรติฯ ปพฺพชิโตปิ ‘สีลธุตงฺคาทีหิ อเญฺญน ภิกฺขุนา สทฺธึ มยฺหํ กึ นานากรณ’นฺติ เอตํ มานํ กโรติฯ

๘๗๑. **เสยฺยสฺส หีโนหมสฺมี**ติ มาโนปิ เอเตสํเยว อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส หิ รโญฺญ รฎฺฐํ วา ธนํ วา วาหนานิ วา สมฺปนฺนานิ น โหนฺติ, โส ‘มยฺหํ ราชาติ โวหารสุขมตฺตเมว; กึ ราชา นาม อห’นฺติ เอตํ มานํ กโรติฯ ปพฺพชิโตปิ ‘อปฺปลาภสกฺกาโร อหํฯ ธมฺมกถิโก พหุสฺสุโต มหาเถโรติ กถามตฺตเมวฯ กึ ธมฺมกถิโก นามาหํ, กึ พหุสฺสุโต นามาหํ, กึ มหาเถโร นามาหํ ยสฺส เม ลาภสกฺกาโร นตฺถี’ติ เอตํ มานํ กโรติฯ

๘๗๒. **สทิสสฺส เสโยฺยหมสฺมี**ติ มานาทโย อมจฺจาทีนํ อุปฺปชฺชนฺติฯ อมโจฺจ หิ รฎฺฐิโย วา ‘โภคยานวาหนาทีหิ โก มยา สทิโส อโญฺญ ราชปุริโส อตฺถี’ติ วา ‘มยฺหํ อเญฺญหิ สทฺธึ กึ นานากรณ’นฺติ วา ‘อมโจฺจติ นามมตฺตเมว มยฺหํ; ฆาสจฺฉาทนมตฺตมฺปิ เม นตฺถิฯ กึ อมโจฺจ นามาห’นฺติ เอเต มาเน กโรติฯ

๘๗๕. **หีนสฺส เสโยฺยหมสฺมี**ติ มานาทโย ทาสาทีนํ อุปฺปชฺชนฺติฯ ทาโส หิ ‘มาติโต วา ปิติโต วา โก มยา สทิโส อโญฺญ ทาโส นาม อตฺถิ’ อเญฺญ ชีวิตุํ อสโกฺกนฺตา กุจฺฉิเหตุ ทาสา นาม ชาตาฯ อหํ ปน ปเวณีอาคตตฺตา เสโยฺย’ติ วา ‘ปเวณีอาคตภาเวน อุภโตสุทฺธิกทาสเตฺตน อสุกทาเสน นาม สทฺธึ กึ มยฺหํ นานากรณ’นฺติ วา ‘กุจฺฉิวเสนาหํ ทาสพฺยํ อุปคโตฯ มาตาปิตุโกฎิยา ปน เม ทาสฎฺฐานํ นตฺถิฯ กึ ทาโส นาม อห’นฺติ วา เอเต มาเน กโรติฯ ยถา จ ทาโส เอวํ ปุกฺกุสจณฺฑาลาทโยปิ เอเต มาเน กโรนฺติเยวฯ

เอตฺถ จ ‘เสยฺยสฺส เสโยฺยหมสฺมี’ติ อุปฺปนฺนมาโนว ยาถาวมาโน, อิตเร เทฺว อยาถาวมานาฯ ตถา ‘สทิสสฺส สทิโสหมสฺมี’ติ ‘หีนสฺส หีโนหมสฺมี’ติ อุปฺปนฺนมาโนว ยาถาวมาโน, อิตเร เทฺว อยาถาวมานาฯ ตตฺถ ยาถาวมานา อรหตฺตมคฺควชฺฌา, อยาถาวมานา โสตาปตฺติมคฺควชฺฌาฯ

๘๗๘. เอวํ สวตฺถุเก มาเน กเถตฺวา อิทานิ อวตฺถุกํ นิพฺพตฺติตมานเมว ทเสฺสตุํ **ตตฺถ กตโม มาโน**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๘๗๙. อติมานนิเทฺทเส เสยฺยาทิวเสน ปุคฺคลํ อนามสิตฺวา ชาติอาทีนํ วตฺถุวเสเนว นิทฺทิโฎฺฐฯ ตตฺถ **อติมญฺญตี**ติ ‘ชาติอาทีหิ มยา สทิโส นตฺถี’ติ อติกฺกมิตฺวา มญฺญติฯ

๘๘๐. มานาติมานนิเทฺทเส **โย เอวรูโป**ติ โย เอโส ‘อยํ ปุเพฺพ มยา สทิโส, อิทานิ อหํ เสโฏฺฐ, อหํ หีนตโร’ติ อุปฺปโนฺน มาโนฯ อยํ ภาราติภาโร วิย ปุริมํ สทิสมานํ อุปาทาย มานาติมาโนติ ทเสฺสตุํ เอวมาหฯ

๘๘๑. โอมานนิเทฺทโส หีนมานนิเทฺทสสทิโสเยวฯ เวเนยฺยวเสน ปน โส ‘หีโนหมสฺมี’ติ มาโน นาม วุโตฺต – อยํ โอมาโน นามฯ อปิเจตฺถ ‘ตฺวํ ชาติมา, กากชาติ วิย เต ชาติ; ตฺวํ โคตฺตวา, จณฺฑาลโคตฺตํ วิย เต โคตฺตํ; ตุยฺหํ สโร อตฺถิ, กากสฺสโร วิย เต สโร’ติ เอวํ อตฺตานํ เหฏฺฐา กตฺวา ปวตฺตนวเสน อยํ โอมาโนติ เวทิตโพฺพฯ

๘๘๒. อธิมานนิเทฺทเส **อปฺปเตฺต ปตฺตสญฺญิตา**ติ จตฺตาริ สจฺจานิ อปฺปตฺวา ปตฺตสญฺญิตาย ฯ **อกเต**ติ จตูหิ มเคฺคหิ กตฺตพฺพกิเจฺจ อกเตเยวฯ **อนธิคเต**ติ จตุสจฺจธเมฺม อนธิคเตฯ **อสจฺฉิกเต**ติ อรหเตฺตน อปจฺจกฺขกเตฯ **อยํ วุจฺจติ อธิมาโน**ติ อยํ อธิคตมาโน นาม วุจฺจติฯ

อยํ ปน กสฺส อุปฺปชฺชติ, กสฺส นุปฺปชฺชตีติ? อริยสาวกสฺส ตาว นุปฺปชฺชติฯ โส หิ มคฺคผลนิพฺพานปหีนกิเลสาวสิฏฺฐกิเลสปจฺจเวกฺขเณน สญฺชาตโสมนโสฺส อริยคุณปฏิเวเธ นิกฺกโงฺขฯ ตสฺมา โสตาปนฺนาทีนํ ‘อหํ สกทาคามี’ติอาทิวเสน มาโน นุปฺปชฺชติ; ทุสฺสีลสฺสาปิ นุปฺปชฺชติ; โส หิ อริยคุณาธิคเม นิราโสวฯ สีลวโตปิ ปริจฺจตฺตกมฺมฏฺฐานสฺส นิทฺทารามตาทิมนุยุตฺตสฺส นุปฺปชฺชติฯ

ปริสุทฺธสีลสฺส ปน กมฺมฏฺฐาเน อปฺปมตฺตสฺส นามรูปํ ววตฺถเปตฺวา ปจฺจยปริคฺคเหน วิติณฺณกงฺขสฺส ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา สงฺขาเร สมฺมสนฺตสฺส อารทฺธวิปสฺสกสฺส อุปฺปชฺชติ; อุปฺปเนฺน จ สุทฺธสมถลาภี วา สุทฺธวิปสฺสนาลาภี วา อนฺตรา ฐเปติฯ โส หิ ทสปิ วีสมฺปิ ตึสมฺปิ วสฺสานิ กิเลสสมุทาจารํ อปสฺสโนฺต ‘อหํ โสตาปโนฺน’ติ วา ‘สกทาคามี’ติ วา ‘อนาคามี’ติ วา มญฺญติฯ สมถวิปสฺสนาลาภี ปน อรหเตฺตเยว ฐเปติฯ ตสฺส หิ สมาธิพเลน กิเลสา วิกฺขมฺภิตา, วิปสฺสนาพเลน สงฺขารา สุปริคฺคหิตาฯ ตสฺมา สฏฺฐิมฺปิ วสฺสานิ อสีติปิ วสฺสานิ วสฺสสตมฺปิ กิเลสา น สมุทาจรนฺติ; ขีณาสวเสฺสว จิตฺตจาโร โหติฯ โส เอวํ ทีฆรตฺตํ กิเลสสมุทาจารํ อปสฺสโนฺต อนฺตรา อฏฺฐตฺวาว ‘อรหา อห’นฺติ มญฺญติ, อุจฺจมาลงฺกวาสี มหานาคเตฺถโร วิย, หงฺกนกวาสี มหาทตฺตเตฺถโร วิย, จิตฺตลปพฺพเต นิงฺกโปณฺณปธานฆรวาสี จูฬสุมเตฺถโร วิย จฯ

ตตฺริทํ เอกวตฺถุปริทีปนํ – ตลงฺครวาสี ธมฺมทิเนฺนเตฺถโร กิร นาม เอโก ปภินฺนปฏิสมฺภิโท มหาขีณาสโว มหโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส โอวาททายโก อโหสิฯ โส เอกทิวสํ อตฺตโน ทิวาฏฺฐาเน นิสีทิตฺวา ‘กิฺนนุ โข อมฺหากํ อาจริยสฺส อุจฺจตลิงฺกวาสีมหานาคเตฺถรสฺส สมณกิจฺจํ มตฺถกํ ปเตฺต, โน’ติ อาวชฺชโนฺต ปุถุชฺชนภาวเมวสฺส ทิสฺวา ‘มยิ อคจฺฉเนฺต ปุถุชฺชนกาลกิริยเมว กริสฺสตี’ติ จ ญตฺวา อิทฺธิยา เวหาสํ อุปฺปติตฺวา ทิวาฏฺฐาเน นิสินฺนสฺส เถรสฺส สมีเป โอโรหิตฺวา วนฺทิตฺวา วตฺตํ ทเสฺสตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ ‘กึ, อาวุโส ธมฺมทินฺน, อกาเล อาคโตสี’ติ จ วุโตฺต ‘ปญฺหํ, ภเนฺต, ปุจฺฉิตุํ อาคโตมฺหี’ติ อาหฯ

ตโต ‘ปุจฺฉาวุโส, ชานมาโน กถยิสฺสามี’ติ วุโตฺต ปญฺหาสหสฺสํ ปุจฺฉิฯ เถโร ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ ปญฺหํ อสชฺชมาโนว กเถสิฯ ตโต ‘อติติกฺขํ เต, ภเนฺต, ญาณํฯ กทา ตุเมฺหหิ อยํ ธโมฺม อธิคโต’ติ วุโตฺต ‘อิโต สฏฺฐิวสฺสกาเล, อาวุโส’ติ อาหฯ ‘สมาธิมฺปิ, ภเนฺต, วฬเญฺชถา’ติ? ‘น อิทํ, อาวุโส, ภาริย’นฺติฯ ‘เตน หิ, ภเนฺต, เอกํ หตฺถึ มาเปถา’ติฯ เถโร สพฺพเสตํ หตฺถึ มาเป

สิฯ ‘อิทานิ, ภนฺเต, ยถา อยํ หตฺถี อญฺจิตกโณฺณ ปสาริตนงฺคุโฏฺฐ โสณฺฑํ มุเข ปกฺขิปิตฺวา เภรวํ โกญฺจนาทํ กโรนฺโต ตุมฺหากํ อภิมุโข อาคจฺฉติ ตถา ตํ กโรถา’ติฯ เถโร ตถา กตฺวา เวเคน อาคจฺฉโต หตฺถิสฺส เภรวํ อาการํ ทิสฺวา อุฏฺฐาย ปลายิตุํ อารโทฺธฯ ตเมนํ ขีณาสวเตฺถโร หตฺถํ ปสาเรตฺวา จีวรกเณฺณ คเหตฺวา ‘ภนฺเต, ขีณาสวสฺส สารชฺชํ นาม โหตี’ติ อาหฯ โส ตสฺมิํ กาเล อตฺตโน ปุถุชฺชนภาวํ ญตฺวา ‘อวสฺสโย เม, อาวุโส ธมฺมทินฺน, โหหี’ติ วตฺวา ปาทมูเล อุกฺกุฏิกํ นิสีทิฯ ‘ภนฺเต, ตุมฺหากํ อวสฺสโย ภวิสฺสามิเจฺจวาหํ อาคโต, มา จินฺตยิตฺถา’ติ กมฺมฏฺฐานํ กเถสิฯ เถโร กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา จงฺกมํ อารุยฺห ตติเย ปทวาเร อคฺคผลํ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เถโร กิร โทสจริโต อโหสิฯ

๘๘๓. อสฺมิมานนิเทฺทเส **รูปํ อสฺมีติ มาโน**ติ ‘อหํ รูป’นฺติ อุปฺปนฺนมาโนฯ **ฉโนฺท**ติ มานํ อนุคตจฺฉโนฺทวฯ ตถา **อนุสโย**ฯ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๘๘๔. มิจฺฉามานนิเทฺทเส **ปาปเกน วา กมฺมายตเนนา**ติ อาทีสุ **ปาปกํ กมฺมายตนํ** นาม เกวฏฺฏมจฺฉพนฺธเนสาทาทีนํ กมฺมํฯ **ปาปกํ สิปฺปายตนํ** นาม มจฺฉชาลขิปนกุมินกรเณสุ เจว ปาสโอฑฺฑนสูลาโรปนาทีสุ จ เฉกตาฯ **ปาปกํ วิชฺชาฏฺฐานํ** นาม ยา กาจิ ปรูปฆาตวิชฺชาฯ **ปาปกํ สุตํ** นาม ภารตยุทฺธสีตาหรณาทิปฏิสํยุตฺตํฯ **ปาปกํ ปฏิภานํ** นาม ทุพฺภาสิตยุตฺตํ กปฺปนาฏกวิลปฺปนาทิปฏิภานํฯ **ปาปกํ สีลํ** นาม อชสีลํ โคสีลํฯ **วตมฺปิ** อชวตโควตเมวฯ **ปาปิกา ทิฏฺฐิ** ปน ทฺวาสฏฺฐิยา ทิฏฺฐิคเตสุ ยา กาจิ ทิฏฺฐิฯ

๘๘๕. ญาติวิตกฺกนิเทฺทสาทีสุ ‘มยฺหํ ญาตโย สุขชีวิโน สมฺปตฺติยุตฺตา’ติ เอวํ ปญฺจกามคุณสนฺนิสฺสิเตน เคหสิตเปเมน ญาตเก อารพฺภ อุปฺปนฺนวิตโกฺกว **ญาติวิตโกฺก** นามฯ ‘ขยํ คตา วยํ คตา สทฺธา ปสนฺนา’ติ เอวํ ปวตฺโต ปน ญาติวิตโกฺก นาม น โหติฯ

๘๘๖. ‘อมฺหากํ ชนปโท สุภิโกฺข สมฺปนฺนสโสฺส’ติ ตุฏฺฐมานสฺส เคหสิตเปมวเสเนว อุปฺปนฺนวิตโกฺก **ชนปทวิตโกฺก** นามฯ ‘อมฺหากํ ชนปเท มนุสฺสา สทฺธา ปสนฺนา ขยํ คตา วยํ คตา’ติ เอวํ ปวตฺโต ปน ชนปทวิตโกฺก นาม น โหติฯ

๘๘๗. อมรตฺถาย วิตโกฺก, อมโร วา วิตโกฺกติ **อมรวิตโกฺก**ฯ ตตฺถ ‘อุกฺกุฏิกปฺปธานาทีหิ ทุเกฺข นิชฺชิเณฺณ สมฺปราเย อตฺตา สุขี โหติ อมโร’ติ ทุกฺกรการิกํ กโรนฺตสฺส ตาย ทุกฺกรการิกาย ปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก อมรตฺถาย วิตโกฺก นามฯ ทิฏฺฐิคติโก ปน ‘สสฺสตํ วเทสี’ติอาทีนิ ปุโฏฺฐ ‘เอวนฺติปิ เม โน, ตถาติปิ เม โน’ อญฺญถาติปิ เม โน, โนติปิ เม โน, โน โนติปิ เม โน’ติ (ที. นิ. ๑.๖๒) วิเกฺขปํ อาปชฺชติ, ตสฺส โส ทิฏฺฐิคตปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺกฯ ยถา อมโร นาม มโจฺฉ อุทเก คเหตฺวา มาเรตุํ น สกฺกา, อิโต จิโต จ ธาวติ, คาหํ น คจฺฉติ; เอวเมว เอกสฺมิํ ปเกฺข อสณฺฐหนโต น มรตีติ อมโร นาม โหติฯ ตํ ทุวิธมฺปิ เอกโต กตฺวา **อยํ วุจฺจติ อมรวิตโกฺก**ติ วุตฺตํฯ

๘๘๘. **ปรานุทฺทยตาปฏิสํยุโตฺต**ติ อนุทฺทยตาปติรูปเกน เคหสิตเปเมน ปฏิสํยุโตฺตฯ **สหนนฺที**ติอาทีสุ อุปฏฺฐาเกสุ นนฺทเนฺตสุ โสจเนฺตสุ จ เตหิ สทฺธิํ ทิคุณํ นนฺทติ, ทิคุณํ โสจติ; เตสุ สุขิเตสุ ทิคุณํ สุขิโต โหติ, ทุกฺขิเตสุ ทิคุณํ ทุกฺขิโต โหติฯ **อุปฺปเนฺนสุ กิจฺจกรณีเยสู**ติ เตสุ มหเนฺตสุ วา ขุทฺทเกสุ วา กเมฺมสุ อุปฺปเนฺนสุฯ **อตฺตนา วา โยคํ อาปชฺชตี**ติ ตานิ ตานิ กิจฺจานิ สาเธโนฺต ปญฺญตฺติํ วีติกฺกมติ, สเลฺลขํ โกเปติฯ **โย ตตฺถา**ติ โย ตสฺมิํ สํสฏฺฐวิหาเร, ตสฺมิํ วา โยคาปชฺชเน เคหสิโต วิตโกฺก – อยํ ปรานุทฺทยตาปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก นามฯ

๘๘๙. **ลาภสกฺการสิโลกปฏิสํยุตฺโต**ติ จีวราทิลาเภน เจว สกฺกาเรน จ กิตฺติสเทฺทน จ สทฺธึ อารมฺมณกรณวเสน ปฏิสํยุตฺโตฯ

๘๙๐. **อนวญฺญตฺติปฏิสํยุตฺโต**ติ 'อโห วต มํ ปเร น อวชาเนยฺยุํ, น โปเถตฺวา วิเหเฐตฺวา กเถยฺยุ'นฺติ เอวํ อนวญฺญาตภาวปตฺถนาย สทฺธึ อุปฺปชฺชนวิตโกฺกฯ **โย ตตฺถ เคหสิโต**ติ โย ตสฺมึ 'มา มํ ปเร อวชานึสู'ติ อุปฺปเนฺน จิเตฺต ปญฺจกามคุณสงฺขาตเคหนิสฺสิโต หุตฺวา อุปฺปนฺนวิตโกฺกฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวาติฯ

เอกกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

(๒.) ทุกนิเทฺทสวณฺณนา

๘๙๑. ทุเกสุ โกธนิเทฺทสาทโย เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ เหฏฺฐา อนาคเตสุ ปน อุปนาหนิเทฺทสาทีสุ ปุพฺพกาลํ โกธํ อุปนยฺหตีติ อปรกาลโกโธ **อุปนาโห** นามฯ อุปนยฺหนากาโร **อุปนยฺหนา**ฯ อุปนยฺหิตสฺส ภาโว **อุปนยฺหิตตฺตํฯ อฏฺฐปนา**ติ ปฐมุปฺปนฺนสฺส อนนฺตรฏฺฐปนา มริยาทฏฺฐปนา วาฯ **ฐปนา**ติ ปกติฐปนาฯ **สณฺฐปนา**ติ สพฺพโตภาเคน ปุนปฺปุนํ อาฆาตฏฺฐปนาฯ **อนุสํสนฺทนา**ติ ปฐมุปฺปเนฺนน โกเธน สทฺธึ อนนฺตรํ อทเสฺสตฺวา เอกีภาวกรณาฯ **อนุปฺปพนฺธนา**ติ ปุริเมน สทฺธึ ปจฺฉิมสฺส ฆฏนาฯ **ทฬฺหีกมฺมน**ฺติ ถิรกรณํฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ อุปนนฺธนลกฺขโณ เวรํ อปฺปฏินิสฺสชฺชนรโส อุปนาโหติ วุจฺจติ; เยน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล เวรํ นิสฺสชฺชิตุํ น สโกฺกติ; 'เอวํ นาม มํ เอส วตฺตุํ อนนุจฺฉวิโก'ติ อปราปรํ อนุพนฺธติ; อาทิตฺตปูติอลาตํ วิย ชลเตว ; โธวิยมานํ อจฺฉจมฺมํ วิย, วสาเตลมกฺขิตปิโลติกา วิย จ น ปริสุชฺฌติฯ

๘๙๒. มกฺขนภาววเสน **มโกฺข;** ปรคุณมกฺขนาย ปวเตฺตโนฺตปิ อตฺตโน การณํ, คูถปหรณกํ คูโถ วิย, ปฐมตรํ มเกฺขตีติ อโตฺถฯ ตโต ปรา เทฺว อาการภาวนิเทฺทสาฯ นิฏฺฐุรภาโว **นิฏฺฐุริยํ;** 'ตํ นิสฺสาย เอตฺตกมฺปิ นตฺถี'ติ เขฬปาตนนฺติ อโตฺถฯ **นิฏฺฐุริยกมฺม**นฺติ นิฏฺฐุริยกรณํฯ คหโฏฺฐ วา หิ คหฏฺฐํ, ภิกฺขุ วา ภิกฺขุํ นิสฺสาย วสโนฺต อปฺปมตฺตเกเนว กุชฺฌิตฺวา 'ตํ นิสฺสาย เอตฺตกมฺปิ นตฺถี'ติ เขฬํ ปาเตตฺวา ปาเทน มทฺทโนฺต วิย นิฏฺฐุริยํ นาม กโรติฯ ตสฺส ตํ กมฺมํ นิฏฺฐุริยกมฺมนฺติ วุจฺจติฯ ลกฺขณาทิโต ปเนส ปรคุณมกฺขนลกฺขโณ มโกฺข, เตสํ วินาสนรโส, ปเรน สุกตานํ กิริยานํ อวจฺฉาทนปจฺจุปฏฺฐาโนฯ

ปฬาสตีติ **ปฬาโส;** ปรสฺส คุเณ ทเสฺสตฺวา อตฺตโน คุเณหิ สมํ กโรตีติ อโตฺถฯ ปฬาสสฺส อายนา **ปฬาสายนา**ฯ ปฬาโส จ โส อตฺตโน ชยาหรณโต อาหาโร จาติ **ปฬาสาหาโรฯ วิวาทฏฺฐาน**นฺติ วิวาทการณํฯ **ยุคคฺคาโห**ติ สมธุรคฺคหณํฯ **อปฺปฏินิสฺสโคฺค**ติ อตฺตนา คหิตสฺส อปฺปฏินิสฺสชฺชนํฯ ลกฺขณาทิโต ปเนส ยุคคฺคาหลกฺขโณ ปฬาโส, ปรคุเณหิ อตฺตโน คุณานํ สมกรณรโส, ปเรสํ คุณปฺปมาเณน อุปฏฺฐานปจฺจุปฏฺฐาโนฯ ปฬาสี หิ ปุคฺคโล ทุติยสฺส ธุรํ น เทติ, สมํ ปสาเรตฺวา ติฏฺฐติ, สากจฺฉมณฺฑเล อเญฺญน ภิกฺขุนา พหูสุ สุเตฺตสุ จ การเณสุ จ อาภเตสุปิ 'ตว จ มม จ วาเท กึ นาม นานากรณํ? นนุ มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณํ วิย เอกสทิสเมว อมฺหากํ วจน'นฺติ วทติฯ อิสฺสามจฺฉริยนิเทฺทสา วุตฺตตฺถา เอวฯ

๘๙๔. มายานิเทฺทเส **วาจํ ภาสตี**ติ ชานํเยว 'ปณฺณตฺตึ วีติกฺกมนฺตา ภิกฺขู ภาริยํ กโรนฺติ, อมฺหากํ ปน วีติกฺกมฏฺฐานํ นาม นตฺถี'ติ อุปสโนฺต วิย ภาสติฯ **กาเยน ปรกฺกมตี**ติ 'มยา กตํ อิทํ ปาปกมฺมํ มา เกจิ ชานึสู'ติ กาเยน วตฺตํ กโรติฯ วิชฺชมานโทสปฏิจฺฉาทนโต จกฺขุโม

หนมายา วิยาติ **มายา**ฯ มายาวิโน ภาโว **มายาวิตา**ฯ กตฺวา ปาปํ ปุน ปฏิจฺฉาทนโต อติจฺจ อาสรนฺติ เอตาย สตฺตาติ **อจฺจาสรา**ฯ กายวาจากิริยาหิ อญฺญถา ทสฺสนโต วเญฺจตีติ **วญฺจนา**ฯ เอตาย สตฺตา นิกโรนฺตีติ **นิกติ;** มิจฺฉากโรนฺตีติ อโตฺถฯ 'นาหํ เอวํ กโรมี'ติ ปาปานํ วิกฺขิปนโต **วิกิรณา**ฯ 'นาหํ เอวํ กโรมี'ติ ปริวชฺชนโต **ปริหรณา**ฯ กายาทีหิ สํวรณโต **คูหนา**ฯ สพฺพโตภาเคน คูหนา **ปริคูหนา**ฯ ติณปเณฺณหิ วิย คูถํ กายวจีกเมฺมหิ ปาปํ ฉาเทตีติ **ฉาทนา**ฯ สพฺพโตภาเคน ฉาทนา **ปฏิจฺฉาทนา**ฯ น อุตฺตานํ กตฺวา ทเสฺสตีติ **อนุตฺตานีกมฺมํ**ฯ น ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตีติ **อนาวิกมฺมํ**ฯ สุฏฺฐุ ฉาทนา **โวจฺฉาทนา**ฯ กตปฏิจฺฉาทนวเสน ปุนปิ ปาปสฺส กรณโต **ปาปกิริยา**ฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ กตปฏิจฺฉาทนลกฺขณา มายา นาม วุจฺจติ; ยาย สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ภสฺมาปฏิจฺฉโนฺน วิย องฺคาโร, อุทกปฏิจฺฉโนฺน วิย ขาณุ, ปิโลติกาปลิเวฐิตํ วิย จ สตฺถํ โหติฯ

สาเเฐยฺยนิเทฺทเส **สโฐ**ติ อสนฺตคุณปริทีปนโต น สมฺมา ภาสิตาฯ สพฺพโตภาเคน สโฐ **ปริสโฐ**ฯ **ยํ ตตฺถา**ติ ยํ ตสฺมึ ปุคฺคเลฯ **สฐนฺ**ติ อสนฺตคุณทีปนํ เกราฏิยํฯ **สฐตา**ติ สฐากาโรฯ **กกฺกรตา**ติ ปทุมนาลิสฺส วิย อปรามสนกฺขโม ขรผรุสภาโวฯ **กกฺกริยนฺ**ติปิ ตเสฺสว เววจนํฯ **ปริกฺขตฺตตา ปาริกฺขตฺติยนฺ**ติ ปททฺวเยน นิขณิตฺวา ฐปิตํ วิย ทฬฺหเกราฏิยํ วุตฺตํฯ **อิทํ วุจฺจตี**ติ อิทํ อตฺตโน อวิชฺชมานคุณปฺปกาสนลกฺขณํ สาเฐยฺยํ นาม วุจฺจติ; เยน สมนฺนาคตสฺส ปุคฺคลสฺส กุจฺฉึ วา ปิฏฺฐึ วา ชานิตุํ น สกฺกาฯ

> วาเมน สูกโร โหติ, ทกฺขิเณน อชามิโค;
> สเรน เนลโก โหติ, วิสาเณน ชรคฺคโวติฯ

เอวํ วุตฺตยกฺขสูกรสทิโส โหติฯ **อวิชฺชา**ทินิเทฺทสา วุตฺตตฺถา เอวฯ

๙๐๒. อนชฺชวนิเทฺทเส **อนชฺชโว**ติ อนุชุตากาโรฯ อนชฺชวภาโว **อนชฺชวตา**ฯ **ชิมฺหตา**ติ จนฺทวงฺกตาฯ **วงฺกตา**ติ โคมุตฺตวงฺกตาฯ **กุฏิลตา**ติ นงฺคลโกฏิวงฺกตาฯ สเพฺพหิปิ อิเมหิ ปเทหิ กายวจีจิตฺตวงฺกตาว กถิตาฯ

อมทฺทวนิเทฺทเส น มุทุภาโว **อมุทุตา**ฯ อมทฺทวากาโร **อมทฺทวตา**ฯ กกฺขฬภาโว **กกฺขฬิยํ**ฯ มทฺทวกรสฺส สิเนหสฺส อภาวโต ผรุสภาโว **ผารุสิยํ**ฯ อนีจวุตฺติตาย อุชุกเมว ฐิตจิตฺตภาโว **อุชุจิตฺตตา** ฯ ปุน อมุทุตาคหณํ ตสฺสา วิเสสนตฺถํ 'อมุทุตาสงฺขาตา อุชุจิตฺตตา, น อชฺชวสงฺขาตา อุชุจิตฺตตา'ติฯ

๙๐๓. **อกฺขนฺติ**นิเทฺทสาทโย ขนฺตินิเทฺทสาทิปฏิปกฺขโต เวทิตพฺพาฯ

๙๐๘. สํโยชนนิเทฺทเส **อชฺฌตฺตนฺ**ติ กามภโวฯ **พหิทฺธา**ติ รูปารูปภโวฯ กิญฺจาปิ หิ สตฺตา กามภเว อปฺปํ กาลํ วสนฺติ กปฺปสฺส จตุตฺถเมว โกฏฺฐาสํ, อิตเรสุ ตีสุ โกฏฺฐาเสสุ กามภโว สุโญฺญ โหติ ตุโจฺฉ, รูปารูปภเว พหุํ กาลํ วสนฺติ, ตถาปิ เนสํ ยสฺมา กามภเว จุติปฏิสนฺธิโย พหุกา โหนฺติ, อปฺปา รูปารูปภเวสุ, ยตฺถ จ จุติปฏิสนฺธิโย พหุกา ตตฺถ อาลโยปิ ปตฺถนาปิ อภิลาโสปิ พหุ โหติ, ยตฺถ อปฺปา ตตฺถ อโปฺป, ตสฺมา กามภโว อชฺฌตฺตํ นาม ชาโต, รูปารูปภวา พหิทฺธา นามฯ อิติ อชฺฌตฺตสงฺขาเต กามภเว พนฺธนํ **อชฺฌตฺตสํโยชนํ** นาม, พหิทฺธาสงฺขาเตสุ รูปารูปภเวสุ พนฺธนํ **พหิทฺธาสํโยชนํ** นามฯ ตตฺถ เอเกกํ ปญฺจปญฺจวิธํ โหติฯ เตน วุตฺตํ ''ปโญฺจรมฺภาคิยานิ ปญฺจุทฺธมฺภาคิยานี''ติฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – โอรํ วุจฺจติ กาม

ธาตุ, ตตฺถ อุปปตฺตินิปฺผาทนโต ตํ โอรํ ภชนฺตีติ โอรมฺภาคิยานิฯ อุทฺธํ วุจฺจติ รูปารูปธาตุ, ตตฺถ อุปปตฺตินิปฺผาทนโต ตํ อุทฺธํ ภชนฺตีติ อุทฺธมฺภาคิยานีติฯ

ทุกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

(๓.) ติกนิเทฺทสวณฺณนา

๙๐๙. ติกนิเทฺทเส ตีหิ อกุสลมูเลหิ วฏฺฏมูลสมุทาจาโร กถิโตฯ อกุสลวิตกฺกาทีสุ วิตกฺกนวเสน **วิตโกฺก,** สญฺชานนวเสน **สญฺญา,** สภาวเฏฺฐน **ธาตู**ติ เวทิตพฺพาฯ ทุจฺจริตนิเทฺทเส ปฐมนโย กมฺมปถวเสน วิภโตฺต, ทุติโย สพฺพสงฺคาหิกกมฺมวเสน, ตติโย นิพฺพตฺติตเจตนาวเสเนวฯ

๙๑๔. อาสวนิเทฺทเส สุตฺตนฺตปริยาเยน ตโยว อาสวา กถิตาฯ

๙๑๙. เอสนานิเทฺทเส สเงฺขปโต **ตตฺถ กตมา กาเมสนา**ติ อาทินา นเยน วุโตฺต กามคเวสนราโค **กาเมสนาฯ โย ภเวสุ ภวจฺฉโนฺท**ติอาทินา นเยน วุโตฺต ภวคเวสนราโค **ภเวสนาฯ สสฺสโต โลโก**ติอาทินา นเยน วุตฺตา ทิฎฺฐิคติกสมฺมตสฺส พฺรหฺมจริยสฺส คเวสนาทิฎฺฐิ **พฺรหฺมจริเยสนา**ติ เวทิตพฺพาฯ ยสฺมา จ น เกวลํ ราคทิฎฺฐิโย เอว เอสนา, ตเทกฎฺฐํ ปน กมฺมมฺปิ เอสนา เอว, ตสฺมา ตํ ทเสฺสตุํ ทุติยนโย วิภโตฺตฯ ตตฺถ **ตเทกฎฺฐ**นฺติ สมฺปยุเตฺตกฎฺฐํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ กามราเคกฎฺฐํ กามาวจรสตฺตานเมว ปวตฺตติ; ภวราเคกฎฺฐํ ปน มหาพฺรหฺมานํฯ สมาปตฺติโต วุฎฺฐาย จงฺกมนฺตานํ ฌานงฺคานํ อสฺสาทนกาเล อกุสลกายกมฺมํ โหติ, ‘อโห สุขํ อโห สุข’นฺติ วาจํ ภินฺทิตฺวา อสฺสาทนกาเล วจีกมฺมํ, กายงฺควาจงฺคานิ อโจเปตฺวา มนสาว อสฺสาทนกาเล มโนกมฺมํฯ อนฺตคฺคาหิกทิฎฺฐิวเสน สเพฺพสมฺปิ ทิฎฺฐิคติกานํ จงฺกมนาทิวเสน ตานิ โหนฺติเยวฯ

๙๒๐. วิธานิเทฺทเส ‘‘กถํวิธํ สีลวนฺตํ วทนฺติ, กถํวิธํ ปญฺญวนฺตํ วทนฺตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๙๕) อาการสณฺฐานํ วิธา นามฯ ‘‘เอกวิเธน ญาณวตฺถู’’ติอาทีสุ (วิภ. ๗๕๑) โกฎฺฐาโสฯ ‘‘วิธาสุ น วิกมฺปตี’’ติอาทีสุ (เถรคา. ๑๐๗๙) มาโนฯ อิธาปิ มาโนว วิธา นามฯ โส หิ เสยฺยาทิวเสน วิทหนโต วิธาติ วุจฺจติฯ ฐปนเฎฺฐน วา วิธาฯ ตสฺมา ‘เสโยฺยหมสฺมี’ติ เอวํ อุปฺปนฺนมานวิธา มานฐปนา **เสโยฺยหมสฺมีติ วิธา**ติ เวทิตพฺพาฯ เสสปททฺวเยสุปิ เอเสว นโยฯ

๙๒๑. ภยนิเทฺทเส **ชาตึ ปฎิจฺจ ภย**นฺติ ชาติปจฺจยา อุปฺปนฺนภยํฯ **ภยานก**นฺติ อาการนิเทฺทโสฯ **ฉมฺภิตตฺต**นฺติ ภยวเสน คตฺตจลนํฯ **โลมหํโส**ติ โลมานํ หํสนํ, อุทฺธคฺคภาโวฯ อิมินา ปททฺวเยน กิจฺจโต ภยํ ทเสฺสตฺวา ปุน **เจตโส อุตฺราโส**ติ สภาวโต ทสฺสิตํฯ

๙๒๒. ตมนิเทฺทเส วิจิกิจฺฉาสีเสน อวิชฺชา กถิตาฯ ‘‘ตมนฺธกาโร สโมฺมโห, อวิโชฺชโฆ มหพฺภโย’’ติ วจนโต หิ อวิชฺชา **ตโม** นามฯ ติณฺณํ ปน อทฺธานํ วเสน เทสนาสุขตาย วิจิกิจฺฉาสีเสน เทสนา กตาฯ ตตฺถ ‘กึ นุ โข อหํ อตีเต ขตฺติโย อโหสึ อุทาหุ พฺราหฺมโณ เวโสฺส สุโทฺท กาโฬ โอทาโต รโสฺส ทีโฆ’ติ กงฺขโนฺต **อตีตํ อทฺธานํ อารพฺภ กงฺขติ** นามฯ ‘กึ นุ โข อหํ อนาคเต ขตฺติโย ภวิสฺสามิ อุทาหุ พฺราหฺมโณ เวโสฺส…เป.… ทีโฆ’ติ กงฺขโนฺต **อนาคตํ อทฺธานํ อารพฺภ กงฺขติ** นามฯ ‘กึ นุ โข อหํ เอตรหิ ขตฺติโย อุทาหุ พฺราหฺมโณ เวโสฺส สุโทฺท; กึ วา อหํ รูปํ อุทาหุ เวทนา สญฺญา สงฺขารา วิญฺญาณ’นฺติ กงฺขโนฺต **ปจฺจุปฺปนฺนํ อทฺธานํ อารพฺภ กงฺขติ** นามฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ ขตฺติโย วา อตฺตโน ขตฺติยภาวํ, พฺราหฺมโณ วา พฺราหฺมณภาวํ, เวโสฺส วา เวสฺสภาวํ, สุโทฺท วา สุทฺทภาวํ อชานนโก นาม นตฺถิ, ชีวลทฺธิโก ปน สโตฺต ขตฺติยชีวาทีนํ วณฺณาทิเภทํ สุตฺวา 'กีทิโส นุ โข อมฺหากํ อพฺภนฺตเร ชีโว – กึ นุ โข นีลโก อุทาหุ ปีตโก โลหิตโก โอทาโต จตุรํโส ฉฬํโส อฏฺฐํโส'ติ กงฺขโนฺต เอวํ กงฺขติ นามฯ

๙๒๓. **ติตฺถายตนานี**ติ ติตฺถภูตานิ อายตนานิ, ติตฺถิยานํ วา อายตนานิฯ ตตฺถ ติตฺถํ นาม ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโยฯ ติตฺถิยา นาม เยสํ ตา ทิฏฺฐิโย รุจฺจนฺติ ขมนฺติฯ อายตนโฏฺฐ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ ตตฺถ ยสฺมา สเพฺพปิ ทิฏฺฐิคติกา สญฺชายมานา อิเมสฺเยว ตีสุ ฐาเนสุ สญฺชายนฺติ, สโมสรมานาปิ เอเตสฺเยว สโมสรนฺติ สนฺนิปตนฺติ, ทิฏฺฐิคติกภาเว จ เนสํ เอตานิเยว การณานิ, ตสฺมา ติตฺถานิ จ ตานิ สญฺชาตานีติอาทินา อเตฺถน อายตนานิ จาติ ติตฺถายตนานิ; เตเนว เตฺถน ติตฺถิยานํ อายตนานีติปิ ติตฺถายตนานิฯ **ปุริสปุคฺคโล**ติ สโตฺตฯ กามญฺจ ปุริโสติปิ ปุคฺคโลติปิ วุเตฺต สโตฺตเยว วุโตฺต, อยํ ปน **สมฺมุติกถา** นาม โย ยถา ชานาติ ตสฺส ตถา วุจฺจติฯ **ปฏิสํเวเทตี**ติ อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปนฺนํ ชานาติ, ปฏิสํวิทิตํ กโรติ อนุภวติ วาฯ **ปุเพฺพกตเหตู**ติ ปุเพฺพ กตการณา, ปุเพฺพ กตกมฺมปจฺจเยเนว ปฏิสํเวเทตีติ อโตฺถฯ อยํ นิคณฺฐสมโยฯ เอวํวาทิโน ปน เต กมฺมเวทนญฺจ กิริยเวทนญฺจ ปฏิกฺขิปิตฺวา เอกํ วิปากเวทนเมว สมฺปฏิจฺฉนฺติฯ ปิตฺตสมุฏฺฐานาทีสุ (มหานิ. ๕) จ อฏฺฐสุ อาพาเธสุ สตฺต ปฏิกฺขิปิตฺวา อฏฺฐมํเยว สมฺปฏิจฺฉนฺติ, ทิฏฺฐธมฺมเวทนียาทีสุ จ ตีสุ กเมฺมสุ เทฺว ปฏิกฺขิปิตฺวา เอกํ อปราปริยเวทนียเมว สมฺปฏิจฺฉนฺติ, กุสลากุสลวิปากกิริยสงฺขาตาสุ จ จตูสุ เจตนาสุ วิปากเจตนํเยว สมฺปฏิจฺฉนฺติฯ

อิสฺสรนิมฺมานเหตูติ อิสฺสรนิมฺมานการณา; พฺรหฺมุนา วา ปชาปตินา วา อิสฺสเรน นิมฺมิตตฺตา ปฏิสํเวเทตีติ อโตฺถฯ อยํ พฺราหฺมณสมโยฯ อยญฺหิ เนสํ อธิปฺปาโย – อิมา ติโสฺส เวทนา ปจฺจุปฺปเนฺน อตฺตนา กตมูลเกน วา อาณตฺติมูลเกน วา ปุเพฺพ กเตน วา อเหตุ อปฺปจฺจยา วา ปฏิสํเวเทตุํ นาม น สกฺกา; อิสฺสรนิมฺมานการณา เอว ปน อิมา ปฏิสํเวเทตีติฯ เอวํวาทิโน ปเนเต เหฏฺฐา วุเตฺตสุ อฏฺฐสุ อาพาเธสุ เอกมฺปิ อสมฺปฏิจฺฉิตฺวา สพฺพํ ปฏิพาหนฺติฯ ตถา ทิฏฺฐธมฺมเวทนียาทีสุปิ สพฺพโกฏฺฐาเสสุ เอกมฺปิ อสมฺปฏิจฺฉิตฺวา สพฺพํ ปฏิพาหนฺติฯ

อเหตุ อปฺปจฺจยาติ เหตุญฺจ ปจฺจยญฺจ วินา อการเณเนว ปฏิสํเวเทตีติ อโตฺถฯ อยํ อาชีวกสมโยฯ เอวํ วาทิโน เอเตปิ เหฏฺฐา วุเตฺตสุ การเณสุ จ พฺยาธีสุ จ เอกมฺปิ อสมฺปฏิจฺฉิตฺวา สพฺพํ ปฏิกฺขิปนฺติฯ

๙๒๔. **กิญฺจนา**ติ ปลิโพธาฯ **ราโค กิญฺจน**นฺติ ราโค อุปฺปชฺชมาโน สเตฺต พนฺธติ ปลิพุเนฺธติ, ตสฺมา กิญฺจนนฺติ วุจฺจติฯ โทสโมเหสฺปิ เอเสว นโยฯ **องฺคณานี**ติ ''อุทงฺคเณ ตตฺถ ปปํ อวินฺทุ''นฺติ (ชา. ๑.๑.๒) อาคตฏฺฐาเน ภูมิปฺปเทโส องฺคณํฯ ''ตเสฺสว รชสฺส วา องฺคณสฺส วา ปหานาย วายมตี''ติ (ม. นิ. ๑.๑๘๔; อ. นิ. ๑๐.๕๑) อาคตฏฺฐาเน ยํ กิญฺจิ มลํ วา ปโงฺก วาฯ ''สางฺคโณว สมาโน''ติ (ม. นิ. ๑.๕๗) อาคตฏฺฐาเน นานปฺปกาโร ติพฺพกิเลโสฯ อิธาปิ ตเทว กิเลสงฺคณํ อธิเปฺปตํฯ เตเนว **ราโค องฺคณ**นฺติอาทิมาหฯ

มลานีติ มลินภาวกรณานิฯ **ราโค มล**นฺติ ราโค อุปฺปชฺชมาโน จิตฺตํ มลินํ กโรติ, มลํ คาหาเปติ, ตสฺมา มลนฺติ วุจฺจติฯ อิตเรสฺปิ ทฺวีสุ เอเสว นโยฯ

วิสมนิเทฺทเส ยสฺมา ราคาทีสุ เจว กายทุจฺจริตาทีสุ จ สตฺตา ปกฺขลนฺติ, ปกฺขลิตา จ ปน สาสนโตปิ สุคติโตปิ ปตนฺติ, ตสฺมา ปกฺขลนปาตเหตุโต **ราโค วิสม**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

อคฺคีติ อนุทหนเฏฺฐน อคฺคิฯ **ราคคฺคี**ติ ราโค อุปฺปชฺชมาโน สเตฺต อนุทหติ ฌาเปติ, ตสฺมา อคฺคีติ วุจฺจติฯ โทสโมเหสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ วตฺถูนิ – เอกา กิร ทหรภิกฺขุนี จิตฺตลปพฺพตวิหาเร อุโปสถาคารํ คนฺตฺวา ทฺวารปาลกรูปํ โอโลกยมานา ฐิตาฯ อถสฺสา อโนฺต ราโค อุปฺปโนฺนฯ สา เตเนว ฌายิตฺวา กาลมกาสิฯ ภิกฺขุนิโย คจฺฉมานา ‘อยํ ทหรา ฐิตา, ปโกฺกสถ น’นฺติ อาหํสุฯ เอกา คนฺตฺวา ‘กสฺมา ฐิตาสี’ติ หเตฺถ คณฺหิฯ คหิตมตฺตา ปริวตฺติตฺวา ปติตาฯ อิทํ ตาว ราคสฺส อนุทหนตาย วตฺถุฯ โทสสฺส ปน อนุทหนตาย มโนปโทสิกา เทวา ทฎฺฐพฺพาฯ โมหสฺส อนุทหนตาย ขิฑฺฑาปโทสิกา เทวา ทฎฺฐพฺพาฯ โมหนวเสน หิ เตสํ สติสโมฺมโส โหติฯ ตสฺมา ขิฑฺฑาวเสน อาหารกาลํ อติวตฺติตฺวา กาลํ กโรนฺติฯ **กสาวา**ติ กสฎา นิโรชาฯ ราคาทีสุ จ กายทุจฺจริตาทีสุ จ เอกมฺปิ ปณีตํ โอชวนฺตํ นตฺถิ, ตสฺมา **ราโค กสาโว**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๙๒๕. **อสฺสาททิฎฺฐี**ติ อสฺสาทสมฺปยุตฺตา ทิฎฺฐิฯ **นตฺถิ กาเมสุ โทโส**ติ กิเลสกาเมน วตฺถุกามปฏิเสวนโทโส นตฺถีติ วทติฯ **ปาตพฺยต**นฺติ ปาตพฺพภาวํ ปริภุญฺชนํ อโชฺฌหรณํฯ เอวํวาที หิ โส วตฺถุกาเมสุ กิเลสกามํ ปิวโนฺต วิย อโชฺฌหรโนฺต วิย ปริภุญฺชติฯ **อตฺตานุทิฎฺฐี**ติ อตฺตานํ อนุคตา ทิฎฺฐิฯ **มิจฺฉาทิฎฺฐี**ติ ลามกา ทิฎฺฐิฯ อิทานิ ยสฺมา เอตฺถ ปฐมา สสฺสตทิฎฺฐิ โหติ, ทุติยา สกฺกายทิฎฺฐิ, ตติยา อุเจฺฉททิฎฺฐิ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **สสฺสตทิฎฺฐิ อสฺสาททิฎฺฐี**ติอาทิมาหฯ

๙๒๖. **อรติ**นิเทฺทโส จ **วิเหสา**นิเทฺทโส จ วุตฺตโตฺถเยวฯ อธมฺมสฺส จริยา **อธมฺมจริยา,** อธมฺมกรณนฺติ อโตฺถฯ วิสมา จริยา, วิสมสฺส วา กมฺมสฺส จริยาติ **วิสมจริยาฯ โทวจสฺสตาปาปมิตฺตตา** นิเทฺทสา วุตฺตตฺถา เอวฯ ปุถุนิมิตฺตารมฺมเณสุ ปวตฺติโต นานเตฺตสุ สญฺญา **นานตฺตสญฺญา**ฯ ยสฺมา วา อญฺญาว กามสญฺญา, อญฺญา พฺยาปาทาทิสญฺญา, ตสฺมา นานตฺตา สญฺญาติปิ นานตฺตสญฺญาฯ โกสชฺชปมาทนิเทฺทเสสุ ปญฺจสุ กามคุเณสุ วิสฺสฎฺฐจิตฺตสฺส กุสลธมฺมภาวนาย อนนุโยควเสน ลีนวุตฺติตา **โกสชฺชํ,** ปมชฺชนวเสน ปมตฺตภาโว **ปมาโท**ติ เวทิตโพฺพฯ **อสนฺตุฎฺฐิตา**ทินิเทฺทสา วุตฺตตฺถา เอวฯ

๙๓๑. อนาทริยนิเทฺทเส โอวาทสฺส อนาทิยนวเสน อนาทรภาโว **อนาทริยํ**ฯ อนาทริยนาการโร **อนาทรตา**ฯ สครุวาสํ อวสนเฏฺฐน อคารวภาโว **อคารวตา**ฯ สเชฎฺฐกวาสํ อวสนเฏฺฐน **อปฺปติสฺสวตา**ฯ **อนทฺทา**ติ อนาทิยนาฯ **อนทฺทายนา**ติ อนาทิยนาการโรฯ อนทฺทาย อยิตสฺส ภาโว **อนทฺทายิตตฺตํ**ฯ อสีลสฺส ภาโว **อสีลฺยํฯ อจิตฺตีการโร**ติ ครุจิตฺตีการสฺส อกรณํฯ

๙๓๒. อสฺสทฺธภาโว **อสฺสทฺธิยํ**ฯ อสทฺทหนาการโร **อสทฺทหนา**ฯ โอกเปฺปตฺวา อนุปวิสิตฺวา อคฺคหณํ **อโนกปฺปนา**ฯ อปฺปสีทนเฏฺฐน **อนภิปฺปสาโท**ฯ

อวทญฺญุตาติ ถทฺธมจฺฉริยวเสน ‘เทหิ, กโรหี’ติ วจนสฺส อชานตาฯ

๙๓๔. **พุทฺธา จ พุทฺธสาวกา จา**ติ เอตฺถ พุทฺธคฺคหเณน ปเจฺจกพุทฺธาปิ คหิตาวฯ **อสเมตุกมฺยตา**ติ เตสํ สมีปํ อคนฺตุกามตาฯ **สทฺธมฺมํ อโสตุกมฺยตา**ติ สตฺตตึส โพธิปกฺขิยธมฺมา สทฺธโมฺม นาม, ตํ อสุณิตุกามตาฯ **อนุคฺคเหตุกมฺยตา**ติ น อุคฺคเหตุกามตาฯ

อุปารมฺภจิตฺตตาติ อุปารมฺภจิตฺตภาโวฯ ยสฺมา ปน โส อตฺถโต อุปารโมฺภว โหติ, ตสฺมา ตํ ทเสฺสตุํ **ตตฺถ กตโม อุปารโมฺภ**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อุปารมฺภนวเสน **อุปารโมฺภ**ฯ ปุนปฺปุนํ อุปารโมฺภ **อนุปารโมฺภ** อุปารมฺภนาการโร **อุปารมฺภนา**ฯ ปุนปฺปุนํ อุปารมฺภนา **อนุปารมฺภนา**ฯ อนุปารมฺภิตสฺส ภาโว **อนุปารมฺภิตตฺตํฯ อุญฺญา**ติ เหฎฺฐา กตฺวา ชานนาฯ **อวญฺญา**ติ อวชานนาฯ ปริภวนํ **ปริภโว**ฯ รนฺธสฺส คเวสิตา **รนฺธคเวสิตา**ฯ รนฺธํ วา คเวสตีติ รนฺธคเวสี, ตสฺส ภาโว รนฺธคเวสิตาฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ปรวชฺชานุปสฺสนลกฺขโณ อุปารโมฺภ นาม วุจฺจติ, เยน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล, ยถา นาม ตุนฺนการโร สาฎกํ ปสาเรตฺวา ฉิทฺทเมว โอโลเกติ, เอวเมว ปรสฺส สเพฺพปิ คุเณ มเกฺขตฺวา อคุเณสฺเวว ปติฎฺฐาติฯ

๙๓๖. **อโยนิโส มนสิการโร**ติ อนุปายมนสิการโรฯ **อนิเจฺจ นิจฺจ**นฺติ อนิเจฺจเยว วตฺถุสฺมิํ 'อิทํ นิจฺจ'นฺติ เอวํ ปวโตฺตฯ **ทุเกฺข สุข**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **สจฺจวิปฺปฎิกุเลน จา**ติ จตุนฺนํ สจฺจานํ อนนุโลมวเสนฯ **จิตฺตสฺส อาวฎฺฎนา**ติอาทีนิ สพฺพานิปิ อาวชฺชนเสฺสว เววจนาเนวฯ อาวชฺชนญฺหิ ภวงฺคจิตฺตํ อาวเฎฺฎตีติ จิตฺตสฺส **อาวฎฺฎนา**ฯ อนุอนุ อาวเฎฺฎตีติ **อนาวฎฺฎนา**ฯ อาภุชตีติ **อาโภโค**ฯ ภวงฺคารมฺมณโต อญฺญํ อารมฺมณํ สมนฺนาหรตีติ **สมนฺนาหาโร**ฯ ตเทวารมฺมณํ อตฺตานํ อนุพนฺธิตฺวา อุปฺปชฺชมาเน มนสิกโรตีติ **มนสิการโร**ฯ **กโรตี**ติ ฐเปติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ อนุปายมนสิการโร อุปฺปถมนสิการลกฺขโณ อโยนิโสมนสิการโร นาม วุจฺจติฯ ตสฺส วเสน ปุคฺคโล ทุกฺขาทีนิ สจฺจานิ ยาถาวโต อาวชฺชิตุํ น สโกฺกติฯ

กุมฺมคฺคเสวนานิเทฺทเส ยํ กุมฺมคฺคํ เสวโต เสวนา กุมฺมคฺคเสวนาติ วุจฺจติ, ตํ ทเสฺสตุํ **ตตฺถ กตโม กุมฺมโคฺค**ติ ทุติยปุจฺฉา กตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ติกนิเทฺทสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

(๔.) จตุกฺกนิเทฺทสวณฺณนา

๙๓๙. จตุกฺกนิเทฺทเส ตณฺหุปฺปาเทสุ **จีวรเหตู**ติ 'กตฺถ มนาปํ จีวรํ ลภิสฺสามี'ติ จีวรการณา อุปฺปชฺชติฯ **อิติภวาภวเหตู**ติ เอตฺถ **อิตี**ติ นิทสฺสนเตฺถ นิปาโต; ยถา จีวราทิเหตุ เอวํ ภวาภวเหตูติปิ อโตฺถฯ ***ภวาภโว***ติ เจตฺถ ปณีตปณีตตรานิ เตลมธุผาณิตาทีนิ อธิเปฺปตานิฯ อิเมสํ ปน จตุนฺนํ ตณฺหุปฺปาทานํ ปหานตฺถาย ปฎิปาฎิยาว จตฺตาโร อริยวํสา เทสิตาติ เวทิตพฺพาฯ

อคติคมเนสุ **ฉนฺทาคติํ คจฺฉตี**ติ ฉเนฺทน เปเมน อคติํ คจฺฉติ, อกตฺตพฺพํ กโรติฯ ปรปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ โย 'อยํ เม มิโตฺต วา สนฺทิโฎฺฐ วา สมฺภโตฺต วา ญาตโก วา ลญฺชํ วา ปน เม เทตี'ติ ฉนฺทวเสน อสฺสามิกํ สามิกํ กโรติ – อยํ ฉนฺทาคติํ คจฺฉติ นามฯ โย 'อยํ เม เวรี'ติ ปกติเวรวเสน วา ตงฺขณุปฺปนฺนโกธวเสน วา สามิกํ อสฺสามิกํ กโรติ – อยํ **โทสาคติํ คจฺฉติ** นามฯ โย ปน มนฺทตฺตา โมมูหตฺตา ยํ วา ตํ วา วตฺวา อสฺสามิกํ สามิกํ กโรติ – อยํ **โมหาคติํ คจฺฉติ** นามฯ โย ปน 'อยํ ราชวลฺลโภ วา วิสมนิสฺสิโต วา อนตฺถมฺปิ เม กเรยฺยา'ติ ภีโต อสฺสามิกํ สามิกํ กโรติ – อยํ **ภยาคติํ คจฺฉติ** นามฯ โย วา ปน ภาชิยฎฺฐาเน กิญฺจิ ภาเชโนฺต 'อยํ เม มิโตฺต วา สนฺทิโฎฺฐ วา สมฺภโตฺต วา'ติ เปมวเสน อติเรกํ เทติ, 'อยํ เม เวรี'ติ โทสวเสน อูนกํ เทติ, โมมูหตฺตา ทินฺนาทินฺนํ อชานมาโน กสฺสจิ อูนกํ กสฺสจิ อธิกํ เทติ, 'อยํ อิมสฺมิํ อทียมาเน มยฺหํ อนตฺถมฺปิ กเรยฺยา'ติ ภีโต กสฺสจิ อติเรกํ เทติ, โส จตุพฺพิโธปิ ยถานุกฺกเมน ฉนฺทาคติอาทีนิ คจฺฉติ นามฯ อริยา เอตาย น คจฺฉนฺตีติ **อคติ,** อนริยา อิมินา อคติํ คจฺฉนฺตีติ **อคติคมนํ**ฯ อิมํ ทุวยํ จตุนฺนมฺปิ สาธารณวเสน วุตฺตํฯ ฉเนฺทน คมนํ **ฉนฺทคมนํ**ฯ

อิทํ โทสาทีนํ อสาธารณวเสน วุตฺตํฯ สกปกฺขราคญฺจ ปรปกฺขโทสญฺจ ปุรกฺขตฺวา อสมคฺคภาเวน คมนํ **วคฺคคมนํ**ฯ อิทํ ฉนฺทโทสสาธารณวเสน วุตฺตํฯ วาริโน วิย ยถานินฺนํ คมนนฺติ **วาริคมนํ**ฯ อิทํ จตุนฺนมฺปิ สาธารณวเสน วุตฺตํฯ

วิปริยาเสสุ อนิจฺจาทีนิ วตฺถูนิ นิจฺจนฺติอาทินา นเยน วิปรีตโต เอสนฺตีติ วิปริยาสา, สญฺญาย วิปริยาโส **สญฺญาวิปริยาโส**ฯ อิตเรสุปิ ทฺวีสุ เอเสว นโยฯ เอวเมเต จตุนฺนํ วตฺถูนํ วเสน จตฺตาโร, เยสุ วตฺถูสุ สญฺญาทีนํ วเสน ทฺวาทส โหนฺติฯ เตสุ อฏฺฐ โสตาปตฺติมคฺเคน ปหียนฺติฯ **อสุเภ สุภ**นฺติ สญฺญาจิตฺตวิปลฺลาสา สกทาคามิมคฺเคน ตนุกา โหนฺติ, อนาคามิมคฺเคน ปหียนฺติฯ **ทุกฺเข สุข**นฺติ สญฺญาจิตฺตวิปลฺลาสา อรหตฺตมคฺเคน ปหียนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

อนริยโวหาเรสุ **อนริยโวหารา**ติ อนริยานํ ลามกานํ โวหาราฯ **ทิฏฺฐวาทิตา**ติ 'ทิฏฺฐํ มยา'ติ เอวํ วาทิตาฯ เอตฺถ จ ตํ ตํ สมุฏฺฐาปิกเจตนาวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สห สเทฺทน เจตนา กถิตาติปิ วุตฺตเมวฯ ทุติยจตุเกฺกปิ เอเสว นโยฯ อริโย หิ อทิสฺวา วา 'ทิฏฺฐํ มยา'ติ ทิสฺวา วา 'น ทิฏฺฐํ มยา'ติ วตฺตา นาม นตฺถิ; อนริโยว เอวํ วทติฯ ตสฺมา เอวํ วทนฺตสฺส เอตา สห สเทฺทน อฏฺฐ เจตนา อนริยโวหาราติ เวทิตพฺพาฯ

ทุจฺจริเตสุ ปฐมจตุกฺกํ เวรเจตนาวเสน วุตฺตํ, ทุติยํ วจีทุจฺจริตวเสนฯ

ภเยสุ ปฐมจตุเกฺก ชาติํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนํ ภยํ **ชาติภยํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ ทุติยจตุเกฺก ราชโต อุปฺปนฺนํ ภยํ **ราชภยํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

ตติยจตุเกฺก **จตฺตาริ ภยานี**ติ มหาสมุเทฺท อุทกํ โอโรหนฺตสฺส วุตฺตภยานิฯ มหาสมุเทฺท กิร มหินฺทวีจิ นาม สฏฺฐิ โยชนานิ อุคฺคจฺฉติฯ คงฺคาวีจิ นาม ปณฺณาสฯ โรหณวีจิ นาม จตฺตาลีส โยชนานิ อุคฺคจฺฉติฯ เอวรูปา อูมิโย ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนํ ภยํ **อูมิภยํ** นามฯ กุมฺภีลโต อุปฺปนฺนํ ภยํ **กุมฺภีลภยํ**ฯ อุทกาวฏฺฏโต ภยํ **อาวฏฺฏภยํ**ฯ สุสุกา วุจฺจติ จณฺฑมจฺฉ; ตโต ภยํ **สุสุกาภยํ**ฯ

จตุตฺถจตุเกฺก **อตฺตานุวาทภย**นฺติ ปาปกมฺมิโน อตฺตานํ อนุวทนฺตสฺส อุปฺปชฺชนกภยํฯ **ปรานุวาทภย**นฺติ ปรสฺส อนุวาทโต อุปฺปชฺชนกภยํฯ **ทณฺฑภย**นฺติ อคาริกสฺส รญฺญา ปวตฺติตทณฺฑํ, อนคาริกสฺส วินยทณฺฑํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกภยํฯ **ทุคฺคติภย**นฺติ จตฺตาโร อปาเย ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกภยํฯ อิติ อิเมหิ จตูหิ จตุเกฺกหิ โสฬส มหาภยานิ นาม กถิตานิฯ

ทิฏฺฐิจตุเกฺก ติมฺพรุกทิฏฺฐิ (สํ. นิ. ๒.๑๘) นาม กถิตาฯ ตตฺถ **สยํกตํ สุขทุกฺข**นฺติ เวทนํ อตฺตโต สมนุปสฺสโต เวทนาย เอว เวทนา กตาติ อุปฺปนฺนา ทิฏฺฐิฯ เอวญฺจ สติ ตสฺสา เวทนาย ปุเพฺพปิ อตฺถิตา อาปชฺชตีติ อยํ สสฺสตทิฏฺฐิ นาม โหติฯ **สจฺจโต เถตโต**ติ สจฺจโต ถิรโตฯ **ปรํกต**นฺติ ปจฺจุปฺปนฺนเวทนโต อญฺญํ เวทนาการณํ เวทนตฺตานํ สมนุปสฺสโต 'อญฺญาย เวทนาย อยํ เวทนา กตา'ติ อุปฺปนฺนา ทิฏฺฐิฯ เอวํ สติ ปุริมาย การณเวทนาย อุเจฺฉโท อาปชฺชตีติ อยํ อุเจฺฉททิฏฺฐิ นาม โหติฯ **สยํกตญฺจ ปรํกตญฺจา**ติ ยถาวุเตฺตเนว อเตฺถน 'อุปฑฺฒํ สยํกตํ, อุปฑฺฒํ ปเรน กต'นฺติ คณฺหโต อุปฺปนฺนา ทิฏฺฐิ – อยํ สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐิ นามฯ จตุตฺถา อการณา เอว สุขทุกฺขํ โหตีติ คณฺหโต อุปฺปนฺนา ทิฏฺฐิฯ เอวํ สติ อยํ อเหตุกทิฏฺฐิ นามฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

จตุกฺกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๕.) ปญฺจกนิเทฺทสวณฺณนา

๙๔๐. ปญฺจกนิเทฺทเส ยสฺมา เยสํ สกฺกายทิฏฺฐิอาทีนิ อปฺปหีนานิ, เต ภวเคฺคปิ นิพฺพเตฺต เอตานิ อากฑฺฒิตฺวา กามภเวเยว ปาเตนฺติ, ตสฺมา **โอรมฺภาคิยานิ สํโยชนานี**ติ วุตฺตานิฯ อิติ เอตานิ ปญฺจ คจฺฉนฺตํ น วาเรนฺติ, คตํ ปน อาเนนฺติฯ รูปราคาทีนิปิ ปญฺจ คจฺฉนฺตํ น วาเรนฺติ, อาคนฺตุํ ปน น เทนฺติฯ ราคาทโย ปญฺจ ลคฺคนเฏฺฐน **สงฺคา,** อนุปวิฏฺฐเฏฺฐน ปน **สลฺลา**ติ วุตฺตาฯ

๙๔๑. **เจโตขิลา**ติ จิตฺตสฺส ถทฺธภาวา กจวรภาวา ขาณุกภาวาฯ **สตฺถริ กงฺขตี**ติ สตฺถุ สรีเร วา คุเณ วา กงฺขติฯ สรีเร กงฺขมาโน 'ทฺวตฺตึสวรลกฺขณปฏิมณฺฑิตํ นาม สรีรํ อตฺถิ นุ โข นตฺถี'ติ กงฺขติฯ คุเณ กงฺขมาโน 'อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนชานนสมตฺถํ สพฺพญฺญุตญาณํ อตฺถิ นุ โข นตฺถี'ติ กงฺขติฯ **วิจิกิจฺฉตี**ติ วิจินโนฺต กิจฺฉติ, ทุกฺขํ อาปชฺชติ, วินิเจฺฉตุํ น สโกฺกติฯ **นาธิมุจฺจตี**ติ 'เอวเมต'นฺติ อธิโมกฺขํ น ปฏิลภติ ฯ **น สมฺปสีทตี**ติ คุเณสุ โอตริตฺวา นิพฺพิจิกิจฺฉภาเวน ปสีทิตุํ อนาวิโล ภวิตุํ น สโกฺกติฯ

ธเมฺมติ ปริยตฺติธเมฺม จ ปฏิเวธธเมฺม จฯ ปริยตฺติธเมฺม กงฺขมาโน 'เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานีติ วทนฺติ, อตฺถิ นุ โข เอตํ นตฺถี'ติ กงฺขติฯ ปฏิเวธธเมฺม กงฺขมาโน 'วิปสฺสนานิสฺสโนฺท มโคฺค นาม , มคฺคนิสฺสโนฺท ผลํ นาม, สพฺพสงฺขารปฏินิสฺสโคฺค นิพฺพานํ นามาติ วทนฺติ, ตํ อตฺถิ นุ โข นตฺถีติ กงฺขติ'ฯ

สเงฺฆ กงฺขตีติ 'อุชุปฺปฏิปโนฺนติอาทีนํ ปทานํ วเสน เอวรูปํ ปฏิปทํ ปฏิปนฺนา จตฺตาโร มคฺคฏฺฐา จตฺตาโร ผลฏฺฐาติ อฏฺฐนฺนํ ปุคฺคลานํ สมูหภูโต สโงฺฆ นาม อตฺถิ นุ โข นตฺถี'ติ กงฺขติฯ สิกฺขาย กงฺขมาโน 'อธิสีลสิกฺขา นาม อธิจิตฺตสิกฺขา นาม อธิปญฺญา สิกฺขา นามาติ วทนฺติ, สา อตฺถิ นุ โข นตฺถี'ติ กงฺขติฯ

เจตโสวินิพนฺธาติ จิตฺตํ พนฺธิตฺวา มุฏฺฐิยํ กตฺวา วิย คณฺหนฺตีติ เจตโสวินิพนฺธาฯ **กาเม**ติ วตฺถุกาเมปิ กิเลสกาเมปิฯ **กาเย**ติ อตฺตโน กาเยฯ **รูเป**ติ พหิทฺธา รูเปฯ **ยาวทตฺถ**นฺติ ยตฺตกํ อิจฺฉติ ตตฺตกํฯ **อุทราวเทหก**นฺติ อุทรปูรํฯ ตญฺหิ อุทรํ อวเทหนโต อุทราวเทหกนฺติ วุจฺจติฯ **เสยฺยสุข**นฺติ มญฺจปีฐสุขํ อุตุสุขํ วาฯ **ปสฺสสุข**นฺติ ยถา สมฺปริวตฺตกํ สยนฺตสฺส ทกฺขิณปสฺสวามปสฺสานํ สุขํ โหติ, เอวํ อุปฺปนฺนสุขํฯ **มิทฺธสุข**นฺติ นิทฺทาสุขํฯ **อนุยุโตฺต**ติ ยุตฺตปยุโตฺต วิหรติฯ **ปณิธายา**ติ ปตฺถยิตฺวาฯ **สีเลนา**ติอาทีสุ **สีล**นฺติ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **วต**นฺติ วตสมาทานํฯ **ตโป**ติ ตปจรณํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เมถุนวิรติฯ **เทโว วา ภวิสฺสามี**ติ มเหสกฺขเทโว วา ภวิสฺสามิฯ **เทวญฺญตโร วา**ติ อเปฺปสกฺขเทเวสุ วา อญฺญตโรฯ กุสลธเมฺม อาวรนฺติ นิวาเรนฺตีติ **นีวรณานิ**ฯ

มาตา ชีวิตา โวโรปิตา โหตีติ มนุเสฺสเนว สกชนิกา มนุสฺสมาตา ชีวิตา โวโรปิตา โหติฯ **ปิตา**ปิ มนุสฺสปิตาวฯ **อรหา**ปิ มนุสฺสอรหาวฯ **ทุเฏฺฐน จิเตฺตนา**ติ วธกจิเตฺตนฯ

สญฺญีติ สญฺญาสมงฺคีฯ **อโรโค**ติ นิโจฺจฯ **อิเตฺถเก อภิวทนฺตี**ติ อิตฺถํ เอเก อภิวทนฺติ, เอวเมเก อภิวทนฺตีติ อโตฺถฯ เอตฺตาวตา โสฬส สญฺญีวาทา กถิตาฯ **อสญฺญี**ติ สญฺญาวิรหิโตฯ อิมินา ปเทน อฏฺฐ อสญฺญีวาทา กถิตาฯ ตติยปเทน อฏฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา กถิตาฯ **สโต วา ปน สตฺตสฺสา**ติ อถวา ปน วิชฺชมานเสฺสว สตฺตสฺสฯ **อุเจฺฉท**นฺติ อุปเจฺฉทํฯ **วินาส**นฺติ อทสฺสนํฯ **วิภว**นฺติ ภาววิคมํฯ สพฺพาเนตานิ อญฺญมญฺญเววจนาเนวฯ ตตฺถ เทฺว

ชนา อุเจฺฉททิฏฺฐึ คณฺหนฺติ – ลาภี จ อลาภี จฯ ตตฺถ ลาภี อรหโต ทิเพฺพน จกฺขุนา จุตึ ทิสฺวา อุปปตฺตึ อปสฺสโนฺต, โย วา จุติมตฺตเมว ทฏฺฐุํ สโกฺกติ น อุปปาตํ, โส อุเจฺฉททิฏฺฐึ คณฺหาติฯ อลาภี 'โก ปรโลกํ ชานาตี'ติ กามสุขคิทฺธตาย วา 'ยถา รุกฺขโต ปณฺณานิ ปติตานิ น ปุน วิรุหนฺติ, เอวํ สตฺตา'ติอาทินา วิตเกฺกน วา อุเจฺฉทํ คณฺหาติฯ อิธ ปน ตณฺหาทิฏฺฐีนํ วเสน ตถา จ อญฺญถา จ วิกเปฺปตฺวาว อุปฺปนฺนา สตฺต อุเจฺฉทวาทา กถิตาฯ เตสญฺหิ อิทํ สงฺคหวจนํฯ **ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ วา ปเนเก**ติ เอตฺถ **ทิฏฺฐธโมฺม**ติ ปจฺจกฺขธโมฺม วุจฺจติฯ ตตฺถ ตตฺถ ปฏิลทฺธตฺตภาวเสฺสตํ อธิวจนํฯ ทิฏฺฐธเมฺม นิพฺพานํ **ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ;** อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ทุกฺขา วูปสมฺมนฺติ อโตฺถฯ อิทํ ปญฺจนฺนํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทานํ สงฺคหวจนํฯ

๙๔๒. **เวรา**ติ เวรเจตนาฯ **พฺยสนา**ติ วินาสาฯ **อกฺขนฺติยา**ติ อนธิวาสนายฯ **อปฺปิโย**ติ ทสฺสนสวนปฏิกูลตาย น ปิยายิตโพฺพฯ จิเนฺตตุมฺปิ ปฏิกูลตฺตา มโน เอตสฺมิํ น อเปฺปตีติ **อมนาโป**ฯ **เวรพหุโล**ติ พหุเวโรฯ **วชฺชพหุโล**ติ พหุโทโสฯ

อาชีวกภยนฺติ อาชีวํ ชีวิตวุตฺติํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนํ ภยํ ฯ ตํ อคาริกสฺสปิ โหติ อนคาริกสฺสปิฯ ตตฺถ อคาริเกน ตาว อาชีวเหตุ พหุํ อกุสลํ กตํ โหติฯ อถสฺส มรณสมเย นิรเย อุปฏฺฐหเนฺต ภยํ อุปฺปชฺชติฯ อนคาริเกนาปิ พหุ อเนสนา กตา โหติฯ อถสฺส มรณกาเล นิรเย อุปฏฺฐหเนฺต ภยํ อุปฺปชฺชติฯ อิทํ อาชีวกภยํ นามฯ **อสิโลกภย**นฺติ ครหภยํ **ปริสสารชฺชภย**นฺติ กตปาปสฺส ปุคฺคลสฺส สนฺนิปติตํ ปริสํ อุปสงฺกมนฺตสฺส สารชฺชสงฺขาตํ ภยํ อุปฺปชฺชติฯ อิทํ ปริสสารชฺชภยํ นามฯ อิตรทฺวยํ ปากฏเมวฯ

๙๔๓. ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาเรสุ **ปญฺจหิ กามคุเณหี**ติ มนาปิยรูปาทีหิ ปญฺจหิ กามโกฏฺฐาเสหิ พนฺธเนหิ วาฯ **สมปฺปิโต**ติ สุฏฺฐุ อปฺปิโต อลฺลีโน หุตฺวาฯ **สมงฺคีภูโต**ติ สมนฺนาคโตฯ **ปริจาเรตี**ติ เตสุ กามคุเณสุ ยถาสุขํ อินฺทฺริยานิ จาเรติ สญฺจาเรติ อิโต จิโต จ อุปเนติ; อถ วา ปน ลฬติ รมติ กีฬตีติฯ เอตฺถ จ ทุวิธา กามคุณา – มานุสฺสกา เจว ทิพฺพา จฯ มานุสฺสกา มนฺธาตุกามคุณสทิสา ทฏฺฐพฺพา; ทิพฺพา ปรนิมฺมิตวสวตฺติเทวราชสฺส กามคุณสทิสาติฯ เอวรูเป กาเม อุปคตญฺหิ เต ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานปฺปโตฺต โหตีติ วทนฺติฯ ตตฺถ **ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพาน**นฺติ ปรมํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ, อุตฺตมนฺติ อโตฺถฯ

ทุติยวาเร หุตฺวา อภาวเฏฺฐน **อนิจฺจา;** ปฏิปีฬนเฏฺฐน **ทุกฺขา;** ปกติชหนเฏฺฐน **วิปริณามธมฺมา**ติ เวทิตพฺพาฯ **เตสํ วิปริณามญฺญถาภาวา**ติ เตสํ กามานํ วิปริณามสงฺขาตา อญฺญถาภาวาฯ 'ยมฺปิ เม อโหสิ ตมฺปิ เม นตฺถี'ติ วุตฺตนเยน อุปฺปชฺชนฺติ **โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา**ฯ ตตฺถ อโนฺตนิชฺฌายนลกฺขโณ **โสโก;** ตนฺนิสฺสิตลาลปฺปลกฺขโณ **ปริเทโว;** กายปฏิปีฬนลกฺขณํ **ทุกฺขํ;** มโนวิฆาตลกฺขณํ **โทมนสฺสํ;** วิฆาตลกฺขโณ **อุปายาโส**ฯ

วิตกฺกิตนฺติ อภินิโรปนวเสน ปวโตฺต **วิตโกฺก**ฯ **วิจาริต**นฺติ อนุมชฺชนวเสน ปวโตฺต วิจาโรฯ **เอเตน เอต**นฺติ เอเตน วิตเกฺกน จ วิจาเรน จ เอตํ ปฐมชฺฌานํ โอฬาริกํ สกณฺฏกํ วิย ขายติฯ

ปีติคตนฺติ ปีติเมวฯ **เจตโส อุปฺปิลาวิต**นฺติ จิตฺตสฺส อุปฺปิลภาวกรณํฯ **เจตโส อาโภโค**ติ ฌานา วุฏฺฐาย ตสฺมิํ สุเข ปุนปฺปุนํ จิตฺตสฺส อาโภโค มนสิกาโรติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปญฺจกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๖.) ฉกฺกนิเทฺทสวณฺณนา

๙๔๔. ฉกฺกนิเทฺทเส ยสฺมา กุโทฺธ วา โกธวเสน, สนฺทิฏฺฐิปรามาสี วา สนฺทิฏฺฐิปรามาสิตาย กลหํ วิคฺคหํ วิวาทํ อาปชฺชติ, ตสฺมา โกธาทโย 'วิวาทมูลานี'ติ วุตฺตาฯ

ฉนฺทราคนิเทฺทเส กามเคหสิตตฺตา **ฉนฺทราคา เคหสฺสิตา ธมฺมา**ติ สงฺคหโต วตฺวา ปุน ปเภทโต ทเสฺสตุํ **มนาปิเยสุ รูเปสู**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **มนาปิเยสู**ติ มนวฑฺฒนเกสุ อิเฏฺฐสุฯ วิโรธา เอว **วิโรธวตฺถูนิฯ อมนาปิเยสู**ติ อนิเฏฺฐสุฯ

๙๔๕. อคารเวสุ **อคารโว**ติ คารววิรหิโตฯ **อปฺปติโสฺส**ติ อปฺปติสฺสโย อนีจวุตฺติฯ เอตฺถ ปน โย ภิกฺขุ สตฺถริ ธรมาเน ตีสุ กาเลสุ อุปฺฏฺฐานํ น ยาติ, สตฺถริ อนุปาหเน จงฺกมเนฺต สอุปาหโน จงฺกมติ , นีเจ จงฺกเม จงฺกมเนฺต อุเจฺจ จงฺกเม จงฺกมติ, เหฏฺฐา วสเนฺต อุปริ วสติ, สตฺถุทสฺสนฏฺฐาเน อุโภ อํเส ปารุปติ, ฉตฺตํ ธาเรติ, อุปาหนํ ธาเรติ, นฺหายติ, อุจฺจารํ วา ปสฺสาวํ วา กโรติ, ปรินิพฺพุเต วา ปน เจติยํ วนฺทิตุํ น คจฺฉติ, เจติยสฺส ปญฺญายนฏฺฐาเน สตฺถุทสฺสนฏฺฐาเน วุตฺตํ สพฺพํ กโรติ – อยํ **สตฺถริ อคารโว** นามฯ โย ปน ธมฺมสวเน สงฺฆุเฏฺฐ สกฺกจฺจํ น คจฺฉติ, สกฺกจฺจํ ธมฺมํ น สุณาติ, สมุลฺลปเนฺต นิสีทติ, น สกฺกจฺจํ คณฺหาติ, น สกฺกจฺจํ วาเจติ – 'อยํ **ธเมฺม อคารโว** นามฯ โย ปน เถเรน ภิกฺขุนา อนชฺฌิโฏฺฐ ธมฺมํ เทเสติ, ปญฺหํ กเถติ, วุเฑฺฒ ภิกฺขู ฆเฏฺฏเนฺต คจฺฉติ, ติฏฺฐติ, นิสีทติ, ทุสฺสปลฺลตฺถิกํ วา หตฺถปลฺลตฺถิกํ วา กโรติ, สงฺฆมเชฺฌ อุโภ อํเส ปารุปติ, ฉตฺตุปาหนํ ธาเรติ – อยํ **สเงฺฆ อคารโว** นามฯ เอกภิกฺขุสฺมิมฺปิ หิ อคารเว กเต สเงฺฆ อคารโว กโตว โหติฯ ติโสฺส สิกฺขา ปน อปูรยมาโนว **สิกฺขาย อคารโว** นามฯ อปฺปมาทลกฺขณํ อนนุพฺรูหยมาโน **อปฺปมาเท อคารโว** นามฯ ทุวิธํ ปฏิสนฺถารํ อกโรเนฺต **ปฏิสนฺถาเร อคารโว** นามฯ

ปริหานิยา ธมฺมาติ ปริหานกรา ธมฺมาฯ **กมฺมารามตา**ติ นวกเมฺม วา จีวรวิจารณาทีสุ วา กเมฺมสุ อภิรติ ยุตฺตปยุตฺตตาฯ **ภสฺสารามตา**ติ ติรจฺฉานกถาวเสน ภเสฺส ยุตฺตปยุตฺตตาฯ **นิทฺทารามตา**ติ นิทฺทาย ยุตฺตปยุตฺตตาฯ **สงฺคณิการามตา**ติ สงฺคณิกาย ยุตฺตปยุตฺตตาฯ **สํสคฺคารามตา**ติ สวนสํสเคฺค, ทสฺสนสํสเคฺค, สมุลฺลาปสํสเคฺค, ปริโภคสํสเคฺค, กายสํสเคฺคติ ปญฺจวิเธ สํสเคฺค ยุตฺตปยุตฺตตาฯ **ปปญฺจารามตา**ติ ตณฺหามานทิฏฺฐิปปเญฺจสุ ยุตฺตปยุตฺตตาฯ

๙๔๖. **โสมนสฺสุปวิจารา**ทีสุ โสมนเสฺสน สทฺธิํ อุปวิจรนฺตีติ **โสมนสฺสุปวิจาราฯ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา**ติ จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ปสฺสิตฺวาฯ **โสมนสฺสฏฺฐานิย**นฺติ โสมนสฺสสฺส อารมฺมณวเสน การณภูตํฯ **อุปวิจรตี**ติ ตตฺถ วิจารปฺปวตฺตเนน อุปวิจรติฯ วิตโกฺก ปน ตํสมฺปยุโตฺต วาติ อิมินา นเยน ตีสุปิ ฉเกฺกสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๙๔๗. **เคหสิตานี**ติ กามคุณนิสฺสิตานิฯ **โสมนสฺสานี**ติ เจตสิกสุขานิฯ **โทมนสฺสานี**ติ เจตสิกทุกฺขานิฯ **อุเปกฺขา**ติ อญฺญาณสมฺปยุตฺตา อุเปกฺขา เวทนา, อญฺญาณุเปกฺขาติปิ เอตาสํเยว นามํฯ

๙๔๘. **อตฺถิ เม อตฺตาติ วา**ติ สพฺพปเทสุ วา-สโทฺท วิกปฺปโตฺถ; เอวํ วา ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อตฺถิ เม อตฺตา**ติ เจตฺถ สสฺสตทิฏฺฐิ สพฺพกาเลสุ อตฺตโน อตฺถิตํ คณฺหาติฯ **สจฺจโต เถตโต**ติ ภูตโต จ ถิรโต จ; อิทํ สจฺจนฺติ สุฏฺฐุ ทฬฺหภาเวนาติ วุตฺตํ โหติฯ **นตฺถิ เม อตฺตา**ติ อยํ ปน อุเจฺฉททิฏฺฐิ, สโต สตฺตสฺส ตตฺถ ตตฺถ วิภวคฺคหณโตฯ อถ วา ปุริ

มาปิ ตีสุ กาเลสุ อตฺถีติ คหณโต สสฺสตทิฏฺฐิ, ปจฺจุปฺปนฺนเมว อตฺถีติ คณฺหนฺตี อุเจฺฉททิฏฺฐิฯ ปจฺฉิมาปิ อตีตานาคเตสุ นตฺถีติ คหณโต ‘ภสฺมนฺตา อาหุติโย’ติ คหิตทิฏฺฐิกานํ วิย อุเจฺฉททิฏฺฐิ, อตีเตเยว นตฺถีติ คณฺหนฺตี อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกเสฺสว สสฺสตทิฏฺฐิฯ **อตฺตนา วา อตฺตานํ สญฺชานามี**ติ สญฺญากฺขนฺธสีเสน ขเนฺธ อตฺตาติ คเหตฺวา สญฺญาย อวเสสกฺขเนฺธ สญฺชานนโต ‘อิมินา อตฺตนา อิมํ อตฺตานํ สญฺชานามี’ติ เอวํ โหติฯ **อตฺตนา วา อนตฺตาน**นฺติ สญฺญากฺขนฺธํเยว อตฺตาติ คเหตฺวา อิตเร จตฺตาโร ขเนฺธ อนตฺตาติ คเหตฺวา สญฺญาย เตสํ ชานนโต เอวํ โหติฯ **อนตฺตนา วา อตฺตาน**นฺติ สญฺญากฺขนฺธํ อนตฺตาติ อิตเร จ จตฺตาโร ขเนฺธ อตฺตาติ คเหตฺวา สญฺญาย เตสํ ชานนโต เอวํ โหติฯ สพฺพาปิ สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐิโยวฯ

วโท เวเทยฺโยติ อาทโย ปน สสฺสตทิฏฺฐิยา เอว อภินิเวสาการาฯ ตตฺถ วทตีติ **วโท;** วจีกมฺมสฺส การโกติ วุตฺตํ โหติฯ เวทยตีติ **เวเทยฺโย;** ชานาติ อนุภวติ จาติ วุตฺตํ โหติฯ อิทานิ ยํ โส เวเทติ ตํ ทเสฺสตุํ **ตตฺร ตตฺร ทีฆรตฺตํ กลฺยาณปาปกาน**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺร ตตฺรา**ติ เตสุ เตสุ โยนิคติฐิตินิวาสนิกาเยสุ อารมฺมเณสุ วาฯ **ทีฆรตฺต**นฺติ จิรรตฺตํฯ **ปจฺจนุโภตี**ติ ปฏิสํเวทยติฯ **น โส ชาโต นาโหสี**ติ โส อตฺตา อชาติธมฺมโต น ชาโต นาม; สทา วิชฺชมาโน เยวาติ อโตฺถฯ เตเนว อตีเต นาโหสิ, อนาคเตปิ น ภวิสฺสติฯ โย หิ ชาโต โส อโหสิ, โย จ ชายิสฺสติ โส ภวิสฺสตีติฯ อถวา ‘น โส ชาโต นาโหสี’ติ โส สทา วิชฺชมานตฺตา อตีเตปิ น ชาตุ นาโหสิ , อนาคเตปิ น ชาตุ น ภวิสฺสติฯ **นิโจฺจ**ติ อุปฺปาทวยรหิโตฯ **ธุโว**ติ ถิโร สารภูโตฯ **สสฺสโต**ติ สพฺพกาลิโกฯ **อวิปริณามธโมฺม**ติ อตฺตโน ปกติภาวํ อวิชหนธโมฺม กกณฺฏโก วิย นานปฺปการตฺตํ นาปชฺชติฯ เอวมยํ สพฺพาสวทิฏฺฐิ (ม. นิ. ๑.๑๗ อาทโย) นาม กถิตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ฉกฺกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

(๗.) สตฺตกนิเทฺทสวณฺณนา

๙๔๙. สตฺตกนิเทฺทเส ถามคตเฏฺฐน อปฺปหีนเฏฺฐน จ อนุเสนฺตีติ **อนุสยา**ฯ วฏฺฏสฺมิํ สเตฺต สํโยเชนฺติ ฆเฏนฺตีติ **สํโยชนานิ**ฯ สมุทาจารวเสน ปริยุฏฺฐหนฺตีติ **ปริยุฏฺฐานานิ**ฯ กามราโคว ปริยุฏฺฐานํ **กามราคปริยุฏฺฐานํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

๙๕๐. อสตํ ธมฺมา, ลามกเฏฺฐน วา อสนฺตา ธมฺมาติ **อสทฺธมฺมา**ฯ ราคาทีหิ โทเสหิ ทุฏฺฐานิ จริตานีติ **ทุจฺจริตานิ**ฯ เตน เตนากาเรน มญฺญนฺตีติ **มานา**ฯ

๙๕๑. ทิฏฺฐินิเทฺทเส **รูปี**ติ รูปวาฯ **จาตุมหาภูติโก**ติ จตุมหาภูตมโยฯ มาตาปิตูนํ เอตนฺติ มาตาเปตฺติกํฯ กินฺตํ? สุกฺกโสณิตํฯ มาตาเปตฺติเก สมฺภูโต ชาโตติ **มาตาเปตฺติกสมฺภโว**ฯ อิธ รูปกายสีเสน มนุสฺสตฺตภาวํ อตฺตาติ วทติฯ ทุติโย ตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ทิพฺพตฺตภาวํ วทติฯ **ทิโพฺพ**ติ เทวโลเก สมฺภูโตฯ **กามาวจโร**ติ ฉกามาวจรเทวปริยาปโนฺน ฯ กพฬีการํ ภกฺขยตีติ **กพฬีการภกฺขฯ มโนมโย**ติ ฌานมเนน นิพฺพโตฺตฯ **สพฺพงฺคปจฺจงฺคี**ติ สพฺพงฺคปจฺจงฺคยุโตฺตฯ **อหีนินฺทฺริโย**ติ ปริปุณฺณินฺทฺริโย; ยานิ พฺรหฺมโลเก อตฺถิ เตสํ วเสน, อิตเรสญฺจ สณฺฐานวเสเนตํ วุตฺตํฯ **อากาสานญฺจายตนูปโค**ติ อากาสานญฺจายตนภาวํ อุปคโตฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สตฺตกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

(๘.) อฏฺฐกนิเทฺทสวณฺณนา

๙๕๒. อฏฺฐกนิเทฺทเส กิเลสาเยว **กิเลสวตฺถูนิ**ฯ **กุสีตวตฺถูนี**ติ กุสีตสฺส อลสสฺส วตฺถูนิ, ปติฏฺฐา, โกสชฺชการณานีติ อโตฺถฯ **กมฺมํ กาตพฺพํ โหตี**ติ จีวรวิจารณาทิกมฺมํ กาตพฺพํ โหติฯ **น วีริยํ อารภตี**ติ ทุวิธมฺปิ วีริยํ นารภติฯ **อปฺปตฺตสฺสา**ติ ฌานวิปสฺสนามคฺคผลธมฺมสฺส อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยาฯ **อนธิคตสฺสา**ติ ตเสฺสว อนธิคตสฺส อธิคมตฺถายฯ **อสจฺฉิกตสฺสา**ติ ตเสฺสว อสจฺฉิกตสฺส สจฺฉิกรณตฺถายฯ **อิทํ ปฐม**นฺติ ‘อิทํ หนฺทาหํ นิปชฺชามี’ติ เอวํ โอสีทนํ ปฐมํ กุสีตวตฺถุฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

มาสาจิตํ มเญฺญติ เอตฺถ ปน **มาสาจิตํ** นาม ตินฺตมาโส; ยถา ตินฺตมาโส ครุโก โหติ, เอวํ ครุโกติ อธิปฺปาโยฯ **คิลานา วุฏฺฐิโต โหตี**ติ คิลาโน หุตฺวา ปจฺฉา วุฏฺฐิโต โหติฯ

๙๕๔. **อฏฺฐสุ โลกธเมฺมสู**ติ เอตฺถ โลกสฺส ธมฺมาติ **โลกธมฺมา**ฯ เอเตหิ วิมุโตฺต นาม นตฺถิ, พุทฺธานมฺปิ โหนฺติ เอวฯ ตสฺมา ‘โลกธมฺมา’ติ วุจฺจนฺติฯ **ปฏิฆาโต**ติ ปฏิหญฺญนากาโรฯ **ลาเภ สาราโค**ติ ‘อหํ ลาภํ ลภามี’ติ เอวํ เคหสิตโสมนสฺสวเสน อุปฺปโนฺน สาราโค; โส จิตฺตํ ปฏิหนติฯ **อลาเภ ปฏิวิโรโธ**ติ ‘อหํ ลาภํ น ลภามี’ติ โทมนสฺสวเสน อุปฺปนฺนวิโรโธ; โสปิ จิตฺตํ ปฏิหนติฯ ตสฺมา ‘ปฏิฆาโต’ติ วุโตฺตฯ **ยสา**ทีสุปิ ‘อหํ มหาปริวาโร, อหํ อปฺปปริวาโร, อหํ ปสํสปฺปโตฺต, อหํ ครหปฺปโตฺต, อหํ สุขปฺปโตฺต, อหํ ทุกฺขปฺปโต’ติ เอวเมเตสํ อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ **อนริยโวหารา**ติ อนริยานํ โวหาราฯ

๙๕๗. **ปุริสโทสา**ติ ปุริสานํ โทสาฯ **น สรามี**ติ ‘มยา เอตสฺส กมฺมสฺส กตฏฺฐานํ น สรามิ น สลฺลเกฺขมี’ติ เอวํ อสฺสติภาเวน นิเพฺพเฐติ โมเจติฯ **โจทกํเยว ปฏิปฺผรตี**ติ ปฏิวิรุโทฺธ หุตฺวา ผรติ, ปฏิภาณิตภาเวน ติฏฺฐติฯ **กึ นุ โข ตุยฺหนฺ**ติ ‘ตุยฺหํ พาลสฺส อพฺยตฺตสฺส ภณิเตน นาม กึ’ โย ตฺวํ เนว วตฺถุนา อาปตฺตึ, น โจทนํ ชานาสี’ติ ทีเปติ; ‘ตฺวํ ปิ นาม เอวํ กิญฺจิ อชานโนฺต ภณิตพฺพํ มญฺญิสฺสสี’ติ อโชฺฌตฺถรติฯ **ปจฺจาโรเปตี**ติ ‘ตฺวํ ปิ โขสี’ติอาทีนิ วทโนฺต ปฏิอาโรเปติฯ **ปฏิกโรหี**ติ เทสนาคามินึ เทเสหิ, วุฏฺฐานคามินิโต วุฏฺฐาหิ ตโต สุทฺธเนฺต ปติฏฺฐิโต อญฺญํ โจเทสฺสสี’ติ ทีเปติฯ

อเญฺญนาญฺญํ ปฏิจรตีติ อเญฺญน การเณน วจเนน วา อญฺญํ การณํ วจนํ วา ปฏิจฺฉาเทติฯ ‘อาปตฺตึ อาปโนฺนสี’ติ วุโตฺต ‘โก อาปโนฺน? กึ อาปโนฺน? กถํ อาปโนฺน? กิสฺมึ อาปโนฺน? กํ ภณถ? กึ ภณถา’ติ วทติฯ ‘เอวรูปํ กิญฺจิ ตยา ทิฏฺฐ’นฺติ วุเตฺต ‘น สุณามี’ติ โสตํ วา อุปเนติฯ **พหิทฺธา กถํ อปนาเมตี**ติ ‘อิตฺถนฺนามํ อาปตฺตึ อาปโนฺนสี’ติ ปุโฏฺฐ ‘ปาฏลิปุตฺตํ คโตมฺหี’ติ วตฺวา ปุน ‘ตว ปาฏลิปุตฺตคมนํ น ปุจฺฉามา’ติ วุเตฺต ‘ตโต ราชคหํ คโตมฺหี’ติ ‘ราชคหํ วา ยาหิ, พฺราหฺมณเคหํ วา; อาปตฺตึ อาปโนฺนสี’ติ? ‘ตตฺถ เม สูกรมํสํ ลทฺธ’นฺติอาทีนิ วทโนฺต กถํ พหิทฺธา วิกฺขิปติฯ **โกปนฺ**ติ กุปิตภาวํฯ **โทสนฺ**ติ ทุฏฺฐภาวํฯ อุภยเมฺปตํ โกธเสฺสว นามํฯ **อปฺปจฺจยนฺ**ติ อสนฺตุฏฺฐาการํ; โทมนสฺสเสฺสตํ นามํฯ **ปาตุกโรตี**ติ ทเสฺสติ ปกาเสติฯ **พาหาวิเกฺขปกํ ภณตี**ติ พาหา วิกฺขิปิตฺวา อลชฺชิวจนํ วทติฯ **วิเหเสตี**ติ วิเหเฐติ พาธติฯ **อนาทิยิตฺวา**ติ จิตฺตีกาเรน อคฺคเหตฺวา อวชานิตฺวา; อนาทโร หุตฺวาติ อโตฺถฯ

อติพาฬฺหนฺติ อติทฬฺหํ อติปฺปมาณํฯ **มยิ พฺยาวฏา**ติ มยิ พฺยาปารํ อาปนฺนาฯ **หีนายาวตฺติตฺวา**ติ หีนสฺส คิหิภาวสฺส อตฺถาย อาวตฺติตฺวา; คิหี หุตฺวาติ อโตฺถฯ **อตฺตมนา โหถา**ติ ตุฏฺฐจิตฺตา โหถ, ‘มยา ลภิตพฺพํ ลภถ, มยา วสิตพฺพฏฺฐาเน วสถ, ผาสุวิหาโร โว มยา กโต’ติ อธิปฺปาเยน วทติฯ

๙๕๘. อสญฺญีติ ปวตฺต วาโท อสญฺญีวาโท; โส เตสํ อตฺถีติ **อสญฺญีวาทาฯ รูปี อตฺตา**ติอาทีสุ ลาภิโน กสิณรูปํ **อตฺตา**ติ คเหตฺวา **รูปี**ติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ; อลาภิโน ตกฺกมเตฺตเนว , อาชีวกานํ วิยฯ ลาภิโนเยว จ ปน อรูปสมาปตฺตินิมิตฺตํ อตฺตาติ คเหตฺวา **อรูปี**ติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ; อลาภิโน ตกฺกมเตฺตเนว, นิคณฺฐานํ วิยฯ อสญฺญีภาเว ปเนตฺถ เอกเนฺตเนว การณํ น ปริเยสิตพฺพํฯ ทิฏฺฐิคติโก หิ อุมฺมตฺตโก วิย ยํ วา ตํ วา คณฺหาติฯ **รูปี จ อรูปี จา**ติ รูปารูปมิสฺสกคาหวเสน วุตฺตํฯ อยํ ทิฏฺฐิ รูปาวจรารูปาวจรสมาปตฺติลาภิโนปิ ตกฺกิกสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ **เนว รูปี นารูปี**ติ ปน เอกนฺตโต ตกฺกิกทิฏฺฐิเยวฯ **อนฺตวา**ติ ปริตฺตกสิณํ อตฺตโต คณฺหนฺตสฺส ทิฏฺฐิฯ **อนนฺตวา**ติ อปฺปมาณกสิณํฯ **อนฺตวา จ อนนฺตวา จา**ติ อุทฺธมโธ สปริยนฺตํ ติริยํ อปริยนฺตํ กสิณํ อตฺตาติ คเหตฺวา อุปฺปนฺนทิฏฺฐิฯ **เนวนฺตวา นานนฺตวา**ติ ตกฺกิกทิฏฺฐิเยวฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อฏฺฐกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

(๙.) นวกนิเทฺทสวณฺณนา

๙๖๐. นวกนิเทฺทเส **นว อาฆาตวตฺถูนี**ติ สเตฺตสุ อุปฺปตฺติวเสเนว กถิตานิฯ ปุริสานํ มลานีติ **ปุริสมลานิฯ นววิธา**ติ นวโกฏฺฐาสา นวปฺปเภทา วาฯ

๙๖๓. **ตณฺหํ ปฏิจฺจา**ติ ตณฺหํ นิสฺสายฯ **ปริเยสนา**ติ รูปาทิอารมฺมณปริเยสนาฯ สา หิ ตณฺหาย สติ โหติฯ **ลาโภ**ติ รูปาทิอารมฺมณปฏิลาโภฯ โส หิ ปริเยสนาย สติ โหติฯ **วินิจฺฉโย** ปน ญาณตณฺหาทิฏฺฐิวิตกฺกวเสน จตุพฺพิโธฯ ตตฺถ ‘‘สุขวินิจฺฉยํ ชญฺญา, สุขวินิจฺฉยํ ญตฺวา อชฺฌตฺตํ สุขมนุยุเญฺชยฺยา’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๒๓) อยํ **ญาณวินิจฺฉโย**ฯ ‘‘วินิจฺฉโยติ เทฺว วินิจฺฉยา – ตณฺหาวินิจฺฉโย จ ทิฏฺฐิวินิจฺฉโย จา’’ติ (มหานิ. ๑๐๒) เอวํ อาคตานิ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตานิ **ตณฺหาวินิจฺฉโย**ฯ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย **ทิฏฺฐิวินิจฺฉโย**ฯ ‘‘ฉโนฺท โข, เทวานมินฺท, วิตกฺกนิทาโน’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๕๘) อิมสฺมิํ ปน สุเตฺต อิธ วินิจฺฉโยติ วุโตฺต วิตโกฺกเยว อาคโตฯ ลาภํ ลภิตฺวา หิ อิฏฺฐานิฏฺฐํ สุนฺทราสุนฺทรญฺจ วิตเกฺกเนว วินิจฺฉินาติ – ‘เอตฺตกํ เม รูปารมฺมณตฺถาย ภวิสฺสติ , เอตฺตกํ สทฺทาทิอารมฺมณตฺถาย , เอตฺตกํ มยฺหํ ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ ปรสฺส, เอตฺตกํ ปริภุญฺชิสฺสามิ, เอตฺตกํ นิทหิสฺสามี’ติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ลาภํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย’’ติฯ

ฉนฺทราโคติ เอวํ อกุสลวิตเกฺกน วิตกฺกิเต วตฺถุสฺมิํ ทุพฺพลราโค จ พลวราโค จ อุปฺปชฺชติฯ อิทญฺหิ อิธ **ฉโนฺท**ติ ทุพฺพลราคสฺสาธิวจนํ ฯ **อโชฺฌสาน**นฺติ อหํ มมนฺติ พลวสนฺนิฏฺฐานํฯ **ปริคฺคโห**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ปริคฺคหกรณํฯ **มจฺฉริย**นฺติ ปเรหิ สาธารณภาวสฺส อสหนตาฯ เตเนวสฺส โปราณา เอวํ วจนตฺถํ วทนฺติ – ‘‘อิทํ อจฺฉริยํ มยฺหเมว โหตุ, มา อญฺญสฺส อจฺฉริยํ โหตูติ ปวตฺตตฺตา มจฺฉริยนฺติ วุจฺจตี’’ติฯ **อารโกฺข**ติ ทฺวารปิทหนมญฺชุสโคปนาทิวเสน สุฏฺฐุ รกฺขณํฯ อธิกโรตีติ อธิกรณํ; การณเสฺสตํ นามํฯ **อารกฺขาธิกรณ**นฺติ ภาวนปุํสกํ; อารกฺขเหตูติ อโตฺถฯ ทณฺฑาทานาทีสุ ปรนิเสธนตฺถํ ทณฺฑสฺส อาทานํ **ทณฺฑาทานํ**ฯ เอกโตธาราทิโน สตฺถสฺส อาทานํ **สตฺถาทานํฯ กลโห**ติ กายกลโหปิ วาจากลโหปิฯ ปุริโม ปุริโม วิโรโธ **วิคฺคโห,** ปจฺฉิโม ปจฺฉิโม **วิวาโทฯ ตุวํ ตุว**นฺติ อคารววจนํ, ตฺวํ ตฺวนฺติ อโตฺถฯ

๙๖๔. **อิญฺชิตานี**ติ อิญฺชนานิ จลนานิฯ **อสฺมีติ อิญฺชิตเมต**นฺติอาทีหิ สพฺพปเทหิ มาโนว กถิโตฯ อหนฺติ ปวโตฺตปิ หิ มาโน อิญฺชิตเมว, **อยมหนฺ**ติ ปวโตฺตปิ, **เนวสญฺญีนาสญฺญี ภวิสฺส**นฺติ ปวโตฺตปิฯ เสสนวเกหิปิ มาโนว กถิโตฯ มาโน หิ อิญฺชนโต **อิญฺชิตํ,**

มญฺญนโต **มญฺญิตํ,** ผนฺทนโต **ผนฺทิตํ,** ปปญฺจนโต **ปปญฺจิตํ**ฯ เตหิ เตหิ การเณหิ สงฺขตตฺตา **สงฺขต**นฺติ จ วุจฺจติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

นวกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

(๑๐.) ทสกนิเทฺทสวณฺณนา

๙๖๖. ทสกนิเทฺทเส กิเลสา เอว **กิเลสวตฺถูนิฯ อาฆาตวตฺถูนิ** ปเนตฺถ ‘‘อนตฺถํ เม อจรี’’ติอาทีนํ วเสน อวิโกเปตเพฺพ ขาณุกณฺฏกาทิมฺหิปิ อฏฺฐาเน อุปฺปนฺนาฆาเตน สทฺธึ วุตฺตานิฯ

๙๗๐. มิจฺฉเตฺตสุ **มิจฺฉาญาณ**นฺติ ปาปกิริยาสุ อุปายจินฺตาวเสน ปาปํ กตฺวา ‘สุกตํ มยา’ติ ปจฺจเวกฺขณากาเรน อุปฺปโนฺน โมโหฯ **มิจฺฉาวิมุตฺตี**ติ อวิมุตฺตเสฺสว สโต วิมุตฺตสญฺญิตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ทสกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

ตณฺหาวิจริตนิเทฺทสวณฺณนา

๙๗๓. ตณฺหาวิจริตนิเทฺทเส **ตณฺหาวิจริตานี**ติ ตณฺหาสมุทาจารา ตณฺหาปวตฺติโยฯ **อชฺฌตฺติกสฺส อุปาทายา**ติ อชฺฌตฺติกํ ขนฺธปญฺจกํ อุปาทายฯ อิทญฺหิ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํฯ **อสฺมีติ โหตี**ติ ยเทตํ อชฺฌตฺตํ ขนฺธปญฺจกํ อุปาทาย ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน สมูหคาหโต ‘อสฺมี’ติ โหติ, ตสฺมึ สตีติ อโตฺถฯ **อิตฺถสฺมีติ โหตี**ติอาทีสุ ปน เอวํ สมูหโต ‘อห’นฺติ คหเณ สติ ตโต อนุปนิธาย จ อุปนิธาย จาติ ทฺวิธา คหณํ โหติฯ ตตฺถ **อนุปนิธายา**ติ อญฺญํ อาการํ อนุปคมฺม สกภาวเมว อารมฺมณํ กตฺวา ‘อิตฺถสฺมี’ติ โหติ; ขตฺติยาทีสุ ‘อิทํปกาโร อห’นฺติ เอวํ ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน โหตีติ อโตฺถฯ อิทํ ตาว อนุปนิธาย คหณํฯ **อุปนิธาย คหณํ** ปน ทุวิธํ โหติ – สมโต จ อสมโต จฯ ตํ ทเสฺสตุํ **เอวสฺมีติ จ อญฺญถาสฺมี**ติ จ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอวสฺมี**ติ อิทํ สมโต อุปนิธาย คหณํ; ยถา อยํ ขตฺติโย, ยถา อยํ พฺราหฺมโณ, เอวํ อหมฺปีติ อโตฺถฯ **อญฺญถาสฺมี**ติ อิทํ ปน อสมโต คหณํ; ยถายํ ขตฺติโย, ยถายํ พฺราหฺมโณ, ตโต อญฺญถา อหํ หีโน วา อธิโก วาติ อโตฺถฯ อิมานิ ตาว ปจฺจุปฺปนฺนวเสน จตฺตาริ ตณฺหาวิจริตานิฯ **ภวิสฺส**นฺติอาทีนิ ปน จตฺตาริ อนาคตวเสน วุตฺตานิฯ เสสํ ปุริมจตุเกฺก วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อสฺมี**ติ สสฺสโต อสฺมิฯ **สาตสฺมี**ติ อสสฺสโต อสฺมิฯ อสสฺมีติ สตสฺมีติ วา ปาโฐฯ ตตฺถ อตฺถีติ อสํ; นิจฺจเสฺสตํ อธิวจนํฯ สีทตีติ สตํ; อนิจฺจเสฺสตํ อธิวจนํฯ อิติ อิมานิ เทฺว สสฺสตุเจฺฉทวเสน วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ อิโต ปรานิ **สิย**นฺติอาทีนิ จตฺตาริ สํสยปริวิตกฺกวเสน วุตฺตานิฯ ตานิ ปุริมจตุเกฺก วุตฺตนเยเนว อตฺถโต เวทิตพฺพานิฯ **อปาหํ สิย**นฺติอาทีนิ ปน จตฺตาริ ‘‘อปิ นามาหํ ภเวยฺย’’นฺติ เอวํ ปตฺถนากปฺปนวเสน วุตฺตานิฯ ตานิ ปุริมจตุเกฺก วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ เอวเมเตสุ –

> เทฺว ทิฏฺฐิสีสา จตฺตาโร, สุทฺธสีสา สีสมูลกา;
> ตโย ตโยติ เอตานิ, อฏฺฐารส วิภาวเยฯ

เอเตสุ หิ สสฺสตุเจฺฉทวเสน วุตฺตา เทฺว **ทิฏฺฐิสีสา** นามฯ อสฺมีติ, ภวิสฺสนฺติ, สิยนฺติ, อปาหํ สิยนฺติ เอเต จตฺตาโร **สุทฺธสีสา**เอวฯ อิตฺถสฺมีติ อาทโย ตโย ตโยติ ทฺวาทส **สีสมูลกา**

นามาติฯ เอวเมเต เทฺว ทิฏฺฐิสีสา, จตฺตาโร สุทฺธสีสา, ทฺวาทส สีสมูลกาติ อฏฺฐารส ตณฺหาวิจริตธมฺมา เวทิตพฺพาฯ

๙๗๔. อิทานิ ปฏิปาฏิยาว เต ธมฺเม ภาเชตฺวา ทเสฺสตุํ **กถญฺจ อสฺมีติ โหตี**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **กญฺจิ ธมฺมํ อนวการึ กริตฺวา**ติ รูปเวทนาทีสุ กญฺจิ เอกธมฺมมฺปิ อวินิโพฺภคํ กตฺวา, เอเกกโต อคฺคเหตฺวา, สมูหโตว คเหตฺวาติ อโตฺถฯ **อสฺมีติ ฉนฺทํ ปฏิลภตี**ติ ปญฺจกฺขเนฺธ นิรวเสสโต คเหตฺวา ‘อห’นฺติ ตณฺหํ ปฏิลภติฯ **มานทิฏฺฐีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อยํ ตณฺหาวิจริตนิเทฺทโส, มานทิฏฺฐิโย ปน น วินา ตณฺหาย, ตสฺมา ตเทกฏฺฐวเสน อิธ วุตฺตาฯ ตณฺหาสีเสน วา ปปญฺจตฺตยมฺปิ อุทฺทิฏฺฐํฯ ตํ อุเทฺทสานุรูเปเนว นิทฺทิสิตุมฺปิ มานทิฏฺฐิโย คหิตาฯ ตณฺหาปปญฺจํ วา ทเสฺสเนฺต เตเนว สทฺธึ เสสปปเญฺจปิ ทเสฺสตุํ เอวมาหฯ

ตสฺมึ สติ อิมานิ ปปญฺจิตานีติ ตสฺมึ ‘‘อสฺมีติ ฉนฺทํ ปฏิลภตี’’ติอาทินา นเยน วุเตฺต ปปญฺจตฺตเย สติ ปุน อิมานิ ‘‘อิตฺถสฺมีติ วา’’ติอาทีนิ ปปญฺจิตานิ โหนฺตีติ อโตฺถฯ

ขตฺติโยสฺมีติอาทีสุ อภิเสกเสนามจฺจาทินา ‘ขตฺติโย อหํ’, มนุตเชฺฌน โปโรหิจฺจาทินา ‘พฺราหฺมโณ อหํ’, กสิโครกฺขาทินา ‘เวโสฺส อหํ’, อสิตพฺยาภงฺคิตาย ‘สุโทฺท อหํ’ , คิหิพฺยญฺชเนน ‘คหโฏฺฐ อห’นฺติ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เอวํ อิตฺถสฺมีติ โหตี**ติ เอวํ ขตฺติยาทีสุ ขตฺติยาทิปฺปการํ อตฺตนิ อุปฺปาทยิตฺวา ‘อิตฺถํปกาโร อห’นฺติ โหติฯ

ยถา โส ขตฺติโยติอาทีสุ ‘ยถา โส อภิเสกเสนามจฺจาทินา ขตฺติโย, ตถา ‘อหมฺปิ ขตฺติโย’ติ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ทุติยนเย ‘ยถา โส อภิเสกเสนามจฺจาทินา ขตฺติโย, นาหํ ตถา ขตฺติโย; อหํ ปน ตโต หีโน วา เสโฏฺฐ วา’ติ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ภวิสฺส**นฺติอาทินิเทฺทสาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๙๗๕. เอวํ อชฺฌตฺติกสฺส อุปาทาย ตณฺหาวิจริตานิ ภาเชตฺวา อิทานิ พาหิรสฺส อุปาทาย ตณฺหาวิจริตานิ ภาเชตุํ **ตตฺถ กตมานี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **พาหิรสฺส อุปาทายา**ติ พาหิรํ ขนฺธปญฺจกํ อุปาทายฯ อิทมฺปิ หิ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํฯ **อิมินา**ติ อิมินา รูเปน วา…เป.… วิญฺญาเณน วาฯ อวเสสํ ปน อุเทฺทสวาเร ตาว วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๙๗๖. นิเทฺทสวาเร ปน **อวการึ กริตฺวา**ติ วินิโพฺภคํ กตฺวาฯ **อิมินา อสฺมีติ ฉนฺทํ ปฏิลภตี**ติอาทีสุ อิมินา รูเปน วา…เป.… วิญฺญาเณน วาติ เอวํ ปญฺจกฺขเนฺธ เอกเทสโต คเหตฺวา อิมินา ‘อห’นฺติ ฉนฺทาทีนิ ปฏิลภตีติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อิมินา ขตฺติโยสฺมีติอาทีสุ ‘อิมินา ฉเตฺตน วา ขเคฺคน วา อภิเสกเสนามจฺจาทินา วา ขตฺติโย อห’นฺติ เอวํ ปุริมนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อิมินา**ติ ปทมตฺตเมว เหตฺถ วิเสโสฯ

ยถา โส ขตฺติโยติอาทีสุปิ **อิมินา**ติ วุตฺตปทเมว วิเสโสฯ ตสฺมา ตสฺส วเสน ยถา ขตฺติโย, เอวํ อหมฺปิ อิมินา ขเคฺคน วา ฉเตฺตน วา อภิเสกเสนามจฺจาทินา วา ขตฺติโยติ เอวํ โยเชตฺวา สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อิมินา นิโจฺจสฺมี**ติ ปญฺจกฺขเนฺธ อนวการึ กตฺวา รูปาทีสุ เอกเมว ธมฺมํ ‘อห’นฺติ คเหตฺวา ‘อิมินา ขเคฺคน วา ฉเตฺตน วา อหํ นิโจฺจ ธุโว’ติ มญฺญติฯ อุเจฺฉททิฏฺฐิยมฺปิ เอเสว นโยฯ เสสํ สพฺพตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อิติ เอวรูปานิ อตีตานิ ฉตฺตึสาติ เอเกกสฺส ปุคฺคลสฺส อตีเต ฉตฺตึสฯ **อนาคตานิ ฉตฺตึสา**ติ เอเกกเสฺสว อนาคเต ฉตฺตึสฯ **ปจฺจุปฺปนฺนานิ ฉตฺตึสา**ติ เอเกกสฺส วา ปุคฺคลสฺส

ยถาลาภวเสน พหุนํ วา ปจฺจุปฺปเนฺน ฉตฺตึสฯ สพฺพสตฺตานํ ปน เอกํเสเนว อตีเต ฉตฺตึส, อนาคเต ฉตฺตึส, ปจฺจุปฺปเนฺน ฉตฺตึสาติ เวทิตพฺพานิฯ อนนฺตา หิ อสทิสตณฺหามานทิฏฺฐิเภทา สตฺตาฯ **อฏฺฐตณฺหาวิจริตสตํ โหตี**ติ เอตฺถ ปน อฏฺฐสตสงฺขาตํ ตณฺหาวิจริตํ โหตีติ เอวมตฺโถ ทฏฺฐโพฺพฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ตณฺหาวิจริตนิเทฺทสวณฺณนาฯ

ทิฏฺฐิคตนิเทฺทสวณฺณนา

๙๗๗. ทิฏฺฐิคตนิเทฺทเส **พฺรหฺมชาเล เวยฺยากรเณ**ติ พฺรหฺมชาลนามเก เวยฺยากรเณ, ทีฆนิกายสฺส ปฐมสุตฺตเนฺตฯ **วุตฺตานิ ภควตา**ติ สตฺถารา สยํ อาหจฺจ ภาสิตานิฯ **จตฺตาโร สสฺสตวาทา**ติอาทีสุ ‘‘เต จ โภโนฺต สมณพฺราหฺมณา กิมาคมฺม กิมารพฺภ สสฺสตวาทา สสฺสตํ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญาเปนฺติ จตูหิ วตฺถูหี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๙-๓๐) พฺรหฺมชาเล วุตฺตนเยเนว ปเภโท จ อโตฺถ จ เวทิตโพฺพติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย

ขุทฺทกวตฺถุวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๘. ธมฺมหทยวิภงฺค

๑. สพฺพสงฺคาหิกวารวณฺณนา

๙๗๘. อิทานิ ตทนนฺตเร ธมฺมหทยวิภงฺเค ปาฬิปริจฺเฉโท ตาว เอวํ เวทิตโพฺพ – เอตฺถ หิ อาทิโตว ขนฺธาทีนํ ทฺวาทสนฺนํ โกฏฺฐาสานํ วเสน สพฺพสงฺคาหิกวาโร นาม วุโตฺต ฯ ทุติโย เตสํเยว ธมฺมานํ กามธาตุอาทีสุ อุปฺปตฺตานุปฺปตฺติทสฺสนวาโร นามฯ ตติโย ตเตฺถว ปริยาปนฺนาปริยาปนฺนทสฺสนวาโร นามฯ จตุโตฺถ ตีสุ ภูมีสุ อุปฺปตฺติกฺขเณ วิชฺชมานาวิชฺชมานธมฺมทสฺสนวาโร นามฯ ปญฺจโม เตสํ ธมฺมานํ ภูมนฺตรวเสน ทสฺสนวาโร นามฯ ฉโฏฺฐ คตีสุ อุปฺปาทกกมฺมอายุปฺปมาณทสฺสนวาโร นามฯ สตฺตโม อภิเญฺญยฺยาทิวาโร นามฯ อฏฺฐโม สารมฺมณานารมฺมณวาโร นามฯ นวโม เตสํ ขนฺธาทิธมฺมานํ ทิฏฺฐสุตาทิวเสน สงฺคเหตฺวา ทสฺสนวาโร นามฯ ทสโม กุสลตฺติกาทิวเสน สงฺคเหตฺวา ทสฺสนวาโร นามฯ

๙๗๙. เอวํ ทสหิ วาเรหิ ปริจฺฉินฺนาย ปาฬิยา ปฐเม ตาว สพฺพสงฺคาหิกวาเร ‘‘อวีจิโต ยาว ภวคฺคํ เอตฺถนฺตเร กติ ขนฺธา’’ติ ปุจฺฉิเต ‘‘เอโกติ วา…เป.… จตฺตาโรติ วา ฉาติ วา อวตฺวา ปญฺจาติ วตฺตุํ สมโตฺถ อโญฺญ นตฺถี’’ติ อตฺตโน ญาณพลํ ทีเปโนฺต **ปญฺจกฺขนฺธา**ติ ปุจฺฉานุรูปํ วิสฺสชฺชนํ อาหฯ ยถาปุจฺฉํ วิสฺสชฺชนญฺหิ สพฺพญฺญุพฺยากรณํ นามาติ วุจฺจติฯ **ทฺวาทสายตนานี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **รูปกฺขนฺธาทีนํ** ปเภโท ขนฺธวิภงฺคาทีสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๒. อุปฺปตฺตานุปฺปตฺติวารวณฺณนา

๙๙๑. ทุติยวาเร เย ธมฺมา กามภเว กามธาตุสมฺภูตานญฺจ สตฺตานํ อุปฺปชฺชนฺติ – กามธาตุยํ ปริยาปนฺนา วา อปริยาปนฺนา วา – เต สเพฺพ สงฺคเหตฺวา **กามธาตุยา ปญฺจกฺขนฺธา**ติอาทิ วุตฺตํฯ **รูปธาตุ**อาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ยสฺมา ปน รูปธาตุปริยาปนฺนานํ สตฺตานํ ฆานายตนาทีนํ อภาเวน คนฺธายตนาทีนิ อายตนาทิกิจฺจํ น กโรนฺติ, ตสฺมา **รูปธาตุยา ฉ อายตนานิ, นว ธาตุโย**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ ยสฺมา จ โอกาสวเสน วา สตฺตุปฺปตฺติวเสน วา อปริยาปนฺนธาตุ นาม นตฺถิ, ตสฺมา อปริยาปนฺนธาตุยาติ อวตฺวา ยํ ยํ อปริยาปนฺนํ ตํ ตเทว ทเสฺสตุํ **อปริยาปเนฺน กติ ขนฺธา**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๓. ปริยาปนฺนาปริยาปนฺนวารวณฺณนา

๙๙๙. ตติยวาเร **กามธาตุปริยาปนฺนา**ติ กามธาตุภชนเฏฺฐน ปริยาปนฺนา; ตํนิสฺสิตา ตทโนฺตคธา กามธาตุเตฺวว สงฺขํ คตาติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **ปริยาปนฺนา**ติ ภววเสน โอกาสวเสน จ ปริจฺฉินฺนาฯ **อปริยาปนฺนา**ติ ตถา อปริจฺฉินฺนาฯ

๔. ธมฺมทสฺสนวารวณฺณนา

๑๐๐๗. จตุตฺถวาเร **เอกาทสายตนานี**ติ สทฺทายตนวชฺชานิฯ ตญฺหิ เอกเนฺตน ปฏิสนฺธิยํ นุปฺปชฺชติฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สตฺตเก ‘‘เทวานํ อสุราน’’นฺติ คติวเสน อวตฺวา อวิเสเสน **คพฺภเสยฺยกานนฺ**ติ วุตฺตํฯ ตสฺมา ยตฺถ ยตฺถ คพฺภเสยฺยกา สมฺภวนฺติ ตตฺถ ตตฺถ เตสํ สตฺตายตนานิ เวทิตพฺพานิฯ ตถา ธาตุโยฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ ปญฺจมวาเร ยํ วตฺตพฺพํ ตํ ธมฺมสงฺคหฏฺฐกถายํ วุตฺตเมวฯ

๖. อุปฺปาทกกมฺมอายุปฺปมาณวารวณฺณนา

(๑.) อุปฺปาทกกมฺมํ

๑๐๒๑. ฉฏฺฐวาเร ปญฺจหิ กามคุเณหิ นานปฺปกาเรหิ วา อิทฺธิวิเสเสหิ ทิพฺพนฺตีติ **เทวา**ฯ **สมฺมุติเทวา**ติ ‘เทโว, เทวี’ติ เอวํ โลกสมฺมุติยา เทวาฯ **อุปปตฺติเทวา**ติ เทวโลเก อุปฺปนฺนตฺตา อุปปตฺติยา เทวาฯ **วิสุทฺธิเทวา**ติ สเพฺพสํ เทวานํ ปูชารหา สพฺพกิเลสวิสุทฺธิยา เทวาฯ **ราชาโน**ติ มุทฺธาภิสิตฺตขตฺติยาฯ **เทวิโย**ติ เตสํ มเหสิโยฯ **กุมารา**ติ อภิสิตฺตราชูนํ อภิสิตฺตเทวิยา กุจฺฉิสฺมิํ อุปฺปนฺนกุมาราฯ

อุโปสถกมฺมํ กตฺวาติ จาตุทฺทสาทีสุ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อุโปสถํ อุปวสิตฺวาฯ อิทานิ ยสฺมา ปริตฺตทานาทิปุญฺญกมฺมํ มนุสฺสโสภคฺยตาย ปจฺจโย, มตฺตโส กตํ มนุสฺสโสภคฺยตาย อธิมตฺตํ, อธิมตฺตภาเวปิ นานปฺปการเภทโต นานปฺปการสฺส ขตฺติยมหาสาลาทิภาวสฺส ปจฺจโย, ตสฺมา ตสฺส วเสน อุปปตฺติเภทํ ทเสฺสนฺโต **อเปฺปกเจฺจ คหปติมหาสาลาน**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ มหาสาโร เอเตสนฺติ มหาสารา; ร-การสฺส ปน ล-การํ กตฺวา มหาสาลาติ วุตฺตํฯ คหปติโยว มหาสาลา, คหปตีสุ วา มหาสาลาติ **คหปติมหาสาลา**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ ยสฺส เคเห ปจฺฉิมเนฺตน จตฺตาลีสโกฏิธนํ นิธานคตํ โหติ, กหาปณานญฺจ ปญฺจ อมฺพณานิ ทิวสวฬโญฺช นิกฺขมติ – อยํ **คหปติมหาสาโล** นามฯ ยสฺส ปน เคเห ปจฺฉิมเนฺตน อสีติโกฏิธนํ นิธานคตํ โหติ, กหาปณานญฺจ ทสอมฺพณานิ ทิวสวฬโญฺช นิกฺขมติ – อยํ **พฺราหฺมณมหาสาโล** นามฯ ยสฺส ปน เคเห ปจฺฉิมเนฺตน โกฏิสตธนํ นิธานคตํ โหติ, กหาปณานญฺจ วีสติ อมฺพณานิ ทิวสวฬโญฺช นิกฺขมติ – อยํ **ขตฺติยมหาสาโล** นามฯ

สหพฺยตนฺติ สหภาวํ; สภาคา หุตฺวา นิพฺพตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ **จาตุมหาราชิกาน**นฺติอาทีสุ จาตุมหาราชิกา นาม สิเนรุปพฺพตสฺส เวมเชฺฌ โหนฺติฯ เตสุ ปพฺพตฏฺฐกาปิ อตฺถิ, อากาสฏฺฐาปิ; เตสํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ ปตฺตาฯ ขิฑฺฑาปโทสิกา, มโนปโทสิกา, สีตวลาหกา, อุณฺหวลาหกา, จนฺทิมา เทวปุโตฺต, สูริโย เทวปุโตฺตติ เอเต สเพฺพปิ จาตุมหาราชิกเทวโลกฏฺฐกา เอวฯ

เตตฺติํส ชนา ตตฺถ อุปฺปนฺนาติ **ตาวติํสา**ฯ อปิจ ตาวติํสาติ เตสํ เทวานํ นามเมวาติ วุตฺตํฯ เตปิ อตฺถิ ปพฺพตฏฺฐกา, อตฺถิ อากาสฏฺฐกาฯ เตสํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ ปตฺตาฯ ตถา ยามาทีนํฯ เอกเทวโลเกปิ หิ เทวานํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ อปฺปตฺตา นาม นตฺถิฯ ตตฺถ ทิพฺพํ สุขํ ยาตา ปยาตา สมฺปตฺตาติ **ยามา**ฯ ตุฏฺฐา ปหฏฺฐาติ **ตุสิตา**ฯ ปกติปฏิยตฺตา รมฺมณโต อติเรเกน รมิตุกามกาเล ยถารุจิเต โภเค นิมฺมินิตฺวา รมนฺตีติ **นิมฺมานรตี**ฯ จิตฺตาจารํ ญตฺวา ปเรหิ นิมฺมิเตสุ โภเคสุ วสํ วเตฺตนฺตีติ **ปรนิมฺมิตวสวตฺตี**ฯ

(๒.) อายุปฺปมาณํ

๑๐๒๒. **อปฺปํ วา ภิโยฺย**ติ ทุติยํ วสฺสสตํ อปฺปตฺวา วีสาย วา ติํสาย วา จตฺตาลีสาย วา ปญฺญาสาย วา สฏฺฐิยา วา วเสฺสหิ อธิกมฺปิ วสฺสสตนฺติ อโตฺถฯ สพฺพมฺปิ เหตํ ทุติยํ วสฺสสตํ อปฺปตฺตตฺตา อปฺปนฺติ วุตฺตํฯ

๑๐๒๔. พฺรหฺมปาริสชฺชาทีสุ มหาพฺรหฺมานํ ปาริสชฺชา ปริจาริกาติ **พฺรหฺมปาริสชฺชา**ฯ เตสํ ปุโรหิตภาเว ฐิตาติ **พฺรหฺมปุโรหิตา**ฯ วณฺณวนฺตตาย เจว ทีฆายุกตาย จ มหโนฺต พฺรหฺ

มาติ มหาพฺรหฺมา, เตสํ **มหาพฺรหฺมานํ**ฯ อิเม ตโยปิ ชนา ปฐมชฺฌานภูมิยํ เอกตเล วสนฺติ; อายุอนฺตรํ ปน เนสํ นานาฯ

๑๐๒๕. ปริตฺตา อาภา เอเตสนฺติ **ปริตฺตาภา**ฯ อปฺปมาณา อาภา เอเตสนฺติ **อปฺปมาณาภา**ฯ ทณฺฑทีปิกาย อจฺจิ วิย เอเตสํ สรีรโต อาภา ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปตนฺตี วิย สรติ วิสรตีติ **อาภสฺสรา**ฯ อิเมปิ ตโย ชนา ทุติยชฺฌานภูมิยํ เอกตเล วสนฺติ; อายุอนฺตรํ ปน เนสํ นานาฯ

๑๐๒๖. ปริตฺตา สุภา เอเตสนฺติ **ปริตฺตสุภา**ฯ อปฺปมาณา สุภา เอเตสนฺติ **อปฺปมาณสุภา**ฯ สุเภน โอกิณฺณา วิกิณฺณา, สุเภน สรีรปฺปภาวเณฺณน เอกคฺฆนา, สุวณฺณมญฺชุสาย ฐปิตสมฺปชฺชลิตกญฺจนปิณฺฑสสฺสิรีกาติ **สุภกิณฺหา**ฯ อิเมปิ ตโย ชนา ตติยชฺฌานภูมิยํ เอกตเล วสนฺติ; อายุอนฺตรํ ปน เนสํ นานาฯ

๑๐๒๗. **อารมฺมณนานตฺตตา**ติ อารมฺมณสฺส นานตฺตภาโวฯ **มนสิการนานตฺตตาทีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ เอกสฺส ปถวีกสิณํ อารมฺมณํ โหติ…เป…. เอกสฺส โอทาตกสิณนฺติ อิทํ อารมฺมณนานตฺตํฯ เอโก ปถวีกสิณํ มนสิ กโรติ…เป…. เอโก โอทาตกสิณนฺติ อิทํ มนสิการนานตฺตํฯ เอกสฺส ปถวีกสิเณ ฉนฺโท โหติ…เป…. เอกสฺส โอทาตกสิเณติ อิทํ **ฉนฺทนานตฺตํ**ฯ เอโก ปถวีกสิเณ ปตฺถนํ กโรติ…เป…. เอโก โอทาตกสิเณติ อิทํ **ปณิธินานตฺตํ**ฯ เอโก ปถวีกสิณวเสน อธิมุจฺจติ…เป…. เอโก โอทาตกสิณวเสนาติ อิทํ **อธิโมกฺขนานตฺตํ**ฯ เอโก ปถวีกสิณวเสน จิตฺตํ อภินีหรติ…เป…. เอโก โอทาตกสิณวเสนาติ อิทํ **อภินีหารนานตฺตํ**ฯ เอกสฺส ปถวีกสิณปริจฺฉินฺทนกปญฺญา โหติ…เป…. เอกสฺส โอทาตกสิณปริจฺฉินฺทนกปญฺญาติ อิทํ **ปญฺญานานตฺตํ**ฯ ตตฺถ อารมฺมณมนสิการา ปุพฺพภาเคน กถิตาฯ ฉนฺทปณิธิอธิโมกฺขาภินีหารา อปฺปนายปิ วตฺตนฺติ อุปจาเรปิฯ ปญฺญา ปน โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตาฯ

อสญฺญสตฺตานนฺติ สญฺญาวิรหิตานํ สตฺตานํฯ เอกเจฺจ หิ ติตฺถายตเน ปพฺพชิตฺวา ‘จิตฺตํ นิสฺสาย รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนานิ นาม โหนฺตี’ติ จิเตฺต โทสํ ทิสฺวา ‘อจิตฺตกภาโว นาม โสภโน, ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานเมต’นฺติ สญฺญาวิราคํ ชเนตฺวา ตตฺรูปคํ ปญฺจมํ สมาปตฺตึ ภาเวตฺวา ตตฺถ นิพฺพตฺตนฺติฯ เตสํ อุปฺปตฺติกฺขเณ เอโก รูปกฺขนฺโธเยว นิพฺพตฺตติฯ ฐตฺวา นิพฺพโตฺต ฐิตโก เอว โหติ, นิสีทิตฺวา นิพฺพโตฺต นิสินฺนโกว นิปชฺชิตฺวา นิพฺพโตฺต นิปนฺโนวฯ จิตฺตกมฺมรูปกสทิสา หุตฺวา ปญฺจ กปฺปสตานิ ติฏฺฐนฺติฯ เตสํ ปริโยสาเน โส รูปกาโย อนฺตรธายติ, กามาวจรสญฺญา อุปฺปชฺชติ; เตน อิธ สญฺญุปฺปาเทน เต เทวา ตมฺหา กายา จุตาติ ปญฺญายนฺติฯ

วิปุลา ผลา เอเตสนฺติ **เวหปฺผลา**ฯ อตฺตโน สมฺปตฺติยา น หายนฺติ น วิหายนฺตีติ **อวิหา**ฯ น กญฺจิ สตฺตํ ตปฺปนฺตีติ **อตปฺปา**ฯ สุนฺทรา ทสฺสนา อภิรูปา ปาสาทิกาติ **สุทสฺสา**ฯ สุฏฺฐุ ปสฺสนฺติ, สุนฺทรเมเตสํ วา ทสฺสนนฺติ **สุทสฺสี**ฯ สเพฺพหิ เอว คุเณหิ จ ภวสมฺปตฺติยา จ เชฏฺฐา, นเตฺถตฺถ กนิฏฺฐาติ **อกนิฏฺฐา**ฯ

๑๐๒๘. อากาสานญฺจายตนํ อุปคตาติ **อากาสานญฺจายตนูปคา**ฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโย ฯ อิติ ฉ กามาวจรา, นว พฺรหฺมโลกา, ปญฺจ สุทฺธาวาสา, จตฺตาโร อรูปา อสญฺญสตฺตเวหปฺผเลหิ สทฺธึ ฉพฺพีสติ เทวโลกา; มนุสฺสโลเกน สทฺธึ สตฺตวีสติฯ

ตตฺถ สมฺมาสมฺพุทฺเธน มนุสฺสานํ เทวานญฺจ อายุํ ปริจฺฉินฺทมาเนน จตูสุ อปาเยสุ ภุมฺมเทเวสุ จ อายุ ปริจฺฉินฺนํ ตํ กสฺมาติ? นิรเย ตาว กมฺมเมว ปมาณํฯ ยาว กมฺมํ น ขียติ, น ตาว จวนฺติฯ ตถา เสสอปาเยสุฯ ภุมฺมเทวานมฺปิ กมฺมเมว ปมาณํฯ ตตฺถ นิพฺพตฺตา หิ เกจิ สตฺตาหมตฺตํ ติฏฺฐนฺติ, เกจิ อฑฺฒมาสํ, เกจิ มาสํ, กปฺปํ ติฏฺฐมานาปิ อตฺถิเยวฯ

ตตฺถ มนุสฺเสสุ คิหิภาเว ฐิตาเยว โสตาปนฺนาปิ โหนฺติ, สกทาคามิผลมฺปิ อนาคามิผลมฺปิ อรหตฺตผลมฺปิ ปาปุณนฺติฯ เตสุ โสตาปนฺนาทโย ยาวชีวํ ติฏฺฐนฺติฯ ขีณาสวา ปน ปรินิพฺพายนฺติ วา ปพฺพชนฺติ วาฯ กสฺมา? อรหตฺตํ นาม เสฏฺฐคุโณ, คิหิลิงฺคํ หีนํ, ตํ หีนตาย อุตฺตมํ คุณํ ธาเรตุํ น สโกฺกติฯ ตสฺมา เต ปรินิพฺพาตุกามา วา ปพฺพชิตุกามา วา โหนฺติฯ

ภุมฺมเทวา ปน อรหตฺตํ ปตฺวาปิ ยาวชีวํ ติฏฺฐนฺติฯ ฉสุ กามาวจรเทเวสุ โสตาปนฺนสกทาคามิโน ยาวชีวํ ติฏฺฐนฺติ; อนาคามินา รูปภวํ คนฺตุํ วฏฺฏติ, ขีณาสเวน ปรินิพฺพาตุํฯ กสฺมา ? นิลียโนกาสสฺส อภาวาฯ รูปาวจรารูปาวจเรสุ สเพฺพปิ ยาวชีวํ ติฏฺฐนฺติฯ ตตฺถ รูปาวจเร นิพฺพตฺตา โสตาปนฺนสกทาคามิโน น ปุน อิธาคจฺฉนฺติ, ตเตฺถว ปรินิพฺพายนฺติฯ เอเต หิ ฌานอนาคามิโน นามฯ

อฏฺฐสมาปตฺติลาภีนํ ปน กึ นิยเมติ? ปคุณชฺฌานํฯ ยเทวสฺส ปคุณํ โหติ, เตน อุปฺปชฺชติฯ สเพฺพสุ ปน ปคุเณสุ กึ นิยเมติ? ปตฺถนาฯ ยตฺถ อุปปตฺตึ ปเตฺถติ ตเตฺถว อุปปชฺชติฯ ปตฺถนาย อสติ กึ นิยเมติ? มรณสมเย สมาปนฺนา สมาปตฺติฯ มรณสมเย สมาปนฺนา นตฺถิ, กึ นิยเมติ? เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติฯ เอกํเสน หิ โส เนวสญฺญานาสญฺญายตเน อุปปชฺชติฯ นวสุ พฺรหฺมโลเกสุ นิพฺพตฺตอริยสาวกานํ ตตฺรูปปตฺติปิ โหติ อุปรูปปตฺติปิ น เหฏฺฐูปปตฺติฯ ปุถุชฺชนานํ ปน ตตฺรูปปตฺติปิ โหติ อุปรูปปตฺติปิ เหฏฺฐูปปตฺติปิฯ ปญฺจสุ สุทฺธาวาเสสุ จตูสุ จ อรูเปสุ อริยสาวกานํ ตตฺรูปปตฺติปิ โหติ อุปรูปปตฺติปิฯ ปฐมชฺฌานภูมิยํ นิพฺพโตฺต อนาคามี นว พฺรหฺมโลเก โสเธตฺวา มตฺถเก ฐิโต ปรินิพฺพาติฯ เวหปฺผลา, อกนิฏฺฐา, เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺติ อิเม ตโย เทวโลกา **เสฏฺฐภวา** นามฯ อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ นิพฺพตฺตอนาคามิโน เนว อุทฺธํ คจฺฉนฺติ, น อโธ, ตตฺถ ตเตฺถว ปรินิพฺพายนฺตีติฯ อิทเมตฺถ ปกิณฺณกํฯ

๗. อภิเญฺญยฺยาทิวารวณฺณนา

๑๐๓๐. สตฺตมวาเร สลกฺขณปริคฺคาหิกาย อภิญฺญาย วเสน **อภิเญฺญยฺยตา** เวทิตพฺพาฯ ญาตตีรณปหานปริญฺญานํ วเสน **ปริเญฺญยฺยตา**ฯ สา จ **รูปกฺขโนฺธ อภิเญฺญโยฺย ปริเญฺญโยฺย น ปหาตโพฺพ**ติอาทีสุ ญาตตีรณปริญฺญาวเสเนว เวทิตพฺพาฯ **สมุทยสจฺจํ อภิเญฺญยฺยํ ปริเญฺญยฺยํ ปหาตพฺพ**นฺติอาทีสุ ปหานปริญฺญาวเสนฯ

อฏฺฐมวาเร รูปาทิอารมฺมณานํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ วเสน สารมฺมณานารมฺมณตา เวทิตพฺพาฯ นวมวาโร อุตฺตานโตฺถเยวฯ ทสมวาเรปิ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา ตํ สพฺพํ ตตฺถ ตตฺถ ปญฺหาปุจฺฉกวาเร วุตฺตเมวาติฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย

ธมฺมหทยวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา จ –

อภิธมฺมํ เทเสโนฺต, ธมฺมครุ ธมฺมคารวยุตฺตานํ;
เทวานํ เทวปุเร, เทวคณสหสฺสปริวาโรฯ

ทุติยํ อทุติยปุริโส, ยํ อาห **วิภงฺคปกรณํ** นาโถ;
อฏฺฐารสหิ วิภเงฺคหิ, มณฺฑิตมณฺฑเปยฺยคุโณฯ

อตฺถปฺปกาสนตฺถํ, ตสฺสาหํ ยาจิโต ฐิตคุเณน;
ยตินา อทนฺธคตินา, สุพุทฺธินา พุทฺธโฆเสนฯ

ยํ อารภึ รจยิตุํ, อฏฺฐกถํ สุนิปุเณสุ อเตฺถสุ;
สโมฺมหวิโนทนโต, สโมฺมหวิโนทนิํ นามฯ

โปราณฏฺฐกถานํ, สารํ อาทาย สา อยํ นิฏฺฐํ;
ปตฺตา อนนฺตราเยน, ปาฬิยา ภาณวาเรหิฯ

จตฺตาลีสาย ยถา, เอเกน จ เอวเมว สเพฺพปิ;
นิฏฺฐํ วชนฺตุ วิมลา, มโนรถา สพฺพสตฺตานํฯ

สทฺธมฺมสฺส ฐิตตฺถํ, ยญฺจ อิมํ รจยตา มยา ปุญฺญํ;
ปตฺตํ เตน สมตฺตํ, ปาปุณตุ สเทวโก โลโกฯ

สุจิรํ ติฏฺฐตุ ธโมฺม, ธมฺมาภิรโต สทา ภวตุ โลโก;
นิจฺจํ เขมสุภิกฺขาทิ-สมฺปทา ชนปทา โหนฺตูติฯ

ปรมวิสุทฺธสทฺธาพุทฺธิวีริยปฏิมณฺฑิเตน สีลาจารชฺชวมทฺทวาทิคุณสมุทยสมุทิเตน สกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหณสมเตฺถน ปญฺญาเวยฺยตฺติยสมนฺนาคเตน ติปิฏกปริยตฺติปฺปเภเท สาฏฺฐกเถ สตฺถุสาสเน อปฺปฏิหตญาณปฺปภาเวน มหาเวยฺยากรเณน กรณสมฺปตฺติชนิตสุขวินิคฺคตมธุโรทารวจนลาวณฺณยุเตฺตน ยุตฺตมุตฺตวาทินา วาทีวเรน มหากวินา ปภินฺนปฏิสมฺภิทาปริวาเร ฉฬภิญฺญาปฏิสมฺภิทาทิปฺปเภทคุณปฏิมณฺฑิเต อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม สุปฺปติฏฺฐิตพุทฺธีนํ เถรวํสปฺปทีปานํ เถรานํ มหาวิหารวาสีนํ วํสาลงฺการภูเตน วิปุลวิสุทฺธพุทฺธินา **พุทฺธโฆโส**ติ ครูหิ คหิตนามเธยฺเยน เถเรน กตา อยํ **สโมฺมหวิโนทนี** นาม วิภงฺคฏฺฐกถาฯ

ตาว ติฏฺฐตุ โลกสฺมิํ, โลกนิตฺถรเณสินํ;
ทเสฺสนฺตี กุลปุตฺตานํ, นยํ ปญฺญาวิสุทฺธิยาฯ

ยาว พุโทฺธติ นามมฺปิ, สุทฺธจิตฺตสฺส ตาทิโน;
โลกมฺหิ โลกเชฏฺฐสฺส, ปวตฺตติ มเหสิโนติฯ

สโมฺมหวิโนทนี นาม วิภงฺค-อฏฺฐกถา นิฏฺฐิตาฯ